

— ULUSLARARASI —
MİLLİ MÜCADELEDE
SERVETİYE CEPHESİ VE
KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ
— Sempozyumu-VI —

Cilt 1

2020 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi,
Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 49

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir Belediyesi,
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir.
Başkanlığın yazılı izni olmadan
elektronik, mekanik veya diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Tasarım

Melekler Yayıncılık

Takım No:

978-605-5116-77-4 (Tk)

ISBN

978-605-5116-78-1 (1.c)

Baskı

— ULUSLARARASI —
MİLLİ MÜCADELEDE
SERVETİYE CEPHESİ VE
KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ
— Sempozyumu-VI —

Editörler
Prof. Dr. Haluk SELVİ
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Resül NARİN

Kocaeli 2020

Genel Koordinatör

Balamir GÜNDOĞDU

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN

Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

Dr. Hasan AYDINLIK

Raşit FİDAN

Hayriye SÖZER

Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği

Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

Resül NARİN

Ş. Göksu HÜLAGÜ

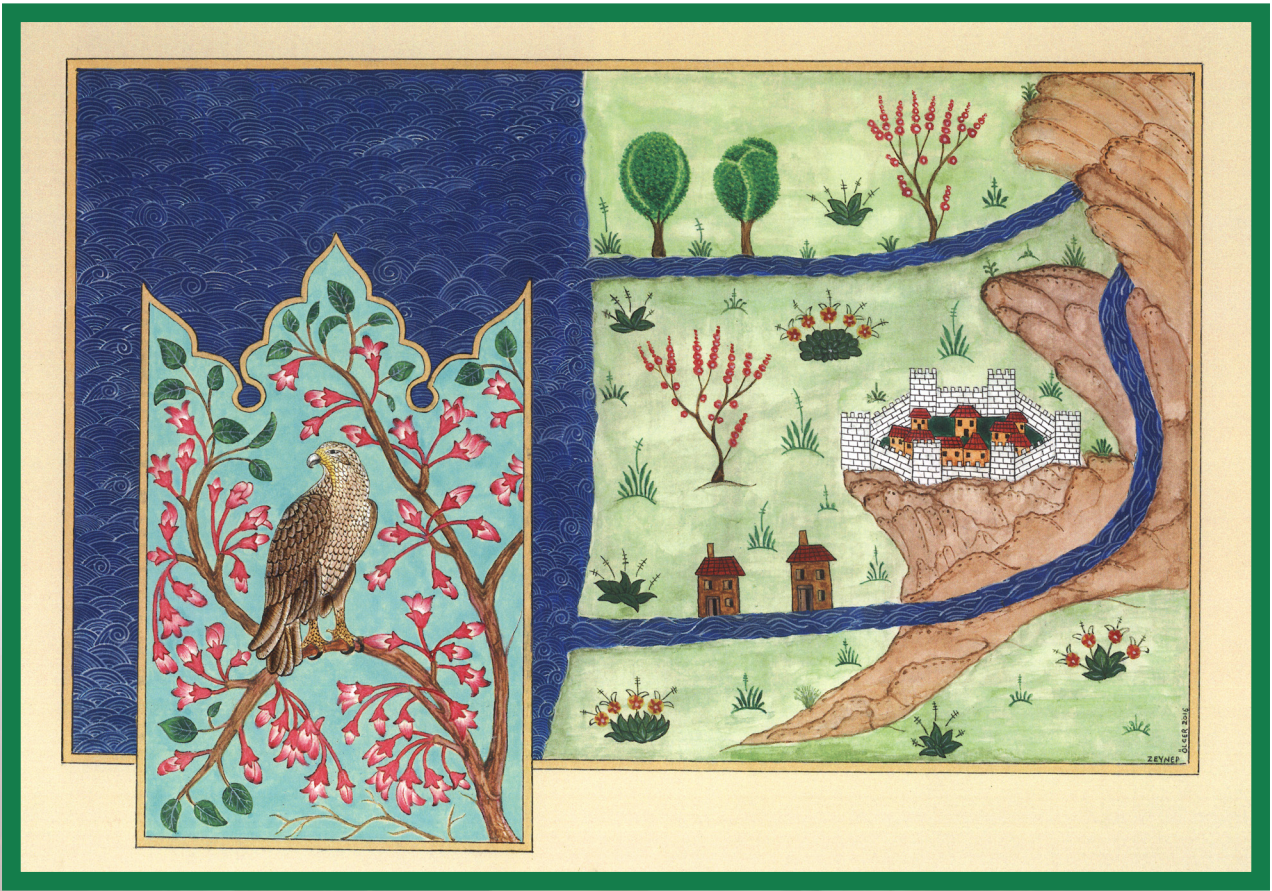
Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK
Prof. Dr. Chakib BENAFRI
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Prof. Dr. Emre DÖLEN
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Ferhad TURANLI
Prof. Dr. Feridun EMECEN
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU
Prof. Dr. Geza DAVID
Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
Prof. Dr. Heath W. LOWRY
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN
Prof. Dr. İlknur KOLAY

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Olena BAÇINSKA
Prof. Dr. Osman KÖSE
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Rhoads MURPHEY
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Tofig MUSTAFAZADE
Prof. Dr. Ümit EKİN
Prof. Dr. Viktor KIRYUKOV
Prof. Dr. Yuriy KOÇUBEY
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY
Doç. Dr. Oleksandr SEREDA
Doç. Dr. Olga MAVRİNA
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Doç. Dr. Levent ATALI

<http://www.kocaelitarihsempozyumu.com>
Eposta: kocaelitarihsempozyumu@kocaeli.bel.tr

“Uluslararası Millî Mücadelede Servetiye Cephesi ve
Kocaeli Tarihi - Kültürü Sempozyumu - VI” başlığını taşıyan
bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme alan bilim insanlarına aittir.

Zeynep ÖLÇER - Hereke

İçindekiler

Başkan Sunuşu	11
Açılış Konuşmaları Düzenleme Kurulu Adına <i>Haluk SELVİ</i>	17
Açılış Oturumu <i>İlber ORTAYLI</i>	25

Sempozyum Bildirileri

Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğin İncelenmesi <i>Beyza USTA OĞLU</i>	31
Kocaeli'nin Bitki Coğrafyası <i>Derya Evrim KOÇ</i>	49
İzmit'i İstanbul'a Bağlayan Tarihî Yol Ağı ve Kutluca Köprüsünün Önemi <i>Nurfeddin KAHRAMAN, Refik ARIKAN, Mehmet Can ÇETİN</i>	61
Roma Dönemi'nde Nikomedia (İzmit) Kent ve Kırsalında Ekonomi <i>Muzaffer DEMİR</i>	73
Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık Tarihinin Önemli Bir Şehri: Nikomedia <i>Murat KEÇİŞ</i>	83
The City Of Iznikmid (Izmit) In Arabic Writings <i>Leila KHEIRANI</i>	91
Renklerin Efendisi <i>Vedat TURGUT</i>	101
Sıgırtvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler <i>Ersin KIRCA</i>	119
İtiraz, İhbar ve İhtiras: Kocaeli Sancağı Kale Görevlileri Arasında Çatışma ve Anlaşmazlıklara Dair Bazı Tespitler (1595-1598) <i>Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ</i>	139
16. Yüzyıl Mühimme Kayıtları Işığında Kocaeli Ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Dair Bazı Tespitler <i>İsmail ÖZÇELİK</i>	145
Şikâyet Defterlerine Göre Divan-ı Hümayun'dan İzmit'e Gönderilen Hükümler ve Bunların Tahlili (1667-1673) <i>Mehmet Fatih GÖKÇEK</i>	157
Sürsat Defterlerine Göre 18.Yüzyılın Sonlarında Kocaeli (1673-1676) <i>Kenan Ziya TAŞ, Serkan SARI</i>	169

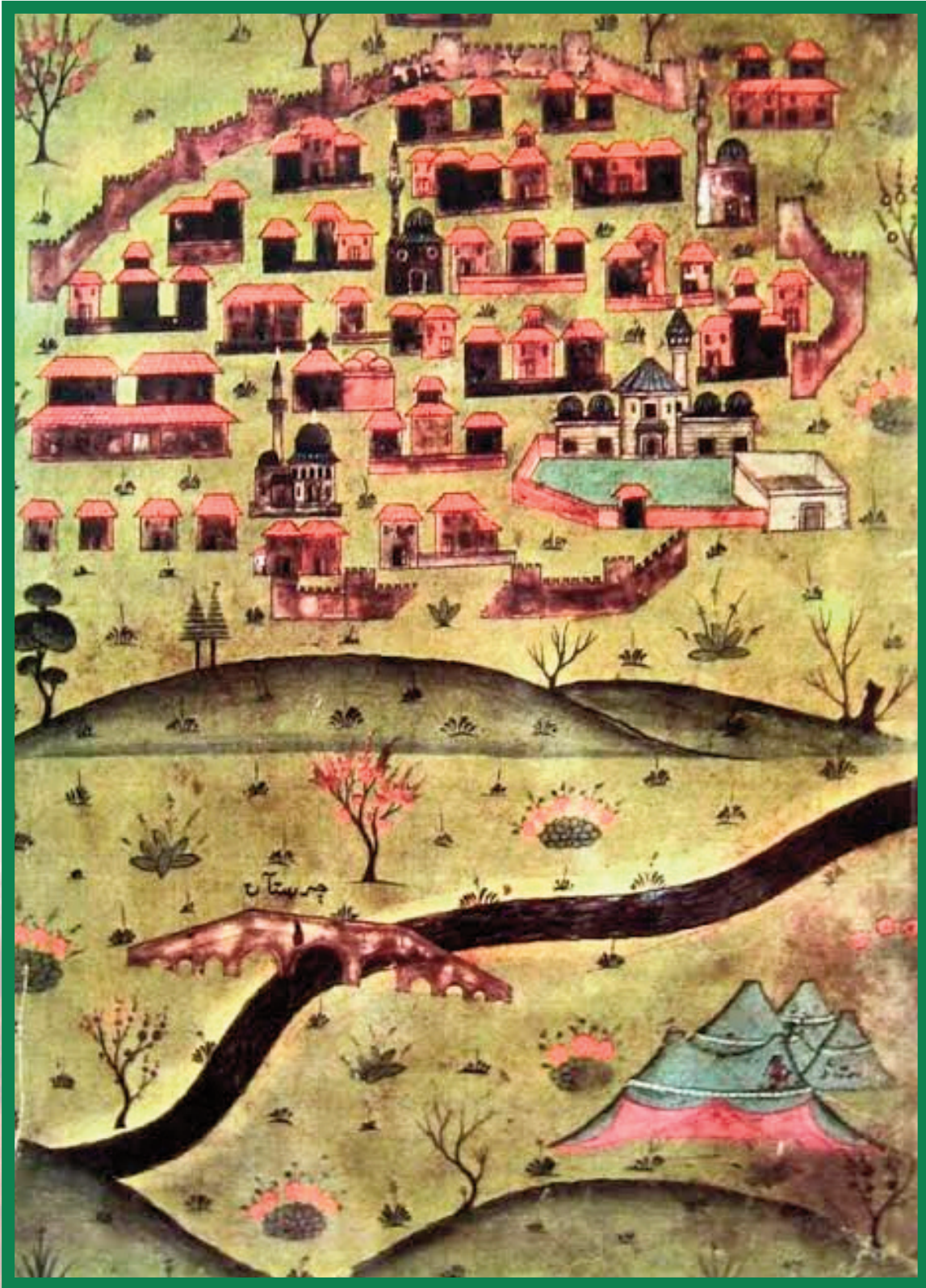
Şikayet Defterlerine Göre II. Mustafa'nın Saltanatının Son İki Yılında İznikmid'den Divana Yapılan Şikayetler ve Merkezin Bunlara Getirdiği Çözümler (1701-1703) <i>İlhan GÖK</i>	179
XVIII. Yüzyılda Karamürsel'de Ayânlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyanları <i>Serkan POLAT</i>	191
Osmanlı Dönemi Ulak Defterlerine Örnek: İzmit Ulak Defterleri <i>Sıddık YILDIZ</i>	205
Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaili Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası <i>Ertan GÖKMEN</i>	221
19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Hacı Mahmud, Veyisli Ve Osman Beyefendi Çiftlikleri'nin Sosyo Ekonomik Durumu <i>Arif KOLAY</i>	235
Kandıra Kazası Deavi Meclisi Tutanakları <i>İsmet SARIBAL</i>	261
İkinci Abdülhamit'in Hassa Ordusu Hümayunu Ertuğrul Süvari Alayı ve Alayın İzmit Sancağı'ndan Seçilen Askerleri <i>Celil BOZKURT</i>	269
Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi <i>Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ</i>	277
II. Abdülhamit Döneminde Demiryolu Hattı Yapımına Dair Bir Uygulama: İzmit-Ankara Demiryolu Hattının Yapımında Kullanılan Öşür Gelirleri Talimatnamesi (H.1310/M.1893) <i>Zeynel ÖZLÜ, Kerim TİRYAKİ</i>	299
İzmit-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878 - 1918) <i>Mustafa SARI, Cengiz KESKİN</i>	307
İzmit Telgraf Hattı <i>Resül NARİN</i>	335
İzmit Ketenciler Köyü Özelinde Büyük Çerkes Sürgünü <i>Veli GÜVEN</i>	353
1894 Depreminin İzmit'te Sosyo-Ekonomik Yansıması <i>Yunus ÖZGER</i>	363
Aziz Ahmet Paşa'nın Kocaeli Mutasarrıflığı <i>Serdar ÖSEN</i>	371
New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı <i>Cenk DEMİR</i>	381

Ottoman Soldiers In The Independence Of Albania <i>Ardian MUHAJ</i>	415
Ermenice Kaynaklarda Milli Mücadele Döneminde İzmit ve Civarında Yaşanan Olaylar <i>Qafar CHAKMAQLI MEHDIYEV</i>	421
Karamürsel Tehciri Davası <i>Nejdet BİLGİ</i>	429
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Karadeniz Sahillerinde Rus Bombardımanı <i>Haluk SELVİ</i>	447
İzmit Darüleytamı <i>Serkan YAZICI, Havanur ŞAHİN</i>	465
İzmit Sancağı İdare-i Hususiyesinin 1915-1916 Yılları Arasındaki Faaliyetleri <i>Yüksel BABANINOĞLU BAYIL</i>	475
Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı ve Sonuçlarının Analizi <i>Hüsnü ÖZLÜ</i>	485
Nezihe Muhittin Örneğinde Milli Mücadele ve Kadın Hareketi <i>Türkan ERDOĞAN</i>	503
İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Milli Mücadele (1919-1923) <i>Behçet Kemal YEŞİLBURSA, Miraçhan YILMAZ</i>	513
Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grup Komutanlığına Tayini ve Bölgede Yaptığı Faaliyetler <i>Osman AKANDERE</i>	533
Milli Mücadelede Kuva-Yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi <i>Abdullah Cüneyt KÜSMEZ</i>	547
Millî Mücadele'nin Başiskele Cepheleindeki Yerel Kahramanları Hakkındaki Yeni Bilgiler <i>Süleyman PEKİN</i>	561
Kurtuluş Savaşı Yıllarında İzmit'te Amerikalı İki Hemşire: Leila Priest ve Grisell McLaren <i>Eda YİRMİBEŞOĞLU ERKAL, Gülten ÇEVİK NASIRLIER, Nermin ERSOY</i>	573

Matrakçı Nasuh - Kocaeli

Başkan Sunuş

Sevgili hemşehrilerim,

Kadim şehrimiz Kocaeli; binlerce yıllık geçmişiyle, Astakoz'dan Nicomedia'ya, Bizans'tan Selçuklu'ya ve Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar keşfedilmeyi bekleyen tarihi sırlarıyla bize gülümsüyor...

Medeniyetlere ev sahipliği yapmış bu kent, doğal güzellikleri, florası, turizm kaynakları, tarım alanları ve sanayi kuruluşlarıyla geçmişten izler barındırıyor.

Kocaeli'ye yönelik yapılan en küçük bir araştırma dahi tarihin koridorlarını aydınlatıyor.

Bu değerli hazineyi gün yüzüne çıkarmak için çıktığımız kutlu yolculukta bir nişangahı daha geçmiş bulunuyoruz.

Kurucu beyleri genç nesillere tanıtmak ana temasıyla başladığımız sempozyumlar serisinin ilki Gazi Akça Koca, ikincisi Kara Mürsel Alp, üçüncüsü Gazi Süleyman Paşa, dördüncüsü Çoban Mustafa Paşa ve beşincisi Orhan Gazi adına gerçekleştirilmişti.

Altıncı sempozyumun konusu ise Kurtuluş Savaşı'nda Servetiye Cephesi oldu.

Kurtuluş Savaşı'nın fazla bilinmeyen ama en önemli cephelerinden olan Servetiye'de adeta bir destan yazıldı.

Servetiye Cephesi konulu 6'ncı sempozyumda sunulan bildiriler, alanında önemli araştırmacılarının Kocaeli ve çevresi hakkında yaptıkları çalışmalar ve sundukları tebliğler, bu alanda önemli bir birikimin oluşmasını sağladı.

Tarihe gönül vermiş dostlarım,

Kocaeli Tarihi sempozyumları hem akademik camiada, hem de sosyal tabakalarda büyük ilgi gördü, kadim şehrimizin tarihi envanteri kitaplaştırıldı.

En nihayetinde 6'ncı sempozyumun da kitaplaştırılmasıyla toplam 19 ciltten oluşan ve 15.000 sayfalık bir Kocaeli tarihi külliyatına sahip olduk.

Ancak, Kocaeli öyle büyük bir tarihi hazineye sahip ki; araştırılacak o kadar çok konu var ki; daha onlarca cilt, binlerce sayfa var önümüzde doldurulacak...

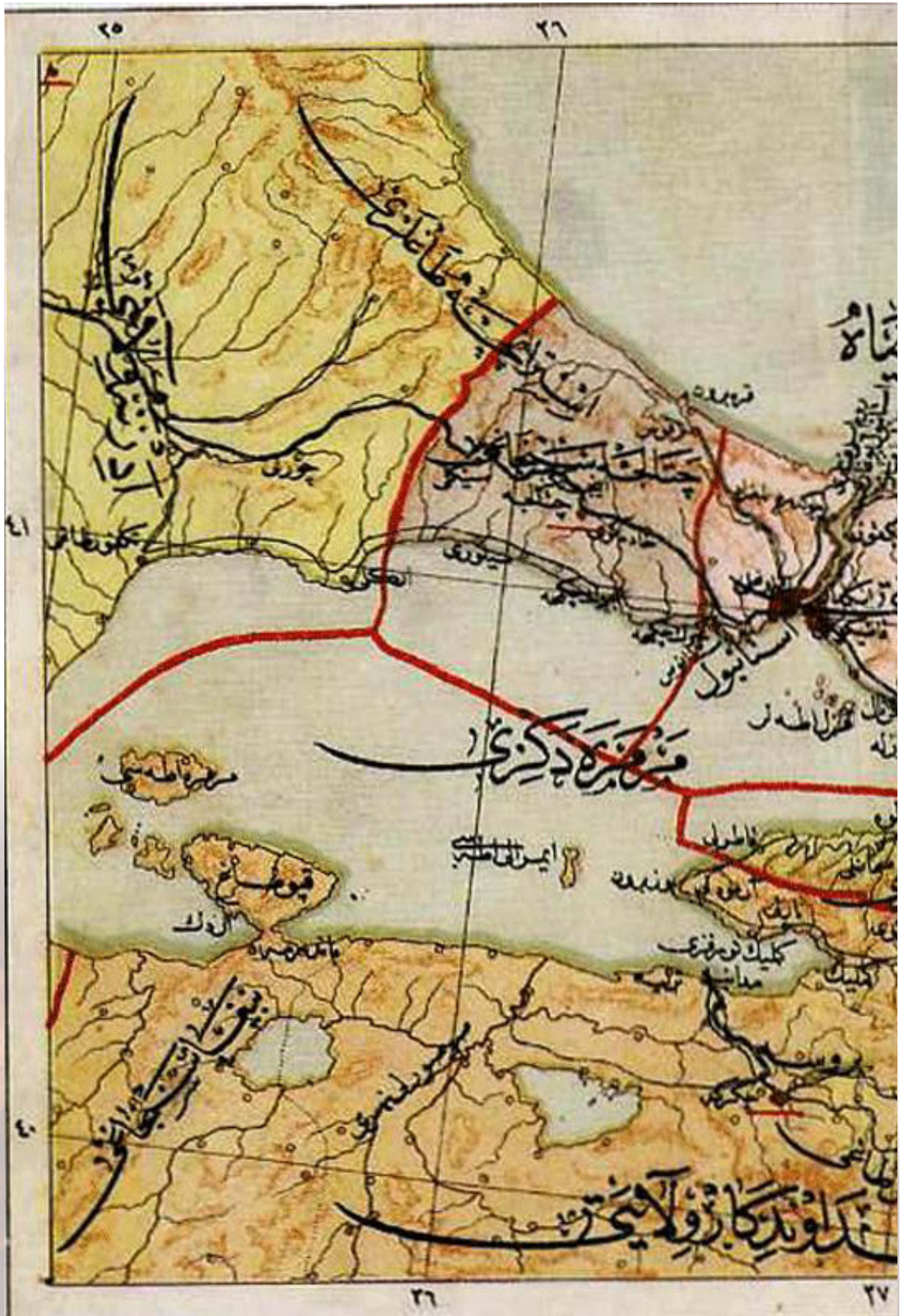
Elinizde bulunan bu muazzam eserde akademisyen, tarihçi ve araştırmacılarımızın çok değerli çalışmaları var.

Kocaeli adına hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Selâm ve saygılarımla...

Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN
Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı

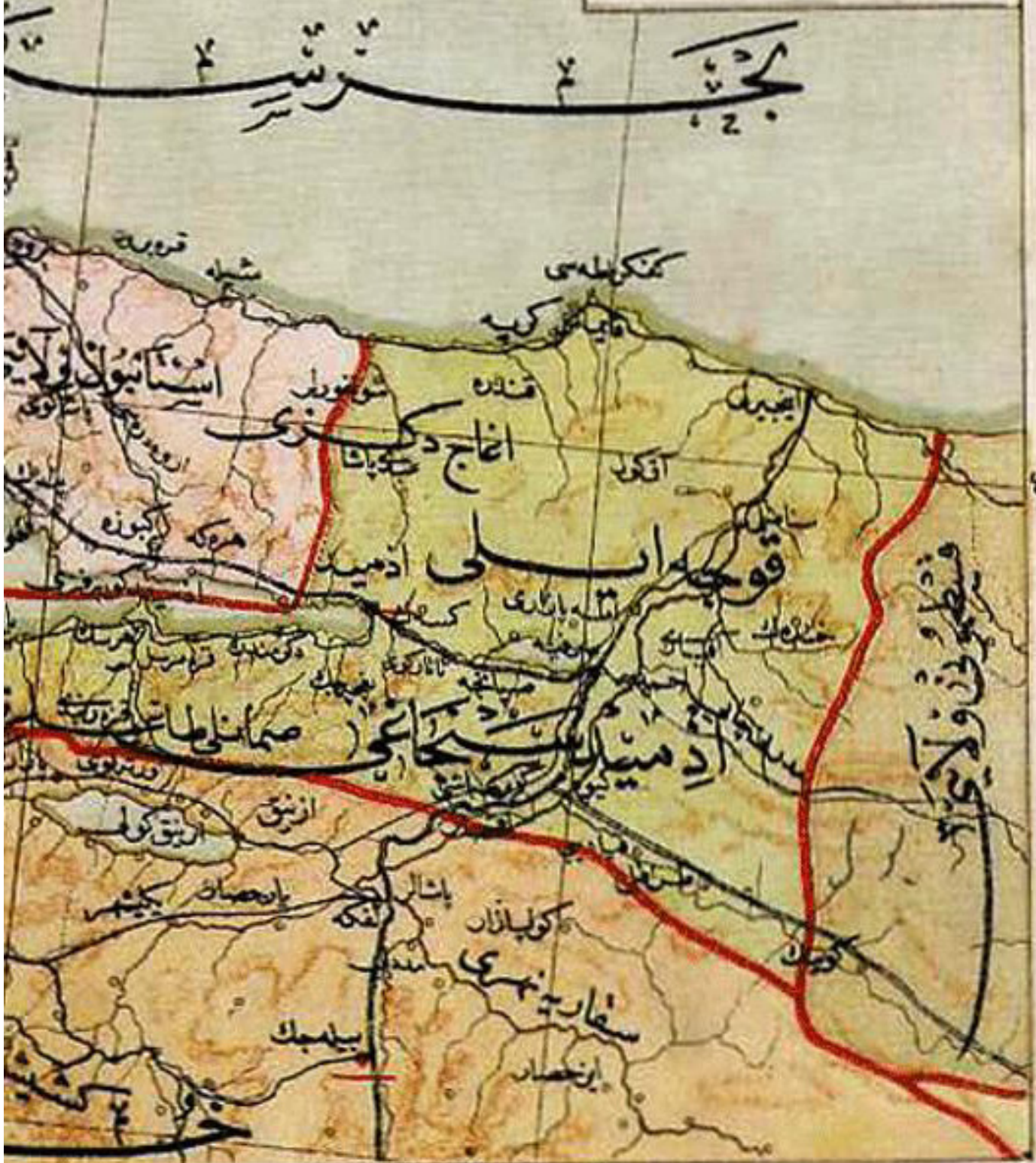

استان بولنگ و لایق
چایچیراز میند بنجا قیلدی

کیلوتن $\frac{1}{1,50000}$ مقیاسی

۴۱

۲۸ مبداء طول پارسند

Osmanlı Dönemi İzmit Mutasarrıflığı Haritası

Şükran GÜRELSU-İzmit Saat Kulesi

Açılış Konuşmaları Düzenleme Kurulu

Haluk SELVİ*

Sayın Milletvekilim, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanım, Sayın Büyükşehir Belediye Başkan adayımız, Sayın Rektörüm, kıymetli misafirler, sayın Prof. Dr. İlber ORTAYLI, yurtiçinden ve yurtdışından gelen kıymetli akademisyenler, değerli meslektaşlarım, değerli öğrenciler, sizleri Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Düzenleme Kurulu adına saygıyla selamlıyorum. Sempozyumumuza hoş geldiniz...

Sayın Başkanım, kıymetli misafirler, üzerinde yaşadığımız topraklar dünyada kültürel miras açısından en zengin yaşam alanlarından birisidir. Anadolu'nun 4.000 yıllık ve hatta 10.000 yıla götürülebilen tarihi her yönüyle araştırmaya değer ve yaşadığımız topraklar dikkat çekici özelliklere sahip. Özellikle Kocaeli Yarımadası bu sürecin tamamında çok büyük olaylara sahne olmuş ve insanlar için hayat alanı olmuştur.

Bundan altı yıl önce bir yolculuğa başladık. Akça Koca ile çıktığımız yolculukta Osmanlı fetihlerini bu coğrafyada hissettik. Kara Mürsel Alp olduk ikinci sempozyumumuzda ve ona ait olan bir kadirga ile Gazi Akça Koca'dan başlayan sürecimizi Gazi Süleyman Paşa ile Gelibolu Yarımadasında Osmanlı denizlerindeki hâkimiyetimizle sürdürdük. Çoban Mustafa Paşa olduk Gebze'de Osmanlı kültür ve medeniyetinin ana temasını, vakıfları ve diğer taraftan külliye etrafında inşa edilen kültürü ve medeniyeti gördük. Orhan Gazi olduk. Şehrimizde ve coğrafyamızda bütün camileri ve külliyeleriyle Orhan Gazi'nin izini sürdürdük Kuzeybatı Anadolu'da. Ve nihayet bugün Servetiye Cephesi'ni genç kuşaklarla ve insanımızla buluşturmak için bu sempozyumumuzu düzenlemiş bulunuyoruz. Servetiye Cephesi unutulmuş bir cephe Milli Mücadele içerisinde. Üzerinde çok fazla durulabilmiş değil şüphesiz ki birkaç yerel kitap var. Araştırmalar var. Ama Milli Mücadelemizin 100. yılında unutulmuş değerlerimizi genç kuşaklarla birleştirmek amacıyla çıktığımız bu yolda orada şehit olan 25 vatan evladını anmak bizim için bir borçtu. Bütün şehitlerimizin ruhu şad olsun. Milli Mücadele şehitlerimizi ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, silah arkadaşlarımızı minnetle bu vesileyle yad ediyoruz.

Sempozyum çalışmalarımız yaklaşık bir yıl önce başladı. Orhan Gazi Sempozyumu'nun son oturumunda özellikle milli mücadele tarihi ve Servetiye Cephesi üzerine bir çalışma yapabileceğimizi düşünmüştük. Bu sonuç bildirgesinden hareketle düzenleme kurulumuz sekiz farklı toplantı gerçekleştirdi. Bu toplantılar neticesinde elinizde yer alan programla huzurunuzda çıkmış bulunuyoruz. Sempozyumumuza 300'den fazla müracaat oldu. Bunların içerisinde bilim kurulumuz 156 tebliği sunmaya değer buldu. Ve nihayet Orhan Gazi sempozyumumuzun tebliğler kitabı bugün elimizde. 16 cilde ulaşılmış oluyoruz bu eserle. Bugüne kadar Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumlarında 900 tebliğ sunuldu. Ve 16 ciltte 12.000 sayfalık bir külliyyat ortaya çıktı. Bu bir şehir tarihi üzerine arşivlerde araştırılabilecek ortaya konulabilecek hatıra ve belgelerde, yayımlanmış

* Prof. Dr. - Sakarya Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Sempozyum Düzenleme Kurulu Adına

Haluk SELVİ

ve yayınlanmamış eserlerde bir şehir tarihi üzerine inşa edilen en önemli külliyyatlardan birisi oldu. Sayın başkanım, bu şehrin tarihini inşa ettiniz. Bir kurucu bey gibi yol gösterdiniz. Çok teşekkür ediyoruz. Akademik camia olarak vermiş olduğunuz bu destek olmasaydı şehre dair bu geniş külliyyat ortaya çıkmayacaktı. Minnettarız. Diğer taraftan bu külliyyatın içerisinde bir de kültür boyutu vardı. Evet bir kurucu bey olarak bu şehrin tarihini inşa ettik ama bir taraftan da kültür çalışmalarına yönelmemiz ve geleceğimizi inşa etmemiz lazımdı. Kültür ve tarih çalışmalarında bu şehrin artık yükselişe ihtiyacı var. Bu sebeple acaba bu şehrin ürünlerini, ürün tarihlerini yemek, müzik kültürünü, spor kültürünü nasıl araştırabiliriz kaygısıyla yola çıktık. Ve bu sempozyumumuzda özel oturumlar gerçekleştirdik. YÜCİTA, Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretleme Türkiye Ağı yöneticisi Sayın Prof. Dr. Yavuz TEKELİOĞLU'na teşekkür ediyoruz. ekibiyle bizimle beraber olacak. Ve oturumu çok merak ediyoruz. Çünkü Türkiye'de başarılı ürünlerin hikayesini anlatacaklar bize. Tekirdağ peynirinden Kocaeli pişmaniyesine kadar ön plana çıkan ürünlerin tarihi seyirlerini bizimle paylaşacaklar. Ve diğer taraftan Türk Patent Enstitüsü'nden Sayın Hakan KIZILTEPE bizimle beraber olacak. Ülkemizde bu yöresel ürünler, coğrafi işaretleme üzerine geldiğimiz seviyeyi, durumu bize anlatacak. Şüphesiz ki bu oturumda sunulan tebliğler şehrimizin geleceğini inşa etmesi açısından, şehrimizin kültür ve medeniyet çalışmalarına yol vermesi açısından önemli olacak.

Ayrı bir özel oturumumuz daha var. Evet, bir tarih birikimi elimizde var ama bunu farklı bir boyuta dönüştürmek gerekiyordu. Kocaeli Ansiklopedisi, bununla ilgili ülkemizde örnek ansiklopediler var. Şehir ansiklopedileri, Konya Ansiklopedisi önemli, Kayseri Ansiklopedisi önemli... Bu ansiklopedilerin editörleri bizimle beraber olacak. Ama hepsinden de önemli Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi mimarları bizimle beraber olacak. Ve 20 kişilik bir oturumla bu şehirdeki temsilcilerle beraber acaba bu şehirde bir ansiklopedi nasıl inşa edilebilir? Kim yer almalı, hangi ürünleri, hangi tarih yapıları bunun içerisine dahil etmeliyiz? Sempozyumda bunu ayrı bir çalıştayda ele alacağız. Ve neticeleri bize yol gösterecek. Şüphesiz ki teşekkür etmemiz gereken çok fazla isim var. Her şeyden evvel akademisyenlere, tarihçi hocalarımıza, kültür tarihi çalışan arkadaşlarımıza çok teşekkür etmek istiyorum. Eğer onların emekleri ve çalışmaları olmasaydı Kocaeli'ne ait olan bu kadar geniş kapsamlı bir külliyyatı ortaya çıkarmak mümkün değildi. Kendilerine minnettarız. Ve teşekkür ediyorum. Ve sizden istirham ediyorum lütfen kendilerine bir alkış verelim.

Bir sergimiz var. Evet Milli Mücadele denildiğinde, Kocaeli denildiğinde önemli isimler ön plana çıkıyor. Mustafa Kemal Paşa ve Kocaeli sergisi fotoğraflarla fuaye alanında, bu salon içerisinde sizlerle beraber olacak. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde bu güne kadar yayınlanmamış olan belge ve fotoğraflarla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden seçilmiş olan Kocaeli ve Milli Mücadele denildiğinde ön plana çıkan isimler bu sergide yer alıyor. Diğer taraftan Yahya Kaptan'ı unutmadık. Ali Kahya'yı unutmadık. Bu şehirde mücadele eden, Gebze ve bölgesindeki Kuva-yı Milliye temsilcilerini unutmadık. Bu sempozyum boyunca bu yönüyle çok değerli tebliğler sunulacak. Hepsini merak ediyoruz. Yayınlandığında onu da bir kitap olarak bu seriye dahil etmiş olacağız.

Kara Fatma, bu bölgede Milli Mücadele sırasında Erzurum'dan başlayan bir seyahatin son halkalarından birisi, bu şehir için bir şey ifade ediyor. Ve onu da bu akşam 19.30'da Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları bir tiyatro sahnesi olarak bize sunacaklar. Aynı zamanda bu sempozyumumuzda özel bir oturum var. Tarihi bir hadiseden bir tiyatro metni nasıl inşa edilebilir. Tarih öğrencilerimizle bunları bir araya getireceğiz. Ve oradan bir gelecek inşa edeceğiz çünkü ülkemiz tarih olarak bir yöne doğru evriliyor. Tarihçiler acaba bir hikaye, bir roman, bir tiyatro metni nasıl inşa edilebilir bunu da sempozyumumuzda yine ele alacağız, onlarla beraber olacağız. Evet, 6 yıldan beri bize her yönüyle destek veren Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne, çalışanlarına özellikle de Kültür Dairesi Başkanlığı'na Sayın Genel Sekreterimize, Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN'a çok teşekkür ediyorum. Onun zamanında başladığımız bu çalışmalarını bugün zirveye erdirmiş bulunuyoruz.

Sayın Başkanım, her yönüyle minnettarız. Bu bir terk ediş değil sizin için bir veda konuşması değil

Açılış Oturumu

yine hep beraber olacağız. Sizlerle beraber olacağız. Ve gücünüzü yanımızda hissetmek istiyoruz. Bunu ifade etmek istiyorum. Klasik hale gelen Kocaeli Tarihi Sempozyumları ödülleri bu sene Milli Mücadele’de İzmit ve Adapazarı çalışmalarıyla ön plana çıkan değerli hocamız Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL hocamıza vereceğiz. Kendisini tebrik ediyorum. Hocam çok sağ olun, var olun...

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve Kocaeli Üniversitesi bu çalışmalarda bize başından sonuna kadar destek oldular. Sayın Rektörün, Sayın Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN verdiğiniz destek için çok teşekkür ediyorum. Gerçekten öğrencilerinizle hep bu sempozyumlarda yer aldınız. Burası bir okul oldu. Hocalarla öğrencileri birleştirdiğimiz geleceğe dair bir tarih inşa etme okulu oldu. Sakarya Üniversitesi ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi’ni de burada yâd etmek istiyorum. Kendilerine çok teşekkür ediyorum.

Sempozyumumuzun başarılı geçmesi temennisiyle saygılarımı sunuyorum...

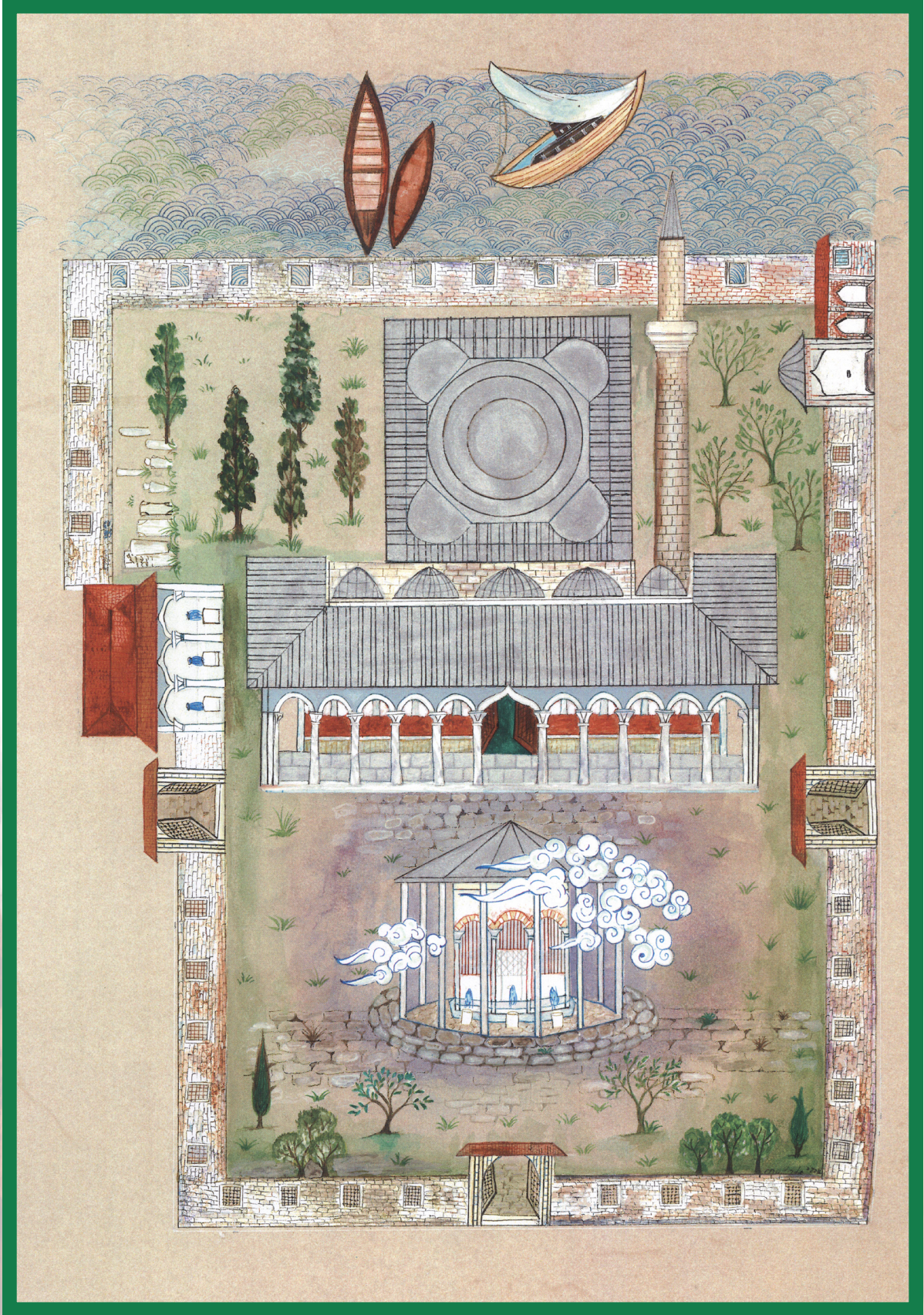
Şükran GÜRELSU - İzmit Saat Kulesi, Tren Garı ve Demiryolu Caddesi

Gülseher KAHRAMAN - İzmit Saat Kulesi ve Kasr-ı Hümayun

Mustafa İNCE - Yeni Cuma Camii

Sempozyum Açılış Oturumu

Gülseher KAHRAMAN - Gebze Meydan Çeşmesi

Açılış Oturumu

İlber ORTAYLI*

Çok Muhterem Belediye Başkanımız aynı zamanda Türk Dünyası Belediyeler Birliği Başkanı Sayın İbrahim Karaosmanoğlu ve çok Değerli Kocaeli Üniversitesi Rektörü Saadettin Hülügü, Değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler...

Artık ananevi olarak bu sempozyumlar kendini yerleştirdi ve bunun 6. yapılıyor, neşriyat fevkalade dikkati çekiyor. değerli makaleler var. Tarihimizin oluştuğu Bilecik'i de içeren bu bölgede tarih alanında değerli çalışmalar var. Gayret var. Bunlar bizi sevindiriyor.

Kocaeli'nin tarihi çok önemlidir. Çünkü burası biliyorsunuz ki yan taraftaki İznik ile birlikte İznikmid ya da Nikomedia denilen yer... Burası bizim Osmanlı fetihlerinin ilk döneminde kendini ispat eden bir yerleşim noktasıdır. Yapılan kazılar bunu da zaten gösteriyor. Bunun bir temeli de vardır. Şu andaki en önemli yanı da Türkiye'nin en zengin bölgesi olması, üretim bakımından İstanbul'un ikincisi diyoruz ama bu ikincilik de sanayi bakımından bir ölçüm yapılmıyor. Yani Sanayi bakımından birinci derecededir. Sanayi üretimi ve ihracatı bakımından da patent safhasına geçen bölgelerdendir. Bu zenginlik dolayısı ile de maalesef memleketimizin en problemlili bölgelerden birisidir. Çevrenin tahribatı, bağlı hastalıkların zuhuru bakımından iç karartıcı durumdadır. Maalesef hiçbir şey bünyesinde tezatını barındırmadan var olamıyor. Böyle büyük bir gelişme, içinde aynı zamanda büyük problemleri yaratıyor.

Coğrafyamız dünyanın en güzel coğrafyasıydı. Stratejik bakımından en uyumlu yeriydi. Etraftaki fauno ve flora göze batacak kadar istisnai idi. Bu flora yok olmaktadır. Fauno da yok oluyor. Bir zamanlar Türkiye'nin en önemli ve güzel zeytin bölgelerinden birinde bugün artık bu dal hemen hemen ölmüş, fosilleşmiş... Aşıya muhtaç bazı zeytinliklerimiz var.

Bu coğrafya bir zamanlar burayı imparatorlukların merkezi haline getiren, sadece imparatorlukların değil mühim olayların da merkezi haline getiren coğrafya. Unutmayın burada büyük savaşlar oldu. Büyük insanlar burada kaderlerini tespit ettiler. Çok isabetli bir şeyle Kartacalı büyük komutan Hannibal'ın mezarının burada olduğu tespit edildi.

Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Mareşalımız kendisine hususi bir saygı gösterirdi. Tarihte böyle icab ediyor. Mühim insanlar bu bölgeden çıkardı. İlmi anatomi Mısırlılardan edindiği bilgi ile ilk kuran doktor buralıdır. İskenderiye'ye giden bir Bithynialı hekim. Yine aynı şekilde büyükşehirleri meydana getiren mimarların ülkesi buradır.

Kültürel gelişme bakımından en önemli yer burasıdır. Tarihte büyük din kavgalarının flozofik merkezi de bu bölgedir. Ve nihayet son büyük imparatorluk, altı asır devam edecek bir imparatorluk,

* Prof. Dr. - Galatasaray Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi'nde Türk Hukuk Tarihi Dersi Hocası

İlber ORTAYLI

bu topraklarda doğdu. Ve burada da batırmaya niyetliydim. Burada da dirildi... Ama başka bir formda. Ve ondan sonra da bir başka imparatorluk artık olmadı. Çünkü eskinin yapısı Roma'nın bütün mirasını alan İslam tarihinin aslında en büyük imparatorluğu Osmanlı Devletidir. Onun doğduğu topraklar da burasıdır. Bunların hepsinin araştırılması, bilinmesi için teşkilatlanma olacaktır. Ve onun burada yapılacağına inanıyorum. Çünkü bir enerji var. Olmayan şey bazen buraya geçiyor. Ama bugün şu coğrafya artık burada büyük metropolün ve megapolün de sağlıklı olarak yaşamasına manidir. Bunu nasıl çözeceğiz onu bilmiyorum. Çözmek zorundayız bugünkü konumuzun içinde şüphesiz ki İstiklal savaşında Kocaeli ele alınmıştır.

Tarihte son kurşun tabiri kullanılır. Bu son derece manidar bir isimlendirme çünkü ilk kurşun İzmir'de mi atıldı yoksa Dörtyol'da mı? Kavgası vardır. Tabi ki İzmir'de atılan kurşun bir sembolik direniştir. Asıl bölgesel direnişler Dörtyol'da başladı ve Maraş-Antep üzerinden gitti. Halkı yarı göçebe özelliklerini saklayan dedi dolu bir halktır. Etnik gruplaşma ve çatışmanın büyük hadiseler patlak vermedi diyemeyeceğim vermiştir. Çok yaygın olduğu bir yerdir. Böyle bir yerde Birinci Cihan Savaşı'ndan sonraki direnişin çıkması determinist baktığımız zaman kaçınılmazdır. İkincisi de tabi bu bölge çok zengindi. Yani Antep o zaman da bir sanayi şehri idi. Maraş'ta çok zengin bir ziraat vardı. Çukurova da o zaman bir sanayi şehri idi. Çok bereketli bir toprak ve yatırım yapılmış bir toprak. Böyle bir yeri oturup da kolay kolay kimse düşmanlara teslim etmez. Kaçınılmaz olarak beklenmesi gereken de bu direniştir. Bunu maalesef birinci cihan harbinin galipleri anlamadılar. Bu gelişmeyi takdir edemediler. Ve o yüzden de yanlış bir politika uyguladılar. Stratejileri başlarına dert oldu ve kısa zamanda da birbirlerine bu yüzden düştüler.

Türk milliyetçiliği o tarihte Beyoğlu'na kır at üzerinde giren Franchet D'esperey yani birinci cihan harbinde Fransa'nın en önemli askerlerinden birine, Fatih özentisi ile girdi diye, çok kötü tatbik eder. Yalnız bir şeyi kaçırıyoruz. Franchet D'esperey, Türklerin ve Anadolu'da direnişe başlayan Anadolu'nun ve Türk komutanların değerini çok erkenden anlayanlardandır. Onu bilmiyoruz.

Biz tarih yaparken hep kendi cephemizden tetkik ediyoruz. Bir de pabucu giyenlerin içine bakmak lazım. Ayakkabıları nasıl kokuyor. Ortaya çok değişik şeyler çıkıyor. İstiklal savaşının, istiklal direnişinin ne olacağını gören yabancı komutan Yunan General İoannis Metaksas'tır. Sonraki Yunanistan diktatörüdür kendisi. O, diktatörlüğü sırasında Yunanistan'a saldıran Mussolini İtalya'sını hakikaten hak ile yeksan eden adam... Bu adam İzmir'e katiyen çıkılmamasını, bunun Yunanistan için bir macera olduğunu Venizelos'un yüzüne haykırmıştır. Venizelos savaşa çağırıyor onu. O ise başkomutan olarak "hayır olmayacağım çünkü bu bir macera" diyor. Siz adamları yok oldu zannediyorsunuz ama bir sabah bakıyorsunuz ki bu adamlar karşınıza çıkmışlar... Bu olay biliyorsunuz 1920 sonlarındadır. Türk ordusunun resmen kurulup Anadolu'da cephelede görünmeye başlaması bu tarihi bulmuştur. O tarihe kadar direnişler mahallidir.

Kocaeli ve İzmit cephesinde büyük bir direniş çete hareketi, gerilla hareketi beklemek beyhudedir. Stratejik bakımından uygun bir yer değildir. Bu mümkün değildir, yapılamaz. Müttefik kuvvetlerin yani itilaf devletlerinin yoğun kontrolü altındadır. Buradaki herhangi bir direniş çok ağır bir biçimde cezalandırılırdı. Çünkü o günün şartları ve teknolojisi içinde Boğaz'da ve Marmara'da ve Haliç'in ağzında demirleyen savaş gemilerinin buraya çok kısa bir zamanda ulaşip şehri topa tutması asker sevk etmesi içten değildi. Bu tarihte çok önemli bir olaydır. Bu nedenledir ki direnişe determinist bir bakış açısıyla bakacağız.

Kocaeli, İstiklal savaşının en uygun ve kendisine ihtiyacı olan zamanda çıktı. Bu hangi zamandır? Sakarya Savaşı'nın sonu, yani itilaf devletleri arasında ciddi kopuşların başladığı, Fransa'nın Ankara Hükümeti ile musalahayı imzaladığı bir zamandır. Yine, İtalya'nın çoktan bu cepheyi terk ettiği, cepheyi boşaltmaya başladığı, bir takım ağır silahlarını milli hükümete, meclis hükümetine devrettiği, İngiltere'de artık askeri çevrelerde kesin bir ümitsizlik hatta siyasi çevrelerde bile bir başkaldırının görüldüğü, Lloyd George'nin sustuğu bir zamandır. Bu çok güzel bir yaklaşımdır. Bu-

rada derhal mahalli kuvvetler meclis ordusunun önemli mensuplarının komutasında faaliyete geçmiş, teşkilatlanmışlardır. Buna Kocaeli Gurubu deniyor.

Hepinizin bildiği gibi Kocaeli Grubunda ilk komutan Albay Halit Bey'dir. Ondan sonrakinin de yine kim olduğunu hepimiz biliyoruz. Kendisi Abdullah Nafiz Paşa'dır. Ve diğer bir komutan da Albay Kazım Özalp'tir. Kendisi sonradan meclis reisimizdir. Bu bir kuvvettir ve üniformalı olan ve üniformasız olan savaşçıları devamlı kontrol altında tutmaktadır. Anadolu'da muvaffak olan ve bu tarafa doğru yürümeye hazırlanması ve karşısındaki kuvvetlerle Afyon Cephesinde er veya geç Sakarya'dan sonra savaşması mukadder olan ordumuzu düşmanın arka tarafından desteklemek görevi vardır.

Yapılan araştırmalar, askeri tarih arşivlerinin düzenlenmesi ve bazı imkanları daha çok sunmasıyla bu anlaşılıyor ki cephe boş durmamıştır. Ve bu bakımdan bu tarih de çok önemlidir. Burası Osmanlı İmparatorluğunun askeri bir bölgesidir. Bir kere Ordu-yu Hümayun Anadolu'ya sefer olduğu zaman Anadolu yakasına yani Asya-yı Osmani hatta Afrika-yı Osmaniye'ye geçeceği vakit buradan hareket ediyor.

Dil iskelesi ve Dilovası ordugâh yeridir. Gebze sahrasından sonra Dil İskelesi'nden karşıya gemilerle geçilir. Fatih Sultan Mehmet Han da İtalya'ya böyle gidecekti. Gebze'ye geldi. Bir iki gün içinde gemilerle Dil İskelesi'nden hareket edilecekti ve Akdeniz'e doğru yol alınacaktı. Mukadder olan sefer yolu bu... Fakat maalesef bize talih yardımcı olmadı. Ve İtalya'nın fethi sadece o topukta, Pulya Eyaletindeki Otranto'yla bir sene kadar süren bir fetihle sınırlı kaldı. Roma boşaltılacaktı nerdeyse. Papalığın merkezi böyle bir fethi bekliyordu. Fakat mukadder olmadı.

Bütün tarih boyunca görülecek şey şudur ki: ister klasik Roma devrinde olsun ister Bizans döneminde olsun daimi surette kavgaların ve seferlerin nihai noktası burası olmaktadır. Bu bizim için en önemli noktalardan birisidir. Bunun üzerinde duracağız.

İdari bakımından Kocaeli biliyorsunuz bir eyalet değildir. Cumhuriyet'e kadar bir vilayet de hiçbir zaman olmadı. Fakat bir sancak merkezi idi. Bu sancak hiçbir zaman bir eyalete bağlı değildi. Merkeze bağlıydı doğrudan doğruya. O bakımdan stratejik ve ticari bakımdan önemi fevkalade yüksektir. Daha da ilginç şeyler vardır. Mesela gayrimüslim milletler bakımından burada enteresan kompozisyonlar vardır.

İzmit dediğimiz mutasarrıflık Kocaeli Mutasarrıflığı içinde tabi ki Rum Ortodokslar var. Tabi ki Ermeni cemaati var. Ve tabi ki Yahudiler var. Daha enteresan gruplaşmalar görülüyor. Mesela Ermenilerin bir kısmı Ermeni Ortodoks Gregoryen denilen cemaate bağlı değil, Rumların takip ettiği Halkedon konsülünü takip ediyorlar. Yani Halkedon'da (Kadıköy'de) 461 konsülünün koyduğu kurallara itaat ediyorlar. Hâlbuki Ermenistan Kilisesi reddetti biliyorsunuz. Süryaniler ve Mısırlılarla birlikte Bizans kilisesini takip etti ve 461'den itibaren müstakil bir kilise olarak teşkilatlandı bunlar. Buradakiler öyle değil fakat dillerini tuttukları için ibadetler tamamıyla kendi dillerinde yapıyor. Çünkü Rumca bilmeleri mümkün değil. Ama harfler Yunan alfabesidir. Yunan Alfabeli bir Ermenice mesela. Tıpkı bizim Anadolu'daki Türk Hristiyanların İncilleri bile Türkçe, ibadetleri Türkçe, fakat o Türkçeyi Yunan harfleriyle yazmaları gibi. Veyahut Kios Sakız Rumlarının kendileri Katolik oldukları için Rumca'yı Latin harfleriyle yazmaları. Bunlar hiç şüphesiz ki ilginç kültürel çatışmaları yahut renklilikleri de bir arada barındırma unsurunu muhafaza ediyor.

Kocaeli'nin Yakındoğu'nun bütün Küçük Asya'nın fauna ve flora bakımından en zengin bölgelerinden biri olduğunu uzmanlar söylüyorlar, biliyorlar. Biz onların yalancısıyız diyemeyeceğiz. Çünkü ne kadar cahil de olsak bu botanik ve zeoloji ve böcek-insektoloji kısmında gözümüz bunu görüyor. Burada biraz gezsek, otursak farkındayız. Bu maalesef büyüyen endüstri ve artan nüfus dolayısıyla çöküntü haline gidiyor. İşte Kocaeli'nin, İzmit'in tarihi yapısı ve dokusunun korunması bizim için çok önemli.

İlber ORTAYLI

Benim çocukluğumda bile şuradan trenle ya da otobüsle geçmek bir keyifti. bugün artık oda yeknesak bir yer oldu öbürleri gibi. Sanayinin büyümesi ise mefahir-i milliyemiz olmasının yanında korkutucu bir özellik olmaya başladı. Yani Kocaeli'nin sınai yapısını artık düpedüz fabrikaları burada üretmekten çok sanayiye yöneten bir merkez haline çevirmek lazımdır. Çünkü tarihteki rolü de buydu açıkçası.

Burası büyük İstanbul'un Konstantinapolis'in yanında ve sonra da Der-Aliye'nin yanında etrafi idare eden bir yerdi. Bu bölgenin yolları, bu bölgenin köprüleri, bu yolların ürünü ve sanayi dalları bütünüyle Osmanlı ordusunun ve ihracatın kendisine hizmet ederdi. Böyle bir planlama vardır. Yapılan neşriyat bunu gösteriyor. 20 yıldan beri hakikaten ben de şükranla bunu dışarıdan biri olarak ifade etmek durumundayım. Kocaeli bölgesindeki belediyelerin neşriyatı daha doğrusu destekledikleri ilmi araştırmalar dolayısıyla Osmanlı Tarihinin içtimai ve iktisadi anlayışına çok başka gözle bakmamız gerektiği bugün anlaşılmuştur. Böyle bir bilgi ben lisede hatta üniversitede okuduğum yıllarda pek mevzubahis değildi.

Bugün artık bütün bilgilerimizi değiştirmemiz gerekiyor. Civardaki kasabalardaki zanaatlar, Evliya Çelebi devrinde, ondan evvel buradan yapılan ihracat ve burada ordunun belirli dallarını besleyecek tekeli dallar, yani ürüne daha başından devlet el koyuyor, satın alıyor.

Buradaki kozmopolit yapı biraz bir araştırma yapsak, Bursa'nın ve Ankara'daki Roma Hamamı gibi, yabancı tüccarların gurbette yaşayanların ölenlerin mezar taşlarına rastlarsınız. Bundan çok eminim. Çünkü burası öyle bir bölge. Ve bu gibi araştırmaların bizim için fevkalade bir önemi var. Bu yüzden de biz Kocaeli'nde ve Sakarya'daki üniversite kuruluşlarını ve Bilecik'teki yapılanmayı çok taktirle karşılıyoruz. Ve inşallah buraların gelecekte daha çok bütçe ile daha çok kadroyla bilhassa tarih dallarında beslenmesini istiyoruz. Çünkü İstanbul gibi büyük bir şehirde yaşamak üniversite hayatının huzurunu getirmek, rahatlığını getirmek mümkün değil. O, buralarda olacak. Yani büyük merkezlere yakın ama daha tabi, daha huzurlu bir ortamda en önemlisi endüstrinin ve nafiannın geçtiği her alanda çok dikkatli olması. Bu üzerinde çok durmamız gereken bir şey. Geç Bizans Dönemi Tarihi ve imparatorluğunun kuruluşunu almamız bakımından bunun üzerinde hassasiyetle durulması gerekiyor.

Sizin vaktinizi çok daha fazla almak istemiyoruz ama şunun üzerinde durmak lazım. Burada büyük bir olay oldu. Anadolu galip gelmişti. İstanbul daha bir müddet işgale bırakıldı. Ve işgal sürmesine rağmen artık şehre başkalarının geleceği belliydi. İzmit ise Anadolu'nun ileri karakoluydu. Bazı hareketlerinde son derece sertlik olmasına rağmen Birinci Cihan Savaşının ve İstiklal Savaşımızın önemli komutanlarından birisi Nurettin Paşa'dır. Sakallı unvanına sahipti. Kurmay sınıfından değildir. Erkan-ı Harp Mektebi'nde okumadı. Doğrudan doğruya üniforma giyip kıtaya çıktı. Fakat kendini çok iyi yetiştirmiştir. Bildiği diller, coğrafya bilgisi vb. Kut-ül Amare gibi zor bir yerde yani ezilmemizin adeta mukadder görüldüğü bir bölgede İngiliz İmparatorluğunun iki kolordusunu kuşattı ve esir aldı. Görünüştaki komutan Halil Kut'tur ama proje, hareket planı tamamen onundur. Miralay Halil Kut Bey kurmaydır. Ve onun muavinidir.

Son zamanlarda ordumuzun başındaki bir bela vardı. Alman askerleri bunlardan Liman Van Sanders netice itibariyle iddiasıyla gerçeği dengelemeyi bilen ve kendince dürüst bir adamdır. Bu çok açıktır. Başta bazı hareket planı ortaya koyuyor. Fakat saçma olduğu kendisine ihsas ettirilince çünkü karşısındaki genç subaylar çetin ceviz hepsi. Emrini geri alıyor. Tashih etmeyi biliyor. Çok hafif yanlışlarla derhal dönüyor. Ve savaştan sonra yazdığı hatıratında da Malta'da Inspection Commission'a verdiği bilgilerde de. Çünkü İngiltere bir teftiş heyeti kurdu. Buradaki komutanları yerli ve yabancı Almanları ve Türkleri kim varsa Liman von Sanders'i de geç ellerine geçirdikleri için ona da müracaat ettiler. Oradan da verilen ifadeye göre Türk ordusunun kapasitesini çok taktir eden biri ama Falkenheim gibi bir megaloman beceriksiz herif, Belçika İşgal Valiliğinden bize doğu cephesine yollandı. Orada o kavgaya düştü. Tabi Nurettin onu dinler mi? İstifa etmesine bile fırsat kalmadan

Enver Paşa onu geri aldı. Halil'i tayin etti. O yüzden o zafer onundur. Bunu bilin yani bu şehre gelen adamın hem Birinci Cihan Harbinde hem İstiklal Savaşında önemli bir rolü vardır. Bunu Atatürk Mustafa Kemal Paşa takdir etmiştir. O edince biz de ederiz. Bunun başka türlü tarihi yazılmaz. Çok önemli.

Bazı neşriyata dikkatinizi çekerim. Ali Kemal'in linç edilmesinde ne derece rolü var bilmiyoruz. İzmir'de böyle bir olay oldu. Orada da gelen ordunun komutanıydı. Hrisostomos linç edildi. Bunu buraya da uyguluyorlar. Tarihçilikte metot bakımından en yanlış şeydir. Ama tabi ki Ali Kemal Bey'in düşmanları vardı. Bundan dolayı olmuştur. Bu olaya da İsmet Paşa ve Müşirimiz Mustafa Kemal Paşa çok üzüldü ve sinirlendiler. Bununla birlikte Nurettin Paşa Anadolu Ordusunun komutanı olarak 1923 yılında İstanbul'u nihai olarak ele geçiren ordunun başında şehre girdi. Yani böylece işgal ve bu işgalin de 8 ayı Türk komutanların ve birliklerin nezareti ve katılımıyla devam etmiştir. Bunun da burada üzerinde durmayı tarih bakımından önemli bir görev sayıyorum.

Kocaeli'nin en önemli görevi Sakarya ile 1922 Mudanya dönemi arasında ve mütareke sonrasında yine Lozan'a kadar burayı tarassud altında tutan eski Bithynia, Osmanlı Hüdavendigarı bölgesini tarassud altında tutan savaş boyunca mütarekeye kadar Bursa, Balıkesir merkezli Yunan işgal kuvvetlerini devamlı zedeleyen, iteleyen bir bölge olmasıdır. savaştaki önemi budur. Bunu bir parça şeye benzetmek lazımdır. İşgal sırasında en çok direniş Fransa'da Vichy'de değil de Vichy'in komşusu olan bölgelerde cereyan ediyordu. Yani hem Alman işgal bölgesine çok yakın bitişik içinde. Hem de Vichy'den uzakta böyle bir uç noktada, ara bölgede cereyan ediyordu.

Hepinize beni buraya davet ettiğiniz için böyle bir şerefi bahsettiğiniz için saygılarımı sunuyorum. İnşallah daha başka ortamda herhalde üniversitemizde kendi bölümümüzdeki öğrencilerimizle temas etme ümidiyle saygılarımı sunuyorum... Sağ olun...

Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğinin İncelenmesi

Beyza USTAOĞLU*

Giriş

Kocaeli, Marmara Bölgesi'nde, Çatalca-Kocaeli Platosu üzerinde yer alır. Kocaeli'nin yerel iklim özelliklerinin belirlenmesinde; coğrafi konum, karasalılık, denizellik, yer şekilleri ve yükselti etkili olmuştur. Kuzeyinde Karadeniz'in ve batısında Marmara Denizi'nin etkisiyle nemli hava koşulları etkiliyken, güneyinde Samanlı Dağları ve doğusunda Adapazarı Ovası ile çevrili olup nispeten daha karasal iklim koşulları etkilidir. Marmara Bölgesi'nin doğu kısmını meydana getiren topografyada, doğu-batı (E-W) istikametinde bir uzanış gösteren Samanlı Dağları, Kocaeli'nin iklim özellikleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Bilgin, 1984). Samanlı Dağları morfolojik uzanışı ve jeolojik oluşumun bazı özellikleriyle Kuzey Anadolu silsilesinin batıda Marmara Bölgesi'ne soku lan bir devamı olarak bilinir ve kuzey - güney yönündeki depresyon dizilerinin oluşturduğu alçak sahalar arasında dağlar ve platolardan oluşan, devamlı yüksek bir sırt halinde uzanır (Bilgin, 1967) (Şekil 1).

Kocaeli'nin iklim özelliklerinin ve iklimsel değişkenliğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada meteoroloji gözlem istasyonlarına kayıtlı iklim verileri analiz edilmiş, arazi çalışmaları ve literatüre bağlı olarak yorumlanıp açıklanmıştır. Çalışma için Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden Kocaeli ili ve ilçelerine ait kayıtlı, uzun dönem ve kesintisiz verisi olan gözlem istasyonlarından Kocaeli (1970-2017), Gölcük (2004-2017) ve Kandıra'nın (1970-1992; 2013-2017) iklim verisi kullanılmıştır. Bu veriler, Matlab yazılımında, verinin kullanım alanına göre; günlük, aylık, mevsimlik ve yıllık olarak analiz edilmiştir (Ustaoglu, 2012a). Diğer ilçelere ait kısa dönem kayıtlı gözlem verileri sıcaklık, yağış ve nem haritalarının dağılışında referans olarak kullanılmıştır. Hava sıcaklığıyla ilgili günlük gözlem verilerinden (ortalama, maksimum ve minimum) incelenen gözlem süresine ait yıllık, aylık ve günlük ortalamalar ile ortalama ve ekstrem sıcaklık değerleri elde edilerek inceleme alanında termik rejimin belirlenmesinde sıcaklığın dağılışında yararlanılmıştır. Bu çalışmada ortalama değerlerin yanında özellikle maksimum, minimum ve ekstrem değerler kullanılmıştır. İnceleme alanında sıcaklığın gözlem süresi içerisinde yıllara göre gösterdiği değişimleri ortaya koymak için aylık ve yıllık standart sapmaları ile değişim katsayıları hesaplanmıştır. Yıllık sıcaklıkların incelenen gözlem süresi içerisindeki eğilimini ortaya koymak için ise trend eğrileri elde edilmiştir. Atmosfer basıncıyla ilgili veri setinden incelenen gözlem süresine ait yıllık ve aylık ortalama basınç ile ekstrem basınç değerleri elde edilerek, çalışma alanında basıncın yıllık durumu ve yıl içerisindeki gidişi açıklanmıştır. Rüzgarlar ile ilgili gözlem verileri değerlendirilirken, incelenen gözlem süresine ait 8 yön üzerinden rüzgar frekansları (%) ve aylık ortalama rüzgar hızları, en hızlı rüzgar yönü hesaplanarak çalışma alanında rüzgarların aylık ve yıllık durumu belirlenmeye çalışılmıştır.

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Sakarya. bustaoglu@sakarya.edu.tr

Beyza USTAOĞLU

Yağış ile ilgili günlük veri setinden incelenen gözlem süresine ait yıllık, aylık ve mevsimlik ortalama yağış miktarları hesaplanarak çalışma alanındaki yağış tutarları, yağış rejimi ve yağışın dağılışının açıklanmasında; aylık ve yıllık yağışların standart sapmaları, değişim katsayıları ve eğilimi hesaplanarak aylık ve yıllık yağışların gözlem süresi içerisinde gösterdiği değişmelerin açıklanmasında; yıllık yağışların frekans histogramları hazırlanarak yıllık yağışların hangi aralıklar arasında olduğunu açıklanmasında kullanılmıştır. Bulutluluk ve bağıl nem özelliklerinin incelenen gözlem süresine ait aylık ve yıllık ortalama değerleri elde edilerek ve hesaplanarak yıl içerisindeki gidişi açıklanmıştır.

Dağılış haritaları hazırlanırken yıllık ortalama sıcaklığın dağılışında Kocaeli’de yer alan meteoroloji gözlem istasyonlarının verilerinden yararlanılmıştır. Sıcaklığın yükseltiye bağılı olarak dağılışında lapse-rate oranı dikkate alınmıştır. Yıllık ortalama yağışın dağılışında ise Schreiber formülü kullanılmıştır. Sıcaklık, yağış ve nem verisinin topoğrafya üzerinde dağılışını daha ayrıntılı bir biçimde belirleyebilmek amacıyla haritalara altlık olarak sayısal yükseklik modeli (digital elevation model) verisi kullanılmıştır. Haritada iklim koşullarına ait değerlerin interpolasyonu için mekânsal veri analizi yöntemlerinden birisi olan Ters Mesafe Ağırlıklı Enterpolasyon Yöntemi IDW (Inverse Distance Weighthing) metodu ArcMap 10.2.1 lisanslı coğrafi bilgi sistemi yazılımında uygulanmıştır. Sıcaklık ve yağış veri setinden faydalanılarak çalışma alanında etkili olan iklim tipini belirleyebilmek için Köppen-Geiger iklim sınıflandırması, Thornthwaite yöntemine göre iklim tipi ve Erinç yöntemine göre yağış etkinliği indisi uygulanmıştır. Çalışma alanında iklimsel değişkenliği açıklamak amacıyla uzun dönem gözlem verisi (1970-2017) olan Kocaeli meteoroloji istasyonunun verisi kullanılmıştır. İklim verilerinden sıcaklık ve yağıştaki değişkenliği belirlemek amacıyla standart sapma, değişkenlik katsayısı, doğrusal trend ve Mann-Kendall Trend Analizi uygulanmıştır.

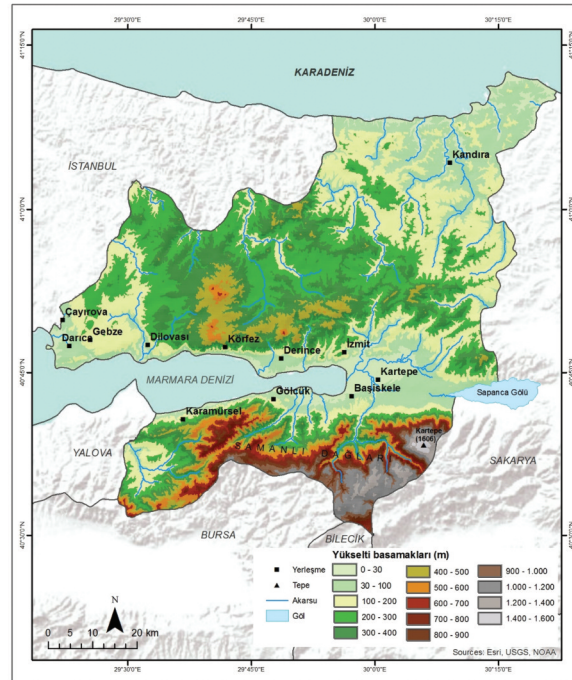
Sıcaklık Koşulları

Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Termik Rejim

Çalışma alanındaki meteoroloji istasyonlarının verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık değeri Kocaeli’de 14.9 °C, Gölcük’te 15.1 °C, Kandıra’da 13.7°C’dir (Tablo 1). Kandıra’nın (100 m) daha yüksekte ve kuzeyde bulunması ve deniz etkisine nispeten daha açık olması nedeniyle sıcaklık değerleri Kocaeli (74 m) ve Gölcük’ten (18 m) daha düşüktür. Kocaeli’nin yıllık ortalama sıcaklık değerlerini diğer çevre istasyonlar ile değerlendirdiğimizde, batısında yer alan Şile (13.6°C), doğusunda yer alan Sakarya (14.6 °C), Düzce (13.3°C) ve güneyinde yer alan Yalova (14.7°C), Bursa (14.6°C) ve Bilecik (12.5°C) istasyonlarından yüksek değer alır (MGM, 2018). Çalışma alanında en soğuk (Ocak) ve en sıcak (Temmuz) ayın sıcaklık ortalamaları arasındaki fark (yıllık amplitüd) oldukça düşük olup, Kocaeli’de 17.7°C, Gölcük’te 19.0°C, Kandıra’da 17,3°C’dir (Tablo 1). Çalışma alanındaki amplitüd değerlerinin düşük oluşu, deniz etkisinden kaynaklanır. Sıcaklığın yıl içerisindeki gidişinin incelenmesi termik rejimin ortaya konulması bakımından önemlidir. Çalışma alanındaki istasyonlarda aylık ortalama sıcaklıklar; Ocak ayında en düşük değerini alırken (Kocaeli 6.2°C, Gölcük 6.1°C, Kandıra’da 5.5°C), Mayıs ayında yıllık ortalamanın üzerine çıkarak Ağustos ayında en yüksek değerine (Kocaeli 23.9°C, Gölcük 25.1°C, Kandıra 22.8 °C) ulaşır. Ekim ayına kadar yıllık ortalamanın üzerinde olan sıcaklıklar, bu aydan sonra hızlı bir düşüş göstererek Ocak ayında en düşük değerini alır. Çalışma alanındaki aylık ve yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin gösterdiği bu özellikler, Türkiye’de görülen termik rejim tiplerine göre (Koçman, 1993), Kocaeli ve Gölcük’te en sıcak ayın (Temmuz) ortalamasının 24-25°C olduğu, en soğuk ayda (Ocak) ortalamaların 5°C olduğu, yıllık ortalama sıcaklıkların 14-15°C, amplitüd değerlerinin ise 17-19°C olduğu “Marmara Bölgesi Termik Rejim Tipi” görülmektedir. Kandıra ise, bu termik rejim tipine yakınlık göstermekle birlikte, en soğuk (Ocak) ayın ortalama sıcaklıklarının 5-6°C arasında olması, 13-14°C arasında değişen yıllık amplitüd genliği ve kışın ortalama sıcaklığın hiçbir ayda 0°C’ nin altına düşmemesiyle “Karadeniz Termik Rejim Tipi”ne de yakınlık göstermektedir. Türkiye’de termik rejim tipleri ve bölgelerini gösteren haritaya bakıldığında Kocaeli’nin Marmara Denizi’ne yakın olan iç kesimleri Marmara Bölgesi Termik Rejimi’ne girerken, Karadeniz kıyısında bulunan kesimleri Karadeniz Termik Rejimi’ne girmektedir.

Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğinin İncelenmesi

Şekil 1: Çalışma Alanının Lokasyon Haritası.

	AYLAR												
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Kocaeli	6,2	6,8	8,8	13,1	17,5	21,9	24	23,9	20,5	16	11,6	8,1	14,9
Gölcük	6,1	7,2	9,2	12,8	17,6	22,1	24,7	25,1	20,9	16,1	11,9	7,9	15,1
Kandıra	5,5	6,6	8,1	11,7	16,3	20,6	22,6	22,8	19,1	14,5	10,9	6,4	13,7

Tablo 1: Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C).

	AYLAR												Yıllık
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Kocaeli	3,4	3,7	5,2	9,0	13,1	17,1	19,4	19,5	16,3	12,6	8,4	5,3	11,1
Gölcük	3,2	4,3	5,9	8,8	13,5	17,8	20,3	21,0	17,1	13,0	8,6	5,1	11,6
Kandıra	0,9	1,95	2,9	5,65	10,4	14,2	16,0	16,9	13	9,2	5,8	1,75	8,25

Tablo 2: Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Ortalama Minimum Sıcaklık Değerleri (°C).

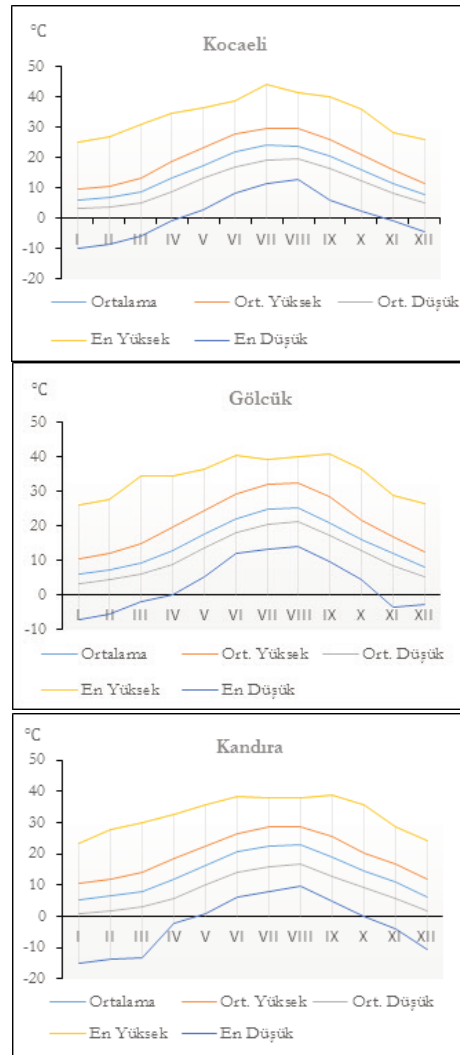
	AYLAR												Yıllık
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Kocaeli	9,8	10,8	13,5	18,6	23,3	27,7	29,7	29,5	26,1	20,8	15,9	11,6	19,8
Gölcük	10,4	12,1	14,7	19,4	24,3	29,1	31,9	32,2	28,2	21,7	16,9	12,5	21,1
Kandıra	10,5	11,9	14,1	18,7	22,5	26,6	28,8	28,8	25,7	20,4	16,9	11,8	19,7

Tablo 3: Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Ortalama Maksimum Sıcaklık Değerleri (°C).

Kocaeli'de sıcaklığın dağılımında coğrafi enlemin yanı sıra topografik koşullar ve denize yakınlık-uzaklık da önemli bir rol oynamaktadır. Sıcaklık dağılımını belirlemek için hazırlanan haritada Ko-

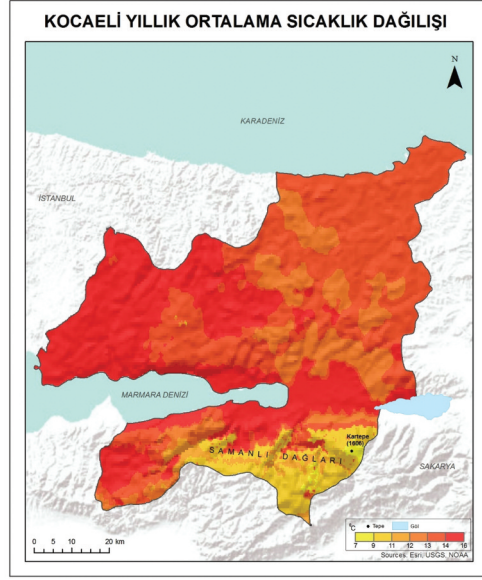
Beyza USTAOĞLU

caeli merkez ve ilçelerine ait (Akmeşe, Başiskele, Darıca, Kandıra, Gölcük, Dilovası, Gebze, Karamürsel, Kartepe, Körfez, Yarımca ve Cengiz Topel Havalimanı) meteoroloji gözlem istasyonlarının ortalama sıcaklık verileri kullanılmıştır. Sıcaklığın mekana dağılışı mekansal veri analizi yöntemlerinden birisi olan Ters Mesafe Ağırlıklı Enterpolasyon Yöntemi IDW (Inverse Distance Weighthing) metodu ArcMap 10.2.1 lisanslı coğrafi bilgi sistemi yazılımında uygulanmıştır. Çalışma alanındaki yıllık ortalama sıcaklık güneyden kuzeye ve batıdan doğuya doğru gidildikçe yüksekliğin artmasına ve topoğrafyanın genel doğrultusuna bağlı olarak azalmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklığın dağılışı enlem ve denizellik etkisiyle kıyı ve iç kesimler arasında yaklaşık olarak 1.5 °C'lik sıcaklık farkı olduğu gözlemlenmektedir. Düzlük alanlar ile yüksek dağlık alanlar arasında 7-8°C'lik sıcaklık farkı görülmektedir (Şekil 3). Çalışma alanında ortalama minimum ve ortalama maksimum sıcaklık değerlerinin yıl içerisindeki gidişine bakıldığında; kış aylarında düşük, yaz aylarında ise yüksek değerler aldığı dikkati çeker. Ancak ortalama minimum değerlerin her zaman 0°C'nin üzerinde olduğu görülür. Bu değerler, kış aylarında Kocaeli'de ve Gölcük'te 3°C ile 5°C arasında değişirken, Kandıra'da 1°C ile 2°C arasında değişkenlik göstermektedir (Tablo 2, Şekil 2). Ortalama maksimum sıcaklık değerleri ise yaz aylarında 26°C'nin üzerinde bir dağılışı gösterir. Bu değerler, her üç istasyonda da 27°C ile 32°C arasında bir değişim gösterir (Tablo 3, Şekil 2). İncelenen dönem içerisinde en yüksek sıcaklık değerleri sırasıyla; Kocaeli'de 44,1°C (13.07.2000), Gölcük'te 40,7°C (20.09.2017) ve Kandıra'da 38,9°C (06.09.2015), en düşük sıcaklık değerleri Kocaeli'de -9,7°C (14.01.2009), Gölcük'te -7,3°C (02.01.2016) ve Kandıra'da -15°C'dir (02.01.2016) (Şekil 2).

Şekil 2: Kocaeli, Gölcük ve Kandıra'da Yıllık Ortalama, Ortalama Yüksek, Ortalama Düşük, En Düşük ve En Yüksek Sıcaklık Değerlerinin Dağılışı.

Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğinin İncelenmesi

Şekil 3:Kocaeli'de Yıllık Ortalama Sıcaklığın Dağılışı Haritası.

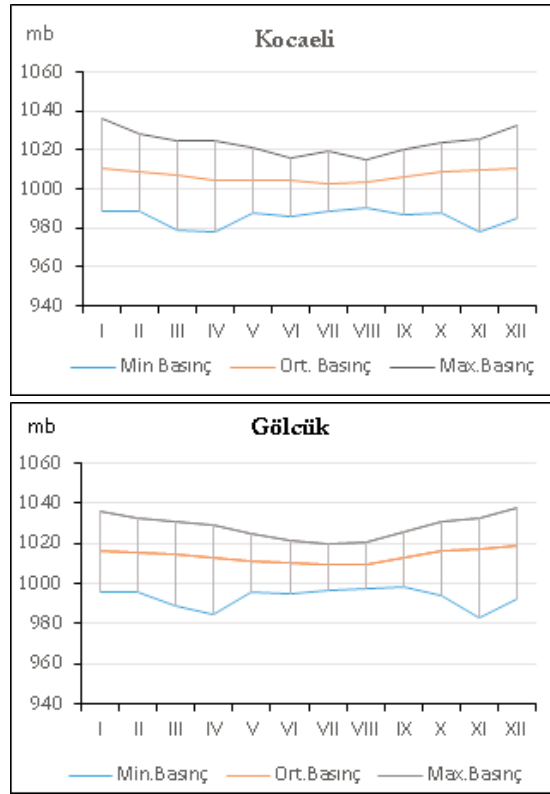
Basınç ve Rüzgâr Koşulları

Basıncın yıl içerisindeki değişimleri

Çalışma alanında yıllık ortalama basınç değerleri 1007mb (Kocaeli) ve 1014 mb ile (Gölcük) arasında değişmektedir. Çalışma alanında basıncın yıl içerisindeki gidişine bakıldığında, sonbahar ve kış aylarında yüksek, ilkbahar aylarında yıllık ortalamaya yakın ve yaz aylarında yıllık ortalamanın altında olduğu dikkat çeker. Ekim ayından itibaren yükselmeye başlayan basınç değerleri, en yüksek değerine Aralık ayında ulaşır. Bu aydan sonra basınç sürekli, fakat hafif bir azalmayla Temmuz ayında en düşük değerine ulaşır. Ocak ile Temmuz aylarının aylık ortalama basınç değerleri arasındaki fark Kocaeli'de ve Gölcük'te 7mb'dır. Çalışma alanındaki basınç değerlerinin yıl içerisinde gösterdiği değişimler genel basınç koşullarının mevsimlik durumu ile ilgilidir. Yıl boyunca farklı hava kütlelerinin etkisinde kalan çalışma alanı kış mevsimi boyunca Polar cephe ve Akdeniz cephe sistemlerinin etkisinde kalır. Bu cephelerin oluşumuna bağlı olarak, gezici depresyonların etkisinde basınç değerlerinde sık sık düşme ve yükselmeler görülür. Ekstrem basınç değerlerindeki bu kararsızlık kendisini genlik değerlerinde de gösterir. Ekim ayında başlayan yükselme Ocak ve Şubat aylarında en yüksek değerine ulaşır. Yıllık ortalama genlik değeri her iki istasyonda da 50 mb'ın üzerinde ölçülmüştür (Tablo 4, Şekil 4).

Tablo 4: Çalışma Alanında Aylık Ort., Maksimum ve Minimum Basınç Değerleri ve Genliği.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
KOCAELİ													
Min. Basınç(mb)	988	989	979	978	988	986	988	990	987	987	978	985	978
Ort. Basınç (mb)	1010	1009	1007	1005	1005	1004	1003	1004	1007	1009	1010	1011	1007
Max. Basınç (mb)	1036	1028	1024	1025	1021	1016	1020	1015	1020	1024	1026	1032	1036
Genlik	48	40	46	47	33	30	32	24	33	37	48	47	58
GÖLCÜK													
Min. Basınç(mb)	996	996	989	985	996	995	996	997	999	994	983	992	983
Ort. Basınç (mb)	1017	1015	1014	1013	1011	1011	1010	1010	1013	1016	1017	1019	1014
Max. Basınç (mb)	1036	1033	1031	1030	1025	1021	1020	1021	1026	1031	1032	1038	1038
Genlik	41	38	42	45	29	26	24	23	27	36	50	46	55

Şekil 4:Kocaeli ve Gölcük'te Aylık Ort.,Masimum ve Minimum Basınç Değerleri (mb).

Aylık ve Yıllık Rüzgârların Yönü, Frekansı ve Hızı

Çalışma alanında rüzgâr özelliklerinin incelenmesinde Kocaeli, Gölcük ve Kandıra meteoroloji istasyonlarının aylık rüzgâr verisi kullanılmıştır. Elde edilen gözlem verilerinden aylık ve yıllık rüzgâr frekansları (%) hesaplanarak rüzgârgülü hazırlanmıştır. Rüzgârların yıllık ortalama esiş frekansları açısından Kocaeli'de %23,9 ve Gölcük'te %35,6 ile güneydoğu sektörlü rüzgârlar (SE), Kandıra'da %25 ile kuzey (N) sektörlü rüzgârların üstünlüğü bulunduğu görülür (Tablo 5-6-7, Şekil 5). Çalışma alanında 1970-2017 yıllarına ait 48 yıllık rüzgâr hızı verilerine bakıldığında yıllık ortalama rüzgâr hızı Kocaeli'de 1.5 m/sn, Gölcük'te 2.0 m/sn, Kandıra'da 1.8 m/sn olduğu ve rüzgâr hızının fazla olmadığı, hafif kuvvette esen rüzgârların araştırma alanında etkili olduğu görülmektedir (Tablo 8, Şekil 6).

				A	Y	L	A	R					
KOCAELİ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
N	16,7	17,4	16,6	12,8	15,2	16,5	19,8	19,4	16,7	16,1	14,7	17,6	16,7
NE	7,8	9,6	9,2	8,0	8,0	10,9	12,6	14,0	11,8	10,9	10,3	8,8	10,2
E	13,0	13,4	14,2	13,3	13,7	12,9	16,0	14,8	15,0	16,5	14,0	13,2	14,2
SE	24,2	21,8	20,9	22,0	25,6	25,0	23,7	23,9	26,2	25,5	24,1	24,0	23,9
S	5,7	5,8	5,6	6,9	6,7	6,8	7,7	7,6	6,9	5,8	6,3	5,3	6,4
SW	3,0	2,8	2,8	4,0	3,7	4,1	2,8	2,5	2,8	3,1	3,9	3,1	3,2
W	9,2	9,7	11,3	14,0	12,0	11,0	7,6	7,8	8,1	7,4	8,3	9,1	9,6
NW	20,4	19,5	19,4	19,0	15,1	12,7	9,8	10,0	12,5	14,7	18,4	18,8	15,8
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 5: Kocaeli'de Aylık ve Yıllık Rüzgâr Frekansları (% olarak).

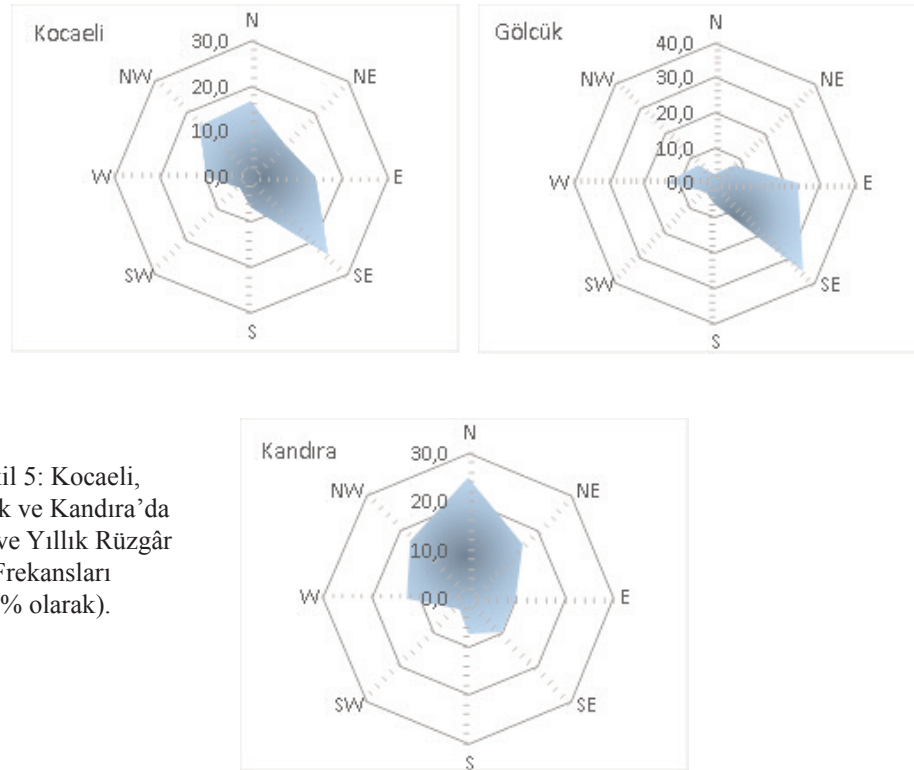
Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğinin İncelenmesi

Tablo 6: Gölcük'te Aylık ve Yıllık Rüzgâr Frekansları (% olarak).

				A	Y	L	A	R					
GÖLCÜK	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
N	3,3	3,1	3,2	2,6	2,6	2,7	2,6	2,3	3,3	2,4	2,5	2,7	2,8
NE	5,1	6,5	6,2	6,6	5,5	8,8	13,9	12,3	8,0	6,1	4,7	5,4	7,3
E	14,7	19,4	19,2	21,3	25,3	33,1	38,8	35,7	26,0	20,4	15,6	14,0	23,4
SE	38,1	35,7	33,8	36,3	30,6	27,6	27,5	32,7	36,9	41,9	42,7	42,8	35,6
S	8,9	7,0	4,1	3,5	3,9	4,1	2,3	3,0	5,2	8,2	10,6	10,6	6,0
SW	5,3	3,8	3,6	3,4	3,3	2,5	1,0	1,5	3,2	4,0	5,2	5,7	3,6
W	17,8	17,7	22,1	17,9	18,3	12,0	6,1	6,7	10,7	11,4	13,3	14,5	14,1
NW	6,9	6,8	7,9	8,4	10,5	9,2	7,8	5,8	6,8	5,7	5,4	4,3	7,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 7: Kandıra'da Aylık ve Yıllık Rüzgâr Frekansları (% olarak).

				A	Y	L	A	R					
KANDIRA	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
N	19,3	21,5	22,5	23,6	26,5	26,8	29,2	29,1	27,5	32,4	23,8	18,6	25,0
NE	15,9	15,8	15,1	14,6	13,7	14,7	15,3	16,3	20,6	16,8	16,4	15,2	15,8
E	10,5	9,1	10,0	9,2	9,0	8,1	8,0	10,9	10,0	10,3	12,4	10,5	9,8
SE	11,5	10,7	9,4	9,2	8,8	8,3	8,3	8,6	8,7	9,0	10,1	13,5	9,7
S	9,4	8,3	7,2	6,8	7,2	8,4	6,9	6,3	5,2	5,0	7,4	7,4	7,1
SW	5,4	3,7	3,7	4,0	2,1	1,5	0,7	0,6	1,5	2,6	3,7	5,0	2,9
W	11,3	15,8	13,8	15,6	14,8	14,5	12,5	10,9	8,4	9,4	11,3	13,7	12,7
NW	16,8	15,2	18,4	16,9	17,9	17,7	19,0	17,5	18,1	14,7	14,8	16,1	16,9
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

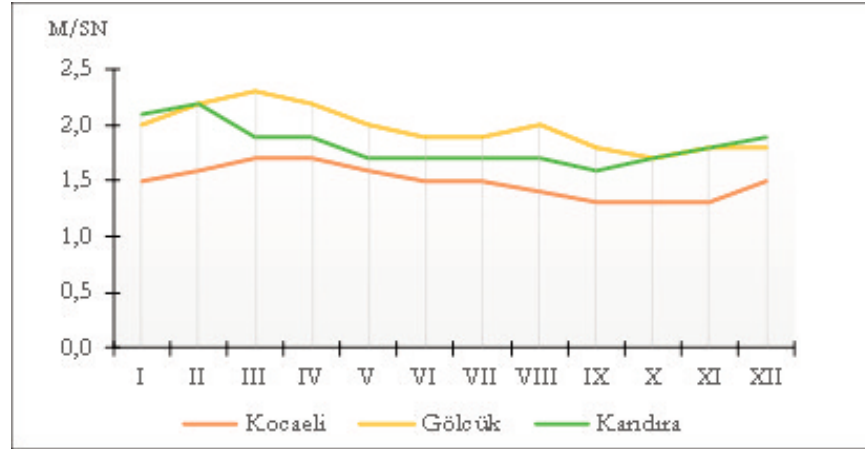

Beyza USTAOĞLU

Tablo 8: Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Ortalama Rüzgâr Hızı (m/sn) (1970-2017).

m/sn	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Kocaeli	1,5	1,6	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	1,5	1,5
Gölcük	2,0	2,2	2,3	2,2	2,0	1,9	1,9	2,0	1,8	1,7	1,8	1,8	2,0
Kandıra	2,1	2,2	1,9	1,9	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,7	1,8	1,9	1,8

Şekil 6: Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Ortalama Rüzgâr Hızı (m/sn).

Bağıl (Nisbi) Nem, Bulutluluk ve Yağış Özellikleri

Bağıl (Nisbi) Nem

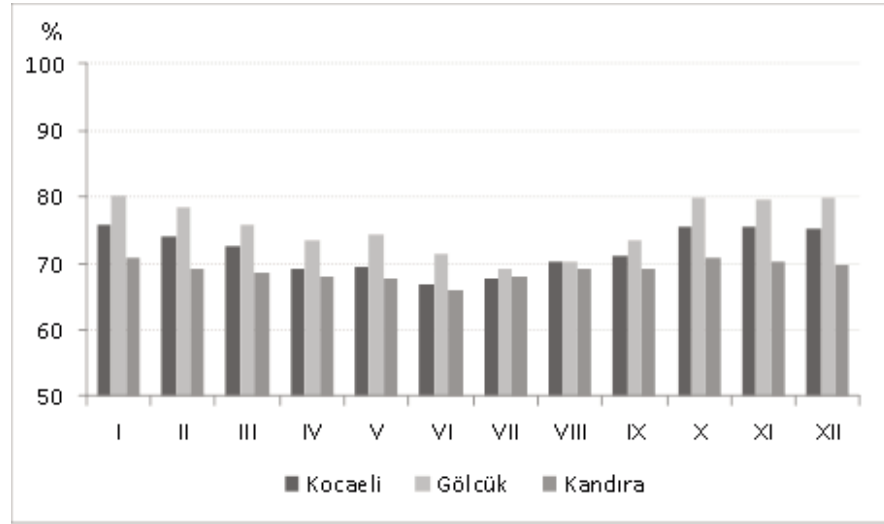
Bağıl nemin yıl içerisindeki gidişine bakıldığında kış aylarında yüksek, yaz aylarında ise düşük oranların olduğu görülür. Çalışma alanında sıcaklığın düşük, bulutluluğun yüksek ve nemli hava kütlelerinin etkin olduğu kış aylarında bağıl nem oranları ortalamanın üzerinde değerler alır (Ocak ayı; Kocaeli % 75,9; Gölcük % 80,1, Kandıra % 70,9). Sıcaklığın yükseldiği, bulutluluğun azaldığı, sıcak ve kuru hava kütlelerinin etkin olduğu yaz aylarında ortalama bağıl nem oranları her üç istasyonda da ortalamanın altında değerler alır (Temmuz ayı; Kocaeli % 67,8; Gölcük % 69,1, Kandıra % 68). Bu durum esas itibarıyla sıcaklığın yıllık değişimleriyle bölgeyi etkileyen hava kütleleri ve bağıl nemin değişimi arasında bir bağlantının bulunduğunu gösterir (Tablo 9, Şekil 7-8).

Tablo 9: Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Ortalama, Nemlilik Oranları (%) (1970-2017)

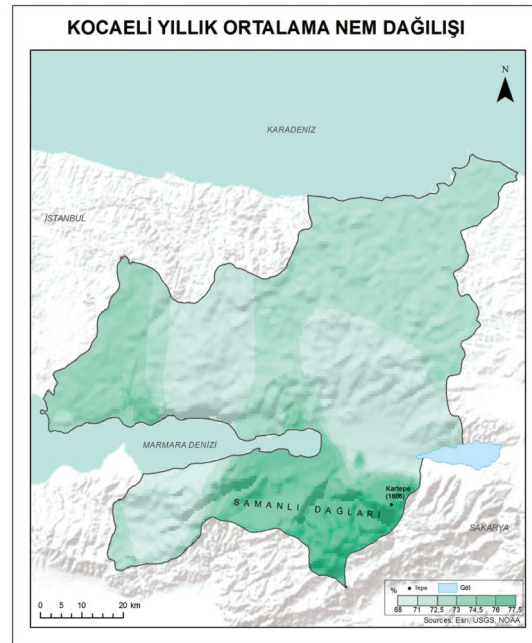
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
KOCAELİ													
Ort. Bağıl Nem %	75,9	74	72,5	69,1	69,4	66,9	67,8	70,3	71,2	75,6	75,6	75,2	72
GÖLCÜK													
Ort. Bağıl Nem %	80,1	78,4	75,9	73,6	74,3	71,6	69,1	70,3	73,6	79,8	79,6	80	75,5
KANDIRA													
Ort. Bağıl Nem %	70,9	69,2	68,5	68	67,7	66,1	68	69,1	69,1	70,8	70,3	69,6	68,9

Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğinin İncelenmesi

Şekil 7: Çalışma Alanında Aylık Ortalama Nemlilik Oranları (%).

Şekil 8: Kocaeli'de Yıllık Ortalama Nem Dağılışı (%).

Bulutluluk

Çalışma alanında ortalama bulutluluğun yıllık oranları pek yüksek olmamakla birlikte aylık oranlar, yıl içerisinde değişen sirkülasyon sistemlerine ve hava koşullarına bağlı olarak değişir. Genel olarak Ekim ayından Nisan ayı sonuna kadar ortalama aylık bulutluluk oranları her üç istasyonda da yıllık ortalamadan fazladır. Bu oran bulutlu olan günlerin etkinliğini göstermektedir ve aynı zamanda bu dönemde çalışma alanında yağış etkinliği ve atmosferde bağıl nem oranının yüksek olmasıyla ilgilidir. Aylık ortalama bulutluluğun maksimum değerleri her üç istasyonda da Ocak ve Şubat ayındadır (Tablo 10).

Tablo 10: Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Bulutluluk Değerleri.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Kocaeli	5.5	5.4	5.1	4.6	4.0	3.0	2.8	2.8	3.2	4.4	4.8	5.3	4.2
Gölcük	4.7	4.8	4.3	3.8	3.3	2.6	2.0	2.2	3.0	4.0	3.9	4.3	3.6
Kandıra	6.6	6.5	6.1	5.7	5.1	4.6	4.4	4.6	4.9	5.8	6.2	6.5	5.6

Yıllık Ortalama Yağış Toplamı ve Yağış Rejimi

Çalışma alanında yer alan meteoroloji istasyonlarının yıllık ortalama yağış tutarları Kocaeli’de 824,9 mm., Gölcük’te 654,3 mm., Kandıra’da ise 1070,9 mm. olarak hesaplanmıştır (Tablo 11, Şekil 9-10-11). İnceleme alanı; kış mevsimi boyunca sık sık polar cephe ve Akdeniz cephesi ile gezici depresyonların etkisinde kalırken, yaz mevsiminde polar cephenin daha kuzey enlemlere çekilmesiyle Basra alçak basıncıyla Azor antisiklonu arasındaki hava akımının etkisi altındadır. Bu durum çalışma alanının yıllık yağış tutarı ve yağış rejimini belirler. Yağış tutarlarının yıl içerisindeki gidişine bakıldığında yağışın aylara dağılışında farklılıklar olduğu görülür. Ekim ayında bir önceki aya göre hızlı bir artış gösteren yağış miktarları en yüksek değerlerini Aralık ayında alır ve Temmuz ayında azalmaya başlar (Tablo 11). Kocaeli ve Gölcük’te en yağışlı mevsim kışken (%33,8; %34,4); Kandıra’da sonbahardır (%33,2). Kocaeli ve Gölcük’te en az yağışlı mevsim yazken (%17,7; %14,2); Kandıra’da ilkbahardır (%16,2) (Tablo 12, Şekil 12). Kocaeli ve Gölcük’te kış yağışlarının oransal olarak daha fazla, yaz yağışlarının ise daha az olduğu "Marmara geçiş tipi" yağış rejimi görülürken; Kandıra’da sonbahar ve kış yağışlarının daha fazla, ilkbahar yağışlarının ise daha az olduğu "Karadeniz yağış rejim tipi" görülür.

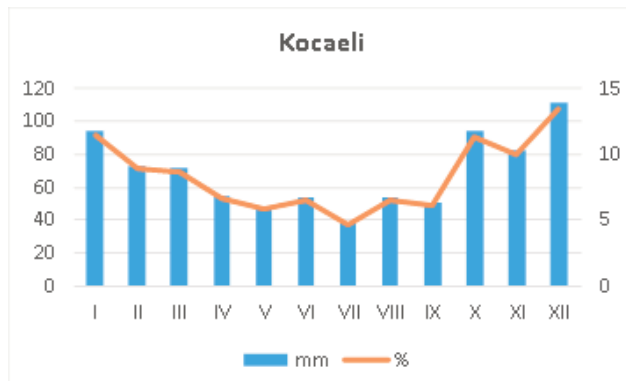
Tablo 11:Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Yağış Değerlerinin Dağılışı (mm).

		XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	Yıllık
Kocaeli	mm	110,7	94,6	73,2	71,4	55,0	47,8	53,4	38,9	53,4	50,5	93,8	82,2	824,9
	%	13,4	11,5	8,9	8,7	6,7	5,8	6,5	4,7	6,5	6,1	11,4	10,0	100,0
Gölcük	mm	65,0	96,1	64,1	62,4	39,7	46,3	44,3	18,0	30,6	56,2	85,5	46,1	654,3
	%	9,9	14,7	9,8	9,5	6,1	7,1	6,8	2,8	4,7	8,6	13,1	7,0	100,0
Kandıra	mm	132,7	116,5	74,3	65,0	61,2	47,0	65,5	64,3	89,1	69,9	174,6	110,8	1070,9
	%	12,4	10,9	6,9	6,1	5,7	4,4	6,1	6,0	8,3	6,5	16,3	10,3	100,0

Tablo 12:Çalışma Alanında Aylık ve Yıllık Yağış Değerlerinin Mevsimlere Dağılışı.

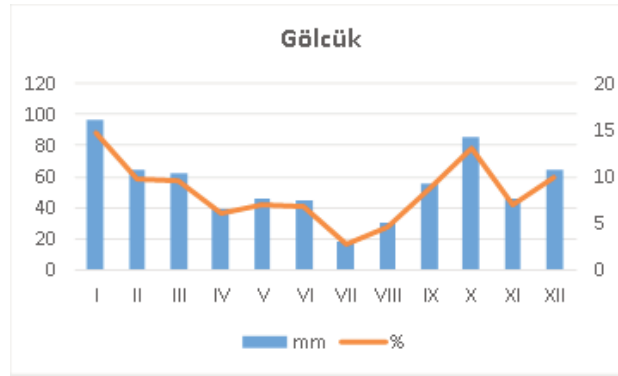
AYLAR	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	Yıllık
MEVSİMLER	KIŞ			İLKBAHAR			YAZ			SONBAHAR			
Kocaeli	278,5			174,2			145,7			226,5			824,9
	33,8			21,1			17,7			27,5			100,0
Gölcük	225,2			148,4			92,9			187,8			654,3
	34,4			22,7			14,2			28,7			100,0
Kandıra	323,5			173,2			218,9			355,3			1070,9
	30,2			16,2			20,4			33,2			100,0

Şekil 9: Kocaeli’nin Aylık ve Yıllık Yağış Tutarları (mm).

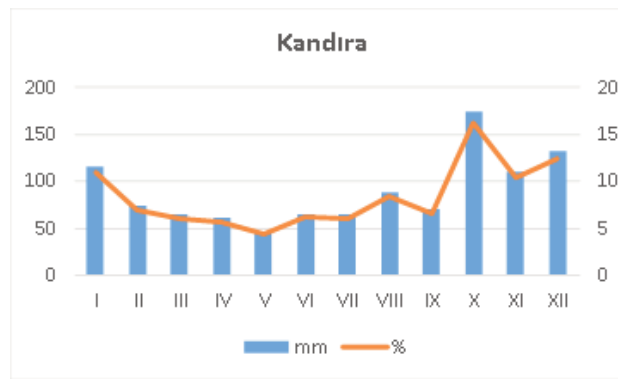

Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğinin İncelenmesi

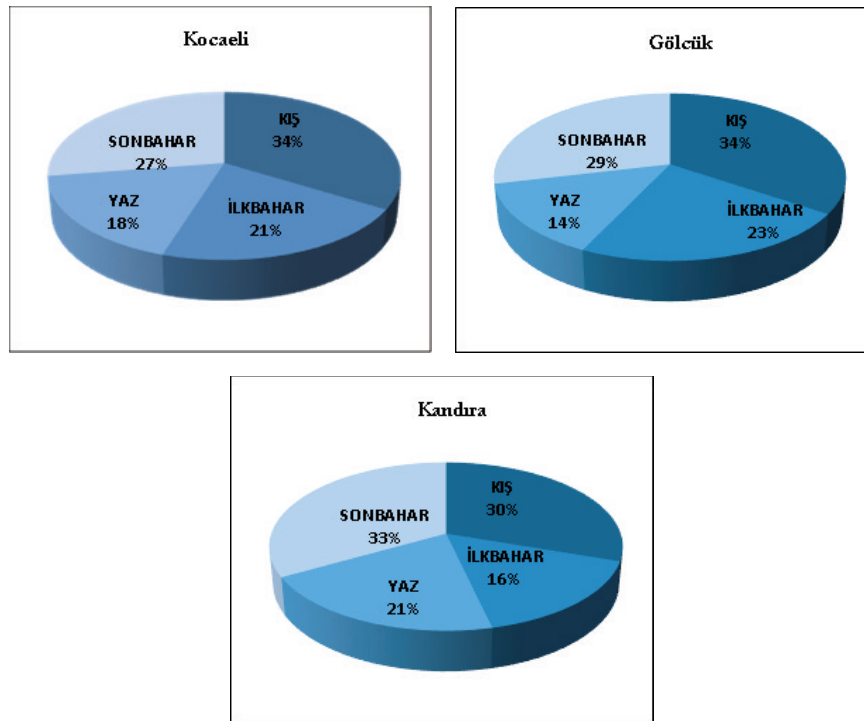
Şekil 10: Gölcük'ün Aylık ve Yıllık Yağış Tutarları (mm).

Şekil 11: Kandıra'nın Aylık ve Yıllık Yağış Tutarları (mm).

Şekil 12: Kocaeli, Gölcük ve Kandıra'da Aylık ve Yıllık Yağış Değerlerinin Mevsimlere Dağılışı (1970-2017).

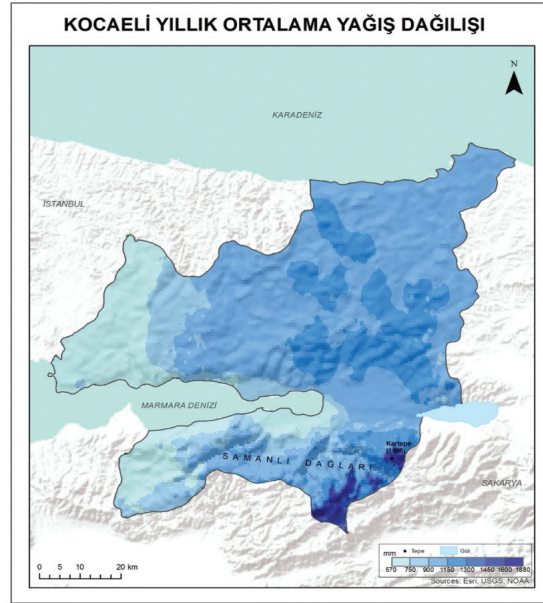

Çalışma alanında yükseltinin ve denizelliğin etkisiyle Kocaeli Platosu ve Samanlı Dağları boyunca yağış tutarları artış göstermektedir. Yağışın en az olduğu yerler Marmara Denizi kıyılarıdır (Şekil 13).

Yıllık Yağışların Frekansı

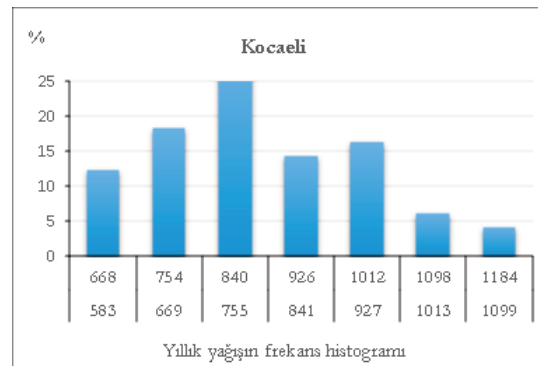
Çalışma alanında yıllık yağış toplamalarının yıldan yıla farklılıklar göstermesine rağmen değişim oranları çok yüksek değildir. Bu durumu daha iyi yansıtabilmek için yıllık yağışların frekans analizi yapılmış ve Tablo 13 ve Şekil 14'te gösterilmiştir. Buna göre modal sınıfın (en yüksek frekansın tespit edildiği değer sınıfı) frekansı Kocaeli'de % 28,6 (755 mm- 840 mm)'dir. Bu sonuçlara göre aritmetik ortalama çalışma alanında modal sınıfın içerisinde yer alır. Bu durum dağılımın normal olduğunu gösterir.

Şekil 13: Kocaeli'de Yıllık Ortalama Yağışın Dağılışı Haritası.

Sıra	Değer Sınıfları		Sınıf Ort.	Mutlak	Frekans		Birlikmiş Mutlak	Birlikmiş Nisbi (%)
	Alt	Üst			Nisbi (%)	Birlikmiş Nisbi (%)		
0	583	668	625,5	6	12,2	6	12	
1	669	754	711,5	9	18,4	15	31	
2	755	840	797,5	14	28,6	29	59	
3	841	926	883,5	7	14,3	36	73	
4	927	1012	969,5	8	16,3	44	90	
5	1013	1098	1055,5	3	6,1	47	96	
6	1099	1184	1141,5	2	4,1	49	100	

Tablo 13: Kocaeli'de Yıllık Yağış Tutarlarının (mm) Frekansı (%).

Şekil 14: Kocaeli'de Yıllık Yağışın Frekans Histogramı.

Kocaeli'nin İklim Tipinin Belirlenmesi

Çalışma alanında görülen iklim tiplerini ve yerel farklılıkları ortaya koymak amacıyla Köppen-Geiger iklim sınıflandırması (Erlat, 2014), Thornthwaite iklim sınıflandırması (Atalay, 2011, 2013) ve Erinç yağış etkinliği indisi (Erinç, 1996) uygulanmıştır. Thornthwaite iklim sınıflandırması yöntemine göre; Kocaeli C2 B'2 s b'4 Yarı Nemli 2. Derece Mezotermal Su noksanı yaz mevsiminde ve orta derecede olan iklim içerisinde yer alır (MGM, 2016). Erinç yağış etkinliği indis değerlerine göre; Kocaeli nemli iklim tipi sınıflandırmasına girer (Tablo 14). Sıcaklık ve yağış değerlerine göre hesaplamaları yapılan Köppen-Geiger iklim sınıflandırması yöntemine göre; Kocaeli; Orta enlemde yazı sıcak, kurak mevsimi olmayan iklim tipi olarak tanımlanan "Cfa: Nemli Subtropikal; Orta Enlemde yazı sıcak, kurak mevsimi olmayan" iklim tipi içerisinde yer almaktadır (Şekil 15).

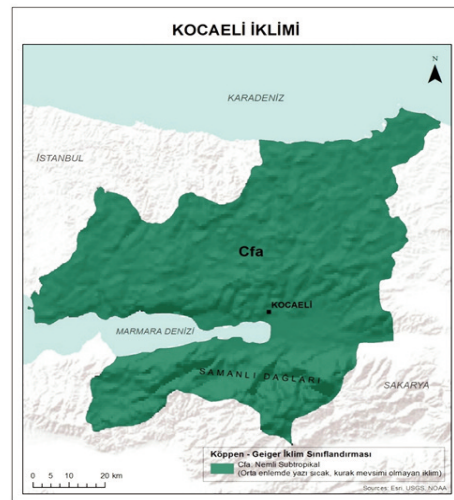
Tablo 14: Erinç Yağış Etkinliği İndisine göre Kocaeli'nin İklimi.

Kocaeli (1970-2017)	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Yağış	94,7	73,0	72,3	54,1	51,3	54,3	40,9	52,5	51,0	93,1	81,7	111,3	826,2
Ort. Maks. Sic.	9,8	10,8	13,5	18,6	23,3	27,7	29,7	29,5	26,1	20,8	15,9	11,6	19,8
İndis	116,0	81,1	64,3	34,9	26,4	23,5	16,5	21,3	23,4	53,7	61,7	115,1	41,7
	Çok nemli	Çok nemli	Çok nemli	Yarı nemli	Yarı nemli	Yarı nemli	Yarı Kurak	Yarı Kurak	Yarı nemli	Nemli	Çok nemli	Çok nemli	Nemli

İklimsel Değişkenlik ve Kocaeli

Bu çalışmada iklim verilerinden sıcaklık ve yağıştaki değişkenliği ortaya koymak amacıyla standart sapma, değişkenlik katsayısı, doğrusal trend ve Mann-Kendall Trend Analizi uygulanmıştır (Ustaoglu, 2012b, Ustaoglu, 2018). Çalışma alanında ortalama aylık ve yıllık sıcaklık değerlerinin gözlem süresi içerisinde nasıl bir gidiş gösterdiğini belirlemek amacıyla 1970-2017 dönemine ait 48 yıllık verilerin standart sapmaları ve değişim katsayıları hesaplanmıştır. Çalışma alanındaki istasyonlara ait verilere trend analizi uygulanarak 48 yıllık zaman dilimi içerisinde yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin eğilimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Şekil 15: Köppen-Geiger İklim Sınıflandırmasına göre Kocaeli'nin İklimi.

Ayrıca çalışma alanında sıcaklık değerlerindeki değişimin, kırılma noktasının, ne zaman başladığını tespit edebilmek amacıyla Mann-Kendall Trend Analizi Yöntemi uygulanmıştır. İnceleme alanındaki meteoroloji istasyonlarının 1970-2017 dönemine ait aylık ortalama sıcaklık değerlerinin standart

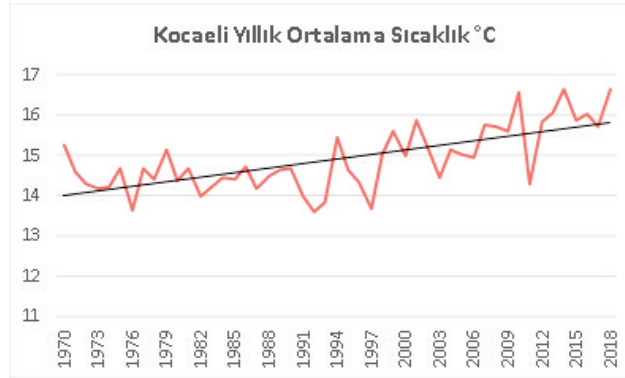
Beyza USTAOĞLU

sapmalarıyla ilgili değerlere bakıldığında 1°C ile 2°C arasında değiştiği görülür. Kış ve bahar aylarında nispeten yüksek olan standart sapma değerleri yaz aylarında daha düşüktür. Bu durum yaz aylarına ait ortalama sıcaklık değerlerinin yıllar arasında fazla değişmediğini buna karşılık kış ve bahar aylarında daha fazla değiştiğini gösterir. Yıllık ortalama sıcaklıkların standart sapma değerleri Kocaeli’de 0,8°C’dir. Bu durum, yıllık ortalama sıcaklıkların aylık ortalama sıcaklıklara nazaran daha kararlı bir gidiş gösterdiğini ortaya koyar (Tablo 15). Çalışma alanındaki aylık ve yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin incelenen dönem (1970-2017) içerisindeki değişim katsayılarını gösteren tabloya bakıldığında aylık ortalama sıcaklıkların en yüksek değişkenlik katsayısına Ocak ve Şubat ayında ulaştığı (%28,1; %30,8), Mart ayından sonra azalarak Haziran ayında en düşük değerini (%4,5)aldığı görülür. Ekim ayından itibaren yükselmeye başlayan değişim katsayıları Kasım ve Aralık aylarında bu yükselişine devam eder. Yıllık ortalama değişkenlik katsayısı ise; %5,3 ile fazla değildir. Bu durum, yaz aylarına ait ortalama sıcaklık değerlerinin gözlem süresi içerisinde kararlı bir gidiş gösterdiğini, kış ve nispeten bahar aylarına ait ortalama sıcaklık değerlerinin ise, yaz aylarına göre daha kararsız olduğunu göstermektedir (Tablo 15). Çalışma alanında yer alan Kocaeli Meteoroloji istasyonuna ait 1970-2017 yılları arasındaki 48 yıllık dönemde yıllık ortalama sıcaklığın grafiğine baktığımızda uzun yıllar ortalamasının üzerinde artan yönde bir trend olduğu gözlemlenmektedir (Şekil 16). Ortalama sıcaklık değerlerindeki uzun yıllar itibariyle artış yada azalış yönündeki trendin ne zaman başladığına ilişkin uygulanan Mann-Kendall Trend Analizi sonuçlarına göre; Kocaeli’de $u(t) = 4,7$ değeriyle anlamlı artan yönde bir trend tespit edilmiştir. Sıcaklıklardaki kırılmanın, değişimin başladığı yıl olarak da $u(t)$ ve $u'(t)$ değerlerinin kesiştiği 2004 yılı kabul edilebilir (Şekil 17).

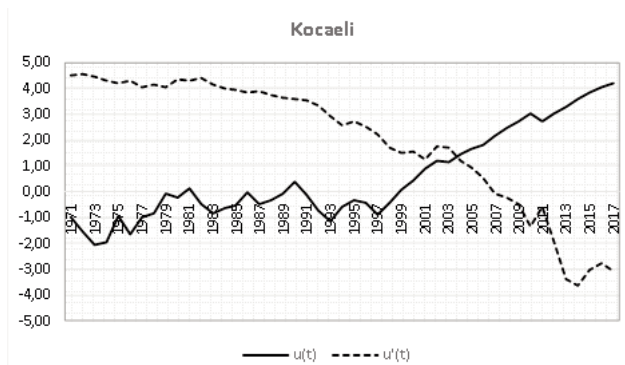
Tablo 15: Aylık ve Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerlerinin Standart Sapmaları (Ó) ve Değişim Katsayıları (%) °C

		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Kocaeli	Ó	1,8	2,1	2,0	1,9	1,3	1,0	1,2	1,6	1,3	1,6	1,8	1,8	0,8
	%	28,1	30,8	22,6	14,4	7,2	4,5	5,0	6,6	6,1	9,9	15,4	21,8	5,3

Şekil 16: Kocaeli’de Yıllık Ortalama Sıcaklığın Doğrusal Trendi °C (1970-2018).

Şekil 17: Kocaeli’nin Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerlerinin Mann-Kendall Trend Analizi.

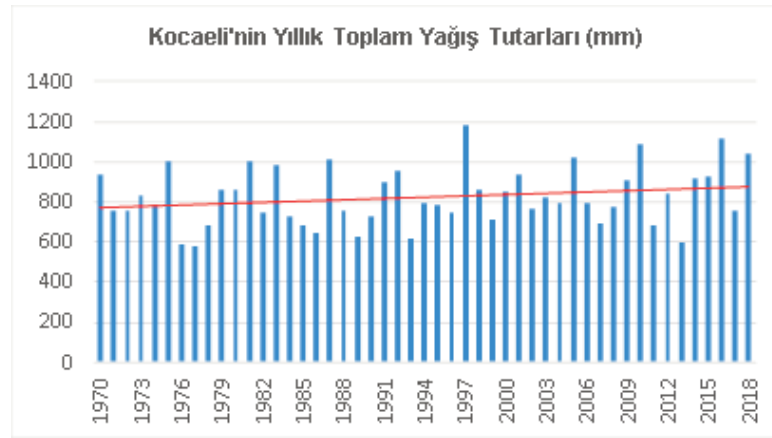
Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliğinin İncelenmesi

Gözlem süresi boyunca kaydedilen aylık yağış tutarlarının yıllar arasında gösterdiği değişkenliğin tespit edilebilmesi için çok kullanılan bir yöntem olan “değişim katsayısı” her ay için hesaplanarak Tablo 16 hazırlanmıştır. Buna göre; inceleme alanında yıllık yağış tutarlarındaki değişimin %17,4 olduğu görülür. Aylık değişim katsayılarının değerleri ise her ayda %40'ın üzerindedir. Bu durum inceleme alanında yağışın aylık tutarlarının çok değişken olduğunu göstermektedir. Aylık yağış tutarları arasındaki bu oynaklık yaz aylarında kış aylarına nazaran daha fazladır. Çalışma alanında yağışın yıllar arası değişmelerini ortaya koymak için doğrusal trendi grafik ile gösterilmiştir. Buna göre yağış tutarlarında artan yönde bir eğilim dikkati çekmektedir (Tablo 16, Şekil 18).

Tablo 16: Aylık ve Yıllık Ortalama Yağış Değerlerinin Standart Sapmaları (Ó) ve Değişim Katsayıları (%) mm.

		I	II	III	A	Y	L	A	R	IX	X	XI	XII	Yıllık
Kocaeli	Ó	46,6	39,4	33,4	28,7	43,1	36,6	39,0	56,9	41,8	61,3	41,6	51,9	143,9
	%	49,2	54,0	46,2	53,1	84,1	67,3	95,4	108,5	82,0	65,9	50,9	46,6	17,4

Şekil 18: Kocaeli’de Yıllık Ortalama Yağışın Doğrusal Trendi (mm) 1970-2018.

Sonuç

Kocaeli'nin İklim Özellikleri ve İklimsel Değişkenliği'nin incelendiği bu çalışmada 48 yıllık meteorolojik verilerin analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlara göre Kocaeli ve çevresinde “nemli iklim koşullarının” etkili olduğu görülmüştür. Bu durumda genel atmosfer sirkülasyonunun etkilerinin yanı sıra Kocaeli'nin coğrafi konumu, yerçekilleri, yükselti, denizellik ve karasallık gibi fiziki coğrafya faktörlerinin etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. İklim koşulları belirlendikten sonra iklim koşullarındaki değişkenliği ortaya koyabilmek amacıyla yapılan analizlerin sonucuna göre uzun yıllar ortalama sıcaklıklarda artan yönde bir eğilim gözlemlenmiştir. Sıcaklıklardaki artan yönde eğilimin en belirgin olarak hissedildiği yıl olarak Mann Kendall Trend Analizi sonuçlarına göre 2004 yılı olarak tespit edilmiştir. Yıllık ortalama sıcaklıklardaki artışın yanı sıra ortalama yağış koşullarında da istatistiksel olarak artan yönde bir eğilim görülmektedir. Uzun yıllar aylık ortalama sıcaklık ve yağış değerlerinin değişim katsayısının, yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerlerinin değişim katsayısı değerlerine göre daha değişken olduğu görülür. Kocaeli bir sanayi şehri olduğu için iklim değişikliği kapsamında “şehir ısı adası” kavramının en etkili görüldüğü illerden birisidir. Bu amaçla yerel ölçekte sera gazı azaltımı başta olmak üzere akıllı ve sürdürülebilir bir kent olmak için bu çalışmada elde edilen analiz sonuçları doğrultusunda iklim eylem planı oluşturulması önerilmektedir.

Beyza USTAOĞLU

Kaynakça

Atalay, İbrahim, Türkiye İklim Atlası, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011.

Atalay, İbrahim, Uygulamalı Klimatoloji, 2. Baskı, Meta Basım Matbaacılık, İzmir, 2013.

Bilgin, Turgut, Samanlı Dağları Coğrafi Etüdü, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Yayını, No:50, İstanbul,1967.

Bilgin, Turgut, Adapazarı Ovası ve Sapanca Oluğunun Alüvyal Morfolojisi ve Kuaternerdeki Jeomorfolojik Tekamülü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2572, İstanbul,1984.

Erlat, Ecmel, Dünya İklimleri, Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın no: 186, İzmir, 2014.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Veri Kontrol ve İstatistik Şube Müdürlüğü, Sakarya ili İklim Verileri. Ankara,2018.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Thornthwaite İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye İklimi,2016.

Ustaoglu, Beyza, Matlab’da İklim Veri Analizi ve Uygulamaları, Anka matbaa, İstanbul, 2012a.

Ustaoglu, Beyza, “Trend Analysis of Annual Mean Temperature Using Mann Kendall Trend Test in Çatalca Kocaeli Peninsula Northwest Turkey for the Period 1970 2011”, 2nd International Balkan Annual Conference, The Balkans at a Crossroads: Evaluating Past, Reading Present, Imagining Future, IBAC 2012, 276-287, (2012b).

Ustaoglu, Beyza, Sakaryanın Fiziki, Beseri ve İktisadi Coğrafya Özellikleri, Bölüm adı (Sakarya’nın İklim Özellikleri). SAÜ yayını no: 190, Editör: Cercis İkiel, Basım sayısı:1, 2018.

Kocaeli'nin Bitki Coğrafyası

Derya Evrim KOÇ*

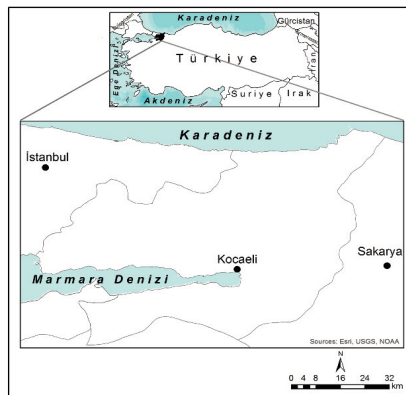
Giriş

Bitkiler, canlı ortamın temel unsurlarından biridir. Bitkiler fotosentezle üretim yaparak bazı tüketicilerin doğrudan beslenmesini sağlar, enerji-madde dolaşımında aktif rol oynar ve böylece canlı hayatının temel ve vazgeçilmez bir unsurunu oluşturur (Atalay, 1994). Bitkiler doğal ortamda tek tek bulunabilse de genellikle topluluklar halinde yayılış gösterir. Belirli bir alan içerisinde bitkilerin oluşturduğu topluluklara doğal bitki örtüsü denir (Dönmez, 1985).

Türkiye, çok sayıda bitki cinsi ve türünün gen merkezi olması nedeniyle florsitik açıdan oldukça zengindir. Bu durum üzerinde Türkiye'nin floristik olarak Avrupa-Sibirya, Akdeniz ve İran-Turan bitki bölgelerinin birleştiği yerde bulunması etkilidir. Ülkemizin coğrafi konumunun ve yerel ekolojik şartlarının etkisiyle oluşan floristik zenginliği bitki topluluklarına da yansır.

Türkiye'de bitki örtüsü bakımından çeşitlilik gösteren sahalardan biri de Kocaeli ve çevresidir. İnceleme alanı genellikle gür ormanlarla örtülüdür. Bu durumun başlıca sebepleri; yağışın fazlalığı, sıcaklık şartlarının elverişliliği ve etkili bir kurak devrenin bulunmayışıdır. Bu nedenle çalışma sahası nemli orman vejetasyonunun gelişmesi için elverişli ekolojik şartlara sahiptir.

Kocaeli İli, Marmara Bölgesi'nin Çatalca-Kocaeli bölümünde yer alır. Çalışma alanının kuzeybatısındaki İstanbul il sınırı, Gebze ile İstanbul arasındaki Kemiklidere'nin doğusundan geçer. Güneybatı sınırı Körfezi'nin karşı kıyısında Yalova İli ile son bulur. Güneyinde Bursa sınırını Samanlı Dağları'ndan geçen su bölümü çizgisi oluşturur. Güneydoğuda bu sınır Sapanca Gölü kıyısında Sakarya İli'ne dayanır. Kuzeyinde ise Karadeniz kıyıları yer alır (Şekil 1).

Şekil 1. Kocaeli'nin lokasyon haritası

* Dr. Öğrt. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, dkilic@sakarya.edu.tr

Derya Evrim KOÇ

Kocaeli, İstanbul, Ankara, Bursa gibi büyük şehirlerin arasında kalan ulaşım ağı gelişmiş, şehirleşme ve sanayileşmenin fazla olduğu bir sahadır. Özellikle sanayileşmedeki artışa bağlı olarak inceleme alanında nüfusta giderek artmaktadır. Araştırma alanında yerleşim alanlarının giderek artması orman örtüsünün tahrip edilmesinde etkilidir. Oysa ki ormanlar ekosistemin bir parçası olarak hayati öneme sahip ekolojik alanlardır. Orman alanlarının degradasyonu canlı ve cansız tüm ekosistemi etkileyerek olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Veri ve Yöntem

- Araştırmanın daha iyi yapılabilmesi için öncelikli iş literatür taraması yapmaktır. Bu doğrultuda bitki coğrafyası ve Kocaeli'ni kapsayan ulusal ve uluslararası çalışmalar taranmıştır.
- İnceleme alanını kapsayan gerekli haritaların üretilebilmesi için 1/100.000'lik meşçere haritaları ve amenajman planları (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı) temin edilmiştir.
- İnceleme alanını temsil edebilecek meteoroloji istasyonları olan Kocaeli, Karamürsel, Akmeşe, Darıca, Kartepe (kayak merkezi) günlük ve aylık ortalama sıcaklık, günlük ve aylık ortalama yağış değerleri ile aylık ve yıllık ortalama rüzgar verileri Meteoroloji Genel Müdürlüğünden (M.G.M.) temin edilmiştir.
- Vejetasyon dönemi boyunca saha çalışmaları yapılarak bitki örnekleri toplanmıştır.
- Arazi gözlemleri esnasında bitki örnekleri toplanmış, bitki örneklerinin toplandığı noktalar GPS'e kaydedilmiş ve koordinatlı olarak fotoğrafları çekilmiştir. Preslenen ve kurutulan bitki örnekleri teşhis edilerek örnekler familya, cins, tür bazında ayrılmıştır.
- ArcGIS programından faydalanılarak çalışma alanına ait bitki örtüsü dağılışı haritası üretilmiştir.

1.Kocaeli'de Bitki Örtüsü Üzerinde Etkili Olan Ekolojik Şartlar

Bitki örtüsünün gelişip şekillenmesinde o yerin ekolojik şartları etki eder. İklim, topografik özellikler, toprak özellikleri gibi ekolojik şartlar bitkinin yetişmesi, gelişmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için önemlidir. Sahadaki ekolojik faktörlerin meydana getirdiği farklılıklar vejetasyonun dağılışı ve çeşitliliği üzerinde rol oynar.

İnceleme alanında bitki örtüsü ve çevresel faktörler arasındaki ilişkinin bilinmesi sahadaki bitki örtüsünün dağılışı ve farklılıklarının açıklanması bakımından açıklayıcı olacağından aşağıda ekolojik şartları ile bitki örtüsü arasındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1.1. Bitki Örtüsü-İklim İlişkisi

Bitkiler üzerinde etkili olan en önemli çevresel faktör iklimdir. İklim; bitkilerin çimlenmesi, büyümesi, gelişmesi ve coğrafi dağılışı ile doğrudan ilişkilidir (Dönmez, 1985). Sıcaklık, basınç, rüzgar, nem ve yağış, bulutluluk, ışık gibi iklim elemanları bitki örtüsü üzerinde beraber etki ederler. Fakat iklim elemanlarından biri bitki örtüsünün dağılışı üzerinde daha fazla rol oynayabilir.

Sıcaklık Koşulları:

Bitkilerin yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için eşik sıcaklık değerleri önemlidir. Eşik sıcaklık değerleri her bitki için farklı olmakla birlikte termik alt sınırın 0 °C'nin altına indiği durumlarda pek çok bitki için tehlike başlar. Özellikle ekstrem koşullarda hayatta kalma, bitkilerin fotosentez metabolizmasına ve sıcaklığın büyüme üzerindeki etkisine bağlıdır. Sıcaklığın belirli bir derecenin altına inmesi bitkilerin özümleme yapmasına engel olduğu gibi, sıcaklığın belirli bir seviyeyi aşması da (+40 °C) aşırı terleme ve buharlaşma ile bitki hayatını olumsuz etkiler (Erinç, 1977; Hopkins & Hüner, 2009). Bitkiler için sınır eşik sıcaklık değerleri aşıldığında bitkiler hemen

ortadan kalkmazlar. Bu durma bitkinin vejetasyon süresi dışında gerçekleşirse bitki ekstrem koşulları bir süre tolere edebilir ve yaşamsal faaliyetlerini yavaşlatır. Sıcaklık koşulları bitki için uygun hale geldiğinde bitki canlanarak gelişimini sürdürür. Kendine en uygun sıcaklık şartlarını bularak optimum yaşam şartlarına ulaşır. Bütün yetiştirme şartlarının elverişli olması halinde bitki türü bulunduğu sahaya hakim olur (Dönmez, 1985).

Araştırma alanındaki başlıca meteoroloji istasyonlarının ortalama ve aylık sıcaklık değerline baktığımızda sahadaki ortalama sıcaklığın değişiklik gösterdiği görülür. İnceleme alanındaki yıllık ortalama sıcaklık değerleri Kocaeli meteoroloji istasyonunda 15.9 °C Karmürsel'de 15 °C, Akmeşe'de 13.4 °C, Darıca'da 15.6 °C ve Kartepe (kayak merkezi)'de 8.5 °C'dir. Yükselti, denizelilik ve orografi sıcaklık değerli üzerinde etkilidir.

Nem ve Yağış Koşulları:

Bitkiler için gerekli olan suyun kaynağını yağışlar ve havanın nemi oluşturur (Dönmez, 1985). Vejetasyonun dağılışı üzerinde yağış tutarı ile beraber sıcaklıklar da rol oynamaktadır. Yağış ve nem, bitkinin sadece morfolojik özellikleri üzerinde değil, bitkilerin fizyolojik özellikleri üzerinde de etkilidir. Bitkilerin %90'ını meydana getiren su, bitkilerin dağılışını ve yaşam alanını belirler. Anlaşılacağı gibi hem bitki topluluklarının hem de bu toplulukları meydana getiren türlerin yayılış alanlarını belirleyen başlıca faktörlerden birisi de yağıştır.

Araştırma alanındaki başlıca meteoroloji istasyonlarının yıllık ortalama yağış tutarları Kocaeli meteoroloji istasyonunda 824.9 mm Karmürsel'de 600 mm, Akmeşe'de 1113.6 mm, Darıca'da 646.3 mm ve Kartepe (kayak merkezi)'de 1789.5 mm'dir.

İnceleme alanındaki dağlık sahaların güney ve kuzey yamaçları arasında orman altı vejetasyonunda farklılık dikkat çeker. Dağlık sahaların kuzey yamaçlarında orman altı vejetasyonun güney yamaçlara göre daha yoğundur. Bu durumun en önemli nedeni nem ve orografidir.

Bitki türlerinin ve özellikle bitki topluluklarının alansal dağılışı ile yağış ve sıcaklık koşulları arasındaki ilişkiler (özellikle zamansal ilişki) o kadar kuvvetlidir ki birçok iklim sınıflandırması da bitki topluluklarına dayanılır (Türkeş, 2015). Potansiyel evapotranspirasyonun (PE) ve gerçek evapotranspirasyonun tahmini de vejetasyon tipleri ile ilişkilidir (Sowell, 1985). Bu nedenle inceleme alanındaki bitki topluluklarının sınıflandırılabilmesi ve su ihtiyaçlarının belirlenebilmesi için Erinç yağış etkinliği indis formülü değerlendirilmiştir.

Kocaeli'de Köppen-Geiger iklim sınıflandırmasına göre "Nemli Subtropikal İklim" görülür. Erinç kuraklık indisine göre araştırma alanının Karadeniz kesimlerinde bitki örtüsü "Nemli Orman", İzmit Körfezi kesiminde "Kuru Orman"dır.

Karadeniz iklimi ve Akdeniz iklimi arasında bir geçiş iklimi olan "Marmara Geçiş İklim Tipi" görülen çalışma alanında yayılış gösteren türlerin değişiklik gösterir (bu durum üzerinde sıcaklıkla beraber bakı, yükselti ve orografi de etkilidir). Çalışma alanında yayılış gösteren başlıca ağaçların ve ağaççıkların sıcaklık isteklerine bakacak olursak: Sıcaklık isteği orta derecede olan başlıca türler *Quercus petraea* (sapsız meşe), *Quercus robur* (saplı meşe), *Fagus orientalis* (doğu kayını), *Castanea sativa* (Anadolu kestanesi)'dir. *Abies nordmanniana subsp. bornmuelleriana* (Uludağ göknarı), *Buxus sempervirens* (adi şimşir), *Cornus mas* (kızılıçık), *Carpinus betulus* (adi gürgen) ise gölge ağacı olan bitkiler sınıfına dahil edilebilir.

Gebze ve İzmit Körfezi arasında görülen maki elemanları iç kesimlere ve Karadeniz'e doğru Akdeniz karakterinin nispeten zayıflamasıyla ortadan kaybolur. Maki elemanlarının yayılış gösterdiği yerlere boyu 3-4 metreyi aşmayan *Laurus nobilis* (defne), *Arbutus unedo* (kocayemiş), *Phillyrea latifolia* (akçakesme)'nin özellikle Kefken civarında boylanabilmeleri, bu kesimdeki yıllık yağış miktarının artışı kadar yaz yağışlarının da kısmen yükselmesi ile ilgilidir.

Rüzgâr Koşulları:

İnceleme alanında hâkim rüzgar yönü genel olarak kuzeydir. Araştırma alanındaki vadilerden kanalizasyon olan kuzey sektörlü rüzgârlar ilkbahar ve yaz aylarında nemli havanın sahaya sokulmasında etkili olurlar. Nemli kuzey rüzgârları, nem ve su istekleri fazla olan vejetasyonun bulunduğu yüksek kısımlar ile kuzey yamaçlara yağış getirmektedir. Sahanın güneyinde, güney yönlü rüzgârlar, nisbi nemin düşmesine ve sıcaklığın yükselmesine neden olurlar (İnandık, 1955). Bu durum sahanın güneyinde kuraklığa dayanıklı türlerin yayılış göstermesinde etkili olur. Kuru orman sahasında yer alan İzmit'te hâkim rüzgar yönü doğudur. Özellikle doğu ve güneydoğu yönlü rüzgârlar nem taşımadıkları ve yaz mevsiminde estikleri için bitki örtüsü üzerinde olumsuz etki yapar.

Yaz mevsiminde kuzey sektörlü rüzgârlar bitkiler için kısmen serinletici etki yaparken kış mevsimindeki güney sektörlü rüzgarlar da ılıtıcı etki yapmaktadır. İnceleme alanında hâkim rüzgâr yönüne ve hızına bağlı olarak yüksek sahalarda ağaçların boylarının kısaldığı, şekillerinin değişip dallarının kırıldığı, bir yöne doğru eğildiği gözlemlenmiştir.

1.2. Bitki Örtüsü Toprak İlişkisi

Birçok bitkinin hem tutunma hem de beslenmesi için toprağın varlığı ilk şarttır. Bitkiler yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmek için su, hava besin maddelerine ihtiyaç duyar.

İnceleme alanında genellikle zonal topraklar içinde yer alan mollisol (kireçsiz kahverengi orman toprakları) geniş yayılışa sahiptir. Tınlı topraklar grubuna giren kireçsiz kahverengi orman topraklarında kum oranının kil oranından fazla olması, buharlaşma için elverişli bir ortam yaratır. Buharlaşma vejetasyon için olumsuz bir etki yaratsada araştırma alanımızda bol ve sağanak karakterde olmayan yağışlar, yüksek değere erişmeyen yaz sıcaklıkları kireçsiz kahverengi toprakların oluşturduğu olumsuzlukları giderir. Su tutma kapasiteleri zayıf olan kireçsiz kahverengi orman topraklar orta derecede organik madde içermeleri bakımından vejetasyon için elverişli bir ortam oluştururlar (Güngördü, 1999).

Sahanın kuzey ve kuzeybatısında kahverengi orman topraklar görülür. İzmit Körfezi'nin batısı ile akarsular ve kolları boyunca alüvyal topraklar yayılış gösterir. Besin maddesi toprak içinde kolayca dolaşabilen organik madde bakımından zengin olan bu topraklar bitki hayatı için uygun bir ortam oluşturmasına rağmen bölgede kahverengi orman topraklar ve alüvyal toprakla kaplı olan alanların büyük bir çoğunluğu tarım ve iskân alanı halindedir.

1.3. Bitki Örtüsü Jeomorfoloji İlişkisi

Kabaca Kocaeli Penepeni'nin doğusunda yer alan çalışma sahasında yükselti batıdan doğuya doğru artar İzmit Körfezi ve çevresi epirojenik yükselmeler sonucunda faylanmış ve çökmüştür. İnceleme alanının güneyinde ise Samanlı Dağlarının uzantıları yer alır. Araştırma alanının en yüksek noktası Sapanca'nın güneybatısındaki Keltepe (1.699 m)'dir.

Genel olarak dalgalı düzlüklerden oluşan Kocaeli'nin başlıca ovaları; Dilovası ve İzmit ile Sapanca Gölü arasında uzanan ovalardır. İl topraklarından kaynaklanan suların bir bölümü Ka-radeniz'e (Sansu, Çayağazı, Yulaflı ve Göksu Dere), bir bölümü de Marmara Denizi'ne (Kiraz Dere) ulaşır.

2. Kocaeli'de Bitki Örtüsünün Dağılışı

Kocaeli, Avrupa-Sibirya fitocoğrafya bölgesinin Öksin provensi içinde yer alır. İnceleme alanında genellikle Kuzey Anadolu Fitocoğrafya Bölgesinde bulunan ve çoğunluğu Öksin alt bölgesine ait olan ağaç ve çalılar hâkimdir (Davis, 1965). Çalışma alanındaki ekolojik şartlar ve beşeri faktörlere

bağlı olarak oluşan başlıca bitki formasyonları; ağaç formasyonu, çalı formasyonu ve ot formasyonudur.

Yapılan çalışmalarda Güncel florada 928 tür ve tür altı bitki taksonunun yayılış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bitkilerin floristik bölgelere göre dağılımına bakacak olursak; %23.82'si Avrupa-Sibirya, % 18.86'sı Akdeniz, % 0.65'i İran-Turan ve % 56.68 çok bölgeli türlerden oluşur. Bu taksonlardan 36'sı Türkiye endemiğidir. Endemikler, 17 familya, 30 cins içinde yer almaktadır. Endemik bitkilerden 34'ünün tehlike sınıflarından birisinde yer aldığı, 2 taksonun ise herhangi bir tehlike sınıfına girmediği tespit edilmiştir (Özen & Acemi, 2011) (Tablo 1, Şekil 2).

Tablo 1. Kocaeli'de tehlike altındaki başlıca türler

Takson	Tehlike Sınıfı	Takson	Tehlikeli Sınıfı
<i>Abies nordmanniana</i>	LR (lc)	<i>Gagea bithynica</i>	LC
<i>subsp. bornmuelleriana</i>	LR (cd)	<i>Galanthus plicatus subsp. byzantinus</i>	
<i>Alkanna tinctoria subsp. glandulosa</i>	LR (lc)	<i>Heracleum platytanum</i>	LR (lc)
<i>Allium olympicum</i>	LR (lc)	<i>Hypericum aviculanifolium</i>	
<i>Anchusa leptophylla subsp. incana</i>	LR (lc)	<i>subsp. byzantinum</i>	LR (cc)
<i>Astrantia maxima subsp. haradjianii</i>	LR (lc)	<i>Knautia degenii</i>	LR (lc)
<i>Asyneura limifolium subsp. limifolium</i>	LR (lc)	<i>Lamium purpureum L. var. aznavourii</i>	CR
<i>Bupleurium setaceum</i>	LR (lc)	<i>Lathyrus ceccottianus</i>	LR (lc)
<i>Campanula lyrata subsp. lyrata</i>	LR (lc)	<i>Lathyrus undulatus</i>	VU
<i>Centaurea cariensis subsp. longipapposa</i>	LR (lc)	<i>Mimantia anatolica var. anatolica</i>	LR (lc)
<i>Centaurea drabifolia subsp. drabifolia</i>	LR (lc)	<i>Onosma isauricum</i>	LR (lc)
<i>Cirsium polycepalum</i>	CR	<i>Onosma tauricum var. brevifolium</i>	LR (lc)
<i>Corydalis wendelboi subsp. congesta</i>	EN	<i>Phlomis russeliana</i>	LR (lc)
<i>Crocus biflorus subsp. pulchricolor</i>	LR (nt)	<i>Senecio castagneanus</i>	LR (lc)
<i>Crocus pestalozzae</i>	VU	<i>Scrophularia cryptophila</i>	LR (lc)
<i>Delphinium fissum subsp. anarolicum</i>	LR (lc)	<i>Taraxacum pseudobrachyglossum</i>	LR (nt)
<i>Dianthus andronakii</i>	LR (lc)	<i>Tragopogon aureus</i>	LR (lc)
<i>Dianthus annelitarum</i>	LR (lc)	<i>Verbascum abieticum</i>	LR (lc)
<i>Festuca decolorata</i>	CR	<i>Verbascum biletschikiamum</i>	VU

Kaynak:

Özen & Acemi, 2011'den uyarlanmıştır. (CR: Çok Tehlikede - Critically Endangered; EN: Tehlikede – Endangered; VU: Zarar Görebilir – Vulnerable; LR (cd): Koruma Önlemi Gerektiren - Conservation Dependent; LR (nt): Tehdit Altına Girebilir - Near Threatened; LR (lc): En Az Endişe Verici - Least Concern; DD: Veri Yetersiz - Data Deficient)

ormanları hakimdir. Bu tepenin doğu eteklerinde yerini *Quercus hartwissiana* (Istranca meşesi) ve *Quercus frainetto*'ya bırakır (Dönmez, 1979).

Araştırma alanının güneyinde Gölcük-Karamürsel çevresinde nemli ve kurakçıl türler yayılış gösterir. Nemli orman sahasında *Fagus orientalis*, *Castanea sativa*, *Quercus petraea* ve *Quercus frainetto* gibi türler hakimdir. Ayrıca sahadaki dereler boyunca dominant tür olan, *Carpinus betulus*'a *Alnus glutinosa* (adi kızılgaç), *Platanus orientalis* (doğu çınarı) ve *Acer campestre* (ova akçaağacı) gibi türler eşlik eder (Yılancı & Sağiroğlu, 2013). Kuru ormanlara geçiş sahasında *Fagus orientalis* ortadan kalkmakta ve hakim olan meşe türleri güney yamaçlarda azalarak yerini maki topluluklarına bırakmaktadır (Akaydın vd., 2006; Severoğlu ve ark. 2011).

İnceleme alanının kuzeyinde özellikle İzmit-Gebze çevresinde yayılış gösteren kuru ormanlar *Quercus infectoria* (mazi meşesi) ve *Quercus frainetto*'dan oluşur. Araştırma alanındaki kuru orman sahası beşeri etkiler nedeniyle özelliğini kaybetmiş olup yerini maki topluluklarına bırakmıştır.

2.2. Çalı Formasyonu:

Çalışma alanındaki alçak kesimlerde çalı formasyonu ağaçların tahrip edilerek ortadan kalktığı alanlarda ikincil bitki formasyonu olarak ortaya çıkar.

İnceleme alanında çalı formasyonu klimaks birlik olmadığı için beşeri etkiler azaldığında ortadan kalkabilir. Bunun yanında 20-30 metre yüksekliğe ulaşan iyi gelişmiş ağaç katının altında ağaççık katı ikincil kat olarak görülür. Sahadaki ağaççık katındaki başlıca türler; *Acer campestre*, *Alnus glutinosa*, *Corylus avellana* ve *Fraxinus ornus* (çiçekli dişbudak)'tur.

Çalışma alanımızdaki çalı katı genellikle nemcil türlerden meydana gelir. Ancak çalışma alanının batısına doğru Akdeniz ikliminin daha fazla hissedildiği kuru orman sahasının tahrip edildiği sahalarda ve tepelerin güney yamaçlarında maki formasyonuna ait türler daha yoğundur. *Quercus infectoria* ormanların tahrip edildiği sahalarda hemen hemen bütün maki türleri görülür (Dönmez & Güngördü, 1985). Nemli orman sahaslarında maki elemanları türce daha az, fakat nemli Karadeniz etkisiyle oldukça gürdür. Bu sahalarda özellikle Kefken civarında *Arbutus unedo*, *Laurus nobilis*, *Phillyrea latifolia* ağaçlaşmıştır (Dönmez, 1979).

Bahsedilen nemli orman sahaslarında Karadeniz etkisiyle kışın yapraklarını döken elemanlar geniş yer tutar. Bu bakımdan inceleme alanının nemli orman sahaslarında yer yer psödomaki topluluklarına da rastlanır. Araştırma alanında görülen başlıca psödomaki türleri; *Arbutus unedo*, *Laurus nobilis*, *Phillyrea latifolia*, *Erica arborea* (funda)'dır. İnceleme alanındaki klimaks ağaç türü olan kayınların oluşturduğu ormanların alt katı *Vaccinium myrtillus* (ayı üzümü), *Sorbus umbellata* (geyik elması), *Ilex aquifolium* (çoban püskülü), *Daphne pontica* (sırımbağı), *Rhododendron ponticum* subsp. *ponticum* (mor çiçekli orman gülü) ile kaplıdır. Bazı sahalarda *Rhododendron ponticum* subsp. *ponticum* çok geniş alanlara yayılmıştır. Bazen eğreltilerle birlikte kayın ormanlarının orman altı vejetasyonunu oluşturur. Büyükserçe Tepe çevresindeki meşe-gürgen ormanları civarındaki açıklıklarda *Erica arborea* yayılış gösterir.

Taylar-Demirciler civarında ormanların tahrip edildiği yerlerde *Corylus avellana*, *Cornus mas*, *Daphne pontica*, *Phillyrea latifolia* toplulukları görülmektedir. Bu sahadaki meşe ve gürgen kökleri sahanın geniş bir tahrip alanı olduğunu doğrulamaktadır. Karakayalı Tepe'nin güney yamaçlarındaki meşe *Quercus hartwissiana* ve *Quercus frainetto* topluluklarının ağaççık katını nemcil karakterli kayın çalıları ve kurakçıl karakterli *Quercus coccifera* (kermes meşesi) oluşturur.

Kutluca-Kalburcu arasında orman altını *Crataegus monogyna* (geyik dikenini), *Rubus fruticosus* (böğürtlen), *Daphne pontica*, *Quercus coccifera*, *Phillyrea latifolia* gibi türler oluşturur.

Derya Evrim KOÇ

Yunuslar-Sarıışıklar, civarında kayın, meşe karışık ormanlarının tahrip edildiği alanlarda *Quercus coccifera* yayılış gösterir. Aralarına dağınık olarak *Phillyrea latifolia*, *Juniperus oxycedrus*, *Cistus salviifolius* (laden) karışır. Akdeniz elemanlarından oluşan bu topluluk vadiler boyunca sokulan Akdeniz etkisiyle meydana gelmiştir. Ketenciler Köyü, Cebeci çevresine yaklaşık 10 metreye kadar boylanabilen *Laurus nobilis*, *Phillyrea latifolia* ve *Erica arborea* görülür. Sahada psödomaki türlerinden *Mespilus germanica* (muşmula), *Corylus avellana*, *Cornus mas*, *Crataegus monogyna* geniş yer tutar. Tavşancıl-Hereke-Çerkeşli-İzmit çevresinde *Phillyrea latifolia*, *Quercus coccifera*, *Laurus nobilis*, *Arbutus unedo*, *Pistacia terebinthus* (menengiç), *Cercis siliquastrum* (erguvan), *Juniperus oxycedrus*, *Spartium junceum* (katırtırnağı), *Olea oleaster* (delice), *Myrtus communis* (mersin) ve *Cistus salviifolius* gibi maki elemanları yayılış gösterir (Dönmez, 1979; Dönmez & Güngördü, 1985).

Kartepe çevresinde nemli ormanların altına *Cornus sanguinea* subsp. *australis*, *Laurocerasus officinalis* ve *Rhododendron ponticum* subsp. *ponticum* yayılış gösterir (Akıncı & Özhatay, 2004). Gölcük ve çevresindeki nemli ormanların alt katında yayılış gösteren başlıca çalı türleri; *Ilex colchica*, *Rubus sanctus*, *Rhododendron ponticum* subsp. *ponticum*, *Vaccinium arctostaphylos* ve *Arbutus unedo*'dur. Bu türler 300-900 metre arasında yayılış gösterir. Gölcük çevresinde Ulaşlı ile Yalırtı çevresinde *Quercus coccifera*, *Pistacia terebinthus*, *Arbutus andrachne* (sandal) ve *Juniperus oxycedrus* hakim maki türlerini oluşturur. Bu topluluk 200-300 m yüksekliklerde genellikle batı, güneybatı, güneydoğu ve kuzeybatı yönlü %30-50'lik eğimli yamaçlarda görülür. Yukarı Değirmendere, Örcün Köyü civarı, Fındıklı mevkii ve Yukarı Halidere civarında *Phillyrea latifolia*, *Erica arborea*, *Rhus coriaria* (derici sumacı), *Pistacia terebinthus*, *Arbutus unedo* ve *Juniperus oxycedrus* 10- 350 metre arasında yayılış gösterir (Altay vd.; 2012).

2.3. Ot Formasyonu:

Ot formasyonunun çoğunluğu Öksin alt bölgesine ait olan türlerden oluşur. İnceleme alanında yayılış gösteren başlıca otsu bitkiler: *Digitalis ferruginea* (yüksük otu), *Fragaria vesca* (dağ çileği), *Pteridium agnilineum*, *Primula vulgaris* (çuha çiçeği), *Leucosium aestivum* (göl soğanı), *Daucus carota* (yabani havuç), *Crocus colchicum* (acı çiğdem), *Aster tripolium* ve *Salvia argentea* (ada çayı)'dır. Kocaeli'deki yüksek sahalarda kuzeye bakan yamaçlarındaki orman altı ot formasyonu güney yamaçlardaki ot formasyonundan daha zengindir. Bu durum üzerinde orografik uzanış nedeniyle kuzey yamaçlara oranla güney yamaçların daha az yağış alması etkilidir.

İnceleme alanındaki kıyı bitkileri Karadeniz kıyıları boyunca kumullar üzerinde ve İzmit Körfezi'nin son bulunduğu yerdeki bataklıklar çevresinde görülür. Karadeniz kıyıları boyunca en yaygın olan kıyı bitkileri; *Eryngium maritimum* (deniz boğadikeni) ve *Juncus maritima*'dır.

Sonuç

Sahadaki klimaks türü oluşturan kayın ormanları genellikle nemli kuzey yamaçlarda yayılış gösterir. Güney yamaçlara kurakçıl meşe türleri hakim tüdür.

İnceleme alanındaki çalı katı genellikle beşeri etkiler ile şekillenmiştir. Sahadaki çalı katında iklimdeki değişmelere bağlı olarak maki ve psödomaki türleri görülür. Araştırma alanı orman altı vejetasyon bakımından oldukça zengin olmakla beraber dağların kuzey yamaçları güney yamaçlarına göre daha yoğun orman altı ot katına sahiptir.

İnceleme alanında ormanlar tahrip edilerek yerini tarım, yerleşme ve sanayi alanlarına bırakmıştır. Çalışma alanında sanayinin şehirler çevresinde kurulması ve yarattığı istihdamın çok üzerinde nüfus çekerek şehirleşmeyi hızlandırması sonucu orman ve tarım alanları hızla yok olmaktadır. Sapanca Gölü, Cebeci Kerpe, Kefken ve Kartepe gibi sahalarda büyük şehirlere yakınlığı, önemli yol

Kocaeli'nin Bitki Coğrafyası

güzergâhları üzerinde yer alması ve sahip olduğu turizm özellikleri çalışma alanındaki değişim üzerinde son derece etkilidir.

Kocaeli sahip olduğu ekolojik koşullar nedeniyle doğal bitki örtüsünün gelişebilmesi, varlığını sürdürebilmesi ve tahrip edilmediği takdirde yenilenebilmesi için uygun şartlara sahiptir. Bu nedenle sahadaki doğal bitki örtüsünün korunması için beşeri etkiler dikkatle gözlemlenmeli sürdürülebilirlik bakımından gerekli önlemler alınmalıdır.

Kaynakça

- Akaydın, G., Çalışkan, G. & Yılmaz, E. B., “Beşkayalar Vadisi (Gölcük-Kocaeli)’nin Florası” Fırat Üniv. Fen ve Müh. Bil. Dergisi, 18/4, 2006, s. 459-469.
- Akıncı, Ş. & Özhatay, E., “The Flora of Keltepe Area (Kocaeli/Turkey)”, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi, 37, 2004, s. 23-54.
- Altay, V., Serin, M., Yarcı, C. & Severoglu, Z., “Phytoecological and Phytosociological Investigations of the Vegetation of Golcuk (Kocaeli/Turkey)”, Ekoloji, 21/84, 2012, s. 74-89.
- Atalay, İ., Türkiye Vegetasyon Coğrafyası., Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1994.
- Davis, P. H., Flora of Turkey and the East Aegean Islands (Cilt 1), Edinburgh University Press, Edinburgh, 1965.
- Dönmez, Y., Kocaeli Yarımadasının Bitki Coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979.
- Dönmez, Y., Bitki Coğrafyası, Güray Matbaacılık, 1985.
- Dönmez, Y. & Güngördü, M., “İzmit Körfezi Çevresinin İklim ve Bitki Örtüsü Özellikleri”, Coğrafya Dergisi, 1, 1985, s. 143-152.
- Eriñç, S., Vegetasyon Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1977.
- Güngördü, M., Marmara Bölgesi'nin Bitki Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1999.
- Hopkins, W. & Hüner, N., Introduction to Plant Physiology, JohnWiley Sons, USA, 2009.
- İnandık, H., “Adapazarı Bölgesinin İklimi ve Bitki Örtüsü”, Türk Coğrafya Dergisi, 13-14, 1955, s. 125-140.
- Özen, F. & Acemi, A., “Kocaeli’de Yayılış Gösteren Bitkilerin Endemikler ve Tehlike Sınıfları Yönünden Değerlendirilmesi”, Ot Sistematik Botanik Dergisi, 18/1, 2011, s. 147-189.
- Severoglu, Z., Altay, V., Özyiğit, D. D., Keskin, M., Serin, M., Yarcı, C., ... & Demir, G., “Some Ecological Characteristics and the Flora of Gölcük District and Its Environs (Kocaeli-Turkey)”, Scientific Research and Essays, 6/4, 2011, s. 847-875.
- Türkeş, M., Biyocoğrafya Bir Paleocoğrafya ve Ekoloji Yaklaşımı, Kriter Yayınevi, Ankara, 2015.
- Sowell, J. B., “A Predictive Model Relating North American Plant Formations and Climate”, Vegetatio, 60/2, 1985, s. 103-111.
- Yılandı, M. S. & Sağıroğlu, M., “Kocaeli-Karamürsel-Yalakdere Beldesi ve Çevresinin Florası” Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 17/3, 2013, s. 407-425.

1890'lı Yıllar İzmit

İzmit'i İstanbul'a Bağlayan Tarihi Yol Ağı ve Kutluca Köprüsü'nün Önemi

Nurfeddin KAHRAMAN*
Refik ARIKAN**
Mehmet Can ÇETİN***

Giriş

Kocaeli'nin Merkez İlçesi Konumunda olan İzmit Tarih boyunca Nikomedia, İznikmid ve İzmit adları ile anılmıştır¹. Nikomedia kenti Bithynia kralı I. Nikomedes tarafından M.Ö 264'de kurulmuştur. Nikomedia İzmit'in antik dönemde en yaygın kullanılan adıdır. Helen dilinde Nikomedes Yurdu anlamında kullanılmaktadır². Nikomedia şehri Bithynia Krallığı'nın başkenti olmasının yanı sıra tüm Küçük Asya'nın en büyük şehirlerinden birisidir³. Aynı zamanda burası İstanbul'un kuruluşuna kadar Doğu Roma'nın da başkentidir. M.S.292'de Diocletia'nın Nicomedia'yı Doğu'nun başkenti haline getirmesi sebebiyle Nicomedia'ya çıkan yollar da önem kazanmıştır⁴. Nitekim Nikomedia'nın Küçük Asya'nın en mühim şehirlerinden birisi olması yol güzergâhları üzerindeki önemini arttırmış ve sosyo-ekonomik açıdan önemli bir durak noktası haline getirmiştir. M.S.330 yılında İstanbul'un kurulmasını takiben İzmit'in önemi daha da arttı⁵. Zira İzmit İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan yolun ilk önemli durağıdır. İzmit Roma dönemindeki önemini Bizans devrinde de muhafaza etmiştir. Bizans Şehirleri 12. yüzyılda Dukeslerin yönetimindeki themalardan oluşmaktadır⁶. İzmit ise Optimaton/Mesothinia themasında bulunmaktadır⁷. İlerleyen süreçte İzmit Emeviler zamanında Müslümanların eline geçiyse de Bizans ile yapılan anlaşma gereği Şehir Bizans'a teslim edilmiştir. İzmit'in ilk olarak Türklerle tanışması Türkiye Selçukluları zamanında gerçekleşmiştir. 1081 yılında Şehir, Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah idaresinde bulunmaktadır. Ancak 1085 yılında tekrar Bizans himayesine girmiştir. İzmit'te kalıcı Türk hâkimiyeti ise Osmanlılar zamanında 1337 yılında Orhan Gazi devrinde gerçekleşmiştir⁸. Tarih boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı gibi medeniyetler tarafından yapılan yatırımlar ile değerine değer katan İzmit geçmişten günümüze yol güzergâhları üzerindeki önemini kaybetmemiştir. Bu çalışma aynı konuyu incelemekte ve İzmit-İstanbul arası yol bağlantıları ile Kutluca Köprüsü'nün bahsi geçen yol ağı üzerindeki önemine değinmektedir.

Böylece daha evvel tarafımızdan Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumunda sunulan "Gebze'den İznik'e İpek Yolu"; Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü-V Sempozyumunda sunulan "İzmit'i Ankara'ya Bağlayan Tarihi Yol Ağında İzmit-Geyve Arasının Tetkiki" başlıklı çalışmaları tamamlayıcı mahiyettedir.

*Prof.Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

**Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Tarih Bölümü

1 Bilge Umar, Bithynia, İstanbul, 2004, s.98.

2 Veli Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Ankara, 2016, s.42.

3 W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev: Mihri Pektaş, İstanbul, 1960, s.77.

4 Ramsay, s.77.

5 John Haldon, Bizans tarih atlası, Çev: Ali Özdamar, İstanbul, 2017, s.196.

6 Haldon, s.194.

7 Bostan, DİA, s.536.

8 Ramsay, s.77.

İzmit'i İstanbul'a Bağlayan Tarihi Yol Ağı

İzmit (Nikomedia) Roma Yolu, Bizans Yolu, İpek Yolu, Bağdat Yolu ve diğer Osmanlı Yol Güzergâhları üzerinde bulunan Tarihi bir durak noktası ve liman kentidir. Özellikle İstanbul ve Anadolu arasında köprü vazifesi gören İzmit coğrafi konumu sebebiyle çok önemli bir yerleşim birimidir. Özellikle M.S 330 yılında İstanbul'un kurulması⁹ İzmit güzergâhının önemini daha da arttırmıştır. Zira İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan yol ağını incelediğimizde: İzmit mezkûr yol ağı üzerinde bir kavşak noktasıdır. Osmanlılardan evvel Anadolu bağlantısı Üsküdar-Kartal-Pendik-Gebze-Diliskelesi ve deniz yolunu takiben Hersek Burnu-Yalakdere (Dragon) Vadisi-Kızderbend ve İznik'e ulaşıldı. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan bir diğer güzergâh ise Dil Deresi-Hereke-İzmit-Gölcük (Kazıklı Kervansaray)-İznik'e ulaşmaktadır¹⁰. Bu yollardan ilki Bizans Dönemi'nde daha fazla tercih edilirken; ikincisi ise Romalılar tarafından tercih edilmiştir. Osmanlılar zamanında kullanılan Anadolu Diyagonalı doğuda İstanbul-Suriye, Batıda ise İstanbul-Belgrad arasını birbirine bağlamaktaydı. Bahsi geçen Diyagonal yol ağı askerî, dini ve ticari faaliyetlerde de kullanılmaktaydı¹¹. Nitekim İstanbul-İzmit arası yol güzergâhı hakkında Taeschner'de teferruatlı bilgiler mevcuttur¹². Zikredilen güzergâhtan I.Haçlı Seferi Münasebetiyle 1097 Yılında Dük Godfrey ve Tancred İstanbul'dan ayrılarak Maltepe'ye oradan İzmit'i İznik'e bağlayan eski roma yolunu takip ederek İznik'e ulaştılar. Haçlılar İstanbul'dan sonra İzmit'e ulaştıklarında İznik'e geçecek yol bulamadılar. Buna binaen üç bin kılıç ve baltalı askeri yolu açmak için vazifelendirdiler. Yolu açan Haçlı birlikleri açtıkları güzergâhı belirlemek için odun ve demirden haçları diktiler¹³. Gebze-İznik arası tarihi yol ağı üzerine yaptığımız saha çalışmasında Karamürsel Senaiye Köyü'nde Roma yolunun izleri ilk kez tarafımızdan tespit edildi¹⁴. Diğer yandan İstanbul-İzmit güzergâhı Osmanlılar zamanında Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murad zamanında doğu seferleri münasebetiyle kullanılmıştır. 1514 Çaldıran Seferi sebebiyle Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'dan İzmit'e gittiği güzergâh sırasıyla; Beşiktaş-Üsküdar-Maltepe-Pendik-Paşaçayırı(Çayırova)-Gebze-Değirmendere-Hereke-İzmit yolunu takip ederek Anadolu içlerine doğru ilerlemiştir¹⁵. 1516-1517 Ridaniye (Memluk) Seferi'nde ise Yavuz; Maltepe-Tekfur çayırı (Çayırova) - Gebze - Hereke - Çınarlı Dere'den İzmit'e ulaşmış ve İzmit'ten sonra İznik'e doğru yolculuğuna devam etmiştir¹⁶. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-36 I. Irak Seferi ve 1548-49 Doğu Seferi menzillerini incelediğimizde: İstanbul'dan başlayan yolculuk; Üsküdar - Maltepe - Tekfur Çayırı (Çayırova) - Gebze - Hereke - Çınarlı - İzmit tarikiyle devam etmiştir¹⁷. IV. Murad da 1635 Revan ve 1638-39 Bağdat Seferleri sırasında aynı güzergâhı takip etmiş ve İzmit üzerinden Anadolu'ya geçmiştir¹⁸. Osmanlılar İstanbul-İzmit yol güzergâhını ağırlıklı olarak Doğu Seferlerinde kullanmışlardır. Daha evvelde bahsettiğimiz gibi İzmit İstanbul kurulduğundan beri Anadolu bağlantısını sağlayan askerî, ticari ve Hac yolu olarak kullanılan bir geçiş noktasıdır. Nitekim Osmanlılar belirli yerlere menzil adıyla konaklama mekânları kurmuşlardır¹⁹. Bu tesisler hem askerî seferlerde hem de gündelik yaşamda önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Tarihi İstanbul-İzmit yolu üzerinde yer alan Gebze'de, Çoban Mustafa Paşa tarafından 1523-24 Tarihli Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ; İzmit'te Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde Vezirlik yapan Pertev Paşa'nın vefatından sonra Kethüdası Sinan Ağa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan 1579 Tarihli Pertev Paşa Külliyesinin inşa edilmesi bahsi geçen yol güzergâhının Osmanlılar döneminde aktif olarak kullanıldığının göstergesidir. Aynı şekilde Kocaeli'nin Gölcük ilçesinde bulunan Kazıklı Kervansaray'ı da aynı yolun İznik'e geçişindeki son menzildir²⁰.

9 Kahraman Nurfettin, Arıkan Refik, "Gebzedden iznik'e ipek yolu, Uluslar arası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015, s.287-306.

10 Franz Taeschner, Anadolu Yol Ağı, Çev: Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2010, s.134.

11 Taeschner, s.152-154.

12 Nurfeddin Kahraman-Refik Arıkan, "I. Haçlı Seferinde Haçlıların İznik'ten Eskişehir'e Takip Ettikleri Güzergâhın Tespiti", Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt:2, Sayı:2 (Yıl:2017 Ay:11), s.22-23.

13 Nurfettin Kahraman-Refik Arıkan, 2015, s.293.

14 Orhan Cezmi Tuncer, Anadolu Kervan Yolları, Ankara, 2007, s.43.

15 Tuncer, s.44-45.

16 Tuncer, s.49,51.

17 Tuncer, s.54,59.

18 Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", DİA, c. 29, İstanbul, 2004, s.159.

İzmit'i İstanbul'a Bağlayan Tarihi Yol Ağı ve Kutluca Köprüsü'nün Önemi

Bu tesisler hem askeri seferlerde hem de gündelik yaşamda önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Tarihi İstanbul-İzmit yolu üzerinde yer alan Gebze'de, Çoban Mustafa Paşa tarafından 1523-24 Tarihli Çoban Mustafa Paşa Külliyesi²¹ İzmit'te Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde Vezirlik yapan Pertev Paşa'nın vefatından sonra Kethüdası Sinan Ağa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan 1579 Tarihli Pertev Paşa Külliyesi'nin²² inşa edilmesi bahsi geçen yol güzergâhının Osmanlılar döneminde aktif olarak kullanıldığının göstergesidir. Aynı şekilde Kocaeli'nin Gölcük ilçesinde bulunan Kazıklı Kervansaray'ı da aynı yolun İzmit'e geçişindeki son menzildir¹⁹.

Kutluca Köprüsü ve Çevresi

Kocaeli'nin Körfez İlçesine bağlı Kutluca Köyü İzmit'e 30 km mesafede ve il merkezinin KD istikametinde bulunmaktadır. Kutluca Köyü ve çevresinde bulunan birçok mahal erken Türk yerleşimleridir. Dolayısıyla bölgede yapılan saha çalışmaları, yapılan fetihlerle Türklerin zikredilen yöreyi Bizanslılardan aldığını göstermektedir. Diğer yandan aynı çevrede bulunan nekropol alanları bölgedeki erken yerleşimlerin izlerini barındırmaktadır. Kutluca Köyü'nün Mezarlık alanında antik dönem mezarlar olduğu gibi sarıklı ve fesli çok sayıda Osmanlı mezar taşı da mevcuttur. Mezarlık alanında tespit ettiğimiz Osmanlı Mezar taşlarından birisinde "Merhum ve Mağfur Elhac İla Rahmeti Rabbihil Gafur Küçük Ali Ağa Ruhuna Fatiha Hicri:1118" ibaresi yer almaktadır. Mezar taşındaki Hicri Tarihin Miladi karşılığı 1706-1707 senesine tekabül etmektedir. Binaenaleyh Tespit ettiğimiz Mezar taşından da anlaşılacağı üzere Hacı Küçük Ali Ağa 313 sene evvel vefat etmiş ve Kutluca Mezarlığına defin edilmiştir. Nitekim Bölgede bulunan eski Türk adları ile kurulmuş yerleşim birimleri, Antik dönem, Osmanlı dönemi kalıntıları ve Kutluca Köprüsü, bölgenin her dönemde önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir. Bölgenin rağbet görmesinde verimli topraklar ve akarsuların payı olduğu da ayrı bir gerçektir. Nitekim Kutluca Köyü'nden doğuda Kandıra sınırlarına uzanan oluk alüvyal bir çökme alanı olup oldukça verimli bir arazidir.

Bölgenin önemine binaen ulaşım hattını tamamlamak üzere inşa edilen Kutluca Köprüsü, Taşköprü veya Geudos Köprüsü olarak bilinmektedir²³. Köprü M.S 50 yılında Kutluca Köyü ve Duranlı Köyleri arasında Göksu üzerine Romalılar tarafından inşa edilmiştir²⁴. Kutluca Köprüsü her şeyden evvel bölgedeki yerleşimleri birbirine bağlamaktadır. Bunun yanında Doğusunda bulunan verimli arazinin ürünlerini Belen üzerinden İzmit'e ya da Sevindikli istikametinden İstanbul'a taşınmasında etkili olduğu söylenebilir. Diğer yandan hem Köprü hem de Kutluca Köyü bir kavşak noktasında olup, doğudan gelip köprü geçildiğinde kuzeye doğru Şile-Ağva marifetiyle Karadeniz'e ulaşılır. Güneybatı İstikametinde ise yol İstanbul'a bağlanmaktadır. Hatta Günümüzde İnşa edilmekte olan Kuzey Marmara Otoyolu da Kutluca Köyü yakınlarından geçmektedir. Köprü'nün batı-doğu İstikametinden geçilerek doğuya doğru Kefken Limanı'na kadar bir ulaşım ağının parçası olduğu da iddia edilebilir. Cumhuriyet döneminde modern ulaşım için sahil bandının tercih edilmeyerek Umuttepe üzerinden ve Belen köyünü aşarak İstanbul'a ulaşılmış olması İzmit'i İstanbul'a bağlayan tarihi yol ağıyla ilgili bir takım soruları da beraberinde getirmektedir. Muhtemelen Kocaeli Yarımadası'nda denize paralel uzanan dağ silsileleri sahile kadar yaklaştığından Körfez kıyısından geçişi zorlaştırmıştır. Bu durumun zaman içerisinde Kutluca Köprüsü'nün de yer aldığı oluğun İzmit-İstanbul bağlantısını sağlamış olduğunu düşünebilir.

Kutluca Köprüsü hakkında yerli ve yabancı literatürde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır²⁵.

19 Osmanlılar zamanında kurulan Külliye Osmanlı Şehirlerinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Özellikle Ordu yolu Üzerinde İnşa ettikleri Vakıf eserler sayesinde birçok karye Bozüyük örneğinde gördüğümüz gibi değişim yaşamıştır. Zira Bozüyük İnönüye tabi bir köy konumunda iken Cezeri Kasımpaşa'nın 1523-1525 yılları arasında Bozüyük'e İnşa ettirdiği Kasımpaşa Külliyesinden sonra değişim yaşamış insanlar Külliye etrafında toplanmış ve Bozüyük'te şehirleşme bu şekilde başlamıştır.

20 Daha Evvel Kocaeli Sempozyumu Münasebetiyle Kocaeli İl Sınırları içerisinde yaptığımız Tarihi Yol Ağı Araştırmalarında Tarihi Yol Ağının Günümüze yansımaları Bağdat Yolu, Bağdat Caddesi, Bağdat Cami, İpek Yolu gibi halen devam etmektedir.

21 Köksal Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", DİA, c.8, İstanbul, 1993, s.351-354.

22 İdris Bostan, "Pertev Paşa", DİA, c. 34, İstanbul, 2007, s.235-236.

23 <http://www.korfez.gov.tr/tarihi-taskopru> Erişim: 20 Eylül 2019 Cuma saat:06.40.

24 <http://www.ozgurkocaeli.com.tr/2-bin-yillik-roma-koprusu-onarildi-5293yy.htm> Erişim: 20 Eylül 2019 Cuma saat:07.15.

Nurfeddin KAHRAMAN - Refik ARIKAN - Mehmet Can ÇETİN

Viyana Bilimler Akademisi öğretim üyesi Klause Belke, Tabula Imperii Byzantini Projesi kapsamında yayınlanacak olan “Bithynia” bölümünde Kutluca Köprüsü ile ilgili değerlendirmeler de yer alacaktır. Nitekim Belke çalışmasında Kutluca Köprüsü’nü İstanbul’dan bağımsız olarak değerlendirmiş, daha ziyade Karadeniz bağlantısıyla ilişkilendirmiştir²⁶.

Kutluca Köprüsünün ulaşım ağındaki yeri tartışmalıdır. Kitabesi olmaması ve kesin olarak inşa tarihinin bilinmemesi de bu karmaşanın sebeplerindedir. Köprünün restorasyonundan sonra Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından konulan giriş kitabesi ve köprü ile alakalı Kocaeli basınında çıkan yazılarda²⁷ inşa tarihi MS 1. yüzyıl olarak gösterilmekte ve Geudos Köprüsü adıyla zikredilmektedir. Ancak Köprünün inşa tarihi olarak bahsedilen MS 1. yüzyıl tarihi başka bir tartışmaya kapı aralamaktadır. Bilindiği üzere M.S.330’lu yıllarda Roma İmparatoru Konstantin tarafından İstanbul şehri kurulmuştur. Her ne kadar bu tarih İstanbul’a ilk yerleşimin tarihi olmasa da bölgenin bir cazibe merkezi olması ancak İstanbul’un kuruluşundan sonradır. Nitekim İstanbul’un kuruluşu Nikomedia’nın talihini ve tarihini etkilemiş; Batı Anadolu’nun en mühim şehriyken İstanbul’un gölgesinde kalmıştır. Diğer yandan İstanbul’un kuruluşu Anadolu yol ağında da daha önce değinildiği gibi değişikliklere sebep olmuş ve diyagonal yol hattı dediğimiz hat ortaya çıkmıştır. Bu bilgilerden hareketle Kutluca Köprüsü’nün MS 1. yüzyılda inşa edildiği kabul edilirse bu köprüyü İstanbul yolu ile ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir. Zira David French tarafından kaleme alınan Roma Mil Taşları adlı eserde bölgede yer alan Mil Taşlarına da değinilmekte dolayısıyla bu durum yolun geç Roma erken Bizans döneminde sahil hattını takip ederek İzmit’e ulaştığını ortaya koymaktadır²⁸. Diğer yandan Hereke-Eskihisar gibi kaleler hem bu yolun güvenliğini sağlamışlar hem de denizden gelecek saldırılara karşıda bir tahkimat noktası olmuşlardır.

Kutluca Köprüsü:

Kutluca Köprüsü’nün toplam uzunluğu 37,5 m olup bu ölçüm köprünün her iki tarafta oturduğu antik taşlar üzerinden yapılmıştır. Köprü yapıldığı yer olarak Bilecik Küçük yenice²⁹, Osmaneli Taş kesiği köprüleriyle benzerlik taşımaktadır. Nitekim Köprü nehrin dar bir boğaza girdiği iki kaya üzerine oturtulmuş böylece hem köprünün nehir tarafından tahrip edilmesinin önüne geçilmiş hem de yatak değişikliği gibi bir problemle karşı karşıya kalınması da önlenmiştir. Zira yatak değişiklikleri dönemin büyük yatırımları olan bu köprülerin atıl kalmasına sebep olmaktadır. Nitekim bu durum İznik Kuru Köprü ve Bizans Köprüsünde kendisini göstermektedir³⁰.

Kutluca Köprüsü’nün inşa edildiği yerin 5 m kadar kuzeyinde yer alan ahşap köprünün ayak kalıntıları bu alanın önemine ve köprünün yapıldığı yerin doğruluğuna ait bir başka kanıttır. Her iki tarafta taşlar kesilerek düz bir zemin oluşturulmuş ve buraya uzatılan sağlam kerestelerle 2 m kadar genişliğinde bir köprü inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Bu avantajlarına rağmen köprü inşa edilen alanın sel baskınlarına açık konumu ise bir handicap oluşturmaktadır. Boğazın girişinde dar iki kaya arasına sıkışan nehir yatağı taşkın zamanlarında yeterli gelmediğinde sular köprüyü tehdit edebilmektedir. Nitekim 1969 ve 1987 yıllarında meydana gelen selde, sular köprünün üstünden

25 Kutluca Köprüsü Hakkında yaptığımız literatür araştırmalarında;1978 Tarihinde Gülgün Tunç Tarafından yayınlanan Taş Köprülerimiz adlı eserde (Gülgün Tunç, Taş Köprülerimiz, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 1978.), Colin O’Connor’un Roman Bridges adlı çalışmasında (Colin O’Connor, Roman Bridges, Cambridge University Press,1993) ve Türkiye’nin Kültür Mirası 100 Köprü (Faruk Pekin-Hayri Fehmi Yılmaz, 2008, ntv yayınları İstanbul) adlı eserde Kutluca Köprüsü yer almamaktadır.

26 Klaus Belke ile 2 Kasım 2019 tarihinde Viyana’da yapılan görüşme; Antik dönemin en mühim limanlarından birisi Kalpe Limanıdır. (s.7) Ayrıca Kalpe limanına Xenophon’un Anabasis’inde değinilmektedir. (s.43.) Kalpe limanının etrafındaki yerleşimler hakkında ormanlarla kaplı, geniş güzel arazili ve pek çok köy olduğuna değinilir. Bahsi geçen mıntıkada arpa, buğday, sebze, darı, susam, incir, üzüm bulunduğu arazinin bereketli olduğuna değinilir. (Âdem Işık, Antik kaynaklarda Karadeniz bölgesi, Ankara, 2001, s.45)

27 <http://www.ozgurkocaeli.com.tr/2-bin-yillik-roma-koprusu-onarildi-5293yy.htm> Erişim: 20 Eylül 2019 Cuma saat:07.15.

28 David H. French, Roman Road&Milstones of Asia Minor, Ankara, 2013. s. S.111-121.

29 Nurfettin Kahraman-Refik Arıkan, “Osmaneli-Bilecik ve Söğüt Arasındaki Tarih Yollar”, Tarih Boyunca Söğüt ve Kültürü, Bilecik, 2015, s.95-109.

30 Kahraman-Arıkan, 2015, s.287-306.

İzmit'i İstanbul'a Bağlayan Tarihi Yol Ağı ve Kutluca Köprüsü'nn önemi

aşmış ve köprünün korkulukları yerlerinden sklerek vadi içine srklenmiřtir³¹. Geçmişte de bu tür baskınların olduğu dikkate alındığında; Kutluca Köprüsü'nn günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşması ne kadar sağlam yapıda inşa edildiğinin göstergesidir. Kutluca Köprüsü inşa edildiği tarihten 2015 yılına kadar aktif olarak insan ve araç kullanımına hizmet etmiş tarihi ve sağlam bir köprüdür. Köprü tarihi önemine binaen koruma altına alınmış ve 2015-2017 yılları arasında Karayolları 1. Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Köprünün hemen yanına ise Karayolları tarafından beton köprü yaptırılmıştır.

Kutluca Köprüsünün i açıklığı 4,37 metredir. Kenar bordürleri 30 cm kalınlığında olup dıştan dışa köprü genişliği 5 m civarındadır. Köprünün ortasına doğru hafif bir meyil olup ortası bombelidir. Köprünün orta bombesinin Kutluca köyü tarafında kalan kısmı 18 m'dir. Kalan 19,5 m ise İzmit tarafındadır.

Kutluca Köprüsü her iki yakada 2'şer tane olmak üzere 4 göz ve merkezde bir büyük kemerden oluşmaktadır. Tali kemerler birbirinden farklı lde olup arazinin meyli dikkate alınarak inşa edilmişlerdir. İzmit istikametinde kalan 1. kemerin i derinliği köprüde olduğu gibi 5 metredir. Kemer yüksekliği 2 metre 36 santimdir. Kemer mimari açıdan basık kemer formunda olup kilit taş sistemiyle büyük bloklardan inşa edilmiştir. Nehrin eğim olarak daha aşağıdan aktığı düşünülürse bu bölümler güvenliği sağlayan askerlerin ya da yolu kullanan kişilerin korunmak amacıyla faydalandığı yerler olarak telakki edilebilir. Köprünün 2. gözü mimari olarak ilk göz ile benzer özelliktedir. Arazinin eğimine uygun olarak bu gzn tabanı diğer gzn tabanından 130 cm daha aşağıdadır. Bu sebeple bu gzn temel yüksekliği diğerinden çok daha fazladır. Her iki göz arasındaki bitişik duvar ortak olarak kullanılmaktadır. Batı yönünde ise 2. gözü taşıyan duvar ile ana kemeri taşıyan duvar birbirinden ayrılmaktadır. 2. gzn özellikle batı kısmında yer alan ayağındaki kemer başlangıç kısmı ayrıntılı olarak belli edilmiştir. Bu göz 2 metre 25 santimlik bir duvar örgüsü üzerinde kemer örülerek inşa edilmiştir. Ana kemeri taşıyan ayaklar her iki tarafta da ana kaya oyularak üzerine oturtulmuştur. Bu durum boğaza girişte meyilden dolayı hızı artan suyun köprüye vereceği zararı minimuma indirmiştir. Öncelikli olarak her iki tarafa büyük bloklar kullanmak suretiyle köprü ayakları inşa edilmiştir. Köprünün ana kemerinin iki ayak arası genişliği 6 metre 60 santimdir. Özellikle köprü ayaklarında kullanılan taşların ortaları kabarık bırakılmak suretiyle işlemeli olduğu dikkat çekmektedir. Ana kemerin yüksekliği 7 metreye yakındır. Köprünün Kutluca tarafında kalan kısmı da arazinin şekline uydurulmuş hatta ana kemerin yanında kalan gzn içindeki kayaların tamamı tıraşlanmamıştır.

Köprünün 4. gözü Kutluca istikametinde ana kemerin yanında bulunmaktadır. Bu gzn güneye bakan tarafta ana kemere yaslanan duvarı fazlaca tahrip olmuş ve restorasyon sırasında yeni taşlarla kaplanmıştır. 5. göz ise arazi yapısı dolayısıyla simetriğinde bulunan karşı kemere göre daha basıktır. Köprü her ne kadar iki tarafta simetrik bir görüntü verse de Kutluca tarafından köprü girişinin hemen altında bir nc göz daha bulunmaktadır. Bu göz ise köprüyü karşı yakadan ayıran ve farklı bir mimari özellik katan kısımdır. Bu göz kemerle değil üzerine kesme taşlar konularak kapatılmıştır. Özellikle kuzeye bakan kısmında başka bir yapıdan getirildiği görülen devşirme bir malzeme dikkat çekmektedir. Yakın zamanda yapılan restorasyon ile özellikle köprünün tabya kısmı yenilenmiş; tahrip olan kısımların taşları değiştirilmiştir. Diğer yandan köprünün güney yönünde nehir içine ve kenarına düşmüş olan orijinal parçaları köprünün korkuluk duvarları ile ilgili ipuçları barındırmaktadır. Bu kesme taşların günümüze ulaşmayan duvarlara ait olduğu düşünülürse, köprünün yan duvarlarının 65 cm yüksekliğinde olduğu söylenebilir.

31 01.01.1973 Kutluca Doğumlu Veysel Avcı İle 28.02.2019 Tarihinde yapılan sözlü mülakat.

Sonuç

Kocaeli'nin Körfez İlçesine bağlı Kutluca Köyü il merkezine 30 km mesafede bulunmaktadır. Kutluca, bölgede bulunan eski yerleşim birimlerinden biridir. Yakınında bulunan nekropol alanı ve Osmanlı mezar taşları bölgedeki iskânın sürekliliğini göstermektedir. Bölgenin ulaşım ağının içerisinde yer alması, sulak ve verimli topraklar cazibesini açıklamaktadır.

Kutluca'dan yol Şile-Ağva tarikiyle Karadeniz'e ulaşır. Güneybatı yönünde ise yol İstanbul'a bağlanır. Nitekim günümüze inşa edilen Kuzey Marmara Otoyolu da Kutluca Köyü yakınlarından geçmektedir. Kutluca Köyü'nün hemen doğusuna inşa edilmiş olan taş köprü, bölgenin öneminin çok gerilere gittiğinin göstergesi olduğu gibi yapıldığı dönem için büyük yatırım sayılabilecek özelliğiyle bu toprakların dönemin idari mekanizması için de önemsendiğine işaret etmektedir.

İzmit’i İstanbul’a Bağlayan Tarihi Yol Ağı ve Kutluca Köprüsü’nün Önemi

Kaynakça

- BOSTAN İdris, Pertev Paşa, DİA, c. 34, İstanbul, 2007.
- BOSTAN İdris, İzmit, DİA, c.23, İstanbul, 2001.
- Connor Colin O’, Roman Bridges, Cambridge University Press,1993.
- FRENCH David H., Roman Road&Milstones of Asia Minor, British Institute At Ankara, Ankara, 2013. s. S.111-121
- HALDON Jhon, Bizans tarih atlası, Çev: Ali Özdamar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- HALAÇOĞLU Yusuf, Menzil, DİA, c. 29, İstanbul, 2004.
- İŞİK Âdem, Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- KAHRAMAN Nurfettin, ARIKAN Refik, Gebzeden iznik’e ipek yolu, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 2015, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015.
- KAHRAMAN Nurfeddin – ARIKAN Refik, “I. Haçlı Seferinde Haçlıların İznik’ten Eskişehir’e Takip Ettikleri Güzergâhın Tespiti”, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, Kasım 2017.
- KAHRAMAN Nurfeddin - ARIKAN Refik, I. Haçlı Seferinde Haçlıların İznik’ten Eskişehir’e Takip Ettikleri Güzergâhın Tespiti, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt:2, Sayı:2, Kasım 2017.
- KAHRAMAN Nurfettin-ARIKAN Refik, Osmaneli-Bilecik ve Söğüt Arasındaki Tarih Yollar, Tarih Boyunca Söğüt ve Kültürü, Ertuğrul Gaziyi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Başkanlığı Yayınları, Bilecik, 2015.
- SEVİN Veli, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.
- RAMSAY W. M. Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, Çev: Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- SEYHAN Köksal, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, DİA, c.8, İstanbul, 1993.
- TAESCHNER Franz, Anadolu Yol Ağı, Çev: Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2010.
- TUNÇ Gülgün, Taş Köprülerimiz, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 1978.
- TUNCER Orhan Cezmi, Anadolu Kervan Yolları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007.
- UMAR Bilge, Bithynia, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2004.
- <http://www.korfez.gov.tr/tarihi-taskopru>
- <http://www.ozgurkocaeli.com.tr/2-bin-yillik-roma-koprusu-onarildi-5293yy.htm>
- <http://www.ozgurkocaeli.com.tr/2-bin-yillik-roma-koprusu-onarildi-5293yy.htm>

Ekler

Ek-I Kutluca Köyü Tarihi Mezarlıkta Osmanlı Mezarları

Ek-II Kutluca Köyü Tarihi Mezarlıkta Osmanlı Mezarları

Ek-III Kutluca Köyü Tarihi Mezarlık Genel Görünüm

İzmit'i İstanbul'a Bağlayan Tarihi Yol Ağı ve Kutluca Köprüsü'nün Önemi

Ek-IV Kutluca Köyü Tarihi Mezarlık Antik Dönem Kalıntıları

Ek-V Tarihi Kutluca Köprüsü (Taş Köprü)

Nurfeddin KAHRAMAN - Refik ARIKAN - Mehmet Can ÇETİN

Ek-VI Tarihi Kutluca Köprüsü (Taş Köprü)

Ek-VII Kutluca Köprüsünün altından akan Kocadere

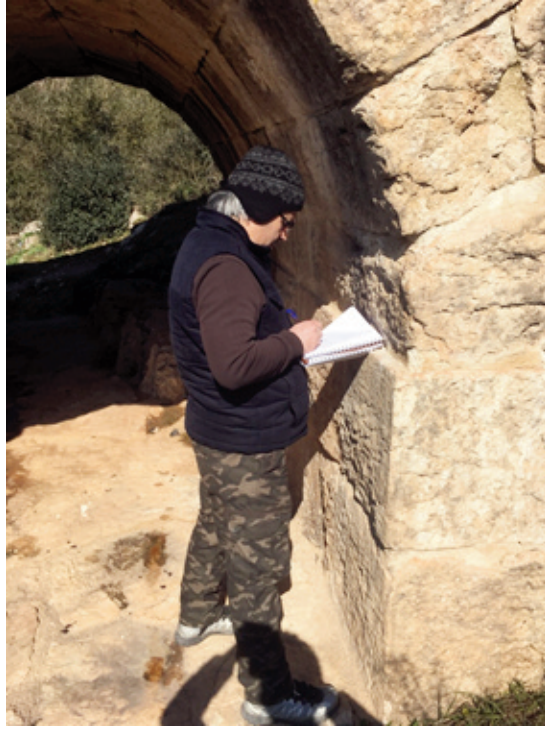
Ek-VIII Tarihi Kutluca Köprüsünün yanında Eski Köprü'nün Kalıntıları

İzmit'i İstanbul'a Bağlayan Tarihi Yol Ağı ve Kutluca Köprüsü'nün Önemi

Ek-IX Kutluca Köprüsü Kemerleri

Ek-X Kutluca Köprüsü Arazi Çalışması

Roma Dönemi'nde Nikomedia (İzmit) Kent Ve Kırsalında Ekonomi

Muzaffer DEMİR*

Doğal Çevre ve Ekonomik Kaynaklar

Nikomedia toprağı sadece modern Kocaeli'yi değil aynı zamanda günümüz Adapazarı'nın merkez ve kuzey kısımlarını kapsamaktadır. Roma Nikomedia'sının toprakları kabaca Güney'de Astakenia (Kocaeli) Körfezi'ne, Batı'da Khalkhedon (Kadıköy) ile sınırı oluşturan Bizans Dönemi'nin Dacibyza (Gebze) yerleşimine, Kuzey'de Karadeniz'e, Doğu'da doğal sınır olarak Sangarios (Sakarya) Nehri'ne kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla MS I. yüzyılın ikinci yarısında yazan Roma'nın Bithynia propraetoru olan Genç Plinius'a göre (Epistulae, X.41-42), Nikomedia toprakları Doğu'da Sophon (Sapanca) Gölü'nü de içine almaktaydı. Son zamanlarda epigrafik delillerin yorumlanmasından Nikomedia topraklarının Sangarios Nehri'nin de ötesinde hatta Adapazı Ovası'nın doğusuna kadar uzandığına işaret edilmektedir.¹

Hubabatın da içinde bulunduğu tarımsal ürünlerin bereket ve çeşitliliğinde iki ana belirleyici unsur iklim ve topraktır. Yağmur miktarı ürün çeşitliliği açısından önemlidir ve bunu destekler şekilde iklim özellikle derin vadilerde yazın sıcak ve nemlidir. Toprak, kahverengi, gevşek ve çamurlu, dolayısıyla bereketli özelliğini antikçağda da korumuş olmalıdır. Bölgedeki tarım yerleşimlerini destekleme potansiyeline sahip Sophon Gölü, civarında dağlara, ormanlara, oldukça bereketli nehir vadilerine ve kıyı kısımlarına sahiptir. Antikçağda zengin kereste kaynakları sağlayan Libon ve Sophon (Samanlı) Dağları güney sınırında, Kayalı ve Karakayalı dağları batı sınırındadır. Günümüzde Kocaeli Körfezi kıyısında Akdeniz vejetasyonuna özel ve kışın da yapraklarını muhafaza eden maki, zeytin, kızılçam ağaçları; Kocaeli Yarımadası'nın kuzey kesimlerinde, özellikle Sophon Dağı yüksek platosu ve Karadeniz kıyısı üzerinde Karadeniz vejetasyonuna özel kayın ağacı ve köknar bulunmaktadır. Kocaeli ve Sapanca Gölü arasındaki vadilerde otlakları bol Kocaeli Ovası ve Aşağı Sangarios Nehri boyunca Adapazarı Ovası (Akova) ve etrafında az sayıda küçük tepeler yer almaktadır. Nikomedia ve çevresindeki nehirlerle helince, başta Sangarios (Sakarya) ve sonrasında Ağva'da Pisillis (Göksu/Ağva), Kandıra'da Kalpas (Sarısu), Şile'de Artanes (Darlık Deresi), Riva'da Rhebas (Çayağzı), Başiskele yakınında Kerez/Kilez, Hersek'te Drakon (Yelkendere) ve Dakibyza (Gebze) yakınında Libyssos (Dildere/Tavşanlı)'u sayabiliriz.² Günümüzde sadece Sakarya Nehri ve Kerez Deresi akmaktadır. Göksu, Çayağzı, Sarısu ve Diledere dereleri yazın kurumaktadır. Bu nehirler ve kolları antikçağlardan itibaren toprakların sulanması ve hayvanların su ihtiyacının karşılanması için kullanılmaktaydı.

Nikomedia kırsalında da hem tarım hem de zanaatta ekonomik faaliyetler önem arz etmekteydi. Roma İmparatorluğu'nun yükseliş devrinde bile nüfusun büyük çoğunluğu kırsaldaki çiftlik, mezra ve köylerde yaşamaktaydı. MS II. yüzyılda toplamda altmış milyona ulaştığı söylenen Roma İmparatorluğu'nun nüfusunun yüzde on beşi imparatorluk boyunca uzanan birkaç bin kentte

- Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-posta: dmuzaffer68@gmail.com.

¹ Adak-Akyürek Şahin 2005, 134.

² Doğancı 2007, 2-3.

Muzaffer DEMİR

yaşamaktaydı.³ Diğer taraftan nüfusun yüzde yetmiş beş ila yüzde doksan arasındaki bir kesiminin üretimleri genelde imparatorluk ekonomisi için de hayati olan köyler ve kırsaldaki çiftçiler ve göçebe çobanlardan sağlanmaktaydı.⁴ Bu bağlamda köyün sosyal birim olarak ekonomide anahtar rolü oynadığını kabul etmemiz gerekmektedir. Nikomedia topraklarından günümüze kadar ulaşan yazıtlar sayesinde 41 köy ve phyle olarak adlandırılan 7 yerleşimin ismini teyit edebilmekteyiz.⁵ Bu köy yerleşimlerinin çoğu Güney'den Kuzey'de Karadeniz'e kadar uzanan, tarım arazilerinin sulanması, hayvanların su ve otlak ihtiyaçlarının kolaylıkla sağlanması açısından önemli olan nehir vadileri etrafında sıralanmaktadır.

Atinalı yazar ve komutan Ksenophon MÖ IV. yüzyıl başlarında beraberindeki paralı askerlerle birlikte Nikomedia ve çevresinden geçmiştir. Ksenophon, başından geçen olayları aktardığı Anabasis adlı eserinde, Nikomedia ve kırsalının derin topraklı ve taşsız olduğunu ve bölgenin zeytinyağı dışında, arpa, buğday, fasulye, bakliyat, yulaf, susam, incir, üzüm ve iyi kalitede tatlı şarap yetiştiren pek çok köy içerdiğini vurgulamaktadır.⁶ Ksenophon'un bölge topraklarının önceden de sıkça talana tabi tutulduğunu ve bu topraklardan elde ettikleri ganimetin köleler ve koyunları içerdiğini söylemesi, dolayısıyla cümle aralarında bol miktarda erzak, pek çok köle ve mülk gasp edildiğine dair ifadeler kullanması bölge toprağının bereketine ve sonuçta nüfusunun bolluğuna işaret etmektedir. MS III. yüzyılın başlarında çiftçilik üzerine bir eser yazan Florentius, Bithynia'nın iki bölgesinde üzümün ağaç boyunda yetiştiğini ve bu bölgelerden birisinin bereketli regio Tarsia (Adapazarı Ovası) olduğunu bildirmektedir.⁷ MS III. yüzyıl ortalarında yazan sophist ve belagatçı Libanius (Orationes, XLI.7-10) ise, Nikaia'dan Nikomedia'ya seyahatı esnasında Nikomedia toprağında ağaçların ve toprağın her türden bol ürün verdiğini, bahçelerin yoğun bir şekilde işlendiğini, toprağın meyve açısından bol olduğunu ve balıkçı trafiğinin yoğunluğundan denizdeki balık bolluğunu gözlemlediğini aktarmaktadır. Aynı zamanda Nikomedia'dan başarılı hasat ve bereketi temsil eden ve tapınağının da bulunduğu "Demeter" kenti olarak bahsetmektedir.⁸ Roma imparatorları adına basılan bazı kent sikkeleri ve adak yazıtları üzerinde de Demeter figürü gözükmektedir.⁹ Galenus, Bithynia'nın bazı kısımlarındaki (muhtemelen iç kısımlar) halkın zorlu kış şartlarından kötü etkilendiklerinde buğdayın daha kısa türü olan zeopyron (siyez veya kabilca veya kablıca) isimli bir hububat yetiştirmekte olduklarını bildirmektedir.¹⁰ MS 359 yılına tarihlendirilen Expositio Totius Mundi et Gentium (49)'un anonim yazarına göre, Bithynia toprağı bereketlidir ve hububattan üzümlere ve fındıklara kadar günümüzdeki gibi çok çeşitli ürünler sunmaktadır. MS VII. yüzyılda bölgeden geçen Sykeonlu Theodore, ağaçlardan ve üzüm bahçelerinden bahsetmektedir.¹¹ Nikomedia'nın köylerinde bağcılık yapıldığına dair epigrafik deliller de bulunmaktadır. Bithynia'da yaygın olan şarap festivalleri yıllık olarak kutlanmaktaydı ve festivalleri destekleyen Romalı idareciler Nikomedia'nın güney sınırına yakın İhsaniye köyü içi ve etrafındaki köylüler tarafından onurlandırılmışlardır.¹² MS III. yüzyıla tarihlendirilen Adapazarı Karaman Ocağı'nda bulunan bir diğer yazıt, varlıklı bir kadın olan Aurelia Rufina'nın panegyreste şarap tüketimi için köyüne bir krateros kabı sunduğunu belirtmektedir.¹³ Bithynia geneli ve Nikomedia özelinde sarkophgi ve stele üzerlerindeki tasvirlerde çeşitli tarım ürünleri yanında oraklar gibi çiftçilikte kullanılan aletler yer almaktadır.¹⁴ Ksenophon'un bildirimlerinde kereste bolluğuna da işaret edilmektedir. Bithynia ve aynı zamanda yine sık bir ormanlık alana sahip olan Pontos bölgeleri antikçağda büyük odun endüstrilerini desteklemiştir. Epigrafik belgelerde odun kesenlerin aletlerinin tasviri yanında boyunduruklu öküzler rölyefler üzerinde gözükmektedir.¹⁵ MS 103 yılında Genç Plinius (Epistulae, 10.41) mermer ve buğday yanında yakacak odun ve kerestenin Sophon Gölü ü-

³ Frier 2000, 813-814, 814 tablo 6.

⁴ Kırsal üretim nüfusu için bkz. Van Dam 2011, 229-30, referanslarıyla birlikte dipnot 26.

⁵ TAM (Tituli Asiae Minoris) IV, 99-100.

⁶ Ksenophon bezelye veya nohut ekildiğine dair atıfta bulunmamaktadır, ancak Galenus Bithynia'da nohut ekildiğini bildirmektedir (Galenus, 533, ter. O. Powell, no.22).

⁷ Apud Geoponica, IV.1.3.

⁸ Orations, XLI.7; I.48; TAM IV 53; Çalık Ross 2007, 101.

⁹ Sikkeler için bkz. Boyana 2006, 171 vd.

¹⁰ Galenus, 515, ter. O. Powell, no.13.

¹¹ Sykeonlu Theodore, 36, 52; Fernoux 2004, 236.

¹² TAM IV, 15-18, 20.

¹³ Adak-Akyürek Şahin 2005, 137-138.

¹⁴ Adak-Akyürek Şahin 2005, 171.

¹⁵ Corsten 1991, 63, no.17-18. Bıçaklar üzerine bkz. White 1967, 85-88.

Roma Dönemi'nde Nikomedia (İzmit) Kent Ve Kırsalında Ekonomi

zerinden kolaylıkla taşımacılığının yapıldığını bildirmektedir. MÖ I. yüzyıl sonlarında yazan Strabon (XII.3.12), Sangarios Nehri boyunca kereste kütüklerinin taşınmasının uygulanabilirliğine ve maliyetinin ucuz olduğuna dikkati çekmektedir. Hububat, regio Tarsia ve Aşağı Sangarios Vadisi'nden geliyor olmalıydı, kereste ve yakacak odun da Sophon Dağı'ndan getirilmekteydi. Diğer ürün olan mermere gelince, breccia corollina mermeri Kocaeli'nin Güneydoğu'sunda Sakarya Vadisi'ne bakan tepelerde (Vezirhan ve çevresi) çıkarılıp Kocaeli üzerinden pazarlanmaktaydı.¹⁶ Aşağı Sakarya Vadisi'nin batı kenarında Bilecik yakınında çıkarılan lithos sangarios kırmızı fosilli mermerdir. Frig mermerleriyle aynı kalitede olmasalar da, özellikle kolonlar için önemli bir talep söz konusuydu (Ward-Perkins 1992, 67). Lazzarini (2002, 60-62), bu mermerin Sakarya Nehri'nin kolu olan Karasu'dan Sakarya Nehri'ne, oradan da Sophon Gölü aracılığıyla Nikomedia Limanı'na ulaştırıldığını önermektedir. Birde Kocaeli'ne 20 km mesafede Gebze kırsalında Kutluca Köyü civarında occhio di pavone (marmor Triponticum) mermeri çıkarılmaktaydı.¹⁷

Büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de ekonomik gelir kaynaklarını çeşitlendirmek açısından önemliydi. Hayvanların etinden, sütünden, yününden, gübresinden ve özellikle hububat hasadında iş gücünden yararlanılmaktaydı. İki çift öküz, hububat hasadı için her köylünün sahip olması gereken hayvanlardı. Bu hayvanları beslemek zor olsa da, bir köylü ailesinin en azından kendi kendine yeterli üretim yapabilmesi, ekonomik olarak bağımsız bir şekilde ayakta kalması ve hatta refahını artırmasının temel dayanağıydı. Özellikle koyunların yününden faydalanılmaktaydı. Ksenophon, yukarı da belirttiğimiz üzere, ordunun geçtiği bölgedeki koyun varlığına işaret etmekte¹⁸ ve ordu-daki Arkhadialıların Kalpe'de büyük bir köyden çok miktarda koyun elde ettiklerini bildirmektedir.¹⁹ Nikomedia yakınında Aydınlı'da bulunan ve MS II. ve III. yüzyıla tarihlendirilen Sosylos isimli bir çiftlik kahyasına ait kitabenin üzerindeki rölyefte dört hayvan (göründüğü kadarıyla koyunlar ve köpekler) ile birisi elinde çoban sopası olan ve paltosu yiyen iki hizmetkâr betimlenmektedir.²⁰ Bu da Roma Dönemi'nde bölgede hayvancılık, özellikle koyun yetiştiriciliği yapıldığının en önemli delillerinden birisidir.

Doğrudan olmasa da büyükbaş hayvan yetiştiriciliği hakkında da deliller bulunmaktadır. MÖ I. yüzyıl sonlarında yazan Strabon (XII.4.7), Tieion'un yukarısında Bithynia topraklarının iç kısımlarında Salona Ovası'nın büyük baş hayvanlar için en iyi otlaklara sahip olduğunu ve Salonites peyniri üretildiğini aktarmaktadır. Bahsettiği büyük baş hayvanlar arasında manda da yer almalıydı. Antik kaynaklar mandadan söz etmese de, Spartalı komutan Klearkhos MÖ V. yüzyıl sonlarında Bithynialılara karşı sefer düzenlerken, Nikomedia'nın doğusunda Astakos/Başiskele taraflarında bataklık alanların bulunduğu bildirilmektedir.²¹ MS XVIII. ve XIX. yüzyıllarda seyyahlar bu bataklık alanlarda ve aşağı Sangarios Vadisi'nde manda bolluğu olduğunu gözlemlemişlerdir.²²

Diğer taraftan Nikomedia'da Roma imparatorluk mülkleri veya Roma topraksahipliği hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Devlet veya zengin toprak sahipleri kiralama da dahil kendi ticari işlerinde araçlar kullanmışlardır. Pragmateutai kasabalarda patronlarının parasını ödünç vererek yatırıma dönüştürürken, oikonomoi ise arazilerin denetiminden ve yönetiminden sorumlu yakın geçmişin çiftlik kâhyalarına benzemektedir.²³ Nikomedia'dan bir çiftlikte çalışan oikonomoi ve kiracının isimlerini doğrudan içeren sadece dört yazıt bulunmaktadır ve bunlardan Phyllis'in mezar yazıtında Roma vatandaşı olan mülk sahibi M. Iunius Fastinus'un ismi de geçmektedir.²⁴ Bunların dışında Roma vatandaşı olan ve görüldüğü kadarıyla küçük veya orta ölçekli mülk sahibi olan yirmi dört yerel soy-luya ait, MS III. yüzyıla tarihlendirilen mezar yazıtı Nikomedia ve çevresindeki köylerde bulunarak günümüze kadar ulaşmıştır ki, bunların mülkleri de buldukları çevrede olmalıdır.²⁵ Günümüze kadar ulaşan epigrafik kaynaklar daha çok Nikomedia'da yerel toprak sahipliğine işaret etmektedir.

¹⁶ Lazzarini 2002, 58.

¹⁷ Lazzarini 2002, 63-65. Diocletianus fiyat buyruğunda bu mermer için düşük fiyat verilmektedir (Lazzarini 2002, 67).

¹⁸ Ksenophon, Anabasis, VI.6.5-6; VI.6.37-38.

¹⁹ Ksenophon, Anabasis, VI.3.1-4.

²⁰ Robert 1978, 429.

²¹ Polyainos, Strategemata, II.30.3.

²² Lindner 2007, 117.

²³ Özellikle Plutarkhos'un Moralia adlı eserinde ve yazıtlarda bu iki yönetici sınıfın ayrımıyla ilgili referanslar ve tartışmalar için bkz. Chandezon 2011, 102 vd. Kentlerde patronlarının mülklerini yönetenlere ise muhtemelen dioiketes denilmekteydi (Chandezon 2011, 103).

²⁴ TAM IV, 57, 276; SEG (Supplementum Epigraphicum Graecorum) XXXVI 1155; Şahin 1978, 123. M. Iunius Fastinus'un isminin geçtiği yazıt için bkz. SEG LV 1367; Adak-Akyürek Şahin 2005, 139-140, no.5.

²⁵ Fernoux 2004, 201, 251.

Muzaffer DEMİR

Toprak veya emlak hem özel şahsiyetler hem de kamu fonları tarafından her zaman tercih edilen yatırım araçlarıydı. MS I. yüzyılda yazan Dion Khrystostomos, hiç şüphesiz kira alma ümidiyle bir kamu hamamı yanında toprak satın alıp üzerinde kemerli dükkânlar inşa ederek böyle bir yatırımda bulunmuştur (Orationes, XLVI.9). Kentler, hatta Imperatora ait olan sınırları içindeki mülklerden kiralar alarak her zaman patronluk görevini üstlenmişlerdir (Plinius, Epistulae, X.70). Buna rağmen kentler, sadece Roma ısrar ettiğinde, imkânlarını sonuna kadar kullanmaya başlamışlardır. Plinius, toprak az olduğundan ve başka imkânda bulunmadığından kamu parasını bireylere ödünç vererek değerlendirme yoluna gitmiştir (Epistulae, X.54). Ancak Romalılar tarafından konulan yıllık yüzde oniki faiz yüksek olduğundan başarılı olunamamaktaydı. Bu durum kentlerin protopraxia hakkı olduğu ve ödünç alanlardan teminat istendiği gerçeğiyle birleşince, insanlar bu tekliften pek yararlanmak istememişlerdir (Epistulae, X.108-109). Plinius, sadece faiz oranlarını düşürmenin işe yaramayacağını düşünerek meclis üyelerini faizle para almaya zorlama teklifinde bulunmuş, ancak bu mantıklı olarak Traianus tarafından kabul görmemiştir (Epistulae, X.55). Diğer taraftan tapınaklar, kamu bankaları ve özel kişiler de para ödünç verebilmekteydi. Dion da fırsatını bulduğunda para ödünç verdiğini inkâr etmemektedir (Orationes, XLVI.8). Plinius, özel para ödünç verenlerin Romalılar tarafından kent merkezleri için belirlenen oranlara bağlı kalamayacağını savunmuştur (Epistulae, X.54).

En son olarak Roma'nın Nikomedia ve çevresinde doğrudan ve dolaylı olarak elde ettiği diğer temel gelir kaynakları konusunda kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Augustus zamanında iki türden vergi alınmaktaydı; bütün eyaletlerden alınan toprak vergisi (tributum soli) ve belli oranlarda zenginlere ve fakirlere uygulanan kelle vergisi (tributum capitis). Tributum soli farklı oranlarda toplanmaktaydı. Bu oran Bithynia'da toplam üretimin onda biriydi. Arazi kullanımı ve toprak üretimiyle bağlantılı olarak farklı oranlarda vergi uygulanmaktaydı. Küçük Asia'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Bithynia'da da vergiler hububat, pamuk, deriler, tuz ve tuzlanmış et gibi aynı ödenmekteydi. Dion, Romalı vergi toplayıcılarından sadece bir kez bahsetmektedir ki, burada da onların işi bir kerhanenin işletilmesine benzetilmektedir (Orationes, XIV.14). Dion, çeşitli konuşmalarında prosodoi ve phoroi terimlerini de kullanmaktadır (Orationes, XXXVIII.22, 26; XLIV.11; XLV.11). Nikomedia Limanı'ndan elde edilen gümrük ve liman vergileri de önemli bir gelir kaynağı oluşturuyor olmalıydı. Liturgia sistemi ise kamu hizmetlerinin yürütülmesi için zenginler tarafından bağışlanan veya bir şekilde onlardan vakıflar aracılığıyla elde edilen paraların kullanımını içermekteydi²⁶ ve bu paralar kamu veya özel ayırımı yapılmadan özel hazinelerde depolanmaktaydı. Burada biriktirilen para, bağışlandığı maksatlar doğrultusunda kullanılmak üzere gelirler üretmek için yatırıma dönüştürülebilmekteydi. Sistem esnekti. Eğer parayı bağışlayan kişi özel olarak nereye harcanacağı konusunda koşul koymadıysa, kentlere bir liturgia sandığından diğerine para sevk etme yetkisi verilebilmekteydi. Dio, bir konuşmasında eğer Nicomedialılar Nicaialılarla uzlaşırlarsa bunun faydalarından birisinin liturgia hizmetlerini icra edecek olan vatandaşların sayısının ikiye katlanacağı olduğunu bildirmektedir (Orationes, XXXVIII.34).

Bunların yanında Roma Dönemi'nde doğal bir varisi yok ise, normalde bireyin bütün mülkü kente bırakılmaktaydı. Ya epimeletes adlı görevli mirası yönetmekteydi ya da gerousia gibi sivil organizasyonlardan birisi miras kalan malların yükümlülüğünü üzerine almaktaydı. Nikomedia kenti, Nikaia'da olduğu gibi vasiyeti bulunmayan vatandaşların arazilerini sahiplenerek gelir elde etmiş olmalıdır (Plinius, Epistulae, X.83-84). Nikaia kenti, kendisine Augustus tarafından vincicatio bonorum imtiyazı, diğer deyimle arazi üzerinde iddia da bulunma hakkı elde etmiştir. Bu imtiyazın Nikomedia dahil diğer kentlere de verilme olasılığı yüksektir. Dion, sürgündeyken yerine kızkardeşinin işlettiği toprakları kaybetmiştir. Bununla ilgili olarak mahkemeye gitme gereği duymamıştır (Orationes, LXVII.21). Dion'un arazisinin kimin eline geçtiği bilinmemektedir, ancak eğer kan bağı olan akrabası yoksa ve hukuki zaman geçmişse, arazileri kente veya fiscusa devredilmiş olabilirdi. Özellikle kent marketleri yakınındaki daha büyük köylerde köy meskenlerine bitişik veya ayrı yapılar olan zanaatçılara ait atölyeler (ergasteria) de gelir kaynakları sağlamaktaydı. Köyün gelirlerinden bir diğeri Roma kentlerinde bir birliğe (curia) veya din adamlığı görevine girişte sivil memurlar veya din adamlarının ödediği miktar olan summa honararia veya summa legitima'dan sağlanmaktaydı. Hatta Plinius'un bu sistemi ilk defa Bithynia'da başlattığı bildirilmektedir (Epistulae, X.39). Yerel para cezalarından da gelirler elde edilmekteydi. Bunların içinde mezarları tahrip edenlere uygulanan para cezaları önemli yer tutmaktaydı. Bu cezalar fiscus, kent ve eğer içinde mezarlık varsa köy tarafından paylaşılmaktaydı. En büyük payı fiscus almaktaydı ve sonrasında

²⁶ Dion, Orations, XL.6; XLVII.14, 19; XLVIII.9-10. Aynı zamanda bkz. Plinius, Epistulae, X.17a; 23.

köye doğru uzanmaktaydı, ancak oran sabit değildi. Bithynia, Ionia ve Lydia gibi gelişmiş bölgelerde mezarları tahrip edenlerden alınan para cezalarıyla ilgili çok sayıda epigrafik delil bulunmaktadır.²⁷

Ticaret ve Zanaatın Düzenlenmesi

Nikomedia'nın güneyine ve doğusuna doğru uzanan üç önemli yol hattı bulunmaktaydı. Birincisi Byzantion'dan Nikomedia'ya, sonrasında Paphlagonia (Heracleia Pontica ve Amastris), Pompeiopolis (Taşköprü), Neokladiopolis (Vezirköprü), Neokaesaria (Niksar) üzerinden Pontos'a kadar uzanmaktaydı. İkincisi Nikomedia'dan Nikaia'ya ve sonrasında Doryleion (Eskişehir), Emirdağ yakınlarında Amorion, Bolvadin, Iğın, Ikonion (Konya), Karapınar ve Ulukışla üzerinden Kilicia Kapıları'nı geçerek Tarsos ve Syria içlerine kadar devam etmekteydi. Üçüncüsü Nikomedia üzerinden Nikaia, Ancyron (Ankara) sonrasında güneye dönerek Aksaray, Tyana (Bor) ve Ulukışla'dan yine Kilicia Kapıları'na kadar ulaşmaktaydı. Bu yollar Persia, Syria ve hatta India'dan gelen Doğu mallarının Anadolu üzerinden özellikle Batı Karadeniz'e aktarılmasında önemli rol oynamaktaydı.²⁸

Dion'a göre Nikomedia gelirlerini en çok denizden sağlamaktaydı (Orationes, XXXVIII.32). Nikomedia'nın iyi korunaklı limanına²⁹ getirilen hammadde ve ürünler uluslararası marketlere ulaştırılmaktaydı. Diocletianus Buyruğu, Nikomedia'dan Alexandria, Roma, Ephesos, Thessalonica, Akhaia, Salona, Pamphylia ve Phoenikia'ya kadar uzanan deniz rotasına ve Nikomedia'nın en önemli ticaret merkezlerinden birisi olduğuna işaret etmektedir.³⁰ Dolayısıyla Akdeniz'in Batı'sında Italia ve Fransa'ya, Doğu'sunda Doğu Akdeniz limanları ve Mısır'a kadar uzanmaktaydı. Trapezos, Sinope, Istria ve Tomis gibi limanların da bunlara eklenmesi gerekmektedir. Diocletianus Dönemi'nden (MS 245-312) önce de bu rotalar kullanılıyor olmalıydı. Öncelikli olarak çeşitli ürünlerin Nikomedia yakın çevresinden limana karayolu yanında nehirler ve göl üzerinden de ulaştırıldığı görülmektedir. Kentte bulunan bir mezar yazıtı Moukianos'un oğlu Hermodoros isimli bir salcıya aittir (Meiggs 1982, 336). Onun Sangarios Nehri'nden Sophon Gölü'ne ve oradan da Propontis ve Pontos'a taşımacılık yapma ihtimali söz konusudur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Strabon (XII.3.7), MÖ I. yüzyılda Sangarios Nehri üzerinde kereste taşımacılığı yapıldığını vurgulamaktadır. Plinius İmparator Traianus'a yazdığı mektupta, Sangarios Nehri'nden Sophon Gölü'nün ucuna kadar mermer, hububat, yakacak odun ve kerestenin taşındığına vurgu yapmakta, ancak bu ürünlerin buradan Nikomedia Limanı'na kadar taşınmalarının zorluğuna işaret ederek, Sophon Gölü ile Nikomedia Limanı arasında bir kanal inşa edilmesi teklifinde bulunmaktadır.³¹ Dolayısıyla kara bağlantısı sıkıntılı oluştursa da, Nikomedia kentinden Sophon Gölü ve çeresindeki ve Sangarios Nehri Vadisi'ndeki doğal kaynaklara ulaşılabilirdi.

Nikomedia Limanı'na iç kesimlerde Nikaia ve Kios gibi liman kentlerinden de ithalat için ürünlerin geldiği gözükmektedir. Dion'un konuşmalarından Nikomedia ve Nikaia arasında zaman zaman ticari anlaşmazlıkların olduğunu anlamaktayız. Dion'a vatandaşlık hakkı veren Nicomedialılar onun İmparator Vespasianus üzerindeki nüfuzundan faydalanmak istiyorlardı (Orationes, XXXVIII.1). Dion Uyuşma Üzerine ilk nutkunda (Orationes, XXXVIII) iki rakip arasında dostane bir anlaşma çağrısında bulunmuştur. Nikomedia ya doğrudan rekabetten çekilmeleri için diğer kentlere ödeme yapmış ya da onlara limanını kullanmaları garantisini vermiştir (Orationes, XXXVIII.22, 32). Görüldüğü kadarıyla bireysel tüccarlar limanı kullanma izni için başvurabiliyordu. Dion, Nikomedia'yı önceliğini yararlı bir şekilde kullanmaya davet etti ve eğer Nikomedia bütün kentlere limanını açarsa diğerlerinin tatmin olacağına inandı (XXXVIII.32). Sonuçta Nikaia, çatışmadan sakınmak için memnuniyetle geri adım atarak lehte koşullar elde etmiş olmalıydı.

Diğer taraftan MÖ V. yüzyıldan itibaren varlığı bilinen Kalpe Limanı da kentin askeri ve ticari faaliyetlerinde önemli rol oynamış olmalıdır.³² Limanla bağlantılı olan ekonomik faaliyetler, ham-

²⁷ Mitchell 1993, 187.

²⁸ Nikomedia'dan yollarla ilgili olarak bkz. Doğancı 2017, 153 vd.

²⁹ Libanius (Orationes, XLI.8-9), limanın ferahlık ve genişliğine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Strabon, XII.4.2.

³⁰ Graser 1940, 163 vd.; Levick 2004, 185, 197; Michell 1947, 7-8.

³¹ Epistulae, X.41. Plinius Traianus'tan proje için bir mimar göndermesini talep etmiştir. Bkz. Cuomo 2011, 159. Plinius'un maliyeti yüksek ve sonucu belirli olmayan bu projeyi muhtemelen vakitsiz ölümünden dolayı gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Bu proje hakkında ayrıca bkz. Levick 2004, 185; Campbell 2012, 224 vd.

³² Ksenophon, Anabasis, VI.4.4-6.

Muzaffer DEMİR

maddeleri ve üretilen ürünleri, tüccarlar veya araçlar tarafından ticari ürünlerin taşımacılığını ve işçi-zanâatkarların görevlendirilmesini kapsamaktaydı. Yeterince ve bol iş arzı bulunmaktaydı (Dion, Orationes, XXXVIII.42; Plinius, Epistulae, X.31, 41). Kent sikkeleri üzerinde tirremelerin ve gemi pruvalarının tasvir edilmesi, liman bölgesinde sadece gemi inşasına değil, gemi trafiğinin yoğunluğuna da işaret etmektedir.³³ Nikomedia'dan gemicilere Akdeniz'in her tarafında ve Karadeniz'de de (Tomis) rastlanmaktadır.³⁴ Nicomedialı gauklerikoi (tüccar-gemi sahipleri) iyi organize olmuşlardı. Onların İmparator Vespasianus'a tapınma yeri içeren bir oikos gauklerikos inşa etmek için prokonsül M. Plancius Varus'dan izin alındıkları bilinmektedir.

Yukarıda Ksenophon ve Plinius gibi yazarlar tarafından da belirtildiği üzere, limandan kereste ticareti yapılmaktaydı. Aktion Savaşı (MÖ 31)'nden önce Bithynia'nın önemli miktarda kereste sağladığı bildirilmektedir. Bunların dışında Nikomedia'nın Batı Nekropolis'inde bulunan bir mezar yazıtı, xyloglyphos (odun oyucu) olarak görev yapan ve 41 yaşından ölen Syria'dan Aradoslu Eumoirios Papos isimli birisinin adını vermektedir. Marangozun aletleri olan bir keski ve tokmak mezar üzerine kazınmıştır ve haç işaretinin de olması onun MS III. yüzyılda yaşamış bir hristiyana ait olduğunu göstermektedir.³⁵ Aynı zamanda MS I. yüzyıla ait Astakoslu Maximus isimli bir inşaat-marangozunun (oikodomos xyloergos) mezarı Roma'da ortaya çıkarılmıştır (Robert 1978, 418). Büyük limanlarda fabri navales (gemi marangozları) loncası bulunmaktaydı.³⁶ Odun oyucular, marangozların varlığı ve Plinius'un Nikomedia'da itfaiye teşkilatı kurmak için 150 inşaatçıyı işe alma niyeti inşaat sektörünün önemine ve duvarcılığın var olduğuna işaret etmektedir.³⁷ Plinius'un bildirdiğine göre, büyük inşaat projelerinin maliyeti milyonlarca sesterces veya yüzbinlerce denariyi bulabilmekteydi.³⁸

Nikomedia'da mermer kesici, tüccar ve denizci loncaları da bulunmaktaydı. Nicomedialı mermer tüccarlarına Akdeniz'in her köşesinde rastlanmaktaydı. Interamna Nahars (Terni, Umbria)'da bulunan bir mezar yazıtı, Nikomedia'dan mermer ticaretiyle (lithemperos) uğraşan Aurelius Androneikos'u Aiboutia Phortoina isimli eşiyile birlikte tasvir etmektedir.³⁹ Onun MS 201 yılından sonra Roma vatandaşlığını aldığı ve ailesiyle birlikte Italia'ya yerleştiği anlaşılmaktadır. Yazıtlarda Nicomedialı mermer işçilerine de atıfta bulunmaktadır. M. Aurelius ve L. Verus (MS 161-169)'un ortak imparatorluk dönemine ait bir adak yazıtında Severus inşaat programında çalışan Nicomedialı Asklepiades isimli mermer işçisi betimlenmektedir. Bunun dışında hem Nikomedia hem de Tomis vatandaşlığına sahip bir mimarın, Septimus Severus ve Caracalla'nın⁴⁰ ortak iktidarı döneminde Olbia'da bir hamam inşasında çalıştığını görmekteyiz. MS II. yüzyılın ortalarında Traianus Dönemi'nde inşa edilmeye başlanan Nikopolis ad Istrum (Bulgaristan'da Tarnovo yakınında)'da bir grup Nicomedialı heykeltıraş meslek birliğinden, Herkules'e yapılan adak yazıtında söz edilmektedir. Romania Kostanza'nın 30 kilometre kuzeyinde Tirusor köyü yakınında bir Mithra rölyefi üzerinde Phoebos isimli Nicomedialı heykeltıraşın ismi yer almaktadır. Bithynia'dan heykeltıraşlar okulunun Tripoli'de Leptis Magna, Roma, Porto, Makedonya'da Dion, Trakya'da Nikopolis, Dobrudja'da Tomis, Galatia'da Tavium ve son olarak Kappadokia'da Tyana'da var olduğu düşünülmektedir.⁴¹ Ayrıca 2006 Kocaeli yüzey araştırmasında Kandıra Nasuhlar köyü sınırında bir taş maden ocağına ratlanmıştır (Çalık-Ross 2007, 121). Arkeolojik veriler de yukarıda belirttiğimiz Kocaeli ve çevresine özgü breccia corolia mermerinin geniş bir alanda Ephesos, Roma, Leptis Magna, Hellen kentleri (Isthmia) ve Kartaca'da kullanıldığını göstermektedir (Bailey 2003, 255-257). Sonuçta Ward-Perkins (1992, 67), Nikomedia Limanı'nın Dokimeion taş ocakları ürünlerinin ihracaatı için önemli olduğunu ve kentin Troas ve Prokennesos başta olmak üzere bölgesel mermer

³³ Bkz. <http://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/nikomedia/i.html>.

³⁴ Robert 1978, 424; Levick 2004, 189, 197.

³⁵ Öhler 2018, 79.

³⁶ Rouge 1981, 25.

³⁷ Plinius, Epistulae, X.33-34. Ancak Traianus Nikomedia'daki yangın felaketine rağmen siyasi bir kulübe dönüşebilme bahanesiyle bu teşkilatın (collegium) kurulmasına izin vermemiştir. Bkz. Rahe 1984, 267 dipnot 8; Levick 1979, 120.

³⁸ Nikomedia'da su kemerleri (Epistulae, X.37-38): 3,329,000 sesterces; 200,000 sesterces (ikinci su kemeri). Bu su kemerleri inşasına başlanmasına rağmen bitirilememiştir. Bkz. Coleman 2012, 230-231; Levick 2004, 192; Burton 2004, 328.

³⁹ CIG (Corpus Inscriptionum Graecarum) 6546 b.

⁴⁰ İmparator Caracalla MS 214 ve 215 yıllarında kış aylarını Parthia Seferi'ne çıkmadan önce Nikomedia'da geçirmiştir (Cass. Dio, LXXVII.17-18).

⁴¹ Epigrafik deliller için bkz. Ward-Perkins 1992, 34 vd. Ayrıca bkz. Ward-Perkins 1980a, 33 vd.; 1980b, 330 vd.

Roma Dönemi'nde Nikomedia (İzmit) Kent Ve Kırsalında Ekonomi

ticareti üzerine tekel kurduğunu önermektedir. Ancak ticari alanda tekel oluşturmak Roma Dönemi'nde bile zordur, çünkü ticaret uluslararası tüccarlar sınıfı tarafından yürütülmektedir. Bunun dışında Phrygia'da Dokimeion mermerinin Nikomedia'ya ulaştırılması ancak Sangarios Nehri vasıtasıyla olabilirdi. Bu da oldukça meşakkatli olmalıdır, dolayısıyla Nikomedia üzerinden ihraç edilen mermer miktarının abartılmaması gerekmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Nikomedia'da sadece yerel tüketim değil, ihracaat için de şarap üretimi yapılmaktaydı. Kentin güneyindeki Zbalenoi, Baitonei, Gauriano, Lakkenoi ve İhsaniye yakınında Troialenoi köylerinde heryıl şarap festivalleri yapılması bu köylerin kayda değer miktarda şarap ürettiklerinin bir göstergesidir. Yerelde üretilen bu şarapların fazlası Nikomedia Limanı'ndan ihraç ediliyor olmalıydı. Kocaeli Müzesi'nde Ege Denizi ve civarındaki kentlerden ithalat ve ihracat yapıldığını ortaya koyan amfora örnekleri bulunmaktadır. Şarabın yanısıra deniz ürünleri de önemliydi. Marmara Denizi, Karadeniz, Sapanca Gölü ve Sangarios Nehri önemli derecede balık ihtiyacını ve hatta fazlasını karşılıyor olmalıydı. Livius (XXXVIII.18.8), özellikle Sangarios Nehri'nin önemli miktarda balık sağladığını bildirmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Libanius, kendi gözleriyle MS IV. yüzyılda Nikomedia'da yapılan balıkçılığı tanımlamaktadır. Nikomedia'nın Hellen Kolonizasyon Dönemi'ndeki, Başiskele tarafında MÖ VII. yüzyılda kurulmuş olan kenti Astakos'un ismini körfezinde bol miktarda avlanan istakoz veya kerevitten aldığı bilinmektedir ve bu balık figürü kent sikkeleri üzerinde de görülmektedir. Aynı zamanda tuna balığının Nikomedia'dan Marcus Aurelius, Lucius Verus, Commodus ve Septimus Severus sikkeleri üzerinde görülmesi balıkçılığın yoğun bir şekilde yapıldığına işaret etmektedir.⁴² Bithynia'dan köle ticaretine de değinmek gerekmektedir. Klasik Dönem'den itibaren Bithynia bölgesinin köle ele geçirmek için zaman zaman istilaya uğradığı söylenebilir. Ksenophon MÖ IV. yüzyılın başlarında Bithynia'da Hellenler tarafından pekçok köle ele geçirildiğine atıfta bulunmaktadır (Anabasis, VI.6.1-4; 37-38; Hellenica, III.2.2-3). Hellenistik Dönem Bithynia Krallığı ile Hellen kentleri arasında köle ticareti olduğu söylenebilir, MÖ II. yüzyılın ortalarında Delphoi Tapınağı'nda, özgür bırakılan Menas ve bakır ustası Hermaios adlı sadece iki Bithynialı köle ismi geçmektedir (Avram 2007, 245). Diodoros (XXXVI.3), MÖ I. yüzyıl başlarında Krallık Dönemi'nde Bithynia'dan kaçırılan ve Roma eyaletlerinde hizmet eden kölelere değinmektedir. Ayrıca MÖ I. yüzyıl Roma şairlerinden Catullus (X.14-20), Bithynia'nın köle sedye taşıyıcılarına atıfta bulunmaktadır. Bunların dışında Plinius, MS I. yüzyılda Nikomedia ve Nikaia'da madenlerde çalışan kölelerden bahsetmektedir (Epistulae, X.31-32). Kölelerden zanaat yanında ticaret ve tarımda da faydalanılmaktaydı. Nikomedia kentinin zanaat sektöründe,⁴³ gemi inşasında, mermer ihracaatında ve özellikle taşımacılıkta kölelere ihtiyaç duyduğu açıkça ortadadır. Athenaios ise Byzantionluların MS III. yüzyılda Bithynialıları köle olarak sömürdüğünü bildirmektedir (Deipnosophistai, VI.101).

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Plinius, Nikomedia Limanı'na Adapazarı Ovası'ndan buğday getirildiğini de bildirmektedir. Ancak getirilen buğdayın zaman zaman yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Kereste karşılığında buğday, arpa ve yulafın Kırım steplerinden Bithynia ve Karadeniz kentlerine ithal edilmiş olma ihtimali yüksektir. Romalıların ordunun beslenme ve ihtiyaçlarının karşılanması dışında normal şartlarda yiyecek sağlamaya ilgi duymadıkları görülmektedir. Dion'un mülkleri asla satacak kadar buğday üretmedi ve o karlarını şarap ve sığırdan elde etmekteydi (Orationes, XLVI.8). Sonuçta hububat fiyatları yüksekti ve MS I. yüzyılda en azından Prusa ve Nikomedia'da iki ciddi ayaklanmayla karşılaşmaktadır. Dion sürgüne gönderilmeden bir süre önce, kendisini fiyatları yüksek tutmak ve hububat satın alınması için para ödünç vermeyi reddetmekle suçlayan bir ayak takımı tarafından tehdit edilmiş ve evi yakılmak istenmiştir (Orationes, XLVI, özellikle bkz. XLVI.8). Dion'un bu saldırıyla ilgili gereğini yapmak istememesi, onun buğday ithalatından kar elde eden birisi olduğu izlenimi doğurmaktadır. O agoranomoi atanmasını önermiştir ve bu önerisi kabul görmüştür (Orationes, XLVIII.19). Diğer taraftan Nikomedia çevresinde Saracelon'da Aurelius Eu-Catilinus isimli bir Roma soylusuna ait MS III. yüzyıla tarihlendirilen mezar yazıtında onun ayrıca sitones (hububat sağlayıcısı/komisyoncu) görevini yerine getirdiği bildirilmektedir (Forneux 2004, 549). Bu da hububat sağlanması görevinin normal şartlarda agoranomoininkinden ayrı tutulduğunu göstermektedir.

⁴² Bkz. <http://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/nikomedia/i.html>.

⁴³ Nikomedia'da patronuna terzicilikte yama diken çocuk köleyle ilgili epigrafik belge için bkz. Laes 2008, 262-263.

Kaynakça

- Adak, M.-Akyürek Şahin, N.E, “Katalog der Inscripten im Museum von Adapazarı”, *Gephyra* 2, 2005, 133-172.
- Avram, A., “Some Thoughts about the Black Sea and the Slave Trade before the Roman Domination (6th-1st Centuries BC)”, içinde: *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges*, *Black Sea Studies* 6, Editörler: V. Gabrielsen & J. Lund, Aarhus 2007, 239-251.
- Bailey, M., “A Barbarian Found”, *The Journal of Egyptian Archaeology* 89, 2003, 254-261.
- Boyana, H., “Nikomedea Kenti ve Tanrıça Demeter”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 39, 2006, 171-189.
- Burton, G. P., “The Roman Imperial State, Provincial Governors and the Public Finances of Provincial Cities, 27 B.C.-A.D. 235”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 53.3, 2004, 311-342.
- Çalık Ross, A., *Ancient İzmit, Nikomedea*, İstanbul 2007.
- Campbell, J. B., *Rivers and the Power of Ancient Rome*, University of North Carolina Press 2012.
- Coleman, K. M., “Bureaucratic Language in the Correspondence between Pliny and Trajan”, *Transactions of the American Philological Association* 142.2, 2012, 189-238.
- Corsten, T., *Die Inschriften von Prusa ad Olympum I*, Bonn 1991.
- Cuomo, S., “A Roman Engineers’s Tales”, *The Journal of Roman Studies* 101, 2011, 143-165.
- Doğancı, K., *Roma Principatus Dönemi (M.Ö.27-M.S.284) Bithynia Valileri (Doktora Tezi)*, Ankara 2007.
- Doğancı, K., “Geç Antikçağda Hacı Yolu Güzergahında Bir Merkez: Nikomedea”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli*, 2017, 151-165.
- Fernoux, H.-L., *Notables et élites des cités de Bithynie aux époques hellénistique et romaine (IIIe siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C.)*, Lyon 2004.
- Frier, B., “Demography”, içinde: *The Cambridge Ancient History XI. The High Empire, A.D. 70-192*, Editörler: A. K. Bowman - P. Garnsey - D. Rathbone, Cambridge 2000, 787-816.
- Graser, E. R., “The Significance of Two New Fragments of the Edict of Diocletian”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 71, 1940, 157-174.
- Lazzarini, L., “The origin and characterization of breccia nuvolata, marmar Sagarium, and marmar Trionticum”, içinde: *Asmosia 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone 1998*, Editörler: J. J. Hermann ve diğerleri, London 2002, 58-67.
- Laes, C., “Child Slaves at Work in Roman Antiquity”, *Ancient Society* 38, 2008, 235-283.
- Levick, B. “Pliny in Bithynia--And What Followed”, *Greece&Rome* 26.2, 1979, 119-131.
- Levick, B., “The Roman Economy: Trade in Asia Minor and the Niche Market”, *Greece& Rome* 51.2, 2004, 180-198.
- Lindner, R. P., *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor 2007.
- Michell, H., “The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire”, *The Canadian Journal of Economics and Political Science* 13.1, 1947, 1-12.

Roma Dönemi'nde Nikomedia (İzmit) Kent Ve Kırsalında Ekonomi

Mitchell, S., *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor I*, Clarendon Press 1993.

Öhler, M., "Graeco-Roman Associations, Judaean Synagogues and Early Christianity in Bithynia-Pontus", içinde: *Authority and Identity in Emerging Christianities in Asia Minor and Greece*, Editörler: C. Breytenbach - J. Ogereau, Leiden/Boston 2018, 62-88.

Powell, O. (çev.), *On the Properties of Foodstuffs (De alimentorum facultatibus)*, Cambridge 2003.

Rahe, P. A., "Primacy of Politics in Classical Greece", *The American Historical Review* 89.2, 1984, 265-293.

Robert, L., "Documents d'Asie Mineure, 6. Epitaphes de Nicomédie", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 102, 1978, 408-428.

Rouge, J., *Ships and Fleets of Ancient Mediterranean*, çev. S. Frazer, Wesleyan University Press 1981.

Van Dam, R., "Bishops and clerics during the fourth century: Numbers and their implications", içinde: *Episcopal Elections in Late Antiquity*, *Arbeiten zur Kirchengeschichte*, Band 119, Editörler: J. Leemans - P. Van Nuffelen - S. W. J. Keough - C. Nicolay, Berlin 2011, 217-242.

Ward-Perkins, J.B., "Nikomedia and the Marble Trade", *Papers of the British School at Rome* 48, 1980a, 23-69.

Ward-Perkins, J.B., "The Marble Trade and Its Organization: Evidence from Nikomedia", *Memoirs of the American Academy in Rome* 36, *The Seaborne Commerce of Ancient Rome: Studies in Archaeology and History*, 1980b, 325-338.

Ward-Perkins, J.B., "Marble in Antiquity: Collected Papers of J.B. Ward-Perkins", içinde: *Archaeological Monographs of the British School at Rome* 6, Editörler: H. Dodge - B. Ward-Perkins, London 1992.

White, K.D., *Agricultural implements of the Roman World*, Cambridge 1967.

Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık Tarihinin Önemli Bir Şehri: Nikomedia (İzmit)

Murat KEÇİŞ*

Teblig özetimizi yazarken zaman dilimini çok geniş tutmuştuk. Fakat araştırma sırasında sadece Diokletianus ile Konstantinos dönemlerinde Nikomedia'nın çok önemli bir değişim ve dönüşüme şahitlik ettiğini fark ettik. Böylece tebliğimizi daha çok bu kısa ama oldukça önemli zaman dilimi üzerine yoğunlaştırdık. Araştırmamızın amacı; Nikomedia'nın Roma İmparatorluğu'nun doğudaki başkenti olma vasfını kazanmasının yanında bu kentte Hıristiyanlara karşı yürütülen büyük zulümden bahsetmektir. Ayrıca Diokletianus ile başlayan bu hareketin nedenlerini, gelişim sürecini, sonuçlarını değerlendirerek, ardından gelen imparatorların Hıristiyanlığa karşı tutumları da incelemektir. Çağdaş ve muahhar kaynaklardan yola çıkarak, tebliğimizin paradigmasını Geç Antikçağ'da kentte yaşanan paganizm-Hıristiyanlık değişimi oluşturacaktır. Bu dönüşüm paradigmasının merkezinde Nikomedia-Nikaea ve daha sonra Nikomedia-Konstantinopolis çekişmesi yer alacaktır. Tebliğimiz, İmparator Diokletianus'un Nikomedia'yı başkent ilan etmesiyle başlayıp Konstantinos'un yeni bir başkent kurması ile sınırlandırılmıştır. Burada pagan bir şehrin nasıl Hıristiyan bir kente dönüştüğü üzerinde durulacaktır.

Geç Antikçağ başında, İmparator Diokletianus (Hâkimiyeti: 20 Kasım 284-1 Mayıs 305), Nikomedia'da imparator ilan edilmesi ve kentin kara ve deniz ulaşımı ile kuzey ve batı sınırlarına ulaşım olanakları nedeniyle, Nikomedia (İzmit) Roma İmparatorluğu'nun doğudaki başkenti olarak seçmiştir.¹ Nikomedia'nın en önemli özelliği, gemilere Bithinya'nın içlerine kadar ulaşma olanağı veren uzun bir körfezin başında, stratejik bir konumda bulunmasıdır. Geç Antikçağ'da kent, başkent olmanın avantajlarını da kullanarak, putperestlik, Hıristiyan öğretisi², kilise, ordu ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Diokletianus döneminde kentte Hellen kültürü ile beraber Latin kültürünün de etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede III. Yüzyılın son çeyreğinde her ne kadar İmparator Diokletianus Latince konuşuyordysa da, diğer doğu kentlerinde olduğu gibi Nikomedia'da Yunancanın Lingua Franca (ortak dil) olduğu açıktır.

* Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniv. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Muğla

¹ 2017 yılında düzenlene Kocaeli tarihi Sempozyumunda Ergün Lafli tarafından sunulan tebliğde, "İ.S. 395 yılında Konstantinopolis'in, yani İstanbul'un Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olması ile Nikomedia'nın önemi azalmaya başlamıştır." ifadesi yer almaktadır. Bkz. Ergün Lafli, "Azizler Kenti İzmit: Geç Antik Çağ ve Bizans Dönemleri'nde Nikomedia'nın Önemli Bazı Dini Şahsiyetleri" Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri, Editörler: Haluk Selvi, İbrahim Şirin, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Resül Narin, C. I, Kocaeli 2018, s. 131. Burada bilgi hatası vardır. İmparator Konstantinos, hükümdarlığı sırasında uzun bir müddet Nikomedia'da ikamet ettikten sonra Sarayını 328 yılında surları tamamlanan Konstantinopolis'e taşımıştır. İmparator Konstantinos'un ölümünden birkaç yıl sonra onun hayatını yazan anonim yazar, Konstantinopolis'in kuruluşunu İmparatorun 18 Eylül 324 tarihinde Üsküdar (Khrisopolis) Savaşı anısına olduğunu yazmaktadır. Turhan Kaçar, "Üsküdar Savaşı ve Bizans'ın Temelleri", Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler, Cilt: I, İstanbul 2004, s. 21-29. İmparator'un Bizantion'u tercih etmesinin sebeplerinden biri de Üsküdar'a yakın olmasıdır. Yeni başkent, 11 Mayıs 330 tarihinde törenle açılmasıyla İmparatorluğun merkezi olmuştur.

² Hıristiyanlığın Bitinya Bölgesinde ve Nikomedia'ya ilk defa Hz. İsa'nın havarilerinden Petros ve Yuhanna tarafından görevlendirilen "Yetmişler"den Prokhoros tarafından ulaştırıldığı düşünülmektedir. Bkz. Zafer Duygu, Nikomedia ve Hıristiyanlık, İstanbul 2018, s. 22.

Murat KEÇİŞ

284 yılı Kasımında Diokletianus Nicomedia'nın 3 mil doğusunda askerleri tarafından yeni Roma imparatoru olarak başa geçirilmiştir. İmparatorluk III. yüzyılda durmaksızın devam eden iç savaşlarla ve taht kavgalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Art arda birçok imparatorun iktidarı ele geçirmesi neticesinde, III. Yüzyıl krizinin nispeten aşılacağı ve tetrarşi (dörtlü yönetim) adı verilen yeni bir idari yapılanmaya gidileceği bambaşka bir dönem Nicomedia'da başlamıştır. Aslında Diokletianus Roma'nın içinde bulunduğu politik karışıklığın farkına varıp Roma'da değil, Nicomedia'da ikamet etmeyi tercih etmiştir. Bu yeni dönemde kente Roma Kolonisi statüsü verildiğinden belki de türünün son örneği olabilecek antik bir onuru da kazanmıştır. İmparator vakitinin çoğunu Nikomedia'da geçirmiştir. Bu sürede Kenti yerel ve imparatorluk alâmeti muhteşem abidelerle süslemiştir. Aynı zamanda kenti, ismiyle silinmez bir şekilde özdeşleşecek eğitim ve diğer faaliyetlerin de merkezi yapmıştır. Bu şekilde bir başkent için sahip olması gereken bütün özellikler Nikomedia'da toplanmıştır. 258'de Got istilası³ ve ardından Eylül 269 ve Ağustos 270 yılları arasında peş peşe meydana gelen depremler, Nikomedia'ya büyük zarar vermiştir. Gotların saldırısı ve depremden sonra şüphesiz Nikomedia'nın yeniden inşa edilmeye ihtiyacı vardı. Diokletianus büyük bir istekle bu yeniden inşa işini görev bilmiştir. Hıristiyanlığı ateşli bir şekilde savunan Laktantius, İmparator Diokletianus'u ekonomi politikalarını eleştirmek amacıyla da olsa bu gerçeği şu cümlelerle ifade eder:

*“Üstelik Diocletianus'un inşaat işlerine karşı sonsuz bir tutkusu vardı ve bu nedenle çalıştırdığı işçiler ve sanatçılar yanında iş arabaları gibi kamu işlerinin inşası için gerekli olan ne varsa, bütün harcamalar için eyaletleri adeta haraca bağlamıştı; bazilikalar, sirk, darphane, silah dükkânları, karısı ve biricik kızı için her birine birer ev...”*⁴

Laktantius, Diokletianus'un kentte saray (veya devlet binası), hipodrom, tapınak, hamam, sirk, darphane, tersane, silah imalathanesi ve karısı ile kızı için saraylar yaptırdığını kaydetmektedir. Kent doğuya kaydırılmış ve surları yeni bölgeyi de içine alacak biçimde yenilenmiştir. Dönemin kaynakları eyaletlerin yeni başkent için finansı için perişan hale geldiğini kaydetmişlerdir. Got saldırıları esnasında açıkça ortaya çıktığı üzere sur duvarlarının güçlendirilmesi kent için acil bir zorunluluktur. Diokletianus yapıların kalitesinden memnun olmayarak her şeyin yeniden yapılmasını emretmiştir.⁵ İmparator yeni başkenti pek haklı olarak Roma'ya eş değer yapmaya çalışıyordu. Laktantius'un ifadeleriyle “O daima Nicomedia'yı Roma şehrine eşit kılma hevesiyle çıldırıyordu.”⁶ Bu inşa faaliyeti aynı zamanda imparatorluğun ihtişamının da bir göstergesi olarak görülüyordu. Bunların dışında Diokletianus tümüyle harap olmuş Antonin Hamamlarının parasını kendi cebinden ödeyerek onarıp genişletmiştir. Bütün bu yapıları kent halkına armağan etmiştir. Büyük ihtimalle özellikle Hıristiyanların yargılamalarında imparatorların da yer aldığı Basilikanın yapımından da sorumludur. Nikomedia'da yüksek bir yerde yapılan ve hatta Kraliyet Sarayının oldukça yakınlarında bulunduğu için saraydan da rahatlıkla görülebilen bu gösterişli bina, Hıristiyanların bu sırada şehirde güçlü bir cemaat olduklarını göstermektedir:

*“Hükümdarlar kendi görüş alanlarında – zira yükseğe inşa edilmiş olan Kilise saraydan da görülebiliyordu – uzun bir süre birbirleriyle binanın ateşe verilip verilmemesi gerektiğini tartıştılar.”*⁷

Laktantius'un kayıtlarından da anlaşılacağı gibi, Hıristiyanlar Nikomedia'da pagan çoğunluk tarafından tamamen ortadan kaldırılmış olsalar, herhalde böylesine bir yapıyı bu denli gösterişli bir

³ Zosimus, 1.31-35; Peter Heather, Gotlar, çev. Erkan Avcı, Ankara 2012, s. 74.

⁴ Laktantius'un amacı bu inşa faaliyetlerinin kentin gelişimine yaptığı katkıyı kaydetmekten çok azılı bir Hıristiyan düşmanı olarak gördüğü İmparatoru eleştirmektir. Her şeyden önce DMP, Roma İmparatorluğu'nun, Tanrı düşmanı hükümdarlarının kötü sonlarına odaklanmış Hıristiyan bir yazarın ürünüdür. Bu eleştirisinin altında yatan asıl sebep Diokletianus'un Hıristiyan düşmanı olması mı, yanlış ekonomik politikaları mı yoksa kendisinin gözden düşmesi mi diye bir sorunun da sorulması gerekir diye düşünüyoruz. Burada daha çok Nikomedia'nın Diokletianus döneminde yaşadığı gelişime odaklandığımız için bu tartışmaya girmeyeceğiz. Tuğçe Ünver, Lactantius, De Mortibus Persecutorum, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2012, s. VII, Erkan İznik, “İmparator Diocletianus'un “Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı” “Edictum de pretiis Rerum Venalium”, s. 106.

⁵ Lactantius, de Mortibus Persecutorum, s. VII-X.

⁶ Lactantius, de Mortibus Persecutorum, s. VII.10; Tuğçe Ünver, Lactantius, De Mortibus Persecutorum, s. 78.

⁷ Tuğçe Ünver, Lactantius, De Mortibus Persecutorum, s. 82.

Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık Tarihinin Önemli Bir Şehri: Nikomedia

yere inşa edemezlerdi. Nikomedia'daki Hristiyanların sayısının arttığı ve hatta önemli memuriyetleri yürüten ve toplumsal yapının üst tabakalarına mensup olan Hıristiyanların dikkat çekici bir orana ulaştıkları tahmin edilebilir.⁸

Diokletianus döneminde inşa edilen darphane, kalkan ve zırh üretimi için kurulan ve VII. Yüzyılın başına kadar ayakta kalan silah imalathanesinin kent ekonomisine hatırı sayılır katkı yaptığına şüphe yoktur. Böylece Nikomedia'nın kara ve deniz ulaşımı için elverişli konumu, askeri ve sivil ihtiyaç malzemelerinin üretimi için uygun bir yer haline gelmesini sağlamıştır. Bu coğrafi konumu sebebiyle üretilen ürünlerin dağıtımı oldukça kolaylaşmıştır. Aynı zamanda yeni başkent geniş bir ticaret ağının merkezinde idi. Diokletianus'un imparatorluk "Ana Denizyolları Maksimum Ücret listesi ve Bu Yollardan Taşınacak Mallar" hakkındaki kötü ün salmış fermanı, imparatorluğun her yerinden deniz yollarının Nikomedia'ya çıktığını göstermektedir. Akdeniz, Roma, Salona, Selanik, Akhaea, Pamfilya, Fenike ve İskenderiye ana hatlar olup Karadeniz limanlarından da Sinop, Trabzon ve Tomis hatları da görülmektedir.

Kentteki üretim bütün Geç Antikçağ boyunca devam etmiştir. Şehirde 294 yılında açılan darphane ise bütün Karadeniz Bölgesinin para ihtiyacını karşılamıştır. Bütün bu inşa faaliyetleri neticesinde nasıl bir kentin ortaya çıktığını bilemiyoruz. Fakat bu yapılarla Nikomedia'da güçlü bir imparatorluk ideolojisinin tesis edildiğine dair şüphe yoktur. Saray, sirk ve etkileyici kamu binaları ile Roma'nın kuvvetli etkisi altında imparatorluk propagandasının her anıtta hissedildiği Roma şehirciliği ile kiliseleri ve paganist ibadet alanları ile Hıristiyan bir şehir arasında dengeyi kurmuştur. Bu inşa faaliyetinden sonra kent; Roma, Antiokheia, Aleksandria'dan sonra İmparatorluğun 4. büyük kenti haline gelmiştir. 299 yılından sonra Diokletianus Doğuda yaşanan olayları yakından takip edebilmek için Suriye'deki Antiokheia ile Nicomedia arasında âdeta mekik dokumuştur.

İmparator Diokletianus'un dönemi hakkında bilgi veren en önemli kaynakların başında Laktantius gelmektedir. Nero'dan Aurelianus'a kadar meydana gelmiş olan olayları kısa bir şekilde aktardığını gördüğümüz yazar, Diokletianus'un tahta geçmesi ile beraber anlatımında daha fazla ayrıntıya yer vermektedir. Gayretli bir Hristiyan ve Diokletianus'un politikalarının ateşli bir karşıtı olan söylev ustası Laktantius'un titiz yazıları, Nikomedia tarihini aydınlatmada büyük öneme sahiptir. Laktantius ve meslektaşı Fabius, İmparator tarafından Latince dersler vermek üzere kente davet edilmişlerdi. Kentte bir süre Latince dersler verdikten sonra kendini yazmaya adanmıştır. Hıristiyanlığı kabul etmiş olması nedeniyle bu dönem hakkında söyleyecek çok sözü vardı. Şehre 303 yılından önce gelmiştir. Hıristiyanlara uygulanan baskı dönemi için kullanılan "Büyük Katliam" öncesi burada dersler vermiştir. Bu dersler sırasında öğrencileri arasında eğitimi için kente gönderilmiş, geleceğin İmparatoru Konstantinos da bulunuyordu. Konstantinos'un babası Konstantius, İmparator Maksimianus'un kızı Theodora ile evlenebilmek için, Konstantinos'un annesi, ilk eşi Helena'ya boşanmıştır. Daha sonra geleceğin Büyük Konstantinos'u annesi Helena ile birlikte Diokletianus'un Nikomedia'da bulunan sarayına gönderilmişlerdir. Muhtemelen Helena 312 yılına kadar burada kalmıştır. Bütün bu kayıtlardan hareket ederek, Büyük Konstantinos'un imparatorluk öncesi hayatında Nikomedia'nın önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Muhafif tavırları sebebiyle olsa gerek daha sonra Laktantius ya istifa etmiş ya da işini kaybetmiştir. Laktantius yüksek ihtimalle 304 ya da 305 yıllarında öğretmenlikten istifa ederek Nikomedia'yı terk ederek İtalya'ya gitmiştir. Laktantius'un büyük zulüm sırasında nereye gittiği tartışma konusu olmuştur. Ancak Galerius'un 311 yılındaki⁹ ve Konstantinos ile Likinius'un 313 yılındaki hoşgörü emirnameleri¹⁰ yayınlamış olduğu bu yıllarda Nikomedia'ya dönmüş olduğu görüşü kabul görmüştür. Ancak "Büyük Zulüm"ün sona ermesiyle başlayan barış döneminde 313'de geri dönmüş ve bu esnada kentte meydana gelen dramatik olayları derlediği de Mortibus Persecutorum adlı eserini yazmıştır. Eserdeki Galerius karşıtı sert görüşlerin açıkça dile getirilmesi Laktantius'un Divinae Institutiones'yi Nikomedia (İzmit) dışında bir yerde kaleme aldığına göstergesi olarak kabul edilmektedir.

⁸ Zafer Duygu, Nikomedia ve Hıristiyanlık, s. 55.

⁹ Bu ferman Galaerius tarafından Serdica'da (Sofya) yayımlanmış ve Bithinya'nın metropolisi Nikomedia'da yayımlanmıştır. Zafer Duygu, Nikomedia ve Hıristiyanlık, s. 63.

¹⁰ Laktantius ve Eusebios tarafından muhafaza edilen bu fermanın metni, Laktantius'un eserinde Augustus Likinius'un Bithinya bölgesi valisine gönderdiği bir mektupta bulunmaktadır. Ferman, 13 Haziran 313'de Nikomedia'da ilan edilmiştir. Zafer Duygu, Nikomedia ve Hıristiyanlık, s. 73.

Murat KEÇİŞ

Bütün bu hadiseler kentin gelişimine olumlu katkı yapmıştır. Ancak Nikomedia, birçok açıdan önemli bir kent haline gelmenin yanı sıra Diokletianus döneminde meşhur Büyük Hıristiyan katliamının gerçekleştiği şehir olarak kötü bir üne de sahip olmuştur. Şehir valisi Hierokles tarafından Hıristiyanlık karşıtı sindirme politikası yürütülmeye başlanmıştır. Ayrıca Hıristiyanlığa artık son vermenin gerektiğine inanan imparatorun, 23 Şubat 303 Terminalia Bayramı'nda kiliseleri yağmalatıp yazmaları yaktırma emrini verdiği iddia edilmektedir. Böylece başlayan Hıristiyan katliamı hemen ilan edilen bir fermanla onaylanmıştır. Hıristiyanlara karşı yürütülen takibat devam ederken imparatorluk sarayında bir yangın çıkmış ve sarayın bir kısmı tahrip olmuştur. İmparator yaşanan bu olaydan Hıristiyanları sorumlu tutarak onlara karşı tam bir terör saltanatı başlatmıştır. Diokletianus'un bizzat başkanlık yaptığı mahkemelerde birçoğu idam edilmiş, her sınıftan halk sorgulanarak işkenceye maruz bırakılmıştır. İki hafta sonra Sarayda bir yangın daha çıkmıştır. Kaynaklarımıza inanacak olursak zulüm şiddetini arttırarak devam ettirmiştir. Birçoğunun idam edildiği her sınıftan halk, imparatorluk hadimleri, papazlar, saray köleleri tutuklanarak sorgulanmış ve bu sorgulamalar sonucunda birçoğu idam edilmiştir.¹¹ Hıristiyan kaynaklarında yer alan bilgilerden anladığımız göre, martirler (Hristiyan şehitleri) daha çok toplumun alt tabakalarına mensuptu. Bu zulmün amacı Hıristiyanları inançlarından vazgeçirtmekti. Onları, daha önceden olduğu gibi pagan sunaklarına, adaklar sunmaya ve ibadet etmeye zorlamışlardır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, IV. yüzyılın başlarında Nikomedia'da birçok pagan tapınağı bulunmakla beraber Kiliselerin de yavaş yavaş kentin dini hayatına girmeye başladığı görülmektedir.

Bu icraatlarıyla İmparatorluğunun gücünü doğuya doğru yayan Diokletianus, yirminci saltanat yılını kutlamak ve otoritesini her yerde hissettirmek amacıyla Roma'ya gitmiştir. Fakat 304 yılının yazında Nikomedia'ya hasta olarak geri dönmüştür. 304-305 kışını kendisine adanan Sirk'te geçirmiştir. Fakat 305 baharında hiç beklenmeyen bir şekilde Diokletianus, imparator ilan edildiği yerde tahtından feragat etmiştir.¹² 311 yılında ölene kadar, katliamları devam ettiren Galerius Nikomedia'da yerine geçmiştir. 311 yılı Nisanında Galerius katliamları yasaklayan bir ferman yayınlamıştır. Hapishanelerde tutulan Hıristiyanlar serbest bırakılmıştır.¹³

IV. Yüzyıl Hıristiyanlık tarihinin en önemli kırılma dönemi olarak nitelendirilebilir. Diokletianus'un Nikomedia'da Hıristiyanlara karşı başlattığı katliam hareketi, Galerius'un 311 yılında yayınladığı fermanla son bulmuştur. Galerius, yayınladığı bu fermanla zulümleri yasakladığı gibi kentte hoşgörü ortamını da sağlamıştır. Galerius kısa bir süre sonra ölmüş ve yerine Maksiminus Daia geçmiştir. Maksiminus başlangıçta Galerius'un fermanına sadık kalmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Nikomedia'da otururken huzuruna ellerinde resimler ve Tanrılarla gelen bir yurttaşlar delegasyonu, kentte Hıristiyanlara yaşam hakkı verilmemesini istemişlerdir. Foss'a göre, İmparator bunu seve seve onaylamış ve Hıristiyanlara karşı zulüm tekrar başlamıştır. Maksiminus'un böyle bir kararı çabucak alması ilginç gözükmektedir. Bu zulüm hareketi Likinus'un Maksiminus'u mağlup etmesiyle son bulmuştur. Likinus, Maksiminus Daia tarafından boşaltılan Nikomedia'ya gelmiş ve burada genel hoşgörü fermanını yayınlamıştır (313). Şartları Milano'da bulunan Konstantinos tarafından da onaylanmıştır. Büyük zulüm sona erip Hıristiyanlık üzerindeki baskılar kalkınca Nikomedia'da Autonomus adına bir şehitlik inşa edildiğini VI. Yüzyıl Bizans tarih yazarı Malalas zikretmektedir.¹⁴

Likinus, Konstantinos ile girdiği mücadele döneminde Hıristiyanlara karşı yapılan takibata tekrar başlamıştır. 324 yılında Khriysopolis (Üsküdar) yakınlarında Konstantinos'a karşı yenilince Nikomedia'ya çekilerek yerel Piskopos Eusebius'u Konstantinos'a merhamet dilemek ve iktidardan çekilme teklifini sunmak için göndermek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Konstantinos'un Nikomedia'ya gelmesiyle kentte Hıristiyanlara yönelik zulümlerin sona erdiği yeni bir dönem başlamıştır. Burada Eusebios ile ortaya çıkan ve önceki tarih yazıcılığını baskılayan Kilise Tarihlerinin ışığında "Büyük Zulüm"ü tam olarak değerlendirebilmek zor gözükmektedir.¹⁵ Bu tarih

¹¹ Hıristiyanlara karşı kötü davranılmasının ardında kentlerde yaşanan kuraklık, sel, kötü hasat ve deprem gibi doğal afetlerin de yattığı düşünülebilir.

¹² Laktantius, s. 17, 19.

¹³ Laktantius, s. 35, Eusebios, s. 8.1.

¹⁴ Malalas, 14.20, s. 198. Bu şehitliğin nerede olduğu konusunda belli olmamasına rağmen Aziz Autonomus anısına inşa edilen kilisenin bu martirin anısına inşa edildiği düşünülebilir. Bkz. Clive Foss, "St. Autonomus and His Church in Bithynia", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 41 (1987), s. 187-198.

¹⁵ Son zamanlarda arkeolojik ve epigrafik kayıtlara dayalı yapılan çalışmalarda, genel kanının aksine "Büyük Zulüm"ün olmadığı yönünde de görüşler ileri sürülmüştür. Erkan İznik, "Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan İmparatorluğa Dönüşümü Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu", *Doğu Batı, Romalılar I*, Sayı:49 (2009), s. 5

Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık Tarihinin Önemli Bir Şehri: Nikomedia

yazıcılığı martirlerin anısı üzerinde yükselmiştir. Bu gelenekte onlarca martirlerin isimleri kayıt altına alınmıştır. Fakat bu zulmün boyutlarını tam olarak tespit edemiyoruz. Şüphesiz Laktantius gibi Hıristiyan tarih yazarları imparatorluğun başkenti olması sebebiyle Nicomedia'yı bu zulmün merkezine yerleştirmişlerdir.

Selefleri gibi Nikomedia'ya yerleşen Konstantinos, İskenderiye Patriği Arius'un¹⁶ Hz. İsa'nın kimliği hakkında süregiden tartışmalarla ilgili fikirlerinden haberdar olmuştur. Arius'un taraftarları arasında Konstantinos'un uzaktan akrabası ve etkileyici bir kişiliği olan Nikomedia piskoposu Eusebios da bulunmaktaydı. İmparator Konstantinos, imparatorluğu ciddi anlamda uğraştıracak olan bu sorunu Nikaia'da kendisinin başkanlık edeceği bir konsil toplayarak çözmeye çalışmıştır. Burada Konstantinos'un son derece önem verdiği bu konsili neden Nikomedia'da değil de Nikaia'da topladığı sorusu akla gelmektedir. 2005 yılında İznik'te düzenlenen bir sempozyumda bu soruya yanıt arayan Turhan Kaçar, Arius ve karşıtları arasında yaşanan mücadeleler neticesinde Ankyra'da bir konsil toplanmasına karar verildiğini ama bu konsilin Ankyra'da değil de Nikaia'da toplandığını çok detaylı bir şekilde izah etmiştir. Kaçar, tebliğinde daha çok Konsil'in neden Ankara'da değil de Nikaia'da toplandığı hususunu hem coğrafi hem de kilise politikaları açısından incelemiştir. Kaçar'a göre, "...hem İznik (Nikomedia) hem de İznik (Nikaia) kentlerinin piskoposlarının Arius ile aynı inancı paylaşmaları, anti-Aryanist grubun Ankara tercihlerinde etkili olduğunu" iddia etmektedir.¹⁷ Fakat Nikomedia'da neden düzenlenmediği problemini ise Nikaia'nın coğrafi konumu ve İmparator Konstantinos'un bütün kilise babalarını kente doldurmak istememesi ile izah etmeye çalışmıştır. Başkentin neden tercih edilmediği hala tam olarak cevap verilememiş bir soru olarak durmaktadır. Bu sorun üzerinde, "Diocletianus'un Nicomedia'yı paganist bir kent olarak yeniden inşa ettirmesi, İmparatorun Hıristiyan hafızasında hala canlı kötü hatıraları" sebebiyle Konsil'in Nikomedia'da değil de Nikaia'da yapıldığına ilişkin yaygın bir kanaat, vardır¹⁸ Ayrıca Konsilin İznik'te toplanmasında piskoposların siyasal manevralarıyla ilişkili olduğuna şüphe yoktur. Piskoposlar arasındaki bu rekabet Nikomedia ve Nikaia şehirleri arasında yüzlerce yıl boyunca devam edecek şiddetli bir mücadelede kendini göstermiştir. Burada Konstantinos'un kararından piskoposların etki ettiğini de düşünmek gerekir. Konstantinos, Nikomedia'daki sarayından fazla uzaklaşmadan konsilde hazır bulunabilmiştir. İmparator ayrıca muhtemel bir politik krizden çekindiği için başkentten uzaklaşmak istememiştir.¹⁹

Konsil sonucunda Arius'un düşünceleri sapkın ilan edilerek hiç bitmeyecek tartışmalar daha da alevlenmiştir. Ayrıca Konsil neticesinde Eusebios Nikomedia'daki görevinden azledilmiştir. 327 yılının Kasım ayında İmparator Konstantinos birkaç yıl önce aforoz edilip sürgüne yollanan Arius'u, Nikomedia'daki sarayına davet etmiştir. Kilise tarihçisi Sokrates'e göre, İmparator Arius'a Nikaia Konsili kararlarını kabul etmesi halinde bağışlanacaktır. Arius İmparatorluk içerisindeki nüfuzlu dostlarını kullanarak 327 yılında toplanan Konsil'de görevine iade edilmiştir. Hatta Arius'un rakibi Athanasius'a karşı bir takım yaptırımlar dahi önerilmiştir.

Büyük Konstantinos'un Nikomedia'nın yerine yeni bir başkent inşa etmesinin arkasında yatan sebeplere bakacak olursak, Konstantinopolis Boğazın girişinde, Küçük Asya, Yakın Doğu ve Batı arasındaki geçişi kontrol eden ve imparatorluğun iki kısmının hiç bu kadar yakın olmadığı bir konumda bulunuyordu. Deniz yoluyla Ege'ye, Suriye ve Filistin'e ve Konstantinopolis'in temel tahıl kaynağı olan Mısır'a denizden hızlı ulaşım olanağı sağlıyordu. Marmara Denizi'ndeki Prokonnesos (Marmara Adası) taşocaklarının varlığı yeni kentin yakınlarındaki kalker ocaklarıyla birleşince bol

¹⁶ Arius hayatı hakkında bkz. Turhan Kaçar, "Arius. Bir 'Sapkın'ın Kısa Hikayesi", Lucerna, Klasik Filoloji Yazıları, Yayına Hazırlayan: Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 2009, s. 7-15.

¹⁷ Turhan Kaçar, "Hıristiyanlığın İlk Genel Konsili'nin İznik'te Toplanma Sebebi", Uluslararası İznik Sempozyumu (5-7 Eylül 2005), İznik 2005, s. 73. Turhan Kaçar, Ankara'da toplanması planlanan konsilin bu yöredeki Arius karşıtı güçlü oluşum nedeniyle bilhassa Nikomedia'lı Eusebios'un saraydaki ağırlığını kullanması sonucumda Nikaia'ya alındığını iddia etmektedir. Fakat plan tutmamış ve 325 İznik Konsilinde Arius'un görüşleri reddedilmiştir. Arius ve taraftarlarının konsilin Nikaia'da yapılmasına dair ısrarları kabul edilmekle beraber, Arius taraftarları Hz. İsa'nın kimliği konusundaki itikadi tartışmaları kaybetmişlerdir. Konsil sonucunda hazırlanan amentude açıkça görüldüğü gibi Ariusçu görüşleri çürütmek ve Arius yanlısı ruhbanların sürgün edilmelerine yasal bir dayanak hazırlamak amacıyla hazırlanmıştır.

¹⁸ Nikomedia'da daha I. Yüzyıldan itibaren Hıristiyan bir topluluğun bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Diokletianus zamanında büyük bir kilisenin varlığını Laktantius bildirmektedir. Bu kilise Diokletianus'un sarayından bile rahatlıkla görülebilmekteydi. Laktantius, De Mort. 12; Zafer Duydu, Nikomedia ve Hıristiyanlık s. 56.

¹⁹ T. D. Barnes, Constantine and Eusebios, Londra 1981, s. 214; Turhan Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, İstanbul 2009, s. 76.

Murat KEÇİŞ

mermerden anıtsal yapıların inşa edilmesini ve Trakya'da hem tahıl deposu olması hem de verimli toprakları kentin iaşenin temin edilmesini kolaylaştırıyordu. Ayrıca Nicomedia'ya oranla güvenlik açısından 3 tarafının su ile çevrili olması Konstantinopolis'i biraz daha ön plana çıkarıyordu.²⁰ Antik heykellerin yaygınlığı, Konstantinos'un yeni şehrini sıklıkla söylendiği gibi Roma İmparatorluğu için yeni bir Hıristiyan başkenti olarak tasarlamadığına dair güçlü bir ipucudur. Konstantinos'un anıtsal merkezinde kilise bulunmaz. Saray kompleksi içindeki bilinen ilk şapel Aziz Stephanos'a adanmıştır ve 421 yılından önce inşa edilmiştir.²¹ Bütün bu sebeplerle İmparator Konstantinos'un başkenti Boğaza taşımalarının ardında yatan sebepler olarak gözükmektedir. Bu değişimin ardında tamamen iktisadi ve stratejik sebeplerin yatmakta olduğunu düşünürüz.

Sonuç Olarak;

Nikomedia, Diokletianus'un başa geçmesinden sonra başlayan başkent olma özelliğini yarım yüzyıla yakın bir süre koruyabilmiştir. Balkanlar ve Anadolu arasındaki yolların kesişme noktasında yer alan Nikomedia, III. yüzyılda tedricen önem kazanmış ve kısa bir süre sonra da Diokletianus'un kendi imparatorluk merkezi olmuştur. Nikomedia, altın çağını İmparator Diokletianus döneminde yaşamış ve bu altın dönemden sonra taht değişikliği ile kent önemini kaybetmeye başlamıştır. Kenti yeniden inşa eden Diokletianus'un pagan olması ve Hıristiyanlığın giderek İmparatorluğu kuşatması bu çöküşte etkili olmuş olabilir. Diokletianus ve Maksiminus Daia gibi imparatorların yönetiminde Hıristiyanlara karşı yürütölen geniş çaplı kovuşturmaların başlayıp organize edildiği ve şiddetli şekilde yaşandığı Bitinya'nın metropolisi Nikomedia olmuştur. Fakat kısa bir süre Hıristiyanlığın galip gelmesiyle birlikte Roma yönetiminin Hıristiyanlara yönelik tolerans fermanları da burada ilan edilmiştir. Paganizmden Hıristiyanlığa geçiş sürecinde Nikomedia önemini kaybetmiştir. Nikomedia'nın söz konusu dönemde Ariusçuluğun adeta kalesi olması bunda etkili olmuş gözükabilir. Konstantinopolis'in başkent olmasından sonra bile Nikomedia Roma İmparatorlarının sıkça ziyaret ettikleri bir yer olmayı sürdürmüştür. Dönemin önemli aktörlerinden Likinius'un Konstantinos ile mücadelesinde kaçtığı en son yer yine Nikomedia olmuştur. İmparator Konstantinos 328'den sonra bir süre Nikomedia'da ikamet etmiş ve 22 Mayıs 337 tarihinde Eusebios tarafından vaftiz edildikten sonra yine bu kentte ölmüştür. İmparator İulianos çocukluğu ve gençliği sırasında dönem dönem Nikomedia'da bulunmuş ve burada Eusebios'tan eğitim almıştır. İmparatorluğun doğudaki merkezi olma özelliğini yitirmesine rağmen, zengin ve stratejik Bithynia Eyaleti'nin başkenti olarak kalmayı ve altıncı yüzyıl boyunca bir seri doğal afete rağmen gelişimini sürdürmüştür. Bütün bunlardan sonra Bithynia Bölgesinin en önemli kentlerinden biri olan Nikomedia IV. Yüzyılın birinci yarısından Roma İmparatorluğunda ortaya çıkan son derece önemli siyasi ve dini gelişmeler açısından merkezi bir rol oynamıştır. Bithynia Bölgesi İmparatorlukta yaşanan dini tartışmaların merkezi olmuştur. Son olarak metinler ve arşiv belgelerinin üzerinde yapılan çalışmalar artık yeterli olmamaktadır. İhtiyacımız olan, arkeolojik kazıların bize sağlayacağı somut kanıtlardır. Kazılardan çıkacak veriler kent tarihinin gereksinim duyduğu verileri sağlayacaktır.

²⁰ Jean-Pierre Sodini, "Konstantinopolis: Bir Metropolün Doğuşu (4.-6. Yüzyıllar)", Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul 2011, s. 14.

²¹ Paul Stephenson, Büyük Konstantin, çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2016.

The City Of Izmit In Arabic Writings

Leila KHEIRANI*

Introduction

The Ottoman State had emerged and developed from a small principality in Asia Minor to become a huge State including a part of Asia, Europe and even Africa over an enormous area for many centuries. In fact, it mixed Islam and Christianity. Therefore, the aim of the Ottoman State invasion was not destruction or desolation; it rather protected Christians and preserved the Orthodox Churches. Thus, Islam maintained the life of Jews and Christians and safeguarded their properties. However, they had to pay a tax in order to live in the area. Moreover, they had the respect they deserved and Islam allowed them to practise their religion as well as act free according to it. Hence, Ottomans practised Islam principles with great openness and tolerance. As a result, the allegiance of Christians to Muslims was voluntary and with confidence before they started war. Then, the Ottoman State became a World State dealing with different religions and customs so it was one unit.

In fact, the entrance of Ottomans to Asia Minor, their settlement in the area and the establishment of their principality were specifically unknown. Hence, they had no written date before the fall of Constantinople¹ It was then difficult for Europeans at the beginning to differentiate between Ottomans and other Turks who came from Asia Minor and were living in some principalities there². Therefore, in this communication, we chose to highlight one of the most important historical cities formed after some small states successively settled in the region which was given various names. At first, it was named « Nikea » and was the capital city of Byzantines and Roman Seljuk. Then it was reigned again by the Byzantines until its conquest by Sultan Orhan Ghazi whose victory reached the core of Byzantine World. Therefore, we asked several questions. Starting with defining the area and its different names, because sometimes we found it « Nikea », other times « Nicomedia », at times « Iznik, Izmit » and is now called « Kocaili ». Actually, there is a paucity of sources about the area. However, we tried to stand at the most important historical landmarks, which this area had seen, through Arab Writings i.e. the view of Arabic references and sources on this city.

The Definition of Nikea

The geographer Ibn Khurdadbeh³ had defined Nikea saying: « In Nikea the land was planted and from there legumes were transported to Constantinople, a distance of 30 miles »⁴. He also said: «

* Associate Professor, University of Algiers 2. Email: l.kheirani@hotmail.com.

¹ 2015، قزى جل، قى عامت جال او قى ناس نال اشوح بل او تاس اردل نى ح، يبرعلا مل اعل او قى امث عل اقلودلا، سى ن ا دم حم ص 17.

² - The reason was : « The birth of any people seem then a trivial matter and do not deserve to be dated, until those people become numerous and prove their political entity either in their internal composition or external relations.... Therefore, this birth period would remain ambiguous, contrasting and diverging... », Ibid, P 18.

³ - Ibn Khurdadbeh (820-893), a famous Persian geographer, his main writings entitled « Almasalik Wal Mamalik » (Roads and Kingdoms).

⁴ - 102 ص، 1889، ن دى ن، لى رب ع ب ط م، كلل اممل او كل اس جلا، ق ب د ن ر خ ن با -

Leila KHEIRANI

The entire Roman realm was first in the West such as Romelia and Sissili which were situated in an island. However, Rumelia was their kingdom where 29 kings lived. Two of them were in Nikomedia, which is located before the gulf, a distance of 60 miles from Constantinople. Then two other kings had reigned Rumelia before Alexander the Great⁵, who then moved to Byzantium where he built a wall and called it Constantinople and it had been their kingdom until that time »⁶. Ibn Khurdadbeh also added saying: « The city of Nikomedia was a desolation at that time. However, it had 10 citadels and was far from the sea with 8 miles, it also had a freshwater Lake which was 12 miles length surrounded by three mountains. The town had a small door that led to the lake. Therefore, when residents used to feel afraid they used to get the children out of the citadel, put them in small boats and take them to the mountains through the Lake »⁷.

Another Arabic geographer named Al-Idrisi⁸ who was one of the leading geographers at that time, had visited Constantinople and took from his predecessors such as Ibn khurdadbeh. He also described the city of Nikomedia as a desolation and said it was far from the sea with 8 miles⁹. Al-Idrisi also said: « The city of Nikea was a perpetual city and its builder is unknown, it had a view of a freshwater Lake which is 12 miles in length and 7 miles in width, overlooking three mountains. The city had a small door to the lake, if the people there felt afraid they used to take their children in boats to the mountains in order to hide. It was a great and a magnificent city¹⁰. He described Nikea Lake saying: «It has small fish with a light green colour and tiny bones if cooked with basil eaten by someone with fever, they recover from it straightaway. The Lake also has small crabs, if their inside is cooked and squeezed you get the juice that cure chronic cough at once. Moreover, the Lake has little stones on its edge. They are light and contain holes, if you hanged one of them on a pregnant woman's thigh, it would precipitate the delivery.

Therefore, the people in Nikea had tried these tips, which gave efficient results. Actually, everyone in the area had known this stone which is called "Nicaean Stone". Therefore, many doctors spoke about it in their books and explained its properties ».¹¹

However, Ibn Battuta¹² who visited the region himself described it saying, « Then we travelled to the city Yeznik and before arriving there we slept in a village called "Karla" where we found on its rivers' banks sweet and sour pomegranate trees, then we arrived to a Lake where canes germinated eight miles from "Yeznik". The only way to reach the city was by crossing a bridge. Therefore, only

⁵ - Alexander the Great (306-337), the son of Caesar Constantinus, among his main achievement was the recognition of the Christian Religion and the second one was building Constantinople to be the new capital city of the Empire.

See :

23- ص ص 2002، انان بيل، عبي برعل ا قطن من ل ا راد، امتراض ح و عي طن زي ب ل ا زي روطار ب م ا ل ا، ن ا ر ع د ي ع س دوم ح م 33.

⁶ - عتب د ا ذ ر خ ن ب ا - Op. Cit P 104

⁷ - Ibid, P 106.

⁸ - Al-shareef al-Idrisi is considered as one of the leading geographers in the human history. He was born in Fas, Morocco (1100-1166); he travelled to Constantinople and the coasts of Asia Minor. Among his famous writings Nuzhat Al-Mushtaq fi Ikhtiraq Al-Afaq (The Pleasure Excursion of One who is Eager to Traverse the Region of the World).

⁹ - ع ر ه ا ق ل ا، عي ن ي د ل ا ع ف ا ق ث ل ا ع ب ت ا ك م، ي ن ا ث ل ا د ل ح م ل ا، ق ا ف ا ل ا ق ا ر ت خ ا ي ف ق ا ت ش م ل ا ع ه ز ن، ي س ي ر د ل ا ف ي ر ش ل ا - 802، ص 2002.

¹⁰ - Ibid, P 802. We notice a similarity between Ibn Khurdadbeh's and Al-Idrisi's description of the city, apparently he took from him.

¹¹ - ي س ي ر د ل ا - Op. Cit. P 807

¹² - The traveller Muhamed Ibn Abdullah Ibn Muhamed Ibn Ibrahim al-Lawati at-Tanji. He was born in Morocco in 703 H/ 1304 and known as Ibn Battuta, he died in 1377. He raised in a family of science, religion and fatwa. Thus, he left home and went on pilgrimage on his way he visited several countries in Africa, Europe and Asia. He wrote a book entitled « Tuhfat Al-Nidar fi Gharayab Al-Amsar Wa Ajayab Al-Asfar » (A gift to those who contemplate the wonders of cities and the marvels of traveling). Which included all what he saw in his voyages. The book was translated into different world languages. Therefore, he was a traveller who described all what he saw in the countries he visited. See :

8-11، ص ص 2007، ر ي ا ز ج ل ا، ع ف ا ق ث ل ا ق ر ا ز و، ي د ي و س ل ا د م ح م م ي د ق ت، 1 ج، ع ط و ط ب ن ب ا ق ل ح ر، ع ط و ط ب ن ب ل ل ا د ب ع ن ب د م ح م.

its walls were 4 miles long, over which 240 towers rose. Add to this, the shallow water surrounding the walls was as an obstacle that prevented the army from attacking the area at once²¹. Although, crusaders had chosen the right time to besiege Nicaea as the Sultan Seljuk Kilij Arslan²² was absent

Because at first he had not sent any soldiers from his army towards the east to confront the crusaders and decided to stay in the East. And he had not changed his mind only when the garrison called for his help. Despite the size of the garrison, the soldiers needed prompt assistance.

Therefore, Sultan Kilij had sent a military force at the beginning then joined it after breaking the siege of Malatya. However, the forces to free the city were late and when the Sultan arrived from the South, he started with his army to attack the Crusade forces and there were skirmishes between the two sides which lasted for one day. As a result, the Sultan could not get into the city. He then withdrew to the adjacent mountains and left the garrison with the freedom of action²³. Moreover, the blockade continued for 5 days through which Crusaders had suffered heavy casualties while skirmishing²⁴. This resulted in big lack of supplies and in order to avoid the population suffering from famine, the Roman Seljuks decided to surrender the city to Crusaders. However, the local residents were afraid of their violence and preferred to give the city to the Byzantine Emperor. Hence, there were negotiations between the garrison's members and the Emperor Representatives led by « Botomish ». The Byzantine Emperor then was very glad with this initiative because he was frightened that the Crusaders would catch him and would refuse to surrender the city. Eventually, Roman Seljuks surrendered the city in return for insuring the local residents' life²⁵. As a result, they designated « Botomish » as the ruler of Nicaea²⁶. Regardless what happened Nicaea fell to Byzantines in 16 Rajab 490 H/ 19 June 1097, 16 years after its conquest by Seljuks. Therefore, the Sultan Kilij Arslan, following the fall of his capital where he lost all his fortune and treasures, headed to Nicaea and made it as the new capital of the Sultanate.

Consequently, the conditions of the Byzantine Nicaea state were improved and it became strong and boomed²⁷. Thus, the Byzantine Rulers followed succession to reign in Nicaea, which in the end it managed to reunify the Empire after 58 years of division and disintegration²⁸.

The Ottoman Conquest of Nicaea: The Conquest's first attempts:

The first attempt of the Conquest was in the era of Osman Ghazi, who started to expand his power gradually, taking advantage of Roman Seljuks' weakness and the start of the Mongols' reign, as well as the state of chaos that was in the Byzantine Empire. Therefore, the first clash between the Byzantines and Ottomans, who were threatening the city of Nicaea, took place in 1301. According to the historian Pachymeres' writings²⁹, they started by besieging Iznik the former capital city of Byzantium. The Emperor then sent a group of mercenaries composed of 2000 soldiers in order to meet the Ottoman.

However, Osman had ambushed the Emperor and defeated him near Baphaeon in the summer of 1301. Hence, this victory made Osman a famous personality. So far, modern Ottoman and Byzantines sources mention that invaders had gathered from all over the Anatolia's regions under his auspices. The Byzantine Emperor Andronikos II had tried to stop the Ottomans from approaching the

سئافنل راد ، نبيينامثعل خيرات لى لخدم ، 1304 - 1077 ىرغصلال ايسا يف مورلا فقجالس خيرات ، شوقط ليهس دمحم - 21
83 ص ، 2016 ، نانبيل ، عيزوتل او رشنال او دعابطلل

22 - Kilij Arslan (1092-1107) a Sultan Seljuk, he was designated as the ruler of Nicaea.

23 - شوقط - Op. Cit P 83

24 - شوقط - Op. Cit. P 84

25 - In order to improve the soldiers' morale and undermine the Turk's, they severed many captives' heads and put them on pikes, lifting them and circulated around the city walls.

26 - شوقط - Op. Cit.P 84

27 - Ibid, P 84.

28 - 2018 ، 173 ، ىرندنكس لى ، ةعجال بابش قسسوم ، ىطنزىبلا ةلودلا خيرات ، ديسل دومحم -

29 - Ibid, P 219.

Byzantium's territories. However, Ottomans had taken control of Brusa in 1326 and made it as their capital city³⁰. Thus, Osman had sent his military campaigns against neighbouring Greek cities and seized power on many fortresses before the Byzantines soldiers moved to confront him. After being repelled, the Greeks could not leave the walls of Nicaea³¹. The conquest of Nicaea:

Before talking about the conquest of Iznik (Nicaea) city, which was by Orhan ghazi, we should speak about commanders « Kara Koja” and “konur Alp”, who conquered Aydos and Samandra regions, then the city was called after “Koja Aly”. It was claimed that the daughter of the Roman Prince who was in love with Prince Abdurrahmane Ghazi, contributed to the conquest of one of the two citadels as she had thrown a rope from the window through which he could enter and helped in its occupation. However, there is another story, which says that this conquest was before the death of Osman Ghazi in 1327³².

Orhan Ghazi had appeared as the Conqueror during his father's life. Thus, He had control on Bursa without bloodshed and made it as the capital city of his state. Therefore, it turned out that each of Nicaea and Nicomedia were the goals in his expansionist policy. He then took power of Bithina Peninsula which was situated in the further North, and lived in Turtya. Add to this, he was also planning to confront the city of Nicaea.

During this period, the Byzantine Emperor Andronikos III Balioloros had ascended the throne (1328-1341), he endeavoured to rescue the area and tried to stop the Ottoman's darting advance towards Constantinople. Hence, he had led the military campaign through which he could across the Bosphorus in 1st June 1328. As a result, the Ottoman army faced him in Bilkanun on the coasts of Nicomedia Gulf.

Therefore, one of the strongest battles in history had happened between the two sides and resulted in a heavy loss to the Byzantine forces. Consequently, the Emperor had been injured and escaped to Constantinople via the sea, which was considered as a herald of abandoning Asia Minor forever³³. The reason for which, the Byzantine Emperor stopped his resistance and the reinforcement of the remaining garrisons in Anatolia. Meanwhile, the residents had not even try to fight the Ottoman soldiers, which led to the fall of Nicaea in 21 Jumada Al-Awwal 731 H/ 2nd March 1331. Consequently, Orhan had showed a leniency and tolerance towards the residents of the conquered city, so he gave them the choice to either stay and live there or leave the city. Therefore, many of the residents converted to Islam³⁴.

After the victory of Orhan Ghazi in Maltepe, he had taken over the city of Iznit. However, there are different dates of the conquest and some books mentioned the year 1330³⁵. Therefore, Sultan Orhan could impose actual recognition of his reign on the neighbouring Seljuks' principalities. Furthermore, He tried to convince them that he was the heir of the Seljuk throne. He then worked on expanding the State, which caused a violent conflict between the Sultan and the Byzantines after he possessed Izmit and Nicaea cities³⁶.

³⁰ ، انانبل ، يم السال ارامدا راد ، طووان رالا ، دمحم دم جرت ، رادح نالا اىل اوشنلا نم فين امثعلا ؤلودلا خيرات ، كيلي اناجنا ليلخ - 2014 ، ص 19.

³¹ ، ديب ع رض خ هط - Op. Cit P 233

³² ، 26 ص ، 2012 ، رصم ، ؤع اناجلا بابش ؤسسؤم ، فين امثعلا حتفلا ايجي تارتسا ، مل اس دمحا -

³³ - The sites that the two commanders conquered were then mixed. However, the first commander was fighting in West Sakarya and the second one in the East. That is why, the territories that comprise of the peninsula which stretches from the West of Sakarya to the Bosphorus are called Koja Aly relating Akaja koja. However, the region situated in the North East of Sakarya is called: Konar Aba or Konarba relating to Konar Alp. See: ؤسسؤم ، ي ضوفلا دهع- فين امثعلا ؤلودلا ني طالس- ني كمتلا او فالختسا سال- روتسدلا- فين امثعلا ؤلودلا ، يلع لي بن هلا دب ع - 83-84 ص ص ، 2018 ، في ردينكسالا ، ؤع اناجلا بابش

³⁴ ، شوقط - Op. Cit. P 38-39.

³⁵ - The German Historian Carl Brockelmann described Orhan Ghazi, who had brought Izmit down, to be a Muslim with an honest heart when he considered knowledge, which all Muslim Rulers from all generations had seen as a great title of glory. See:

، ني يالجل مل عالا راد ، يكبل عبال رينم ، سراف نيما ؤينب ؤيبر عالا اىل هلقن ، في ماسالا بيوعشلا خيرات ، انانبل رابك - 409 ص ، 1948 ، انانبل

³⁶ ، في ردينكسالا ؤع اناجلا بابش ؤسسؤم ، 2 ج ، فين امثعلا ؤلودلا تاحوتفو تاحسوت ، فين امثعلا ؤلودلا ، يلع لي بن هلا دب ع - 2018.

Decisive victory of Iznik

In that era, Iznik was a large and populated city. Then, Osman Ghazi had besieged it, so Ottomans took it. After that, the Byzantines regained it. According to the Great Greek Encyclopedia, the blockade of the city had started in 1330 and its inhabitants had resisted for two years. However, they had to surrender in 1332³⁷ because of drought and famine.

Therefore, Orhan had chosen Izmit to be a temporary capital of his principality straight away after its conquest as it was near the battlefield. Years after, Ottomans could take power of it because Izmit was considered as a trade centre, they also took the surrounding citadels. Then, in the following year, they had conquered Scutari «Uskudar». Through which the Ottoman principality had become one of the strongest principalities in the region. Besides, the city became a solid and a pioneering centre of war against “Infidels”³⁸. The fall of Nicaea, Brusa and Nicomedia did not have any mentioned echoes in Europe, because the appearance of Ottomans was without any attention paid by the Christian World even the Byzantines themselves³⁹.

Thus, Orhan Ghazi had continued his conquests after 1340, so he joined the Turkmen principality of Karasni, and headed to the south of Marmara Sea where the last Byzantines’ territories were. Consequently, he seized power of the area in 1345-1350⁴⁰. Moreover, his son Suleyman had taken control of Ankara in 1354⁴¹ and made it as an impregnable place for his East territories. Therefore, the Ottoman State was composed of four regions:

- 1- The Original Principality and it included Söğüt and Eskişehir.
- 2- The Region of the Ruler Sultan and it included Bursa and Iznik. Thus, he controlled them as his own property.
- 3- Koja Aly and it included Izmit.
- 4- The Principality of Karasi, Balikesir and Bergama.

Orhan Ghazi achievements in Iznik

The city of Iznik had had a special status in the history of Christianity, as it was the venue of two of the greatest congregations, which asserted and declared the Christian doctrine.⁴² When Orhan Ghazi conquered the city, he had built many schools and poorhouses for the needy and poor people. He also made of his son called Suleyman Pasha the ruler of the city, who became the Grand vizier immediately after the death of his uncle Alaeddine. Hence, Suleyman Pasha was famous for conquering several cities⁴³.

Thus, the achievements of Orhan also included building mosques, he also built a high school in Bursa and Iznik where he founded the first Ottoman University, the administration of which he

³⁷ - 19 ص، 2018، «يوردن كسالى»، «عاجل بابش نسوم»، «تينا مئعلا لودلا تراضحو خيرات ديسلا دومحم» -

³⁸ - Op. Cit. P 86، «تينا مئعلا لودلا»، «يلع ليلبن هلا دبع» -

³⁹ - «عيزوتلاو رشنلاو عابطلل كارتيا»، «يبهذلا رصعلا تيامن يتح امتاشن ذنم تينا مئعلا لودلا خيرات»، «يلونم داؤف دمحا» - 39 ص، 2002، «قره اول»

⁴⁰ - The first reason: it was due to the conflict in the Empire about the Throne and the dispute between Latins and slavs in order to take control of all parts of the Byzantium’s Empire. The second reason: when the Christian World was aware of the danger caused by Islam, they then thought that Ottomans who had spread to the new other territories are not responsible for this danger. See: - Ibid. P 42.

⁴¹ - «ملاس دمحا»، Op. Cit. P 28

⁴² - «لودلا خيرات»، «يلونم داؤف دمحا» - Op. Cit. P 28.

⁴³ - The first congregation was held on 29 June 325, chaired by the Great Constantine in Iznik in order to assert The Trinity, which is believed by the entire Christian World, which was a response to the Arianism, attributed to Arius who refused the Divinity of Jesus son of Mary peace be upon him. The other gathering was the seventh congregation, which was a demarcation in the history of Christianity. It took place in 787 in one of Iznik (Nicaea) churches likely in Aya Sofia Church where Cult Imaging doctrine was allowed. see:

handed over to Dawud Al-Qaysari one of the Ottoman scholars who had studied in Egypt⁴⁴. As Carl Brockelmann said: In a short period of time, after the conquest, the city of Nicaea could regain its status as a centre of making Kashani and a seat of many education institutes⁴⁵. Therefore, Orhan had given a great winfall to poets and scholar. Thus, he added peace bounty to war conquests⁴⁶.

Conclusion

The Conquest of Nicaea (Iznik) city, from the Ottoman side, was a great asset for the creation of the Ottoman State, which had had a high-profile after that. Therefore, their conquest did not result from war or demolition. However, it was rather a handover and a surrender imposed by the obvious fragmentation of the Byzantine and the European Christian World. The residents of the two cities had felt that the governing body did not care to make any efforts in order to help them. Hence, it was natural for them to succumb and get involved with Ottomans who had showed highest respect and humanity. In fact, Ottomans did not propagate Islam by force; they rather gave the residents an absolute freedom to determine their destiny.

However, Even if the residents had decided to leave the city, Ottomans ensured their safety. Consequently, this kind of civilised behaviour was in all the cities conquered by Ottomans, who had infiltrated the other cities year after year. Therefore, the reason that made the Ottoman State so vast was owing to the care and keenness of their leaders on implementing the Islamic Religion precepts by respecting other religions and rituals. Actually, the non-Muslim communities had lived in better conditions under the auspices of the Ottoman State, they also preferred to stay and live there rather than moving to Europe where people were falling over each other and grappling for privileges.

Indeed, Turkey as a State should be proud of its history, which is full of great achievements that are carved on the country's walls. A rich history, which could include three continents: Asia, Europe and Africa. A history that preserved the propagation of Islam and could penetrate the Byzantines' world on 15th century.

In fact, Ottomans were very clever in their conquests because they well organised their army and let people come voluntary to them. But according to historians Gibb and Gibbons, Western Christians' description of Ottomans was different as they accused them of creating their army through taking the non-Muslim children by force. However, that was not true as Ottomans embraced children and volunteers who converted to Islam. That is why their conquests were the greatest in the World. Actually, the conquest of Byzantine Nicaea (Iznit) was the beginning of the Ottoman conquests in Asia Minor, because the area had seen other great conquests. Thus, Orhan Ghazi could continue what his father Osman started. He also created a systematic army, worked hard and founded the New State.

- ينماثعلا ؤلودلا، ليين هللا دب ع - Op. Cit. P 86

124 ص، 2012، نانبل، سئافل راد، يقح ناسح ا قيقحت، ؤينماثعلا ؤيلعلا ؤلودلا خيرات، يمامل ا كب ديرف دمحم - 44

44 ص، 2007، ؤرءاقلا، يزوجل نبا راد، طوقسلا بابساؤ ضوئل ل مءوع، ؤينماثعلا ؤلودلا، يبالصلا دمحم يل ع - 44

46 ص، ؤيجيتارتسا، مءاس دمحم - Op. Cit. P 30

47 ص، يمامل ا - Op. Cit. P 124

SEA OF MARMARA
GULF OF ISMID

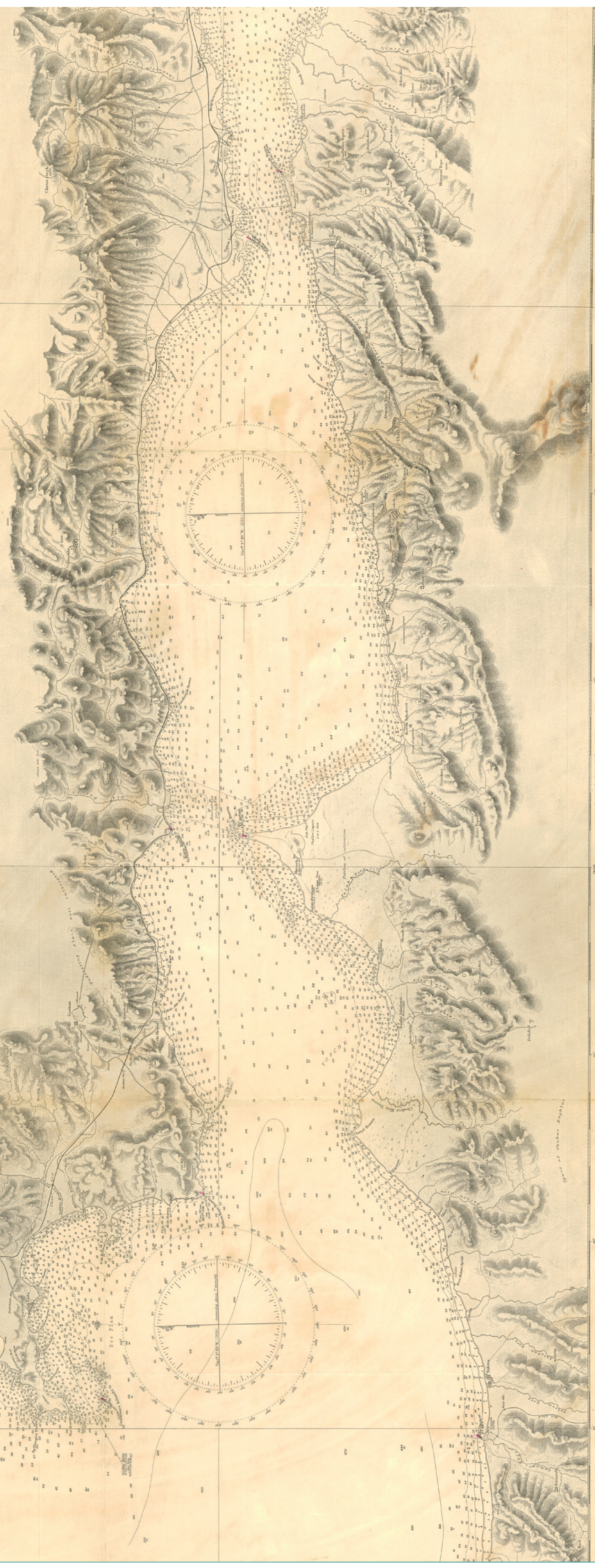
Surveyed by Surveying Lieutenant F.H. Wright, Lieutenants W.S. White,
 F.W. Bunker, G.E. Clarke, C.V. Smith, A.N. Park and P.W. Henry, R.N.
 Commanded by Captain W.J.L. WILKINSON
 H.M.S. FAWN
 1875

Meaning of the word "Island" is not to be taken as a name, but as a
 local denomination only. Land up to 100 ft. high, up to 100 ft. E.
 High, as shown by the 100 ft. contour line, on the coast of the Gulf of Ismid.

Notes:—The word "Island" is not to be taken as a name, but as a
 local denomination only. Land up to 100 ft. high, up to 100 ft. E.
 High, as shown by the 100 ft. contour line, on the coast of the Gulf of Ismid.

NOTE:—The word "Island" is not to be taken as a name, but as a
 local denomination only. Land up to 100 ft. high, up to 100 ft. E.
 High, as shown by the 100 ft. contour line, on the coast of the Gulf of Ismid.

Scale of Statute Miles
 Scale of Nautical Miles
 Scale of Fathoms

Scale of Statute Miles
 Scale of Nautical Miles
 Scale of Fathoms

London: Published by the Admiralty, 1885, under the Superintendence of Captain G.B. KILLICK, R.N., F.R.S., Hydrographer.

Renklerin Efendisi

Vedat TURGUT*

☞ smanlı Devleti'nin teşekkülü aşamasında tasavvufî düşünce ve dinî algının ne şekilde bulunduğu hususu üzerine günümüze kadar pek çok araştırma yapılmış ve bu araştırmalar sonucunda İslam Dini ve tasavvufî düşünce sisteminin temelde, “Ortodoks/Sünnî” ve “heterodoks” yâni içinde sünnete uymayan bazı inanış ve uygulamaları ihtiva eden ya da hâkim olan görüşün dışında kalan iki çizgi üzerinde geliştiği söylenegelmıştır¹.

Devletin kuruluşunu gerçekleştiren zümrelerin, heterodoks olarak nitelendirilen Horasanlı Ali oğlu Ebu'l-Beka Baba İlyas'a tâbi müridler oldukları ve Baba İlyas'ın da babasının adına izâfeten Ahmed Yesevî'ye veya Orhan Gazi ile Geyiklü Baba arasında geçtiği tarihi kaynaklarda sabit olan muhabereye göre Ebu'l-Vefa el-Bağdadî'ye bağlı bir şeyh olduğu araştırmaların genelinden çıkan sonuçtur. Konunun en önemli çıkış noktası, Orhan Gazi ile Geyiklü Baba arasında geçtiği rivayet edilen haberleşmedir. Baba İlyas'ın torunlarından Aşıkpaşazâde, Geyiklü Baba'nın Baba İlyas'ın müridi ve Seyyid Ebu'l-Vefa'nın tarikinden olduğunu yazarken, Neşrî Cihannüma'sında Geyiklü Baba'nın Baba İlyas Müridi olduğunu kabul etmekle beraber, Ebu'l-Vefa yerine Seyyid Elvan tarikinden olduğunu kaydeder. Görüldüğü gibi bu hikaye, içinde bir dilemma barındırır. Ö. L. Barkan, “Seyyid Elvan”ı “Ebu Elvan” şeklinde hikayenin Neşrî versiyonunu tercih ederken, A. Y. Ocak bu farklılığın, “Ebu'l-Vefa” ile “Elvan” arasındaki yazılış benzerliğinden kaynaklanmış olabileceğini söyleyerek konuyu uzatmaz. Esasen, Neşrî'nin kastettiği kişinin Baba İlyas'ın torunlarından Elvan Çelebi olabileceğini söylemek daha basit bir açıklama olabileceken, yazılış benzerliğini öne sürmesi, Ocak'ı büyük bir yanılmanın içine düşmekten kurtarmıştır. Çünkü Neşrî'nin kastettiği Seyyid Elvan, Elvan Çelebi'den farklı bir kişidir².

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: turgutvedat@hotmail.com

¹ Aşıkpaşazâde, Menâkıb-ı Tevârih-i Âl-i Osman, Berlin Staatsbibliothek, MS or Oct.: 2448, v. 73b-74a; Krş için bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Atsız neşri), İstanbul 2011, s. 54-56; Mehmed Neşrî, Kitab-ı Cihannüma, I, (Yay. F. Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara 1995, s. 169-171; Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Paris Biblioteque Nationale, Supp. Turc. Nr. 1047, v. 12b-13a; Ocak, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)”, Selçuklular, Osmanlılar ve İslam, İstanbul 2017, s. 73; A. Y. Ocak, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)”, Bellefen, LXX, S. 257, (Ankara 2006), s. 139.

Vedat TURGUT

Tahrir defterlerindeki kayıtlar; “Seyyid Elvan”ın Neşrî’nin işaret ettiği kişi olması, “kuvvetle muhtemel”den daha muhtemel bir “Elvan Seydi” ya da “Seyyid Elvan” tespit edilmiştir. “Elvan” kelimesi Türkçe’de “renk” kelimesinin çoğuludur. “Seyyid” kelimesi ise kişinin peygamber neslinden geldiğini göstermesinin yanında, “efendi” anlamına gelir. Bu durumda Seyyid Elvan, “Renklerin Efendisi” şeklinde çevrilebilir ki renklerin en fazla kullanıldığı alanın, insanların giyim-kuşamı olduğu düşünüldüğünde onun bu alanla iştiğal eden bir “ahi” şeyhi olduğunu söylemek mümkündür. Renklerin, tasavvuf dünyasındaki yeri ve önemi de herkes tarafından bilinmektedir. Babasının adı vakfiyede “Muslih”, tahrir defterlerinde ise “Ahi Seydi”, “Şeyh Paşa/Şeyh Çelebi” ve “Seyyid Mahmud Gazi” gibi farklı şekillerde verilir. Seyyid Elvan’ın Çankırı’nın Orta ilçesine bağlı Elmalu Köyü’nde bulunan zaviye ve türbesinde, çatalı geyik boynuzunun bulunması, üzerine durduğumuz kişinin Geyikli Baba’nın kastettiği Seyyid Elvan olduğu düşüncesini kuvvetlendirir. Arşiv belgelerine göre Seyyid Elvan, Mevlana Sinanüddin Yusuf’un kızı Şahbula Hatun ile evlenmiş ve bu evlilikten Kenan Seydi, Seydi Hacı Çelebi/Seydi Paşa, Hamdullah Seydi, Selman Seydi, Mehmed Seydi ve Ahmed Seydi gibi pek çok çocukları olmuştur. Bunlardan Kenan Seydi’nin de çok sayıda evlâd u iyâlinin olduğu görülmektedir ki çocuklarından birinin adının Şeyh Vefa ve birinin ise Şeyh Safi⁵ olması oldukça ilgi çekicidir. Hacı Paşa’nın ise ilk dönem Osmanlı veziriazamları arasında ismi zikredilen ve Orhan Bey’in kardeşi Hamid Bey’in evladı için vakıflar tesis eden kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Seyyid Mahmud Gazi evlâdından olduğu belirtilen Elvan Seydi ve ahfâdı hakkında “Hacı Murad-ı Velî neslinden” ibaresinin bulunması da oldukça dikkat çekicidir. Elvan Seydi’nin eşi Şah Bula Hatun, Orhan Gazi döneminin ünlü âlimlerinden “Karaoğlan” lakablı Osman bin Yusuf’un kardeşi olmalıdır. Bu durumda Karaoğlan’ın Geyikli Baba’nın şeyhi olan Elvan Seydi’nin kayınbiraderi olduğu söylenebilir. Bu da Orhan Gazi’nin Geyikli Baba’ya ve Karaoğlan’a olan meylinin en güzel açıklamasıdır⁶.

Elvan Seydi’nin Canpaşa Seydi adında bir de kardeşinin olduğu yine tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. Aşık Ali Paşa’nın Menâkıbü’l-Kudsîyye yazarı olan oğlu Elvan Çelebi’den başka Şeyh Süleyman/Selman ve Can Seydi adında kardeşlerinin olması iki Elvan’ın aynı kişi olduğunu düşündürür. Aşık Paşa’nın amcalarından birinin adının Mahmud Paşa olması ve bu Mahmud Paşa’nın ortadan kaybolmasına dair hikâyenin, Ahi Evren’in ortadan kaybolmasına oldukça benzemesi de bu düşüncüyü destekliyor gibi görünür. Aşık Paşa’nın babasının ismi olan “Muhlis Paşa” ile Elvan Seydi’nin zaviyesine dair vakfiyede adı geçen “Muslih Paşa” isimlerinin de yazım yanlışlığı şeklinde açıklanabilecek kadar birbirine yakın isimler oluşu da cabasıdır. Ne var ki tarihi kaynaklarda Lala Muslih Paşa adında birinin oluşu ve bu kişinin baba adının da Mahmud Paşa olması iki ailenin birbirine çok yakın fakat ayrı aileler olduklarının ilk işaretidir. İkincisi, Aşık Paşa’nın dedesi Baba İlyas’ın babasının adı Ali’dir. Hisarcık suyu ve Kızılköşk’e dair vakfiye dolayısıyla Elvan Seydi’nin ve Can Seydi’nin babası Hacı Murad’ın babası olan ve Ahi Evren ile aynı kişi olan Mahmud Paşa’nın babasının adı ise Ahmed olup, soyu Abdülkadir-i Geylânî’ye dayanmaktadır. Bu isim benzerlikleri, Ahi Evren ve ahfâdı ile Baba İlyas ve ahfâdı arasındaki yakınlığın kanıtıdır. Bir Rıfâî dervişi olan Baba İlyas’ın, Ahi Evren’in Ahmed er-Rıfâî’nin torunlarından biriyle yaptığı evlilikten doğması kuvvetle muhtemel olan Mesud Paşa’nın dergâhında şeyhlik yaptığına birazdan

³ Seyyid Elvan Zaviyesi’nin vakfiye tarihinin H. 698/M. 1298 olması oldukça dikkat çekicidir. Tahrir kayıtlarından zaviyeye vakıf yapanların Tamacı/Tamaçlı oğlu Mehmed Bey oğlu Mahmud Bey, Mısır Bey ve ailesi ve Candaroğlu İsfendiyar Bey’in oğlu Kasım Bey oldukları anlaşılmaktadır (VGMA, D. 600, s. 241/308; TADB. TTD. EV. 578, 51b, 73b-74b, 77a, 92a, 110a-b, 118a-b, 119b).

⁴ Şeyh’in bu çocuğunun adı, XI. Yüzyılın ikinci yarısı ile XII. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan ve Osmanlı kroniklerinde adı sıkça zikredilen Ebu’l-Vefa Bağdadî ile olan düşünce ve sıhrî yakınlıkla ilgili olmalıdır. Fatih döneminin ünlü sufisi olan Zeynî şeyhi Ebu’l-Vefa’nın da aynı sıhriyeti taşıdığı kesin gibidir.

⁵ Şeyh Safi de adını, Şah İsmail’in üst atası olan ünlü Erdebil şeyhi Şeyh Safiyüddin’den almıştır. Erdebil şeyhlerinin erken dönemlerde sünnî bir çizgide olduğu bilinmektedir. Şeyh Safi’nin isim olarak konulması, Şeyh Safiyüddin ile Şeyh Elvan arasındaki yakınlığa işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

⁶ VGMA, D. 600, s. 241/308; TADB. TTD. EV. 578, 51b, 73b-74b, 77a, 92a, 110a-b, 118a-b, 119b; Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, II, (Ankara 1942), s. 335; Vedat Turgut, “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaali Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V Bildirileri, C. I, Kocaali 2019, s. 391-472/420-422, 433; İ. H. Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa”, Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, İstanbul 2012, s. 25-32.

değınilecektir. Şimdi asıl konumuz olan Seyyid Elvan'ın kardeşı Can Paşa Seydi'nin de Mehmed Seydi ve Selçuk Paşa Hatun adında iki evladının olduğu tahrir kayıtlarına yansımıştır. Bu iki çocuğun evlad ü ıyâlinin sayısının da oldukça fazla olduğu görülür. Selçuk Paşa, 1340'lara yakın bir zamanda vefat eden ve Niğde'de kızı Hatun Paşa ile beraber medfün bulunan Selçuk Paşa ile aynı kişiyse, onun henüz kimliğı tam olarak tesbit edilemeyen Emir Şücaüddin ile evlendiğini de söylemek mümkündür⁷. Yine çocuklar arasında adı zikredilen Karaca Seydi'nin, Karaca Ahmed ile bir ilgisinin olabileceğı de akıllarda tutulmalıdır. Orhan Gazi döneminin bu gazi-dervişinin pek çok çocuğı ve dervişinin olduğu ve bunlardan Rum Paşa Seydi'nin adına Anadolu'nun pek çok yerinde gerek babası ve gerekse kendi adına kurulan vakıfları dolayısıyla rastlanır⁸.

“Renklerin Efendisi” Elvan Seydi'nin ve yeğeni Selçuk Paşa Hatun'un babasının adları bazı kayıtlarda Seyyid Mahmud Gazi şeklinde geçse de yapılan tetkiklerden, babalarının Kayseri'de “Lala/Lale Camii” ve Konya'da “Sırçalı Medrese” olarak bilinen hayratın bânisi olan Lala Muslihüddin olduğu anlaşılıyor. Lala Muslih'in “Üç Kardeş Saltanatı” döneminde, II. Keyhüsrev'in Gürcü Hatunu'ndan doğan en küçük oğlu II. Alaüddin Keykubad'ın Lalası olarak kaydedilen Mevlana Bedrüddin Muslih olduğu net olarak anlaşılmalıdır. Kerimüddin Aksarayî, Bedrüddin Muslih'in II. Alaüddin Keykubad'ı büyük bir servet karşılığında zehirlediğini kaydetmektedir. Ancak Bedrüddin Muslih'in aileden gelme bir zenginliğinin var olması olağan olduğundan, zehirleme dedikodularının sadece Aksarayî gibi Selçuklu saray tarihçileri nazarında yankı bulmuş olduğunu düşünmek daha doğrudur. Buraya kadar ele alınan arşiv belgelerinde adı geçen “Seyyid Mahmud Gazi”, Lala Muslih'in babası olarak kaydedilmiştir. Ahi Evren'in tasarrufu altında bulunan Lala Hanikâhî'nin bânisinin Lala Ruzbe olduğu belirtilirse de Lala Bedrüddin Muslih'in de olabileceğı ihtimal dahilindedir. Ahi Evren'in Ziya Hanikâhî'nı da tasarruf etmesi, Artuklu ailesiyle akraba olması muhtemel olan İbrahim oğlu Vezir Ziyaüddin Karaarslan ile de en azından düşünce yapısı olarak yakın olduklarını gösterir. Lala Bedrüddin Muslihüddin'in tahrir defterlerinde “Ahi Seydi” ve Hacı Murad şeklinde de kaydedildiğı anlaşılmaktadır. Arşiv kayıtlarında Elvan Seydi'nin babası olarak geçen “Hacı Murad-ı Veli” hakkındaki araştırmalar, maalesef yerel nitelikte kalmıştır. Onun hakkında yazılı hiçbir belge yoktur. Sözlü geleneğe Aliyyü'l-Buka'nın oğlu olduğu, babasının Yesevî dervişlerinden olup, Horasan'dan Bağdat, Şam ve Hicaz'a geçtikten sonra, Hz. İbrahim'in Urfa'daki makamının kapısını beklediğı, oğlu Hacı Murad'ın ise o zamanlar Çankırı'ya bağlı Tosya'nın Seydiköy'üne geldiğı ve 1117-1207 yılları arasında 90 sene ömür sürdüğü rivâyeti vardır. Bu geleneğe göre de Seyyid Elvan onun oğludur. Arşiv belgelerinden hareketle Seyyid Elvan'ın Ahi Evren'in ve dolayısıyla Abdülkadir Geylânî'nin ahfadından olduğu anlaşıldığına göre, Hacı Murad-ı Veli'nin Ahi Evren'in oğlu Bedrüddin Muslih ile aynı kişi olduğunu düşünmemize tek engel, babasının Aliyyü'l-Buka olarak anılmasıdır. Kadirliğın, Bağdat'tan kuzeye doğru Urfa ve Güney-doğu Anadolu'da doğup yayıldığı ve “Âliyyü'l-buka”dan kastın Urfa'daki Hz. İbrahim'in makamı olduğu bilindiğine göre, bu yöndeki bir düşüncenin önündeki engelin ortadan kalktığı söylenebilir. Fakat bu konuda bir ihtimal daha vardır ki, Abdülkadir Geylânî ve Şeyh Ebu'l-Vefa Bağdadî'nin müridlerinden olarak gösterilen Beka/Buka bin Batu adındaki bir erenin Hacı Murad-ı Veli'nin babası olabileceğı daha önce önerilmiştir. Bu durumda, Buka/Beka'nın Abdülkadir-i Geylânî ile kız alıp vermek suretiyle akraba olduğu sonucu çıkarılabilir. Osmanlı padişahları arasında Muhammed'den sonra en fazla Murad ismine rastlanması da Hacı Murad-ı Veli ile ilgili olmalıdır. Bu durumda Rûhi ve Karamanî tevarihleri gibi kimi kaynaklarda yer alan Osmanlı şecerelerindeki “Kaya Alp bin Kızıl Buka bin Baytimur” ifadesi, Osmanoğulları'nın atalarının da Abdülkadir-i Geylânî ve Şeyh Ebu'l-Vefa'ya bağlı olduklarını düşündürür. Kaya Alp'in Kayır Han'ı nâm-ı diğer Kır Bey'i işaret ettiğine ve torunu Seyfüddin Tuğrul Bey'in Ahi Evren ve Şeyh Edebalı Kır Bey'in adıyla anılan Kırşehri'nde meskûnlar iken, Kırşehri Valisi olarak hüküm sürdüğüne ve Sultan Alaüddin Keykubad'ın çok güvendiğı bu genç komutanını Harput üzerine göndererek, şehrin anahtarlarını savaşmadan Artuklulardan aldırıldığına daha önceki çalışmalarımızda değinmiştik. Aynı Tuğrul Bey'in Bağdat'taki karışıklıkları gidermek için de Sultan tarafından Bağdat'a gönderildiğı ve Ahi Evren'in de “Menâhic-i Seyfi” adını verdiğı ve Şafii mezhebinin fıkhına dair bilgileri muhtevi eserini Seyfüddin Tuğrul'a ithaf ettiğı bilinmektedir. Bu eserin Süleymaniye'de bulunan yazmasının baş tarafında kırmızı mürekkep ile Farsça kaleme alınan notta, Seyfüddin Tuğrul Bey'in “Osmanlıların cediti” olduğuna yönelik bilgi daha önce ortaya koyduğumuz tezi kesin bir gerçeklik haline getirmiştir⁹.

⁸ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri...”, Vakıflar Dergisi, II, s. 343/279-386; Turgut, “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, s. 444-445.

Vedat TURGUT

Osmanlı padişahlarında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişine hizmet ailelerinde görülen Bayezid isminin, Veysel Karanî'nin hırkasının sahibi Bayezid-i Bistâmî'ye nisbet edildiği ve Üveysiye ile Bistâmiye'yi Anadolu'ya ilk taşıyanın Ebu'l-Hasan Harakânî olduğu da burada hatırlanmalıdır. Yıldırım Bayezid'in babasının tahta çıktığı gün doğduğunu ve Sultan Murad'ın Ona Şah-ı Bistâmî'nin adını verdiğini İdris-i Bitlisî dile getirir. Fatih'in oğlu II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'un vakfiyyesinde de Sultan Bayezid, Şah-ı Bistâmî'nin hem-nâmı olarak anılır. Yıldırım Bayezid'in eşi olan Aydınoglu İsa Bey'in kızının vakıflarına da Bayezid-i Bistâmî müridlerinden Abdülgaffar Çelebi'nin müteveli olarak tayin edildiğine dair arşiv belgeleri de bu durumu net bir şekilde tesbit etmemize olanak verir. Burada adı geçen Abdülgaffar Çelebi'nin, Çankırı Sancağı tahrir defterindeki bazı kayıtlarda adı geçen ve Hacı Murad-ı Veli neslinden olduğu yerel kaynaklarda dile getirilen Abdülgaffar Çelebi ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu vakfin kuruluş tarihi olarak H. 868/M. 1463 tarihi verilmektedir. Gerek Kadirîyye, gerek Vefâiyye ve gerekse Rifâiyye'ye dair kaynaklarda, Üveysîlikten övgüyle bahsedilmiş, Veysel Karanî'nin hırkasının sahibi olan Bayezid-i Bistâmî'ye çok büyük saygı gösterildiği anlaşılmıştır. Hüdâvendigâr Livası vakıf tahrir defterlerinde Veysel Karanî'nin evladından Halil Baba adında bir zatı işaret eden vakıf kaydı bu düşüncenin en önemli kanıtlarındandır. Bursa'da Veysel Karanî'ye ait olduğu düşünüldüğü için büyük saygı gösterilen türbenin, aslında onun evladından olan Halil Baba'ya ait olduğunu söylemek mümkündür¹⁰.

Tahrir kayıtlarında "Seyyid Mahmud Gazi"nin "Emir Gazi Mahmud" olarak da kaydedildiği görülür. Kayseri'deki Hisarcık Suyu'nun Pazar ve pazartesi günleri için vakfa verilmesine ve "Kızılköşk" olarak adlandırılan hayrat etrafındaki bazı araziye dair tahrir defterlerindeki kayıtlara göre, Emir Mahmud Gazi'nin Seydi Şeyh Çelebi ve Ahmed Paşa adlarında iki oğluyla Selçuk Paşa ve Hatun Paşa adlarındaki iki hatun evlâdının kaldığı anlaşılmaktadır. Burada adı geçen Seyyid Mahmud Gazi ile Çankırı Sancağı ve diğer sancaklarda adı geçen Seyyid Mahmud Gazi/Paşa vakıflarına dair kayıtlarda, vâkıfın çocuk isimlerinin ortak olması, bu kayıtların hep aynı kişiyi işaret ettiğini ciddi bir şekilde düşündürür. Kayseri'deki "Hisarcık Suyu" ve "Kızılköşk"e dair 1246 yılında düzenlendiği belirtilen vakfiye örneği, muhtevası bakımından oldukça önemlidir. Vakfiyede Gıyasüddin II. Keyhüsrev'in son saltanat yılında Tacüddin Vezir Tac adına söz konusu yerleri vakfettiği yazılıdır. Adı geçen vezirin babası Ahmed Şeyh, dedesi Şeyh Abdülaziz el-Sincarî ve büyük dedesi ise Şeyh Seyyid Abdülkadir el-Geylanî olarak kaydedilmiştir. Abdülkadir-i Geylanî'nin torununun "Tâcü'l-ârifin"i andırır şekilde Tacüddin Emir Tac olması oldukça önemlidir. Vakfiyenin şahidler bölümü de dikkat çekicidir. Vakfiyede Mevlana Celâlüddin Rûmi ile hocası Burhanüddin Tirmizî ile beraber Ahmed bin Mahmud ismi dikkatleri çeker. Bunlardan sonuncusu tahrir defterlerinde adı geçen Emir Mahmud Gazi'nin oğlu Ahmed Paşa'dan başkası değildir. Tacüddin Vezir Tac'ın Anadolu'ya yalnız gelmediği, Eşrefoğlu Rumî'den yaklaşık iki asır evvel akrabalarından Şeyh Ebubekir Sitûnî'nin Şemdinli'de, Şeyh Muhammed El-Kâdirî'nin torunları ise

⁹ Ahi Evren, Menâhic-i Seyfi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 92-1, v. 1a; TADB. TTD. EV. 578, 47a-b, 106a, 118a, 119b; BOA. İE. ENB. 774; TADB. TTD. EV. 565, v. 207b, 210a, 215b, 216b; Kerimüddin Aksarayî, Müsameretü'l-Ahbar, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 30vd.; Turgut, "Batı Anadolu Beylikleri'nin Menşei Meselesi", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. II, S. III, Sakarya 2016, s. 74-75; Turgut, "Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. III, S. V, Sakarya 2017, s. 6, 7, 60; Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşei ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", Osmanlı Araştırmaları, S. 49, İstanbul 2017, s. 29; Mikail Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, Konya 1991, s. 53-54, 59-60; Osman Turan, elçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998; s. 472-474, 490; Abdüsselam Uluçam, "Sırçalı Medrese", DİA, C. 37, s. 126-127; Abdüsselam Arvas, Tarih ve Folklor Bağlamında Hacı Murad-ı Veli Üzerine Bir Araştırma, Çankırı 2018, s. 17vd; Haydar Teberoğlu, Alperen Seyyid Pir Hacı Murad-ı Veli Velayetnamesi, Ankara 2011; Tayip Başer, "Hacı Murad-ı Veli", Karatekin Uluları, Ajans-Türk Mat., s. 16-19; Coşkun Kökel, "Çankırı İlindeki Alevi Köyleri Hakkında", Alevilik Araştırmaları Dergisi, S. 1, (Yaz 2011), s. 165-202; Ömer Çakır, "Tarih İçinde Müslüman Türk Tip(ler)i ve Hacı Murad-ı Veli", Çankırı Karatekin Üni., Sosyal Bilimler Enst. Dergisi, 6 (1), s. 429-440; Murat Karadut, Horasan Erenlerinden Hacı Murad-ı Veli Hz., Çankırı 2014; Adalet Çakır, Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirîlik, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 193-195.

¹⁰ Turgut, "Vakıf Belegelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa", Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, S. 53, İstanbul 2019, s. 63; VGMA, D. 740, S. 405/158; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevârih, Paris, Bibliotheque Nationale de France, Ancien Fonds Turc, No: 69, v. 28b-29a; TADB. TTD. EV. 571, v. 53a; M. Akif Erdoğan, Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkâf Defteri, İzmir 2016, s. 121-130; Ö. L. Barkan, Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri, Ankara 1988, s. 64.

Ahi Evren yani Tacüddin Vezir ile beraber Kayseri’de Kadirliği tanıttıkları anlaşılıyor. Şeyh Muhammed’in torunlarından olduğu rivâyet edilen Şeyh Selvi oğulları Seyyid Hasan ve Seyyid Hasum/Hasün’ün ve Şeyh Omzugüçlü’nün vakıflarına dair kayıtlar, tahrir defterlerine de yansımıştır. Tahrir defterlerindeki diğer kayıtlar da Seyyid Emir Mahmud Gazi/Paşa’nın, Abdülkâdir-i Geylanî’nin torunu ve Seyyid Elvan Paşa’nın da dedesi olduğunu teyid eder¹¹.

Şu halde “Tacüddin Emir Tac” unvânı ile anılan ve Sultan Alaüddin Keykubâd ve sonrasındaki II. Keyhüsrev veya II. İzzüddin Keykâvus dönemlerinde bir ara vezirlik yapan “Gazi Seyyid Emir Nasirüddin Tacüddin Mahmud Paşa”nın kimliğini tespit etmek oldukça önemlidir. XIII. yüzyılda bu isimde ün yapmış iki “Seyyid Mahmud” vardır ki birisi Ahi Evren olup, gerçekteki adının Nasirüddin Mahmud olduğu daha önceki çalışmalarla tesbit edilmişti. Diğeri ise Mesud Paşa’nın oğlu Mahmud Hayranî’dir. Mahmud Hayranî’nin baba adının Mesud olması, Ahi Evren’in baba isminin ise Ahmed olması, burada adı geçen Tacüddin Emir Tâc’ın Ahi Evren olduğunu kanıtlar. Bu kişinin kimi belgelerde “Ahi Seydi” olarak kaydedilmesi, bu tesbitimizi neredeyse kesinleştirir. Ancak Mesud Paşa’nın baba isminin de Mahmud olması, Ahi Evren ile Mahmud Hayranî’nin dede-torun ilişkisi içerisinde değerlendirilmesini de olanaklı kılar. Nasirüddin Hoca ve Mahmud Hayranî’yi Akşehir’de buluşturan da bu sıhriyet olmalıdır. Köprülü, Hayranî’nin bugün nerede olduğu bilinmeyen vakfiyesinin şahitleri arasında Nasreddin Hoca’nın da var olduğunu ancak bunlardan Mahmud Hayranî’nin Nasirüddin Hoca’ya irşad ettiğini belirtir¹².

Ahi Evren adına H. 676/M. 1277 ya da H. 706/M. 1306-1307 yıllarından birinde kaydedilen ve Kırşehir’deki vakıflarını ele alan bir vakfiyede, vâkıfın tam adı “Pir-i Piran Şeyh Nasirüddin Ahi Evran” şeklinde geçer. Ahi Evren’in hem Nasirüddin hem de Tacüddin unvanlarını kullandığına ve bir kişinin çeşitli unvanlarla kaydedilmesinin örneklerine kitâbelerde çokça rastlandığına burada hemen değinilmelidir. Ahi Evren’e ait unvanlardan biri de “Ebu’l-Hakayık Mahmud bin Ahmed el-Hoyî”dir. Bilindiği üzere Fatma Bacı’nın Bektaşî postuna oturttuğu Abdal Musa ve konumuzun esas çıkış noktasındaki hadisenin kahramanlarından Geyikli Baba da aslen Hoy’ludur ve Seyyid Elvan’ın türbesindeki geyik boynuzları, doğru yolda olduğumuzu gösteren alametlerdendir¹³.

Konumuzun çıkış noktasını teşkil eden Geyikli Baba’nın hayatı ve tasavvufi kimliğini ve Baba’ya bağlı cemaatlerin Anadolu’nun pek çok yerine dağılmış olduklarını gösteren çalışmalar oldukça önemlidir. Geyikli Baba’nın Seyyid Elvan üzerinden Abdülkadir-i Geylanî’ye bağlanan silsilesini, Orhan Gazi’yi ziyarete gelen Kadiri şeyhlerinden Seyyid Kasım Bağdadî’nin Siirt’teki vakıflarını Orhan Gazi’ye onaylattığına dair farklı kaynaklardan sağlanan bilgiler de onaylar. Hacım Sultan Vilayetnâmesi’nden Kütahya ve Arşiv vesikalarından da Konya civarındaki Geyikli Baba dervişlerinin; Erzurum, Sivas, Malatya, Adana, Birgi, Bursa ve İnegöl gibi farklı yerlerde ise Geyikli Baba Sultan cemaatinin varlığı Baba’nın kendisine bağlı kalabalık bir cemaatinin olduğunu gösterir. Geyikli Baba, kendisine biat etmiş olan geyiklerden çok yönlü olarak istifade etmiş olmalıdır.

¹¹ VGMA, Mücedded Anadolu D. 13, s. 146; TADB. TTD. EV. 578, 42a, 115a, 118b; TADB. TTD. EV. 565, v. 197a, 205a; TADB. TTD. EV. 584, v. 93a; C. EV. Defter: 251, Gömlek: 12674, 27/L/1135; VGMA, D. 730, s. 52/27; Refet Yınanç, “Mevlana’nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Vakfiyesi”, Yirmialtı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları, Konya 1938, s. 68-71; Yasemin Deker, “Hisarcık Suyu Vakfiyesi”, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi, C. 3, s. 190-193; Abdulcabbar Kavak, “Şeyh Ebubekir Abdülaziz es-Sincarî (ö. 602/1205) ve Kâdiriyye Tarikatı’nın Kuzey Irak’taki Erken Dönem Faaliyetleri”, Akademik Bakış, S. 54, (Mart-Nisan 2016), s. 147-160; Çakır, Mehmet Rif’at Efendi’nin Nefhatü’l-Riyâzi’l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu’da Kâdirlik, s. 151-192.

¹² Nasreddin Hoca ve Mahmud Hayranî hakkında bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ, “Seyyid Mahmud Hayranî ve Akşehir’de Seyyid Mahmud-i Hayranî Manzumesi”, İSTEM, Yıl: 2, S: 3, (2004), s. 59-69; Mikail Bayram, Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren, İstanbul 2001, s. 64vd.; Ali Kozan, “Türkiye Selçuklulari Döneminde Akşehir’de Bir Sufi: Seyyid Mahmud Hayranî ve Zaviyesi”, Vakıflar Dergisi, S. 38, (Aralık 2012), s. 43-64; M. Fuad Köprülü, Nasreddin Hoca, İstanbul 1918, s. 8; İbrahim Hakkı Konyalı, Nasreddin Hoca’nın Şehri Akşehir, İstanbul 1945, s. 432-433; Ethem Cebecioğlu, “Mahmûd-ı Hayranî”, İslâm Ansiklopedisi, C. XXVII, s. 367-368.

¹³ VGMA, D. 608/2, s. 16-17/8; BOA, A.E. OÖ, Dosya: 1, Gömlek: 2, 901 M. 01; Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, Kırşehir 1938, s. 174; Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri ve Babaîler-Ahiler-Bektaşiler, İstanbul 1948, s. 174; İlhan Şahin, “Ahi Evran Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair”, Türklük Araştırmaları Dergisi, I, İstanbul 1985, s. 325-341; Hasan Karaköse, Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri, Ahi Şecerenâmeleri, Berât- lar, Vakfiyeler, Kırşehir 2008, s. 155-175, Karaköse, “Ahi Evran Vakfı Hakkında İki Arapça Vakfiye Bir Berat”, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, Kırşehir 2011, s. 637-655; Faruk Şahin, Vakif Şehri Kırşehir, Kırşehir 2012, s. 100-114; Rifat İlhan Çelik, “Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açından Değerlendirilmesi”, Vakıflar Dergisi, S. 50, (Aralık 2018), s. 9-22; Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı’nın Kuruluşu, s. 39-42.

Vedat TURGUT

Üzerine geyik derisinden kıyafetler giydiği anlaşılan şeyhin, İbn Arabî'nin riyâzette olan mürid için hazırladığı öğünün içindeki en önemli malzemenin, damarları çıkarılmış geyik ciğeri olduğundan habersiz olmadığı da açıktır. Bu bilgiler, geyiğin tasavvuf hayatındaki önemini göstermektedir. Hoy'lu diğer önemli bir şahsiyet olan Abdal Musa'nın Yeniçerilerle beraber Osmanlı fütuhata katıldığı ve yeniçeriler arasında Bektaşiliğin de Abdal Musa'nın faaliyetleri sonucunda yayılmaya başladığı bilinmektedir. Aslen Hoy'lu olan Ahi Evren'in Abdal Musa ile olan tek ortak yönü memleketleri olmayıp, Abdal Musa'ya babasının kuzeni olan Hacı Bektaş'ın sırlarını ulaştıran Fatma Bacı'nın da Ahi Evren'in eşi olduğu unutulmamalıdır. Bilindiği üzere Fatma Bacı'nın babası Evhadüddin Kirmani de Ahi Evren'in eşidir ve şeyh-mürid silsilesi Abdülkadir-i Geylânî'nin çağdaşı ve yakın dostu olan Ebu'n-Necîb Sühreverdî'ye kadar uzanır ki Ebu'n-Necib, rivayetlere göre Geylânî'den aldığı dua ile Şihabüddin Sühreverdî ile müjdelenen Ebu Cafer Muhammed'in kardeşidir¹⁴.

Ahi Evren, bazı tahrir kayıtlarında "Hacı Evren" ve "Ahi Güvey" olarak da kaydedilmiştir. Anadolu'nun pek çok yerinde "Gazi Mahmud", "Ahi Mahmud", "Şeyh Mahmud", "Mahmud Seydi", "Mahmud Paşa" gibi çeşitli başlıklar altında adına zaviyeler kurulduğuna dair tahrir kayıtları Ahi Evren'in uçlardaki büyük etkisinin en önemli göstergelerindendir. Evhadüddin'e damat olmasından dolayı güvey olarak anıldığı anlaşılan Ahi'nin en ünlü lakabı olan evren, evirmek fiilinin faili olup, "eviren" kelimesinden dönüşmüştür. Yılan yada ejderha da evrildiği için ejdere, aynı mantıkla evrilip döndüğü için kâinata da "evren" denilmiştir. İsrailiyatta yılan, eskiden ejderha iken, şeytanı ağzında gizleyerek Adem ile Havva'nın yanına getirdiği için lanetlenerek kıvrılıp sürünmek cezasına çarptırılmış bir hayvandır ve İnsanoğlu işlediği ilk günahın cezası olarak yılan gibi dönüp, evrilen aşağıların en aşağısı olan evrene gönderilmiştir. Seyyid Mahmud'a "Evren" denilmesinin; debbağ olması, yilandan ilaç elde eden bir tabib olması ve tasavvufî anlayışı gereği Allah'ı kainat içinde baktığı tüm eşyada müşahede etmesi gibi pek çok sebebi olabilir¹⁵. Bunu, ak noktadan patlayan kâinatın, evrilip-kıvrılarak sürekli genişlemesinin, yılanın vücudunun arasında gizlediği başını andıran bir karadelik tarafından yutulması ile son bulacağı yönündeki bilimsel gerçekliğin, tasavvufî algıdaki karşılığı olarak görmek dahi mümkündür.

Kırşehir evkafına dair vakfiyenin şahitleri arasında zikredilen "Yusuf bin Ahmed", "Sinan Çelebi bin Mesud" ve "Yunus bin İsmail" in isimleri oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan Sinan Çelebi'nin ya da Yusuf bin Ahmed'in, Seyyid Elvan'ın eşi Şahbula'nın babası olan Mevlana Sinanüddin Yusuf ile aynı kişi olduğu düşünülebilir. Belki Mevlevî çevrelerde adı zikredilen Kûlahdûz Sinan da bunlardan birdir. Adı geçen şahitlerden Yusuf bin Ahmed, karaman evkâf defterinde adı geçen Ahi Mahmud'un iki oğlundan biri olan Ahmed'in oğlu olmalıdır. Bu durumda Şeyh Çelebi ve başka belgelerde Ahi Seydi olarak geçen Hacı Murad'ın oğlu Seyyid Elvan, Hacı Murad'ın kardeşi Ahmed'in oğlu Yusuf'un kızı Şahbula ile evlenmiştir. Şahitlerden Sinan Çelebi'nin babası (Ahi) Mesud'un, Mahmud Hayrânî'nin babası Mesud Paşa ile aynı kişi olduğu düşünüldüğünde, Ahmed er-Rifâî'nin tarikinden olan Mahmud Hayrânî ve kardeşi Sinanüddin Yusuf'un, Abdülkadir-i

¹⁴ TADB. TTD. EV. 560, v. 24a; Bayram, Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmani ve Menâkıbnâmesi, İstanbul 2005, s. 32-40; Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, s. 74, 122; Hakan Yılmaz, "Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Deliller Işığında Çürütülmesi", Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, I, (Ed. Doğan Savaş-Sezai Sevim), İstanbul 2017, s. 461-506; Yılmaz, "Seyyid Kasım el-Bağdadî ve Seyahatnâmesi'nin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", Osmanlı'da Yönetim ve Savaş, (Ed. M. Yaşar Ertaş-H. Kılıçaslan), İstanbul 2017, s. 17-40; Ocak, "Geyikli Baba", DİA, C. XIV, İstanbul 1996, s. 45-47; Sadullah Gülten, "Osmanlı ve Vefâî Tarikatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu'l-Vefa Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet", IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildirileri (18-20 Ekim 2018), s. 553-570; A. Y. Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", s. 140; Krş için bkz. Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", s. 74; Çakır, Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirlik, s. 22, 60, 92, 108, 272-277, 297; Dilaver Gürer, Abdülkadir-i Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İstanbul 1999, s. 98; Orhan Köprülü, "Abdal Musa", DİA, I, s. 64-65; Ramazan Uçar, "Pir-i Sâni: Abdal Musa", Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, (Ed. H. İbrahim Bulut), Sakarya 2010, s. 273-287.

¹⁵ TADB. TTD. EV. 560, v. 23a, 24a; Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, s. 78-80; Anadolu'daki Seydi Ahi Mahmud Gazi zaviyeleri hakkındaki bazı çalışmalar için bkz. Ahmed Çaycı, "Alanya Mahmud Seydi Zaviyesi", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 19, (Bahar 2005), s. 73-92; İ. Hakkı Konyalı, Alanya Tarihi, İstanbul 1942, s. 341-342; 350-351; Barkan "Kolonizatör Türk Dervişeri", s. 307, 315; Mustafa Murat Öntüç, "Bir Eğitim Kurumu: Mahmud Paşa Zaviyesi ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, XXX, s. 139-154.

Geylânî'nin torunu Ahi Evren ile bir sıhriyetinin olduğu fikrini akla getirir. Şöyle ki; Mahmud Hayrânî'nin mezar taşına istinaden babasının adı Mahmud olan Mesud Paşa ile yine babasının adı Mahmud olan Bedrüddin Muslih'in yani Hacı Murad'ın iki kardeş olduğu ve bunların çocuklarını birbirleriyle evlendirdikleri düşüncesi, bu sıhriyetin açıklamasıdır. Mahmud Hayrânî'nin oğlunun adının Muhiyiddin Mehmed, Mehmed'in oğlunun isminin Ali ve Ali'nin oğlunun isminin de Muhiyiddin olarak kaydedilmesi de bu tesbitimizi kuvvetlendirir. Bilindiği üzere Muhiyiddin, Abdülkadir-i Geylânî'nin ve rivâyete göre onun adının verildiği İbn Arabî'nin en bilinen isimlerindedir. "Tuffahü'l-Ervah" adlı eserin yazarı, Saru Saltuk Baba'yı Mahmud Hayrânî'ye ve Mahmud Hayrânî'yi de Ahmede'r-Rıfâî'ye bağlayan en erken tarihli vesikadır. Mahmud Hayrânî'nin torunu Ali'nin mezar kitâbesinde Mahmud Hayrânî'den "Mahmud er-Rıfâî" şeklinde bahsedilmesi de Mevlana ile çok yakın ilişkisi olduğu Mesnevî'deki hikayelerle sabit olan bu şeyhin, Rıfâî tarikatından olduğunu kesin olarak kanıtlar. Urfa'da yaptırdığı hayratlar ile ismini ölümsüzleştiren Mesud Dede/Paşa'nın da Ahmede'r-Rıfâî'nin soyundan gelen Said/Seyyid Hengel ile sıhriyetinin olduğuna dair rivâyet hatırlanırsa, Mahmud Hayrânî'nin babası ile bu Mesud Paşa arasında yakın bir ilişki olduğu düşünülebilir. Büyük olasılıkla Urfa'daki Rıfâî şeyhi Mesud Paşa'yı yakından tanıyan Ahi Evren, çocuklarından birine onun ismini vermiş ve neslinden bu kol, Rıfâî yolunu takip etmiştir. Belki de Seyyid Hengel oğlu Mesud Paşa ile Mahmud Hayrânî'nin babası Mesud Paşa arasında bir dede-torun ya da dayı-yeğen ilişkisi dahi bulunabileceğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla hem Baba İlyas'ı ve hem de Saru Saltuk Baba'yı Bektaşî geleneğine bağlayan çalışmalardan ziyade, onun kesik yarası olanların ve topalların şeyhi olan Rıfâî'ye bağlı bir şeyh olduğunu düşündüren kayıtlara itibar etmek daha doğru olacaktır. Nitekim Baba İlyas'ın şeyhi ve dedesi olduğu düşünülen Dede Garkın'ın da Rıfâîmeşrep bir çizgide olduğuna dair bilgilere de kaynaklarda rastlanır. Bununla beraber, Ahi Evren ile Hacı Bektaş Velî arasındaki yakınlık da hemen hemen bütün kaynakların üzerinde birleştiği bir konu olduğundan, Bektaşî anlatılarını tamamen reddetmek de mümkün değildir. Ancak modern dönemin Bektaşî anlayışındaki, Mahmud Hayrânî'nin Mevlana ile kurduğu iyi ilişkilere yönelik "sonradan (Sünniliğe) döndüğü" şeklinde yorumlara katılmak kesinlikle mümkün değildir. Balkanların Müslümanlaşmasında ve belki de Osmanlı fütuhatinin önünün açılmasında önemli bir etken figür olan Saru Saltuk'un, Anadolu'nun fütuhatinde boy gösteren Saltuklu hanedanına mensûb olduğuna dair rivâyetleri reddetmek için herhangi bir sebep yoktur. Kaldı ki araştırmacılar, Süleymanşah'ın ölümünden sonra İznik'i altı yıl boyunca yönetmiş olan Ebu'l-Kasım ile Saltukluların kurucusu Ebu'l-Kasım Saltuk Bey'in aynı şahsiyetler olabileceğini akıllarına dahi getirmiş değillerdir. Tarihi anlatılar, bu tarihi karakterler arasında da bir ayırım yapılmasının mümkün olmadığını gösterir. II. İzzüddin Keykâvus'un İstanbul'da vaftiz edilen küçük oğlu Konstantin ile aynı kişi olduğu ya da Kırım tatarlarından biri olduğu rivâyet edilen Barak Baba'nın da Saru Saltuk tarafından irşad edildiği bilindiğine göre, Moğolların Müslümanlığa geçişinde önemli bir etkisi olan bu zâtın da Rıfâî geleneğinden olduğunu kabul etmek gerekir¹⁶.

Burada adı geçen Mahmud oğlu Mesud Paşa'nın Baba İlyas'ın Çat Köyü'nde şeyhliğini yürüttüğü zaviyenin ve Amasya'daki Mesûdiye Dergâhı'nın bânisi olduğu konusu üzerinde durulmalıdır. Amasya'daki Mesûdiye Hanikâhı'nı yaptıran kişinin Selçuklu Sultanı I. Mesud olduğu söylene de

VGMA, D. 608/2, s. 16-17/8; BOA, A.E. OÖ, Dosya: 1, Gömlek: 2, 901 M. 01; TADB. TTD. EV. 578, v. 118a; Muhammed b. Ali b. es-Sarrac, Tuffâhü'l-Ervâh ve Miftâhü'l-İrbah, (Haz. N. Gürkan-M. N. Bardakçı-M. S. Sarıkaya), İstanbul 2015, s. 66-67, 324-326; Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 174; Tarım, Tarihte Kırşehir-Gülşehir..., s. 174; Şahin, "Ahi Evran Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair", s. 325-341; Karaköse, Kırşehir Müzesi'ndeki Ahilik Belgeleri..., s. 155-175, Karaköse, "Ahi Evran Vakfı Hakkında İki Arapça Vakfiye Bir Berat", s. 637-655; F. Şahin, Vakıf Şehri Kırşehir, s. 100-114; Çelik, "Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açısından Değerlendirilmesi", s. 9-22; Küçükdağ, "Seyyid Mahmud Hayrânî ve Akşehir'de Seyyid Mahmud-i Hayrânî Manzumesi", s. 59-69; Kozan, "Türkiye Selçukluları Döneminde Akşehir'de Bir Sufî: Seyyid Mahmud Hayrânî ve Zaviyesi", s. 43-64. M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981, s. 203, 257; Köprülü, Nasreddin Hoca, İstanbul 1918, Krş için bkz. Ata Çatıkkaş, Manzum Nasreddin Hoca Fıkraları, İstanbul 1980; Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, II, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1973, s.70-71; Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1973, s. 70-71; Ebu'l-Hayr Rûmî, Saltuknâme, (Haz. Fahir İz), Harvard 1974, s. 523, 717; Hünkar Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi, (Haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu), Ankara 2010, s. 460-463; Çakır, Mehmet Rifâ'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirlik, s. 115, 229, 278-297; Mustafa Koç, "Eski Anadolu Karışık Dilli Metinlerinden Barak Baba Manzûmesi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 28, (Bahar 2018), s. 281-300; Ocak, "Barak Baba", DİA, C. V, Ankara 1992, s. 61-62; Mustafa Güler, "Urfa Şeyh Mes'ud Horasanî Zaviyesi", Megaron, C. 12, S. 4, (2017), s. 589-604; M. S. Sarıkaya-M. N. Bardakçı-N. Gürkan, "İbnü's-Serrac'a Göre Sarı Saltuk", Tasavvuf, S. 32, (2013/2), s. 75-110; Evliyalar Ansiklopedisi, C. 11, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 284; Saru Saltuk hakkında bilgi için ayrıca bkz. A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık, Ankara 2002; Saltık Gazi Destanı, I-II-III, (Haz. N. Demir-M. D. Erdem), Ankara 2007.

Vedat TURGUT

aslında bu yapının bânisi Mesud Paşa'dır. Mesud Paşa'nın hânîkâhında irşad vazifesini yürüten Baba İlyas'ın da Vefâi-Rıfâi-Kâdirî-Yesevî tarihi üzerinde bir yol tuttuğu anlaşılıyor. Bilindiği üzere Baba İlyas, 1240 yılında Sultan Alaüddin'in öldürülmesini müteakib, Sadeddin Köpek'in kötü siyaseti sonucunda Kayır Han'ın yani Kır Bey'in de öldürülmesi üzerine huruç hareketine girişmiş ve "Babaî" isyanı olarak adlandırılan isyanın başını çekmiştir. Baba İlyas'ın tam künyesi "Ebu'l-Beka Baba İlyas bin Ali el-Horasanî"dir. Daha önce Hamidoğulları'nı konu alan makalemde de belirttiğim üzere, Alaüddin Keykûbad'ın zaimüddarı ve Şihabeddin Sühreverdî'nin dostu olan ve onu Anadolu'da karşılayan "Ebu'l-Kasım bin Ali et-Tûsî", Baba İlyas'ın kardeşi olmalıdır. Ebu'l-Bekâ ve Ebu'l-Kasım'ın baba isimlerinin aynı olması, Tûs kentinin Horasan'da bulunması, Ali et-Tûsî'nin kabrinin Tokat'ta bulunması, Hamidoğulları Beyliği'ne adını veren Ebu'l-Kasım oğlu Seyfüddin Hamid Bey'in oğluna İlyas adını vermesi, Hamid Bey'in Amasya sınırındaki Tokat'ta bina ettirdiği bir köprüsünün bulunması ve Koyun Gözlü Baba Zaviyesi'ne dair vakfiyyede, kardeşinin oğluna bir yer sattığına dair belgeler, bu fikrimizi destekler niteliktedir. Ebu'l-Kasım'ın oğluna Hamid ismini vermesi, Ahi Evren'in kayınpederi Evhadüddin Kirmanî ile ilgilidir. Ebu'l-Kasım'ın Hamid Bey'den başka Ali Koçi Bey ve Molla Hattab adında iki oğlunun daha varlığı tesbit edilmiştir. "Molla Hattab bin Ebu'l-Kasım el-Karahisarî" olarak bilinen kişinin, Şakaik'te Matûridî Şeyhi Ömer Nesevî'nin akaidine bir şerh yazdığı biliniyor. Buradan hareketle Hanefî mezhebine bağlı olduğu anlaşılan Molla Hattab'ın gerçek adının ise Ömer olduğu belirlenmiştir. Bu önemli şahsiyetin Şeyh Ede-Balı'nın türbesinde medfûn bulunduğu bilinmektedir. Bilindiği üzere ilk Osmanlı veziriazamlarından Alaüddin Paşa'nın adı, bir belgede "Alaüddin Paşa bin Kemalüddin" olarak geçer. İznik'teki medresede İbn Arabî ekolünden olan Davud-i Kayserî ve Tacüddin Kürdî'den sonra müderris tayin edilen "Alaüddin Esved bin Ömerü'l-Karahisarî" ile ilk veziriazam Kemalüddin oğlu Alaüddin Paşa'nın aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar Esved'in Afyon'dan geldiği yazılıp çizilmişse de Karahisarî nisbesinden kasıt, Kayseri'deki Develü Karahisarî olmalıdır. Bilindiği üzere Osmanlı kroniklerinde Orhan Gazi'nin annesi olarak gösterilen Malhun Hatun'un babasının Şeyh Edebalı olduğu belirtilmiş, ancak ilk dönem orijinal Osmanlı vakfiyesinde Malhun Hatun'un baba adı Ömer Bey olarak kaydedilmiştir. Malhun Hatun'un Orhan Bey'den başka Hamid Bey, Çoban Bey, Pazarlu Bey ve Fatma Hatun adlarında çocuklarının olduğu da vakıf belgesi dolayısıyla bilinir. Alaüddin Paşa'nın ise, Şeyh Ede-Balı'nın kızıdan doğmuş olabileceği fikri hala geçerliliğini korumaktadır. Tahrir kayıtları, bunlardan Alaüddin Paşa ve Hamid Bey'in evlâdına dair çok önemli bilgileri ihtiva eder. Özellikle Hamid Bey'in çocuklarından birinin Ömer adını taşıması ve ilk veziriazamlardan, muhtemelen Seyyid Elvan'ın oğlu olan Hacı Paşa'nın, Hamid Bey'in bu evlâdı için Nilüfer Hatun'dan satın alınan yerleri vakfettiğine dair kayıtlar, Malhun Hatun'un babasının "Molla Hattab" olarak bilinen Kemalüddin Ömer Bey olduğunu ve babası Ebu'l-Kasım'ın Ebu'l-Beka Baba İlyas'ın kardeşi olduğunu düşündürür. Anlaşılan odur ki Ertuğrul Gazi, bir yandan Hamid Bey'in kardeşi Molla Hattab'ın kızını oğlu Osman Bey ile evlendirirken, Ertuğrul Gazi'nin kardeşi Dündar Bey de kızını Hamid Bey'in oğlu İlyas Bey'e vermiştir. İlyas Bey'in oğlunun adının Dündar Bey olmasının sebebi de bu olmalıdır. Osman Gazi'nin amcası Dündar Bey'i öldürdüğüne dair kayıtlar, Hamidoğlu Dündar Bey'in Osman Gazi'den bağımsız, başına buyruk hareket ederek bir yandan Eşrefoğlu topraklarına ve diğer yandan Antalya'ya hâkim olmasıyla sonuçlanacak bir dizi askerî faaliyete giriştiğini düşündürür. Çobanoğlu Timurtaş Bey'in uçlardaki bu hareketliliği hoş görmeyerek Eşrefoğlu ve Dündar Bey üzerine yürüdüğü ve her ikisini de ortadan kaldırdığı da bilinmektedir. Bu evrede, başarısız Rodos kuşatmasından sonra daha itidalli bir siyaset izleyen Osman Gazi ve çevresindeki gazilerin, Timurtaş Paşa'nın öldürülmesinden sonra uçlarda İlhanlı baskısının da azalmasından da istifade ederek hızlı bir fetih hareketine giriştiklerine de daha önceki çalışmalarımızda değinilmişti. Murad Hüdâvendigâr Dönemi'nde Hamidoğulları'na ait bazı toprakların Kemalüddin Hüseyin Bey'den satın alınmasının arkasında yatan sebep, Karamanoğulları'na karşı alınmak istenen tedbirin yanısıra, iki aile arasındaki bu akrabalık bağıdır¹⁷.

¹⁷ TADB. TTD. EV. 579, v. 81a, 86a, 96a-b, 103b, 123a-b, 127b, 136a; Turgut, "Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları", s. 420-424, 441-442; Turgut, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair", Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, (Ed. Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin), V. 46, (December 2016), s. 403-432; A. Y. Ocak, Babaîler İsyanı; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 363-374, 383-389, 621-622; Taşköprülüzâde, Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye, İstanbul 2007, s. 23, 28; H. Mehmet Günay, "İznikli Alaeddin Esved (Kara Hoca) ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri", Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri, (2005), s. 443-453; Ayrıca bkz. Turgut "Batı Anadolu Beylikleri'nin Menşei Meselesi", s. 55-89; Turgut, "Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine", s. 1-99; Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşei ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", s. 25-55; Turgut, "Osman Gazi'nin Kimliği Meselesi ve Cihanşümûl Bir Devlete İsmi Verilmesinin Sebepleri Üzerine", C. II, S. I, Sakarya 2016, s. 83-120.

Ahi Evren'in Kırşehir'deki vakıflarına dair olan vakfiyedeki diğer önemli şahidlere geri dönersek; bunlardan en önemlilerinin başında gelen "Yunus bin İsmail" in, tahrir kayıtlarında "Şeyh Hacı İsmail oğlu Yunus" şeklinde kaydedilen ünlü Yunus Emre'den başkası değildir. Abdülkâdir-i Geylânî'nin oğullarından, Abdürrezzak tarafından irşad edildiği rivayet edilen Hacı İsmail, Bektaşî geleneğinde Saru İsmail olarak geçer. Hacı Bektaş'ı teberrüğe çıkmayan Tapduk Emre'ye Saru İsmail'in gönderilmesine dair kayıt, Kadirî geleneğinde Tapduk Emre'nin şeyhi olarak Ebu Yunus Emre'nin yani Yunus'un babasının gösterilmesi ile paralellik arz eder. Karaman Türkmenlerinin arasında yer alan aşireti ile Abdalân-ı Rûm'un diğer üyeleri gibi aynı zamanda aşiret reisi olan bir aileye mensûb olan ve İlmîye'de oldukça ilerlemişken, Tapduk'e intisab eden Yunus Emre de Ahi Evren ve dolayısıyla Kadirîyye çevresinde yer almaktadır. "Kirişçi Baba" olarak da anılan Yunus gibi Karaman Türkmenlerinin lider şahsiyetleri arasında yer alan ve Hacı Bektaş Velî ile Tapduk Emre gibi aynı çevreden beslenen Hacı İbrahim'in, Karamanoğulları'nın şeceresinde Nure Sofu'nun babası olarak adı geçen Hacı İbrahim olması ve bu kişinin gerek Yunus'un babası Hacı İsmail ve gerekse XIV. yüzyılda yaşayan Hacı İbrahim Sultan ile akraba olması kuvvetle muhtemeldir. Tahrir defterlerindeki kayıtlar, Şikârî'de verilen Karamanoğulları şeceresi ile örtüşür¹⁸.

Baba İlyas İsyânı'na çok çeşitli gruplardan oldukça fazla katılımın olduğu bilinmektedir. Bununla beraber, Hacı Bektaş Velî ve Şeyh Ede Balı'nın bu isyana katılmadıkları söylenir. Hacı Bektaş Velî, Fatma Bacı'ya el vermesi hadisesi dolayısıyla Ahi Evren ile yanî Kadirîyye ve Evhâdiyye ile yakın ilişki içindedir. Hacı Bektaş Velî'nin Yesevî dervişi olarak Horasan'dan geldiği ve babasının Horasan padişahlarından Seyyid İbrahim olarak da bilinen Seyyid Muhammed adında biri olduğu rivayet edilir. Bir kişinin Horasan'da padişah olabilmesi, Onun Karahanlı şehzâdelerinden biri olduğunu düşündürmektedir ki tarihi anlatılar, Karahanlı şehzâdelerinin Moğol İstilâsı'na kadar eyaletlerde ve şehirlerde önce Selçuklular ve sonra onların yerine iktidara gelen Harzemşahlara bağlı olarak yönetimde kaldıklarını açıkça gösterir. Tarihte Müslüman olan ilk Türk hükümdarının Karahanlı yani Haniyye hükümdarı olan Satuk Buğra Han olduğu bilinir. Oğlu Musa'nın ya da torunu Süleyman'ın "Baytaş" olarak okunan Türk isminin aslı "Bektaş"tır. Yani, Karahanlılarda Bektaş ismi yaygın şekilde kullanılmakta olup, bu bilgi Hacı Bektaş Velî'nin babasının Horasan'daki Karahanlı şehzâdelerinden olduğuna dair rivayeti ilgi çekici kılar. Karahanlı hükümdarlarından İlig Han ve oğlu Börü Tigin lakablı Tamgaç Han'ın etrafına asker toplama konusunda hiçbir sıkıntı çekmediklerine dair bilgiler, Hacı Bektaş'ın yeniçeriler arasındaki üstün konumuna bir açıklama olarak kabul edilebilir¹⁹.

Yukarıda Hacı Murad-ı Veli yâni Bedrüddin Muslih anlatılırken, bu ismin Osmanlı padişahlarının Mehmed'den sonra en fazla kullandıkları isme mülhem olduğunu belirtmiştik. Osmanlı rivâyetlerinde Osman Gazi'nin soyunun Şeyh Ede-Balı'nın kızıyla yaptığı evlilik üzerinden yürüdüğü bilgisi, Hacı Murad-ı Veli'nin Şeyh Ede-Balı ile aynı kişi olup-olmadığı düşüncesini akla getirir. Elbette ki bunun için Şeyh Ede-Balı'nın gerçek adının kaynak belirtilmeksizin Hüseyin Hüsameddin tarafından "İmadüddin Mustafa bin İbrahim bin İnaç el-Kırşehrî" olarak verildiği bilgisini göz ardı etmek gerekir. Ancak bu tevatüre de dikkat edilmesi halinde Şeyh Ede-Balı ile Ahi Evren arasındaki yakınlığın izlerini tespit etmek mümkündür. Birincisi, hem Şeyh Ede-Balı'nın hem de Hacı Bektaş'ın baba adları İbrahim'dir. Bununla beraber, burada asıl dikkatimizi çeken "İnaç" tarzındaki okumadır. İnaç'ın hiçbir manası yoktur. Esasen, verilen bilgi doğru ise, en doğru okuma şekli

VGMA, D. 608/2, s. 16-17/8; BOA, A.E. OÖ, Dosya: 1, Gömlek: 2, 901 M. 01; TADB. TTD. EV. 565, v. 34b-35a, 65a, 66a, 90a; TADB. TTD. EV. 584, v. 103a, 121b-122a, 138a; Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 295-296, 333, 385; Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi, s. 223, 453-455; Çakır, Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirîlik, s. 311-320; Abdülbaki Gölpinarlı, Yunus Emre/Hayatı, İstanbul 1936, s. 65-66; İ. Hakkı Konyalı, "Karaman'daki Yunus Emre", Türk Yurdu (Yunus Emre Özel Sayısı), S. 319, (Mayıs 1966), s. 146-150; Cahit Öztelli, Belgelerle Yunus Emre, Ankara 1997, s. 17.

TADB. TTD. EV. 565, v. 177a-b, 194b; Elvan Çelebi, Menakibü'l-Kudîyye fi Menâsibü'l-Ünsiyye..., s. 169; Hacı Bektaş Velî, Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden, Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu Bildirileri, (Der. P. Ecevitoglu-A. M. İrat-A. Yalçınkaya), Ankara 2010; Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi, (Haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüsoğlu), Ankara 2010; Mahmud Esad Coşan, Makalat-ı Hacı Bektaş Velî, İstanbul 2013; Hacı Bektaş Velî Külliyyatı, (Haz. G. Aytaş-Ö. Özkan-H. Duran-M. Bankır-B. Y. Altınok), Ankara 2010; Harun Yıldız, "Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde Ahi Evren", Gazi Üniversitesi İ. Ahi Evren-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, C. 2, Kırşehir 2005, s. 1030-1037; Abdülkerim Özyayın, "Karahanlılar", DİA, C. XXIV, s. 412-414; Ergin Ayan, "Karahanlı Hanedan Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla İlişkileri", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. IV, S. V, s. 392-408; Ayan, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 173, (Mart-Nisan 2008), s. 109-128; Ömer Soner Hunkan, Türk Hakanlığı Karahanlılar, İstanbul 2015.

Vedat TURGUT

“İmadüddin Mustafa bin İbrahim bin et-Taç el-Kırşehri” olmalıdır. Buradaki “Tac” ibaresi, Şeyh Ede-Balı’nın Ahi Evren ile Kırşehri’nde sadece tanışık olmadıklarını, ayrıca Onun Ahi Evren’in ahfadından bulunduğunu düşündürür. Nasreddin Hoca’nın yanında “İmad” adında birinin olduğu bilinmektedir. Buradaki “İmad”ın, İmadüddin’in kısaltılmışı olduğu açıktır. Nasreddin Hoca ve Şeyh Ede-Balı arasında bir ilişkinin var olduğuna yönelik bu ipucu, Ahi Evren ile Nasrüddin Hoca’nın aynı kişi olduğuna yönelik tezi de kuvvetlendirir. Şeyh Ede-Balı’nın da Ahi Evren gibi “debbağ” olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Şeyh Ede-Balı hem bir Babaî şeyhi, hem de Ahilerin reisidir. Şeyh Ede-Balı’nın arşiv kayıtlarına yansıyan çocuklarının isimlerine bakıldığında, Onun Ahi Evren ile olan sıhriyeti daha iyi anlaşılabilir. Bu kayıtlara göre; Şeyh Ede Balı’nın oğlunun adı Mahmud Paşa, Mahmud Paşa’nın oğlu’nun adı Mehmed Paşa, Mehmed Paşa’nın oğlu Derviş Mahmud ve Derviş Paşa’dır. Ede-Balı Zaviyesi’ni son tasarruf eden kişi olarak Derviş Paşa’nın oğlu Mehmed kayıtlıdır. Kayseri Tarihi ile bir kitap te’lif eden A. Nazif Efendi, Tacüddin Emir Tac’ın yani Abdülkadir-i Geylanî’nin torunu olan faziletli zâtn, Baba İlyas’ın ortadan kaldırılması işinde büyük hizmetleri görülen ve Sadüddin Köpek tarafından zina isnad edilerek recm ettirilen Tacüddin İbrahim olduğunu iddia eder. Halbuki bu kişinin Baba İlyas’a karşı mücadele ettiğine dair herhangi bir kayıt olmadığı gibi, Sadüddin Köpek de Babaî İsyanı’ndan önce öldürülmüştür. Burada adı geçen Tacüddin İbrahim’in, Şeyh Ede-Balı’nın babası olarak ecen Vezir Tac oğlu İbrahim olması ise imkân dahilinde görülebilir²⁰.

Bilindiği üzere Ahi Evren, asıl adı Evhaddüdin Kirmanî’nin cariyyeden doğma kızı ve Hacı Bektaş Velî’den el alarak Bacıyan-ı Rûm’un reisi olan Fatma Bacı ile evlenmiştir. Evhâdüddin Kirmanî’nin de şeyhi Rüknüddin Şûcasî’nin Kutbüddin Ebherî’nin kızıdan doğan kızı ile evlendiği rivâyet edilir. Kutbüddin Ebherî’nin eşinin ise şeyhi olan Ebu’n-Necib Sühreverdî’nin kızı olduğu belirtilmektedir. Yani, Evhâdiye, Şucâsiye ve Ebherîye, Sühreverdîye’nin şubeleri konumunda olup, Sühreverdî’nin de Abdülkadir-i Geylânî ile bağlantılı olduğu, hatta kardeşi Ebu Cafer Muhammed’in çocuğunun olması için Abdülkadir-i Geylânî’den dua/nefes istediği ve Şihabüddin Sühreverdî’nin bu dua ile doğduğu rivâyet edilmektedir. Tasavvuf geleneğinde Seyyid Abdülkadir’in, Seyyid Ahmed er-Rıfâî’nin dayısı olduğuna yönelik rivâyetler de vardır. Rıfâî’nin dayısı olduğu kesin olarak bilinen Mansurü’l-Batayihî’nin Şeyh Ebu’l-Vefa tarafından irşad edildikten sonra hem yeğeni Ahmed er-Rıfâî’ye, hem de Abdülkadir-i Geylanî’yi irşad eden Hammad Debbas’a hırka giydirdiği bilinmektedir. Menâkıbnâmelerde, Ebu’l-Vefa Bağdadî, Abdülkadir-i Geylânî ve Ahmed er-Rıfâî’nin birbirlerinden övgüyle bahsettikleri görülür. Abdülkadir-i Geylânî’nin irşad faaliyetlerine girişmesinde teşvikçilerinden biri olarak zikredilen Yusuf el-Hemadânî’nin yetiştirdiği Ahmed Yesevî’nin de Kadirîyye’nin doğduğu aynı zaman diliminde, o yola paralel târikini Horasan’da teşkil ettiği anlaşılıyor²¹.

Muhyiddin Abdülkadir-i Geylânî’nin, Muhyiddin Arabî ile olan düşünsel birlikteliği, Arabî’nin babası ile Abdülkadir-i Geylanî arasında geçtiği rivayet edilen bir hadise ile sulbî birlikteliğe dönüştürülmeye çalışılmıştır. “Vahdet-i Vücûd” doktrini ile ünlenen İbn Arabî’ye Muhyiddin adını verenin Abdülkâdir Geylânî olduğu ve İbn Arabî’nin doğmasından bir sene sonra vefat ettiği söylenir. Dolayısıyla İbn Arabî’nin yetiştirdiği Sadrüddin Konevî ile Ahi Evren arasında var olduğu bilinen çok yakın ilişkinin perde arkasında yatan şey bu düşünce birlikteliğidir. Bilindiği üzere Konevî, babası Mecidüddin İshak’ın vefatının ardından İbn Arabî’nin annesiyle evlenmesiyle Muhyiddin’in evlatlığı olmuş ve bütün hayatını onun doktrinini yaymak için sarfetmiş, Orhan Gazi’nin İznik’te kurduğu medresenin ilk müderrisi olan Davud-i Kayserî ve onun halefi olup kızını

²⁰ TADB. TTD. 541, v. 54a-b; BOA. TD. 453, v. 230a-231a; TADB. TTD. 585, 282b-283b; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, II, İstanbul 1327, s. 428; Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul 1999, s. 38; Turgut, Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme, Bilecik 2015, s. 100; Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, s. 353; Bayram, Nasreddin Hoca ve Ahi Evren, s. 64-90; Ahmet Nazif Efendi, Mir’at-ı Kayseri, (Haz. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri 1987, s. 86-87; Selahattin Döğüş, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Edebalı Meselesi”, OTAM, S. 37, (Ankara 2015), s. 61-86; Ocak, “Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu”, Osmanlı Beyliği (1300-1389), s. 167; Ocak, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahilik Ve Şeyh Edebalı: Problematik Açısından Bir Sorgulama”, II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2000, s. 247; Kamil Şahin, “Edebalı”, DİA, C. X, s. 393-394.

²¹ Bayram, Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmanî ve Menâkıbnâmesi, s. 32-40, 62-70; Çakır, Mehmet Rif’at Efendi’nin Nefhatü’r-Riyâzi’l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu’da Kâdirlik, s. 59-61, 77, 272-278; Şahin, “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Târikati”, s. 43; Ali İpek, “Sultan Sancar’ın Tasavvufa Olan İlgisi”, Harakani Dergisi, I, (2014), s. 129/121-140.

Şeyh Ede-Balı'ya nikahlayan Tacüddin-i Kürdî gibi âlimlerin yetişmesinde önemli hizmetler görmüştür. Bütün bunlar yukarıdaki tesbit ve tahminlerimizi kuvvetlendiren delillerden olup, Cüneydiyye, Üveysiye, Bistâmiyye, Vefâiyye, Kadirîyye, Rifâiyye, Sühreverdîye, Evhâdiyye, Ebheriyye, Ekberîyye, Yesevîyye, Hevvâriyye, Mevlevîyye ve Zeyniyye'nin temel olarak aynı çizgide yer aldıkları tarihi vesikalarla sabittir. Harîrîzâde de Vefâiyye, Sühreverdîyye, Rifâiyye ve Ebheriyye'yi Hevvâriyye tarikatının alt kolları olarak kabul eder²².

Sonuç

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda tasavvufî düşünce ve din anlayışının ne şekilde olduğu yönündeki tartışmalara yeni bakış açıları sunmak adına hazırlanan bu çalışma vesilesiyle Kadirîliğin, Anadolu'ya Eşrefoğlu Rumi'den 200 yıl önce Ahi Evren veya babası Şeyh Ahmed Fakih ile geldiği ve ahiliğin Osmanlı Devleti'nin kurulmasındaki asıl itici güç bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ahi Evren ve ahfadının, cihan imparatorluğunun kuruluşu aşamasında sosyal siyasette buldukları konum, bu tespitin doğruluğuna işaret eder. Tasavvuf dünyasında neredeyse bütün yolların Abdülkadir-i Geylânî'ye çıkmasını sebebi, bundan fayda sağlamak için kendine göre bir eser kaleme almış kişilerin yazmalarından ziyade, tutulma amacı vergi tahsilinden başka bir şey olmayan tahrir kayıtları ve vakfiyelerle çok daha anlaşılır hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında çok önemli hizmetleri görülen ve devletin manevî kurucuları olarak kabul edilen tasavvuf ehlinin heterodoksluğu konusu gerçekten tartışmaya açıktır. Örneğin; Hacı Bektaş Veli'ye dair elimizde bulunan tüm anlatılar ve ona ait olduğu düşünülen eserler, en erken XVI. yüzyıl ile tarihlenmiş iken, bunlardan sadece bir kısmı üzerinden onun düşünce dünyasını anlamaya çalışmak eksik ve taraflı bir yaklaşım sergilemek olacaktır. İslam Dini'nin Ortodoks ve Heterodoks olmak üzere iki ayrı çizgide algılandığı düşüncesinin, "akaid" ile ilgili eserlerin yeterince incelenmemesinden kaynaklandığı açıktır. Örneğin, Ortodoks bir yorum olan Matûridî akaidine göre, "iman" ile "amel" farklıdır. Bir insanın Müslüman olarak kabul edilebilmesi için Onun iman ettiğini açıklaması yeterlidir. Onun işlediği günahlar; büyük olsun, küçük olsun, kul hakkına apaçık girerek toplumun ahengini bozan davranışlar sergilemesi dışında, tamamen yaratan ile yaratılan arasındaki bir sorundur ve kişinin işlediği fiilin günah olduğunu kabul etmesi Müslümanlığı için yeterlidir. "Zina" ve "ıçkı" gibi yasaklara yönelik bu anlayışın dışında, örneğin "hulûl" (Allah'ın bir bedende görünmesi) düşüncesi de "zillullah-i fi'l-alem" yâni "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olma anlayışının en uç algılanış biçimidir. Bu tarz uç algıların iktidara geldiği dönemlerin, çok kısa süreli dönemler olmasından dolayı, baskın olan görüşün dışında kalanlara "heterodoks" denilmesi mümkün görülebilir. Bununla beraber, Hallac-ı Mansur örneğindeki gibi, "Vahdet-i Vucûd" felsefesindeki "fenâ fi'l-lah" ilkesinin, en basit fakat en yanlış anlaşılmaya müsait olarak "Ene'l-Hak" şeklinde ifade edilmesi, "hulûl" anlayışına sahip olduğunu göstermez. Derinlikli düşünemeyen halk arasında bunun "hulûl" olarak algılanma tehlikesi ve Hallac'ın kendini günahlarından tenzih ettiğini ilân etmesi, işkencelere maruz kalarak öldürülmesine sebep olmuştur. Buradan çıkarılabilecek sonuç, "vahdet-i vücud" ve ona bağlı "gölge" anlayışının önce "ayna", oradan da "hulûl" anlayışına doğru sıvrıldığıdır. Belki hulûl anlayışı da antik dönem firavunist/nemrutist anlayışa kapı aralayan kadim bir görüş olarak telakki edilmiştir. Bu da İslam dinine mensub olanların, "hoşgörü"den, "hoşgörüsüzlük"e doğru evrilmesine sebep olan en önemli kırılma noktalarının başını çekmiştir.

XIII. yüzyıl dünyasına yön veren konumundaki tasavvuf ehlinin, dünyevî işlerden ve siyasetten uzak kişiler olarak tasavvur edilmesi de tarihi gerçeklikle bağdaşmaz. Ahi Evren, Yunus Emre ve diğer önde gelen tasavvuf ehlinin tamamına yakını meslek sahibi kişiler olarak, sosyal siyasetin tam da merkezinde yer alıyorlardı. Mevlana, Ahi Evren, Yunus Emre, Saru Saltuk, Barak Baba vb. eşhâsın, dönemin baskın dini ve dünyevî görüşünün dışında olmayıp, merkezinde yer almalarından dolayı heterodoks olarak tavsif edilemeyecekleri açıktır. Toplumsal siyasetin bu öncül kişilerinin günümüze kalan yazma eserlerinin birçoğu istinsah metin olsa da bu istinsahların aslına sadık olarak yapıldığında şüphe duymak için elde kayda değer hiçbir delil yoktur. Bugüne kadar ortaya konan

²² Bayram, "Sadrüddin Konevî ile Ahi Evren'in Mektuplaşması", Selçuklu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 2 (1983), s. 51-75; Bayram, Tasavvufî Düşüncenin Esasları, s. 75; Çakır, Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirîlik, s. 24-26, 85, 102, 115, 123, 278-297; Şahin, "Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Târikatı", s. 43; Ekrem Demirli, "Sadreddin Konevî", DİA, C. XXXV, İstanbul 2005, s. 420-425; Hünkar Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi, s. 467-489; M. Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabi, Muhiyiddin", DİA, C. XX, İstanbul 1999, s. 520-522.

Vedat TURGUT

deliller, “kerâmet” kavramını reddetmekle beraber aynı reddiyeyi sihir ve büyü kavramına karşı sergilemeyen bir anlayış çerçevesinde ve istinsah metinlerinin sonradan sünnî bir anlayış çerçevesinde tahrif edildiği önyargısına dayanılarak şekillenen yorumlardan ibarettir. Esasen, “seyyid” oldukları için toplum nazarında büyük saygı gören sûfi çevrelerin, özellikle hilafet makamı için tehlike arz edecek kadar cazibe merkezi olanlarının, günümüzde olduğu gibi kendilerine karşı kurulan “zina” ve “içki” motifli komplolarla sınanması; modern araştırmacıların önemli bir kısmını şeyhlerin bu fiilleri gerçekten işlediği düşüncesine götürmüştür. Yukarıda da değinildiği üzere, şer’î hükümlere bağlılıkları yazdıkları eserlerde de açıkça belli olan bu kişilerin, gerçekten bu fiilleri yapmış olsalar da Ortodoks akaidi, yapılan fiilin yasak olduğunun kabul edilmesi halinde, hükmün Allah’a ait olacağını kabul ettiği için “heterodoks” kabul edilmeleri mümkün değildir. Bu konu, daha geniş olarak bundan sonraki çalışmamızda ele alınacaktır.

Bütün bu zikredilen mutasavvıflar, “tevhid” yani “vahdet-i vücud” fikri ve inancını sadece Allah’ın birliği manasında ele almıyorlar, aynı zamanda fütüvvet teşkilatı içinde örgütledikleri esnafları birbirlerine “Ahi” yani kardeş yaparak toplum içinde de birliktelik, uyum ve ahenk sağlamaya çaba sarfediyorlardı. Birlikten kuvvet doğduğunu, toplumun gencinden yaşlısına herkese ilan ediyorlar, zikir meclislerini dahi bu sebeple teşkil ediyorlardı. Darü’l-İslam’ı yek vücud hale getiren bu düşünce sisteminde mutasavvıfları, toplumu meydana getiren organları vakıflar vasıtasıyla birbirine bağlayan damarlar olarak tanımlamak mümkündür. Bunlara “sâdat damarları” denebilir. Doğudan Moğollar ve Batıdan Haçlılar tarafından kısıp alınmak üzere olan İslam Medeniyeti’nin tarihe mâl olan bu simâlarını, birbirlerinden nefret eden, birbirlerini kıskanan, yatıp-kalkıp birbirleriyle mücadele eden sıradan insanlar ve hatta psiko-nevrotik kişilikler olarak takdim etmek, günümüz dünyasının “rekabetçi” anlayışı üzerinden, geçmişini değerlendirmenin bir sonucudur. Hülagü ile Kadıhan arasında geçtiği rivâyet edilen konuşma, İslam dünyasının içine düştüğü durumun, Müslümanların birlik ve beraberliğini ortadan kaldıran hased ve nefretle dolu mücadelelerinden kaynaklandığına işaret eder. Aşık Paşa ve temsil ettiği tasavvufi dünyanın diğer üyelerinin, “kaos” döneminin tam ortasında, İslam dünyasının birlik ve beraberliğe olan ihtiyacını vurgulamaları da tasavvuf ehlinin birbirleriyle mücadele eden toplumlara uymaktan ziyade onları uyardıklarını göstermektedir. Bu mutasavvıfların ellerindeki şecerelerin sahte olup olmamasından ziyade, peygamber soyundan geldiğine inanılan kişilere saygı duyulmasının, bu sığata yaraşır bir hayat sürmelerine bağlı olduğu üzerinde özellikle durulmalı, İslam öncesinde var olan Şamanların İslam’a geçişle beraber Türklere “Baba” ve “Dede” oldukları genellemesinin de doğru olmadığı özellikle vurgulanmalıdır.

Kaynakça

ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA, A.E. OÖ, Dosya: 1, Gömlek: 2, 901 M. 01.
 BOA. İE. ENB. 645 ve 774.
 BOA. MAD. 262.
 BOA. TD. 438.
 BOA. TD. 453.
 BOA. TD. 48.
 BOA. TD. 49.
 C. EV. Defter: 251, Gömlek: 12674, 27/L/1135.
 TADB. TTD. EV. 541.
 TADB. TTD. EV. 560.
 TADB. TTD. EV. 565.
 TADB. TTD. EV. 571.
 TADB. TTD. EV. 575.
 TADB. TTD. EV. 578.
 TADB. TTD. EV. 579.
 TADB. TTD. EV. 584.
 TADB. TTD. EV. 585.
 VGMA, D. 600, s. 241/308.
 VGMA, D. 608/2, s. 16-17/8.
 VGMA, D. 730, s. 52/27.
 VGMA, D. 740, s. 405/158.
 VGMA, Mücedded Anadolu D. 13, s. 146.

YAZMA VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

- Abdizâde, Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, II, İstanbul 1327.
 Ahmet Nazif Efendi, Mir'at-ı Kayseri, (Haz. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri 1987.
 Akgündüz, Ahmet-Öztürk, Said, Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul 1999.
 Akşit, Ahmet, "Sultan Hatun Hakkında", Büyük Selçuklu Devletinden Anadolu Selçuklu Devletine, Mehmet Altay Köymen Armağanı, (Ed. M. Hacı Gökmen), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Yay., Konya 2011, s. 233-237.
 Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Paris Biblioteque Nationale, Supp. Turc. Nr. 1047.
 Arvas, Abdülselem, Tarih ve Folklor Bağlamında Hacı Murad-ı Veli Üzerine Bir Araştırma, Çankırı 2018.
 Âşıkpaşazâde, Menâkıb-i Tevârih-i Âl-i Osman, Berlin Staatsbibliothek, MS or Oct.: 2448; Krş için bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Atsız neşri), İstanbul 2011.
 Ayan, Ergin, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 173, (Mart-Nisan 2008), s. 109-128.
 Ayan, Ergin, "Karahanlı Hanedan Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla İlişkileri", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. IV, S. V, s. 392-408.
 Barkan, Ö. Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, II, (Ankara 1942), s. 289-376.
 Barkan, Ö. Lütfi, Hüdâvendigâr Lıvası Tahrir Defterleri, Ankara 1988.
 Başer, Tayip, "Hacı Murad-ı Veli", Karatekin Uluları, Ajans-Türk Mat., tarihsiz.

Vedat TURGUT

Bayram, Mikail, “Sadrüddin Konevî ile Ahi Evren’in Mektuplaşması”, Selçuklu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 2 (1983), s. 51-75.

Bayram, Mikail, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı’nın Kuruluşu, Konya 1991.

Bayram, Mikail, Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmanî ve Menâkıbnâmesi, İstanbul 2005.

Bayram, Mikail, Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren, İstanbul 2001.

Cebecioğlu, Ethem, “Mahmûd-ı Hayrânî”, İslâm Ansiklopedisi, C. XXVII, s. 367-368.

Coşan, Mahmud Esad, Makalat-ı Hacı Bektaş Veli, İstanbul 2013.

Çakır, Adalet, Mehmet Rif‘at Efendi’nin Nefhatü’r-Riyâzi’l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu’da Kâdirîlik, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

Çakır, Ömer, “Tarih İçinde Müslüman Türk Tip(ler)i ve Hacı Murad-ı Veli”, Çankırı Karatekin Üni., Sosyal Bilimler Enst. Dergisi, 6 (1), s. 429-440.

Çaycı, Ahmed, “Alanya Mahmud Seydi Zaviyesi”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 19, (Bahar 2005), s. 73-92.

Çelik, Rıfat İlhan, “Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açından Değerlendirilmesi”, Vakıflar Dergisi, S. 50, (Aralık 2018), s. 9-22.

Deker, Yasemin, “Hisarcık Suyu Vakfiyesi”, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi, C. 3, s. 190-193.

Demirli, Ekrem, “Sadreddin Konevî”, DİA, C. XXXV, İstanbul 2005, s. 420-425.

Döğüş, Selahattin, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Edebali Meselesi”, OTAM, S. 37, (Ankara 2015), s. 61-86.

Ebu’l-Hayr Rûmî, Saltuknâme, (Haz. Fahir İz), Harvard 1974.

Elvan Çelebi, Menakıbü’l-Kudiyye fi Menâsibü’l-Ünsiyye, Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi, (Haz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak), Ankara 1995.

Erdoğan, M. Akif, Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkâf Defteri, İzmir 2016.

Evliyalar Ansiklopedisi, C. 11, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 284.

Gökçe, Turan, XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzikiyye (Denizli) Kazası, Ankara 2000.

Gölpınarlı, Abdülbaki, Yunus Emre, İstanbul 1936.

Güler, Mustafa, “Urfa Şeyh Mes’ud Horasanî Zaviyesi”, Megaron, C. 12, S. 4, (2017), s. 589-604.

Gülten, Sadullah, “Osmanlı ve Vefâî Tarikatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu’l-Vefa Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet”, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildirileri (18-20 Ekim 2018), s. 553-570.

Günay, H. Mehmet, “İznikli Alaeddin Esved (Kara Hoca) ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri”, Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri, (2005), s. 443-453.

Gürer, Dilaver, Abdülkadir-i Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İstanbul 1999.

Hacı Bektaş Veli Külliyesi, (Haz. G. Aytaş-Ö. Özkan-H. Duran-M. Bankır-B. Y. Altınok), Ankara 2010.

Hacı Bektaş Veli, Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden, Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, (Der. P. Ecevitoğlu-A. M. İrat-A. Yalçınkaya), Ankara 2010.

Hoca Sadeddin, Tacü’t-Tevârih, Paris, Bibliotheque Nationale de France, Ancien Fonds Turc, No: 69.

Hünkar Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi, (Haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu), Ankara 2010.

İnalcık, Halil, “Aşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?”, Söğüt’ten İstanbul’a, (Der. O. Özel-M. Öz), İstanbul 2000.

Karadut, Murat, Horasan Erenlerinden Hacı Murad-ı Veli Hz., Çankırı 2014.

Karaköse, Hasan, “Ahi Evran Vakfı Hakkında İki Arapça Vakfiye Bir Berat”, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, Kırşehir 2011, s. 637-655.

Karaköse, Hasan, Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri, Ahi Şecerenâmeleri, Berâtlar, Vakfiyeler, Kırşehir 2008.

Kavak, Abdulcabbar, “Şeyh Ebubekir Abdülaziz es-Sincarî (ö. 602/1205) ve Kâdiriyye Tarikatı’nın Kuzey Irak’taki Erken Dönem Faaliyetleri”, Akademik Bakış, S. 54, (Mart-Nisan 2016), s. 147-160.

Kerimüddin Aksarayî, Müsameretü’l-Ahbar, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

Kılıç, M. Erol, “İbnü’l-Arabi, Muhiyiddin”, DİA, C. XX, İstanbul 1999, s. 520-522.

Koç, Mustafa, “Eski Anadolu Karışık Dilli Metinlerinden Barak Baba Manzûmesi”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 28, (Bahar 2018), s. 281-300.

Konyalı, İ. Hakkı, Alanya Tarihi, İstanbul 1942.

Konyalı, İ. Hakkı, Nasreddin Hoca’nın Şehri Akşehir, İstanbul 1945.

Konyalı, İ. Hakkı, “Karaman’daki Yunus Emre”, Türk Yurdu (Yunus Emre Özel Sayısı), S. 319, (Mayıs 1966), s. 146-150.

Kozan, Ali, “Türkiye Selçukluları Döneminde Akşehir’de Bir Sufî: Seyyid Mahmud Hayranî ve Zaviyesi”, Vakıflar Dergisi, S. 38, (Aralık 2012), s. 43-64.

Kökel, Coşkun, “Çankırı İlindeki Alevi Köyleri Hakkında”, Alevilik Araştırmaları Dergisi, S. 1, (Yaz 2011), s. 165-202.

Köprülü, M. Fuad, “Aşık Paşa”, İA, I, s. 701-706.

Köprülü, M. Fuad, Nasreddin Hoca, İstanbul 1918:

Köprülü, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981.

Köprülü, Orhan, “Abdal Musa”, DİA, I, s. 64-65.

Kut, Günay, “Aşık Paşa”, DİA, IV, s. 1-2.

Küçükdağ, Yusuf, “Seyyid Mahmud Hayranî ve Akşehir’de Seyyid Mahmud-i Hayranî Manzumesi”, İSTEM, Yıl: 2, S: 3, (2004), s. 59-69.

Mehmed Neşrî, Kitab-ı Cihannüma, I, (Yay. F. Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara 1995.

Muhammed b. Ali b. es-Sarrac, Tuffâhü’l-Ervâh ve Miftâhü’l-İrbah, (Haz. N. Gürkan-M. N. Bardakçı-M. S. Sarıkaya), İstanbul 2015.

Ocak, A. Yaşar, “Barak Baba”, DİA, C. V, Ankara 1992, s. 61-62:

Ocak, A. Yaşar, “Elvan Çelebi”, DİA, 11, s. 63-64.

Ocak, A. Yaşar, “Geyikli Baba”, DİA, C. XIV, İstanbul 1996, s. 45-47.

Ocak, A. Yaşar, “Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufî Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu”, Osmanlı Beyliği (1300-1389), (Ed. E. Zachariadou), İstanbul 1997, s. 159-173.

Ocak, A. Yaşar, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahilik Ve Şeyh Edebalı: Problematik Açından Bir Sorgulama”, II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2000, s. 241-247.

Ocak, A. Yaşar, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)”, Selçuklular, Osmanlılar ve İslam, İstanbul 2017; Krş için bkz. Ocak, A. Yaşar, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine

Vedat TURGUT

- Farklı Bir Yaklaşım”, Belleten, LXX, S. 257, (Ankara 2006), s. 119-187.
- Ocak, A. Yaşar, Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü), İstanbul 2016.
- Ocak, A. Yaşar, Sarı Saltık, Ankara 2002.
- Öntuğ, Mustafa Murat, “Bir Eğitim Kurumu: Mahmud Paşa Zaviyesi ve Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, XXX, s. 139-154.
- Öztelli, Cahit, Belgelerle Yunus Emre, Ankara 1997.
- Saltık Gazi Destanı, I-II-III, (Haz. N. Demir-M. D. Erdem), Ankara 2007.
- Sarıkaya, M. S.-Bardakçı, M. N.-Gürkan, N., “İbnü’s-Serrac’a Göre Sarı Saltık”, Tasavvuf, S. 32, (2013/2), s. 75-110.
- Şahin, Faruk, Vakıf Şehri Kırşehir, Kırşehir 2012.
- Şahin, Haşim, “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Târikatı”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, 70, (2014), s. 39-54.
- Şahin, Haşim, “Vefâilik ile Zeynîlik Arasında Bir Osmanlı Mutasavvıfı: Seyyid Velâyet”, Dervişler ve Sûfi Çevreler, İstanbul 2017, s. 165-167.
- Şahin, İlhan, “Ahi Evran Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair”, Türklük Araştırmaları Dergisi, I, İstanbul 1985, s. 325-341.
- Şahin, Kamil, “Edebâli”, DİA, C. X, s. 393-394.
- Tarım, Cevat Hakkı, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, Kırşehir 1938.
- Tarım, Cevat Hakkı, Tarihte Kırşehri-Gülşehri ve Babaîler-Ahiler-Bektaşiler, İstanbul 1948.
- Taşköprülüzâde, Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye ve Ulemâi’d-Devleti’l-Osmaniyye, İstanbul 2007.
- Teberoğlu, Haydar, Alperen Seyyid Pir Hacı Murad-ı Veli Velayetnamesi, Ankara 2011.
- Tuncer, H. Baki, “Kitabelerimiz”, Vakıflar Dergisi, II, Ankara 1942, s. 431-456.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998.
- Turan, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar, Ankara 1988.
- Turgut Vedat, “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V Bildirileri, C. I, Kocaeli 2019, s. 391-472.
- Turgut, Vedat, “Batı Anadolu Beylikleri’nin Menşei Meselesi”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. III, S. V, Sakarya 2017, s. 55-89.
- Turgut, Vedat, “Germiyanogulları’nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. III, S. V, Sakarya 2017, s. 1-99.
- Turgut, Vedat, “Hamidoğulları ve Tekeoğulları’nın Menşei ve Vakıflarına Dair”, Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, (Ed. Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin), V. 46, (December 2016), s. 403-432.
- Turgut, Vedat, “Menteşe Bey’in İsmi, Menşe’i ve Menteşeoğulları’nın Vakıflarına Dair”, Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, S. 49, İstanbul 2017, s. 25-55.
- Turgut, Vedat, “Osman Gazi’nin Kimliği Meselesi ve Cihanşümûl Bir Devlete İsminin Verilmesinin Sebepleri Üzerine”, Akademik İncelemeler Dergisi, C. II, S. I, Sakarya 2016, s. 83-120.
- Turgut, Vedat, “Vakıf Belegelerine Göre Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Al-i Timurtaş Paşa”, Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, S. 53,

İstanbul 2019, s. 51-120.

Turgut, Vedat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme, Bilecik 2015.

Uçar, Ramazan, "Pir-i Sâni: Abdal Musa", Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, (Ed. H. İbrahim Bulut), Sakarya 2010, s. 273-287.

Uluçam, Abdüsselam, "Sırçalı Medrese", DİA, C. 37, s. 126-127.

Uzunçarşılı, İsmail H., "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, İstanbul 2012, s. 25-32.

Yıldız, Harun, "Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde Ahi Evran", Gazi Üniversitesi I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, C. 2, Kırşehir 2005, s. 1030-1037.

Yılmaz, Hakan, "Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Deliller Işığında Çürütülmesi", Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, I, (Ed. Doğan Savaş-Sezai Sevim), İstanbul 2017, s. 461-506.

Yılmaz, Hakan, "Seyyid Kasım el-Bağdadî ve Seyahatnâmesi'nin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", Osmanlı'da Yönetim ve Savaş, (Ed. M. Yaşar Ertaş-H. Kılıçaslan), İstanbul 2017, s. 17-40.

Yinanç, Refet, "Mevlana'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Vakfiyesi", Yirmialtı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları, Konya 1938, s. 68-71.

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler*

Ersin KIRCA*

Giriş: Ali Portuk Bey'in İsmi ve Menşei

Kanuni Dönemi Osmanlı denizcilerinden olup Rodos ve Kocaeli Sancakbeyliği görevlerinde bulunmuş olan Ali Bey'in ismi arşiv kaynaklarında Ali Pörtük, Ali Pertek ve Ali Bey şeklinde geçmektedir. Ali Bey o dönem kaynaklarından Zekeriyazâde'nin Ferah¹, Mehmed b. Mehmed'in Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar² isimli eserlerinde "Ali Pertek"; Âgehî'nin Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar³ isimli eseri ile Selanikî Tarihi'nde⁴ "Ali Pörtük", Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclis⁵ isimli eserinde ise Ali Pornak olarak zikredilmektedir. Peçevî (Peçûyî) Tarihi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ve başta Hammer ve Yorga olmak üzere birçok yabancı kaynakta ise Ali Portuk ismi yaygın bir şekilde kullanılmıştır⁶. Sigetvar Tehlikesi isimli bir Macar Destanı'nda ise "Ali Kurt" ve "Ali Kurtog" isimlerinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz⁷.

Yabancı kaynaklarda "Portuk" isminin sıkça kullanılması Ali Bey'in aslen Portekizli olmasından dolayıdır⁸. Bir Alman kaynağında verilen bilgiye göre Ali Portuk doğuştan bir Portekizliydi. Gençliğinde korsanlar tarafından kaçırılıp Barbaros Hayreddin Paşa'ya getirilmişti. O birçok cesur savaşçı yetiştirdiği gibi Ali Portuk'u da karada ve denizde başarılı bir savaşçı olarak yetiştirmiş, Ali Portuk daha sonra sadık ve cesur bir lider olarak Sultan'a hizmet etmişti⁹.

* Bu konu hakkında tarafımdan ayrıntılı bir makale hazırlanmakta olup bu bildiri makalede yer alan bilgilerin yabancı kaynaklarla olan kısmından hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, ersin.kirca@kocaeli.edu.tr

¹ Zekeriyazâde, Ferah, Cerbe Savaşı, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1980. s. 25, 52, 43, 52.

² Abdullah Sağırılı, Mehmedb.Mehmed er-Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar'ı ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, tahlilleri), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 250

³ Kübra Naç, Âgehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı: İnceleme-Tenkitli Metin, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013., s. 155, 161, 162, 173,

⁴ Selanikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selanikî, I. Cilt, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 23, 24, 25, 28

⁵ Cemal Göçmen, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2009, s. 52

⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2001, s. 301; Peçevî (Peçûyî) İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, I. Cilt, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992., s. 292, 293; Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, 3. Cilt, Otuz Üçüncü Kitap, Sabah Gazetesi-Üçdal Neşriyat, (yayın yılı yazılmamıştır), s. 478; Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt III, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 100; Die Burgvesten und Ritterschlösser der Österreichischen..., 9-10. Ciltler, s. 113-115.

⁷ Alpertunga Altaylı, Miklós Zrínyi Ve Szigeti Veszedelem, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, Alpertunga Altaylı, Miklós Zrínyi'nin Szigeti Veszedelem (Siget Tehlikesi) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010.

⁸ Bkz. Yorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt III, s. 100

⁹ Die Burgvesten und Ritterschlösser der Österreichischen..., 9-10. Ciltler, s. 113-115.

Ali Portuk Bey ile ilgili yukarda verilen bilgiler dışında, onun Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte olduğu döneme dair elimizde ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Onun hakkında kaynaklara ve belgeler yansıyan ilk bilgiler iyi bir korsan olduğu¹⁰ ve 21 Haziran 1559 tarihinden önce Rodos Sancakbeyliği görevinde bulunduğuudur.

Birinci Kocaeli Sancakbeyliği (21 Haziran 1559- 25 Ekim 1563)

Kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla Ali Bey 1557-1559 yılları arasında Rodos Sancakbeyliği görevinde bulunmuştur¹¹. Bu görevi 15 Ramazan 966 (21 Haziran 1559) tarihine kadar sürdüren Ali Bey bu tarihte Kocaeli Sancakbeyliğine tayin olunmuştur¹².

Ali Portuk 1559 yazı başında Kaptan-ı Derya Piyale Paşa ile birlikte Akdeniz Seferi'ne çıkmıştır. Messina'da toplanan İspanya donanmasının Fransa'dan gelecek donanma ile buluşarak Trablus-garp'a saldıracakları yönünde alınan haber üzerine daha önce Rodos Sancakbeyi ve Rodos Kaptanı olan Ali Bey ile halen Rodos Sancakbeyi olan Kurdoğlu Ahmed Reis, Cezayir Beylerbeyi Piyale Paşa'nın arzı üzerine, 15 Şevval 966'da (26 Aralık 1558) Piyale Paşa'nın maiyetine tayin olunmuştur¹³. Kocaeli Sancakbeyi Ali Bey'e bu görev için bir kadirge ve bir kalyatadan oluşan iki parça kendi gemisine ek olarak beş kadirge daha verilmiştir¹⁴. Ali Bey 14 Zilkade 966 (18 Ağustos 1559) tarihinde Piyâle Paşa'nın donanmasına katılmış¹⁵ daha sonra birlikte Avlonya tarafına geçmişler ve kış mevsimi yaklaşmakta olduğundan Avlonya'dan İstanbul'a geri dönmüşlerdir¹⁶.

Ali Bey'e bu görevi esnasında 19 Zilhicce 966 (22 Eylül 1559) tarihinde gönderilen bir hükümde bazı gemicilerin yasak olmasına rağmen düşman gemilerine buğday sattıkları bildirilmiş ve Ali Bey'den denizde dolaştığı yerlerde bu şekilde buğday yüklü düşman gemisine ya da ellerinde emri şerif olmayan Dubrovnik ve sair devletlerin gemisine rast gelirse yakalayıp içine yarar adamlar koyup içindeki buğdayla birlikte gemiyi İstanbul'a göndermesi istenmiştir¹⁷. Ali Bey bu emir gereği Arbodor isimli buğday yüklü bir Venedik barçasını ele geçirip, içine on beş nefer sipahi koyarak İstanbul'a göndermiş ise de muhtemelen geminin içinde bulunan tayfalar gemideki on beş adet Osmanlı askerini etkisiz hale getirerek gemiyi Venedik'e bağlı olan Girit'e götürmüşlerdir. Daha sonra bahsedilen Osmanlı askerlerinin iadesi için Venedik Dojuna 16 Rebiülevvel 967'de (16 Aralık 1559) hüküm yazılmıştır¹⁸.

Kocaeli Beyi Ali Bey bu deniz seferinden döndükten sonra kendisine gönderilen 14 Rebiülevvel 967 (14 Aralık 1559) tarihli başka bir emirde mîrî kadirgalar için gereken kerestelerin gecikmeden yalılara indirilmesi istenmiştir¹⁹. Bu hükümden, Ali Bey'in deniz seferinden dönmüş olduğu ve Kocaeli'nde bulunduğunu anlamaktayız.

Cerbe Seferi ve Ali Portuk

Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk Bey 1560 tarihinde düzenlenen Cerbe seferi ve Cerbe kuşatmasına Kocaeli sancağı askerleriyle birlikte katıldı. Osmanlı Devleti 1560 yılı başlarından itibaren bir deniz seferi hazırlıklarına başlamıştı. Bu kapsamda 30 Rebiülahir 967 (29 Ocak 1560) tarihinde Kocaeli Sancakbeyi Ali, sancağı askeriyle birlikte gelecek baharda yapılacak olan deniz seferinde görevlendirildi²⁰. Bu konuda Sancakbeyi Ali'ye gönderilen fermanda kendisiyle birlikte sancağında bulunan alaybeyi, zeamet ve timar askerinin silah ve levazımının eksiksiz bir şekilde hazırlayıp

¹⁰ Peçevi Tarihi, s. 292

¹¹ BOA. A.DVNS.MHM.d 2, h. 1758, 1803, A.DVNS.MHM.d 3, h.611

¹² BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 19

¹³ BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 139

¹⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 132, 140, Ali Bey Piyale Paşa ile buluştuğunda maiyetinde 9 adet gemi vardır. Bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d. 3., h. 346.

¹⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d., 3, h. 346

¹⁶ Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihâr, haz. İdris Bostan, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 2008., s. 101-102

¹⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 349

¹⁸ Bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 591

¹⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 622

²⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d. 3, h. 734

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Pertek (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

İlkbaharda Boğazhisarlarında Cezayir Beylerbeyisi Piyale Paşa'nın emri altında hazır bulunması istendi. Donanmada asker ve gemi sayısının az olması yönündeki kaygıların izale edilmesi için on parça gemi daha donatılarak Kocaeli Sancakbeyi Ali Pertek Bey'in emri altına verildi²¹. Ali Bey donanma seferine katıldığında Kocaeli sancağının muhafazası için yerine kethüdası Sinan'ı vekil bıraktı²².

Ali Pertek'un Cerbe seferindeki faaliyetleri ile ilgili tek bilgi kaynağımız Zekeriyazâde'nin "Ferah" isimli eseridir. Tersane kâtibi olup donanma halkının aylıklarını vermek göreviyle²³ Cerbe seferine bizzat katılan Zekeriyazâde eserinde Ali Pertek Bey'in gerek sefer yolunda gerekse muharebe ve kuşatma esnasında yaptığı bazı faaliyetler ve kahramanlıklar hakkında malumat vermektedir.

Ferah isimli eserde Ali Pertek Bey ihakkında ilk bilgi sefer yolculuğu sırasında yaşanan bir olayla ilgilidir. Buna göre Osmanlı donanması Benefşe hisarı yakınlarında iken bir gün öğlen vakti arkadan gök gürleri gibi top sesleri duyuldu ve bu sesler deniz yüzünde yayıldı. Herkes bu sesin ne olduğunu merak ederken Piyale Paşa gemileri durdurmuştu. Bu esnada Kocaeli Sancakbeyi Ali Pertek, Piyale Paşa'nın gemisine çıkıp bu gürültünün ne olduğunun öğrenilmesi için çevre yoklaması yapılmasını teklif etti. Piyale Paşa, Ali Pertek Bey ve Mahmud Çavuş adında bir fenerli reisin gemileri ile iki gemiyi daha o gürültüyü görmeye gönderdi²⁴.

Ferah isimli eserde Ali Pertek ile ilgili bir sonraki bilgi Cerbe açıklarında yapılan deniz savaşına dairdir. Buna göre Osmanlı donanması ile düşman donanması 11 Mayıs Salı günü²⁵ Cerbe açıklarında karşılaştıklarında düşman donanması panik halinde kaçmaya başladı. Düşman donanması iki kısma ayrılarak bir kısmı deniz tarafına kaçtı, diğer kısmı ise Cerbe Kalesine sığındı. Bunun üzerine Osmanlı donanması da ikiye bölündü. Piyale Paşa komutasındaki birlikler denize kaçanların ardına düşüp kovaladı. Kara Mustafa Bey ve Ali Pertek Bey kale tarafına dönenlerin önlerini alarak düşman gemilerini birer birer avladılar. Kale tarafına kaçan gemilerden çoğu sığılarda oturup kaldı, bu şekilde çok gemi ve ganimet ele geçirildi²⁶. Ali Pertek Bey ile Kara Mustafa Paşa'nın kovaladığı gemilerden bir kısmı ağırlıklarını, varillerini ve küreklerini denize atmak suretiyle canlarını zorla kurtarıp Cerbe Kalesi'ne sığındılar²⁷.

Zekeriyazâde Ali Pertek Bey'in kuşatma esnasında yaptığı faaliyetlerden de bahsetmektedir. Buna göre 1 Şevval 967 (4 Haziran 1560) günü kalenin su kuyusunu ele geçirmek amacıyla sabaha kadar şiddetli bir savaş oldu. Osmanlı askerleri kuyuyu ele geçirdi. Birçok düşman askeri kılıçtan geçirilerek su kuyusu adeta "keler yuvasına" döndü. Kocaeli Beyi Pertek Ali Bey kuyunun olduğu yere çadırını kurdu. Ve bundan sonra düşmana o kuyudan iz göstermediler. Bu saldırı başladığı esnada saldırıyı haber alan Pertek Ali Bey, yeniçeri ağası ve diğer gazilerle birlikte hemen o bölgeye yetişmişti.²⁸

Zekeriyazâde'nin kuşatma esnasında Osmanlı askerlerinin metrisler kazarak tabyaların kenarlarına kadar yaklaştıklarını Uluç Ali ve Ali Pertek Bey gibi ünlü gazilerin metrislerinin ise deniz kenarına ulaştığını ve bu sayede gemilerle hisardaki düşman askerleri arasındaki ulaşımın kesildiğini belirtmektedir²⁹. Zekeriyazâde kuşatmanın ileriki günlerinde yine Ali Pertek Bey'in metrisinden ve onun yeniçerilerle olan ilişkisinden bahsetmektedir. Buna göre Ali Pertek Bey'in düzduğu metrislere iki tane top getirilip aralıksız top ve silah atışı yapıldı. "Ali Bey'in metrisine yeniçeri şahbazlarının metrisleri komşu idi. Dirlik düzenlik içinde ve iyilikle o yeniçerileri kendine bağladı. Alkışlar vererek (onları överek, aferinler çekerek) insan sözünün iç ve öz anlamı gereğince birbirleriyle çok anlaştılar; birbirlerine yaklaştılar. Ebu'l-feth tayfasıyla ata oğul olup gece gündüz birbirlerine

²¹ Zekeriyazâde, Ferah, Cerbe Savaşı, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1980. s. 25

²² BOA. A.DVNS.MHM.d.,. 3, h. 1255

²³ Zekeriyazâde, Ferah, s. 3

²⁴ Zekeriyazâde, a.g.e, s. 42-43. Aynı hadise için ayrıca bkz. Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar fî Esfârî'l-Bihâr, haz. İdris Bostan, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 2008., s. 101-102

²⁵ Ertuğrul Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", OTAM, Sayı 12 (1967), s. 189

²⁶ Zekeriyazâde kendisinin de bu karaya oturan gemilerden Anton Dorya gemilerinden Aleko isimli gemiyi kolayca ele geçirdiğini bildirmektedir. Bkz. Ferah, s. 52

²⁷ Ferah, s. 41

²⁸ Ferah, s. 69

²⁹ "Uluç Ali ve Ali Pertek Bey gibi ünlü gazilerin metrisleri deniz kenarına yetişti. Kafir gemilerini hisara ve hisarda olan kafirleri denize varıp gelmekten kestiler, gelirlerse de karga ve kuzgun gibi sinerek ve topal köpek gibi topallayıp sekerek gelip gider oldular", Ferah, s. 75

Ersin KIRCA

yardımcı ve arka oldular. O taraftaki muharebe düşmana sıkıntı verdi ve düşman askerleri o cephede bulunmaktan çekinir oldular³⁰. Ali Pertek Bey'in işini intizam içinde yapan, gerek emrindeki askerlerle ve gerekse yeniçerilerle iyi anlaşan ve onlar tarafından sevilen bir komutan olması ve Cerbe muhasarasındaki başarıları onun ileriki dönemde Ege muhafazası için başbuğ tayin olunması ve 1566'de Sigetvar Seferinde Tuna donanması komutanı olmasında önemli rol oynamıştır.

Osmanlı donanması Cerbe kalesini ele geçirdikten sonra 5 Ağustos 1560'da buradan ayrıldı ve 13 Eylülde Çanakkale Boğazkesen Hisarı'na ardından da Gelibolu'ya geldi. Divan'dan gelen 26 Zilhicce 967 (17 Eylül 1560) tarihli emir gereği Kocaeli Beyi Ali Bey, komutası altındaki 25 parça gemi Ege denizindeki adaların, yalıların, kalelerin ve halkın düşman ve korsan taarruzundan muhafazası için bölgede bırakıldı³¹. Ali Bey'e 27 Zilhicce 967 (18 Eylül 1560) tarihinde gönderilen emirde bu göreve tayini ve yapması gerekenler ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir³². Buna göre düşmanın 45 parça kadirgası olup bunlardan 25 adedi mükemmel donatılmış olup geri kalan gemileri iyi donatılmamış vaziyettedir. Osmanlı donanmasının Çanakkale boğazından içeri girmesinin ardından düşmanın geri kalan gemilerini donatmak maksadıyla Osmanlı topraklarına saldırma ihtimali yüksektir. Bu nedenle deniz mevsimi bitene ve düşman saldırısı ihtimali ber-taraf olununcaya kadar Ege Denizi'ndeki sancak, yalı, nahiye, köy ve kaleler muhafaza edilmelidir. Fermana belirtildiğine göre Ali Bey'in denizcilik ilminde mahir olması ve askerleri yönetmeye kadir olması sebebiyle bu göreve uygun görülmüştür. Ali Bey'in emrine 25 parça mükemmel donatılmış gemi, cengci ve kürekçi toplam 300 miktar yeniçeri verilmişti.

Fransız tarihçi Charriere de Piyale Paşa'nın takımadaların muhafazası için Ali Portuk'un emrinde 25 gemi bıraktığını bildirmektedir³³. Yorga'nın Osmanlı İmparatorluğu Tarihi isimli eserinde bu konu ile ilgili olarak Charriere'den naklen "Takımadalarda zafere rağmen "Portekiz" Ali Reis ("Ali Portuk") yönetimi altında 25 kadirga bırakıldı" ibaresi yer almaktadır³⁴.

Ali Bey'in bu görevi Aralık 1560'a kadar devam etti. Bu tarihten sonra kış mevsimi yaklaşp denizde düşman tarafından bir saldırı olma ihtimali azalmıştı. Ali Bey'e divandan gönderilen 14 Rebiülevvel 968 (3 Aralık 1560) tarihli hükümde düşmanın gemilerinin durumunu iyice araştırıp artık zarar verme ihtimali kalmadığına emin olduktan sonra görevini tamamlayıp emrindeki gemilerle birlikte geri dönmesi bildirilmiştir³⁵. Ali Bey Ege muhafazası görevinde iken Muharrem 968 (Eylül 1560) tarihinde İspanya donanmasından bir kadirgayı zapt etmiş³⁶; Safer 968 (Ekim 1560) tarihinde Osmanlı ülkesinden buğday yüklemiş bir Venedik gemisini ele geçirip İstanbul'a göndermiştir³⁷. Ali Bey'e muhafaza hizmetinde ve İstanbul'a zahire gönderilmesi hususundaki başarısından dolayı 29 Cemaziyelahir 968 (17 Mart 1561) tarihinde gelirlerine 20 bin akçe daha eklenmiş yani terakki verilmiştir.³⁸

İkinci Rodos Beyliği ve Malta Kuşatmasında Ali Portuk

Daha önce Azepler Kethüdası olarak Cerbe seferine katılan³⁹ ve daha sonra İnebahtı sancakbeyliği görevinde bulunmuş olan Süheyl Bey, 7 Rebiülevvel 971 (25 Ekim 1563) tarihinde Kocaeli Sancakbeyi tayin olundu⁴⁰. Ali Portuk Bey tekrar Rodos Sancakbeyliği'ne bu tarihte tayin olunmuş

³⁰ Ferah, s. 79-80

³¹ "Kocaeli Beylerbeyi Ali Pertek Bey serdar kılınıp memleketin yöresini korumak için alikonulsun haberi geldi.", Bkz. Ferah, s. 111, Piyale Paşa Ege Denizi'nin muhafazası için Kocaeli, Midilli ve ya Rodos beylerinden birinin başbuğ tayin edilmesini arz etmiş, divandan gelen emirde bu kişiler arasından Kocaeli Beyi Ali Bey tercih edilmiştir. Bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 1517

³² BOA.ADVNS.MHM.d., 3, h. 1527

³³ "Monseig, Pialy-Bassa ayant laissé vingt-cinq gallères pour la garde de l'Archipelago, soubz la conduite de Aly Portu, fut icy de retour le xxvi jseptembre avec le reste de son armée et lesingtune gallé resqu'il print au premier encontre devant Gerby", E. Charriere, Negociations de La France Dans Le Levant, Tome II, Paris, 1850, s. 628;

³⁴ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt III, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 100.

³⁵ BOA.ADVNS.MHM.d., 3, h. 1641

³⁶ BOA.ADVNS.MHM.d., 4, h. 1438

³⁷ BOA.ADVNS.MHM.d., 3, h. 1634

³⁸ BOA.ADVNS.MHM.d., 4, h. 1970

³⁹ BOA.ADVNS.MHM.d. 4, h. 1466

⁴⁰ BOA.DFE.RZ.d. 17, s. 343

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

olmalı. Ali Portuk Rodos Sancakbeyi tayin olunduktan sonra ona gönderilen ve elimize ulaşmış olan ilk hüküm 3 Muharrem 972 (11 Ağustos 1564) tarihine aittir. Rodos Beyi Ali'ye gönderilen bu hükümde Rodos tarafında düşman gemileri görüldüğüne dair alınan haberlerin araştırılması; şayet haberler doğru ise Midilli ve Sığla beyleri ile birlikte düşman gemileri ile mücadele edilmesi istenmiştir⁴¹.

Yorga'da yer alan bilgiye göre 1563 tarihinde Ali Bey 30 kadirgası ile Akdeniz'de idi ve İspanyollar Oran'da Cezayirliilere karşı sert bir şekilde savaşmaktaydı. Fakat Ali Portuk yerel görünümü bu savaşa müdahale etmedi. Akdeniz'de Malta korsanlarının saldırıları devam ediyordu. 1564 yılında Ali Reis korsanlarını cezalandırmak üzere 10 kadirga ile Rodos'a yöneldi⁴². Ali Bey yukarıda da değinildiği üzere bu dönemde tekrar Rodos beyliğine tayin olunmuştu ve aldığı emir gereği özellikle Ege denizinin güvenliğinin sağlanması ve burada düşman ve korsan gemileriyle mücadele etmek ile görevlendirilmişti. Cezayir-İspanyol savaşına müdahale edecek bir konumda değildi.

Ali Portuk Bey 1565 yılında gerçekleşen Malta kuşatmasında da görevlendirilmiştir. Bu konu ile ilgili 22 Cemaziyevvel 972 (26 Aralık 1564) tarihinde Karlili, Çirmen, Ağrıboz, Mora, İnebahtı, Midilli, Rodos, Teke, Karesi, Aydın, Biga, Kırşehir, Aksaray, Niğde, Hamidili, Bolu, Kastamonu, Selanik beylerine, baharda yapılacak deniz seferi için nevrudan önce gerekli hazırlıkları yaparak Donanma-yı Hümayun'da hazır bulunmaları için emir gönderilmiştir. Rodos ve Midilli beylerinde yazılan emirde yanlarında olan hassa kadirgalarını donatıp nevrudan önce kaptan paşanın tayin ettiği yerde hazır bulunmaları istenmiştir⁴³. Daha sonra 11 Cemaziyehahir 972 (14 Ocak 1565) tarihinde yukarıda ismi geçen beylere gönderilen ikinci bir hükümde Vezir Mustafa Paşa'nın Donanma-yı Hümayun'a serdar tayin olduğu bildirilmiş ve bütün eksikliklerin tamamlanarak Nevruz'dan önce Modon'da hazır bulunmaları istenmiştir⁴⁴. Osmanlı donanması 1 Nisan 1565'te İstanbul'dan hareket etmiş; O sırada 70 yaşlarında bulunan Ali Portuk dokuz kadirgası ile 6 Mayıs 1565'te Anavarin'de demirlemiş olan donanmaya katılmıştır⁴⁵. Hammer ve bazı batılı kaynaklar Ali Portuk'un 10 kadirga ile sefere katıldığını belirtmektedirler⁴⁶. Esasen Ali Bey'in 10 kadirgası vardı⁴⁷ fakat daha sonra ona ait bir kadirga Sığla Beyi Hızır Bey'e verilmiştir⁴⁸.

Malta kuşatmasında Ali Portuk'un faaliyetleri hakkında kaynaklarda sınırlı bilgi mevcuttur. Bir İtalyan kaynağında verilen bilgiye göre Rodos Beyi Ali Portuk Malta kuşatmasında, Isola kanadını yenilgiye uğratmak için üç batarya halinde 10 top ile Corradino tepesinde konuşlanmış⁴⁹ ve bu kuşatmada yaralanmıştır⁵⁰.

İkinci Kocaeli Sancakbeyliği (28 Temmuz 1565-29 Ağustos 1566)

29 Zilhicce 972 (28 Temmuz 1565) tarihli bir hükümde Rodos Sancağı'nın Tersâne Kethüdası Hamza'ya tevcih olduğu fakat kendisinin donanma ile birlikte Malta muhasarasında bulunduğu bu nedenle Malta kuşatmasının sona erip Hamza Bey'in dönmesine kadar Mısır'da sancak tasarruf eden Ahmet Bey'in Rodos muhafazası ile görevlendirildiği belirtilmektedir⁵¹. Daha sonraki

⁴¹ BOA.A.DVNS.MHM.d., 6, h. 3

⁴² Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, s. 100

⁴³ BOA.A.DVNS.MHM.d., 6, h. 453

⁴⁴ BOA.A.DVNS.MHM.d., 6, h. 594

⁴⁵ İdris Bostan, "Malta", DİA, Cilt 27, s. 540. (539-542)

⁴⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt 3, Otuz Üçüncü Kitap, s. 478.; "Ten galleys by the sexagenarian Ali Portuk the chief of the galleys of Rhodes", Sr. John of Jerusalem, The Siege of Malta, Newcastle 1850, s. 9; Pietro Gentile, Della Historia di Malta, Bologna 1566, s. 10; Geschichte des Osmanischen Reiches: Dritter Band: bis 1640, s. 105

⁴⁷ Rodos Beyi Ali Bey merkeze gönderdiği bir mektupta kendi ile olan on parça kadirganın cengci ve kürekçilerine her senede otuz yedi bin kile buğday lazım olduğunu beyan etmiştir. Bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d., 6, h. 733, 751.

⁴⁸ Ali Bey'in emrinde olan kadirgalardan birinin Sığla Beyi Hızır'a verilmesi hakkında hüküm için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d., 6, h. 787

⁴⁹ "Sullacollinadi Corradino, dove comandava Mustafa con Ali Portuk, prefetto di Rodi, avevano elevato tre terra pieni concircadieci cannoni per battere il fianco dell'Isloa.", Di Giovanni Antonio Viperano, "Storia Della Guerra Di Malta, Archivum Melitense, Vol. VIII, November 1931, s. 213 (s. 181-248)

⁵⁰ "Ali Portuk, sanjakebeyi of Rhodes, who had been wounded in Malta in 1565, Alfredo Alvar Ezquerra, "Intangible Cultural Exchanges: Christendom's Eastern Frontier as Seen by Philip II's Ambassador Chantonay (1566)", The Battle for Central Europe The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566), Ed. Pal Fodor, Brill Academic Pub. 2019, s. 254 (241-260)

⁵¹ BOA.A.DVNS.MHM.d., 6, h. 1477

Ersin KIRCA

mühimme kayıtlarından anlaşıldığı üzere Ali Portuk Bey bu tarihte ikinci defa Kocaeli Sancakbeyiliğine tayin edilmiş olmalı. Kocaeli Sancakbeyi olarak Malta Kuşatması'na katılan Süheyl Bey'in ise kuşatma esnasında hayatını kaybetmiş olduğunu tahmin etmekteyiz. Belgelerde daha sonraki süreçte Süheyl Bey'in sancakbeyi ya da beylerbeyi olarak ismi geçmemektedir.

Malta önlerinden ayrılan Osmanlı donanması Ege Denizi'nden İstanbul'a doğru yola çıktığında Kocaeli Sancakbeyi Ali Bey düşman gemilerinden haber almak, Ege yoluyla İstanbul'a iaşe getiren Mısır gemilerin düşman ve korsan saldırılarından korunarak güvenli bir şekilde Çanakkale boğazından içeri girmesini temin etmek üzere Ege denizi muhafazasına tayin olunmuştur. Ali Bey'e yardımcı olmak üzere Kavala Kaptanı, Menteşe, Rodos, Midilli ve Sığacık beyleri de görevlendirilmiştir⁵². Ali Bey'in bu dönemki görevinde gemilerle zahire getirilmesi hususu ön plana çıkmıştır. Mısır'dan gelen zahire gemilerinin güvenli bir şekilde gelmesini sağlamaktan başka ayrıca Golos iskelesinde bulunan Dubrovnik gemilerinin İstanbul zahiresi için İstanbul'a gönderilmesi hususu da Ali Bey'den istenmiştir⁵³.

Sigetvar Seferi ve Ali Portuk'un Ölümü

Ali Bey'in son katıldığı sefer Sigetvar Seferidir. Ali Bey Tuna donanması komutanı olarak sefere katılmış; Sigetvar kalesi muhasarasında bizzat görev almış ve burada şehit olmuştur. 1566 yılı baharında Piyale Paşa yetmiş kadirge ile Akdeniz seferine çıkmış⁵⁴; Kocaeli Sancağibeyi Ali Bey ise sancağı askerleri ile birlikte Sigetvar seferine Tuna üzerinden gidecek olan donanmaya başbuğ tayin olunmuştur⁵⁵. 27 Ocak 1566 tarihinde Kocaeli Beyine ve Kocaeli kadılarına yazılan hükümde Kocaeli sancağı askerlerinin Karadeniz üzerinden Tuna'ya gidecek kadirgalara girmek üzere Nevruz'dan önce İstanbul'da hazır olmaları emredilmiştir⁵⁶.

Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'nın katiplerinden olup Macarlar adına casusluk yapan Yahya Yazıcı (Janos) 1 Nisan 1566'da Komaran Komutanı János Pethő'ye yazdığı şahsi mektubunda Kanunî'nin seferi ve gideceği güzergahlar hakkında oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler arasında Aly Porthwk şeklinde yazdığı Ali Portuk Bey hakkında "Denizde arasında Aly Porthwk adlı biri bulunmaktadır, imparator onu çağırtmış ve yanına almıştır, bunun imparatorun mülkünde sancak almışlığı kale kuşatmışlığı yoktur. Malta'da öldürülen El-Korkud (El Korkwdch) bundan daha iyiydi."⁵⁷ şeklinde bahsetmektedir. Burada Ali Portuk Bey hakkında yazılan "bunun imparatorun mülkünde sancak almışlığı kale kuşatmışlığı yoktur" cümlesi gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Ali Portuk Bey Rodos ve Kocaeli Sancakbeylikleri görevinde, Cerbe ve Malta kuşatmalarında bulunmuştur.

Ali Portuk donanma ile Tuna üzerinden yol alırken Niğbolu'ya vardığında Niğbolu Kadısı Aşık Paşa kendisini top atışıyla selamlamamış; bunun sonucu olarak ta Aşık Paşa görevden alınmıştır. Ali Portuk Bey'in getirdiği bu gemilerden birisi bizzat Kanuni Sultan Süleyman için İstanbul'dan gönderilmişti. Bu kayık Tuna nehrinden geçerken o tarihte Rusçuk kadısı olan Tezkiret'üs-Şuara müellifi meşhur Aşık Çelebi'ye Kanuni Sultan Süleyman'ın kayığına karşılması söylenmiş o da; "Birkaç tahtayı ta'zimden ne şeref hasıl olur" diye cevap verdiğinden dolayı kadılıktan azlolunmuştu⁵⁸. Yabancı bir kaynakta da Rusçuk kadısı Aşık Paşa'nın Tuna Donanması komutanı olan ve Ali Portuk'u 1566 yılında Macaristan'a giderken onu selamlamayı ihmal ettiği bu nedenle görevini kaybettiği daha sonra II. Selim döneminde Üsküb kadılığına tayin olunduğu belirtilmiştir⁵⁹.

⁵² BOA.A.DVNS.MHM.d. 5, h. 554, 558, 561

⁵³ Ersin Kırca, "Kanuni Dönemi Denizcilerinden Ali Pertek (Pörtük) Bey'in Askerî Faaliyetleri", Mavi Atlas, 6(1)/2018, s. 13

⁵⁴ Piyale Paşa bu deniz seferinde 14 Nisan 1566'da Sakız'ı alarak adadaki Ceneviz idaresine son verdi. Ardından İtalya kıyılarına gitti ve Pulya bölgesini yağmaladıktan sonra İstanbul'a dönüşünde Sakız'ın Osmanlı topraklarına katılışı sebebiyle kendisine gazi unvanı verildi. Bkz. İdris Bostan, "Piyale Paşa", DİA, Cilt 34, s. 297 (296-297)

⁵⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d., 5, h. 623, 623c

⁵⁶ BOA.A.DVNS.MHM.d., 5, h. 914, 915

⁵⁷ Yasemin Altaylı, "Budin Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (2006), sayı 19, s. 43. Yasemin Altaylı ayrıca bu makalede Ali Portuk Bey'in Ali Kurt şeklinde de anıldığından bahsetmektedir. Bkz. a.g.m., s. 43

⁵⁸ Hada'ik'ül-Haka'ik fi tekmi'et'üş-Şakayık'tan naklen Ahmet Kerim Demireğen, Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 63;

⁵⁹ "Ashik", The Biographical Dictionary of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge, 3. cilt, 2 s. 342

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

Selânikî Tarihi'nde de Ali Pörtük Bey kumandasındaki Tuna donanmasının Ösek'teki köprü yapımının bittiği ve padişahın köprüyü görmek için niyetlendiği bir sırada, gece vakti ordu-yı hümayuna katıldığı belirtilmiştir. Ali Pörtük Bey padişahın yaptırdığı yeşil başlarda ve üç parça mükemmel kadırgalar ile müzeyyen bayraklar ve flandralar ile Tuna'nın Karadeniz'e karıştığı Demirkapı denilen mahalden türlü türlü sanat ve maharetlerle donanma gemilerini geçirmiş, ayrıca padişahın İstanbul'da bindiği altın ve halkârî kayığı da beraberinde getirmiştir. Tuna donanmasının gelişi o gecenin sabahında yani seher vaktinde top ve tüfek atışlarıyla kutlanmış ve büyük bir şenlik olmuştur. O gecenin gündüzünde Padişah Ali Bey'in getirdiği altın yaldızlı kayığa binerek yapılan köprüyü seyretmeye gitmiştir. Yeniçeri ağasının çadırına çıkıp biraz konaklamış, köprü hizmetindeki başarısından dolayı Yeniçeri Ağası Ali Ağa'ya hilat ve altın ihsan etmiş, Ali Pörtük Bey dahi padişahın lütuf ve inamına mazhar olmuştur⁶⁰.

Osmanlı ordusu Ösek'te yapılan köprüden geçerek 30 Temmuz'da Peçuy'a geldi, Sikloş üzerinden Sigetvar'a gidilmek üzere 1 Ağustos'ta Peçuy'dan yola çıkıldı⁶¹. Ordu Peçuy'da iken Rumeli Beylerbeyi Şems Ahmed Paşa Rumeli askerleriyle Sigetvar'a önden giderek kaleyi kuşatmakla görevlendirildi. Metris kurulacak yerleri görmek için Ali Pörtük Bey ile Pojega Sancakbeyi Nasuh Bey'de Şems Ahmed Paşa ile birlikte gönderildi⁶². Sigetvar kuşatması hakkında bilgi veren en önemli Macar kaynaklarından Istvánffy de Ali Portuk'un muhasaraya gereken askeri araç ve gereçlerle Peçuy'dan Zentlörinc sarayına gönderildiği, ertesi gün oraya ulaştığı ve sonra 1 mil uzaklıkta bulunan Sigetvar'a gittiği belirtilir⁶³.

Âgehî, kuşatma esnasında Ali Pörtük Bey'in kalenin kuzey tarafında Vezir Ferhad Paşa ile birlikte metrisler kazıp toplar koydurduğunu ve zikrolunan topları her gün, her saat ve her an düşman ve Sigetvar kalesi üzerine ateşleyip kalenin fethi ile meşgul olduğunu bildirmektedir⁶⁴. Batılı kaynaklarda ise muhasaranın Portekiz doğumlu bir dönme olan ve geçen yıl Malta'da yeteneklerini kanıtlayan askeri mühendis Ali Portuk tarafından yönetildiği yazılmaktadır⁶⁵. Sigetvar ve Ali Portuk ile ilgili bilgi veren yabancı kaynakların yararlandıkları temel eser Istvánffy Miklós'un Pannoni Historiarum de Rebus Vugaricis Libri isimli kitabıdır. Istvánffy'nin verdiği bilgilere göre Sigetvar kuşatmasında çalışmalarına en çok ihtiyaç duyulan kişi Türk ordusundaki teknik birimlerin lideri olan yetenekli Ali Portugate (Portuk) idi⁶⁶.

Bir Macar kaynağında Ali Portuk'un gayretleri sayesinde Türkler daha fazla savaş topu çıkardığı belirtilmektedir. Buna göre Türk ordusunun kuşatmadaki en önemli birliği, parlak bir teknik subay olan Ali Portuk, denetiminde görev yapan ve güneydoğu tarafından kaleye saldıran birliklerdi. Bunların beş büyük kuşatma topu ve biraz daha küçük silahı vardı. 8 Ağustos Perşembe günü, Türkler sabahın erken saatlerinde Yeni Şehir'e üç yerden saldırdı. Şehrin her iki kısmı da sürekli olarak vuruldu. Sonra Ali Portuk kendisi bir siper kazdı ve bir gecede kraliyet bahçelerinde bataklık boyunca ve bataklıkların arasından bir rampa kurmaya devam etti. Rampanın üzerine büyük toplar yerleştirildi⁶⁷.

Macar kaynaklarında yer alan bilgilere göre 10 Ağustos'ta Türkler, Eski Şehrin büyük kısmını üç taraftan ateşe tutmaya başladı. Yeniçeriler ayrıca hendeklerden çıkardıkları topraktan bir set inşa ettiler ve böylece şehre yaklaşmaya başladılar. Toplar da tamamen yanmış olan Yeni Kent'te konuşlandırıldı oradan Eski Şehir'i top atışına tutmaya devam ettiler. O gün, Türkler, Ali Portuk'un emriyle ormanlardan odun ve kalaslar getirilerek bataklık alanları geçmelerini sağlayan köprü benzeri yapılar yaptılar. Türkler hâlâ kırışlar ve kalaslar taşıyorlardı ve bu nedenle gün geçtikçe kaleye yaklaşarak yolu açtılar⁶⁸.

⁶⁰ Tarih-i Selânikî, s. 24-25

⁶¹ Âgehî, Fetihname, s. 161-162, Selânikî Tarihi, s. 25.

⁶² Peçevi Tarihi, I. Cilt, s. 293

⁶³ Hancz Erika, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Otağ Yeri, Ölümü ve Türbesi", Szülejmán szultán emlékezete Szigetváron (Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Hatırası), Szerzők, 2014, s. 59 (s. 55-73)

⁶⁴ Âgehî, Fetihname, s.169

⁶⁵ SzabolcsVarga– NorbertP ap, Erika Hancz– Máté Kitanics, Szigetvár 1566, Pécs-Szigetvár 2015 s. 112

⁶⁶ Istvánffy Miklós: Pannoni Historiarum de Rebus Ungaricis Libri, Coloniae Agrippinae: Hieratus, 1622., s. 338, ayrıca bkz. <http://szigetvar.hu/var/content/1566-09-t%C3%BCz%C3%A9rs%C3%A9g-k%C3%BCzdelme> (erişim 14 Şubat 2019)

⁶⁷ Budina Sámuel krónikája. In: Zrínyi énekek és feljegyzések. szerk. Frankovics György. Pécs, 2002. 34. Ayrıca bkz. <http://szigetvar.hu/var/content/1566-09-t%C3%BCz%C3%A9rs%C3%A9g-k%C3%BCzdelme> (erişim 14 Şubat 2019)

⁶⁸ <http://szigetvar.hu/var/1566-08a-az-%C3%BAjv%C3%A1ros-felad%C3%A1sa> (erişim: 17 Şubat 2019)

Ersin KIRCA

Yeni şehir fethedildikten sonra eski şehir kuşatılmaya başladı. Macar kaynaklarında “Türk Sultanı, başarı için 200 altın kazanan teknisyenler dehası Ali Portugo da dahil olmak üzere birçok seçkin subayı ve askeri onurlandırdı. Bir sonraki adımda, Türk topçuları toplarını yoğun Eski Şehir’de topladılar ve kalenin kuzey tarafında bataryalar kuruldu ve ateşlendi. Aynı zamanda, kalenin yakınındaki setler de “dağ” olarak adlandırıldı - bu yüzden onları çağırdılar - ve kale bastiyonlarına yaklaştılar” şeklinde bir ifade vardır⁶⁹. Burada Ali Portuk “teknisyenler dehası” olarak gösterilmekte ve padişah tarafından 200 altınla ödüllendirildiği bildirilmektedir.

Sigetvar kuşatmasına tanıklık etmiş olan bir Macar askerinin, Macar Ordusu Komutanı Kont Andreas von Bathory aracılığı ile Avusturya İmparatoru’na Sigetvar’ın düşüşü hakkında yazdığı mektup son derece önemlidir. Bu mektupta Ali Portuk hakkında şu önemli bilgiler yer almaktadır:

“Sigetvarı savunanlar kalenin yakınındaki bataklık ve sulak arazinin düşmana karşı yeterli bir müdafaa olacağını düşünmüşlerdi. Ancak Ali Portuk Paşa, özellikle bölgeyi kurutacak kanallar kazdırdı ve binlerce zavallı Hıristiyan çiftçiyi kullanarak bölgeye toprak ve odun yerleştirdi. Kısa sürede ve korkunç şekilde yolu doldurmayı başarmıştı. Osmanlılar bu işte çalıştırmak için Belgrad’da yaşayan Hıristiyanları getirmekten çekinmemişti. Övgüye layık Ali Portuk kaleye ulaşmak için yeni bir icat yaptı. Enine 3, boyuna 14 sıra olmak üzere toplam 42 adet vagonu (arabayı) zincirlerle birbirine bağlamak suretiyle bir köprü yaptı. Bunun nedeni kaleye daha sert bir saldırı düzenlemektir ve sonra da çok kısa süre içerisinde bu köprüden kaleye düzenli yıkım ve çok güçlü saldırılarla pek çok kez saldırdılar. Ancak nihayetsiz defa püskürtürdüler. Ali Portuk’un kendisi bile bizzat katıldığı göğüs göğüse verilen 13. saldırıda Kont’un adamları tarafından vuruldu. Kendisinin bu icadı geçen yıl Malta’daki St. Elmo kuşatmasında kullandığını da belirtmek gerekir.

Kont, Paşa’nın (Ali Portuk’un) öldüğüne dair haberler üzerine birçok kez boru çaldırdı ve bu haberi trampet vurdurarak ve silah attırarak büyük bir keyifle kutladı. Türk İmparatoru bu kutlamadan ötürü çok öfkelenmiş ve bu nedenle kaleye dört bir taraftan bütün paşaları, sancak beyleri, ağaları, sipahileri, Yeniçerileri ve diğer piyadeleriyle daha önce görülmemiş bir şekilde acımasızca saldırdı.”⁷⁰

Âgehî de Ali Portuk’un bu kuşatma esnasında hayatını kaybettiğini belirtmektedir. Buna göre Ali Pörtük Bey 26-29 Ağustos tarihleri arasındaki şiddetli çatışmalar esnasında şehit olmuş; Ali Pörtük Bey’in kethüdası, Köstendil, Mora ve Selanik alaybeyleri ve Rumeli askerlerinden üç bine yakın kişi daha aynı günlerde hayatını kaybetmiştir⁷¹. Ali Portuk’un ölümünden sonra 5 Eylül Perşembe günü (20 Safer) ise umumî bir saldırı yapılmış ve dış kale fethedilmiştir.

Kuşatmadan bahseden yabancı kaynaklardan da Ali Portuk’un 26-27 Ağustos 1566 tarihinden hemen sonra öldüğü anlaşılmaktadır. Szigeti Veszedelem (Sigetvar Tehlikesi) isimli eserde Ali Portuk’un 3 bin kişinin öldüğü umumi hücumdan hemen sonra öldüğü belirtilmektedir⁷² ki bu eseri aşağıda ayrıntılı olarak değerlendireceğiz. A Magyar Nemzet Története isimli eserde Sigetvar kuşatması ve Ali Portuk Bey’in ölümü şöyle anlatılmaktadır: “Kuşatmanın 4. günü (9 Ağustos) Miklós Zrínyi yeni Szigetvar’ı terk etmek zorunda kalır. Buradaki evleri yaktıktan sonra 800-900 adamıyla Eski kaleye çekilir. 19 Ağustos’ta Eski kaleyi savunamayacaklarını anlayınca kalan 600 adamıyla iç kaleye çekilir. Bu mücadeleler sırasında kuşatma komutanı Ali Portuk ölür ve yerine Seyfettin Paşa getirilir”⁷³. Osmanlı kaynaklarında Seyfettin Paşa ismi geçmemektedir.

Sigetvar Kuşatması’na dair yazılan ve 1844’te Viyana’da basılmış olan Almanca bir eserde ise şu bilgiler yer alır:

“Ali Portuk yorgunluk bilmeden mücadele etti. Kalenin etrafı su yerine çamur ve pislikle kaplıydı.

⁶⁹ Istvánffy, 345-346.

Budina Sámuel krónikája. In: Zrínyiénekekés feljegyzések. szerk. Frankovics György. Pécs. 2002. 35-36, ayrıca bkz. <http://szigetvar.hu/var/content/1566-10-az-%C3%B3v%C3%A1ros-eleste> (erişim 14 Şubat 2019)

⁷⁰ “Relation vnd Ertrackbon aus sagenönd besondern Hunde affen des Türckens Eroberung Sigechs Eruolgt auf den 7 Septembris. 1566”, Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak, Budapest 1899

⁷¹ Kübra Naç, Âgehî’nin Fetihnâme-i Kal’a-i Sigetvar’ı, (İnceleme, Tenkitli Metin), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 173

⁷² Altaylı, s. 357-358

⁷³ A Magyar Nemzet Története, c.5, s.376’dan naklen Alpertunga Altaylı, Miklós Zrínyi ve Szigeti Veszedelem, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 132

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

Engabeli arazide yeniçeriler şehre yaklaşmaya çalışıp bataklıklar içinden kaleye bir yol açmaya çalışıyorlardı. Oklar ve tüfeklerle kendilerine kale duvarları üzerinden ateş açan Macarlara karşılık veriyorlardı. Hiçbir askeri birlik mücadeleden mahrum kalmadı. Ali Portuk yorgunluk bilmeden coşkuyla savaşçılara kuşatma altında kalanların (Macarların) direncini nasıl daha hızlı aşabileceklerini gösteriyordu. Türkler şaşkınlıkla kendi olağanüstü güçlerine karşı yapılan başarılı savunmayı görüyorlardı. 17 gün sonra nihayet duvarlar delindi, sur aşıldı, şehir ele geçirildi. Ama birden çok defa geri püskürtülen Türkler büyük kayıplar yaşadı. Sayıları 300'e kadar azalan Macar savaşçıları kaleye geri çekiliyordu. Yeniçeriler geride kalanları ele geçirip öldürdü, birçok başkaları hayatını kaybetti.

Eski Şehir harabe ve yıkım içerisinde zulmün kucağındaydı. Süleyman şehrin düşüşünün Ali Portuk'un büyük mücadelesi sonucu olduğunu öğrendi. Ona 200 altın gönderdi ve kahramanlığından ve heyecanından zafiyet göstermemesini emretti. Ali Portuk daha da heyecanlandı ve kaleye daha da yaklaşılmasını sağladı. İki günlük çalışması sonucu silahlar hazır hale gelince kaleyi iki taraftan şiddetli ateş altına aldı.

Her yerde bulunma isteği ve kendi düşünceleri doğrultusunda düzen kurabilmek için Ali Portuk dikkatsizce en tehlikeli yerlere giderek ölümün kucağına düştü. Sakalını ve çenesini parçalayan bir kurşunun hedefi oldu. Yırtık bir gırtlakla cansız yere düştü.

Ali Portuk doğuştan bir Portekizliydi. Gençliğinde korsanlar tarafından kaçırıldı. Barbaros Hayreddin'e getirildi. O birçok cesur savaşçı yetiştirdiği gibi Ali Portuk'u da silahta ve karada başarılı bir savaşçı yaptı. Ali sadık ve cesur bir lider olarak Sultana hizmet etti. O yüzden en iyi birliğinin komutanının kaybı Süleyman'ı derinden etkiledi. Bir yıl önce arkadaşı ve silah arkadaşı olan Turgut La Balette (Malta) kuşatmasında kaldı. Seyfeddin kuşatma komutasını ele aldı. Bundan sonra Türkler iki defa daha başarısız hücum denemesinde bulundular⁷⁴.

Ali Portuk'un ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte bir olayları gün gün anlatan bir Macar kroniğinde 26 Ağustos tarihi ön plana çıkmaktadır. Buna göre 19 Ağustos'ta Ali Portuk, sürekli ateş ve tüm güçlerini kullandıktan sonra, Zrinyi'nin en seçkin adamlarının öldüğü eski şehri aldı. 26 Ağustosta ise Ali Portuk kaleye bir saldırı daha düzenledi fakat bu saldırıda Türkler bayraklarını ve birçok insanı kaybettiler⁷⁵. Kronikte bu tarihten sonra Ali Portuk'un ismi geçmemektedir.

Arminus Vambéry'nin yazdığı "The Story of Hungary" isimli eserde Ali Portuk'un ölüm tarihi 29 Ağustos olarak gösterilmiştir. Buna göre;

"Sultan Süleyman 29 Ağustos'ta genel bir saldırı emri verdi. Batıl inançlı sultan, bunu özellikle şanslı bir gün olarak düşündü, çünkü Belgrad'ı ve Mohaç savaşını aldığı günün yıldönümü idi. Kendini nadiren askerlerine göstermiş olan Sultan, en sevdiği savaş atına bindi ve onları cesaretlendirmek ve teşvik etmek amacıyla Yeniçeriler arasında yer aldı. Birlikleri, topçu ve kuşatmayı yöneten mühendislerin bir kaç gün önce her hazırlıklarını yaptıkları savaşa coşkuyla koştu. Fakat Zrinyi hazırды ve uyanıktı ve saldırganları büyük katliamlarla geri döndürdü. Düşmanın en seçkin topçu subayı ve askeri mühendisi olan ve Sigetvar kuşatmasını yapan Portekizli bir dönme olan Ali Portuk bu çarpışma sırasında hayatını kaybetti. Macarlar da ciddi kayıplara maruz kalsalar da, zaferlerini şenlik ve şölenlerle kutladılar."⁷⁶

Bizzat kuşatmaya katılmış olan Feridun Bey ve Agehi gibi Osmanlı kaynaklarında padişahın Mohaç savaşı ve Belgrad'ın fethi yıldönümü olan 29 Ağustos'ta Sigetvar'ı fethetmek istediği ve atına binerek yeniçerilerin yanında yer aldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Fakat her iki eserde de belirtildiği üzere Vezir-i Azam Sokollu Mehmed Paşa askerleri teşvik etmek için zaman zaman saldırılara katılmıştır. Hatta daha sonra padişah ölmeden önce yazdığı son emirde Sokullu'nun bu şekilde kuşatmaya katılmasını yasaklamıştır.

Sigetvar kuşatmasına anlatan en önemli Macar destanlarından biri Şair Miklós Zrinyi'nin Szigeti

⁷³ A Magyar Nemzet Története, c.5, s.376'dan naklen Alpertunga Altaylı, Miklós Zrinyi ve Szigeti Veszedelem, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 132

⁷⁴ Die Burgvesten und Ritterschlösser der Österreichischen..., 9-10. Ciltler, s. 113-115.

⁷⁵ Boross Mihály, Magyar Kronika, A Magyar Nemzet Története, Pest 1870, s. 187.

⁷⁶ Arminus Vambéry, "The Story of Hungary, New York-London, 1886, s. 315,

Ersin KIRCA

Veszedelem (Sigetvar Tehlikesi) isimli eseridir. 1646 yılında yazılan 15 Şarkı (Bölüm) ve 1566 dörtlükten oluşan eserde 5 Ağustos 1566'dan 8 Eylül 1566'ya kadar süren Sigetvar Kuşatması anlatılmakta, şairin büyük babası olan kale komutanı Zrinsky yücelterek vatan-perverliğin nasıl olması gerektiğini gösterilmekte ve Macar ulusuna öğütler verilmektedir⁷⁷.

Bu eserde Ali Kurt ve Ali Kortog⁷⁸ şeklinde de zikredilen Ali Portuk hakkında önemli bilgiler verilmekte; Ali Portuk iyi ve tedbirli bir komutan, Osmanlı ordusunda kuşatmayı yöneten tecrübeli bir mühendis ve kahraman bir asker olarak zikredilmektedir.

Ordunun Sigetvar'a hareketini anlatan VI. Şarkı 39, 40 ve 41. Dörtlüklerde Kanuni Sultan Süleyman'ın karınca sürüsünü andıran on binlerce yeniçeri ile ilerlediği, ayrıca ordunun ağırlığı olarak Hıristiyan kanı akıtan bir sürü muhasara topu, top mermisi, barut, her türlü savaş araç gereci, her türlü marangoz gereçleri, kocaman kalın organlar, keresteler ve çapalar, -hepsi köprü yapımında kullanılırlar- bulunduğu ve bunlara "bilge Ali Portuk'un" komuta ettiği belirtilmektedir.

54, 55, 56 ve 57. dörtlüklerde ise Ali Kortog şeklinde bahsedilen Ali Portuk'un maiyetindeki iki bin miktarı yeniçeri ve Anadolu Beylerbeyisi Osman Paşa ve Anadolu askerleri ile Sigetvar kalesinde yeniçeri ve süvarilerin konuşlanacağı ve kaleye saldıracağı yerleri keşfetmek üzere keşif amacıyla öncü birlik olarak gönderildiği ve Ali Portuk'un (Ali Kurtug) maiyetindeki iki bin yeniçeri ile ilerlediği bilgisini görmekteyiz⁷⁹. Türk kaynaklarında ise Rumeli Beylerbeyi Şems Ahmed Paşa önden giderek kaleyi kuşatmakla görevlendirildi. Metris kurulacak yerleri görmek için Tuna Kaptanı Ali Portuk Bey ile Pojega Sancakbeyi Nasuh Bey beraberinde görevlendirildiği belirtilmektedir⁸⁰. Anadolu Beylerbeyi ise Zal Mahmud Paşa'dır⁸¹, Zrinyi'nin eserinde bahsedilen Osman Paşa muhtemelen Şems Ahmed Paşa olmalıdır. Eserde bazı isimler yanlış zikredilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere Ferhad Paşa yerine de Rüstem Paşa ibaresi kullanılmıştır. Ali Portuk Bey'in kuşatma ve top kullanımı stratejisindeki tecrübesinden dolayı keşif ve kuşatma planı için önden gönderildiği bilgisi ise Türk kaynakları ile uyumaktadır.

Eserde 60. dörtlükten itibaren Ali Portuk Ali Kurt ismiyle anılmaktadır. 60. dörtlükte Ali Portuk – ordusunun yarısı yanında olduğu halde- yosunlu Almas nehrinin karşısında Sigetvar Kalesi'ni nasıl ve nereden yıkacağına bakmaktadır⁸².

Olayın devamı sonraki dörtlüklerde şöyle anlatılmaktadır: Osman Paşa'nın maiyetindeki askerler Almas deresinin karşı tarafına geçmiş atlarını çayırlara salmış, tedbirsiz ve dağınık bir şekilde bulunmakta iken Sigetvarlılar Türklere ani bir saldırıda bulunur, Türkler karıştırılmış karınca sürüsü gibi öbek öbek toplanırlar, Zirinyi ve Deli Vid isimli Macar kahramanı yüzlerce Türk'ü kılıç darbesiyle yere serer ve Türkler toz gibi dağılmaya başlar, Osman Paşa korkudan saklanacak yer arar. Nehrin karşı tarafında Yeniçeriler vardır fakat nehrin derinliği bir adam boyu kadardır. Ali Kurt Osman Paşa'ya zevkle yardıma gelir. Fakat Ali Kurt nehrin derinliğini ve bataklığını ve atlarla geçilmeyeceğini iyi bilmektedir. Yeniçeriler yardım etmek için silahlarını yukarda tutarak nehre girerler. Zirinyi beline kadar suda bulunan birçok yeniçeri öldürür. Esere göre bu baskın neticesinde Osman Paşa'nın sipahilerinden 3 bin kişi ve Ali Portuk'un yeniçerilerinden 500 kişi ölmüştür⁸³.

Bu bölümde Türkler tedbirsiz ve "karınca sürüsü", "toz parçası" gibi küçültücü ifadelerle tasvir edilmekte, Osman Paşa düşman hücumunda korkudan saklanacak yer aramaktadır. Ali Portuk ise

⁷⁷ Eserin Türkçe çeviri ve değerlendirmesi için bkz. Alpertunga Altaylı, Miklós Zrinyi Ve Szigetesi Veszedelem, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, Alpertunga Altaylı, Miklós Zrinyi'nin Szigetesi Veszedelem (Siget Tehlikesi) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010.

⁷⁸ "Osman Paşa ile Ali Kortog da gitsin", Alpertunga Altaylı, SzigetesiVeszedelem Adlı Eserin Değerlendirilmesi, s. 102.

⁷⁹ Altaylı, a.g.t., s. 192

⁸⁰ Ahmet Kerim Demireğen, Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 59

⁸¹ Ersin Kırca, "Kanuni Dönemi Denizcilerinden Ali Pertek (Pörtük) Bey'in Askerî Faaliyetleri", Mavi Atlas 6(1)/2018, s. 12, 18

⁸² Altaylı, a.g.t., s. 193

⁸³ Altaylı, a.g.t., s. 196-197

⁸⁴ Altaylı, a.g.t., s. 235-237

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

emrinde 2 bin yeniçeri bulunan, nehrin derinliğini bilen tedbirli ve yardımsever bir komutan olarak gösterilmiştir. Fakat çağdaş Osmanlı kaynaklarında böyle bir saldırıdan söz edilmez, destanda anlatılan bu kısmın kurgu olma ihtimali vardır. Şunu belirtmek gerekir ki batılı yazarlar milliyetçi duygular ve Hıristiyanlık taassubu nedeniyle her ne kadar sonradan Müslüman olmuş olsa da Ali Portuk ve Sokullu Mehmed Paşa gibi Hıristiyan kökenli kişileri övgü ile anmaktadır. Bu durum konu ile ilgili yazılmış diğer batı kaynaklarında da görülmektedir.

Eserde VIII. Şarkı'da 30. Dörtlükten itibaren Sigetvar önlerindeki ilk hücumların başarısızlığının ardından Sokullu Mehmed Paşa'nın topladığı savaş divanında Sokullu Mehmed Paşa o ana kadar yapılan hataları anlatmaktadır. Buna göre Osmanlılar Sigetvar Kalesi'ni ve burada bulunan düşman birliklerini küçümsemiş, palanga kazmadan ve casus göndermeden Ali Kurt komutasındaki iki bin yeniçeri ile güpegündüz Sigetvar'a saldırıldığını, Osman Paşa'nın 10 bin süvari ile Sigetvar'a iase ve ikmal yollarını kesmek için görevlendirilmiş iken orduyu Sigetvar önlerine getirdiği ve köprü kurmadan Almaş nehrini geçmeye çalıştığı ve bunun sonucu olarak Almaş nehri kıyısında Osman Paşa'nın birliklerinin yenilgiye uğradığını belirtmektedir⁸⁴.

Bu baskın olayından sonra padişahın da bulunduğu ordu Sigetvar önlerine gelir, karşılıklı top atışlarıyla kuşatma başlar. VII. Şarkı 56. Dörtlükte Ali Kurt'un kaleye yakın yerde çalıştığı, tüm aletleriyle palanga kazdığı ve padişahın damadı Rüstem'in 5 bin yeniçeri getirerek Ali Kurt'un yakınına bir yere yerleştiği belirtilmektedir⁸⁵. Öncelikle Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı olan Rüstem Paşa Sigetvar kuşatmasından 5 sene evvel 1561'de ölmüştür⁸⁶. Metin de Ferhad Paşa ile Rüstem Paşa karıştırılmış olmalı. Zira konu ile ilgili olarak bizzat kuşatmaya katılmış olan Âgehî, kuşatma esnasında Ali Portuk Bey'in kalenin kuzey tarafında Vezir Ferhad Paşa ile birlikte metrisler kazıp toprak koydurduğunu ve zikrolunan toprakları her gün, her saat ve her an düşman ve Sigetvar Kalesi üzerine ateşleyip kalenin fethi ile meşgul olduğunu bildirmektedir⁸⁷. Gelibolulu Mustafa Âlî, Heft Meclis isimli eserinde Kocaali Sancağı beyi Ali Bey'in Ferhad Paşa'nın batısında yer aldığını belirtir⁸⁸. Hammer'de verilen bilgiye göre Osmanlı ordusunun sağ kolunda Üçüncü Vezir Ferhad Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Zal Mahmud Paşa, merkezde Yeniçeri Ağası ile Ali Portuk bulunmaktaydı. Hudut beyleri bunların emri altındaydı. Ayrıca bizzat padişahın emriyle yeniçerilerin emrine verilmiş olan Kaçyener topu ile eski şehri dövmeye memur olmuşlardı⁸⁹.

Topkapı sarayında bulunan ve Sigetvar kuşatmasını gösteren Osmanlıca bir haritada ise Ferhad Paşa ve Ali Pertek'in toprakları iç kale çevresinde konuşlandığı görülmekte, Yeniçeri Ağası ise Zirinyi'nin daha sonra yaptırılmış olduğu yeni şehrin etrafında bulunmaktadır⁹⁰.

Eserde IX. Şarkı 5. Dörtlükte "Ali Kurt dur durak bilmeden çalışıyor, üç yerde büyük palankalar kazdırıyor, Sigetvar'ı dövdürecek toprakları oradan gece gündüz burçlarını yıktırarak" ifadeleriyle Ali Portuk'un kuşatma esnasındaki özveriyle çalışması dile getirilmiştir; 14. Dörtlükte ise Ali Kurt'un topraklarının birden ateşlendiği, 66. Dörtlükte ise Ali Kurt'un ateşlediği topraklardan birinin kale kapısının üstündeki ahşap kulelerden birini yıktığı belirtilmektedir⁹¹.

Sigetvar Veszedelem (Sigetvar Tehlikesi) isimli eserde olayların devamı ve Ali Portuk'un ölümü özetle şu şekilde anlatılır. Türkler başarısız bir hücumda bulundular ve bu saldırıda 3 bin Türk askeri öldü. Bunun üzerine Süleyman bilgisine güvendiği altı kişiden oluşan bir savaş meclisi topladı. Mecliste söz alan birinci kişi kaleye topraklarla birlikte bir kez daha şiddetli bir hücum yapılması ve şayet başarısız olunursa kuşatmanın kaldırılmasını teklif etti. İkinci kişi, kalenin etrafında 10 bin piyade ve 10 süvari yerleştirilmesini ve bu şekilde Sigetvarlıların dışardan yardım almasını önlenmesini, üçüncü kişi Ali Kurt'un toprakları ve silahlarla kaleye ateşe vermesini, kalenin etrafındaki suyun boşaltılmasını ve sulu kalan yerlerin yünlerle doldurulmasını teklif etti. Diğer üç kişi ise sonbahar yağmurları gelmeden önce kuşatmanın kaldırılması taraftarı idiler Padişah ta bu fikre ikna olmuş idi ki bu sırada Ali Kurt'un cesedini içeri getirdiler. Csontos'un topu kafasını koparmıştı, yeniçeriler vücudunu ancak kurtarmıştı⁹².

⁸⁵ Altaylı, a.g.t., s. 217

⁸⁶ Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", DİA, Cilt 35, s. 289

⁸⁷ Kübra Naç, Âgehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar': İnceleme-Tenkitledi Metin, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 169., Ersin Kırcı, "Kanuni Dönemi Denizcilerinden Ali Pertek (Pörtük) Bey'in Askerî Faaliyetleri", Mavi Atlas, 6(1)/2018: s. 20

⁸⁸ Cemal Göçmen, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2009, s. 52

⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, s. 494

⁹⁰ Bkz. Ek 4-, Kaynak İdris Bostan, Pîri Reis'ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı'nda Haritalar, Korpus Yayınevi, İstanbul 2013.

⁹¹ Altaylı, a.g.t., s. 252-254, 287

⁹² Altaylı, a.g.t., s. 357-358

Ersin KIRCA

Ali Kurt'un ölümünün ve Osmanlı topraklarının kullanılmayacak hale gelmesi ile ilgili anlatılan bu olay, gerçekte de yaşanmıştır. Istvánffy bu olayı şairin eserindeki olay sırasından çok daha önce anlatmaktadır⁹³.

Szigeti Veszedelem isimli eserde Ali Kurt'un ölümünün yarattığı tesir özetle şöyle anlatılmaktadır. Ali Kurt'un ölümünden sonra kaledeki Macar birliklerinden 200 atlı huruç hareketine girişmiş, 300 Osmanlı askerini öldürmüş, tüm toprakların tekerleklerini kırmış ve fitil deliklerine de demir kama çakmışlardı. Padişah bu olaya çok öfkelenmiş fakat Ali Kurt'un ölümü onu dertlendirmişti. Çünkü aklına hep Ali Kurt'un sadakati geliyordu. Hayrettin Paşa çok iyi bakmasını tembihleyerek hediye etmişti Ali Kurt'u ona. Ondan daha iyi top ustası ve onun kadar iyi ateş cambazı yoktu. Sigetvar'ı almaktansa utanç içinde olmayı yeğlerdi, artık geri dönmeyi düşünüyordu, iyi biliyordu ki arkasında bir aslan bırakıyordu ve onun yüzünden hiç huzur bulmayacağını biliyordu⁹⁴.

Padişahın öfke ve kederi ile ilgili olan kısımları kurgu olarak değerlendirebiliriz. Fakat Ali Portuk'un iyi bir topçu ve ateş cambazı olması ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın yetiştirmesi olduğuna dair verilen bilgiler önemlidir.

Ali Portuk'un Sigetvar kuşatmasındaki faaliyetleri hakkında bilgi veren eserlerden biri de Alman Şair Carl Theodor Körner'in 1821'de kaleme aldığı *Tragedy of Zrinyi* isimli eseridir. Bu eser piyes tarzında karşılıklı konuşmalar şeklinde kaleme alınmıştır. Eserde üçüncü ve dördüncü sahnede Kanuni Sultan Süleyman ile Sokullu Mehmed Paşa arasında bir diyalog geçmektedir. Buna göre Süleyman Alman Hristiyanlığının kalbine giden yol olarak gördüğü Viyana'yı fethetmeyi tasarlamaktadır ve Sokullu Mehmed Paşa'dan sefer hazırlıklarını görüşmek üzere tüm liderlerini çağırmasını talep eder. Bunun üzerine Sokullu Mehmed Paşa ordunun en onurlu gazileri olan üç kişiyi çağırmıştır, bunlar Bosnalı Mustafa⁹⁵, Ali Portuk ve Beylerbeyi İbrahim'dir. Ali Portuk bu görüşmede peygamber ve padişah uğruna ölümün kollarına hızla atılmaya hazır olduğunu bildirir. Süleyman cevabında ölüme değil zafere hazırlanması gerektiğini, Alman monarkı (Avusturya imparatoru) Maximilian'ın iki senedir kendisine vergi ödemediği ve Osmanlıya ait olan Tokay şehrini elinde tuttuğunu, bu nedenle kendisinden intikam almak istediğini bu nedenle Viyana üzerine yürümeyi düşündüğünü fakat Gyula ve Sigetvar'ı almadan bırakmayacağını, korkulan Zirinyi'nin de Viyana'da olduğunu ifade eder. Ali Portuk Zirinyi Sigetvar'da değil ise önce Sigetvar üzerine gidilmesinin daha uygun olduğunu, zira eğer Zirinyi orda olsaydı kuşatmanın bir ay süreceğini belirtir. Çünkü Zirinyi I. Viyana kuşatmasında daha genç iken çok kahramanlık göstermiş ve şövalye unvanını almıştır. Toplantıya katılan beylerbeyi ve Sokullu Mehmed Paşa'da Ali Portuk'un tavsiyesine katıldıklarını beyan ederler. Fakat Süleyman bir kişinin (Zirinyi) bütün ordunun planını bozmaya değmeyeceğini dolayısı ile ordunun Sigetvar'a değil doğrudan Avusturya'nın kalbi olan Viyana'yı gideceğini ve son kararının bu şekilde olduğunu söyler⁹⁶. Fakat daha sonra Sokullu Mehmed Paşa Zirinyi'nin tüm birlikleri ile birlikte Viyana'dan Sigetvar'a döndüğüne dair bir istihbarat alır. Bunun üzerine Ali Portuk artık ordunun Viyana üzerine gitmesi gerektiğini söyler. Sokullu ve diğer iki kişi de aynı şekilde Viyana'ya gidilmesini tavsiye eder. Fakat Sultan Süleyman Zirinyi'den bu kadar çekinilmesini ve onun Osmanlı komutanlarının kalbine bu kadar korku salmış olmasını kendi gücünün büyüklüğü ile bağdaştıramaz ve Zirinyi ile dövüşmek üzere seferin yönünü Sigetvar olarak değiştirir⁹⁷.

Sigetvar Kuşatması başladıktan sonra kale ele geçirilmeyince Ali Portuk, Bosnalı Mustafa Paşa ile bir konuşmasında Sigetvar üzerine gitmenin bir hata olduğunu, şu anda Viyana'da olmaları gerekirken güçlerini bu kayada (Sigetvar'da) boşuna harcadıklarını ifade etmektedir. Mustafa Paşa ise padişahın gazabına hedef olabileceği için bu tür şeyleri dillendirmemesini ve başının tehlikede olduğunu Ali Portuk'a ikaz eder.

Osmanlı hücumu başarısız olmuştur. Sokullu Mehmed Paşa saldırının durdurulmasını ve birliklerin

⁹³ Alpertunga Altaylı, , Miklós Zrínyi ve Szigeti Veszedelem, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 170-172

⁹⁴ Altaylı, a.g.t., s. 359

⁹⁵ Bu kişi Arslan Paşa'nın idamından sonra Budin Beylerbeyiliğine tayin olunan Sokullu Mehmed Paşa'nın kardeşi Bosna Sancakbeyi Mustafa Paşa olmalıdır.

⁹⁶ Christian Gottfried Körner, *The Life of Carl Theodor Körner By His Father* (C.G.Körner), İngilizceye Tercüme G.F. Richardson, London 1827, s. 21-27

⁹⁷ Christian Gottfried Körner, s. 28-29

⁹⁸ Christian Gottfried Körner, s. 82-85

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

geri çekilmesini emreder. Daha sonra Ali Portuk'a hitaben felaketi öngördüğünü ve öngörüsünün doğru çıktığını söyler. Ali Portuk cevabında padişahın böyle öngörülere soğuk baktığını ve kendilerine bu kehanetin cezasını çektiğini söyler. Bu saldırıda en iyi savaşçılardan üç bin kişi ölmüştür. Ali Portuk Sigetvar'da kendilerine karşı başarılı bir savunma yapan bu ruhu iyi bildiğini bu ruhun daha önce Rodos'ta Osmanlıların binlerce askerine ve Malta'da onurlarına mâl olduğunu söyler⁹⁸.

Daha sonra Sultan kuşatmanın gidişatı ile ilgili vezirleriyle bir toplantı yapar ve saldırının neden durdurulduğunu sorar. Sokullu çok büyük bir kıyıma maruz kaldıkları için başka uğurlu bir günde tekrar hücum yapmak için saldırıyı durduğunu söyler. Padişah ise zamanın kendisi için önemli olduğunu, bu kalenin alınması için gerekirse bir milyon kişinin ölmesine razı olduğunu beyan eder aksi halde korkunç gazabından korkması gerektiğini sadrazama ihtar eder ve saldırması için sadrazama emir verir.

Ali Portuk padişahın söz ister ve aralarında şöyle bir diyalog geçer:

Ali: Bugün daha hücum etmeyin. Bu akşam kasabayı ve kaleyi top atışına tutayım; çok kısa süre dayanacaklar, inanın bana. Macar mahkum karşınıza çıksın, ve sizi Sigeth'in durumundan haberdar etsin. Yorgun ordunuza kısa bir dinlenme bahşedin. Böyle bir çekişmeden ise bilgece bir erteleme daha etkili olur, zafer zorlanmaz. Aralarında kısa bir konuşmadan ve Ali Portuk'un ölümden korkmayan cesaretini gördükten sonra Süleyman onun önerisini kabul eder.

İlerleyen sahnede Ali Portuk Sultanın sağlığı ile ilgili olarak Yahudi doktoru Levi ile görüşmüştür. Yaşlı ve tecrübeli doktor bu yolculuğun padişaha düşündüğünden zararlı geldiğini padişaha zafer ve sevinç te gerektiğini ifade etmiştir⁹⁹.

Eserde altıncı sahnede Zrinyi; Alapi, Juranitsc ve Paprutowitsch isimli komutanları yaptığı görüşmede yeni şehrin duvarlarının Ali Portuk tarafından iyice hasar gördüğü, surların uzunluğu nedeniyle ellerindeki askerlerin burayı savunmaya yetmeyeceği, bu nedenle yeni şehrin yakılarak terk edilmesi ve içindeki halkın malları ile birlikte buradan eski şehre taşınmasına karar verirler¹⁰⁰.

Eserin ileriki bölümlerinde eski kale Ali Portuk tarafından atılan ateşler nedeniyle Osmanlıların eline geçmiş, Zirinyi iç kaleye çekilmiş, fakat sadece 600 adamı ve iki topu kalmıştır. Erzakları tükenmeye başlamış ve açlık etrafta kol gezmektedir. Zirinyi bu şekilde sadece iki gün daha dayanabileceklerini düşünmekte ve bu nedenle ertesi gün Osmanlılarla göğüs göğse çarpışmak üzere bir huruç hareketi yapmayı planlamaktadır¹⁰¹.

Bu eserde bahsedilen diyaloglar ve kişilerin bir kısmının kurgu olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu eserin bizim önemli tarafı Macarlarda ve Almanların nazarında oluşmuş olan Ali Portuk imajıdır. Yukarıda bahsettiğimiz Sigetvar Tehlikesi isimli destanda da olduğu gibi bu eserde de Ali Portuk bilge ve cesur bir komutan ve kuşatmada Sigetvar'ın surlarını ve duvarlarını ateşe veren Osmanlı topçu birliğinin başındaki kişi olarak gösterilmiştir. Bu eserde Ali Portuk'un ölümünden bahsedilmemiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki yukarıda bahsedilen iki eserde verilen bütün bilgilerin tarihi gerçeklikle uyduğuna söylemek mümkün değildir. Fakat bu eserler ve burada yer alan diğer batılı kaynaklarda Ali Portuk hakkında verilen bilgiler, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'daki Ali Portuk algısını göstermesi açısından önemlidir. Her şeyden önce Batılılar nazarında Ali Portuk, düşman ordusunda bulunmasına rağmen, saygınlık uyandıran kahraman bir asker, iyi bir mühendis ve iyi bir topçu ustasıdır. Ayrıca Osmanlı ordusunda rütbe olarak kendinden daha üst düzeyli kişiler olmasına rağmen Ali Portuk Batılılar tarafından son derece iyi tanınan ünlü birisidir. Bunda onun Portekiz asıllı olması etkili olmakla birlikte Ali Portuk Bey'in Ege ve Akdeniz'de korsan gemileriyle mücadele eden eski bir korsan olması, Cerbe ve özellikle de Malta kuşatmalarında gösterdiği başarılar önemli rol oynamıştır.

Sonuç olarak Ali Portuk, Portekiz'de doğmuş, Barbaros Hayrettin Paşa'nın yanında yetişmiş, korsanlık yapmış ve daha sonra tıpkı Barbaros Hayreddin Paşa gibi devlet hizmetine girmiş, Rodos

⁹⁹ Cihristian Gottfried Körner, s. 88-94

¹⁰⁰ Cihristian Gottfried Körner, s. 100-101

¹⁰¹ Cihristian Gottfried Körner, s. 135-136

Ersin KIRCA

ve Kocaeli Sancakbeylikleri görevinde bulunmuş, Cerbe, Malta ve Sigetvar kuşatmasına bizzat katılmış ve bu kuşatmalardan gösterdiği kahramanlıklarla adından söz ettirmiş, dost ve düşmanlarının takdirini ve saygısını kazanmış büyük bir Osmanlı denizcisi ve komutanıdır. Batılılar tarafından çok iyi tanınmasına rağmen Türkiye’de daha önce hakkında çalışma yapılmadığı için yeteri kadar bilinmemektedir.

Bu bildiride Türk tarihinde önemli bir yeri olan Ali Portuk (Pertek) Paşa’nın ilim camiasına tanıtılması ve isminin sonsuza dek yaşatılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve Kocaeli Valiliğinden ricamız Ali Portuk Bey’in isminin okullara, sokaklara ve gemilere verilerek yaşatılmasıdır. Ayrıca Macaristan’da Sigetvar şehrinde bulunan Kanuni Sultan Süleyman Türbesi için yapılacak restorasyon çalışmalarında Ali Portuk adına da bir mezar taşı ve kitabe dikilmesi faydalı olacaktır.

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Pertuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

Kaynakça

BOA. A.DVNS.MHM.d 2, h. 1758

BOA. A.DVNS.MHM.d., 3, h. 19, h. 132, h. 139, h. 140, h. 346, h. 349, h. 591, h. 611, h. 622, h. 734, h. 1255, h. 1517, h. 1527, h. 1634, h. 1641,

BOA. A.DVNS.MHM.d., 4, h. 1438, h. 1466, h. 1970

BOA. A.DVNS.MHM.d. 5, h. 554, h. 558, h. 561, h. 623, h. 623c, h. 914, h. 915

BOA. A.DVNS.MHM.d., 6, h. 453, h. 594, h. 733, h. 751, h. 787, h. 1477

BOA. DFE.RZ.d. 17, s. 343

Abdullah Sağırlı, Mehmedb.Mehmed er-Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar'ı ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, tahlilleri), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000

Ahmet Kerim Demireğen, Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006

Alfredo Alvar Ezquerro, "Intangible Cultural Exchanges: Christendom's Eastern Frontier as Seen by Philip II's Ambassador Chantonnay (1566)", *The Battle for Central Europe The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*, Ed. Pal Fodor, Brill Academic Pub. 2019, s. 241-260

Alpertunga Altaylı, Miklós Zrínyi Ve Szigeti Veszedelem, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004

_____, Miklós Zrínyi'nin Szigeti Veszedelem (Siget Tehlikesi) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010

Arminius Vambery, "The Story of Hungary, New York-London, 1886

"Ashik", *The Biographical Dictionary of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge*, 3. cilt, 2 s. 342

Boross Mihaly, *Magyar Kronika, A Magyar Nemzet Története*, Pest 1870

Cemal Göçmen, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2009

Cihristian Gottfried Körner, *The Life of Carl Theodor Körner By His Father (C.G.Körner)*, İngilizceye Tercüme G.F. Richardson, London 1827

Di Giovanni Antonio Viperano, "Storia Della Guerra Di Malta, Archivum Melitense, Vol. VIII, November 1931, s. s. 181-248

Die Burgvesten und Ritterschlösser der Österreichischen..., 9-10. Ciltler, s. 113-115.

Ersin Kırca, "Kanuni Dönemi Denizcilerinden Ali Pertek (Pörtük) Bey'in Askerî Faaliyetleri", *Mavi Atlas*, 6(1)/2018, s. 1-24

E. Charriere, *Negotiations de La France Dans Le Levant*, Tome II, Paris, 1850.

Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", *DİA*, Cilt 35, s. 288-289

Ertuğrul Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", *OTAM*, Sayı 12 (1967), s. 173-218

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2001

Geschichte des Osmanischen Reiches: Dritter Band: bis 1640.

Ersin KIRCA

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, 3. Cilt, Otuz Üçüncü Kitap, Sabah Gazetesi-Üçdal Neşriyat, (yayın yılı yazılmamıştır)

Hancz Erika, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Otağ Yeri, Ölümü ve Türbesi", Szülejmán szultán emlékezete Szigetváron (Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Hatırası), Szerzők, 2014, s. s. 55-73

Istvánffy Miklós: Pannoni Historiarum de Rebus Ungaricis Libri, Coloniae Agrippinae: Hieratus, 1622.

İdris Bostan, Pîrî Reis'ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı'nda Haritalar, Korpus Yayınevi, İstanbul 2013.

_____, "Malta", DİA, Cilt 27, s. 539-542

_____, "Piyale Paşa", DİA, Cilt 34, s. 296-297

Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihâr, haz. İdris Bostan, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 2008., s. 101-102

Kübra Naç, Âgehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı: İnceleme-Tenkitli Metin, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013

NicolaeJorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt III, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005

Peçevî (Peçuyî) İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, I. Cilt, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992

Pietro Gentile, Della Historiadi Malta, Bologna 1566

"Relation und Ertrackbon aus sagenönd besonderen Hundeaften des Türckens Eroberung Sigechs Eruolgtauf den 7 Septembris. 1566", Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak, Budapest 1899

Selanikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selanikî, I. Cilt, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999

SzabolcsVarga– NorbertPap, ErikaHancz– MátéKitanics, Szigetvár 1566, Pécs-Szigetvár 2015

Yasemin Altaylı, "Budin Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (2006), sayı 19, s. 26-45

Zekeriyazâde, Ferah, Cerbe Savaşı, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1980

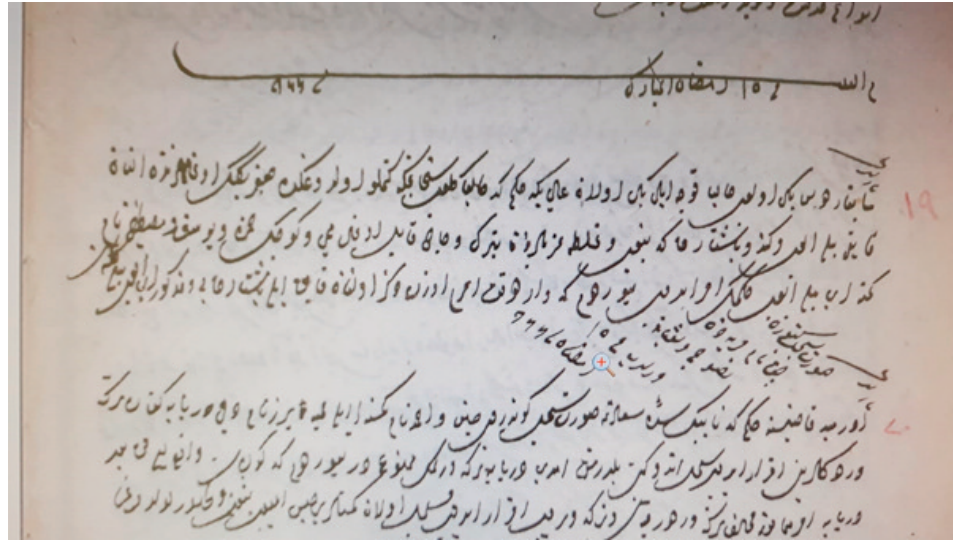
<http://szigethvar.hu/var/content/1566-09-t%C3%BCz%C3%A9rs%C3%A9g-k%C3%BCzdelme> (erişim 14 Şubat 2019)

Sigetvar Kuşatması'nda Şehit Olan Kocaeli Sancakbeyi Ali Portuk (Pertek) Bey Hakkında Yabancı Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

Ekler

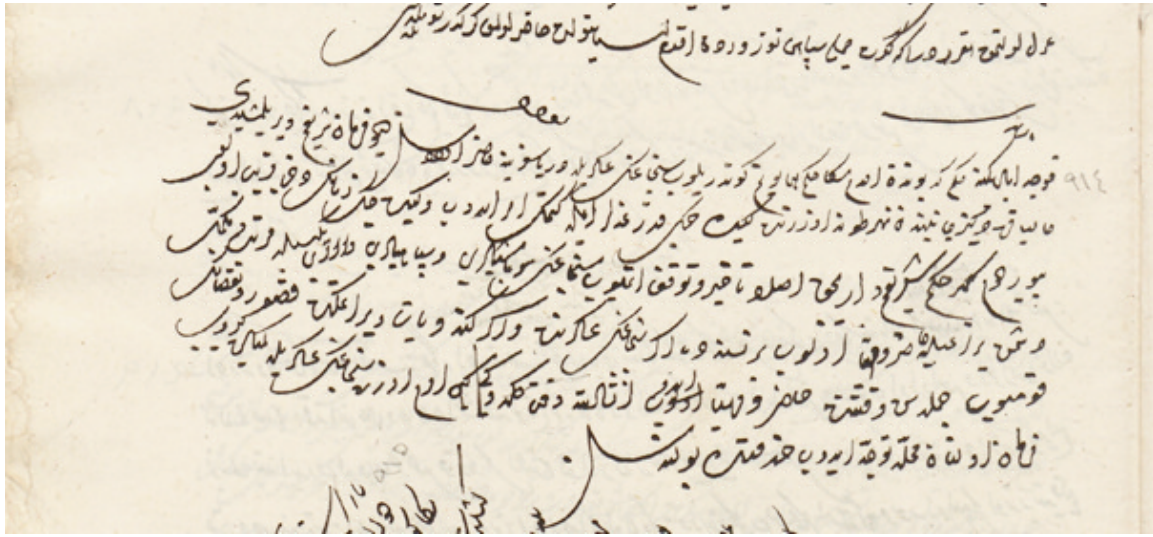

Ek-1- Ali Portuk Bey'in Kocaeli Sancakbeyiliğine tayin olunduğuna dair 15 Ramazan 966 (21 Haziran 1559) tarihli hüküm.

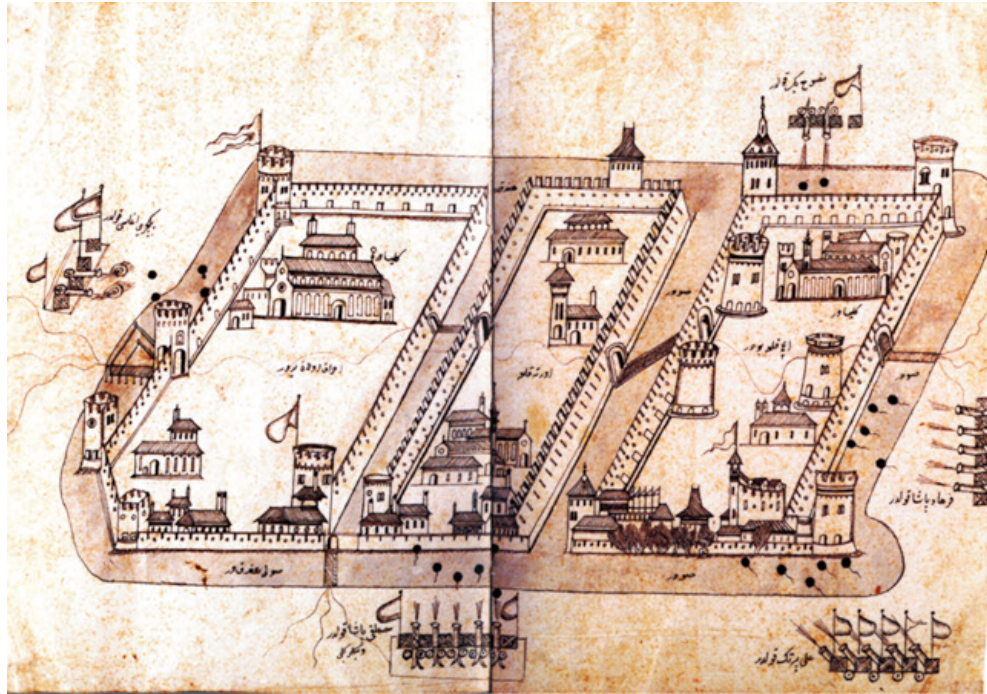

Ek-2- Matteo Perez d'Aleccio'nun St. Elmo Kalesi'nin Osmanlılar tarafından fethinin anlatan 16. Yüzyıl sonlarında yapmış olduğu resim. Bu resimde sağ altta görülen kişinin Turgut Reis ya da Ali Portuk olma ihtimali var.

Ek-3- Kocaeli Sancakbeyi Ali Bey'in Kocaeli sancağı subaşları, sipahileri ve alaybeyileri ile birlikte Tuna Nehri üzerinden gidecek kadirgalarla Sigetvar seferine katılmalarına dair emir.

Ek-2- Ek -4- Sigetvar Kuşatma planı, Ali Pertek kolu sol altta.

İtiraz, İhbar ve İhtiras: Kocaeli Sancağı Kale Görevlileri Arasında Çatışma Ve Anlaşmazlıklara Dair Bazı Tespitler (1595-1598)

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ*

Giriş

Osmanlı timar sistemi hakkında çığır açan önemli çalışmaları olan Ömer Lütfi Barkan, İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Timar" maddesinde, genellikle yeni bir padişah tahta geçtiği zaman yapılmakta olan berat yenilemeleri ve arazi tahrirleri esnasında bir çok sipahi arasında çekişme ve mücadelenin olduğundan bahseder¹. Bu bildiriye Barkan'ın yaptığı tespitlerden hareketle dirlik sahipleri arasındaki söz konusu çatışma ve anlaşmazlıklar, Kocaeli Sancağında bulunan kale görevlileri örneğinde izah edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda kullanılacak olan temel kaynak, Osmanlı timar sistemine dair arşiv kaynakları içerisinde önemli bir yer teşkil eden timar ruznamçe defterleri² olacaktır. Kezâ bu defterler detaylı bir şekilde incelediğinde; kayıtların büyük bir bölümünde dirliklerin tevcih sebepleri üzerinde durulurken dirlik sahipleri arasındaki çekişmelerin izlerine de rastlamak mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışma kapsamında kullanacağımız defterler, bugün İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Timar ve Zeamet (Ruznamçe) Defterler³ Kataloğunda yer alan ve 1595-1598 tarihleri arasını kapsayan 163, 175, 193 ve 204 numaralı defterler olacaktır.

Kale Görevlileri Arasında Çekişme ve Mücadeleler

Kocaeli sancağında bulunan dirlik sahipleri üzerine daha önce yaptığımız bir çalışmada bu grup içerisinde sipahizâdelerin, mazûl sipahilerin, üst düzey devlet görevlilerinin ve kale görevlilerinin mevcut olduğunu tespit etmiştik. Buna göre defterlerde kayıtlı dirlik sahiplerinin toplamı 1595 tarihli defterde 76, 1596'da 64, 1597'de 51, 1598'de ise 43 adet idi⁴. Bu dirlik sahipleri içerisinde kale görevlilerinin sayısı, 1595'de 22, 1596'da 8, 1597'de 4, 1598'de 6 idi.

Kale görevlileri arasındaki çekişme ve mücadelelere geçmeden önce kayıtlarda bu görevlilerle ilgili olarak hangi mevzular üzerinde durulduğu/dile getirildiği hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Timar ruznamçe kayıtlarına bakıldığında, söz konusu kimselerin kalede muhtelif hizmetleri yerine getirmelerinden dolayı dirlik sahibi oldukları ya da görevlerini yerine getirmedikleri için bu durumdan mahrum oldukları görülmektedir. Meselâ, 1595 tarihinde Yoros kalesi muhafızlarından Mehmed, kalede "nöbet beklemek" şartıyla dirlik tasarruf etmeye hak kazanmıştı (1595)⁵. Bu konuda başka kayıtlarda da benzer gerekçelerle dirlik tevcih edildiği görülüyor. Hatta bu kayıtlarda sadece Kocaeli'ne yakın kalelerde değil, farklı kalelerde hizmet eden kişilerin dirliklerinin durumları ile ilgili de bilgi sahibi olabiliyoruz. Meselâ devlete yaptığı hizmetlerden dolayı timar ile ödüllendirilen

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Ö. Lütfi Barkan, "Timar", İA, C. 12/1, s. 314.

² Bu defterler hakkında detaylı bilgi için bkz. Douglas Howard, The Ottoman 'Timar' System and its Transformation (1563-1656), (Doktora Tezi), Indiana University, 1987, s. 24-25.; Emine Erdoğan Özünü, Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647), Berikan yayınevi, Ankara 2011, s. 24-25.

³ Bu arşivde bulunan defterler bundan sonra çalışmada BOA-TRD olarak kısaltılacaktır.

⁴ Emine Erdoğan Özünü, "Yaşam ve Ölüm Arasında Timarlı Sipahi Olmak: Kocaeli Sancağı Örneği (1595-1598)", Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V Bildirileri, C.I., (Ed. Haluk Selvi-İbrahim Şirin vd.), Kocaeli 2019, s.586

⁵ BOA-TRD-163, s. 567.

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

kişilerden biri, Hasan oğlu Hüseyin Çavuş'tu. Hüseyin Çavuş, aynı zamanda Dergâh-ı Ali çavuşlarından Balı Çavuş'un adamlarından biriydi. İlgili kayda göre, Hüseyin Çavuş, Tebriz kalesindeki hizmetlerinden dolayı 3.000 akçelik dirliği almaya hak kazanmış gözüküyor. Ancak bu süreçte sosyal ağlarının getirdiği avantajı kullandığını tahmin etmek zor değil (1595)⁶. Zira daha önce yapmış olduğumuz çalışmalarda da benzer şekilde nüfuz sahibi olan önemli kişiler tarafından himaye edilenlere dirlik tevcih edildiğini, dolayısıyla dirlik temininde sosyal ilişki ağlarının ne kadar sıklıkla kullanıldığını tespit etmiştik⁷.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere kale muhafazasında görevli olmaları karşılığında dirlik elde eden kimseler, bu görevleri layıkıyla yerine getiremedikleri durumlarda dirliklerinden mahrum olmaktadır. Yoros kalesinde⁸ meremmetçi olup, kaledeki görevlerine gitmeyenlerin akıbeti genellikle bu şekilde sonuçlanmaktaydı⁹. Bu duruma misâl teşkil edebilecek kişilerden biri, Yenice kalesi müstahfizlarından Mehmed'di. Mehmed'e dirliği, yine Yenice kalesi¹⁰ müstahfizlarından olan babası Abdullah'tan intikal etmişti. Ancak Mehmed, yılda sadece bir defa kaleye gitmiş, hep Üsküdar'da sakin olmuşve defterdeki kaydın ifadesiyle "hıdmeti mu'attal" kalmış, dolayısıyla da gediği mahlûl olmuştu (1596)¹¹. Bu dönemde aynı niteliğe sahip olanların sayısı çok fazla olacak ki yine ilgili kayıta benzer şekilde davrananları; yani kalede oturmayıp başka yerde oturanların dirliklerinin ellerinden alındığı özellikle vurgulanmıştır. Nitekim bu hususta başka örneklere de rastlıyoruz. Bunlardan biri, kale müstahfizlarından biri olan Hüseyin ile ilgili kayıttı. 1598 tarihli kayda göre, Hüseyin, iki yıldan beri kale hizmetine gelmemiş ve ilgili kaydın ifadesiyle "terk-i kal'a" etmişti. Bu durum karşısında dirliği hizmete yarar olan oğlu Mehmed'e intikal etmişti (1598)¹². Yoros kalesi erlerinden olan Hasan'ın akıbeti de bundan farklı değildi. Hasan, "kendü hevasında olup gedüğü hâlî ve hıdmetimu'attal" olduğu için dirliğini tabiri caizse başka birine, Abdi'ye kaptırmıştı¹³.

Yoros kalesi dizdarlarından olan Ahmed'in ise yukarıda vurguladığımız kayıtlardan çok daha farklı bir durumu vardı. Esas itibarıyla bu durum araştırma konumuzun da temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. İlgili kayda göre Yoros kalesi dizdarlarından olup, 500 akçe ile dirlik tasarruf eden Ahmed'in dirliğine kalenin eski dizdarı İbrahim tarafından müdahale edilmişti. Ahmed'in bu durum karşısında iddiası, hem babası hem de dedesinin Yoros kalesi dizdarı olduğu ve kalede mukim olup görevini yerine getirdiği halde sipahi oğullarından ve kalenin eski dizdarı olan İbrahim tarafından "ulûfem hazineye kalmak şartıyla bana verilmiştir" diyerek dirliğinin talep edilmesiydi. Olayın Dersaadet'e intikali neticesinde yapılan araştırmada kayıtların diliyle hakikat, defterhanede olan dizdarlar defterine müracaat olunduğunda anlaşılacak ve dirliğin eskiden beri Ahmed'in ata ve dedesine ait olduğu tespit edilmişti (1595)¹⁴.

İşin ilginç tarafı bu hadiseyle ilgili gelişmelere 1596 yılına ait bir kayıta da rastlıyoruz. Doğrusu bir önceki kayıta iki dirlik sahibi arasındaki çekişmenin ne olduğu hususu merak konusu olmuştu. Heyecan ve merak ile 1596 tarihli kayda baktığımızda bu defa dirliğin İbrahim'e tevcih edildiğini görüyoruz. Anlaşılan o ki, şans İbrahim'den yana dönmüştü. Kayıta geçen ifadeyle, İbrahim, Dersaadet'e gelerek daha önce sipahi oğlanları zümresinden olduğunu beyan ederek yevmi 15 akçe ulufeye mutasarrıf iken, 10 akçesi ulufesi hazineye kalması ve beş akçesi ise Matbah-ı Âmire'de çalışan oğlu Yahya'ya verilmesi koşuluyla kendisine Yoros kalesinin dizdarlığının verilmesini istemiş ve bu hususta beratını da almıştı. Tezkere kaydında geçen ifadeyle göre İbrahim, kale dizdarlığı görevini yerine getirirken kalenin eski dizdarı olan Ahmed, "bir tarikle tasarrufuna mâni' olmaya" ve dizdarlığını elinden almaya çalışmıştı. Neticede bu hususta yapılan incelemeler neticesinde kalenin dizdarlık vazifesi tekrar İbrahim'e tevcih edilmişti¹⁵. Şüphesiz olayın daha fazla detayı hakkında fikir sahibi olamamakla birlikte iki taraf arasında ciddi bir çekişmenin/mücadelenin

⁶ BOA-TRD-163, s. 569.

⁷ E. Erdoğan Özünlülü, *Ayntâb Sipahileri*, s.102.

⁸ Yoros kalesi, Hieros/Hieron Kalesi olarak bilinen ve Cenevizliler tarafından yapılan, ancak bugün Anadolukavağı'ndaki tepede bulunan kaledir. Bkz. Halil İnalçık, "Orhan", *DİA*, C.33, s. 380.

⁹ BOA-TRD-193, s. 257.

¹⁰ Yenice kale, XIV. yüzyılda İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında yapılmış olan ve bugün Anadoluhisarı olarak adlandırılan kaledir. S. Eyice'ye göre, Fatih devrinin kaynaklarından Tursun Bey bu kaleyi Yeni veya Yenicehisar, Aşıkpaşazâde ile Neşri ise bu kaleyi Güzelce hisar olarak anmaktadır. Bu hususta bkz. Semavi Eyice, "Anadoluhisarı", *DİA*, C. 3 (1991), s. 147. İncelediğimiz kayıtlarda Yenicehisar ifadesine rastlıyoruz.

¹¹ BOA-TRD-175, s. 430.

¹² BOA-TRD-204, s. 292.

¹³ BOA-TRD-163, s. 572.

¹⁴ BOA-TRD-163, s. 612.

¹⁵ BOA-TRD-175, s. 431.

İtiraz, İhbar ve İhtiras: Kocaeli Sancağı Kale Görevlileri Arasında Çatışma Ve Anlaşmazlıklara Dair Bazı Tespitler (1595-1598)

yaşandığını tahmin etmek zor olmasa gerek. Ancak kayıtlardan anlaşılan o ki bu dirlik mücadelesini İbrahim kazanmış gözüküyor. Zira teccid-i berat münasebetiyle kaydedilmiş olan 1598 tarihli bir tezkere suretinde dirliğin (4843 akçe) ve kale dizdarlığının ise hâlâ İbrahim'in üzerinde olduğu görülmektedir¹⁶.

Bu misal dışında farklı tezkere kayıtlarında da yine dirlik edinme mücadelelerinin izlerini bariz bir şekilde görüyoruz. Çalışmanın başında da ifade ettiğimiz üzere Barkan, genellikle yeni bir padişah tahta geçtiği zaman yapılmakta olan berat yenilemeleri ve arazi tahrirleri esnasında meydana gelen itiraz ve ihbarlar sonunda bir çok sipahinin sırf babadan-dededen sipahi olmadıkları için ellerinden dirliklerinin alındığını ifade etmektedir¹⁷. İşte bu noktada Kocaeli sipahileri içerisinde vuku bulan bir ihbar hadisesinden bahsetmek yerinde olacaktır. Şüphesiz ki bu çekişmede bir tarafın haklı çıkmasında öne sürülen en önemli gerekçe, karşı tarafın görevini layıkıyla yerine getirmediğini ileri sürmektir. Abdullah oğlu Yahya bunlardan biriydi. Matbah-ı Âmir'e'de yevmi altı akçe ulufe ile hizmet gören Yahya, Boğazkesen müstahfizlarından biri olan Ahmed'in "ecnebi" olduğunu ve hizmetini yerine getirmediğini ileri sürerek "gedüğü hazineye kalmak şartıyla" Ahmed'in dirliğine talip olmuştu (1598). İlgili kayda göre bu gerekçeye dayalı olarak Ahmed'in dirliği de (1600 akçe) Yahya'ya tevcih edilmişti¹⁸.

Esas itibarıyla kayıtlarda bazı dirlik sahipleri için kullanılan "ecnebi" ifadesi üzerinde durmak gerekir. Burada üzerinde durulan mesele, askerî zümre mensubu olmayanların/kul kökenli olmayanların bu zümreye dahil olmaları meselesidir. Koçi Bey meşhur risalesinde "ecnebi" ifadesi üzerinde durur ve ecnebilere yani kul kökenli olmayanlara, şehir oğlanı ve reaya kökenli olan kimselere dirlik verilmesini eleştirir. Koçi Bey, timar ve zeametın 992 (1584/1585)'e gelinceye kadar erbâb-ı seyf ve ocakzâdelerin elinde olduğunu, bu kuralın Özdemir oğlu Osman Paşa zamanındaki Acem seferleri ile birlikte ihlal edildiğini ileri sürer¹⁹.

H. İnalçık'a göre, Devlet-i Aliyye, askerî zümreye mensup olmayan kimselerin özellikle de vergi vermekle mükellef halktan kimselerin askerî zümreye girmelerini ve dirlik elde etmelerini uygun görmemektedir. Bu durumun elbette istisnaları vardı. Özellikle savaşlara gönüllü olarak katılan garip-yiğitler, akıncılar ve kale garnizonu mensupları için bu kurala bazen uyulmadığı da olurdu. Nitekim 1578-1618 arasında yapılan Avusturya ve İran'a karşı yapılan uzun savaş dönemlerinde çok sayıda reaya askerî zümreye geçmişti²⁰. Benzer görüşler Ö. L. Barkan tarafından da dile getirilmektedir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nde babadan-dededen sipahi olmak meselesine büyük önem verilmiş, ancak türlü sebeplerle reyadan sipahi yapılmaya da her zaman devam edilmiştir. Bununla birlikte Barkan, timar sistemine yeni bir düzen vermek amacıyla muhtelif hükümleri içeren 1531 tarihli bir ferman suretinde Kanuni Sultan Süleyman'ın vaktiyle herhangi bir yoldan timara geçmiş olan raiyyet oğulları aleyhine yapılmakta olan müracaatların sebep olduğu huzursuzlukları şiddetle kınayarak bu gibiler hakkında kullanılmakta olan "ecnebi" sıfatından sinirlendiğini ve bu tarihten sonra mevcut timarlı sipahiler için bu tabirin kullanılmasını şiddetle yasakladığını, ancak bu ifadenin on üç yıl sonra Karaman Beylerbeyisi'ne gönderilen bir fermanda yine dile getirildiğini ifade etmektedir. Bu fermanda göre, "re'âyâ taifesine, hisar erenlerine, kimesnenin azadlu kuluna ve kadı ve müderris oğullarına timar verilmeğe padişahın asla rızası yoktur denmekteydi²¹.

Atadan ve dededen sipahi olmayan kimselere dirlik verilmemesi hususunun altında yatan en önemli sebep, esas itibarıyla sipahi kadrolarının artık dolması ve sipahizâde olan kimselerin karşılaştığı mağduriyetlerin bir anlamda giderilmesi için devletin tedbir amaçlı yürürlüğe koyduğu gerekçelerdi²². Nitekim dirlikler üzerinde hak iddiasında bulunan yukarıda ifade ettiğimiz iki kişinin; hem İbrahim'in hem de Yahya'nın ortak özelliği, ulufeleri hazineye kalmak şartıyla dirliklere talip olmaları ve her ikisinin de aslında merkez ordusunun sipahi bölüklerine mensup olmalarıydı. Zira saray erkanyla sultanın merkez ordusunun yeniçeri ve sipahi bölüklerinin yüksek rütbeli zabıtları ve diğer mensuplarının terfi edebilmesi için ve bu suretle kadrolarda yeni yetişenlere yer temini için, "sancağa çıkmak" adetinin var olduğu, yeniçeri neferlerinin bile ulufelerini hazineye bırakmak şartıyla timara geçirildikleri bilinmektedir²³.

¹⁶ BOA-TRD-204, s. 282.

¹⁷ Barkan, "Timar", s. 314.

¹⁸ BOA-TRD-204, s. 283.

¹⁹ Görüceli Koçi Bey, Koçi Bey Risâlesi (Eski ve yeni harflerle), (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), Ecdâd yay., Ankara 1994, s. 47.; Bu hususta ayrıca bkz. E. Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri, s. 74.

²⁰ H. İnalçık, "Timar", DİA, C.41, s. 171.

²¹ Barkan, "Timar", s. 314.

²² Barkan, "Timar", s. 314.

²³ Barkan, "Timar", s. 314-315.

Sonuç

Sonuç olarak söylemek gerekirse, belgelerde örnekleri olan ve konu ile ilgili literatürde de vurgulanan bu çekişmenin/mücadelenin sebebinin dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerinde ve tımar sisteminin tatbik edilmesinde yaşanan genel sıkıntılarda aramak gerekir. Genel hatlarıyla söylemek gerekirse, XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti bir değişim süreci içerisine girdi. Bir diğer ifadeyle XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti artık klasik yapısını kaybetmeye, değişmeye başlamıştı. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı fetih politikalarının etkin olmadığı, durağan bir sürecin yaşandığı dönemdi. Dolayısıyla fütühat girişimlerinin çok aktif olmadığı bir zamanda dirlik sahibi olmak isteyen veya dirliklerini muhafaza etmeye çalışan kimseler arasında muhtelif çatışmaların yaşanması da kaçınılmaz olsa gerek. Şüphesiz bu durumun arka planında da başka gelişmelerin etkisi olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Genel literatürde bu konuda ifade edilen en önemli gerekçeler arasında; XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde nüfusun büyük bir oranda artması ve dolayısıyla ekilebilir arazilerin artık ihtiyacı karşılayamaması, askeri sistemde meydana gelen değişimler ile birlikte hazinenin nakit ihtiyacının artması, Amerika'dan gelen kıymetli madenlerin Osmanlı ülkesinde devalüasyona yol açması, ateşli silah kullanan piyade ordularına ağırlık verilmesi, silah kullanmasını bilen köylü çocuklarının sekban-sarıca adı altında bey kapılarında hizmet görmesi ve bu kimselerin barış zamanında silahlı birer eşkıyaya dönüşmesi öne sürülür. Farklı askeri grupların orduda kullanılmasıyla artık savaşlardaki etkileri azalan tımarlı sipahilerin bu durumdan ciddi anlamda etkilendiği bugün için herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Tımarlı sipahilerin dirliklerinin yavaş yavaş haslara dahil edilmesi ve zamanla miri mukataa haline gelmesi, bunun için de iltizam sisteminin daha da yaygın bir şekilde kullanılması bu sürecin sonuçları arasında yer alır²⁴.

²⁴ Mehmet Öz, "Osmanlı Siyasi Tarihi (1300-1600)", Tarih El Kitabı Selçuklular'dan Bugüne, (Ed. Ahmet Nezihi Turan), Ankara 2006, s. 173-174. Bu hususlarda detaylı bilgi için bkz. Mehmet Öz, Osmanlı Siyasi Tarihi...

İtiraz, İhbar ve İhtiras: Kocaeli Sancağı Kale Görevlileri Arasında Çatışma Ve Anlaşmazlıklara Dair Bazı Tespitler (1595-1598)

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

İstanbul,Osmanlı Arşivi, Timar Ruznamçe Defterleri, No: 163, 175, 193, 204.

2. Diğer Kaynaklar, Araştırmalar ve İncelemeler

Barkan, Ö. L., “Timar”, İA, C. 12/1, s.286-333.

Erdoğan Özünlü, Emine, “Yaşam ve Ölüm Arasında Timarlı Sipahi Olmak: Kocaeli Sancağı Örneği (1595-1598)”, Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-VBildirileri, C.İ, (Ed. Haluk Selvi-Ibrahim Şirin vd.), Kocaeli 2019, s. 585-590.

Erdoğan Özünlü, Emine, Ayntâb Sipahileri, Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647), Berikan yayınevi, Ankara 2011.

Eyice, Semavi, “Anadoluhisarı”, DİA, C. 3 (1991), s. 147-149.

Göriceli Koçi Bey, Koçi Bey Risâlesi (Eski ve yeni harflerle), (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), Ecdâd yay., Ankara 1994.

Howard, Douglas, The Ottoman ‘Timar’ System and its Transformation (1563-1656), (Doktora Tezi), Indiana University, 1987.

İnalcık, Halil, “Orhan”, DİA, C.33 (2007), s. 375-386.

İnalcık, Halil, “Timar”, DİA, C.41, s. 168-173.

Öz, Mehmet, “Osmanlı Siyasi Tarihi (1300-1600)”, Tarih El Kitabı Selçuklular’dan Bugüne, (Ed. Ahmet Nezihi Turan), Ankara 2006, s. 125-176.

16. Yüzyıl Muhimme Kayıtları Işığında Koca-İli Ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Dair Bazı Tespitler

İsmail ÖZÇELİK*

Giriş

Anadolu Eyaleti'nin önemli sancakları arasında bulunan Koca-ili'nin merkez kazası İzmit'tir. "İzmit" adı, eskiden kullanılan "İznikmid" in değişimi ile oluşmuştur. Koca-ili adı ise Osman Gazi devrinden başlayarak, bu havalıyı Konur Alp ve Kara Mürsel gibi arkadaşlarıyla birlikte fethetmiş ve 1317 yılında önemli bir başarı kazanarak, burayı ele geçiren Akçakoca'nın adından gelmektedir. Koca-ili'nin asıl fethi Orhan Gazi zamanında, 1326 tarihinde gerçekleşmeye başlamıştır. İzmit'in fethi sırasında Akça Koca vefat etmiştir. Aşıkpaşazade¹, Oruç Bey², İbn-i Kemal ve Neşri gibi Osmanlı tarihçilerinin anlatımlarına göre, Osman Bey vefat edince, Beyliğin ileri gelenleri, Ahi babalar ve Osman Bey'in çocukları bir toplantı yapmışlar ve Orhan Bey, ağabeyi Alâeddin'in "Bey" olmasını önermiş ama Alâeddin, bunu kabul etmeyip, kardeşi Orhan'ı askerî başarıları nedeniyle, kendisinden küçük de olsa onun "Bey" olmasını uygun görmüş ve böylece Orhan tahta geçmiştir.³ İşte Koca-ili ve havalisindeki kale ve şehirler de genel olarak Orhan Bey zamanında birer birer ele geçirilmiştir. ⁴ Orhan Bey, daha babası hayatta iken ve "Bey" olmadan önce, 1321'de Mudanya'yı ele geçirerek Osmanlı Beyliği'ni Marmara kıyısına ulaştırmıştır. 1323 yılında Gebze de kendi adında bir camii yaptırmıştır. 1321 yılından 1326'ya kadar Gazi komutanlar emri altında Osmanlı beylik birliklerini sınırlara sevk ettirmiştir. Konur Alp, Batı Karadeniz'e, Akça Koca, İzmit'e ve Abdurrahman Gazi Yalova (Yalakabad) dolaylarına akınlar yaparak, Yalova, Akyazı, Mudurnu, Pazaryeri (Ermeni Pazarı), Sapanca (Ayan gölü), Kandıra ve Samandra beldeleri ele geçirilmiştir.⁵

Bursa'nın fethinden sonraki yıllarda Orhan Bey'in komutan ve akıncıları Kocaeli topraklarında ilerlemişler; Kartal ve Aydos'u alarak, İstanbul Boğazı kıyılarına varmışlardır. Mayıs 1329'da Bizans imparatoru olan III. Andronikos ve yakın danışmanı daha sonra da İmparator olan İoannis Kantakuzinos, 2.000 paralı asker ile takviyeli bir Bizans ordusu ile Kocaeli'nde ilerlemiş ve İzmit'i kuşatmıştır. Ancak, Orhan Gazi hızla Darıca üzerinden gelerek, Bizans kuvvetleri ile 1 Haziran 1329'da Maltepe (Palekanon) Savaşı'na girişmiştir. Bu savaşta Bizans ordusu yenilmiştir.⁶ Orhan Bey'in bu başarısı üzerine İznik, (Nicea) 2 Mart 1331'de direniş göstermeksizin ele geçirilmiştir. Burada Orhan Bey ve yakınları tarafından yapılan imar çalışmaları ile İznik bir Osmanlı kültür, ticaret ve sanat şehri olmuştur. Orhan Bey, İznik'teki en büyük kiliseyi camiye ve bir manastırı da medreseye çevirmiştir.⁷ Eşi Nilüfer Hatun, şehirde bir imaret yaptırmış, oğlu Süleyman Paşa'da burada yeni bir medrese inşa ettirmiştir. Bu suretle Koca-ili topraklarının tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

* Prof. Dr. Genel Türk Tarihi E. Öğretim Üyesi. E-posta: iozcelik6@gmail.com

¹ Necdet Öztürk, Aşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502), Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 50-55.

² Atsız, Oruç Beğ Tarihi, Tercüman 1001 Temel ser, İstanbul, 1972.

³ Öztürk, Aşıkpaşazade, s.51-52.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I. Cilt, Ankara, 1984. S.118-124.

⁵ İsmail Özçelik, "Orhan Gazi Döneminin Âlim Ve Mutasavvıfları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarih -Kültür Sempozyumu-V, Kocaeli Belediyesi Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2018.

⁶ Öztürk, Aşıkpaşazade, s.58.

⁷ Atsız, Oruç Beğ, s. 32-33.

İsmail ÖZÇELİK

Bu süreç aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin asıl oluşum aşamasıdır da denilebilir. Nitekim Orhan Bey zamanından itibaren, devlet düzeninde esaslı bir teşkilat meydana getirmek ve geleneksel aşiret tarzı yönetim ve kurallardan ayrılarak, yeni bir devlet olma yolunda idari, adli, mali ve askeri teşkilat yapma gereğini hissetmiştir. Bu nedenle devlet organlarının yapılandırılmasına Orhan Bey döneminde özel bir önem verilmiştir. Orhan Bey, Osmanlı Beyliği'ne getirdiği yeni yasalar ve düzenlemeler sayesinde "Beylik," "Devlet" e dönüşmüştür. İlk kez "Vezir" ataması ve "Divan" teşkili onun döneminde gerçekleştirilmiştir.⁸ Böylece devletin beyni konumundaki merkezi hükümet mekanizması tesis edilmiştir. Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar örneğine göre oluşturulan hükümet mekanizmasının başına Alâeddin Paşa getirilmiştir. Kendisi ulema sınıfından bir zattı. Daha sonra I. Murat zamanında Çandarlı Kara Halil Vezir olmuştur.⁹

Devlet olma alametlerinden biri olan para basma konusu gerçekleşmiş ve ilk defa Bursa'da "Akçe" yani gümüş sikke kesilmiştir.¹⁰ Bunun yanında adalet sistemi ve taşra teşkilatı bakımından ilk Sancak beyi,¹¹ kadı ve subaşı atamaları da bu dönemde gerçekleştirilmiştir.¹² Taşra birimlerine Kadılar gönderilmiş ve yıllarca sürecek olan vakıf sistemi tesis edilmiştir. Yine Orhan Bey zamanında askerlik alanında, "Yaya ve Müsellem" adlı ilk düzenli Osmanlı ordusu kurulmuştur.¹³ Denizcilik alanında ilk donanma çalışmaları yapılmıştır ve Osmanlı deniz gücü için tersane teşekkül ettirilmiştir.¹⁴

Ticaret ve Ekonomi alanında, Orhan Gazi, babası Osman Gazi'nin 1300 yılı civarında Eskişehir'de çıkardığı ilk Vergi (Baç) kanunundan sonra, Bursa'da Osmanlıların en eski ticarî kanunu olan 21 maddelik ilk İhtisap Kanunnamesini çıkarmıştır. Böylece mali düzeni sağlayacak örgütlenmenin de temellerini de Orhan Gazi atmıştır.¹⁵ Orhan Gaziden sonra diğer hükümdarların icraatları ve bilhassa İstanbul'un fethi sonrasında Fatih'in icraatlarıyla devletin kurumsal şekillenışı ve dönüşümü tamamlanmıştır. Merkez ve taşra teşkilat yapılanması ile idari, mali ve askeri sistemin gelişimi söz konusu olmuştur. Koca-ili de bu süreçte Osmanlı Devleti'nin bir sancağı olarak hayatını bu idari yapılanma altında sürdürmüştür.

Osmanlı İdari Yapılanması ve Koca-İli Sancağı

Osmanlı Devleti toprakları, klasik çağda eyalet, sancak ve kaza düzeni içinde köylerin ve mezraların oluşturduğu coğrafi bütünlükle, konar-göçer, yörük, oymak ve aşiretlerin de bulunduğu idari bölgelere taksim edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere, Osmanlı Devleti'nde temel idari birimlerden biri ve en önemlisi sancak olmuştur. Osmanlı idari yapılanmasında devletin temel yapı taşlarından birini oluşturan sancakların yönetim esasları "sancak kanunnameleri" ilkelerine göre icra edilmiştir. Bilindiği gibi sancak idaresinin başında olan ve "mirliva" olarak da adlandırılan "sancakbeyi", yönetmekle mükellef olduğu idari bölgesel kesitin amiri olup, aynı zamanda idaresi altındaki sancağın askeri birliklerini toplayan bir kumandandı.¹⁶ Sancakbeyi, görevini ifa ederken onun en büyük yardımcısı kaza-i (adli) işlerin başı olan sancak kadısı olmuştur. Sancakbeyleri buldukları yerin mutasarrıfı olduklarından uygun gördükleri reyaya bazı küçük toprak tevcihleri de yapma yetkisine haizdiler.

Sancaklar idari bakımdan sancak olmakla birlikte, adli yönden kaza statüsündeydiler. Sancak Beyleri ve kadılar, idaresinden sorumlu oldukları sancağı sultanlar tarafından çıkarılan sancak kanunnamelerine göre yönetirlerdi. Osmanlı Devleti'nde "kanun" tabiri, Abbasiler devrinden beri hem Arapça hem de Farsçada vergi takdir etme, vergi kaydı veya vergi kanunu anlamlarında

⁸ Mehmet Neşri, Kitab-ı Cihannuma, Neşri Tarihi, Cilt 1, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1987, s.156-157.

⁹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I. Cilt, s.124.

¹⁰ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I. Cilt, s.124.

¹¹ İsmail Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Taşra Yönetimi, Ankara, 2016, s. 32.

¹² İsmail Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, s.220-221.

¹³ Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni..., s.342.

¹⁴ Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni..., s.397.

¹⁵ Sonraki İhtisap kanunnamelerinde yer alan bazı maddelerin nüvesini de içeren bu küçük kanunname, Bursa'daki ehl-i hırfet ve dükkânların ödeyeceği vergi miktarlarını belirleyen maddelerin yanı sıra, ilk defa şarap satıcıları, kalaycılar ve hamam işletmecilerinin işletim ve üretim standardını tespitte yönelik birtakım kriterlere de yer verilmiştir. Kanunname genel çerçevede Osman Gazi'nin Baç kanununda belirlediği 2 akça baç bedeli korunmuş; "kilinder", "lidre" (libre) gibi ölçü birimlerinin o dönemdeki varlığı ve Orhan Bey zamanında Bursa'daki esnafın hangi sınıflardan ibaret olduğu da önemli birer tarihî veri olarak ortaya konulmuştur.

¹⁶ Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni..., s.220.

¹⁷ İsmail Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Taşra Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016, s.51.

16. Yüzyıl Muhimme Kayıtları Işığında Koca-İli Ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Dair Bazı Tespitler

kullanılmıştır.¹⁷ Kanun ve kanunname terimleri Osmanlı döneminde genel olarak belirli bir konuya dair mali ve hukuki müeyyideleri ortaya koyan padişah hükmünü ifade etmiştir. Şeri hukukun yanında “örfi” denilen idari, mali, cezai ve çeşitli hukuk sahalarına ait olmak üzere padişahların emir ve fermanları ile vaz edilmiş olan kanun ve nizamlar söz konusuydu. Bunların aynen veya özet olarak bir araya toplamak suretiyle düzenlenen mecmualara veya muayyen bir zümre ya da sahaya ait düzenlemelere “kanunname” denilmiştir.¹⁸ Osmanlı kanunnameleri sistematik bakımdan Osmanlı vergi mantığına ve idari sistemine göre düzenlenmiştir. Ancak bu yasal uygulamalar gerçekleştirilirken bunun yanında “örf ve ‘âdet” yani içtimai ilişkileri düzenleyen kanunlaşmamış kurallar da “örf-ü maruf” şeklinde kabul görüp, değerlendirilmiştir.¹⁹

Taşra yapılanmasında merkeze yakın olan Koca-ili Sancağı da bu esaslara göre Osmanlı idari yapılanmasında varlığını sürdürmüştür. Koca-ili sancağı, Kanuni'nin son yıllarına kadar merkezi Kütahya ve daha sonra Ankara olan Anadolu eyaletine bağlı olmuştur.²⁰ Kanuni'nin son yıllarında ise burası, 1533 yılında kurulan Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu durum, Osmanlı sancak listelerinden anlaşılmaktadır. Koca-ili Sancağının, 16. Yüzyılda Kanuni'nin hükümdarlığının ilk dönemlerindeki başlıca kazaları şunlardı: Gebze (Genboze), Yalova, Görele, İznik, İznikmid (İzmit), Şile, Kandıra ve Geyve, Bunların birçoğu ile ilgili olarak kanun hükmünün olduğu bilinmektedir.²¹

Sancakların idaresi, Sancak kanunnameleri ile yürütülürdü. Bu kanunnameler, ilgili oldukları sancağa ait mali, hukuki ve cezai işlemlere dair yapılacak uygulamaların yürütülmesine ilişkin esasları ihtiva ederlerdi. Bu bağlamda Koca eli için “1531 tarihli Koca-ili Sancağı Resm-i Ganem Kanunnamesi”²² ve “1624 tarihli Koca-ili Sancak Kanunnamesi”²³ incelendiğinde Koca-ili sancağının durumu hakkında bir fikir elde etmek mümkündür. Bu kanunnameler ışığında 16. ve 17. Yüzyıllarda Koca-ili Sancağında İktisadi Hayata bakıldığında Sanayi Devrimi öncesi toplumlarda insanların yaşantısı genellikle hayvancılık ve tarım faaliyetleri nedeniyle toprağa bağlı bir şekilde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Koca-ili Sancağına Merkezden Gönderilen Hükümler

Osmanlı taşra yönetiminde Kanunnamelerle idare edilen sancakların ayrıca merkezden düzenli olarak belli aralıklarla ve ihtiyaç duyulduğunda ferman ve buyruklar gönderilerek yönlendirilip idare edildikleri bilinmektedirler. Bu bağlamda Koca-İli de diğer sancaklar gibi, devletin payitahtı olan İstanbul ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Divan'da görüşülen konular ve kayıtlardan burada vuku bulan bazı gelişmeler ve olayların merkezce yakından izlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümayun toplantılarında müzâkere edilen konulara ait siyasî, askerî, içtimai ve iktisadî kararların defterlere kaydedildiği bilinmektedir. Divan kayıtlarının tutulduğu defterlere "Mühimme Defterleri" adı verilmiştir. Defterlerdeki kayıtlar, asıl fermanların suretleri hüviyetinde olup, Sadrazamın başkanlığında toplanan Divan'da alınan kararlardır. Bu kararlar, ilgili sancak beyleri ve kaza kadılarına gönderilmeden evvel, padişah onayından geçer ve kronolojik sırayla defterlere kaydedilir, sonra ulaklarla ilgili oldukları yerlere gönderilirlerdi.

Osmanlı Arşivi'nde söz konusu kararları ihtiva eden 1553-1915 tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme Defteri mevcuttur. 350 yıllık zaman dilimi itibarıyla, hiçbir doğu ve batı devletinde bulunmayan kültür ve tarih zenginliğini ihtiva eden bu defterler, Osmanlı Arşivi defter serileri içinde önemli bir yer tutar. Defterlerin ana konuları, devleti ilgilendiren siyasî, iktisadî, kültürel, sosyal ve askeri hayat ile seferlere ilişkin üst düzey kararları teşkil eder. Mühimme Defterleri, hükümlerin sâdir oldukları divanlar bakımından farklı gruplarda değerlendirilirler. Nitekim bu defterlerde Divan-ı hümayun görüşmeleri sonucunda alınan kararalar bir hükümle taşradaki kadı ve sancak beylerine iletilmiştir. Muhimme kayıtları ile çeşitli konulardaki emir ve talepler mahalli yetkililere yazılıp gönderilmiştir. Konu muhteviyatı itibarıyla bu yazıları tasnife tabi tutduğumuzda yörede ekonomik, mali, güvenlik, yolsuzluk, askeri hazırlık, tüketim ve üretim konularının ana temayı oluşturduğu görülmektedir. Kayıtlardan bazıları eşkıyalık üzerine olup, güvenliğin sağlanmasına, bir kısmı orman ve çevreye verilen tahribata, bazıları Venedik tacirlerinin yüklediği gıda maddelerinin kontrolü ve denetimi ile ilgilidir. Bunun dışında toplumsal hayatı ilgilendiren konular da ele alınmıştır. Koca-

¹⁸ Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Taşra Teşkilatı..., s. 51.

¹⁹ Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni..., s. 317-325.

²⁰ Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Taşra Teşkilatı..., s.52.

²¹ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 5. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1992, s. 120.

²² Akgündüz, a.g.e., s. 120-122.

²³ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyudu Kadime Arşivi, Defter-i Mufassalı Liva-i Koca-ili, Defter No. 49, 1624(1034), Ömer Lütfü Barkan, 15-16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, (Haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul Üniversitesi İ.Ü. Yay. No. 4302, İstanbul, 2001, s. 33-34.

İsmail ÖZÇELİK

İli'ne ilişkin Muhimme defterlerinden taranan bazı verilere gelince bunların Koca-İli 16. yüzyıl tarihine ait sosyal ve ekonomik durumu, toplumsal hayattaki yaşanan bazı olayları ve tarihi bilgileri bize aktarmaktadırlar.

Cürüm, Cinayet ve Eşkîyalık Olayları

Koca-İli Sancağı dahilinde genel bir asayiş sorunu olduğu bu konudaki mühimme kayıtlarının çokluğundan anlaşılmaktadır. Nitekim, Koca-ili sancağı kadılarına gönderilen bir hükümde Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Reis Mehmet'in bazı deveçileri yaralayan ve kölesi olan Hüseyin'in ve aynı durumdakilerin ele geçirilip hapsedilmesi hakkında yazılmıştır. Yerel yönetici olan sancak kazalarındaki kadıların da bu suçu işleyen adı geçenin takibi ve hakkında gereğinin yapılması istenmiştir.²⁴

Koca-ili sancağı kadılarına gönderilen eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili bir başka hükümde, sancaktaki ki serbest tımarlarda, emlâk ve evkafta saklanan eşkıyanın ele geçirilmesi istenmiş ve ele geçirilecek olan bu eşkıyanın "Subaşı"²⁵ na teslim edilmesi emredilmiştir.²⁶

Bir diğer hükümde de aynı konuyla ilgili olarak, yine bazı serbest tımarlarda²⁷, emlâk ve evkafta saklanan eşkıyanın ele geçirilmesi ve bunlara yardımcı olanların da merkeze bildirilmesi hakkındadır.²⁸

Bir başka kayıta, Kocaeli' de, Ereğli adlı köy yakınında mevzilenerek Manavgat'tan gelen bezirgânların²⁹ yolunu kesen ve haramilik eden Arnavut vs. ırgat ve leventlerin yakalanıp Anadolu yakasına ne zaman ve nereden geçtiklerinin bildirilmesi istenmiştir.³⁰

İznik ile Gebze arasında eşkıyalık faaliyetlerinin artmış olması ve yeni görev yerine giden Havran kadısının öldürülmek ve eşyalarının çalınmak istenmesi üzerine Üsküdar kadısına yazılan bir hükümde olayın soruşturulması ve araştırılarak suçu sabit olanların hapsedilerek, durumun ayrıntılı olarak tahkiki istenmiştir.³¹

Aynı konuda, İznikmid ve Üsküdar kadıları ile eski İznikmid kadısı Mevlâna Nuh'a gönderilen bir hükümde; İznik kazasında evinde yaralanarak öldürülmüş bulunan Yeniçeri Ali'nin katilinin bulunmadığı, fakat katilin Hasan adlı şahıs olabileceği yolunda yeniçerilerden Yusuf ve Rustem adındaki şahısların şahitlikte bulunduğu bildirildiğinden, Yeniçeri Hasan'ın durumunun yeniden araştırılması istenmiştir.³²

Koca-ili Beyi ve İznikmid kadısına yazılan bir diğer hükümde, isimleri yazılı olan üç celebın İstanbul'un zahiresi için getirdikleri üç yüz baş koyunun İznikmid'de Alemşah adlı şahıs ve oğlu ile adamları tarafından basılıp yağmalandığına dair şikâyetle bulduklarından, Alemşah'ın oğlunun ve adamlarının bulunup şer-i şerife göre teftiş edilip, yargılanmaları ve suçları sabit olursa hapsedilip cezalandırılarak durumun bildirilmesi istenmiştir.³³

²⁴ 3 Numaları Mühimme Defteri, Hüküm No:3, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.41.)

²⁵ Osmanlı Devleti'nde, yerel asayişli sağlamakla görevli olan, inzibat ve zaptiye teşkilatının olduğu komutan. İstanbul'da Galata surlarının kapılarının geceleri örtüldüğü dönemlerde, sur kapılarının anahtarları da Subaşı'da dururdu. Taşrada güvenlik işlerinden sorumlu bir memurdu.

²⁶ 3 Numaları Mühimme Defteri, Hüküm No: 1231, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.541.

²⁷ Özçelik, Devlet-i 'Aliyye' nin Kamusal Düzeni..., s. 269-270. Mali durumlarına göre tımarlar; Serbest Tımarlar, Tımar sahibinin resm-i arus, resm-i tapu, kışlak, yaylak, cürüm, cinayet vs. gibi vergileri alma hakkına sahip bulunduğu tımarlardır. Bunlar vezir, beylerbeyi, sancak beyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar gibi yüksek rütbeli olan memur ve askerlerin has ve zeametleridir. Bu tımarlar bazı ayrıcalıklara sahiptirler ve bunlara serbest tımar denilir. Serbest Olmayan Tımarlar ise, böyle bir tımarı tasarruf eden sipahinin serbest tımar sahipleri gibi yukarıda sayılan yetkileri yoktur.

²⁸ 3 Numaları Mühimme Defteri, Hüküm No: 1252, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.554.)

²⁹ Bezirgân, "alışveriş yapan" anlamında Farsça bâzârgân veya bâzergândan gelmektedir. Bezirgân kelimesinin Türkçe'de ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Fâtih devrine ait kanunname ve yasak-nâme metinlerinde bezirgân tabirine sıkça rastlanmakta, "başta ipek ve kumaş olmak üzere her türlü ticaret ve alım satım işleriyle uğraşan tüccar" anlamında kullanılmıştır. XVI. yüzyıla ait Osmanlı sancak kanunnamelerinde ise "ticaret erbabı, ipek tüccarı, seyyar tüccar" manalarında geçmektedir.

³⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 2557, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, c.3, s.303.

³¹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 141, (973,1565-1566), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1994, s.27.

³² 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1484, (973,1565-1566), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1994, s.239.

³³ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:485, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.89.

16. Yüzyıl Muhimme Kayıtları Işığında Koca-İli Ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Dair Bazı Tespitler

Görüldüğü gibi suç işleyen ve şekavet yapan, adam yaralayan veya öldürenlerin varlığına delalet eden bu kayıtlar, dikkat çekicidir. Çeşitli kişilere karşı işlenen bu suçların merkezden izlendiği ve yerel yöneticilerin bu konuda görevlerini ifa etmeleri için yönlendirildikleri anlaşılmaktadır.

Bozgunculuk Yapanların Takip ve Tedibi

Muhimme kayıtlarından anlaşıldığına göre, sancak dahilinde bozgunculuk ve devlet aleyhine söylemlerle halkın kışkırtılması faaliyetlerinde bulunanlara karşı tedbirli davranılması ve bu gibilerin hakkından gelinmesi yerel görevlilerden istenmiştir. Bu bakımdan Öyle anlaşılıyor ki, Kocaeli sancağı dahilinde ve civarında “Fesat Teftişi”³⁴ adıyla denetimler yapılmakta³⁵ ve kadılardan Kocaeli Sancağında “Fesad Teftişi” (Ehl-i fesad) sırasında kaçanların yakalanarak tevkif edilmeleri istenmiştir.

Ayrıca Kocaeli sancağında fesat ve şenâat (fenalık) icra eden “suhte”³⁶ ve “levent taifesi” nin³⁷ yakalanmasında, muhafaza için alıkonulan Alaybeyi Salih'e kadılar tarafından gerekli yardımın yapılması ve yakalananların teftiş olunup, suçu sabit olanların hapsedilip sicillerinin gönderilmesi³⁸ emredilmiştir.

Yine Kocaeli sancağında bazı ehl-i fesâd suhte tâifesinin silâh taşıdıkları, evleri basıp insanları katlettikleri bildirildiğinden, ehl-i fesâd ve şenâatin haklarından gelinmesi, yeniçeri ve sipahilerin dışında başkasının silâh vs. harp âleti taşınmasına ve kullanılmasına müsaade edilmemesi istenmiştir.³⁹ Bu gibi faaliyetlere katılarak suç işleyenlerin bazı tımar sahipleri tarafından korunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bir mühimme kaydında şöyle denilmektedir: “Koca-ili’de, ehl-i fesâdı ele vermeyen serbest tımar sahipleri ile emlak ve evkaf sahiplerinin men olunup, suçluların “Sancak Subaşı” na teslim edilip gereğinin yapılması ve suçluları teslim etmemekte ısrar edenlerin bildirilmesi”⁴⁰ istenmiştir.

Yine asayişin sağlanmasına engel olan bazı şahıslar hakkında İznikmid kadısına yazılan bir hükümde, İznikmid Sancağı’nın Beyi olan Ali Bey’in Subaşılardan gece kol gezmelerine mâni olanların İstanbul’a gönderilmeleri istenmiştir. Hükümde “kol gezmeye mâni olanları yarar adamlara koşup küreğe gönderesin...” denilmiştir.⁴¹

Yolların Açık Tutulması ve Kaldırımların Tamiri

Yol ve kaldırımların tamiri konusunda Sapanca kadısına ve Kocaeli Sancağı muhafazasına memur edilmiş olan “Sinan” adındaki bir görevliye Ayan Gölü(Sapanca) kenarında ki yol ile İznikmid ve

³⁴ Bozguncuların ve isyancıların belirlenerek, takip edilerek derdest edilmeleri ve bunların hakkından gelinmesi.

³⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 131, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, c.1, s.92.

³⁶ Kanuni dönemi sonrasında medreselerin fazla suhte (öğrenci) kabul etmeleri sonucunda, buradan mezun olan öğrencilere devlet yeterli derecede naiplik kadılık ya da müderrislik makamı verememiş ve büyük bir işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, II. Selim’den itibaren suhte şekaveti (öğrencilerin eşkıyalığı) başlamıştır.

³⁷ Mücteba İlgürel, “Levent”, TDVİA. 27, İstanbul, 2003, 728-729, Osmanlılar’da denizci erlerle taşrada görevli valilerin yanlarında bulundurdıkları adamları için kullanılan bir tabirdir. Venedikliler’in Arnavutluk ve Hırvatistan sahillerinden seçerek aldıkları denizci erler için de kullanılmıştır. Kelimenin Türkçe ve Farsça ’da “serseri, ayaş, kötü huylu” gibi olumsuz manaları yanında “seri hareketli, yakışıklı, boylu boslu, endamlı” anlamlarına da gelir. Leventlerin Osmanlı taşra teşkilâtı içinde yer alış tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Fâtih Kanunnamesinde “levent oğlanları” tabirine rastlanır. II. Bayezid devri kanunnamesinde leventlerin başı boş denizci gücü olarak olumsuz yönleriyle anılmış olması dikkati çeker. Anadolu’da halk üzerindeki levent baskısı 1688 de had safhaya ulaşmıştır. Konya müftüsünün fetvası üzerine fermanlar gönderilip nefir-i âm ilân edilmiş ve levent öldüren hesap sorulmayacağı bildirilmiştir. Anadolu üç koldan teftişe tâbi tutulan Leventler için 1688-1695 yıllarında Anadolu’da levent teftişleri yapıldı. Devlet, yakalanan leventlerin sicillere kaydını istiyordu. Küçük gruplar halinde dolaşan leventler üzerine “il erleri” sevk edildi. Yakalanan leventlerin derhal idamı emrediliyordu. Bunlar için en hafif ceza kürek cezası idi. Leventlere erzak ve tüfek satılması yasaklandığı gibi, ele geçirilen tüfeklerin en yakın kale dizdarlarına teslim edilmesi isteniyordu. 1719 yılında fetva alınarak leventliğin kaldırılması kararlaştırıldıysa da İran savaşları yüzünden sonuç alınamadı. 1726 yılında birçok levent öldürüldü. 1746’da Hekimoğlu Ali Paşa üzerlerine gönderildi. Konya Valisi Kuyucu Süleyman Paşa 1775’te müfettiş tayin edildi ve leventlik ismen kaldırıldı. 1776 tarihli bir fermanla tekrar üzerlerine gidildi. Leventlik XIX. yüzyıl başlarında tedricen ilga edilmiştir. Leventliğin son bulunduğu ve âyanlarına güç kazandığı bu dönemde leventler, taşrada sivriyen bu güçlü mahallî temsilcilerin yanına kapılanarak ayanlığın sivil bir güç odağı haline gelmesinde rol oynadılar.

³⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1891, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, c.2, s.355.

³⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 23187, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, c.3, s.180.)

⁴⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 2556, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, c.3, s. 302.

⁴¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 569, (966-968/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara, 1993, s.256.

İsmail ÖZÇELİK

Sapanca yanındaki kaldırımların tamir edilmesi hakkında yazılan bir hüküm söz konusudur.⁴² Bu hükümde özetle şöyle denilmiştir: "...Sen ki kadısın, mektup gönderip Ayan Gölü kenarında ve Dağdibi'nde vâki olan yol üzerinde hayli ağaçlar yıkılıp dağdan toprak inmekle, ziyade balçık olup gemi ağacı kesen arabacılar geçmekte hayli ıstırap çekip ve İznikmid ile Sapanca mâ-beyninde vâki olan kaldırımın bataklık yerleri olup, kış zamanında yolcu geçmekte, ziyade ıstırap çekerler diye bildirmişsin. İmdi, buyurdum ki: Varacak, bizzat kalkıp arz olunan mahallerin üzerine varıp görüp, dahi tamire muhtaç olan yerlerin tamir edip ve eyyâm-ı şitâda balçık olacak yerlerin, dahi şimdiden tedarikin görüp gereği gibi temiz ve pak eylesin. Gemi ağacın kesmeğe varan arabacılar ve âyende ve ravende müzayaka çekmeyeler. Husûs-ı mezbûru mühimmattandır. İhmâl ü müsâhele itmeyip, ikdâm u ihtimamda dakika fevt itmeyesin."⁴³ (15 Haziran 1560)

Aynı konuda İznikmid kadısına yazılan bir başka hükümde de Ayan Gölü (Sapanca) nün taşması yüzünden gemiler için kereste taşıyan arabaların yollarının kapandığı ve bu nedenle arabalar için daha yukarıda başka bir yolun açılması istenmiştir.⁴⁴

Halka Yapılan Zülüm, Adaletsizlik ve Usulsüzlüklerin Engellenmesi

İzmid ve Sapanca'da yaşayan ahali ile ilgili olarak her iki kazanın kadılarına gönderilen bir hükümde; "Sapanca kazası ahali adam gönderip, Hüküm şerif varid olup, hassa gemi ağacı kat' olunup, İznikmid'e çekilmesi ferman olundukta karasığır çifti olana su sığırı çifti çekecek ağaç teklif edip, reaya kendi yanlarından nice akçe verip, ahara çektirip ve reayadan bazısının eline hüccet verip, akçalarını alıp, hizmetten muaf edip, reayaya zülüm ve teaddi olunur." Diye şikâyet ettikleri ecilden buyurdum ki; bu hususta bizzat mukayyet olup göresiniz. Zikrolunan ağaç, reayaya adalet üzere teklif olunmayıp, ol vech ile zülüm ve te'addi olunduğu vaki midir, nicedür? Tamam-ı tahkikat ile malum edinip vuku ve sıhhati üzere yazıp arz eyliyesiniz."⁴⁵(23 Nisan 1565)

Yine benzer bir konuda İznikmid, Yoros, Kandıra, Taşköprü ve Gebze kadılıklarına yazılan bir hükümde de Orduyu Hümayun için parasız zahire almak isteyenlerin engellenmesi ve alanların bildirilmesi istenmiştir:⁴⁶ "...Bu hususta gereği gibi mukayyet olup, reayaya te'addi olmaktan hazer edesin." Denilmiştir.

Gemiler İçin Kereste Sağlanması ve İstanbul'un Odun İhtiyacı

Gemiler için kereste ihtiyacının sağlanması için İznik, Kandıra, Şile, Sapanca ve Yalakabad (Yalova) kadılarına hüküm yazılmıştır. Kazalarından miri gemiler için hazırlanması istenen kerestenin temini ve gönderilmesi hususunda bu işle görevlendirilen Hasan'a kadıların yardımcı olması hususunda Kocaeli Beyi Süheyl Bey'e yazılan bu hükümde "Mübaşir Hasan'a emrim mucibince her biriniz gereği gibi muavenet edip emr olunan kerestenin toplanmasında ve getirilmesi ferman olunan yere ihzar etmek için muavenet edesiniz." Denilerek, bu hususun çok önem arz ettiğine vurgu yapılarak ihmalden kaçınılması emredilmiş ve "sonra özrün makbul olmaz bilmiş olarsınız" denilmiştir.⁴⁷ (27 Mart 1565)

En büyük gemiler için ihtiyaç duyulan baştarde direği⁴⁸ de diğer kereste malzemesi gibi İznik havalisinden sağlanmaktaydı. Nitekim bu hususta İznik kadısına yazılan bir hükümde "Rodos Beyi olan Ali'ye parasıyla bir adet baştarde direği kestirilmesi" hususundadır.⁴⁹

Yine Göynük kadısına yazılan bir hükümde, Hassa kadırgaları için İznikmid İskelesine kereste in-

⁴² 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1255, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.557.)

⁴³ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.557.

⁴⁴ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:905, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.153.

⁴⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:1064, (972/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995, s. 135.

⁴⁶ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:98, (966-968/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara, 1993, s.48.

⁴⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:932, (972/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995, s. 65- 66.

⁴⁸ Baştarde, çektiri tipinde kadırgaların büyüğü olan harp gemisine verilen isimdir. Donanma komutanı bir amiralin veya büyük rütbeli bir komutanın (patrona) gemisi olarak kullanılan, kadırgadan daha büyük olan bir gemidir. Genellikle kürekle çalışmaktaydı ve Osmanlı başardaları 26-32 çift küreğe sahip olup her kürek 5-7 kürekçi tarafından çekilmekte idi. Fakat iki veya tek sereni de bulunup yelkenle de hareket kabiliyeti bulunmaktaydı. Dönemin en büyük harp gemileri olması nedeniyle 17. yüzyılda baştarde üretimine Osmanlı Devleti tarafından önem verilmişti. 18. yüzyılda yerini sadece yelkenle çalışan kalyonlara bırakmıştır..

⁴⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:846, (972/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995, s.24.

16. Yüzyıl Muhimme Kayıtları Işığında Koca-İli Ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Dair Bazı Tespitler

dirilmesi işinin aksadığından bahisle bu işin bir an önce çözümlenmesi gerektiğinden Attan düşüp ayağı kırılan görevlinin işini yapamayacaksa onun yerine iş bilir birinin tayin edilip, bu işin mutlaka bitirilmesi istenmiştir.⁵⁰

Devletin ihtiyacı olan odun tedariki ile ilgili olarak yazılan hükümde; “İzmit iskelesinden miri odun yüklemek için gelen at gemileri yüklerini alıncaya kadar hiçbir şekilde diğer gemilere odun verilmemesi. Bazı kimseler gemilerin eve kayıtlarına odun tahmil etmekten mini ve odun için at gemileri vardık da asla odun bulamayıp ziyade müzayaka çekilmiş. Buyurdum ki, İznikmid iskelesinden miri odun tamam olmayınca şehremini tarafından varan hassa odun gemilerinden başka bir ferdin gemisine ve kayıklarına bir ağaç odun verdimemesin.”⁵¹ (23 Temmuz 1565) denilmiştir.

Odun ihtiyacı ve tedariki için bir başka hükümde de şu ifadeler yer verilmiştir: “İznik kadısının miri odun yüklemek için gelen gemilerinin odun sıkıntısıyla karşılaşmaları için “Rençber Gemileri” ne⁵² odun yüklemeyi yasaklaması ve yasağa uymayanların dergâhı muallaya göndermesi. (20 Temmuz 1565) Rençber taifesinden bazı kimesneler gemilerine ve kayıklarına odun yükleyip miri odun için gemiler vardık da asla odun bulamayıp ziyade müzayaka çekilmiş buyurdum ki,⁵³ Gemi yapımı için kimseye odun kestirilmemesi için İznikmid kadısına yazılan bir hüküm özetle şöyledir:⁵⁴ “Mektup gönderip emr-i şerifim üzerine tahtı kazanda olan Eşme, Dikme ve Sapanca dağlarında korudan ağaç kesenlere men’ olundukta, ‘biz miri için odun keseriz’ diye cevap verdiklerini bildirmişsin. İmdi korudan gemiye yarar ağaç kesilmek memnu’ olup, ol emr kema kan mukarredir...” Denilerek, bu tür girişimlerin engellenmesi istenmiştir.

İznikmid’ te gemi ağacı hizmetinde olan Hacı Hasan Çavuş adındaki görevliye yazılan bir hükümde, bütün arabaların gemi ağacı indirip, taşıdıklarından bahisle odun indirilmediği ve bu nedenle odun sıkıntısının baş gösterdiği, bu nedenle arabalardan bir kısmının odun indirmeye tahsisi edilmesi istenmiştir.⁵⁵

Maden İşletmesinde Hizmetin Aksatılmadan Yürütülmesi

Bilecik’te bulunan ve “Demirtaşı Yuvalığı” adıyla bilinen maden işletmesindeki hizmetlerine tayin olundukları halde oradaki yerlerine gitmemekte ısrar edenlere ilişkin olarak İznik ve çevresindeki “Yaya Taifesi”⁵⁶ nin göreve gönderilmeleri istenmiş ve gitmemek de inat edenlerin ise isimlerinin ve sakin oldukları yerlerin yazılı olarak bildirilmesi emredilmiştir. Bunların da gönderilip kürek cezasına çarptırılacakları ihtar edilmiştir.⁵⁷

İstanbul’da Saraydaki Has-ı Ahur’un İhtiyacı Olan Arpanın Sağlanması

Sarayda bulunana Has-ı Ahur (İstabl-ı Amire) için İznikmid’e sürülüp getirilen Arpanın satılması hakkında İznikmid kadılığına bir hüküm yazılmış ve özetle şöyle denilmiştir:⁵⁸ “... emr ile İstabl-ı Amirem için İznikmid’e sürülüp gelen arpaya ihtiyaç olmayıp, bey’ olunmasını buyurdum ki; Kimesneden nesne alındığı istima oluna, azl ile komayup muattep olursun.”

⁵⁰ 5 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No:637, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.114.

⁵¹ 6 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No:1453, (972/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995, s.354-355.

⁵² İlhan Ekinci, “Karadeniz’de Âyanlar ve Denizcilik”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar, 2013, Sayı 37, s.15-49. Ticaretle iştigal eden özel gemiler Osmanlı belgelerinde “Rençber Gemileri” olarak geçmektedir.

⁵³ 6 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No:1445, (972/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995, S.350.

⁵⁴ 3 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No:285, (966-968/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara, 1993, s.131.

⁵⁵ 5 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No:269, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.51.

⁵⁶ Alpay Bizbirlik-Yusuf Çiçek, “XV. Yüzyıl Sonlarında Saruhan Sancağı’nda Piyâde Teşkilatı, Yaya Çiftlikleri ve Demografik Yapı”, Türkiyat Mecmuası, C.23/Bahar, 2013, s.4. Bursa gibi önemli şehirlerin zaptından sonra asker yetersiz kalınca yeni bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçtan ötürü kaynağını daha ziyade Türkmen köylülerinden ve Yörük taifesinden alan Yaya ve Müsellemler devletin ilk maaşlı ve sürekli ordusu olarak Orhan Bey zamanında Vezir Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuştur. Sefer süresince ulufe alan Yaya ve Müsellemlere görevlerinin sürekli hale gelmesi için birer çiftlik yeri verilmiştir. Böylece, Orhan Bey zamanında kaç sancak varsa o kadar Yaya ve Müsellemler sancakları oluşturulmuştur.

⁵⁷ 6 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No:1151, (972/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995, S.182. 183.

⁵⁸ 3 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No:187, (966-968/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara, 1993, s.87.

İstanbul'un Gıda İhtiyacının Karşlanması

İznikmid Kadısına Bolu sancağından gönderilen zahire ve hayvanların Orduyu Hümayuna gönderilmesi hakkındaki bir hüküm de özetle şöyledir.⁵⁹ “Orduyu Hümayun için Bolu Sancağı kadıliklarından sürülmesi ferman olunan zahire ile taht-ı kazana koyun dahi gelmiş midir? Gelmiş ise Orduyu Hümayunuma gönderilmesini emredip, buyurdum ki; gelen koyunu tehir etmeyip, bıkusur irsal edesin.”

Zahire ihtiyacı konusunda Rumeli ve Anadolu sahillerinde bulunana kadılara gönderilen bir hükümde; İstanbul'un zahire ihtiyacını karşılamak için zahire getiren gemilerden bazılarının zahireyi alıp, Mudanya, İznikmid ve Gebze sahillerinde bulunana diğer kazalarda sattıkları ve bunun da İstanbul'da zahire sıkıntısına yol açtığı bildirilmiş ve bu durumun araştırılarak zahirenin İstanbul'dan başka yerlerde satılmasına engel olunması ve satan olursa hakkından gelinmek üzere kefilleri ile birlikte isimlerinin bildirilmesi istenmiştir.⁶⁰

İznikmid kadısına yazılan bir hükümde, kara üzüm yüklü birkaç geminin İznikmid taraflarına gittiği haber alındığından gerek bu gemilerdeki üzümlerin gerekse daha sonra İstanbul'un zahiresi için gelecek diğer kuru meyvelerin orada satılmayıp, İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁶¹

Bu konun devamı olarak İznikmid kadısına yazılan uyarı mahiyetinde yazılan bir başka hükümde, daha önce kendisinden İzmir'den İznikmid'e gittiği haber alınana kurur yemiş yüklü gemileri İstanbul'a göndermesi istendiği halde kendisinin sırf tamahkarlığından dolayı bu gemilerin İzmir'den gelmediğini bildirmiş, olduğu, hâlbuki kendisinden geminin durumunu bildirmesi değil, geminin İstanbul'a gönderilmesi istendiğinden derhal söz konusu gemileri yükleriyle birlikte İstanbul'a göndermesi istenmiştir.⁶²

İznikmid ve diğer bazı kazaların kadılarına yazılan bir hükümde yine İstanbul'un zahire ve gıda ihtiyacının karşılanması için özetle şöyledir: “İstanbul zahiresi için bazı “Rençber Gemileri” ne yüklenene arpa, buğday, pirinç, üzüm ve incir gibi yiyecek maddelerinin İstanbul'a getirilmeyip, sahillerde satıldığı haber alındığından rençber gemileriyle İstanbul'a gelen yiyeceklerin sahillerde satılmaması için gerekli tedbirlerin alınması...”⁶³

Gemi ve Kayık Yapımı

İznikmid 'te izinsiz olarak bir gemi inşa edildiği hakkında alınana duyum üzerine kadıya yazılan bir hükümde şöyle denilmiştir:⁶⁴ “İznikmid Kadısına hüküm ki, anda kasaba-i mezbürde bila-emr bir gemi bina olduğun bildirmiştin. İmdi buyurdum ki, Vusul buldukta, ol gemiyi girft edüp, ne asil gemi olduğun ve sahibi kimdir ve eni uzununu ne miktardadır? Mufassal yazıp, bildiresin.”

Ayrıca kayık yaptırılması hususunda İznikmid kadısına yazılan bir hükümde, Azak kalasının muhafazası için lazım olan kayığın yaptırılmasıyla görevlendirilen İsa ve Ali Reislere kadırgalardan yarar keresteden bir kayık yaptırılıp gönderilmesi istenmiştir.⁶⁵

⁵⁹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:209, (966-968/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara, 1993, s.98.

⁶⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:1268, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.205-206.

⁶¹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:690, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.90.

⁶² 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:543, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.99.

⁶³ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:1282, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, S.208.

⁶⁴ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:1628, (966-968/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara, 1993, s.705.

⁶⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:1167, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994, s.15

16. Yüzyıl Muhimme Kayıtları Işığında Koca-İli Ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihine Dair Bazı Tespitler

Sonuç

“Klasik Osmanlı Çağı”nda Koca-İli ve havalisinde eşkıyalık faaliyetlerinin yaşandığı ve bozgunculuk yapıldığı anlaşılmaktadır. Merkezi yönetim, bu olumsuzlukları gidermek için taşradaki yöneticileri ile koordineli çalışmalar yapıp, yazışmalar gerçekleştirmiştir. İzinsiz silah taşıma ve kullanma, adam yaralama, gasp, soygun ve benzeri olayların cereyan ettiği görülmektedir. Bunların merkezi yönetim tarafından izlendiği ve yapılan şikayetler ile alınan duyumlar ışığında tedbir alındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Koca-ili 'inde yapılan olumsuz faaliyetlerin önlenmesine çalışıldığı gibi, yol ve kaldırım tamirat ile bunların tadilatı konusunda da kayıtların bulunması bayındırlık hizmetlerinin de merkezden takip edildiği ve yaşamı zorlaştıran bu gibi aksaklıkların giderilmesi hususunda yerel yöneticilere gerekli emirlerin verildiği görülmektedir.

Ayrıca İstanbul şehrinin tahıl ve gıda tüketimi bakımından darlığa düştüğü zamanlarda Koca-ili sancağına gelen bu anlamdaki malların İstanbul'a gönderilerek şehir ihtiyacının öncelikli olarak karşılanmak istendiği görülmektedir. Arpa, buğday, kuru üzüm, meyve ve diğer tüketim malzemelerinin de buradan veya bu yol üzerinden gönderildiği, İstanbul'a yakın olması hasebiyle İstanbul ihtiyaçlarının önemli bir kısmının buradan sağlandığı anlaşılmaktadır. Yine Orduyu Hümayun için Bolu Sancağı kadılıklarından gönderilmesi istenen ve İstanbul'un doğusundan gelen zahire ile koyun ve canlı hayvan ihtiyacı Koca-ili sancağı üzerinden İstanbul'a ulaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Koca-ili sancağının, bahsi geçen dönem içerisinde ki kayıtlarından anlaşıldığına göre, ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olmuştur. Ayrıca Koca-ili ve çevresi adeta bir “orman denizi” şeklinde olup, buradan gerek yakacak odun ve gerekse gemiler için ihtiyaç duyulan kerestenin elde edildiği bir merkez konumunda olmuştur. Buna bağlı olarak gemi ve deniz araçlarının yapıldığı tersane olduğu da belgelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

İsmail ÖZÇELİK

Kaynakça

- 3 Numaralı Mühimme Defteri, (966-968/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara, 1993.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No:690, (973/1565-1566) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Ankara, 1994.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri, (972/1564-1565) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cilt,3, Ankara, 1998.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cilt:2, Ankara, 1998.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyudu Kadime Arşivi, Defter-i Mufassalı Liva-i Koca-ili, Defter No. 49, 1624(1034).
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 5. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1992.
- Atsız, Oruç Beğ Tarihi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1972.
- Barkan, Ömer Lütfü, 15-16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, (Haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul Üniversitesi İ.Ü. Yay. No. 4302, İstanbul, 2001, s. 33-34.
- Bizbirlik, Alpay- Çiçek Yusuf, “XV. Yüzyıl Sonlarında Saruhan Sancağı’nda Piyâde Teşkilatı, Yaya Çiftlikleri ve Demografik Yapı”, Türkiyat Mecmuası, C.23/Bahar, 2013.
- Ekinci, İlhan, “Karadeniz’de Âyanlar ve Denizcilik”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar, 2013, Sayı: 3.
- İlgürel, Mücteba, “Levent”, TDVİA. 27, İstanbul, 2003.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Özçelik, İsmail, Devlet-i ‘Aliyye’nin Kamusal Düzeni ve Kurumları, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.
- Özçelik, İsmail, Devlet-i ‘Aliyye’nin Taşra Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016.
- Öztürk, Necdet, Aşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502), Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tabakoğlu, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1984.

Şikâyet Defterlerine Göre Divan-ı Hümayun'dan İznikmid'e Gönderilen Hükümler ve Bunların Tahlili (1667-1673)

Mehmet Fatih GÖKÇEK*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde adaletin sağlanması, padişahların en önemli görevlerinden birisiydi.¹ Padişahlar, adaleti tesis etmek için toplumun tüm kesimlerine haksızlık ve zulme uğramaları halinde şikâyetlerini üst mercilere sunma hakkı tanımıştı. Nitekim mağdur olan kişiler, maruz kaldıkları haksızlık ve zulümlerin giderilmesi için şikâyetlerini kadı mahkemelerine, merkez ve eyaletlerde bulunan divanlara ve padişaha sunabiliyordu. Ülke içinde bu kadar çok başvuru makamının bulunması şikâyet hakkının yaygın bir şekilde kullanılmasına imkân sağlıyordu. Şikâyet mekanizmasının etkin kullanılması ise haksızlık ve zulmün önlenmesine veya bir mağduriyet yaşanmışsa bunun giderilmesine yardımcı oluyordu.²

Divan-ı hümayun, devlet işlerinin görüşülerek karara bağlandığı en üst idari merci olmasının yanı sıra şikâyetlerin dinlenerek karara bağlandığı yüksek mahkeme olma vasfına da sahipti. Divan-ı hümayunda görüşülerek sonuca bağlanan meselelerin hüküm suretleri, önceleri Mühimme defterlerine kaydedilirdi. Daha sonraları ise Divan bürolarındaki uzmanlaşmayla birlikte yeni defter türleri ortaya çıktı. Bu defterlerden birisi de 17. yüzyılın ortalarında ihdas edilen Şikâyet defterleridir. Şikâyet defterlerinin ortaya çıkmasından sonra Divan'da karara bağlanan davaların hüküm suretleri artık bu defterlere yazılmıştır. Bununla birlikte bazı şikâyetlerin hüküm suretleri yine Mühimme defterlerine yazılmaya devam etmiştir. Bu durum muhtemelen Şikâyet defterlerinin teşekkül sürecinde bulunmasından ve iki defter arasında henüz kesin bir ayırımın yapılamamasından kaynaklanmıştır.³

Çalışmada 1667-1673 tarihleri arasında Divan-ı hümayunda karara bağlanan davaların hüküm suretlerinin kaydedildiği 6, 7 ve 8 numaralı Şikâyet defterleri kullanılmıştır. Bu defterlerin seçilmesinde ilk Şikâyet defterleri arasında yer almaları ve süreci kronolojik bir bütünlük içinde takip etmemize imkân sağlamaları etkili olmuştur. Çalışmaya mekân olarak başkenti Anadolu'ya bağlayan ana yol üzerindeki menzillerden biri olan İznikmid seçilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak önce 6, 7 ve 8 numaralı Şikâyet defterleri taranarak Divan-ı hümayundan İznikmid'e gönderilen hükümler tespit edilmiştir. Bunların sayısı 41'dir. Bu hükümler yeni harflere aktarıldıktan sonra konularına göre tasnif edilmiştir. Akabinde ise şikâyet edenler ve edilenlerin kimlikleri, şikâyet etme biçimleri, şikâyet konuları ve merkezin bunlara getirdiği çözümler incelenmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mehmetfatihgokcek@gmail.com

¹ Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2015, s. 30.

² Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzar'lar", Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 33, 35; Murat Tuğluca, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet-Ahkâm Defterleri: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri Örneğinde (1742-1743)", Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar, Ed. Abidin Temizer, Libra Kitap, İstanbul 2014, s. 231-232.

³ M. Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3/5, İstanbul 2005, s. 110-111, 124; Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", DİA, C.31, İstanbul 2006, s. 520-521; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.61/1, Ankara 2012, s. 177-178; Tuğluca, "Balkan Tarihi...", s. 233.

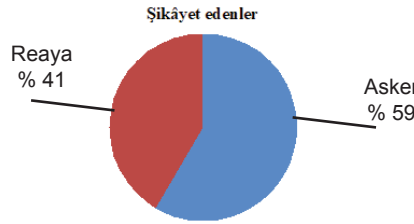

Şikâyet Edenlerin ve Şikâyet Edilenlerin Kimlikleri

Osmanlı toplumu askerî ve reaya olmak üzere iki ana sınıftan meydana gelmekteydi. Askerî sınıf devlete hizmetleri karşılığında vergilerden muaf tutulurdu. Bu kişilerin ellerinde görevli olduklarını gösteren padişah beratı bulunurdu. Askerî sınıf; ilmiye, kalemiye ve seyfiye olmak üzere üç kesimden müteşekkildi.⁴ Çalışmada ele alınan defterlerde, Divan-ı hümayundan İznikmid'e gönderilen 41 hükmün 24'ünde askerî sınıf şikâyetçi olmuştur. Bunlar arasında darüssaade ağaları, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası, divan kâtibi, müteferrika, İstanbul ağası, cizye tahsildarı, odun tahsildarı, kereste emini, vakıf mütevellileri, sipahiler ve müezzin gibi devlet görevlileri bulunmaktadır. Bu kişilerin büyük bir kısmı seyfiye zümresindedir. Askerî sınıf; vakıflar, miras, vergi toplanmasına muhalefet, timar gelirlerine müdahale, eşkıyalık-hırsızlık faaliyetleri ve görevi kötüye kullanma gibi meselelerle merkeze başvurmuştur. Askerî sınıfın şikâyetçi olduğu kişilerin bazıları kendileri gibi askerî sınıftan iken bazıları da reayadandır.

Osmanlı toplumunu oluşturan diğer ana sınıf ise üreten ve devlete vergi vermekle yükümlü olan reayaydı. Reaya Müslim-gayrimüslim, şehirli-köylü ve yerleşik-göçebe gibi zümrelerden meydana gelmekteydi.⁵ İznikmid'deki şikâyetçilerin 17'si ise reaya sınıfındandır. Bu kişiler arasında Müslim-gayrimüslimler, kadınlar-erkekler, uncu esnafı ve Kıptîler bulunmaktadır. Reaya; alacak-verecek, miras, kanuna aykırı vergi talebi, tasarruf hakkına müdahale, kefalet, zulüm ve cariyelik gibi konulardaki sorunlar nedeniyle şikâyetçi olmuştur. Reayanın şikâyet ettiği kişilerin bir kısmı askerî sınıftan iken bir kısmı da reaya sınıfındandır. Aşağıdaki grafikte Divan-ı hümayuna iletilen şikâyetlerin askerî ve reaya sınıfına göre yüzdelik dilimleri gösterilmiştir.

Grafik 1: Şikâyet edenlerin oranları

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere şikâyet edenlerin % 59'u askerî sınıfa mensup iken % 41'i reaya sınıfındandır. Askerî sınıf, reaya oranla Divan-ı hümayuna daha fazla şikâyet sunmuştur. Askerî sınıfın reaya nazaran şikâyet hakkını daha fazla kullanması muhtemelen merkeze ulaşma hususunda sahip olduğu imkânlarla alakalıdır. Ayrıca askerî sınıfın Divan-ı hümayunu idarî mahkeme olarak görmesi de davalarını buraya taşımalarında etkili olmuştur. Reaya kişisel davalarını büyük ölçüde kadı mahkemelerinde çözüme kavuşturmakla birlikte sonuç alamadığında meseleyi merkeze intikal ettirmektedir. Nitekim reayanın müşteki olduğu bazı hükümlerde davaların daha önceden kadı mahkemelerinde görüşülerek karara bağlandığı ancak mağduriyetin devam etmesi sebebiyle meselenin merkeze taşındığı görülmektedir.⁶

İncelenen 41 hükmün 30'unda reaya, 9'unda askerî sınıf, 2'sinde ise hem askerî sınıf hem de reaya birlikte şikâyet edilmiştir. Askerî sınıftan şikâyet edilenler; sancakbeyleri, subaşılar, vergi tahsildarları, timarlı çakırcılar, yeniçeri, cizyedar, odun ve kereste eminidir. Bunların tamamı seyfiye sınıfındandır. Reayadan şikâyet edilen kişilerin kimlikleri ise kısmen bellidir. Bunlar Müslim-gayrimüslimler, kadınlar-erkekler, Ermeniler, Kıptîler, çobanlar, kayıkçılar, çakırcı halkı, fırıncı ve cariyedir. Bunların dışında her iki sınıftan da kimlikleri tam olarak belirtilmemiş kişiler bulunmaktadır. Reaya; vakıf, alacak-verecek, miras, vergi, timar gelirine müdahale, eşkıyalık-hırsızlık faaliyetleri, tasarruf hakkına müdahale, kefalet ve cariyelik gibi konularda şikâyet edilmiştir. Askerî sınıfa mensup olanlar vakıf, alacak-verecek, vergi, görevi kötüye kullanma ve zulüm meselelerinde dava edilmiştir. Hem askerî sınıf hem de reaya ise vakıf ve vergi konusunda birlikte şikâyet edilmiştir. Şikâyet edilenlerin toplumsal sınıflara göre yüzdelik dilimleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

⁴ Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 105; Ünal, Osmanlı Müesseseleri..., s. 40.

⁵ Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda..., s. 105; Ünal, Osmanlı Müesseseleri..., s. 41.

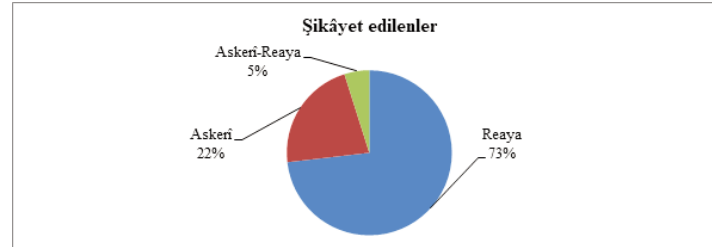
⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 006; 55/237; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 10/27.

Şikâyet Defterlerine Göre Divan-ı Hümayun'dan İznikmid'e Gönderilen Hükümler Ve Bunların Tahlili (1667-1673)

Grafik 2: Şikâyet edilenlerin oranları

Grafiğe göre şikâyet edilenlerin % 73'ü reayadan iken % 22'si askerî sınıftandır. % 5'lik kısımda ise askerî sınıf ve reaya birlikte şikâyet edilmiştir. Bu % 5'lik dilim eşit bir şekilde bölünüp dağıtıldığında şikâyet edilenlerin % 75,5'i reayaya %2 4,5'i de askerî sınıfa mensuptur.

Şikâyet Etme Biçimleri

Osmanlı toplumu şikâyetlerini, çeşitli yöntemler kullanarak Divan-ı hümayuna sunabiliyordu. Şikâyetler merkeze gelerek, arz-ı hâl ederek, arz-ı mahzar sunarak, askerî sınıf mensuplarının arz veya mektup göndermesi gibi yöntemlerle yapılmaktaydı.⁷ Defterlerdeki şikâyetlerin 30'u arz-ı hâl ederek/arz-ı hâl sunarak, 6'sı gelerek, 4'ü arz göndererek, 1'i ise mektup göndererek sunulmuştur. Askerî sınıf ve reaya şikâyetlerini daha çok arz-ı hâl ederek/arz-ı hâl sunarak ve bizzat gelerek iletmıştır. Arz ve mektup gönderme yöntemini ise sadece askerî sınıfa mensup olan darüssaade ağaları ve kadı kullanmıştır. Darüssaade ağaları idareleri altındaki vakıflarla ilgili sorunların çözümünü için merkeze 4 adet arz gönderirken; kadı kendisine başvuran bir gayrimüslimin alacak-verecek meselesini halletmek için merkeze 1 adet mektup göndermiştir. Aşağıdaki grafikte şikâyet etme yöntemlerinin yüzdeleri gösterilmiştir.

Grafik 3: Şikâyet etme biçimleri

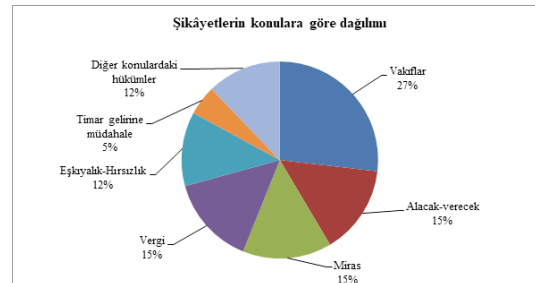

Grafiğe göre şikâyetlerin %73'ü arz-ı hâl ederek/arz-ı hâl sunarak, %15'i gelerek, %10'u arz göndererek, %2'si ise mektup göndererek yapılmıştır. Divan-ı hümayuna arz-ı hâl ederek/arz-ı hâl sunarak ve gelerek iletilen şikâyetlerin bizzat yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda bireysel başvuru oranı %88'e ulaşmaktadır. İznikmid'in merkeze yakın olmasının, şikâyetlerin Divan-ı hümayuna bireysel olarak iletilmesini kolaylaştırdığı söylenebilir.

Şikâyet Konuları ve Merkezin Şikâyetlere Getirdiği Çözümler

Çalışmamıza konu olan Şikâyet defterlerinde Divan-ı hümayundan İznikmid'e gönderilen 41 adet hüküm kaydı bulunmaktadır. Bunların 11'i vakıflarla ilgili meseleler, 6'sı alacak-verecek meseleleri, 6'sı miras davaları, 6'sı vergi meseleleri, 5'i eşkıyalık-hırsızlık faaliyetleri, 5'i diğer konulardaki hükümler ve 2'si timar gelirlerine müdahale başlıkları altında toplanabilir. Diğer konulardaki hükümler ise görevi kötüye kullanarak zimmete para geçirme, tasarruf hakkına müdahale, kefalet, zulüm ve cariye hak konularındadır.

Grafik 4: Şikâyetlerin konulara göre dağılımı

⁷ İnalçık, "Şikâyet Hakkı...", s. 35.

Mehmet Fatih GÖKÇEK

Yukarıdaki grafiğe göre en çok şikâyet edilen konu % 27'lik dilimle vakıflardır. Bunu % 15'lik dilimlerle alacak-verecek, miras ve vergi meseleleri izlemektedir. Ardından % 12'lik dilimlerle eşkıyalık-hırsızlık faaliyetleri ve diğer konulardaki hükümler ve % 5'lik dilimle ise timar gelirlerine müdahale meselesi takip etmektedir.

Vakıflarla İlgili Meseleler

İncelenen Şikâyet defterlerinde vakıflarla ilgili 11 adet hüküm bulunmaktadır. Hükümlerde isimleri geçen vakıflar; Haremeyn, Sultan Selim, Süleyman Paşa, Rüstem Paşa, Halil Paşa, Kutbeddin Çelebi, Çalık Ahmed Ağa ve Can Feda Hatun vakıflarıdır. Hükümlerin çoğunda şikâyetçi olan kişiler vakıf mütevellileridir. Bazı hükümlerde ise darüssaade ağaları kendi sorumlulukları altındaki vakıflarla ilgili sorunlar için merkeze arz göndermiştir. Hükümlerin konuları; vakıf gayrimenkullerinin haksız şekilde kullanımı, vakfa ait olan vergilerin toplanmasına karışılması ve vakfın su yollarına müdahale edilmesidir. Bunlar içinde en fazla şikâyete konu olan mesele ise vakıflara ait ev, dükkân, mahzen, değirmen, arazi, bağ ve bahçe gibi gayrimenkullerin reaya tarafından kanuna aykırı bir şekilde kullanılmasıdır. Divan'ın bu sorunlara yönelik getirdiği çözüm, davanın bir naip başkanlığında bilirkişiler tarafından şer'le teftiş edilmesi, davanın mahallinde şer'le görülmesi, eldeki belgelere göre hareket edilmesi ve davanın merkeze havale edilmesi şeklinde olmuştur. Örneğin kimlikleri belirtilmemiş olan bazı kişiler, Haremeyn fakirlerinin ihtiyacını karşılamak için vakfedilen İznikmid'deki gayrimenkullere müdahale etmiştir. Darüssaade Ağası Muslı Ağa, bu durumu merkeze arz ederek meselenin şer'le teftiş edilmesini ve vakfın karşılaştığı haksız müdahalenin sonlandırılmasını istemiştir. Divan, davanın şer'le teftiş edilerek gereğinin yapılmasına hükmetmiştir.⁸ Burada darüssaade ağasının, idaresi altındaki Haremeyn vakıflarıyla ilgili bir sorunun çözümü için merkeze arz gönderdiği görülmektedir.

Darüssaade ağaları İznikmid'de bulunan başka vakıfların taşınmazlarına müdahale edilmesiyle ilgili meseleler için de merkeze arz göndermiştir. Örneğin Süleyman Paşa Vakfı'na ait arsanın kiracılarından Yusuf isimli bir kişi, buraya diktiği ağaçları yine vakıf arsası üzerine yaptığı zaviyeye vakfetmiştir. Müteveli, vakıf arsası üzerindeki haksız kullanımı önlemek istediğinde zaviyenin şeyhi olan Osman'ın itirazıyla karşılaşmıştır. Bu sebeple Darüssaade Ağası Yusuf Ağa durumu merkeze arz etmiştir. Divan, meseleyi çözmek için Haremeyn Vakfı Müfettişi Mevlana İbrahim'i görevlendirerek bölgeye bir naip göndermesini istemiştir. Naibe ise "hüsn ve ehl-i mürüvvet ve bî-garez" kişilerle görüşüp arsanın eski durumu hakkında keşif yapması ve sonucu merkeze bildirmesi emredilmiştir.⁹ Ancak Yusuf Ağa muhtemelen sonuç alamadığı için merkeze yeniden arz göndermiştir. Divan, meseleyi çözmek için anlaşmazlığın yaşandığı yerde güvenilir kişilerce keşif yapılması yönündeki emrini yenilemiştir.¹⁰ Hükümlerden vakıf taşınmazlarına müdahale edilmesiyle alakalı olan bazı davaların hemen sonuçlandırılmadığı ve sorunun devam etmesi sebebiyle merkeze yeniden şikâyetle bulunulduğu anlaşılmaktadır.

İznikmid'deki vakıflara ait arazi, dükkân ve mahzen gibi gayrimenkulleri kiralayan bazı kişilerin ölümünden sonra varislerin söz konusu taşınmazlar üzerinde hak iddia etmesi şikâyet konusu olmuştur. Örneğin Kutbeddin Çelebi Vakfı'nın İznikmid kazasındaki arazilerinden Bostanyerleri'ni tasarruf eden Hacı Halil oğlu Mustafa'nın ölümü üzerine söz konusu yerlerin kullanım hakkı oğullarına geçmiştir. Bir süre sonra oğulları da ölünce eski müteveli Mustafa, Bostanyerleri'ni vakıf için geri almak istemiştir. Ancak bu duruma merhumun kızları itiraz ederek eski müteveli ile anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu sorun mahallinde görüşülmesine ve söz konusu yerlerin vakfa ait olduğuna dair hüccet verilmesine rağmen aradaki anlaşmazlık bir türlü sona ermemiştir. Bu sebeple Kutbeddin Çelebi Vakfı Mütevellisi Kâtip Nureddin önce merkeze gelerek daha sonra ise arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'nın verdiği mektuba uygun düşecek şekilde mahallinde şer'le görülmesini şayet hak yerini bulmazsa meselenin merkeze havale edilmesini emretmiştir.¹¹ Bu iki hükümden müteveli ile vakıf gayrimenkullerini kiralayan kişilerin varisleri arasındaki anlaşmazlığın hemen çözülemediği anlaşılmaktadır.

Başka bir örnekte Rüstem Paşa Vakfı'na ait dükkânları kiralayan bir kişi yangında harap olan yerleri mütevellinin iznini almadan yeniden inşa ederek on sene daha kullanmıştır. Bir süre sonra arkasında evlat bırakmadan vefat etmiştir. Ancak kız kardeşinin oğlu bu dükkânları haksız yere zapt etmiş ve vakıf arsası üzerine kendisi için bina yapmıştır. Rüstem Paşa Vakfı Mütevellisi ve Kapıcıbaşı Mehmed meseleyi merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Şeyhülislamdan aldığı fetvayı da davasını kazanmak için kanıt olarak sunmuştur. Divan, fetvaya göre davranılarak vakıf arsasına

⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 006; 143/646.

⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 37/144.

¹⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 57/231.

¹¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 92/307; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 96/322.

¹² BOA. A.DVNS.SKT.d 007; 30/116.

Şikâyet Defterlerine Göre Divan-ı Hümayun'dan İznikmid'e Gönderilen Hükümler Ve Bunların Tahlili (1667-1673)

sonradan yapılan dükkânların yıkılmasını ve vakfa müdahalenin önlenmesini emretmiştir.¹² Bir başka örnekte İznikmid'deki Çalık Ahmed Ağa Mescidi'nin mahzenlerini kiralayan eski Yeniçeri serdarlarından Hacı İbrahim, çıkan yangınla harap olan mahzenleri mütevelliden izinsiz bir şekilde yeniden yapılarak kullanmaya devam etmiştir. Hacı İbrahim'in ölümünden sonra mahzenler, kızı ve diğer varisleri tarafından zapt edilerek vakfa müdahalede bulunulmuştur. Bunun üzerine Mütevellî Mehmed Kâfi merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, meselenin Anadolu Kazaskeri Mevlana Mehmed'in verdiği mektuba göre çözülmesini emretmiştir.¹³

Vakıflar başlığı altındaki ikinci konu ehl-i örfün vakıflara ait olan şer'î ve örfî vergilerin toplanmasına karışmasıdır. Vakıfların maruz kaldığı bu müdahaleler sancakbeyi, eşkincibaşı timarı subaşı, beytülmal eminleri ve mirliva subaşları tarafından yapılmıştır. Divan'ın bu sorunlara yönelik getirdiği çözüm davanın mahallinde şer'le görülmesi, eldeki fetvalara göre hareket edilmesi, defter-i mufassala bakılarak anlaşmazlığın giderilmesi ve ilgili kişilerin merkeze getirilmesi şeklinde olmuştur. Örneğin Kocaeli sancakbeyi, Sultan Selim Vakfı'nın İznikmid'deki vakıf köylerine ait olan cürm, cinayet, kul ve cariyeye müjdeğânesi vergilerinin bir kısmına el koymuştur. Vakıf Mütevellisi İsa durumu merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan-ı hümayun, meselenin mahallinde şer'le görülmesini, şayet hak yerini bulmazsa sancakbeyi vekilinin dava için merkeze getirilmesini emretmiştir.¹⁴ Başka bir örnekte eşkincibaşı timarı subaşı, Rüstem Paşa Vakfı'nın Kazıklı nahiyesindeki arazilerine ait vergilerin toplanmasına müdahale etmiştir. Bu sebeple Rüstem Paşa Vakfı Mütevellisi ve Kapıcıbaşı Mehmed merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Vakıf Mütevellisi Mehmed, şeyhülislamdan aldığı fetvaları da davada delil olarak kullanmak için Divan'a sunmuştur. Divan, alınan fetvalara göre davranılmasını ve hakkın yerini bulmasını emretmiştir.¹⁵ Bir başka örnekte beytülmal eminleri ve mirliva subaşları, Halil Paşa Vakfı'nın İznikmid'deki arazilerine ait olan vergilerin toplanmasına müdahale etmemeleri hususunda uyarılmalarına rağmen bundan bir türlü vazgeçmemiştir. Bu sebeple Halil Paşa Vakfı Mütevellisi Hüseyin merkeze arz-ı hal sunarak şikâyetçi olmuştur. Divan, Defterhane-i Âmirede bulunan defter-i mufassala bakarak vakıf gelirlerine müdahale edilmemesini emretmiştir.¹⁶

Vakıflar başlığı altındaki üçüncü konu ise İznikmid'de oturan bazı kişilerin vakıf su yollarına müdahale ederek haksız bir kullanım sağlamalarıdır. Örneğin İznikmid sakinlerinden Hüseyin ve isimleri belirtilmeyen bazı kişiler, Can Feda Hatun'un İznikmid'de yaptırdığı çeşmelerin suyunu kendi çeşme ve bağlarına akıtarak haksız bir kullanımda bulunmuştur. Darüssaade Ağası Yusuf Ağa, merkeze arz göndererek bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Divan, vakfa ait suyun haksız kullanımının önlenmesi ve su yolu üzerine dikilen ağaçların sökülmesi yönünde karar vermiştir.¹⁷

Alacak-Verecek Meseleleri

Osmanlı toplumunu oluşturan bireyler arasında alacak-verecek ilişkisi yaşanmıştır. Borçların zamanında ödenmemesi tarafları çoğu defa karşı karşıya getirmiştir. Alacaklılar, borçluların ödeme yükümlülüğünden kaçınmaları halinde genellikle önce mahalli mahkemelere müracaat etmiştir. Buradan bir sonuç alamadıklarında ise ellerindeki temessük ve hüccet gibi kanıtlarla Divan'a başvurarak şikâyetçi olmuştur. İncelenen defterlerde bu konuyla ilgili 6 adet hüküm bulunmaktadır. Alacak-verecek meseleleri; reaya ile askerî sınıf arasındaki anlaşmazlıklar ve reayanın kendi aralarındaki davalar olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Divan'ın bu konuya getirdiği çözüm davanın mahallinde şer'le görülmesi, eldeki hüccete göre hareket edilmesi ve borçlunun merkeze getirilmesi şeklinde olmuştur. Bu en son çözüm şekli borçlunun askerî sınıfa mensup olması veya davanın mahallinde çözülememesi durumunda geçerli olmuştur. Burada ilk olarak reaya ile askerî sınıf arasındaki anlaşmazlıklar ele alınacaktır. Örneğin Nikola adlı zimmî, Arnavudoğlu Hacı İbrahim adlı yeniçeriye verdiği borcu tahsil edememiştir. Yeniçerinin zimmetinde kalan parasını tahsil edebilmek için önce mahalli mahkemeye başvurmuş ve alacaklı olduğunu tescil ettirmiştir. Ancak buna rağmen parasını bir türlü alamamıştır. Bu sebeple kadı aracılığıyla merkeze mektup göndererek şikâyetçi olmuştur. Divan, yeniçeri ağası kaymakamının mektup ve müşabir göndermesini, böylece borçlunun merkeze getirilerek davanın şer'le görülmesini istemiştir.¹⁸ Bazen de Müslüman reaya, askerî sınıfa mensup olan kişileri borç meselesi yüzünden merkeze şikâyet etmiştir. Örneğin İznikmid Odun Emni Halil Çorbacı, Ahmed'den aldığı borcu ödememiştir. Ahmed merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın mahallinde şer'le görülerek hakkın yerini bulmasını istemiştir.¹⁹

¹³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 238/1148.

¹⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 32/124.

¹⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 50/202.

¹⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 150/694.

¹⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 109/375.

¹⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 006; 55/237.

¹⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 107/365.

Mehmet Fatih GÖKÇEK

Müslim ve gayrimüslim reaya kendi aralarında alacak-verecek meseleleri yüzünden davalık olmuştur. Örneğin Ramazan adlı bir kişi, Vasili adlı zimmîdeki alacağını tahsil edememiştir. Bu nedenle merkeze arz-ı hal sunarak Vasili'den şikâyetçi olmuştur. Divan, Ramazan'ın elindeki hüccete göre davranılmasını, hak yerini bulmazsa durumun merkeze bildirilmesini emretmiştir.²⁰ Gayrimüslim reaya bazen kendi aralarında alacak-verecek meselesi sebebiyle anlaşmazlığa düşmüştür. Örneğin Todori isimli bir kişi, Dimitri'ye verdiği borcu zamanında alamamıştır. Bu sebeple merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın mahallinde şer'le görülmesini, hak yerini bulmazsa meselenin merkeze havale edilmesini istemiştir.²¹ Başka bir örnekte İstavro adlı gayrimüslim, vefat eden oğlundan kendisine miras kalan parayı bazı zimmî reayanın zimmetinde olması sebebiyle alamamıştır. Bunun üzerine merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın eldeki kanıtlara göre mahallinde görülmesini, hak yerini bulmazsa merkeze havale edilmesini istemiştir.²²

Babaları ölen çocuklara vasî tayin edilen bir kişi, çocuklar adına babalarının başkalarındaki alacaklarını tahsil etmek için şikâyetçi olmuştur. Örneğin Bulgar Mehmed'in çocuklarına vasî tayin edilen Abdullah, merhumun Hacı İdris Beşe ve Musa'nın zimmetinde kalan hayvanlarını ve parasını istemektedir. Mesele daha önceden mahkemede görüşülerek Abdullah'ın haklı olduğuna dair bir hüccet verilmiştir. Abdullah da davasında kanıt olarak kullanmak üzere şeyhülislamdan bir fetva almıştır. Ancak bunlara rağmen alacağını halen tahsil edememiştir. Bu sebeple orduya arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan eldeki hüccete göre hareket edilmesini emretmiştir.²³

Miras Meseleleri

İncelenen defterlerde mirasla ilgili 6 hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerden bir kısmı varis olmayan şahısların, ölen kişinin terekesine haksız yere el koymasıyla alakalıdır. Örneğin bazı zimmîler, yeğeninden İstavro adlı zimmîye kalan mirası zapt etmiştir. Elinde nakl-i şehadeti bulunan İstavro merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın mahallinde şer'le görülmesini, hak yerini bulmazsa meselenin İstanbul'da görülmesini emretmiştir.²⁴ Başka bir örnekte Yanko adlı zimmîye akrabasından bir miktar miras kalmıştır. Ancak İznikmid sakinlerinden Haraççı Hüseyin mirasa el koymuştur. Daha önceden meselenin hüccete göre çözümlenmesi için bir emir verilmesine rağmen Haraççı Hüseyin, sipahi olduğunu söyleyerek emre itaat etmemiştir. Bu sebeple Yanko merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, Haraççı Hüseyin'in mübaşir ile merkeze getirilerek davanın burada görülmesini emretmiştir.²⁵ Bir başka örnekte Dimo isimli zimmîye ölen oğlundan bir miktar koyun miras kalmıştır. Dimo kendisine kalan terekeyi çobanlardan almak isteyince çobanlar koyunları vermeye yanaşmamıştır. Bu sebeple Dimo merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın mahallinde şer'le görülmesini istemiştir.²⁶

Varislerin hisselerine düşen payla yetinmeyerek diğer varislerin haklarına el koyması şikâyet konusu olmuştur. Örneğin Emine, vefat eden amcasının kızı Rabia'dan kendi payına düşen mirası, merhumenin kocasının zapt etmesi sebebiyle alamamıştır. Emine, hakkını almak için merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan davanın mahallinde şer'le görülmesini hak yerini bulmaz ise ilgili kişinin İstanbul'a getirilmesini emretmiştir.²⁷

Ölen kişiye ait terekenin taksiminden sonra bazı kişilerin varis olduklarını iddia ederek ortaya çıkmaları taraflar arasında anlaşmazlık yaşanmasına yol açmıştır. Örneğin Sipahi Hasan'ın eşi, başka bir varis bırakmadan vefat etmiştir. Ancak merhumenin vefatından iki sene sonra Mustafa, Ömer ve Ahmed isimli kişiler ortaya çıkarak varis olduklarını iddia etmiştir. Hasan mirasa müdahale edilmesi sebebiyle merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, meselenin mahallinde şer'le görülmesini emretmiştir.²⁸

Vasînin elinde tuttuğu mirası, vesayet altındaki çocuk büyüyünce vermeye yanaşmaması bir şikâyet konusu olmuştur. Örneğin el-Hac Mustafa'nın ölümünden sonra muhalefatı oğlu Mehmed'e intikal etmiştir. Mehmed'in yaşının küçük olması sebebiyle amcası Hüseyin, vasî tayin edilmiştir. Mehmed balığ olunca terekeyi almak istemiştir. Ancak amcası terekeyi teslim etmeye yanaşmamıştır. Bu sebeple Mehmed merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, meselenin davacının elindeki hüccete göre mahallinde şer'le görülmesini, şayet hak yerini bulmazsa ilgili kişinin merkeze getirilmesini emretmiştir.²⁹

²⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 65/257.

²¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 93/310.

²² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 126/441.

²³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 10/27.

²⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 51/206.

²⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 144/502.

²⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 157/553.

²⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 69/265.

²⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 127/451.

Şikâyet Defterlerine Göre Divan-ı Hümayun'dan İznikmid'e Gönderilen Hükümler Ve Bunların Tahlihi (1667-1673)

Vergilerle İlgili Meseleler

Vergilerle alakalı 6 hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin çoğu reayanın yükümlü olduğu vergileri ödemeye yanaşmaması ile ilgilidir. Örneğin Kocaeli sancağı timarlı çakırcıları ve çakırcı reyası, her sene vermeye yükümlü oldukları odunları 1082 senesinde ödemeyi geciktirmişlerdir. Miri Odun Tahsildarı Hasan merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, Çakırcıbaşı Mustafa'nın miri odunların vaktinde teslimine dair verdiği temessüke göre hareket edilmesini emretmiştir.³⁰ Yine bir örnekte İznikmid'de sakin Ermeni taifesinden Çavuşoğlu ve ismi zikredilmeyen başka bir Ermeni, Kocaeli sancağının cizye vergilerini toplayan Abdi'ye güçlük çıkararak ödemeye yükümlü oldukları vergileri eda etmemiştir. Bunun üzerine Abdi merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, bu kişilerin aklını başına toplamalarını, aksi halde merkeze getirilmelerini emretmiştir.³¹ Bir başka örnekte İznikmid'de bulunan bir caminin vakfına ait olan arsaya tersane inşa edilmiştir. Burada yapılan gemilerden vakıf için bir miktar akçe alınmaktadır. Ancak bazı kişiler bunu ödemeye yanaşmamaktadır. Bu sebeple Müezzîn Hüseyin arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, söz konusu meblağın eda edilmesini, ödemeyi geciktirenler olursa bu kişilerin merkeze bildirilmesini istemiştir.³² Başka bir örnekte Kocaeli sancağına bağlı kazalarda ikamet eden gayrimüslim reayadan bazı kişiler; vakıf köyleri reayasından kız aldıklarını, vakıf arazisinde ikamet ettiklerini, vergilerini vakıf reyasıyla birlikte ödediklerini ve bazı güç sahibi kişilerin kendi hizmetlerinde olduğunu söyleyerek cizye vergisini ödemeye yanaşmadıkları gibi cizye vergisinin toplanmasına da engel olmuşlardır. Ayrıca vergilerin tahsili hususunda verilen emirlere itaat etmemişlerdir. Bunun üzerine Cizye Tahsildarı Abdi merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, Abdi'nin elindeki berat ve maliye tarafından verilen emre göre davranılmasını istemiştir.³³

Vergiler konusunda askerî sınıfın reayadan fazla vergi talep etmesi şikâyet konusu olmuştur. Örneğin İznikmid'de sakin zimmî reaya, 1080 senesine ait cizye vergisini ödemiştir. Ancak zimmî reaya Cizyedar Abdi'nin kendilerinden fazla cizye vergisi aldığını iddia etmiştir. Bu sebeple zimmî reaya merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, zimmî reayadan fazla vergi alındıysa bunun iadesini istemiştir.³⁴ Yine askerî sınıfın reayadan kanuna aykırı vergi talep etmesi şikâyet konusu olmuştur. Örneğin mirlivaların devre çıkmaları belli şartlara bağlı olmasına rağmen Kocaeli sancakbeyi her sene devre çıkmaktadır. Söz konusu teftişlerin masraflarını karşılamak için reayadan haksız yere zahire bahası adıyla bir vergi talep etmiştir. Reaya, bu sebeple merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, reayanın şeriat ve kanun dışı davranışlarla incitilmemesini emretmiştir.³⁵

Eşkîyalık ve Hırsızlık Faaliyetleri

İncelenen defterlerde eşkıyalık ve hırsızlık faaliyetleri ile alakalı 5 hüküm bulunmaktadır. Bu başlık altındaki hükümlerin çoğu hırsızlık suçuyla ilgilidir. Örneğin Sivas'tan gelen Ahmed, İznikmid'de konakladığı sırada gece vakti çadırına giren hırsızlar tarafından soyulmuştur. Bu sebeple merkeze arz-ı hal ederek hırsızlardan şikâyetçi olmuştur. Divan, meselenin şer'le görülerek hırsızların yakalanmasını emretmiştir.³⁶ Bazı hükümlerde hırsızlar tarafından malı çalınan kişilerin mağduriyetinin hemen giderilemediği görülmektedir. Örneğin Müteferrika Ahmed, orduya gelirken İznikmid'de konakladığı sırada çadırını basan Mehmed, Hüseyin, Arap Halil, Hasan, Ali ve Topal İbrahim adlı kişiler tarafından soyulmuştur. Bu kişiler yakalanarak hapsedilmiştir. Ancak Müteferrika Ahmed, çalınan mallarını geri alamamıştır. Bu sebeple orduya gelip arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın şer'le görülerek çalınan malların sahibine verilmesini emretmiştir.³⁷ Fakat mesele yine çözülememiştir. Bu kez yeni bir gelişme olarak hırsızlardan Ali, elebaşı olduğunu itiraf ederek suç üstlenmiştir. Söz konusu itiraf görevlilerce kayda geçirilmiştir. Bunun üzerine zarara uğratan Ahmed elindeki hüccetle orduya arz-ı hal ederek yeniden şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın mevcut hüccete göre şer'le çözümlenmesini emretmiştir.³⁸

Hükümlerden 2'si ise eşkıyalık faaliyeti olarak nitelendirilebilir. Bunlardan ilkinde bir grup eşkıya, askerî sınıfa mensup bir kişinin çiftliğine baskın yaparak adam yaralama ve mal gasp etme suçlarını işlemiştir. Örneğin isimleri belirtilmemiş olan bazı reaya, Vezir-i azam Ahmed Paşa'nın Kapıcılar Kethüdası Ahmed'in İznikmid kazasındaki çiftliğini gece vakti basarak hizmetkârlarını darp edip bir miktar mal ve parasını gasp etmiştir. Bunun üzerine Kethüda Ahmed orduya arz-ı hal ederek

²⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 153/539.

³⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 63/249.

³¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 94/314.

³² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 112/392.

³³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 155/546.

³⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 114/403.

³⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 463/2250.

³⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 120/414.

³⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 60/253.

³⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 339/1643.

Mehmet Fatih GÖKÇEK

şikâyetçi olmuştur. Divan, meselenin mahallinde şer'le teftiş edilmesini, bir yağma yapıldıysa bunun sahiplerine iade edilmesini emretmiştir.³⁹ Eşkıyalıkla ilgili diğer hükümde ise Müslim ve gayrimüslim reayadan bazı kişiler, halkı kandırarak miri kadirga ve kalyonların yapımı için lazım olan kerestenin toplanmasını engellemiştir. Örneğin Karim ve İbrahim isimli kişiler kendi halinde olmayıp Mısır'da inşa edilen miri kalyon ve kadirgaların kereste ihtiyacını karşılamakla yükümlü olan reayayı tahrik edip yoldan çıkararak devlet işlerinin aksamasına sebep olmuşlardır. Daha önce birkaç kez uyarılmalarına rağmen emre itaat etmemişlerdir. Bu sebeple İznikmid Kereste Emni Halil merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, Karim ve İbrahim isimli kişilerin mahkemeye çıkarılmalarını ve akabinde miri kerestenin kesimine engel oldukları gerekçesiyle merkeze getirilmelerini emretmiştir.⁴⁰

Timar Gelirine Müdahale

İncelenen defterlerde timar gelirlerine müdahale edilmesi ile ilgili 2 hüküm bulunmaktadır. Bu hükümler aynı kişinin şikâyeti üzerine gönderilmiştir. Örneğin İznikmid'de kahve tahmisi mukataasını tasarruf eden mütekaid Sipahi Arslan kendi parasıyla bir fırın inşa etmiştir. Ancak sonradan bölgede fırın açan Osman Efendi, Sipahi Arslan'a fırını kapatması ve kendi fırınına gelerek kirayla işletmesi hususunda baskı yapmıştır. Bunun üzerine Arslan merkeze arz-ı hal ederek şikâyetçi olmuştur. Divan, Osman'ın şer' ve emre uygun davranmasını, bu hususa dikkat etmezse durumun ilgililer tarafından merkeze bildirilmesini istemiştir.⁴¹ Arslan muhtemelen yaşadığı sorunun giderilememesi nedeniyle bu kez orduya gelerek yeniden şikâyetçi olmuştur. Divan, meselenin şer'le çözülmesini emretmiştir.⁴²

Diğer Konulardaki Hükümler

Diğer konulardaki hükümler başlığı altında; görevi kötüye kullanarak zimmete para geçirme, tasarruf hakkına müdahale, kefalet, zulüm ve cariyelik ile ilgili 1'er hüküm bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde İznikmid'de görevli bir emin, kendisine verilen vazifeyi suiistimal etmiştir. Örneğin İstanbul Ağa'sı Derviş Ağa'nın İznikmid kazasındaki emini Halil Subaşı tahsil ettiği paraları borcundan dolayı kendi alacaklılarına vererek görevini kötüye kullanmıştır. Böylece zimmetine bir miktar para geçirmiştir. Bu sebeple Derviş Ağa, merkeze arz-ı hal sunarak parasının iade edilmesini istemiştir. Divan-ı hümayun, Derviş Ağa'nın mağduriyetinin giderilmesi yönünde emir vermiştir.⁴³

Tasarruf hakkına müdahale edilmesi bahsinde; İstanbul uncu taifesi ile kayıkçı taifesi malların nakliyesi hususunda karşı karşıya gelmiştir. Örneğin İstanbul'daki uncu taifesi başkent'in zahire ihtiyacını karşılamak için İznikmid'den getirdikleri unu eskiden beri kendi gemileriyle taşımakta iken İstanbul'daki kayıkçı taifesinin müdahalesine maruz kalmıştır. Bu sebeple uncu taifesi merkeze arz-ı hal sunarak şikâyetçi olmuştur. Divan meselenin çözülmesi hususunda emir vermiştir.⁴⁴

Kefalet meselesi; İznikmid'deki Kıptî taifesi kendi aralarında yaşadıkları ailevî bir sorun nedeniyle anlaşmazlığa düşmüştür. Bu sorun bir kişinin kefil olmasıyla geçici bir süreliğine çözülmüştür. Ancak muhataplardan birinin sözünde durmaması nedeniyle sorumluluk kefil olan kişinin üzerine kalmıştır. Örneğin Kıptî taifesinden Çoban Kara Mustafa, kızını Kıptî taifesinden Kara Mustafa'nın oğluna eş olarak vermiştir. Bir müddet sonra Çoban Kara Mustafa, kızını alıp başka bir yere gideceğini söylemiştir. Osman isimli Kıptî ise Çoban Kara Mustafa'nın başka bir yere gitmeyeceğine dair kefil olup iki ailenin arasını bulmak istemiştir. Fakat Çoban Kara Mustafa çok geçmeden kızıyla birlikte kaçarak ortadan kaybolmuştur. Kara Mustafa, Osman'dan dünürünü ve gelinini bulup getirmesini istemiştir. Ancak Osman, kefil olduğu adı geçen kişileri getirmemiştir. Bu sebeple Kara Mustafa merkeze gelerek şikâyetçi olmuştur. Divan, söz konusu kişilerin yakalanarak meselenin mahallinde şer'le görülmesini emretmiş ve herhangi bir gecikme yaşanması halinde davanın merkeze havale edilmesini istemiştir.⁴⁵

Zulüm meselesi; İznikmid'de askerî sınıfa mensup olan bir kişi görevini kötüye kullanarak reayaya zulmetmiştir. Örneğin İznikmid Kereste Emni Emir Mehmed, çiftliğine gitmekte olan Ali isimli kişinin yolunu keserek araba içindeki cariyelerine el uzatmıştır. İznikmid Kereste Emni Emir Mehmed'in hizmetkârları ise Ali'ye hakaret etmiştir. Bu sebeple Ali merkeze gelerek şikâyetçi olmuştur. Divan, Emir Mehmed'in zâbit marifetiyle merkeze getirilmesini emretmiştir.⁴⁶

³⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 23/92.

⁴⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 97/327.

⁴¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 93/309.

⁴² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 4/2.

⁴³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 24/92.

⁴⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 32/122.

⁴⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 76/293.

⁴⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 159/564.

Şikâyet Defterlerine Göre Divan-ı Hümayun'dan İznikmid'e Gönderilen Hükümler Ve Bunların Tahlili (1667-1673)

Cariyelik meselesi; İznikmid kazasında sahibe ve cariyesi, azatlık meselesi yüzünden davalık olmuştur. Örneğin Emine isimli bir kadının cariyesi olan Gülistan, azat edildiğini iddia ederek ortadan kaybolmuştur. Bir süre sonra Gülistan'ın, İznikmid sakinlerinden Hızır isimli kişinin yanında olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Emine elindeki hüccetle merkeze gelerek arz-ı hal edip şikâyetçi olmuştur. Divan, davanın Emine'nin elindeki hüccete göre mahallinde şer'le görülmesini emretmiştir.⁴⁷

Sonuç

İznikmid'de yaşayan Osmanlı toplumu, askerî ve reaya ayrımı olmaksızın gerekli durumlarda şikâyet mekanizmasını kullanarak Divan'dan hak talebinde bulunmuştur. Ancak askerî sınıf, reayaya oranla Divan'a daha fazla şikâyet sunmuştur. Şikâyet edilenler arasında askerî sınıf ve reayadan kişiler yer almaktadır.

Divan'a yapılan şikâyetler % 88 oranında arz-ı hal ederek ve gelerek iletilmiştir. Bu da şikâyetlerin iletilmesinde daha çok bireysel başvuru yönteminin kullanıldığını göstermektedir. Şikâyetlerde herhangi bir konu sınırlaması yapılmadığı için devleti, kurumları, toplumu ve bireyi ilgilendiren hemen her konuda Divan'a başvurulmuştur.

Divan, kendisine yapılan şikâyetlerin büyük bir kısmını görüşülmek üzere mahalline sevk etmiştir. Ancak bunu yaparken davanın takipçisi olacağını ifade ederek şeriat ve kanunlara uyulması hususunda ikazda bulunmuştur. Sayısı çok olmamakla birlikte bazı şikâyetleri doğrudan merkezde çözmüştür. Mahallinde bir türlü çözülemeyen sorunlar için ise ilgili kişilerin merkeze gönderilmesini emretmiştir.

Şikâyet defterleri, karşılaşılan sorunlar ve devletin bunlara yönelik yaklaşımını gösteren önemli bilgiler içermektedir. Osmanlı sosyal ve hukuk tarihi araştırmalarında göz önünde bulundurulması gereken defter serilerindedir.

⁴⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 159/566.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. A.DVNS.ŞKT.d 006; 55/237, 143/646.

BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 24/92, 30/116, 32/122, 32/124, 37/144, 50/202, 51/206, 57/231, 63/249, 65/257, 69/265, 76/293, 92/307, 93/309, 93/310, 94/314, 96/322, 97/327, 107/365, 109/375, 112/392, 114/403, 120/414, 126/441, 127/451, 144/502, 153/539, 155/546, 157/553, 159/564, 159/566.

BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 4/2, 10/27, 23/92, 60/253, 150/694, 238/1148, 339/1643, 463/2250.

Araştırma Eserleri

Emecen, M. Feridun, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3/5, İstanbul 2005, s. 107-139.

Gümrükçüoğlu, Saliha Okur, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.61/1, Ankara 2012, s. 175-206.

Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

İnalçık, Halil, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzar'lar", Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 33-54.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Mühimme Defteri", DİA, C.31, İstanbul 2006, s. 520-523.

Tuğluca, Murat, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet-Ahkâm Defterleri: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri Örneğinde (1742-1743)", Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar, Ed. Abidin Temizer, Libra Kitap, İstanbul 2014, s. 229-257.

Ünal, Mehmet Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2015.

Şikâyet Defterlerine Göre Divan-ı Hümayun'dan İznikmid'e Gönderilen Hükümler Ve Bunların Tahlili (1667-1673)

Ekler

Ek 1: İznikmid'deki vakıflarla alakalı bir hüküm örneği, BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 109/375.

Kocaili paşasına ve İznikmid kâdîsına hüküm ki

Dârü's-sa'âde Ağası Yûsuf Ağa arz gönderüp İznikmid'de vâki' Cân Fedâ Hatun binâ eylediği çeşmelere cârî olan suyun yolları mu'ayyen olup âharın alâkası yoğ iken kazâ-i mezbûr sâkinlerinden Hüseyin ve () ve () nâm kimesneler kendü sâkin oldukları evlerinin önünde sonradan birer çeşme ihdâs itmeleriyle vakfın kadîmî olan suyun kendü çeşmelerine icrâ itdürüp ve ba'zısı dahi bâğçesine baca açup kendü bâğçe[sine] icrâ itdürüp ve ba'zısı su yolunun künkleri üzerine bâğ ve eşcâr gars idüp ol vechle vakfın suyuna gadr ve isti'mâlde koyup ol makûle sonradan ihdâs eyledikleri çeşme sâhibleri fuzûlî aldığı suyu vakfa redd ve su yolu üzerine gars eyledikleri eşcârlar kal' olunmak bâbında emr-i şerîfim virilmek ricâsına arz eylemekde vech-i meşrûh üzere yazılmışdır. [Fî] Evâ'il-i Z. Sene: [10]83.

Ek 2: Alacak-verecek davasıyla ilgili bir hüküm örneği, BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 107/365.

İznikmid paşasına ve kâdîsına hüküm ki

Ahmed arz-ı hâl idüp İznikmid'de odun emîni olan Halîl Çorbacı'da karz-ı şer' den temessük mücebince bin üç yüz altmış gurus hakkı olup virmekte ta'allül itmekle mahallinde şer'le görülüp icrâ-yı hak olunmak üzere yazılmışdır.

[Fî] Evâ'il-i S. Sene: [10]83.

Ek 3: Miras meselesine dair bir hüküm örneği, BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 127/451.

İznikmid kâdîsına hüküm ki

İznikmid sâkinlerinden Hasan nâm sipâhî arz-ı hâl idüp zevcesi fevt olup zâhirde vârisi olmamağla buna intikâl idüp kabz idüp ve bundan iki sene mürûrundan sonra Mustafâ ve Ömer ve Ahmed nâm kimesneler biz vârisleriz deyü ihzâr için âharları rencide iderler, mahallinde şer'le görülüp icrâ-yı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylemeğin mahallinde şer'le görülmek için şurûtiyla hükm yazılmışdır.

Fî Evâ'il-i Râ. Sene: [10]83.

Ek 4: Vergi meseleleriyle ilgili bir hüküm örneği, BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 114/403.

İznikmid kâdîsına hüküm ki

Kazâ-i mezbûrda sâkin zimmî re'âyâ tâ'ifesi arz-ı hâl idüp bin seksen senesinde üzerlerine edâsı lâzım gelen cizyelerin emr ü defter mücebince güzeşteleriyle ma'an edâ idüp kusûrları yoğ iken sene-i mezbûrede cizyedâr olan Abdî nâm kimesne ziyâde almağla emr ü defterden ziyâde aldığı akçeleri şer'le girü redd olunmak bâbında ortada mâliye tarafından emr-i şerîfim virilmeğin hilâf-ı şer' ziyâde aldığı var ise girü alıvirilmek bâbında şurûtiyla yazılmışdır.

[Fî] Evâ'il-i S. Sene: [10]83.

Ek 5: Hırsızlık suçu ile ilgili bir hüküm örneği, BOA. A.DVNS.ŞKT.d 008; 23/92.

Kocaili beğlerbeğisine İznikmid kâdîsına hüküm ki

Düstûr-ı mükerrerem müşîrû'l-mufahham nizâmü'l-âlem nâzîmü'l-menâzîmü'l-ümem Vezîr-i a'zam Ahmed Paşa edâmallâhu te'âlâ iclâluhûnun kapucılar kethüdâlığı hizmetinde olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed zîde mecduhû orduya gelüp kazâ-i mezbûr sâkinlerinden () ve () ve () ve () nâm kimesneler gice gelüp mumâ-ileyhin kazâ-i mezbûrda vâki' çiftliğini basup hidmetkârların ahz ve darb u mecrûh eylediklerinden ma'âdâ yigirmi otuz bin akçelerin ve ba'zı eşyâsın yağmâ ve gâret idüp ziyâde zulm u ta'addî ve fesâd eylediklerin bildürüp mahallinde şer'le teftîş olunup hilâf-ı şer'-i şerîf akçelerin aldıkları vâki' ise girü ashâbına red itdirilüp şer'le ta'addîlerin men ü def' eylemek bâbında hükm yazılmışdır.

Fî Evâsıt-ı M. Sene: [10]83.

Ek 6: Kıptî taifesinin adının karıştığı bir davaya ait hüküm örneği, BOA. A.DVNS.ŞKT.d 007; 76/293.

İznikmid kâdîsına hüküm ki

Kıbtî tâ'ifesinden Kara Mustafâ gelüp Kıbtî tâ'ifesinden Çoban Kara Mustafâ'nın kızını mezbûr kendü oğlu () nam Kıbtî'ye nikâh idüp taht-ı nikâhında iken mezbûr Mustafâ mücerred bunı ta'ciz için ben kızımı âhar diyâra götürürüm deyü nizâ' itmekle Osmân nâm Kıbtî mezbûr Çoban Mustafâ kızını âhar diyâra götürmemesi için Müslimânlar beyninde nefsine kefil olup kefâleti hüccet olunmağla hâliyâ mezbûr Çoban Mustafâ, kızı mezbûreyi ayardup firâr eylemekle bu dahi kefil olan merkûm Osmân'a nefsine kefil olduğun mezbûr Mustafâ'yı bul didikde ta'allül itmekle ma'rifet-i şer'le ahz itdirüp mahallinde şer'le görülüp ta'allül ider ise âsitâne-i sa'âdetime havâle olunmak için yazılmışdır.

Fî Evâ'il-i Ş. Sene: 1082.

Sürsat Defterlerine Göre 17.Yüzyılın Sonlarında Kocaeli (1673-1676)

Kenan Ziya TAŞ*
Serkan SARI**

Giriş

Marmara Bölgesinin doğusunda yer alan Kocaeli, İstanbul'a yakınlığı ve İstanbul'la olan ilişkisi nedeniyle tarihin her döneminde önemini korumuştur. Kocaeli adı XIV. Yüzyıl başlarında yöreye akınlar düzenleyen Akçakoca Bey anısına 1924'te verilmiştir.¹ Kocaeli Sancağının önemi, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren bu bölgede örgütlenmiş olmasına dayanır. Örgütlenme bölgenin kadim yollar üzerinde olması veya bu yollara kolay bağlantı sağlanabilmesi açısından önemlidir.²

Yapılan çalışmada XVII. yüzyıl sonlarında hazırlanan sürsat defterleri temel alınarak Kocaeli Livası üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Sürsat, harp zamanlarında ordunun ihtiyacı olan belirlenmiş malların tekâlif-i harbiye suretiyle halktan alınması ile ilgili bir kavram olarak orta çıkmıştır. Ordunun işe ihtiyacı için gerekli görülen malları temin etmek maksadıyla ortaya çıkmış bir vergidir. Bahsedilen ihtiyaçlar için sürsat zahiresi kavramı kullanılmıştır. Belirlenen sürsat zahiresi için merkez tarafından bir fiyat belirlenmiş ve adına sürsat bedeli veya bedeliyesidenilen bu tutar, sürsat memuru olarak adlandırılan görevliler tarafından, kazalardan tekâlif-i harbiye olarak tahsil edildiği anlaşılmaktadır.³

Bir harp mükellefiyeti olarak tarif edilebilecek sürsat bedeli başlangıçta hem aynı hemde nakdi olarak alınan bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ordu sefer için hazırlanırken belirlenen güzergâh üzerinde ordunun konaklayacağı menziller önceden belirlenirdi. Belirlenen bu menzillere yakın bölgede sürsatı aynı surette ödeyecek kazalar da önceden tespit edilerek, fermanla talep edilen zahire toplanır ve temin edilen vasıtalarla belirlenen menzillere ulaştırılırdı. Merkezce belirlenen sürsat zahiresi, kaydedilen kazalardan aynıyla toplanır ve bahsedilen menzillerde nüzul emini, ganem emini gibi görevlilere teslim edilirdi.⁴

Ordunun geçeceği menzillere gerekli işenin daha uzak kazalardan temini, bir takım gecikmelere neden olmakla birlikte, nakliye masraflarını da artırmaktaydı. Bu nedenle, Ordunun geçeceği menzillere yakın kazalar sürsatta kaydedilen malları temin ederken daha uzak kazalar ise bu mallar için merkezce belirlenen bedelleri ödüyorlardı.⁵

Avarız vergileri içerisinde harp mükellefiyeti olarak görülebilecek nüzul vergisinden farklı olarak,

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: kztas@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, e-mail: serkan.sari@dicle.edu.tr

¹ Recep Yaşa, "Osmanlı Arka Planında Kocaeli ve Çevresinde Selçuklu Hâkimiyeti", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. 1, Kocaeli 2015, s. 111.

² Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Döneminde Mekân Organizasyonu Açısından Kocaeli Ve Hüdavendigâr Sancakları", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. 1, Kocaeli 2015, s.309.

³ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, İstanbul 1956, s. 300.

⁴ Turan Gökçe, XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazkiyye Kazası, TTK Yay., Ankara 2000, s. 364.

⁵ Lütfi Göçer, XVI. Ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s.94.

Nüzul her meskûn yerin avarız hanesi miktarına göre muayyen nispette tespit edilerek kaydedilirken, sürsat bedelinin tespitinde, sürsata muhatap olan kaza veya idari ünitenin avarız hanesi göz önünde tutulmadan tevzi edilmekteydi.⁶

Hukuken sözleşmeye dayanan bir yükümlülük olup; reyanın gerektiğinde belirlenen bir fiyat üzerinden ordunun ihtiyacı olan yem, yiyecek maddesi ve yakacağı temin etmesi olarak tanımlanan sürsat, askeri birliklerin geçtiği yollar veya konakladığı menzillere yakın bölgelerde aynî, uzak yerlerden ise nakdî olarak alınırdı. Aynı olarak alınan sürsat resmi, XVII. Yüzyıl sonlarından itibaren, savaşların süreklilik arz etmesi ve ortaya çıkan iktisadî krizler nedeniyle, bütün bölgelerden elde edilen ürün miktarıyla orantılı olarak nakdî olarak toplanmaya başlanılmıştır.⁷

Sürsat bedeli ile birlikte avarız resmi içerisinde görülen iştira ve nüzul gibi halkın ödemekle yükümlü oldukları vergilerin toplanmasında kadıların önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde sürsat bedelinin toplanmasında merkezce görevlendirilen sürsat memurları öncelikli sorumlular olarak görülmüşlerdir. Merkezden görevlendirilen memurlara taşrada karşılaşacakları sorunlarda yardımcı olunması için kadınlara da fermanlar gönderildiği anlaşılmaktadır.⁸

Sürsat ve genel anlamda avarız vergilerinin tamamı birçok Osmanlı uleması tarafından kabul görmüş olmakla birlikte, zaruri olmadıkça başvurulmaması gerekli icraatlar olarak görülmüştür.⁹ Köprülü Mustafa Paşa döneminde iç göç hadiselerini azaltmak, taşradaki reyanın bağlılığını artırabilmek için avarız vergileri türünden sürsat, nüzul, beldar, lağımçı ve iştira bedellerini kaldırmak istemiştir. Mustafa Paşa'nın şehit düşmesi üzerine uygulama devam etmiştir.¹⁰ Tanzimat'tan sonra diğer bazı vergilerle birlikte sürsat vergisi de kaldırılmıştır.

Sürsat Defterlerine Göre 17. Yüzyıl Sonlarında Kocaeli (1673-1676)

Kadim bir geçmişe sahip ve tarihi süreç içerisinde önemli bir medeniyet inşa etmiş olan Kocaeli bölgesi, stratejik ve coğrafi konumu itibarıyla geçmişte olduğu gibi bugünde önemini korumaktadır. Osmanlının kuruluşuna yakından şahitlik eden bölge Yörük-Türkmen kültürünün özelliklerini tarihi süreç içerisinde en iyi yansıtan bölgelerden birisi olmuştur.

Kocaeli, Orhan Gazi döneminden itibaren sancak olarak teşkil edilerek idare olunmuştur. Bizde çalışmamızda, sürsat defterleri ışığında 17. Yüzyıl sonlarında Kocaeli Livasını değerlendireceğiz. Çalışmada 1673-1674(h. 1084) tarihli 4483 ve 1675-1676(h. 1086) tarihli 4488 numaralı sürsat defterleri esas alınmıştır. Bahsedilen defterde sürsat zahiresi bedelleri nakdi olarak tahsil edilmiştir. İncelenen kayıtlarda sürsat zahiresi olarak belirlenen mallar arpa, un, ganem, sade yağ, bal, saman ve odundan oluşmaktadır. Defterde sürsat zahiresi olarak belirlenen arpa ve un kile ile ölçülmüş olup arpanın kilesi 40, unun kilesi 90 akça olarak tespit edilmiştir. Kayıtlarda “revgan-ı sade” olarak geçen sadeyağ ve balın ise kıyye ile ölçüldüğü vesadeyağın kıyyesi 90, balın kıyyesinin de 20 akça olarak kaydedildiği görülmektedir. Sürsat zahiresi olarak kaydedilen mallardan bir diğeri de saman ve odundur. Samanın kantarı 30, odunun bir arabası da 70 akça üzerinden hesaplanmıştır. Defterde karşılaşılan sürsat zahireleri içerisinde arpa ve unun kile ile ölçüldüğü görülmektedir. Osmanlıda arpa ticaretinde kullanılan bir İstanbul kilesinin 22.25 kg olduğu hesaplanmıştır.¹¹ Ölçü birimi olarak dikkati çeken bir başkası da bal ve yağ için kullanılan kıyyedir. Bir ölçü birimi olarak kıyye, XVI. Ve XVII yüzyılda dört yüz dirhemlik okkanın karşılığı olarak kullanılmış ve bu okkalar için 1259-1281 gr. olmak üzere iki değer verilmiştir.¹²

Üzerinde çalıştığımız sürsat defterlerinde her liva kaydedilirken bahsedilen sürsat zahiresinin birim fiyatı kaydedilmiştir. Defterde sürsata muhatap olan bütün livalarda sürsat zahireleri için ortak birim fiyat belirlendiği görülmektedir. Sürsat bedeli tahsil edilen geniş coğrafya için ortak bir fiyat

⁶ Ömer İşbilir, “Nüzul, İslam Ansiklopedisi, TDV Yay. C 33, İstanbul 2007, s. 311.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. NO:108, Ankara 2010, s. 175.

⁸ Havva Selçuk, “Osmanlı Devleti’nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şerr’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:24, 2008, s. 180.

⁹ Ömer İşbilir, “Nüzul, İslam Ansiklopedisi, TDV Yay. C 33, İstanbul 2007, s. 311.

¹⁰ Zeynep Aycibin, XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-Zade Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti’nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 91.

¹¹ WalterHinz, İslamda Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 51.

¹² Cengiz Kallek, “Okka”, İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., C. 33, İstanbul 2007, s. 338.

Sürsat Defterlerine Göre 17.Yüzyılın Sonlarında Kocaeli (1673-1676)

belirlenmiş olması piyasaya müdahale ile fiyatları belirli bir seviyede tutmaya da yaramıştır. Bahsedilen sürsat zahirelerinin devletin değişik bölgelerinde fiyatının artıp eksilmesi normal görülmelidir. Narhlarla karşılaştığımızda sikke tashihlerinden sonra 1640 senesinde İstanbul için revgan-ı sadenin 22 akçadan, balın 15 akçadan, unun 55 akçadan fiyatlandırıldığını görüyoruz.¹³ Zaman içerisinde yaşanan fiyat artışlarını da hesaba kattığımızda belirlenen sürsat bedelinin piyasa fiyatları üzerinden belirlendiğini söyleyebiliriz.

Tablo 1: Sürsat Zahireleri İçin Belirlenen Birim Fiyatları

Zahire	Arpa	Un	Koyun	Sade Yağ	Bal	Saman	Odun
Ölçü	Kile	Kile	Re'es	Kıyye	Kıyye	Kantar	Araba
Fiyat	40	90	200	30	20	30	70

Sürsat defterleri incelendiğinde sürsat için temel idari birim olarak kazanın görüldüğü ve belirlenen iase mallarının veya bedellerinin bu kazalardan istenildiği görülmektedir. Burada dikkati çeken nokta idari birim olarak kaza sayılarındaki artıştır. Diğer kayıtlarda nahiye veya karye olarak geçen bazı yerlerin bu defterlerde kaza olarak kaydedildiği görülmektedir. Kocaeli Livası içinde durum aynıdır. Livaya tabi kaydedilen kazalar aşağıda verilen tabloda bulunmaktadır. Defterde bahsedilen kazalardan Sapanca'nın diğer adının Ada, Pazar Köy'ün diğer adının Gürle ve Bazarcık'ın diğer adının da Ezine Pazarı olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen sürsat defterlerinde kaza olarak karşımıza çıkan Samanlı'nın tahrirlerde Yalakabad nahiyesine tabi kaydedilen karye olduğu görülmektedir.¹⁴ Benzer bir durumda tahrirlerde İznik Nahiyesine tabi karye olarak görünen Pazar Köy örneğinde görülmektedir. Sürsat defterlerinde Pazar Köy Kaza olarak görülmektedir.¹⁵

Tablo 2: Kocaeli Sürsat Zahiresi Miktarı

Kaza Adı	Arpa	Un	Ağnam	Sade Yağ	Bal	Saman	Odun
	Kile	Kile	Re'es	Kıyye	Kıyye	Kantar	Araba
Üsküdar	6000	800	500	500	150	1200	75
Bursa	700	100	100	50	25	100	10
İznikmind(izmit)	2000	200	150	100	50	200	50
İznik	1100	100	100	50	25	300	70
Kara Mürsel	1000	100	100	100	100	200	25
San Çayır	500	50	50	50	30	100	25
Sapanca ¹⁶	1000	100	100	100	30	100	25
Pazar Köy ¹⁷	500	50	50	50	30	100	20
Karasu	400	50	30	30	20	50	10
Gegivize	1200	150	120	100	50	200	25
Akyazı	1000	100	100	50	30	100	20
Bazarcık ¹⁸	350	50	40	50	40	50	15
Akhisar	1000	100	60	60	60	200	25
YalakabadıaaSamanlı	750	150	100	120	60	100	25
Ab-ı Safi	400	50	40	50	30	100	10
Gümüşabad	300	50	40	40	20	50	20
Toplam	18200	2200	1680	1500	750	3150	450

Kocaeli Sancağı'nın 1673-1674(h.1084) senesine ait toplam sürsat bedeli 1447000 akça olarak kaydedilmiştir. Livanın sürsat bedeli toplamına, belirlenen sürsat zahiresinin kıymetleri açısından bakıldığında; livaya ait bahsedilen toplam sürsat bedelinin % 50 si arpa bedeli olarak alınan vergilerden oluşmaktadır. Kocaeli Livasına tabi kaydedilen kazalardan toplam 18200 kile arpanın bedeli olarak 728000 akça alınması emredilmiştir. Arpa üzerinden alınan sürsat bedelinin, livaya tabi olarak

¹³ Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983, s. 91-92.

¹⁴ Vedat Turgut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik Ve İktisadi Vaziyet", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. 1, Kocaeli 2015, s.401.

¹⁵ Vedat Turgut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik Ve İktisadi Vaziyet", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. 1, Kocaeli 2015, s. 382.

¹⁶ Nam-ı diğer Ada

¹⁷ Nam-ı diğer Gürle

¹⁸ Nam-ı diğer Ezine Bazarı

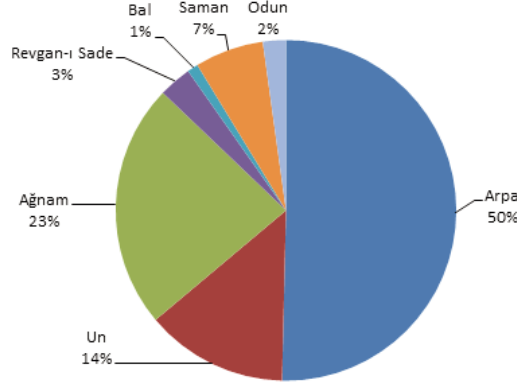

Kenan Ziya TAŞ - Serkan SARI

kaydedilen kazalara göre dağılımına baktığımızda, toplam arpa bedelinin % 33'nün Üsküdar kazasından alındığını görmekteyiz ikinci sırada ise % 11 ile bu gün İzmit olarak bildiğimiz İznikmind Kazası gelmektedir.

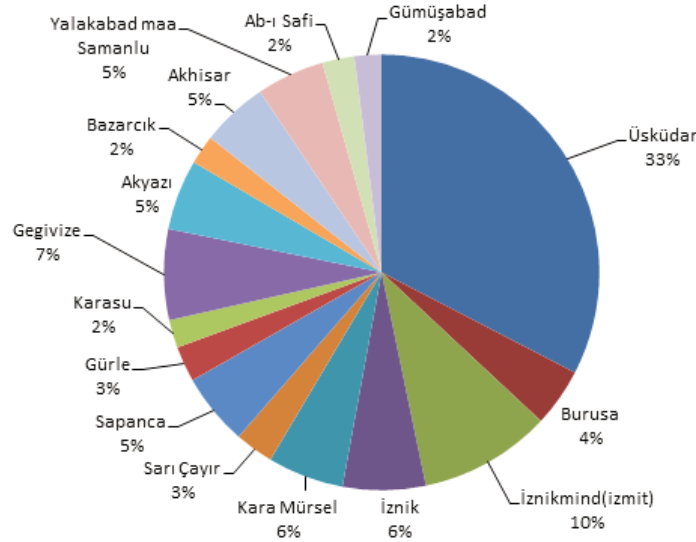
Livanın toplam sürsat bedeli içerisinde önemli yer tutan bedellerden birisi de Ağnam bedeli olarak görünmektedir. Küçükbaş hayvanlardan yani koyun ve keçi üzerinden alınan bu vergi toplam sürsat bedelinin % 24'ünü oluşturmaktadır. Kayıtlarda livadan 1680 baş ağnam için 336000 akça sürsat bedeli kaydedilmiştir. Geriye kalan sürsat bedelinin % 14'ü un, % 7'si saman, % 3'ü revgan-ı sade, % 2'si odun ve % 1'i ise bal için belirlenen sürsat bedelinden oluşmuştur.

Grafik 1: Sürsat Zahirelerinin Toplam Bedel İçerisindeki Payları

Kocaeli Livasına ait sürsat zahiresi ve bedellerinin, livaya tabi kaydedilen kazalara göre dağılımı incelendiğinde Üsküdar kazasının en yüksek meblağdaki sürsat bedeline muhatap olduğu görülmektedir. Üsküdar Kazası için 471250 akça tutarında sürsat bedeli kaydedilmiştir. Bu tutar Livanın toplam sürsat bedelinin % 33'ünü oluşturmaktadır. Livanın önemli kazalarından biri olan İznikmind kazası toplam bedelin % 10'unu oluştururken bunu % 7 ile Gegeviz, % 6 ile İzmit ve diğer kazalar izlemektedir.

Grafik 2: Kocaeli Livası Kazalarının Toplam Sürsat Bedelleri İçerisindeki Payları

Merkezi hükümetce belirlenen sürsat bedellerini toplamak üzere görevlendirmeler fermanla yapılır ve bu doğrultuda sürsat defterlerine kaydedilirdi. Kocaeli Livası sürsat bedellerini toplama görevi 13 Şubat 1674 tarihinde Hüseyin Ağa'ya verilmiştir. Kayıtlar incelendiğinde Hüseyin Ağa'nın maliye bürokrasisi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Defterde Hüseyin Ağa'nın defterdar paşa hazinesi eski hazine-darı olduğu belirtilmiştir. Sürsat bedelini tahsil etmek için verilen fermanla Hüseyin Ağa'nın bin kuruş peşinat vermesi ve üç yük akçeyide Asitane havassına teslim etmesi şart koşulmuştur. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere peşinat olarak 11 Şubat 1674'de yani görevlendirmenin yapılmasından iki gün önce 99600 akçenin ödendiği kalan tutarlarında 30 Mart 1674, 21 Kasım 1674 ve 15 Mart 1675 tarihlerinde ödendiği anlaşılmaktadır.¹⁹

¹⁹ BOA MAD 4483, s. 25-26.

Sürsat Defterlerine Göre 17.Yüzyılın Sonlarında Kocaeli (1673-1676)

Kocaeli Livası sürsat bedelinin toplanması için bir sonraki defterde 28 Ağustos 1675 tarihinde Ali Bey görevlendirilmiştir. Fermandan anlaşıldığı üzere Ali Bey dört yük akça peşinat vermeyi taahhüt etmiş ve Mektubî Mustafa Ağayı kefil olarak göstermiştir.²⁰ Mektubîkalemî Babıali'de bulunan ve sadrazamlıktan çıkan çeşitli yazıların düzenlenmesiyle görevli birimdir.²¹ Kefil olarak kaydedilen Mustafa Ağa'nın bu kalemde görevli olduğu anlaşılmaktadır.

Mektubî Mustafa Ağa'nın kefaletiyle sürsat bedelini alan Ali Bey bir gün sonra 29 Ağustos 1675 tarihinde ilk ödemesini 398400 akça olarak yapmıştır. Taahhüt edilen peşinatın ödenmeyen kısmının diğer taksitlerle birlikte ödendiği görülmektedir. Geriye kalan bedel ise 28 Temmuz 1676, 20 Ocak 1677, 5 Şubat 1677 ve 23 Şubat 1677 tarihlerinde olmak üzere dört taksitte ödenmiştir.²²

Tablo 3: Sürsat Görevlileri ve Tahsil Edilen Bedel

Sürsat Görevlisi	Görevlendirme	Taksit	Ödeme Tarihi	Toplam
Hüseyin Ağa	13 Şubat 1674	99600	11 Şubat 1674	1447000
		676500	30 Mart 1674	
		47400	21 Kasım 1674	
		623500	15 Mart 1675	
Ali Bey	28 Ağustos 1675	398400	29 Ağustos 1675	1447000
		060000	28 Temmuz 1676	
		349750	20 Ocak 1677	
		156600	5 Şubat 1677	
		482250	23 Şubat 1677	

Sonuç

Sürsat bedeli, bir hap mükellefiyeti olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta ordunun sefer güzergâhına yakın bölgelerden aynı olarak tahsil edilen ve belirlenen menzillere teslim edilen; daha uzak bölgelerden ise nakdi olarak tahsil edilen bir uygulama olarak görülmektedir. Değişen savaş teknolojisi ve yöntemleri neticesinde yaşanan savaşların uzun süre devam etmesi finansman sorununu da beraberinde getirmiştir. Bahsedilen finansman meselesini halletmek için başvuru yöntemlerinden birisi olarak sürsat bedelinin nakdi olarak sürekli bir vergi haline dönüştürülmesidir.

Sürsat zahiresi olarak belirlenen bazı mallar üzerinden merkezce belirlenen fiyatlar üzerinden bir sürsat bedeli belirtilerek tahsil edilmiştir. Belirlenen sürsat bedelinin toplanabilmesi için sürsat memuru denilen görevliler atanmıştır. Yapılan atamalar incelendiğinde görevlilerin belirlenen sürsat bedelinin bir kısmını peşin ödemeyi taahhüt ettikleri kalanını da belirlenen taksitlerle ödedikleri görülmektedir. Kalan taksitlerin ödenmesini garanti altına almak için görevlilerden kefil göstermesi istendiği kayıtlara yansımıştır. Buradaki uygulamanın, Osmanlının eskiden beri kullandığı iltizam usulünden alışık olduğu tecrübenin sürsat bedeli tahsilatına uygulanmış bir pratiği olduğu anlaşılmaktadır.

Sürsat bedelinin tespitinde kazalar esas alınarak, belirlenen kazalardan istenilen sürsat zahiresinin miktarı belirlenen ücret üzerinden fiyatlandırılmıştır. Coğrafi ve stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Kocaeli Livasına tabi kaydedilen 17 kazadan toplam 1447000 akça sürsat bedeli tahsil edilmiştir.

Kocaeli Livasında belirlenen sürsat bedeli içerisinde en yüksek payı Üsküdar kazası sürsat gelirleri oluşturmaktadır. Üsküdar kazasında ödenen sürsat bedeli toplam sürsat bedelinin % 33'ünü oluşturmaktadır. Liva içerisinde İznikmind kazası toplam sürsat bedelinin % 10'unu öderken Gegeziz Kazası da % 7'sini ödemiştir. Geriye kalan tutar diğer kazalarca ödenmiştir. Belirlenen sürsat zahireleri içerisinde en büyük payı % 50 ile arpa oluşturmaktadır. İncelenen defterlerde sürsat bedelinin % 23'ü ağnam ve % 14'ü de un için belirlenen bedelden oluşmaktadır. Geriye kalan %13'lük tutar ise Bal, Sadeyağ, saman ve odun tutarından oluşmaktadır.

²⁰ BOA MAD 4488, s. 26.

²¹ Mehmet İpşirli, "Bâbıali", İslam Ansiklopedisi, TDV Yay, C. 4, İstanbul 1991, s. 380.

²² BOA MAD 4488, s. 28.

Kenan Ziya TAŞ - Serkan SARI

13 Şubat 1674 tarihinde Kocaeli Livası Sürsat bedelini tahsil görevi, defterdar paşa haziesi eski hazinedarı Hüseyin Ağa'ya verilmiştir. Livanın belirlenen sürsat bedelinin dört taksitte ödenmesi istenilmiş olup, son taksit Hüseyin ağa tarafından 15 Mart 1675 tarihinde ödenmiştir. 28 Ağustos 1675 tarihinde ise livanın sürsat bedelini tahsil için Mektubî Mustafa Ağa'nın kefaletiyle Ali Bey adında bir görevli atanmıştır. Belirlenen sürsat bedeli beş taksite bölünmüş ve son taksit 23 Şubat 1677 tarihinde ödenmiştir.

Kaynakça

AYCIBİN,Zeynep. XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-Zade Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. NO:108, Ankara 2010.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 4483, 4488.

ERGENÇ, Özer. “Osmanlı Klasik Döneminde Mekân Organizasyonu Açısından Kocaeli Ve Hüdavendigar Sancakları”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. 1, Kocaeli 2015, (S. 309-312)

GÖÇER, Lütfi. XVI. Ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

GÖKÇE, Turan. XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazkiyye Kazası, TTK Yayınları, Ankara 2000.

HİNZ, Walter. İslamda Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

İPŞİRLİ, Mehmet. “Bâbîali”, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 4, İstanbul 1991, (S. 378-386)

İŞBİLİR, Ömer. “Nüzul, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 33, İstanbul 2007, (S. 311-312)

KALLEK, Cengiz. “Okka”, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 33, İstanbul 2007 , (S. 338-339)

KÜTÜKOĞLU,Mübahat S. Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983,

PAKALIN, M. Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, İstanbul 1956.

SAHİLLİOĞLU, Halil. “17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli”, Çele Dergisi, Sayı:11, 1963, (S:15-21)

SELÇUK, Havva . “Osmanlı Devleti'nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şerr'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:24, 2008, (S. 159-201)

TURGUT,Vedat. “XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik Ve İktisadi Vaziyet”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. 1, Kocaeli 2015, (S. 315-416)

YAŞA, Recep. “Osmanlı Arka Planında Kocaeli ve Çevresinde Selçuklu Hâkimiyeti”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. 1, Kocaeli 2015, (S. 111-118)

Tablo 4: Kocaeli Livası Sürsat Zahiyesi Miktar ve Kıymetleri

Kocaeli Livası Kaza	Arpa		Un		Koyun		Sade Yağ		Bal		Saman		Oğun		Toplam
	Kıymet	Kıle	Kıymet	Kıle	Re'es	Kıymet	Kıyve	Kıymet	Kıyve	Kıymet	Kıymet	Kantar	Araba	Kıymet	
Üsküdar	6000	240000	800	72000	500	100000	500	15000	150	3000	1200	36000	75	5250	470250
Bursa	700	28000	100	9000	100	20000	50	1500	25	500	100	3000	10	700	62700
Iznikmimd (Izmit)	2000	80000	200	18000	150	30000	100	3000	50	1000	200	6000	50	3500	141500
Iznik	1100	44000	100	9000	100	20000	50	1500	25	500	300	9000	70	4900	88900
Kara Mürsel	1000	40000	100	9000	100	20000	100	3000	100	2000	200	6000	25	1750	81750
Sarı Çayır	500	20000	50	4500	50	10000	50	1500	30	600	100	3000	25	1750	41350
Sapanca ²³	1000	40000	100	9000	100	20000	100	3000	30	600	100	3000	25	1750	77350
Pazar Köyü ²⁴	500	20000	50	4500	50	10000	50	1500	30	600	100	3000	20	1400	41000
Karasu	400	16000	50	4500	30	6000	30	900	20	400	50	1500	10	700	30000
Gegivize	1200	48000	150	13500	120	24000	100	3000	50	1000	200	6000	25	1750	97250
Akyazı	1000	40000	100	9000	100	20000	50	1500	30	600	100	3000	20	1400	75500
Bazarcık ²⁵	350	14000	50	4500	40	8000	50	1500	40	800	50	1500	15	1050	31350
Akhisar	1000	40000	100	9000	60	12000	60	1800	60	1200	200	6000	25	1750	71750
Yalakabadaa Samanlı	750	30000	150	13500	100	20000	120	3600	60	1200	100	3000	25	1750	73050
Ab-1 Safi	400	16000	50	4500	40	8000	50	1500	30	600	100	3000	10	700	34300
Gümüşabad	300	12000	50	4500	40	8000	40	1200	20	400	50	1500	20	1400	29000
Toplam	18200	728000	2200	198000	1680	336000	1500	45000	750	15000	3150	94500	450	31500	1447000

²³ Nam-1 diğer Ada²⁴ Nam-1 diğer Gürle²⁵ Nam-1 diğer Ezine Bazarı

Şikâyet Defterlerine Göre II. Mustafa'nın Saltanatının Son 2 Yılında İznikmid'den Divan'a Yapılan Şikâyetler Ve Merkezin Bunlara Getirdiği Çözümler (1701-1703)

İlhan GÖK*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde şikâyetlerin çözülmesi için birden fazla başvuru mercii vardı. Bunlardan birincisi; kazalardaki kadı mahkemeleridir. Kadılar, problemlerin konusuna göre şeri ve örfi hukuka göre çözüm üretirlerdi. Kaza mahkemelerinin dışında sancak ve eyaletlerde kurulan divanlarda da davalar görülmekteydi. Mağdur kişilerin haklarını aramak için başvurdukları en son mercii ise siyasi, mali, sosyal meselelerin yanında adli konuların da ele alındığı Divan-ı hümayundu.¹ Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes –cinsiyeti, milleti ve inancı ne olursa olsun- doğrudan şikâyetlerini Divan-ı hümayuna gönderme hakkına sahipti. Şikâyet sahipleri, yüksek mahkeme hüviyetinde olan Divan'a ilk doğrudan başvurabildikleri gibi aynı zamanda yerel mahkemede çözüme kavuşturulamayan davalarını da Divan'a taşıyabiliyorlardı.² Divan-ı hümayuna yansıyan şikâyetler, 17. yüzyılın ortalarına kadar Mühimme defterlerine kaydedilirdi.³ Osmanlı bürokrasisinin gelişmesiyle birlikte 17. yüzyılın ikinci yarısından tarihinden itibaren şikâyetler ve bunların çözümleriyle ilgili hükümler şikâyet defterleri adı altında yeni bir defter serisine kaydedilmeye başlandı.⁴ Ancak gerçek anlamda şikâyet defteri 18. yüzyılın başlarından itibaren şikâyet defteri formatında olduğu söylenebilir.⁵

Bu bildiriye; 18. yüzyılın ilk başlarında (1701-1703) İznikmid ile ilgili mahallinde çözülemeyen merkeze sunulmuş şikâyetler ile merkezin bunlara getirdiği çözümler ele alınacaktır. Bildiriye, 1701-1703 tarihlerini kapsayan 34, 35, 36, 37 ve 38⁶ numaralı Atik Şikâyet Defterleri'nde İznikmid ile ilgili olan hükümler tespit edilerek konularına göre tasnif edilmiştir. Bu defterlerde İznikmid kadısı, naibi ve mütesellimine gönderilen toplamda 131 tane hüküm vardır.⁷ Ancak bu hükümlerin sadece 98 tanesi İznikmid'de yaşayan ya da İznikmid'i ilgilendiren konulardır. Geri kalan 31 tane hüküm ise İznikmid dışında olmuş olaylarda İznikmid kadısı ve naibinin müvella⁸ olarak görevlendirildikleri hükümlerdir. Bu tür hükümler bildiriye dâhil edilmemiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ilhangok52@gmail.com

¹ Ahmet Mumcu, "Divan-ı hümayun", TDV. İA., C.9, İstanbul-1994, s. 431.

² Ahmet Mumcu, Divan-ı hümayun, Phoenix Yayınları, Ankara 2017, s. 73.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defterleri", TDV. İA. C.31, İstanbul-20106, s. 520.

⁴ Şikâyet defter serilerinin ortaya çıkış tarihiyle ilgili farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi 1649 tarihinden itibaren ortaya çıktığı görüşüdür. Diğer görüş ise 1656 tarihinden itibaren ortaya çıktığıdır. Bu konuda geniş bilgi için bkz: M. Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", TALİD, C.3/5, İstanbul 2005, s. 107; Said Öztürk, "Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı olarak Ahkâm Defterleri", Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr Nejat Göyünç, ed. Kemal Çiçek, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara, 2001, s. 613; Murat Tuğluca, Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 7.

⁵ 17. Yüzyılın sonlarında kaydedilmiş olan Mühimme defterleri incelendiğinde bazı şikâyetlerin aynı zamanda Mühimme defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Geniş bilgi için bkz: İlhan Gök-Ersin Kırcı, 103 Numaralı Mühimme Defteri, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s. 65-76.

⁶ 34, 35, 36 ve 37 numaralı defterlerin orijinal görüntüleri tarandı. Ancak 38 Numaralı Şikâyet Defteri yüksek lisans tezi olarak hazırlandığı için bu tezden faydalanıldı. Teze atıf yapılırken sayfa numarası yerine hüküm numarası verildi. Tez için bkz: Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1114-1115/1703)(İnceleme-Metin), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Şikâyet Etme Biçimi

Osmanlı tebaası yaşadığı problemlerin çözülmesi için mahkemelere bizzat gelerek ya da arz sunarak başvurabiliyordu. Osmanlı Devleti'nde reaya-askeri, Müslüman-gayrimüslim, herkesin şikâyet için arz sunma hakkı vardır.⁹ 1701-1703 tarihlerinde İznikmidle alakalı merkeze yansıyan 98 şikâyetten 84 tanesinde şikâyette bulunan kişi(ler) bizzat İstanbul'a gelerek şikâyette bulunmuşlardır. Şikâyet sahiplerinin İstanbul'a gelerek başvurmalarının yanında şikâyete konu olan hususun mektup ile bildirildiği de görülmektedir. Ancak 2 yıllık bir dönemde sadece 5 tane konu mektup ile bildirilmiştir. Mektup göndermenin ve İstanbul'a gelmenin dışında arzuhal etme ve bildirme yöntemleri de kullanılmıştır. Ancak arzuhal etmek ve bildirme yöntemleri İstanbul'a bizzat gelerek şikâyetini sunma yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, evail-i Ramazan 1114 tarihli İznikmid kadısına hitaben yazılan bir hükümde "İznikmid'de sakin ehl-i zimmet reayası südde-i saadetime arzihal idüp İznikmid'de vaki' kiliselerine girüp" şeklinde ifade edilirken aynı konuyla ilgili evahir-i Ramazan 1114 tarihli İznikmid kadısına yazılan başka bir hükümde ise "İznikmid kazasında vaki ehl-i zimmet reaya tائفesi gelüp kiliselerinden eşya sarika iden" şeklindeki ifade edilmesi şikâyetin İstanbul'a gelinerek yapıldığını göstermektedir. Şikâyet etme biçimlerinden başka bir yöntem ise özellikle ahaliyi ilgilendiren konularda bir adam ile arzuhal gönderilmesidir. Bu şekilde ise 3 tane hüküm mevcuttur. Şikâyet defterlerinde İznikmidle alakalı 98 hükümden 3 tanesinde ise şikâyetin nasıl yapıldığı belirtilmemiştir.

Şikâyet Edenlerin ve Edilenlerin Kimlikleri

İznikmid ile ilgili merkeze yapılan şikâyet ve talepler incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde reaya ve askeri sınıfın şikâyet haklarını sıklıkla kullandıkları görülmektedir. 34, 35, 36, 37 ve 38 Numaralı Atık Şikâyet Defterlerine göre 2 yıllık dönemde 88 tane şikâyet, 10 tane de taleple ilgili toplamda ise 98 tane hüküm vardır. 98 tane hükümde 64 tanesinde şikâyetçi ya da talep de bulunanlar reaya sınıfına mensuptur. Bu sınıfta bulunanlar şikâyetlerini bireysel ve toplu olarak yapmışlardır. 64 adet şikâyetin 11 tanesinde gayrimüslimler, 53 tanesinde de Müslümanlar şikâyetçi olmuşlardır.

Şikâyetçi olan diğer grup ise askeri sınıftır. Askeri sınıf mensuplarının 1701-1703 tarihleri arasında 24 tane şikâyette buldukları görülmektedir. Bu sınıfa mensup kişiler arasında; vali, yeniçeri, tımar ve zeamet sahipleri, mütevellî ve mütevellîye, vakıf ve karye zabıtı, müezzin, hassa aşçıbaşısı, hassa bahçe ustası ve şehir kethüdası gibi görevliler vardır. Yukarıdaki veriler ışığında reayanın askeri sınıfa göre daha fazla şikâyet hakkını kullandığı söylenebilir.

Şikâyet konusunun taraflarından diğeri de şikâyet edilenlerdir. 2 yıllık dönemde reaya hakkında 67 adet, askeri sınıfına mensup kişiler hakkında ise 21 adet şikâyet vardır. Buna göre; reaya şikâyet edenlerde olduğu gibi edilenlerde de sayıca üstündür. Bazen her iki kesime mensup kişilerin aynı

⁷ Şikâyet defterleri ve hüküm numaraları şunlardır: BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 1/ 4, 2/18 , 7/74, 14/149, 18/183, 18/184, 20/201, 20/202, 21/207, 23/225, 44/394, 47/416, 48/424, 56/487, 59/508, 60/511, 62/530, 62/532, 64/550, 71/604, 72/616, 73/623, 74/633, 77/652, 77/653, 79/670, 79/671, 79/673, 80/680, 81/685, 87/738, 94/788, 94/790, 101/834, 102/844, 106/870, 107/875, 112/909, 114/923, 114/924, 114/925, 115/929, 116/938, 117/943, 117/945, 121/963, 123/981, 123/982, 124/984, 130/1029, 134/1060, 135/1066, 135/167, 137/1082, 139/1090, 139/1094, 140/1103, 141/1111, 142/1115, 142/1116, 150/1173, 166/1276, 166/1277, 167/1281, 167/1282, 167/1283, 167/1286, 170/1301, 171/1308, 173/1321, 173/1322, 178/1359, 180/1375, 128/1387, 187/1420, 188/1424, 189/1429, 190/1438, 190/1439; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 35 hüküm no: 22/197; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 33/242, 61/476, 103/815, 109/868, 144/1146, 148/1181, 170/1349; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 65/508, 88/690, 92/716, 92/720, 110/867, 185/1481, 212/1690; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 38 hüküm no: 13/49, 13/50, 17/64, 18/67, 21/81, 22/85, 22/86, 24/94, 26/102, 27/104, 28/112, 32/127, 33/130, 37/151, 40/166, 43/177, 43/179, 50/215, 51/217, 55/233, 57/243, 58/250, 61/261, 62/266, 65/276, 66/280, 71/308, 73/319, 77/337, 81/358, 82/365, 86/385, 87/388, 87/389, 97/431, 98/439, 99/442, 104/463, 105/466.

⁸ Huk. bir kazada vaki bazı muayyen davaları o kaza hâkiminin görmesine mahzur veya mani bulunduğu surette yalnız mezkur davaları istima ve fasletmek üzere tayin olunan hâkim [yargıç]. Bkz. Ferit Devlilioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Yayınları, 1999 Ankara, s. 790.

⁹ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", ve Arz-i Mahzar'lar", Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 65.

¹⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 2/18, 190/1439; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 35 hüküm no: 22/197; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 33/242; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 88/690, 92/720, 185/1481; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., hüküm no: 49, 112.

Şikâyet Defterlerine Göre II. Mustafa'nın Saltanatının Son 2 Yılında İznikmid'den Divan'a Yapılan Şikâyetler Ve Merkezine Bunlara Getirdiği Çözümler (1701-1703)

anda şikâyet edildikleri görülür. 1701-1703 tarihlerinde bununla ilgili olarak sadece bir tane şikâyet vardır.

Şikâyet eden ve edilenlerin dışında doğrudan bir şikâyet konusu olmayan ancak gerekli tedbirlerin ve kolaylıkların sağlanması hususunda olan taleplerde vardır. Bunların sayıları 2 yıllık dönemde 10 tanedir. Merkezden talepte bulunanların 6'sı reaya, 4 askeri sınıfa mensuptur.

Şikâyet Konuları

İncelenen defterlerde İznikmid ile ilgili merkeze; vergiye müdahale, mülkiyet-tasarruf hakkına müdahale, göreve müdahale, vakıflar, miras, evlilik, alacak-verecek, eşkıyalık, cinayet, darp, hırsızlık ve köle ayartmak gibi konularda şikâyetler yansımıştır. Vergiyle ilgili 9 tane¹⁰, mülkiyet-tasarruf hakkına yapılan müdahaleyle ilgili 25 tane¹¹, vakıflarla ilgili 7 tane¹², göreve müdahale-görevden azil-göreve iadeyle ilgili 6 tane¹³, alacak-vereceklerle ilgili 9 tane¹⁴, aile-mirasla ilgili 12 tane¹⁵, eşkıyalık ve hırsızlıkla ilgili 10¹⁶, çeşitli taleplerle ilgili 8¹⁷ ve diğer konularla ilgili 12 adet¹⁸ hüküm vardır.

Vergiyle İlgili Şikâyetleri

İki yıllık dönemde vergiyle ilgili merkeze 9 tane şikâyet yapılmıştır.¹⁹ Bu şikâyetler; reayanın vergilerini vermemesi, ehl-i örfün reayadan kanuna aykırı olarak vergi talepleri ve ehl-i örfün tasarruf ettiği yerlerin gelirlerine başka bir ehl-i örf tarafından yapılan müdahale olmak üzere üç kısma ayrılabiliriz. Birinci kısımda; Kocaeli has karyeleri reayası vergilerini ehl-i örf'e ödemek istememişler ya da verginin toplanmasına müdahale de bulunmuşlardır.²⁰ Örneğin; Kocaeli'de bulunan has karyeleri ahalileri şeri ve örfi vergilerini vergi tahsil eden zabıte vermedikleri gibi muhalefet etmişler. Bu durumu has karyeleri zabiti İstanbul'a arz etmiştir. Bunun üzerine divan; kanun ve defter gereğince reayanın vergilerini ödemelerini İznikmid ve diğer kaza kadılarına emretmiştir.

İkinci kısımda ise; Müslüman ve gayrimüslim reaya, ehl-i örfün kendilerinden kanuna aykırı olarak bazen yeni vergi ihdas etmeleri bazen de fazla vergi taleplerinden muzdarip olmuşlardır.²¹ Örneğin İznikmid'deki ehl-i zimmet reayası cizyelerini vermelerine rağmen cizye tahsildarı tarafından kanuna aykırı olarak para alınmıştır. Bu durumu ehl-i zimmet reayası İstanbul'a giderek şikâyet etmiş, merkez de bunun üzerine İznikmid kadısına ve mütesellimine kanuna aykırı olarak alınan paranın sahiplerine iade edilmesini emretmiştir.²²

Üçüncü kısımda; askeri-askeri arasında yaşanan problemler söz konusudur.²³ Örneğin, Zaim Mehmed'in Kocaeli sancağında tasarruf ettiği zeamet köylerindeki rüsum-ı serbestiyesine mirli tarafından müdahale edilmiştir. Bu durumu Zaim Mehmed İstanbul'a giderek bildirmiş, divan ise İznikmid kadısı, Kandırı, Kaymaz, Şeyhli ve Ada naiplerine bu durumun kanuna aykırı olduğunu belirterek askeri sınıfa müdahale ettirilmemesi için hüküm göndermiştir.

¹¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 18/183, 20/202, 60/511, 79/670, 94/790, 107/875, 142/1115, 142/1116, 167/1282; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 170/1349; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 92/716, 212/1690; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 64, 67, 85, 130, 166, 177, 233, 261, 276, 319, 337, 388, 389.

¹² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 73/623, 116/938, 173/1322; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 243, 280, 308, 442.

¹³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 114/924, 134/1060, 135/1066, 166/1277, 167/1281, 167/1283.

¹⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 62/530, 77/652, 87/738; BOA. ADVNS. ŞKT.d 36 hüküm no: 103/815; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 65/508; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 86, 217, 250, 466.

¹⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 71/604, 72/616, 79/673, 123/981, 139/1094, 141/1111, 167/1286, 171/1308, 182/1387, 189/1429; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 104, 266.

¹⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 112/909, 140/1103, 150/1173, 187/1420, 188/1424; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 151, 179, 431, 439, 463.

¹⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 117/943117/945, 139/1090; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 61/476, 109/868, 148/1181; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 110/867; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 94, 177.

¹⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 1/4, 64/550, 77/653, 80/680, 114/925, 121/963, 170/1301, 173/1321; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 144/1146; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 358, 385.

¹⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 2/18, 190/1439; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 35 hüküm no: 22/197; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 33/242; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 88/690, 92/720, 185/1481; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 49, 112.

²⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 88/690, 92/720

²² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 190/1439; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 35 hüküm no: 22/197; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 33/242; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 49.

²³ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no: 49.

Mülkiyet-Tasarruf Hakkıyla İlgili Şikâyetler

İncelenen defterlerde şahısların kendi mülkleri ile devletten belirli bir görev karşılığında tasarruf ettiği yerlere reaya ve askeri sınıfa mensup kişiler tarafından bir takım müdahalelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mülkiyet ve tasarruf hakkında merkeze 25 tane şikâyet yansımıştır.²⁴ İznikmidle ilgili olarak merkeze yansıyan şikâyetin konuları şunlardır: Çiftlik sahibinin çiftliğine gelen suyun değirmenciler tarafından kesilmesi²⁵, İznikmid'de Pertev Paşa Vakfı'na ait mahzen ve iskeleyi kiralaayan Kenan Kaptan'ın bu yerleri tasarruf etmesinin ahali tarafından önlenmesi²⁶, Has mukataalarından Akçememiş'de kendilerine verilen orman yerlerine kimsenin müdahale ettirilmemesi²⁷, İznikmid Ahiler Vakfı karyesinin 1 yıllık gelirini tasarruf etmek için alan Mustafa'ya kimsenin müdahale etmemesi²⁸, Değirmendere'de eşinden satın aldığı eve ve bağa eşinin kardeşi olan yeniçeri tarafından zapt edilerek mülküne yapılan müdahale²⁹, Ayşe ve Emine kardeşlerin 13 yıldır tasarruf ettikleri yerleri Beyoğlu tarafından zapt edilerek başkasına satılması³⁰, Hassa Bahçesi ustası İbrahim'in değirmenine gelen suyun bazı kişilerin evlerine akıtılarak kesilmesi³¹, İznikmid'de Abdüsselam Vakfı'nın gelirlerinden olup annelerinden intikal eden börekçi dükkânına mutasarrıf Seyyid Mustafa'ya bazı kişilerin kanuna aykırı olarak müdahale etmeleri³², İznikmid Karıklı ve Arhiye nahiyesinde Saliha hatunun mülk menziline yeniçerilik müddeileri tarafından müdahale yapılması³³, Eyyüb'ün, Taşköprü nahiyesinde Sofular mülkü çiftliğindeki ağaçların reaya tarafından kesilerek mülküne ve tasarruf hakkına zarar verilmesi³⁴, Hayrunnisa'nın Tahyada karyesindeki mutasarrıf olduğu ağaçların reaya tarafından kesilmesi³⁵, İznikmid'de babasından kalan yerlerin kendi vakıf yerleri olduğu iddiasında olan Hasan'ın, Ahmed'in mülküne müdahale etmesi³⁶, Değirmenderesi'nde yeniçeri Mustafa'nın tasarruf ettiği yerlere İstanbul sakinlerinden Ümmihan'ın eşinden kaldığı iddiasıyla müdahale etmesi³⁷, babalarından kendilerine miras kalan kardeşlerin mülküne mahalle imamı tarafından babalarından kendisinin satın aldığını iddia ederek müdahale etmesi³⁸, Üsküdar'da bulunan miskin (yoksul) tayfasının İznikmid'de bulunan arsalarına sipahi tarafından müdahale edilmesi³⁹ ve Vezir Abdullah Paşa'nın Sığırlı Çiftliği kiracılarının tasarrufundaki tarlalarına reyanın hayvanlarıyla zarar vererek tasarruf hakkına müdahale etmeleri⁴⁰. İznikmid'de timar tasarruf eden Hüseyin'e İstanbul'da Mehmed Sabri Vakfı'nın mütevelliyesi tarafından babasının vakfındandır iddiasıyla yaptığı müdahale⁴¹, İznikmid Derekilise ve bağlı köylerde timar tasarruf eden Ali ve Hasan'a İstanbul'da Mehmed Sabri Vakfı mütevelliyesi tarafından yapılan müdahale⁴² gibi şikâyet konularıdır.

Vakıflar İle İlgili Şikâyetler

1701-1703 tarihleri arasında İznikmid'de bulunan Gazi Süleyman, Canfeda Hatun, Mehmed Bey Camii ve müştemilatı, Halil Bey Vakfı, Ahi Çelebi Evkafı karyeleri, İstanbul Yavuz Selim Vakfı karyesi, el-Hac Hasan Vakfı ve İznikmid'de Kasım Bey Vakfıyla ilgili 7 tane şikâyet yapılmıştır.⁴³ Zikredilen bu vakıfların gelir ve taşınmazlarına müdahaleler yapılmıştır.

²⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 185/1481.

²⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 18/183, 20/202, 60/511, 79/670, 94/790, 107/875, 142/1115, 142/1116, 167/1282; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 170/1349; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 92/716, 212/1690. Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 64, 67, 85, 130, 166, 177, 233, 261, 276, 319, 337, 388, 389.

²⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 94/790.

²⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 117/943, 117/945.

²⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 139/1090.

²⁹ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 64.

³⁰ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 319.

³¹ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 337.

³² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 20/202.

³³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 18/183.

³⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 142/1115.

³⁵ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 67.

³⁶ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 85.

³⁷ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 130.

³⁸ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 233.

³⁹ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 261.

⁴⁰ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 388, 389.

⁴¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 79/670.

⁴² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 212/1690.

⁴³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 73/623, 116/938, 173/1322; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 243, 280, 308, 442.

Şikâyet Defterlerine Göre II. Mustafa'nın Saltanatının Son 2 Yılında İznikmid'den Divan'a Yapılan Şikâyetler Ve Merkezın Bunlara Getirdiği Çözümler (1701-1703)

Vakfın gelirleri hakkında yapılan şikâyetler; bir vakfın gelir kaynakları olan verginin reaya tarafından verilmemesi ve vakfın borç verdiği kişilerden vakfın alacağını tahsil edememesi hakkındadır. Örneğin; İznikmid sakinlerinden Hacı Musa, Gazi Süleyman ve Canfeda Hatun Vakfı'nın malı olan ve zimmetinde bulunan on bir bin akçeyi suyollarına harcadığını söyleyerek vermek istememiş, bunun üzerine vakfın mütevellisi Hacı Ali İstanbul'a giderek durumu arz etmiş; merkez de davanın İznikmid kadısı tarafından görülmesini ve davalının karara uymadığı takdirde İstanbul'a gönderilmesini emretmişti. Başka bir örnekte ise; Üsküdarı Aziz Mahmud Vakfı'na bağlı olan Halil Bey Vakfı'nın İznikmid Yeniköy'deki vakıf köylerinden ehl-i örf tarafından bedava yem yiyecek talep edilerek ehl-i zimmet reayasının perişan olmasına sebep olmuşlar. Bu durum karşında ehli zimmet reayası durumu vakfın mütevellisine bildirmiş, vakfın mütevellisi ise durumu divana şikâyet etmiştir. Divan ise ehl-i örfün müdahalesinin men edilmesini emretmiştir.

Vakıfla ilgili şikâyet konularından bir diğeri de vakfa gelen suyun kesilmesidir. Örneğin, İznikmid'deki Mehmed Bey Camisi, şadırvanı ve hamamına gelen suyun, reaya tarafından suyolları üzerine ağaçlar dikilerek, yeni musluklar ihdas edilerek ve ziraat yapılarak gelmesi engellenmiş bu durum karşısında vakıf işleyemez hale gelince vakfın mütevellisi durumu İstanbul'a arz ederek şikâyet etmiştir.⁴⁴

Vakfın gelirlerine ve suyollarına yapılan müdahalenin yanında vakfın taşınmazlarının izinsiz devredilmesi vardır. Örneğin; Hacı hasan Vakfı'nın İznikmid Tepecik mahallesinde bulunan vakıf menzilinın kiracıları vakfın mütevellisinin haberi olmadan kadı hüccetiyle başkasına vermişlerdir. Bunun üzerine vakfın mütevellisi İstanbul'a giderek şikâyette bulunmuştur.⁴⁵ Başka bir örnekte ise fakir fukaranın Kasım Bey Vakfı arazisi üzerine daha önce ahşaptan ev yaptıkları ancak bunların ölmesiyle ve evlerinin yıkılmasına rağmen ahaliden bazı kişiler arsanın kendilerine miras kaldığını iddia ederek vakfın arsasına müdahale etmek istemişler. Bu durum üzerine vakfın mütevellisi Ayşe Hatun durumu İstanbul'a arz etmiştir. Divan ise; İznikmid kadısına bu kişilerin şirret sahibi olduklarından dolayı müdahalelerinin engellenmesi için hüküm göndermiştir.

Resmi Görevlilerle İlgili Şikâyetler

1701-1703 tarihlerinde İznikmid'de bulunan görevlilerin işlerine müdahale ile ilgili 4 tane, görevden el çektirilmesi ve göreve iade ile ilgili 1'er tane toplamda ise 6 tane şikâyet merkeze yansımıştır.⁴⁶ Göreve müdahaleyle ilgili şikâyetlerde şehir kethüdasının İznikmid ahalisinin vergi gibi işlerini yaparken ashabi ağraz denilen gaze sahibi reayanın kanuna aykırı olarak müdahalesi vardır. Göreve müdahale ile ilgili olarak; Evahir-i Şevval 1112 tarihinde İznikmid kethüdası Hacı Mehmed'e reayanın yaptığı müdahale⁴⁷, Evahir-i Zilkade 1113 tarihinde ashab-ı ağrazın şehir kethüdası Derviş Mustafa'ya yaptığı müdahale⁴⁸ ve evasıt-ı Cemaziyelevvel 1114 tarihinde ashab-ı ağrazdan olan Hacı Mehmed'in şehir kethüdasının işlerine karışması⁴⁹ ile ilgili şikâyetler örnek verilebilir.

Görevle ilgili merkeze yansıyan şikâyet konularından diğeri de görevden el çektirilmesi ve göreve iade ile ilgilidir. Bununla alakalı 2 tane şikâyet söz konusudur. Bu iki şikâyette bahsi geçen kişi İznikmid şehir kethüdası olan Kaş/Faş oğlu Mustafa'dır. Bu belgelerin birinde şehir kethüdasının sahte ve yalan yere ferman düzenlenmesinden dolayı yargılanması için İstanbul'a gönderilmesiyle ilgilidir.⁵⁰ Diğeri şikâyetin konusunda şehir kethüdasının İznikmid naibi Tatar Ahmed'i yalan yere belge düzenlettirip görevden defetmesinden dolayı naibin göreve iade edilmesiyle alakalıdır.⁵¹

Başkente yansıyan gerek görevlilerin işlerine karışılması gerekse göreve iade ve görevden el çektirilmesiyle ilgili şikâyetler karşısında merkez, konusuna göre İznikmid kadısına ne yapması gerektiğine dair emir göndermiştir. Divan, sahte belge düzenlediği iddia edilen kişinin İstanbul'da yargılanması için merkeze gönderilmesini emrederken, göreve müdahale ile ilgili diğeri şikâyetlerin yerinde çözülmesini istemiştir.

⁴⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 73/623.

⁴⁵ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., 308.

⁴⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 114/924, 134/1060, 135/1066, 166/1277, 167/1281, 167/1283.

⁴⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 2/18.

⁴⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 114/924.

⁴⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 167/1281

⁵⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 134/1060.

⁵¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 135/1066.

⁵² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 62/530, 77/652, 87/738; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 65/508; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., hüküm no : 86, 217, 250, 466.

Alacak-Verecek İle İlgili Şikâyetler

Borçlarla ilgili olarak merkeze 9 tane şikâyet yansımıştır. Bu şikâyetlerde taraflar genellikle reaya sınıfından bulunan kişilerin verdikleri borçları zamanında tahsil edememeleri ya da kadı kararına rağmen borcun ödenmesine muhalif edilmesi, kiraya verilen bir yerin kiracısı tarafından zarara uğratılması, ortaklık yapan kişilerin aralarında doğan alacak meseleleri ve kefaletten dolayı oluşan alacak meseleleri gibi konular merkeze yansımıştır.⁵² Bu hükümlerin bazısı alacağını tahsil edemediği için tekrar hüküm yazılan konulardır.⁵³ Alacaklıların arasında uncu esnafı, gemi kaptanı ve çiftlik sahipleri gibi reaya sınıfına mensup kişiler vardır. 9 tane hükmün tamamında alacaklı olan kişiler reaya sınıfına mensupturlar.⁵⁴ Borçlular arasında ise; çiftlik kiracısı, İznikmid ve Saraylı'da sakin reaya, başkasının borcuna kefil olanlar, yeniçeri ve İstanbul'da sakin zimmi reaya vardır. Borçlu olanlardan 6 tanesi reaya sınıfına, bir tanesi ise askeri sınıfa mensuptur. Bu tür şikâyetlerde alacaklıların borcunun tahsil edilmesi, borçlu olan kişi borcunu vermek istemediğinde ise İstanbul'a ilam edilmesi emredilmesi istenmektedir. Ancak bazı alacakla ilgili şikâyetlerde gerek şahitlerin İstanbul'da olmasından dolayı gerekse borçlunun sakin olduğu yer olan İstanbul'dan İznikmid'e kaçmasından dolayı bu kişilerin davalarının İstanbul'da görülmesi için gönderilmesi istenmiştir.

Aile ve Mirasla İlgili Şikâyetler

İslam hukukunun önemli konularından biri de aile ve mirasla ilgili davalarlardır. Bu konularla ilgili 1701-1703 tarihlerinde nafaka, nikâh, eşe karşı şiddet⁵⁵, miras ve vasi meselesi ile ilgili merkeze 12 tane şikâyet yapılmıştır.⁵⁶ Bu şikâyet konularından nafakaya örnek olarak; evasıt-ı Şevval 1113 tarihinde Karamürsel'de yaşayan Halil, eşi Ayşe hatunun nafakasını vermemiş bunun üzerine zevcesi zevcinden kendisine yetecek kadar nafaka talep etmiş ve kendisine nafaka hakkı verilmiş. Ancak zevci Halil nafakayı ödemek istememiştir. Bu durum üzerine Ayşe Hatun durumu merkeze bildirmiş, merkez ise; İznikmid kadısı ve mütesellimine davanın görülüp hakkın teslim edilmesini istemiştir.⁵⁷ Başka bir örnekte ise evahir-i Cemaziyelevvel 1114 tarihinde İznikmid sakinlerinden Ahmed'in eşi Rabia'nın nafakasını vermediği gibi kendisini evinde hapsederek savaş aletiyle darp ve katletmek istemiş. Bu durumu Rabia Hatun'un kardeşi Bostanî Halil İstanbul'a gelerek arz etmiştir. Bu şikâyet üzerine merkez İznikmid kadısı ve mütesellimine olayın gazez sahibi olmayan Müslümanlara sorularak araştırılmasını ve ona göre davanın görülmesini emretmiştir. Görüldüğü gibi merkez burada şikâyet edeni doğrudan haklı görmemiş araştırmanın sonucuna göre kadı ve mütesellimin karar vermesini istemiştir.⁵⁸ Ancak İznikmid kadısına gönderilen başka bir hükümde ise Rabia Hatun'un başka bir kardeşi Ahmed, kardeşi Rabia'nın eşi Hüseyin Ahmed tarafından darp edilip boğazına basıldığı ve kıymetli eşyalarının çalındığı ve kardeşine eziyet edildiğini iddia ederek şikâyet etmiş. Bu durum karşısında merkez, evail-i Cemaziyelahir 1114 tarihli İznikmid kadı naibi olan Tatar Ahmed'i ve mütesellimini bu durumun hakkıyla ortaya çıkarılması için özel olarak bu davaya hâkim tayin etmiş ve neticenin İstanbul'a ilam edilmesini emretmiştir.⁵⁹

Evlilikle ilgili yapılan bir diğer şikâyette izinsiz nikâh (tam ehliyete sahip olmama⁶⁰) kıyılması ve zevcesinin malını yeme hadisesidir. Örneğin Rabia Hatun'un küçük kızını üvey amcası Kır Ali kendi hizmetçisi Hasan'a izinsiz bir şekilde nikâhlanmış, sonra da kızın babasından kalan 200 kuruşunu da yiyerek zulüm yapmıştır. Bu durumu Rabia hatun İstanbul'a gelerek arz etmiştir. Divan ise; üvey amcasının İstanbul'da mahkeme edilmesi için gönderilmesini istemiştir.⁶¹

⁵³ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 250, 466.

⁵⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 62/530, 77/652, 87/738; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 103/815; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no:37-65/508; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 86, 217, 250, 466.

⁵⁵ Eşya gaspını zevcin zevcesine karşı işlediği bir suç olduğundan dolayı aile başlığı altında ele almayı tercih ettik. Bu konuyu eşkıyalık başlığı altında da ele alınabilir. Keza gasp ceza mahkemelerinin konularından biridir.

⁵⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 71/604, 72/616, 79/673, 123/981, 139/1094, 141/1111, 167/1286, 171/1308, 182/1387, 189/1429; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 104, 266.

⁵⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 102/844.

⁵⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 167/1286.

⁵⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 171/1308.

⁶⁰ İslam hukukunda evliliğin bazı şartları vardır. Bu şartlardan bir tanesi tam ehliyetli olmasıdır. Tam ehliyetli olabilmesi için kişilerin ergenlik çağına girmiş olması ve irade beyanına sahip olması gereklidir. Ancak metindeki izinsiz nikâh örneğinde evlendirilen kızın küçüklüğünden bahsedilmektedir. Buradaki küçüklüğün ergenliğe girip girmemesiyle mi alakalı bu konuda kesin bir şey söylemek -şikâyet hükmüne göre- mümkün değildir. Eğer buradaki küçüklükten kasıt ergenliğe girmemesiyse bu durumda nikâh ehliyetsiz biriyle yapılmış olur ki nikâhın geçerli olabilmesi için evlilik şartlarının sağlanmadığını gösterir. İslam hukukunda evlenme ile ilgili şartlar için bkz. Mehmet Âkif Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik Yayınları, İstanbul 2018, s.51-58.

⁶¹ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 104.

Şikâyet Defterlerine Göre II. Mustafa'nın Saltanatının Son 2 Yılında İznikmid'den Divan'a Yapılan Şikâyetler Ve Merkezın Bunlara Getirdiği Çözümler (1701-1703)

Aile hukukuyla ilgili sık görülen konulardan biri de mirasla ilgili davalardır.⁶² Bu şikâyetlerin konularını taşınır ve taşınmaz malların akrabaları tarafından yapılan müdahaleler oluşturmaktadır. Bu tür şikâyetlerde davalı olanlar davacıların; amcası, amcasının eşi, kardeşinin oğlu, amcasının oğlu, üvey annesi ve İznikmid mütesellimi gibi kişilerdir. Örneğin; evahir-i Cemaziyelevvel 1113 ve evail-i Cemaziyelahir 1113 tarihli iki farklı hükümde Ümmihan'a amcasıyla müşterek kullandıkları değirmenin hissesini amcası vermemiş ve zulüm yapmış. Ümmihan bunun üzerine şikâyette bulunmuş ve divan ise davanın mübaşir marifetiyle görülmesi için İznikmid kadısı ve mütesellimine 2 kez emir göndermiştir.⁶³

Aile hukuku içinde ele alabileceğimiz son konu ise vasinin görevini kötüye kullanmasıyla ilgilidir.⁶⁴ Buna göre; İstanbul'da yaşayan Ayşe Hatun'un kız torunu Zeyneb'in vasisi Bozacıoğlu Hacı Ahmed isimli yeniçeri vasisi olduğu yetimin malını yemek için hizmetçisine nikâhlanmış, hizmetçisinin oğulları da Zeyneb'i İznikmid serdarına hapsedirip zulmetmişler. Bu durumu öğrenen Ayşe Hatun durumu merkeze bildirerek şikâyet etmiştir. Merkez ise; zulmeden kişilerin zabıt marifetiyle zulümlerinin önlenmesini, önlemez ise davalıların İstanbul'a mahkemeye gönderilmesini emretmiştir.⁶⁵

Eşkıyalık ve Hırsızlıkla İlgili Şikâyetler

İznikmid'de bireylerin ve toplumun düzenini bozan cinayet, darp, zulüm ve hırsızlık suçları meydana gelmiştir. Bununla ilgili olarak 1701-1703 tarihlerinde İznikmid'de meydana gelen 10 tane şikâyet merkeze yansımıştır.⁶⁶ Bu şikâyetlerin biri ilmiye sınıfına mensup müezzin tarafından, 9 tanesi de reaya tarafından yapılmıştır. Şikâyet edilenlerin 2 tanesi askeri sınıfa mensup iken geri kalanlar ise reaya sınıfına mensuptur. Bu kişilerin karıştıkları suçların 3 tanesi cinayet, 1 tanesi darp ve küfür, 2 tanesi hane basma, 3 tanesi hırsızlık ve 1 tanesi zulüm suçudur. Cinayetlerde mağdur olan taraf reaya sınıfındandır. Cinayet işleyenlerin 2 tanesi reaya sınıfına; bir tanesi ise askeri sınıfa mensuptur. Askeri sınıfa mensup olan bu kişi cinayeti kendi bölgesindeki eşkıyalarla birlikte işlemiştir. Örneğin; evasıt-ı Zilhicce 1114 ve evahir-i Zilhicce 1114 tarihli iki ayrı hükümde reayadan Fatma Hatun'un kardeşi Hüseyin, İznikmid sakini olan Meşelioğlu Halil adlı yeniçeri ve Eşkîya tarafından haksız yere öldürülmüştür. Her iki hükümde de merkez İznikmid kadısına gönderdiği hükümde yeniçeri Halil'in suçunun yargılama neticesinde suçunun sabit bulunduğunu ve İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.⁶⁷ Cinayetle ilgili şikâyetlerde maktulün bazen katil tarafından doğrudan haksız yere öldürüldüğü bazen de eşkıyalar tarafından darp edilmesinin akabinde yaşadığı üzüntü neticesinde öldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin evasıt-ı Zilhicce 1114 tarihli hükümde İbrahim adlı kişinin İznikmid kazasında yaşayan bazı kişiler tarafından darp edilmesinden sonra üzüntüsünden ölmüştür.⁶⁸

Darp suçuyla ilgili merkeze yapılan şikâyette mağdur olan ilmiye sınıfına mensup olan Değirmendere müezzinidir. Değirmendere müezzini Abdullah'ı Değirmendere'si sipahisi karye sakinlerinden biriyle bir olup küfür edip darp etmişlerdir.⁶⁹

Eşkıyalık faaliyetleri içinde değerlendirebileceğimiz diğer bir suç da hane basmadır. İznikmid'de 2 yıllık dönemde sadece 1 tane hane basma olayı olmuş ancak bununla ilgili merkez, İznikmid kadısına evasıt-ı Safer 1114 ve evahir-i Safer 1115 tarihlerinde 2 tane hüküm göndermiştir. Bu hükümlerde; Osman adlı kişinin İznikmid Kireçköprü köyünde Kireçköprü sakinlerinden bazı kadın ve erkekler tarafından evi basılarak para ve eşyaları çalınarak zulüm yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁰ Yukarıdaki cinayet ve hane basma suçlarının yanında askeri sınıfın görevini kötüye kullanarak reayaya yaptığı zulüm de vardır. Örneğin, Karamürsel naibi kendi halinde olan zimmi reayaya kanuna aykırı olarak davranmıştır.⁷¹

Eşkıyalık ve zulüm suçlarının yanında hırsızlıkla ilgili şikâyetler de vuku bulmuştur. Bu konuyla ilgili olarak 2 yıllık dönemde İznikmid'de 2 tane hırsızlık olayı meydana gelmiş bunlardan bir tanesiyle ilgili 2 defa hüküm gönderilmiştir. Örneğin; İznikmid'de Hristiyanların kilisesi 6 kişi tarafından soyularak değerli eşyalar çalınmıştır. Bu hırsızların 4 tanesinin Kocaeli'nde ikamet eden Tökeli İmre'nin tebaasından olduğu anlaşılmıştır. Merkez, İznikmid kadısına gönderdiği iki farklı hükümde

⁶² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 71/604, 72/616, 123/981, 139/1094, 141/1111, 182/1387; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., hüküm no : 266.

⁶³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 71/604, 72/616.

⁶⁴ Bu konuyla ilgili olarak merkeze sadece bir tane şikâyet yapılmıştır.

⁶⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 189/1429.

⁶⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 112/909; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., hüküm no : 151, 179, 463, 431, 439.

⁶⁷ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., hüküm no : 179, 463

⁶⁸ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., hüküm no : 151

⁶⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 150/1173

⁷⁰ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atık Şikâyet Defteri..., hüküm no : 431, 439.

⁷¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 112/909.

⁷² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 187/1420, 188/1424

bu hırsızların İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir.⁷² Hırsızlıkla ilgili diğer bir örnekte ise Marangoz esnafından olan zimmi Görde'nin sof malı gece yarısı hırsızlar tarafından çalınmıştır. Yapılan şikâyet üzerine çalınan eşyaların buldurularak hakikatin İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir.⁷³

Diğer Konularla İlgili Şikâyetler

1703 tarihlerinde bireylere karşı işlenen suçların yanında; toplum huzurunu bozacak fesatlık çıkarmak⁷⁴, görevli olmamasına rağmen askeriden zorla para toplamak⁷⁵, toprağını terk etmek⁷⁶, tahvil anlaşmazlığı⁷⁷, ahitnameye aykırı davranma⁷⁸, yol ihlali⁷⁹, iftira⁸⁰, ticarete engel olma⁸¹, çocuk idlali⁸², kahvehaneyi zarara uğratma (haksız rekabet)⁸³ ve köle ayartmak⁸⁴ gibi 12 tane şikâyet merkeze yansımıştır. Bu şikâyetlerin bazıları toplumu etkileyen şikâyetlerdir. Diğer şikâyetler ise şahısların kendi arasında vuku bulmuştur. Bu şikâyetlerde şikâyet edenlerin 5 tanesi askeri, 6 tanesi de reaya sınıfına mensuptur. Şikâyet edilenlerin 9 tanesi reaya sınıfına mensup iken 2 tanesi ise askeri sınıfa mensuptur. Bu şikâyetlerin 5'er tanesi reaya-reaya ve reaya-askeri arasında meydana gelirken 1 tanesi askeri-askeri arasında meydana gelmiştir.

Şikâyetlerin yanında bir takım taleplerle ilgili hüküm vardır. Talepte bulunanların içinde reaya ve askeri sınıfa mensup kişiler vardır. Reayanın içinde de Müslüman ve Hıristiyanlar bulunmaktadır. Talepte bulunanlar arasında zimmiler, Müslüman ve gayrimüslim gemi kaptanları, çeyrekçi (seyyar) kasabı olmak isteyen Mustafa, duhan mukataası mültezimi, ser-tababet-i hassa İbrahim ve İznikmid kazasının önde gelen kişileri vardır. Bu taleplerde doğrudan bir şikâyet söz konusu olmayıp buğday satışına engel olunmaması, tasarruf edilmesi için verilen yerin zapt ettirilmesi gibi konular vardır.⁸⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde yöneten ve yönetilen sınıfına mensup olanlar uğradıkları haksızlık karşısında şikâyetlerin çözüme kavuşturulduğu yüksek mahkeme de olan Divan-ı hümayuna başvurdukları görülmektedir. Buraya yapılan şikâyetlerin önce İznikmid kadısı/naibine yapıldığı ancak mağduriyetin devam etmesinden dolayı en yüksek mahkeme olan padişah divanına yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu şikâyetler karşısında merkez, İznikmid kadısı/naibi ve yöneticilerine hitaben davanın tekrar görülmesi için (genellikle şikâyet sahibinin divana sunduğu deliller ışığında) hüküm göndermiştir. Bu şekilde 1701-1703 tarihlerinde merkeze yansıyan ve İznikmid kadısına ve idarecilerine gönderilen 131 adet hüküm vardır. Bu hükümlerden 1 tanesi mükerrer bir tanesi de eksik hükümdür. 131 tane hükümden 31 tanesi İznikmid kadısı ve bazen de İznikmid kadı ve müteselliminin başka yerde meydana gelen şikâyetlerin çözüme kavuşturulması için müvella olarak görevlendirildiği hükümdür. Geri kalan 98 hüküm ise İznikmid kazasında yaşayan insanları ya da İznikmid kazasında bulunduğu sırada bir takım mağduriyetlere uğramış kişilerin şikâyetlerini ihtiva eder. Şikâyet defterlerine göre; İznikmidle ilgili 98 tane hükümde (88 şikâyet ve 10 talep) şikâyet ve talep edenlerin çoğunluğu İstanbul'a bizzat gelerek şikâyetinde bulunmuşlardır. Diğer geri kalanlar ise mektup ve arzuhal vasıtasıyla yapılmıştır. Buradan İznikmid'in İstanbul'a yakın oluşunun da bir etkisi olduğunu düşündürmektedir. İncelenen 5 defterde 2 yıllık süre içindeki şikâyet hükümlerine göre reayanın şikâyet etme oranı askeri sınıfa göre neredeyse 3 katıdır. Sadece bir konuda askeri ve reaya birlikte şikâyet haklarını kullandıkları görülmektedir. Şikâyet edilenlere göre ise; reaya, askeri sınıfa göre daha fazla şikâyet edilmiştir. Buradan, şikâyet eden ve edilenlerin genellikle reaya sınıfına mensup olması kişilerin arasındaki anlaşmazlıkların 2 yıllık dönemde askeri sınıfa mensup olanlara göre daha fazla olduğunu gösterir.

⁷³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 140/1103

⁷⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 144/1146.

⁷⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 114/925.

⁷⁶ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 358.

⁷⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 92/716.

⁷⁸ Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 385.

⁷⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 121/963.

⁸⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 80/680.

⁸¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 1/4.

⁸² BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 64/550.

⁸³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 77/653.

⁸⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 170/1301.

⁸⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 117/943, 117/945, 139/1090; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 61/476, 148/1181, 109/868; BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 110/867; Şeyma Çil, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri..., hüküm no : 94.

Şikâyet Defterlerine Göre II. Mustafa'nın Saltanatının Son 2 Yılında İznikmid'den Divan'a Yapılan Şikâyetler Ve Merkezin Bunlara Getirdiği Çözümler (1701-1703)

Şikâyetlerin konularının dağılımında ise en fazla mülkiyet ve tasarruf hakkına yapılan şikâyetler olduğu görülür. Bunun yanında aile-miras, eşkıyalık, alacak verecek meselesi, vakıflar gibi konularla ilgili şikâyetlerin sayıları birbirine yakındır. Şikâyetler konularının genel itibariyle farklı konuları ihtiva ettiği söylenebilir. Bu şikâyetlerin çözümü noktasında ise merkez, reaya-reaya, reaya-askeri sınıfına mensup kişilerin aralarındaki şahsi anlaşmazlıkların genellikle mahallindeki kadı tarafından çözülmesini istemektedir. Ancak şahitlerin İstanbul'da oluşu, mahkeme kararına karşı gelme, belge de sahtecilik gibi konulardaki davalarının ise İstanbul'da görülmesi için suç isnat edilen kişilerin mübaşir eşliğinde İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.

Bu çalışmada, İznikmid ile ilgili meydana gelen şikâyet ve suçların şikâyet edilme biçimleri, şikâyet eden ve edilenlerin kimlikleri, şikâyet konuları ve devletin bunlara karşı nasıl hareket ettiğini göstermesi açısından yerel tarih çalışmaları ve hukuk tarihi çalışmaları gibi alanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA. A.DVNS.ŞKT.d 34 hüküm no: 1/ 4, 2/18 , 7/74, 14/149, 18/183, 18/184, 20/201, 20/202, 21/207, 23/225, 44/394, 47/416, 48/424, 56/487, 59/508, 60/511, 62/530, 62/532, 64/550, 71/604, 72/616, 73/623, 74/633, 77/652, 77/653, 79/670, 79/671, 79/673, 80/680, 81/685, 87/738, 94/788, 94/790, 101/834, 102/844, 106/870, 107/875, 112/909, 114/923, 114/924, 114/925, 115/929, 116/938, 117/943, 117/945, 121/963, 123/981, 123/982, 124/984, 130/1029, 134/1060, 135/1066, 135/167, 137/1082, 139/1090, 139/1094, 140/1103, 141/1111, 142/1115, 142/1116, 150/1173, 166/1276, 166/1277, 167/1281, 167/1282, 167/1283, 167/1286, 170/1301, 171/1308, 173/1321, 173/1322, 178/1359, 180/1375, 128/1387, 187/1420, 188/1424, 189/1429, 190/1438, 190/1439.

BOA. A.DVNS.ŞKT.d 35 hüküm no: 22/197.

BOA. A.DVNS.ŞKT.d 36 hüküm no: 33/242, 61/476, 103/815, 109/868, 144/1146, 148/1181, 170/1349.

BOA. A.DVNS.ŞKT.d 37 hüküm no: 65/508, 88/690, 92/716, 92/720, 110/867, 185/1481, 212/1690.
BOA. A.DVNS.ŞKT.d 38 hüküm no: 13/49, 13/50, 17/64, 18/67, 21/81, 22/85, 22/86, 24/94, 26/102, 27/104, 28/112, 32/127, 33/130, 37/151, 40/166, 43/177, 43/179, 50/215, 51/217, 55/233, 57/243, 58/250, 61/261, 62/266, 65/276, 66/280, 71/308, 73/319, 77/337, 81/358, 82/365, 86/385, 87/388, 87/389, 97/431, 98/439, 99/442, 104/463, 105/466.

Araştırma-İnceleme Eserleri

Aydın, Mehmet Âkif Osmanlı Aile Hukuku, Klasik Yayınları, İstanbul 2018.

Çil, Şeyma, 38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1114-1115/1703)(İnceleme-Metin), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, yay. haz. Aydın Sami Güneşal, Aydın Kitabevi Yayınları, 1999 Ankara.

Emecen, M. Feridun (2005). "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", TALİD, C.3/5, İstanbul, s. 107-139.

Gök, İlhan - Kırca, Ersin 103 Numaralı Mühimme Defteri, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

İnalçık, Halil, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", ve Arz-i Mahzar'lar", Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Mühimme Defterleri", TDV. İA. C.31, İstanbul-20106, s. 520-523.

Mumcu, Ahmet, "Divan-ı hümayun", TDV. İA. C.9, İstanbul 1994, s. 430-432.

Mumcu, Ahmet, Divan-ı hümayun, Phoenix Yayınları, Ankara 2017.

Öztürk, Said, "Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı olarak Ahkâm Defterleri", Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr Nejat Göyünç, ed. Kemal Çiçek, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara, 2001, s. 611-639.

Tuğluca, Murat, Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

1897 - Karamürsel

XVIII. Yüzyılda Karamürsel’de Âyanlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyancıları

Serkan POLAT*

Giriş

Osmanlı Devleti’ne Anadolu Selçuklu Devleti’nden intikal eden, bununla birlikte ilk İslam devletlerinde de örneklerine rastlanan âyan kavramı, bir devletin ileri gelenlerini nitelemek¹ amacıyla kullanılmış; süreç içerisinde daha farklı bir anlam kazanmıştır. Osmanlı taşrasında, ilk dönemlerde devlet tarafından görevlendirilen resmî idarecilerle birlikte bölgenin ileri gelenleri arasından seçilen ve resmî statüleri olmaksızın söz konusu görevlilere yardımcı olan âyanlar yer almıştır. Bu ileri gelenler, ahalî ile yönetim arasında aracı olarak işleri yürütmüşlerdir². Nüfuzlarıysa bilhassa XVI. yüzyıldan sonra sancak idaresinde yaşanmaya başlayan değişim-dönüşüm ve merkezî otoritenin zayıflaması sonucunda kademeli olarak artmıştır³.

Osmanlı Devleti, önemli bir güç olarak sivrilmeye başlayan âyanlara, bilhassa seferlerin yarattığı kargaşa ortamı nedeniyle yeterince müdahale edememiştir. Bununla birlikte onlardan, kanun ve emirlere itaat ettikleri süre yararlanmasını da bilmıştır. Bu bakımdan seferlerde yaşanan asker ve mühimmat ihtiyacının yanı sıra ordunun ve İstanbul’un işesinin karşılanması süreçleri başta olmak üzere pek çok konuda âyanlardan faydalanma yoluna gitmiştir⁴. Bu adım neticesinde âyanların ekserisi, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren, taşranın birçok yerinde devlet memuru kimliğine haiz olarak yerel idarede görev almışlardır⁵. Âyanların, sancakları kayd-ı hayat şartıyla malikâne olarak tasarruf etmeleri servet biriktirmelerini hızlandırmıştır. Böylece zenginleşen âyanlar, ekonomik bakımdan rakipleri karşısında sivrilmeye başlamışlardır. Ölümünden sonra servetlerinin erkek evlatlarına devriylese taşrada, büyük hanedan olarak anılan ailelerin doğuşu başlamıştır⁶. Bu gelişmeye, askerî bir takım konularda yaşanan sorunların bertarafında bahsedilen ileri gelenlerden yararlanılması⁷ ve yine aynı ileri gelenlerin kendi nüfuz mahallerinde devamlı yöneticilik yapmalarında katkı sağlamıştır⁸. Böylece koşulları değerlendirmesini bilen âyanlar, devlet nezdinde itibar kazanmışlardır. Elde ettikleri bu saygınlığa karşın, temel görevlerinden birisi nüfuz böl-

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yozgat. eposta: serkan.polat@bozok.edu.tr

¹ İsmail Parlatır, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara, 2011, s. 126; Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004, s. 54; Özcan Mert, “Âyan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), IV, İstanbul, 1991, s. 195.

² Mert, “Âyan”, s. 196; Mehtap Özdeğer, “Osmanlı Devlet Teşkilatında Âyanın Mali ve İdari Yönetime Müdahale Devri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, L/1-4, İstanbul, 2000, s. 72.

³ Yücel Özkaya, “Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, Osmanlı, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 165-167.

⁴ Yuzo Nagata, Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 50.

⁵ Halil İnalıcık, Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 334.

⁶ Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1965, s. 334; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu”, Belleten, XLII/168, Ekim 1978, TTK Yayınları, Ankara, 1978, s. 668; M. Çağatay Uluçay, 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955, s. 16.

⁷ V.P. Mutafçieva, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 31, Mart 1977, İstanbul, 1978, s. 182.

⁸ Mert, “Âyan”, s. 196.

Serkan POLAT

gelerinde güvenliği sağlamak olan âyanların bizzat kendileri de zaman zaman asayiş sorunlarına yol açmışlardır. Âyanlık iddialılarının aralarında, birbirlerine karşı üstünlük sağlamak gayesiyle vuku bulan çatışmalarsa doğrudan bölge ahalisinin zarar görmesine sebep olmuştur⁹. Karamürsel ileri gelenlerinin birbirleriyle mücadeleleri de buradaki halkı mağdur eden büyük çaplı hadiselerin arasında yer almıştır¹⁰.

Osmanlı yönetiminde başkent İstanbul'un hemen yanı başında yer alan Karamürsel, âyanlık mücadeleleri yaşanan yerlerden olmuştur. XVIII. yüzyıl sonlarında burada, âyanlığı ele geçirebilmek adına mücadele eden kişilerin arasında Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid (Hamid) Bey ve Koca Mehmed'in isimleri ön plana çıkmıştır. Her üç ileri geleninde nüfuzlarını tesis etmeye çalıştıkları Karamürsel'de sakin oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Abdülhamid Bey Karamürsel, Tombazoğlu İbrahim Karamürsel yakınlarındaki Kara Ahmedli karyesi, Koca Mehmed ise yine Karamürsel yakınlarındaki Fuğlacık karyesi ahalilerindendi¹¹. Üstelik bu üçünden ikisi Yeniçeri Ocağı mensubuydu. Zira Koca Mehmed birinci bölüğe bağlı Serdengeçti ağalarındanken, Tombazoğlu İbrahim yetmiş beş cemaatinin üyesiydi. Dolayısıyla her ikisi de askerî sınıftan olan¹² bu ileri gelenler, mücadelelerini âyanlık ve yeniçerilik iddiasına oturtarak birbirleriyle çatışmışlardır¹³.

Karamürsel'in Âyan Adayları: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed

Karamürsel'deki söz konusu mücadeleler 1790 yılında, Sultan III. Selim döneminde vuku bulmuştur. Aslında bu durum bir rastlantı değildir. Nitekim 1786'da alınan kararla âyanlık kaldırılmıştı. Ahalinin işlerini görmesi amacıyla da şehir kethüdalığı uygulaması benimsenmişti. Fakat şehir kethüdaları, âyan ailelerinin tepkileri sonucu kendilerinden istenenleri etkili şekilde yerine getirememişlerdi. Bunun neticesinde 1790'da kaleme alınan yeni bir fermanla şehir kethüdalığı feshedilerek, âyanlık tekrar ihdas edilmişti¹⁴. Anılan dönem, meydana gelen muharebeler ve çeşitli isyanlar nedeniyle bir hayli kırılgandı. Karamürsel'de orta kavgası temelinde yaşanan hadiseler ve bunların sonucunda kan dökülmesi, belirtilen hassas durumun da etkisiyle III. Selim'i öfkeliyordu. Sultan, özellikle bölge ahalisinden ardi ardına gelen arzuhallere rağmen burada asayişin bir türlü sağlanamamasından rahatsızlık duydu. Bu nedenle, çatışan taraflar Yeniçeri Ocağı'na mensup

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 6.

¹⁰ Bu yöndeki hadiselerin İzmit ve çevresinde de zuhur ettiği ve bölgede sık sık eşkıyalık olaylarının yaşandığı bilinmektedir. Eşkıyalık hadiselerini konu edinen çalışmalar için bkz. İsmail Toprak, Osmanlı Devleti'nde Padişah 3.Selim ve 2.Mahmut Dönemleri Kocaeli Sancağında Ayanlık, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2002; Osman Köse, "19.Yüzyıl Başlarında Kocaeli Sancağı'nda Eşkıyalık", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015, s. 585-597; Nahide Şimşir-Sebahattin Şimşir, "XVIII.Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağı'nın Tarihinden Kesitler", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, s. 765-786; Seydi Vakkas Toprak, "III.Selim Döneminde Eşkıya Peşinde Bir Kocaeli Mutasarrıfı: Seyyid Hüseyin Paşa", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, s. 885-896; Kenan Göçer, "19.Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra'da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, s. 897-909; İbrahim Serbestoğlu, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813)", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, s. 911-917.

¹¹ BOA, C.DH, 120/5978, 16(?) Muharrem 1206 [15 Eylül 1791] (Belgenin arkasına 5 Muharrem 1206 [4 Eylül 1791] tarihi yazılmıştır); BOA, HAT, 188/8983-A, tarih yer almazken arşiv tasnif heyeti tarafından 29 Zi'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794] tarihi verilmiştir. (Bundan sonra üzerinde tarih yer almayan belgeler için tasnif heyeti tarafından verilen tarih, katalog tarihi şeklinde belirtilecektir); BOA, HAT, 188/8983-B, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794].

¹² BOA, C.AS, 920/39747, Evâhir-i Rebû'l-âhir 1205 [27 Aralık 1790-5 Ocak 1791]; BOA, C.DH, 227/11323-1, Evâsıt-ı Zi'l-kâ'de 1205 [11-21 Temmuz 1791].

¹³ BOA, C.DH, 120/5978, 16(?) Muharrem 1206 [15 Eylül 1791] (Belgenin arkasına 5 Muharrem 1206 [4 Eylül 1791] tarihi yazılmıştır). Bu taahhüdün Başmuhasebeye kaydedilmesi için Gurre-i Rebû'l-âhir 1206 [28 Kasım 1791] tarihinde buyuruldu yazılmıştır.

¹⁴ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 284-288.

XVIII. Yüzyılda Karamürsel’de Âyanlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyancıları

oldukları için sorunun sekbanbaşı vasıtasıyla çözülmesini ve zalimlik yapan her kimse bunların bertaraf edilerek bölgede derhal nizamın sağlanmasını istedi¹⁵.

Karamürsel’deki hadiselerin ahaliyi bitap düşürmesi III. Selim’in bölgede bir an önce asayişin temin edilmesi beklentisini artırdı. Nitekim ahali, içinde buldukları durumdan tek çıkar yolun İstanbul’u vaziyetten haberdar edebilmek olduğuna inanarak harekete geçti. Hallerinde devletin en üst makamına anlatabilmek adına da farklı bir yol takip etti. Buna göre; İstanbul’a, âyanlarını şikâyet ettikleri bir arzuhâl ve bunun yanında bir dekanlı gömlek gönderdiler. Gelişmeleri öğrenen III. Selim’e göre, bölge âyanı ahaliye zulmetmekle kalmamıştı. Aynı zamandan âyanına alacağı beş yüz neferle orduya gitmesi emredildiği halde talimatı yerine getirmemişti. Sultan, söz konusu kabahatleri nedeniyle âyanın veyandaşlarının peşine düştü. Üsküdar’da gizlendikleri istihbaratı üzerine sevk ettiği görevli vasıtasıyla âyanın hizmetkârından onun İstanbul’a gideceğini öğrendi. III. Selim, âyanın kabul edilemez faaliyetlerine rağmen İstanbul’da serbestçe gezebilmesini hayretle karşıladı. Bu nedenle daha fazla müsamaha gösterilmeden hem onun hem de yandaşlarının yakalanarak aynı gece zindanda boğdurulmaları için Sekbanbaşı Ağa’ya haber verilmesini istedi¹⁶.

Kaymakam Paşa, emredildiği üzere söz konusu kişilerin yakalanmaları hususunda Sekbanbaşı Ağa’yı görevlendirdikten sonra konuyla ilgili açıklama yapma gereği duydu. Yanlış anlaşılaktan çekindiği için kimseyi zan altında bırakmak ya da korumak kastında olmadığını altını özellikle çizdi. Ona göre; kanlı gömleğin katili İstanbul’a gelen âyan değil, halen âyanlık iddiasında bulunan Abdülhamid Bey ile Bölükbaşı Kara Mehmedoğlu idi. Nitekim idamı istenen Âyan Osman ile Abdülhamid Bey’in arasında bir anlaşmazlık yaşanmış ve Osman âyan olunca Abdülhamid Bey İstanbul’a çekilmişti. Memleketlerinden kalkıp başkente kadar giden Karamürsel ahali de Abdülhamid Bey ile ilgili şikâyetlerini dile getirmişti. Osmanlı yönetimi, bu şikâyetçileri Osman’ın göndermiş olduğunu göz önünde bulundurmuş olmalı ki Abdülhamid Bey’i cezalandırma yönünde herhangi bir adım atmamıştı. Tam aksine Hassa Silahşoruğu unvanıyla taltif etmişti. Daha sonra onun, Karamürsel’e gitmeyerek İzmit’e yerleşmesikoşulluyla İstanbul’dan ayrılmasına da izin vermişti. Fakat Abdülhamid Bey, söz konusu şartta rağmen doğrudan Karamürsel’e giderek burada karışıklıklara yol açmıştı. Bu gelişme karşısında roller değişmiş ve onun gazabından korkan Osman, rakibinin daha önce yaptığını yaparak İstanbul’a kaçmıştı. Abdülhamid Bey ise Osman’ın taktiklerini uygulamış ve Karamürsel’e dönme ihtimali karşısında onu yönetimin gözünden düşürebilmek adına paraylatıttığı kişilere İstanbul’da arzuhâller verdimişti. Hakikatin bahsettiği şekilde olduğunu belirten Kaymakam Paşa, Abdülhamid Bey’in bundan sonra Karamürsel’de yapmayacağı mezalimin kalmayacağını sözlerine ekledi¹⁷. Muhtemelen anlatılanlardan etkilenen III. Selim, Osman’ın idamı konusunda acele etmemeye ve onu bir müddet daha zindanda tutmaya karar verdi. Bu süre zarfında Abdülhamid Bey hakkında tahkikat yapılacak ve çıkacak sonuca göre hareket edilecekti¹⁸.

İncelemeler neticesinde Osman muhtemelen suçlu bulundu. Nitekim bu ileri gelen, bir müddet sonra idam edildi ve artık vesikalarda “maktûl” olarak zikredilmeye başlandı. Fakat onun ölümü umulanın aksine bölgeye huzur getirmede. Zira bu havalide eşkıyalık hareketleri hız kesmeden sürüp gitti. Bu nedenle ilgililere, karışıklıklara son verilerek asayişin sağlanabilmesi için tedbir alınması hususunda yeni emirler gönderilmeye devam edildi¹⁹.

Mücadelenin Şiddetlenmesi ve Üç Âyanın Asî İlan Edilmeleri

Âyan Osman karşısında zaferini ilan eden Abdülhamid Bey’in, bu süreçte yönetimin kendisinden istediği bir takım görevleri yerine getirmediği görülmektedir. Nitekim devlet, bölge âyanlarını hâlihazırda devam eden Osmanlı-Rus Savaşı’nda değerlendirmeye çalışmaktaydı. Bu kapsamda Abdülhamid Bey de kış hazırlıkları çerçevesinde tertip edeceği üç yüz neferle kışlağa gitme konusunda görevlendirildi. Fakat o, emri getiren Kaymakam Çukadarlarından Osman’a sadece altmış nefer hazırlamaya gücünün yeteceğini bildirdi²⁰. Konudan haberdar edilen III. Selim’e göre

¹⁵ BOA, HAT, 193/9481, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1205 [29 Ağustos 1791], hat.

¹⁶ BOA, HAT, 1396/56013, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1204 [9 Eylül 1790]; BOA, HAT, 1411/57444, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1205 [29 Ağustos 1791]. III. Selim’e ulaşan arz-ı halde bölge âyanının dışında, Karamürsel’deki Bölükbaşı Balabanoğlu hakkında da yakınmalar yer almaktaydı. Söz konusu durum nedeniyle III. Selim, Sekbanbaşı’nın görevlendireceği bir memur vasıtasıyla onun da cezalandırılmasına karar verdi. Bkz. BOA, HAT, 1396/56013, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1204 [9 Eylül 1790].

¹⁷ BOA, HAT, 1396/55962, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1204 [9 Eylül 1790].

¹⁸ BOA, HAT, 1396/55962, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1204 [9 Eylül 1790], hat.

¹⁹ Devlet, Osman’ın ölümünün ardından geride bıraktığı mallara müdahalenin engellenmesi ve şer’ân evlatlarına bırakılması gerekenlerin kendilerine terkine karar verdi. Bkz. BOA, HAT, 272/15956, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1203 [20 Eylül 1789].

²⁰ BOA, C.AS, 124/5532, 26 Rebîü’l-evvel 1205 [3 Aralık 1790]; BOA, HAT, 193/9489, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1205 [29 Ağustos 1791].

Serkan POLAT

Abdülhamid Bey, şimdiye kadar orduya gitmesi gerekirken bunu bahanelerle sürekli ertelemişti. Bu nedenle emre aykırı davranmayı sürdürmesi halinde cezalandırılacağı yönünde kendisine yeni bir emir yazılmasına karar verdi²¹.

Gelişmeleri takip eden Abdülhamid Bey, istediği izni alamasa da en azından sefere bizzat katılmaktan kurtulmayı başarabilmek için İstanbul'a gitti. Yönetimi ikna edebilmek adına da gençliğini gerekçe gösterdi. Fakat Osmanlı yönetimi, kendisine izin verilmesi halinde bu durumun diğer memurlarda rehavete yol açabileceği gerekçesiyle tevdi edilen görevi derhal yerine getirmesini istedi. Böylece Abdülhamid Bey'in mübaşirle birlikte memleketine gönderilmesi ve söz konusu üç yüz neferin mübaşir marifetiyle hazırlanması kararlaştırıldı. Fakat daha sonra bu karardan vazgeçildi ve Abdülhamid Bey'in çok genç yaşta olması nedeniyle sefere gitmesinin uygun bulunmadığı belirtildi. Yeni karar doğrultusunda Abdülhamid Bey'in askerlerin üzerine bir başbuğ tayin etmesi, mübaşirinse eksiksiz olarak hazırlanan askerleri kışlağa kadar götürmesi fikri benimsendi²².

Abdülhamid Bey, Osmanlı yönetiminin gösterdiği bu anlayışa rağmen arzulanmayan hareketlere tevessül etmeyi sürdürdü. Nitekim sefere gitmemesine rağmen gideceğini ileri sürerek ahali den kulliyetli para tahsil etti. Bunları da kendisine muhalif olanların bertaraf edilmeleri yolunda kullandı. Böylece eşkıyaları destekleyerek memlekette karışıklık çıkmasına yol açtı. Kendisi, daha önceleri de bu gibi sorunlara sebep olmuştu. Bu nedenle yönetim, onun cezalandırılması ve memlekette güvenliğin sağlanabilmesi için kendisine daha önce tevcih edilen Hassa Silahşoruğu unvanının geri alınması yönünde tavrı takınmıştı²³.

Abdülhamid Bey'in tutumunun bir benzerini Serdengeçti Ağalarından Koca Mehmed sergiledi. Zira o da serdengeçti bayrağıyla sefere gideceğini ifade etmesine rağmen bunu yapmadı. Üstelik bu süreçte insanları katlederek öldürdüğü kişilerin mallarına el koydu. Bu nedenle Osmanlı Devleti, gerçekleştirdiği kanunsuzluklar üzerine gece gizlice Karamürsel'den firar eden Koca Mehmed'in ocaktan görevlendirilecek mübaşir marifetiyle yakalanmasına karar verdi²⁴.

Abdülhamid Bey, devletin beklentilerine aykırı davrandığı gibi âyanlık konusundaki mücadelesini de git gide artırdı. Bu mücadeledeyse ağırlıklı olarak Tombazoğlu İbrahim'i hedef aldı. Karamürsel'de iki grup arasında yaşanan söz konusu iktidar mücadelesi sadece meydanlarda değil, yazışmalarda da kendini gösterdi. Nitekim her iki taraf, karşı grubu karalayabilmek gayesiyle İstanbul'a çeşitli iddiaları içeren belgeler gönderdi. Buna göre; Karamürsel ahalisinden rikâb-ı hümayûna arzuhâl sunan kişiler, isimleri bilinen eşkıyaların kasabalarında istenmeyen olaylara yol açtıklarını bildirdiler. İddialarına göre söz konusu asiler, sefer-i hümayunda görevli Koca Mehmed'in, ahalinin muhtarı Abdülhamid Bey'in ve diğer bazı kişilerin evleriyle birlikte dükkânlarını yağmaladılar. Bu nedenle dilekçe sahipleri, eşkıyaların müdahalelerinin sona erdirilmesini istediler. Buna karşın aynı havaliden gelen başka tahriratlarda tam tersi iddialara yer verildi. Zira burada Koca Mehmed'in ne sefere gittiği ne de edebiyatla oturduğu, üstelik ahaliye zulmettiği vurgulandı²⁵. III. Selim, ortaya çıkan bu bilgi kirliliğine rağmen kesin kararlı olduğunu kimin suçlu kimin suçsuz olduğundan ziyade, buradaki hadiselerin bertaraf edilmesini ve Sekbanbaşı Ağa'nın bölgede düzeni sağlamasını isteyerek gösterdi²⁶.

Meydana gelen gelişmeler incelendiğinde Karamürsel'de asayişin sağlanmasının önündeki en büyük engel olarak Tombazoğlu İbrahim'in, Abdülhamid Bey'in ve Koca Mehmed'in durduğu görülecektir. Bu nedenle düzeni sağlaması istenen Sekbanbaşı Ağatakririnde, ihtilale sebep olan Abdülhamid Bey ile Koca Mehmed'in nezre bağlanmaları halinde anlaşmazlığın ortadan kalkacağını savundu. Kaymakam Paşaisebu tedbirin tek başına kesin çözüm olamayacağını belirtti. Bu nedenle İstanbul'a gelen Abdülhamid Bey ile Koca Mehmed'in başka yerlere sürülmeleri için İzmit (İznikmid) mütesellimine de emir verilmesi gerektiğini dile getirdi. Ayrıca Karamürsel'deki Tombazoğlu İbrahim'in yakalanarak başka yere sürgün edilmesi gerekmekteydi. Bu süreçte yönetimin karşısında duran bir diğer mesele, Abdülhamid Bey'in İstanbul'daki validesiydi. Kaymakam Paşa, "edepsiz" olarak nitelediği bu kadının, oğlunun sürgün edilmesinden sonra tacize yeltenme ihtimali bulunduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle arzulanmayan hareketlere teşebbüs etmesi halinde onun da başka yere sürgüne gönderilebileceğini belirtti²⁷. Bahsedilen çözüm yolunu uygun bulan III. Selim, Abdülhamid

²¹ BOA, C.AS, 124/5532, 5 Rebî'ü'l-âhir 1205 [12 Aralık 1790].

²² BOA, HAT, 195/9751, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1205 [29 Ağustos 1791]; BOA, HAT, 195/9751, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1205 [29 Ağustos 1791], hat.

²³ BOA, C.ZB, 72/3551, Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1205 [27 Aralık 1790-5 Ocak 1791].

²⁴ BOA, C.AS, 920/39747, Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1205 [27 Aralık 1790-5 Ocak 1791].

²⁵ BOA, HAT, 193/9516, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1204 [9 Eylül 1790].

²⁶ BOA, HAT, 193/9516, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1204 [9 Eylül 1790], hat.

²⁷ BOA, HAT, 193/9489, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1205 [29 Ağustos 1791].

XVIII. Yüzyılda Karamürsel’de Âyanlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyancıları

Bey ile Koca Mehmed’in sürgün kararlarını onayladı. Böylece Tombazoğlu İbrahim’in de kazadan çıkarılmasıyla buradaki nizamın artık sağlanabileceği düşünölmeye başlandı²⁸.

Yaşanan gelişmeler karşısında III. Selim, görevlendirilen Çavuşbaşı Ağa’dan Abdülhamid Bey’i İstanbul’da yakalamasını ve Divan-ı Hümayun Çavuşu mübaşeretiyle Bozcaada’ya sürgün etmesini istedi. Bozcaada naibi ise Abdülhamid Bey’in burada kalmasını sağlayacaktı²⁹. Böylece Abdülhamid Bey, karışıklığa sebep olduğu bu coğrafyadan uzaklaştırılacaktı. Alınan karar doğrultusunda Koca Mehmed’in de idam edilmemesi, Limni adasına sürgüne gönderilmesi ve burada ikametinin sağlanması amaçlandı. Söz konusu kararın yerine getirilmesi için Karamürsel naibi, Koca Mehmed’in bulunduğu yerin civarındaki kadınlar ve Limni adası naibi görevlendirildi³⁰.

Osmanlı Devleti, Kocaeli Sancağı Mütesellimi Mehmed’den, Tombazoğlu İbrahim’in Karamürsel’den çıkarılması ve Koca Mehmed’in Limni adasına sürgün edilmesi süreçlerinde etkin rol oynamasını istedi. Fakat bu sırada Mürdegöz karyesinesığınan Koca Mehmed’in Karamürsel’e saldırıyı tasarladığı anlaşıldı. Söz konusu tehdit karşısında mütesellimin hemen harekete geçmesi; Yalakabad, Pazarköy ve İznik kazalarındaki görevlilerle birlikte Koca Mehmed’i yakalaması ve sürgün yerine göndermesi emredildi. Yine Tombazoğlu İbrahim’in Karamürsel’den çıkarılması hususunda mütesellim ile söz konusu kazalardaki görevlilere iki emir yazıldı. Emrin icrasında gecikilince Mütesellim Mehmed’den harekete geçmesi ve anılan kazalardaki görevlilerle ittifak yaparak emri yerine getirmesi istendi. Ayrıca asayişin sağlanabilmesi için bu iki ileri gelenin destekçilerinde Karamürsel’den çıkarılmaları kararlaştırıldı³¹.

Mütesellim Mehmed, emrin ulaşmasının ardından Tombazoğlu İbrahim’i Karamürsel’den çıkarmak ve Koca Mehmed’i yakalayarak çavuş mübaşeretiyle sürgün yerine göndermek için çalışmalara başladı. Bu süreçte bizzat İzmit’ten yola çıkacak olan mütesellim, iki yüz kadar süvariyle kazalara girilmesi durumunda tehdit ve zorlama olmadıkça emrin yerine getirilemeyeceğini savundu. Ayrıca kendilerinin geçtikleri kazaların hasar göreceğinin aşikâr olduğu ve asilerin çok fazla destekçisi bulunduğu için emrin mübaşir marifetiyle yerine getirilmesinin zorluğuna değindi. Zira bunların memlekette karışıklık çıkarmak için insanları kıskırtmaktaydı. Bahsettiği gerekçelerle kendisine geniş yetkiler verilmesini isteyerek, bu koşulla emri rahatlıkla yerine getirebileceği, eşkıyaları cezalandırabileceği ve ahaliyi himaye edebileceğini belirtti. Bu izni, servet elde etmek amacıyla istemediğinin altını yanlış anlaşılma fırsat vermemek adına özellikle çizme gereği duydu. Beklentisini dile getiren Mütesellim Mehmed, Koca Mehmed’in yanında elli kadar kişiyle İznik veya Pazarköy taraflarında bulunduğunu, destekçileriniyse İznik ahalisinin oluşturduğunu ifade etti³². Böylece sert tedbirlere başvuracağı anlaşılan mütesellim, bu hamlesiyle asilerin bertarafı sürecinde yaşanması muhtemel olumsuzluklar karşısında kendisini garanti altına almaya çalıştı. Bu sayede rahat hareket edebilmeyi ve emrin gereğini yerine getirebilmeyi planladı.

III. Selim, mütesellime talep ettiği izni verdi. Ardından ona, Koca Mehmed’i sürgün yerine göndermesi, Tombazoğlu İbrahim’i Karamürsel’den çıkarması ve bir tek eşkıya taraftarını dahi İzmit kazasında bırakmaması gerektiğini bir kez daha hatırlattı³³. Böylece konuyla ilgili kesin çözüm arayışında olduğunu yeniden gösterdi. Zira sonuç ne olursa olsun III. Selim’in istediği şey, bu bölgede asayişin sağlanmaktı.

Abdülhamid Bey ve Koca Mehmed’in Tombazoğlu İbrahim’e Karşı İttifakları

Devletin aldığı tedbirlere rağmen asiler sorun çıkarmaya devam ettiler. Yaşanan süreçte haklarında sürgün kararı verilen Abdülhamid Bey ile Koca Mehmed mücadeleyi daha farklı boyuta taşıdılar. Nitekim Karamürsel’e giren bu ikili, Tombazoğlu İbrahim ile çatışıp rakiplerinin hanesini yaktılar. Vuku bulan hadise neticesinde Tombazoğlu İbrahim firar etmek zorunda kaldı. Koca Mehmed ise kasabada kalmayı tercih etti ve böylece şehirde düzen iyiden iyiye bozuldu. Osmanlı yönetimi, Karamürsel’deki hadiseyle ilgili Ocak-ı Âmir Turnacı başlarından İsmail’i görevlendirdi. Buna göre İsmail, Karamürsel civarındaki kazaların görevlileriyle haberleşerek asilerin üzerine gidecekti. Böylece yakalanacak olan eşkıya başları Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid Bey ve Koca Mehmed derhal cezalandırılacaklardı. Ancak yönetimin kesin emrine rağmen görevliler kendilerinden beklenenleri yerine getiremedikleri için asiler Karamürsel’de faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler. Sorunu çözmek isteyen devlet, bu defa Gemlik Serdarı Subaşızâde Mustafa ile Mudanya Serdarı

²⁸ BOA, HAT, 193/9489, katalog tarihi 29 Zi’l-hicce 1205 [29 Ağustos 1791], hat.

²⁹ BOA, C.ZB, 72/3551, Evâhir-i Rebî’ü’l-âhir 1205 [27 Aralık 1790-5 Ocak 1791].

³⁰ BOA, C.AS, 920/39747, Evâhir-i Rebî’ü’l-âhir 1205 [27 Aralık 1790-5 Ocak 1791].

³¹ BOA, C.ZB, 14/690, Evâ’il-i Cemâziye’l-âhir 1205 [5-14 Şubat 1791]; Köse, “Kocaeli Sancağı’nda Eşkıyalık”, s. 587.

³² BOA, C.ZB, 14/690, tarihsiz, Kocaeli Mütesellimi Mehmed’in arz-ı hali.

³³ BOA, C.ZB, 14/690, tarihsiz.

Serkan POLAT

Osman'ı görevlendirdi. Böylece Turnacıbaşı'nın maiyetini kuvvetlendirmeye³⁴, görevlendirilen kişilerin sayısını artırmaya ve oluşturulan kuvvetleri daha etkili kullanmaya çalıştı.

Birbirleriyle çatışıp, ahaliye zarar veren asilerin yakalanmaları hususunda zikredilenlerin dışında farklı kişiler de görevlendirildi. İznik ileri gelenlerinden Hayreddin Paşazâde Osman Bey, Söğüt voyvodası ve Kandıra serdari faaliyet gösterecekbu yeni idarecilerdendi. Anılan görevliler, Kocaeli sancağı mütesellimiyle haberleşerek harekete geçeceklerdi. Kocaeli mütesellimiye harp erbabını yanına alarak, İznik'ten hareket edecek ve mübaşirle Karamürsel'e giderek eşkıyaları ele geçirecekti. Ardından asilerin, canlı yakalanırlarsa kendilerini, ölü ele geçirilirlerse kesik başlarını İstanbul'a gönderecekti³⁵. Böylece bölgedeki görevliler, söz konusu eşkıyaların her ne şekilde olursa olsun ele geçirilmeleri konusunda topyekûn görevlendirilmiş oldular.

Osman Bey, görev üzerine Söğüt'e gitti ve emri Söğüt Voyvodası Paşa Ağa (Bey) İbrahim'e tebliğ etti. Fermanı okuyan Paşa Ağa, asilerin yakalanmaları sürecinderehavet göstermeyeceğini belirtti. Bununla birlikte Karacaşehir Âyanı İbrahim Ağa, Gölpazarı Âyanı Hacı Ahmed Ağa ve Küçük Ağa, Geyve ileri gelenlerinden Hacı Ahmed ile Akhisar-ı Geyve ileri gelenlerinden Balaban'ın vekilinin kendi maiyetinde görevlendirilmelerini rica etti. Zira budurumda daha etkin hareket edebilecekti. Bu talebi İstanbul'a ileten Osman Bey, isimleri belirtilen kişilere görevlendirildikleri hususunda emir yazılarak gönderilmesini istedi. Böylece bu görevliler, emrin kendilerine ulaşmasının ardından Söğüt kasabasından hareketle asilerin üzerine gideceklerdi³⁶.

Meseleyi bir an önce bertaraf etmek isteyen devlet, istenildiği gibi hareket etti. Bu kapsamda Paşa Ağa, Söğüt voyvodasının maiyetinde görevlendirilen Kandıra Âyanı ve Serdari Karga (?) Bayrakdar, Karacaşehir Âyanı İbrahim Ağa, Gölpazarı Âyanı Hacı AhmedAğa ve Küçük Ağa, Geyve ileri gelenlerinden Hacı Ahmed ile Akhisar-ı Geyve ileri gelenlerinden Balaban'ın vekiline talep edildiği şekilde hüküm gönderdi. Hükümde belirtildiğine göre; birlikte hareket ederek asilerin zulümlerine son verecek olan bu görevliler, faaliyetleri esnasında ahaliye yük olmamaya özen göstereceklerdi. Bu talimatlardan sonra bölgeden söz konusu gaileye son verildiği yönünde haberler gelmesi beklenirken, görevlilerin ihmalleri nedeniyle eşkıyaların Karamürsel'den kaçtıkları duyuldu. Ayrıca anılan görevliler, asilere karşı oluşturulan kuvvetin içinde suç işlemeye meyilli serkeşlerin yer almalarına göz yummuşlardı. Karamürsel'e giren bu kişileraldırdıkları hanelerde, dükkân ve pazarlardaki eşyaları gasp edip; insanları öldürmüşlerdi. Daha vahim olanıysa vuku bulan hadiseselerin, görevlilerin talimatıyla meydana geldiği yönündeki bilgilerdi. Bu nedenle olayların yaşanmasına müsaade eden sorumluların gerek gasp olayı gerekse eşkıyaların firarları konusundaki hataları nedeniyle cezalandırılmaları gerekmektedir. Zira bu hadiseler onların sadakatine gölge düşürmüştü. Fakat kendilerine aynı konuda yeni bir emir verildiği için cezalandırılmaları hususu tehir edildi. İlgili emirle görevlilerden ahalinin mal, can ve ırzına zarar vermeden eşkıyaları ele geçirmeleri ve kısa süre içerisinde hadiseyi bastırmalarıistendi. Kararlı tutum, "mezbûrlar Bağdad'a dek firar ederler ise dahi" yakalanmaları gerektiği belirtilerek gösterildi³⁷.

III. Selim, yaşananlardan duyduğu rahatsızlığa "Karamürsel yanı başımızda iken henüz ana bir nizam verilemedi" demek suretiyle işaret etti. Aslında padişahın da belirttiği gibi Karamürsel, İstanbul'un hemen yanı başındaydı ve bu mesele birkaç memurun ittifakıyla sona erdirilebilecekti. Fakat görevliler birlikte hareket etmedikleri için eşkıyalar yakalanamamıştı. Bundan daha vahim olanıysa görevli askerlerin, eşkıyanın üzerine gitmek bir yana, Karamürsel ahalisinin mal ve eşyalarını yağmalamaya çalışmalarıydı. Nitekim eşkıyalığa son vermekle görevli askerler, ahaliye asilerden daha fazla zulmetmişlerdi³⁸. Bu nedenle III. Selim, ahaliye eziyet eden askerlerin ve onların bu davranışlarına mani olmayan reislerinin cezalandırılmayıp, sadece bir sitemle yetinilmesine tepki gösterdi. Bu konuda "me'mûr olanlar evlâdın dâhi olur ise böyle yağma fesâd eyledi(kde)n sonra

³⁴ BOA, C.DH, 227/11323-1, Evâsıt-ı Zi'l-kâ'de 1205 [11-21 Temmuz 1791]. Emrin birer sureti Turnacıbaşına, Mudanya Serdari Osman'a, Pazarköy âyanı ve serdarına, Hüdavendigâr sancağı mütesellimine yazıldı. Bkz. BOA, C.DH, 227/11323-1, Evâsıt-ı Zi'l-kâ'de 1205 [11-21 Temmuz 1791], suretler; BOA, C.DH, 227/11323-2, Evâsıt-ı Zi'l-kâ'de 1205 [11-21 Temmuz 1791], suret.

³⁵ BOA, C.DH, 227/11323-2, Evâsıt-ı Zi'l-kâ'de 1205 [11-21 Temmuz 1791]; BOA, C.DH, 227/11323-2, Evâsıt-ı Zi'l-kâ'de 1205 [11-21 Temmuz 1791], suret.

³⁶ BOA, C.DH, 227/11323, tarihsiz, Hayreddin Paşazâde Osman Bey'in arz-ı hali.

³⁷ Emrin bir sureti Kocaeli sancağı mütesellimine, İznik kazası ileri gelenlerinden Hayreddin Paşazâde Osman Bey'e, Hüdavendigâr sancağı mütesellimine, Ocak-ı Âmire Turnacılarından bu konuda görevlendirilen kişiye, Gemlik Serdari Subaşızâde Mustafa'ya, Mudanya Serdari Osman'a ve Pazarköy âyanı ile serdarına yazıldı. Bkz. BOA, C.ZB, 15/721, Evâ'il-i Zi'l-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791].

³⁸ Söz konusu asilerin bertarafı konusunda farklı kişiler görevlendirilmişti. Bunların arasında yer alan Kocaeli sancağı mütesellimi ile civar kazalardaki serdarlar ve İznikli Osman Bey bir koldan saldıracaklardı. Söğüt voyvodası, Kandıra serdari, civar kazalardaki diğer ileri gelenler ve serdarlar bir koldan; Hüdavendigâr sancağı mütesellimi ve ona yakın kazaların ileri gelen ve serdarları ise başka bir koldan hareket edeceklerdi. Bkz. BOA, HAT, 209/11138, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1207 [7 Ağustos 1793].

XVIII. Yüzyılda Karamürsel’de Âyanlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyancıları

niçün katl etmezsin?’’ siteminde bulundu ve suça iştirak edenlerin cezalandırılmaları için gerekli fermanların yazılmasını istedi³⁹.

Anlaşıldığı kadarıyla bahsedilen hadisenin yaşanmasında Hüdavendigâr sancağı müteselliminin dolaylı rolü olmuştu. Zira mütesellim, eşkiyalara karşı hazırlıklar devam ederken konuyla ilgili kendisine gelen emri, herkesin duyabileceği şekilde açıkolarak okutmuştu. Vaziyeti öğrenen veyetmiş beşlerden yeniçerilik iddiasında bulunan fâsidlerin sergerdeleri Mustafa Bayrakdar ile arkadaşı Ahmed Bayrakdar hemfikir oldukları kişilerle harekete geçmişlerdi. Mütesellimin askerlerinin arasına karışıp Karamürsel’e giden bu bozguncular, Karamürsel ile buraya bağlı bazı karyelerdeki ahalinin eşya ve mallarını yağmalamışlardı. Devlet, konunun açığa kavuşturulabilmesi için Kocaeli sancağı mütesellimi ile Hayreddin Paşazâde Osman Bey’e emir verdi. Onlardan, iddiaların araştırılması ve eğer doğruysa Mustafa Bayrakdar ile Ahmed Bayrakdar’ın cezalandırılmalarını istedi⁴⁰.

Mustafa Bayrakdar ile Ahmed Bayrakdar’ın gasp olayına karıştıkları yerler arasında Karamürsel ile buraya bağlı Yeniköy ve Mürdegöz karyeleri bulunmaktaydı. Bunlar, ahaliden zorla aldıkları eşya ve malların bir kısmını Gebze’ye bağlı Tavşancıl, Hereke ve Dil körfezinin beri yakasındaki kimi karyelere saklamışlardı. Bir kısmını İzmit kazasına bağlı Evrenli, Keramet, İnebeyli, Kara Ahmedli karyelerine ve Gençli ahalipleri taraflarına nakletmeye yeltenmişlerdi. Diğer kısmıysa Hüdavendigâr sancağı mütesellimi ile Gemlik ve Pazarköyü serdarlarının adamlarında kalmıştı. Konuyla ilgili görevlendirilenlerden söz konusu eşyaların ortaya çıkarılarak sahiplerine teslim edilmesi ve Mustafa Bayrakdar ile Ahmed Bayrakdar’ın cezalandırılmalarına gayret göstermeleri istendi. Yine görevliler, Karamürsel’den firar etmeyi başaran Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid Bey ve Koca Mehmed’i kaçma ihtimalleri olan yerlerde arayacaklardı. Abdülhamid Bey’in ele geçirilen taraftarlarını da cezalandıracaklardı. Görevlendirilenlerden biri olan İznikli Hayreddin Paşazâde Osman Bey, dairesi halkıyla Karamürsel’e giderek burada ikamet edecekti. Bölgede dağınık halde bulunan ahaliyi toplayacak, yağmalanan mal ve eşyaları aratarak sahiplerine teslim edecek, insanları saldırlardan koruyacaktı. Diğer taraftan ele geçirmeyi başarması halinde firarileri cezalandıracaktı. Aynı konuda görevlendirilenlerin arasında İzmit naibi, Kocaeli sancağı mütesellimi, Koru-yı hümayun zabiti, Gebze menzilcisi ve memuriyetle İznik’te bulunan Turnacı da yer almaktaydı. Gasp edilen eşyaların bir kısmı kendi maiyetlerindeki kişilerde kalan Hüdavendigâr sancağı mütesellimi, Gemlik ve Pazarköy serdarları ise ocaktan tayin edilen mübaşirle birlikte eşyaların sahiplerine teslimi için faaliyet göstereceklerdi⁴¹.

Devletin bu kararlı tutumu neticesinde görevliler harekete geçtiler. Öncelikle Abdülhamid Bey ile beraber oldukları düşünülen beş asi yakalanarak İzmit yeniçeri zabiti tarafından hapsedildi. Bu kişiler, Abdülhamid Bey’in destekçilerinden olduklarının kesinleşmesi halinde Yeniçeri zabiti ile ocaktan görevlendirilen Turnacıbaşı marifetiyle cezalandırılacaklardı⁴².

Görevliler, Karamürsel’de ahalinin gasp edilmesi olayına karışanların cezalandırılmaları ve el koydukları eşyaların sahiplerine teslimi konusunda da faaliyete başladılar. Bu kapsamda mübaşirin, Karamürsel yakınlarındaki Kara Ahmedli ve İnebeyli karyeleri ahalisinden olup, yağma suçlamasıyla İstanbul’a gönderdiği otuz dört⁴³ kişi zindana atıldı. Gasp ettikleri eşyalardan ele geçirilenlerse sahiplerine iade edildi. Ancak bu kişiler, geri kalan ve ortaya çıkarılanlarla kıyaslandığında hayli yekûn tutan eşyaları aldıklarını inkâr ettiler. Olaylara şahit olan ahalinin yanı sıra eşyaların sahiplerinden İstanbul’a gelen kişiler de gasp edilenleri zindandakilerin aldıklarını ve bunların zimmetlerinde çok miktarda eşya kaldığını savundular. Bu durumu göz önünde bulunduran devlet adamları, zindandaki kişileri el koydukları eşyaları itiraf etmedikleri ve iadede kaçındıkları için hapiste tutmaya devam ettiler⁴⁴. III. Selim, saltanat-ı seniyyenin yanı sıra başındaki Karamürsel’de eşkiyalığa cüret edenlerin alacakları ceza ile başkalarına ibret olmaları gerektiğini düşünmekteydi. Bu nedenle asilerin, el koydukları eşyaların teslim alınmasından sonra gerektiği şekilde cezalandırılmalarını emretti⁴⁵.

³⁹ BOA, HAT, 209/11138, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1207 [7 Ağustos 1793], III. Selim’in hattı.

⁴⁰ BOA, C.ZB, 90/4477, Evâ’il-i Zîl-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791].

⁴¹ BOA, C.ZB, 49/2438, Evâ’il-i Zîl-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791]; BOA, C.ZB, 49/2438, Evâ’il-i Zîl-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791], suretler; BOA, C.ZB, 70/3452, Evâ’il-i Zîl-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791].

⁴² BOA, C.ZB, 70/3452, Evâ’il-i Zîl-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791]; BOA, C.ZB, 90/4468, Evâ’il-i Zîl-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791].

⁴³ Söz konusu sayı bu vesikada otuz beş olarak zikredilmekle birlikte diğer vesikalarda otuz dört olarak belirtildiği için burada da otuz dört olarak yazılmıştır. Bkz. BOA, HAT, 198/9975, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1206 [18 Ağustos 1792]; BOA, HAT, 200/10170, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1205 [29 Ağustos 1791].

⁴⁴ BOA, HAT, 199/10115, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1205 [29 Ağustos 1791], arz.

⁴⁵ BOA, HAT, 199/10115, katalog tarihi 29 Zîl-hicce 1205 [29 Ağustos 1791], hat.

Serkan POLAT

Sekbanbaşı Ağa ise hapisteki kişilerle ilgili soruşturma başlattı. Tahkikat sırasında, Karamürsel'in sözüne itimat edilen ve o sırada İstanbul'da bulunan ahalisinin şahitliğine başvurdu. Bunların beyanları üzerine zindandakilerden söz konusu olayda rolleri olduğu anlaşılan beşini cezalandırdı. Geri kalan yirmi dokuz kişinin hadiseyle herhangi bir ilgileri olmadığı ortaya çıkınca serbest bırakılmalarını ya da başka yere sürgün edilmelerini önerdi. III. Selim, İstanbul'da kendilerine danışılan kişilerin tarafsız olmama ve gerçekleri söylememe ihtimallerini göz önünde bulundurarak bu konuda karar vermekte acele etmedi. Bu kapsamda yirmi dokuz kişinin suçsuzluğundan emin olabilmek adına isimlerinin deftere kaydedilerek mahalline gönderilmesini ve bunun mahallinden de doğrulanmasını istedi. Bunun üzerine bilgi edinebilmek amacıyla bölgeye bir ağa mektubu gönderildi ve yerli ahalinin görüşlerine başvuruldu. Karamürsel kadısının bildirdiğine göre; mektup üzerine mahkemede toplanan ahali, hapisteki kişilerin suçsuz oldukları hususunda şahitlik yaptılar⁴⁶. Gerçekleştirilen bu geniş çaplı incelemeler neticesinde tatmin olan III. Selim ise hapistekilerin tahliyesine karar verdi⁴⁷.

Osmanlı Devleti, asilerin yakalanarak cezalandırılmaları hususunda söz konusu tedbirleri aldı. Fakat bununla yetinmeyerek âyan adaylarının gücünü artıran unsurları da ortadan kaldırmaya gayret etti. Bu bağlamda yönetim, Abdülhamid Bey'in kendisini koruma kastıyla Karamürsel dışına inşa ettirdiği kuleyi hedef aldı. Devlet, Karamürsel'de asayişin sağlanabilmesi için söz konusu kulenin derhal yıkılması gerektiğine kanaat getirdi. Ayrıca bölgede yaşanan karışıklığın diğer müsebbibi olarak görülen kahvehaneler de yaşanan gelişmelerden nasibini aldı. Zira yönetim, kasaba sahili ve merkezindeki kahvehanelerin kapatılarak karışıklığın sebeplerinin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtti. Buna göre; kasaba merkezinde sadece misafirler için bir tane kahvehane açık bırakılacak, bunun dışında ne kadar kahvehane varsa hepsi kapatılacaktı. Böylece misafirler için ayrılan birinin dışında kahvehane inşasına izin verilmeyecekti. Söz konusu karar Karamürsel naibi, âyanı ve zabıtları marifetleriyle hızlıca uygulanacaktı. Kulenin yıkıldığını ve kapatılan kahvehanelerin miktarıyla sahiplerinin isimlerini bildiren defterse İstanbul'a gönderilecekti⁴⁸.

Abdülhamid Bey'in kulesinin yıkılmasına karar veren devlet, diğer yandan meydana gelen gelişmeleri değerlendirerek bu asinin servetinin bir kısmına el koydu. Buna göre; bölgeden firarını değerlendiren bazı kişiler, Abdülhamid Bey'e ait bir takım eşya, mal ve hayvanı gasp ettiler. Tahkikat sonucunda ortaya çıkarılan eşya ve hayvanlar geri alınırken, görevliler tarafından ele geçirilenlerle ilgili bilgileri ihtiva eden iki defter tutuldu. Osmanlı yönetimi, İstanbul'a gönderilen defterdekayıtlı eşyaların devlet hazinesi adına zaptına karar verdi. Bu kapsamda teslim alınan mal ve eşyalar hazineye aktarılması amacıyla mahalline teslim edilecekti. Hayvanlarsa satılacak ve elde edilecek para Hazine-i Âmir'e gönderilecekti⁴⁹. Karar üzerine Abdülhamid Bey'in eşyası Cizye Başbakikulu Ağa tarafından müzayedeyle satıldı ve bunun sonucunda hazineye 57 kuruş 15 para gibi oldukça düşük bir meblağ aktarıldı⁵⁰. Böylece devlet, bu hamleyle asi âyanı ele geçiremeye de servetinin az da olsa bir kısmına el koymuş oldu.

Tüm bu yaşananlar en çok Karamürsel ahalisini mağdur etti. Kocaeli sancağından hazırlanacak kışlak askerini sevkle görevli Turnacıbaşı Halil Ağa'nın mektubunda bu durum göze çarptı. Nitekim kendisi bölgeden istenen askerleriyola çıkarırken, Karamürsel'deki olaylar dolayısıyla sorunla karşılaştı. Buna göre; bölge ahalisigöndermeleri istenen elli neferi, çıkarmaya güçleri olmadığı gerekçesiyle ilkbahar tertibinde hazırlamak konusunda izin talep etmişlerdi. Kendisine danışılan Sekbanbaşı Ağa, hadiseler nedeniyle ahalinin mal ve eşyalarının yağmalanması durumunun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtti. Bu nedenle söz konusu bölgeden istenen neferlerin ilkbaharda gönderilmeleri şartıyla talebin uygun olduğunu belirtti⁵¹. Açıklama üzerine III. Selim de ahalinin isteği doğrultusunda hareket edilmesine izin verdi⁵².

Karamürsel ahalisi, III. Selim'in kendilerine karşı bu anlayışlı tavrı karşısında devlete bağlılıklarını kanıtlayabilmek adına harekete geçtiler. Bu amaçla asilerin yakalanamamaları nedeniyle gönüllü olarak nezre bağlanmak istediler. Karamürsel'den gelen ilama göre; buradaki kasaba ve karye

⁴⁶ BOA, HAT, 198/9975, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1206 [18 Ağustos 1792], arz; BOA, HAT, 198/9975, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1206 [18 Ağustos 1792], Hat; BOA, HAT, 200/10170, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1205 [29 Ağustos 1791], arz.

⁴⁷ BOA, HAT, 200/10170, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1205 [29 Ağustos 1791], hat.

⁴⁸ BOA, C.ZB, 65/3205, Evâ'il-i Muharrem 1206 [31 Ağustos-9 Eylül 1791].

⁴⁹ BOA, C.ML, 164/6900, Gurre-i Safer 1206 [30 Eylül 1791].

⁵⁰ BOA, C.ML, 164/6900, 11 Safer 1206 [10 Ekim 1791]. Bu bedel 15 Safer 1206 [14 Ekim 1791] tarihinde Başmuhasebeye kaydedilmiştir. Eşya, mal ve hayvanlara ait defterler için bkz. BOA, C.ML, 164/6900, tarihsiz, Karamürseli Hamid Bey-manda ve karışır beyan eder; BOA, C.ML, 164/6900, 10 Safer 1206 [9 Ekim 1791]; BOA, C.ML, 164/6900, Selh-i Muharrem 1206 [29 Eylül 1791], Karamürsel'de Hamid Bey'in eşyaları beyan eder.

⁵¹ BOA, HAT, 1401/56521, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1206 [18 Ağustos 1792].

⁵² BOA, HAT, 1401/56521, katalog tarihi 29 Zi'l-hicce 1206 [18 Ağustos 1792], hat.

XVIII. Yüzyılda Karamürsel’de Âyanlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyancıları

ahalilerinden vekil seçilen kişiler mahkemeye gelmişlerdi. Vekiller, burada âyanlık iddiasında bulunan Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid Bey ve Koca Mehmed’in birbirleriyle muharebe ettiklerini; tahammüllerinden fazla topladıkları tekâlif yüzünden ahaliyi ekonomik anlamda darlığa düşürdüklerini; yineahalinin hayvan, mal ve eşyalarını gasp ederek onları öldürdüklerini bildirmişlerdi. Ardından anılan eşkıyaların cezalandırılmaları doğrultusundaki emir gereğince Kocaeli Sancağı Mütesellimi Mehmed Ağa, İznik Âyanı Hayreddin Paşazâde Osman Bey, Sertunacı İsmail Ağa ve Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Divitdarı Osman Efendi huzurunda üç asinin ortaya çıktıkları anda yakalanmaları hususunda birbirlerine kefil olmuşlardı. Bu kapsamda âyan tayin edilen Kalyoncu Mehmed Ağa savaşmaya muktedir olmadığı için eşkıyaların yakalanmaları ve belde işlerini görme konusunda hep birlikte çalışacaklarını, taahhütlerine aykırı davranmaları halindeyse 5 bin kuruş nezir ödeyeceklerini belirtmişlerdi. Daha açık bir ifadeyle ahalinin asilere yardımcı olmaları, yakalanmaları hususunda ihmalkâr davranmaları vegörevlilere haber vermemeleri durumunda bu nezir kendilerinden tahsil edilecekti⁵³.

Karamürsel ahalisinin talepleri, sadakatlerini göstermek istemelerinin bir tezahürü olduğu kadar kendilerini bu şekilde davranmaya zorlayan kimi gelişmelerin yaşanmasından kaynaklanmaktaydı. Bu gelişmelerin başındaysa asileri yakalamak bahanesiyle Karamürsel’e girip, bölge sakinlerine eşkıyalardan daha fazla zarar veren görevliler gelmekteydi. Kandıra ve havalisindeki kazaların naiplerine, Kocaeli mütesellimine ve zabıtine yazılan hükümde bu durum açıkça görüldü. Zira hükümde; Karamürsel’de olaylara sebep olan üç eşkıyanın yakalanmaları hususundaki emri fırsata çevirerek anılan havalide adam öldüren, ırza geçen ve mal gasp edenler olduğu belirtildi. İfade edildiğine göre bunlardan biri de Kandıra kazası ahalisinden Bostancıoğlu Hüseyin idi. Devlet, memleketin asayişine zarar veren, ahalinin ırzına tasallut eden, mallarını yağmalayan ve onları öldüren bu kişinin derhal cezalandırılmasına karar verdi. Bu kapsamda görevlendirilen Kocaeli mütesellimi, Bostancıoğlu Hüseyin’i yakalayıp, zabıt marifetiyle cezasını infaz edecekti⁵⁴. Böylece bölgede düzen sağlanmaya çalışılacaktı. Görüldüğü üzere Karamürsel ahali, aslında nezre bağlanmayı isteyerek yaşadıkları bölgede vuku bulan eşkıyalığı gerekçe gösterip, şehirlerine gelen ve burada daha fazla hadiseye yol açan görevlileri memleketlerinden uzak tutmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla ahali, birbirlerine kefil olarak Osmanlı yönetimine, eşkıyaların yakalanmaları konusunda gayret gösterdikleri ve görevli tayinine gerek kalmadığı mesajını vermeye çalışmışlardır.

Kırım Eski Hanlarının Yanına Fırları: İstikamet Çatalca!

Devlet, asilerin yakalanabilmeleri için herkesi seferber ederken Abdülhamid Bey ile Koca Mehmed’in Bilecik karyelerinden birinde sakin Sarıcaoğlu’nun ya da Vezirhanı Âyanı Numan’ın yanında gizleniyor olabilecekları anlaşıldı. Bunun üzerine konuyla ilgili görevlendirilerek Bilecik taraflarına giden Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarından İsmail’den asileri bu bölgede araştırması, yakalaması ve cezalarını infaz ederek kesik başlarını İstanbul’a göndermesi istendi⁵⁵.

Diğer taraftan Abdülhamid Bey’in kaçma ihtimali bulunan yerlerden biri de İzmit’teki kız kardeşinin yanındı. İzmit kadısı, Kocaeli sancağı mütesellimi ve ocaktan memuriyetle o tarafta olan Turnacı’ya bu konuda bilgi verildi. Söz konusu görevlilerden Abdülhamid Bey’i İzmit’te araştırmaları, bulmaları halinde cezasını infaz etmeleri istendi⁵⁶. Tavşancıl ve Hereke havalilerinde olduğu anlaşılan Tombazoğlu İbrahim’i ise Kuru ağası, Gebze şerdari ve ocaktan görevlendirilen mübaşir işbirliği yapmak suretiyle yakalayacak ve cezalandıracaklardı⁵⁷.

⁵³ BOA, C.DH, 120/5978, 16(?) Muharrem 1206 [15 Eylül 1791] (Belgenin arkasına 5 Muharrem 1206 [4 Eylül 1791] tarihi yazılmıştır). Bu taahhüdün Başmuhasebeye kaydedilmesi hususunda Gurre-i Rebûl-âhir 1206 [28 Kasım 1791] tarihinde buyuruldu yazılmıştır.

⁵⁴ BOA, C.ZB, 90/4477, Evâsıt-ı Zî’l-hicce 1205 [10-20 Ağustos 1791].

⁵⁵ BOA, C.DH, 333/16634, Evâ’il-i Zî’l-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791]; BOA, C.ZB, 70/3452, Evâ’il-i Zî’l-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791].

⁵⁶ BOA, C.DH, 333/16634, Evâ’il-i Zî’l-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791], suret; BOA, C.ZB, 70/3452, Evâ’il-i Zî’l-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791].

⁵⁷ BOA, C.DH, 333/16634, Evâ’il-i Zî’l-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791], suret; BOA, C.ZB, 70/3452, Evâ’il-i Zî’l-hicce 1205 [1-10 Ağustos 1791].

⁵⁸ Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren, Kırım hanı tayin edilen kişinin itaatini sağlamak gayesiyle tahta geçen hanın kardeşlerinden biri rehin olarak İstanbul’a gönderilmeye başlanmıştır. Daha sonra buna, Kırım hanlığından azledilen hanlar ya da hanlık için giriştiği mücadele sonucunda mağlup olup, hayatından endişe ettiği için kendi isteğiyle Osmanlı Devleti’ne sığınan Giraylar da eklenmiştir. Bu uygulamaya tabi olan Kırım Girayları, Çatalca başta olmak üzere Tekirdağ, Rodos, Limni, Midilli, Sakız, Bozcaada, Girit, Kıbrıs gibi yerlerde çiftliklere ikamet ettirilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, “Son Kırım Hânı Şâhin Giray’ın İdâmi Mes’eleleri ve Buna Dâir Vesikalar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Ş. 34, İstanbul, 1984, s. 315-317, 328-330; Halil İnalçık, “Giray”, DİA, C. 14, İstanbul, 1996, s. 77; Halil İnalçık, “Kırım”, DİA, C. 25, Ankara, 2002, s. 454; Alan Fisher, Kırım Tatarları, Çev: Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 88; V.D. Smirnov, Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016, s. 567, 571, 572; Özge Togrul, “Akdeniz Adalarına Sürgün Edilen Kırım Hanları”, Mediterranean Journal of Humanities, VIII/1, Antalya, 2018, s. 356, 363, 364.

Serkan POLAT

Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid Bey ve Koca Mehmed firar ettikten sonra her yerde aranırken, bir süre sonra bunların nerede oldukları ortaya çıktı. Nitekim Tombazoğlu İbrahim Çatalca'da çiftliğinde⁵⁸ ikamet eden Kırım eski Hanı Sahib Giray'a sığınmıştı. Giraylar'ın Osmanlı nezdindeki itibarlarının farkında olan Tombazoğlu İbrahim, bunu değerlendirmek isteyerek onların yönetimle kendisi arasında aracı olmasını arzulamaktaydı. Kapısına sığındığı Sahib Giray tam da bu doğrultuda hareket etti ve İstanbul'a gönderdiği şefaathnameyle Tombazoğlu İbrahim'in affını istedi⁵⁹.

Sahib Giray Han, Osmanlı yönetimine gönderdiği yazıda kendisine sığınan Tombazoğlu İbrahim hakkında müspet ifadelerle yer vererek onu aklamaya çalıştı. İfadesine göre; Tombazoğlu İbrahim eskiden beri kendi halindeyken Karamürsel âyanlığı için bazı kişilerin tahriklerine gelmişti. Onu teşvik edenler emellerine ulaşabilmek için Tombazoğlu İbrahim'in hanesini yakıp, mal ve eşyalarını yağmalamışlardı. Tombazoğlu İbrahim yaşanan hadiselerin neticesinde akrabalarından, hanesi ve servetinden uzakta kalmca kendisine sığınmak üzere Çatalca'ya gelmişti. Onu bu sözlerle savunan Sahib Giray, Tombazoğlu İbrahim'in her ne kadar yanlışları olsa da kendi hatırlarına binaen bağışlanmasını; hanesinde oturmasına, evlat ve akrabalarına kavuşmasına izin verilmesini rica etti⁶⁰.

Kaymakam Paşa, Sahib Giray'ın açıklamaları ve sonrasındaki istekleri karşısında bir durum değerlendirmesi yaptı. Onun talebine ret cevabı verilmesi ve Tombazoğlu İbrahim'iniadesinin istenmesi halinde yaşanacaklar hakkında fikrini beyan etti. Buna göre; Cengiziyne hanedanı mensuplarının kendilerine sığınanlarıistendiğinde vermeme, üzerlerine gidildiğindeyse bir yolunu bularak kaçırma ve daha sonra özür dileme gibi adetleri vardı. Şimdi devletin, yeri biliniyorken yakalanması hususunda tereddüt etmesi Tombazoğlu İbrahim'in elden kaçmasınıayol açabilirdi. Bu bakımdan Sahib Giray'ın şefaati ve ricası doğrultusunda Tombazoğlu İbrahim affedilmiş gibi davranılmalıydı. Sahib Giray'ada onun isteği üzerine bağışlanan, fakat karışıklıklar dolayısıyla Karamürsel'e gitmesi uygun bulunmayan asinin Bursa'da ikametinin gerektiği bildirilmeliydi. Daha sonraysabu asi, ya Bursa yolunda ya da Bursa'da yakalanarak cezalandırılmalıydı⁶¹. Kaymakam Paşa'nın bu önerisi iki açıdan fayda sağlayacaktı. Öncelikle Giraylar'ın ricasına değer verildiği gösterilmiş olunacaktı. Diğer taraftan da idamı istenen asinin cezası farklı bir yerde verilerek ondan kurtulmuş olunacaktı.

Tombazoğlu İbrahim gibi Abdülhamid Bey ile Koca Mehmed de Cengiziyne hanedanına mensup birine, Kuban eski Hanı Şahbaz Giray'a sığınmışlardı. Kaymakam Paşa, bunların bağışlanmaları hususunda kısa süre içerisinde Şahbaz Giray'dan şefaathname gelmesini beklemekteydi. Bu nedenle Tombazoğlu İbrahim'in affedildiğinin bildirilmesine rağmen cezalandırılması halindebu iki asikonudan haberdar olacak ve kaçacaklardı. Onları affedildikleri yönünde inandırmaksa bir daha mümkün olamayacaktı. Bu nedenle öncelikle kendisi Şahbaz Giray'abir mektup yazacak ve padişahın gazabına uğrayan Abdülhamid Bey ile Koca Mehmed'in ona sığındıklarının öğrenildiğini belirtecekti. Akabinde Şahbaz Giray'ın Osmanlı Devleti tarafından idamları emredilen kişileri himaye etmeyeceğinin bilindiğini vurgulayacaktı. Kendisine sığınan birini iade etmekten hicap duyacak olan Şahbaz Giray'ın ikna edilebilmesi için de farklı bir yol önerecekti. Buna göre Şahbaz Giray, eğer asilerin mübaşire alenen teslim edilerek İstanbul'a gönderilmelerinden rahatsızlık duyarsaonları başka yere gönderir gibi yaparak dairesinden dışarı çıkaracaktı. Ardından bunları ister mübaşire teslim edecek isterse de başka bir yolla İstanbul'a ulaştıracaktı. Sergileyeceği bu işbirliğinin padişah nezdinde kabul göreceğide kendisine özellikle söylenecekti. Kaymakam Paşa, girişimler sonucunda Şahbaz Giray'ın elinden asilerin alınabilmesi durumunda aynı günlerde, Sahib Giray'ın yanındaki Tombazoğlu İbrahim'in de salıverildiğinde yakalanmasını ve üçünün birden idam edilmesini önerdi⁶². Planı uygun bulan III. Selim de"re'yiniz üzere tedbir oluna, pek güzel" demek suretiyle bunun tatbik edilmesini istedi⁶³.

Söz konusu üç asinin Giraylara sığınmaları karşısında devlet, onları suhuletle ele geçirmeye çalışmıştır. Bu konuda herhangi bir olumsuz gelişmeye fırsat vermemek için oldukça ayrıntılı planlama yapmıştır. Fakat bu planın sonucu meçhuldür. Zira konuyla ilgili elimizde daha fazla ayrıntı mevcut değildir. Dolayısıyla görüşmelerin nasıl sonuçlandığı merak konusudur. Bununla birlikte en azından Abdülhamid Bey'in öldürülmediği biraz daha geç tarihli bir vesika sayesinde öğrenilebilmektedir. 1801 yılına ait olan ve Abdülhamid Bey'den alacağı bulunan sarrafla ilgili bir vesikada Abdülhamid Bey'in İstanbul'da olduğu belirtilmektedir⁶⁴. Dolayısıyla bu üç ileri gelenden birinin hayatta kalmayı başardığı anlaşılmaktadır.

⁵⁹ BOA, HAT, 188/8983, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794].

⁶⁰ BOA, HAT, 188/8983-A, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794]; BOA, HAT, 188/8983-B, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794].

⁶¹ BOA, HAT, 188/8983, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794].

⁶² BOA, HAT, 188/8983, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794].

⁶³ BOA, HAT, 188/8983, katalog tarihi 29 Zî'l-hicce 1208 [28 Temmuz 1794], hat.

⁶⁴ BOA, AE. SSLM. III, 203/12106, Gurre-i Zî'l-kâ'de 1215 [16 Mart 1801].

XVIII. Yüzyılda Karamürsel’de Âyanlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyancıları

Sonuç

Anadolu’nun pek çok bölgesinde olduğu gibi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Karamürsel’de de âyanlık mücadeleleri yaşanmıştır. Özellikle III. Selim döneminde gerek Rusya ve Avusturya ile süregelen uzun ve yıpratıcı savaşlar gerekse Dağlı isyanları başta olmak üzere ortaya çıkan büyük çaplı olaylar bu mücadelelerin yayılma ortamı bulmasını sağlamıştır. Karamürsel’de vuku bulan hadisenin Anadolu’nun diğer yerlerinde meydana gelenlerle önemli bir farkı vardır. Nitekim anılan bölge, III. Selim’in de sık sık dile getirdiği gibi İstanbul’un hemen yanı başındaydı. Bu bakımdan olayların başkente uzak bölgelere nispetle çok kısa sürede bastırılması bekleniyordu. Buna rağmen çok uzun süre geçmiş, fakat Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid Bey ve Koca Mehmed’in hareketleri bir türlü bertaraf edilememiştir.

Tombazoğlu İbrahim’e karşı birlikte hareket eden Abdülhamid Bey ile Koca Mehmed de başarılı olamamışlardır. Nitekim yönetim, her üç ileri gelen hakkında yakalama, sürgün ve daha sonra idam cezalarını uygulamaya çalışmıştır. Diğer taraftan mücadele eden taraflardan biri olan Abdülhamid Bey’in Karamürsel’in dışına kule yaptırdığı anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetimi, bölgede asayişin temini için söz konusu kulenin yıkılması ve bölgede belki de propaganda faaliyetlerinin merkezi olarak görülen kahvehanelerin kapatılması kararlarını almıştır. Yine Karamürsel’e yakın olan bölge görevlileri ve ileri gelenleri de bu olayların bastırılması için seferber edilmişlerdir.

Girayların yanına firar eden üç asinin bu noktadan sonra akıbetleriyle ilgili detaylı bilgiler elde edilememiştir. Daha sonraki tarihlere ait vesikalarda sadece Abdülhamid Bey’in adına tesadüf edilmesi en azından onun affedildiğini göstermektedir. Fakat akıbetleri ne olursa olsun, yaşanan hadise devletin ve emirlere itaat etmeyen asilerin sergiledikleri tavrı göstermesi ve aynı zamanda her ne kadar aktif görevde olmasalar da Giraylar’ın olaylara müdahil olmaları açısından oldukça ilgi çekicidir.

Serkan POLAT

Kaynakça

A) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1) Ali Emiri (AE)

a) Selim III (SSLM. III), nr. 203/12106.

2) Cevdet Tasnifi (C)

a) Askeriye (AS), nr. 124/5532; 920/39747.

b) Dâhiliye (DH), nr. 120/5978; 227/11323; 333/16634.

c) Maliye (ML), nr. 164/6900.

d) Zabtiye (ZB), nr. 14/690; 15/721; 49/2438; 65/3205; 70/3452; 72/3551; 90/4468; 90/4477

3) Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HH), nr. 188/8983; 188/8983-A; 188/8983-B; 193/9481; 193/9489; 193/9516; 195/9751; 198/9975; 199/10115; 200/10170; 209/11138; 272/15956; 1396/55962; 1396/56013; 1401/56521; 1411/57444.

B) Telif Eserler

Cezar, Mustafa; Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1965.

Devellioğlu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004.

Emecen, Feridun M.; “Son Kırım Hâmî Şâhin Giray’ın İdâmı Mes’ele ve Buna Dâir Vesikalar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 34, İstanbul, 1984, ss. 315-346.

Fisher, Alan; Kırım Tatarları, Çev: Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Göçer, Kenan; “19.Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra’da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 897-909.

İnalçık, Halil; Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; “Giray”, DİA, C. 14, İstanbul, 1996, ss. 76-78.

_____; “Kırım”, DİA, C. 25, Ankara, 2002, ss. 450-458.

Köse, Osman; “19.Yüzyıl Başlarında Kocaeli Sancağı’nda Eşkıyalık”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015, ss. 585-597.

Mert, Özcan; “Âyan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), IV, İstanbul, 1991, ss. 195-198.

Mutaftçieva, V.P.; “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 31, Mart 1977, İstanbul, 1978, ss. 163-182.

Nagata, Yuzo; Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Özdeğer, Mehtap; “Osmanlı Devlet Teşkilatında Âyanın Mali ve İdari Yönetime Müdahale Devri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, L/1-4, İstanbul, 2000, ss. 69-132.

Özkaya, Yücel; “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu”, Belleten, XLII/168, Ekim 1978, TTK Yayınları, Ankara, 1978, ss. 667-723.

XVIII. Yüzyılda Karamürsel’de Âyanlık Mücadeleleri, Kriz ve Çözüm Arayışı: Tombazoğlu İbrahim, Abdülhamid ve Koca Mehmed İsyancıları

_____ ; “Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, Osmanlı, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 113-167.

_____ ; Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

Parlatır, İsmail; Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara, 2011.

Serbestoğlu, İbrahim; “Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813), Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 911-917.

Smirnov, V.D.; Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016.

Şimşir, Nahide- Şimşir, Sebahattin; “XVIII.Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağı’nın Tarihinden Kesitler”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 765-786.

Togral, Özge; “Akdeniz Adalarına Sürgün Edilen Kırım Hanları”, Mediterranean Journal of Humanities, VIII/1, 2018, ss. 355-366.

Toprak, İsmail; Osmanlı Devleti’nde Padişah 3.Selim ve 2.Mahmut Dönemleri Kocaeli Sancağında Ayanlık, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2002.

Toprak, Seydi Vakkas; “III.Selim Döneminde Eşkîya Peşinde Bir Kocaeli Mutasarrıfı: Seyyid Hüseyin Paşa”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 885-896.

Uluçay, M. Çağatay; 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

Osmanlı Dönemi Ulak Defterlerine Örnek: İzmit Ulak Defterleri

Sıddık YILDIZ*

Giriş

Haberleşme, devlet ve kişilerin kendi aralarındaki iletişimi sağlaması açısından önemli bir araç olmuştur. Ulaşım ağları bugün olduğu gibi tarih boyunca da bütün devletler için önemli bir yer tutmuştur. Genellikle insan kullanılarak yapılan bu haberleşme sistemi, ülkelerarası ve ülke içi olarak yapılmıştır. Antikçağdan itibaren devletlere ve şahıslara ait belge ve mektupların ulaşım ağı ve haberciler vasıtası ile gereken yerlere ulaştığı bilinmektedir¹. Coğrafi şartlara göre haberleşmede deve, at, eşek ve katır gibi hayvanlar kullanıldığı, hatta bazen kuşların da haberleşmede kullanılmış ve muharebenin ayrı bir teşkilat ile değil de ticaret kervanları aracılığı ile yapıldığı anlaşılmaktadır². Ülkelerarası haberleşme genellikle iki devlet arasındaki ilişkiler üzerine siyasi ve askerî işler için kullanılmıştır³. Ortaçağ İslam ve Türk devletlerinde bulunan haberleşme teşkilatının isimleri berid, Moğollar ve İlhanlılar'da yam olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise her iki teşkilattan da faydalanılmak suretiyle tesis edilmiş olan ulak teşkilatı ile yürütülmüştür⁴. Bu haberleşme ağında haberleşme işini yapan memurlar da ulak ve tatar isimleri verilmiştir. Ulak ve menzilhane sistemi 23 Ekim 1840'de Avrupaî tarzda kurulan Posta Nezareti'nin kurulmasına kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra tarih sahnesinden çekilerek yerini posta teşkilatına bırakmıştır⁵.

Ulak sözlük anlamı olarak, mutassal, karîb, yetiştirilebilen, tatar, sâi, berîd (haberci)⁶ anlamlarına gelmektedir. Tarihi süreç içinde ulağın yerine geçen tatar ise mektup nakleden ve seri hareket eden anlamına gelmektedir⁷. Ayrıca yine ulak manasına gelensâi kelimesi de, "bir haber veya mektup götürmek için bir yere gönderilen, piyade, ulak, tatar, berîd" anlamına gelmektedir⁸.

Ulakların konakladığı yerlerin devlet tarafından "menzil" olarak belirlenmesi için bazı ölçütler aranmaktadır; bunlardan bazıları haber taşıyan ulakların sıkıntı çekmemesi ve hızlı bir şekilde haberleşmelerini sağlamalarına engel olmayacak kadar erişilir olması, kendisine yakın olan menzile at ile gidecek mesafelerden uzak olması, yapılacak bir sefer sırasında ordunun soluklanması ve iâşe akışının kolayca yapılabilmesi menzil noktalarının seçiminde önemli kısıtlardan olmuştur⁹. Bu

* Öğretim Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, e-posta: s.yildiz@ahievran.edu.tr.

¹ Duygu Özer Sarıtaş, "Roma Devletinde Ulaştırma ve Haberleşme Sistemi 'CursusPublicus'", Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2009, s. 205-206; Tülay Şahin, Asur Ticaret Kolonileri Çağında Ulaşım ve Haberleşme, Gazi Üniversitesi SBE (Master Tezi), Ankara, 2007, s. 53-55.

² Hüseyin Saraç, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme Ağlarının Gelişimi ve Dönüşümü, Cappadocia Journal of History and Social Sciences, Vol. 9, October, 2017, s. 248.

³ Sema Altunhan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Meznihâneler", TÜRKLER, C. 10, Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 913.

⁴ Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK, Ankara, 2014, s. 168.

⁵ Şekip Eskin, Türk Posta Tarihi, Ulusal Matbaa, Ankara 1942, s. 71-72; Ali Açık, "Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhane (1690-1840)", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XIX, S. 2, Aralık 2004, s. 2.

⁶ Şemseddin Sami, Kamûs-i Türkî, Derssadet, 1317, s. 219.

⁷ Şemseddin Sami, Kamûs-i Türkî, 370.

⁸ Şemseddin Sami, Kamûs-i Türkî, s. 699.

⁹ Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menzilller), Ankara, 2002, s. 14-15.

Siddik YILDIZ

menzillerin bir başka görevi de İstanbul ile taşranın, taşra ile taşranın kendi aralarındaki haberleşmenin düzenli olarak gerçekleşmesi, ferman ve emirlerin gideceği yerlere zamanında ulaştırılması yola çıkan ulaklar için güvenli bir konaklama mekânı sağlamaktır¹⁰.

Ulakların konaklaması için menzil olarak seçilmiş olan İzmit, coğrafi konumu dolayısı ile tarihi süreçte önemli bir geçiş noktası olmuştur. İzmit, Marmara denizinde kendisi ile aynı ismi taşıyan Körfezin bitişinde Kocaeli Vilayetinin merkezi olan şehrin adıdır. İstanbul ile Anadolu arasındaki kapılarından birisi olan İzmit, ulaşım bakımında ilkçağlardan itibaren önemli bir role sahip olmuştur¹¹. İzmit şehri özellikle İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile önem kazanmış, payitahtı Anadolu'ya bağlayan yolların ilki¹² ve İran ve El-cezire yolları üzerinde önemli konak yerlerinden birisi olmuştur¹³.

Osmanlı Devleti'nde İzmit'in coğrafi konumu şu şekildedir: "İzmid veya Kocaeli Mutasarrıflığı İstanbul, Kastamonu vilayetleri beyninde (arasında) vaki olarak şimalî (Kuzey) bahr-i siyaha (Kara deniz) sahil ve cenûbî Hüdevendigâr vilayetine muttasıldır (bitişik). Cenûb-i şarkîyesinde Ankara Vilayeti vardır. Hudûd-i garbiyesinin bir kısmını Marmara Denizi ve ondan hâsıl olan İzmid Körfezi teşkil eder. Mezkûr körfez 9 saat tulunda (uzunluk) olubmüntehâsında (sonunda) İzmid şehri vardır"¹⁴. Yukarıda özelliklerini saydığımız İzmit'in İstanbul'dan çıkan ulakların konakladığı ilk menzil olması çalışmamız olan ulak defterleri için önemlidir. Çünkü İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen bütün ulakların ilk konaklayacağı konak noktasını İzmit olması, Osmanlı Devleti'nin muhabere ağının nasıl işlediğini görmek açısından önemli bilgiler elde etmemizi sağlayacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nde Ulakların Kullandıkları Güzergâhlar

Osmanlı Devleti'nde ele geçirilen şehirlerin sayısı arttıkça devlet işleri de o nispette çoğalmıştır. İstanbul'a çok uzak olan vilâyetlere emir ve talimatların ulaştırılması için ulak istihdamına ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı devlet teşkilatında haberleşme hizmetleri, 1540 yılına kadar ulaklara verilen "Ulak hükmü" yoluyla sürdürülmüştür¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde, 16. yüzyıl başlarına kadar "ulak hükmü" ile sürdürülen muhabere teşkilatı, ulakların geçtiği yerlerde hayvanları ile beraber iâşeleri karşılanmak ve istediği hayvanları ücretsiz almak gibi ayrıcalıklarının fakir ahaliye büyük zararlar vermesinden dolayı¹⁶, bu tür sıkıntıların önünü almak ve merkez-taşrairtibatını düzenlemek amacıyla, Lütfi Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ana yollar üzerinde belirli noktalarda, menzilhâne sistemine geçilmesi uygun görülmüş¹⁷ ve ulak hükmü kaldırılarak yerine in'am hükmü getirilmiştir. Elinde in'am hükmü bulunan ulaklar, kurulan menzillere geldiklerinde gerektiği sayıda beygir almışlar ve böylece bir başka konağa kolayca yola çıkabilmişlerdir. Bu nedenle menzillerde sadece beygir bulunmaz bunun yanında ihtiyat amacı ile ulak da bulundurulmuştur. Ancak özel öneme sahip ve çok gizli haberlerin varış yerine ulaştırılmasında tek ulak görevlendirilmiştir¹⁸. Menzilhanelerin yer aldığı ve ulakların kullandıkları yollar, Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İstanbul'dan Rumeli'ye giden yollar ile Anadolu'ya giden yollar sağ, sol ve orta kol şeklinde üç ana kol haline uzanmıştır¹⁹.

¹⁰ Mehmet Güneş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib", AKÜ SBE Dergisi, C.X, S. 3, 2008, s. 36.

¹¹ Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Pelikan Basım, Kocaeli, 2016, s. 382.

¹² İdris Bostan, "İzmit", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23, İstanbul, 2001, s. 537.

¹³ Besim Darkot, "İzmit", MEB İslam Ansiklopedisi, C. 5/2, İstanbul, 1977, s. 1251-1252.

¹⁴ Ali Tefvik, Memalik-i Osmaniye Coğrafyası, İstanbul, 1315, s. 239.

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, III, 543.

¹⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul, 1981, s. 124-125.

¹⁷ "Ve olur olmaz yire ulak emri virmeyeler. Meğer umûr-ı saltanata mühim neşe ola. [Ulak gibi Memâliki Osmaniyye'de bir na-hemvarzulm yoktur. Ulak Hükmü katı mühümm olup umûr-ı saltanata zarar ihtimali olur. Yirdevirmek gerekir. Olur olmaz yirde câiz değildir. Fukarâyı halâs içünsadâretim zamanında menzil bargirleriba'zı kuşelerde vaz'ittim]". Mübahat S. Kütükoğlu, Lütfi Paşa Âsafnâmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991, s. 9-10; Cemal Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi", Tarihîn Peşinde, S. 5, 2011, s. 18.

¹⁸ Yağcı, "Osmanlı Menzil...", s. 385.

¹⁹ Hüseyin Çınar, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Antep Menzilleri", Osmanlı, Edit.: Güler Eren, C. 3. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 627-628; Cemal Çetin, Anadolu İskeleleri ve Kara Yolu Bağlantıları (XVI: Yüzyılın Sonları), JASSS, Nu. 28, Autumn II, 2014, s. 350.

Anadolu'ya giden yolların güzergâhları; Sağ kol; İstanbul'un Üsküdar ilçesinden başlar Gebze-İzmit üzerinden Eskişehir, Akşehir, Konya ve Antakya istikametine devam ederek Şam üzerinden de Mısır'a ulaşırdı. Buradan da Mekke'ye uzanırdı. Bu istikamet aynı zamanda hac yoludur. Orta kol; Üsküdar, Gebze, İznik, Sapanca, Geyve Hendek, Ayaş, Düzce, Bolu, Merzifon, Amasya Turhal, Hasan Çelebi, Malatya, Harput ve Diyarbakır'a buradan da Nusaybin, Musul, Kerkük üzerinden Bağdat'a oradan da Basra'ya ulaşmaktaydı. Sol kol ise; yine Üsküdar'dan başlayarak Gebze, İzmit, Düzce Bolu, Koçhisar, Tosya Hacı Hamza Merzifon hattından Niksar ve Şebinkarahisar'a buradan Bayburt, Tercan, Erzurum ve Kars üzerinden geçerek İran'a varmaktaydı²⁰.

İzmit, menzil teşkilatının kurulmasından sonra bu teşkilata dâhil olmuştur. Çünkü İzmit, payitahtın doğuya açılan yolların başlangıcı durumundadır. Sol ve orta kol üzerinde bulunan İzmit, sağ kola da zaman zaman hizmet etmiştir. Deniz yolunun kapalı olduğu zamanlar hacılar İzmit menziline kullanarak Mekke ve Medine'ye gitmişlerdir²¹. Hem menzil yolları üzerinde önemli olan İzmit, hem de Osmanlı Devleti'nin muhaberesi açısından da önemli bir şehir olmuştur. Bu konuda da ulak defterlerinden zengin bilgiler elde etmekteyiz.

2. Hicri 1129-1130 (30 Kasım 1717-11 Mayıs 1718) Tarihli Ulak Defteri ve Analizi

Osmanlı Devleti, 1113/1701 tarihli Bahriye Kanunnamesinden itibaren Pasarofça Anlaşması'na kadar geçen sürede denizcilikte bir atılım yaparak tersanelerde değişim ve dönüşüme gitmiştir. Kadırğa tipi gemilerden kalyon tipi gemilere geçiş Osmanlı Devleti'nin bahrî gücünü tekrar sağlama konusunda bir atılım olarak algılanmıştır. Bunun neticesinin de 1717-1718'de Venedik Donanması ile Osmanlı Donanması arasındaki Matapan Burnunda yapılan muharebelerde Osmanlı Donanmasının başarılı çıkması gösterilebilmiştir. Yine Pasarofça Antlaşması ile Mora'nın Venediklerden alınması da bir başka başarı olarak görülmüştür²².

1717-1718 tarihli defter incelendiğinde, payitahttan muharebe için yola çıkıp İzmit'te konaklayan ulakların diğer devlet görevlilerinden ziyade Tersane Emin'inden ve Kapudan Paşa'dan aldıkları emirleri Anadolu'da bulunan yerlere ulaştırdıkları görülmektedir. Bahriye ile ilgili kurumlara ait bu haberlerin genellikle Karadeniz sahilinde bulunan liman kentlerine gittiği görülmektedir²³. Bu yerler içinde Canik, Sinob, Bartın ve Karadeniz Ereğli'sine sık muhabere yapıldığı tespit edilmiştir.

1717-1718 tarihli defterde ismi sık geçen devlet memurlarından birisi olan Tersane Emini, tersanenin malî ve idarî işleri ile uğraşan memura verilen isimdir. Birinci sınıf hâcegan rütbesindedir. Tersane Emini, tersanenin ve gemilerin gelirleri ve masraf defterleri ile inşaat, tamirat ve alım satım işlerine bakmakla görevlidirler. Tersaneye giren-çıkan bütün kayıtlar Tersane Emini'nin nezareti ve vasıtası ile yapılmaktaydı²⁴. Tersane Emini emri altında olan ulakların; Canik, Sinob, Karadeniz Ereğli, Karadeniz Limanları, Bartın, Bolu, Tokat, Sivas, Samsun, Kastamonu, Ergani, Viranşehir, Trabzon, İznik, Erzurum, Çankırı, Hendek, Hisarönü, Anlara ve Sakarya'ya toplamda 129 kez muhabere için gittikleri tespit edilmiştir.

Tersane Emini'ne ait ulakların liman kentlerine ve gemi imalatında lojistik olarak kullanılan yerlere gittiğini görülmektedir. Örneğin Tokat, Sivas ve Ergani'de gemi yapımı için kullanılan ham bakırın çıkarılarak temin edildiği²⁵ ve bu bölgelerden sadece maden değil Tersane'nin ihtiyacı olan paranın da tahsil edildiği anlaşılmaktadır²⁶.

Ulak defterinde bahriye ile ilgili sık geçen bir başka devlet görevlisi olan Kapudan Paşa, Deniz kuvvetlerinin genel komutanlığını ve Bahriye Nazırlığı yapanlara verilmiş unvandır²⁷. Kapudan Paşa, denizcilik ile ilgili işleri takip etmek ve gerekli yerlere emir ve talimat muhaberelelerini yapmak için ulaklar kullanmışlardır. Görevlendirilen bu ulaklar, bağlı bulunduğu Kapudan Paşa'dan aldıkları talimatları gereken yerlere ve kişilere iletmekle görevlendirilmişlerdir. Kapudan Paşa emrinde bulunan ulaklarının gitmiş olduğu yerler; Sinob, Samsun, Canik İzmit, Karadeniz Limanları, Bolu,

²⁰ Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım..., s. 53-94, Ali Açık, a.g.e., s. 4; Sema Altun, Osmanlı Devleti'nde..., s. 913; M. Fatih Müderrisoğlu, "Meznzil kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", Türkler, C. 10, Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 922-923.

²¹ Yağcı, "Osmanlı Menzil...", s. 385.

²² Yusuf Alperen Aydın, XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Donanması ve Tersâne-i Âmire'de Lenger ve Yelken Bezi Üretimine Başlanması, Tarih Dergisi, S. 49 (2009/1), İstanbul, 2010, s. 48; Ahmet Refik, Haritalı ve Resimli Muhtasar Tarih-i Osmanî, Dersaadet, 1327, s. 245.

²³ BOA, D.MKF.d.28263.

²⁴ Pakalın, Osmanlı Tarih..., C.3, s. 465.

²⁵ BOA, İE.ADL. 10/625; BOA, C.DRB; 16/787; BOA, C.DRB. 31/1521; BOA, C.AS. 624/26332.

²⁶ BOA, C.BH. 74/3520, C. DRB. 48/2358.

²⁷ Pakalın, Osmanlı Tarih..., C. 2, s. 182.

Sıddık YILDIZ

İzmit, Fatsa, Trabzon, Sivas ve Ereğli olarak tespit edilmiştir. Bu yerleşim birimlerine giden toplam ulak sayısı ise 22 olarak tespit edilmiştir²⁸.

Ulak defterinde sık geçen bir başka devlet memuru olan Defterdar, Osmanlı Devleti'nde mali işlerin başındaki devlet görevlisine verilen isimdir. Defter ile dar kelimelerinden oluşmuş bu tabir defter tutan demektir²⁹. Defterdar emrinde olan ulakların sıkça muhabere ettiği yerleşim yerleri Canik, Tokat, Bolu, Kayseri, Erzurum, Kastamonu, Sinob, Trabzon, Sivas Gümüşhane, Van, Diyarbakır, Çankırı, Karadeniz Ereğli, Ankara, İzmit, Bartın, Beypazarı, Samsun, Basra, Kars, Çorum, Haymana ve Yenieliler olarak tespit edilmiştir. Devletin malî işlerinden sorumlu olan Defterdar'ın 164 günde 70 adet ulak vasıtası ile Anadolu'da görev ve yetkilerinden doğan muharebeyi yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır³⁰.

1717/1718 Ulak defterine göre İstanbul'dan çıkıp Anadolu'ya giden ulakların muhabere yaptıkları şehirler ve yerleşim yerleri aşağıdaki listede gösterilmiştir.

Yerleşim Yeri	Ulak Adedi	Yerleşim Yeri	Ulak Adedi	Yerleşim Yeri	Ulak Adedi	Yerleşim Yeri	Ulak Adedi	Yerleşim Yeri	Ulak Adedi
Canik	57	Samsun	12	Malatya	4	Üsküdar	1	Haymana	2
Fatsa	2	Ereğli	19	Şehrizor	4	Bursa	1	Arapgir	1
Sinob	34	Trabzon	16	Maras	4	Yenişehir	2	Kütahya	1
Bolu	50	İzmit	9	Kars	3	Kırşehir	3	Akgir	1
Tokad	52	Kangırı (Çankırı)	13	Anadolu'ya	1	İskele	1	Ordu	1
Diyarbakır	45	Viranşehir	3	Alioğlu Omer Paşa	1	Bartın	1	Halep	1
Karadeniz iskele	13	Gümüşhane	10	Eğir	1	Ergani	3	Adana	1
İzmit	6	Hendek	3	Çıldır	1	Hisarönü	1	Bitlis	2
Ankara	20	Sakarya	1	Leşker	1	Divriği	1	Mifettişi	1
Bartın	11	Van	12	Malazgirt Sol Kol	1	Koçikalesi	1	Kocaeli	1
Kayseri	26	Musul	11	Nihayetine	14	Sultanönü	1	Akşehir	1
Akşehir	1	Reşvan	1	Beyranoz	1	Tire	2		0
Bolu	10	Elbistan	1	Çorum	5	Mardin	1		
Sivas	53	Bağdad	31	Harput	2	Akseki Bayındır	4		
Rakla				Karahisar-ı Şarki	4	Aksaray	1		
Osman Paşa	12	Basra	3	Orta kol	3	Konya	2		
Kastamonu	25	Yenieli Voyvodası	10	EHasan Paşa'ya	1	Niğde	1		
Erzurum	69	Aden	1	Asitane	4	Tersane Umuruna	1		
Zile	6	Antep	1	Van Yusuf Paşa'ya	1	Karaman	1		
Tersane-i Amire	1	Türkeman'oyv.	5	Kalecik	1	Balıkcüresi	2		
Beypazarı	9	Amasya	4						

Yukarıda verilen liste incelendiğinde Anadolu'nun 91 ayrı yerleşim birimine 769 adet Ulak gönderildiği görülmektedir. Bu da defterin kapsadığı 164 gün göz önüne alındığında günde 4,6 ulakın İstanbul'dan yola çıktığı hesaplanmaktadır. Bu rakamın sadece İzmit'e ait olduğu göz önünde bulundurulur ise Osmanlı Devleti'nin 30 Kasım 1717'den 11 Mayıs 1718'e kadar Anadolu'da yapmış olduğu haberleşmenin sıklığı bakımında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

1717/1718 İzmit Ulak Defterinde zikredilen devlet görevlileri ise Tersane Emni, Defterdar ve Kapudan Paşa'dan sonra defterde en çok zikredilen devlet görevlisi Kaimmakam Paşa'dır. Kaimmakam Paşa, diğer ismi ile "Kaimmakam-ı âsitane-i Saadet", sefere memur olan veya diğer bir sebeple payitahtta bulunmayan Vezir-i Azamlar'ın devlet merkezindeki işlerini görmek için bıraktıkları vekil hakkında kullanılan bir tabirdir³¹. Defterde Kaimmakam Paşa tabirinin geçmesini de Osmanlı-Avusturya ve Venedik Savaşı'nda serasker olan Sadrazam'ın yerine İstanbul'da vekilini bıraktığı anlaşılmaktadır³².

²⁸ BOA, D.MKF.d.28263.

²⁹ Pakalın, Osmanlı Tarih..., C. 1, s. 411.

³⁰ BOA, D.MKF.d.28263.

³¹ Pakalın, Osmanlı Tarih..., C.2, s. 141.

³² 1716-1717 tarihlerinde Kaimmakam Paşa olarak Mustafa Paşa ismi geçmektedir. Fariba Zerinebaf, Crime and Punishment in İstanbul (1700-1800), University of California Press, 2010, s. 134.

Osmanlı Dönemi Ulak Defterlerine Örnek: İzmit Ulak Defterleri

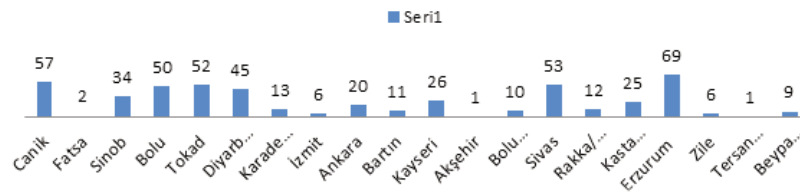
Sık geçen devlet görevlilerinden birisi olan Çuhadar, eskiden sarayın en büyük görevlilerinden ve padişahın hizmetinde bulunan bir görevliye verilmiş isimdir. Sonraları resmî dairelerde ayak işlerine bakanlara bu isimler verilmiştir³³. Ulak defterine göre çuhadarlar devlet görevlilerinin haberlerini ilgili yerlere taşımakla görevlidir. Örneğin, “Hüseyin Bey Çuhadar-ı İbrahim Paşa, Recep Paşa Çuhadarı Abdullah, Kızlar Ağası Çuhadarı Arap Ali Ağa, Vezir Çuhadarı,” gibi kayıtlarda Çuhadarın bir çeşit haberci olarak kullanıldığı görülmektedir. Çuhadarların hizmet ettikleri makamları şu şekilde sıralayabiliriz: Karayılanoğlu, İbrahim Paşa, Recep Paşa, Haseki, Vezir Kahyası, Kaimmakam, Defterdar, Vezir-i Azam, Kızlar Ağası, Kaimmakam-ı İslambol.

1717/1718 Ulak defterinde adı geçen diğer devlet görevlileri de şunlardır: Rikab Kaimmakamı, Paşalar Ağası, Tatar, Katib-i Devlet Ağası, Mütessellim, Başbaki Kulu, Mirahor, Küçük Mirahor, Sipahi Bölüğü Çavuşu, Bakırcı Başu, Yeniçeri Ağası, Kuyucubaşı, Gümrükçü Emni, Anadolu'nun Sol Kol Sipahi Çavuşları, Sipahi Çavuşları, Yeniçeri Bostancısı, Mirahor Kethüdası, Haseki Ağası, Mehter Başu, Silahdar, Taburbaşı³⁴.

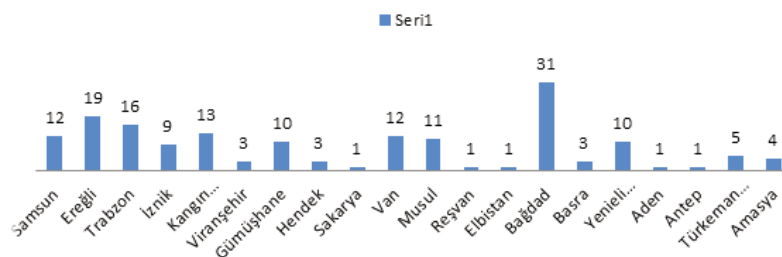
1717/1718 defterinde “Paşa” rütbesinde olup isimleri geçen kişiler de şunlardır: Van Mutasarrıfı Çelebi Yusuf Paşa, Recep Paşa (Diyarbakır, Van Valisi), Kapudan İbrahim Paşa³⁵, Murtaza Paşa (Revan Muhafızı), Çerkes Ahmet Paşa³⁶, Köprülü Abdullah Paşa, İbrahim Paşa (Rikab-ı Hümayun Kaimmakamı)³⁷, Alioğlu Ömer Paşa, Hasan Paşa, Karayılanoğlu Mehmed Paşa, Yusuf Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Paşa, Mustafa Paşa (Kaimmakam Paşa), Rakka Osman Paşa (Halep Valisi), Damat İbrahim Paşa (Defterdar)³⁸, Ayaz Paşa, Damat Sarı Mehmed Paşa (Defterdar)³⁹.

Son olarak 1717-1718 yılları arasında İzmit'ten Anadolu'ya geçen ulakların hangi yerleşim birimine kaç kez gittiğini gösterir beş adet tabloyu aşağıya vermeyi uygun buluyoruz:

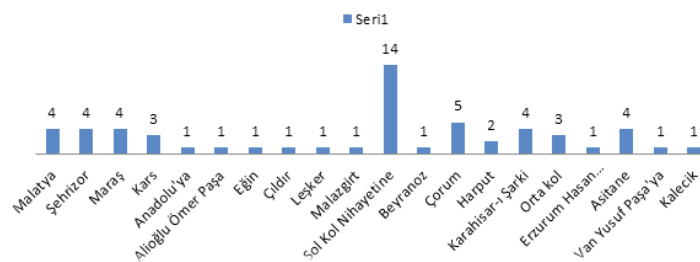
İzmit'ten Anadolu'ya Geçen Ulakların Gittikleri Yerler 1

İzmit'ten Anadolu'ya Geçen Ulakların Gittikleri Yerler 2

İzmit'ten Anadolu'ya Geçen Ulakların Gittikleri Yerler 3

³³ Pakalın, a.g.e., C. 1, s. 384.

³⁴ BOA, D.MKF.d.28263.

³⁵ Tarih-i Raşid ve Zeyli, Haz: Abdulkadir Özcan, vd., C.II, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 1056.

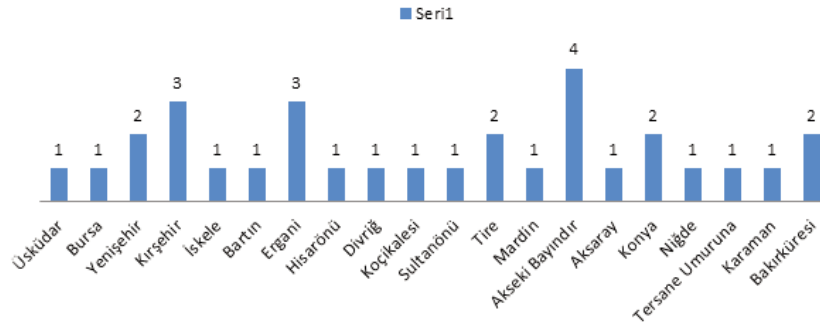
³⁶ Tarih-i Raşid..., s. 1062.

³⁷ Tarih-i Raşid..., s. 1047.

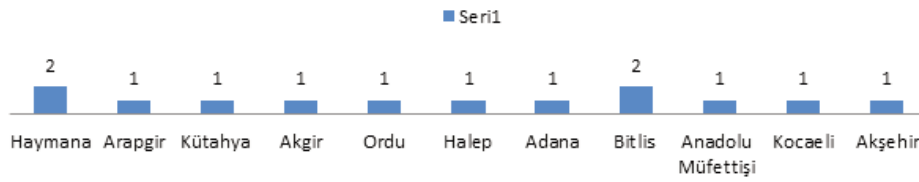
³⁸ Tarih-i Raşid..., s. 1049.

³⁹ Tarih-i Raşid..., s. 1049.

İzmit'ten Anadolu'ya Geçen Ulakların Gittikleri Yerler 4

İzmit'ten Anadolu'ya Geçen Ulakların Gittikleri Yerler 5

3. 1136 Safer/1137 Kasım (27 Kasım 1723/16 Kasım 1724) Tarihli Ulak Defteri ve Analizi

1723/1724 tarihi, III. Ahmet'in saltanatının ve Vezir-i Azam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinin devam ettiği dönemdir⁴⁰. 1136/1137 yılına ait İzmit Ulak Defteri, 1723'de başlayıp 1727'de sona eren Osmanlı-İran Savaşı'nın başlarına denk gelmektedir. Bunun bir etkisi olarak defterin içinde bulunan bilgiler özellikle yapılan seferin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Şöyle ki, defterde okunabilen kayıtların %50'den fazlası yani 949 kayıttan 479 adeti doğu seferi ile örtüşmektedir. Bu kayıtlarda Van'a 156, Tiflis'e 125, Erzurum'a 104 ve Revan'a 94 ulaşın gittiği tespit edilmiştir⁴¹.

Defterde yer alan devlet görevlilerinin içinde en çok görev alan "Çuhadar"dır. Çuhadar, 51 yerleşim yerine 475 defa giderek muhabere görevini ifa etmiştir. Önceki bölümde çuhadarlık vazifesini yapan görevlilerin iş tanımını belirtmiştik. Genel anlamda çuhadarı, devlet görevlilerinin haberlerini ilgili yerlere taşımakla görevli memur olarak tanımlayabiliriz. Çuhadarların, Van'a 90, Tiflis'e 73, Erzurum'a 57 kez giderek⁴², tarihsel sürecin akışında hareket ettiği görülmektedir. Çünkü Van, Erzurum ve Tiflis Doğu seferlerinin yönetildiği yerlerdir⁴³.

Defterde sıkça adı geçen memurlardan birisi de "Zâim Ağa"dır. Zeamet, Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatında genellikle askerlik hizmetinde bulunanlara verilen 20.000 ile 100.000 arasındaki dirliklere verilen isimdir. Bu dirlikleri tasarruf eden kişilere de "zaim" veya "zaim ağa" denilmiştir. Zaimler, itibar sahibi kabul edilir ve bunlar kendi bölgelerindeki tımarların denetimini yaparak ve zeametinde bulunan askerlerin başında sefere katılmışlardır. Zaimlerin en önemli görevi askerî harekâtlara destek vermektir. Sahipleri her 5000 bin akçe için bir cebelü götürmek zorundadır⁴⁴. Zaimlerin görevi hem zeametler ile ilgilenmek hem de savaşta orduya asker sağlamak olduğuna göre 1723-1724 yılları arasında hangi bölgelerde İran Seferine zeametli asker temin edildiğini de tahmin söyleyebiliriz. Ulak defterinin bize vermiş olduğu bilgilere dayanarak söyleyebiliriz kizaim ağaların zeametlerinde toplamış olduğu cebelü askerî ile birlikte özellikle İran savaşın yönetildiği

⁴⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Ed: Erhan Afyoncu, C. 5, İstanbul, 2011, s. 439-439.

⁴¹ BOA, D.MKF.d.28460.

⁴² BOA, D.MKF.d.28460.

⁴³ İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", Türkler, C. 12, Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 513-515.

⁴⁴ Erhan Afyoncu, "Zeamet", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44 TDV Yay, İstanbul, 2013, s.162; Nergis Şahin, "Tımar (Cebe) Yoklama Defterlerine Göre 18. Yüzyıl Başlarında Bozok Livasında Tımar Ve Zeametler", I.Uluslararası Bozok Sempozyumu, C. 1, Yozgat, 2016, s. 420-421.

Osmanlı Dönemi Ulak Defterlerine Örnek: İzmit Ulak Defterleri

Erzurum, Van ve Revan'a gittikleri anlaşılmaktadır⁴⁵.

Defterde geçen bir başka görevli olan Darüssaade Ağası, saray memurlarının en büyüklerinden birisi olan kızlar ağasının unvanıdır⁴⁶. Dârüssaâde Ağası'nın esas ve temel vazifesi 250 kadar odası, hamamları, avluları ile Topkapı Sarayı haremının ve bu mekân içinde olan dairelerin tamamının yöneticiliğini ve idaresini sağlamaktır. Dârüssaâde Ağası'nın bu görevi saraydaki nüfuz ve etkinliğini sağlayan en önemli unsur olmakla birlikte Osmanlı topraklarındaki Haremeyn ve selatin vakıflarının yönetilmesi görevini üzerinde bulundurması oldukça büyük bir ekonomik etkinlik kazanmasına neden olmuştur. Dârüssaâde Ağaları, protokolde sadrazam ve şeyhülislamdan sonra üçüncü sırada yer alıyorlardı. Padişaha yakın olmaları sebebiyle siyasi, askeri ve idari işlerdeki nüfuzları üst seviyelerde olup, buldukları mevkiî aşan bir kudrete sahip oldukları dönemler de olmuştur. Dârüssaâde Ağalarının sabit bir görev süresi bulunmamaktaydı⁴⁷. 1717'de Darüssaadeağası olan ve Osmanlı tarihin en meşhur ve en uzun süreli darüssaadeağalığı yapan Hacı Beşir Ağa defterin tutulduğu tarihte görevine devam etmektedir⁴⁸. Darüssaade ağasının göndermiş olduğu ulakların gittikleri şehirleri aşağıdaki tabloda verilmiştir⁴⁹.

Defterde geçen askerî görevliler, Yeniçeri Ağası, Ocak Çorbacısı, Yeniçeri Çavuşları, Cebeci Çavuşları, Yeniçeri Hasekisi, Topçu Çavuşları, Ocak Çavuşları, Cebecibaşı Ağa, Hassa Silahdarı, Hünkâr Silahdarı, Lağumcular, Yeniçeri Çorbacısı, Kumbaracı Silahdarı, Kumbaracı Ağa ve Sipahi Çavuşlarıdır. Aşağıdaki listede yer alan görevliler, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında hangi askerî görevlilerin muhaberede bulunduğunu tespit edilmesi açısından önemlidir.

<u>Darüssaade Ağası</u>	<u>Kürkçüler Emini</u>	<u>HünkârSilahdarı</u>
<u>Bakikulu Ağası</u>	<u>Erzurum Ağası</u>	<u>Müteferrika Başı</u>
<u>Darüssaade Tatarı /Kara</u>	<u>Mirahorcubaşı</u>	<u>KethüdabaşıÇukadarı</u>
<u>Çukadar</u>	<u>Cebecibaşı Ağa</u>	<u>Yeniçeri Ağası</u>
<u>Darüssaade Silahdarı</u>	<u>(T)Yaraklı Çavuşlar</u>	<u>Hassa-i Alî Çavuşları</u>
<u>Ahmet Paşa Tatarı</u>	<u>Küçük Bahrî Ağa</u>	<u>Katib-i Alî Emiri</u>
<u>Zaim Ağa</u>	<u>DarüssaadeÇukadarı</u>	<u>Hassa-i Alî Tatarı</u>
<u>Yeniçeri Çavuşları</u>	<u>KethüdabaşıÇukadarı</u>	<u>Sipahi Katibleri</u>
<u>Çuhadar Kara</u>	<u>KethüdabaşıKatibi</u>	<u>Hassa Emiri</u>
<u>Sipahi/ler Çavuşları</u>	<u>Hassa Silahdarı</u>	<u>Orta Çavuşu Ağa</u>
<u>Divan Çavuşları</u>	<u>Lağumcular</u>	<u>Ocak Çorbacısı</u>

Yeniçeri unvanını taşıyan askerlerin ulaklarının gittiği şehirler şöyledir; Yeniçeri Ağası, İran ile savaş bölgesi olan Hemedan'a gitmiş; Yeniçeri Çavuşları, Trabzon (4), Tiflis (1), Van (2), Kirmanşah (2), Yemen'in sonuna (1), Tokad (1), Giresun (2), Batum (2), Bağdad (1), Revan (1), Mardin (1) kere gitmiş; Yeniçeri Çorbacısı, Erzurum (2), Van (1), Revan (1) kere gitmiş; Yeniçeri Mehter Ağası ise Revan'a gitmiştir. Yukarıdaki bilgilerden 1723/1724 ulak defterindeki kayıtlara göre ulakların büyük kısmının savaş mahalline muhabereye gittiğini tespit etmekteyiz.

Bu defterde adı geçen "Paşa" rütbesine haiz olan kişiler ise şunlardır: Arifi Ahmed Paşa (Diyarbakır Valisi/ Revan Beylerbeyi/ Serasker)⁵⁰, Mehmed Paşa (İbrahim Paşa'nın oğlu)⁵¹, Köprülü-zade Abdullah Paşa (Van Valisi- Azerbaycan ve Tebriz Seraskeri- Ağustos 1723)⁵².

Son olarak 1723-1724 yılları arasında İzmit'ten Anadolu'ya geçen ulakların hangi yerleşim birimine kaç kes gittiğini gösterir üç adet tabloya aşağıya vermeyi uygun buluyoruz:

⁴⁵ "Timarlı sipahi aldığı bu resim ve öşür karşılığında savaş zamanında timarının azlığı veya çokluğuna göre, ya yalnız veya "cebelü" denilen tam tehzatlı bir veyahut birkaç silahlı ve zırlı süvari ile savaşa gitmekteydi.", Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda..., s. 56.

⁴⁶ Pakalın, Osmanlı Tarihi..., C. "1, s. 400.

⁴⁷ H. Ahmet Arslantürk- Kadir Arslanboğa, "1668-1670 (H.1079-1080) Yıllarında Dârüssaâde Ağası Nezâretindeki Vakıflarla İlgili Bazı Arşiv Kayıtları", Jasss, Nu. 34, Spring II, 2015, s. 17.

⁴⁸ Abdülkadir ÖZCAN, "Beşir Ağa, Morali", İslâm Ansiklopedisi, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 555.

⁴⁹ Bakınız Ek 3.

⁵⁰ Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı...", s. 514; Elvin Aliyev-Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", Sutad, S. 40, Güz 2016, S. 20, 22-23.

⁵¹ Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı..." s. 520.

⁵² Abdullah Paşa, Köprülü-zâde Şehit Fazıl Mustafa Paşa'nın ikinci oğlu (Büyüğü Numan Paşa, olup Şeyhülislam Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'nin damadı idi. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye, Haz.: Ali Aktan vd., C. 3, Sebil Yayinevi, İstanbul, 1996, s. 431-432.

Sıddık YILDIZ

Sonuç

İnsanlığın başlangıcından itibaren haberleşme önemli bir araçtır. Gerek hayvanları kullanarak ve gerekse insanlar aracılığı ile yapılan haberleşme, devletlerin kurulması ile sistematik bir şekil almıştır. İlkçağlardan başlayarak Anadolu coğrafyasında bulunan devletler ulaşım yolları vasıtası ile haberleşmeyi sağlamaktadırlar. Roma, Bizans, Türkiye Selçukluları ve Osmanlı Devleti Anadolu'daki ulaşım ağlarını etkin olarak kullanmışlardır. Araştırmamızın konusu olan İzmit Ulak Defteri de Osmanlı Devleti'nin haberleşme ağlarının önemli bir belgesidir.

Osmanlı Devleti'nde haberleşme ağlarının önemli noktalarından birisi de ulakların dinlendiği, iaselerini tedarik ettiği ve atlarının değiştirdiği menzilhanelerdir. Başkent İstanbul'dan çıkan ulakların Anadolu'ya hareket ettikleri ilk menzillerden birisi olan İzmit'tir. Bu yönü ile de Osmanlı Devleti'ndeki haberleşmede önemli bir yeri vardır.

Çalışmamızda kullandığımız defterden ilki, Hicri 1129/1130 (30 Kasım 1717-11 Mayıs 1718) tarihleri arasında 164 günü, ikincisi ise 1136 Safer/1137 Kasım (27 Kasım 1723/16 Kasım 1724) tarihleri arasında 357 günü kapsayan süreçte İzmit'ten Anadolu'ya giden ulakları kapsamaktadır. İlk defterin tarihleri Osmanlı-Avusturya/Venedik savaşının yapıldığı tarihlere ait olması, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasındaki muhabere ağının nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemlidir. 1717-1718 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin bahriye açısından bir düzenlemeye gitmesi, kadirga tipli gemilerden kalyon tipli gemilere geçilmesi ile tersanelerdeki yoğunluğun ulak defterine de yansması devletin muhaberesini görmek açısından önemlidir.

Canik, Sinob, Ereğli ve Karadeniz limanlarına giden ulakların sıklığı devletin yeni bahriye politikası ile uyum göstermektedir. Kapudan Paşa'nın da bu tarihler arasında önemi liman ve tersanelerle (Sinob, Canik, Samsun, İzmit, Karadeniz limanları) irtibatlı olması da yeni bahriye politikasına uygun bir muhabere olduğu görülmektedir. Defterdar ve Gümrükçü'ye ait ulakların da sık sık Anadolu'ya gitmesini devletin içinde bulunduğu savaş durumundan ileri geldiğini söylemek mümkündür. Devletin savaş zamanında malî disiplini elinden bırakmadığını görmekteyiz. Tabi ki savaşın Avrupa'da cereyan etmesi Osmanlı Devleti'nin savaş sırasındaki muhaberesini iyi tahlil etmek için aynı tarihlerde İstanbul'dan Avrupa'ya giden ulaklara ait defterlerin incelenmesi uygun olacağı kanısındayız.

İncelediğimiz ikinci defterin tarihi ise 1723'de başlayan Osmanlı-İran savaşına denk gelmektedir. Savaşın hem doğuda hem de Tiflis merkezli olması muharebelerin savaşın cereyan ettiği yerlerde olduğunu bize istatistiki bir şekilde göstermektedir. İkinci defterde, Osmanlı Devleti'nin savaşta muhabereyi nasıl kullandığının görülmesi bakımından gayet mühimdir. 1723/1724 tarihleri arasında İzmit'ten Anadolu'ya giden çuhadarların, yani devlet adamlarının özel habercisi olan kişiler, gittiği yerlere bakılır ise muharebenin savaş mahallerine doğru olduğu görülür. Özellikle Erzurum, Tiflis, Van ve Revan'a yönelik muharebenin çok sık olduğu görülmektedir. Ulak defterinde yer alan "Zaim Ağa" zeamet sahibi kişileri ifade etmektedir. Zeamet sahiplerinin "cebelü" denilen asker beslemek zorunda olduğunu ve bu askerlerin de savaş zamanında orduya katılma zorunluluğu vardır; zaimlerin gittikleri yerlerin Osmanlı-İran savaşında hangi zeamet sahiplerinin orduya asker gönderdiğini anlamak açısından önemlidir.

Sonuç İzmit'e ait Ulak Defterlerinin birisinin Avrupa'da, diğeri Doğu'da olan iki savaşa ait olması ve farklı tarihlere ait olması Osmanlı muhabere tarihi açısından da önemlidir. Çünkü bu defterlerden elde ettiğimiz bilgiler ile savaş sırasındaki muhaberenin uygulanmasını görme fırsatını bulmaktayız. İlgili yerlere gönderilen ulakların taşıdıkları haberlerin içerikleri ulak defterinde bulunmamakla birlikte, bu haberlerin muhtevasını içeren ve yazılı olan defterler; ahkâm defterleri, mühimme defterleri ve de şer'iyye sicilleridir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, C.AS. 624/26332.

BOA, C.BH. 74/3520,

BOA, C.DRB, 16/787;

BOA, C.DRB. 31/1521;

BOA, C. DRB. 48/2358.

BOA, İE.ADL. 10/625

BOA, D.MKF.d.28460.

BOA, D.MKF.d.28263.

Açıkel, Ali, “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi (1690-1840)”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XIX, S. 2, Aralık 2004.

Ahmet Refik, Haritalı ve Resimli Muhtasar Tarih-i Osmanî, Dersaadet, 1327.

Afyoncu, Erhan, “Zeamet”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.44 TDV Yay, İstanbul, 2013.

Ali Tevfik, Memalik-i Osmaniye Coğrafyası, İstanbul, 1315.

Aliyev Elvin -Doğan Yörük, “Güney Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, SUTAD, S. 40, Güz 2016.

Altunan, Sema, “Osmanlı Devleti’nde Haberleşme Ağı: Meznilhâneler”, TÜRKLER, C. 10, Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Arslantürk, H. Ahmet - Kadir Asrslanboğa, “1668-1670 (H.1079-1080) Yıllarında Dârüssaâde Ağası Nezâretindeki Vakıflarla İlgili Bazı Arşiv Kayıtları”, JASSS, Nu. 34, Spring II, 2015.

Aydın, Yusuf Alperen, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Donanması ve Tersâne-i Âmire’de Lenger ve Yelken Bezi Üretimine Başlanması”, Tarih Dergisi, S. 49 (2009/1), İstanbul, 2010.

Bostan, İdris, “İzmit”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23, MEB Yayınevi, İstanbul, 2001.

Cetin, Cemal, “Osmanlı Devleti’nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi”, Tarih Peşinde, S. 5, 2011.

Cetin, Cemal, Anadolu İskeleleri ve Kara Yolu Bağlantıları (XVI: Yüzyılın Sonları), JASSS, Nu. 28, Autumn II, 2014.

Çınar, Hüseyin, “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyıl’ın İlk Yarısında Antep Menzilleri”, OSMANLI, Edit.: Güler Eren, C. 3. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Darkot, Besim, “İzmit”, MEB İslam Ansiklopedisi, C. 5/2, İstanbul, 1977.

Eskin, Şekip, Türk Posta Tarihi, Ulusal Matbaa, Ankara 1942.

Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul, 1981.

Halaçoğlu, Yusuf, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menzilller), Ankara, 2002.

Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK, Ankara, 2014.

Güneş, Mehmet, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib”, AKÜ SBE Dergisi, C.X, S. 3, 2008.

Kütükoğlu, Mübahat S., Lütfi Paşa Âsafnâmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991.

Sıddık YILDIZ

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye, Haz.: Ali Aktan vd., C. 3, Sebil Yayınevi, İstanbul,1996.

Müderrişoğlu, M. Fatih, “Meznzil kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”, TÜRKLER, C. 10, Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZCAN Abdülkadir, “Beşir Ağa, Moralı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 1-2-3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Saraç, Hüseyin, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme Ağlarının Gelişimi ve Dönüşümü, CappadiciaJournal of HistoryandSocialSciences, Vol. 9, October, 2017.

Sarıtaş, Duygu Özer, “Roma Devletinde Ulaştırma ve Haberleşme Sistemi ‘CursusPublicus’”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2009.

Şahin, Nergis, “Tımar (Cebe) Yoklama Defterlerine Göre 18. Yüzyıl Başlarında Bozok Livasında Tımar ve Zeametler”, I.Uluslararası Bozok Sempozyumu, C. 1, Yozgat, 2016.

Şahin, Tülay, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Ulaşım ve Haberleşme, Gazi Üniveristesi SBE (Master Tezi), Ankara, 2007.

Şemseddin Sami, Kamûs-i Türkî, Derssadet, 1317.

Tarih-i Raşid ve Zeyli, Haz: Abdulkadir Özcan, vd., C.II, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı Uzun, “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, TÜRKLER, C. 12, Ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Yağcı, Zübeyde Güneş, “Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Pelikan Basım, Kocaeli, 2016.

Zerinebaf, Fariba, CrimeandPunishment in İstanbul (1700-1800), University of California Press, 2010.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Ed: Erhan Afyoncu, C. 5, İstanbul, 2011.

Ekler
Ek 1

Ek 1 İzmit menziline Anadolu'ya gidip gelen ulaklara gösterir defter.

Ek 2

Ek 2 İzmit menziline gelip geçen ulaklara ait defter.

Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaili Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası

Ertan GÖKMEN*

Giriş

Bu çalışmada kaynak olarak Anadolu'ya ait bir numaralı ayniyat defteri¹ kullanılmıştır. Bu defterlere XIX. yüzyılın başlarından itibaren Bâb-ı Âli tarafından merkez ve taşra yöneticilerine gönderilen yazıların suretleri kaydedilmiştir. Bu defterler Bâb-ı Âli Evrak Odasınınca 1812-1903 yılları arasında tutulmuştur. Defterler 1866'ya kadar Anadolu Âdi ve Anadolu Mühimme, Rumeli Âdi ve Rumeli Mühimme isimleri ile tutulmuştur. 1844-1873 yılları arasında yapılan gizli yazışmalar ise Anadolu Hafâya, Rumeli Hafâya şeklinde isimlendirilen defterlere kaydedilmiştir. 1866 yılından sonra İstanbul'daki ve taşradaki kurumlara gönderilen yazıların suretleri ise ayrı ayrı defterlere kaydedilmiştir. Bab-ı Âli'nin yaptığı yazışmaların suretlerinin kaydedildiği bu defterlerin sayısı 1717'dir.² Defterlerde idari, mülki, mali, siyasi ve askeri konularda nezaretlere, vilayetlere, devlet dairelerine veya şahıslara gönderilen yazılar bulunmaktadır. 1866 yılına kadarki vilayetleri ilgilendiren kayıtlar Anadolu ve Rumeli şeklinde tutulmuştur. 1866-1897 yılları arasında vilayetler ve nezaretler için ayrı ayrı defterler tutulmuştur. 1879-1893 yılları arasında kapsayan kayıtlar müstakil kâğıtlara yazılan müsveddelerin ciltlenmesi ile oluşturulmuştur. 1893 sonrası kayıtlar ise defter usulü terk edildiğinden dosya usulü ile tutulmuştur.³ 1812 yılından itibaren tutulmaya başlanan bu defterlere taşra yöneticilerine gönderilen şukka, kaime, mektup, emirname-i sâmi ve tahrirat gibi belgelerin suretleri kaydedilmiştir. Bu yazıların muhatapları arasında valiler, mutasarrıflar, kadılar, mütesellimler, voyvodalar, kale dizdarları, maden eminleri, ayanlar vb. kişiler bulunmaktadır. Belirtilen şahıslara hitaben gönderilen yazılarda askeri, iktisadi, adli konularda yapılması gerekenler dile getirilmiştir. Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için kıymetli bilgiler ihtiva eden ayniyat defterleri ile ilgili kitap ve tez çalışmaları yapılmıştır.⁴

Çalışmaya kaynaklık eden Bir Numaralı Anadolu Âdi Ayniyat Defteri 16 Ocak-12 Mayıs 1812 tarihleri arasında kapsamakta olup 129 sayfadan oluşmaktadır. Bu defterde 327 adet mektup ve kaime sureti bulunmaktadır. Bu kayıtlardan 18 tanesi Kocaeli sancağı ile ilgilidir. Bu kayıtların büyük bir kısmı Kocaeli mutasarrıflığına hitaben yazılmış mektup ve kaimelerden oluşmaktadır. Yazılar genel olarak mali, askeri, İstanbul iâşesi ve şahısların birbirleri ile olan meselelere dairdir. Defterde yer alan bu kayıtlar çalışmada ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ertan.gokmen@cbu.edu.tr

¹ Bu defterin genel tanıtımı ve içeriği ilk defa, Ertan Gökmen, "Ayniyat Defterlerinin Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemi, Bir Numaralı Anadolu Âdi Ayniyat Defteri Örneği" Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 16, S. 4, Yıl 2018, s. 443-478 isimli makalede ele alınmış olup bu çalışmada sadece Kocaeli sancağını ilgilendiren kayıtların muhtevası üzerinde durulmuştur.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İkinci Baskı, Yayına Hazırlayanlar, Yusuf Genç, Hacı Osman Yıldırım, vd., İstanbul, 2000, s. 202-208

³ Abdülmecit Mutaf, "Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, S. 7, Ankara, 1996, s. 386-387.

⁴ Ertan Gökmen-Ömür Yazıcı Özdemir, 812 Numaralı Ayniyat Defteri Işığında Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2016; Ertan Gökmen-Ömür Yazıcı Özdemir, Ayniyat Defterleri Işığında Aydın Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Durumu (1866-1890), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2016; Hakan Torun, 961 Nolu Karesi Ayniyat Defteri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2002.

A- Ayniyat Defterinde Kocaeli Sancağına Dair Kayıtlar

1- Mali Konulara Dair Kayıtlar

Tımar sisteminin 17. yüzyıldan itibaren askeri önemini kaybetmeye başlaması ile birlikte merkezi idare tımar gelirlerini hazineye aktarmaya başlamıştır.⁵ Tımar sistemindeki daralma ile sistem içindeki birçok dirlik padişah hasları içerisine dahil edilerek mukataa haline getirilmiştir. Mukataa hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş mali birime denilmektedir.⁶ Devlet bu mukataaların gelirlerini emanet yoluyla veya iltizam suretiyle topluyordu. Mukataaları Müslim ve gayrimüslim reaya, yabancılar ve askeri kesim birkaç günden başlayarak üç, beş, on ve on beş yıllığına iltizama alabilirdi. 1695 yılından sonra bazı mukataalar mültezimlere kaydı hayat şartı ile verilmeye başlanmıştır. Mukataalar 1811-1839 yılları arasında merkezden tayin edilen vali, sancakbeyi, mütesellim ve voyvodalara iltizama verilmeye başlanmıştır.⁷ İncelediğimiz defterde de mutasarrıfça toplanıp gönderilmesi istenen mukataa bedellerine dair bir kayıt bulunmaktadır. 31 Ocak 1812 tarihinde Kocaeli mutasarrıflığına gönderilen mektupta daha önce istenilen mukataa bedellerinin toplanıp gönderilmesi, bu hususta bir daha hatırlatmaya mahal bırakılmaması istenmektedir.⁸

Askeri sınıfa mensup olup mukataa dışında tımar ve zeamet tasarruf eden resmi görevliler bulunmakta idi. Bu kişiler iltizamlarını veya tasarruf ettikleri tımar ve zeamet gelirlerini yerel ayan ve eşrafa ihale edebiliyorlardı. İncelediğimiz defterde bu şekilde yapılan ihalelere dair bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayda göre, Dergâh-ı Âli gediklilerinden Süleyman Ağa, Kocaeli sancağının Çay kazasında mutasarrıf olduğu zeametini 1222 ve 1226 seneleri için Adapazarlı Osman Ağa'ya iltizam etmiş ve zeametın iltizam bedelini birkaç defa istemiş olmasına rağmen tahsil edememiştir. Osman Ağa bu bedeli vermediği gibi vermekte de gevşeklik göstermekte ve ödemeye itiraz etmektedir. Süleyman Ağa ise bu sırada orduya sefer için katılmakla görevlendirildiğini beyan ederek bu paraya ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve iltizam bedelinin tahsil edilip kendisine teslimi için hükümete müracaatta bulunmuştur. Süleyman Ağa'nın bu isteği 31 Mart 1812 tarihli bir mektupla Kocaeli mutasarrıfına iletilmiş ve mutasarrıftan zikredilen meblağın tahsil edilerek alacaklıya gönderilmesi istenmiştir.⁹

Benzer şekilde bir başka mukataa da saraydaki bir askerîye iltizama verilmiştir. 27 Nisan 1812 tarihinde Kocaeli mutasarrıfına gönderilen mektuba göre, Kocaeli sancağında bulunan Rum Paşa mukataasına bağlı Hâlîdere ve Çağsak köyleri dışında İznikmid kazasına bağlı Buvacala, Döngel, Taşkiri ve bağlı köylerinin 1227 senesine ait mukataa gelirleri mutasarrıfı olan Muhasebe-i Evvel Hurşid Süleyman Efendi tarafından Şatır Hasan Ağa'ya ihale edilmiştir. Ancak Hasan Ağa, mukataayı idare edememesinden dolayı mukataa voyvodalığında el çekmiş ve ilgili mukataa bu defa Bahçecik voyvodası Silahşorân-ı Hâssa'dan Seyyid Osman Ağa bendelerine ihale olunmuştur. Bu ihale ve tefviz dolayısı ile ilgili mukataa çerçevesinde Tersane-i Âmire için gerekli olan Çam kömürünün yakılması ve nakledilmesi hususunda voyvodaya yardımcı olunması için Kocaeli mutasarrıfına mektup gönderilmiştir.¹⁰ Kocaeli sancağına ait bu kayıtlar mukataaları iltizama alan kişilerin bunları başka kişilere iltizama verdiklerini göstermektedir. İstanbul için taşradan talep edilen ihtiyaç maddelerinden bazıları odun, kömür ve kereste idi. Bu maddeler daha çok İstanbul'a yakın bölgelerden talep ediliyordu. Bu yerler arasında Şile, Kandıra, Şeyhler, Taşköprü Midye, Terkos, Istanca, Çatalca ve Silivri yer alıyordu.¹¹ Kocaeli yöresinden de İstanbul'un yakacak ihtiyacı için odun, kömür yanında ev ve gemi inşaatlarında kullanılmak üzere kereste talep ediliyordu. Kocaeli yöresinde bazı ormanların Osmanlı donanması için ayrıldığı bilinmektedir.¹² Kocaeli bölgesinden temin edilen odun, kömür ve kereste deniz yolu ile İstanbul'a ulaştırılıyordu.

2- Âyanlara ve Askeri Konulara Dair Kayıtlar

Âyanlığın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Osmanlı Devleti'nin askeri, idari, adli, mali ve sosyal

⁵ Halil İnalçık, "Tımar", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 41, İstanbul, 2012, s. 172.

⁶ Mehmet Genç, "Mukataa", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, İstanbul, 2006, s. 129-131;

⁷ Mehmet Genç, "İltizam", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul, 2000, s. 155, 157.

⁸ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 21, 22.

⁹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 86.

¹⁰ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 117.

¹¹ Salih Aynural, "XVII. Yüzyılda İstanbul'un Odun Kömür İhtiyacının Karşlanması", Osmanlı 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 563.

¹² İlhan Gök-Ersin Kırca, "17. Yüzyılda İstanbul'un İlaş ve İkmalinde Kocaeli'nin Önemi", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu-III, 25-27 Mart, 2016, C. 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, No: 38, Kocaeli 2017, s. 1696.

Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaeli Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası

yapısında meydana gelen bozulmaların önemli bir etkisi vardı. Âyanlık 17. yüzyıl sonlarında oluşmaya başlamış, 18. yüzyılda gelişme göstermiş ve aynı yüzyılın sonlarına doğru imparatorluğun her yanına yayılmıştır.¹³ Şehirlere, sancaklara, kazalara hatta nahiyelere kadar her yerleşim yerinde var olan âyanlar halk ile hükümet arasında aracılık vazifesi görüyorlardı. Bunun yanında asker, zahire, vergi dağıtımında ve toplanmasında ve diğer başka görevlerin yerine getirilmesinde hükümete yardımcı oluyorlardı. Âyanlar yaptıkları görevler karşılığında âyan câizesi, âyaniye, câize, âyan ücreti adıyla ücret alıyorlardı.¹⁴ Âyanlar sadece âyanlık unvanı elde etmekle kalmamışlar, voyvodalık, mütesellimlik, muhassıllık ve valilik gibi önemli memuriyetleri elde ederek buldukları şehirlerin siyasi hâkimiyetini, elde ettikleri iltizam ve malikânelerle mali kaynaklarını ele geçirmişler ve böylece buldukları bölgede güç ve nüfuz sahibi olmuşlardır.¹⁵

Savaş zamanlarında âyanlardan sık sık asker talep ediliyordu. Âyanlar hükümetin bu isteğini genellikle yerine getiriyor bazen de yerine getirmiyorlardı. Âyanlardan asker istendiğinde genellikle gönderilecekleri askerlerin başında bulunmaları isteniyordu. Konu ile ilgili olarak Kocaeli mutasarrıfına 4 Şubat 1812 tarihinde gönderilen kâimede Gekboza/Gebze Âyanı Ahmed Ağa'nın geçen seneki sefer sırasında gösterdiği gayretin takdir edildiği ve bu sene bahar mevsiminde orduya fazlaca askere ihtiyaç olduğu belirtilerek Ahmed Ağa'nın kazasından ve çevresinden kendisi de bizzat askerlerin başında olduğu halde fazlaca piyade asker ile orduya katılması hususunda kendisine gerekli yazının yazılması ve hatırlatmaların yapılması istenmiştir.¹⁶

Âyanlar devlete karşı vazifelerini yerine getirmediğinde ve isyan ettiklerinde üzerlerine asker gönderilerek tedip ediliyorlardı. Âyanların tedibi için vilayetin valisi, sancağın mutasarrıfı veya diğer âyanlar görevlendirilebiliyordu. Âyanların her türlü hareketi vilayet ve sancağın yöneticilerince takip ediliyor, isyan hazırlığı içerisinde iseler bu durum hükümete bildiriliyordu. Kocaeli sancağı sınırları içerisinde bulunan Pazarköyü/Orhangazi âyanının da böyle bir hazırlık içinde olduğu ayniyat defterindeki bir kayıttan anlaşılmaktadır. Pazarköyü idari açıdan Hüdavendigâr sancağına bağlı olmakla birlikte iktisadi ve sosyal bakımdan Kocaeli ile iç içe geçmiş bir yeri. Burada âyanlık yapan Esad Bey ile hükümetin arasının açılması Osmanlı Rus Savaşı sırasında kendisinden 250 nefer asker talep edilmesi sırasında yaşanmıştır. Esad Bey bölgedeki Kalyoncu isyanını bahane ederek savaşa asker göndermemiştir. Bunun yanında kendisine verilen görevleri yerine getirmekte isteksiz davranmış ve halka zulmetmeye başlamıştır. Esad Bey'in bu tavırları kendisinin tedip edileceğinin habercisi idi.¹⁷ Kendisinin cezalandırılacağını anlayan Esad Bey Pazarköy etrafına kale ve kuleler yaparak kendisini koruma altına almaya çalışmıştır. Esad Bey'in bu faaliyetleri ayniyat defterindeki 13 Mart 1812 tarihli kâimede konu edilmektedir. Bu kâimeye göre, Pazarköyü Âyanı Esad Bey'in bulunduğu yerin etrafına hendekler kazdığı, kale ve kule inşa ederek buralara toplar koyduğu hususu Kocaeli mutasarrıfı tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. İstanbul'dan mutasarrıfı gönderilen kâimede, Esad Bey'in düşmandan korunma bahanesi ile kazdığı hendeklerin, yaptığı kalenin ve kurduğu kulenin ve buralara koyduğu topların amacının ne olduğunun gayet iyi bilindiği, müdahale için zamanın ve mevsimin şu an için uygun olmadığı ifade edilerek şimdilik buna sükût edildiği, benzer şekilde Kalyoncu'ya da göz yumulduğu belirtilmektedir. Esad Bey'in tavırları böyle iken kâimede kendisine Seksonculuk payesi verildiğinden bahsedilmektedir. Esad Bey'in tedibi hakkında bu aralar bir emr-i şerif çıkmasının başka bazı problemlere ve dedikodulara sebep olacağı ifade edilerek mutasarrıftan şimdilik bu âyanlardan istifade etmeye çalışması ve duruma göre hareket etmesi istenmiştir.¹⁸ Esad Bey'in Yalakabad ve Pazarköy çevresine kazdığı hendeklerin Rumeli'deki dağlı eşkıyasının kullandığı bir metot olduğu bilinmektedir. Kazdığı hendekler, inşa ettiği kale ve kuleler Esad Bey'i kurtaramamış ve kendisi hakkında çıkan idam fermanından sonra Esad Bey Pazarköy'den firar etmiş ancak 1813 yılında Mısır'da yakalanarak idam edilmiştir.¹⁹

Âyanlığın güçlenmesinin en önemli nedenlerden biri devletin ihtiyaç duyduğu zamanlarda âyanlardan asker talep etmesi idi. İstenen bu askerlerin sayısı bazen iki üç bini buluyordu.²⁰ Âyanlar istenen askerlerin tamamını gönderemediği gibi bazen de işe yaramayan askerler gönderiyor bu da ordunun başarısızlığına neden oluyordu. Âyanlar bazen kendilerinden istenen asker sayısını fazla bularak bunun bir kısmının affını istiyorlardı. Bu hususta bir talep 1812 yılında Karamürsel

¹³ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 303.

¹⁴ Özkaya, age., s. IX.

¹⁵ Yuzo Nagata, Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. IX.

¹⁶ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 25, 26.

¹⁷ İbrahim Serbestoğlu, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı 1812-1813", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu-III, 25-27 Mart, 2016, C. 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, No: 38, Kocaeli 2017, s. 913.

¹⁸ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 71

¹⁹ Serbestoğlu, agm., s. 916.

²⁰ Nagata, age., s. 49

Ertan GÖKMEN

âyanından gelmiştir. Dergâh-ı Âli Kapucubaşlılarından Karamürsel âyanı olan Osman Bey'den yanına 500 asker alarak orduya katılması istenmiş ise de adı geçen âyan bu kadar asker ile orduya katılmaya gücünün olmadığını, istenilen askerden 150 kadarının affının mümkün olup olamayacağını sormuştur. Osman Bey'in bu isteği ordunun askere şiddetle ihtiyaç duyduğu zamanda olmasına rağmen kabul edilmiştir. Bu olumlu cevaba rağmen benzer isteklerin diğer âyanlardan gelmesinden korkulmuştur. Şayet bu husus diğer âyanlar tarafından duyulursa kendisinden 450 nefer asker istenen âyan 200, 800 nefer istenen âyan ise 400 nefer ile orduya katılmak isteyecektir. Bu ise sefer işlerinin istenilen şekilde yerine getirilmesini engelleyecektir. Osman Bey'in isteğinin belirtilen şekilde bazı mahsurları varsa da isteğinin kabul edildiğinin kendisine gizlice söylenmesi ve bu uygulamadan diğer âyanların haberdar olmaması için gereken hassasiyetin gösterilmesi hususunda 14 Mart 1812 tarihinde Kocaeli mutasarrıfına kaime gönderilmiştir.²¹

Devlet âyanlardan asker istediğinde bu askerlerin başında kendilerinin başbuğ olarak bulunmasını istiyordu. Bir vilayet veya sancaktan asker talep edildiğinde istenen asker sayısı kazalara ve nahiyelere taksim ediliyordu. Bu taksimat sonrasında âyanlardan bu askerleri hazırlamaları ve başlarında da başbuğ olarak bulunmaları isteniyordu. Bu istek hissesine az asker düşen kaza âyanları tarafından çok da olumlu karşılanmıyordu. Âyanların bizzat askerlerinin başında bulunmaları, uzun zaman buldukları yerden ayrılmaları ve işlerinin başından uzak kalmaları anlamına geliyordu. Âyanın uzun süre seferde bulunması kazandıkları güç ve nüfuzun zamanla azalmasına neden olabiliyordu. Kocaeli sancağından Varna Savaşı için asker istendiğinde bazı âyanların askerlerin başında bulunması gerekip gerekmediği hususu gündeme gelmiştir. Ayniyat defterindeki konu ile ilgili kayda göre, Kocaeli sancağından Varna muhafazası için âyanları başbuğluğunda 1000 nefer piyade asker gönderilmesi istenmiş olup bunlardan İznikmid kazasına düşen hissenin birkaç gün içinde ihraç edileceği, taksimat defterine göre diğer kazalardan bazısına on bazısına on beş asker düştüğü, bunların başında âyanlarının bulunmasına gerek olup olmadığı hususunda Kocaeli mutasarrıfı tarafından Bâb-ı Âli'ye bir tahrirat gönderilmiştir. Mutasarrıfın, yazısında belirttiği hususlar hükümet tarafından değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeye göre, birkaç seneden beri Anadolu tarafından gönderilen askerlerin başında başbuğlarının bulunmadığı, bu yüzden bu askerlerin görevlendirildikleri yerde durmadığının ve büyük kısmının firar ettiğinin tecrübelerle sabit olduğu, Anadolu tarafından gönderilecek askerlerin başında başbuğlarının bulunması konusunda serdar-ı ekrem tarafından emir verildiği belirtilmiştir. Hükümet, serdar-ı ekremin emrine rağmen yaşanan tecrübeleri de dikkate alarak on, on beş asker istenen kazaların âyanları ile sefere katılmalarına gerek olmadığını, bu kazalardan birkaç âyan seçilerek bunların yanlarına yakınlarındaki kazalara ait askerleri de alarak sefere katılmalarının mümkün olabileceğini belirtmiş ve asker sevkinin belirtildiği şekilde yapılması hususunda Kocaeli mutasarrıfına 29 Mart 1812 tarihinde mektup göndermiştir.²² Defterdeki konu ile ilgili kayıttan anlaşılacağı üzere, âyanların bizzat askerlerinin başında bulunmaları hususundaki ısrarın bir nedeni gönderilen askerlerin kaçmasını önlemek idi.

Bâb-ı Âli yukarıda zikrettiğimiz mektupta hissesine az asker düşen âyanların askerlerinin başında bulunmalarına gerek olmadığını belirtmesine rağmen 20 Nisan 1812 tarihinde Kocaeli mutasarrıfına gönderdiği mektupta Gekboza Âyanı Kapucubaşı Ahmed Ağa'nın bazı nahiyeler kendisine ilhak edilerek sefere katılmaya dair isteğine olumlu cevap vermemiş ve bu âyanın gerekli hazırlıklarını tamamlayarak kendi askerleri ile bir an evvel orduya katılmasını istemiştir.²³

Savaş için hazırlanan askerlerin ve lojistik malzemenin herhangi bir kayıp yaşanmadan savaş meydanına ulaştırılması önemli idi. Asker ile lojistik malzeme seferin yapıldığı yere kara ve deniz yoluyla ulaştırılabiliyordu. Bu iki yoldan hangisinin tercih edileceği doğal koşullara, mevsim şartlarına ve savaşın gidişatına göre değişebiliyordu. İster kara yoluyla ister deniz yoluyla olsun önemli olan savaş için gerekli kaynakların en kısa zamanda ve en az masrafla savaş meydanına ulaştırılması idi. Askerin deniz yolu ile sevki mümkün değil ise kara yoluyla da sevkiyat yapılabiliyordu. Ayniyat defterindeki bir kayıt tehlikeli bir durum söz konusu ise asker sevkinin yapıldığı yolun değiştirilebildiğini göstermektedir. Konuyla ilgili kayda göre, Kocaeli sancağı kazalarından padişah emri ile Varna'ya gönderilmesi istenen piyade askerlerden bir kısmının işkelelerde gemilere bindirilerek görev yerlerine gönderildiği Kocaeli mutasarrıfı tarafından Bâb-ı Âli'ye bildirilmiştir. Askerin Varna'ya deniz yolu ile gönderilmesi emredilmiş ise de derya mevsiminin girmesi sebebiyle asker sevkinde kullanılan gemilerin Karadeniz'de dolaşan düşman gemileri ile karşılaşma ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu ihtimal göz önünde bulundurularak sevki gerçekleştirilmemiş asker var ise bunların deniz yolu ile görev yerlerine gönderilmeyerek karadan İstanbul'a gönderilmesine dair 25 Nisan 1812 tarihinde Kocaeli mutasarrıfına mektup gönderilmiştir.²⁴

²¹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 73-74

²² BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 83, 84.

²³ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 108.

²⁴ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 114.

Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaeli Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası

Yeniçeriler İstanbul dışında taşrada da görev yapıyorlardı. Yeniçerilerin taşradaki en önemli görevi kale muhafızlığı idi. Şehirlerde ise yasakçılık yaparak şehirlerin inzibatından sorumlu idiler. Taşrada bulunan yeniçerilerin başında yeniçeri serdarı denilen komutan bulunurdu. Yeniçeriler içerisinde bir de maasız gönüllü yeniçeriler vardı. Bunlar şehir ve kasaba halkından seçilirler, yeniçerilik imtiyazlarından ve şerefinden istifade ederlerdi. Bu gibi yeniçeriler yeniçeri serdarının defterine kayıtlı idiler ve bu kayıt dolayısı ile yeniçeri serdarına belirli bir miktar para ve hediye verirlerdi.²⁵ Kocaeli sancağında da bir yeniçeri garnizonu bulunduğu ve buraya tayin edilen yeniçeri zâbitinin vazifesini yapamadığı ayniyat defterindeki bir kayıttan anlaşılmaktadır. 4 Mayıs 1812 tarihinde Kocaeli mutasarrıfına gönderilen kaimeye göre, İznikmid'de bulunan Dergâh-ı Âli yeniçeri zabiti olan Ser-Turnâî Sadullah Ağa yeni oluşturulacak olan serdengeçti bayrağı erlerini henüz tertip etmemiştir. Bunun yanında eski ağalar ile bayraktarlarını da idare ve zapta iktidarı bulunmamaktadır. Bu durum üzerine Yeniçeri Ocağı'ndan muktedit ve ocak kanunlarını bilir birinin hızlı bir şekilde gönderilmesi için Sekbanbaşı Ağa'ya tembih yapılması hususunda Kocaeli mutasarrıfı tarafından hükümete müracaatta bulunulmuştur. Bâb-ı Âli'den Kocaeli mutasarrıfına gönderilen kâimede ocağı idareye muktedit, liyakati her bakımdan ortada olan birinin İznikmid yeniçeri serdarı olarak tayin edilmesi ve gönderilmesi hususunda Sekbanbaşı'ya tembih yapıldığı belirtilmiştir.²⁶

Defterde yer alan askeri hususlardan bir diğeri eyaletlü yevmiyesinin tahsili ile ilgilidir. Defterdeki konu ilgili kayda göre, 1812 yılında Divan-ı Hümâyun ve Mektûbî-i Sadr-ı Âli halifelerinden Akif Bey padişah emri ile eyaletlü yevmiyesini tahsil için gönderilmiş ve vazifesini bir an önce tamamlayıp geri dönmesi istenmiştir. Bunun için Kocaeli sancağı mutasarrıfına ve diğer yerlerin yöneticilerine Akif Bey'in gidiş ve gelişi ile ve diğer işleri ilgili olarak kendisine yardımcı olunmasına dair 19 Şubat 1812 tarihinde mektup gönderilmiştir.²⁷

3- Şahısların Birbirleriyle Olan İşlerine Dair Kayıtlar

Ayniyat defterlerinde kamu görevlileri ile ilgili kayıtlar yanında özel kişilere ve bunların birbiri ile yaşadıkları problemlere dair kayıtlar da bulunmaktadır. Şahıslar bazen yerel mahkemelerde sorunlarına çözüm bulamadıklarında nihai çözüm için hükümete müracaat edebiliyorlardı. İmkânı olan kişilerden bazıları da bazen doğrudan hükümete müracaat ediyorlardı. Hükümete vatandaşlar tarafından bu şekilde bir müracaat vuku bulduğunda meselenin mahallinde çözülmesi için yerel yöneticilere yazılar gönderiliyordu.

Ayniyat defterlerinde bu şekilde hükümete müracaatta bulunan kişilerin problemlerinin çözülmesi için Kocaeli mutasarrıfına gönderilmiş mektuplar bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birine göre Enderun ağalarından Süleyman Paşa, Silahdârî Ahmed Ağa'nın hâssa silahşörlerinden Geyve Âyanı Ebubekir Ağa, Seyyid Memiş, Bostanzade İbrahim, Osman Efendizade Seyyid Molla Mehmed ve Karabacakoğlu İsmail, Abdurrahman ve Molla Ali isimli kişilerde senetle verdiği 2.500 kuruş alacağı bulunmaktadır. Süleyman Paşa Bab-ı Ali'ye verdiği arzualde bu paranın tahsil edilip kendisine teslim edilmesini istemiştir. Bu istek Bâb-ı Âli tarafından 23 Şubat 1812 tarihli mektupla mutasarrıfa bildirilmiş ve paranın tahsil edilip İstanbul'a gönderilmesi mutasarrıftan istenmiştir.²⁸

Defterde miras konuları ile ilgili üç kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birine göre, hazine kitabeti görevinde istihdam edilmiş olup şu anda Kocaeli mutasarrıfının yanında çalışan Mustafa Efendi, müteveffa Karahişârîzâde Said Bey'in yetimlerinin işlerini görmek için nazır tayin edilmiştir. Yetimlerin vasiyesi ve Mustafa Efendi'nin kız kardeşi olan Fatıma Hatun yetimlere ait iltizam ve akar işlerinin görülmesi için Mustafa Efendi'nin İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini belirten bir arzualı hükümete sunmuştur. 14 Nisan 1812 tarihinde hükümet Kocaeli mutasarrıfına gönderdiği mektupta mutasarrıftan, nazır Mustafa Efendi'yi beş on günlüğüne yetimlerin işlerini görmesi için İstanbul'a göndermesini istenmiştir. Mektupta Mustafa Efendi'nin işlerini bitirdikten sonra Kocaeli'ye döneceği belirtilmiştir.²⁹

Bir başka miras konusu ile ilgili 2 Mayıs 1812 tarihinde İznik kadısına ve ayanına bir mektup gönderilmiştir. Bu mektuba göre, İznik kazasına bağlı Sulaz köyü sakinlerinden olup bir süre önce vefat etmiş olan Hamîreci Feyzullah'ın küçük oğlu Mehmed'in aynı köyde oturan kardeşi Hasan Beşe'de mahkeme kararı ile 443 kuruş alacağını tahsile ve babasından kendisine intikal eden köydeki ev, bahçe ve diğer emlak ve akarlarını satmaya mahkeme tarafından Mustafa Efendi vekil tayin edilmiştir. Vekil tayin edilen Mustafa Efendi'nin belirtilen miktar parayı tahsilinde ve zikredilen

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 324, 325, 327, 330

²⁶ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 123.

²⁷ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 48.

²⁸ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 51.

²⁹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 102.

gayrimenkulleri zapt edip satmasında kendisine yardımcı olunması kadı ve âyandan talep edilmiştir.³⁰

Miras konularına dair 3 Mayıs 1812 tarihinde İznikmid Gümrükçüsü'ne gönderilen mektuba göre ise aslen İstanbul Koca Mustafapaşa yakınında oturan Seyyid Abdi, bir süre önce Kocaeli sancağında vefat eden kayın pederinden kendisine intikal eden eşyanın İstanbul'a getirilmesi için çoluk çocuğu ile İznikmid tarafına gitmiş ise de İznikmid gümrükçüsü tarafından kayın pederinden intikal eden eşyaların nakline ve kendilerinin İstanbul'a gitmelerine engel olduğu Seyyid Abdi tarafından verilen dilekçede ifade edilmiştir. Bu dilekçe üzerine Bâb-ı Ali İznikmid Gümrükçüsü'ne bir mektup göndermiş ve mektupta Seyyid Abdi ile çoluk çocuğunun İstanbul'a gelmesine ve eşyalarını getirmelerine engel olunmaması istenmiştir.³¹ Özel şahıslara dair kayıtların tamamı mali konularla ilgili olup bunlardan üçü mirasa biri de alacak verecek konularına dairdir.

4- İstanbul'un İaşesine Dair Kayıtlar

İstanbul günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de kalabalık nüfusu ile dünyanın önemli büyük şehirleri arasında yer alıyordu. Devleti idare eden bürokratlarla devletin merkezi ordusu olan kapıkulu askerleri bu şehirde yaşıyordu. Bu kadar kalabalık bir nüfusu barındıran bir şehrin iaşesinin herhangi bir aksaklığa meydan vermeden sağlanması önemli bir organizasyonun yapılmasını gerekli kılıyordu. Merkezi yönetim şehrin ihtiyaçlarını karşılamak için hangi şehrin hangi maddeleri göndermesi gerektiğini tespit ediyor ve bu maddeleri bu şehirlerden zamanında göndermesini istiyordu. İstanbul'un ihtiyacı olan hububat Eflak ve Boğdan'dan, Tuna çevresinden, Karadeniz'in Rumeli yakasındaki iskelelerden, Trakya'dan, Ege'nin Rumeli sahillerinden, Anadolu'da Kocaeli, Karesi, Bursa, Gediz havzası, Bakırçay ovası gibi yerlerden geliyordu. Kıtık ve darlık zamanlarında Keefe'den, Trabzon ve Samsun iskeleleri yoluyla da Erzurum ve Sivas'tan hububat getiriliyordu.³² İstanbul'un iaşesine verilen önem dolayısı ile 25 Ekim 1793 tarihinde Zahir Nezareti kurulmuştur. Bu nezaret İstanbul'un zahire işlerini her yönüyle düzenleyen iktisadi bir devlet kuruluşu idi. Nezaretin üstlendiği işleri yerine getirebilmesi için ayrıca bir bütçesi vardı.³³

İstanbul'un iaşesinin temininde ulaşımın kolay olması nedeniyle İzmit ve Marmara sahillerinde bulunan şehirler ile Tekirdağ'ın önemli bir yeri vardı. Şehrin buğday ve arpa ihtiyacının yanında un ihtiyacının bir kısmı Karamürsel, Çalidere ve Değirmendere'den temin ediliyor ve bunlar İznikmid ve Karamürsel iskelelerinden İstanbul'a gönderiliyordu. Bölgede yetiştirilen tahıl, sebze ve meyve gibi ürünler ile Anadolu'dan gelen gıda maddeleri İzmit iskelesinden deniz yolu ile Gebze üzerinden de karayolu ile İstanbul'a ulaştırılıyordu. Anadolu taraflarından gelen canlı hayvanlar ise Gebze üzerinden karayolu ile İstanbul'a sevk ediliyordu.³⁴ İstanbul'a gelen mallar için düşük narh belirlenmesi başkente gönderilen gıda maddeleri ile hayvanların yol üzerinde tüccarlara ve muhtekirlere daha yüksek fiyatla satılmasına neden oluyordu. Bu durum İstanbul'a gelen mal miktarında azalmaya, dolayısı ile kıtlığa ve fiyatların yükselmesine neden oluyordu. Bu durumun önüne geçilmesi için İstanbul'a gönderilen malların geçtiği yol üzerinde bulunan şehir ve kazaların yöneticilerine uyarılar yapılıyordu. Bu hususta Kocaeli kadısına ve yöneticilerine yapılan uyarılar bulunmaktadır.³⁵

17. yüzyılda olduğu gibi XIX. yüzyılda da Kocaeli sancağı yöneticilerine İstanbul'un ihtiyaçlarının temininde aksama olmaması için gerekli uyarılar yapılmıştır. Çalışmamıza kaynaklık eden ayniyat defterinde de Kocaeli mutasarrıfına bu hususlarda gönderilmiş iki mektup bulunmaktadır. 30 Nisan 1812 tarihinde Kocaeli mutasarrıfına gönderilen mektupta, şu sıralar İstanbul'da un azlığı sebebiyle ekmek sıkıntısı çekildiği belirtilerek İstanbul'a fazlaca un gönderilerek ahalinin sıkıntısının giderilmesi gerektiği ifade edilmiş ve Anadolu taraflarından İznikmid'e un getiren kişilere zorluk çıkarılmayarak bu unların bir an evvel İstanbul'a nakledilmesi hususunda görevli kişilere yardımcı olunması istenmiştir.³⁶ Mutasarrıfa gönderilen bu ilk mektuptan 11 gün sonra 11 Mayıs 1812 tarihinde hükümet tarafından Kocaeli mutasarrıfına gönderilen mektupta Kocaeli taraflarına Anadolu taraflarından un geldikçe bunların İstanbul'a sevk edileceğine dair mutasarrıf tarafından gönderilen yazıdan memnun olduğu belirtilmiş ve un meselesi tekrar ele alınarak İstanbul'da bu hususta sıkıntı yaşandığı ifade edilerek İstanbul'a un getiren kervanların sevk ve irsalinde gerekli gayretin

³⁰ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 122.

³¹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 122.

³² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi", II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi-İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. İstanbul, 2014, s. 103, 113, 114.

³³ Tefik Güran, "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1739)", 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayınları, İstanbul, 1998, s. 17, 18.

³⁴ Gök-Kırca, agm, s. 1690, 1692, 1696,

³⁵ Gök-Kırca, agm., s. 1692, 1693, 1694.

³⁶ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 118.

Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaili Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası

gösterilmesi istenmiştir.³⁷ Bu kayıtlar Anadolu taraflarından gelen gıda maddelerinin İstanbul'a kara ve denizyolu ile ulaştırılmasında Kocaeli'nin önemli aktarma noktası olduğunu göstermektedir.

5- Hizmet-i Mübaşiriye Bedeline Dair Kayıtlar

Ayniyat defterinde Kocaeli ile ilgili kayıtlardan ikisi hizmet-i mübaşiriye ile ilgilidir. Tanzimat öncesinde devlet tarafından görülmesi gereken bir iş için taşraya gönderilen memura mübaşir deniyordu. Devlet bir iş için gönderdiği bu kişilerin masraflarını merkezi hazineden ödemezdi. Bu kişilerin yol ve diğer masrafları gittikleri yerlerin ahalisine dağıtılarak tahsil edilirdi. Bu tür masraflar tevzi defterlerine kaydedilirdi.³⁸ Ayniyat defterinde konu ile ilgili bir kayda göre, padişahın doğum gününü müjdelemek için Kocaili sancağına giden Mehmed Ali Beğ'in şehre varışı Hüsrev Paşa'nın Dersâdet'e dönüş zamanına tesadüf ettiğinden emr-i şerif kazalara ulaştırılmadan ve içeriği duyurulmadan Mehmet Ali Beğ İstanbul'a dönmüştür. Mehmet Ali Beğ'in yaptığı hizmete karşılık alması gereken mübaşir bedeli kazalara dağıtılamamış ve Mehmed Ali Beğ bu parayı alamadan eli boş ve üzgün olarak İstanbul'a dönmüştür. Kocaili mutasarrıfına gönderilen mektupta zikri geçen hizmet-i mübaşiriye kazalara dağıtılması, tahsil edilmesi ve İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.³⁹ Bu mektup üzerine Kocaeli mutasarrıfı mübaşiriye bedelini toplamaya başladığını bir yazı ile hükümete bildirmiştir. Hükümet de Kocaili mutasarrıfına gönderdiği 15 Şubat 1812 tarihli mektupta vilâdet-i hümayunu tebşir için gönderilen hademe-i Devlet-i Aliyye'den Mehmed Ali Beğ'in hizmet-i mübaşiriyesinin tahsiline başlanmasından ve Gekboza Âyanı Ahmed Ağa'nın fazla miktar asker ile ordu-yı hümayuna katılması hususunda yapılan teşvikden dolayı memnuniyet duyulduğu ifade edildikten sonra zikri geçen ayanın nevrızda orduda bulunmasının sağlanması için gereken gayretin gösterilmesi istenmiştir.⁴⁰

B-Kocaeli Sancağına Dair Kayıtların Transkripsiyonu

Trabzon Valisi ve Kocaili Mutasarrıfı Aziz Paşa Hazretlerine⁴¹

Tebşir-i vilâdet-i hümayûnu mutazammın şeref-rîz ve sudûr olan evâmîr-i şerîfedan bâ-irâde-i seniyye-i hümayûn Kocaili sancağı emr-i şerîfî verilmiş olan hademe-i Devlet-i Aliyye'den Mehmed Ali Beğ bendeleri ol-cânibe 'azîmet etmiş ise de Hüsrev Paşa Hazretleri'nin Dersâdet'e 'azîmetleri vaktine tesâdüf birle emr-i şerîf-i mezkûr kazâlara ihrâc ve me'âl-i münîfî i'lân olunmaksızın mîr-i mûmâ-ileyh lâzım gelen hizmetine dest-res olamayarak me'yûsen Dersâdet'e 'avdet edüb ancak mîr-i mûmâ-ileyh emekdâr-ı Devlet-i Aliyye ve savb-ı hâlisânemize şiddet ... ve iltimâsı derkâr ve istihsâl-i esbâb-ı vefâhiyeti matlûb-ı hulûsverî idüğü bedîdâr olmağla mîr-i mûmâ-ileyh bendelerinin lâyük ve münâsibi vecihle iktizâ eden hizmet-i mübâşiriyesini kat' ve kazâlara tevzî' birle tahsil ve irsâli husûsuna himmet buyurmaları siyâkında mektûb. 13 Muharrem 1227/28 Ocak 1812.

Kocaili Mutasarrıflığına⁴²

Taraf-ı hâlisânemizde derkâr olan sıdk ve hulûslarını hâvî ve muktezâ-yı me'mûriyet-i düstûrîleri üzre Dersâdet'ten hareket birle İznikmid'e vâsıl oldukları ifâdesini muhtevî bu def'a resîde câ-yı vürûd olan tahrîrât-ı şerîfeleri mezâyâsı rehîn-i ittîlâ-ı hulûsverî olub bu vecihle ibraz-ı hulûs-ı meveddete himmet ve savb-ı me'mûriyetlerine vusûllerini iş'âra siyâdetleri mahzûziyet-i hulûsânemiz olmuşdur. Taraf-ı müşîrîlerine mine'l-kadîm derkâr bedîdâr olan muvâlât-ı hakîkiye-i hâlisânemiz nezd-i âlîlerinde vâreste-i kayd inbâ ve ol mebhasde tehiyye-i mukattaâtı beyâniyeye hâcet olmadığı celi ve rû-nümâ olmağın müceddeden ifâde-i hâl ve istifsâra hâtîr-ı sevâdete iştîmâlleri siyâkında mektûb. 16 Muharrem 1227/31 Ocak 1812

Trabzon Valisi ve Kocaili Mutasarrıfına⁴³

Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlılarından Gekboza a'yânı Ahmed Ağa bendelerinin geçen sene hizmet-i seferiyede gayreti zuhûruna mebnî işbu sene-i mübâreke evvel-i bahârında dahi külliyyetlü piyâde 'askeriyle ordû-yı hümayûna me'mûriyeti husûsu cânib-i hazret-i serdâr-ı ekremiye emr ve iş'âr buyurulmuş olmak mülâbesesiyle kazâ-i mezbûrdan ve dâ'iresi etbâ'ından piyâde olarak külliyyetlü 'asker tertîb ve ma'îyyetine istishâb ve bi'n-nefs ordû-yı hümayûna 'azîmete sür'at şitâb eylemek üzere şimdiye hâzır ve âmâde bulunması için a'yân-ı mûmâ-ileyhe hitâben başka ve taraf-ı sa'âdet-

³⁷ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 129.

³⁸ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 592

³⁹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 19.

⁴⁰ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 38.

⁴¹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 19.

⁴² BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 21, 22.

⁴³ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 25, 26.

lerinden buyuruldu tahrîr ve kâr-güzâr mübâşir ta'yîniyle nevrûz-ı firûzda mûmâ-ileyhin ordû-yı hümâyûna i'zâmına himmet olunmak bâbında cenâb-ı düstûrîlerine hitâben başka evâmîr-i aliyye ısdâr ve savb-ı müşîrîlerine tisyâr kılındı. Zât-ı sa'âdet eyâletleri esdikâ-yı vüzerâ-yı 'izâm-ı Devlet-i Aliyye ve hayır-hahâne vükelâ-yı fihâm-ı saltanat-ı seniyyeden oldukları cihetden bu bâbda cânib-i müşîrîlerine temhîd-i mukaddemât-ı ihtâriyeye hâcet yoğise dahi ma'lûm-ı sa'âdetleri olduğu üzere lede'l-hâce ordû-yı hümâyunda 'asâkir-i kesîrenin vücûdu vufûretle bir emr-i mefrûz idüğü beyândan müstağni ve a'yân-ı mûmâ-ileyhin sebki eden yararlık ve gayreti cihetiyle evvel-i bahar için ol vecihle me'mûriyeti emr ve iş'âr-ı vekâletpenâhî muktezâsından ve emr-i şerîf-i mezkûr mantık ve muktezâsı üzere savb-ı sa'âdetlerinden mü'ekked buyuruldu tahrîri ve mukaddem mübâşir tesyîriyle a'yân-ı mûmâ-ileyhin ol vecihle nevrûz-ı firûzda ordû-yı hümâyûna tahrîk ve i'zâmı esbâbının istihsâline himmet buyurmaları siyâkında kâime. 20 Muharrem 1227/4 Şubat 1812.

Trabzon Valisi ve Kocaili Sancağı Mutasarrıfına⁴⁴

Hademe-i Devlet-i Aliyye'den Mehmed Ali Beğ'in vilâdet-i hümâyûn hizmet-i mübâşiriyesinin tahsîli husûlüne ikdâm olduğunu hâvî Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlılarından Gekboza kazâsı a'yânı Ahmed Ağa bendelerinin kazâ-i mezbûrdan ve dâ'iresi etbâ'ından külliyetlü piyâde 'askeriyle ordû-yı hümâyûna me'mûriyetine dâ'ir şeref-yâfte sudûr olan emr-i âlî savb-ı sa'âdetlerine lede'l-vürûd mûmâ-iley buyuruldu tahrîr ve mübâşir ta'yîniyle emr-i şerîf-i mezkûr tesyîr ve te'kidât-ı lâzime tastîr buyurulmuş olduğu ifâdesini muhtevî mukaddem ve muahhar resîde-câ-yı vusûl olan tahrîrât-ı şerîfeleri mezâyâsı ittîlâ-ı hulûsânemizle muhât ü meşmûl olub infâz-ı emr ü irâde-i seniyyeye ihtimâm ve himmetleri vesîle-i mahzûziyet olmuştur. Ordû-yı hümâyûn nevrûz-ı firûzda 'asâkir-i kesîrenin ... ve teksîri umûr-ı mefrûzadan ve bu bâbda etrâf-ı sa'âdetlerinden temhîd-i mukaddemât-ı beyânîyeye hâcet olmadığı hâlât-ı vâzıhadan olmağla muktezâ-yı müşîrîleri üzere bundan böyle dahi te'kidât-ı lâzimenin icrâsıyla a'yân-ı mûmâ-ileyhin ber-mantûk-ı emr-i şerîf-i pâdişâhî ol vecihle külliyetlü piyâde 'askeriyle nevrûz-ı firûzda ordû-yı hümâyunda mevcûd bulunmak üzere tahrîk ü i'zâmı husûsuna himmet ve mîr-i mûmâ-ileyhin hizmet-i mübâşiriyesinin bir gün evvel tahsîl ve tesyîli emrine bezl-i cell-i miknet buyurmaları siyâkında kâ'ime. Gurre-i Safer sene 1227/15 Şubat 1812.

Kocaili Mutasarrıfına, Ankara Sancağı Mutasarrıfına ve Taraklu Ayanına ve Nalluhan Ayanına ve Beğpazarı Ayanına Başka Başka⁴⁵

Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn ve Mektûbî-i Sadr-ı Âlî hulefâsından Akif Beğ bendeleri bâ-emr-i âlî eyâletlü yevmiyesi tahsîline ta'yîn ve i'zâm kılınmış olub me'mûriyet-i mezkûrdan mevâdd-ı mu'tenâ-bahâdan ve kendüsü dahi hulefâ-yı mûmâ-ileyhin mütehhayyiz ve mu'teberlerinden olarak bir an akdem me'mûriyete 'azîmet ve ifâ-yı me'mûriyet ile 'avdeti matlûb olmağla mecbûl ve meftûr oldukları kadar ...mürüvvet-i zâtiye-i düstûrîleri üzere mîr-i mûmâ-ileyhin iyâb u zehâbına dâir ve sâ'ir vâkı' olan husûsuna müsâ'ade ve mu'âvenet-i düstûrîleri derkâr buyurulmak siyâkında mektûb. Fî 5 Safer Sene 1227/19 Şubat 1812.

Kocaili Mutasarrıfına⁴⁶

Enderun ağalarından Süleyman Paşa silahdârî Ahmed Ağa'nın hâssa silahşörlerinden Geyve a'yânı Ebubekir Ağa ve Seyyid Memiş ve Bostanzâde İbrahim ve Osman Efendizâde Seyyid Molla Mehmed ve Karabacakoğlu İsmail ve Abdurrahman ve Molla Ali nâm kimesneler zimmetlerinde cihet-i karz olmak üzere bâ-temessük iki bin beş yüz gurûş alacağı olduğu inhâ ve tahsîli husûsunu istid'â etmekle meblağ-ı merkûmun inzimâm-ı re'y-i müşîrîleri ve ma'rifet-i şer'le tahsîl ve Der-aliyye'ye irsâl ve tesyîli husûsuna himmet buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 9 Safer Sene 1227/23 Şubat 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁴⁷

Pazarköyü a'yânı Esad Beğ'in tahaffuz dâiyesiyle olduğu mahalde handek hafır ve kal'a ihdâs ve toplar ta'biye kule inşâ etmiş idüğü beyânıyla hakkında bir güne irâde zuhûr eder ise çâresine bakılacağını hâvî firistâde ve isrâ buyurulan şukka-i şerîflerine resîde-câ-yı mersûl ve mefhûm ve müeddâsına ittîlâ-ı hâlisânemiz ile meşmûl olmuştur. Bu makûle hâl ve hareketde olanların mişvârları ma'lûm ve ol vecihle kule ve kal'a inşâ etmeleri husamâdan tahaffuz dâ'iyesi sûretinde ise de tahtında nice fesâd ve mazarrât müstetir idüğü emr-i gayr-i ma'lûm olub ancak bunların te'dîb-

⁴⁴ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 38.

⁴⁵ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 48.

⁴⁶ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 51.

⁴⁷ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 71

Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaili Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası

leri icrâsı sûret-i vakt-i hâlin nezâketi hâciz olarak mevsimine ta'lîkan şimdiki hâlde ihtiyâr-ı sukût olunmakta ... el-yevm kalyoncu hakkında dahi iğmâz ile mu'âmele kılınmaktadır. Maa hezâ mîr-i merkûmun seksonculuk pâyesi olup şimdi hakkında bir gûna irâde zuhûr eder ise hudûs-ı gâile ihtimâlinde başka ba'zı gûne kıl ü kâl tekevünü dahi melhûz ve derkâr ve şu aralık bu misillüler olduğuna göre bâfîne (?) bu gibilerin kullanmak icâb ve maslahat idüğü bedîdâr olmağla cenâb-ı düstûrîleri dahi bu usûle ri'âyet ve her hâlde ifâ-yı muktezâ-yı kâr-ı şinâsiye mübâderet buyurmaları siyâkında kâ'ime. Fî 28 Safer sene 1227/13 Mart 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁴⁸

Dergâh-ı Kapucubaşlılarından Karamürsel a'yânı Osman Beğ bendeleri beş yüz nefer 'asker istishâbıyla bi'n-nefs ordû-yı hümâyûna me'mûr kılınmış ise de a'yân-ı mûmâ-ileyhin ol mikdâr 'asker ile 'azîmete kudreti olmadığı beyânıyla 'asâkir-i mezkûrenin yüz elli neferinin afvıyla ma'dâ üç yüz elli nefer ile bi'n-nefs 'azîmete erzânî kılınmasını istihâm etmiş olduğu tahrîrât vâride-i müşîrilerinde muharrer olup her ne vecihle olur ise olsun ordû-yı hümâyûnda 'asker ihtiyâcı lâzımeden olduğundan tahrîr-i müşîrîleri üzre yüz elli neferinin afvıyla üç yüz elli nefer ile 'azîmet eylemesi bâbında emr-i 'âlî ısdârı ta'mîm olunmuş iken bu husûs me'mûrîn-i sâireye dahi sirâyet ederek dört yüz elli nefer ile me'mûr olan iki yüz neferinin ve sekiz yüz nefer ile me'mûr kılınanın dört yüz neferinin afv ve tenzîlini istid'âdan hâli olmayacağı ve bu keyfiyet maslahat-ı seferiyyeye îrâs-ı halel edeceği zâhîr ve mütebâdir-i hâtır olmağla 'ayân-ı mûmâ-ileyhin kemâ-kân beş yüz neferi bi'l-istishâb 'azîmete şitâb eylemesi bâbında isti'câli hâvî eğerçi bir kıt'a emr-i 'âlî ısdâr ve irsâl ve tisyâr ile 'azîmete iktidârı olmadığından istid'âsı veçhile yüz elli neferden sarf-ı enzâr olunarak üç yüz elli nefer ile 'alâ eyyi hâlin hareket ve 'azîmet eylemesi 'ayân-ı mûmâ-ileyhe ber-vech-i hâfî tarafınızdan ifâde ve inhâya ve keyfiyetin sâ'ir me'mûrîne âgâh olmaması esbâbının istihâline dikkat eylemesi husûsunu tebyîn ve te'kîde himmet buyurmaları siyâkında kâ'ime. Fî 29 Safer Sene 1227/14 Mart 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁴⁹

Havza-i hükûmet-i müşîrilerinde olan Kocaili sancağından Varna muhâfazası için a'yânları başbuğluğuyla müretteb ve matlûb olan bin nefer piyâde 'askerden nefis-i İznikmid kazâsı hissesine isâbet eden 'asâkirin çend rûz zarfında ihrâc olunacağını mübeyyin verilen i'lâm Der-aliyye'ye irsâl olunub sâ'ir kazâların i'lâmları dahi tevârüd eyledikçe gönderileceği ve 'asâkir-i matlûbeden tak-sîm-i defter mûcibince ba'zı kazâyâ on ve ba'zısına on beş nefer isâbet edüb bu sûrette a'yânlarının 'azîmetleri iktizâ eder mi etmez mi her vecihle irâde-i seniyyeye te'allük eder ise iş'âr olunması husûslarını hâvî bu def'a firistâde ve ib'âs buyurulan tahrîrât-ı şerîfelerin vârid ve vâsıl ve mefhum ve mezâyâsına ittîlâ-ı hâlisânemiz muhît u şâmil olup 'asâkir-i mürettebenin ihrâcları husûsunda derkâr olan himmetleri bu def'a memnûniyet olmuşdur. Ma'lûm-ı müşîrîleri olduğu üzere birkaç senedir ki Anadolu cânibinden sefer-i hümâyûna me'mûr olan 'asâkirin ekseri başbuğ ma'iyyetiyle 'azîmet eylediğinden me'mûr oldukları mahallerde devâm-ı sâbitleri olmayub ekseri firâr edecekleri mevâdd-ı mücerrebeden olduğuna binâ'en bu sene-i mübârekede Anadolu cânibinden ordû-yı hümâyûna me'mûr olan 'asâkirin a'yânları başbuğluğuyla 'azîmet etmeleri taraf-ı hazret-i serdâr-ı ekremîden irâde buyurulmuş olmağın, binâ'en aleyh işbu 'asker-i mürettebenin me'mûriyetleri ... dahi a'yânları başbuğlukları tasrîh olunmuş olup ancak tahrîrleri veçhile on on beş nefer ile her bir kazâ a'yânının 'azîmeti münâsib olmamağla bu takdirce kazâ a'yânlarından birkaç a'yân intihâb olunmasına ve kendü ve kazâsı 'asâkirinden ma'dâ kurb ve civârında olan kazâlarla 'asâkiri dahi ânın ma'iyyetine terfîk kılınsa bu cihetle hem kazâlar 'asâkirinin cümlesi a'yân ma'iyyetiyle gitmiş ve hem irâde-i serdâr-ı ekremî dahi icrâ olunmuş olacağı mütebâdir-i hâtır olmağla bu sûrette nezd-i müşîrîlerinin dahi tasvîb buyurulur ise bu husûsu ber-vech-i muharrer bir hüsn-i râbita tahtına idhâl ile 'asâkir-i mürettebenin serî'ân ve 'âcilen yerlerinden ihrâc ile bir kadem akdem savb-ı me'mûriyetlerine îsâlleri husûsuna bezl-i himmet buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 15 Rebû'l-evvel Sene 1227/29 Mart 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁵⁰

Dergâh-ı âlî gediklülerinden Süleyman Ağa'nın Kocaili sancağında(nın) hâvî (olduğu) Çay kazâsında bâ-berât-ı âlî mutasarrıf olduğu ze'âmetini 222 ve 226 senelerine mahsûben Adapazarlı Osmân Ağa'ya ihâle ve iltizâm etmiş olup ancak ze'âmet-i mezkûrun bedel-i iltizâmı olan meblağ mümâ-ileyden birkaç def'a talep etmiş ise de edâda te'allül ve muhâlefet eylediğini inhâ ve gedüklü-yi mümâ-ileyh bu def'a ordû-yı hümâyûna me'mûr olup 'azîmet edeceğine binâ'en meblağ-ı

⁴⁸ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 73-74

⁴⁹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 83, 84.

⁵⁰ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 86.

mezkûrun tahsîlini istîrhâm ve istîd'â etmeğîn ze'âmet-i mezkûrenin bedel-i iltizâmı olan meblağ her ne ise mûmâ-ileyh Osman Ağa'dan tahsîl ve ağa-yı mûmâ-ileyh tarafına irsâl ve tesyîli husûsuna bezl-i cell-i himmet buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 17 Rebîü'l-evvel Sene 1227/31 Mart 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁵¹

Karahisârîzâde müteveffâ Sa'id Beğ'in eytâmının umûr ve husûsları rü'yetine taraf-ı şer'den nâzır ta'yîn olunub hazîne kitâbet-i müşîrîlerinde istihdâm ile el-yevm mâ'iyet-i sa'âdetlerinde olan Mustafa Efendi bendelerinin eytâm-ı mezbûrların iltizâmât ve 'akârlarının rü'yet ve tanzîmi için Der-aliyye'ye irsâli ve beş on gün zarfında eytâm-ı merkûmların muktezî olan umûr ve husûslarını rü'yet ile yine savb-ı müşîrîlerine i'zâmı husûsu eytâm-ı merkûme vâlideleri ve vasiyyeleri olub merkûm Mustafa Efendi bendelerinin hemşiresi olan Fâtıma Hâtun tarafından bâ-arz-ı hâl inhâ ve istîd'â olunmağla eytâm-ı mezbûrenin muktezî olan umûr ve husûslarını rü'yet zîmnında merkûm bendelerinin çend rûz Der-aliyye'de ikâmet ve iktizâ eden husûsâtı rü'yet için 'azîmeti husûsuna izin ü ruhsat i'tâ buyurulmak me'mûliyle mektûb. Fî Gurre-i Rebîü'l-âhir. Sene 1227/14 Nisan 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁵²

Gekboza a'yânı Kapucubaşı Ahmed Ağa bendeleri ba'zı nâhiyeler ma'iyetine ilhâk kılınarak sefer-i hümâyûna 'azîmet eylemesini istîd'â etmiş ise de ağa-yı mûmâ-ileyhin istîd'âsına müsâ'ade olunmayarak takviye-i nüfûz-ı müşîrîleri irâdesiyle savb-ı sa'âdetlerine gönderilen emr-i âlî nemika-i hâlisânemizin vusûlüne ve muktezâ-yı me'mûriyeti üzere harekete ibtidâr edeceği ifâdesinden bahisle a'yân-ı mûmâ-ileyhin takdîm eylediği ma'rûzâtı irsâl olduğunu hâvî bu def'a firistâde ve isrâ buyurulan tahrîrât-ı şerîfeleri ve mezâyâsı ma'rûzât-ı mersûme-i mezkûre mü'eddâsı rehîn-i ittilâ-ı hulûsveri olmuşdur. 'Asâkir-i me'mûrenin bir an akdem ordû-yı hümâyûna erişmeleri lâ-zimeden olmağın muktezâ-yı devlet-i zâtiyeleri üzere a'yân-ı mûmâ-ileyhin bir gün evvel ifâ-yı muktezâ-yı me'mûriyetlerine müsâra'at eylemesi esbâbının istihsâline bezl-i cell-i himmet buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 7 Rebîü'l-âhir Sene 1227/20 Nisan 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁵³

Kocaili sancağı kazâlarından bâ-emr-i âlî Varna'ya müretteb olan piyâde 'asâkirin ihrâc ve münâsib iskelelerden sefîneye irkâb ile savb-ı me'mûriyetlerine isrâ olunduklarını mübeyyin i'lâmâtı takdîm olunmuş idüğü ve kusûr kalan kazâlar 'askerleri bundan sonra ihrâc ve irsâl olunacağını hâvî ve işbu 'asker ihrâc me'mûriyetleri rehîn-i hitâm bulmuş gibi olduğundan bi'n-nefs kazâlara 'azîmetlerine hâcet sedetmeyeceği ifâdesini muhtevî bu def'a firistâde ve isrâ buyurulan tahrîrât-ı müşîrîleri me'âl ve mezâyâsı rehîn-i ittilâ-ı muhlisî olub bu vecihle ifâ-yı lâzime-i me'mûrine ikdâm ve himmetleri bâ'is ve mahzûziyet-i hâlisânemiz olmuşdur. Varna'ya tertîb olunan 'asâkirin bahren irsâlleri mukaddemce eğerçi irâde olunmuş ise de mevsim-i deryâ hulûlüne binâ'en düşman sefînelerinin şâyed Karadeniz'de geşt ü güzâr edecekleri ihtimâlâtı derkâr ve ber-takrîb 'asâkir-i mezkûrenin kemâl-i muhâfazalarına ikdâm olunarak irsâlleri lâzimededen idüğü vâreste-i kayd iş'âr olunmağla (115) 'asâkir-i mersûme-i mezkûreden geri kalmış ve henüz iskelelerden sefîneye irkâb olunmamışlar var ise ba'de ezîn bahren gönderilmesi tecvîz olunmayub bu taraftan gönderilmek üzere doğru Der-aliyye'ye tesyîre mübâşeret ve bundan sonra ihrâc olunacakları dahi Der-aliyye'ye irsâle himmet-i müşîrîleri sefere bi'n-nefs 'azîmetleri iktizâ etmediği takdirce fukarâyı iz'âcden mübâ'adet ederek her hâlde te'diye-i mehâmm-ı saltanat-ı seniyyeye bezl-i gayret buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 12 Rebîü'l-âhir Sene 1227/25 Nisan 1812.

Kocaili Mutasarrıfına⁵⁴

Kocaili sancağında vâki' Rum Paşa mukâta'asının Hâlidere ve Çağşak karyelerinden ma'dâ İznikmid kazâsına tâbî Buvacala ve Döngel ve Taşkiri ve tevâbi'i karyeleri işbu 227 senesine mahsûben mukâta'a-i merkûme mutasarrıfı Muhâsebe-i Evvel sâbık Hurşîd Süleymân Efendi tarafından bundan akdem Şâtır Hasan Ağa'ya ihâle ve tefvîz olunmuş ise de merkûm adem-i idâresinden mukâtaa-i merkûme voyvodalığından keff-i yed eylediğine binâ'en 'azl olunub ref'inden hâlâ Bağçecik voyvodası Silahşorân-ı Hâssa'dan Seyyid Osmân Ağa bendelerine ihâle ve ilzâm olunmuş olmağla mûmâ-ileyh bendelerinin taraf-ı müşîrîlerine dâir ve mukâtaa-i merkûme Terşhâne-i Âmire lâzime-siçün müretteb olan çam kömürünün hark ve nakline mütedâ'ir vukû' bulan umûr ve husûsuna himmet ve müzâheret buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 14 Rebîü'l-âhir Sene 1227/27 Nisan 1812.

⁵¹ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 102.

⁵² BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 108.

⁵³ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 114.

⁵⁴ BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1. s. 117.

Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaili Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası

Kocaili Mutasarrıfına⁵⁵

El-hâletü hâzihi Der-sa'âdet'de dakîk killeti cihetiyle nân-ı 'azîz husûsunda muzâyaka ve zarûret çekilmekte olduğundan Der-sa'âdet'e külliyyetlü dakîk celbiyle ibâdullahın müzâyakadan vâreste olmaları esbâbının istihsâli lâzimededen ve muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olmağla Anadolu cânibinden İznikmid'e vürûd eden dakîkin ashâbına cebr olunmayarak Âsitâne-i Sa'âdet'e sevk ve irsâli husûsuna himmet ve ol vecihle îfâ-yı muktezâ-yı hamiyet-kârîye mübâderet buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 17 Rebîü'l-âhir Sene 1227/30 Nisan 1812.

İznik Kadısına ve A'yânına⁵⁶

İznik kazâsına tâbi' Sulaz karyesi sâkinlerinden olup bundan akdem vefât eden Hamîreci Feyzullah'ın sağır oğlu Mehmed'in karye-i mezkûrede mütemekkin karındaşı Hasan Beşe zimmetinde bâ-i'lâm alacağı olan dört yüz kırk üç guruşun tahsiline müteveffâ-yı merkûmun karye-i mezkûrede kâ'in menzil ve bağçe ve sâ'ir emlâk ve 'akârlarını bey' ve fûruhta merkûm Mehmed tarafından bâ-hüccet-i şer'î Mustafa Efendi nâm kimesne vekîl nasb ve irsâl olunmuş olmağla merkûmun ol tarafa vusûlünde zikr olunan dört yüz kırk üç guruşun ber-nehc-i şerî merkûm Hasan Beşe'den tamâmen tahsîli ve müteveffâ-yı merkûmun mârû'l-beyân menzil ve bağçe ve sâ'ir emlâk ve 'akârı vekîl-i merkûm ma'rifet ve ma'rifet-i şer'le zabt ve fûruht olunması husûslarında lâzım gelen îânenin icrâsı husûsuna mübâderet eylemeniz için mektûb. Fî 19 Rebîü'l-âhir. Sene 1227/2 Mayıs 1812.

İznikmid Gümrükçüsüne⁵⁷

Fî'l-asl Der-aliyye'de Koca Mustafa Paşa kurbünde sâkin iken bundan akdem Kocaili sancağında fevt olan kayın pederinden muntakil eşyâsının Der-aliyye'ye celbi zımnında evlâd ü iyâliyle ol tarafa 'azîmet eden Seyyid Abdi'nin kayın pederi müteveffâ-yı merkûmdan muntakil ba'zı eşyâsıyla evlâd ü iyâlin Der-aliyye'ye mürûruna tarafınızdan mûmâna'at olunduğu ve merkûm bu def'a 'arzı-hâl takdîmiyle inhâ ve istid'â-yı 'inâyet etmekle merkûm fî'l-asl Der-aliyye sâkinlerinden olup ol tarafa 'azîmeti li-ecli'l-maslaha olmağla merkûmun irsen isâbet eden ..olan eşyâsıyla evlâd ü iyâlinin Dersa'âdet'e mürûruna mûmâna'atdan keff-i yed etmeniz için mektûb. Fî 20 Rebîü'l-âhir Sene 1227/3 Mayıs 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁵⁸

İznikmid'de Dergâh-ı Âlî yeniçerileri zâbiti olan Ser-Turnâi Sa'dullah Ağa'nın idâre-i zabt ve rabta adîmü'l-iktidârı olması cihetiyle küşâd olunmuş olan serdengeçdi bayrağı neferâtını henüz tertîb edememiş olduğu ve atık ağavât ve alemdârânı dahi sevk edemeyeceği ve mûmâ-ileyhin tebdîli husûsunu savb-ı düstûrîlerinden istid'a etmiş oldukları beyânıyla mûmâ-ileyhin yerine Ocâğ-ı Âmire'den mer'ıyyü'l-hâtır ve zabt u rabta ve Ocâğ-ı Âmire kânûnunu icrâya muktedir birinin serî'an irsâli husûsunun inâyetlü Sekbânbaşı Ağa'ya tenbîh olunmasını şâmil bu def'a firistâde ve isrâ buyurulan kâ'ime-i şerîfeleri vârid ve vâsıl ve mefhûm-ı müfâdına ittîlâ-ı hâlisâne muhît ve vâsıl olmağla tıbk-ı iş'âr-ı müşîrîleri veçhile kânun ve Ocâğ-ı Âmire'yi îbkâya kâdir ve zabt u rabta liyâkati zâhir birinin serî'an İznikmid yeniçerileri zâbiti nasb u ta'yîniyle ol tarafa irsâli mûmâ-ileyh Sekbânbaşı Ağa'ya tenbîh ve te'kid olunmuş olmağla mücerred ifâde-i hâl siyâkında kâ'ime. Fî 21 Rebîü'l-âhir. Sene 1227/4 Mayıs 1812

Kocaili Mutasarrıfına⁵⁹

Dersa'âdet'e dakîk sevk ve irsâl olunması irâdesini meb'ûs savb-ı sa'âdetleri kılınan nemîka-i hâlisânemizin vusûlünden bahisle Anadolu cânibinden ol tarafa dakîk vürûd etdikçe sevk ü irsâline himmet buyurulacağı ifâdesini şâmil bu def'a firistâde ve isrâ buyurulan tahrîrât-ı şerîfeleri mezâyâsı rehin-i ittîlâ-ı hulûsverî olmuşdur. Mukaddemâ iş'âr olunduğu üzere Dersa'âdet'de dakîkin killeti olduğundan muktezâ-yı kârvânâyı rü'yet-i zâtîyeleri üzere bundan böyle Anadolu cânibinden İznikmid'e vürûd etmekte olan dakîkin Âsitâne-i Sa'âdet'e sevk ü irsâli husûsuna bezl-i cell-i himmet buyurmaları siyâkında mektûb. Fî 28 Rebîü'l-âhir Sene 1227/11 Mayıs 1812.

Sonuç

Bâb-ı Âli'nin taşra ile yaptığı yazışmaların kopyalarını ihtiva eden Ayniyat defterleri Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. İhtiva ettiği bilgiler göz önüne alındığında bu defterler taşra ile ilgili yapılacak çalışmalarda mutlaka görülmesi gereken defter serileri arasında yer almaktadır. Bu defterlerin yazıldığı dönemde merkezi hükümetin yereldeki sorunları kimleri muhatap alarak çözmeye çalıştığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu defterlerde taşra yöneticilerine ve yerel güçlerin temsilcisi ayanlara gönderilen kaimeler, şukkalar, mektuplar ve emirnameler yer almaktadır. Bu defter serilerinden Anadolu'ya ait olan ilk defter çalışmaya konu edilmiş ve bu defterde yer alan Kocaeli sancağı ile ilgili kayıtlar çalışmada ele alınmıştır. Defterde yer alan on sekiz kayıt dikkate alındığında bunların ekserisinin mali ve askeri konularla ilgili olduğu görülmektedir. Maliyeye ait kayıtlarda, hazineye zamanında teslim edilmeyen mukataa bedellerinin ve eyaletlü yevmiyesinin tahsil edilip gönderilmesi istenmektedir. Bunun yanında mukataayı üzerine alıp hazineye karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen mültezimlerin değiştirilmesi de ele alınan konular arasındadır. Bu dönemde mukataaları üzerine alan kişilerin bunları yerel ayanlara iltizama verdiği görülmektedir. Ayanların bölgelerinde güçlenmelerinin bir diğer nedeni bu tip iltizamlara taşeronluk yapmaları idi. Hükümetin bu yıllarda taşradaki âyanlardan beklentisinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Savaşlarda her yörenin âyanından kendileri başbuğluğunda üzerlerine tertip edilen askerleri ile orduya katılmaları isteniyordu. Âyanlardan istenen asker sayısı bazen onların güçlerinin üzerinde olabiliyordu. Bu durumda bazı âyanlar kendilerinden istenen asker sayısının düşürülmesini talep ediyorlardı. Ancak bu talepler genellikle hükümetçe kabul edilmiyordu. Âyanların gönderecekleri askerlerin başında bulunmalarının istenmesinin önemli bir nedeni askerlerin kaçmasını önlemek idi. Hükümetin isteklerini yerine getirmeyen hükümetçe hoş karşılanmayan davranışlar üzerine ayanlar üzerine asker gönderiliyordu. Kocaeli yöresinde Pazarköyü Âyanı Esad Bey sahip olduğu şehrin etrafına hendekler kazmış, şehrin etrafına kule ve kaleler inşa etmiş ve buralara top koydurmuştur. Hükümet âyanlardan daha fazla faydalanmak için onlara rütbeler veriyordu. Nitekim Pazarköyü Âyanı Esad Bey'e de Kapucubaşılık unvanı verilmiştir. İstanbul'da yaşanan sıkıntısının aşılmasına dair Kocaeli mutasarrıfına iki mektup gönderilmiştir. Kocaeli sancağı Anadolu tarafından gelen gıda maddeleri ile hayvanların İstanbul'a sevki için önemli bir transfer merkezi idi. İstanbul'a Anadolu tarafından gelen malların bu bölgeden transferinde yaşanan sıkıntıların aşılması için kadiya ve mutasarrıfa mektuplar gönderilmiştir. Şahısların birbirleri ile ve kamu görevlileri ile yaşadıkları sorunlara dair de defterde kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtların büyük kısmı miras davaları ile alacak verecek konuları ile ilgilidir.

Bir Numaralı Anadolu Ayniyat Defterindeki Kocaeli Sancağı'na Dair Kayıtların Muhtevası

Kaynakça

BOA. BEO. AYN.d. Anadolu Âdi, No. 1.

Aynural Salih, "XVII. Yüzyılda İstanbul'un Odun Kömür İhtiyacının Karşılanması", Osmanlı 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 563-569.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İkinci Baskı, Yayına Hazırlayanlar, Yusuf Genç, Hacı Osman Yıldırım, vd., İstanbul, 2000.

Genç Mehmet, "Mukataa", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, İstanbul, 2006, s. 129-131.

Genç Mehmet, "İltizam", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul, 2000, s. 154-158.

Gök İlhan-Kırca Ersin, "17. Yüzyılda İstanbul'un İaşe ve İkmalinde Kocaeli'nin Önemi", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu-III, 25-27 Mart, 2016, C. 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, No: 38, Kocaeli 2017, s. 1689-1697.

Gökmen Ertan-Özdemir Ö. Yazıcı, 812 Numaralı Ayniyat Defteri Işığında Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Gökmen Ertan-Özdemir Ö. Yazıcı, Ayniyat Defterleri Işığında Aydın Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Durumu (1866-1890), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Ertan Gökmen, "Ayniyat Defterlerinin Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemi, Bir Numaralı Anadolu Adı Ayniyat Defteri Örneği" Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 16, S. 4, Yıl 2018, s. 443-478.

Güran Tevfik, "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1739)", 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15-42.

İnalcık Halil, "Timar", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 41, İstanbul, 2012, s. 168-173.

Mutaf Abdülmecit, "Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, S. 7, Ankara, 1996, s.385-391.

Nagata Yuzo, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Özkaya, Yücel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

Pakalın M. Zeki, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Serbestoğlu, İbrahim, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı 1812-1813", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu-III, 25-27 Mart, 2016, C. 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, No: 38, Kocaeli 2017, s. 911-917.

Tabakoğlu Ahmet, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi", II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi-İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. İstanbul, 2014, s. 99-168.

Torun Hakan, 961 Nolu Karesi Ayniyat Defteri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2002.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

19. Yüzyıl Ortalarında İzmit Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Arif KOLAY*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki (60-150 dönüm arası) toprak parçaları “çiftlik” olarak ifade edilirdi. Önceleri küçük bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük zirai işletmeleri ifade eden bir anlam kazandı. Çiftlikler has, zeamet, tımar veya mülk yoluyla verilirlerdi¹. Yani başta saray mensupları olmak üzere, yüksek rütbeli devlet adamları ve maddi açıdan zengin kimseler çiftlikleri tasarruf edenler olurlardı. Bir kısmı ortaklık yoluyla işletilirken bir kısmı müstecirler tarafından kiralanarak işletilirdi. Çiftliklerin bir kısmı daha sonra çiftlik köyler halini aldı. İzmit çiftlikleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Elimizdeki 1845 tarihli temettuat defterinde bu çiftliklerin dördünün kaydı bulunmaktadır.

İzmit ve çevresi hem hayvancılık hem de zirai faaliyetler ve tarım için elverişli alanlara sahipti. Bundan dolayı da bölgede köylerle birlikte irili ufaklı çiftlikler de bulunmaktaydı. İzmit sınırları içinde yer alan bu çiftliklerin özellikle buldukları bölgeye ekonomik ve sosyal açıdan ciddi katkıları olduğu açıktır. Bölgedeki çiftliklerin 19. Yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik yapısını ortaya çıkarmak için yapılan bu çalışmanın temel kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivinden temin edilen 3905, 3920, 3940 ve 3945 numaralı temettuat defterleri teşkil etmektedir. Bu defterler Hicri 29 Zilkade 1261 (29 Aralık 1845) tarihlidir.

Temettü, Arapça “metea”dan türemiş bir kelime olup, kâr etme, fayda görme, mal, eşya, kazanç, anlamlarına gelir². 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla birlikte ciddi reformlar yapıp³, vergi sistemi büyük ölçüde değiştirildi⁴. Tebaanın sosyal, hukuki ve mali bakımdan eşitliği kabul edildiğinden o zamana kadar ocaklık olarak devlete temin ettikleri kereste, güherçile, kendir gibi maddelerle köprücülük, derbendçilik gibi bazı mükellefiyetlerine son verilerek bunların yerine tek bir vergi alınması prensibi getirildi ve buna da “temettü vergisi” dendi. Bu verginin alınabilmesi için de tebaanın gelirinin bilinmesi gerekiyordu. Bu amaçla vergi toplayan görevlilerin nezaretinde olmak üzere bütün mal, mülk ve hayvanları içine alan gelir sayımı yapılmaya başlandı. 1840 yılından itibaren yürürlüğe konan vergi tespit edilip köy veya mahallelerin ödeyecekleri miktarlar belirlenmişti. Köy muhtar ve imamları ile papazlar eliyle toplanacak verginin dağılımı herkesin ekonomik durumuna göre ayarlandı⁵. İnsanların iktisadi durumları ile ilgili bilgiler “temettuat defterleri” denen defterlere

* Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kütahya/ arif.kolay@dpu.edu.tr

¹ Halil İnalçık, “Çiftlik”, DİA, VIII, yıl: 1993, s. 313-314; Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 3, Eylül 2015, s. 200.

² Şemseddin Sami, Kamûs-ı Türkî, Yeditepe Yayını, İstanbul 2015, s. 437; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, İstanbul 1993, s. 453; Faruk Doğan, “Temettuat Defterlerine Göre Tanzimat Döneminde Bir Trakya Kasabası: Pınarhisar”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2014, Sayı 41, s. 209.

³ Alpay Bizbirlik, Zafer Atar, “ XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevelli Çiftliği Temettuat Defteri Örneği”, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2009-1), s. 38.

⁴ Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 11, Ankara 2000, s. 769.

⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti Tarihi c. II, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 541-542; Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1994, s. 178-179.

Arif KOLAY

kaydedildi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "ML.VRD.TMT.d" olarak kodlanan Temettuât defterlerine şehir, kaza, kasaba, nahiye, köy, mezra ve çiftlik gibi tüm yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin emlak, arazi ve gayrimenkulleri ile bütün cins ve evsafaftaki hayvanlar ve yetiştirmiş oldukları ürünler ayrıntılı olarak kaydedildi⁶.

Yazımı biten defterler muhtarlar ve imam (Müslüman olmayan topluluklarda ise cemaat önderi) tarafından tasdik edilmek zorunda idi. Defterlerin yazım işi tamamlanınca, bağlı oldukları kazaya gönderilip burada kontrol edildikten sonra da bir üst idari birime gönderiliyordu. Sancak merkezine gelen defterler burada tekrar kontrol edilip temize çekilerek ciltleniyordu⁷. Temettuât defterinde kullanılan yazı çeşidi rik'adır. Defter kapağında o defterin hangi kaza, kasaba, mahalle, köye ya da çiftliğe ait olduğu belirtilmiştir.

İzmit'e bağlı çiftliklerin kayıtlı olduğu bu defterlerin ilk sayfalarında çiftliğin adı yazmaktadır. İkinci sayfadan itibaren ise çiftlik sahiplerine ve buralarda yaşayan hane sahiplerine ait bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında kayıtların yazılmaya başlandığı ikinci sayfanın üstünde çiftliklerin adı ve hangi kazaya ya da kasabaya bağlı olduğu başlık şeklinde yazılmıştır.

Defterin kapağında "Bolu Eyaletinin havi olduğu elviyeden İzmid Sancağı Dâhilinde Kâin Nefs-i İzmid'e Tabi (Çiftlik adı) Çiftliği Emlak ve Arazi ve Temettüünü Mübeyyin Ehl-i İslâmın Defteridir" ibaresi bulunmaktadır.

Temettuât defterlerinde yukarıda bahsedilen başlık kısmından sonra çiftlik sahipleri ve diğer hane reisleriyle ilgili bilgiler kaydedilmiştir. Hane reisinin özelliklerinden bahsedilmeden önce "hane" ve "numro" ibareleriyle hane reisinin ikamet ettiği ev tarif edilmiştir. Buradaki numro ibareleri hane numarasından ziyade hanede mevcut olan erkek sayısını belirtmektedir.

Diğer temettuât kayıtlarında sıkça görülen ve hane-numro bilgilerinin üstünde yazılan meslek bilgileri bu defterlerde yazılmamıştır. Bundan sonra da metnin üstünde sırasıyla soldan sağa olarak, çiftlik veya hane sahibinin "bir senede vermiş olduğu vergi" bilgisi kuruş olarak kaydedilmiştir. Devamında da varsa bir önceki sene hinta (buğday), şair (arpa), alef (yulaf), tohum, kapluca gibi hububattan ne kadar öşür vergisi verildiği hem aynı hem de nakdi karşılığı yazılmıştır. Aynı karşılık keyl (kile) olarak, nakdi karşılık da "kuruş" olarak yazılmıştır.

Çiftlik mutasarrıflarının isimleri ve özelliklerinin belirtilmesinden sonra alt kısımda çiftliklerin sahip olduğu menkul ve gayrimenkuller sıralanmıştır. İlk sırada mezru (ziraat yapılan) ve hâli (boş ya da nadasa bırakılmış) tarlaların bilgisi bulunmaktadır. Tarla bilgilerinden sonra da belirli bir sıra ile bağ, çayır, bahçe gibi araziler ile sahip olunan hayvanlar, icar olarak işlettikleri araziler ve buralardan elde ettikleri ürünler, ince ayrıntılarla birlikte belirtilmiştir.

Bilgilerle ilgili son kısımda temettuât (gelirler) ve vergiler (giderler) toplamı kuruş cinsinden yazılmıştır.

Kocaeli'nin Tarihi Gelişimi

Kocaeli, Asya ile Avrupa kıtaları arasında önemli kara ve demiryolu güzergâhlarının kesiştiği bir yerde kurulan Kocaeli, bugün Marmara Bölgesi'nin ve yurdumuzun en önemli endüstri ve sanayi yerleşimlerinden biridir.

Roma İmparatorluğu döneminde dünyanın önemli yerleşim birimlerinden birisi olan şehir, Türk egemenliğine ilk olarak 11. yüzyılın sonlarında Selçuklular zamanında (1078) geçti. İznik'in Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olmasıyla birlikte kentin önemi iyice arttı. Ancak Haçlı Seferleri sırasında kısa bir süre Haçlı Orduları tarafından işgal edilen kentin, Türk egemenliğine kesin olarak geçişi ise Orhan Bey döneminde oldu.

Kocaeli, Osman Bey ve oğlu Orhan Bey'in uç beylerinden Akçakoca tarafından 1337 yılında Osmanlı topraklarına katıldı. Nikomedia olan adı Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra, önce İznikmid, daha sonra İzmid (İzmit) olmuştur.

19. yüzyılda İstanbul-İzmit arasında işleyen ve 1873 yılından itibaren de Haydarpaşa-Ankara güzergâhında faaliyet gösteren demiryolunun kente ulaşmasından sonra Kocaeli'nin ticari ve sosyal

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İkinci Baskı, İstanbul 2000, s. 254.

⁷ İdris Tuna, Temettuât Defterlerine Göre Kartal'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 290.

19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

yaşamı canlanmaya başladı. Kent, 1888 yılında bağımsız sancak oldu ve ismi İzmit olarak değiştirildi. Daha sonra bölgeye fatihi Akçakoca'dan dolayı Akçakoca'nın yurdu manâsına gelen 'Kocaeli' adı verilmiştir⁸.

19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli (İzmid) Çiftlikleri

Bazı araştırmacıların yaptıkları çalışmalara göre çeşitli tarihlere ait İzmit'te çok sayıda çiftlik olduğu tespit edilmiştir. Agâh Paşa Çiftliği, Agasyan Çiftliği, Ahmed Usta Çiftliği, Ali Kâhya Çiftliği, Altuncuzade Çiftliği, Ayrancı Çiftliği, Bekir Ağa Çiftliği, Çeltikçi (Kabakoz) Çiftliği, Çalhoğlu Çiftliği, Çayırdere Çiftliği, Çifteler Çiftliği, Elagözle Çiftliği, Ekşioğlu Çiftliği, Bayrakdar Çiftliği, Gedikli Çiftliği, Fazlı Bey Çiftliği, Hacı Ahmedoğlu Çiftliği, Hacı Beşir (Vezir) Çiftliği, Hacı İbrahim Bey Çiftliği, Hacı Kerim Çiftliği, Hacı Mehmed Bey Çiftliği, Hacı Velioğlu Çiftliği, Hasanoğlu Çiftliği, Horosoğlu Çiftliği, Hüseyin Paşa Çiftliği, Kaymakçı Çiftliği, Kirazoğlu Çiftliği, Köseoğlu Çiftliği, Kulaksız Çiftliği, Mektupçu Çiftliği, Molla Hasan (Bekir Ağa) Çiftliği, Mustafa Paşa Çiftliği, Müftüzade Ali Efendi Çiftliği, NakibÇiftliği, Okçuoğlu Çiftliği, Osman Paşa Çiftliği, Örenkuş Çiftliği, Paylar Çiftliği, Paşa Çiftliği, Piran Çiftliği, Reisli Çiftliği, Rifat Bey Çiftliği, Sığırlık Çiftliği, Süleyman Paşa Çiftliği, Sünbüle Çiftliği, Şemsi Bey Çiftliği, Tekecei İbrahim Ağa Çiftliği, Topçuoğlu Çiftliği, Turnaoğlu Çiftliği, Uzunbey Çiftliği ve Yakacık Çiftliği bu tespit edilenler arasındadır⁹.

Bunlardan başka 1845 tarihli temettuat defterlerinde Kocaeli (İzmid) sınırları dâhilinde Kuloğlu¹⁰, Kumla¹¹, Hacı Mahmud¹², Veyisli¹³ ve Osman Beyefendi¹⁴ ve Uzunbey¹⁵ olmak üzere 6 adet çiftliğin olduğu görülmektedir. Uzunbey çiftliği çalışma konusu içine dâhil edilmemiştir.

Bu çiftliklerin sahipleri ve sahip oldukları arazi ve hayvanlar ile verdikleri vergilere bakıldığında alelade ve sıradan küçük ölçekli çiftlikler olduğu görülmektedir.

Aşağıda verilen detaylardan da görüleceği üzere çiftliklerin sahip oldukları tarla, bağ, bahçe, çayır gibi araziler, çiftliklerde beslenen hayvan cinsleri ve sayıları, hem tarımsal faaliyetlerden hem de hayvanlardan elde edilen gelirler vs. dikkate alındığında bu çiftliklerindaha çok günlük geçimi sağlamaya yönelik üretim yapmakta olan hayvansal ve tarımsal üretim alanları olduğu anlaşılmaktadır.

Yine çiftlikler özellikle o civarda yaşayan halk için ciddi bir geçim kaynağı olmuştur. Özellikle yeterli sayıda arazisi ve hayvanı olmayan aileler veya bireysel olarak şahıslar bu çiftliklerde işçi, kâhya, sığırtmaç, çoban vb. gibi değişik statülerde çalışarak hayatlarını kazanmışlar, ailelerini geçindirmişlerdir.

1845 yılında Kocaeli (İzmid) sınırları içinde bulunan ve temettuat defterine kaydedilen çiftliklerin sahipleri, müstecirleri, mültezimleri, çiftliklerde bulunan tarla, bağ, bahçe, çayır gibi arazi bilgileri, bu arazilerden elde edilen buğday, arpa, yulaf, keten, burçak, kapluca gibi ürünler, çiftliklerde yetiştirilen büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek hayvanı türleri ve sayıları aşağıda ayrı ayrı belirtilmiştir.

Nüfus ve Meslek Bilgileri

Çiftliklerdeki nüfus sayıları hane sayılarından hareketle tahmini olarak yapılmıştır. Her hanede ortalama dört kişinin olduğu varsayılarak değerlendirilmiştir. Temettuat defterinde 1845 yılında Hacı Mahmud Çiftliği'nde 8 hane mevcuttur. Buna göre her hanede ortalama 4 kişi olduğu varsayılırsa çiftliğin bu tarihteki tahmini nüfusunu 32 olarak kabul edebiliriz.

Aynı yöntemle Veyisli çiftliği 12, Osman Bey çiftliği 4, Kuloğlu çiftliği 4 ve Kumla çiftliğinin 12 nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

⁹ Ahmet Nezih Galitekin, Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi: Soydan'lar, İstanbul 2011, s. 210. (Bu kaynaktan haberdar olmamı sağlayan Volkan Şenel'e ve Hasan Ayaz'a teşekkür ederim). Zikredilen çiftlikler için ayrıca bkz. BOA, HRT.h. nr. 1672.

¹⁰ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3920.

¹¹ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3920.

¹² BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3940.

¹³ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3945.

¹⁴ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3905.

¹⁵ Uzunbey Çiftliği hakkında bilgi için bkz. Tuğba Okuyan, İzmit Temettuat Defterleri, Sakarya Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

Sıra	Çiftlik Adı	Hane Adedi	Tahmini Nüfus
1	Hacı Mahmud	8	32
2	Veyisli	3	12
3	Osman Bey	1	4
4	Kuloğlu	1	4
5	Kumla	3	12
	Toplam	16	64

Tablo: Çiftliklerde Tahmini Nüfus Sayıları

Çiftliklerde Zirai Faaliyetler Toprağın Dağılımı ve Kullanım Şekli

Tarım, sanayi öncesi dönemlerde halkın en önemli geçim kaynağı olmakla beraber devletlerin de iktisadi yapısının temelini oluşturmaktaydı. Batıda sanayi inkılabının gerçekleşmesiyle bu durum değişmeye başlamış ve üretim makineler yardımı ile yapılar olmuştur. Ayrıca sanayi inkılabını yaşayan ülkelerin ekonomisinde ithalat önemli yer teşkil etmeye başlamıştır. Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti'nin bütçesinin önemli bir bölümünü tarımsal ürünlerden elde edilen vergiler oluşturmaktaydı. Öyle ki İmparatorluk yönetim birimlerine ayrılırken bu esas gözetilmiş, toprağın işlenmesinde süreklilik ön planda tutulmuş ve bu doğrultuda yasalar tasarlanarak önemli cezalar yürürlüğe konmuştur¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin yayılma zamanlarında, düşmanlardan fethedilen topraklar, kayıtları yapıldıktan sonra, devlete ait arazi hükmüne konular, köy ve kasaba dâhilindeki arsalar ile "tetimme-i süknâ"¹⁷ denilen, yarım dönüme kadar olan bahçeler müstesna, bir malın sahipliği beytülmale ait olmak, boş bırakılmamak ve ziraata tahsis olunmak şartıyla ahaliye pay edilirdi. Arazinin mükellef olduğu aşar da, timar ve zeamet namıyla askerlere ve has namıyla da üst düzey devlet memurlarına dağıtılır, geri kalan da devlet hazinesine mal edilirdi¹⁸.

Osmanlı ekonomisinin temeli büyük oranda tarıma dayanıyordu ve nüfusun büyük bölümü kırsal kesimde yaşıyordu. Timar beyleri, tapu sistemine göre tam, yarım veya daha az yer tasarruf eden çiftçi aileleri, mukataa ya da kesim denilen işletme biçimiyle yer işleyenler, mülk sahipleri, müsellemler (vergiden affedilmiş acemi askerler) ve muaf¹⁹ Osmanlı'da tarımla uğraşan kesimleri oluşturuyordu²⁰.

Osmanlı hukukuna göre vatandaşlar özel mülk sahibi olabiliyordu. Bununla birlikte taşınır bütün mallar ile ev, dükkân, bağ ve bahçeler, Osmanlı öncesinde Anadolu'da mevcut Türk beylerinden ve diğer eski Müslüman devletlerden devralınmış mülk topraklar dışındaki bütün taşınmazların, özellikle de tarım arazilerinin çıplak mülkiyeti devlete ait sayılmış ve çiftlik denilen birimlere ayrılarak köylü ailelere dağıtılmıştı. Belli kamu görevleri üstlenen veya cebelü²¹ beslemek zorunda

¹⁶ Şükriye Pınar Yavuztürk, Temettuat Defterlerine Göre Beykoz Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 106.

¹⁷ Tetimme-i süknâ: Oturmak üzere verilen lüzumu kadar arsalar için kullanılan kavram. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1996.

¹⁸ Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1994, s. 25.

¹⁹ Herhangi bir sebepten dolayı muhtelif vergilerden istisna tutulanlar hakkında müsellemler kelimesiyle birlikte muaf ve müsellemler şeklinde kullanılırdı. Genellikle, bütün askerî kesim, ulemâ, ehli hiref denilen sanat sahipleri, sakat ve ihtiyarlar, geçit ve derbentleri bekleyenler, köprüleri ve yolları tamir edenler, saray için yuvalardan şahin yavrusunu çıkarıp besleyen ve terbiye edenler, devlete önemli hizmette bulunanlar muaf ve müsellemler olurdu. Bunun haricinde padişah herhangi bir kimseye mülk olarak arazi verdiğinde isterse sahibini muaf ve müsellemler kılabilirdi. Muafiyet, bazen yalnız âvâz-ı divaniyeden, bazen örfî tekâliften, bazen şer'i rüsumdan bazen de bunların hepsinden birden olurdu. "Muaf", Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul 1986.

²⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", Osmanlı Devleti Tarihi II(Edt. Ekmeleddinİhsanoğlu), İstanbul 1999, s. 477.

²¹ Bir Zeamet veya Timar sahibinin dirliğinin miktarına göre harb zamanlarında maiyetinde götürmeye mecbur bulunduğu silâhlı süvari. Zeamet sahipleri ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için, Timar sahipleri iptidadan sonra, her üç bin akçe için bir cebelü götürürlerdi. Cebelülerin yetiştirilmesi ve her türlü masrafları Zeamet veya Timar sahibine aitti. Bunların bir araya gelmesi, harbde Türk ordusunun mühim bir kuvvetini teşkil ederdi. Savaşlar sırasında yararlık gösteren cebelülere münhal (boşalmış) timarlar verilirdi. Mithat Sertoğlu, "Cebelü", a.g.e.

²² Kaleleri daimî surette beklemeye ve müdafaaya memur olan askerin başı. Kale komutanı. Dizdarlar daima kalede bulunmaya geceleri de orada kalmaya mecburdular. Kalelerden lüzumsuz yere yüz adımdan ziyade uzaklaşmamaları kanundu. Mithat Sertoğlu, "Dizdar", a.g.e.

19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

olan tımar beyleri, genellikle gelirleri kendilerine dirlik olarak tahsis edilen köylerde otururlardı. Bunlar arasında, mülazim, dizdar²², hizmetkâr gibi kale görevlilerine; şeyh, halife, fakih, baba ve pir unvanı taşıyan din görevlilerine; subaşı, divanbaşı, kethüda, çeribaşı, korucu gibi mahalli idarecilere rastlanılmaktaydı. Bu tür hizmetleri gören tımar sahiplerinin yıllık geliri 5.000 akçenin altındaydı. Bunlardan bazılarının mutasarrıf oldukları yani kendi işledikleri çiftlikleri de vardı²³. Köylülerin asıl önemli kesimini “çifhane sistemi” olarak adlandırılan bir üretim biçimiyle, devletin kendilerine tahsis ettiği raiyyet çiftliklerini işleten köylü aileleri oluşturuyordu. Belli bir tapu rejimine göre, köylü aile birliklerine tahsis edilen bu çiftlikler, satılamaz, hibe edilemez ve vakfedilemezdi. Fakat babadan oğula bir işletme olarak geçirdi. Köylü öküz, saban ve tohum gibi kendi imkânlarıyla bağımsız olarak toprağı kendisi işlerdi. Kanunların belirlediğı yükümlülükler dışında kimse köylülere istenmeyen bir işi yaptırılmazdı. Bu açıdan köylü bağımsız ve hürdü. Arazinin parçalanmaması için ölen kişinin oğulları babalarının tasarrufundaki toprağı ortaklaşa işleyip vergilerini de ortak veriyorlardı. Erkek çocuk kalmamışsa, kızı, kardeşi ya da diğer yakınları toprağı işlemeye öncelik hakkına sahipti. Sıra sonra ortak tasarrufta bulunan diğer şahıslara, en son da köydeki topraksız köylülere gelirdi.

Osmanlı köylerinde, tapulu arazi dışında ayrıca mukataa veya kesim denilen bir usulle devletten yer kiralayan ve işleten bir grup daha vardı. Bunlar, bir sözleşme ile belirli bir araziye ya da bir maden ocağının işletmesini önceden belirlenen yıllık bir ücret karşılığında kiralamakta ve istediğı şekilde ekip biçmekteydi. Kiralanan bir vakıf arazisi ise kiracılar bu arazi üzerinde kendi özel mülkü olmak kaydıyla binalar inşa edebilmekteydi. Fakat bu tür mukataalı yerler zamanla köylünün tam olarak yerleştiğı tapulu arazi haline gelmiştir. Köyde yaşayan ve esas işi çiftçilik olan bu halk, ulaşım imkânlarının yetersiz olduğı ve belli merkezler dışında şehirleşmenin pek görülmediğı XV-XVII. Yüzyıllarda hayatlarını sürdürebilmeleri için çiftçilik dışında birtakım ek işlerle de meşgul oluyorlardı²⁴.

Devletin kurduğı bu sistem, diğer kurumlarda da olduğı gibi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Özellikle nüfus artışı, Celali isyanları, köylülerin köylerini terk etmeleri ve tımar sisteminin bozulması gibi nedenlerden dolayı zirai faaliyetler sekteye uğramıştır²⁵. Bunların neticesinde de hazine gelirlerinde azalma olmuştur. Hem devlet hem de halkın bu durundan zarar görmesi üzerine yozlaşan sistem üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, mukataalar yöre eşrafından ziyade yörenin vali veya sancakbeyine iltizama verilmeye başlamıştır. Böylece mukataalar hazinenin kontrolüne geçirilerek denetim altına alınmak istenmiştir. Merkezi devlet XIX. Yüzyılın ilk yarısında iltizamın tek dağıtıcısı durumuna gelmiş, taşra ayanı rantı kontrol altında tutmaya başlamıştı. Aşırı ve dengesiz vergi yükü sebebiyle muhassıllık sistemi kaldırılarak vergilerin doğrudan hazineye aktarılması yolunda adımlar atılmıştır. Bu maksatla yapılan sayımlarda bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın uygulanacağı bölgelerde yapılan sayımlarda, defterlere ilk kaydı yapılanlar gayrimenkul topraklar olmuştur²⁶.

Çiftliklerde Arazi Bilgileri Hacı Mahmud Çiftliği

Hacı Mahmud Çiftliğinde 8 hane sahibi görülmektedir. Bu hane sahipleri üzerinde kayıtlı arazi toplamı 174 dönümdür. Bunun 48 dönümü mezru, 76 dönümü icara verilen, 50 dönümü de gayrimezru (ekilmemiş, nadasa bırakılmış) tarla olarak kaydedilmiştir. Gerek mezru tarla ve gerekse icara verilen tarlalardan elde edilen toplam gelir de 8.038 kuruştur²⁷.

Tablo: Hacı Mahmud Çiftliği Arazi Bilgileri

Hane /No	Hane Sahibi	Meslek	Mezru Tarla (Dönüm)	İcara verilen Tarla (Dönüm)	Gayrimezru Tarla (Dönüm)	Senelik hasılatı (ort)	Hasılat Topl.
1/1	Muhtar Ömer Ağa b. İsmail		12	15	13	947+1.025	1.972
2/2	Kadir b. İsmail ve karındaşı oğlu		15	12	16	1.260+615	1.875
3/3	Hüseyin b. Mehmed Ali			2		10	10
4/4	Mahmud b. Mehmed		8	18	7	455+1.036	1.491
5/5	Tahir b. Mustafa		2	12	1	68+297	365
6/6	Emin b. Mehmed	Hizmetkâr		2	-	20	20
7/7	Mehmed b. Hüseyin		6	5	5	535+350	885
8/8	Beğli oğlu Salih ve oğulluğı Ali		5	10	8	510+910	1.420
	Toplam		48	76	50		8.038

Arif KOLAY

Veyisli Çiftliği

Veyisli Çiftliğinde 3 hane sahibi kayıtlıdır. Bu hane sahipleri üzerinde bulunan arazi toplamı 526 dönümdür. Bunun 26 dönümü mezru, 100 dönümü icara verilen, 400 dönümü de gayrimenzru (ekilmemiş, nadasa bırakılmış) tarla olarak kaydedilmiştir. Gerek mezru tarla ve gerekse icara verilen tarlalardan elde edilen toplam gelir de 2.360 kuruştur²⁸.

Tablo: Veyisli Çiftliği Arazi Bilgileri²⁹

Hane /No	Hane Sahibi	Mesleği	Mezru Tarla (Dönüm)	İcara verilen Tarla (Dönüm)	Gayrimenzru Tarla (Dönüm)	Senelik hasılatı (ort)	Hasılat Topl.
1/1	Yusuf b. Osman ve Karındaşı Salih		15 ³⁰			955+5	960
2/2	Mehmed b. Ömer ve Sufi oğlu Mehmed		6 ³¹			350	350
3/5	Hacı İbrahim b. Mehmed		5	100	400	1000+50	1.050 ³²
	Toplam		26	100	400	2.360	2.360

Osman Bey Çiftliği

Bu çiftlikte çiftlik sahibi olarak Osman Bey kayıtlıdır. Çiftlikte başka hane kaydı yoktur. 250 mezru, 500 gayrimenzru ve 50 de icara verilen olma üzere 800 dönüm arazisi vardır. Bu arazilerden yıllık ortalama 3.577 kuruş hasılat elde edilmiştir³³.

Tablo: Osman Bey Çiftliği Arazi Bilgileri

Hane /No	Hane Sahibi	Mesleği	Mezru Tarla (Dönüm)	İcara verilen Tarla (Dönüm)	Gayrimenzru Tarla (Dönüm)	Senelik hasılatı (ort)	Hasılat Topl.
	Osman Bey	Çiftlik sahibi	250	50	500	3.352+225+	3.577

Kuloğlu Çiftliği

Çiftlik sahibi Kuloğlu Ali'dir. Çiftlikte başka hane yoktur. Diğer çiftlilerle kıyaslandığında oldukça küçük olduğu görülmektedir. Çiftliğin toplam 40 dönüm arazisi vardır. Bunun 30 dönümü mezru, 10 dönümü de gayrimenzru olarak kayıtlıdır. Arazilerden yıllık ortalama 1.442 kuruş hasılat elde edilmiştir³⁴.

Tablo: Kuloğlu Çiftliği Arazi Bilgileri

Hane /No	Hane Sahibi	Mesleği	Mezru Tarla (Dönüm)	İcara verilen Tarla (Dönüm)	Gayrimenzru Tarla (Dönüm)	Senelik hasılatı (ort)	Hasılat Topl.
1/1	Kuloğlu Ali	Ziraat Erbabı	30		10	1.442	1.442

²³ Yediyıldız, a.g.m., s. 478.

²⁴ Yediyıldız, a.g.m., s. 479.

²⁵ Orhan Deligöz, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 4.

²⁶ Yavuztürk, a.g.t., s. 106-107.

²⁷ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3940.

²⁸ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3945.

²⁹ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3945.

³⁰ Müstecir olduğu çiftlik tarlası.

³¹ Müstecir olduğu çiftlik tarlası.

³² Bunun 1000 kuruşu icar ile verdiği tarladan, 50 kuruşu da kendi ektiği tarladan elde edilmiştir.

³³ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3905.

³⁴ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3920

19. Yüzyıl Ortalarında İzmir Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Kumla Çiftliği (Said Efendi)

Bu çiftlik Kuloğlu Çiftliğine ait deftere kaydedilmiştir. Çiftlikte çiftlik sahibi Said Efendi'den başka iki hane daha olduğu (ya da çiftlik üzerinde hak sahibi) görülmektedir. Bunlardan Abdullah oğulları Hüseyin ve Feyzi küçük olup ziraat yapmaya muktedir değildirler. Çepneli Ömer oğlu İbrahim ise yetim olup vasisi Nalbant Mustafa Efendidir. Emlak arazi vs. yoktur.

Çiftlikte 320 dönüm mezru, 406 dönüm gayrimezru ve 80 dönüm icara verilen olmak üzere toplam 806 dönüm tarla kaydı vardır. Bunun 50 dönümü Abdullah oğulları Hüseyin ve Feyzi'ye aittir. Çepneli Ömer oğlu İbrahim'in ise üzerinde arazi kaydı yoktur. Diğer geri kalanlar da Said Efendi'ye aittir. Bu arazilerden yıllık ortalama 13.463 kuruş gelir elde edildiği görülmektedir³⁵.

Tablo: Kumla Çiftliği Arazi Bilgileri

Hane /No	Hane Sahibi	Mesleği	Mezru Tarla (Dönüm)	İcara verilen Tarla (Dönüm)	Gayrimezru Tarla (Dönüm)	Senelik hasılatı (ort)	Hasılat Topl.
1	Said Efendi		320		350		11.608
	Said Efendi			80 ³⁶			745
	Said Efendi				6 ³⁷		1.110
2	Abdullah oğulları Hüseyin ve Feyzi ³⁸				50		
3	Çepneli Ömer oğlu İbrahim ¹						
	Toplam		320	80	406		13.463

Çiftliklerin Genel Arazi Değerlendirmesi

Genel olarak çiftliklerin sahip oldukları arazilere ve bu arazilerden elde edilen gelir miktarlarına bakıldığında en fazla mezru tarlaya sahip 320 dönümle Kumla Çiftliği görülmektedir. Bunu 250 dönümle Osman Bey Çiftliği takip etmektedir. Hacı Mahmud Çiftliğinin 48, Kuloğlu çiftliğinin 30 ve Veyisli çiftliğinin 26 dönüm mezru tarlası vardır.

İcara verilen tarlaya sahip olmada sıralama ise en çok olandan başlamak üzere Veyisli, Kumla, Hacı Mahmud ve Osman Bey çiftlikleridir. Kuloğlu çiftliğinde icara verilen tarla bilgisi yoktur.

Gayrimezru tarla kaydına bakıldığında ise Osman Bey çiftliğinin 500 dönüm, Kumla çiftliğinin 406 dönüm, Veyisli çiftliğinin 400 dönüm, Hacı Mahmud çiftliğinin 50 dönüm ve Kuloğlu çiftliğinin de 10 dönüm arazisi olduğu görülür.

Mezru, gayrimezru ve icara verilen tarlalar olarak bakıldığında toplamda 806 dönümle Kumla çiftliği en fazla araziye sahip çiftlik olarak görülmektedir. Osman Bey çiftliğinin 800, Veyisli çiftliğinin 526, Hacı Mahmud çiftliğinin 174 ve Kuloğlu çiftliğinin 40 dönüm arazisi bulunmaktadır.

Bu arazilerden elde edilen gelirlere bakıldığında ise (Kumla çiftliği hariç) arazilerin çokluğuna göre doğru orantılı hasılat elde edilmediği görülmektedir. En fazla hasılat en çok araziye sahip Kumla çiftliğine aittir. Hacı Mahmud çiftliğinin arazisi az olmasına karşın 8.038 kuruş hasılat elde ettiği görülmektedir. Osman Bey çiftliğinde ise oldukça fazla arazi olmasına karşılık yıllık elde edilen gelir düşük kalmıştır. Konuyla ilgili detaylar aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo: Çiftliklerdeki Genel Arazi ve Hasılat Bilgileri

Sıra	Çiftlik Adı	Mezru Tarla (Dönüm)	İcara verilen Tarla (Dönüm)	Gayrimezru Tarla (Dönüm)	Toplam Arazi	Senelik hasılatı (ort)	Hasılat Topl.
1	Hacı Mahmud	48	76	50	174	8.038	8.038
2	Veyisli	26	100	400	526	2.360	2.360
3	Osman Bey	250	50	500	800	3.352+225	3.379
4	Kuloğlu	30	-	10	40	1.442	1.442
5	Kumla	320	80	406	806	13.463	13.463
	Toplam	674	306	1.366	2.346	28.682	28.682

³⁵ BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3920

³⁶ Burası çayır olarak kaydedilmiştir.

³⁷ Dut bahçesi

³⁸ Bunlar küçük olup ziraat yapmaya muktedir değildirler.

³⁹ Yetim olup vasisi Nalbant Mustafa Efendidir. Emlak arazi vs. yoktur.

Çiftliklerde Yetiştirilen Ürünler

Sanayi öncesi dönemlerde devletlerin gelirlerinin büyük bir kısmı tarıma dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temeli de tarıma dayalıydı ve nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Köylüler bir taraftan başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin iâşesini sağlarken diğer taraftan da ekonomik açıdan kendi kendine yetmeye çalışıyorlardı⁴⁰.

19. yüzyıl Osmanlı tarımında önemli değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda tarımı geliştirmeye yönelik olarak uygulanan politikalar ve dış talebin artması, tarımın gelişmesini sağlamıştır. 1848 ile 1876 yılları arasında tarım gelirleri yaklaşık üç kat artış göstermiştir⁴¹.

Osmanlı tarımında çok çeşitli ürünler yetiştirilmiş olup, bunların en önemlilerini tahıllar oluşturmuştur. Ayrıca sebze tarımı ve başta bağcılık olmak üzere meyve yetiştiriciliği de önde gelen tarımsal faaliyetler arasında yer almıştır⁴².

Kuloğlu, Hacı Mahmud, Veyisli, Kumla ve Osman Beyefendi çiftliklerinde yetiştirilen buğday, arpa, yulaf, kapluca, keten tohumu, nohut ve burçak temettuat kayıtlarına geçirilmiş olan tahıllardır. Bağ ve bahçelerde yetiştirilen meyve ve sebzelerin isimleri ve ne kadar yetiştirildiği hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Fasulye gibi diğer baklagil türü kayıtlarına rastlanılmamıştır.

Tahıl ürünlerinin miktarı belirtilirken ölçü birimi olarak "kile⁴³" kullanılmıştır. Kile Osmanlı coğrafyasında her yerde aynı ağırlığı temsil etmezdi. Bölgeden bölgeye hatta birbirine yakın şehirlerde bile bu ağırlık ölçüsü değişiklik gösterebiliyordu⁴⁴. Kayıtlı olan soğan miktarı da kıyye (okka) ile belirtilmiştir. Kıyye ya da okka; şimdiki 1282 grama denk gelen eski bir ağırlık ölçüsüne denirdi.

Ürünlerin Miktarı

Temettuat defterlerinde ürünlerin isimleri olmakla birlikte yıllık ne kadar ürün elde edildiği ile ilgili kayıt yoktur. Sadece bir yılda ne kadar ürünün aşar (öşr) olarak verildiği belirtilmiştir. Buradan hareketle yetiştirilen ürün miktarını bulabiliriz. Arapça onda bir demek olan öşr, terim olarak hububattan alınan vergi yerinde kullanılmıştır. İlk şeri hükme dayanılarak hububattan onda bir alındığı için bu tabir meydana gelmiş olup, çoğuluna da aşar denilmekteydi.

Genellikle öşür adı altında toplanan vergiler zirai vergilerdir ve böylece beşte birden (humus) onda bire (öşür) kadar değişen çeşitli oranlar ortaya çıkmaktadır. Bu vergiler tahıl ve bakliyatla mal olarak tahsil edilirdi. Lifli bitkiler, sebze ve meyveler, adet-i ağnam, resm-i kovan ve gümrük vergilerinde alacaklısına seçme hakkı tanınırdı. Vergilerin çoğunu buğday, arpa ve çavdardan alınan öşür ve salariyye oluşturmaktaydı. Bunlardan başka meyve bahçelerinden alınan bahçe; kavun, karpuz ve hıyardan bostan; üzüm bağlarından bağ; çeşitli meyvelerden fevakih; turfanda meyve ve sebzeden resm; baldan kovan; pamuktan penbe; ipek kozalarından harlr; şıradan şıra resimleriyle ekonomik değer taşıyan çeşitli bitkilerden alınan vergiler mevcuttu. Bunlar mahsul yetiştigi zaman ağırlık, adet veya alan üzerinden kanunlarla belirlenen miktar ve nisbetlere göre toplanırdı⁴⁵.

Aşar vergisi zirai alanda her mahsulden alınmaktaydı. Her türlü hububattan, bostanlarda yetiştirilen ürünlerden, meyve ağaçlarından, bağlardan, otlaklardan ve diğer zirai mahsullerden bu vergi alınmış ve tahsili de aynî, nakdî ve maktû' olmak üzere üç şekilde yapılmıştır.

Köylerde yetiştirilen tahıl ürünlerinin miktarı hesaplanırken, o yıl aşar olarak verilen miktarın 10 katı bir yılda yetiştirilmiş kabul edilecektir.

⁴⁰ Bahaeddin Yediyıldız, a.g.m., s. 496.

⁴¹ Ercan Koç, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarım, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005, s.72-73.

⁴² Fahri Yavuz (Editör), Türkiye'de Tarım, Ankara 2005, s. 4-5.

⁴³ Özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçek. Arapça 'dakeylmatar olarak "ölçmek", isim olarak "ölçek" anlamına gelir. Aynı kökten türeyen kile de yine "ölçek" demektir. Ârâmice'deki karşılığı keylâ olan kelime Farsça'yakile, keyle, keyli, Türkçe'ye kile şeklinde girmiştir. Farsça 'dakile kelimesinin sonuna küçültme eki getirilerek elde edilen keyleçe (kileçe) (küçük kile) Araplar arasında da kullanılır. Bu ölçü birimi Türkçe'ye de geçmiştir. Bkz. Cengiz Kallek, "Kile", DİA, XXV, Ankara 2002, s. 568-571.

⁴⁴ Yavuztürk, a.g.t., s. 118.

⁴⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", DİA, XXXIV, Ankara 2007, s. 101.

19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Hacı Mahmud Çiftliğinde Yetiştirilen Ürünler ve Miktarı

Çiftlikte buğday, arpa, yulaf, keten tohumu ve Soğan? gibi hububat ürünlerinin yetiştirildiği görülmektedir. Ancak bunların ne kadar elde edildiğine dair kayıt yoktur. Bu ürünlerden verilen vergilerden hareketle ne kadar ürün yetiştirildiğini anlayabiliriz. Çünkü öşür vergisi olarak ne kadar verildiği yazılmıştır. Öşür ürünlerden alınan 1/10 oranında vergi olduğu için verilen ürünün 10 katı kadar yetiştirildiğini anlamaktayız.

3 numaralı hanede kayıtlı Hüseyin b. Mehmed Ali ve 6 nolu hanede kayıtlı Emin b. Mehmed haricinde diğer hane sahiplerinin çeşitli miktarlarda tahıl yetiştirdiği görülmektedir. En fazla tahıl toplamda 245 kile ile Muhtar Ömer Ağa b. İsmail tarafından üretilmiştir. Bunu 225 kile ile Kadir b. İsmail takip etmektedir. Mahmud b. Mehmed 195, Beğli oğlu Salih 180, Mehmed b. Hüseyin 110 ve Tahir b. Mustafa da 60 kile hububat yetiştirmiştir. Buna göre hane sahiplerinin yetiştirdiği ürün kayıtları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo: Hacı Mahmud Çiftliği Tahıl Ürünü Kayıtları (Kile Olarak)

Hane / No	Hane Sahibi	Buğday	Arpa	Yulaf	Kapluca	Keten Tohumu	Nohut	Burçak	Soğan?	Cair	Erzen (Darı)	Toplam
1/1	Muhtar Ömer Ağa b. İsmail	110	30	55	-	20	-	-	-	-	30	245
2/2	Kadir b. İsmail ve karındaşı	85	30	80	-	30	-	-	-	-	-	225
3/3	Hüseyin b. Mehmed Ali	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4/4	Mahmud b. Mehmed	65	35	75	-	20	-	-	-	-	-	195
5/5	Tahir b. Mustafa	35	-	15	-	10	-	-	-	-	-	60
6/6	Emin b. Mehmed	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7/7	Mehmed b. Hüseyin	60	15	30	-	5	-	-	-	-	-	110
8/8	Beğli oğlu Salih ve oğulluğu Ali	75	15	80	-	10	-	-	-	-	-	180
	Toplam	430	125	335	-	95	-	-	-	-	30	1.015

Veyisli Çiftliğinde Yetiştirilen Ürünler ve Miktarı

Veyisli çiftliğinde buğday, yulaf, kapluca ve keten tohumu yetiştirildiği görülmektedir. Toplamda 140 kile ürün yetiştirilmiş olup bunun 85 kilesini buğday, 30 kilesini yulaf, 10 kilesini kapluca ve 15 kilesini de keten tohumu oluşturmuştur. Arpa, burçak, nohut gibi ürünlerin yetiştirildiğine dair kayıt yoktur.

Tablo: Veyisli Çiftliği Tahıl Ürünü Kayıtları (Kile Olarak)

Hane/ No	Hane Sahibi	Buğday	Arpa	Yulaf	Kapluca	Keten Tohumu	Nohut	Burçak	Soğan?	Cair	Darı	Toplam
1/1	Yusuf b. Osman	50		30	10	15						105
2/2	Mehmed b. Ömer ve Sufi oğlu Mehmed	35										35
3/5	Hacı İbrahim b. Mehmed											
	Toplam	85		30	10	15						140

Kuloğlu Çiftliğinde Yetiştirilen Ürünler ve Miktarı

Kuloğlu çiftliğinde buğday, arpa, yulaf, kapluca ve keten tohumu yetiştirildiği görülmektedir. Toplamda 200 kile ürün yetiştirilmiş olup bunun 100 kilesini buğday, 30 kilesini arpa, 50 kilesini yulaf, 10 kilesini kapluca ve 10 kilesini de keten tohumu oluşturmaktadır.

Tablo: Kuloğlu Çiftliği Tahıl Ürünü Kayıtları (Kile Olarak)

Hane/ No	Hane Sahibi	Buğday	Arpa	Yulaf	Kapluca	Keten Tohumu	Nohut	Burçak	Sogan?	Cair	Darı	Toplam
1/1	Kuloğlu Ali	100	30	50	10	10						200

Kumla Çiftliğinde Yetiştirilen Ürünler ve Miktarı

Kumla çiftliğinde ise buğday, arpa, yulaf, keten tohumu, nohut, burçak, soğan yetiştirildiği görülmektedir. Toplamda 1.075 kile hububat yetiştirilmiş olup bunun 460 kilesini buğday, 570 kilesini arpa, 36 kilesini yulaf, 5,5 kilesini keten tohumu, 1 kilesini nohut, 2,5 kilesini de burçak oluşturmaktadır. Bunların haricinde 440 kıyye (okka) üretildiği anlaşılan soğan kaydı da bulunmaktadır.

Tablo: Kumla Çiftliği Tahıl Ürünü Kayıtları (Kile Olarak)

Hane/ No	Hane Sahibi	Buğday	Arpa	Yulaf	Kapluca	Keten Tohumu	Nohut	Burçak	Sogan?	Cair	Darı	Toplam
	Said Efendi	460	570	36	-	5,5	1	2,5	440 ¹	4		1.519

Tahıl Ürünleri Hakkında Genel Değerlendirme

Genel olarak bakıldığında ise en fazla tahıl ürünü hem çeşit hem de miktar olarak Kumla çiftliğinde üretilmiştir. Toplamda 1.075 kile hububat ve 440 kıyye de soğan yetiştirilmiştir. İkinci sırada Hacı Mahmud çiftliği bulunmakta olup, yetiştirilen hububat miktarı 1.015 kiledir. Üçüncü sırada 500 kile ile Osman Bey çiftliği olup bunu 200 kile ile Kuloğlu ve 140 kile ile Veyisli çiftliği takip etmektedir. Veyisli'de arpa yetiştirilmemesi dikkati çekmektedir.

Tablo: Çiftlikler Genel Tahıl ürünleri

Sıra	Çiftlik Adı	Buğday	Arpa	Yulaf	Kapluca	Keten Tohumu	Nohut	Burçak	Sogan?	Cair	Darı	Toplam
1	Hacı Mahmud	430	125	335		95					30	1015
2	Veyisli	85		30	10	15						140
3	Osman Bey	250	110	120		20						500
4	Kuloğlu	100	30	50	10	10						200
5	Kumla	460	570	36	-	5,5	1	2,5	4	440		1.519
	Toplam	1325	835	571	20	145,5	1	2,5	4	470		3374

Çiftliklerde Hayvancılık

Hayvan varlığı, tarımın temel ekonomik faaliyet olduğu sanayi öncesi ekonomilerin bir çeşit birikmiş serveti niteliğindedir. Göçebe topluluklar, hayvancılığı yüzyıllar boyunca tek geçim kaynağı olarak sürdürürken, yerleşik hayatta çiftçilik yapan ve bu arada hayvan da beslemek durumunda olan topluluklar ise daha çok çift sürme ve taşıma işlerinde, güçlerinden yararlanmak için büyükbaş yetiştirip, bu hayvanlardan sağladıkları ürünleri de çoğunlukla kendi tüketimlerinde kullanmışlardır. Çünkü Osmanlı çiftçisi son döneme kadar çift sürme işlerinde genellikle hayvanlardan yararlanmıştı⁴⁷.

Bu konularda çalışma yapanlar hayvanlarla ilgili değerlendirmelerde çeşitli yollar izlemişlerdir. Kimisi hayvan varlığını gelir getirenler ile gelir getirmeyenler, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar⁴⁸, ya da çatal tırnaklılar ve bütün tırnaklılar şeklinde ele almışlardır. Etinden, yününden, kılından, sütünden ve derisinden yararlanan her cins koyun, keçi, öküz, inek ve manda çift tırnaklılardan;

19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

at, beygir, kısarak, katır ve merkep bütün tırnaklılardan kabul edilmiştir⁴⁹.

Osmanlı toplumunda özellikle köy, çiftlik, mezra gibi kırsal kesimlerde hayvan yetiştiriciliği en önemli ziraî faaliyetlerden birisi olarak görülmektedir. Bu bölgelerde hayvanlar ziraatla meşgul olanların taşıma, çift sürme, gübre ihtiyacını karşılama, harman dövme işlerini görme gibi işlerin yanı sıra insanların yağ, et, süt, peynir gibi hayvansal ürün ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir araçtır. Osmanlı toplumunda örneği az görülse de pazar için et, yağ, süt, deri ve yapağı üretmek üzere hayvancılık temel bir faaliyet olarak icra edilmekle birlikte, Anadolu'nun iklim ve ziraat şartları hayvancılığın daha çok ziraata bağlı olarak yapılmasını gerektirmektedir⁵⁰. Osmanlı şehir ve kasabalarında pek çok aile kendi günlük süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak için birkaç sağmal koyun ve keçi beslemekteydi. At, katır, deve, manda ve öküz hem binek, hem taşıma, hem de çekim aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu hayvanlar aynı zamanda savaş lojistiği açısından ayrı bir öneme sahiptiler⁵¹.

Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi Kuloğlu, Hacı Mahmud, Veyisli, Kumla ve Osman Beyefendi çiftliklerinde de ziraî faaliyetlerin yanında hayvancılık da yapılmaktadır. Verilere bakıldığında hayvan yetiştiriciliğinin bir ticari faaliyet olarak değil, daha çok gündelik ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak yapıldığı görülmektedir. Hayvanlardan bir kısmı yağ, süt, peynir gibi ihtiyaçlar için yetiştirilirken, bir kısmı da yük taşımacılığında kullanılmaktadır.

Çiftliklerdeki Hayvan Cinsleri, Sayıları ve Gelirleri

Çiftliklere ait temettuat defteri kayıtlarına bakıldığında hangi tür hayvanların yetiştirildiği veya hangi tür hayvanlara sahip olunduğu görülmektedir.

Büyükbaş hayvan kayıtlarına bakıldığında karasığır ve Camus (manda) olmak üzere iki farklı cins büyükbaş hayvanın kayıtlı olduğu görülmektedir. Her iki cinsten de hayvanlar sağman, kısır, öküz, dana, düve, buzağı, malak gibi kategorilerde değerlendirilmiştir.

Hacı Mahmud çiftliğinde 59 büyükbaş, 2 küçükbaş (koyun) ve 7 beygir, kısarak, tay gibi yük ve binek hayvanı olmak üzere toplam 68 hayvan kaydı bulunmaktadır. Çiftlikte sadece 2 küçükbaş hayvan kaydı vardır. Hane başına ortalama 7 büyükbaş ve 1 yük ve binek hayvanı düşmektedir.

Veyisli çiftliğinde 14 büyükbaş, 8 küçükbaş (4 keçi, 4 koyun) olmak üzere toplam 22 hayvan kaydı bulunmaktadır. Çiftlikte yük ve binek hayvanı kaydı yoktur. Hane başına ortalama 5 büyükbaş ve 3 küçükbaş hayvan düşmektedir.

Osman Bey çiftliğinde 31 büyükbaş, 152 küçükbaş (koyun) ve 6 beygir, kısarak, tay gibi yük ve binek hayvanı olmak üzere toplam 189 hayvan kaydı bulunmaktadır. Diğer çiftliklere kıyasla en fazla küçükbaş hayvan burada bulunmaktadır.

Kuloğlu çiftliğinde 34 büyükbaş ve 3 beygir, kısarak, tay gibi yük ve binek hayvanı olmak üzere toplam 37 hayvan kaydı bulunmaktadır. Bu çiftlikte herhangi bir küçükbaş hayvan kaydı yoktur.

Kumla çiftliğinde ise sadece 60 adet büyükbaş hayvan olduğu görülmektedir. Burada küçükbaş ve yük-binek hayvanı kaydı yoktur.

Çiftliklerde hangi hane sahibinin hangi tür ve kaç adet hayvan yetiştirdiği ile ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıdaki tablolarda büyükbaş, küçükbaş ve yük ve binek hayvanları olarak ayrı ayrı verilmiştir.

⁴⁶ Kıyye olarak kayıtlı

⁴⁷ Alpay Bizbirlik, Zafer Atar, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevellî Çiftliği Temettuat Defteri Örneği", SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2009-1), s. 45.

⁴⁸ Alpay Bizbirlik, Zafer Atar, a.g.m., s. 45-46.

⁴⁹ Ertan Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık", Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, s. 227.

⁵⁰ Hüseyin Muşmal, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra'nın Sosyo-Ekonomik Görüntüsü (10353 Numaralı Temettuat Defterine Göre)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, Konya 2008, s. 259-260.

⁵¹ Ertan Gökmen, a.g.m., s. 228.

Arif KOLAY

Tablo: Çiftlikler Büyükbaş Hayvan Bilgileri (adet/re's)

Hane / No	Hane Sahibi	Sağmal inek	Kısır inek	Karasığır Öküzü	Karasığır Düve-Dana	Buzağı	Sağman Camus (Manda)	Kısır Camus	Camus Öküzü	Camus Düvesi	Camus Malağı	Toplam
HACI MAHMUD												
1/1	Muhtar Ömer Ağa b. İsmail	1		2			2		2			7
2/2	Kadir b. İsmail ve karındaşı	2		2			4		4		2	14
3/3	Hüseyin b. Mehmed Ali	1				1						2
4/4	Mahmud b. Mehmed			2			1		2		3	8
5/5	Tahir b. Mustafa								2	1		3
6/6	Emin b. Mehmed					3					3	6
7/7	Mehmed b. Hüseyin	3		4		3			2			12
8/8	Begli oğlu Salih ve oğulluğu Ali	1		4					2			7
	Toplam	8		14		7	7		14	1	8	59
VEYİSLİ												
1/1	Yusuf b. Osman	3				4			4			11
2/2	Mehmed b. Ömer ve Sufi oğlu Mehmed			2			1					3
3/5	Hacı İbrahim b. Mehmed											
	Toplam	3		2		4	1		4			14
OSMAN BEY ÇİFTLİĞİ												
		2	1	2			5	7	6	4	4	31
KULOĞLU ALİ												
		30		1			1		2			34
KUMLA ÇİFTLİĞİ												
	Said Efendi	10	6	6	15		6	10	4			57
	Abdullahoğulları Hüseyin ve Feyzi			2			1					3
	Toplam	10	6	8	15		7	10	4			60
	Genel Toplam	53	7	27	15	11	21	17	30	5	12	198

Çiftliklerdeki Hayvan Cinsleri, Sayıları ve Gelirleri

Tablo: Hayvan Cinsleri, Sayıları ve Gelirleri Toplamı

Hane / No	ÇİFTLİK ADI	Sağmal inek	Kısır inek	Karasığır Öküzü	Karasığır Düve-Dana	Buzağı	Sağman Camus (Manda)	Kısır Camus	Camus Öküzü	Camus Düvesi	Camus Malağı	Toplam
	HACI MAHMUD	8		14		7	7		14	1	8	59
	VEYİSLİ	3		2		4	1		4			14
	OSMAN BEY	2	1	2			5	7	6	4	4	31
	KULOĞLU ALİ	30		1			1		2			34
	KUMLA	10	6	8	15		7	10	4			60
	Genel Toplam	53	7	27	15	11	21	17	30	5	12	198

19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Tablo: Küçükbaş Hayvan Bilgileri (adet/re's)

Hane/ No	Çiftlik adı/Hane Sahibi	Koyun	Keçi	Kuzu	Oğlak	Küçükbaş Hayv. Toplamı
	HACI MAHMUD					
1/1	Muhtar Ömer Ağa b. İsmail	2				2
	VEYİSLİ					
1/1	Yusuf b. Osman	4	4			8
						152
	OSMAN BEY	50	50	20	32	
	KULOĞLU	-	-	-	-	
	KUMLA	-	-	-	-	
	GENEL TOPLAM	56	54	20	32	162

Tablo: Yük ve Binek Hayvan Bilgileri (adet/re's)

Hane/ No	Çiftlik Adı/Hane Sahibi	Kısırak	Beygir	Tay		Toplam Hayvan
	HACI MAHMUD					
1/1	Muhtar Ömer Ağa b. İsmail	1	1	2		4
2/2	Kadir b. İsmail ve karındaşı	1	1			2
8/8	Beğli oğlu Salih ve oğulluğu Ali		1			1
	Toplam	2	3	2		7
	VEYİSLİ	-	-	-	-	-
	OSMAN BEY	4	2			6
	KULOĞLU	3				3
	KUMLA	-	-	-	-	-
	GENEL TOPLAM	11	8	4		23

Çiftliklerdeki Hayvan Cinsleri, Sayıları ve Gelirleri

Tablo: Hayvan Cinsleri, Sayıları ve Gelirleri Toplamı

Sıra	Çiftlik Adı	Büyükbaş Hayvan Toplamı		Küçükbaş Hayvan Toplamı		Yük ve Binek Hayvanları Toplamı		Arı		Hasıl Toplamı
		Sayı	Hasılat	Sayı	Hasılat	Sayı	Hasılat	Sayı	Hasılat	
1	Hacı Mahmud	59	260	2	18	7		6	30	308
2	Veyisli	14	70	8	18					88
3	Osman Bey	31	290	152	450	6	-			740
4	Kuloğlu Ali	34	105			3	60			165
5	Kumla Çift.	60	540							540
	Toplam	198	1.265	162	486	16	60	6	30	1.841

Çiftliklerde Arıcılık Faaliyetleri

Kayıtlara bakıldığında Hacı Mahmud ve Kumla çiftliklerinde arıcılık yapıldığı görülmektedir. Hacı Mahmud çiftliğinde ikisi Muhtar Ömer Ağa b. İsmail'e ve 4'ü Kadir b. İsmail'e ait olmak üzere 6 arı kovana vardır. Bu kovanlardan yılda 30 kuruş hasılat elde edildiği anlaşılmaktadır.

Yine Kumla çiftliğinde Said Efendi'ye ait 8, Abdullah oğulları Hüseyin ve Feyzi'ye ait 10 olmak üzere 18 arı kovana bulunmaktadır. Bunlardan da 160 kuruş hasılat elde edilmiştir.

Diğer çiftliklerde arı yetiştirildiğine dair kayıt yoktur.

Tablo: Arıcılık Bilgileri

Hane/ No	Çiftlik Adı/Hane Sahibi	Kovan adedi	Haslatı (Kuruş)
	HACI MAHMUD		
1/1	Muhtar Ömer Ağa b. İsmail	2	10
2/2	Kadir b. İsmail ve karındaşı oğlu yetim olduğundan ikisi bir hanede olduğu	4	20
	Toplam	6	30
	VEYİSLİ	-	-
	OSMAN BEY	-	-
	KULOĞLU	-	-
	KUMLA		
	Said Efendi	8	80
	Abdullahoğulları Hüseyin ve Feyzi	10	80
	Toplam	18	160
	Genel Toplam	24	190

Çiftliklerde Gelir Dağılımı

Çiftliklerde gelir kaynakları incelendiğinde en önemli payı ziraat gelirlerinin oluşturduğu görülür. Diğer gelir kaynaklarını ise, hayvancılık, icar, çobanlık, değirmencilik gelirleri oluşturur.

Hacı Mahmud çiftliği gelir gruplarına bakıldığında en fazla mezru ve icara verilen tarlalardan gelir elde edildiği görülmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan gelirleri, arıcılıktan elde edilen gelirler arazi gelirlerine göre oldukça azdır. Bunların yanında hizmetkârlık vs. gibi gelirler de diğer olarak değerlendirilmiştir.

Tablo: Hacı Mahmud Çiftliği Gelir Grupları

		Mezru Tarla	İcar Tarla	Büyükbaş	Küçükbaş	Yük Binek	Arı	Diğer	Toplam
1/1	Muhtar Ömer Ağa b. İsmail	942	1.025	260	18		10		2.255 ⁵²
2/2	Kadir b. İsmail ve karındaşı	1.260	615	140			20		2.035
3/3	Hüseyin b. Mehmed Ali		10					290 ⁵³	300
4/4	Mahmud b. Mehmed	544	1.036	30					1.610
5/5	Tahir b. Mustafa	68	297					120 ⁵⁴	485
6/6	Emin b. Mehmed		20					300 ⁵⁵	320
7/7	Mehmed b. Hüseyin	535	350	20					905
8/8	Beğli oğlu Salih ve oğulluğu Ali	510	910	20					1.440
	Toplam	3.859	4.263	470	18		30	710	9.350⁵⁶

Veyisli çiftliğinde de en çok gelirin arazilerden elde edildiği görülmektedir. Çiftlikte büyükbaş ve küçükbaş hayvan gelirleri oldukça azdır.

Tablo: Veyisli Çiftliği Gelir Grupları

		Mezru Tarla	İcar Tarla	Büyükbaş	Küçükbaş	Yük Binek	Arı	Diğer	Toplam
1/1	Yusuf b. Osman	1.050		40	30				1.120
2/2	Mehmed b. Ömer ve Sufi oğlu Mehmed	35		30					65
3/5	Hacı İbrahim b. Mehmed		1.000						1.000
	Toplam	1.085	1.000	70	30				2.185

⁵² Defterde yıllık tahmini gelir 2.043 kuruş olarak verilmiştir.

⁵³ Toplam geliri 300 kuruş olarak kaydedilmiş. Dolayısıyla 290 kuruş tahmini olarak yazılmıştır. Defterde kayıtlı değildir.

⁵⁴ Bu rakam defterde kayıtlı değildir. Defterde toplam gelir 485 kuruş olarak yazılmıştır. Dolayısıyla geri kalan 120 kuruş diğer gelirler grubu içinde değerlendirilmiştir. Ya da toplamada hata vardır.

⁵⁵ Adı geçen şahıs hizmetkâr olarak kayıtlıdır. 300 kuruşun hizmetkârlıktan elde edildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁶ Bu rakam defterde 9.138 kuruş olarak kayıtlıdır. Muhtemelen kâtip tarafından yanlış hesaplanmıştır.

19. Yüzyıl Ortalarında İzmit Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Osman Bey çiftliğinde de en fazla tarlalardan gelir elde edilmiştir. Hayvan gelirlerinden başka dikkati çeken bir başka husus da diğer gelirler kısmında değerlendirilen gelirlerdir. Diğer başlığı altında değerlendirilen 3.453 kuruşun 1.000 kuruşu çiftliğe ait bir adet değirmen kirası, 2.000 kuruşu çiftliğe ait İzmit Gümrüğü mahallinin kirası ve 453 kuruşu da vişne bahçesinden elde edilen gelirdir. Dolayısıyla arazi ve hayvanlardan başka çiftliğe ait bir değirmen, İzmit Gümrüğü olarak kullanılan yer ve bir vişne bahçesi olduğu anlaşılmaktadır.

Kuloğlu ve Kumla çiftliklerinde de en çok gelirin arazilerden sağlandığı anlaşılmaktadır.

Tablo-11: Osmanbey Kuloğlu ve Kumla Çiftlikleri Gelir Grupları

	Mezru Tarla	İcar Tarla	Büyükbaş	Küçükbaş	Yük Binek	Arı	Diğer	Toplam
Osmanbey Çift.	3.352	225	290	450			3.453 ⁵⁷	7.770
Kuloğlu Ali	1.542		105					1.647
Kumla Çiftl.								
Said Efendi	11.609		540			80	1.855 ⁵⁸	14.084
Abdullah oğulları Hüseyin ve Feyzi						80	430 ⁵⁹	510

Vergiler (Giderler)

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devletinde Müslümanlardan farklı gayrimüslimlerden farklı olarak değişik isimler altında çeşitli vergiler alınıyordu. 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile birlikte tebaanın sosyal, hukuki ve mali bakımdan eşitliği kabul edildiğinden o zamana kadar alınan vergilerden vazgeçilerek bunların yerine tek bir vergi alınması prensibi getirildi. Bu da "vergü-yi mahsusa" veya "an-cemaatin" diye isimlendirilmiştir. 1840 yılından itibaren yürürlüğe konmuş ve herkesin gelirine göre vergi vermesi amaçlanmıştır. Bu verginin alınabilmesi için de vatandaşın gelirinin bilinmesi gerekiyordu. Bu amaçla muhassılların nezaretinde olmak üzere bütün mal, mülk ve hayvanları içine alan temettü (gelir) sayımı yapılmaya başlandı ve vergiler tespit edilip köy veya mahallelerin ödeyecekleri miktarlar belirlenmişti. Köy muhtar ve imamları ile papazlar eliyle toplanacak verginin dağılımı herkesin ekonomik durumuna göre ayarlandı⁶⁰.

Diğer bir vergi çeşidi de öşür idi. Arapça onda bir demek olan öşür, terim olarak hububattan alınan vergi yerinde kullanılmıştır. İlk şeri hükme dayanılarak hububattan onda bir alındığı için bu tabir meydana gelmiş olup, çoğuluna da aşar denilmekteydi. Tanzimattan sonra maarif ve menafî hisseleri artırılmak suretiyle hububattan alınan vergi sekizde bir olmuştur⁶¹.

Aşar vergisi zirai alanda her mahsulden alınmaktaydı. Her türlü hububattan, bostanlarda yetiştirilen ürünlerden, meyve ağaçlarından, bağlardan, otlaklardan ve diğer zirai mahsullerden bu vergi alınmış ve tahsili de aynî, nakdî ve maktû olmak üzere üç şekilde yapılmıştır.

Çiftliklerde beş çeşit vergi alındığı görülmektedir. Bunlar da vergi-yü mahsusa, öşür, ağnam resmi, keçi rüsumu ve bahçe öşürüdür. Arıcılık faaliyeti olmasına rağmen "kovan rüsumuna" rastlanılmamıştır.

Ağnam resmi Osmanlı resmî kayıtlarında resm-i ganem, âdet-i ağnâm şekillerinde de geçer. Şer'î vergilerden sayılan ağnam resmine bazı sancak kanunnâmelerinde âdet-i zekât da denmektedir. Bu vergi genellikle koyun yavruladıktan sonra nisan veya mayıs aylarında alınır, kuzulu koyun kuzusu ile bir hesaplanırdı. Vergi miktarı Fâtih kanununa göre üç koyundan bir akçe iken daha sonra iki koyundan bir akçe olarak tespit edilmişti. Ancak bu miktar bölgelerin özelliklerine göre değişiyordu. Ağnam resmi bilhassa XVIII. yüzyıllarda hazinenin önemli bir kalemi haline geldi ve düzenli gelirler arasına girdi. Bu verginin bazı yeni düzenlemelerle Tanzimat'tan sonra da alınmasına devam edildi⁶². Kovan resmi ise arıcılık yapanlardan alınan vergi türüdür.

⁵⁷ Bu miktarın 1.000 kuruşu çiftliğe ait bir adet değirmen kirası, 2.000 kuruşu çiftliğe ait İzmit Gümrüğü mahallinin kirası ve 453 kuruşu da vişne bahçesinden elde edilen gelirdir.

⁵⁸ 1855 kuruşun 745 kuruşu çayır geliri, 1110 kuruşu da dut bahçesinden sağlanan gelirdir.

⁵⁹ Hizmetkârlıktan olan gelirdir.

⁶⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi c. II, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 541-542; Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1994, s. 178-179.

⁶¹ Pakalın, a.g.s., s. 746; ayrıca Osmanlı Devletinde vergiler hakkında geniş bilgi için bkz., Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK yay., Ankara 1997, s. 105-11 ve 340-348.

⁶² Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", DİA, cilt: 1, yıl: 1988, s. 478-479.

Arif KOLAY

Çiftliklerde daha çok hububat ürünlerinden vergi alındığı görülmektedir. Bu ürünler de başta buğday olmak üzere, arpa, yulaf ve diğer ürünlerdir.

Hububat ürünlerinden alınan öşür vergisini kendi aralarında kıyaslarsak, en fazla vergisi alınan ürün buğdaydır. Bunu arpa ve diğer ürünler takip etmiştir.

Hacı Mahmud çiftliğinde bulunan 8 hane sahibinin tamamı senelik vergi olarak kaydedilen “vergi-yü mahsusa”yı ödediği görülmektedir. En fazla yıllık vergi Muhtar Ömer Ağa b. İsmail tarafından ödenmiş olup 230 kuruştur.

Kadir b. İsmail ve karındaşı, Mahmud b. Mehmed, Mehmed b. Hüseyin, Beğli oğlu Salih ve oğulluğu Ali 170'er kuruş; Tahir b. Mustafa, Emin b. Mehmed 130'ar kuruş, Hüseyin b. Mehmed Ali de 63 kuruş yıllık vergi ödemiştir. Dolayısıyla çiftlikte bir yılda ödenen vergi 1.233 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Çiftlikte Hüseyin b. Mehmed Ali ve Emin b. Mehmed'de diğer hane sahipleri 98 kuruş ile 212,5 kuruş arasında farklı miktarlarda öşür vergisi ödemiştir. Çiftlikten ödenen toplam öşür miktarı da 897 kuruştur.

Buna göre hane başına ortalama 154 kuruş yıllık vergi, 112 kuruş da öşür vergisi düşüyordu.

Veyisli çiftliğinde ise toplam 338 kuruş yıllık vergi, 133 kuruş da öşür vergisi ödenmiştir. Yıllık vergi olarak Yusuf b. Osman 125, Mehmed b. Ömer ve Sufi oğlu Mehmed 68, Hacı İbrahim b. Mehmed ise 145 kuruş vermiştir.

Yusuf b. Osman'a ait 97, Mehmed b. Ömer ve Sufi oğlu Mehmed'in de 35 kuruş öşür vergisi kaydı vardır. Hacı İbrahim b. Mehmed ise öşür vermemiştir.

Hane başına ortalama 113 kuruş vergi-yü mahsusa, 44 kuruş da öşür düşmektedir.

Osman Bey çiftliğinde ise beş farklı vergi türünün ödendiği görülmektedir. 1.093 kuruş vergi-yü mahsusa, 456 kuruş öşür, 30 kuruş ağnam resmi, 15,5 kuruş keçi rüsumu ve 56 kuruş bahçe öşrü verilmiştir.

Kuloğlu çiftliğinde 207 kuruş vergi-yü mahsusa, 187 kuruş öşür, Kumla çiftliğinde ise 476 kuruş vergi-yü mahsusa, 1.412 kuruş öşür verildiği kayıtlıdır.

Çiftliklerde ödenen vergi türleri ve miktarları aşağıdaki tabloda ve ekte verilen tablolarda ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Tablo: Çiftlikler Genel Vergiler

Sıra	Çiftlik Adı	Vergi-yü Mahsusa	Aşar Rüsumu Toplamı (1260)	Ağnam Rüsumu	Keçi Rüsumu	Kovan Rüsumu	Bahçe Öşrü	Toplam
1	Hacı Mahmud Çift.	1.233	897					2.130
2	Veyisli Çift.	338	133					471
3	Osman Bey Çift.	1.093	456	30	15,5		56	1.651,5
4	Kuloğlu Ali Çift.	207	187					394
5	Kumla Çift.	476	1.412					1.888
	TOPLAM	3.347	3.085	30	15,5		56	6.534

19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Değerlendirme ve Sonuç

Bunlardan başka 1845 tarihli temettuat defterlerinde Kocaeli (İzmid) sınırları dâhilinde Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Beyefendi olmak üzere 5 adet çiftliğin olduğu görülmektedir.

Bu çiftliklerin sahipleri ve sahip oldukları arazi ve hayvanlar ile verdikleri vergilere bakıldığında Kumla çiftliği hariç diğerleri alelade ve sıradan küçük ölçekli çiftlikler olduğu görülmektedir. Kumla çiftliği daha önce Evkaf Nazırlığı yapmış olan Said Efendi'ye aittir.

Yukarıda verilen detaylardan da görüldüğü üzere çiftliklerin sahip oldukları tarla, bağ, bahçe, çayır gibi araziler, çiftliklerde beslenen hayvan cinsleri ve sayıları, hem tarımsal faaliyetlerden hem de hayvanlardan elde edilen gelirler vs. dikkate alındığında bu çiftliklerin daha çok günlük geçimi sağlamaya yönelik üretim yapmakta olan hayvansal ve tarımsal üretim alanları olduğu anlaşılmaktadır.

Yine çiftlikler özellikle o civarda yaşayan halk için ciddi bir geçim kaynağı olmuştur. Özellikle yeterli sayıda arazisi ve hayvanı olmayan aileler veya bireysel olarak şahıslar bu çiftliklerde işçi, kâhya, sığırtmaç, çoban vb. gibi değişik statülerde çalışarak hayatlarını kazanmışlar, ailelerini geçindirmişlerdir.

Çiftliklerin ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanmakla birlikte, hayvancılık ve arıcılık da önemli bir geçim kaynağı olarak görülmektedir. Çiftliklerin sahip olduğu arazi durumlarına bakılacak olursa; ekte verilen tablolardan da ayrıntılı olarak görüleceği üzere diğer çiftliklerin hepsinin az ya da çok tarlası vardır. Kaç dönüm tarla olduğu kayıtlarda belirtilmiştir.

Genel olarak çiftliklerin sahip oldukları arazilere ve bu arazilerden elde edilen gelir miktarlarına bakıldığında en fazla mezru tarlaya sahip 320 dönümle Kumla Çiftliği görülmektedir. Bunu 250 dönümle Osman Bey Çiftliği takip etmektedir. Hacı Mahmud Çiftliğinin 48, Kuloğlu çiftliğinin 30 ve Veyisli çiftliğinin 26 dönüm mezru tarlası vardır.

İcara verilen tarlaya sahip olmada sıralama ise en çok olandan başlamak üzere Veyisli, Kumla, Hacı Mahmud ve Osman Bey çiftlikleridir. Kuloğlu çiftliğinde icara verilen tarla bilgisi yoktur.

Gayrimezru tarla kaydına bakıldığında ise Osman Bey çiftliğinin 500 dönüm, Kumla çiftliğinin 406 dönüm, Veyisli çiftliğinin 400 dönüm, Hacı Mahmud çiftliğinin 50 dönüm ve Kuloğlu çiftliğinin de 10 dönüm arazisi olduğu görülür.

Mezru, gayrimezru ve icara verilen tarlalar olarak bakıldığında toplamda 806 dönümle Kumla çiftliği en fazla araziye sahip çiftlik olarak görülmektedir. Osman Bey çiftliğinin 800, Veyisli çiftliğinin 526, Hacı Mahmud çiftliğinin 174 ve Kuloğlu çiftliğinin 40 dönüm arazisi bulunmaktadır.

Bu arazilerden elde edilen gelirlere bakıldığında ise (Kumla çiftliği hariç) arazilerin çokluğuna göre doğru orantılı hasılat elde edilmediği görülmektedir. En fazla hasılat en çok araziye sahip Kumla çiftliğine aittir. Hacı Mahmud çiftliğinin arazisi az olmasına karşın 8.038 kuruş hasılat elde ettiği görülmektedir. Osman Bey çiftliğinde ise oldukça fazla arazi olmasına karşılık yıllık elde edilen gelir düşük kalmıştır.

Çiftliklerde çeşitli sayılarda hayvan kaydı da mevcuttur. Bunlar ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Küçükbaş hayvanlar için ganem, keçi, büyükbaş hayvanlar için karasığır ineği, karasığır düvesi, karasığır danası, karasığır tosunu, karasığır boğası, karasığır öküzü, camus (manda) ineği, camus malağı, camusdüvesi, camustosunu, koşu mandası şeklinde kayıtlar mevcuttur. Yük ve binek hayvanları olarak da beygir, tay, kısrağı gibi hayvanları görmekteyiz. Ayrıca bazı çiftliklerde arı kovanlarının da vardır.

Hayvanlarla ilgili değerlendirme yapılırken küçükbaş, büyükbaş, yük-binek ve arı kovanı olarak gruplandırılmış, büyükbaş hayvanlardan karasığır grubunda olanlar birlikte, manda grubundan olanlar birlikte kabul edilmiştir.

Buna göre çiftliklerde bulunan hayvan kayıtlarına bakıldığında 5 çiftlikte toplam 162 küçükbaş, 113'ü karasığır cinsi, 85'i manda cinsi olmak üzere 198 büyükbaş, 16 adet yük-binek hayvanı olmak üzere toplam 376 hayvan ile çiftliklerde 6 adet arı kovanı vardır.

Arif KOLAY

En fazla büyükbaş hayvan Kumla ve Hacı Mahmud çiftliğinde bulunmaktadır. Arı kovanı ise sadece Hacı Mahmud çiftliğinde vardır.

Çiftliklerin toplam gelirlerine bakıldığında Sabık Evkaf Nazırı Said Paşa tarafından işletilen Kumla çiftliği 14.594 kuruşla en fazla gelire sahip olan çiftliktir. Bunu 9.350 kuruşla Hacı Mahmud çiftliği, 7.770 kuruşla Osman Bey çiftliği takip etmektedir. En az gelire sahip çiftlikler ise Veyisli (2.185 kuruş) ve Kuloğlu (1.647 kuruş) çiftlikleridir.

Çiftliklerin ödedikleri vergilerin bütünü değerlendirildiğinde en fazla verginin 2.130 kuruş ile Hacı Mahmud Çiftliğinden verildiği görülmektedir. Bunu 1.888 kuruşla Kumla, 1.651,5 kuruşla Osman Bey, 471 kuruşla Veyisli çiftliği takip etmektedir. En az vergiyi Kuloğlu çiftliği ödemiş olup 394 kuruştur.

19. Yüzyıl Ortalarında İzmit Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Kaynakça

BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3905.

BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3920.

BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3940.

BOA. ML.VRD.TMT.d. nr. 3945

BOA, HRT.h. nr. 1672.

ADİYEKE Nuri, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 11, Ankara 2000.

AKARÇEŞME İdris, Mihrişah Valide Sultan Vakfı (Kurumları, Hayır hizmetleri ve Akarları), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İkinci Baskı, İstanbul 2000.

BİZBİRLİK Alpay, Zafer Atar, “ XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevellî Çiftliği Temettuat Defteri Örneği”, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2009-I).

ÇADIRCI Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK yay., Ankara 1997.

DELİGÖZ Orhan, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 4.

DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1996.

DOĞAN Faruk, “Temettuat Defterlerine Göre Tanzimat Döneminde Bir Trakya Kasabası: Pınarhisar”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2014, Sayı 41.

ELDEM Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1994.

EMECEN Feridun, "Ağnam Resmi", DİA, I, Ankara 1988.

GALİTEKİN Ahmet Nezih , Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi: Soydan'lar, İstanbul 2011.

GÖKMEN Ertan, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 3, Eylül 2015.

http://www.izmit.bel.tr/izmit/tarihce_0122/

İNALCIK Halil, “Çiftlik”, DİA, VIII, yıl: 1993.

KALLEK Cengiz, “Kile”, DİA, XXV, Ankara 2002.

KOÇ Ercan, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarım, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti Tarihi-II, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999.

MUŞMAL Hüseyin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra'nın Sosyo-Ekonomik Görüntüsü (10353 Numaralı Temettuat Defterine Göre)”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, Konya 2008.

OKUYAN Tuğba, İzmit Temettuat Defterleri, Sakarya Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

PAKALIN M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, İstanbul 1993.

SAHİLLİOĞLU Halil, “Darphâne”, DİA, VIII, yıl: 1993.

Arif KOLAY

SERTOĞLU Mithat, “Cebelü”, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul 1986.

SERTOĞLU Mithat, “Dizdar”, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul 1986.

SERTOĞLU Mithat, “Muaf”, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul 1986.

Şemseddin Sami, Kamûs-ı Türkî, Yeditepe Yayını, İstanbul 2015.

TABAKOĞLU Ahmet, “Öşür”, DİA, Cilt 34, Yıl: 2007, s. 101.

TUNA İdris, Temettuat Defterlerine Göre Kartal’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

YAVUZ Fahri (Editör), Türkiye’de Tarım, Ankara 2005.

YAVUZTÜRK Şükriye Pınar, Temettuat Defterlerine Göre Beykoz Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Osmanlı Toplumunu”, Osmanlı Devleti Tarihi II (Edt. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999.

19. Yüzyıl Ortalarında İzmit Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

EKLER

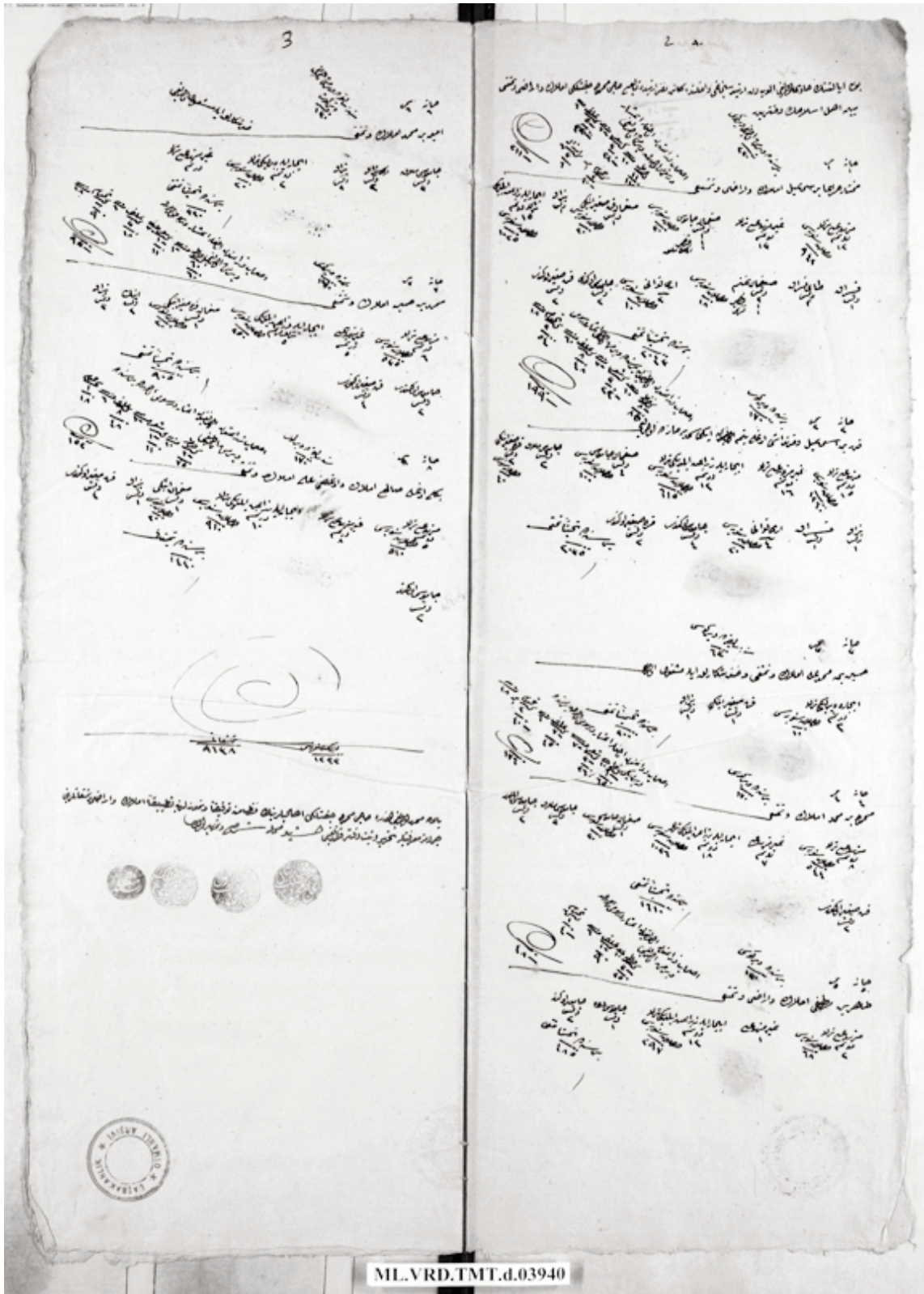
Ek 1: 1916 TARİHLİ İzmit haritası

BOA, HRT_h__01672 (8-CA-1334-13 Mart 1916)

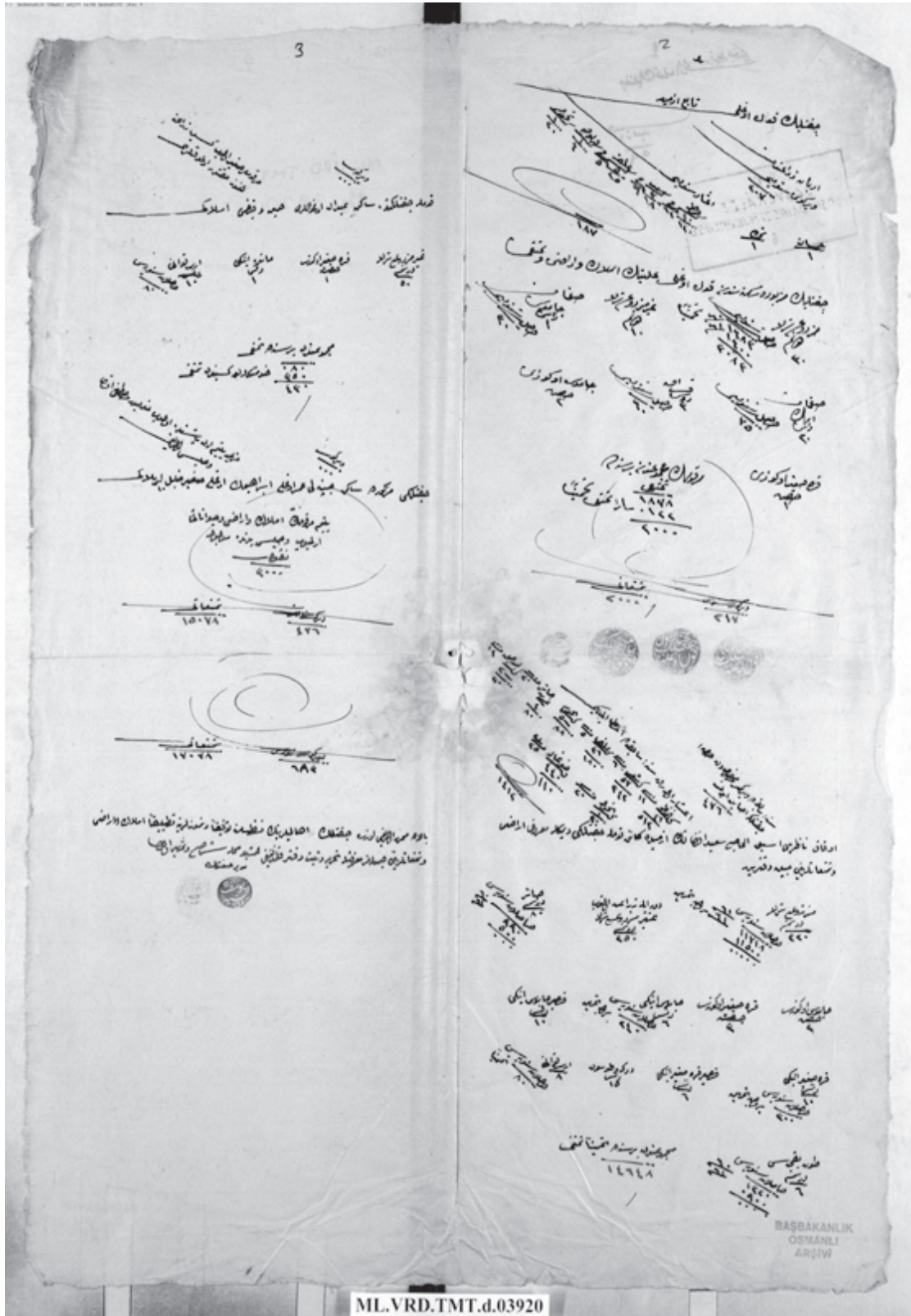
Ek 2: Hacı Mahmud Çiftliğine Ait Temettuat Defteri

BOA.ML_VRD_TMT_d__03940_00002

19. Yüzyıl Ortalarında İzmid Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

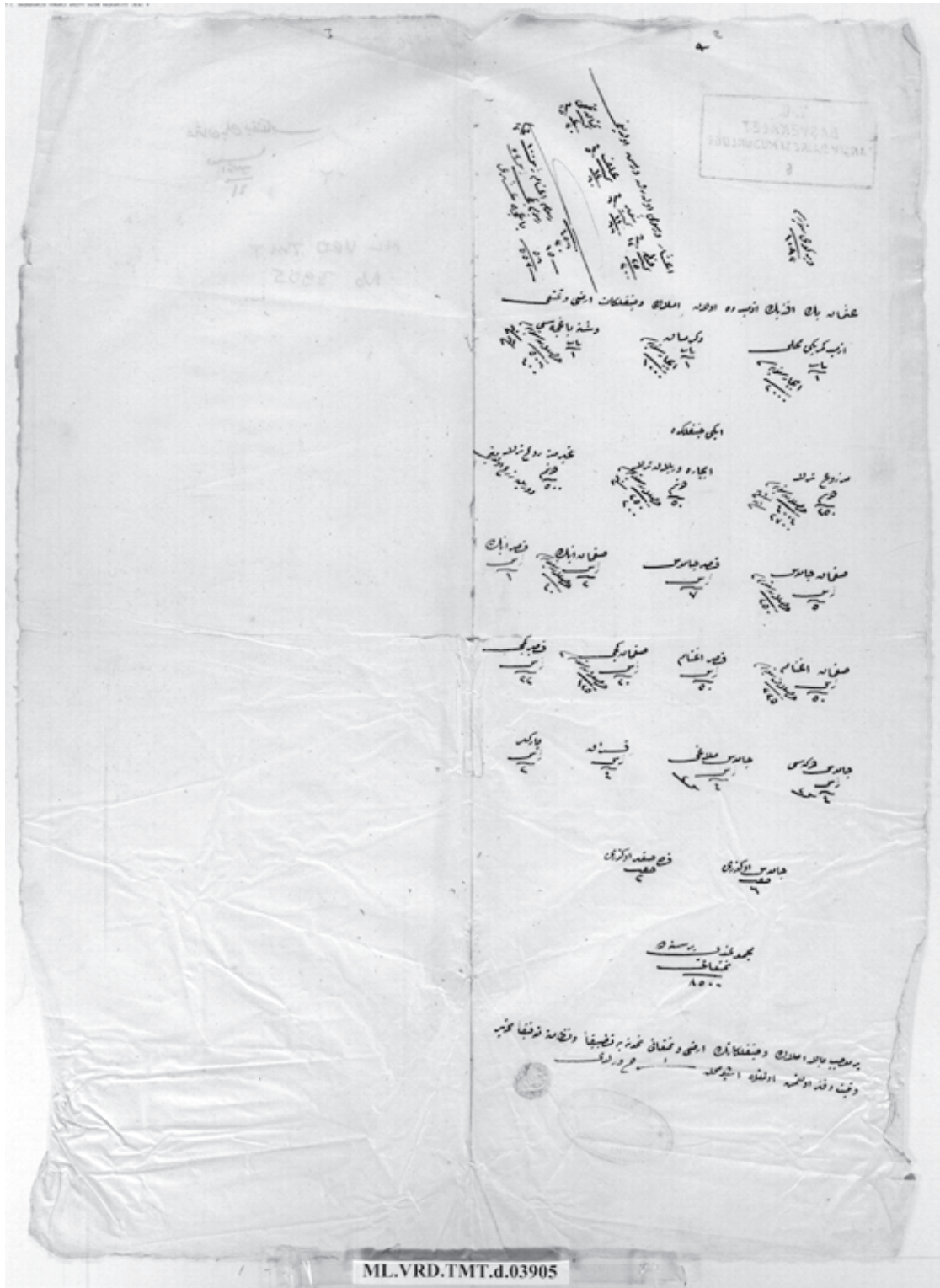
Ek 3: Kuloğlu ve Kumla Çiftliklerine Ait Temettuat Defteri

ML.VRD.TMT.d.03920

BOA.ML_VRD_TMT_d__03920_00002

Ek 4: Osmanbey Çiftliğine Ait Temettuat Defteri

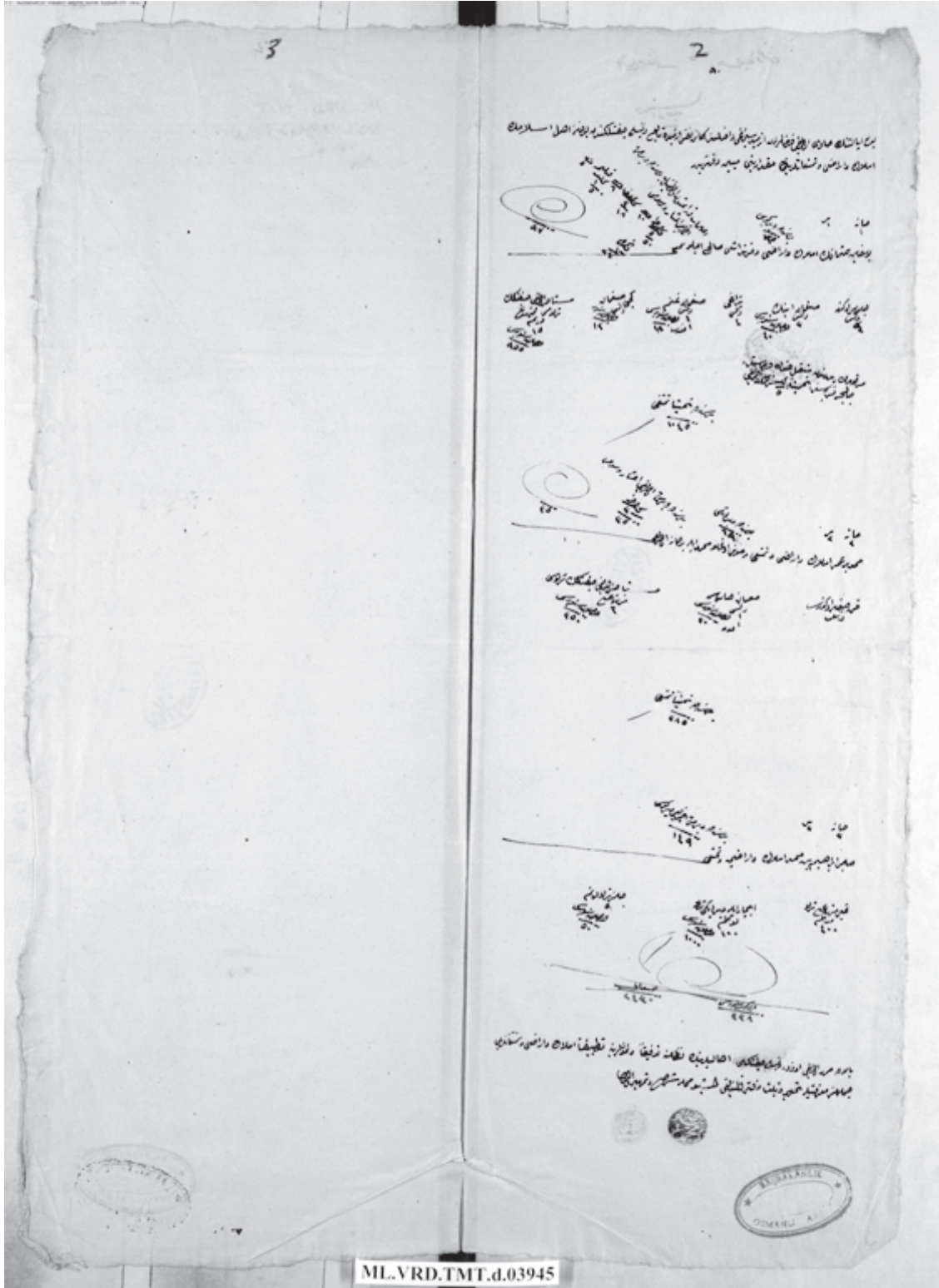

ML.VRD.TMT.d.03905

BOA.ML_VRD_TMT_d__03905_00001

19. Yüzyıl Ortalarında İzmir Kazası, Kuloğlu, Kumla, Hacı Mahmud, Veyisli ve Osman Bey Çiftliklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Ek 5: Veyisli Çiftliğine Ait Temettuat Defteri

BOA.ML_VRD_TMT_d__03945_00002

Kandıra Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları

İsmet SARIBAL*

Giriş

Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanı sonrasında yargı örgütünün yeniden teşkilatlandırılmasına yönelik bazı adımlar attı. İlk olarak yabancılarla Osmanlı vatandaşları arasındaki ticarî uyuşmazlıklara bakmak için Yargı Meclisleri kuruldu. Bu meclisler daha sonra Ticaret Meclisi ve nihayet Ticaret Mahkemesi adını aldı. Bu süreçte 1840 Ceza Kanunu'nu uygulamak adına merkezde ve taşrada şer'îye ve ticaret mahkemelerinin yetki alanı dışında kalan davaları görmek üzere, memurlar ile Müslüman ve gayrimüslim halkın ileri gelenlerinden müteşekkil, belde kadısının da üye olduğu idarî meclislere yetki verildi¹. 1840'ta Muhassıllık Meclisleri olarak kurulan, 1842'de Memleket Meclisleri ismini alan ve 1849'dan itibaren Eyalet ve Sancak Meclisleri olarak adlandırılan bu meclisler yargılama görevi de yaptı².

1864 Tuna Vilayet Nizamnâmesi'yle başlayan eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş sürecinde eyalet ve sancak meclislerinin idari ve adli görevleri birbirinden ayrıldı. İdarî alanda vilayet ve liva meclis-i idareleri, yargı alanında kazalarda deâvî meclisleri, livalarda temyiz meclisleri ve vilayet merkezlerinde divan-ı temyiz-i hukuklar kuruldu. Böylelikle Nizamiye Mahkemeleri teşekkül etmiş oldu³. Bu gelişmeyi, Osmanlı hukukunda şer'î davalar dışında kalan davalar için en yüksek yargı makamı olan "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye"nin (1 Nisan 1868) kurulması takip etti. Bu düzenlemeler Tanzimat sonrasında çıkarılan ceza kanunlarının uygulanması için 1854'te İstanbul'da kurulan "Meclis-i Tahkîkler"ın ardından atılmış önemli bir adımdı. 14 Şubat 1870'te neşredilen "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâme-i Dâhilisi" ile Nizamiye Mahkemeleri kazalarda deâvî meclisleri, livalarda temyiz-i hukuk meclisleri, vilayet merkezlerinde temyiz divanları, İstanbul'da Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'den oluşacak şekilde teşkilatlandı⁴. 1872 ve 1879 yıllarında çıkarılan nizamnâmelerle Nizamiye Mahkemelerinin yetki, görev ve teşkilatına dair görülen eksikler giderildi, Fransız adli teşkilatını model alan ve Cumhuriyet dönemi adli teşkilatının temelini oluşturan düzenlemeler gerçekleştirilmiş oldu⁵.

Kaza Deâvî Meclisleri

1864 Vilayet Nizamnâmesi gereğince kaza merkezlerinde, şer'î mahkemenin yanı sıra şer'î hâkimin başkanlığında bir meclis-i deâvî kurulması kararlaştırılmıştı. Bu mecliste başkan haricinde halk tarafından seçilen ve mümeyyiz adı verilen, yarısı Müslüman yarısı gayrimüslimlerden oluşan dört üye olacaktı. Meclis-i deâvî, köylerde ihtiyar heyetlerinin çözümleyemeyeceği anlaşmazlıklara, kazalarda kabahat ve cünhalara ilişkin davalara ve yüz kuruşun üzerindeki hukukî ihtilaflara bakacaktı. Ayrıca ticaret mahkemesi bulunmayan yerlerde ticari davaları sonuçlandırmak da deâvî

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, ismetsaribal@gmail.com

¹ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3 (5), 2005, s. 420.

² M. Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 33, İstanbul, 2007, s. 185.

³ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'îyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), (29), 2011, s. 59.

⁴ Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", s. 186.

⁵ Ceyhan, "Tanzimat Dönemi ...", s. 59.

meclislerinin sorumluluğundaydı. Şer‘î mahkemelerde görülmesi gereken davalar, gayrimüslim cemaatlerin ruhanî liderlerinin çözebileceği anlaşmazlıklar, liva ve vilayet meclislerinde görülmesi gereken davalar ise meclis-i deâvîlerin yetki alanının dışındaydı. Meclis-i deâvîler aldıkları kararları kaza kaymakamına bildirecek, kaymakam yetkisi dâhilindeki kararları yerine getirecek, yetkisini aşan kararları liva mutasarrıfına arz edecekti⁶. 1864 Vilayet Nizamnâmesi’ne göre çalışmalarını sürdüren kaza deâvî meclisleri, 1879 tarihli “Mehâkim-i Nizamiyyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkatı” yürürlüğe girmesiyle feshedildi. Bu tarihte kazalarda “Kaza Bidayet Mahkemeleri” kuruldu.

Kaza deâvî meclislerinin işleyişi ve meclislere ait tutanakların içeriği hakkında yapılmış çalışmalar yok denecek kadar azdır⁷. Bunda söz konusu meclislere ait tutanaklara arşiv kayıtları içerisinde nadiren rastlanmasının payı büyüktür. Kaza deâvî meclisleri tutanaklarına dair önemli bir kaynak İzmit şer‘iye sicilleri içerisinde Kandıra kazasına ait bir defterde bulunmaktadır.

Kandıra Kazası Deâvî Meclisi Tutanakları

Kandıra Kazası Deâvî Meclisi tutanakları Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) kataloğundaki Meşihat Şer‘iye Sicil Defterleri fonunda (MŞH.ŞSC.d.) İzmit’e ait şer‘iye sicil defterleri içerisinde yer alan 8288 numaralı defterde bulunmaktadır. Kapaklar hariç 20 X 56 ebadında ek belgelerle birlikte 76 varaktan oluşan defter, Hicri 1287 ile 1288 yılları kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterin dört varağı meclisin baktığı davalarla ilgili olmayıp muhtelif belgeler ve meclis kâtibinin yazı talimlerini içermektedir. Defterin geri kalan kısmında mecliste görülen 41 davaya ait kayıtlar yer almaktadır. Defterde yalnızca tasnif heyeti tarafından verilen varak numaraları bulunmaktadır, kayıtlara kâtip tarafından ayrıca numara verilmemiştir. Kayıtların bazılarında ait tarih bilgisi de mevcut değildir⁸.

Defterdeki mühürlerden Kandıra Kazası Deâvî Meclisinin başında “Naibü’ş-şer‘î” İbrahim Zühdü Efendi’nin bulunduğu anlaşılmaktadır. Mecliste Naibü’ş-şer‘î İbrahim Zühdü Efendi’nin baktığı davaları kaleme alan Mustafa Nuri Efendi adında bir “kâtib-i de‘âvî” vardır. Meclisteki mümeyyizlerin ikisi Müslüman ve biri gayrimüslimdir. Müslüman üyelerin isimleri Esseyid Aziz Efendi ve Esseyid İbrahim Efendi’dir. Gayrimüslim üyenin mühründen ismi anlaşılamamaktadır fakat Rum milletinden olması muhtemeldir⁹.

Hâkim, davalara bakarken şer‘iye mahkemelerinde olduğu gibi önce davacıyı sonra davalıyı ve son olarak şahitleri dinlemiştir. Hâkim, mahkemenin huzuruna gelenleri dinlemeden önce kişilere adlarını, şöhretlerini, baba adlarını, babalarının şöhretlerini, medeni durumlarını, mesleklerini, uyruklarını, milletlerini sormuştur. Bununla birlikte bir form hâlinde her davada bu soruların tamamı yer almamaktadır. Hâkimin sorgulama usulü de şer‘iye mahkemelerindeki usule benzemektedir. Davacının davasını ispat için şahit getirmesi deâvî meclislerinde de esastır. Hâkim her daim davacıya ispatın var mı şeklinde soru yönelterek şahitlerin gerekliliğininivurgulamıştır. Suçlamaları kabul eden kişilerin yani suçunu “ikrar” edenlerin baskı altında suçu kabul edip etmedikleri şer‘iye mahkemelerinde olduğu gibi hâkim tarafından özellikle sorulmuştur. Eğer davacı şahit getiremez, hâkim de olayı sorgulamalar neticesinde çözemeyen ise son çare olarak davalılardan yemin isteme aşamasına geçilmiştir¹⁰. Bu son safhaya geçmeden önce hâkimin, şer‘iye mahkemesi kayıtlarında karşılaşılmayan bir şekilde, davaya dâhil olanları çapraz sorguya aldığı görülmektedir. Nitekim davaya dâhil olanlardan defaten ifade alınıp aynı sorulara verilen çelişkili ifadeler üzerinden sorguya devam edilmesi, ifadeleri ayrı ayrı alınan hâsılı birbirlerini görmeyen kişilerin ağzından bir diğerine yalandan suçlamalarda bulunup tepkilerinin ölçülmesi, sorgulama esnasında “doğruyu söyle, yalan söyleme, doğrusunu söylemezsen bir sene hapis yatarsın, doğruyu söylemezsen seni on kez daha istinaf ederim, falanca bu suçu senin işlediğini söylüyor” gibi korkutucu ve kışkırtıcı söylemler kullanılması mahkemede çapraz sorgu yapıldığının emareleridir. Bu ifadeler alınırken davalarla ilgili her hususun en ince ayrıntısına kadar kayıt altına alınmış olması dikkat çekicidir¹¹.

⁶ Ekrem Buğra Ekinci, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 165.

⁷ Konu hakkında yapılmış tespit edilen yegâne çalışma için bkz. Sedat Bingöl, Hırsova Kazâ Deâvî Meclisi Tutanakları (Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002.

⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, H. 1287-1288 [1870-1871].

⁹ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 57, Kayıt No: 2, 6 Cemaziyelevvel 1288 [24 Temmuz 1871].

¹⁰ Şer‘iye Mahkemelerindeki muhakeme usulü için bkz. Abdülaziz Bayındır, İslâm Muhâkeme Usulü (Osmanlı Devri Uygulaması, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015).

¹¹ Bu hususta bir ırza geçme davasında yer alan sorularla bu sorulara verilen cevaplara göz atmak meselenin boyutunu anlamak için yeterli olacaktır. Bkz. BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Ek 66/2,3 , 13 Cemaziyelevvel 1287 [11 Ağustos 1870].

Bu nedenle sorgulamaların bazıları çok uzun sürmüş, mahkeme heyeti sorulan soruların sayısı ile verilen cevapların sayısının eşit olup olmadığını karşılaştırmak zorunda kalmıştır. İstintâkı alınan herkesten defterdeki istintâk tutanağının sonuna okuma-yazma biliyorsa imza atması, mührü varsa mührünü basması, okuma-yazma bilmiyorsa ve de mührü yoksa parmak basması istenmiştir.

Defterdeki kayıtlardan mümeyyizlerin hâkime yardımcı oldukları görülmektedir. Bu yardımın mahiyeti defterdeki bir yaralama davasından anlaşılmaktadır. Kandıra kazası Hacılar divanına bağlı Kargöllü köyünden Manavoğlu Hüseyin Efendi bir tartışma esnasında aynı köyden Balabanoğlu Salih'in karısı Zekiye'yi kasığının üzerinden bıçakla yararlar. Hâkim olayla ilgili Hüseyin Efendi ile Salih Efendi'nin istintâkını alır fakat ağır yaralı olduğu için Zekiye Hatun'un istintâkını alamaz. Bu nedenle hem Zekiye Hatun'un istintâkını almak hem de sağlık durumu öğrenmek için Mümeyyiz Esseyid İbrahim Efendi'yi Karagöllü köyüne gönderir. Mümeyyiz İbrahim Efendi köy muhtarını, muhtar-ı sâniyi, köyün imamını ve bir zabtiye ile Zekiye Hatun'un komşusu dört kadını yanına alarak Zekiye Hatun'un evine gider, onu dinler ve bir rapor hazırlar. Bu rapor mahkemeye sunulur ve Mümeyyiz İbrahim Efendi'nin mührüyle deftere eklenir¹².

Hâkimin davaların niteliğine göre mümeyyizler yanı sıra bazı bilirkişilere başvurarak davaları çözmeye çalıştığı görülmektedir. Bu hususta tecavüz ve kız kaçırma davalarında ebelerin bekâret kontrolü için muhakemeye dâhil edilmesi dikkat çekicidir¹³. Bir diğer husus şer'îye mahkemelerinde olduğu gibi davaya konu olan kişilerin durumunun yani güvenilir kişiler olup olmadığının mahallinden soruşturulmasıdır. Meclis mümeyyizlerinin bu hususta etkin rol almış almaları muhtemeldir. Bazen bu soruşturma bizatihi dava mahallinden çağrılan imam, muhtar gibi güvenilir kişilerin soruşturmaya dâhil edilmesi şeklinde de icra edilmiştir. Mesela Şeyhler kazasının Kaynarca köyünde meskûn Kırım Tatarı Şişko Mehmed ile Şeyhler kazasının Kesretli divanından Kundakçı oğlu Mustafa, Şeyhler kazasının Tuti divanının Makesler köyünden Deveci oğlu Mehmed'in evine zorla girip Deveci oğlu Mehmed'in karısı Kezban'a ilişmekle suçlanır. Her iki zanlı da Kezban'ın evine zorla girmediklerini bilakis Kezban'ın onları eve davet ettiğini söyler. Hâkim; köyün imamı, muhtarı ve ahaliden iki kişiyi meclise çağırır ve ifadelerini alır. Alınan ifadeler neticesinde Kezban'ın fahişe olduğu, zanlıların da alkollü oldukları için böyle bir işe kalkıştıkları anlaşılır¹⁴.

Hâkimin gerek çapraz sorgu yöntemini gerekse de zikredilen bilirkişileri kullanması davaların büyük ölçüde çözülmesini sağlamıştır. Zira defterde yer alan 41 davadan 33'ü sorgulamalar sonucunda çözülmüş gibidir. Esasen hâkim, davalarla ilgili sorgulamaları tamamladıktan sonra tutanakları mühürleyerek kaza kaymakamına sunmakla mükellefi. Kaymakam da yetkisi dâhilindeki cezaları infaz etmekte, yetkisini aşan davaları liva temyiz meclisine sevk etmekteydi. Lakin defterde soruşturması biten davalar sonucunda hangi cezaların verildiğine dair bilgi veyahut ilam yoktur.

Defterdeki kayıtlardan Kandıra Deâvî Meclisinde hem bidayeten hem de istinafen dava görüldüğü anlaşılmaktadır. Defterdeki kayıtlardan Kandıra Deâvî Meclisinde Şeyhler, Kaymaz, Karasu, Ağaçlı kazalarındaki şer'î mahkemelerde ve ihtiyar meclislerinde görülen bazı davalara yeniden bakıldığı anlaşılmaktadır." Hatta Şeyhler kazasında görülen bir dava sonucunda hüküm giyip hapse atılan birinin kendisine hapisteyken eziyet edildiği, evinin zorla sattırılıp parasına el konulduğu iddiasıyla İzmit Mutasarrıflığına verdiği arzual üzerine başlayan bir davada Şeyhler kazası naibi dahi Kandıra Kaza Deâvî Meclisine gelip ifade vermiştir¹⁵. Aslında bu durum defterdeki kayıtlara geniş bir coğrafî alandaki ekonomik ve sosyal verileri ihtiva eden bir kaynak niteliği kazandırmıştır. Bu bağlamda Kandıra Kazası Deâvî Meclisi tutanaklarının özelde Kandıra, genelde Kocaeli tarihi açısından önemini birkaç örnek etrafında vurgulamak gerekir.

Kereste Ticareti

İstanbul'un ihtiyacı olan kerestenin temin edildiği yerlerden en önemlisi Kocaeli bölgesiydi. Kocaeli sancağındaki ormanlar İstanbul'un kereste ihtiyacı için "ocaklık" olarak ayrılmıştı. Özellikle gemi

¹² BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 56, Kayıt No: 2, 20 Haziran 1287 [2 Temmuz 1871].

¹³ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 43, Kayıt No: 2, 9 Mayıs 1287 [21 Mayıs 1871].

¹⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 32, Kayıt No:1, kayıta tarih bulunmamaktadır. Şişko Mehmed'in durumuna bir parantez açmak gerekir. Şişko Mehmed'in bu davadan ceza alıp almadığı belli değildir. Lakin Şişko Mehmed bu davadan kısa bir süre sonra Kandıra kaymakamlığında zabtiye olarak göreve başlamıştır. Gariptir ki görevi esnasında yine benzer bir davaya adı karışmış, kendisinden şikayetçi olunmuştur. BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 53, Kayıt No:2, 7 Rabiülahir 1288 [26 Haziran 1871]. Şişko Mehmed'in vukuatları bununla da bitmez. Son olarak koğu arkadaşlarının parasını çalmakla suçlanır. Tanık ifadeleri Şişko Mehmed'i şüpheli durumuna düşürür. BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 58, Kayıt No:3, 8 Temmuz 1287 [20 Temmuz 1871].

¹⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 13, Kayıt No: 2, 27 Rabiulahir 1287 [27 Temmuz 1870].

İsmet SARIBAL

yapımı için gerekli olan ağaçlar bu bölgeden sağlanmaktaydı¹⁶. Hâliyle bu durum bölgede kereste ticaretiyle ilgili gelişmiş bir sektörün ortaya çıkmasını sağlamıştı. Kolay yoldan kâr elde etmek isteyen bazı kişiler belirlenen kesim alanları dışında kaçak ağaç kesim işine tevessül etmişti. Defterdeki davalardan biri bu hususla ilgilidir. Umurlar köyünden Çavuşoğlu Mehmed ile beraberindekiler kaçak ağaç kesim işini biraz daha abartarak orman muhafızlarınca koruma altında tutulan “Avcı Korusu”ndan meşe çubuğu kesmiş, bu çubukları İzmit Tersanesi’ne satmıştı. Dava kayıtlarından anlaşıldığına göre bu işi sıklıkla yapan başkaları da vardı. Gerekçeleri ise tersanede kendilerinden ağaçları alan görevlilerin “nereden isterseniz kesin, getirin” demeleriydi. Zanlıların ifadesinden o günün şartlarında arabayla Kandıra’ya on saatlik mesafeden bu ağaçları getirdikleri anlaşılmaktadır. Bunda meşenin maddi değeri yüksek bir ağaç olması etkilidir. Zanlılar 12 arşın boyundaki (8.16 metre) ve eni bir karıştan az olan meşe çubuklarının her birini 12 kuruştan tersaneye sattıklarını ifade etmiştir. Hâkim, korudan başka ağaç kesenlerin olup olmadığını öğrenmek için zanlıları epey sıkıştırmıştır. Bu sorgulamada tersaneye kereste satanların Kandıra civarında ağaçları nereden temin ettikleri dava metnine yansımıştır. Buna göre kereste tüccarlarının büyük ağaçları temin ettiği yer Kandıra’nın Bollu köyü ve civarıdır. Zanlılar küçük ağaçları ise denk geldikleri mahalden topladıklarını ifade etmiştir. Korudan ağaç keserek aslında suç işleyen bu kişilerin tersane memurlarından Abdullah Efendi’nin şahitliğiyle ağaçları tersaneye sattıklarını ispat edip cezadan kurtuldukları anlaşılmaktadır¹⁷.

Ketencilik

Kandıra için keresteden çok daha önemli ekonomik faaliyet alanı ketenciliktir. 1890’lı yıllarda İzmit ve civarını gezen Cuinet, Kandıra’da ve nahiyelerinde iplik, üstüğü ve keten bezi üretiminin yapıldığını, üretimin yıllık ortalama 400 bin parça ve 920 bin franklık bir seviyeye ulaştığını ifade eder¹⁸. Yani defterin tutulduğu tarihlerde Kandıra’da gelişmiş bir keten sanayisi vardır. Defterdeki kayıtlar Kandıra’daki keten sanayinin farklı yönlerini yansıtmaktadır. Şöyle ki ketenin gerek tohumunun gerekse sapının üretimin belli bir aşamasında dövülme işlemine tabi tutulması gerekir. Bu iş ise kayıtlardan anladığımız kadarıyla kadınlara kalmıştır. Bu dövme işlemi sırasında kullanılan tokmaklar zaman zaman bir suç aletine dönüşmüştür. Mesela Şeyhler kazasına tabi Bozburun köyünden Emine Hatun, keten döverlerken kazan yüzünden tartıştığı komşusu Hanife’nin başına vurup yaralamıştır¹⁹. Defterde yer alan bir diğer kayıt yöredeki keten ticaretiyle ilgilidir. İzmit ahalisinden ve Yahudi milletinden Bezirgân Simon, Şeyhler kazası hükümet konağı arkasındaki bezirgâhının (keten dükkânı) kendisi Kandıra’dayken Adapazarlı Ermeni Sirekan tarafından soyulduğu iddiasıyla mahkemeye başvurur. Her ne kadar davacı ve davalı çalınan miktar konusunda uzlaşmasa da Adapazarı’nda terzilik yapan Sirekan ketenleri çaldığını ve kıyyesini 2,5 kuruştan sattığını kabul eder²⁰.

Kandıra ekonomisinde kereste ticareti ve keten sanayi önemli yer tutuyor olsa da halkın büyük bölümünün geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Dava kayıtlarında kişilerin “zanaatın nedir?” sorusuna verdikleri cevapların büyük bölümünün “rençberliktir” olması bu durumun bir sonucudur. Bununla birlikte mısır, kabak, buğday yetiştirildiğinin tespiti dışında yöredeki tarım ürünleriyle ilgili kayıtlarda başka bir bilgi bulunmamaktadır. Hayvancılıkla ilgili öne çıkan husus arıcılıktır. Bir ırza geçme davasından Laz Mehmed adında birinin Trabzon’un Sürmene kazasından gelip Kandıra dağlarında arıcılık yaptığı anlaşılmaktadır. Hâkim sorgu esnasında arıcılık yaptığını ifade eden Laz Mehmed’e arıcılığı nasıl yaptığını sorar. Laz Mehmed “Kovan yapıp ağaç dalına asarız. Oradan buradan çıkan oğullar gelip gider” şeklinde cevap verir. Sorgusundan Laz Mehmed’in otuz adet kovanın olduğu da anlaşılmaktadır²¹. Hayvancılıkla ilgili kayıtlara yansıyan diğer husus at, küçükbaş ve büyükbaş hayvan hırsızlığıdır. Bu kayıtlardan bölgede özellikle at ve manda yetiştiriciliğinin yaygın olarak yapıldığı anlaşılmaktadır²².

¹⁶ Yaşar Baş, “Kocaeli’den İstanbul’a Kereste Nakli ve Kullanımı”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C 2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2016, s. 1090.

¹⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No: 2, Kayıt No: 1, 26 Rabiulevvel 1287 [26 Haziran 1870].

¹⁸ VitalCuinet, İzmit Mutasarrıflığı, çev. P. Koç, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 57-58.

¹⁹ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No:21, Kayıt No: 3, 14 Receb 1287 [10 Ekim 1870].

²⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No:32, Kayıt No: 3, 10 Safer 1288 [1 Mayıs 1871].

²¹ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter No: 8288, Sayfa No:36, Kayıt No: 2, 13 Safer 1288 [4 Mayıs 1871].

Sonuç

Kandıra kazası deâvî meclisi tutanakları, kaza deâvî meclislerinin yapısını ve işleyişini yansıtmaları bakımından Osmanlı hukuk tarihi için önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu nedenle özellikle mahkemenin işleyişine dair hususlar mahkeme görevlileri, sorgulama yöntemleri, mahkemeye yardımcı bilirkişiler çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Meclis tutanakları Kandıra'nın sosyal ve ekonomik tarihi açısından da önem arz etmektedir. Bu hususa vurgu yapmak için birkaç örnek etrafında deâvî mahkemesinin kayıtları değerlendirilmiştir. Kandıra Kazası Deâvî Meclisi tutanakları, âcizlerince yayına hazırlanıp ilgililerin istifadesine sunulacaktır.

İsmet SARIBAL

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul

Meşihat Şer'ıye Sicil Defterleri : 8288

II. Hatıralar, Araştırma ve İncelemeler

Baş, Yaşar, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli ve Kullanımı", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C 2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2016, ss. 1083-1091.

Bayındır, Abdülaziz, İslâm Muhâkeme Usulü (Osmanlı Devri Uygulaması, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Bingöl, Sedat, Hırsova Kazâ Deâvî Meclisi Tutanakları (Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002.

Ceyhan, Muhammed, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'ıye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), (29), 2011, ss. 49- 82.

Ekinci, Ekrem Buğra, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3 (5), 2005, ss. 417-439.

Kenanoğlu, M. Macit, "Nizamiye Mahkemeleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 33, İstanbul, 2007, ss. 185-188.

Vital Cuinet, İzmit Mutasarrıflığı, çev. P. Koç, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2012.

۱- کبوزه - منازل

۱:۵۰,۰۰۰

کیلومتر ۱ ۲ ۳ ۴ ۵

اگر این نقشه را بزرگتر کنید خط قرمز را بزرگتر کنید

İkinci Abdülhamit'in Hassa Ordu-yu Hümayunu: Ertuğrul Süvari Alayı ve Alayın İzmid Sancağı'ndan Seçilen Askerleri

Celil BOZKURT

Giriş

Osmanlı Devleti'nde padişahların ikamet ettiği sarayların güvenliği, Yeniçeri Ocağına bağlı değişik görevliler tarafından sağlandı. Yeniçeri Ocağı, padişahın hem saray güvenliğinden hem de padişahın saray dışında katıldığı resmi tören ve bayramlardaki asayişten sorumluydu. Fakat Yeniçeri Ocağı, başlangıçtaki disiplin ve sadakatinden koptu, devlet içinde yapılan reformların en önemli direnç noktasını oluşturdu. Ayrıca, padişahların güvenliğini tehdit eden ciddi bir tehlike haline geldi. Bunu gören bazı padişahlar, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı denemişse de bunu canlarıyla ödedi. Nihayet 2. Mahmut, kararlı ve kanlı bir mücadeleden sonra bir fesat yuvası haline gelen Yeniçeri Ocağı'nı 1826'da kaldırmayı başardı.¹

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra sarayın güvenliğini ocağın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu aldı. Bir süre sonra yeni ordu, Hassa ve Mensure olmak üzere ikiye ayrıldı. Her iki ordunun başına ferik rütbesinde bulunan bir subay getirildi. Hassa Ordusu, padişahı ve padişahın bulunduğu başkent İstanbul'u korumakla görevlendirildi. 6 Eylül 1843 tarihinde askeri teşkilatta yapılan bir düzenlemeyle yeni ordular oluşturuldu. İstanbul'da Hassa Ordusu olarak vazife yapan birlik, 1. Ordu'ya dönüştürüldü.² Bundan sonra İstanbul ve Saray'ın güvenliği, 1. Ordu tarafından sağlandı.

2. Abdülhamit Dönemi

2. Abdülhamit, kardeşi V. Murat'ın hallinden sonra 31 Ağustos 1876'da tahta oturdu. Padişahın saltanatının ilk yılları, siyasi ve ekonomik buhranlar içinde geçti. Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarını Sırbistan ve Karadağ savaşları takip etti. Olaylar, bir Balkan Sorunu'na dönüşürken, Batılı devletler, 1876 Aralık'ında İstanbul'da topladığı Tersane Konferansı'nda soruna müdahil oldu. 2. Abdülhamit, konferansın devam ettiği sırada 23 Aralık 1876'da Kanun-u Esasi'yi ilan ederek meşrutiyet düzenine geçti. Osmanlı Devleti, ilk defa anayasal düzene geçerken, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşan bir Meclis-i Umumi oluşturuldu. Meşrutiyet rejimiyle birlikte azınlıkların Meclis-i Mebusan'da temsil hakları olacağından, bunların ayrılıkçı hareketlerine mani olunacağı düşünülmekteydi. Fakat Abdülhamit, 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) bahane ederek Meclisi süresiz tatil etti. Bunun üzerine, gizli faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şahsında Abdülhamit'e karşı örgütlü bir muhalefet doğdu. İttihat ve Terakki, 2. Abdülhamit'in 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan etmesinde büyük rol oynadı.³

Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan 93 Harbi, 3 Mart 1878'de yapılan Ayastefanos Antlaşması'yla son buldu. Osmanlı Devleti, Balkanlarda büyük kayıplarına uğradı ve Rusya'ya ağır bir tazminat ödemek zorunda bırakıldı. Rusya'nın Osmanlı üzerinde kurduğu nüfuzu çıkarlarına aykırı gören İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nı tanımadığını ve sorunun uluslararası bir kongrede tartışılmasını istedi. Berlin'de toplanan uluslararası kongrenin ardından 13 Temmuz 1878'de Berlin

* Doç. Dr. Düzce Üniversitesi. Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. c.bozkurt2000@hotmail.com

¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Baskı, Ankara 2011, s.149-150.

² Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusu", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ek 1 Cilt, İstanbul 2016, s.542-543.

³ François Georgeon, Sultan Abdülhamid, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2018, s.566-572.

Celil BOZKURT

Antlaşması imzalandı. Antlaşma, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskısını kısmen hafifletse de Balkanlardaki Osmanlı kayıpları tescillendi. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki tehdidinin devam ettiğinden hareketle, görünürde bunu önlemek amacıyla Osmanlı'dan Kıbrıs Adası'nı üs olarak istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878'de imzaladı bir antlaşmayla Kıbrıs'ı mülkiyeti kendinde olmak şartıyla İngiltere'ye kiraladı. Böylelikle Kıbrıs'ın Osmanlı egemenliğinden çıkış süreci başlamış oldu.⁴

Batılı emperyalistlerin Osmanlı üzerinde hakimiyet kurma çabaları, sonraki yıllarda da devam etti. Öncelikle İngiltere, Mısır'la yaşadığı bazı finansal sorunları bahane ederek 1882'de buraya asker çıkardı. Ardından Fransa, bazı sınır problemlerini gerekçe göstererek 1883'te Tunus'u işgal etti.⁵

Büyük toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti, 1881'de büyük bir ekonomik krizle sarsıldı. Devlet-i Aliye, Kırım Savaşı'ndan beri aldığı dış borçları ödeyemeyince 1881'de moratoryum ilan etti. Alacaklı devletler İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde Düyun-u Umumiye (Genel borçlar) idaresi kurularak Osmanlı'nın maliyesine en konuldu. Böylelikle Osmanlı Devleti, iktisadi açıdan bağımsızlığını kaybetmiş oldu.⁶

2. Abdülhamit, dışarıda olduğu gibi içeride de bazı siyasal sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Bunların en başında Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerinin yarattığı iç güvenlik sorunuydu. Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nda Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde bazı ıslahatları yapmayı kabul etmişti. Fakat 2. Abdülhamit, ıslahatların beraberinde muhtariyet, sonra da bağımsızlık getireceğini pekala bildiğinden taahhüt ettiği ıslahatları yapmadı. Bunun üzerine Ermeniler, 1890'lar-dan beri Doğu Anadolu'da ve İstanbul'da ayrılıkçı terör faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Abdülhamit, Doğu Anadolu'da patlak veren Ermeni isyanlarını Doğu aşiretlerinden oluşturduğu Hamidiye Alayları'yla bastırma yoluna gitti. Ne var ki Ermeni isyanları, değişik bölge ve şehirlerde Osmanlı güvenliğini sarsmaya devam etti. Ermeni tedhişçiler, 21 Temmuz 1905'te Abdülhamit'e cuma selamı sırasında suikast düzenledi. Padişah, suikast girişiminden yara almadan kurtuldu.⁷ "Yıldız Suikastı" olarak tarihe geçen olay, 2. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda bile güvende olmadığını gösterdi.

2. Abdülhamit, saltanatını müteakip peş peşe bazı darbe teşebbüslerine maruz kaldı. Padişaha muhalif bazı Saray ve Yabancı elçilik mensubu kişiler, V. Murat'ı 31 Aralık 1876'da tekrar tahta çıkarmaya teşebbüs etti. Fakat, teşebbüs başarısız oldu. 15 Nisan 1877'de bir Mason komitesi, V. Murat'ı kaçırpı yeniden tahta çıkarma girişiminde bulundu. Komite üyelerinden birini ihbarı üzerine teşebbüs sonuçsuz kaldı. 2. Abdülhamit'e yönelik üçüncü darbe teşebbüsü, Ali Süavi'den geldi. İstanbul'da doğan Ali Süavi, bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Muhbir gazetesinde yazarlık yaptı. Özellikle, devlet erkanını eleştiren yazılar yazmakla şöhret buldu. Eleştirilerin dozunu kaçırınca Kastamonu'ya sürgüne gönderildi. Ali Süavi, oradan Avrupa'ya kaçarak Yeni Osmanlılar hareketine katıldı. 1876 Ekiminde İstanbul'a geri döndü. 2. Abdülhamit, Ali Süavi'yi bir süre Mekteb-i Sultani müdürlüğüne atadı. Fakat Ali Süavi, sonradan görevden alındı. Ali Süavi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Abdülhamit'i tahttan indirip yerine V. Murat'ı getirmek üzere 20 Mayıs 1878'de harekete geçti. İhtilacılar, Çırağan Sarayı'nı basarak V. Murat'ı tahta geçirmek istedi. Fakat, ihtilal girişimi Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Olayda, Ali Süavi ile birlikte ihtilalcilerden 21 kişi ölürlen 30 kişi de yaralandı.⁸

Ülke içinde etkili olan Ermeni tedhiş hareketleri ve art arda yaşanan darbe teşebbüsleri, 2. Abdülhamit'in güvenlik endişelerini zirveye çıkardı. Zaten evhamlı bir kişiliğe sahip olan padişah, Yıldız Sarayı'na kapanarak devlet idaresini buraya taşıdı. Padişah, geleneksel törenler ve bayramlar dışında sarayını terk etmedi. Sarayın Hafiye Teşkilatı, ıslah edilerek örgütlü bir yapıya kavuşturuldu. Kısaca, Yıldız Sarayı'nın güvenliği 2. Abdülhamit'in en öncelikli meselesi oldu.

Yıldız Sarayı'nın Güvenliği

Abdülhamit, saltanatının bir kaç yılını Dolmabahçe Sarayı'nda geçirdikten sonra daha güvenli olarak gördüğü Yıldız Sarayı'na taşındı. Yıldız Sarayı'nın bulunduğu alan, Osmanlı padişahları için bir av mahalli, aynı zamanda hususi bir mesire alanı idi. Burası, korucularla muhafaza edilmekteydi. İlk defa Sultan 1. Ahmet, burada küçük bir kasır yaptırmıştı. 3. Selim de 18. Yüzyılın sonunda burada

⁴ Vahdettin Engin, Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid, Yeditepe Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2018, s.48.

⁵ Georjeon, Sultan Abdülhamid, s.130-135.

⁶ Orhan Koloğlu, Abdülhamid Gerçeği, Pozitif Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2018, s.278-281.

⁷ Engin, Bir Devrin Son Sultanı ..., s.273-282.

⁸ Engin, Bir Devrin Son Sultanı ..., s.51-62.

İkinci Abdülhamit'in Hassa Ordu-yı Hümayunu: Ertuğrul Süvari Alayı Ve Alayın İzmid Sancağı'ndan Seçilen Askerleri

annesini Mihrişah Sultan için "Yıldız Kasrı" olarak bilinen kasrı yaptırmıştı. 2. Abdülhamit, 1877 Nisanı'nda Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız'a taşınırken saray, "Yıldız Sarayı Hümayunu" adını aldı. Padişahın Yıldız'da ikamet etmesinin en önemli nedeni güvenlik endişeleriydi. 2. Abdülhamit, şehzadeliği döneminde amcası Sultan Abdülaziz'in nasıl tahttan indirildiğine ve akabinde nasıl öldürüldüğüne şahit olmuştu. 2. Abdülhamit'e göre, Dolmabahçe Sarayı'nın güvenliğini sağlamak oldukça zordu. Saray, karadan kuşatmaya müsait olduğu gibi donanmadan gelebilecek bir tehdiye karşı da çaresizdi. Bu bağlamda yüksek bir mevkiye bulunan ve güvenliğinin sağlanması nispeten daha kolay olan Yıldız Sarayı, 2. Abdülhamit için ideal bir mekandı.⁹

2. Abdülhamit, Yıldız Sarayı'na taşındıktan sonra sarayın civarında kapsamlı bir imar faaliyetine girişti. Sarayda, sultanlara, şehzadelere ve resmi görevlilere tahsis edilen köşklerin dışında tiyatro, müze, kütüphane, eczane, hayvanat bahçesi, mescit, hamam vs. gibi yapılar inşa edildi. Hamidiye Camii önünden başlayarak Beşiktaş ve Ortaköy'e kadar uzanan büyük park, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı 2. Abdülhamit tarafından kalın ve yüksek duvarlarla çevrildi. Abdülhamit, hususi dairesi büyük köşkte ikamet etmekteydi. 2. Abdülhamit'in saltanatı boyunca Yıldız Sarayı'nda beş bin görevli, yedi bini asker olmak üzere yaklaşık 12 bin kişi görev yapıyordu.¹⁰

2. Abdülhamit, Sarayın güvenliğini sağlamak amacıyla burada Ertuğrul ve Orhaniye kışlalarını inşa ettirdi. Ertuğrul Alayı'na mensup askerlerin kaldığı Ertuğrul Kışlası, 1958'deki imar çalışmaları sırasında yıkıldı. Günümüze ulaşan Orhaniye Kışlası, Saray duvarının dışında kalmaktadır. Kitabesinde 1303 (1887) tarihinde Abdülhamit'in Orhan Gazi'nin anısına yaptırdığı yazılıdır. Çeşitli binalardan oluşan kışla, bodrum kat üzerinde bir veya iki katlıdır. Kışlanın camisi de bodrum kat üzerinde çift sıra pencereli, kubbeli ve göçük minarelidir.¹¹

2. Abdülhamit döneminde Yıldız Sarayı'nın güvenliğini Arnavut, Boşnak, Türk ve Çerkezlerden oluşan bir "tüfekçi" teşkilatı sağlamaktaydı. Bu teşkilatta özellikle Arnavut askerler imtiyazlı bir konumdaydı. Bunların amiri tüfekçi başı Tahir Paşa'ydı. Tahir Paşa, Abdülhamit'in cülusundan evvel Padişaha bağlanmış, padişahın güven ve muhabbetini kazanmıştı. Tüfekçi teşkilatı, Sarayın kapısından Abdülhamit'in yatak odasına kadar sarayın her noktasının güvenliğini sağlamakla mükellefti. Tahir Paşa, her istediğinde Abdülhamit'le görüşebilen nadir saray erkânı arasında bulunmaktaydı.¹²

Tüfekçi teşkilatı, doğrudan doğruya padişahla görüşme imtiyazına sahip olduğundan zamanla şımarık ve disiplinsiz tavırlarıyla dikkat çekmişti. Öyle ki, Arnavut askerler, Tahir Paşa'yı bile çiğneyerek padişahla görüşebilmekteydi. 2. Abdülhamit'in mabeyn başkatibi Tahsin Paşa, tüfekçi teşkilatının Saray'da uyandırdığı huzursuzluğu hatıralarında şöyle anlatır:

"Aslında bu siyaset sarayın işine gelmezdi. Bütün tüfekçilerin tam manasıyla bir amire bağlı ve her hal ve hareketleri hakiki surette ona tabi olması kontrol sistemine mugayirdi [aykırı]. Rabita ve teşkilat zahiri bir keyfiyetti. Asıl lazım olan şey bu teşkilata dahil olanların her lütfü hünkardan beklemeleri ve binaenaleyh doğrudan doğruya hünkara bağlı bulunmalarıdır. Bu noktadan hareket edilince tüfekçilerin kendilerini kanun fevkinde [üstünde] görmeleri ve taşkınlıklarını gittikçe arttırmaları tabi idi. Gerçi bunların halkı bizar [huzursuz] eden ahvali tamamen Sultan Hamit'in kulağına gitmezdi. Çünkü bu tarzdaki şikayetlerin pek müsmir [faydalı] olduğu vaki değildi. Ondan sonra şikayet eden veya şikayeti Hünkara ulaştırmak eyleyen kimse kendi aleyhine bir intikam cereyanı uyandırmaktan korkardı. Bu itibarla tüfekçilerden bazı kimselerin bütün taşkınlıklarını Hünkara atfetmek ve bundan dolayı padişahı mesul tutmak pek doğru olmamakla beraber kendisi tarafından terviç ve teşvik edilen kontrol sisteminin o taşkınlıklara yol açtığı da inkar kabul etmez hakikatlerdendir."¹³

2. Abdülhamit'in Arnavutlara olan özel ilgisinin nedeni, o sıralarda kaynamakta olan Balkanlar'da Arnavutların stratejik bir konumda yer almasıydı. Abdülhamit, Arnavutları Batı emperyalizmine karşı bir kale olarak kullanmak niyetindeydi. Padişah, bu bağlamda Arnavutları askeri ve ekonomik olarak desteklemiş ve sadakatlerini kazanmıştı. Ayrıca, az önce belirtildiği gibi, Saray'da Arnavutlara imtiyazlı bir konum vererek gönüllerini kazanmıştı. Fakat, Sarayda tüfekçi birliğin giderek artan disiplinsizlikleri ve Arnavutluk topraklarında uyanan Osmanlı aleyhtarı Arnavut milliyetçiliği, Abdülhamit'in Arnavut siyasetini değiştirmesine neden olmuştur. Abdülhamit, öncelikle canını emanet ettiği tüfekçi teşkilatını değiştirerek yerine aynı kandan ve soydan geldiği Karakeçili Aşireti'nden oluşan özel bir muhafız alayı teşkil edecektir.

⁹ Vahdettin Engin, Asayiş Sultan II. Abdülhamid'in iç Güvenlik Politikası, Yeditepe, İstanbul 2013, s.13-14.

¹⁰ Engin, Asayiş..., s.14.

¹¹ Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 43, s.541.

¹² Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları, Genç Osman Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s.150.

¹³ Tahsin Paşa, Yıldız..., s.151-152.

Ertuğrul Süvari Alayının Kuruluşu

Ertuğrul Süvari Alayı, 2. Abdülhamit'in Hassa Ordu-yu Hümayunu olarak teşkil edildi. Osmanlı arşiv belgelerine göre alayın, 1886 Martı'nda veya hemen öncesinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Alayın miralaylığına 5. Süvari Alayı'nın Kaymakamı Süleyman Bey, kaymakamlığına mezkur alayın binbaşısı Hakkı Bey, binbaşılıklarına Mekteb-i Harbiye Süvari Muallimi Muavini Kolağası Nayim ve Süvari Dairesi Yaveri Kolağası Lütfi Beyler ve Alay Eminliğine Birinci Süvari Alayı Alay Katibi İbrahim Efendi tayin edildi¹⁴.

Ertuğrul Süvari Alayı'na seçilecek askerlerde aranan temel kriter, Osmanlı Devleti'nin kurucu boyu olan Oğuz Boyunun Karakeçili Aşireti'ne mensup olması şartı idi. Bunun dışında aday askerlerin bazı özel vasıflara sahip olması gerekmektedir. 2. Abdülhamit'in Ertuğrul Süvari Alayı ve diğer bazı birliklerde istihdam edilmek üzere Ertuğrul Sancağı'ndan seçilecek 30 nefer hakkında Tüfenk-liyan Hazret-i Şehriyariden Tahir Bey ile Yaveran-ı Hazret-i Şehriyariden Zekai Beye irade buyurduğu H. 3.9.1317 (M. 5 Ocak 1900) tarihli talimat-ı seniye'ye göre aday askerlerde aranan vasıflar şunlardı:

1. Daha önce Ertuğrul Süvari Alayı'nda görev almış veya diğer ordu-yu hümayunlarda süvari neferliği veya onbaşılığı ve çavuşluğu yaparak ihtiyat sınıfına nakil olunmuş olmak,
2. Yunan muharebesinde (1897 Dömeke Meydan Savaşı) bilfiil bulunmuş olmak,
3. Ata binmekte mahir olmak,
4. Su-i ahvalde (kötü davranışta) bulunmamış olmak,
5. Beş vakit namaz ve işiyle gücüyle meşgul olmak,
6. Zorlanmaksızın kendi rızası dahilinde seçilmiş olmak,
7. Her sene Ertuğrul Gazi Hazretlerinin türbesini ziyaret eden ve zamanında onunla birlikte göç eden sülalelerden (karakeçili) olmak,
8. Yakışıklı ve endamlı olmak,
9. Sakallı veya sakalsız olmak, sakallı ise sakalını uzunca kesmiş olmak,

Talimatnamede seçilen 30 neferin, vazifeleri sırasında "ne suretle olursa olsun işgal" olmayacaklarına ve padişahın alacakları emre "son nefeslerine kadar itaat edeceklerine" dair Ertuğrul Gazi Hazretlerinin Türbe Şerifesi'nde yemin etmeleri emir buyurulmuştu. Neferlerin, iki üç yıllık bir hizmetten sonra isterlerse memleketlerine geri dönüp jandarma olarak vazife alabilecekleri; İstanbul'da kalırlarsa terfi-i rütbe ve her suretle mazhar-ı mükafat olacakları vurgulanmaktaydı. Tahir ve Zekai Beylere, nefer seçme işlemlerinin gerekirse geceli gündüzlü çalışılarak bir hafta içinde ikmal etmeleri ve asla vakit kaybetmemeleri talimatı verilmişti. Son olarak, seçilen neferlerin soğuktan muhafaza edilerek vapurla İstanbul'a getirilmeleri istenmekteydi.¹⁵

Ertuğrul Süvari Alayı'nın Asker Dağılımı

Ertuğrul Süvari Alayı, rütbeli ve rütbesiz 611 askerden oluşan 5 bölük halinde teşkil edildi. Alayın zabitan ve neferatı, rütbelerine göre dağılımı aşağıdaki gibiydi:¹⁶

RÜTBESİ	MEVCUDU	RÜTBESİ	MEVCUDU
Miralay	1	Yüzbaşı	5
Kaymakam	1	Yüzbaşı Vekili	5
Binbaşı	2	Mülazım-ı Evvel	10
Emin-i Alay	1	Mülazım-ı Sani	10
Katib-i Alay	1	Serçavuş	5
Sağ Kolağası	1	Çavuşan	31
Katib-i Sani	1	Emir-i Bölük	3
Sancaktar Mülazım-ı Sani	1	Onbaşı, tevzi Memuru	2
Tabib Binbaşı	1	Neferat	443
Eczacı	1	Saka	4
Çavuş-u Alay	3	Onbaşı, Nalbant	1
Çavuş-u Boru	1	Nalbant	4
Onbaşı-yı Boru	1	Sarraç	2
Borazan	10	TOPLAM	611

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.DH. 982/77506.

¹⁵ BOA. Y.PRK.BSK 61/1.

İkinci Abdülhamit'in Hassa Ordu-yı Hümayunu:
Ertuğrul Süvari Alayı Ve Alayın İzmid Sancağı'ndan Seçilen Askerleri

Ertuğrul Süvari Alayı'nın askerleri, irade-i seniye gereği Anadolu'nun farklı coğrafyalarına yayılmış Karakeçili Aşireti'ne mensup gençlerden seçildi. Alay, tarihte "Söğütlü Alayı" olarak ünlenmiş de askerlerin çoğunluğunun İç Anadolu'da bulunan sancak veya kazalardan seçildiği görülmektedir. Buna göre, askerlerin yoğunluklu olarak seçildiği ilk beş sancak, Niğde (108), Ankara (92), Kayseri (67), Yozgad (54) ve Bolu (34) idi. Bunun yan ısıra, Şam, Sofya, Saray Bosna, Rusçuk, Dağıstan, Gird, Gradişka (Bosna Hersek), Tirebin (Bosna Hersek) gibi Anadolu dışındaki şehirlerden de az sayıda asker seçildi.¹⁷

İzmid Sancağı'ndan Seçilen Askerler

2. Abdülhamit döneminde İzmid Sancağı; İzmid, Adapazarı, Karamürsel, Geyve ve Kandıra kazalarından oluşmaktaydı. Ertuğrul Süvari Alayı'na İzmid Sancağı'ndan seçilen askerlerin adları, rütbeleri, kazaları, mektebe giriş ve alaya atanma tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁸

SIRA	ADI	RÜTBESİ	BÖLÜĞÜ	KAZA/KARAYE	MEKTEBE DUHULÜ	MEKTEBE NASBI
1.	Hacı Ahmetoğlu Bekir bin Ali	Onbaşı	1.	Göyüce K.	25 Teşrin-i evvel sene (12)98	2 Şubat sene (1)300
2.	İbrahim bin Emin	Onbaşı	1.	Geyve	29 Kanun-ı evvel sene (1)301	18 Mart sene (1)302
3.	Abdullah bin Mehmed	Onbaşı	1.	Geyve	18 Teşrin-i evvel sene (1)300	18 Mart sene (1)302
4.	Mustafa bin Mehmed	Er	2.	-	28 Mayıs sene (1)301	-
5.	Demircioğlu Mehmed bin Ali	Onbaşı	2.	Geyve	25 Teşrin-i evvel sene (12)98	13 Ağustos sene (1)301
6.	Hasan bin Mustafa	Er	2.	Kandıra	23 Teşrin-i sani sene (1)300	-
7.	Durmuşoğlu Mehmed bin Arif	Onbaşı	3.	Adapazarı	25 Teşrin-i evvel sene (12)98	18 Mart sene (1)302
8.	Karahasanoğlu Hasan Hüseyin bin Hasan	Er	3.	Beyazarı	8 Temmuz sene (1)301	-
9.	Halim bin Mustafa	Çavuş	4.	Geyve	20 Teşrin-i evvel sene (12)98	19 Mart sene (1)302
10.	Ahmetoğlu İbrahim bin Ali	Er	4.	Geyve	1 Kanun-ı evvel sene (1)301	-
11.	Hüseyin bin İbrahim	Onbaşı	4.	Kartal	5 Kanun-ı evvel sene (1)300	18 Mart sene (1)302
12.	Sarı Hasanoğlu Mehmed bin İbrahim	Er	4.	Saraylı	27 Haziran sene (1)301	-
13.	İsmail bin Hasan	Onbaşı	5.	Kandıra	14 Teşrin-i evvel sene (12)97	2 Şubat sene (1)300
14.	Mehmed bin Abdurrahman	Er	5.	Kandıra	17 Mart sene (1)302	-
15.	Ali bin Hüseyin	ER	5.	Maytanlı?	2 Temmuz sene (1)301	-
16.	Hüseyin bin Hüseyin	Er	5.	Mudurnu	3 Temmuz sene (1)301	-

Görüldüğü üzere İzmid Sancağı'ndan Ertuğrul Süvari Alayı'na toplamda 16 asker seçilmiştir. Bunlardan 1'i çavuş, 7'si onbaşı ve 8'i er rütbesindedir. Alayın her bölümünde İzmid Sancağı'ndan en az bir asker bulunmaktadır. En çok askerin seçildiği kaza Geyve kazasıdır. Seçimin yapıldığı kazalar, aynı zamanda sancak dahilinde bulunan Karakeçili Aşireti'nin de bir nevi haritasını vermektedir.

¹⁶ BOA. Y.PRK.MVD. 5/2.

¹⁷ BOA. Y.PRK.MVD. 5/2.

¹⁸ BOA. Y.PRK.MVD. 5/2.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 2. Abdülhamit dönemi, ağır siyasi ve ekonomik sorunların yaşandığı, ayrılıkçı milliyetçi akımların imparatorluğu hırpaladığı buhranlı bir dönemdir. Abdülhamit, yönetimde katı merkezîyetçi politikalarıyla dikkat çekmiş, Bab-ı Âli'nin nüfuzunu kırarak tüm gücü Yıldız Sarayı'nda toplamıştır. Evhamlı ve şüpheli kişiliğinden dolayı şahsi güvenliğini önceleyen padişah, Saray güvenliğine azami ölçüde hassasiyet göstermiştir. Abdülhamit döneminde Yıldız Sarayı'nın güvenliğini, Arnavutların imtiyazlı bulunduğu, Boşnak, Arap ve Türklerden oluşan bir tüfekçi birliği sağlamaktaydı. Padişah, Arnavut nüfuzundan faydalanarak Balkanlarda bir kale ve tampon bölge olarak gördüğü Arnavutları hoş tutma gayretindeydi. Fakat, Balkanlarda oluşturulan dengenin zamanla bozulması ve Arnavutluk'ta patlak veren ayrılıkçı faaliyetler, Abdülhamit'in güvenlik politikalarını değiştirmesine neden olmuştur.

2. Abdülhamit, Yıldız Sarayı'nın güvenliğini, Osmanlı Devleti'nin kurucusu olarak gördüğü ve Anadolu'nun farklı coğrafyalarına dağılan Oğuz Boyunun Karakeçili aşiretine emanet etmiştir. Bu bağlamda, farklı sancak ve kazalardan seçilen 600 civarında gençten Ertuğrul Süvari Alayı kurulmuştur. Adı geçen alay, disiplin, beceri ve padişaha sadakatle ünlenmiştir. Arşiv belgelerine göre, Ertuğrul Süvari Alayı'nın kuruluş aşamasında İzmir Sancağı'ndan 16 gencin seçildiği görülmektedir. En çok günümüzde Sakarya'ya bağlı Geyve kazasından askeri seçimi yapılmıştır. Gençlerin seçildiği kaza veya karyeler, aynı zamanda Karakeçili Aşireti'nin de yaygın olduğu mahallerdir.

İkinci Abdülhamit'in Hassa Ordu-yı Hümayunu: Ertuğrul Süvari Alayı Ve Alayın İzmid Sancağı'ndan Seçilen Askerleri

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İ.DH. 982/77506.

Y.PRK.BŞK 61/1.

Y.PRK.MVD. 5/2.

Kitaplar

Engin, Vahdettin, Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid, Yeditepe Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2018.

Engin, Vahdettin, Asayiş Sultan II. Abdülhamid'in iç Güvenlik Politikası, Yeditepe, İstanbul 2013.

Georgeon, François, Sultan Abdülhamid, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2018.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi V.Cilt, Türk Tarih Kurumu, 9. Baskı, Ankara 2011.

Tahsin Paşa, Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları, Genç Osman Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018,

Makaleler

Bilgin, Bülent, "Yıldız Sarayı", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 43, s.541-544.

Özcan, Abdülkadir, "Hassa Ordusu", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ek 1 Cilt, İstanbul 2016, s.542-543.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

Zeynep İSKEFİYELİ*

Giriş

Henüz otomobillerin icat edilmediği yıllarda bisiklet sadece bir nakil aracı olmaktan ziyade adeta “altın çağını” yaşıyordu. “Çılgın bisiklet çağı” olarak da isimlendirilen XIX. yüzyılda gerek Amerika’da ve gerekse Avrupa’da pek çok ülkede büyük ilgi ve merak uyandıran bu iki tekerlekli yeni icat, insanların gündelik hayatlarına büyük bir hareketlilik getirmişti. Almanların Draisienne veya Laufmaschine, Fransızların Vélocipède, İngilizlerin Hobby Horse veya Danny Horse, Amerikalıların Tracena adını verdikleri “mekanik atın” icat edilip geliştirilmesinde tüm bu ülkeler adeta yarış içinde olmuşlardı. Fayton imalatçılarından tarım aletleri üreticilerine, dikiş makinesi yapanlardan müzik aletleri yapımcılarına kadar pek çok mucit, demirci, zanaatkâr iki tekerlekli bu aracın günümüzdeki şeklini almasına kadar çok çalışmışlardı. Hatta birçok üretici işlerini değiştirip bisiklet fabrikaları kurmaya yöneldi. Bütün mucitler yeni icatlarını halka tanıtmak için kalabalıklar önünde kısa ve uzun mesafeli sürüşler gerçekleştirmişler, parklarda, eğlence merkezlerinde, fuar ve festivallerde boy göstermişlerdi. Hatta bu yeni icat için binicilik okulları, velodrom adı verilen bisiklet pistleri açılmaya, yarışlar organize edilmeye başladı. Pek çok ülkede bisiklet meraklıları için kulüpler, dernekler kuruldu. Nasıl bisiklete binileceğine veya bisikletin teknik donanımlarına dair bilgiler veren kitaplar basıldı, bisikletçiler ve bisiklet severler için özel gazete ve dergiler yayımlandı. Bisiklet özellikle İngiltere ve Amerika’da kadının özgürleşmesinin de sembolü haline geldi. Tarihindeki en büyük işlevi savaşlar sırasında yerine getirdi. Akaryakıt sıkıntısının dorukta olduğu yıllarda bu araç gürültü yapmadan, yakıt harcamadan, yüzbinlerce binicinin çevirdiği pedallarla milyonlarca kilometreyi aştı. Postacılar, polisler, jandarma, itfaiye gibi kamu hizmetinde çalışanlar tarafından yaygın olarak kullanıldı¹.

İşte bu çılgın bisiklet çağının yaşandığı günlerde 1884 yılı baharında Thomas Stevens isminde maceraperest bir genç penny-farthing yüksek teker bisikletiyle San Francisco’dan bir dünya turuna başlamıştı. Günümüzde böyle kıtalararası sürecek uzun bir tur için dayanıklı ve güvenilir bir bisiklet, gps ve navigasyon sistemleri, türlü türlü ekipmanlar, ergonomik malzemeler, internet üzerinden ulaşılabilen tüm güncel bilgiler, düzgün ve konforlu yollar, konaklama olanakları, yabancı dil bilgisi ve iletişim imkânları ile böyle bir geziyi finanse edebilecek sponsorlar bulmak gibi uzayıp giden bir listeye ihtiyaç varken, Thomas Stevens’in sahip olduğu tek şey belki de cesaretiydi. 1884-1885 kışını New York’ta geçiren Stevens gezisinin geri kalanı için mali desteği de temin ettikten sonra 9 Nisan’da Chicago’dan önce İngiltere’ye, ardından Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan ve İstanbul’a kadar pedal çevirdi. Amerika ve Avrupa’nın ardından Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına geldiğinde tamamen yabancı olduğu Müslüman dünyasına da adım atmış oluyordu. Anadolu’yu baştan sona geçip Tahran’a ulaştı. İran’da Şah’ın misafiri olarak kış aylarını geçirdi. Üç yıl sonra, 1887 senesinin Ocak ayında Hindistan, Çin ve Japonya’yı geride bırakarak San Francisco’ya geri döndü. Böylece Thomas Stevens, iki tekerlek üzerinde dünya turunu tamamlayan ilk insan oldu.

Daha önce deneyenlerin geri döndüğü bu yolculukta Stevens karayolu, denizyolu, demir yolu gibi

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: zcumhur@sakarya.edu.tr

¹ Kemal Suman, “Bisikletin Tarihi 2: Koşma Makinasından Vespite”, Tombak: Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi, Sayı: 22, Ekim 1998, s. 35.

Zeynep İSKEFİYELİ

o dönem mevcut olan tüm yolları takip etti. Yolculuğunun en az üçte biri kayalık dağlardan, çorak çöllerden, köprülülük derelerden ve bataklıklardan geçtiği için 34 kiloluk yüksek teker bisikletini çoğu zaman elinde taşımak zorunda kaldı. Thomas Stevens sadece bisikletiyle seyahat etmiyor, aynı zamanda gezip dolaştığı bütün yerleri, başından geçen maceraları olabildiğince sade bir anlatımla kaleme olarak özel muhabiri olduğu *Outing* dergisinin okuyucuları ile paylaşıyordu. Ayrıca 1887 yılında bisikletle yaptığı bu efsanevi yolculuğu *Around the World On A Bicycle/Bisikletle Dünya Turu* ismiyle kitaplaştırdı. Stevens'in Osmanlı topraklarından geçmesi ve burada geçirdiği zamanın neredeyse kitabın yarısını kaplaması dönemi bir bisiklet gezgininin gözünden izlemek adına kitabı daha da ilgi çekici hale getirmektedir. Bu bildiride Thomas Stevens'in özellikle İstanbul'dan sonraki durağı olan İzmit ve çevresi hakkındaki izlenimleri, şehri ve şehirde yaşayanları nasıl tasvir ettiği kendi anlatımıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

Bisikletin Kısa Tarihçesi

Bisiklet, son derece popüler ve basit bir icat olmakla birlikte, henüz tam olarak izah edilemeyen tartışmalı ve karmaşık bir tarihe sahiptir². Özellikle de bisikleti ilk kimin icat ettiği ile ilgili çoğunlukla birbiriyle çelişen pek çok bilgi ve iddia bulunmaktadır³. Bu iddialardan ilkinde göre, bisiklet ile ilgili ilk basit tasarımlar, 1493 yılında Leonardo da Vinci veya öğrencisi olan Gian Giacomo Caprotti tarafından yapılmıştır. Edebiyat tarihçisi Augusto Marinoni, Leonardo'nun doğum yeri olan Vinci'de 1974 yılında verdiği bir konferansta Leonardo da Vinci'nin *Codex Atlanticus*'un on yıllık restorasyon döneminde bisiklet benzeri bir taslağa ulaştıklarını duyurmuştu. Ancak, 1997'de İskoçya, Glasgow'da düzenlenen 8. Uluslararası Bisiklet Tarihi Konferansı'nda Alman Profesör Hans-Edhard Lessing bu iddiayı amaçlı bir sahtekârlık olarak tanımlamıştır⁴. Bugün hala sayısız kaynak bisikletin en erken tasarımının Leonardo da Vinci'ye ait olduğunu belirtirken, son yıllarda yapılan çalışmalar çizimlerin yıllar sonra çizilip eklenmiş olduğunu iddia ediyor⁵. Gidonu, pedalları, selesi ve tekerlekleri ile modern görünümlü Leonardo da Vinci'nin bisikleti ile ilgili tartışmalar hala devam etmektedir.

Aynı şekilde henüz doğruluğu ispatlanmamış bir başka iddia ise Fransız Kontu Jean-Henri Siévrac tarafından geliştirilen ve Haziran 1791'de Paris halkına sunulan, iki tekerlekli, sürücünün aracı ayaklarını ileri doğru iterek ilerletebildiği *Célérifère*" adı verilen bir koşu makinesi idi. Fransızca'da "Hızlı Giden" anlamına gelen *Célérifère* adı verilmişti. Oysa görenler ona "Tahta At" ismini yakıştıyordu. Çünkü bu, altında iki eğik çubuk yerine iki tekerlek bulunan bir sallanır oyuncak ata daha çok benziyordu. 1891 yılında Fransız gazeteci Louis Baudry de Saunier tarafından ortaya atılan bu iddia yine bir Fransız araştırmacı tarafından 1976'da çürütüldü. Şimdi, 1817'de geçen asıl hikâyeye göre, iki tekerlekli *célérifère*'nin hiçbir zaman var olmadığı, Fransız gazeteci Louis Baudry

² Bisikletin tarihi bu kadar karmaşık ve tartışmalı olunca, tarihi detayları netleştirmek amacıyla Uluslararası Bisiklet Tarihi Konferansları (ICHC; International Cycling History Conference) düzenlenmeye başlamıştır. İlk Uluslararası Bisiklet Tarihi Konferansı, 1990'da Glasgow, İskoçya'da yapılmış, hem spor tarihçilerinin ve hem de yeni teknolojik bulguları paylaşmaları için araştırmacıların bisiklet meraklıları ile bulunduğu bir forum haline gelmiştir. Bu ilk konferanstan bu yana, her yıl San Remo'dan (İtalya) Osaka'ya (Japonya) ve Cambridge'den (İngiltere) Stellenbosch'a (Güney Afrika) kadar çeşitli yerlerde konferanslar düzenlenmiştir. Uluslararası Bisiklet Tarihi Konferansı'nın 30.'su 18-22 Haziran 2019 tarihinde Znojmo, Çek Cumhuriyeti'nde yapılması planlanmaktadır. (<http://www.ichc.biz/>, Erişim Tarihi: 2 Mart 2019). "Bilimsel bir disiplin olarak bisiklet tarihi ile ilgili temel sorunlardan biri alanın çok uzun bir süre boyunca durgun kalmasıydı. Bu durum 1990 yılında İngiliz Nicholas Clayton'un ilk Uluslararası Bisiklet Tarihi Konferansı'nı (ICHC) düzenlediğinde ve üç yıl sonra San Francescolu yayıncı Rob van der Plas'ın bu konferans bildirimlerini basmaya ve dağıtmaya karar verdiğinde değişti. Bütün ICHC'ler Frank Berto, Carl ve Clary Burgwardt, Thomas Burr, Nick Clayton, Pryor Dodge, David V. Herlihy, Hans-Erhard Lessing, Glen Norcliffe, Ross Petty, Andrew Ritchie ve Paul Rubenstein gibi sayısız araştırmacının katkıları ile gelişti." Bruce D. Epperson, *Peddling Bicycles to America: The Rise of an Industry*, McFarland Company, North Carolina, 2010, s. 2.

³ David Gordon Wilson, *Bicycling Science*, 3rd Edition, The MIT Press, Massachusetts, 2004, s. 3.

⁴ Hans-Erhard Lessing, "The Evidence Against Leonardo's Bicycle", *Cycle History 8: Proceedings of the 8th International Cycle History Conference*, Glasgow, Scotland, 26-29 August 1997, Van Der Plas Pub., San Francisco, 1998, s. 49-56.

⁵ Bugün bisiklet tarihçileri tarafından efsane olarak kabul edilenler; Leonard da Vinci'nin bisikleti, Stoke Poges Kilisesinin penceresindeki bisiklete binen melek figürü, Le Comte de Sivrac ve celerifere, E. M. Artomov bisikleti, Nicephore Niepce iki tekerlekli hobby horse, Kirkpatrick Macmillan ve Gavin Dalzell'in bisikletleri, Philipp Moritz Fischer bisikleti, Bayan Magee'nin bisikleti, Lawson'ın Sussex Dwarf isimli bisikleti, George Larkin'in kablo freni. Nick Clayton, *The Birth of the Bicycle*, Amberley Publishing, 2016.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

de Saunier tarafından bu durumun yanlış yorumlandığı düşünülmektedir. Zira 1790 ve 1817 yılları arasında Fransa'da gerçekleştirilen kanun ve kararnameler ile toplu taşımanın serbestleşmesi kararlaştırılmış, böylece Rouen'den Paris'e, Paris'ten Rouen'e günün ve gecenin hemen her saatinde yolcu taşıyan şirketler ortaya çıkmıştı. Bu şirketler, "L'éclair", "Le velocifere", "L'hirondelle", "Les jumelles", "L'impulsive" ve bir diğeri de "Le célérifère" idi. Jean Henri de Sievrac, 18 Ekim 1816'da Célérifère şirketini kurdu, yaz ve kış için iki ayrı modele sahip, "hızlı giden" anlamında Célérifère'nin ithalatı ve kullanımı için patentini de 31 Temmuz 1817'de almayı başardı. Sievrac, Paris-Versay hattından sonra Fransa'daki diğer tüm yolların haklarını alabilmişti⁶. Yani Célérifère yolcu taşıyan bir posta araba şirketi idi, ilk bisiklet ile bir ilgisi yoktu⁷.

Bugün, modern bisikletin temel hatlarını az çok taşıyan, ilk iki tekerlekli modeli tasarlayıp üreten kişinin Alman Baron Karl Friedrich Freiherr Drais von Sauerbronn (1785-1851) olduğu konusunda hemen herkes fikir birliği içindedir⁸. Arthur Judson Palmer, Karl Drais'den "Bisikletin Babası" olarak bahseder⁹. Bu icadın ortaya çıkışı ise kelimenin tam anlamıyla "Big Bang" ile başlatılır¹⁰. Tarihin en büyük yanardağı felaketi olarak adlandırılan Endonezya'daki Tambora Yanardağı'nın 1815 yılında patlaması ve ardından yaşananlar nasıl olur da bisikletin icadına sebep olmuştur? Tarihçiler, Karl Drais'in Draisienne'i icat etmesine sebep olan gelişmeleri şöyle izah ederler: Tambora Yanardağı'nın infilakından tam bir yıl sonra, iklimsel bir anomali dünyanın diğer bölgelerinde etkili olmuştur. Bu durum, Orta Avrupa ve Kuzey Amerika eyaletleri için 1816 senesini "yazı olmayan yıl" haline getirmiştir. Haziran, Temmuz aylarında kar yağarken, Ağustos ayında buluttan gökyüzü görülmez hale gelmiştir. Bu sürecin doğal sonucu olarak tarlalardaki ürünler donarken, kış için gerekli bazı ürünler ise, ya dolu yağışı ya da takip eden yağmurların etkisiyle aşırı nemlenmiş toprakta çürüyüp gitmiştir. Böylece, soğuk ve yağışlı geçen bahar aylarında kuru ot stoku yapamayan köylülerin hayvanları yaz aylarındaki aşırı soğuk havaların da etkisiyle açlıktan telef olmuştur¹¹. Bisiklet tarihçisi Lessing, bu felaket dolayısıyla hayvanların ve özellikle de atların telef olmasının etkisiyle Karl Drais'in pedalsız, iki tekerlekli, üzerindeki binici tarafından idare edilen bir "koşu makinesi" icat ettiğini ifade etmektedir¹². Baron Karl von Drais, Almanya'da bir orman memuruydu, buluşlarıyla da oldukça ünlüydü¹³, icat ettiği bu iki tekerlekli "mekanik atıyla" insanlara alternatif bir ulaşım aracı sunuyordu. Yeme içme ihtiyacı olmayan, tahtadan yapılmış bu pedalsız aracın bakım masrafı da yoktu.

Karl Drais'in Draisienne veya Laufmaschine olarak da adlandırılan icadıyla kayıtlara geçen halka açık ilk sürüşü 12 Haziran 1817'de Mannheim'da başlayıp Schwetzing'de bitti. Bir saatten daha az bir sürede yaklaşık 13 kilometre yol kat etmeyi başardı¹⁴. Bu süre normal yürüme süresinin yarısından daha azdı. Karl Drais bundan sonra da "koşu makinesinin" gücünü göstermek için yeni denemeler gerçekleştirdi. Tempolu sürüşleri, uzun yol sürüşleri izledi. 1817 yılı sonlarında Karl Drais'in icadının lisansını satmak ve patent başvurusu yapmak için Fransa'ya tercih etti. Drais,

⁶ "Le Célérifère": Société de diligence et voiture: "<http://www.attelage-patrimoine.com/article-la-diligence-le-celerifere-115682255.html>. Erişim Tarihi: 2 Mart 2019.

⁷ R. Sertaç Kayserilioğlu, "Tüm Zamanların En Çevreci Taşıtı Bisiklet: Selesi İki Tekerlek, Üstünde Motoru Bir İnsan Gücünde", Tarih Dergisi, Sayı: 27, Temmuz 2017, s. 88-93.

⁸ Ludolf von Mackensen, Volker Bialas, German Natural Scientists and Inventors over Four Centuries, Inter Nationes, Bonn, 1991, s. 29.

⁹ Arthur Judson Palmer, Riding High: The Story of the Bicycle, Dutton, New York, 1956, s. 19.

¹⁰ Suze Clemitson, A History of Cycling in 100 Objects, Bloomsbury, London, Oxford, 2017, s.6.

¹¹ Alman tarihçi Wolfgang Behringer'in "Tambora und Das Jahr ohne Sommer – Wie ein Vulkan die Welt in die Krise stürzte" isimli kitabını Haydar Akın, "Tambora ve Yazı Olmayan Yıl: Bir Volkan Dünyayı Nasıl Krize Soktu" başlığı ile değerlendirmiştir; "05 Nisan 1815 günü akşamı Java'nın doğusundaki Sumbawa adası büyük bir infilakla sarsılmıştır. Yaklaşık 4000 metre yüksekliğindeki Tambora Yanardağı, II. Dünya Savaşı sonunda Hiroşima'ya atılan atom bombasının 170.000 kat gücünde bir enerji ortaya çıkararak patlamıştır. İnfilak o denli güçlüdür ki, gürültü binlerce kilometre uzaktan duyulmuş, lav akışıyla birlikte ortaya çıkan küller atmosferde 30 km kadar bir yüksekliğe ulaşmıştır. Sumbawa ve yanardağın yakınındaki takımadalarda yaşayanlardan 90.000 kişi patlamanın etkisiyle hemen hayatı kaybedecektir. Takip eden aylarda değişen iklim ve yok olan bitki örtüsü, açlık vb. nedenlerle toplu ölümlere ve göçlere neden olacaktır. Sumbawa'da tarım yapılması ve hayvan besiciliğine yeniden başlanabilmesi için on yıldan fazla bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Bu nedenlerle Tambora Yanardağı'nın 1815 yılındaki infilakını, tüm dünyada hissedilen sonuçları itibarıyla, Yakinçağ'ın en önemli fenomenlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz." Haydar Akın, "Tambora ve Yazı Olmayan Yıl: Bir Volkan Dünyayı Nasıl Krize Soktu", (TOD) Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 11, Sayı: XXXVI, Ekim 2018, s. 278-290.

¹² Wilson, Bicycling Science, s. 10.

¹³ Karl Drais'in icatları arasında, bugün hala kullanılan bir kıyım makinesi, bir daktilo, basılan piyano tuşlarının izini bir kâğıt üzerine kaydeden bir makine, odunu tasarruflu yakan bir ocak ve steno makinesi vardı. Ayrıca yine "Draisine" ismiyle demiryolu rayları üzerinde giden dört tekerlekli insan veya malzeme taşımak üzere kol kuvveti ile çalışan bir alet geliştirdi. Clemitson, A History of Cycling in 100 Objects, s. 6.

¹⁴ Tony Handland, Hans-Erhard Lessing, Bicycle Design: An Illustrated History, The MIT Press, Massachusetts, 2014, s. 10.

Zeynep İSKEFİYELİ

emekli olmasına rağmen, teknik olarak hala ücretli izinli bir devlet memuru olduğundan, onay almadan Paris'e gidemedi. Bu yüzden araçlar vasıtasıyla yaptığı başvurusunda icadı Fransızca yeni bir ad ile vélocipède (kelimenin tam anlamıyla "hızlı ayak") olarak kaydedildi¹⁵. Uluslararası patent antlaşmasının olmadığı bu günlerde vatandaşlar yabancı buluşlar üzerinde hafif değişiklikler veya iyileştirmeler yapmak suretiyle patent alabilirlerdi. Bunlardan biri de İngiliz fayton imalatçısı Denis Johnson idi. 1818 sonbaharında Londra Long Acre'de yeni bir atölye açmış ve kendi velosipet üretimine başlama kararı alan Denis Johnson kendi tasarımına, "yaya arabası" ya da "velocipede" adıyla patent almayı başarmıştı¹⁶. Johnson'un yeni yapım velosipedi, Drais'inine göre daha elegan görünüşlü idi. Yine ahşap olmasına karşın, demir çatal ve arka taşıyıcılarla desteklenmiş, birkaç kg daha hafiflemiş ve daha fazla hız için daha büyük tekerlekler kullanılmıştı. Johnson'un üstün pazarlama yeteneği ve patent korumada gösterdiği hassasiyet sonucu, 1819 yazında bu araç, Londra sosyetesinde moda oldu.

Karl Drais'in Draisine'i bu suretle önce Avrupa daha sonra da Kuzey Amerika'ya farklı isimler ve az çok farklı tasarımlarla yayıldı. Bisikletin bu ilk atasına Almanlar "Draisine", Fransızlar "Vélocipède" ya da "Draisienne", İngilizler "Hobby Horse" veya "Dandy Horse" adını verdiler. Avrupa'da büyük ilgi ve merak uyandıran bu iki tekerlekli yeni icat insanların gündelik yaşantısına da büyük bir hareketlilik getirdi. Artık velosipet parklarda, eğlence merkezlerinde ve festivallerde boy gösterirken, velosipet için binicilik okulları hatta velosipet pistleri açılmaya başlandı. Üstelik hanımlar da unutulmayarak onlara özel iki veya daha fazla tekerlekli velosipetler imal edildi. 1818 yazında velosipet yarışları Fransa'nın başkent ve çevresindeki festivallerde başlıca cazibe merkezi haline geldi. Monceaux Park'ta Karl Drais'in "koşu makineleri" yarım saatliğine kiralanıyordu. Buna benzer hizmetler Almanya ve Avrupa'nın diğer yerlerinde de verilmeye başlandı. Viyana'da Anton Burg isimli bir tarım aletleri üreticisi Draisine sürücülerini için popüler bir açık pist işletmeye başladı. 1819 yılının Şubat veya Mart aylarında Denis Johnson Long Acre'deki atölyesinin yakınında bir binicilik okulu açtı. Böylece kendi üretimi olan "Hobby Horse"lar için yeni siparişler almaya başladı¹⁷. Dublin'de de iki İrlandalı inşaatçı binicilik okulu işletiyorlardı¹⁸.

Velosipet bu suretle Avrupa'da test edilirken, Amerika'ya da ulaşması gecikmedi. Drais'in icadı ile ilgili ilk haber 7 Kasım 1817'de Philadelphia'da Poulson's American Daily Advertiser'de yayımlandı¹⁹. Velocipede'i deneyen ilk Amerikalı bir müzik aleti yapımcısı olan Baltimore'dan James Stewart idi. 1818 sonlarında Avrupa'dan elde ettiği teknik çizimlere dayanarak bir numune üretti. Amerika'da bu icada yeni bir isim verilerek "Draisienne" kelimesinin telaffuzunun değişmesiyle "Tracena" denildi²⁰.

Bazıları için ise "bir adamı ata veya at arabasına dönüştüren" ve "biniciyi daha önce hayvanlar tarafından gerçekleştirilen bir işi yapmaya zorlayan" garip bir icattı²¹. Yeni icadını tanıtmak için halk sürüşleri yapan ve makaleler kaleme alan Karl von Drais'in buluşunun etkisi kısa sürdü. 1817 sonbaharında birkaç yılın en iyi hasadı elde edildi, nihayet felaket yıllarının şoku atlatılmıştı. At sayısı toparlandı, bu durum neredeyse kas gücüyle giden iki tekerlerin gözden düşmesine yol açtı. Ayrıca, Draisine sürücülerini, bozuk ve çamurlu yollar yerine kaldırımları kullandıklarından sıkça yayalarla karşı karşıya geliyorlardı. 1817 Aralık ayında Mannheim'de ve muhtemelen diğer Alman şehirlerinde kaldırımları kullanmaları yasaklandı²². Ardından 1818'de Paris, 1819'da Londra bu yasağı takip etti. Londra'nın velosipet kullanımına getirdiği yasak haberleri 1819 Haziran'ında Amerika'ya ulaştığında, burada da bir kaldırım düzenlemesi yapıldı. Philadelphia'da genç bir adam kaldırımı işgal etmekten 3 dolar para cezasına çarptırıldı. Bu dava Philadelphia'da velosipet kullanımına son verdi. New York ve New Haven'da da benzer uygulamalar gerçekleşti. Harvard Üniversitesi öğrencilerinin geceleri Boston ve Cambridge arasındaki köprüde velosipet kullandıklarına dair raporlar, burada da yasakların olduğunu gösteriyordu²³. Böylece iki tekerlekli ilk bisikletin popülerliği, şehir yetkililerinin kullanımını yasaklamasıyla azaldı. Bisikletin kitle ulaşım aracı haline gelmesi Karl Drais'in ölümünden 10 yıl sonrasına; yani 1861 yılında pedal sisteminin²⁴ icat edilmesine kadar beklemek zorunda kalacaktı. Drais pedallı iki tekerlekli bir araç

¹⁵ Handland vd, Bicycle Design: An Illustrated History, s. 20.

¹⁶ Chris Boardman, The Biography of the Modern Bike: The Ultimate History of Bike Design, Hachette, UK, 2015, s. 10.

¹⁷ David V. Herlihy, Bicycle: The History, Yale University Press, Taunton, Mass., s. 29-33,

¹⁸ Handland vd, Bicycle Design: An Illustrated History, s. 24.

¹⁹ Handland vd, Bicycle Design: An Illustrated History, s. 26.

²⁰ Herlihy, Bicycle: The History, s. 39.

²¹ Herlihy, Bicycle: The History, s. 24.

²² Handland, Bicycle Design: An Illustrated History, s. 18.

²³ Handland, Bicycle Design: An Illustrated History, s. 27.

²⁴ Bazılarına göre pedal çevirme bisikleti tanımlayan şeydir, bu nedenle bisiklet sadece yol boyunca pedal çevirirken bir bisiklettir. İki veya daha fazla tekerlekli, insan destekli kara taşıtlarının çok uzun zamandır varlığını sürdürdüğü ancak bu makinelerin pedalların eklendiği XIX. yüzyılın ortalarından bisiklet haline geldiğini düşünenler de vardır. Boardman, The Biography of the Modern Bike: The Ultimate History of Bike Design, s. 10.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

üretmeyi başaramamış olmasına rağmen insanları “mekanik atın” peşinde bir arayış içerisine sokarak bisikletin keşfi için ilham kaynağı oldu. İki tekerlekli velosipetlerin bu suretle gözden düşmesinin ardından üreticiler, uzun yıllar boyunca üç ve dört tekerlekli araçlar ve bunların tamamen insan gücüyle yürütülebilecek modelleri üzerinde çalıştılar.

1830 – 1860 yılları arasında yaklaşık otuz yıl boyunca bisiklet üzerine kafa yoran herkes, en zoru yani mekanik tahrikli iki tekerlekli bisikleti üretmeyi hedeflemişlerdi. Ancak bunu yine ilk olarak kimin başardığı konusu oldukça tartışmalıdır. Birçok saygın bisiklet tarihi kitabında, ilk mekanik tahrikli, iki tekerlekli aracın 1839 ya da 1840 yılında Dumfriesshire, İskoçya’da Kirkpatrick Macmillan tarafından yapıldığı iddia edilmiştir²⁵. Bu suretle Macmillan, pedallı bisikletin ilk mucidi olarak gösterilmektedir. 1842’de Macmillan’ın bu bisikleti kullanarak Courthill’den Dumfries’a 22,5 km sürdüğü, aynı zamanda bu bisikletle bir trafik kazasına karıştığı, Glasgow’da küçük bir çocuğa çarpıp devirdiği, 5 şilin para cezası ödemek zorunda kaldığı da söylenir²⁶. Bugün pek çok bisiklet tarihçisi tarafından bu iddialar kabul edilmemektedir.

Bununla birlikte bisikletin gelişiminde ikinci adımın atılması için 1860’lı yıllara kadar beklemek gerekecekti. Bazı kaynaklara göre Ernest Michaux, Macmillan’ın ilk mekanik tahrikli iki tekerine 1855 yılında, kimi kaynaklara göre 1860’lı yılların başında krank ilave etmiştir. Bu konuda da, birçok patent iddiaları nedeniyle bir netlik bulunmamaktadır ve ICHC’da hala tartışmaya açık bir konudur. Hikâyeye göre, Parisli demirci Pierre Michaux’un tamir için kendisine gelen bir “hobby horse”un ön tekerleğine pedal ve krank takmaya karar verdiğinde ulaşımda bir devrim sayılan yeni ve ön tekerden tahrikli versiyon “Velocipede”in yolunu açmıştır. Bazı kaynaklar da Ernest Michaux ve Pierre Lallement çiftinin, diğerleri ise Alexandre Lefebvre’nin bu işi başardığını söylemektedir. Patent sahibi kimdir sorusunu bir kenara koyarsak, ilk kez gerçekten popüler ve ticari bakımdan başarılı olan versiyon budur²⁷. Bisikletin gelişimindeki bir sonraki aşama olan ve adına “Bone-shaker” denilen bu bisiklet Hobi Atı’nın tarihi süreç içindeki gelişmiş versiyonudur. Michaux’nun tasarımına “boneshaker” denildi, çünkü Hobi Atı’nın aksine, binicinin tüm ağırlığı, bacaklar üzerinden yerde taşınmak yerine pedallar üzerine yerleştirildi. Bisiklet XIX. yüzyıl Fransa’sının Arnavut kaldırımlı sokaklarında tahta tekerlekler ile zorlu bir sürüş sağladığından “kemik sallayan/kemik sarsan” ismini hak ediyordu²⁸. Johnson’un yarım yüzyıl önce yaptığı hobby horse’a çok benzeyen ve başlangıç olarak 1863-64 yılları civarında geliştirildiği söylenen bu model, kısa sürede çığırın bir moda akımı haline gelmiş ve 1868-70 yıllarında sıkça kullanılır olmuştur.

Pedallı bisiklet hakkındaki en güçlü delillerden biri de, 1866 Kasım’ında Pierre Lallement ve Amerikalı ortağı James Carroll’a verilen 59,915 nolu Amerikan patentidir. “Velosiped”de İyileştirme” başlıklı bu patentte şöyle denilmektedir: “Buluşum, biri doğrudan diğerinin önündeki iki tekerleğin düzenlenmesiyle, tekerleklerin sürülmesi için bir mekanizma ve kılavuzluk için bir düzenekten oluşur; Bu düzenleme aynı zamanda sürücünün iki tekerlek üzerinde kendini dengelemesini sağlamaktadır.”²⁹ Bisiklet tarihçisi David V. Herlihy, Lallement’in pedallı bisikleti Paris’te 1863 yılının yazında ürettiğini yazmaktadır. Buna göre Lallement, Paris’te bebek arabası üreticisi Strohmeyer’in yanında çalıştığı sırada boş zamanlarında arkadaşlarının da yardımı ile bir bisiklet prototipi yapmayı başardı. Saint Martin Bulvarı’nda tüm insanlara göstermeden önce dükkânın uzun koridorlarında bisikletini denemişti. Şu bir gerçektir ki, Lallement öngördüğü bu pedal tahrikli bisiklete ait ilk ve tek patenti 1865 yılının Temmuz ayında gittiği ABD’de 1866 yılında, yani Michaux benzerini pazarlamadan yaklaşık bir yıl önce almıştı³⁰. Lallement Paris’ten ayrılıp Atlantik’i geçip Connecticut’a yerleşmişti. Burada James Carroll’la birlikte Velocipede’in patentini almayı başardı. Böylece onu takip eden pek çok yeni buluş ve yeni patent ABD’de başlamış oldu. Lallement-Carroll patenti, 1869 Şubat’ında Calvin Witty adlı bir New Yorklu at arabası üreticisi ve daha sonra 1879’da zengin işadamı Albert Pope tarafından satın alındığında önemli hale geldi. Lallement patentinin genelliği, Witty ve ardından Pope’a yalnızca Amerikalı rakiplerinden değil, aynı zamanda yurtdışından bisiklet ithal eden her bir kişiden lisans ücreti almalarını sağladı³¹. Witty,

²⁵ Bisiklet mucitleri nadiren arkalarında tartışılmaz kanıtlar bırakırlar ve bu kesinlikle Macmillan için de geçerlidir. Bu kitabın önceki baskısında ve Ritchie’nin 1975 tarihli kitabı da dahil olmak üzere birçok saygın bisiklet tarihi kitabında bisiklet için ikinci büyük adımı Macmillan’ın attığı iddia edilmiştir. Ancak bu iddialar 1990’da Nicholas Odgy, 1991’de Hans-Erhard Lessing ve 1992’de Alastair Dodds tarafından başka bir efsane olarak kabul edilmiştir. Wilson, *Bicycling Science*, s. 12.

²⁶ “Macmillan, Kirkpatrick”, *Biographical Dictionary of the History of Technology*, Ed. Lance Day, Ian McNeil, Routledge, New York, 1996, s. 791.

²⁷ “1860’lı Yıllar: Ön Teker Tahriği Deneniyor”, <https://2wheel1saddle.wordpress.com/category/bisiklet-tarihi/>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.

²⁸ Daniel Tatarsky, *The Splendid Book of the Bicycle: From Boneshakers to Bradley Wiggins*, Published by Portico, 2016, s. 10. Frank Wicks, “Bisikletin Değeri/Credit to Bicycle”, *Mühendis ve Makine: TMMOB Makina Mühendisleri Odası Aylık Yayın Organı*, Cilt: 51, Sayı: 609, Ekim 2010, s. 22.

²⁹ Handland vd, *Bicycle Design: An Illustrated History*, s. 46.

³⁰ Herlihy, *Bicycle: The History*, s. 87.

³¹ Handland vd, *Bicycle Design: An Illustrated History*, s. 46.

Zeynep İSKEFİYELİ

Lallement'in kontrol hisselerini elinde bulunduran James Carroll'den bu hisseleri alarak ABD bisiklet pazarında adeta bir tekel konumuna geldi. Diğer üreticiler onunla rekabet edebilmek için fiyatlarını yükselttiler ve bisiklet fiyatı, Fransa'daki benzerinin iki misli seviyesine ulaştı. Buna rağmen ilgi azalmadı. Bisiklete binmeyi öğreten pek çok kurs ve süreci kolaylaştıran kapalı "velocipedrome"lar açılmaya başladı. Buralarda ilk bisiklet yarışları bile düzenlendi³². Böylece Avrupa'nın ardından Amerika'ya da sıçrayan icatlar ile popüleritesi artmaya devam eden bisiklet, 1870'lere gelindiğinde pek çok şehirde kullanılır hale gelmişti³³.

1870'lerin başında "Yüksek Bisiklet" veya daha çok bilinen adıyla "Penny-Farthing" in de mucidinin kim olduğu yine tartışmalı bir konu olmakla beraber, bu bisikletlerle birlikte ön tekerlek daha fazla hız sağlamak için büyütülmüş ve arka tekerlek küçültülmüştü. Bisiklet o dönemde "ordinary/basit" lakabını da almıştı. Daha sonra "penny" denen büyük ön teker ve "farthing" denen küçük arka teker nedeniyle meşhur "penny-farthing" adını, o zamanlar tedavülde bulunan en büyük ve en küçük İngiliz paralarından alıyordu. Fransız Eugène Meyer, James Starley'in yerine ICHC tarafından yüksek bisikletin babası olarak kabul edilmektedir³⁴. Meyer, 1869 yılında telli tekerlek patentini almayı başarmış³⁵ ve 1880'lerde klasik yüksek bisiklet tasarımını üretmişti. Yüksek sürüş pozisyonu bazıları için göz korkutucu görünmekle birlikte, "Penny-Farthing" dik tepeler hariç sürücülerini yüksek hızlara ulaştırdı. Penny-Farthing Fransızların 1860'larda ürettikleri "Boneshaker/Kemik sallayan" ile 1880'lerde İngilizlerin ürettiği "Safety Bike/Güvenli Bisiklet" e kadar en çok kullanılan bisiklet türü oldu. Yüksek bisikletler genellikle önceki bisikletlere benzer malzemeler kullanılarak üretildi, oldukça dayanıklıydılar ve çok az servis ve tamir ihtiyacı gerektirirlerdi. İşte çalışmamızın konusu olan Thomas Stevens dünya turuna bu yüksek teker bisiklet ile çıkacaktır.

Thomas Stevens (24 Aralık 1854-24 Ocak 1935)

Thomas Stevens bisikletle dünya turunu tamamlayan ilk kişi olarak tarihe geçmiştir. 24 Aralık 1854 tarihinde Londra'nın yaklaşık 40 km kuzeybatısında yer alan Berkhamsted/Hertfordshire'de dünyaya geldi. Tom olarak bilinen Stevens, Castle Street, Berkhamsted'de, William ve Ann Stevens'in oğlu olarak doğdu. 1854 Noel arifesinde mütevazı bir İngiliz bakkalın çocuğu olan Stevens, Londra'nın Berkhamsted banliyösünde büyüdü³⁶. Bourne Charity okuluna gitti. Gençliğinde Stevens, daha sonraki maceralarını karakterize eden olağanüstü disiplini geliştirdi; istediği bir şeyi satın almak için aylarca para biriktirirdi. En çok istediği şey okyanusun ötesine geçmek ve Amerika'ya gitmekti. Babası 1868'de Missouri'ye bir çiftlik evi için araziyi temizlemek için gittiğinde onu aileden ve dükkândan sorumlu olarak bırakmıştı. Ancak bu genç Thomas'ın hayallerinin gerçekleşebilme ümidini arttırmıştı. Stevens'in annesi ciddi bir şekilde hastalandıktan sonra babası İngiltere'ye dönmek zorunda kalınca hayallerini bir süreliğine ertelemek zorunda kalacaktı. Stevens daha sonra Amerika'ya kendi başına gitmeyi teklif ettiğinde babası başlangıçta onun bu teklifini reddetmesine rağmen oğlunun yolculuk için gerekli parayı biriktirdiğini görünce gitmesine izin verdi. Böylece, 1871 yılında 17 yaşındaki Stevens üvey kardeşi ile birlikte Amerika'ya gitti. Gençlerin çoğunun hala okulda olduğu bir dönemde Stevens kendisini Missouri'nin bir sınır eyaletinde çiftlikte çalışan bir ırgat olarak buldu³⁷. Ailenin geri kalanı iki yıl sonra Amerika'ya gelebilmişti. Denver'a, sonra da San Francisco'ya taşındılar. Stevens, birkaç yıl boyunca Amerika'nın batısını dolaştı ve bir dizi işle oyalandı. Wyoming demiryolu fabrikasından çalıştıktan sonra Colorado madeninde bir iş buldu. Burada çalışırken Amerika'yı bisikletle dolaşma fikrine kapıldığında 30 yaşındaydı³⁸. Her şey 1884 yılında Stevens'in kendine bir "Penny-Farthing" bisiklet almasıyla başladı.

³² "Daha Sonra Tekrar Arka Teker Gündeme Geliyor", <https://2wheel1saddle.wordpress.com/category/bisiklet-tarihi/>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.

³³ 1889'da yayınlanan World Almanac, Amerika'da o yıl kullanılan bisiklet sayısını 400.000 olarak vermiştir. Aynı dönemde Avrupa'da ise, İngiltere Adaları'nda 500.000, Fransa'da 250.000, Almanya'da 150.000 ve İtalya'da 50.000 olmak üzere toplam 950.000 bisiklet bulunuyordu. Dünyanın geri kalan ülkelerindeki bisiklet sayısı bu sayının iki milyona vardığı tahmin ediliyor. Aynı zamanda bu tarihlerde İstanbul'da da bisiklet sayısı 50 kadardı ve üç ayrı ithalatçıda satılıyordu. Kemal Suman, "Bisikletin Tarihi 1: Koşma Makinasından Velespite", Tombak: Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi, Sayı: 21, Ağustos 1998, s. 45.

³⁴ Handland vd, Bicycle Design: An Illustrated History, s. 92.

³⁵ Paul Smethurst, The Bicycle: Towards a Global History, Palgrave Macmillan, 2015, s. 17.

³⁶ Geof Koss, "The Fearless Traveler: Around the World with Thomas Stevens", Adventure Cyclist, May 2010, s. 12. https://www.adventurecycling.org/sites/default/assets/resources/201005_TheFearlessTraveler_Koss.pdf, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.

³⁷ "Outing's Portrait Gallery- No. 1, Thomas Stevens", Outing, Vol. X, May 1887, s. 183-184. Thomas William Herringshaw, The Biographical Review of Prominent Men and Women of the Day with Biographical Sketches and Reminiscences, Gehman, Chicago, IL, 1888, s. 424-425.

³⁸ Boban Doceviski, "Thomas Stevens: The man who cycled the world on a penny-farthing bicycle", <https://www.thevintagenews.com/2017/03/12/thomas-stevens-the-man-who-cycled-the-world-on-a-penny-farthing-bicycle/>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

1884 yılının Nisan ayında, hiç bisiklete binmemiş olmasına rağmen, San Francisco'dan New York'a tüm ülkeyi dolaşmaya karar verdi ve Pope şirketinin San Francisco acentesinden 50 inç siyah emaye kaplamalı bir Standart Columbia satın aldı. San Francisco'daki Golden Gate Park'ta yeni aldığı Columbia marka yüksek tekerli bisikleti sürmeyi öğrendi. Birkaç hafta pratik yaptıktan ve yüzlerce kez düştükten sonra Stevens gezisine hazırды³⁹. Genç Thomas Stevens ilk olarak San Francisco'dan Boston'a Amerika kıtasını en batıdan en doğusuna kadar bisikletle geçmesi gerekiyordu. Tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra çantasında biraz para, yedek kıyafetler, çadır ve yatak örtüsü olarak kullanacağı bir yağmurluk, yazı malzemeleri ve biraz ilaç ile birlikte İngiliz Bull-dog marka küçük bir cep tabancası ile bisikletine atladı⁴⁰. 22 Nisan 1884'te saat 8'de San Francisco'dan ayrıldı. Yolculuğa başlangıcını Thomas Stevens kitabında şu şekilde anlatıyordu: "Zaman zaman hırslı bisikletçilerin Amerika'yı okyanustan okyanusa geçme denemeleri olmuştur. Peki ya dünyanın etrafını dolaşmak? Bu soruya verilebilecek en muhtemel cevap: bir hayalperestin gerçekleştirilemez tasarısı olurdu. Bununla birlikte başarının ilk temel şartı, şüpheli kamuoyunun eleştirilerini karşılayabilecek yeterlilikte özgüven sahibi olmaktır. Böylece 22 Nisan 1884 sabahı saat 8'de kendimi ve 50 inçlik bisikletimi San Francisco ile Oakland arasında taşımacılık yapan Alameda isimli bir geminin güvertesinde buldum...⁴¹" (Ek: 2)

Stevens bu suretle başladığı yolculuğunda ilk olarak Sacramento'ya ulaştı ve ondan sonra Sierra Nevada Dağları'ndan Nevada, Utah ve Wyoming'e geldi. Haziran ayı ortalarından itibaren Stevens'in bisikletle yolculuk haberi Amerika'nın yerel gazetelerinde yer almaya başladı. Bu ilk haberlere göre Thomas Stevens bisikleti ile San Francisco'dan Cheyenne, Wyoming'e yaklaşık 1,500 mil yol kat etmişti. San Francisco'dan yola çıktığında yaklaşık 70 kilo olan Stevens'in bu yolculuğu sırasında 10 kilo kaybettiği ancak buna rağmen doğuya doğru ilerlemeye kararlı olduğu yazıyordu⁴². The Superior Times gazetesinin Chicago Tribune'den naklettiği habere göre Thomas Stevens bisikletle şöhret arıyordu. Habere göre Stevens 22 Nisan'da San Francisco'dan yola çıkmış ve New York'a kadar bisiklet sürmeye kararlıydı. Amacı zafer ve muhtemelen kazanç elde etmek olan Stevens aynı şekilde dünyayı da bisikletle dolaşmak ve maceralarını bir kitap haline getirmek istiyordu. Şimdiye dek ciddi bir kaza yaşamamıştı fakat buna rağmen sık sık terkedilmiş gecelerde uyumuş ve bazen yirmi dört saat yemeksiz kalmıştı. Stevens'in bundan sonraki rotası Cheyenne, Omaha ve Des Moines'e uzanıyordu⁴³. 18 Haziran 1884 tarihinde Omaha'da iken yazdığı bir mektubu Outing⁴⁴'in Eylül sayısında yayımlandı. "Uzak Batı'da Bisiklet Sürmek" başlığı altında San Francisco'dan California'ya oradan da İstanbul, Türkiye'ye bisikletle bir yolculuğa çıkan Thomas Stevens'in günlüğünden bir kesit yer alıyordu⁴⁵. Thomas Stevens, 4 Temmuz sabahı birkaç günlük dinlemeyi hak ettiğine inandığı Chicago'ya ulaşmayı başardı. Burada bağımsızlık günü kutlamalarının sona erdiği 13 Temmuz'a kadar kaldı⁴⁶.

22 Nisan 1884'te San Francisco'dan Columbia marka yüksek teker bisikletiyle yola çıkan Thomas Stevens 103 gün sonra 6,000 kilometre yok kat ederek 4 Ağustos'ta Boston'a ulaştı. Kitabında Boston'a varışını şu şekilde anlatıyordu: "4 Ağustos günü öğleden sonra saat 2'de Boston'a geldiğim Atlantik'in vahşi dalgalarına, Pasifik'in üzgün dalgalarının ne söylediğini fısıldadım. Bu mesajı iletmek için 103 buçuk gün önce çıktığım yolculukta 3,700 mil pedal çevirmem gerekti. 1884-85 kışını New York'ta geçirerek Outing Magazine ile tanıştım ve Amerika'daki gezimle ilgili taslak çizimlere yardım ettim. 1885 ilkbaharında derginin özel muhabiri olarak dünya turuna kaldığım yerden devam edeceğim."⁴⁷ Kendisinden önce başkaları da aynı işi yapmaya teşebbüs etmiş, ancak California ile Missouri Nehri arasındaki 1,500 kilometrelik kayalık dağ, çorak çöller ve köprülü dereleri geçerken karşılaşılan zorluklar onları geri döndürmüştü. Bu yüzden kendisiyle röportaj yapmak ve deneyimleri hakkında konuşmasını dinlemek için gazeteciler dört gözle onu bekliyorlardı. Hepsi Stevens'in gerçekleştirdiği bu gezinin "çok cesur bir çaba" olduğunu düşünüyordu⁴⁸.

³⁹ Duncan R. Jamieson, *The Self-Propelled Voyager: How the Cycle Revolutionized Travel*, Rowman & Littlefield, Maryland, 2015, s. 34.

⁴⁰ Tatarsky, *The Splendid Book of the Bicycle: From Boneshakers to Bradley Wiggins*, s. 38; Jamieson, *The Self-Propelled Voyager: How the Cycle Revolutionized Travel*, s. 34.

⁴¹ Thomas Stevens, *Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran*, London, 1887, s. 2.

⁴² "Saturday, June 14", *Morris Tribune*, 18 June 1884, s. 2; "News Notes", *The Hope Pioneer*, 20 June 1884, s. 4; "The Bicycle Tourist", *Sacramento Daily Record-Union*, 10 July 1884, s. 4.

⁴³ "Seeking Fame on a Bicycle", *The Superior Times*, 09 August 1884, s. 4.

⁴⁴ Outing bazen *The Outing Magazine* başlıklı çeşitli spor etkinliklerin kapsayan bir Amerikan dergisidir. 1882 yılında "bisiklet edebiyatı ve haberleri için resimli bir dergi" olan *The Wheelman* adıyla yayımlanmaya başlamıştır. Dördüncü ciltte derginin adı *Outing and Wheelman* olarak ve daha sonra ise sadece *Outing* olarak değiştirilmiştir. Dergi, 1923'e kadar yayımlanmaya devam etti.

⁴⁵ "Bicycling in the Far West", *Outing*, Vol. IV, September 1884, No: 6, s. 463-464.

⁴⁶ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 80.

⁴⁷ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 90.

⁴⁸ Jamieson, *The Self-Propelled Voyager: How the Cycle Revolutionized Travel*, s. 36.

Zeynep İSKEFİYELİ

Stevens, Boston'da yedi ay kaldı. Burada Outing dergisi için gezisini kaleme almaya devam etti. Dergi aynı zamanda Pope Manufacturing Company⁴⁹/Pope Üretim Şirketi'ne yani Amerika'daki en büyük bisiklet üreticisi olan Albay Albert Pope'a aitti. Thomas Stevens, Pope şirketinin, kendisinin Columbia bisikletini seçmesinden ve başarısından etkilenerek gezisine finansal destek sağlayacağını umuyordu⁵⁰. Pope şirketi eski bisikletine karşılık Stevens'a yeni bir bisiklet vermeyi önerdi ancak girişiminin devamlılığını sağlamak için başka bir teşvikte bulunmadı. Zira İngiltere'deki örneklerini takip eden Amerikan Bisikletçiler Ligi para için yarışmayı veya geçim kaynağı olarak bisiklete binmeyi yasaklayan bazı katı kurallara sahipti. Ancak Albert Pope için Thomas Stevens hem kendi ürettiği Columbia bisikletinin dünya çapında reklamını yapmak, hem de şirket bünyesindeki Outing dergisinde merakla beklenen bu gezi notlarını yayımlamak bir taşla iki kuş vurmak anlamına geliyordu. Bu yüzden de Pope, Stevens'a mali destek sağlamama yönündeki kararını değiştirdi. Stevens'i Outing dergisinin "özel muhabiri" olarak işe alarak Amerikan Bisikletçiler Ligi'nin amatörler için öne sürdüğü mecburiyetlerden sıyrılmayı da başarmıştı. Böylece Pope Şirketi yolculuğunu tamamlayabilmesi için Stevens'i özel muhabir olarak görevlendirerek bu türden tüm muhabirler gibi harcamalarını karşılamak ve basılan her yayın için de toplu bir meblağ vermek üzere kendisiyle anlaştı. Amerikan Bisikletçileri Ligi yönetmeliklerine göre ücretsiz bir bisikletin katkısı bile yasaklandığından Pope Şirketi, Stevens'ın yıpranmış kıtalararası bisikleti için bir değişim olduğunu iddia ederek başışı önemsiz gibi göstermek istedi. Böylece Pope, Thomas Stevens'in sahip olduğu Standard Columbia modelini daha gelişmiş Columbia Expert ile değiştirdi⁵¹. Her ne kadar Stevens bir gazete muhabirine "Herhangi bir bisiklet reklamı yapmıyorum sadece sahip olduğum bisikleti kullanıyorum" dese de 1887 yılında yayımladığı kitabını Albert Pope'a ithaf etmişti. Kitabın iç kapak sayfasına şöyle yazmıştı: "Bu kitap, Bisikletle Dünya Turu'nun yapılmasını mümkün kılan finansal desteği sağlayan, girişimci ruhu ve cömertliği ile yazara güvenen Massachusetts, Boston'dan Albay Albert A. Pope'a hürmetle ithaf olunmuştur."

1884-1885 kışını New York'ta geçiren Stevens gezisinin geri kalanı için mali desteği de temin ettikten sonra 9 Nisan'da Chicago'dan önce İngiltere'ye, ardından Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan ve İstanbul'a kadar pedal çevirdi. Anadolu'yu baştan sona geçip Tahran'a ulaştı. İran'da Şah'ın misafiri olarak kış aylarını geçirdi. Üç yıl sonra, 1887 senesinin Ocak ayında Hindistan, Çin ve Japonya'yı geride bırakarak San Francisco'ya geri döndü. Böylece Thomas Stevens, iki tekerlek üzerinde dünya turunu tamamlayan ilk insan unvanını kazandı. Yolculuğu boyunca yaşadığı maceraları içinde Stevens için en etkileyici olanı Osmanlı coğrafyasında gezip gördükleriydi.

Thomas Stevens Osmanlı Coğrafyasında

Thomas Stevens Rumeli'den itibaren Osmanlı topraklarına ayak bastığında, daha önce seyahat ettiği yerlerden farklı olarak Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bir coğrafyada kendini bulmuş oldu. Bu, onun için oldukça farklı bir deneyim olacaktı. "Yakın zamana kadar tamamen 'unspeakable Turk' (adı ağza alınmaz/konuşmaya değmez Türk)'ün hâkimiyeti altındaki topraklarda ilerliyoruz... Henüz 'gizemli örtülü kadını' fazla görmedim⁵²" diyordu. Bu sözler onun Batı'daki Türk imajından etkilenmiş olduğunun kanıtıydı. "Rumeli boyunca Haç'ın yavaş yavaş azalması ve buna bağlı olarak Hilal'in yükselişi her yerde belirgindir. Hristiyan unsurlar şimdi çoğunlukta ve Türk yetkililer işlerinde önemsiz bir role sahip... Son yıllarda genel bir toplanma ve sessizce geriye dönüş yaşanıyor. Günümüzde bütün bir Müslüman köyün toplanıp Sultan'ın yerleşebilmeleri için toprak verdiği Anadolu'ya göç etmeleri çok nadir bir durum değildir.⁵³" diyerek Osmanlı'nın Balkanlardan hüzünlü çekilişine değiniyordu.

⁴⁹ Amerikalı girişimci Albert Pope, ilk kez 1876 yılında Philadelphia'daki Centennial Sergisi'nde gördüğü yüksek teker bir bisikleti Amerikan pazarında satmaya karar vermişti. Pope, yüksek tekerlekli bisikletin piyasaya sürülmesinden sonra, bulabildiği diğer tüm bisiklet patentlerini satın alarak Amerika'da bisiklet üreten ilk kişi olmak için çalıştı. Sonuç olarak Amerika'nın ticari olarak üretilen ilk kendinden tahrikli aracı olan Columbia'yı üretti. 1878'de sadece 50 tane sattı, sadece iki yıl sonra bu sayı 10 binlere ulaştı. "Batı'daki herkes Pope Üretim Şirketini ve Columbia bisikletini biliyordu. Pope reklamları her yerdedi." Pope sadece bir üretici değil aynı zamanda parlak bir satıcıydı ve bisiklete binmeye teşvik etmek için uğraştı. Bisiklet yarışlarına sponsor oldu, ayrıca haftalık bir gazete ve iki bisiklet dergisi de yayınladı. 1880'de, merkezi bir yarış otoritesi olarak hareket etmek için Amerikan Wheelmenler Birliği'nin kurulmasına yardım etti. Stephen B. Goddard, Colonel Albert Pope and His American Dream Machines: The Life and Times of a Bicycle Tycoon Turned Automotive Pioneer, McFarland&Company, North Carolina and London, 2000.

⁵⁰ Thomas H. Pauly, Game Faces: Five Early American Champions and the Sports They Changed, University of Nebraska Press, 2012, s.

⁵¹ Jamieson, The Self-Propelled Voyager: How the Cycle Revolutionized Travel, s. 36.

⁵² Stevens, Around The World on a Bicycle, s. 189-190. Thomas Stevens'in "Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran" isimli kitabı Ömer Ögünç tarafından 2009 yılında "San Francisco'dan Tahran'a Bisikletle Dünya Turu" adıyla tercüme edilmiştir. Thomas Stevens, San Francisco'dan Tahran'a Bisikletle Dünya Turu, Çev. Ömer Ögünç, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.

⁵³ Stevens, Around The World on a Bicycle, s. 197.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

Stevens'in ilk geldiği Türk köyü Mustafa Paşa idi. Yolun büyük kısmının Osmanlı'nın refah dolu günlerinde muhteşem bir anayol olan şose ile kaplanmış olduğunu, ancak şimdi azalan trafik ve Rumeli demiryolunun yakın olması dolayısıyla yabancı otlar ve deve dikenleri ile kaplı olduğunu yazıyordu. Yoldaki çukurlar ve geçilmez yerler dolayısıyla gözünü dört açması gerektiğini vurguluyordu: "Mustafa Paşa geldiğim ilk önemli Türk köyü ve burada yine çok gerekli olan pasaportunun sergilenmesi gerekiyor, ama Mustafa Paşa'daki polis memurları olağanüstü akıllı ve oldukça iyi insanlar gibi görünüyor. Tabancam her zamanki yerinde açıkça görülebiliyor, ama ne dikkat ediyorlar, ne de nereye gittiğim, nereden geldiğim gibi dilbilgimi ölçen sorular soruyorlar. Sanki incelenmesinin önemi yokmuş gibi sadece pasaportuma göz atıp elimi sıkıyor ve gülümseyerek bisiklete binerken beni görmelerine izin vermemi istiyorlar.⁵⁴" Thomas Stevens buradan Edirne'ye oradan da Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a doğru yoluna devam ediyordu. Yol boyunca karşılaştığı meraklı kalabalıkların kendisine sürekli olarak "bin, bin!" ve "sür, sür!" şeklinde tezahüratlar yaptıklarını anlatıyordu.

Stevens'in İstanbul ile ilgili olarak yazdıkları da oldukça dikkat çekicidir. 2 Temmuz 1885 tarihinde saat 9'da Liverpool'daki başlangıçtan sadece iki ay kadar sonra kahvaltısını İstanbul'daki bir restoranda yaptığını söylüyordu. Temmuz ve Ağustos aylarında yaz mevsiminin bu sıcak dönemlerini rotasını şekillendirmek amacıyla İstanbul'da geçirmeyi planlamıştı. Güneye doğru Anadolu ve Fırat vadisinden Bağdat'a oradan da Hindistan'a doğru koşulların izin verdiği yere kadar gitmeyi düşünüyordu. "Avrupa ve Amerika'yı geriye doğru gözden geçirip düşündüğümde kendimi sanki yolculuğumun ortasındaki evime ulaşmış gibi hissediyorum. Liverpool ile İstanbul arasındaki mesafe tam olarak 2,500 mil, böylece San Francisco'dan itibaren 6,000 milin üzerinde yol kat etmiş oluyorum. Şimdiye kadar gidilen ve bundan sonra gidilecek olan mesafeye baktığımda yolun yarısına az kalmış, ancak zaman ve azmin üstesinden gelemeyeceği hiçbir şey olmadığını bilmeme rağmen yolculuğun asıl zorlukları hala önünde beni bekliyor.⁵⁵" Thomas Stevens yolculuğunun bu anına kadar insanlarla nasıl iletişim kurduğu konusuna da açıklık getiriyor. Avrupa'daki yolculuğunun genelde keyifli geçtiğini, İngilizce konuşan insanların olmadığı iç bölgelerde biraz zor durumda kalsa da işlerini halledecek kadar kendini ifade etmeyi hep başardığını söylüyordu. "Türkiye'de Fransızca bilmenin bir yabancı için vazgeçilmez olduğu düşünülebilir, ancak buraya kadar o dilin yardımı olmadan geldim.⁵⁶" diyordu.

Stevens, İstanbul ile ilgili izlenimlerini uzun uzadıya anlatmaya şu şekilde devam ediyordu: "Birisini İstanbul'u görmenin bütün doğuyu görmeye eşdeğer olduğunu söylemişti. Sokaklarda ve çarşılarda karşılaştığım insanlar ve onların giysilerinden gördüğüm kadarıyla bu sözler kesinlikle pek de yanlış değildir. Tarihinin yanı sıra coğrafi konumuyla İstanbul, doğal olarak dünyanın en kozmopolit şehirleri arasında yer alır. Caddeleri dolduran kalabalıklar, elbiselerinde kırışıklık olmayan kibar insanlardan Orta Asya devletlerinden en kaba şekilde yapılmış koyun postu giysileriyle gelen yarı vahşilere kadar her çeşit insana ev sahipliği yapıyor.⁵⁷" İstanbul'da bulunduğu günlerin Ramazan ayına rastlamış olmasından dolayı oruçtan, ramazan gecelerinden ve daha sonra da bayram eğlencelerinden bahseden Thomas Stevens, bayram dolayısıyla düzenlenen törenlere gitmekte olan konvoyda Sultanı bir an dahi olsa görme fırsatını yakaladığını anlatıyordu. Yaşmaklı Türk kadınlarından, Kapalıçarşı ve İstanbul esnafından, kahvehanelerinden, balıkçılarından, Ayasofya ve Sultanahmet camilerinden, Anadolu ve Rumeli hisarlarından, Tarabya'daki yazlık evlerden, Galata'nın kalabalığından, sırtlarında 300 kilo kadar yükte sokakta yürüyen hamallardan, su ve karpuz satıcılarından hâsılı İstanbul'a ait pek çok ayrıntıdan bahsediyordu. Osmanlı başkentinde bir hafta bile geçirmeden yangına ve İstanbul itfaiyesinin çalışmalarına nasıl tanık olduğunu anlatıyordu. Büyükkada'ya yaptığı seyahatini de okuyucuları ile paylaşıyordu.

Stevens, İstanbul'u bu suretle gezip dolaşmakla birlikte bir yandan da gezinin geri kalanı için hazırlıklarını tamamlıyordu. Gezi için bir bisiklet çadırı yapmıştı. Dayanıklı bir bezi su geçirmemesi için kaynatılmış ketentohumu yağı ile kaplayarak katlanınca az yer kaplayan bir çadır yapmıştı. Galata'daki yerli bir ayakkabıcıya yumuşak deriden bir çift Çerkez ayakkabısı yaptırmıştı. Bu ayakkabının şimdiye kadar giydiği tüm ayakkabılardan daha iyi olduğunu söylüyordu. Üsküdar'dan İzmit, Ankara, Erzurum ve daha ötesinde İran sınırına kadar gideceği güzergâhları belirterek Türk yetkililerden yol için izin tezkeresi almak için başvuruda bulunmuştu. Buraya gelinceye kadar yanında taşıdığı bull-dog tabancayı da İstanbul'da bırakmak zorunda kaldığını belirtiyordu. Zira Avrupalı mermilere uydurmak için Viyana'da götürdüğü bir silah tamircisinin elinden çıktığından beri tabancanın tutukluk yaptığını anlatıyordu. Bunun yerine Smith&Wesson marka bir tabanca ile İngiliz konsolosluğundan tabanca taşımaya dair bir tezkere almıştı. "Anadolu'daki askeri yetkililerin Smith&Wesson'a el koymak isteyeceklerini duyduğum için İngiliz konsolosundan tabanca taşımama

⁵⁴ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 199.

⁵⁵ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 222.

⁵⁶ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 222.

⁵⁷ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 223.

Zeynep İSKEFİYELİ

özel izin veren bir tezkere aldım. Yine de sonradan yaşadığım olaylar bu önlemimi gereksiz çıkardı. Çünkü Anadolu'daki hükümet görevlilerinden daha kibar, yardımsever ve efendi insanlarla karşılaşmadım⁵⁸ diyordu. Stevens'in yol için yaptığı hazırlıklarından biri de Türk liralardan bez kaplı düğmeler yaparak bunları normal düğmelerin yerine dikmesi olmuştur.

Thomas Stevens'in bu ihtiyatlı tutumlarının sebebi daha sonraki satırlarından anlaşılıyordu: "İstanbul gazeteleri 10 Ağustos Pazartesi günü Üsküdar'dan yola çıkacağını duyurdu. İstanbullu pek çok beyefendiden Üsküdar'ın dışında faaliyet gösteren bir eşkıya çetesinin bu haberi şehirdeki adamları sayesinde mutlaka öğrendiği konusunda dostça uyarılar aldım. Aslanın ağzına doğrudan yem olmamak için başlangıç yerini İzmit'ten yapmak istiyorum."⁵⁹ Böylece Stevens yolculuğunun geri kalanını Asya'dan başlatmak için Üsküdar yerine İzmit'i seçmiş oluyordu.

Stevens hazırladığı küçük bisiklet çadırına ek olarak birkaç tane jant teli, bir parça lastik dolgu ve arka teker için fazladan bir lastik almış, bu lastiği küçük, sağlam bir iple ön dingilin etrafına sarmıştı. Çadır, yedek iç çamaşırları, bir kutu mermi ve küçük bir şişe dikiş makinesi yağı almıştı. Ayrıca yazı malzemeleri, birkaç ilaç ve küçük eşyalar ile bir çift ince ayakkabıyı da deri çantasına yerleştirdikten sonra yola çıkmaya hazırdu. İstanbul'da değişik güzergâhlar üzerinde çalışmalar yaptıktan sonra İran'ın başkenti Tahran'a kadar ilerlemeye ve kışı orada geçirip Pasifik okyanusuna yapacağı yolculuğu planlamaya karar vermişti.

Stevens'in Kocaeli/İzmit Yolculuğu ve İzlenimleri

Thomas Stevens 10 Ağustos 1885 Pazartesi sabahı Osmanlı başkenti ile İzmit arasında gidip gelen küçük bir vapurla Asya yolculuğuna başlamış oldu. Bisikletinin etrafını her zamanki gibi meraklı bir kalabalık kaplamıştı. Birbirinden farklı yolcularıyla bu İzmit vapuru Osmanlı'nın kozmopolit yapısını kelimelerden çok daha etkili bir biçimde anlatıyordu. "Sıradan bir gözlemci sadece vapurdaki görüntüye bakarak aynı zamanda en demokratik şehir olduğunu da söyleyebilir. Birinci, ikinci veya üçüncü sınıf yok, herkes aynı ücreti ödüyor ve üst güvertenin her yerinde gönlünce gidip dolaşabiliyor. Kısacası branda bölmesiyle erkek yolcuların kaba bakışlarından dikkatlice gizlenen Müslüman bayanların dedikodu, kahve ve mis kokulu sigaralarından oluşan küçük dünyalarını girmek dışında herkes kendi isteğine göre hareket etmekte tamamen özgür. Kamuya açık her taşıma aracında Osmanlı bayanlarının yaşmaklarını çıkarıp sigara içebildiği ve kendi evlerindeki gibi özgür bir şekilde hareket edebildiği böyle ayrılmış bölümler var. Rum ve Ermeni kadınları ana güvertedeki yolcularla karışık oturuyorlar. Rum kadınlar portrelik giysileri ve cesur davranışlarıyla hak ettiklerinden daha fazla ilgi çekiyorlar. Ermeni kadınların giysileri Batı giysilerinden çok az farklılık gösteriyor... İstanbul'daki vapur güverteleri kişilik analizleri için muhteşem fırsatlar sağlıyor ve İzmit vapuru da bu durumun dışında değil."⁶⁰ Böylece Stevens İzmit vapurundaki Ermeni, Rum ve Müslüman yolcuların kıyafet ve görünümünü, yapıp ettiklerini uzun uzadıya tasvir ediyordu.

Vapurun durduğu ilk kasaba olan Yalova'da bir grup zaptiyenin İzmit'e götürdükleri iki mahkûmla beraber vapura bindiklerini anlatıyordu: "Bu adamlar alt sınıftan suçlular ve zavallı görüntüleri temizlik konusunda tam bir eksiklik içinde olduklarının göstergesiydi. Gür saçları aylardır tarak görmemiş, elleri ve yüzleri ise 7 yıllık su ve sabun kıtlığından çıkmış gibi görünüyordu... Bu onların Türk olmadıklarının kesin kanıtı, çünkü mahkûmların temizlenmelerine çoğunlukla izin veriliyor ve bir Türk insanların arasına en azından yüzü temiz bir şekilde çıkardı. Zaptiyeler hep beraber çömelip sigara içerken, mahkûmların istedikleri şekilde dolaşmalarına izin verdiler. Pislik ve paçavra içinde, konumlarının aşağılığını tamamen unutan iki mahkûm özgürce yolcuların arasına karıştı. Batı'daki gibi bu tip insanları uzak tutan sosyal ikiyüzlülüğün izlerini görmeye çalışıyorum, ama çabam boşa gidiyor. Her iki adam da en adi suçluların tüm özelliklerini taşıyor, belki kaçmak için bu vapura binmek zorunda kaldığım çetenin üyeleri bile olabilirler, ancak vapurdaki hiç kimse onlara acır ya da ayıplar gibi bakmıyor. Aksine herkes aynen birbirine davrandığı gibi davranıyor."⁶¹ İzmit vapurundaki bütün bu kalabalık içinde Stevens'in dikkatini bir grup Müslüman çekiyor. İyi görünüşlü, aksakallı bu Müslüman hacıların İstanbul'a yaptıkları geziden geri dönen iç kısımlardaki bir köy halkından olduğunu düşünüyordu (Ek: 4). Bu Osmanlıların mağrurluğunun üstesinden bisikletin bile gelemediğini anlatıyordu: "Yedi ağırbaşlı Osmanlı'dan dördü vapura bindiklerinden beri hiç kıpırdamadan oturdukları yerden kalkıp az da olsa İngilizce konuşabilen Robert Koleji'nin birkaç Ermeni öğrencisine bisikletin çalışması ve mekanizmasını anlatırken hazır bulunmak için beni ön güverteye kadar takip ettiler. Tek kelime anlamadan açıklamalarımı dinleyip, Ermenilere de soru sormaya dahi tenezzül etmeden bisikleti birkaç dakika sessizce incelediler. Sonra da yeniden eski

⁵⁸ Stevens, Around The World on a Bicycle, s. 247-248.

⁵⁹ Stevens, Around The World on a Bicycle, s. 249-250.

⁶⁰ Stevens, Around The World on a Bicycle, s. 251-253.

⁶¹ Stevens, Around The World on a Bicycle, s. 254-255.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

yerlerine ve derin düşüncelerine geri döndüler.⁶² ” Türkiye’deki her şey gibi İzmit vapurunun da kaplumbağa hızıyla hareket ettiğini söyleyen Stevens, belirtilen hareket zamanından yarım saatlik bir gecikmeyle yola çıktıkların ki bunun Türkiye şartlarında oldukça iyi bir zamanlama olduğunu belirtiyordu. 55 millik bir mesafe olmasına rağmen yolda birkaç köyde durduktan sonra öğleden sonra 6’da İzmit limanına demir atmışlardı.

İzmit’e ulaşmaya çalışırken bir gün harcamanın sabırsızlığıyla Thomas Stevens karaya iner inmez yola çıkmaya ve karanlık olana kadar devam edip gece kalacak uygun bir yer için şansını denemeyi düşünüyordu. “Ama İzmit’in güzel insanları” Stevens’in bu düşüncesini ihtiyatsız ve tehlikeli olarak değerlendirdikleri için karşı çıkmışlardı. Hatta bu iyi niyetli müdahalelerini dikkate almadığını görünce İngilizce bilen bir Fransız getirdiler. Bir tercüman görevi gören bu Fransız iç bölgelere günün bu kadar geç saatinde giderek geceyi açık alanda geçirmesinin büyük bir risk olduğu konusunda kendisini uyardı. En kötü tiplerin İzmit yakınında olduğunu Ankara’ya yaklaştıkça daha iyi insanlarla karşılaşacağını ekleyip bozuk İngilizcesiyle “Çok kötü insanlar, çok kötü insanlar! İzmit’le Ankara arasında” diyordu. Güneş artık tepelerin ardında batmaya başlamıştı, Thomas Stevens sabah erken yola koyulmanın daha mantıklı olacağına karar verdi⁶³.

Yol kesen haydutlarla ilgili olarak Stevens’a oldukça detaylı bilgiler veren İzmit halkı, kendisi daha sormadan soyguna uğramadan gidilecek en iyi yolla ilgili tavsiyeler vermeyi de ihmal etmemişlerdi. Saat, rozet ve üstündeki değerli her şeyi görünürde tutmaması gerektiğini söylüyorlardı. Bazıları ceketini Türk yetkililerin düğmeleri, omuz kayışları ile bir hükümet yetkilisine benzemesinin yararlı olacağını, diğerleri ise zaptiye gibi giyinmesinin en iyisi olacağını anlatıyordu. Stevens bu son önerileri, özellikle de zaptiye önerisini büyük ihtimalle askeri otoritelerle başının derde girmesine sebep olacağını düşünerek reddediyordu. Bunun üzerine Fransız, kendisi ile birlikte buradaki paşaya gidip durumunu ona anlatmayı ve üniforma giymek için bir izin belgesi almayı teklif etti. Bu öneriyi de nazik ve kesin bir şekilde reddeden Stevens düşüncelerini şöyle açıklıyordu: “Aklımdaki asıl düşünce bu aşırı önlemlerin hepsinin gereksiz olduğuydu. Macaristan’dan ayrıldığımdan beri önümdeki tehlikelerle ilgili olarak o kadar çok uyarıldım ki, gerçekten ciddi bir tehlike ile karşılaşmadıktan sonra söylenildiği gibi bir tehlikenin var olduğu konusunda şüpheliyim... Düğmelerim altından bile olsa bu yeni aracı görenlerin bana saldırırken ciddi bir şekilde tereddüt edeceklerinden eminim. Bisiklete binildiğini ilk kez gören insanlar arasında şimdiye kadar olan gözlemlerime dayanarak bisikletle en kötü haydut çetesinin merhametini kazanmanın mümkün olduğuna inanıyorum.⁶⁴” Böylece Stevens yolculuğunun bundan sonrası için İzmitlilerin kendisine yaptıkları tebdil-i kıyafet fikirlerini reddetmişti.

İzmit’te gecelemeye karar verdikten sonra bir Ermeninin işlettiği otelde yer ayarladı. Akşam yemeğinde pilav ile tanışmasını şöyle anlatıyordu: “Otelin işletmecisi beni mutfağa davet etti ve birkaç değişik tencere ve kazanın içine bakmama izin verdi. Böylece istediğim yemekleri garsona gösterip sipariş edebiliyordum. Çeşitler arasında tanıdığım bir şey bulamayınca pilavı denedim ve damak tadıma uygun gelince otelde bulunan diğer yemeklerin yerine pilavı tercih ettim.⁶⁵” (Ek: 5). Pilav bundan sonra Amerikalı seyyahın günlük harcamalarının önemli bir kısmını meydana getiren bir yemek haline geldi.

Yemektan sonra Stevens, Fransız arkadaşı ile buluşmalarını anlatıyordu: “Fransız arkadaşımız bisikletin İzmit’e gelişine çok sevindi, çünkü heyecanla anlattığına göre bisikletlere kendisi de ilgi duyuyormuş. Fransa’dan buraya 18 yıl kadar önce geldiğinde yanında bir de küçük bisiklet getirmiş. O zamandan beri bir köşede unutulmuş bisikleti bu akşamki ziyaretimin onuruna yeniden ortaya çıkardı. Külüstürün tekerlekleri at arabasını taşıyacak kadar ağır, fareler koltuğunu neredeyse tamamen kemirmiş ve görüntüsüyle 10 yıldan ziyade asırlar öncesinden kalmış gibi duruyor. Sahibi binmeye çalışıyor, ancak tek yapabildiği otelin önündeki boş alanda yalpalayarak ilerlemek...⁶⁶” Bu anlatılanlardan Stevens’in bisikletinden çok daha önce Osmanlı coğrafyasında bisikletin var olduğu ve tanındığı anlaşılmaktadır. Osmanlı’ya ilk bisikletin kimin tarafından ve ne zaman getirildiği konusu hakkında net bilgiler bulunmamakla birlikte, Stevens’in verdiği bu bilgiler belki bu hususun aydınlatılmasına yardımcı olabilir.

Otel denize bakan Thomas Stevens görüp etkilendiği İzmit manzarasını şöyle anlatıyordu: “İzmit ve çevresindeki manzaraya şöyle bir bakarken şehrin müthiş sevimliliğinden etkileniyorum. Şu an 13,000 nüfuslu kasaba eskiden Nicomedia adıyla anılmış. Denize bakan hilal şeklinde inşa edilmiş

⁶² Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 255-256.

⁶³ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 257.

⁶⁴ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 258.

⁶⁵ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 258-259.

⁶⁶ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 260.

Zeynep İSKEFİYELİ

ve pek çoğu beyaza boyanmış, kenarları ve zirveleri yeşilliklerle süslenmiş olan, temelleri körfezin mavi dalgalarıyla yıkanan evler yeşil tepelerin yamaçlarına yapılmıştır. Körfez burada yaklaşık 1,5 mil genişliğe kadar daralır. Beyaz köyler karşı kıyıda yeşil dağ yamaçlarında beliriyor. Aralarında en bilineni birkaç yıl öncesi sanırım Robert Kolej'in devamı olan Amerikan misyoner okulunun kurulduğu bir Ermeni köyü olan Bahçecik. Hafif yamaçlı olsun, kayalık olsun görünen arazinin her kilometresi yeşillik içinde. Körfezin suları dağlarla çevrili koylara özgü koyu mavi renkte. Beyaza boyanmış köyler akşam karanlığında öylesine şirin bir manzara oluşturuyor ki sanırım boğazdan sonra bu kadar güzel bir manzara görmedim. Manzaranın şirinliğinin yanı sıra dağın korumasındaki küçük koy, gemiler için mükemmel bir demirleme yeridir.⁶⁷

Salı sabahı güneş doğmadan uyanan Stevens bisikletiyle yeniden yola koyuldu. "Ankara'dan gelen bir yük kervanının yanından sessizce geçtim. Yanlarından sessizce geçip giderken sözleşmiş gibi yük indirme ve bağırma işlerine ara verip beni sanki başka bir dünyadan birini görmüş gibi sessiz bir şaşkınlık içinde seyrediyorlar." Stevens yolu, bisikletten kilometrelerce inmek zorunda kalmadığı oldukça iyi bir anayol olarak tarif ediyordu. Yolun İzmit körfezini çevreleyen dağ sıralarının devamı niteliğinde bir vadinin içinde ilerlediğini söylüyordu. Güneyde kalan sıranın bazı çıkıntılarının heybetli yüksekliklere ulaştığını belirtiyordu. "İzmit'in dört mil dışındaki arazi düz ve bataklık, daha ilerilerde ise yüksek bir zemine dönüşüyor. Bataklık arazi, yüksek bölgeler ve dağ yamaçları ağaçlarla ve yoğun çalılıklarla kaplıdır. Yaban incirleri İngiltere'de sıkça rastlanan sade ama güzel eğrelti otları, Missouri vadisi ormanlarının ve Kaliforniya yamaçlarının kendine özgü cazibeleri ile bodur meşe, kestane, ceviz ve diğer ağaçlar birbirine karışıyor. Bölgenin tamamı bu yoğun ağaçlıklarla kaplıdır ve yolda geçtiğim ilk küçük köy neredeyse böyle bir ağaçlığın içine saklanmış gibidir, evlerin çatıları yeşil bitki denizinin üzerinde zar zor görülebiliyordu. Meyve bahçeleri ve ekili küçük toprak parçaları tamamen gizlenmiştir."⁶⁸ Böylece İzmit'ten çıktıktan sonra Thomas Stevens akşamüstüne doğru Sapanca'ya ulaşmış oluyordu. Avrupalı Türkler ve Anadolu'daki kardeşleri arasında bir fark olmadığını vurgulayan Stevens, Sapanca köyünde akşam yemeği için durduğunda Balkanlarda yemek için verdiği molalara benzeyen tanıdık sahnelerin canlandığını anlatıyordu. Thomas Stevens, San Francisco'dan başladığı bisikletli yolculuğuna Sakarya üzerinden Geyve, Taraklı, Uluhan, Nallıhan ve Beypazarı yoluyla Ankara'ya oradan Yozgat, Sivas, Erzincan, Erzurum yolunu takip ederek Tebriz'e ulaşmış, kış aylarını geçirmeyi planladığı Tahran'a varmıştı. Thomas Stevens'in bisikletiyle Osmanlı topraklarında olduğu devrin gazetelerinden Tarık'e de haber konusu olmuştu. "Velosiped ile Devr-i Alem" başlıklı haberde şöyle deniyordu: "Tomas Stevans isimli bir Amerikalının tekerlekleri ayakla çevrilen Velosiped denilen bir arabaya binmiş olarak San Fransisko'dan New York'a gelerek oradan vapur ile İngiltere'ye ve Fransa'ya geçip seyahat için aynı sene devamla Dersaadet'e ulaştığını geçende yazmıştık. Kendileri tarafından dünkü gün matbaamıza tebliğ olunan varakada beyan olunduğuna göre gelecek Pazartesi günü yine aynı vapura binerek Anadolu'ya ve İran taraflarına doğru yola çıkacaktır. Şöyle ki mumaileyh velosipede binmiş olarak Üsküdar'dan İzmit'e ve oradan Ankara ve Yozgat veyahut Tokat üzerinden Erzurum'a oradan yollar müsait olduğu halde Tebriz'e doğru yola çıkacaktır. Eğer kendisinin seyahatine Rus memurları tarafından bir engel çıkarılmaz veya seyahati ertelenmez ise Tebriz ve Tahran üzerinden Afganistan'a ve Hindistan'a ve mümkün olur ise Büyük Burma'dan Şangay'a geçip hatta Çin içlerine kadar gizecek ve sonra Japon ülkesine geçip orasını da ziyaret ettikten sonra vapur ile başlangıç yeri olan Amerika'ya San Fransisko şehrine dönmüş olacaktır. Kendisinin binmiş olduğu velosiped üzerine mesafeyi ölçmek üzere siklometre isminde bir alet yerleştirilmiştir. Geçen Pazar günü Büyükkada caddesini söz konusu siklometre ile ölçerek caddenin 4 İngiliz mili uzunluğunda olduğu görülmüştür."⁶⁹

Gazetede yer alan bir başka haber de ise "Mösyö Thomas Stefance isminde yabancı bir seyyah çelebi bu alete binerek Selanik yolu ile İstanbul'a gelmişti. Üstelik yan yana olmayıp, arka arkaya ve bir hizada bulunan iki tekerlek üzerindeki bir oturağa oturmakta ve düşmeden uzun mesafeler kat edebilmekte idi. Bu Mösyö Thomas iki ayağı ile döndürdüğü pedal, dişli ve zincir ile arka tekerleği henüz sayın yazarın anlayamadığı bir şekilde hareket ettirmekte, ön tekerleği ise bir dümen tertibatı ile sağa sola çevirebilmekte idi... Bir bisiklet tanıma misyoneri olduğu kesin olan bu yabancı'nın önce İzmit'e oradan da beş günlük bir yolculuktan sonra Ankara'ya vardığını biliyoruz."⁷⁰ deniliyordu. Aynı gazetenin 31 Ağustos 1885 tarihli sayısındaki habere göre Amerikalı bisikletçi İzmit'ten Ankara'ya ulaşmıştı. "Mösyö İstefans namında bir Amerikalı'nın velospid ile seyahat ve Dersaadet'e ulaştığını buradan da hareket ettiğini yazmış idik. Ankara'dan yazıldığına göre kendisi İzmit'ten 5 günde Ankara'ya ulaşmış ve Vali Paşa hazretleri ile vilayet memurları ve binlerce ahali kendisinin hareketini izlemişler ve kendisine yapılan özel ricalar üzerine 3 defa şose

⁶⁷ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 260, 262.

⁶⁸ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 263-264.

⁶⁹ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 249.

⁷⁰ Kemal Suman, "Bisikletin Türkiye Serüveni", *Tombak: Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, Sayı: 23, Aralık 1998, s. 23.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

üzerinde velospid ile giderek 1200 yarda mesafeyi 2 dakika 14 saniyede kat etmiştir. Kendisi bilahare vali paşa hazretleri ile vilayet görevlilerine veda ederek Yozgat'a gitmiş oradan da Sivas'a ulaşmıştır.⁷¹

Tahran'da şahın misafiri olarak kışı geçirdikten sonra Thomas Stevens, 10 Mart 1886'da Afganistan üzerinden yola çıktı, ancak yerel makamlar tarafından sınır dışı edilince Hazar'dan bir Rus vapuru ile Bakü'ye, trenle de Batum'a geçti. Buradan yine gemi ile Karadeniz ve boğazlar üzerinden Hindistan Kalküta'ya oradan Hong Kong'a oradan da Çin'e ulaştı. Hong Kong'da Stevens, Batılı diplomatlar tarafından Çin'e bisikletle gitmemesi konusunda uyarılmış olmasına rağmen bütün bu uyarıları görmezden gelerek yoluna devam etti. Ancak yolculuğunun başka hiçbir noktasında Stevens kendini buradaki gibi yabancı hissetmemişti. Çin'de pedal çevirirken telaffuz edemediği bir dilde yön sormada büyük zorluklarla karşılaştı. Pek çok kez akşam yemeği için kendisine kedi teklif edilmiş ve burada karşılaştığı afyon bağımlılığı Stevens'ı dehşete düşürmüştü. İç bölgelere doğru ilerledikçe kalabalıklar giderek daha da düşmanca davranmaya başlamışlardı. En az birkaç kez Stevens bu sıkıntılı durumlardan kurtulabilmek için Smith&Wesson tabancasını çıkarmak zorunda kalmıştı. 5 hafta sonra taşlanarak ölmekten kaçmak için Şanghai'ya gelmiş buradan da bir gemi ile Japonya'ya geçebilmişti. Japonya'yı geçmesi üç haftadan fazla zamanını aldı, ancak iyi yollar ve dost canlısı insanlar Çin'deki sıkıntılarını unutmamasını sağladı. Sonunda 17 Aralık 1886'da Stevens dünya turunda kabaca 13,500 mil katederek Yokohama'nın doğu limanına ulaşmayı başardı. Ertesi ay 8 Ocak 1887'de San Francisco körfezine ulaşarak bisikletiyle başladığı dünya turunu tamamladı⁷². Seyahatine dair makaleleri 3 yıl boyunca Outing dergisinde yayımlandı. Thomas Stevens bu makalelerini 1887-1888 yılında "Around the World on a Bicycle/Bisikletle Dünya Turu" adıyla iki cilt halinde kitaplaştırdı⁷³. Kitabı en çok satanlar arasında yer aldığı gibi Thomas Stevens'ı da meşhur etti.

Stevens yeni maceralara atılmayı düşünürken Aralık 1888'de Joseph Pulitzer'in New York World Gazetesi'nden ilginç bir teklif aldı. Efsanevi kâşif Henry Morton Stanley⁷⁴'yi araması için Doğu Afrika'ya seyahat edecek birini arıyorlardı. "Livingstone'u Nasıl Buldum" kitabının yazarını aramak ve "Stanley'i Nasıl Buldum" diye bunu kitaplaştıran şöhretini pekiştirmek fikrini çok cazip bulan Stevens, teklifi büyük bir sevinçle kabul etti. Ocak 1889'da Zanzibar'a giden Stevens altı ay boyunca Tanzanya ve Kenya arasında Stanley'i aradığı büyük bir keşif gezisi gerçekleştirdi. Bu arada Stanley'i bulmak için New York Herald Gazetesi de kendi muhabirini Afrika'ya gönderince, ne pahasına olursa olsun ilk önce Stanley'i bulmak için büyük bir yarış başladı. Bu yarış imkânsız görünmesine rağmen Stevens kazandı ve herkesten önce Stanley'in kampını bulmayı başardı. "1890 yılının Şubat ayı sonunda yine New York'taydım. 14 ay geçmişti. Stanley'in 1871'de Livingstone'u bulduğu gibi

⁷¹ Mehmet Süme, Selami Özsoy, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporuna", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 2010, s. 347; Ülkemizde bisikleti ile ihtimal ki ilk ziyaret eden ve gazetede haberin devamında yazdığı üzere Ankara'dan Yozgat'a hareket eden Amerikalı Thomas Stevens ile ilgili haberlerinin yayılması, yurdumuzda bisiklet firmalarının gazete ve mecmua yoluyla satış ilanları vermelerine de sebep oluyordu ki Beyoğlu tüccarlarından birkaçı Avrupa'dan on kadar velospid getirip dükkânlarında satışa koymuştu.

R. Sertaç Kayserilioğlu, "Kadıköy&İstanbul'da Velospit'ten Bisiklet'e, Kadıköy Life Dergisi, Eylül&Ekim 2017, Yıl: 13, Sayı: 77, s. 46.

⁷² Koss, "The Fearless Traveler: Around the World with Thomas Stevens", s. 14-15.

⁷³ "The Times Column of New Books and New Editions", The Times, Saturday, June 4, 1887, p. 14; "Two Bicycling Books", The Times, Tuesday, Oct. 18, 1887, s. 3.

⁷⁴ Avrupa Devletlerinin, kıyılarından Afrika kıtasının içlerine doğru yayılmalarında işlerini kolaylaştıran birtakım maceraperest kâşifler ve misyonerler oldu. Afrika'nın kalbine giren ilk insan, David Livingstone adlı İskoçyalı bir misyonerdi. Doğu Afrika'da 1842 yılında başladığı gezilerde Zambezi nehrini buldu. Bu nehir üzerinden daha içerlere kadar giden Livingstone, Afrika'nın bilinmeyen birçok kısmını Batı dünyasına tanıttı. Henry Morton Stanley ise Afrika'da kaybolan ve kendisinden haber alınmayan misyoner David Livingstone'u bulmakla görevlendirildi. Uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra Stanley, kendisinden bir süredir haber alınamayan Livingstone'u Tanganyika Gölü'nün kıyısındaki Ujiji kentinde bulmayı başardı. Getirdiği ilaçlar ve yiyeceklerle hasta ve bitkin durumda olan Livingstone'u ayağa kaldıran Stanley, onunla beraber bölge keşiflerine katıldı. Stanley, geri döndüğünde "Livingstone'u Nasıl Buldum?" adlı kitapla hem meşhur olacak hem de vahşi Afrika'nın, Batı dünyasına tanıtılmasını sağlayacaktı. New York Herald ve Daily Telegraph gazetelerinin ortak sponsorluğunda ikinci Afrika turuna çıkan Stanley, 1874-1877 yılları arasında yaptığı gezilerle Nil nehrinin kaynağını ve Kongo nehrinin birçok kollarını keşfetmiştir. Kongo'nun iç kısımlara hakkında verdiği bilgiler özellikle Belçika Kralı II. Leopold'ün dikkatini çekmiş ve Stanley'e 1879-1894 yılları arasında yeni bir gezi yaptırmıştı. (Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 418-419.) 1886 yılında Stanley, Mısır Sudanı yöneticisi Mehmet Emin Paşa'yı kurtarmak için bir sefere daha çıktı. Görünüşte Emin Paşa'nın yardımına gitmek, fakat gerçekte bu bölgeyi İngiltere'ye dahil etmek ve Emin Paşa'nın biriktirdiği fildişi ve diğer koleksiyonları elde etmek maksadıyla hazırlanan bir sefer heyetinin başında Stanley bulunuyordu. H. Ahmed Schmiede, "Emin Paşa (1840-1892)", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 11, s. 117-119. İşte şimdi Thomas Stevens yaklaşık 18 aydır kendisinden haber alınmayan bu kâşifi Henry Morton Stanley'i aramak için Doğu Afrika'ya doğru yola çıkıyor.

Zeynep İSKEFİYELİ

‘Stanley’i bulamadım’, koşullar tamamen farklıydı. Bununla birlikte, uzun süren Afrika karanlığından sonra ona ilk ulaşan ve dünya haberlerini kendisine ulaştıran muhabir olmak beni memnun etmişti.⁷⁵ 1890 yılında yazdığı “Scouting for Stanley in East Africa/Doğu Afrika’da Stanley’in Keşfi” isimli kitabı “Around the World on a Bicycle/Bisikletle Dünya Turu” isimli kitabının satışlarını da arttırdı.

1890 baharında kitabı bitirdikten sonra The World gazetesi köylü sınıfını araştırması için Stevens’ı Rusya’ya gönderdi. Stevens bu seyahatini Moskova’da satın aldığı Texas isimli bir at üzerinde gerçekleştirdi. Altı hafta boyunca, at üzerinde 1,000 mil yol kat ederken izlenimlerini The World gazetesinin okuyucuları için kalem ve kamera ile kaydetti. Yolculuğun en dikkat çekici kısmı meşhur Rus yazar Leo Tolstoy’a yaptığı ziyaret ve onunla gerçekleştirdiği mülakat oldu. 1891 yılında “Through Russia on a Mustang/At Üzerinde Rusya’ya Doğru” isimli kitabında şöyle diyordu: “İkinci kez Çar’ın topraklarına doğru yola çıktım. Ancak bu kez farklı bir kapıdan, farklı bir şekilde ve farklı bir amaç için girecektim. Önceki girişim tesadüfi olmuştu, bu özel olacak. 1886’da Asya’daki bisiklet yolculuğumda Rusların şüpheleri yüzünden Türkistan’a doğru ilerlememi engellemişler, Afganlar beni tutuklamış ve tekrar İran’a geri göndermişlerdi. Bu yüzden, o yılın Haziran ayında bu bariyeri aşmak için Hindistan’ın serbest yollarına 6,000 millik bir yolculukla ulaşmak gerektiğinde Kafkasya ve Hazar Denizi kıyılarında Rusya’yı biraz görmüştüm.”⁷⁶ “Around the World on a Bicycle/Bisikletle Dünya Turu” kitabından Rusya hakkındaki ilk izlenimlerini aktararak yeni izlenimleri ile karşılaştırıyordu.

Rusya’dan sonra tatile ihtiyacı olduğuna karar veren Stevens, denizcilik tecrübesi olmamasına rağmen 17 metrelik benzinle çalışan Julia isimli teknesiyle altı ay boyunca Doğu Avrupa nehirlerini dolaştı. Baltık Denizi’nden Karadeniz’e yolculuktaki deneyimlerini 1892 yılında Outing dergisinde bir dizi gezi makalesi olarak yayımladı.⁷⁷ Bayard Taylor tarafından yazılmış olan “Central Asia: Travels in Cashmere, Little Thibet and Central Asia/Orta Asya: Kaşmir, Küçük Tibet ve Orta Asya Seyahatleri” ile “Travels in Arabia/Arabistan Seyahatleri” isimli kitapları yeniden düzenledi.⁷⁸ 1893 yılında Stevens, son ve en gizemli macerası için Hindular tarafından gerçekleştirildiği iddia edilen mucizeleri araştırmak amacıyla Hindistan’a seyahat etti. Altı ay boyunca Stevens, Hindistan’da sokak sanatçıları ve yoga yapanlar ile röportaj yaparak, fotoğraflar çekerek dolaştı. Mucize olarak karşılaştığı şeylerin çoğu el çabukluğu ile kolayca yapılabilen şeylerdi. Ancak daha sonra güçlerini gösterirken fotoğrafının çekilmesine izin veren garip bir münzevi ile tanıştı. Stevens gördüklerinden şaşkına döndü. Bu numarada, münzevi, toprakla dolu küçük bir tencereye bir tohum daktı. Tencereyi asistanı olarak görev yapan küçük bir çocuğun kafasına yerleştirdi. Birkaç dakika içinde, bir bitki tencerede büyümeye başladı ve bir mango büyüdü ve gözlerinin önünde olgunlaştı. Münzevi meyveyi aldı ve yemesi için Stevens’a verdi. Amerika’ya döndükten sonra 1894 sonbaharında Hindistan’da çektiği bu mucizevi fotoğrafları duvara yansıtarak New York şehrinde çeşitli konferanslar verdi. Bu konuşmalar ve fotoğraflar heyecan yarattı, ancak karışık eleştiriler de aldı. Stevens bu konferans dizisini Londra’ya götürmeyi planladıysa da bunu gerçekleştirmedi. Önceki maceralarından farklı olarak Hindistan yolculuğu hakkında ne uzun bir dizi gazete makalesi, ne de kitap yazdı. Stevens böylece keşif kariyerine son vermeye karar verdi.

Ertesi yıl doğduğu İngiltere’ye geri döndü ve İngiliz bir dul olan Frances Barnes ile evlendi. Uzun yıllar boyunca Londra’nın ünlü Garrick Tiyatrosu’nun işletme müdürü olarak çalıştı. Daha sonra bir çocuk kitabı yazdı⁷⁹ ve seyahatleri hakkında ara sıra makaleler kaleme aldı. 1917’de karısının ölümünden sonra da İngiltere’de yaşamaya devam etti. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gönüllü olarak yaralı askerler için yapay uzuvlar yaptı. Thomas Stevens, Londra’da 24 Ocak 1935’te 80 yaşında kanserden hayatını kaybetti⁸⁰. Londra’daki East Finchley’deki St Marylebone Mezarlığı’na gömüldü.

⁷⁵ Thomas Stevens, Scouting for Stanley in East Africa, Cassell Publishing Company, New York, 1890, s. 288; “Books of the Week: Scouting for Stanley in East Africa”, The Times, Thursday, July 24, 1890, s. 12.

⁷⁶ Thomas Stevens, Through Russia on a Mustang, Educational Publishing Company, Boston, 1891, s. 1; “Books of the Week: Through Russia on a Mustang”, The Times, Friday, Aug. 21, 1891, p. 14.

⁷⁷ Thomas Stevens, “Across Europe with a petroleum launch, from the German Ocean to the Black Sea”, Outing, Vol. XX, April 1892, No. 1, s. 3, 153, 224, 253, 302, 464.

⁷⁸ Bayard Taylor, Thomas Stevens, Central Asia Travels in Cashmere, Little Thibet and Central Asia, New York, Charles Scribner’s Son, 1893; Bayard Taylor, Thomas Stevens, Travels in Arabia, New York, Charles Scribner’s Son, 1893.

⁷⁹ Thomas Stevens, Babes of the Empire: An Alphabet for Young England, William Heinemann, London, 1902.

⁸⁰ Koss, “The Fearless Traveler: Around the Word with Thomas Stevens”, s. 16-18. “Obituary, Mr. Thomas Stevens: Adventurous Journeys”, The Times, Friday, Feb. 1, 1935, p. 16.

Sonuç

22 Nisan 1884'te San Francisco'dan yüksek teker bir bisikletle yola çıkan Thomas Stevens, ilk olarak Amerika'yı en batıdan doğuya kadar geçerek Boston'a ulaşmış, kendisinden önce aynı işi yapmaya teşebbüs etmiş lakin başarılı olamamış pek çok kişinin aksine gezisinin ilk kısmını böylece tamamlayarak büyük bir ilgi toplamıştı. 1884-1885 kışını New York'ta geçiren Stevens gezisinin geri kalanı için mali desteği de temin ettikten sonra 9 Nisan 1885'te Chicago'dan önce İngiltere'ye ardından Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Rumeli üzerinden Osmanlı başkenti İstanbul'a kadar pedal çevirdi. Hıristiyan Batı'nın "Terrible Turk/Korkunç Türk" ve "Unspeakable Turk/adı ağıza alınmaz Türk" şeklindeki önyargılarına rağmen ilk kez girdiği bu Müslüman dünyasını anlamaya çalıştı. Seyahat ettiği günlerin Ramazan ayına ve bitiminde bayram günlerine rastlaması dolayısıyla Müslümanların gerçekte gündelik hayatlarını daha yakından görme imkânı elde etti. Böylece Avrupa ve Amerika'da tanıtıldığı gibi İslam dininin kılıçtan ibaret olmadığını gördü. Es-kibaba'da iken bir caminin şerefesine kadar çıktığını müezzinin kendisine hiç müdahale etmeksizin işine devam ederek ezan okuduğunu anlatıyordu. Sokaktaki insanların merakla yukarı bakıp minarede görmeye alışık olmadıkları beyaz kasklı bisikletçi ile müezzini birbirlerine nasıl işaret ettiklerini anlatıyordu. Bu topraklarda seyahat ettiği süre içinde kimseden bir zarar görmediğini vurgulamak için; "Bana hiçbir şekilde müdahale edilmediği gerçeği, hepimizin çok sık duyduğu ve okuduğu Müslüman fanatizminin Avrupa Türkiyesi'nde neredeyse sönüp yok olduğunu kanıtıyor⁸¹" diyordu. Geçip gittiği her yerde yalnızca, bisikleti belki hayatlarında ilk defa gören insanların "bin, bin!" ya da "sür, sür!" şeklindeki bitip tükenmek bilmeyen ısrarları yormuştu.

İngiltere'den yolculuğa başladığı tarihten sadece iki ay sonra geldiği İstanbul'da yaklaşık iki ay vakit geçiren Stevens, "İstanbul'u görmenin bütün doğuyu görmeye eşdeğer olduğunu" vurgulayarak burada gezip gördüğü yerleri ayrıntıları ile okuyucularına aktarıyordu. Kıtalararası yolculuğunda sıra Avrupa'dan Asya'ya geçmeye geldiğinde bunu gerçekleştirmek için vapurla İzmit'te kadar gelen Thomas Stevens, vapur güvertesinde gördüğü yöre halkının kılık kıyafetlerinden kişiliklerine kadar uzun uzun tasvirler yapıyordu. "İzmit'in güzel insanların" ikazları üzerine hemen yola koyulmak yerine bir geceyi de İzmit'te geçiren bisikletli seyyah bu suretle şehir hakkında daha ilginç ve detaylı bilgiler edinme imkânı bularak bunları da seyahat notları arasına kaydediyordu. Devrin iletişim imkânları düşünüldüğünde onun bu yazdıklarını önce Outing dergisinde, daha sonra hepsini bir araya getirdiği kitap sayfalarında okuma imkânı bulan Amerikalı ve Avrupalıların zihnindeki Osmanlı coğrafyası ve Türkler hakkındaki imaja son derece olumlu katkılar yaptığı söylenmelidir. Böylece Thomas Stevens bisikletiyle dünya turunu tamamlamayı başaran ilk kişi unvanını aldı. Onun bu başarısı dünyanın etrafını bisikletle dolaşmak isteyen kâşiflere⁸² ilham oldu. Ardından birçok bisikletli seyyah Osmanlı topraklarına doğru yola koyuldu.

⁸¹ Stevens, *Around The World on a Bicycle*, s. 210-211.

⁸² İki Avusturyalı George Burston ve Harry Stokes 1890 yılında tıpkı Stevens gibi yüksek teker bisikletleriyle dünya turlarına Melbourne'dan başlamışlardı. Java, Singapur, Penang Malezya, Yangon, diğer adıyla Rangoon, Hindistan, Mısır, Filistin, Türkiye, Sicilya, Avrupa, İngiliz adaları ve son olarak da Amerika'ya uzanan bir güzergâhta seyahat etmişlerdi. Bu yolculukları ile ilgili izlenimlerini "Round About the World on Bicycles" ismiyle kitaplaştırdılar. Aradan geçen birkaç sene içerisinde bisiklet endüstrisinde meydana gelen gelişmelerle birlikte zincir ile pedalın arka tekerleğe bağlandığı, yüksekçe tekerleri olmayan, "emniyet bisikletleri/safety bicycle" Thomas'ın kullandığı yüksek tekerlekli Penny Farthing bisikletlerinin yerini aldı. Amerikalı iki genç Thomas Gaskell Allan ve William Lewis Sachtleben işte bu bisikletleriyle 1890 Haziran ayındaki mezuniyetlerinin hemen ardından tıpkı Stevens gibi bir dünya turuna çıktılar. Onlar da aynı Stevens gibi yolculukları sırasında gezi notlarını önce *The Century* dergisinde makaleler halinde yayımladılar, daha sonra ise "Across Asia on a Bicycle: The Journey of Two American Students from Constantinople to Peking" ismiyle 1894'te kitaplaştırdılar. Yolculukları süresince yanlarında getirdikleri fotoğraf makinesiyle 1200'e yakın fotoğraf çeken gençler, seyahat için yeni bir boyut da kazandırmış oldular. Bir dünya turu olmasa da İbnülcemal Ahmet Tevfik 1890'lı yılların sonlarında bir arkadaşı ile birlikte İstanbul'dan Bursa'ya gerçekleştirdikleri bisikletli geziyi 1900'de "Velosipet ile Bir Cevlan: 1900'e Doğru İstanbul'tan Bursa'ya Bisikletli Bir Gezi" adıyla kitaplaştırmışlardı. Böylece bizden de "rider/writer" çıkmış oluyordu.

Zeynep İSKEFİYELİ

Kaynakça

STEVENS, Thomas, “Across Europe with a petroleum launch, from the German Ocean to the Black Sea,” *Outing*, Vol. XX, April 1892, No. 1, s. 3, 153, 224, 253, 302, 464.

STEVENS, Thomas, *Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran*, London, 1887.

STEVENS, Thomas, *San Fancisco’ dan Tahran’a Bisikletle Dünya Turu*, Çev. Ömer Ögünç, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.

STEVENS, Thomas, *Around The World on a Bicycle: From Teheran to Yokohama*, London, 1888.

STEVENS, Thomas, *Babes of the Empire: An Alphabet for Young England*, William Heinemann, London, 1902.

STEVENS, Thomas, *Scouting for Stanley in East Africa*, Cassell Publishing Company, New York, 1890.

STEVENS, Thomas, *Through Russia on a Mustang*, Educational Publishing Company, Boston, 1891.

TAYLOR, Bayard, Thomas Stevens, *Central Asia Travels in Cashmere, Little Thibet and Central Asia*, New York, Charles Scribner’s Son, 1893.

TAYLOR, Bayard, Thomas Stevens, *Travels in Arabia*, New York, Charles Scribner’s Son, 1893.

AKIN, Haydar, “Tambora ve Yazı Olmayan Yıl: Bir Volkan Dünyayı Nasıl Krize Soktu”, (TOD) *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: XXXVI, Ekim 2018, s. 278-290.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

BOARDMAN, Chris, *The Biography of the Modern Bike: The Ultimate History of Bike Design*, Hachette, UK, 2015.

CLAYTON, Nick, *The Birth of the Bicycle*, Amberley Publishing, 2016.

CLEMITSON, Suze, *A History of Cycling in 100 Objects*, Bloomsbury, London, Oxford, 2017.

DAY, Lance, Ian McNeil, (Ed.), “Macmillan, Kirkpatrick”, *Biographical Dictionary of the History of Technology*, Routledge, New York, 1996.

DOCEVSKI, Boban, “Thomas Stevens: The man who cycled the world on a penny-farthing bicycle”, <https://www.thevintagenews.com/2017/03/12/thomas-stevens-the-man-who-cycled-the-world-on-a-penny-farthing-bicycle/>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.

EPPERSON, Bruce D., *Peddling Bicycles to America: The Rise of an Industry*, McFarland Company, North Carolina, 2010.

GODDARD, Stephen B., *Colonel Albert Pope and His American Dream Machines: The Life and Times of a Bicycle Tycoon Turned Automotive Pioneer*, McFarland&Company, North Carolina and London, 2000.

HANDLAND, Tony Handland, Hans-Erhard Lessing, *Bicycle Design: An Illustrated History*, The MIT Press, Massachusetts, 2014.

HERLIHY, David V., *Bicycle: The History*, Yale University Press, New Haven and London, 2004, s. 29-33.

HERRINGSHAW, Thomas William, *The Biographical Review of Prominent Men and Women of the Day with Biographical Sketches and Reminiscences*, Gehman, Chicago, IL, 1888.

JAMIESON, Duncan R., *The Self-Propelled Voyager: How the Cycle Revolutionized Travel*, Rowman & Littlefield, Maryland, 2015.

KAYSERİLİOĞLU, R. Sertaç, “Kadıköy&İstanbul’ da Vespit’ ten Bisiklet’ e, Kadıköy Life Dergisi, Eylül&Ekim 2017, Yıl: 13, Sayı: 77, s. 46-47.

KAYSERİLİOĞLU, R. Sertaç, “Tüm Zamanların En Çevreci Taştı Bisiklet: Selesi İki Tekerlek, Üstünde Motoru Bir İnsan Gücünde”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 27, Temmuz 2017, s. 88-93.

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

KOSS, Geof, "The Fearless Traveler: Around the World with Thomas Stevens", *Adventure Cyclist*, May 2010, s. 10-18.

LESSING, Hans-Erhard, "The Evidence Against Leonardo's Bicycle", *Cycle History 8: Proceedings of the 8th International Cycle History Conference, Glasgow, Scotland, 26-29 August 1997*, Van Der Plas Pub., San Francisco, 1998, s. 49-56.

MCKENSEN, Ludolf von, Volker Bialas, *German Natural Scientists and Inventors over Four Centuries*, Inter Nationes, Bonn, 1991.

PALMER, Arthur Judson, *Riding High: The Story of the Bicycle*, Dutton, New York, 1956.

PAULY, Thomas H., *Game Faces: Five Early American Champions and the Sports They Changed*, University of Nebraska Press, 2012.

SCHMIEDE, H. Ahmed, "Emin Paşa (1840-1892)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 117-119.

SMETHURST, Paul, *The Bicycle: Towards a Global History*, Palgrave Macmillan, 2015.

SUMAN, Kemal, "Bisikletin Tarihi 1: Koşma Makinasından Velespite", *Tombak: Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, Sayı: 21, Ağustos 1998, s. 44-46.

SUMAN, Kemal, "Bisikletin Tarihi 2: Koşma Makinasından Velespite", *Tombak: Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, Sayı: 22, Ekim 1998, s. 29-37.

SUMAN, Kemal, "Bisikletin Türkiye Serüveni", *Tombak: Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, Sayı: 23, Aralık 1998, s. 23-30.

SÜMEN, Mehmet, Selami Özsoy, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporunu", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2010, s. 345-360.

TATARSKY, Daniel, *The Splendid Book of the Bicycle: From Boneshakers to Bradley Wiggins*, Published by Portico, 2016, s. 10.

WICKS, Frank, "Bisikletin Değeri/Credit to Bicycle", *Mühendis ve Makine: TMMOB Makina Mühendisleri Odası Aylık Yayın Organı*, Cilt: 51, Sayı: 609, Ekim 2010, s. 21-26.

WILSON, David Gordon, *Bicycling Science*, 3rd Edition, The MIT Press, Massachusetts, 2004.

"Books of the Week: Scouting for Stanley in East Africa", *The Times*, Thursday, July 24, 1890, s. 12.

"Books of the Week: Through Russia on a Mustang", *The Times*, Friday, Aug. 21, 1891, p. 14.

"Obituary, Mr. Thomas Stevens: Adventurous Journeys", *The Times*, Friday, Feb. 1, 1935, p. 16.

"The Times Column of New Books and New Editions", *The Times*, Saturday, June 4, 1887, p. 14

"Two Bicycling Books", *The Times*, Tuesday, Oct. 18, 1887, s. 3.

"Outing's Portrait Gallery- No. 1, Thomas Stevens", *Outing*, Vol. X, May 1887, s. 183-185.

"Saturday, June 14", *Morris Tribune*, 18 June 1884, s. 2.

"News Notes", *The Hope Pioneer*, 20 June 1884, s. 4.

"The Bicycle Tourist", *Sacramento Daily Record-Union*, 10 July 1884, s. 4.

"Seeking Fame on a Bicycle", *The Superior Times*, 09 August 1884, s. 4.

"Bicycling in the Far West", *Outing*, Vol. IV, September 1884, No: 6, s. 463-464.

"Le Célérifère": Société de diligence et voiture: "http://www.attelage-patrimoine.com/article-la-diligence-le-celerifere-115682255.html. Erişim Tarihi: 2 Mart 2019

"1860'lı Yıllar: Ön Teker Tahriği Deneniyor", <https://2wheel1saddle.wordpress.com/category/bisiklet-tarihi/>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.

"Daha Sonra Tekrar Arka Teker Gündeme Geliyor", <https://2wheel1saddle.wordpress.com/category/bisiklet-tarihi/>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.

Zeynep İSKEFİYELİ

Ekler

Ek 1 Thomas Stevens (Kaynak: "Outing's Portrait Gallery- No. 1, Thomas Stevens", Outing, Vol. X, May 1887, Kapak Sayfası)

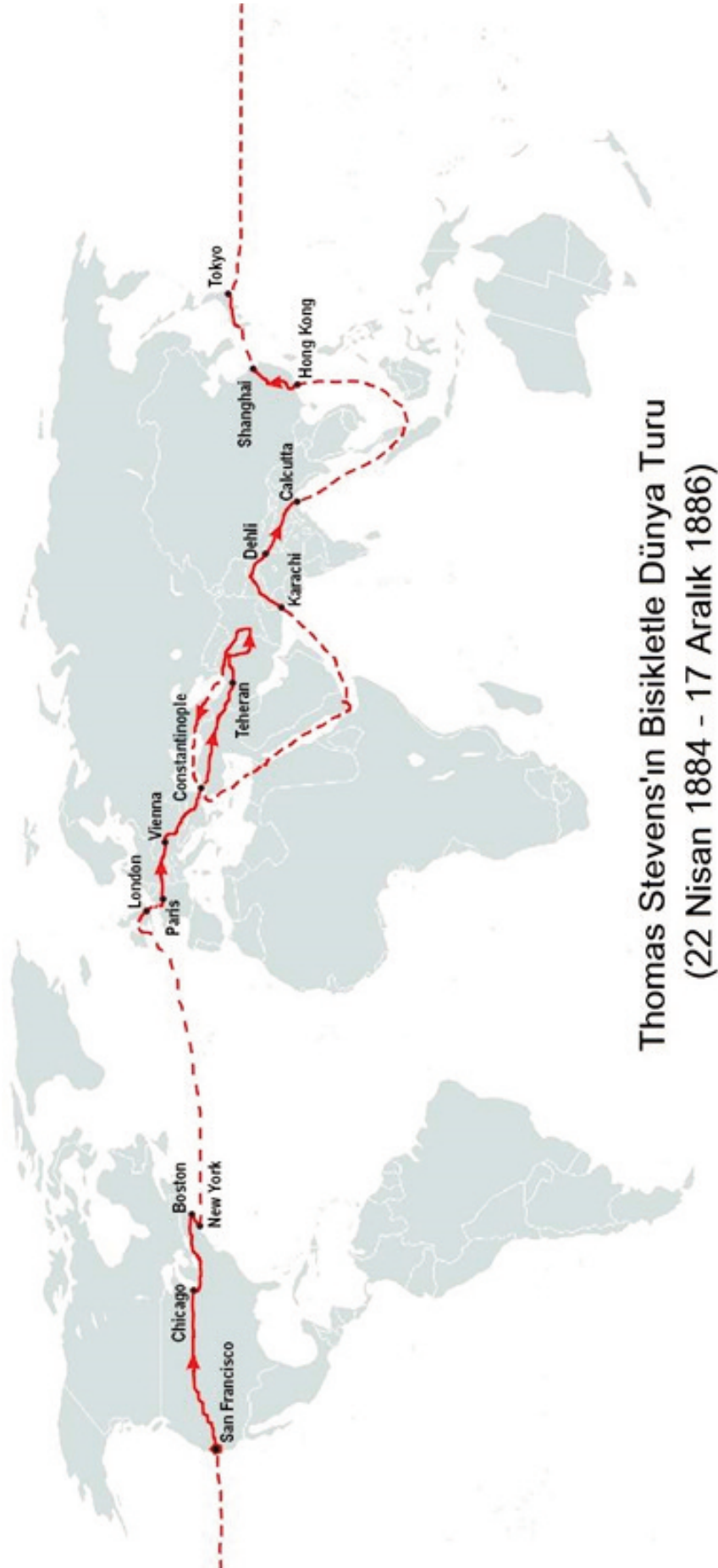
Ek 2: Thomas Stevens yüksek teker bisikletiyle dünya turuna başlıyor (Kaynak: Thomas Stevens, Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran, London, 1887, s. 3)

Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi

Ek 3 Thomas Stevens'in takip ettiği rota (Geof Koss, "The Fearless Traveler: Around the World with Thomas Stevens", Adventure Cyclist, May 2010, s.13)

Zeynep İSKEFİYELİ

Ek 4 Thomas Stevens'in İzmit Vapuru'nda Gördüğü Müslüman Hacılar (Kaynak: Thomas Stevens, Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran, London, 1887, s. 254.)

Ek 5: Thomas Stevens İzmit'te konakladığı yerde akşam yemeğini seçerken (Kaynak: Thomas Stevens, Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran, London, 1887, s. 259.)

II. Abdülhamit Döneminde Demiryolu Hattı Yapımına Dair Bir Uygulama: İzmit-Ankara Demiryolu Hattının Yapımında Kullanılan Öşür Gelirleri Talimatnamesi (H.1310/M.1893)

Zeynel ÖZLÜ*
Kerim TİRYAKİ*

Giriş

XIX. yüzyıl özellikle de II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin siyasi, ekonomik vb. alanlarda uluslar arası düzeyde rekabet yaşadığı en önemli bir bölge durumuna gelmiştir¹. Osmanlının ilgili dönemde yaşadığı siyasi, sosyal, ekonomik sorunlar bu sürecin yaşanmasına temel oluşturmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk yarısından başlamak üzere yaşanan isyanları bastırmak, Tanzimat yeniliklerine ekonomik destek sağlamak gibi konularda başarı sağlamak amacıyla borçlanma yoluna gitmiş ve gerek iç gerekse dış borçlanmalar sonucunda ekonomik bunalım yaşamaya başlamıştır². 1877 Osmanlı- Rus savaşının yarattığı tazminat ödeneği ise Osmanlı ekonomisini tamamen iflasa götürmüştür³. Yaşanan bu gelişme 1881 yılında Duyûn-ı Umumiye İdaresinin kurulmasına ve alacaklı devletlerin tayin ettiği memurlar vasıtasıyla borçlarını tahsil etme durumunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1881 yılında hazırlanan Muharrem Kararnamesi ile de bütün borçlar birleştirilerek, tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılık, alkollü içkiler ve ham ipekten alınan vergi türleri gibi gelir kaynakları Duyûn-ı Umumiye idaresine tahsis edilmeye başlanmıştır⁴. Borçların ödenmesi konusunda bu şekilde gelir kaynaklarının sömürgeleştirilmeye başlandığı süreçte, devlet topraklarının en verimli bölgeleri de ipotek yoluyla denetim altına alınmış ve ayrıca demiryollarının yapımı konusunda da imtiyazlar elde edilmeye başlanmıştır⁵. Bu imtiyazların elde edilmesinde II. Abdülhamit'in ülkenin her tarafını demiryolları ile kuşatma isteğinin etkisi olmuştur. Zira İstanbul'dan Anadolu'ya, Suriye'den Arabistan'a kadar uzanan demiryolları, II. Abdülhamit'in demiryolu politikasının bir sonucudur⁶. Buna ilaveten döne-

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi GAZİANTEP/ zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr

** Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ktiryaki@windowslive.com.

¹ Donald Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.65.

² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, E Yayınları, İstanbul 2000, s.198./ Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017, s.219-220./Edhem Eldem, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle Mali Bütünleşme Süreci: Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Duyûn-ı Umumiye", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, I, İstanbul 2006, s.95-112./ Tefvik Çavdar, Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s.40./ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizanstan Tanzimata, C. I, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s.693.

³ Erdoğlan Keskinlik, "Duyûn-ı Umûmiyye İdaresi", Türkler, 14, Ankara 2012, s.373.

⁴ Donald C. Blaisdell, Duyun-ı Umumiyye: Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi, çev. Ali İhsan Dalgıç, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008, s. 172-173./Bürgül A. Güler, "Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyûn-u Umumiye-i Osmanlı Meclisi İdaresi 1881-1948", Memleket Siyaset Yönetim, S.1, 2006, s.103./Shaw, a.g.e, s.274-275./Ünal, a.g.e., s.220./Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire in the "Great Depression" of 1873-1896", The Journal of Economic History, Vol. 44, No.1, March., 1984, s.114/ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.145./Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.63.

⁵ Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolları", Osmanlı'da Ulaşım Kara- Deniz- Demiryolu, Editörler; Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.228./Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", Osmanlı'da Ulaşım Kara- Deniz- Demiryolu, Editörler; Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.292./ Çavdar, a.g.e, s.46-48.

⁶ İlber Ortaylı, Gelenekten Geleceğe, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.28./Zafer Şen, "II. Abdülhamit'in

Zeynel ÖZLÜ - Kerim TİRYAKİ

min Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa da 1880’de hazırladığı bir raporda demiryollarına olan ihtiyacı dile getirirken, demir yolları yapımının gerçekleşmesi için Avrupa sermayesine gerek duyulacağını vurgulamıştır⁷. II. Abdülhamit, Anadolu demiryolları, Bağdat demiryolu(1889), Yafa-Kudüs demiryolu(1889), Selanik-Manastır demiryolu(1890), Beyrut-Şam demiryolu(1890), Selanik-İstanbul demiryolu(1892) hatlarının yapımını sağlarken, aynı zamanda savunma politikasını da birlikte düşünmüştür⁸. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde özellikle Duyûn-ı Umumiye aracılığı ve Avrupa büyük elçiliklerinin oluşturduğu siyasi zeminde Bank-ı Osmani-i Şahane, Deutsche Bank, National Bank gibi bankaların, kurulan anonim şirketlerin Avrupa sanayisinin ekonomik birikimini Osmanlıya aktararak demiryolu, liman tesisleri ve alt yapı gibi yatırımların yapılmasında büyük bir etkisi olduğu da görülmüştür⁹. Çünkü Duyûn-ı Umumiye idaresi demiryolu inşaatlarında kilometre garantisine ayrılan gelir kalemlerini tahsil edip, demiryolu şirketlerine ödeyerek ödeme gücünden doğacak riskleri ortadan kaldırmıştır¹⁰. Bu bağlamda Duyûn-ı Umumiye İdaresine Haydar Paşa-Ankara, Anadolu-Bağdat, Mersin-Tarsus-Adana, İzmir- Aydın, İzmir- Kasa (Turgutlu), Selanik-İstanbul, Suriye, Hicaz ve Transkafkas(Tiflis-Kars-Sarıkamış-Erzurum) gibi demiryollarının yapımı için hükümetçe öngörülen asgari gelirin(kilometre teminatının) sağlanması çerçevesinde tahsis edilmiş olan gelirlerin Deutsche Bank’ta veya Osmanlı bankasında açılan hesaplarda toplanması ve ilgisine ödenmesi konusunda da yetki ve görev verilmiştir¹¹.

Böylece Duyûn-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı hükümetinin kilometre garantilerinin ödenmesini güvence altına almak için demiryolu geçen bölgelerdeki öşür veya ağnam vergilerinden gelen gelirleri toplamaya başlamıştır¹². Nitekim İzmit-Ankara demir yolu hattı da bu yöntemle, Duyûn-ı Umumiye idaresi bünyesinde yapılmaya çalışılmıştır. Yöntemin işleyişinde, hattın geçtiği İzmit, Ertuğrul, Kütahya ve Ankara sancaklarının öşürünün açık arttırma ile mültezimlere verilmesi, mültezimlerin vermek zorunda olduğu senetlerin bu sancaklardaki Duyûn-ı Umumiye görevlilerine teslim etmesi gibi uygulamalar yapılmıştır. Böylece bu yöntemin uygulanması sonucunda elde edilen gelirlerin bir kısmı kilometre garantisi olarak imtiyaz sahiplerine verilmiş, geri kalanı ise devlet hazinesine aktarılmıştır¹³. Bu bağlamda çalışmada incelemeye esas alınan talimatname de yürürlüğe konan bu sistem içerisinde kurumsal işleyişin ne şekilde cereyan ettiğini gösteren, öşür gelirlerinin nasıl toplandığı, gelir senetlerinin kurumsal yapı hiyerarşisinde ne şekilde gönderildiği hususunda tespitler yapılmıştır. Bu tespitler çerçevesinde yer alan maddeler şu şekildedir:

Madde 1

Her kazada idareciler ve Duyûn-ı umumiye memurları huzurunda açık arttırma ile mültezimlere ihale olunan köylerin öşür senetlerinin miktarı, mültezimler ve kefillerinin isim, unvan ve öşürünün belirtilmesi, iltizam ettikleri köylerin isimlerinin yer aldığı öşür senetlerine hükümet tarafından numara verilmemiş ise yeniden ve sırasıyla numaralarının verilmesi gerektiği ve sorumlu oldukları köylerin öşür bedellerinin belirlenip ayrıntılı olarak yer aldığı defterlerden memuriyetlerde dört nüsha, nezaretler, merkez müdürlüğü ve taşra müdürlüklerinde üçer nüsha düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu defterler, sancaklarda mutasarrıf ve muhasebeciler, kazalarda kaymakam, mal müdürleri ve Duyûn-ı umumiye idaresi, nezaretlerde nazır, merkez müdürlüğü ile müdürlüklerde müdürler, memuriyetlerde memur, başkatipler ve sandık eminleri tarafından mühürlendikten sonra senetler teslim alınıp adı geçen defterlerin birinin hükümette ve diğerinin ilgili mahallerdeki Duyûn-ı umumiye idarelerinde, üçüncü ve dördüncü nüshaları, nezaret ve merkez müdürlükleri ile taşradaki müdürlüklerde muhafaza edilecektir.

⁷ Celal Dinçer, “Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa’nın Anadolu’nun Bayındırlık İşlerine Dair hazırladığı Layiha”, TTK Belgeler, C .V-VIII, S. 9-12, Ankara 1968-1971, s.153-233.

⁸ Paul Imbert, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, çev. Adnan Cemgil, Engin Yayıncılık, İstanbul 2000, s.70.

⁹ Emine Kıray, Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.174-175./ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 167-170.

¹⁰ Murat Özyüksel, Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.18./ Murat Özyüksel, Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 20.

¹¹ Biltekin Özdemir, Osmanlı Devleti Dış Borçları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2010, s.81.

¹² A. D. Novıçev, Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleşmesi, Onur Yayınları, Ankara 1979, s.48-49./ Quataert, a.g.e, s.68.

II. Abdülhamit Döneminde Demiryolu Hattı Yapımına Dair Bir Uygulama: İzmit-Ankara Demiryolu Hattının Yapımında Kullanılan Öşür Gelirleri Talimatnamesi (H.1310/M.1893)

Madde 2

Talimatname gereği kabul edilen ve teslim olunan mültezim senetlerinde yazılı olan mültezim ve kefillerinin ve sorumlu oldukları köylerin isim ve unvanları ve her senedin ihtiva ettiği bedeller ile senetlerde öngörülen miktardaki eksiklerin ne kadar olduğu ve ödeme zamanları, senetlerin sıra numarası açık bir şekilde ekteki 14 1 numaralı numune gibi yazılması istenmiştir. Her mültezime özel bir hesap açılıp bunun bir tarafına alacaklar ve diğer tarafına ödeme miktarları yazılarak bir ay içerisinde oluşan tahsilatın toplamı 2 numaralı icmale nakledilecektir. Toplanan tahsilat, adı geçen numunede gösterildiği şekliyle masraflar ve makbuzlarıyla karşılaştırılıp usul gereğince mühürlendikten sonra dört nüsha olarak düzenlenecektir. Daha sonra bu nüshalar, memurlar tarafından müdürlüklere gönderilecek, müdürlüklerce gereken muamele yapıldıktan sonra ise 3 numaralı numune gibi düzenlenen icmal örneğinde olduğu gibi hazırlanarak, nezaret ve merkez müdürlüklerine gönderilecektir. Duyûn-ı umumiye merkez müdürlükleri ve nezaretlerce toplanmış olan 3 numaralı numune sureti ile bir bölüm icmal düzenlenerek ek icmalle ile birlikte Nezaret-i Umumiye'ye teslim edilecektir.

Madde 3

Öşürün açık arttırması sırasında nizamnamenin 21. ve 45. maddeleri hükümlerince idare meclislerinden mültezim ve kefillerine kıymet biçilen mali değer nispetindeki emlak, akar ve araziye denk olarak, her mültezim ve kefillerinin sahip olduğu emlak, akar ve arazinin çeşidi, mevkileri ve numaralarının gösterildiği, dönüm miktarı ve parçalarının mali değerinin yer aldığı ve belirli idareler tarafından onaylanmış birer defter hükümetten istenecektir. Bu defterin aslı muhafaza edilerek, tasdik edilmiş bir sureti de taşra Duyûn-ı umumiye müdüriyeti, Duyûn-ı umumiye merkez müdüriyeti ve nezaretlere gönderilecektir. Senetlerin, düzenlenmiş suretlerinde ve kefillere biçilen mali değerde öşür nizamnamesine aykırı düşen durumlar yer alır ve pullarda eksiklik görülür ise teminat gözden geçirilecek, nizama aykırı olan durumlar düzenlenip, ilgili hususlar derhal yerel idareye bir ihtar ile bildirilecektir. Eksikliği giderilen suretler, nezaret, merkez müdüriyetine, müdüriyetlere ve oradan da nezaret-i umumiyeye gönderilecektir. Nizamnamenin 39. maddesinin ilgili fıkrasında geçen "asıl borç senedi katipler tarafından onaylanmış ise" tabirinden hareketle senetlerin katiplerce onaylanmadan da kabulünün mümkün olabileceği anlamı çıkarılmayıp, tomar haline getirilmiş senetlerin sözleşme katiplikleri tarafından onaylanmasına, bunların bulunmadığı mahallerde ise bu görevi üstlenmiş kişiler tarafından onaylanmasına dikkat edilecektir. Tasdik olunmamış senetlere rastlanır ise bu durum, yukarıda gösterildiği şekliyle yerel idareye ihtar göndermekle birlikte sözleşme ilkelerine uygun bir şekilde bir üst birime yazı ile bildirilecektir.

Madde 4

Öşür senetleri ve ekleri nezaret ve merkez müdüriyetlerine geldikten sonra bu senetler merkezdeki senetler ile birleştirilerek 2. maddeye uygun olarak özel bir deftere kaydedilip, muhafaza edildikten sonra bu senetlerin hepsinin kaydedildiği bir defter düzenlenerek, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde nezaret-i umumiyeye gönderilecektir.

Taksitlerin Toplanması, Kaydedilmesi ve Gönderilmesine Dair Maddeler

Madde 5

Taksitler, öşür nizamnamesinin 39. maddesine harfiyen uygun bir şekilde ödenecektir. Ödemede bu maddeye muhalif bir durum veya eksik bir muamele meydana getirilmeyecektir. Bu konuda, ciddiyetsiz davranışları ve yolsuzlukları görülen memurlar sorumlu tutulacaktır.

Madde 6

Mültezimlerden tahsil olunacak meblağlar günü gününe öşür gelirine uygun bir şekilde tutulacaktır. Kasa yevmiyesi, 2. maddede bahsedilen deftere kaydedildikten sonra gönderilen "makbuz il-muhaberliklerinden" bir adedi doldurulup, nazır, Duyûn-ı umumiye merkez müdürü, Duyûn-ı umumiye müdürü, memurlar, baş katip, sandık eminlerinin şahsi mühürleri ve büyük mühür ile mühürlendikten sonra sahiplerine verilecek ve bu makbuzların tamamının değeri sahiplerinden alınarak resmi dairelerin makbuzlarına mahsus pullardan yapıştirilacaktır.

¹³ Blaisdell, a.g.e, s.128.

¹⁴ Belgede her ne kadar bir ekten bahsedilmişse de böyle bir belge bulunmamaktadır.

Madde 7

Öşür senetlerinden dolayı toplanacak tahsilat diğer gelirlere karıştırılarak, alıkoyulmaksızın özel olarak gönderilen makbuzlar, diğer gelirler hakkında geçerli olan usule uygun olarak postayla veya banka şubesi olan mahallerde banka şubeleri vasıtasıyla gönderilecektir. Bununla birlikte sonradan ilave olan senetler postayla nezarete gönderilip, nezaret de usulüne uygun bir şekilde öşür tahsilatını doğruca Duyûn-ı umumiye nezaretine gönderecektir.

Madde 8

İltizam bedelinin cüzi olmasından dolayı bazı mültezimlerin senet vermeksizin peşin olarak (bir defada) borcu ödediklerinden dolayı senet karşılığı olan nakitlerinin devir ve teslim edileceği aşıkâr ise de bunların isimlerinin de diğer mültezimler gibi sıra numarasıyla devir defterine yazılması gerekmektedir. Fakat senet vermeksizin "iltizam bedelini peşin olarak ödemiş" olduğu ibaresi, isminin yukarısına ayrıntılı olarak yazılacak ve derhal kayda geçirilecektir.

Madde 9

İltizam bedelinin 1/3'ünü depozito olarak verip, öşür iltizam edenlerin senetleri depozito akçalarıyla birlikte teslim edilecektir. Ancak bu depozito akçesi öşür nizamnamesinin 21. Maddesinin son fıkrası gereğince son taksitleri mahsup edileceği için bu depozito akçası, önceki taksitlerin ödemelerinin ertelenmesini sağlayamayacaktır. Aksine bu gibi mültezimlerin, zimmetlerinin 1/3 oranındaki teminatının yok sayılması nedeniyle taksitlerin kontrol zamanlarına ve tahsiline dikkat edilecek, bahsi geçen depozito akçesi "son taksite karşılıktır" denilerek, sandıklarda asla alıkonulmayıp gönderilecektir.

Madde 10

Mültezim ve kefillere özel bir kolaylık sağlanarak, bunlar, öşürden olan zimmetlerini Duyûn-ı umumiye müdüriyeti, Duyûn-ı umumiye merkez müdüriyeti ve nezaret sandıklarına teslim edip, bu birimlerden ilgili yerlere kurallara uygun bir şekilde havalename yapılacaktır.

Madde 11

İrsaliye pusulalarında hangi mültezimin hangi tarihte ne kadar para teslim ettiği ve hangi taksitleri ödediği açıkça belirtilecektir. Kaydında geçerli olan numara sırasıyla ve ekleriyle birlikte makbuzlar gönderilecektir. Sonra taşra müdüriyeti, merkez müdüriyet ve nezaretlerce günü gününe kayda geçirilmesi ve bu kayıt doğrultusunda taksitlerin zamanında tahsil olunup olunmadığı ortaya konacaktır. Konu, nezaret, Duyûn-ı umumiye merkez müdüriyeti ve taşra müdüriyetlerince de daima kontrol edilip, tahsilatın sorunsuz bir şekilde tamamlanmasına olağanüstü itina gösterilecektir.

Madde 12

Öşrü emanete kalan mahallerin ne idaresine ne de bu konuyla ilgili kararlara ne de hububat öşrüne Duyûn-ı umumiye idaresi tarafından müdahale edilmeyecektir. Hasılatın yerel ve merkezi idareler tarafından Duyûn-ı umumiye idaresine teslimi gerektiğinden hükümet vasıtasıyla "emaneten" idareden hasıl olan meblağlar her hafta düzenlenecek ayrıntılı bir şekilde hazırlanan defterlerle birlikte yerel idarelerden alınıp, makbuz verilerek kayıt işlemi yapıldıktan sonra gönderilecektir. Fakat irsaliye pusulasının falan kazanın emanet öşür hasılatından olduğuna dair açıklama yazılacaktır.

Madde 13

Önceki maddede gösterildiği şekilde hükümet tarafından "emaneten" idare olunan mahallerin, merkez veya köylerin ambarlarına konulacak hububat öşründen vade ile satılanların senetleri diğer mültezim senetleri gibi Duyûn-ı umumiye idaresi emrine verilecektir. Adı geçen senetlerin alınıp verilmesini müteakip yerel idareler tarafından teslim olunacak senetlerin içerdiği meblağlar kontrol sırasında usul ve nizam çerçevesinde tahsil edilecek ve gönderilecektir.

II. Abdülhamit Döneminde Demiryolu Hattı Yapımına Dair Bir Uygulama: İzmit-Ankara Demiryolu Hattının Yapımında Kullanılan Öşür Gelirleri Talimatnamesi (H.1310/M.1893)

Sonuç

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda yaşadığı ekonomik bunalım sonucunda dış borçlanmaya maruz kalmış ve bunun sonucunda Avrupalı devletlerin alacaklarını tahsil edecekleri Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Böylece Düyun-u Umumiye Osmanlı gelirleri üzerinde denetim oluşturmuştur. Bu denetimi oluştururken aynı zamanda Osmanlı'da demiryolu, alt yapı gibi yatırımların yapılmasında aracılık vasfını sahiplenmesi sonucunda Avrupa devletler imtiyaz elde etmeye başlamışlardır. Bu durumun oluşmasında Osmanlı'nın demiryolu, alt yapı vb. yatırımlara ihtiyaç duymasının yanı sıra bunları gerçekleştirecek ekonomik güce sahip olmaması etkili olmuştur. Böylece Avrupalı devletler, Düyun-u Umumiye vasıtasıyla kilometre güvencesi yöntemiyle demiryolu vb. yatırımlar karşılığında Osmanlı'nın öşür gelirlerinin bir kısmını elde etmeye başlamışlardır. İzmit-Ankara demiryolu hattı da bu sistem doğrultusunda yapılmaya çalışılmıştır. Demiryolu hattının yapımı esnasında hat boyunca yer alan bölgelerin öşür gelirleri açık artırma yoluyla mültezimlere verilerek, gelirlerin senetler vasıtasıyla toplanması sağlanmıştır. Bu sürecin işleyişi sırasında da kurumsal açıdan sorumlu olan düyun-u umumiye müdüriyeti, yerel müdüriyetler ve bu sistemde yer alan diğer sorumluların ne şekilde hareket etmeleri yönünde hazırlanan talimatnamede bu hususlar maddeler halinde belirtilmiştir. Bu maddelerde açık artırma sisteminin nasıl yapılacağı, açık artırma sonucunda hat boyundaki bölgelerin gelirlerinin toplanması ile ilgili olarak düzenlenecek senetlerin ne şekilde ve kaç nüsha şeklinde düzenleneceği ve bu senetlerin hiyerarşik silsile içerisinde nasıl toplanacağı belirtilmiştir. Ayrıca ödemeler noktasında taksitlendirme işlemi, taksitlerin ödenmesi ve ödenirken dikkat edilecek hususlar dahi talimatnamede ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynağı

İzmit-Ankara Şimendifer Hattı Öşür Varidâtı Talimatnamesi, Duyûn-ı Umumiye-i Osmaniye Varidât-ı Mahsûsa İdare-i Merkeziyesi Matbaası, 1310.

Araştırma Eserler

Blaisdell Donald C., Düyun-ı Umumiyye: Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi, çev. Ali İhsan Dalgıç, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.

Çavdar Tevfik, Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, Ant Yayınları, İstanbul 1970.

Diñcer Celal, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair hazırladığı Layiha", TTK Belgeler, C .V-VIII, S. 9-12, Ankara 1968-1971, s.153-233.

Eldem Edhem, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle Mali Bütünleşme Süreci: Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Duyûn-ı Umumiye", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, I, İstanbul 2006, s.95-112.

Engin Vahdettin, "Rumeli Demiryolları", Osmanlı'da Ulaşım Kara- Deniz- Demiryolu, Editörler; Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.219-234.

Güler Birgül A. "Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyun-u Umumiye-i Osmanlı Meclisi İdaresi 1881-1948", Memleket Siyaset Yönetim, S.1, 2006, s.97-121.

Gülsoy Ufuk, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", Osmanlı'da Ulaşım Kara- Deniz- Demiryolu, Editörler; Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.287-308.

İmbert Paul, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, çev. Adnan Cemgil, Engin Yayıncılık, İstanbul 2000.

Keskinkılıç Erdoğan, "Düyun-ı Umûmiye İdaresi", Türkler, C. 14, Ankara 2012, s.373-830.

Kıray Emine, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Noviçev A. D., Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Onur Yayınları, Ankara 1979.

Quataert Donald, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Özdemir Biltekin, Osmanlı Devleti Dış Borçları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2010.

Ortaylı İlber, Gelenekten Geleceğe, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Özyüksel Murat, Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

_____, Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Pamuk Şevket, "The Ottoman Empire in the "Great Depression of 1873-1896", The Journal of Economic History, Vol. 44, No.1, March., 1984, s.107-118.

_____, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

_____, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

_____, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, Yurt Yayınları, Ankara 1984.

Shaw Stanford J. -Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, E Yayınları, İstanbul 2000.

Ünal Mehmet Ali, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017.

Yerasimos Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a, C. I, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

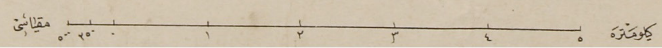

۲- ایزمیت قایمناز

اگر بزرگتر شود به خط

۱:۵۰,۰۰۰

مقناقی

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

Mustafa SARI*
Cengiz KESKİN**

Giriş

☞ Ereğli civarında zengin kömür madeni yataklarının bulunduğu, 1820'li yıllarda bölgeye gönderilen fennî heyetlerin incelemeleriyle anlaşılmıştır¹. Ancak Ereğli kömür madenlerini işletmek amacıyla ilk şirket, Mart 1841 tarihinde Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası adı altında kurulmuştur. Kumpanya Kasım 1842 tarihinden itibaren başta Tersane-i Âmire olmak üzere Baruthane, İzmit ve Hereke Fabrikaları, vapurlar, Tophane-i Âmire, Darphane-i Âmire vb. kurumlara kömür vermeye başlamıştır². Ereğli Kömür Havzası sadece Ereğli'yi değil, doğuya doğru Zonguldak ve çevresini de kapsamaktadır³.

Ereğli Kömür Havzası, 1848-1865 yılları arasında Hazine-i Hassa, 1865-1908 yılları arasında ise Bahriye Nezareti tarafından idare edilmiştir⁴. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Ereğli kömürlerinin idaresi Bahriye Nezareti'nden alınarak Ticaret ve Maadin Nezareti'ne verilmiştir. Ticaret ve Maadin Nezareti de kömür madenlerinin idaresini Zonguldak'ta tesis ettiği Havza-i Fahmiye Müdüriyeti vasıtası ile sürdürmüştür.

Ereğli Kömür işletmeleri tarihi açısından en önemli hadise, Fransız sermayesiyle 1892 yılında "Ereğli Şirket-i Osmaniyesi"nin kurulmasıdır. Bu şirketin kurulduğu tarihte Ereğli Kömür Havzası'nda faaliyette 124 ocak bulunmaktaydı. Şirket kuruluş aşamasında 5 milyon kuruş sermayeye sahipken, 1914 yılında sermayesini 139 milyona kadar çıkarmıştır. Havzada çıkarılan kömürün miktarı 1882'de 64.600 ton iken, 1900 yılında 387.600 ton, 1905'te 590.000 ton, 1910 yılında ise 764.400 ton olmuştur⁵.

Ereğli kömür ocakları işletmeye açıldıktan sonra en önemli mesele, çıkarılan kömürün gerekli yerlere nakliydirdi. Bu nedenlerle Ereğli ve Zonguldak limanları zamanla daha işlevsel hale getirildi⁶. Ancak belli bir süre sonra sadece limanlardan yapılan sevkiyat yeterli olmamaya başlamıştı. Bunun dışında denizden yapılan nakliyat da güvenli olmamaktaydı. Bu nedenle Ereğli kömürlerinin demiryolu ile taşınması için çeşitli projeler üretilmeye başlandı.

Demiryolu, Osmanlı topraklarında ilk kez 1830'lu yıllarda, İngiliz Albayı Chesney tarafından sonuçsuz kalan Birecik-İskenderun projesi ile gündeme geldi⁷. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, cengizkeskin@sakarya.edu.tr.

¹ Ahmet Ali Özeken, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1955, s. 4-5.

² Hamdi Genç, *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 9.

³ Metin Tuncel, "Ereğli", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XI, 1995, s. 290.

⁴ Özeken, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, s. 5.

⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 48-50.

⁶ Ereğli madeninde kömür nakli için yapılan altyapı yatırımlarının ayrıntısı için bkz: Genç, *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, s. 356-396.

⁷ Cengiz Orhonlu, Turgut Işık, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *Tarih Dergisi*, c. 13, sayı: 17-18, Mart 1962-Eylül 1963, s. 100-102.

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

demiryolu İskenderiye-Kahire hattı olup, İngilizler tarafından Hindistan yolunu kısaltmak amacıyla 1856 yılında kullanıma açılmıştır⁸. Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında inşa edilen ilk demiryolu hattı, 1860 yılında açılan Köstence-Çernavoda hattıdır⁹. Anadolu topraklarında ise ilk demiryolu hattı 1866 yılında açılan İzmir-Aydın demiryolu hattıdır¹⁰.

Osmanlı hükümeti, Yahudi bir banker olan Baron Hirsch'e 1869 yılında İstanbul'u Avrupa'ya bağlayacak Rumeli Demiryolları imtiyazını verdi. İstanbul-Edirne-Sofya-Belgrad güzergâhını takip eden ve ara şubelerle 2000 km olacak olan hatların inşasına 1870 yılında başlansa da Baron Hirsch tarafından ancak 1279 kilometrelik bölümü yapılabildiği¹¹.

II. Abdülhamid döneminde, 1890'lı yıllarda Anadolu ve Bağdat Demiryolları imtiyazını alan Almanlar da Osmanlı topraklarında demiryolları yapımına başlamışlardır¹². Almanların dışında İngiliz ve Fransızlar da önemli ölçüde demiryolları yapmışlardır. Bu dönemde inşa edilen önemli demiryolu hatları şu şekildedir: Alman sermayeli olanlar, 1890-1894 yılları arasında inşa edilen 219 km uzunluğundaki Selânik-Manastır, 1888-1890 yılları arasında inşa edilen 486 km uzunluğundaki İzmit-Ankara, 1893-1896 yılları arasında inşa edilen 445 km uzunluğundaki Eskişehir-Konya hatlarıdır. Fransız sermayeli olanlar, 1892-1896 yılları arasında inşa edilen 508 km uzunluğundaki İstanbul-Selânik, 1892-1894 yılları arasında inşa edilen 258 km uzunluğundaki Beyrut-Şam-Müzeyrib hatlarıdır. İngiliz sermayeli olanlar ise 1879-1912 yılları arasında inşa edilen 342 km uzunluğundaki Aydın-Dinar-Eğridir ve 1894-1896 yılları arasında inşa edilen 252 km uzunluğundaki Alaşehir-Afyon hatlarıdır¹³. Yukarıda belirtilen demiryolu hatlarının dışında Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa edilen diğer bir demiryolu hattı, Hicaz Demiryolu ise tamamen yerli olanaklarla inşa edilmiş ve 1908 yılında kullanıma açılmıştır¹⁴.

İzmit bölgesinin ilk demiryolu hattı, Haydarpaşa-İzmit hattıdır. 90 kilometre uzunluğundaki bu hat, 3 Mayıs 1873'te faaliyete geçirilmiştir¹⁵. 1888 yılında İzmit'ten Ankara'ya uzatılmak istenen bu hattın imtiyazı Alman Deutsche Bank temsilcisi olan Alfred Kaulla adında bir yatırımcıya verilmiştir. İzmit-Ankara hattının inşasına 1889'da başlanmıştır. Bu hattın ilk kısmı olan İzmit-Adapazarı (Arifiye) hattı 2 Temmuz 1890 tarihinde hizmete girdi. 27 Kasım 1892 tarihinde ise ilk tren Ankara'ya ulaşmıştı¹⁶. Adapazarı kasabasını Haydarpaşa-Ankara demiryolu hattına bağlanması imtiyazı 6 Aralık 1898 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da alınan bir karar gereği, Anadolu Demiryolları Şirketi'ne verilmişti¹⁷. Bu karar doğrultusunda Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından 1901 yılında Arifiye'den Adapazarı'na 9 km. uzunluğunda ilave bir demiryolu hattı inşa edilmişti¹⁸.

Demiryolu İzmit'e 1873'te, Adapazarı'na (Arifiye) ise 1890'da geldiği için, buralardan Ereğli'ye uzanacak demiryolu hatları değişik zamanlarda "İzmit-Ereğli" ya da "Adapazarı-Ereğli" isimleri ile anılmıştır. Bunun dışında aradaki duraklar da vurgulandığından Adapazarı-Bolu-Ereğli ya da Adapazarı-Düzce-Ereğli demiryolu hattı gibi isimlendirmelerde de bulunulmuştur. Yukarıdaki adlandırmaların tümünü kapsayacak ve yansıtacak olması sebebiyle bu çalışmanın isminin "İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi" olması uygun görülmüştür.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu İle İlgili İlk Girişimler

İzmit-Adapazarı-Ereğli demiryolları Osmanlı devlet erkânının gündemini ilk kez 1885 yılında

⁸ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 36-37.

⁹ Ali Akyıldız, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", *İstanbul Araştırmaları*, İstanbul 2000, s. 314-315.

¹⁰ Ali Akyıldız, "Osmanlı Anadolusunda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın Hattı 1856-1866", *Çağın Yakalayan Osmanlı: Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar, IRCICA, 1995, ss. 249-270.

¹¹ Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolları", TDVI, c. 35, İstanbul 2008, ss. 235-237.

¹² Anadolu ve Bağdat Demiryolları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013; Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, Edit. Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, ss. 287-304.

¹³ Vahdettin Engin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler*, c. 14, Edt. Hasan Cemal v.d, Yeni Türkiye Yayınlar, Ankara 2002, s. 465-466.

¹⁴ Hicaz demiryolu ayrıntıları için bkz. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994; Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

¹⁵ Cemil Öztürk, "Haydarpaşa-İzmit Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi: Bir İktisadi Millileşme Girişimi (1871-1888)", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, c. II, Kocaeli, 2016, s. 729.

¹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 53-76.

¹⁷ BOA, MV, 90/ 36, 34 Teşrinisani 314/6 Aralık 1898.

¹⁸ Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi*, c. I, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 469.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

meşgul etse de bu tarihlerden daha önce 1878'de Bolu'da kömür madeninin keşfedilmesi ve bunun İzmit-Adapazarı demiryoluna bağlanması konusu gündemdeki yerini almıştı. Bu konuda Osmanlı devlet erkânını harekete geçiren kişi General Lecocq¹⁹ olmuştu. Lecocq, 11 Ağustos 1878'de Sadarete Bolu vadisinde düşman saldırılarına maruz kalmayacak nitelikte bir kömür madeni keşfedildiğini ve bu madenin bir demiryolu ile İzmit'e kadar bağlanması gerektiğini bildiren bir yazı göndermişti. Lecocq'a göre bu yolla savaş sırasında hem donanma hem de İstanbul için gerekli olan kömürün tedarik edilmesi sağlanacaktı.

Lecocq daha önce Rauf Paşa'nın Bahriye Nazırlığı sırasında (Mayıs-Ağustos 1875) sözü edilen teşebbüsünün faydaları hakkında Osmanlı hükümetinin dikkatini çekmişti. Daha sonraki süreçte Ethem Paşa'nın sadrazamlığı sırasında (5 Şubat 1877-11 Ocak 1878) Lecocq'un teklifi göz önüne alınarak Fransa maden başmühendisi Mösyö Vilo'yu muavenet üzere İstanbul'a getirilmesine karar verilmişti. Ancak 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın çıkması bu girişimin sonuçsuz kalmasına neden olmuştu.

Osmanlı-Rus Savaşı sona erdikten sonra Lecocq, tekrar Osmanlı devlet adamları nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Lecocq, Osmanlı devlet adamlarını ikna etmek için, savaş sırasında Rusların Ereğli kömür madenlerini abluka altına aldıklarını²⁰, ancak denizden uzak olan Bolu için böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını söylemekteydi. Lecocq, ilk olarak Bolu nehri civarında hafriyat icrası için ruhsatname verilmesini, ikinci olarak da keşif olunacak kömür madenleri mahallerini Adapazarı-İzmit demiryoluna bağlamak üzere bir demiryolu hattı inşası için gereken imtiyaz fermanının verilmesini talep etmekteydi. Lecocq, bu konuda Sadrazam'ın da yardımcı olmasını arzulamaktaydı.

Lecocq söz konusu yazısında ayrıca Bolu'da böyle bir kömür madeninin işletilmesi ve 200 kilometrelik bir demiryolunun inşa edilmesi için çok fazla meblağlara ihtiyaç olduğundan bu konuda Avrupa sermayedarlarına müracaat edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Lecocq'a göre Avrupa sermayedarlarını çekmek için Bolu civarında keşiflerin yapılması ve bir demiryolu inşası hakkında lazım gelen ruhsatın verilmesi de gerekliydi.²¹

General Lecocq'un bu teşebbüsünün sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Bolu'da kömür çıkarılması meselesi ilerleyen süreçte yine Osmanlı devlet adamlarının ve girişimcilerin dikkatlerini çekecektir. General Lecocq ise daha sonraki yıllarda Bolu madenleri için değil ancak Ereğli madenleri için Osmanlı yetkilileri tarafından Avrupalı sermayedarlar nezdinde girişimlerde bulunmak üzere Paris'e gönderilecektir²².

General Lecocq'un bu ilk girişiminden 7 yıl sonra, 1885 yılında Ereğli kömür madenlerinden İzmit'e bir demiryolu hattının yapılması Osmanlı devlet erkânının gündemine geldi. Ancak teşebbüs bu kez en yetkili kişiden, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'den gelmişti. II. Abdülhamid, 1885 yılı sonlarında bu hattın yapılması için bir irade yayınlamıştı. Bunun gerekçesi de Ereğli kömür madeninin nakliyatının kolaylaştırılmasıydı.

II. Abdülhamid'in iradesi üzerine ilk önce İzmit-Adapazarı-Ereğli demiryolu hattının güzergâhının ve inşaatmasraflarının belirlenmesi için Bahriye subaylarından oluşan bir keşif komisyonunun bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca bu komisyona Nafia Nezareti'nden demiryolu işinde uzman bir mühendisin de eşlik etmesi Bahriye Nezareti tarafından talep edildi²³. Bu suretle, hattın fennî keşiflerini gerçekleştirilmesi için Nafia ve Bahriye Nezaretlerinden tayin olunan memurlardan oluşan bir komisyon (keşif heyeti) kuruldu²⁴. Komisyon Kaymakam İbrahim Bey'in riyasetinde bölgeye gönderildi²⁵. Bunun dışında Kastamonu vilayetiyle, Bolu mutasarrıflığından da İzmit-Ereğli demiryolu hattı için en uygun güzergâhın hangisi olacağı konusunda bir rapor hazırlamaları istendi²⁶.

Keşif heyeti, Aralık 1885'te İstanbul'dan yola çıkarak İzmit yoluyla Ereğli'ye kadar gitmiş ve Ereğli'den İzmit'e dönmüştür. Heyet, İzmit'ten Ereğli'ye kadar inşa olunacak demiryolu hattı için

¹⁹ General Lecocq, Osmanlı Devleti hizmetinde çalışan Fransız bir mühendisti (Genç, Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920), s. 53).

²⁰ Bu savaş sırasında Rus donanması, Ereğli'de İstanbul'a kömür nakleden gemilere saldırılar düzenlemişlerdi. Bkz. İsa Tak, Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2001, s. 34-35.

²¹ BOA, ŞD, 2416/ 59, lef: 2, 12 Temmuz 1294/11 Ağustos 1878.

²² Genç, Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920), s. 53.

²³ BOA, İ.DH, 966/ 76343, 10 Teşrinievvel 1301/22 Ekim 1885.

²⁴ BOA, Y.PRK.ASK, 34/ 55, lef: 1, 20 Teşrinisani 1301/2 Aralık 1885.

²⁵ BOA, Y.PRK.ASK, 30/ 31, 3 Kanunuevvel 1301/15 Aralık 1885.

²⁶ BOA, Y.PRK.ASK, 34/ 55, lef: 1, 20 Teşrinisani 1301/2 Aralık 1885.

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

biri sahilden ve diğeri iç kısımdan olmak üzere iki güzergâh için keşif çalışmaları yapmıştır.

Sahil hattı, İzmit'ten başlayarak Sapanca gölünün kuzey hattını takip ederek Adapazarı'ndan Sakarya vadisi yoluyla sahilde Karaburun'a ulaşarak, oradan iç tarafa dönülerek Güleç deresinden bir köprü ile Ereğli'ye kadar uzanmaktadır. Diğer iç taraftaki diğer hat ise, yine İzmit'ten başlayıp Sapanca gölünün kuzeyinden Adapazarı, Hendek, Düzce ve Ereğli'den geçerek Kozlu'ya kadar uzanmaktaydı.

Komisyonun hazırladığı rapora göre birinci hattın özellikleri şu şekildedir: 100 km. uzunluğunda²⁷ olan sahil hattı üzerindeki ormanlar harap olmuş ve yanmıştır. Bunların tekrar ihyasının da ticari olarak devlete hiçbir faydası olmayacaktır. İzmit'ten Karaburun'a kadar hat inşası düz ve kolay bir halde olmasına rağmen, hattın devamında yüksek kayalıklar, büyük dereler ve burunlar olduğundan bu güzergâhın yapımının hayli zor olacağı ve bir fayda görülemeyeceği, sahil boyundaki tren yolu hattının da beklenen faydayı sağlayamayacağı açıktır. Bu sebeple komisyon, inşasının zorluğundan dolayı bu hattın yapılmamasını tavsiye etmiştir.

Raporda ikinci hattın ise şu şekilde bahsedilmektedir: İzmit'ten başlayarak Sapanca gölünün kuzeyinden Adapazarı, Sakarya Nehri, Hendek, Düzce ve Ereğli'den geçerek Kozlu'da son bulur. 250 kilometre uzunluğundan olan bu hat, İzmit'ten Düzce'ye kadar doğal engellerin olmaması sebebiyle hat kolaylıkla tamamlanacaktır. Ayrıca bu hat sayesinde Düzce ile Bolu dağlarının kereste ve hububatları kolaylık nakledilebilecektir. Bunun dışında heyet, Düzce'den Ereğli yoluyla Kozlu'ya uzatılacak hattın müşkülâtının sahil hattına oranla daha az olacağını tespit etmiş ve bu hattın yapılmasını tavsiye etmiştir.

Komisyon raporunda iki hattın dışında daha içeriden ve uzunluk olarak ikinci hattın 120 km. fazla üçüncü bir hattın da bahsetmiştir. Bu hat İzmit'ten başlayarak Sapanca'nın güney kısmından ve Mudurnu, Bolu ve Devrek'ten geçerek Zonguldak iskelesine ulaşmaktaydı. Keşif heyetine göre güzergâh boyunca Üzülmüş Dağı haricinde herhangi bir engel yoktu.

Bu hatların masraflarına gelince; raporda birinci hat için herhangi bir masraf belirtilmemişken, ikinci hat için inşa çalışmalarında kullanılacak alet ve edevatlar da dâhil olmak üzere tüm masrafların 2.132.000 lira olacağı tahmin edilmiştir. Yapımı düşünülen dâhili hat, yani üçüncü hattın inşa masrafı ise; eğer 1 metre genişliğinde yapılırsa bütün hattın 1.500.000 liraya mal olması planlanmıştır. Ancak bazı Avrupa devletlerinin inşa ettikleri gibi askeri bir yol olmak üzere dekovil usulü olan 70 cm. genişliğinde inşa edilmesi halinde ise tüm masraflarıyla beraber 630.000 liraya yapılabilmesi düşünülmüştür²⁸.

Komisyonun raporunun dışında İzmit ile Ereğli madeni arasında yapılacak demiryolu hakkında, Bolu Mutasarrıfı İsmail Bey tarafından da bir rapor hazırlanmıştır. 15 Mayıs 1886 tarihli bu rapor komisyonun hazırladığı rapordan daha detaylı ve daha sistemli olduğu göze çarpmaktadır.

Bolu Mutasarrıfının raporunda önce güzergâh tayini yapılmıştır. Buna göre İzmit-Ereğli madeni arasında inşa edilecek demiryolu hattı için iki güzergâh belirlenmiştir. Bunların birincisi madenlerin merkezi ve en önemli bölgesi olan Zonguldak'tan başlayarak Ereğli, Düzce, Adapazarı ve Sapanca kasabalarına uğrayarak İzmit'te son bulur. Bu hattın uzunluğu 306 kilometredir. İkinci güzergâh ise yine Zonguldak'tan başlayarak Devrek, Bolu, Mudurnu ve Sapanca kasabalarına uğrayarak İzmit'te son bulan 376 kilometrelik hattır.

Bolu Mutasarrıfı da iki hat için inşaat masraflarını raporunda yazmıştır. Mutasarrıfa göre birinci güzergâhın Adapazarı ve Hendek arasında bulunan Kuruköprü denilen bölgede 10 kilometreyi bulan dere ve bataklardan geçmesi sebebiyle bu hattın inşası, büyük masraflar gerektirmektedir. Bunun dışında bu güzergâhta Düzce'den sonra tüneller açılması da gerekeceğinden inşaat masrafının 2.169.000 Osmanlı lirasını bulacağı tahmin edilmiştir.

İkinci güzergâh, ilk güzergâha göre 70 km. uzun olsa da, Zonguldak'tan İzmit'e kadar Üzülmüş Dağı'ndan başka hiçbir engelle karşılaşmayacağı mutasarrıf tarafından tespit edilmiştir. Mutasarrıfa göre gayet düz olan Mudurnu suyu, Bolu ve Filyos Nehri vadilerinden geçen güzergâh, Zonguldak deresinden Sarıca deresine çıkmak için Üzülmüş Dağını aşmak zorunda olsa da bu dağ kolaylıkla aşılabılır. İsmail Bey, bu hattın maliyetini 2.132.000 lira olarak tahmin etmiştir. Bu meblağın da birinci güzergâhın meblağına göre 37.000 lira daha ucuz olduğu görülmektedir.

²⁷ Belgede 100 km yazılıdır. Ancak bu rakam hatalı olmalıdır.

²⁸ BOA, Y.PRK.ASK, 34/55, lef: 4-3, 4 Ağustos 1302/16 Ağustos 1886.

²⁹ BOA, Y.PRK.ASK. 34/ 55, lef: 3, 3 Mayıs 1302/15 Mayıs 1886.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

Bolu Mutasarrıfı İsmail Bey, raporunda iki hattın yıllık masrafı ile yıllık gelirlerini de yazmıştır. Raporda 306 km olan birinci hattın her bir kilometresi için yılda 300 lira masraftan hattın yıllık genel masrafının 91.800 Osmanlı lirası olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Bolu mutasarrıfı, bu hattın uğrayacağı Adapazarı, Düzce ve Ereğli kazalarının dışında bölgedeki diğer yerleşim yerlerine bir faydası olmayacağını düşünmekteydi. Çünkü ona göre bu hattın Anadolu'nun iç bölgelerine nüfuz etmesine bir dağ silsilesi engel olacaktı. Ayrıca İsmail Bey, bu üç kazanın gelirlerinin yıllık olarak ancak 42.866 Osmanlı lirası alacağını tahmin etmektedir ki, bu meblağ bu hat için yıllık yapılan masrafın yarısını bile karşılamayacaktı.

Yukarıda belirtilen kilometre hesabına göre ikinci hattın yıllık masrafı ise 112.800 lira olacaktır. İsmail Bey'e göre bu güzergâh üzerinde oldukça geniş balta girmemiş ormanlar bulunmaktadır. Ayrıca güzergâh Adapazarı, Hendek, Abısa (Karapürçek) kaza ve nahiyelerinden Mudurnu, Bolu, Devrek kasabalarının içinden geçmektedir. Ayrıca mutasarrıfa göre bu hat çevredeki Geyve, Taraklı, Ertuğrul, Eskişehir, Göynük, Mihalgazi, Gölpazarı, Bolu, Gerede, Çerkeş, Safranbolu sancak ve kazalarının mahreç noktası da olacaktır. İsmail Bey, bu hattın yapımı ile bölgedeki yıllık gelirin 156.000 Osmanlı lirasına ulaşmasını tahmin etmiştir ki, bu suretle masraflar olarak belirlenen 112.800 lira da kolaylıkla karşılanacaktır.

Bolu mutasarrıfı bu kadar ayrıntılı bir rapor hazırladıktan sonra oldukça uzun bir netice de yazmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse; İsmail Bey, ikinci hattın birincisinden 70 km. daha uzun görünmesine rağmen birinci hattan daha az masrafla inşa edileceğini ve kömür madeninin nakliyatını ve Tersane-i Amire'nin kömür ihtiyacını karşılayacağını söylemektedir. Mutasarrıfa göre ayrıca, bu hattın Anadolu'nun hem başkent İstanbul ile hem de Karadeniz'in önemli bölgeleriyle bütünleşmesini sağlayacağı düşünüldüğünde ikinci hattın tercih edilmesi daha uygun olacaktır²⁹.

Nafia ve Bahriye Nezaretlerinden oluşan komisyon ile Bolu Mutasarrıfı İsmail Bey tarafından hazırlanan iki rapor karşılaştırıldığında, komisyonun üç ayrı güzergâh belirlemesine karşın, İsmail Bey'in iki ayrı güzergâh belirlediği görülmektedir. Komisyonun belirlediği sahil hattı olarak tabir olunan birinci güzergâh Bolu Mutasarrıfı tarafından dile getirilmemiştir. Bazı küçük değişikliklerle komisyonun ikinci güzergahını, Bolu Mutasarrıfı birinci güzergah; komisyonun üçüncü güzergahını ise Bolu mutasarrıfı ikinci güzergah olarak raporunda yer vermiştir. Ancak her iki raporda gerek güzergâhların uzunlukları, gerek masrafları açısından birbirine zıt birtakım bilgiler bulunmaktadır. Komisyonun ikinci, Bolu Mutasarrıfı'nın birinci güzergâh olarak çizdiği İzmit-Adapazarı-Düzce-Ereğli (Zonguldak) hattını komisyon 250 km olarak belirlerken, Bolu mutasarrıfı 306 kilometre olarak belirlemiştir. Bu güzergâhın maliyetini komisyon 2.132.000 lira, Bolu mutasarrıfı ise 2.169.000 lira olarak tahmin etmiştir.

Komisyonun üçüncü, Bolu Mutasarrıfı'nın ise ikinci güzergâh olarak belirlediği İzmit-Sapanca-Mudurnu-Bolu-Devrek-Zonguldak hattını komisyon 370 km, Bolu mutasarrıfı ise 376 km olarak tespit ederken, bu hattın maliyetini komisyon 1.500.000 lira, Bolu mutasarrıfı ise 2.132.000 lira olarak tahmin etmiştir. Maliyet olarak arada çok büyük bir fark olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Bolu mutasarrıfının bu hat için ortaya koyduğu maliyetin, komisyonun diğer hat için belirlediği maliyet ile aynı olması gözlerden kaçmamaktadır.

Komisyon ısrarla İzmit-Adapazarı-Düzce-Ereğli hattının yapılmasını tavsiye ederken, Bolu mutasarrıfı ise yıllık gelir gider oranlarını da ortaya koyarak İzmit-Sapanca-Mudurnu-Bolu-Devrek-Zonguldak hattının yapılmasını istemiştir. Bunun nedeni ise anlaşılabilir. Çünkü Bolu mutasarrıfının yapılmasını istediği hattın Bolu ve kazalarına daha fazla fayda sağlayacağı ortadadır. İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu için oldukça ayrıntılı raporlar hazırlansa da bu girişimden bir sonuç alınamamıştı. 1890 yılının başlarında bu kez Osmanlı Devleti Fenerler Müdürü Mösyö Bernard Camille Collas ve Üsküdar Mutasarrıfı Bahri Paşa, Üsküdar'dan Bulgurlu'ya ve oradan Haydarpaşa'ya kadar mecburi, Bulgurlu'dan Bolu ve Ereğli'ye kadar ihtiyari bir demiryolu inşası hususunda Osmanlı hükümetine başvuruda bulundular³⁰.

Mösyö Collas, Bahri Paşa ikilisi Anadolu Demiryolları konusunda kapsamlı bir çalışma yaparak 5 fasıl ve 36 maddeden oluşan bir şartname³¹, bunun dışında 31 maddelik bir de mukavelename hazırladılar. Bu mukavelenamenin 1. maddesinde Bulgurlu'dan Bolu'ya kadar tahminen 138 km

³⁰ BOA, Y.A.HUS, 240/ 32. Mösyö Collas'ın Anadolu Demiryolları ile ilgisi aslında 1883 yılına kadar gitmektedir. Osmanlı hükümeti, Mösyö Collas'a 1883 yılı Mart başlarında Anadolu Demiryolları'nın yapımı için Avrupa sermaye sahipleriyle iletişime geçme görevini vermişti. Mösyö Collas birkaç ay bu iş için uğraşmasına rağmen biraz da Osmanlı hükümetinin ilgisizliği nedeniyle bu girişimden bir sonuç alınamamıştı (BOA, Y.PRK.TKM, 6/ 43, lef: 1, 7 Haziran 1899/19 Haziran 1883). Ancak Mösyö Collas'ın bu görev ile birlikte demiryolu işlerine aşinalığının arttığı söylenebilir.

³¹ BOA, Y.A.HUS, 240/ 32, lef: 3 (t.y.).

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

ve oradan Ereğli maden kömürü ocaklarına kadar da yaklaşık olarak 70 km kadar uzatılması ile bu hattın işletilmesi ile alakalı hususlar yer almaktaydı. Bu maddede ayrıca eğer hükümet tarafından bu demiryolu hattının geniş yola dönüştürülmesi istenildiği takdirde imtiyaz sahibi tarafından bunun yerine getirilmesi mecburiyeti vardı. Mukavelenamenin 29. maddesi ise imtiyaz sahibinin Bulgurlu'dan Bolu'ya ve oradan Ereğli kömür madeni ocaklarına kadar inşa edecekleri hattın iki tarafında yirmişer kilometre mesafe dâhilindeki devlete ait ormanlardan, Orman Nizamnamesi hükümlerine uygun olmak ve gerekli vergileri vermek şartıyla kereste vesaire kesmesi iznini de içermekteydi³².

Mösyö Collas ve Bahri Paşa'nın bu imtiyaz teklifinde görüldüğü üzere Üsküdar'dan Bulgurlu'ya ve oradan Haydarpaşa'ya kadar mecburi, Bulgurlu'dan Bolu ve Ereğli'ye kadar ihtiyari bir demiryolu inşası söz konusuydu. Bu teklif bir heyet tarafından incelendi ve bir rapor hazırlandı. Raporunda Üsküdar-Bulgurlu hattının dar demiryolu olarak adeta tramvay gibi, Bulgurlu-Bolu hattının ise bir ticaret hattı gibi olduğundan ikisinin birbirine irtibatı olmayacağı, bu nedenle bu hatlar hakkında farklı yorumlarda bulunulmasının doğal olduğu belirtilmiştir.

Raporunda ilk önce Üsküdar hattı tetkik edildikten sonra İstanbul-Bolu-Ereğli hattı incelenmiştir. Heyet, İstanbul'dan Bolu'ya ve oradan da Ereğli'ye uzanan dar bir demiryolunun ticaret hattı olacağından teminatsız olarak inşasına itiraz etmemiştir. Ancak demiryolu hattının her iki tarafındaki yirmişer kilometre arazinin keyfe göre kullanım hakkının ve Ereğli kömür madeninde kurallara aykırı olarak ocak açılmasının teminat taahhüdünden daha ziyade devlete yük getireceği de heyet tarafından ortaya konulmuştur. Bu hususların dışında geniş bir İzmit-Düzce-Bolu-Amasya-Diyarbakır demiryolu hattı inşası tasarlandığı için, bu hattın başka bir şirkete ihale edilmesi heyet tarafından uygun görülmemiştir. Bu gibi nedenlerle raporda Mösyö Collas'ın dilekçesinin “şayanı iltifat” olmadığına karar verilmiştir³³.

Bu rapor doğrultusunda Osmanlı yetkilileri Mösyö Collas ve Bahri Paşa'nın imtiyaz teklifini kabul etmemişlerdir.

Anadolu Demiryolu Şirketi'nin İşe Dâhil Olması

Mösyö Collas'ın teklifinin reddedilmesi üzerine II. Abdülhamid bu kez Haydarpaşa-İzmit-Ankara demiryolu imtiyazını alan Alman sermayeli Anadolu Demiryolları Şirketi'ne³⁴ İzmit'ten Ereğli'ye bir demiryolu hattının uzatılması için özel imtiyaz verilmesi yönünde bir irade yayınlamıştı. İradenin gerekçesi Ereğli kömür madenlerinin geliştirilmesi ve buradan yapılacak kömür nakliyatının kolaylaştırılmasıydı. Nafia Nezareti, bu irade üzerine Anadolu Demiryolu Şirketi'ne İzmit-Ereğli demiryolu hattı için bir teklifte bulundu.

Anadolu Demiryolları Şirketi adına hareket eden Alfred Kaulla ise bu hat güzergâhının henüz keşif çalışmalarının yapılmamış olduğunu belirterek şimdilik kesin bir taahhüde girişemeyeceğini beyan etmişti. Ancak bununla birlikte padişahın emrini yerine getirmek için Osmanlı hükümetinden talep gelmesi halinde Anadolu Demiryolu'nun Adapazarı civarından başlanarak Ereğli'ye kadar inşa edilmesi için keşif çalışmalarının başlatılabileceğini belirtmişti. Kaulla ayrıca hükümet ile müzakere edilerek bir noktada anlaşıldığı takdirde bu adı geçen şubenin inşası taahhüdünü şimdiden verebileceğini de ifade etmişti³⁵.

Anadolu Demiryolu Şirketi ile yapılan görüşmeler sonunda Adapazarı-Ereğli Demiryolu hattının yapımı, Eskişehir-Konya Demiryolu hattının 15 Şubat 1893 tarihli mukavelenamesininin 36. maddesine eklenmişti. Bu madde şu şekildedir: “İmtiyaz sahibi, Osmanlı hükümeti tarafından arzu buyurulduğu tarihten itibaren 6 ay müddet zarfında Adapazarı'ndan başlayarak Hendek-Üsküp-Düzce'den geçerek Ereğli'ye kadar uzatılmak üzere bir hattın başlangıç keşiflerinin icrasını taahhüt eder ve işbu hattın inşası ve işletilmesi hakkında Osmanlı hükümeti ile imtiyaz sahibi arasında bir özel mukavelename akd ve teati kılınacaktır”³⁶. Bu suretle Adapazarı-Ereğli arasında bir demiryolu yapımı için Anadolu Demiryolu Şirketi'ne imtiyaz verilmiştir. Ancak bu hattın inşası ve işletilmesi için Osmanlı hükümeti ile şirket arasında yeni bir mukavelename imzalanması gerekmektedir.

Osmanlı yetkilileri ile Anadolu Demiryolu Şirketi yetkilileri arasında müzakereler sürerken Bolu Mutasarrıfı Mustafa Zihni Bey, 11 Temmuz 1897 tarihinde Osmanlı hükümetine bir yazı göndererek Bolu Sancağı dâhilinde bulunan Ereğli madeni hakkındaki siyasî ve askerî görüşlerini bildirmişti.

³² BOA, Y.A.HUS, 240/ 32, lef: 5 (t.y.).

³³ BOA, Y.PRK.MYD, 10/ 24, 1 Şubat 1306/13 Şubat 1891.

³⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 53-65.

³⁵ BOA, Y.PRK.TNF, 3/ 50, 8 Kanunuevvel 1308/20 Aralık 1892.

³⁶ BAO, BEO, 3778/ 283309 lef: 2, 17 Haziran 1326/30 Haziran 1910.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

Mustafa Zihni Bey mektubunda öncelikle Karadeniz'in diğer sahilleri gibi Ereğli sahili de her türlü istihkâmlardan yoksun olduğunu, bu nedenle Rusya ile bir savaş durumunda, Rusya'nın Ereğli sahiline büyük bir askerî kuvvet çıkarabileceğini ifade etmişti.

Mustafa Zihni Bey, yazısının devamında, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz kıyısında bulunan büyük ve donanımlı istihkâmların, Rusya'nın İstanbul'a girişine engel olabileceğini, ancak Rusların Ereğli sahiline çıkaracakları yeterli derecede kuvvet ile Düzce kazasına bağlı Akçaşehir ve Melen deresi yoluyla İzmit demiryolunu ve İzmit körfezini ele geçirebileceklerini belirtmiştir. Böyle bir durumda ise bütün Anadolu ile İstanbul arasındaki askerî irtibat kopacaktır.

Mustafa Zihni Bey, ayrıca Rusya'nın Ereğli sahiline asker çıkardığı ve Karadeniz'de donanma bulundurduğu takdirde Anadolu sahilleri ile payitaht arasındaki askerî irtibatın deniz yoluyla sağlanmasının da imkânsız bir hale geleceğini eklemiştir. Dolayısıyla Ereğli sahilinin bir demiryolu ile İzmit demiryoluna ve körfezine bağlanmasının devletin menfaatine olacağını söylemiştir. Böylece gerek Karadeniz sahillerinden ve gerek Anadolu'nun iç taraflarından payitahta doğru askerî yolların en mühimi muhafaza olunacaktır³⁷. Bolu Mutasarrıfı Mustafa Zihni Bey, bu mektubunda İzmit-Ereğli demiryolu hattının yapılmasının askerî olarak zarurî olduğuna vurgu yapmıştır. Ancak bölge devlet adamlarının üzerinde durduğu diğer bir nokta ise, böyle bir hattın bölgeye iktisadî yönden sağlayacağı katkıdır.

Bu arada Osmanlı hükümeti yetkilileri ile Anadolu Demiryolu Şirketi arasında İzmit-Ereğli demiryolu hattı müzakereleri devam etmekteydi. Sonunda şirket ile imzalanan 10 Ekim 1898 tarihli mukavelenameye bu hat ile ilgili bir madde konulmasına karar verilmişti. Bu maddeye göre demiryolu hattının Adapazarı'ndan Bolu civarına kadar uzatılması durumunda, bu hattın imtiyazı için Anadolu Demiryolu Şirketi, "şerait-i mütesaviye ile hakk-ı rüçhanı olacaktır"³⁸. Yani Anadolu Demiryolu Şirketi, bu hattın imtiyazı için eşit şartlarla öncelik hakkına sahip olacaktı. Bu suretle İzmit-Adapazarı-Ereğli demiryolunun inşası üzerinde Anadolu Demiryolu Şirketi imtiyazı bir kez daha tescil edilmişti.

II. Abdülhamid bu hattın inşası için sabırsızlanmaktaydı. 25 Eylül 1899 tarihli tezkereye de konu olan bir irade yayımlayarak Anadolu Demiryolu Şirketi'nin bir an evvel işe koyulmasını istemekteydi. Malum olduğu üzere Osmanlı hükümeti ile Anadolu Demiryolu Şirketi arasında imzalanan 15 Şubat 1893 tarihli mukavelenameye göre Osmanlı Devleti tarafından istenildiği tarihten itibaren altı ay müddet zarfında Adapazarı'ndan başlayarak Hendek ve Düzce yoluyla Ereğli'ye kadar yapılacak hat için keşifler yapılacaktı. Bunun üzerine Anadolu Demiryolu Şirketi bu keşiflerin yapılabilmesi için memurlar bile tayin etmişti. Ayrıca bunlara yardım gösterilmesi için İzmit Mutasarrıflığına bir yazı gönderilmiştir³⁹. Bu şekilde başlangıç olarak İzmit-Adapazarı-Ereğli demiryolunun yapımı çalışmalarının başladığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'ndeki demiryolları işlerine Almanların dahil olması ve Almanlara Osmanlı Devleti tarafından 1899 yılında Bağdat Demiryolları gibi daha geniş imtiyazların verilmesi Rusya'nın dikkatini çekmişti. Rusya'nın İstanbul Elçisi İvan A. Zinoviev, 10 Şubat 1900 tarihinde Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bir anlaşma taslağı sunarak Karadeniz kıyılarından iç bölgelere doğru uzatılacak demiryollarının inşasında Rus sermaye sahiplerine öncelik hakkının tanınmasını talep etmişti. Bu hazırlanan taslağa göre ayrıca, Türkler Karadeniz kıyılarında kendi başlarına demiryolu yapmaya kalkışmayacaklardı⁴⁰.

Rusya sefirinin 10 Şubat tarihli muhtırası üzerine Osmanlı yetkilileri bu muhtıraya nasıl cevap verileceği üzerinde çalışmaya başladılar. Rusya sefirinin 10 Şubat tarihli muhtırası üzerine Osmanlı yetkilileri bu muhtıraya nasıl cevap verileceği üzerinde çalışmaya başladılar. Yetkililer tarafından hazırlanan taslakta Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında olan dostane ilişkiler gözetilerek, Osmanlı hükümetinin Karadeniz taraflarında herhangi bir demiryolu inşasını münasip gördüğü ve söz konusu demiryolunun yapımını kendisi üstlenmeyeceği zamanlarda hattın imtiyazını Rus sermayedarına ihale etmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca taslağın devamında Karadeniz demiryolu hatlarının imtiyazı Bağdat demiryolunun inşası için Anadolu Demiryolu Şirketi'yle 24 Aralık 1899 tarihli mukavele şartları ile tamamen aynı olacağı ibaresi de bulunmaktaydı. Ancak Adapazarı-Ereğli demiryolu şubesi ile Ankara, Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır, Van mıntıkası dâhilinde inşa olunacak hatlar bu hususun dışında tutulacaktı⁴¹. Yani bu cevabî muhtıra ile Adapazarı-Ereğli

³⁷ BOA, Y.PRK.UM, 39/ 20, 29 Haziran 1313/11 Temmuz 1897.

³⁸ BAO, BEO, 3778/ 283309 lef: 2, 17 Haziran 1326/30 Haziran 1910.

³⁹ BOA, Y.PRK.TNF, 6/ 52, 7 Teşrinievvel 1315/19 Ekim 1899.

⁴⁰ Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 149.

⁴¹ BOA. Y.PRK.BŞK, 61 /47, lef: 1, 17 Şubat 1315/1 Mart 1900.

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

hattının yapımı, Rusya'ya verilmesi düşünülen imtiyaz bölgelerinin dışında kalmaktaydı. Zaten Adapazarı-Ereğli demiryolunun yapım nedenlerinden birisi de Rusya ile vukua gelecek olası bir savaşta buradan kömür tedarikinin salimen yapılmak istenmesiydi.

Osmanlı Devleti'nin Rusya Sefiri'ne vereceği cevabî muhtıra 19 Mart 1900 tarihinde Meclis-i Vükelâ'nın gündemine geldi. Yukarıda belirtilen taslak aynen kabul edildi⁴². Sonunda Rusya sefirine 31 Mart 1900 tarihinde yukarıda alınan karar doğrultusunda cevabî muhtıra verildi. Türk tarafının verdiği muhtıra üzerine Rusya Sefiri Zinoviev tarafından 3 Nisan ve 14 Nisan tarihlerinde Hariciye Nezareti'ne iki muhtıra gönderildi. 3 Nisan tarihli notasında Türk tarafının 31 Mart tarihli muhtirasının kabul edildiği belirtilmiştir. 14 Nisan tarihli muhtırada ise 1896 yılı olayları nedeniyle Anadolu'dan Rusya'ya iltica eden Ermeni asilerin geri dönmeleri için artık Rusya tarafından ısrar edilmeyeceği ibaresi vardı⁴³. Rusya'ya iltica eden Ermenilerin Osmanlı Devleti ile Rusya Karadeniz demiryolları üzerinde pazarlık yapıldığı anlaşılmaktadır.

Rusya ile yapılan müzakerelerde Adapazarı-Ereğli Demiryolu hattı üzerinde Rusya'nın herhangi bir sınırlamasının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen Rusya'nın devreye girmesinden sonra Adapazarı-Ereğli demiryolu çalışmalarının yavaşladığı da görülmektedir. Nitekim 1908'e kadar bu hattın yapımı ile alakalı herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.

1908 yılında ise Mirliva Recep Paşa, bu tarihe kadar bu konuda sanki hiçbir çalışma yapılmamış gibi İzmit-Ereğli hattının keşif çalışmaları için bölgeye gönderilmiştir. Recep Paşa çalışmalarını tamamlayarak 22 Nisan 1908 tarihinde bir rapor yazmıştır. Recep Paşa raporunda öncelikle Ereğli madeni hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Ereğli madeninın kara tarafı 280 km, sahil/deniz cephesi ise 200 kilometredir. Ayrıca İzmit civarında dahi bu madenin damarları ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerle Ereğli madeninın büyüklük açısından yeryüzündeki en önemli madenlerden biri olduğunu söyleyen Paşa, bu madenin sadece madencilik açısından değil, kara, deniz, askerlik, nafia, ticaret, ziraat, maliye, hukuk ve idare açılardan da tetkik edilmeye muhtaç olduğu fikrindedir.

Recep Paşa raporunun dışında Zonguldak'tan başlayarak Adapazarı'na kadar uzanacak bir demiryolu için ayrıntılı bir güzergâh haritası⁴⁴ da çizmiştir. Demiryolu için Recep Paşa'nın haritasında iki güzergâh belirlenmiştir. Bunlardan birisi sahili ve Sakarya vadisini diğeri onun alt tarafından biraz eğilimli arazileri takip etmekteydi. Recep Paşa, her iki güzergâha da bir savaş sırasında düşman donanmasının mermilerinin isabet edemeyeceğini tasavvur etmekteydi. Yani Paşa, bu demiryolu güzergâhları askerlik nokta-i nazarından çizdiği ortaya çıkmaktadır.

Bu iki güzergâhın uzunluğu 186 kilometredir. İki hat arasında birinin diğere tercihi masrafı, nüfusu, ziraat ve ticaret açısından tetkikata muhtaçtır. İki hattın da uzunlukları 200 kilometre olarak kabul edildiğinde, kilometresi 50.000 franktan 10.000.000 Franga ve diğeri bir ifade ile 500.000 Fransız altınına mal olacağı Recep Paşa tarafından ifade edilmiştir.

Recep Paşa bu hattın inşaat masraflarını kıyaslamak için Şark Demiryolları'nın 1 kilometresinin 100.000 Franga ve Hicaz büyük hattının 50 Frank'a mal olduğunu ifade etmiştir. Bu hatta ise Hicaz hattının masrafının esas kabul edilebileceğini belirten Paşa, bunun sebebini ise bu hattın da Hicaz hattı gibi dar olmasına bağlamaktadır. Recep Paşa raporunun devamında yine Ereğli madenleri hakkında uzun malumat vererek bitirmiştir.

Recep Paşa'nın bu raporunu ve verdiği bilgileri değerlendiren eski sadrazamlardan Sait Paşa, Recep Paşa'nın Erkân-ı Harbiye'den olduğu için görüşlerinin çok takdir edilecek olsa da verilen malumatın askerî dairece tasdik olunması gerektiğini belirtmiştir. Bunun dışında Sait Paşa, Recep Paşa'nın yaptığı hesapların Nafia Nezareti tarafından onaylanmasını istemiştir⁴⁵.

Recep Paşa'nın raporuna rağmen İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Osmanlı yetkilileri tarafından gündeme alınmadı. Zaten çok yakın bir zaman sonra II. Meşrutiyet ilan edilecektir.

II. Meşrutiyet'in İlanından Sonraki Durum

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı donanması, II. Abdülhamid dönemi boyunca atıl kaldığı Haliç'ten çıkarılarak işlevsel hale getirilmeye çalışılmıştı. Ancak donanmanın her şeyden önce

⁴² BOA, MV, 98-2/ 108; BOA, Y.PRK.A, 12/ 42, 6 Mart 1316/19 Mart 1900.

⁴³ Samet Tufan, "Türk-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: Karadeniz Demiryolları Müzakereleri ve İtilafname Teşebbüsü (Nisan 1900)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, s. 299-301.

⁴⁴ Bu harita belgenin leflerinde bulunmamaktadır.

⁴⁵ BOA, Y.EE, 94/ 92, 16 Nisan 1324/29 Nisan 1908.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

kömüre ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu nedenle Bahriye Nezareti 21 Şubat 1910 tarihinde Sadarete bir yazı göndererek bu duruma dikkat çekmiştir. Bu yazıda, Ereğli limanının açık olması cihetiyle havaların kötü gittiği zamanlarda oradan kömür taşınmasının çok zorlaştığından ve birkaç yüz ton kömür alabilmek için bazen haftalarca beklenildiğinden, Bahriye Nezareti'nin Ereğli kömürlerine ödeyeceğinden daha fazla bir bedel ödeyerek İngiliz kömürü satın aldığından bahsedilmekteydi. Yazının devamında bir savaş anında donanma için İngiltere'den kömür getirilmesinin mümkün olmayacağı ve kömürün gemiler ve fabrikaların çalıştırılması için çok gerekli olduğu belirtilmiştir. Yazıda ayrıca Meşrutiyetin ilanından sonra donanmanın artık Haliç'te atıl olarak kalmayacağı da belirtilmişti.

Bu nedenlerle İzmit'te yeteri kadar kömür ambarları inşasıyla, barış zamanında İngiltere'den ve bir dekovil hattı uzatılması suretiyle Ereğli'den kömür getirilerek bu ambarlarda toplanması gerekli görülmüştür. Harp zamanında ise İzmit-Ereğli arasında böyle bir hattın mevcudu kömürün güvenle naklini de kolaylaştırmış olacaktır⁴⁶. Sadaret de Bahriye Nezareti'nin bu yazısını, gerekli incelemelerin yapılması için Ticaret ve Nafia Nezareti'ne havale etmişti⁴⁷.

Bunun üzerine Ticaret ve Nafia Nezareti İzmit-Ereğli Demiryolu hakkında incelemelerini yaparak 25 Mayıs 1910 tarihinde Sadarete bir yazı göndermişti. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin incelemeleri neticesinde adı geçen demiryolu hattının uzunluğu 250 km olduğu, arazinin ise özellikle Ereğli civarında çok bozuk bulunduğu, bu nedenle de inşa olunacak dekovil hattının her bir kilometresinin tahminen 1.000 lira kadar masrafı gerektirdiği ortaya çıkmıştı. Nezaret ayrıca zaten Adapazarı şubesinin Düzce'ye uzatılmasının Nezaretin programı dâhilinde olduğunu, bu nedenle de adı geçen dekovil hattı yerine Adapazarı şube hattının Düzce'ye kadar uzatılması ve oradan Ereğli'ye bir şube inşasının daha uygun olacağını özellikle belirtmişti⁴⁸.

Ticaret ve Nafia Nezareti'nin incelemeleri, İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu projesine ayrı bir yön vermişti. Sadaret 25 Mayıs tarihli Ticaret ve Nafia Nezareti'nin yazısına 28 Mayıs'ta cevap vererek, Adapazarı-Düzce demiryolu şubesinin şu andaki hukukî durumunun ve Düzce'den Ereğli'ye inşa olunacak hattın mevcut mukavelelere göre ne suretle yapılacağı ve her iki hattın uzunluğu ile ehemmiyet derecelerinin araştırılmasını istemişti⁴⁹. Böylece Ticaret ve Nafia Nezareti İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu hakkında daha ayrıntılı inceleme yapmaya başladı.

Ticaret ve Nafia Nezareti'nin incelemeleri, 30 Haziran 1910 tarihinde bir rapor halinde Sadarete sunulmuştu. Bu incelemeler sonucunda Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından yapılan Eskişehir-Konya Demiryolu Hattı'nın 15 Şubat 1893 tarihli mukavelenamesinin 36. Maddesinde Adapazarı-Ereğli Demiryolu hattı ile ilgili bilgilere ulaşılmıştı. Daha önce bahsedilen bu maddeye göre imtiyaz sahibi, Osmanlı hükümeti tarafından arzu buyurulduğu tarihten itibaren 6 ay zarfında Adapazarı'ndan başlayarak Hendek - Üsküp- Düzce'den geçerek Ereğli'ye kadar uzatılmak üzere bir hattın keşif çalışmalarının yapılmasını taahhüt etmekteydi. Bu mukavelenamenin dışında Ticaret ve Nafia Nezareti, araştırmalarında Adapazarı-Ereğli hattı ile ilgili 10 Ekim 1898 tarihli başka bir mukaveleyi de ortaya çıkarmıştı. Bu maddeye göre de demiryolu hattının Adapazarı'ndan Bolu civarına kadar uzatılması durumunda, bu hattın imtiyazı için Anadolu Demiryolu Şirketi'nin öncelik hakkına sahip olması yer almaktaydı.

Ticaret ve Nafia Nezareti, yaptığı incelemelerde Adapazarı-Düzce-Ereğli Demiryolu hattı ile ilgili teknik bilgilere de ulaşmıştır. Bu bilgiler şu şekildedir: Adapazarı-Düzce hattının 75, Düzce-Ereğli hattının ise 175 kilometre olmak üzere, toplam 250 kilometre kadar olacağı tahmin edilmektedir. Adapazarı-Düzce hattı, Nezaretçe birinci derecede mühim hatlardan sayılan Adapazarı-Düzce-Safranbolu-Kastamonu-Amasya hattının bir kısmını teşkil etmektedir. Arazi Ereğli civarında gayet arızalı olduğundan hattın her bir kilometresinin 10.000 liraya mal olacağı⁵⁰ tahmin olunmaktadır.

Ticaret ve Nafia Nezareti'nin raporuna göre, gerek Ereğli şubesinin yapılması ve gerek ileride Kastamonu'ya uzatılması düşünülen demiryolu güzergâhı hakkında kati keşifler yaptırılacağından, bu keşifler neticesinde inşa masrafları ile Ereğli şubesinin aslı hattan ayrılacağı noktanın tayini de gerçekleşmiş olacaktır⁵¹.

Ticaret ve Nafia Nezareti'nin Adapazarı-Düzce-Ereğli Demiryolu hattı ile ilgili incelemelerini içeren

⁴⁶ BOA, BEO, 3753/ 281415, lef: 2, 8 Şubat 1325/21 Şubat 1910.

⁴⁷ BOA, BEO, 3753/ 281415, lef: 1, 9 Mayıs 1326/22 Mayıs 1910.

⁴⁸ BOA, BEO, 3757/ 281738, lef: 2, 12 Mayıs 1326/25 Mayıs 1910.

⁴⁹ BOA, BEO, 3757/ 281738, lef: 1, 15 Mayıs 1326/28 Mayıs 1910.

⁵⁰ Ticaret ve Nafia Nezareti'nden 25 Mayıs tarihli tezkerede yukarıda da belirtildiği üzere bu meblağ 1.000 lira olarak tahmin olunmaktaydı.

⁵¹ BAO, BEO, 3778/ 283309 lef: 2, 17 Haziran 1326/30 Haziran 1910.

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

ve Sadarete sunulan tezkerede artık açıkça Bahriye Nezaretince lüzum gösterilen dekovil hattı yerine Adapazarı hattının Düzce'ye kadar normal uzatılması ve oradan Ereğli'ye bir şubeye inşasının daha uygun olacağı düşüncesi işlenmekteydi.

Sadaret bu tezkereyi, üzerinde görüşülüp bir karara varılması amacıyla Meclis-i Vükelâ'ya havale etmişti. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin tezkeresi Meclis-i Vükelâ'nın 8 Temmuz 1910 tarihli toplantısında ele alındı. Toplantıda öncelikle tezkerenin tamamının en ince ayrıntısına kadar okunduğu görülmektedir. Toplantı sonunda, Adapazarı-Düzce Şubesinin inşasındaki öneme binaen, bu hattın gelecek sene yapılabilmesi için şirket ile müzakerelere girişilmesine karar verilmişti⁵².

Meclis-i Vükelâ 17 Kasım 1910 tarihinde ise Anadolu ve Rumeli'de inşası düşünülen demiryollarının hangilerinin dar hangilerinin geniş olarak yapılması gerektiği gündemiyle toplanmıştı. Toplantıda mukaveleleri gereği geniş olması lazım gelen Bağdat demiryolları gibi hatların geniş olmasına karar verilirken, Adapazarı-Bolu hatları gibi Ankara, Sivas, Erzincan, Erzurum ve Samsun, Sivas hatları da dar yapılmasına karar verilmişti. Bu hatların dar olarak yapılmasının nedeni, yalnızca daha az masraflı olmasıydı⁵³. 8 Temmuz 1910 tarihli Meclis-i Vükelâ' toplantısında alınan kararda Adapazarı-Bolu demiryolu hattının geniş olarak yapılmasına karar verilirken, 17 Kasım 1910 tarihindeki toplantıda ise dar olarak yapılmasına karar verilmişti.

7 Mart 1911 tarihinde Sadaret, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Adapazarı-Bolu demiryolu hakkında bilgi talep etmişti. Ticaret ve Nafia Nezareti de 6 Mart 1327/19 Mart 1911 tarihinde Sadarete şu bilgileri içeren cevabını iletmışti: Adapazarı hattının Bolu'ya kadar uzatılması ve ilerleyen zamanlarda Samsun-Sivas hattına münasip bir mevkiiden bağlanması ile alakalı keşif çalışmaları yapılmış, hatta daha sonra bu çalışmalar neticesinde harita bile hazırlanmıştı. Anadolu Demiryolu Şirketi'nin bu hattın inşası hususunda en fazla alakadar olan şirket olması nedeniyle, bu şirketle bu hattın inşası için müzakerelere girişilmesi gereklidir. Bu müzakerelerin de kısa zamanda olumlu bir şekilde neticeleneceği beklenmektedir⁵⁴. Nezaretin bu cevabından Adapazarı-Bolu demiryolu çalışmalarının keşif çalışmalarına başlanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Adapazarı-Bolu Demiryolu çalışmalarının yeniden başlaması yerel makamları önce heyecanlandırmıştı. Ancak bu çalışmaların sadece keşifle sınırlı kalması yerel makamları bu kez telaşlandırmıştı. Bolu Müftüsü Mehmet Emin, Nakibü'l-eşraf Kaymakamı Ahmet Süreyya, Belediye Reisi Mustafa, Ermeni Reis-i Ruhanişi Papas Nekis, Muteberandan Kürdyan Agop, Eşraftan Şükrü, Eşraftan Ragıp ve Eşraftan Mehmet imzasıyla Bolu Mebuslarına bir telgraf gönderilmişti.

Bolu ileri gelenleri, telgrafın başında Samsun-Sivas hattına bağlanmak üzere Adapazarı-Bolu demiryolu hattının hükümetçe kabul olunarak Bolu'ya kadar olan birinci kısmının keşif çalışmalarının yaptırıldığını ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Meclis-i Mebusan'da inşaata başlanılmasının da an meselesi olduğunu söylediğini işittiklerini, ancak şimdiye kadar herhangi bir icraata girişilmediğini ifade etmişlerdir. Telgrafta ayrıca bölgenin iklimi nedeniyle şahane ormanları ve çeşitli madenleri bulunsa da vasıtaların eksikliğinden dolayı bunlardan yeterince faydalanılmadığından ve bölge insanının ellerinde bulunan hayvanlar ile çeşitli hububatın karlı mevsimlerde yollardan dolayı sevk edilemediğinden bahsedilmiştir. Bunların dışında, yol eksikliği yüzünden bölgede askeri sevkiyat dahi yapılamadığını söyleyen Bolu ileri gelenleri, acilen bu inşaatın tamamlanmasını ve milletin her ferdinin bu imkândan yararlanmasını istemişlerdir⁵⁵.

Bolu Mebusları Mehmed Habip, Abdülvehap, Şerafeddin ve Mustafa Zeki Beyler de Bolu ileri gelenlerinin bu telgraf ve istidasını 4 Mart 1911 tarihinde Sadarete iletmışlerdi. Mebuslar Sadarettin Bolu halkına tatmin edici bir cevap verilmesini istirham ederlerken, bu hattın bir an önce yapılması için de Ticaret ve Nafia Nezareti'ne emir verilmesini talep etmişlerdi⁵⁶.

Bolu ileri gelenlerinin dışında bu kez Bolu Mutasarrıfı Kani Bey, 18 Mart 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne demiryolu ile ilgili bir telgraf göndermişti. Kani Bey bu telgrafta Düzce-Bolu demiryolu projesinin 7 ay evvel Ticaret ve Nafia Nezareti'nden gönderilen fennî heyetin yaptığı incelemeler üzerine hazırlandığını belirttiğinden sonra, bu projenin hangi aşamada kaldığını sorgulamaktaydı.

Kani Bey, telgrafın devamında, bu demiryolu hattının inşasının livanın ekonomik durumuna olumlu bir katkı sağlayacağını ve kaynakların işletilmesi suretiyle ahali ve devlet hazinesinin pek az bir

⁵² BOA, MV, 141/ 111, 25 Haziran 1326/8 Temmuz 1910.

⁵³ BOA, MV, 146/ 24, 4 Teşrinisani 1326/17 Kasım 1910.

⁵⁴ BOA, BEO, 3900/ 292441, lef: 3, 6 Mart 1327/19 Mart 1911.

⁵⁵ BOA, BEO, 3900/ 292441, lef:4-1/2, 13 Şubat 1326/26 Şubat 1911.

⁵⁶ BOA, BEO, 3900/ 292441, lef:4-4/3, 19 Şubat 1326/4 Mart 1911.

⁵⁷ BOA, DH.İD, 4-1/ 22, lef: 8, 5 Mart 1327/18 Mart 1911.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

zamanda pek büyük istifadeler temin edeceğini belirtmiştir. Kani Bey'e göre ayrıca bu hat livada genel refahı arttıracak, dolayısıyla işsizliğin ve yoksulluğun sebep olduğu ahlaki tahribat da ortadan kalkmış olacaktı. Bolu Mutasarrıfı son olarak bu demiryolu hattının yapılması idari işleri ve askerî sevkiyatı da kolaylaştıracağını söyledikten sonra, Adapazarı-Bolu hattının inşasının süratle tamamlanmasını istirham etmiştir⁵⁷.

Dâhiliye Nezareti bu telgrafi Ticaret ve Nafia Nezareti'ne iletmisti⁵⁸. Dâhiliye Nezareti, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden gelen cevaba göre⁵⁹ Bolu Mutasarrıflığı'na 8 Mayıs 1911 tarihinde bir telgraf göndermişti. Buna göre Nezaret, Adapazarı-Bolu hattının keşif çalışmalarının kısmen yapıldığını ve ayrıca Anadolu Demiryolu Şirketi'yle yapılan mukavelenamenin Bab-ı Ali'ye takdim olunduğu bildirmişti⁶⁰.

Bolu Mutasarrıfı Kani Bey'in telgrafi üzerine vukua gelen yazışmalardan Adapazarı-Düzce-Bolu Demiryolu'nun durumu hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buna göre Ağustos-Eylül 1910 aylarında Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından bölgeye fennî heyet gönderilmiş ve heyetçe keşif çalışmaları da yapılmıştı. Bunun dışında bu heyet Düzce-Bolu arasının da projesini hazırlamıştı. Ayrıca bu hattın inşası için Anadolu Demiryolu Şirketi'yle hazırlanan mukavelename de Osmanlı hükümeti tarafından onaylanmak üzereydi.

Bolu Mutasarrıfı Kani Bey, Dâhiliye Nezareti'ne 16 Mayıs 1911 tarihinde bir telgraf daha göndermişti. Bu telgrafında Kani Bey, Adapazarı-Bolu Demiryolu hattının mukavelenamesinin imza edilmek suretiyle tasdik edilmesi için Meclis-i Mebusan'a verildiği haberinin alındığını, ancak henüz bir netice alınmadığının da gelen haberlerden anlaşıldığını belirtmiş, bu havali halkının mezkûr hatta ait işlerin neticelenmesini sabırsızlıkla beklediğini, dolayısıyla Meclis-i Mebusan'ın bu içtîmaie devresi sona ermesizin mukavelenamenin tasdik edilmesini talep etmişti⁶¹. Dâhiliye Nezareti de bu başvuru üzerine durumu Ticaret ve Nafia Nezareti'nden sormuştu. Ticaret ve Nafia Nezaretinden gelen cevapta, Adapazarı-Bolu Demiryolu hattının inşası ve işletilmesi hakkında Osmanlı hükümeti ile Anadolu Demiryolu Şirketi arasında kararlaştırılan şartları havi mukavelename layihasının Babıali'de tetkik edilmekte olduğu bildiriliyordu⁶². Yani yine tatmin edici cevaplar gelmemekteydi. Dâhiliye Nezareti bu kez durumu Sadarete ileterek Adapazarı-Bolu Demiryolu hattı inşası ile alakalı muamelelerin bir an evvel neticelendirilmesini istirham etmişti⁶³. Zira Dâhiliye Nezareti'nin elinden başka bir şey gelmemekteydi.

Adapazarı-Düzce-Bolu Demiryolu güzergâh keşif çalışmalarının başlaması civardaki kazalardan Mudurnu kazasının mahalli idarecilerini harekete geçirmişti. Mudurnu kazası Belediye ve Ticaret Odası Reisleri Sadarete bir telgraf çekerek Adapazarı-Bolu hattının Düzce yerine Mudurnu'dan geçmesini talep etmişlerdi. Sadaret de meseleyi araştırması için Ticaret ve Nafia Nezareti'ne havale etmişti. Meseleyi inceleyen Ticaret ve Nafia Nezaretine göre, hattın Mudurnu'dan geçmesi bu kaza ve civarın refahının artmasını sağlayabilirdi. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için hattın önce 1.300 metre yüksekliğe çıkması ve daha sonra Bolu'ya inmesi gerekcekti. Bu ise oldukça büyük bir zorluğa neden olacaktı. Hâlbuki Düzce yolu üzerindeki yükseklik 900 metre civarındaydı. Ticaret ve Nafia Nezareti bu nedenle hattın Mudurnu'dan değil, Düzce'den geçmesini daha münasip görmüştür⁶⁴. Bu yazışmalardan, hattın güzergâhı konusunda kazalardan gelen taleplerin, devletin en yetkili mercileri tarafından değerlendirildiği ve bu taleplere teknik detayları havi ikna edici cevaplar verildiği görülmektedir.

Bu arada hat ile alakalı somut bir gelişme oldu. Sadaretin isteği doğrultusunda⁶⁵ Ticaret ve Nafia Nezareti Encümeni "Bolu Hattının Temdidi Hakkında Madde-i Kanuniye Üzerine Nafia Encümeni Mazbatası" adı altında bir mazbata hazırladı ve bu mazbata onaylanması için Meclis-i Mebusan'a gönderildi. 2 Haziran 1911 tarihinde Meclis'te okunan bu mazbata şu şekildedir:

"Bolu Hattının Temdidi Hakkında Madde-i Kanuniye Üzerine Nafia Encümeni Mazbatası
Riyaset-i Celileye

Anadolu Demiryolunun Adapazarı'ndan Bolu'ya ve Bolu'dan ileriye doğru takriben 60 kilometre mesafeye kadar temdidiyle inşa ve işletilmesi ve Haydarpaşa-Pendik Hattının çifte hatta tahvil olunması hakkında Anadolu Şimendifer Kumpanyasıyleaktedilen mukavele ve evrak-ı müteferriasi

⁵⁸ BOA, DH.İD, 4-1/ 22, lef: 5, 13 Mart 1327/26 Mart 1911.

⁵⁹ BOA, DH.İD, 4-1/ 22, lef: 6, 24 Nisan 1327/7 Mayıs 1911.

⁶⁰ BOA, DH.İD, 4-1/ 22, lef: 2, 25 Nisan 1327/8 Mayıs 1911.

⁶¹ BOA, DH.İD, 4-1/ 26, lef: 2, 3 Mayıs 1327/16 Mayıs 1911.

⁶² BOA, DH.İD, 4-1/ 26, lef: 3, 11 Mayıs 1327/24 Mayıs 1911.

⁶³ BOA, DH.İD, 4-1/26, lef: 1, 12 Mayıs 1327/25 Mayıs 1911.

⁶⁴ BOA, DH.İD, 4-1/20, lef: 4, 19 Nisan 1327/2 Mayıs 1911.

⁶⁵ BOA, BEO, 3900/ 292441, lef: 1, 18 Mayıs 1327/31 Mayıs 1911.

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

Encümenimizce mütalaa ve tetkik olundu.

Mukavelename ve evrak-ı müteferrihanın tetkikinden ve bu bapta mütalaasına müracaat olunan Nafia Nezareti Müsteşarı Hulusi Beyin beyanatından müsteban olduğu veçhile, takriben 135 kilometreden ibaret olan Adapazarı-Bolu Hattı ile müntehası henüz tayin edilmeyen ve takriben 60 kilometreye baliğ olan Bolu ve ilerisi Hattı kilometre başına 15 bin Frank teminat akçesiyle inşa edilecektir. Buna mukabil Hükümet-i Seniyye, bu hatta Arifiye ile Adapazarı arasında eylevm mevcut olup, 16 bin Frank varidat temin eden 7 kilometrelik Hattı ilave ettiği gibi, Haydarpaşa- Pendik arasında dahi bir çift Hat inşa ettirmeye muvaffak olmuştur. Mukavelename-i mezkur ahkâm ve şeraiti, Encümenimizce bilvücut muvafık görülmüş olmakla, kabulü ve müstacelen Heyet-i Umumiyyeye arzı ekseriyetlekarargir olmuştur.

19 Mayıs, Sene 1327”

Aynı gün bu konu ile ilgili bir kanun layihası da hazırlanmıştı. Bu layiha şu şekildedir:

“Layihai Kanuniyye

MADDE 1. — Anadolu Demiryolunun Adapazarı’ndan Bolu’ya ve Bolu’dan ileriye doğru takriben 60 kilometre mesafeye kadar temdidıyla inşa ve işlettilmesi ve Haydarpaşa-Pendik Hattının çift Hat tahvil olunması için işbu kanuna merbut mukavele-i munzammeninakt ve teatisine Ticaret ve Nafia Nezareti mezundur.

MADDE 2. — Mezkur mukavele-i munzammenin tatbik ve icrası ahkâmına Maliye ve Ticaret ve Nafia Nazırları memurdur.

Sadrazam ve Ticaret ve Nafia Nazırı Vekili İbrahim Hakkı / Maliye Nazırı Cavit”

Meclis-i Mebusan’daki müzakereler neticesinde “Layihai Kanuniyye”nin hükümete havale edilmesine karar verildi⁶⁶. Ancak önce Trablusgarp Savaşı’nın daha sonra da Balkan savaşlarının meydana gelmesi diğer projelerde olduğu gibi Adapazarı-Düzce-Bolu-Ereğli demiryolu projesinin de bir süreliğine rafa kalkmasına neden olmuştu.

I. Dünya Savaşı Dönemi

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na fiili olarak 2 Kasım 1914’de Rusya’nın saldırısı üzerine girdi. Rusya savaşa girer girmez Osmanlı donanması ve diğer kurumların en önemli enerji yakıtı olan Ereğli kömür madenlerini abluka altına almış ve buradan kömür nakli yapan gemileri batırmaya başlamıştı. Hatta Ruslar Ereğli limanı ve kömür havzasını bile bombalamaktaydılar⁶⁷. İşte bu noktada Ereğli’den Adapazarı-İzmit’e bir demiryolu hattının önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Enver Paşa, geçici bir çözüm olarak Ereğli kömürlerinin İzmit’e nakli için karadan bir menzil hattı oluşturulmasını emretti. Buna göre Ereğli’den Akçaşehir’e (Akçakoca) kadar denizden ve Akçaşehir’den Düzce-Hendek üzerinden Adapazarı’na kadar karadan bir menzil oluşturularak kömür nakledilecekti. İş tanzim etmek üzere Ereğli-Adapazarı menzil hattı için bir hat kumandanı dahi gönderilmişti. Enver Paşa, İzmit ve Bolu Mutasarrıflıklarına 30 Haziran 1915 tarihinde bir telgraf göndererek bu hat kumandanına yardım edilmesini emretmiştir⁶⁸.

Ancak bu menzil hattının özellikle Ereğli-Akçaşehir’e kadar olan kısmının arasına Bolu Mutasarrıfı’nın itirazı vardı. Bu duruma dikkat çekmek isteyen Bolu Mutasarrıfı 27 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti’ne bir yazı göndermiştir. Mutasarrıf yazısında yapımı düşünülen bu menzil hattının mahzurları üzerinde durmuş, ilk önce Akçaşehir’in eksiklerini ortaya koymuştur. Ona göre; yaz kış fırtınası eksik olmayan Karadeniz sahilinin en açık bir noktasında bulunduğundan, Akçaşehir’in kömür deposu olarak kullanılması oldukça yanlış bir tercihti. Mutasarrıf daha önce bazı esnaf ve tüccar tarafından birkaç kere Akçaşehir’de iskele inşasına teşebbüs edildiği halde bu işin başarısız kaldığını da eklemiştir.

Mutasarrıfa göre Akçaşehir’in diğer bir mahzurlu yanı ise daima Rus donanmasının tehdidi altında olmasıdır. Mutasarrıf örnek olarak, Ereğli-Akçaşehir arası Rus donanması tarafından abluka altına alındığından, 25 Temmuz günü Ereğli’den-Akçaşehir’e gelmekte olan kömür yüklü 11 kayıktan 10’unun Ruslar tarafından batırıldığını, yalnızca tek bir kayığın Akşehir’e ulaşabildiğini dile

⁶⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 7, İçtima Senesi: 3, s. 520-521, 542.

⁶⁷ Rusların kömür taşıyan Türk gemilerine ve Ereğli kömür havzasına saldırılarının ayrıntıları için bkz: Tak, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri*, s. 114-120.

⁶⁸ BOA, DH.ŞFR, 54/ 241, 17 Haziran 1331/30 Haziran 1915.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

getirmiştir. Mutasarrıf bu konuda en son şu sözleri söylemiştir: Fırtınalı günlerde havanın, diğer sakin günlerde ise Rusların saldırılarına maruz kalınan bir yerde iskele yapmak, emeği heder etmekten başka bir şey değildir.

Mutasarrıf, Ereğli-Akçaşehir menzil hattının ve özellikle de Akçaşehir'in depo ve iskele olarak kullanılmasının mahzurlarını anlattıktan sonra alternatif olarak diğer bir yolu işaret etmiştir. O da Zonguldak-Devrek yoludur. Mutasarrıf, bölgede en çok kömür çıkan sahanın Ereğli'den ziyade Zonguldak olduğunu belirttiikten sonra, Ereğli-Akçaşehir ve Düzce yoluna oranla daha uzun olmasına rağmen Zonguldak-Devrek-Bolu-Düzce yolunun menzil olarak kullanılmasını tavsiye etmiştir. Mutasarrıf ayrıca bir süredir bu güzergâh üzerinde yol yapımı için çalışmaları başlattığını ve Akçaşehir-Düzce arasında istihdam edilecek amele taburunun da buraya gönderilmesi durumunda bu yolun kısa zamanda bitebileceğini ifade etmiştir⁶⁹.

Yukarıda belirtilen menzil hattı Ereğli kömürlerinin İzmit'e nakli için geçici bir çözümdü. Asıl kalıcı çözüm Ereğli-Adapazarı arasında bir demiryolunun inşa edilmesiydi. I. Dünya Savaşı sırasında bu demiryolu hattının tekrar gündeme gelmesi 1917 yılı başlarında Harbiye Nezareti'nin girişimleriyle olmuştur.

Harbiye Nezareti, 11 Şubat 1917 tarihinde⁷⁰ Sadarete gönderdiği yazıda askeriye açısından Adapazarı-Bolu demiryolu hattının inşasının gerekliliğini ifade ettikten sonra adı geçen hatta ait mukavelename hükümleri ile alakalı Nafia Nezareti'nin görüşlerini bildirmesini istemişti. Nafia Nezareti de gerekli incelemeleri yaptıktan sonra konu hakkındaki görüşlerini 22 Mart'ta Sadarete bildirmişti. Buna göre, I. Dünya Savaşı hali şirketlerin demiryolu inşa edebilmelerine engel olduğundan, Adapazarı-Bolu hattının inşaatına başlanması, mukaveleye göre savaş sonuna ertelenmişti.

Nafia Nezareti'nin incelemelerine göre Adapazarı-Bolu hattının inşası ve işletilmesi imtiyazını elinde tutan Anadolu Demiryolu Şirketi'nin bu hattın inşası taahhüdünden feragat ettiğine dair hiçbir beyanı bulunmamıştır. Bilakis, Anadolu Demiryolu Şirketi bu hat ile bağlı olarak mukavelede yer alan Haydarpaşa-Pendik çifte hattının inşası çalışmalarına başlamıştı.

Nafia Nezareti'ne göre Adapazarı-Bolu hattının inşası için iki şık bulunmaktaydı. Birincisi, Anadolu Demiryolları Şirketi'nin yapacağı Bağdat hattının Toros, Amanos, Resulayn ve Nusaybin kısımlarının inşaatı sırasında ihtiyarî olarak Adapazarı-Bolu hattının da bu şirkete yaptırılmasıdır. İkincisi, Adapazarı-Bolu Demiryolu hattının askeriye tarafından yapılması ve savaş sonrasında masrafların takdir olunacak bedel mukabilinde şirkete devrolunmasıdır. Nafia Nezareti ayrıca bu iki durumdan birisinin Meclis-i Vükelâ'ca karara bağlanmasını da istemiştir⁷¹.

Nafia Nezareti'nin 22 Mart tarihli tezkeresi Meclis-i Vükelâ'da 4 Nisan 1917 tarihinde görüşüldü. Adapazarı-Bolu Demiryolu hattı için Nezaretin önerdiği iki şık da masaya yatırıldı. Ancak Meclis-i Vükelâ bu konuda bir karar vermeden önce inşaatın Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından ne gibi şartlar ile gerçekleştirileceğinin belirlenmesi için şirketin müdürü ile müzakere edilmesi ve neticesinin bildirilmesini istemiştir⁷².

Osmanlı bürokrasisi, Anadolu Demiryolu Şirketi üzerinden Adapazarı-Bolu, oradan da Ereğli'ye uzanacak demiryolu yapılması için uğraşadursun, bu hat için bu kez Avusturya Macaristan hükümeti askerî murahhasları tarafından bir teklif yapılmıştı. Avusturya Macaristanlı yetkililer Osmanlı hükümetine Adapazarı-Zonguldak arasında dar bir hattın yapılması için bir teklifte bulunmuşlardı. Bu hattın inşa edilmesinin nedeni ise Ereğli kömür madenlerinden daha fazla faydalanılmasıdır. Bu durum yine aynı gün 4 Nisan 1917 Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildi. Meclis-i Vükelâ ise bu hattın masraflarının Avusturya Macaristan hükümetine ait olması, savaştan sonra da devlet tarafından satın alınması hususlarını kabul ediyorlarsa inşaya talip oldukları takdirde ihale olunabileceği kararına varmıştır⁷³.

Meclis-i Vükelâ'da 4 Nisan 1917 tarihinde Anadolu Demiryolu Şirketi hakkında alınan kararı Sadaret, 9 Nisan'da Nafia Nezareti'ne bildirdi. Bunun üzerine Nafia Nezareti, Anadolu Demiryolu Şirketi'nin müdürünü makamına çağırdı. Yapılan görüşmede Maliye Nazırı da hazır bulundu. Müzakereler sonucunda Şirketin müdürü, inşaatı derhal başlarsa 1917 yılı sonuna kadar hattın Düzce'ye kadarki kısmının tamamlanmasının mümkün olabileceğini dile getirmişti. Ancak önlerinde büyük

⁶⁹ BOA, DH.İ.UM, 89-2/ 1-26, lef: 5, 14 Temmuz 1331/37 Temmuz 1915.

⁷⁰ BOA, BEO, 4464/ 334795, lef: 1, 17 Nisan 1333/1917.

⁷¹ BOA, BEO, 4463/ 334695, lef: 2, 22 Mart 1333/1917.

⁷² BOA, MV, 207/ 77, 4 Nisan 1333/1917.

⁷³ BOA, MV, 207/ 76, 4 Nisan 1333/1917.

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

bir sorun vardı: işgücü. Anadolu Demiryolu Şirketi'nin müdürü savaş durumu nedeniyle hattın inşası için gerekli işçilerin şirketçe temin edilmesinin şu an için mümkün olmadığını belirtmişti. Müdür, ihtiyaçları olan iş gücünü amele taburlarından ve harp esirlerinden an az 10.000 kişinin emrine verilerek sağlanabileceğini belirtmiş ve bu mesele çözüldükten sonra işin maddi yönü hakkında tekliflerde bulunacağını söylemiştir.

Nafia Nazırı, 15 Nisan 1917 tarihinde Sadarete gönderdiği yazıda Şirket müdürü ve Maliye Nazırının da hazır bulunduğu toplantıda müzakere edilen konuları aktardıktan sonra, ilk önce amele taburlarından veya harp esirlerinden 10.000 kişinin şirketin emrine verilip verilemeyeceğinin öğrenilmesini istemişti⁷⁴. Sadaret de bu durumu bir gün sonra Harbiye Nezareti'ne iletmişti⁷⁵.

Harbiye Nezareti'nden bu yazıya ne yönde cevap verildiğine dair Osmanlı Arşivleri'nde herhangi bir belgeye ulaşamadık. Ancak Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından 21 Ekim 1917 tarihinde Sadarete gönderilen bir yazı Anadolu Demiryolu Şirketi ile iplerin koptuğunu göstermekteydi. Çünkü bu yazıda Enver Paşa, Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Adapazarı-Bolu demiryolu hattı üzerindeki belirsizliklerden ve zorluk çıkarmalarından dolayı bu hattın mukavelenamesinin feshedilmesini edilmesini talep etmişti. Paşa ayrıca bu hattın Uzunköprü-Ankara askeri demiryolu gibi Hicaz ve Askeri Demiryollar ve Limanlar Müdüriyeti'ne verilmesini işaret etmiştir⁷⁶. Böylece İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu'nun inşası için 1890'lı yıllardan beri süregelen Anadolu Demiryolu Şirketi'nin çalışmalarının sonuna gelmişti.

1917 yılı başlarında yeniden alevlenen Adapazarı-Bolu-Ereğli demiryolu projesinde yine tam bir neticeye varılamamıştı. Ancak 1917 sonlarında, özellikle Bolşeviklerin Kasım 1917'de iktidarı ele geçirmelerinden sonra barış söylemlerinin artması ile beraber Rusya ile Müttefik devletler yarı ateşkes sürecine girdiğinden, Ereğli'den kömür taşıyan vapurlara saldırılar daha da azalmıştı. Bu nedenle 1918 yılı boyunca bu hattın inşası yine Osmanlı devlet adamlarının gündemine gelmeyecekti.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde sanayinin gelişmesiyle birlikte Ereğli kömür madenlerinin önemi artmaya başlamıştır. 1841 yılında Ereğli Kömür Madeni Şirketi'nin kurulması ile havzadan kömür daha modern yöntemlerle çıkarılmaya başlanmıştır. Kısa zamanda havzadan çıkarılan kömürün miktarında önemli artışlar olmuştur. Ereğli'den kömür büyük bir çoğunlukla deniz yolu ile nakledilmekteydi. Bunun için Ereğli ve Zonguldak limanları genişletildi. Ancak deniz yolu ile yapılan nakliyat yeterli gelmemeye başladı. Ayrıca savaş zamanlarında bu yol güvenli değildi. Nitekim 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Rusların Ereğli kömür havzasını abluka altına almaları ve kömür taşıyan gemileri batırmaları Türk yetkililerini farklı arayışlara yöneltmiştir. Bu suretle Osmanlı - Rus Savaşı'nın akabinde Ereğli kömür madenine İzmit-Adapazarı'ndan bir demiryolu yapımı Osmanlı devlet erkânının gündemine girmiştir.

Aslında bu konuda Ereğli'den değil fakat Bolu'da yeni keşfedilen kömür madenlerinden İzmit'e ilk demiryolu projesi 1878 yılında General Lecocq tarafından dile getirilmiş, ancak bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır. General Lecocq'un bu teklifi Osmanlı yetkilileri tarafından kabul görmese de, 1885 yılında bu kez en yetkili kişi II. Abdülhamid İzmit-Ereğli arasında bir demiryolu yapımı çalışmalarının başlatılması yolunda bir irade yayınlamıştı. Bunun üzerine bir keşif heyeti teşekkül edilmiş ve bu heyet çalışmalarının sonucunda detaylı bir rapor hazırlamışlardı. Heyet üç farklı güzergâh tespit etmiş ve bunlardan özellikle İzmit-Adapazarı-Hendek-Düzce-Ereğli hattı üzerinde durmuştur. Bu sırada Bolu mutasarrıfı da müstakil olarak Ereğli'ye demiryolu inşası için bir rapor hazırlamıştı. Bu raporun, heyetin raporuna göre daha detaylı ve sistemli olması gözlerden kaçmamaktadır. Mutasarrıf ise raporunda iki güzergâh belirlemesine rağmen, İzmit-Sapanca-Mudurnu-Bolu-Devrek-Zonguldak hattının inşasını tavsiye etmiştir. Ayrıca bu rapor Osmanlı devlet sistemi dâhilindeki mülkî idarecilerin ne kadar donanımlı olduklarını da ortaya koymaktadır.

1885-1886 yıllarındaki bu çalışmaların da sonuçsuz kaldığı görülmektedir. 1890 yılında bu kez Osmanlı Devleti Fenerler Müdürü Mösyö Bernard Camille Collas ve Üsküdar Mutasarrıfı Bahri Paşa, Bolu ve Ereğli'ye kadar bir demiryolu inşası için Osmanlı hükümetine imtiyaz teklifinde bulundular. Ancak bu teklif Osmanlı yetkilileri tarafından kabul edilmedi.

II. Abdülhamid, İzmit-Adapazarı-Ereğli demiryolu hattının Alman sermayeli Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından yapımı için yeniden bir irade yayınlamıştı. Şirketin temsilcileriyle yapılan müzakereler sonuç

⁷⁴ BOA, BEO, 4464/ 334795, lef: 2, 15 Nisan 1333/1917.

⁷⁵ BOA, BEO, 4464/ 334795, lef: 1, 16 Nisan 1333/1917.

⁷⁶ BOA, BEO, 4464/ 334795, lef: 3, 21 Teşrinievvel 1333/Ekim 1917.

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

vermiş ve bu hattın yapımı Eskişehir-Konya Demiryolu hattının 15 Şubat 1893 tarihli mukavelenamesine girmişti. Ancak 1900'lü yıllara gelindiğinde sadece ön keşif çalışmalarının bir kısmı tamamlanabilmişti.

Bu arada 1899 yılında Anadolu Demiryolları Şirketi'ne Bağdat Demiryolları imtiyazının da verilmesi işin içine Rusya'nın da girmesine neden oldu. Ruslar Karadeniz kıyılarından iç taraflara doğru yapılacak demiryollarının yapımında kendilerine öncelik verilmesini ve Türklerin Karadeniz kıyılarında kendi başlarına demiryolu yapmalarını talep etmekteydiler. Türk tarafı bu isteklere boyun eğmek zorunda kaldı. Adapazarı-Ereğli hattı görünürde Rusların talepleri arasına girmese de bu tarihten sonra bu hattın yapımı konusunda bir ilerleme elde edilmediği görülmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, özellikle donanmanın yeniden işlevsel hale gelmesi üzerine kömür ihtiyacına binaen Adapazarı-Ereğli demiryolu yapımı yeniden gündeme gelmişti. Osmanlı devlet erkânı Anadolu Demiryolu Şirketi'ne bu hattın yapımı konusunda yeniden baskı yapmaya başladı. Ayrıca Bolu mutasarrıflığı, Bolu eşrafı gibi yerel makamlar birçok kereler Osmanlı yetkililerine bu hattın yapımı için başvurularda bulundular. Osmanlı hükümetinin, yerel makamların bu taleplerini ciddiye alarak detaylı bilgiler vermesi ise takdire şayan bir durumdur. Ancak bu istemlere rağmen yine hattın yapımı için somut adımlar atılamamıştı.

I. Dünya Savaşı sırasında Rusların Ereğli kömür madenlerini yine abluka altına almaları ve kömür nakliyatı yapan gemileri batırmaya başlaması, İzmit-Adapazarı-Ereğli demiryolu hattının ne kadar önemli olduğunu Osmanlı yetkililerine bir kez daha hatırlatmıştı. Bu nedenle son kez bu hattın yapımı tekrar gündeme gelmiş, ancak hükümetin ısrarına rağmen savaş ortamı nedeniyle Anadolu Demiryolu Şirketi bu hattın yapımının mümkün olamayacağını açıklamıştı. Enver Paşa'nın direktifiyle de bu şirket ile bu hattın yapımı konusunda imzalanan mukavelenamenin feshedilmesi noktasına gelinmiştir. Ayrıca, ülkesinde patlak veren 1917 İhtilalleri neticesinde Rusya'nın savaştan çekilerek, Ereğli'den yapılan kömür nakliyatı üzerindeki baskısını sonlandırması da bu demiryolu hattının öneminin azalmasına neden olmuştur.

Bu suretle Ereğli kömür havzasından daha kolay ve güvenilir bir şekilde kömür nakliyatını sağlamak üzere gündeme gelen İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu projesi, Osmanlı tarihinde gerçekleştirilemeyen projeler arasındaki yerini almıştır.

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Bab- Âli Evrak Odası (BEO)
- Dahiliye Nezareti İdare (DH.İD)
- Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM)
- Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)
- Haritalar (HRT.h)
- İrade Dahiliye (İ.DH)
- Meclis-i Vükâla Mazbatası (MV)
- Şura-yı Devlet (ŞD)
- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
- Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)
- Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)
- Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)
- Yıldız Perakende Evrakı Maiyyet-i Seniyye ve Yaverân Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MYD)
- Yıldız Perakende Evrakı Sadaret (Y.PRK.A)
- Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiyye ve MabeynMütercimliği (Y.PRK.TKM)
- Yıldız Perakende Evrakı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y.PRK.TNF)
- Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM)

Resmî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi⁷⁷

Kitaplar ve Makaleler

AKYILDIZ, Ali, “Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği”, *İstanbul Araştırmaları*, İstanbul 2000.

AKYILDIZ, Ali, “Osmanlı Anadolusunda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın Hattı 1856-1866”, *Çağın Yakalayan Osmanlı: Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar, IRCICA, 1995, ss. 249-270.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

ENGİN, Vahdettin, “Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti”, *Türkler*, c. 14, Edt. Hasan Cemal v.d, Yeni Türkiye Yayınlar, Ankara 2002.

ENGİN, Vahdettin, “Rumeli Demiryolları”, *TDVI*, c. 35, İstanbul 2008, ss. 235-237.

ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

⁷⁷ Zabıt Cerideleri şu adresten temin edilmiştir: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

GENÇ, Hamdi, Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

GÜLSOY, Ufuk, “Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, *Osmanlı’da Ulaşım Karadeniz-Demiryolu*, Edit. Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, ss. 287-304.

GÜLSOY, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994; Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

ORHONLU, Cengiz, Turgut Işıkal, “Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, *Tarih Dergisi*, c. 13, sayı: 17-18, Mart 1962-Eylül 1963, s. 100-102.

ÖZEKEN, Ahmet Ali, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1955.

ÖZTÜRK, Cemil, “Haydarpaşa-İzmit Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi: Bir İktisadi Millileşme Girişimi (1871-1888)”, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, c. II, Kocaeli, 2016, ss. 721-731.

ÖZYÜKSEL, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZYÜKSEL, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988.

SELVİ, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)”, Haluk, *Sakarya İli Tarihi*, c. I, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, ss. 449-496.

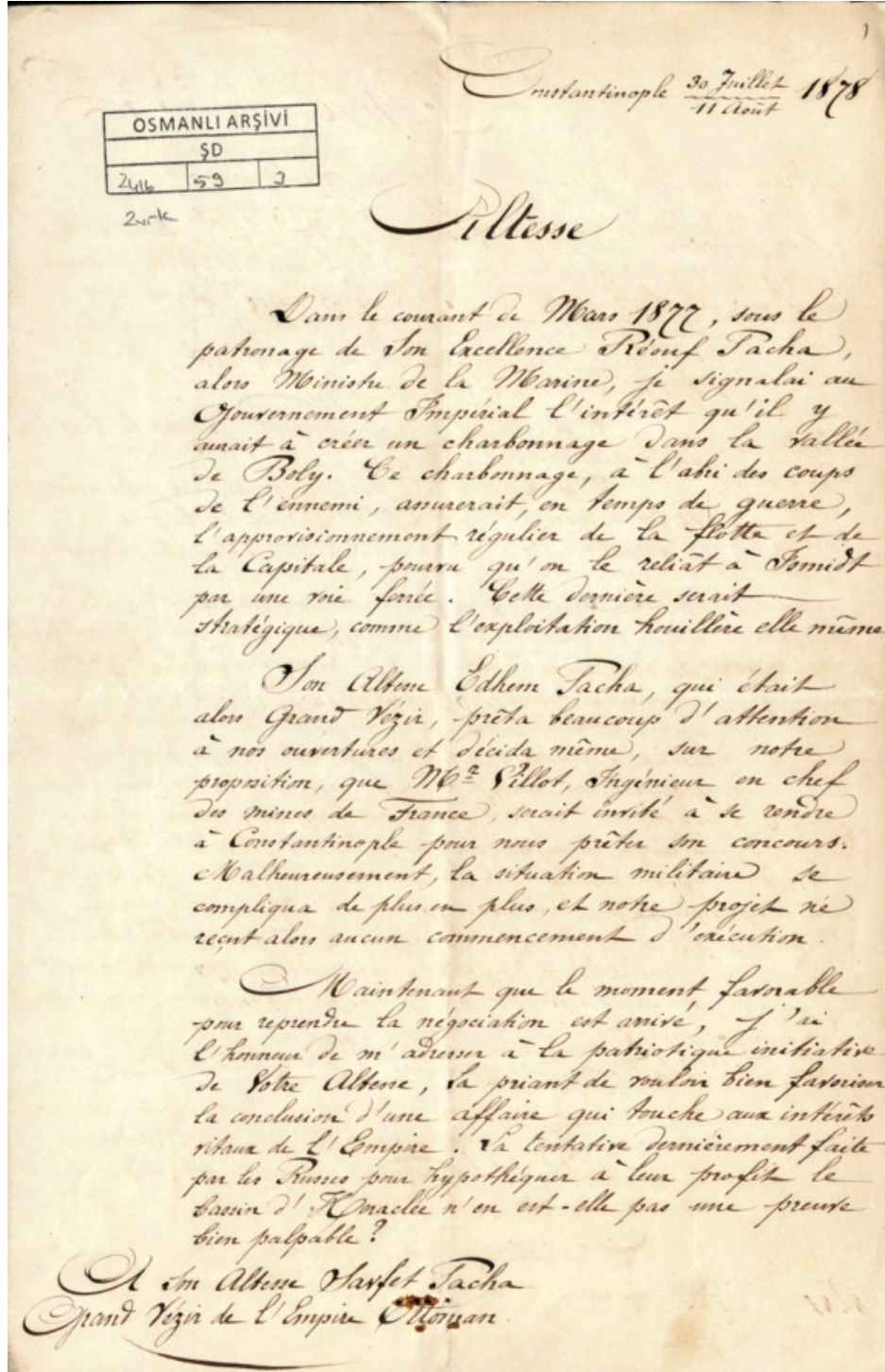
TAK, İsa, Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2001.

TUFAN, Samet, “Türk-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: Karadeniz Demiryolları Müzakereleri ve İtilafname Teşebbüsü (Nisan 1900)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, s. 295-312.

TUNCEL, Metin, “Ereğli”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XI, 1995, ss. 289-293.

Ekler

EK – 1) General Lecocq'un İzmit-Bolu demiryolu inşası imtiyazı için 11 Ağustos 1878 tarihli başvurusu

(BOA, Y.PRK.ASK, 34/ 55, lef: 3)
EK – 3) Mösyo Bernard CamilleCollas ve Üsküdar Mutasarrıfı Bahri Paşa tarafından Bulgarlı-Bolu-Ereğli demiryolu inşası imtiyazı için hazırlanan şartname

شروط
برخی فصل
لوايح و نساآت و اعمالات و آداب و تقاضاآت و...

شروط
بعضی
فصل
لوايح و نساآت و اعمالات و آداب و تقاضاآت و...

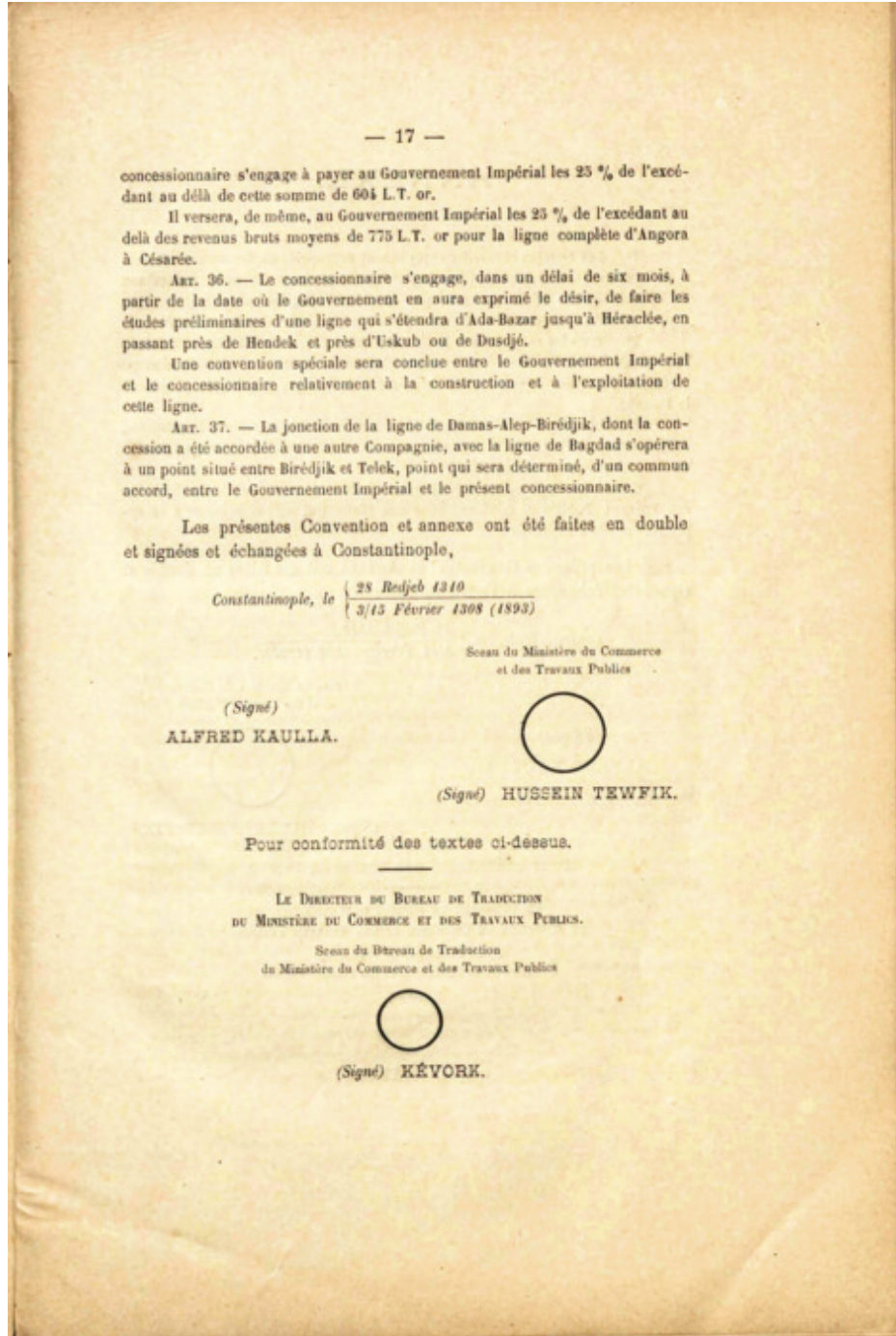
برخی ماده ۱. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۲. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۳. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۴. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۵. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۶. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۷. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۸. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۹. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۰. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۱. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۲. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۳. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۴. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۵. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۶. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۷. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۸. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۱۹. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...
 ۲۰. نیا- صاحبی مصالح و غیره در بابی کند و سوسه عا...

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

(BOA, Y.A.HUS, 240/ 32, lef: 3)

EK – 4) Osmanlı hükümeti Anadolu Demiryolu Şirketi arasında 15 Şubat 1893 tarihinde imzalanan Eskişehir-Konya Demiryolu hattı mukavelenamesinin Adapazarı-Ereğli Demiryolu hattı ile alakalı 36. maddesi

(BOA, Y.PRK.TKM, 27/ 16, lef: 1)

EK – 5) Bolu Mutasarrıfı Mustafa Zihni Bey tarafından 11 Temmuz 1897 tarihinde Osmanlı hükümetine İzmit-Ereğli demiryolu hattı hakkında gönderilen yazı (BOA, Y.PRK.UM, 39/ 20, lef: 1)

4

وقتی که بنام ماسا هیز ابراهیمیه انتر هیزینیک وانه خدوستان ملوکانه در سلطنت سیرتیه صادره خدیت
 کورنیه و سلیک دعوی المصنوعی کوهلک بیک بالجهد ماوریه بزینک متختم وقت دیانته و کیمدی اولدغیه شیه بوقدر
 خانه بند عنواد خدوقتیاهیدیه اولدو عبودیت و سلطنت ایا و اجازتده ایضا بوجهد ملوک پادشاهی اسطالیایی
 جیره شریکیده بولمیش ماوریتدده اولدوقلک موروریه کورنیه ایتمیش و سیه فیضات و نوبه و اخیره اولدو
 اولدوقلده حمدا رسوله زده قدر انخلاف ایتمیش کیم بکورد ساینه علما و ایدیه خدوقلک وقت دیانت اعلمیه مقولقنده بولمیش
 بیک سخی قلیک قوه دکر سواخذیه مطالعات فاضله جاگزینیک عینه قلیک مرتبه خدوقتیاهیدیه عرصه تقنین اولدو
 اولدوقلکه خدوقلک وجهت ایجابنده بلورج بولمیش سخی داخنده کاشیه ایتم معده هیلدی سواخذیه کورنیه تقنین اولدو
 اولدو بیره جویانک معلوم و معروض اولدو برقی اولدو سواخذیه کورنیه جیره ساینه و عکسینه وار اولدو مطالعه جاگزین
 بوجره بیره قلیک مرتبه خدوقتیاهیه عهده جاسارتیه اولدو
 قوه دکرک ساینه سواخذیه کورنیه سواخذیه تقنینی اولدو تقنینی واسطه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه
 تقنینی ساینه بلورج ایتمیش قلیک سواخذیه کورنیه سواخذیه تقنینی اولدو تقنینی واسطه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه
 ایکن سواخذیه قوه کافیه عسکریه هیقاره بلم کینده شیه بوقدر ساینه قدر نولیه خدوقتیاهیدیه قوه دکر برهاریه اولدو کورنیه
 جیره و جیره روسیه نیک یا یکنه سلطنت سینه و خدوقلک مانع ایسه ده ایکن سواخذیه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه
 عسکریه ایتم دورجه تقنینیه ربط ایتمیشده دیلده دره من تقنینیه ایتمیشده کورنیه و ایتمیشده کورنیه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه
 دستلف بوجره بیره عسکریه ایکن سواخذیه قوه دکرک ایتمیشده کورنیه ایتمیشده کورنیه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه
 سینه کورنیه ایتمیشده کورنیه سواخذیه تقنینیه جیره ایتمیشده کورنیه ایتمیشده کورنیه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه
 قوه انصاره بی حاکم برلوقته تقنینیه حاله حوزیه برهاریه عظیمت نظر دقته ایتمیشده ساینه اولدو ایکن سواخذیه تقنینیه جیره ایتم
 روسیه ایکن سواخذیه عسکریه کورنیه کورنیه و تقنینیه جیره ایتمیشده کورنیه ایتمیشده کورنیه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه
 سواخذیه عسکریه جیره ایتمیشده کورنیه ایتمیشده کورنیه سواخذیه تقنینیه جیره ایتمیشده کورنیه ایتمیشده کورنیه تقنینیه جیره ایتم اولدو کورنیه

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

EK – 7) Adapazarı-Bolu-Ereğli demiryolu hattının yapımı için Avusturya Macaristan yetkililerin teklifi ile alakalı 4 Nisan 1917 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı

۴۰

۷۶

تاریخ	تاریخ	<p style="font-size: 1.2em; font-weight: bold;">مجلس وکلاء</p> <p style="font-size: 1.1em;">مذاکرته مخصوص ضبط نامه</p>	<p>۷۷</p> <p>۱۲</p> <p>۴</p>
تاریخ	تاریخ	<p>فردوسی مالک</p>	<p>۱۲</p> <p>۴</p>

فردوسی مالک

اطرافداره - زونفولامه ۱۰۰ سنه ۵۰۰ در خط سربله و نفعان حقش اعتبارا بمایستاه حکومت و حقش کورس
 طرفه و قوج بوتو تکلفات محموله نکه نه نفعو قضا و سا نظره و دیوانه اکتیو خرقان استفاد کورس
 نیکه کورس معترضه فوائده حاصله نماید تیه اعتبار بزرگ شایه جبه کورس نکه فقط اساسه فقطه طرفه
 است ابرو جبه خطه نفع حد نفع و بعد معاده اعتبارت اعصابه نفع ناس و ده سزا نفع
 تدبیر جود سزا نفع با نفع خطه نفع و بعد معاده اعتبارت اعصابه نفع ناس و ده سزا نفع
 بیف اقامه سزا نفع جبه نفع نفع ۴۸ صداره لایحه ۴۴۰۰ در کلاس تاریخ ۴۹۴ رقع نظر بیف نفع نفع

قراری

خطه کورس صداره طرفه حکومته تبعه ابروت و بعد معاده اعتبارت اعصابه نفع ناس و ده سزا نفع
 اوزره انشای سزا نفع اول قدره نفع ۴۸ صداره لایحه ۴۴۰۰ در کلاس تاریخ ۴۹۴ رقع نظر بیف نفع نفع

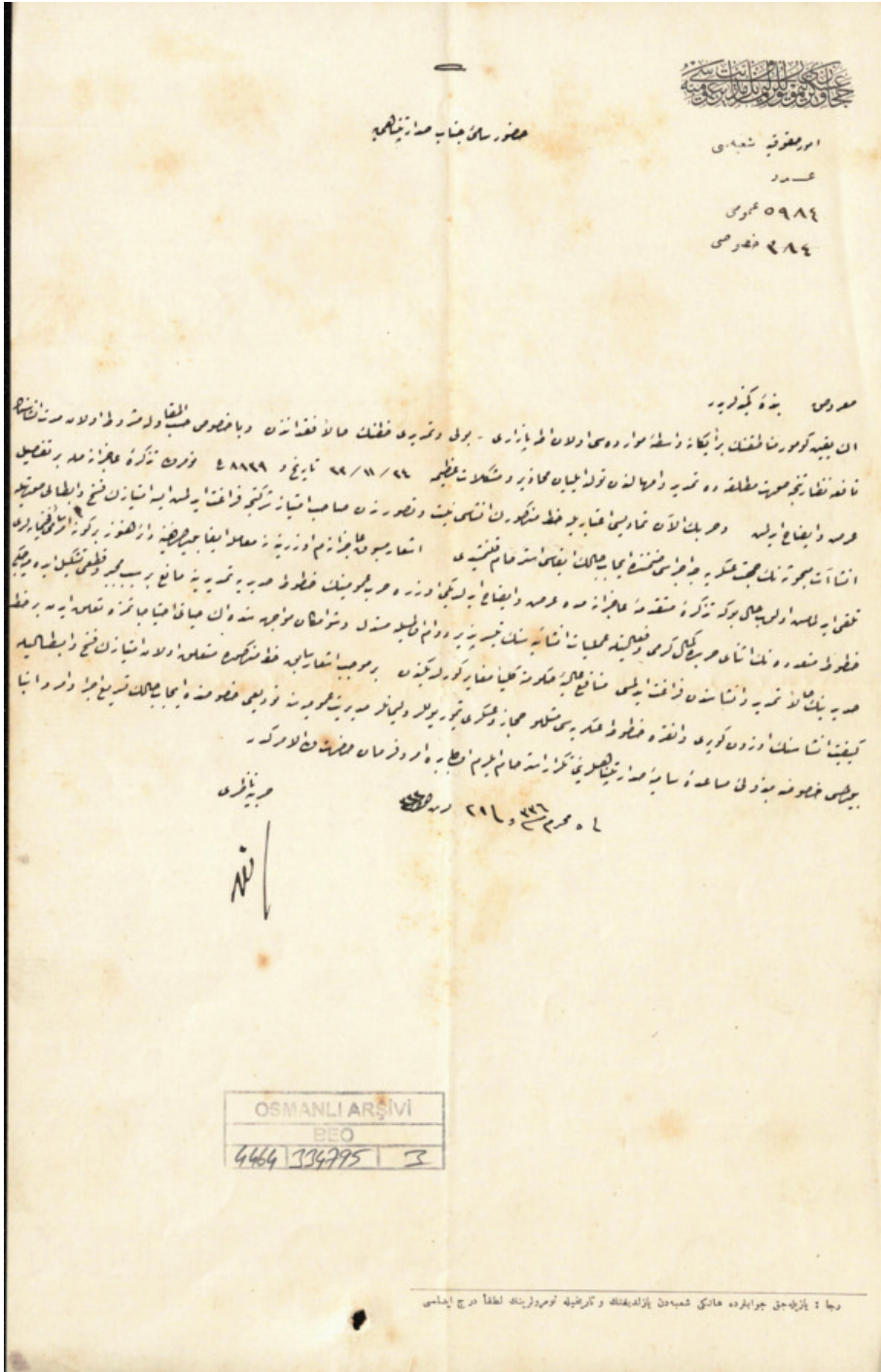
MV. 207/76

(BOA, BEO 4464/ 334795)

İzmit-Adapazarı-Ereğli Demiryolu Projesi Meselesi (1878-1918)

EK – 8) Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 21 Ekim 1917 tarihli İzmit-Adapazarı-Ereğli demiryolu hattı ile ilgili Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilen imtiyazın feshedilmesi ile ilgili yazısı

(BOA, BEO, 4464/ 334795, lef: 3)

Mustafa SARI - Cengiz KESKİN

EK – 9) Anadolu’da inşa edilen ve edilmesi düşünülen demir ve karayollarının haritası. Adapazarı-Ereğli demiryolu hattı alttaki haritada büyütülmüş şekilde görülmektedir

(BOA, HRT.h, 1489/ 1)

⁷⁷ Zabıt Cerideleri şu adresten temin edilmiştir: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html

İzmit Telgraf Hattı

Resül NARİN*

Giriş

Geçmişten günümüze insanoğlu haberleşme ihtiyacı için birçok yol ve yöntem uygulamıştır. Duman, ateş, ışık, ayna, boru, davul ve ıslık çalma bu yöntemlere örnek gösterilebilir. Zamanla haberleşme araçları gelişmiş ve telgrafın icadı ile haberleşme yeni bir ivme kazanmıştır.

Osmanlı yönetiminde merkeziyetçi bir siyaset takip etmek isteyen II. Mahmut 1832 tarihli bir hattı hümayun ile görüş ve taleplerini Sadrazam Reşit Mehmet Paşa'ya bildirmesi ile Avrupa usulüne göre ilk posta teşkilatının oluşturulma teşebbüsü ortaya çıkmıştır. Ancak ulaştırma yollarının uygun olmaması ve güvenliğin yeterince sağlanamaması nedeniyle bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır.¹ İki yıl sonra önemli gelişmeler olmuş ve stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan İzmit 1834 yılında posta teşkilatının ilk güzergâhı olmuştur. Yine ilk posta arabası da bu güzergahta görev yapmıştır. Üsküdar'dan İzmit'e uzanan ilk posta güzergâhının aynı tarihte padişah tarafından resmi açılışı yapılmıştır.² Anadolu postaları Yeni Cami'den başlayarak Haydarpaşa'ya ve oradan trenle İzmit'e ve sonra da beygirlerle ülke içerisine sevk edilmiştir. Postanın Anadolu'dan sonraki son hududu ise 460 saat ve 2300 kilometre mesafedeki Bağdat şehridir.

Ülkemizde Posta Nezareti 23 Ekim 1840 tarihinde kurulmuştur. Akabinde ilk postane İstanbul'un Eminönü semtinde bulunan Yeni Cami avlusundaki Cizyehane dairesinde Postahane-i Âmire adıyla açılmıştır. Bu mekânın seçilmesinde ulaşım yolları ve ticaret merkezlerine yakınlık ön plandadır. Sadarete bağlı bir müdürlük olan Telgraf İdaresi 21 Eylül 1871 tarihinde, Posta Nezareti ile birleşerek bu tarihten sonra Posta ve Telgraf Nezareti adı altında Dâhiliye Nezaretine bağlanmıştır. Bu yapılanmadan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılmaya başlayan telgraf ve telgrafçılık Cumhuriyet dönemine kadar yapılan hatların nakillerine bağlanan mors postalarından ibaret basit bir seviyededir.³

Döneminin En Önemli İcadı: Telgraf

Telgraf, Yunanca uzağa yazmak anlamına gelmektedir ve dilimize Fransızcadan geçmiştir.⁴ Dönemin nakil vasıtaları ile gerçekleştirilen postacılık çalışmaları, toplumun haberleşme ihtiyacına sürat açısından cevap veremeyince veya haberlerin daha süratli olarak iletilmesi gerekince her yenilik ve icatta olduğu gibi bir arayış içine girildi. Sonuçta "havai telgraf" adını alan ve uzaktan görme esasına dayanan bir sistem oluşturuldu. Bu sistem 9-12 kilometre mesafe ile inşa edilmiş olan merkezler arasında işaret alış-verişinden oluşuyordu. Bu işaretler bir direğin tepesine yerleştirilen regülatörlere verdirilen çeşitli pozisyonlarla sağlanıyordu. Bu sistem 1791 yılından itibaren Fransa'da

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, mail: resulnarin@gmail.com

¹ Nadir Yurtoğlu, "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XXXII, Bahar 2016, Sayı: 93, s.49

² Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yay., Ankara, 2015, s.133; Diren Çakılcı, Rumeli Telgraf Hatları 1854-1876, Ankara, 2019, s.3

³ Yurtoğlu, a.g.m., s.49-50

⁴ Tanju Demir, Türkiye'de Posta Telefon ve Telgraf Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920), Ankara, 2005, s.9

⁵ Yurda Güven Bezaz, Geçmişten Günümüze Haberleşme ve PTT Tarihi, Ankara, Ankara, 2007, s.97

Resül NARİN

kullanılmaya başlandı.⁵ Telgrafın asıl gelişmesi ise Samuel Morse tarafından elektrikli telgrafın icadından sonra gerçekleşti.

Telgrafın Osmanlı Topraklarına Gelişi

Elektrikli telgrafın Osmanlı Devleti'ne ilk girişi 1839'da Samuel Morse'un telgrafın çalışan bir modelini icadından dört yıl sonra, 1843 yılında oldu. Daha önce Morse'un ortağı olan Amerikalı Chamberlain İstanbul'a bir telgraf makinesi getirdi. Fakat makine Osmanlı hükümetine sunulmadan önce yapılan denemelerde üretim hatalarından kaynaklanan bazı sorunlar çıkartınca, Chamberlain eksiklikleri gidermek için makineyi Viyana'ya götürmeye karar verdi. Ancak bindiği vapur batıp Chamberlain da ölünce telgrafın ülkeye girişi bir süre gecikmiş oldu.⁶

Telgrafın ülkeye girişiyle ilgili ikinci deneme Amerikalı Prof. J. Lawrence Smith tarafından 1847 yılında yapıldı. Prof. Smith, uzun süre Robert Koleji'nin müdürlüğünü yapmış olan Cyrus Hamlin'in de yardımıyla 9 Ağustos 1847'de bizzat Sultan Abdülmecid'in huzurunda başarılı bir deneme yaptı. Beylerbeyi Sarayı'nın iki odası arasında kurulan makinelerle yapılan denemenin olumlu sonuç vermesinden Sultan oldukça etkilendi. Sultanın, Smith'e ne tür bir ödül verilebileceğini sorması üzerine, Smith ödülün mucit Morse'a gönderilmesinin daha uygun olacağını bildirdi. Bunun üzerine 1849 başlarında Osmanlı Sultanının isminin baş harflerinin etrafına 130 elmasın zarif şekilde yerleştirildiği bir madalya ile berat gönderildi.⁷ Samuel Morse 5 Eylül 1858 tarihli mektubunda Padişahın ihsanlarından duymuş olduğu memnuniyeti belirtmiş ve Sultan Abdülmecid'in, bu nişanı ve tebrikiyle icadının değerini anlayan Avrupalı ilk büyük insan olduğunu söylemiştir.⁸

Smith'in başarı ile sonuçlanan denemesine rağmen telgraf hattı çekilmesi için yeterli olmadı. Bu buluşun Osmanlı'ya kazandırılması için bir süre daha beklemek gerekti.

Avrupa'da yeni bir sistem olan telgraf 1841'de İngiltere ve 1844'den sonra da Fransa'da kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistem 1854 yılından sonra Osmanlılarca kullanılmış ve Türk Posta Teşkilatı'nın önemli bir kolunu oluşturmuştur.⁹

Kırım Savaşı, telgrafın Osmanlı topraklarına girişini hızlandırdı. Bu tarihe kadar dünyada, hep ticari amaçlı olarak kullanılan elektrikli telgraf, bu savaşla birlikte ilk kez askeri amaçla kullanılmaya başlandı. Müttefik ordularının hükümetleri ile olan iletişiminin acilen hızlandırılması gerekiyordu. Çünkü savaşın başlangıcında Kırım'dan Londra'ya en hızlı mesaj 5 günde ulaşabiliyordu.

Fransa ve İngiltere, askeri kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için cephe ile karargâh arasında telgraf hatları inşa etmeye başladılar. Fransızlar, Varna-Ruşçuk-Bükreş arasında telgraf hatları döşerken, İngilizler ise Varna ve Kırım kıyısındaki Balaklava'ya bir denizaltı hattı çekmeye başladı. 550 kilometrelik bu denizaltı hattı devasa uzunluğu ile dünyada bir ilk olma özelliğini taşıyordu. Denizaltı kablosu 10 Nisan 1854 tarihinde Varna'da denize indirilmiş ve 18 Nisan günü Kırım'da karaya bağlanmıştır. Ayrıca İngilizler, İstanbul'u Varna'ya ve dolayısıyla Kırım'a bağlayan bir hat da inşa ettiler.¹⁰

Ulaşım sistemlerindeki hızlı gelişmeler ekonomiyi dinamikleştirirken haberleşme ihtiyacını da artırmaktaydı. Bu konuda da Osmanlı, Avrupa örneğinin peşine takılma zorunluluğunu duydu. Yeni teknolojileri benimsemekte kararlı olan Osmanlı Devleti, 1855'de Kırım savaşı sebebiyle Avrupalıların ihtiyaç duyup ülkemizde kurdukları ilk telgraf hattını bütün ülkeye yaymak fikrini hemen benimsedi. Tabii bunun kullanılması, devletin toplumdaki işleriyle bağlı olacaktı. Bunun Avrupa'dakilerden farklı olması kaçınılmazdı.¹¹

İzmit Hattı

1853-1856 Kırım Harbi sırasında askerî, siyasî ve stratejik hususlar göz önüne alınarak Osmanlı coğrafyasında tesis edilmeye başlanan telgraf hatlarının, ilk kurulduğu yerlerden birisi de İzmit'tir. Kırım Savaşı sırasında ve hemen sonrasındaki İngiliz şirketlerinin teklif ettiği iki güzergâhtan biri

⁶ Uğur Akbulut, "Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi", History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue, 2010, s.2; Özkan Keskin-Ali Sönmez, "Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:25, Yıl:2009, s.68

⁷ Keskin-Sönmez, a.g.m., s.69

⁸ BOA. İ. HR. 161/8587

⁹ Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), Ankara, 2002, s.198

¹⁰ Akbulut, a.g.m., s.2-3

¹¹ Orhan Koloğlu, Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları, İstanbul, 2010, s.35

Çanakkale Boğazı'ndan İskenderiye'ye kadar deniz altından ve İskenderiye'den Süveys, Kızıldeniz ve Aden Körfezinden Hindistan hatlarına bağlanacak hattı, ikincisi de Üsküdar'dan İzmit'e ve Anadolu üzerinden Bağdat ve Basra yoluyla Fao Adası'nda Hindistan hatları ile birleşecek olan hattı. Babıâli, Anadolu'dan geçecek olan hattı kendisinin inşa edeceğini ilan ederken, Çanakkale Boğazı güzergâhını ise İngilizlere inşa ettirme kararı aldı. Üsküdar'dan başlayıp İzmit ve Basra arasındaki devasa hat için ihtiyaç duyulan malzeme Avrupa'dan satın alınacak, hattın inşasında İngiliz mühendisler çalıştırılacak, ancak hattı devletin kendisi inşa edecekti.¹²

Telgraf hatları hem Osmanlı hükümeti tarafından hem de halk tarafından büyük bir heves ve özveri ile inşa ediliyordu. Bu nedenle belki de Osmanlı Devleti'nde hiçbir yenilik bu kadar kısa zamanda benimsenmemiş ve hayata geçirilmemiştir. İşte Üsküdar'dan başlayıp, İzmit, Ankara, Yozgat, Sivas, Diyarbakır, Musul, Bağdat, Basra ve oradan Fao Adası'nda İngilizlerin Hindistan hatları ile birleşmiş olan hat, adeta dev bir çınar ağacı gibi kısa zamanda dal budak vererek neredeyse tüm Anadolu'nun çok kısa zamanda telgrafla tanışmasına vesile olmuştur.

Üsküdar'dan Basra'ya kadar ulaşması hedeflenen hat birkaç bir kaç koldan oluşuyordu bu kolların biri İzmit'ten Sivas'a diğer kol Sivas'tan Bağdat'a ve Bağdat'tan da Basra'ya gidecekti. Bu iş için pek çok mühendis ve memur görevlendirilmişti. Varna Telgrafhanesi Müdürü Remzi Efendi de bu görevlilerden biri idi. İki koldan oluşan ve erken bitirilmesi istenilen bu hat için tayin edilen memurların yeterli gelmeyeceğinden 13 Temmuz 1858 tarihinde yenileri talep edilmişti. Bu talep doğrultusunda Edirne Telgrafhanesi Müdürü Mustafa Efendi, yabancı dile aşina olması nedeniyle, bu telgraf hattının inşasına görevlendirilen memurlardan biri idi.¹³

Osmanlı Devleti'nde komu yararına yapılan hizmetlerde, vergi maksadıyla da olsa, halkın katkısı sıklıkla görülebilmekteydi. İzmit telgraf hattı yapılırken İzmitliler hem devlet hem de kendi yararlılıklarına olacak olan bu kamu hizmeti için katkı sağlamışlardı.¹⁴ İzmit sancağından Bolu sınırına kadar dikilen direklerin bedeli bölge ahalisi tarafından karşılanmıştı. 18 Ekim 1858 tarihini taşıyan ilgili bir belgede şöyle deniliyordu:

“Üsküdar'dan Basra'ya kadar temdid ve inşası muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olan telgraf hattı için İzmit Sancağından Bolu hudûduna değin lüzûmu olup memerr-i hatt olan mahallere tehye ettirilen direkler esmâni bulunan bir yük kuruşu İzmit ahâlîsi bir hizmet-i fâhire olmak üzere hazîne-i celîleye terk ve teberru eylemiş olduklarından bunun kabûlü niyâzına dâir vârid olan şukka ve mazbata meâlinden malûm-ı muhibbî olduktan sonra atebe-i süreyyâ-mertebe-i cenâb-ı mülkdârîye dahi arz u takdîm olunarak manzûr-ı âlî buyrulmuştur ahâlî-i merkûmenin bu bâbda dahi vukûa gelen hizmet ve gayretleri hamiyet ve insâniyetleri ve devletlerine olan sadâkatleri iktizâsından olarak nezd-i şevket-vefd-i hazret-i tâcdârîde rehîn-i makbûliyet ve mahzûziyet olmuş olmağla ve hazînece tesviye-i iktizâsı Nezâret-i Celîle-i Mâliye'ye bildirilmekle keyfiyet-i mahzûziyet-i seniyyenin ilân ve tebşîri husûsuna himmet eylemeniz siyâkında şukka”¹⁵

Üsküdar'dan Basra'ya kadar giden ve bir kolu da İzmit'ten geçen telgraf hattının yapımını bir İngiliz grup üstlenmişti. Telgraf ağının yapımını üstlenen bu İngiliz grubun başmühendisi bir İngiliz yarbayı olan Biddulph idi.

Her ne kadar ilk olarak Bağdat ile Basra arasındaki hat için mukavele yapılmışsa da Üsküdar-Basra hattı birkaç kola ayrılmış ve Mr. Biddulph, önce Üsküdar-İzmit hattında daha sonra da İzmit-Sivas kollarında vazife almıştır.¹⁶

Başmühendis Mr. Biddulph ve beraberindeki mühendislerin kontrat süresi 1859 Mayıs ayında biteceğinden bu kişilerin yerine İngiltere'den yeniden mühendisler getirilmek istenmiştir.¹⁷ Zira Mr. Biddulph ve maiyetinde bulunan mühendisler her ne kadar Bağdat-Basra hattı için gelmişlerse de Üsküdar-İzmit ve Sivas hatlarında çalışmışlardır. Bu kişilerden çoğu kontrat müddetleri dolmadan 1.5 ay evvel istifa etmiş, hatların inşası sırasında hastalanmış, biri ölmüş ve 5 kişi de memleketine dönmüştü. Bu durumda kontratları feshedilmiş, ancak dönüş harcırahları verilmiştir.¹⁸ Biddulph, ücreti Osmanlı Devleti tarafından ödenen bir memurdu. Biddulph ve ekibi 40.500 kuruş maaş ile

¹² Akbulut, a.g.m., s.3-4

¹³ BOA. A. MKT. NZD. 259/59

¹⁴ BOA. İ. DH. 413/27372

¹⁵ BOA. A. MKT. MHM. 143/37

¹⁶ BOA. İ. HR. 160/8532

¹⁷ BOA. İ. HR. 173/9423

¹⁸ BOA. İ. HR. 167/8975

Resül NARİN

çalışıyordu.¹⁹ 14 Mayıs 1859 tarihinde İzmit ve Sivas kolları telgraf hatları inşasında görevli olan mühendisler ve işbaşılara 15.000 kuruş harcırah verilmişti.²⁰

Üsküdar'dan Bağdat'a çekilmeye başlanan hat 20 Ocak 1859 günü İzmit'e varmıştı. Aynı gün saat 07.50'de İzmit'ten İstanbul'a çekilen ilk, yani 1 numaralı telgrafta ahali ile meclisin teşekkürü ve memnuniyeti bildiriliyordu. Şehirden çekilen ilk telgraf şöyle idi:

*"Sâye-i tahayyülâtıvaye-i cebab-ı padişahide iş bu İzmid kasabasına temdid buyurulmuş olan telgraf hattından dolayı cümle ahâli-i belde ve heyet-i a'zâ müteşekkiran ed'iyeye-i hayriye-i hazret padişahide tekrar etmiş olduğumuz ma'lûm-u âlileri buyuruldukda emr ü fermân hazret men leh-ül emrindir 15 CA 75"*²¹

24 Ocak 1859 tarihinde Üsküdar'dan İzmit'e, Kilidbahir'den Kale-i Sultaniye'ye ve Girid'den Seddülbahir'e kadar uzatılan telgraf hatlarının karadan ve denizden tamamlanmasıyla bu bölgelerde açılacak olan telgrafhanelere müdür, muhabere memuru ve hademe tayini yapılmıştı.²²

9 Şubat 1859 tarihine gelindiğinde İzmit'ten Bolu'ya kadar telgraf hattı yapılmış durumdaydı. Bu hatların korunması elzem bir durumdu ve bu iş için 400 kuruş maaşla 5 süvari çavuşu görevlendirilmişti.²³

İzmit'ten Ankara'ya kadar yapılmış olan 75 saatlik mesafedeki hatların sağlamlığını kontrol etmek elbette zor olacaktı. Bu sebepten hatların orta yerinde bulunan Bolu'nun Mudurnu ilçesine bir makine konmuştur. Bu makine vasıtasıyla her gün iki tarafındaki hatlar muayene edilecekti. Burada açılacak olan şubeye de 29 Eylül 1859 tarihinde 500 kuruş maaşla İzmit telgrafhanesinde refakat memuru olan Mustafa Efendi tayin olunmuştu.²⁴

Hat İngiliz grubun yönetimi altında bölümler halinde kuruldu ve Haziran 1861'de Üsküdar'la Bağdat arasında telgraf trafiğine açıldı. Ayın sonuna doğru Sultan Abdülmecid öldü. Ölümünden önce, yalnızca doğuda Bağdat hattının, batıda Bükreş-Belgrad- Viyana hattının değil, Selanik hattının tamamlanışına da şahit oldu.²⁵

Sultan Abdülmecid İzmit'e pek çok eseri olan bir Osmanlı padişahıdır. İzmit Çuha Fabrikası, İzmit Tersanesi'nin Demir Atölyesi ve Hereke Halı Fabrikası Sultan Abdülmecid'in bölgemize kazandırdığı fabrikalardır. Kendisinin bölgemizde izleri sadece bu fabrikalarla kalmamış telgraf hattı da onun döneminde açılmıştır.

İzmit Telgraf Hattının Genişlemesi

1859 yılında açılan Üsküdar-İzmit hattı, adım adım Anadolu'yu kat edip Haziran 1861'de Bağdat'a ulaşmıştı. Ortadoğu'nun en önemli merkezlerinden olan Bağdat'a devam eden hat Gebze, İzmit, Ankara, Yozgat, Sivas, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Kerkük gibi büyük ve sair küçük merkezler üzerinden geçmekteydi. Buralarda büyüklü-küçüklü telgrafhaneler kurulmuştu. Zaman içinde bu merkezlerden uzatılan kollar ile Anadolu'nun kuzey-güney ve doğusuna doğru mesafe kat edilmiş, Gebze'den Bursa ve Konya'ya; Yozgat'tan Samsun ve Sinop'a; Sivas'tan Erzincan, Erzurum, Kars ve Trabzon'a teller bağlanmıştı.²⁶

1861'de Tamamlanan Kilyos-Varna hattının güzergâhında yer alan ve Karadeniz'de önemli bir ticaret limanı olan Bergos'da bir telgrafhane inşa edilmiştir. Bu telgrafhaneye 1.000 kuruş maaşla İzmit Telgrafhanesi refakat memuru Recai Efendi müdür olarak tayin edilmiştir.²⁷ 1862 yılında İzmit Telgrafhanesi müdürü Salim Efendi idi.²⁸

¹⁹ Başmühendis Mr. Clonil Biddulph 9500 kuruş, Mühendis Mr. Halis Ward 4000 kuruş, Mühendis Mr. Edward Makalim 2.500, Mühendis Mr. Makalim 2.500, Mühendis Mr. Carsiw 2500, Mühendis Mr. Welch 2500, Mühendis Mr. Duffy 2500, Mühendis Mr. Tambuk 1500, Mühendis Mr. Raus 1500, Doktor Mr. Pruss 3000, Tercuman Mr. Tomakan 2500 kuruş ve Daha önce dönen 5 kişi ve vefat eden bir kişinin maaşları olarak 6000 kuruş toplamda 40.500 kuruş aylık harcırah verilmiştir. BOA. İ. HR. 167/8975; BOA. İ. HR. 167/8976.

²⁰ BOA. HR. MKT. 287/27; BOA. İ. HR. 167/8959

²¹ BOA. İ. HR. 164/8780

²² BOA. HR. MKT. 273/95

²³ BOA. İ. HR. 164/8805

²⁴ BOA. İ. HR. 172/9330

²⁵ Roderic h. Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", Çev: Durdu Mehmet Burak, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Yıl: 2003, Sayı: 14, s.354

²⁶ Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX Bildirileri, Cilt:1, İstanbul, 2017, s.147

²⁷ BOA. HR. MKT. 380/19.

²⁸ BOA. A. MKT. MHM. 247/58

1862 yılında İstanbul'dan İzmit yoluyla Basra'ya çekilen telgraf hattının Mudurnu'dan geçen kısmının Bolu'ya,²⁹ 1863 yılına gelindiğinde ise İzmit'ten geçen telgraf hattının Bursa'ya uzatılması isteniyordu. 9 Aralık 1863 tarihinde İzmit'ten Bursa'ya uzatılacak olan telgraf hattı için gerekli olan tel ve araç-gerecin hızlı bir şekilde gönderilmesi Ahmet Vefik Efendi tarafından isteniyordu.³⁰ Bu hat için Avrupa'dan alınacak tel ve malzeme tutarı 88.385 Frank kadardı.³¹ 22 Aralık 1863 tarihinde Bursa'dan Bilecik ve Lefke yoluyla İzmit'e kadar inşa olunan telgraf hatları için gerekli olan memurlar tayin edilmişti.³²

19 Ocak 1864 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre İzmit sancağı kaza ve köylerinden geçen telgraf hatlarının, İzmit telgraf müdüriyetinin gözetiminde, tamir masraflarının bölgeden karşılanarak tamiri isteniyordu. Bu iş için gerekli olan bedel 33.074 buçuk kuruştur.³³ 10 Şubat 1864 tarihinde tamir için gerekli olan masrafların karşılanması emrediliyordu.³⁴

1873 yılında Haydarpaşa-İzmit Demiryolunun hizmete açılmasıyla birlikte İzmit'ten İstanbul'a kadar olan istasyonlarda birer posta ve telgraf merkezi açılmıştı. Demiryolu hattının Anadolu'ya devamıyla birlikte posta taşımacılığında kara ve deniz yollarından sonra demiryollarından da yararlanılmaya başlanmıştı. Demiryollarının posta taşımacılığına hız getirdiği gibi posta ücretlerinin de bir miktar ucuzlamasına sebep olmuştur.

1887 yılına gelindiğinde İzmit bölgesinden geçen hattın da dâhil olduğu hatların tamiri gerekmişti. Bu nedenle Üsküdar'dan İzmit ve Beykoz'a olan hatlar ile Beyoğlu ve Boğaziçi hatlarının ve eski hattın tamir için lüzumu görünen bin beş yüz adet kestane direği talep ediliyordu.³⁵

1889 yılında İzmit-Bahçecik-Karamürsel arasında hattın kurulması gündeme gelmişti. Makine ve telleri nezaret, memur maaşlarının ise ahali tarafından karşılanması planlanıyordu. Bu iş için eşya gideri olarak 4.178 frank 90 santim, hattın tamiri için ise senelik 318 frank ile 300 kuruş harcanacaktı. Durum incelendiğinde yapılacak masrafların elde edilecek gelirle karşılanamayacağı anlaşılmış ve hattın yapılmasından bir süreliğine vazgeçilmişti.³⁶ 29 Temmuz 1891 tarihinde Karamürsel kazasının önemi ve Yalova kaplıcalarının şöhreti nedeniyle, Telgrafhane ve direkler ahali tarafından karşılanmak üzere, Pazarköyü'nden Yalova'ya oradan Karamürsel ve İzmit'e telgraf hattı inşası İzmit sancağı mutasarrıflığı tarafından isteniyordu.³⁷

24 Haziran 1892 yılına gelindiğinde Haydarpaşa'dan İzmit'e yeni bir telgraf hattı ilavesiyle Haydarpaşa, Erenköy, Maltepe, Kartal, Gebze, Hereke ve Derince bölgelerine birer telgraf ve posta merkezi yapılması ve bu mevkiilerde posta memurları için birer oda ayrılması kararlaştırıldı. Bu merkezlerin seçilmesinde en büyük etken tren hattının bu bölgelerden geçmesiydi.³⁸

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İzmit'e 1 saat mesafede bulunan Derince'de bir telgraf merkezi kurulması gündeme gelmişti. Derince'nin seçilmesinde burada bulunan liman vesilesiyle buranın önemli bir ticaret merkezi olması etkili olmuştur. 12 Ocak 1899 tarihinde Tavşancıl'daki telgraf merkezinin Derince'ye nakli istenirken Derince'de inşa edilecek Telgraf merkezi için gerekli maaş ve masrafların gönderilmesi talep ediliyordu.³⁹

8 Eylül 1899 tarihinde İzmit bölgesinde Yarımca İstasyonu yakınlarında 18 ile 24 kilometre arasında tren işçisinin yolu temizlemek için yaktığı otların etkisiyle telgraf direkleri yanmış ve bazı payandalar da etkilendiği Tavşancıl'da bulunan telgraf müfettişinin ihbarı üzerine telgraf ve posta nezaretine bildirilmişti. Bu gibi hareketlerin bir daha tekrarlanmaması, haberleşmenin bu yüzden sekteye

²⁹ BOA. A. MKT. MHM. 245/85; BOA. A. MKT. MHM. 247/58

³⁰ BOA. A. MKT. MHM. 286/73

³¹ BOA. İ. MVL. 490-22158

³² BOA. İ. HR. 204 / 11748

³³ BOA. MVL. 665/10

³⁴ BOA. MVL. 502/22696

³⁵ BOA. İ. ŞD. 88/5233

³⁶ BOA. DH. MKT. 1639/117

³⁷ İlgili belgede konu şöyle anlatılıyordu: "Karamürsel kazâsının ehemmiyet-i mevkiyesine ve Yalova kaplıcalarının şöhret-i hâzırasıyla cesâmet ve vüsat-i ticâretten bahisle telgrafhâne ve direkler ahâlî tarafından meccânen inşâ ve itâ olunmak üzere Pazar Köyü'nden Yalova'ya ve oradan Karamürsel'e ve oradan da İzmit'e telgraf hattı tesisi ve inşâsı lüzûmuna dâir İzmit Sancağı, Mutasarrıflığı'ndan mebûs tahrîrât leffen tisyâr kılınmış ve mezkûr telgrafhâneler hâsılâtının tesviye-i maâşâta kifâyetinden mâadâ fazla bırakacağı dahi cümlelerin iş'ârâtından bulunmuş olmağla iktizâ-yı hâlin ifâ ve inbâsına himem-i aliyyeleri derkkâr buyrulmak bâbında" BOA. DH. MKT. 1853/93

³⁸ BOA. BEO. 52/3847; BOA. DH. MKT. 1974/2

³⁹ BOA. DH. MKT. 2159/67

⁴⁰ BOA. DH. MKT. 1655/13

Resül NARİN

uğramasından kumpanyanın sorumlu tutulacağı beyan ediliyordu.⁴⁰ 11 Ekim 1889 tarihinde yapılan tahkikat sonucunda ihbarın asılsız olduğu ve yangınların tren bacalarından düşen ateşten kaynaklandığı bildiriliyordu.⁴¹

II. Abdülhamit döneminde devlet içi ve dışı haberleşme sistemi önemli gelişmeler göstermişti. Demiryollarının yanı sıra dikilen telgraf hatlarıyla kara hatları 1882’de 23.380 kilometre iken 1904 yılında 49.716 kilometreye ulaşmış, denizaltı hatları ise bu süre içerisinde 610 kilometreden 621 kilometreye çıkabilmişti. Aynı süre içerisinde gönderilen telgraf sayısı 1 milyondan 3 milyona, gelirleri ise 39.2 milyon kuruştan 89.38 milyon kuruşa çıkmıştı. Bunun yarısı giderlere ayrıldığı halde hazineye önemli bir kar getiriyordu.⁴²

1908 yılında Kastamonu ile İstanbul telgraf hattında bir süredir tellerinin ağaçlara temasından dolayı muhaberatta zorluk yaşanmaktaydı. Bu durum da güçlükler neden oluyordu. Muhaberatin düzenli olması için 29 Temmuz 1908 tarihinde Posta ve Telgraf Nezareti tarafından Adapazarı’ndan 32,5 kilometre mesafede Hendek’e oradan 45 km mesafede bulunan Düzce’ye kadar bir hat inşası isteniyordu. Yine Hendek’te bir merkez açılması, İzmit ile Kandıra arasına yeni bir hat, Gerede-Çerkeş-Karagöl bölgesine 20 km.lik ilave tel çekilmesi; Karagöl’den Safranbolu’ya kadar 60 km.lik bir hat inşası isteniyordu. Bu hatlar için memur istihdamına ve bunların masraflarının ödenmesine müsaade edilmesi talep ediliyordu.⁴³ İzmit ile Kandıra arasındaki yeni hat 31 Temmuz 1908 tarihinde muhaberata başlamıştı.⁴⁴ Alet ve edevatı bölge ahali tarafından tedarik olunan bu hattın resmi açılışı ise 5 Ağustos 1908 tarihinde yapılmıştı.⁴⁵

Telgraf hatlarında beşeri nedenlerden dolayı zaman zaman kesilmeler de meydana gelebiliyordu. Bunun bir örneği 5 Aralık 1909 tarihinde Sapanca ile İzmit bağlantı hattında yaşanmıştı. Hattın kesildiğini fark eden görevliler konu ile ilgili bir tahkikat yapmışlar ve bunun neticesinde Sapanca ahalisinden birinin hat güzergâhındaki bahçesinden bir ağaç keserken ağacın hat üzerine düşerek telleri tahrip ettiği anlaşılmıştı. Konunun üzerine giden yetkililer Sapanca-İzmit telgraf hattına zarar veren kişi hakkında muamele yapılmasını talep ediyorlardı.⁴⁶

1910 yılının sonlarına doğru İzmit’e bağlı Bahçekik’te telgraf hattı ve merkezi kurulması işinin bir an evvel gerçekleştirilmesi İzmit mutasarrıflığı tarafından talep ediliyordu.⁴⁷

1918 yılına gelindiğinde İzmit livası dâhilinde 157 kilometre telefon hattı mevcuttu. İzmit livası mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, hattın 434 kilometre daha uzatılması için gerekli tel ile 12 telefon makinesi ve 1 adet de santral makinesinin gerekli olduğunu Dâhiliye Nezareti’ne bildiriyordu.⁴⁸

Coğrafi konumunun şehre sağladığı avantaj gereği Anadolu’da kurulan ilk telgraf hatlarından birinin İzmit hattı olması doğal bir sonuçtur. 1859 yılında açılan bu hat yıllar içerisinde çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. İletişimin önemini ve telgrafın avantajlarını gören Osmanlı yönetimi hatların genişletilmesi konusunda destekleyici olmuştur.

Milli Mücadele Döneminde İzmit Telgraf Hattı

İtilaf Devletleri İstanbul’u işgal ettikten sonra, bazı resmi makamlara ve özellikle de telgrafhanelere el koymuştu.⁴⁹ Bu durum işgal ettikleri hemen her bölgede aynı şekilde devam etmiştir.

Mondros Mütarekesi’ni müteakip 14 Kasım 1918’de İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemileri İzmit’e gelmişlerdi. Aradan az zaman geçtikten sonra bir Fransız gemisinden iki sandal dolusu asker karaya çıkarıldı ve şehirdeki iki bina zorla işgal edildi. İşgal o günden itibaren başladı ve bazen İngilizler, bazen Fransızlar İzmit’te göründüler. Şehir birkaç kez el değiştirdi, sonunda 1921 yılı başlarında İngilizler İzmit’ten çekildiler ve burayı Yunanlılara bıraktılar.⁵⁰

⁴¹ BOA. DH. MKT. 1665/107

⁴² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt:II, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 2010, s.280

⁴³ BOA. DH. MKT. 1272/85

⁴⁴ BOA. DH. MKT. 1273/75

⁴⁵ BOA. DH. MKT. 1274/34

⁴⁶ BOA. DH. MÜİ. 47/26

⁴⁷ BOA. DH. İD. 119 /9

⁴⁸ BOA. DH. ŞFR. 590/40

⁴⁹ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I, Ankara 2009, s. 557

⁵⁰ Dursun Ali Akbulut, “Sürelî Yayınlarında İzmit’in İşgalden Kurtuluşu (28 Haziran 1921)”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Cilt: 3, Kocaeli, 2016, s.1439

Mondros Mütarekesi gereği 9 Kasım'da Çanakkale Boğazı'nın işgalinin ardından içinde Yunan zırhlısının da bulunduğu itilaf donanması 13 Kasım'da İstanbul'a geldi. Arkasından aynı gün bir İngiliz albayının Karadeniz müstahkem mevki komutanı ile yaptığı görüşmeden sonra varılan protokol gereği Türk birlikleri 14 Kasım'dan itibaren yerlerini boşaltarak, Paşabahçe, Beykoz, Emirgan, Bebek ve Rumeli Hisarı'ndaki bataryalarından uzakça yerlere çekildiler. 15 Kasım'dan itibaren de itilaf birlikleri İstanbul Boğazı'nı işgal altına almaya başladı. Aynı zamanda itilaf devletleri, küçük büyük harp gemilerinden oluşan bir deniz filosunu İzmit Körfezi'ne göndererek, burada bulunan Türk Deniz Kuvvetleri'ni etkisiz hale getirmişlerdi.⁵¹ Güvenliği tamamen sağlayabilmek amacıyla da 25 Haziran 1920 tarihinde İngiliz Deniz Kuvvetleri, Karamürsel'i işgal etmişti. Ayrıca İngilizler, Arafıye ve Adapazarı'na kadar olan demiryolu hattının önemli noktalarına kendi askerlerini yerleştirmişler ve demiryolu hattını da kontrolleri altına almışlardı.⁵²

Ateşkese göre her türlü haberleşme ve iletişim araçları İtilaf Devletlerinin kontrolüne verilecek, telsiz, telgraf ve haberleşme sistemi onların memurları tarafından denetlenecekti. Bu doğrultuda İngilizler karaya asker çıkararak istasyonu ve telgrafhaneyi denetim altına aldılar. Yüzbaşı rütbesindeki bir subay postaneye yerleşmiş ve telgraf haberleşmesini denetim altına alıp her türlü haberleşmeye sansür uygulamıştı. Bu sırada karaya çıkan bir Fransız birliği, bir rahip ve bando eşliğinde bir okulun yanındaki kiliseye giderek, daha önce I. Dünya Savaşı sırasında Türk gençlerince indirilmiş olan Fransız bayrağını tekrar çektiler.⁵³

İngilizler işgal yıllarında kendi muhaberatlarının sağlıklı olabilmesi için kontrolleri altındaki telgraf hatlarının düzenli işlemesine önem veriyorlardı. 25 Ekim 1919 tarihinde İstanbul ile İzmit arasındaki iletişimin aksamaması için gerekli olan teller İngiliz yetkililerce istenmiş ve bu durum posta ve telgraf ve telefon genel müdürlüğünce temin edilmişti.⁵⁴

İzmit, bütün Anadolu yarımadasının İstanbul'la olan karayolu, demiryolu, telgraf bağlantısının düğüm noktasında bulunuyordu. Sivas Kongresi'ni toplayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, meşru bir hükümet işbaşına gelinceye kadar milletin İstanbul ile bağlantısını kestiğini duyurdu. İzmit karara uyar ve Damat Ferit Hükümeti düşürülünceye kadar ısrarla uygularsa Heyet-i Temsiliye'nin gücü Gebze sınırlarına kadar ulaşabilecekti.

Diğer merkezlerle olduğu gibi İzmit sancağının da 12 Eylül günü İstanbul ile haberleşmeyi ve münasebeti kesme kararına uyması istendi. Ancak İzmit mutasarrıfı tarafsız kalma düşüncesindeydi. Fakat Heyet-i Temsiliye'nin otoritesini kabul eden sınır yavaş yavaş İzmit'e yaklaşıyordu. 17 Eylül'de Kastamonu, İstanbul ile münasebetini kesti. Bolu'da da 21 Eylül 1919 günü mutasarrıf vekilinin başkanlığında umumî bir toplantı yapılarak, öğleden itibaren Damat Ferit Hükümeti ile resmî münasebetler kesildi.⁵⁵

Anadolu'da harekâtın başlaması ile birlikte haberleşme hizmetlerinde önemli zorluklar başlamıştı. Mevcut olan telgraf sistemi, İstanbul'a yönelik olduğu için Ankara ile haberleşmede hatlar yetersiz kalıyordu. Aynı şekilde İzmit mutasarrıflığının haberleşme ağı da İzmit'e ağırlık veriyordu. Mutasarrıflığın Geyve'ye taşınması ve Adapazarı'nda bitaraf nizam kurulması üzerine, Geyve-Hendek haberleşmesi, Adapazarı üzerinden yapılır oldu. Bunun üzerine, Ankara'da bulunan Posta Telgraf Umum Müdürlüğü'nün izni ile emniyetli bir hat, mutasarrıflığın çalışmaları sonucu inşa edildi.⁵⁶

21 Kasım 1920 tarihinde Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü tarafından Anadolu ile iletişimde kilit noktada bulunmasından dolayı talep edilmesi üzerine İzmit sancağında bir Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü kurulmasına talep edilmişti.⁵⁷ Durum, 22 Kasım 1920 tarihinde meclis-i vükela tarafından kabul edilmişti.⁵⁸

Anadolu'da Kuvayı Milliye teşkil edildikten sonra Geyve kasasının önemi daha fazla artmıştı. İzmit'in işgal altında olması Anadolu ile bağlantı noktasında Geyve'yi ön plana çıkarmıştı. Kuvayı

⁵¹ Adnan Sofuoğlu İzmit'e gönderdiği İtilaf Devletlerinin gemi sayısını 48 parça olarak verirken Sabahattin Özel bu sayıyı 17 parça olarak vermektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Adnan Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.19 ;Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, Derin Yay., İstanbul, 2009, s.15

⁵² Hasan Ali Polat, "Mondros Mütarekesi'ni Müteakip, İşgallere Karşı Marmara Ahalisinin Tepkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Vol: 3/11, Spring 2010, s. 480

⁵³ Sofuoğlu, a.g.e.,s.19

⁵⁴ BOA. BEO. 4597-344767

⁵⁵ Yusuf Çam, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, Kocaeli, 2014, 218-219

⁵⁶ Çam, a.g.e., 238-239

⁵⁷ BOA. MV. 220/230; BOA. BEO. 4664/349771

⁵⁸ BOA. DH. İ. UM. 16-3/1

Resül NARİN

Milliyecilerin elinde olan Geyve heyetin ilk işi Sadarete ve İzmit mutasarrıflığına meşru bir hükümet teşkil edilinceye kadar kendilerini ve makamlarını tanımayacaklarına dair birer telgraf çekmişlerdi. Bu telgraflar çekildikten sonra müdafa-i hukuk cemiyeti hükûmeti eline alarak posta telgraf dairesine jandarma kumandanı Şükrü Bey ile tapu memuru Rahmi beyi sansür memurları tayin ederek İstanbul ve İzmit'ten her türlü resmi muhaberatı kesmişler ve gelen evrakı da olduğu gibi geriye göndermişlerdi.⁵⁹

İzmit ve Adapazarı yöresi haberleşme açısından da çok önemliydi. Anadolu'daki haberleşme ağı üç koldan yürüyordu. Karadeniz sahillerinde Batum'a kadar hatları kapsayan ağ, Geyve'nin öte tarafından Adapazarı üzerinden İstanbul'a yöneliyordu. İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf, oradan Geyve'ye ordunun nezaretinde telefon hattı mevcuttu. Örneğin Sadrazam Tevfik Paşa Londra Konferansı arifesinde Mustafa Kemal Paşaya 27 Ocak 1921 tarihli telgrafı bu yolla çekmişti. İkincisi Geyve, Ankara, Sivas ve buradan ikiye ayrılıp Erzurum ve Diyarbakır'a gidiyordu. Üçüncü yol ise Geyve'den Konya'ya v.s. illere ulaşıyordu. Görüldüğü gibi özellikle Geyve, İstanbul'dan sonra Anadolu telgraf hatlarının santralını oluşturuyor, Anadolu'yla haberleşme Geyve üzerinden sağlanıyordu. Kocaeli Yarımadasının Kuşçalı köyünde Süleyman Ağanın evinin bir odası telgrafhane haline getirilmişti. Daha sonra TBMM'nin telgraf ve telefon memuru olan Ali Efendi de telgrafçılar arasında bulunuyordu. Kuşçalı, Ankara'nın adeta buradaki kulağı durumundaydı. Onun sayesinde Ankara ile haberleşme, Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan görüşebilme imkânı sağlanmıştı. Diğer taraftan Londra Konferansı'nda Sırrı Bey'in, Tevfik Paşa'nın konferans huzurunda millet adına konuşma hakkının B.M.M. temsilcilerine ait olduğunu söylediğine dair telgrafı da Ankara'ya Adapazarı üzerinden ulaştırılmıştı.⁶⁰

Milli Mücadele yıllarında telgrafın önemi bir kat daha artmıştı.⁶¹ İzmit telgraf hattı İstanbul ile Anadolu'nun iletişimde önemli bir konuma sahip durumdaydı. Hat, bu dönemde çeşitli sabotajlara da maruz kalmıştı.⁶² 30 Mayıs 1920 tarihinde bir sabotaj yaşanmış ve Yarımca ile Hereke arasındaki telgraf direklerinden birinin testere ile kesilmesiyle İzmit muhaberatı kesintiye uğramıştı. Telgraf hattına yapılan tecavüzün tekrarlanmaması için gereğinin yapılması Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü tarafından isteniyordu.⁶³

23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinin açılmasından hemen sonra vekillerin seçilip görev taksimatı yapılmasıyla birlikte ülkede Posta ve Telgraf Bürosu Dâhiliye Vekâletine bağlanarak, 20 Mayıs 1920'de İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesine atandı.⁶⁴

Yunan işgali sırasında Karamürsel posta müdürü Hasan Efendi önce Gemlik ve sonra da Mudanya'ya sürülmüştü. Karamürsel posta müdürünün karısı, üç çocuğu ile sefalet içinde olduğunu bildirerek eşinin serbest bırakılması için İstanbul Hükûmetine başvurmuştu. Ancak İstanbul hükûmeti işgalcilerin güdümünde olduğu için bu konuyu çözüme kavuşturamamıştı.⁶⁵

26 Nisan 1921'de Kandıra'yı işgal ederek yağmalayan ve 29 Nisan'da terk eden 500 kişilik Yunan kuvveti büyük bir mezalim gerçekleştirmişti. Kandıra telgrafhanesini tahrip edip, hükümet konağını kirletip resmi evrakı yok etmişlerdi.⁶⁶

İzmit şehrinin telgraf merkezi İzmit'in kurtuluşundan bir hafta sonra telgraf muhaberatı kabul etmeye başlamış, 6 Temmuz 1921 günü yayınlanan Tevhid-i Efkâr İzmit Telgrafhanesinin telgraf muhaberatını tesis ettiğini okurlarına duyurmuştu.

Milli Mücadele sırasında İstanbul'un işgali ile birlikte Değirmendere'deki köy evinde ve köylülerin arasında bir süre gizlenen Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey, 1926 yılında yazdığı bir yazısında belirttiğine göre Değirmendere'deki telgrafhane biri altta, biri üstte iki odadan ibaret harap bir köy eviydi. Odanın içinde sökülmiş eski bir sandal tahtasından yapılmış bir masa üstündeki telgraf makinesi durmadan işliyordu. Buranın Telgrafçısı olan Hüsnü Bey alt kattaki odaya yerleştirdiği karısını

⁵⁹ Yüce, a.g.e., s.98

⁶⁰ Özel, a.g.e., s.20-21

⁶¹ Telgrafçıların Milli Mücadeledeki önemi ile ilgili Gazi Mustafa Kemal'in Nutuk'ta yer alan şu sözleri oldukça manidardır. "Baylar, sırası gelmişken bilginize sunayım; bütün telgrafçılarımızın, ulusal girişim ve eylemlerimize yaptıkları özverili hizmetlerin ulusal tarihimizde önemli yeri vardır. Kendilerine bugün açıkça teşekkür etmeyi bir ödev sayarım." Gazi Mustafa Kemal, Nutuk-Söylev, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s.201

⁶² Sofuoğlu, a.g.e., s.18

⁶³ BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/44

⁶⁴ Yurtoğlu, a.g.m., s.51

⁶⁵ Atilla Oral, "Kocaeli'de Posta Tarihi", Özgür Kocaeli, 8 Mayıs 2005, Özgür Pazar Eki, s.7

⁶⁶ Özel, a.g.e., s.237

⁶⁷ Servet-i Fünun, Sene:35, Numro:1559-85, 1 Temmuz 1926, s.112

çocuklarını bile görmeye vakit bulamadan işini yapıyor; Karamürsel'den haber veriyordu.⁶⁷ Milli Mücadele yıllarında Karamürsel'de de olduğu gibi pek çok telgrafhane, zorlu şartlar altında, mücadeleye katkı verebilmek için iş görmeye çalışmıştı.

Milli mücadelenin önemli şehirlerinden olan İzmit Anadolu ile bağlantının sağlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Şehrin işgale uğrayan ilk mekânlarından olan telgrafhanede gelen ve giden postalara uzun süre sansür uygulanmıştı.

İzmit Sancağında Telgraf Sansürü

İtilaf devletlerinin gelişi ile birlikte kentteki tersane, telgrafhane, istasyon, iskele vb. tamamen itilaf devletleri kuvvetlerinin işgali altında idi. Kuvvet komutanlarından izin alınmadıkça karadan ve denizden İzmit'le ilişki kesilmişti. Bu cümleden olmak üzere telgraflar parafe edilmedikçe, mektuplar okunup izin verilmedikçe sahiplerine verilmiyordu.⁶⁸

İtilâf Donanması İzmit önüne demirledikten sonra bir İngiliz mümessili karaya çıkarak telgrafhaneyi ve istasyonu işgal etti. Bu mümessil bu iki dairenin muamelâtını incelemekte ve kendisinin müsaadesi olmadıkça hiç bir tarafa telgraf çekmek imkânı olamıyordu.⁶⁹

İşgal kuvvetlerinin komutanlarından izin alınmadığı müddetçe karadan ve denizden İzmit ile bağlantı kurulamaz hale gelmiştir. Telgraflar parafe edilmedikçe, mektuplar okunup izin verilmedikçe sahiplerine verilmiyordu.⁷⁰

İzmit ve Adapazarı'nda I. Dünya Savaşı yıllarında kullanılmış olan negatif sansür damgalarının örnekleri mevcuttur. Sansür uygulayan memurlar kanun dışı işlerin yapılmaması yönünde caydırıcı olmayı amaçlıyorlardı. Buna rağmen yabancı posta merkezleri Osmanlı emniyeti tarafından kontrol edilemediğinden devletin çöküşünü hazırlayan birçok faaliyete ait haberleşmelerin büyük bir bölümü bu yabancı posta teşkilatlarının korumasında yapılmıştı.

İşgal devam ettiği yıllarda İzmit halkı için en büyük sorunlardan biri haber alma imkânının olmayıştı. Telgrafhanelerin Latin harflerinin dışında telgraf kabul etmemesi Yunan subaylarının keyfi olarak telgraf muharebelerini engellemesi büyük işkenceye dönüşmüştü.⁷¹ 7 Aralık 1920 tarihli bir belgeye göre: İzmit telgrafhanesinde bulunun Yunan zabiti birkaç günden beri İstanbul'un Sapanca ve Adapazarı ile olan telgraf muhaberatını engelliyordu. Bununla birlikte bu merkezlerin telgraf haberleşmesinin İzmit merkezi aracılığıyla yapılacağı, ayrıca İstanbul'un İzmit'ten öteki merkezlerle olan telgraf iletisinde Latin harfleri kullanılması gerektiği, Türkçe harfler ile yazılmış telgrafları kabul edilmeyeceği söyleniyordu.⁷²

Telgrafta sansür sadece işgal güçleri tarafından uygulanmıyordu. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu emniyet teşkilatı ve memurları da çeşitli zaman ve yerlerde iletişimde sansür uygulamıştı. Milli mücadele yıllarında Ankara hükümeti sansür konusuna el atmak zorunda kalmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin 16 Ağustos 1920 tarihinde aldığı "Sansür Talimatnamesine Müzeyyel Kararname" ile sansür müfettişleri Posta İdaresine bağlanmış dâhili posta ve telgraf haberleşmesinin özel ve ticari olan kısmı için sansür kaldırılmıştı. Yine 28 Ekim 1920 tarihinde kabul edilen "Sansür Talimatnamesi" ile sahilde ve kara sınırları içerisinde kurulacak sansür merkezleri vasıtasıyla mektupların sansürden geçirilmesine karar verilir. Bu sayede zararlı muhaberenin kontrol altına alınmasına çalışılmıştı.⁷³

Cumhuriyet Döneminde İzmit Telgraf Hattı

Telgraf, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da vazgeçilemeyen haberleşme araçlarından. Telgraf hatları ilçelerden nahiyelere ve köylere de çekilmeye başlamıştı. İzmit Körfezi'nin güney sahilinde 1928 yılında yapılan yeni telgraf tesisatının kurulmasına şahit olan Ahmet İhsan Bey Servet-i Fünun'daki makalesinde Değirmendere'deki telgraf telleri ve telgrafla haberleşme ile ilgili şunları yazmıştı:

"Değirmendere'nin vapur iskelesi yanından geçen telgraf tellerini çok senelerdir görmeye alışığım. Teller Yalova'dan Karamürsel'den beri deniz kıyısını takip ederek bizim köy yolu ile İzmit'e gider ve bütün Türkiye ile bağlantı kurar. O bağlantıya şimdiye kadar Değirmendere dâhil değildi. Teller başımızın üstünden uzanır ve ben ona mahzun mahzun bakardım. Bu hafta İzmit'ten gelen bir telgraf

⁶⁸ Avni Öztüre, Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul, 1981, s.160.

⁶⁹ Rifat Yüce, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, İzmit, 1945, s.66

⁷⁰ Polat, a.g.m., s.480

⁷¹ Atilla Oral, Kocaeli'de Posta Tarihi, Özgür Kocaeli, 8 Mayıs 2005, Özgür Pazar Eki, s.7

⁷² BOA. DH.İ.UM. 16/1

⁷³ Yurtoğlu, a.g.m., s.51-52

Resül NARİN

müfettişi ile amelesi, belki yüz senedir sade köyün havasını okşayan telleri yere indirdiler. İskele karşısında hazırlanan bir odaya bağladılar. Odaya yerleştirilen masa üstüne telgraf aletleri sıralandı ve bu ayın başından sonra Değirmendere dahi Türkiye telgraf şebekesine dâhil oluyor. Aynı odada bir de posta gişesi açıldı. Artık bize gönderilen mektuplar İzmit Postanesi'nde veya köy kayıklarının İzmit'te uğradığı köhne kahvehane peykesinde (sedirinde) sürünmeyecek! İstanbul'a 80 ve İzmit'e 14 kilometre mesafede köyümüzün asırlardan beri gömülmüş olduğu iptidai hayatı uyandırmak üzere medeniyet dünyasından gelen ilk telleri çok derin bir sevinç ve muhabbetle selamladım. Köyümüzün havasından geçen bu telleri yedi sene önce bir defa daha aşağıya bağlamıştık. O bağlayış Milli Müdafaanın askeri ihtiyacından doğmuştu. Şerefli fakat geçici idi. şimdi bütün Türkiye ve dünya hatlarına kalıcı bir şekilde bağlanıyorduk ve ben çocuk gibi sevinerek direklerin ucundan köy odasına inen tellere bakıyordum.⁷⁴

Osmanlı Devleti zamanında bazen bakanlık bazen de genel müdürlük şeklinde idare edilen Posta Telgraf ve Telefon İşletmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında Dâhiliye Vekâletine bağlı Umum Müdürlük olarak faaliyet gösterir. Kurum 23 Mayıs 1933 tarih ve 2208 Sayılı Posta Telgraf ve Telefon İdaresi Teşkilatı Hakkındaki Kanunla Bayındırlık Bakanlığına, 27 Mayıs 1939 tarih ve 3613 Sayılı Münakalât Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun'la da Ulaştırma Bakanlığına bağlanır.⁷⁵

Cumhuriyet döneminde iletişimdeki gelişmeler kendisini Kocaeli'de de göstermişti. 17 Ağustos 1954'te Bahçecik ve Akmeşe'de PTT şubeleri açılmıştı.⁷⁶ Yine, İzmit'teki PTT merkez binasının her bakımdan yetersiz gelmesi nedeniyle gündün güne büyüyen ve gelişen şehir için bu ihtiyaçlara topyekûn cevap verecek yeni bir bina yapılması talebi gelmişti.⁷⁷ Nisan ayında ihalesi yapılan⁷⁸ binanın 14 Eylül 1955 tarihinde temeli atılmıştı.⁷⁹ Şehirde uzun zamandır açılması beklenen PTT'nin İstiklal Caddesi'ndeki yeni binası 17 Kasım 1958'de hizmete girmişti. PTT teşkilatı telgraf da dâhil bütün kısımlarını yeni binada toplamıştı. Aynı gün Sümerbank satış mağazasının da hizmete girmesiyle şehirde çifte açılış yaşanmıştı.⁸⁰ Binlerce liraya yaptırılan PTT binası İki yıl içinde iki tamir görmüş ve nihayetinde de sıvaları çökmüştü. Bu durum dönemin gazetelerine de konu olmuştu.⁸¹

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1940 yılına kadar telgraf önemini koruyan bir haberleşme aracı olmasına rağmen telefonun yavaş yavaş günlük hayata girmesi ve kullanım oranının artmasıyla ikinci plana düşmeye başlamıştır.

Sonuç

Osmanlı Başkenti İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan İzmit şehri, Osmanlı coğrafyasında kullanılan haberleşme ağları içerisinde önemli bir yere sahipti. Anadolu'da kurulan ilk telgrafhanelerden birinin bu kentte kurulması şehrin önemini göstermektedir.

Kırım Savaşı sürecinde Osmanlılara kazandırılan telgraf hattının yapım sürecinde müttefik olan Fransa ve İngiltere'nin büyük katkısı olmuştu. Bundan sonra da telgraf hatları Osmanlı coğrafyasında çok hızlı yayılmaya başladı. Bu hatlardan Üsküdar'dan başlayıp İzmit'ten geçen hat Basra'ya ulaşacaktı. Hat 20 Ocak 1859 tarihinde İzmit'e ulaşmış ve ilk telgraf da o gün çekilmişti. Sultan Abdülmecid döneminde İzmit'e kazandırılan telgraf hattı daha sonraki süreçte diğer ilçelere de yayılmıştı.

Coğrafi konumu gereği önemli yolların geçtiği İzmit şehri telgraf hatlarının da kesişme noktasında yer almıştır. Telgraftan sonra döşenen demiryolları da İzmit'ten geçerken telgraf hatlarının istikameti kullanılmıştır.

İletişimin savaşan devletler tarafından her zaman önem verilen bir unsurdur. Mondros Mütarekesi sonrası İzmit düşman işgaline uğradığında işgalci askerlerin ilk ele geçirdikleri merkezlerden biri İzmit telgrafhanesiydi. Bir zamanlar telgraf hatlarının yapımına önyak olan İngiliz ve Fransızlar I. Dünya savaşı sonrasında bu hatların geçtiği telgrafhaneleri işgal edip iletişimde sansür dönemini başlatmışlardı. Daha sonrasında işgali devralan Yunanlılar da bu sansürü sürdürmüş ve halk iletişimde büyük zorluklar yaşamıştı.

⁷⁴ Atilla Oral, "Kocaeli'de Telgraf", Özgür Kocaeli, 19 Ekim 2003, Özgür Pazar Eki, s.7

⁷⁵ Yurtoğlu, a.g.m., s.57

⁷⁶ Türkiye, Yıl: 32, Sayı:4859, 27 Temmuz 1954, s.1; Türkiye, Yıl:32, Sayı: 4866, 17 Ağustos 1954, s.1

⁷⁷ Bizimşehir, Yıl:4, Sayı: 810, 11 Ocak 1955, s.1; Türkiye, Yıl: 33, Sayı: 5060, 1 Nisan 1955, s.1

⁷⁸ Bizimşehir, Yıl:4, Sayı:878, 31 Mart 1955, s.1

⁷⁹ Türkiye, Yıl:33, Sayı: 5199, 15 Eylül 1955, s.1

⁸⁰ Azim, Yıl:5, Sayı: 1305, 19 Kasım 1958, s.1; Bizimşehir, Yıl:8, Sayı:1995 18 Kasım 1958, s.1

⁸¹ Türkiye, Yıl: 39, Sayı: 6756, 18 Ekim 1960, s.1

İzmit Telgraf Hattı

Milli Mücadele yıllarında telgrafın önemi bir kat daha artmıştı. İstanbul ile Anadolu'nun iletişimde önemli bir yere sahip olan İzmit hattı daima önemli bir konuma sahipti. Cumhuriyet döneminde de İzmit hattı gelişimini sürdürmüştür. Zamanla telefonun yaygınlaşmasıyla telgraf ikinci plana düşmüştür.

Kaynakça**Arşiv Vesikaları**

BOA. A. MKT. MHM. 143/37

BOA. A. MKT. MHM. 245/85

BOA. A. MKT. MHM. 247/58

BOA. A. MKT. MHM. 286/73

BOA. A. MKT. NZD. 259/59

BOA. BEO. 4597/344767

BOA. BEO. 4664/349771

BOA. BEO. 52/3847

BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/44

BOA. DH. İ. UM. 16/1

BOA. DH. İ. UM. 16-3/1

BOA. DH. İD. 119 /9

BOA. DH. MKT. 1272/85

BOA. DH. MKT. 1273/75

BOA. DH. MKT. 1274/34

BOA. DH. MKT. 1639/117

BOA. DH. MKT. 1655/13

BOA. DH. MKT. 1665/107

BOA. DH. MKT. 1853/93

BOA. DH. MKT. 1974/2

BOA. DH. MKT. 2159/67

BOA. DH. MUİ. 47/26

BOA. DH. ŞFR. 590/40

BOA. HR. MKT. 273/95

BOA. HR. MKT. 287/27

BOA. HR. MKT. 380/19

BOA. İ. DH. 413/27372

BOA. İ. HR. 160/8532

BOA. İ. HR. 161/8587

BOA. İ. HR. 164/8780

BOA. İ. HR. 164/8805

BOA. İ. HR. 167/8959

BOA. İ. HR. 167/8975

BOA. İ. HR. 167/8976

BOA. İ. HR. 172/9330

BOA. İ. HR. 173/9423

BOA. İ. HR. 204/11748

BOA. İ. MVL. 490-22158

BOA. İ. ŞD. 88/5233

BOA. MV. 220/230

BOA. MVL. 502/22696

BOA. MVL. 665/10

Kitap ve makaleler

AKBULUT, Dursun Ali, “Sürelî Yayınlarında İzmit’in İşgalden Kurtuluşu (28 Haziran 1921)”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Cilt: 3, Kocaeli, 2016, ss.1439-1458.

AKBULUT, Uğur, “Suriye’ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi”, History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue 2010, ss.1-11

BEZAZ, Yurda Güven, Geçmişten Günümüze Haberleşme ve PTT Tarihi, Ankara, Türkiye Haber-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 2007.

ÇAKILCI, Diren, “Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX Bildirileri, Cilt:1, İstanbul, 2017, ss.131-149.

ÇAKILCI,Diren, Rumeli Telgraf Hatları 1854-1876, TTK Yay., Ankara, 2019.

ÇAM, Yusuf, Milli Mücadele’de İzmit Sancağı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2014.

DAVISON, Roderic h., “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi”, Çev: Durdu Mehmet Burak, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Yıl: 2003, Sayı: 14, ss. 347-386

DEMİR, Tanju, Türkiye’de Posta Telefon ve Telgraf Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920), PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2005.

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk-Söylev, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 2010

HALAÇOĞLU, Yusuf, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2002.

KANSU, Mazhar Müfit, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I, Türk Tarih Kurumu yay, Ankara, 2009.

KESKİN, Özkan, - SÖNMEZ, Ali, “Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu’nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,

Resül NARİN

Sayı:25, Yıl:2009, ss.67-82.

KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yay., Ankara, 2015.

ORAL, Atilla, "Kocaeli'de Telgraf", Özgür Kocaeli, 19 Ekim 2003, Özgür Pazar Eki.

ORAL, Atilla, Kocaeli'de Posta Tarihi, Özgür Kocaeli, 8 Mayıs 2005, Özgür Pazar Eki.

ÖZEL, Sabahattin, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, Derin Yay., İstanbul, 2009.

ÖZTÜRE, Avni, Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul, 1981.

POLAT, Hasan Ali, "Mondros Mütarekesi'ni Müteakip, İşgallere Karşı Marmara Ahalisinin Tepkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Vol: 3/11, Spring 2010, ss.478-487.

SHAW, Stanford J.- SHAW, Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt:II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2010.

SOFUOĞLU, Adnan, Milli Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

YURTOĞLU, Nadir, "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 92, Güz 2015, ss. 47-103.

YÜCE, Rifat, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, Turkeyolu Matbaası, İzmit, 1945.

Gazeteler

Azim, Yıl:5, Sayı:1305, 19 Kasım 1958.

Bizimşehir, Yıl:4, Sayı:810, 11 Ocak 1955.

Bizimşehir, Yıl:4, Sayı:878, 31 Mart 1955.

Bizimşehir, Yıl:8, Sayı:1995 18 Kasım 1958.

Servet-i Fünun, Sene:35, Numro:1559-85, 1 Temmuz 1926.

Türkyolu, Yıl:32, Sayı:4859, 27 Temmuz 1954.

Türkyolu, Yıl:32, Sayı:4866, 17 Ağustos 1954.

Türkyolu, Yıl:33, Sayı:5060, 1 Nisan 1955.

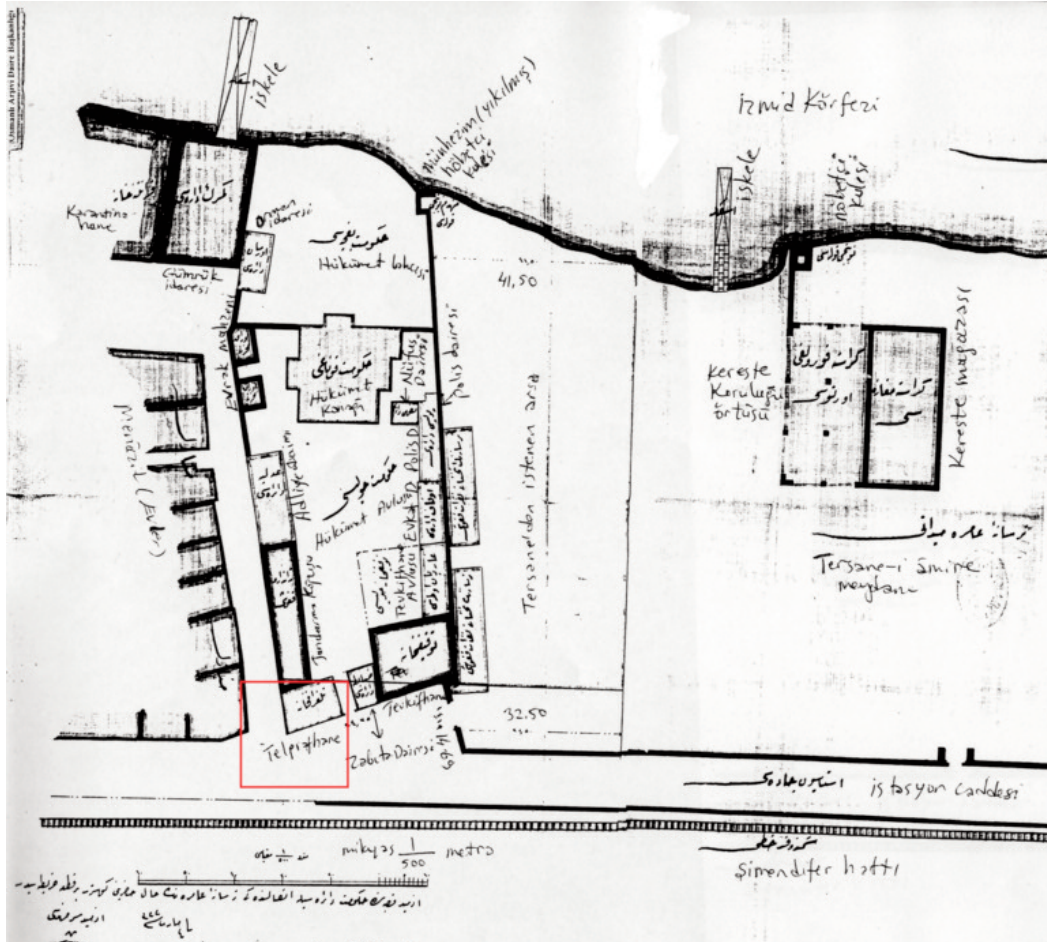
Türkyolu, Yıl:33, Sayı:5199, 15 Eylül 1955.

Türkyolu, Yıl:39, Sayı:6756, 18 Ekim 1960.

Ekler

1890'lı yıllar İzmit'te Telgraf ve Tren Hattı. Meşhur çınarlar henüz fidan iken.

Resül NARİN

1906 tersane planında İzmit telgrafhanesi
Adapazarı Hükümet Konağı ve Telgrafhanesi ile diğer resmi binalar

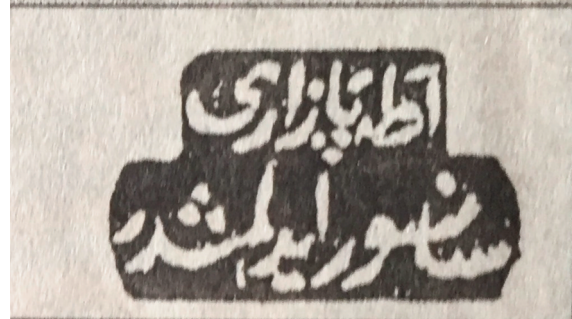
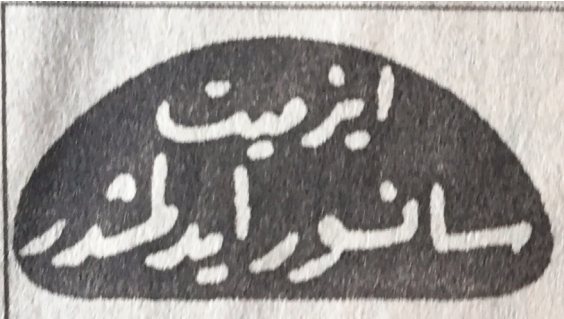

1924 Yılında Adapazarı Posta ve Telgraf Merkezi Binası.

I. Dünya Savaşı yıllarında İzmit telgraf hattında yabancı kontrolörler

İzmit Sansürlenmiştir yazısı

Geyve (Telgraf) Sakarya
Bur. Télégr. Gueivé
12-7-13*29-4-29

Adapazarı Sansürlenmiştir yazısı

Karamürsel (Telgraf) Kocaeli
12-24*18-3-332
1

İzmit Ketenciler Köyü Özelinde Büyük Çerkes Sürgünü

Veli GÜVEN*

Kafkasya'nın Coğrafi Konumu

Tarihi boyunca pek çok istilalara sahne olmuş Kafkasya'nın coğrafi konumunu belirtmek yararlı olacaktır. Kafkasya, toplam 1200 km uzunluğundaki ünlü Kafkas sıradağlarının hem kuzeyini hem de güneyini içine alan geniş coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yer alan sarp ve yüksek Kafkas sıradağlarının ikiye ayırdığı bölgeyi ifade etmektedir. Yani Kafkasya güney ve kuzey şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Güney Kafkasya; Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı içine almaktadır. Kuzey Kafkasya'dan bakıldığında Güney Kafkasya'ya Transkafkasya; "Kafkasya Ötesi" denilmektedir.¹

Kafkas adı ilk defa eski Yunan yazarı Aiskhylos'un M. Ö. 490 yılında yazdığı Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence adlı romanında "Caucasus Dağı" olarak geçmektedir. Bu ismin Yunanlılarca bilinmesi muhtemelen Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonileri vasıtasıyla olmuştur. Yunanlılardan Romalılara geçen ve Türk- İslâm eserlerinde Alburz Dağı diye adlandırılan bu coğrafya terimi, Rönesans'tan sonra da hümanistlerin eserlerinde Caucasus/Caucasia/Caucasie diye anılmış ve böylece bütün Avrupa dillerine yayılmıştır. X. Yüzyılda Oğuz-Kıpçak ve Bulgar ülkelerini ziyaret eden İbn Fazlan'ın seyahatnamesinde Kafkas ismine rastlanmamaktadır.² Ancak, Papa tarafından Moğollara elçi olarak gönderilen ünlü seyyah Wilhelm Von Rubruk eserinde Kafkas tabirini kullanmıştır. Rusya'da ise Çar I. Petro tarafından St. Petersburg'da 1726'da kurulan İlimler Akademisi aracılığıyla bu terim kullanılmaya balandı. Kafkas teriminin Türk literatüründe ilk defa kullanımı ise 1856 Paris Konferansı'na gönderilen Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı "Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay ülkelerine Ait Bir Layiha" ile olmuştur. Cevdet Paşa burada ilk defa Memâlik-i Kafkasya ve Cebel-i Kafkas deyimlerini kullanmıştır.³

Kafkas Halkları ve Çerkeslerin Kökeni

Kuzey Kafkasya, üzerindeki unsurların farklılığı nedeniyle anlaşılacak bir şekilde karışık, etnik ve sosyokültürel yapıda olan, tarih boyunca kavimlerin ve medeniyetlerin geçiş noktası olan ve pek çok kavmin kültürel mirasını günümüze taşıyan, bunun yanında birbirinden farklı kırktan fazla dil konuşulsa da Kafkasya halklarının birlikte yaşayabildikleri dünyanın en karmaşık bölgelerinden birisidir. Çerkesler ise çok eski tarihlerden itibaren bölgede yaşayan yerleşik halklar olup XIX. yüzyılda yaşadıkları trajedi ise tarihin en acı olaylarından birisidir. Sonuçları bakımından değerlendirilirse Kuzey Kafkasya'nın otokton (yerli) halkı yaşadıkları olumsuzluklar neticesinde üzerlerindeki Rus Baskısı nedeniyle topraklarında rahat edememeleri, dolayısıyla büyük kitleler halinde yerlerinden edilmeleri şeklinde oluşan bu olaya zorunlu göç, hatta sürgün denilmektedir.⁴

Tarihi açıdan Kafkasya halkı ikiye ayrılmaktadır. Bunların ilki otokton halklar olan Adige (Şapsığ,

* Tarihçi, v.guven@hotmail.com

¹ Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 16. Dizi, Sayı: 75, Ankara, 1997, s. 14.

² Ergin Ayan, Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi, Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, 2010, s.21

³ Cevdet Paa, Tezâkir 1-12, Ner. Cavit Baysun, TTK, Ankara 1991, s. 90-101

⁴ Hakan Altın, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri, Bilgi, Sayı:14, s.580

Veli GÜVEN

Abzeh, Hatukhoy, Besleney, Kabartey vd.) Abhaz- Ubih, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vd.) diğer kabilelerdir. İkincisi ise bölgeye sonradan gelen halklar olan Turani kökenli, Karaçaylar, Balkarlar, Nogoylar, Kumuklar ile İndo-Germen kökenli bir halk olan Osetlerden oluşmaktadır. Kuzey Kafkasya'da en fazla nüfusa sahip olan Adige-Abhaz-Ubih grubu, kuzeyde Kuban nehri kıyısından, güneydoğuda Sunja nehrine kadar uzanan bölgede yaşıyorlardı. Bu bölgenin insanları yüzyıllarca kader birliği ederek, tarih boyunca oluşan sosyokültürel süreç içerisinde gelenek ve göreneklerini, aynı hayat görüşünü ve kültürünü benimseyerek "Kafkas Kültürünü" oluşturmuşlardır. Bu birlik herhangi bir bireyin, babasının Çerkes (Adige), annesinin İnguş, büyükannesinin Abazin olabilmesiyle gösterilebilmektedir. Bu nedenle büyük göç hareketi başladığı sırada Anadolu halkı, ülkelerine gelen bu insanlara geniş anlamıyla Çerkes tabirini kullanmışlardır.⁵

Çerkes isminin kökeni ile ilgili iki görüş öne çıkar. Bunlardan birincisi Grekler (eski Yunan) tarafından batı Kafkasya'da yaşayan halklara verilmiş olan "Kerkes" veya buna yakın bir ismin değişerek bugünkü şekline geldiği görüşüdür. İkincisi ise "Toprağı işleyen" anlamına gelen "Jarkaz" kelimesinin zaman içinde değişerek "Çerkes" halini almış olmasıdır. "Çerkes" isminin ilk defa Plano de Carpini tarafından 1215 yılında kullanıldığı bilinmekle birlikte Ernest Chanter, Çerkeslerin M.Ö 500 yıllarında tarih sahnesine çıkan antik bir millet olduğunu belirtmektedir. Nitekim Çerkes tabiri geniş anlamda kullanıldığında yurtlarından çıkarılan bütün Kuzey Kafkasya halklarını kapsarken dar anlamda kullanıldığında Adigelere ve Adige guruplarını (Şapsığ gibi) kapsar. Siyasi coğrafya açısından kullanıldığında ise Karaçay-Çerkes'i kapsar. Osmanlı Devleti kendi ülkesine gelmiş olan bu insanları Çerkes üst kimliği ile isimlendirmiştir. Ruslara göre ise bu halk Dağlılar'dır.⁶

Osmanlılar Kafkasya'da

Sahip olduğu stratejik konum nedeniyle tarihi boyunca sık sık istilaya uğrayan bölge çoğu zaman yarı bağımsız yapısını korumuş bir konum arz etmektedir. Kafkasya ile Türklerin ilişkisi M.Ö. 4. yüzyıla kadar gitmektedir. Bölge, önceleri Kırım Hanları vasıtasıyla ve 16. yüzyıldan itibaren doğrudan Osmanlı Devleti ile ilişki içerisine girmiştir. Bu ilişki bazen kötüleşerek 20. yüzyıla kadar süregelmiştir.⁷ Osmanlı Devleti'nin Kafkasya egemenliği Kırım Hanları vasıtasıyla sağlanmış, Kırım Hanlığının ilhakının ardından doğrudan valiler göndermesiyle gerçekleşmiştir. Kuzey Kafkasya ile Osmanlı Devleti'nin ilk teması 1451 yılında Fatih'in Abhazya (Sohumkale) üzerine donanmasını göndermesiyle başlamış, Taman Yarımadası'ndan Soçi'ye uzanan Çerkesya sahilleri 1479'dan 1810 yılına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Osmanlı Devleti Kafkasya'ya hâkim olmak için Çerkes prensleriyle işbirliği yapmaya karar vermiş, bu amaç için Ferah Ali Paşa komutasındaki askeri kurul Batı Kafkasya'ya gönderilmiştir. Osmanlı Devleti bölgedeki ilk etkili girişimini bu dönemde gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu hareketinin başarıya ulaşmasıyla Çerkesler bu yıla "İmam Yılı" demişler, yeni doğan çocuklarına Çerkes isimlerinden ziyade Müslüman isimleri vermişlerdir. Çerkesler Osmanlı Devleti'ne ısındırılmaya çalışılmış ve bu da kısmen muvaffakiyetle neticelenmiştir. Isındırma politikasının sonucu olarak Şii İran'a karşı Sünni Çerkesler ile bir kordon oluşturulmaya çalışılmış ve bunda da başarıya ulaşılmıştır. Ancak Ferah Ali Paşa'nın ölümünden sonra bölgeye gelen Osmanlı Paşaları aynı başarıyı sağlayamayınca baskı uygulama yoluna gitmişler bunun neticesinde Çerkesler arasında İslam'ın yayılmasında yavaşlama görülmüştür. Kafkasya toprakları üzerinde İran, Rusya ve Osmanlı hâkimiyet mücadelesi yaşanmış, Osmanlı Devleti'nin tamamen nüfuz edemediği ancak idaresi altına aldığı dönemde ise Kafkas Halkları otonom hayatlarına devam etmiştir. Örneğin Çerkes Beyi Hacımukov bu konu hakkında; "İslam'ın Çerkesya'da yayılmasıyla birlikte kendilerinin Osmanlı egemenliğine girmediklerini, buna kanıt olarak da Osmanlı'nın Ahıska da uyguladığı düzeni (vergi sistemi ve askeri sistem gibi) kuramadıklarını, Çerkeslerin Osmanlı sultanını kendi manevi önderleri gibi gördüklerini fakat onun sivil ve idari egemenliğini tanımayacaklarını, iç işlerine de karışılmasına izin vermeyeceklerini ve vermediklerini, yüzyıllardır Çerkeslerin hür ve bağımsız bir halk olarak yaşadığını" belirtmiştir.⁸ Kafkas halkları kısaca tarih boyunca geniş ölçüde bağımsız yaşadılar ve zaman zaman Osmanlı'nın ya da İran'ın yüksek egemenliğini sözde kabul etmiş olmakla birlikte bağımsızlıklarından asla vazgeçemediler. Bu yüzden "Çerkeslerin Osmanlı Devleti ile fazla ilişkilerinin olmayışı (Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çerkes asıllılar hariç), İslamiyet'in geçmişinin burada oldukça yakın oluşu ve dolayısıyla halifenin otoritesini henüz ciddi olarak kabul etmeyişleri ve bin yıllardan beri özgürce yaşamaya alışkın olmalarından dolayı, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin etkisi fazla olmadı. Tam ter-

⁵ Cahit Aslan, Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü, Uluslararası Suçlar ve Tarih, Asam Yayınları, Sayı. 1, Ankara, 2006, s. 105.

⁶ Yaşar Bağ, Çerkeslerin Dünü Bugünü, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 79.

⁷ Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No.65, 1991), s. 5.

⁸ Cahit Aslan. a.g.m. s. 109

sine 1787-1792, 1806-1812 ve 1827-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında bilhassa Çerkesler de Ruslara karşı çarpışmalara katılarak Osmanlıları desteklediler. Bu tür bir ilişki Orta Asya Türkleriyle birleşebilmek için, Kırım-Kuzey Kafkasya-Astrahan-Kazan hattına sahip olmak, hızla gelişerek güneye inmekte olan Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgalini önlemek, Rusya ile dini yakınlığı olan Gürcistan'ın Rusya ile coğrafi birleşmesini önlemek, Uzak-Doğu ticaretinin önemli noktaları durumdaki Karadeniz'in doğu limanlarını ve Astrahan'ı elde etmek isteyen Osmanlıların da işine geliyordu.⁹

Rusya'nın Doğuşu ve Kafkasya'ya İlerleyişi

9. yüzyılda Hazar Kağanlığı hâkimiyeti altında yaşayan çok sayıda Slav kavmi, 860'lı yıllarda İsveç'ten gelen Vareglerin lideri Rürük'in yönetim alanındaki yeteneği ve tecrübesinden yararlanarak bir araya geldiler. Önce Novgorod'ta güç topladılar ve ardından Kiev'de güçlü bir devlet kurdular. Daha sonra 988 yılında Bizans'la gelişen ilişkiler dahilinde Hıristiyanlığı benimsediler. Ortodoksluğun kabul edilmesiyle birlikte daha da kuvvetlenen Kiev Rusyası, irili ufaklı birçok Slav kavmini merkezi yönetime bağlı hale getirdi. 11. yüzyılın ilkyarısındaki Yaroslav döneminde dini kurumlaşmasını hızlandıran Kiev Rusyası, yenilenen hukuki ve askeri yapısıyla "yurt (udelnaya) sistemi" diye bilinen yeni bir döneme girdi. Yurt sistemiyle birlikte birçok şehirde yeni knezlikler ortaya çıktı. Knezlikler arasında "büyük knez" olma ve toprağını genişleterek diğer knezlikleri boyunduruk altına alma mücadelesi hız kazandı. Bu ihtilaf, 12. yüzyılda iktidarın Suzdal-Vladimir Knezliği'ne intikal etmesine sebep olmuştu. Artık Kiev Rusya'sının önemi azalmıştı. Bu arada devam eden Kıpçak saldırılarına karşı birlik oluşturamayan Rus knezliklerini 13. yüzyıla girildiğinde Tatar-Moğol saldırısı bekliyordu. 1206 yılından itibaren şekillenmeye başlayan Moğol İmparatorluğu, yayılcı politikasının ilk semeresini 1215'te Kuzey Çin'i fethederek almıştı. Sonrasında Harzemşahlar engelini aşan Cengiz'in (Çingiz) devleti, doğu ve batıda genişleme siyasetini daha da sertleştirdi. Rus knezliklerinin Kıpçaklarla olan ilişkileri ve dağılık görüntüleri, Moğol İmparatorluğunun iştahını kabartmıştı. Nitekim 1236 yılına gelindiğinde Cengiz'in torunu Batu Han, Rus topraklarına Tatarlar ve Türklerden oluşan ordusuyla saldırdı. 6 yıl içinde Güney Rusya'nın neredeyse tüm knezliklerini yağmalayan Batu Han, kendi idari teşkilatını kurdu ve Altın Ordu (Orda) devletinin temellerini attı. Saray şehrini başkent ilan eden Altın Ordu hanı, Rus knezliklerinin "knezlik makamını" sembolik olarak sürdürmelerine izin verdi. Altınordu'dan "beratarlık" olarak yönetsel özerkliklerini Saray'a itaat etmek şartıyla devam ettiren Rus knezliklerinden Moskova Knezliği, 1283'ten itibaren tarih sahnesine çıkmaya başladı. Altınordu'ya ve diğer rakiplere karşı uygulanan politika, 200 yıl sonra Moskova'yı Ortodoks dünyasının tek hâkimi haline getirecekti.¹⁰

Altın Orda Devleti'nin Timur'a yenilmesi ve parçalanması Rusya'nın önünü açan en önemli gelişme olmuştur. 1380 Kulikovo Pole yenilgisinden sonra Altın Orda pek toparlanamadı. 1391'de İdil Nehri civarında Kundurca'da ve 1395'te Kafkasya'daki Terek Irmağında Toktamış Han'ın Emir Timur tarafından mağlup edilmesi devleti ciddi olarak sarstı. 1480'de Moskova Knezi III. İvan'ın Don kıyısında Altın Orda güçlerini yenmesi son darbe oldu ve yaklaşık 20 yıl sonra 1502'de zaten beş Hanlığa parçalanmış (Kazan, Kasım, Astrahan, Kırım ve Sibir) Altın Orda Devleti'nin sonunu getirdi. Bu olay Kafkas hakları için de sonun başlangıcı oldu. Kazan Hanlığı 1552'de, Astrahan Hanlığı da 1556 yılında Çar IV. İvan döneminde Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bundan sonra Ruslarla Çerkesler arasına tampon bir güç girmemiş, Ruslar yayılcı politikası gereği Kafkasya'ya yönelmiş ve savaşlar da bu sebeple başlamıştır. Rusların nihai hedefi, Karadeniz limanlarını ele geçirdikten sonra Hindistan'a açılıp buraya yönelik uzun vadeli planlarını gerçekleştirmektir. Bunun için Kafkasya'yı kontrol altına alması gerekmektedir. Astrahan Hanlığının yıkılma tarihi olan 1556 yılı Kafkas-Rus savaşlarının başlangıç tarihi olup 1567 yılında Çar IV. İvan, Kabardey (Kabartay) topraklarına saldırmasıyla tarihe "Kafkas-Rus Savaşları" olarak geçecek olan savaşların ilk aşamasına girilmiştir.

Ruslar Kafkasya'da

Sonuçları itibariyle Kafkas-Rus Savaşları ele alınırsa bu savaşı üç döneme ayırmak mümkündür: İlk dönem savaşları hazırlık savaşları olarak adlandırılabilir. Hayli uzun süren bu dönem savaşlarının sonlarına doğru Kuzey Kafkasya'da ufak-tefek göçler görülmüştür. İkinci evrede oldukça kanlı savaşlar gerçekleşti. Bu dönemde direnç noktaları düşen Çerkesler gruplar halinde sürgün edildiler. Üçüncü dönem savaşlar ise "ölüm-kalım savaşlarıdır. Bu dönem savaşlarda ise Kafkasya'nın düşmesi ve Rusların Kafkasya'yı tamamen işgal etmesiyle sonuçlandı. Bütün dünyanın çaresiz olarak izlediği bu savaş sürecinde ve neticesinde Kafkasya Ruslar tarafından etnik temizliğe, hayata

⁹ Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Nart Yayıncılık, 1993, s.99-101

¹⁰ George Vernadskiy, Rusya Tarihi (Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 84.

geçirdikleri metotlar da soykırıma yol açtı.

Hazırlık Savaşları

1567'de Çar VI. İvan, Kabardey topraklarına saldırmasıyla tarihe Kafkas-Rus savaşları olarak geçecek olan savaşların da ilk aşamasına girilmiş oldu. Bu saldırı sürecinde Kabardey prensi Temiroka'nın kızı Maria'nın Çar İvan ile evlenmesiyle bir süre barış sağlandı. Fakat 1587'de Çarın ölümüyle savaşlar yeniden başladı. 1604-1605 yıllarında Rusya Dağıstan'a saldırdı; fakat Çeçen ve Dağıstanlıların ortak savunmaları ve karşı saldırılarıyla ağır yenilgiye uğrayarak geri çekildiler. Bir süre lojistik hazırlık yaptıktan sonra 1711'de Ruslar yeniden Dağıstan'a saldırmaya başladı. Karadan ve gemilerle Hazar denizinden yaptıkları seferler sonucunda Derbend'i işgal ettiler ve 1735'e kadar Dağıstan'da kalmayı başarabildiler. Aynı yıllarda Osmanlı Devleti ve Rusya, Balkanlarda da sürekli savaşıyordu. 1739'da imzalanan Belgrat anlaşmasına rağmen Ruslar, Kuzey Kafkasya içlerine girmeye ve girdikleri yerlere Kazak ve Rus köylülerini yerleştirmeye başladılar. Hazırlık savaşları olarak adlandırılacak olan bu savaşlar 1762 yılına kadar tam 206 yıl sürmüştür. Bu savaşların bu kadar uzun sürmesinin bir nedeni Kırım Hanlığının Çerkes toprakları ile Ruslar arasında tampon olarak var olmasıydı. Bu tarihten sonra Ruslar istihkamlarına da başladılar.¹¹

Sürgün Savaşları

Savaşı tetikleyen olay Rusların bugünkü Mezdok bölgesine kale inşa etmeleri ve Kabardey prenslerin kale inşasının durdurulmasını II. Katerina'dan istemeleridir (1763). Nitekim bu istek reddedilmiş ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılmacı Rus politikası kendisini göstermeye başlamış ve aradaki dostluk ilişkileri sona ermiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında mağlup olup, Kırım'ın bağımsız olması, Rusya'yı Kafkasya emellerine yaklaştırmıştır (1774). Savaş bahanesi olarak da Rusya hükümeti Çerkesleri kanuna karşı başkaldıran asiler olarak ilan etmiştir. Ruslar, Terek ve Kuban bölgelerine Rus istihkamları kurmaya başlamışlar ve 1787 yıllarında Rus yayılmacılığı kendisini daha da göstermiştir¹⁶. Kuzey Kafkasyalılar, Rusların yayılmacı politikası ve işgallerine karşı direnişe geçmişlerdir. Özellikle ilk örgütlü direniş XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Müridizm Hareketi adı altında Dağıstanlı Şeyh Mansur döneminde gerçekleşmiş, Şeyh Şamil döneminde ise bu direniş, Dağıstan'ın ve Çeçenistan'ın tamamını etkisi altına almıştır.

İmamların öncülüğünde, önceleri birkaç kabile ile başlayıp, yavaş yavaş Kuzeydoğu Kafkasya ve kısmen de Kuzey Kafkasya'nın büyük bir bölümüne yayılma eğilimi gösteren bu hareketin en yetkin liderliğini; cesareti, kısa sürede halkları harekete geçirmedeki ustalığı, politik ve taktik yeteneğiyle Şeyh Samil yapmış ve Müridizm'in en etkili imamı olmuştur. 1820 yılı ile beraber Şeyh Şamil'in Çerkeslere ve diğer halklara yardımcı olan hareketi ve çabaları başlamıştır. Bu tarihten itibaren; Dağıstan, Çeçenistan, Karaçay, Osetya ve Kabardey bölgelerini içine alan Kuzeydoğu Kafkasya'da ortaya çıkan kurtuluş mücadeleleri ulusal bir nitelik kazanmıştır.¹²

Kırım Savaşı'ndan sonra (1853-1856) Rus Çarı II. Aleksandr Kafkasya'da ciddi bir çatışma çıkmamasına rağmen iki yüz binden fazla askeri Kafkasya cephesine konuşlandırarak Kafkasya'nın kesin zaptına karar vermiştir. Bu iş için 1856 yılında General Bartinski, Kafkasya Genel Valiliğine getirilmiştir. General Bartinski göreve gelir gelmez General Yermolov'un savaş stratejilerini örnek almış, hatta ondan daha da sistemli bir şekilde hareket ederek Kafkasya'yı bütünüyle kuşatıp, kuşatma çemberini yavaş yavaş daraltmıştır. Bu taktik birkaç yıl sonra işe yaramış ve Şeyh Şamil'in birliği dağıtılmış, nihayetinde 6 Eylül 1859'da Şeyh Şamil esir alınmıştır. Şeyh Şamil'in esir alınması büyük yankı uyandırmıştır. Şamil'in Batı Kafkasya'daki Çerkeslerin Ruslara karşı direnmeleri ve vatan müdafaalarını yapmaları için gönderdiği Muhammed Emin, Şamil'in esir olmasının ardından emri altındakilerle birlikte Rusya'ya teslim olmuştur. Rusya tarafından Muhammed Emin'e teslim olmasının karşılığında ömür boyu 3.000 ruble emekli maaşı bağlanmıştır. Bu olaydan sonra Şeyh Şamil dönemindeki 25 yıl devam eden Gazâvat Savaşları sona ermiş, Ruslar Dağıstan'ı da içine alan bütün Kuzeydoğu Kafkasya'yı işgal ederek doğudaki bütün birliklerini batıya kaydırmışlardır.¹³

Yenilgi ve Sürgün

Kuzeydoğu Kafkasya'daki Müridizm hareketinin son bulmasıyla Kuzeybatı Kafkasya'daki

¹¹ Cahit Aslan, a.g.m. s. 111

¹² Hakan Altın, a.g.m. s.583-586

¹³ Mehmet Demirtaş, Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk Ve İskânları, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum, 2009, s. 237.

Çerkesler savaşa devam edip etmeme konusunda ikilemde kalmışlardır. Adige, Abhaz, Ubih grupları ve Kuban ötesi aşiretler inatla direnme kararı almışlar, nihayetinde kayıpları giderek artmıştır. Kayıplarının artmasında ve savaşı kaybetmelerinde Çerkeslerin aralarındaki feodal yapının etkisiyle birlik olamamaları, bölgesel direniş göstererek tek elden ve sistemli büyük ordular kuramamaları etkili olmuştur. 1861 yılında Soçi’de Abzeh, Ubih ve Şapsığ liderler bir araya gelerek bir meclis (Yüce Özgürlük Meclisi-Büyük Özgür Meclis) kurmuşlar ve bu meclis, aldığı kararlarla aynı zamanda bir devlet şeklinde hareket ederek bazı bölgelere yetkililer atamıştır. Aynı zamanda meclis, İngiltere ve Osmanlı Devleti’ne elçiler göndermiş ve yeni kurulan bu devleti tanımalarını istemiştir. Her ne kadar son aşamada bu şekilde bir hamle yapılmaya çalışılsa da geç kalınmış bir birliklilik olmuş, Rus istilaları ve işgalleri engellenememiştir. Her geçen gün etkinliğini arttıran Rusya, topraklarından çıkmak istemeyenleri zorla göç ettirmiş ve yer yer acımasızlaşarak insanlığa sığmayan olayların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu baskılar sonucunda Çerkesler irili ufaklı gruplar halinde vatanlarını terk etmiş, çoğunluğu Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiştir. Şeyh Şamil’in yenilgisini izleyen dönemden itibaren oluşan göç dalgaları 1864 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. İşte tarihte Muhaceret, Büyük kesimlerin vatanlarından zorunlu göçe tabi tutulmalarının ve bunun da ötesinde sürgüne uğramalarının pek çok nedeni vardır. Bu nedenlerden bazıları; Çerkeslerin yüzlerce yıldır hür olmaları ve hâkimiyet kabul etmeyen kişilikleri Rusya’nın tek çare olarak Çerkesleri vatanlarından çıkarmaları gerektiğini ancak bu şekilde Kafkasya’ya hâkim olabilecekleri fikrini uyandırmıştır. Özellikle Kuzeybatı Kafkasya’da Rusya’nın hâkimiyeti esnasında sert bir politika izleyerek halkın önemli bir kısmını topraklarından çıkarmasının sebebi ise; Karadeniz’e ve buraya kıyısı olan Batı Kafkasya ticaretine hâkim olmak, bu sahil şeridini boşaltıp Rus yanlısı Kazakları yerleştirmek olmuştur. Bir diğer önemli neden ise Çerkeslerin Müslüman olmalarıdır. Çerkes boyları tarafından sürdürülen direniş hareketleri 1859’a varıldığında sert bir şekilde bastırıldığı gibi, zorunlu göçün de büyük bir hızla uygulamaya konulduğu görülmüştür. Örneğin M. Venyukov adında bir Rus askerinin anılarında şöyle denilmektedir; “Savaş son derece amansızca cereyan ediyordu. Biz geri dönülmesi imkânsız bir tarzda ve askerini bastığı her toprak parçasını son ferde kadar Çerkeslerden temizleyerek adım adım ilerliyorduk. Kar erir erimez ve ağaçlar yeşermeden önce yüzlerce dağ köyleri ateşe veriliyordu. Ekinler atlara yediriliyor veya çiğnetiliyordu. Köy nüfusu gafil avlandığı taktirde, derhal asker muhafazasında en yakın Kazak köyüne götürülüyor ve oradan Karadeniz sahillerine ve daha sonra Türkiye’ye sevk ediliyordu. Bizim yaklaşımımız sırasında boşalan kulübelerde çoğu zaman masanın üzerinde, içinde kaşığı ile beraber henüz soğumamış lapaya, üstünde iğne takılı tamiri yarıda kalmış elbiselere, döşemeye bırakılmış çocuk oyuncaklarına rastlıyordu. Bazen askerlerimizin şerefiyle mütenasip çok nadir, canavarlığa kadar varan hunharca hareketler de yapılıyordu“ şeklindeki ifade Çerkesler açısından durumun güçlüğünü gözler önüne sermektedir.¹⁴

Rusların gösterdiği çok sert davranışlara örnek olarak 1863 yılında Thee Free Prees Gazetesinde yayımlanan ve Fransız kaynaklı olan bir haber şu şekildedir; “Şapsığ ülkesinin Hafia köyünde bir yamyamlık sahnesi sergilenmiştir. Köy erkeklerinin cepheye ileri hatlarda bulunmasını fırsat bilen Çarın askerleri köydeki savunmasız halkın üzerine üşüşerek onları öldürmüş, evlerini yakmış ve mallarını yağmalamıştır. Kurbanlar arasında 18 yaşlı kadın, 8 çocuk ve 6 yaşlı erkek bulunmaktadır. Öldürülen kadınlardan birinin cesedine şu sözcükleri içeren bir hafta iliştilmişti: “Haydi git yardım için temsilcilerinizi gönderdiğiniz İngiltere Kraliçesine şikâyet et!” Küçük bir çocuğun cesedinde ise şu yazı okunuyordu: “Koruyucunuz Türklere kendini satacağına burada kal!” Yine Gözleri oyulmuş yaşlı bir erkeğin cesedinde de şu yazı okunmakta idi: “Git temsilcilerle buluş Paris’ te iyi göz doktoru bulabilirsin”.

1862-1864 Çerkasya’nın can çekiştiği yıllardı. Daha fazla direnmek faydasızdı ve Çerkeslerin önlerinde iki seçenek buluyordu: Kuban’ın sol kıyısına yerleşmek ya da Osmanlı’ya gitmek. Çerkesler ikincisini seçtiler. Zaten Ruslar Çerkeslerin vatanlarından sürülmelerini düzenlemek amacıyla bir komisyon oluşturmuşlardı. Rusya, göçmenlerin dönebileceğinden korkuyordu. Çünkü dağlılara orada dini duygulara kapılarak Rusya’ya karşı düşman oluyorlardı. Böylece Osmanlı ile Rusya arasında göç resmi bir çerçeve aldı. Çar hükümeti 1962 tarihinde de Kafkasya’dan göç etme kararı çıkardı. 1863 Baharına doğru Kuban ötesi toprakları yerli nüfustan büyük oranda arındırıldı ise de köylüler daha dağlık bölgelere çekilerek mücadeleyi sürdürdüler. Öyle ki, 1864 Mayısında Kafkas Savaşlarının bittiği ilan edilse de 1865’e kadar birçok Çerkes mücadelesini sürdürdü. Bu yüzden 10 Kasım 1863 tarihinde Kafkasya Ordusu Başkumandanının harbiye vekiline şu mesajı geçmek zorunda kaldı: “Batı Kafkasların fethi ile ilgili plan açısından şimdi de kıyı şeridini temizlemeliyiz” Belge niteliğindeki bu mesaj, Kafkasya’da Ruslar tarafından yürütülen etnik temizleme hareketının bir süre daha devam edeceğinin belgesidir.

Kafkas-Rus Savaşı’nın son aylarında Rus Ordusu’nun Şapsığ ve Abzekh köylerinin büyük kısmını

¹⁴ Anonim, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 15.

Veli GÜVEN

yaktığını ve halkı yerlerini terk etmeye zorlandığını askeri anılardan öğrenmek mümkündür. “Köyler çoğunlukla kışın ve ilkbaharın başında yok edilmiştir. Çünkü barınaksız kalan halkın koşulları o zaman daha ağır olmuş ve bu direnişlerini kırmaya yardımcı olmuştu.

Bu şekilde ölüme yenik düşenlerden arta kalanlar hayatta kalmak için çok hızlı bir şekilde yerlerini yurtlarını terk ettiler. Diğer taraftan da Osmanlı Hükümeti “İslam dinine mensup nüfus kazandığını ve bununla Türk ordusu için kazanç olduğunu” düşünerek bu göçü özendiriyordu.¹⁵ Beklenen son da gerçekleşmeye başladı. Kısa bir süre içerisinde “Kafkas sıra dağlarını aşan on binlerce dağlı, bütün mallarını ve mülklerini bırakarak Anapa, Novorossiysk, Tuapse, Soçi ve diğer limanlara birikti. Karadeniz’in Kafkasya kıyısına yüzlerce gemi doldu. Rus ve Osmanlı gemileri aralıksız olarak göçmen taşıdılar. Fakat gemiler yetmedi. Kıyıda aylarca bekleyen gruplar vardı ve halleri çok perişandı. Yiyecekleri olmadığı gibi sokaklarda barınıyorlardı. Samsun ve Trabzon ana çıkış limanlarıydı, bu limanlara gelenler hastalığa tutuldu; İngiliz Raporlarına göre her limanda 200-250-300 kişi her gün ölüyordu. Açlık, soğuk ve salgınlardan binlerce insan ölüyor ve adeta bir can pazarı yaşıyordu.

O döneme tanık olan ve Çar yönetiminin askeri sömürgeci işgaline hak veren A. P. Berje bile şöyle yazdı: “17 bin dağlının toplandığı Novorossiysk koyunda gördüklerimi unutmuyacağım. Hıristiyan olsun, Müslüman olsun, ateist olsun onların durumlarını görenler mutlaka çöker ve perişan olurdu. Ruslar, Çerkeslere hayvanlara bile yapılmayacak şeyler yaptılar. Şu gördüğüm olayları kağıda gözyaşım damlamadan nasıl yazacağım? Kışın soğunda, kar, yağmur altında, evsiz, yiyeceksiz ve elbisesiz bu insanları tifo ve çiçek hastalığı da durumlarını iyice kötüleştiriyordu. Anasız kalmış bebekler ağlaşıyor, aç bebekler ölmüş annelerinin göğüslerinden anne sütü arıyorlardı; genç bir Çerkes kadını paçavralar içinde, açık havada, ıslak toprağın üzerinde iki yavrusu ile birlikte uzanmış, biri ölüm öncesi çırpınışlarla yaşamla mücadele veriyor, diğeri ise soğuktan kaskatı kesilmiş annenin göğsünden açlığını gidermeye çalışıyor. Binlerce insan göz önünde ölüp tükeniyordu ve böyle manzaralara sık sık rastlanıyordu”.¹⁶ Yine o dönem olaylara bizzat katılanların anlattıklarına bakılırsa göçmenlerin on binlercesi yolda açlıktan, soğuktan ve hastalıktan ölmüşlerdi. “Trabzon’daki Rusya elçi yardımcısı Moşnin, 28 Aralık 1863’te Kafkasya Hattı Karargahı Komutanı Kartsev’e günde 40-60 kişinin öldüğünü, sadece Samsun’da 60 bin Çerkes’in gömüldüğünü yazmaktadır”.

Rusya içinde onlara düşman olanların sayısında bir azalma olacağı endişesiyle İngiltere ve Fransa göçü durdurmak istedi, fakat etkili olamadı. 1864 Nisan’ında Çerkeslerin toplu göçü ile ilgili olarak Osmanlı ve Rusya arasında yapılan görüşme neticesinde Osmanlı, İmparatorluk topraklarında Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfusa oranla artırma kaygısıyla bu Müslüman-Çerkes göçünü benimsedi fakat; “Osmanlı makamlarının Çerkes göçmenleri topraklarının en zayıf ve kritik bölgelerine yerleştirerek gelecek savaşlarda Osmanlı İmparatorluğunun nöbet erleri gibi kullanacağı” endişesiyle Ruslar, Osmanlı makamlarının göçmenleri Kafkasya sınırından uzak olmak şartıyla imparatorluğun her yerine iskan edebilecekleri belirtti. “Osmanlı Hükümeti ise, Çerkeslerin yerleştirilmesiyle Rumeli ve Anadolu’da Müslüman nüfusu arttıracaklarını ve ordu için nitelikli savaş gücü sağlayacağını düşünüyordu” ki, daha sonraları Balkanlardaki Çerkesler tekrar yerlerinde edildiler.¹⁷ Yurtlarından edilen göçmenler çok geçmeden ikinci kez sürülüyorlardı.

Yüzyıllarca özgür yaşamış olan Çerkesler, Kafkas-Rus Savaşları sürecinde Rusların yayılmacı, zalim politikalarına karşı ulusal kurtuluş hareketi vermiş ve yenilmişlerdir. Çerkesler yalnızca savaş değil yerlerini ve yurtlarını da kaybetmişlerdir. Bu yüzden büyük çoğunluğu Türkiye’de olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yaşamak zorunda bırakılan Çerkesler bu süreç içerisinde her türlü milli kültürel değerlerini yitirerek, bir millet olarak tarih sahnesinden silinme tehlikesi ile de karşı karşıdadırlar. İçinde buldukları bu durumun en önemli sebebi, işte bu yayılmacı Rus politikasıdır ve özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren şiddetlenen savaşlardır. Bu savaşlar sadece bir işgal hareketi olarak kalmadı, fakat gelişen süreç içinde bütün Kafkas halklarını toptan yok etme veya onların yaşam kaynaklarını kurutarak Çerkesleri ülkelerinden ayrılmaya zorlamak şeklini de aldı. Ayrıca “göçler, sadece askeri yenilginin sonucunda hemen düşünülmüş tedbirler değildi. Çarlık Hükümetinin, önceden planlayıp uyguladı holocaust/etnik temizleme harekâtının bir sonucudur.¹⁸

Kayıt altında olan sürgün veya göçe zorlanmış Çerkeslerin miktarı hakkında hiçbir zaman gerçek sayı tespit edilememiştir. Çünkü birçok nüfus hareketi kayıt dışı gerçekleştiği gibi ölümlülük oranı

¹⁵ Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 173.

¹⁶ Osetya Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, fon 12, Sıra 6, Dosya 282, sayfa 5; Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 251

¹⁷ Süleyman Erkan, “Dramatik Bir Sürgün Hikâyesi”, Anonim, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 163.

¹⁸ Cahit Aslan. A.g.m. s.113

İzmit Ketenciler Köyü Özelinde Büyük Çerkes Sürgünü

da tespit edilememiştir. Çıkış limanlarında düzenli bir kayıt tutulmaması ve bu limanlarda hiçbir bağlantının bulunmaması; yüksek oranlara varan ölümün kesin olarak bilinmemesi, tutulan kayıtların ise belli bir yer ve zamanla sınırlı tutulması, kesin olan rakamların ise kamuya duyurulmasının engellenmesi gibi nedenlerden ötürü Büyük Çerkes Sürgününde Kuzey Kafkasya'dan çıkarılanların kesin sayısını gösteren tam güvenilir istatistikler yoktur.¹⁹ Fakat buna rağmen bazı araştırmacılar yaklaşık belli bir sayı vermektedir. Bunların en azı 500 bin ve en çoğu ise 2-3 milyon arasında değişmektedir. Kafkasya'da ne kadar nüfusun yerlerinde edildiği konusunda oldukça farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Rus verilerini dikkate alan veriler bu sayının 500 bin ile 1 milyon arasında olduğunu belirtirken Türkiye kaynaklı çalışmalarda 1 ile 2 milyon civarında olduğu iddia edilmektedir.

Ketenciler Köyü'nde Çerkesler

Büyük Çerkes Sürgünü sırasında Osmanlı devleti yaklaşık 500 bin kişiyi Balkanlara yerleştirmişti. Bu yerleşimciler ile bölgede Müslüman nüfus oranının artırılması ve bölgede yaşanan isyan ve komitacılık hareketlerini önleme amacı güdülmüştür. Ancak Rusların müdahaleleri ve batılı devletlerin baskıları sonucu Balkanlara yerleştirilen Çerkesler yeniden sürgüne tabi tutulmuştur. Yaklaşık 400 bin Çerkes sürgün yeniden sürülerek Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleştirmiştir. Ketenciler köyü Balkanlardan ikinci kez sürgüne tabi tutulan aileler tarafından kurulmuştur.

İzmit Ketenciler Köyü

1864 yılından itibaren topraklarından sürülen Adıgelerin içinde olan Ketenci ahalisi ilk olarak önce Bulgaristan Varna vilayetine yerleşmişlerdir. On beş yıl kadar burada yaşamışlar 93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasının gizli maddesi "Bulgaristan'daki Çerkeslerin buradan çıkarılması" uyarınca Varna limanından ayrılan bir gemi ile İzmit limanına gelmişlerdir. Önce Vezir Çiftliği yer olarak kendilerine gösterilmiş, bölgenin sazlık bataklık olması üzerine yine İzmit körfezinin doğusunda şehre 17 km mesafede bulunan bugünkü yerlerine gelip yerleşmişlerdir. Köy Mamhığ, Şapsığ, Abzah, Ubih ve bir hanede Kabardey olmak üzere değişik Adige boylarından oluşmaktadır.

İzmit Ketenciler Köyü

Son yıllarda işsizliğin tetiklemesi ile genç nüfusun büyük bir çoğunluğu büyük şehirlere göç etmiştir. Köyde yaşayan insanların büyük bir kısmı orta yaş ve üzeridir. Giyim, kuşam ve yemek kültürü olarak Çerkes kültürünün etkisi sürmekle beraber ana dilini bilen çocuk ve gençlerin sayısı son derece azdır. Açılan kurslarda anadilin öğretilmesi çalışmaları yapılsa da talep yetersiz durumdadır. Köyde faaliyet gösteren dernek çeşitli etkinliklere katılmakta, bir çerkes evi kurulması için çaba sarfetmekte ve Adige kültürünün yaşaması için gayret sarf etmektedir. Büyük bir dram yaşayan atalarının acıları hala taze olan bu köyün insanları son derece misafirperver ve cana yakındır.

¹⁹ Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, s. 157.

Sonuç

Yüzyıllarca özgür yaşamış olan Çerkesler, Kafkas-Rus Savaşları sürecinde Rusların yayılmacı, zalim politikalarına karşı ulusal kurtuluş hareketi vermiş ve yenilmişlerdir. Çerkesler yalnızca savaşı değil yerlerini ve yurtlarını da kaybetti. Kafkasya'da yüz yıldan uzun süren Rus-Çerkes Savaşları 21 Mayıs 1864 tarihinde sona erdi. Ancak savaşı kaybeden Çerkesler Çarlık Rusyası tarafından sürgüne tabi tutuldu. Yaklaşık 1,5 milyon kişi, Rusya'nın çeşitli liman kentlerinden toplu halde Osmanlı topraklarına gönderildi. İnsanlık dışı koşullarda yapılan yolculuk sırasında salgın hastalıklar ve açlık nedeniyle 400 ila 500 bin arasında Çerkes hayatını kaybetti.

Bu yüzden büyük çoğunluğu Türkiye'de olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yaşamak zorunda bırakılan Çerkesler bu süreç içerisinde her türlü milli kültürel değerlerini yitirerek, bir millet olarak tarih sahnesinden silinme tehlikesi ile de karşı karşıdadırlar.

Bir buçuk asır önce 21 Mayıs günü anavatanları Kafkasya'da Çarlık Rusya'sı güçleri tarafından katledilerek topraklarını terk etmek zorunda bırakıldılar. Aradan geçen yıllar boyunca ülkelerinden ayrı düşmeleriyle sonuçlanan olayların bir soykırım olduğunu savundular. Çerkesler, 21 Mayıs'ın "Çerkes Soykırım ve Sürgünü" olarak tanınmasını isterken Rusya'dan da resmi bir özür bekliyor. Halen Çerkes soykırımını tanıyan tek ülke Gürcistan. Türkiye'de ise 21 Mayıs "Yas Günü" olarak anılıyor. Gerek Türkiye'de yaşayan tüm Çerkes halkı ve gerekse de Ketenciler Köyü havalisi Türkiye'den 21 Mayıs'ı Çerkes Soykırım Günü olarak tanınmasını ve Çerkes dili ve kültürünün yaşaması için gerekli desteği vermesini bekliyor.

Kaynakça

- Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 16. Dizi, Sayı. 75, Ankara, 1997
- Anonim, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001
- Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Nart Yayıncılık, 1993
- Cahit Aslan, Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü, Uluslararası Suçlar ve Tarih, Asam Yayınları, Sayı. 1, Ankara, 2006
- Cevdet Paa, Tezâkir 1-12, Ner. Cavit Baysun, TTK, Ankara 1991
- Ergin Ayan, Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi, Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, 2010, s.21
- Hakan Altın, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri, Bilgi, Sayı:14, s.580
- George Vernadskiy, Rusya Tarihi (Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009
- Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No.65, 1991
- Mehmet Demirtaş, Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk Ve İskânları, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum, 2009
- Nihat Berzeg, Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı yayınları, 1996
- Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, KAF-DER yayınları, Ankara, 1995
- Yaşar Bağ, Çerkeslerin Dünü Bugünü, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001
- Süleyman Erkan, "Dramatik Bir Sürgün Hikâyesi", Çerkeslerin Sürgünü, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001

1894 Depreminin İzmit'te Sosyo-Ekonomik Yansıması

Yunus ÖZGER*

Giriş

İzmit körfezi ve çevresi eskiçağlardan günümüze kadar hemen her devirde büyük depremler yaşamıştır. XIX. Yüzyılın en büyük felaketi ise 10 Temmuz 1894 Salı günü saat 12.24'te meydana gelmiştir.¹ Deprem in aletsel büyüklüğünün 6.5-7.0 arasında olduğu ve 7.0'ı aşmadığı tespit edilmiştir.² Deprem İstanbul ile birlikte İzmit'i de derinden sarsmıştır. Telgraf hatlarının işlevselliğini bir süreliğine yitirmesi nedeniyle ilk başta sağlıklı haberleşme yapılamamış,³ ancak Telgraf Nezaretinin çabalarıyla kısa sürede tekrar iletişim kurulabilmiştir.⁴ Hissedildiği alan ve şiddetinin büyüklüğü nedeniyle mezkûr deprem, Osmanlı arşiv kaynaklarında “zelzele-i müthiş-i azime”⁵ olarak yer bulmuştur.⁶

Yaşanan büyük felaketin hemen sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in talimatıyla Atina Rasathanesi Müdürü ile temasa geçilmiş ve bir deprem raporu hazırlaması sağlanmıştır. Mezkûr Rasathane Müdürü Eginitis, depremin çok geniş bir alanda oluştuğunu ve merkez üssünün sadece bir nokta olmadığı tespitini yapmıştır.⁷ Depremzedelere yardımlar İstanbul merkezli olarak koordine edilmiştir. İzmit'teki ahval ise sivil ve askeri bürokrasi vasıtasıyla geciktirilmeden İstanbul'a bildirilmiştir.

* Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Eposta:yunusozger@yahoo.com Bu tebliğin kaynakları genişletilerek yayımlanan makale için bkz. Yunus Özger, “1894 İstanbul Depreminde İzmit'te Afet ve Kriz Yönetimi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 65, Erzurum 2019, ss.333-346.

¹ 1894 Depreminin ilgili kapsamlı araştırmalardan biri Fatma Ürekli tarafından İstanbul'da 1894 Depreminin, adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca Sema Küçükaliolu Özkılıç tarafından “1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)”, adlı Doktora Tezi hazırlanmıştır. Jeomorfolog Feriha Öztin ise depremle ilgili bütün kaynakları derleyerek 10 Temmuz 1894 İstanbul Depreminin Raporu, adlı çalışmayı hazırlamıştır. Bu araştırmamızda orijinal arşiv kaynakları yanı sıra bu üç eserden de istifade edilmiştir.

² Feriha Öztin, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depreminin Raporu, Ankara 1994, s.23.

³ Fatma Ürekli, İstanbul'da 1894 Depreminin İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.15.

⁴ Sıddık Çalık, 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003, s.57.

⁵ “... Karamürsel kazasına mülhak Yalova Nâhiyesine merbût Gacık karyesi ahâli-i kullarından olup geçen şiddetle zuhûr eden zelzele-i müdhîş-i 'azimeden...” Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bâbıalî Evrak Odası (BEO). nr. 443 / 33211, v.4, 22 Temmuz 1894.

⁶ Mezkûr deprem diğer birçok vesikada ise “hareket-i arzıye” biçiminde yer almıştır. Bkz. BOA. Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi Evrakı (MF. MKT). nr. 219 /30, v.2. 8 Ağustos 1894.

⁷ Sema Küçükaliolu Özkılıç, “1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 32, 283.

Depremın İzmit ve Çevresine Etkisi

Deprem akabinde İstanbul'da ilgili kurumlar sorumluluk alanlarına göre derhal faaliyete başlamıştır. Bu bağlamda zelzelenin hissedildiği yakın vilayetlerdeki durum hakkında bilgi istenmiştir. İzmit kumandanı bizatihi incelemeler ve gözlemler yapmış, elde ettiği sonuçları Serasker Rıza Paşa'ya iletmiştir. Aktarılan bilgiye göre, depremde İzmit merkezde herhangi bir can kaybı olmamıştır. Fevziye Camii ve diğer bazı kamu binalarında ciddi hasarlar oluşmuştur. İzmit mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa da aynı gün telgrafla başkente ilk bilgileri göndermiş ve ilk belirlemelere göre İzmit'te herhangi bir can kaybı olmadığını söylemiştir.⁸ Selim Sırrı Paşa, birkaç gün sonra tanzim ederek Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yeni raporda ise detaylara yer vermiştir. Rapora göre, Karamürsel ve Yalova'da büyük hasar oluşmuş, enkaz altında beş kişi kalmış, on bir kişi yaralanmıştır. Yalova'ya 12 km uzaklıkta bulunan Gacık köyü⁹ başta olmak üzere köylerdeki evlerde ciddi zararlar oluşmuştur. Karamürsel'de 170 hanede ve diğer bazı binalarda çatlaklar oluşmuş ve yıkılmıştır.¹⁰

Atina Rasathanesi müdürü Eginitis'in raporunda ise İzmit'e bağlı yerleşim birimlerindeki durum anlatılmıştır. Buna göre, yaşanan büyük felakette Adapazarı'nda 236 ev tamamen yıkılmış, 25 kişi hayatını kaybetmiştir. Her beş binadan biri kullanılamaz hale gelmiştir. Sakarya Nehri suları yaklaşık üç metre yükselmiş ve tarlalar su altında kalmıştır. Gebze'de cami, türbe ve minarelerde hasar oluşmuştur. Karamürsel'de bütün evlerde camlar kırılmış, sıvalar dökülmüştür. Çok sayıda binada orta hasar oluşmuş, bazı binalar ise yıkılmıştır. Çamurlu arazide inşa edildiğinden Yalova Katırlı (Esenköy) köyünün yarısı yıkılmıştır.¹¹

Depremde yaşadıklarını kaleme alan ve yazarı tespit edilemeyen anonim günlükteki kayıtlara göre, Yalova civarındaki kumlu arazideki çiftlikler yıkılmıştır. Katırlı köyünde sahile doğru paralel yarıklar oluşmuş, kaynak suları on gün boyunca bir kat fazlalaşmıştır. Yine Katırlı'da bir süredir suyu akmayan pınarakmaya başlamıştır. Koru kaplıcasının suları geri çekilmiş ve simsiyah çamurlu biçimde ve normalden iki derece daha sıcak şekilde geri gelmiştir.¹² Adapazarı ve Sapanca'da ne kadar can kaybı olduğu noktasında ittifak yoktur. Bazı araştırmacılar 83 kişi derken bazıları sayıyı daha artırmaktadır. Ancak deprem esnasında bölgede bulunan Dybowski, Adapazarı'nda ölü sayısının 60 kişi olduğunu söylemektedir.¹³

Depremın gündüz öğlen vaktinde olması ölü sayısının artmasını engellemiştir. Felaket anında Adapazarı'nda bulunan Dybowski'nin gözlemlerinde ifade ettiği gibi hayatını kaybedenler daha çok evlerinde bulunan çocuklardır. Kadınlar, deprem esnasında çoğunlukla tarlalarında. Erkekler ise dışarıda olduklarından kurtulabilmişlerdir.¹⁴

⁸ Sıddık Çalık, 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003, s.94-95.

⁹ Günümüzde aynı adla Yalova'ya 12 km uzaklıkta bir köydür. <http://www.ciftlikkoy.gov.tr/gacik-ky>. Erişim tarihi 20.01.2019.

¹⁰ "...Haziran'ın yirmi sekizinci günü sa'ât beşe çâr-yek kalarakvukü'bulan şiddetli hareket-i arzdan Karamürsel ve Yalova'ca beş nüfus enkaz altında kalarak telef ve on bir kişinin mecrûh ve Yalova'ca birkaç çiftliğin ebniyesi kâmilin ve kurâhânelerinin kısmen münhedim olduğu ve Karamürsel'de dahi yüz yetmiş hâne ve ebniye-i sâ'ire çatlamış ve yıkılmış idüğüma'rûzdur..." BOA. BEO. nr. 443 /33153, v.2, 18 Temmuz 1894.

¹¹ "...Katırlı karyesinin nisfı çamurdan teşekkül eden fenâ arazide inşâ olunmuş olmağlaharab olmuş ise de arazi-i metfne üzerine te'sîs olunan nisf-ı diğeri hâl-ı selâmette kalmıştır..." Atina Rasathanesi Müdürü Eginitistarafından 15 Ağustos 1894 tarihinde takdim ettiği raporun Bogos tarafından yapılan tercümesi için bkz. BOA. Yıldız Esas Evrak (Y. EE).nr. 11 /24, 15 Ağustos 1894, s.10.

¹² Depremın olduğu 10 Temmuz 1894'de İzmit Mutasarrıflığının İstanbul'a gönderdiği telgrafta "...Adapazarı kasabasında...depremden birçok haneler yıkıldığı ve enkaz altında adamlar kalıp vefeyât dahi vuku'a geldiği..." bildirilmiş ve sayı tespit edilememiştir. Bkz. Çalık, 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, s.95.

¹³ Öztin, 10Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, s.14, 19, 23.

¹⁴ Dybowski, erkeklerle ilgili şöyle der: "...camiyeye gitmenin, bir dükkânın önünde çömelmenin ya da sigara içme, arkadaşlarıyla kahve içmenin dışında hiç terk etmedikleri kahvehane önündeki sedirlerde otururlar bu nedenle depremin meydana geldiği anda kaçabildiler..." Bkz. X. Dybowski, "Tremblement De Terre De Turquie Observe A Adabazar", La Nature, s.289-291'den naklen Feriha Öztin, 10Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, Ankara 1994, s.30.

İzmit'te Depremden Zarar Gören Kamu Binaları ve Bunlarla İlgili Alınan Tedbirler

1894 depreminde İzmit'te camiden mektebe, kasırdan fabrikaya birçok kamu binası zarar görmüştür. Bunlar içerisinde en dikkat çekenler şu şekilde sıralanabilir:

1-İzmit Fevziye Cami-i Şerifi

Tarihi cami, İzmit şehir merkezinde Hürriyet Caddesi üzerindedir. Kanuni'nin damadı Rüstem Paşa'nın Kethüdası Mehmed Bey adına 1576 yılında yaptırıldığı için Mehmed Bey Camii olarak adlandırılmıştır. 1719 depreminde hasar görmüş, 1757'de yangında tamamen harap olmuştur. 1837'de tekrar büyük bir yangın geçirmiş ve akabinde Kaptanı Derya Fevzi Paşa tarafından cami yeniden yaptırılmıştır. Bundan dolayı Fevziye Camii olarak isimlendirilmiştir.¹⁵

Fevziye Camii, 1894 depreminde büyük felaketi yaşamış ve minaresinin cami üzerine yıkılması nedeniyle tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Yeniden inşasında Sultan II. Abdülhamid'in büyük desteği olmuştur. İzmit belediye eski başkanlarından Moralızade İbrahim Ethem Bey, inşa sürecindeki katkıları nedeniyle rütbe-i saniye sınıf-ı sani rütbesiyle ödüllendirilmiştir. Yine belediye çavuşlarından Halid Efendi ile OhannesAzaryanEfendiler ise beşinci rütbeden mecdi nişan ile taltif edilmişlerdir.¹⁶ İnşası üç yılda bitirilen cami, Sultan II. Abdülhamid'in 1897 yılındaki cülus yıldönümünde ibadete açılmıştır.¹⁷

2-İzmit Çuha Fabrikası

Çuha yada çuka fabrikası, Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan elbiselik kumaşların üretilmesi için Sultan Abdülmecid zamanında 1845'de hizmete açılmıştı. Uzun yıllar üretim faaliyetleri devam etmiştir.¹⁸ Büyük deprem felaketi burayı da etkilemiş ve bazı bölümleri hasar görmüştür. Ancak kısa süre sonra hasar tespit çalışması yapılmış ve tertibat-ı fevkalade kaleminden sarf edilmek üzere ödenek ayrılarak tamirat gerçekleştirilmiştir.¹⁹

3-İzmit Tersane Çeşmesi

İzmit tersanesi XVIII. Yüzyılda meydana gelen 1754 ve 1766 depremlerinde büyük zarar görmüştü.²⁰ 1766'da hasar gören yerlerin onarımı için hassa mimarlarından Yusuf adlı bir mimar İzmit'e gönderilmişti.²¹ Tersane, 1894'te de aynı kaderi yaşamış ancak bu defa sadece tersane çeşmesi büyük hasar görmüştür. Tamirine yaklaşık bir yıl sonra başlanmıştır. Çeşme tamir edileceği sırada tersane çalışanları ihtiyaçları olan bir mescidinde bu esnada yapılmasını istemişlerdir. Bütçe imkânları elvermediğinden mescit, diğer binaların arta kalan malzemeleri kullanılarak ve sadece işçi yevmiyesi ile pencere masrafı yapılarak maliyeti büyük oranda düşürülerek inşa edilmiştir.²²

¹⁵ İlknur Erbaş, Hatice Güçlü Nergiz, "Osmanlı Dönemi İzmit Camileri", I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Edit. Nazmi Kozak, Metin Kozak, Detay Yayınları, Ankara 2010, s.511.

¹⁶ "...hüsn-i hizmet ve gayretleri görülen İzmit belediye re'is-i sâbıkıMoralızâde İbrahim Edhem Efendi'nin rütbe-i sâniye sınıf-ı sâni ve belediye çavuşlarından Halid Efendi ile OhannesAzaryan kalfanın beşinci rütbeden mecdînişân-ı zî-şân ile taltiflerine..." BOA. Dâhiliye Mektûbi(DH. MKT). nr. 2132 / 56, 12 Kasım 1898; BOA. DH. MKT. nr. 2150 / 70, v.1, 19 Aralık 1898.

¹⁷ Erbaş, Güçlü Nergiz, "Osmanlı Dönemi İzmit Camileri", s.511.

¹⁸ İdris Bostan, "İzmit", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), CİLT 23, İstanbul 2001, s.538.

¹⁹ "...İzmit çuka fabrika-ı hümâyûnunun hareket-i arzdan rahnedâr olan mahallerinin icrâ-yitermîmâtîciğün sarfî lâzım gelen altmış iki bin doksan beş gurusunemsâlivechletertibât-ı fevkâ'l-âdeden tesviyesi..." BOA. (İrâde Hususi)İ. HUS.nr. 30 /19, 9 Ekim 1984.

²⁰ Bostan, "İzmit", s.537.

²¹ Şennur Kaya, "Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri, cilt 1, edit. Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s.1522.

²² "... İzmit Tersanesi'nde bulunan çeşmenin hareket-i arzın te'siriyle sakatlanmış ve mezkûr tersane derûnunda bir mescid-i şerîfe de lüzûm-ı hakiki bulunmuş olmasına binâen keşfi led'el-icrâ..." BOA. (İrâde Bahriye) İ. BH. nr. 2 /8, v.2, 27 Ağustos 1895.

4-İzmit Mekteb-i İdadisi

İdadi Mekteplerinin kurulması 1869 tarihli Maarif Nizamnamesiyle ön görülmüştü. İzmit idadisinin temeli 1884 yılında atılmıştır. Okulun resmi açılışı ancak 1887’de yapılabilmiş ve 1888’de İdadi adını almıştır. 1913’te Sultanî olarak hizmet vermeye başlamıştır.²³

10 Temmuz 1894 büyük depreminde İdadi binasının bazı bölümleri hasar görmüştür. Okul müdürü Abdullah Selim Efendi, kurumlarla temasa geçerek, onarımın bir an önce yapılarak eğitim öğretim dönemine yetiştirilmesini istemiştir. Belediye mühendisi tarafından tespit yapılmış ve keşif defteri tanzim edilmiştir.²⁴ İhtiyaç duyulan 2.812 kuruşun ivedilikle gönderilmesi talep edilmiş²⁵ ancak başvuru bürokrasiye takılmıştır. Keşif defteri, belediye ve idare meclisi tarafından onaylanmadığı gerekçesiyle iade edilmiştir.²⁶ Yazışma trafiği nedeniyle zaman kaybı yaşandığını gören okul müdürü, bu defa yeni bir yazı göndererek işlerin hızlandırılmasını ve kış mevsimi gelmeden tadilatın bitirilmesini istemiştir.²⁷ Belge akışından bu talebin de hemen karşılanmadığı ve Abdullah Selim’in yeni başvuru yaptığı anlaşılmaktadır.²⁸ Böylece depremin üzerinden nerdeyse bir buçuk yıl geçmesine rağmen hala arzu edilen tamirat yapılamamıştır.

5-İmaret Mekteb-i İbtidaiyesi ile Maraşlı Mekteb-i İbtidaiyesi

İlkokul düzeyinde eğitim veren İmaret ve Maraşlı iptidai mektepleri depremde büyük hasar almış ve kullanılamaz hale gelmişti.²⁹ İki okulun kısa sürede tamiri mümkün olmayacağından mevcut talebelerin okulsuz kalmaması için çözüm yolları aranmıştır. İzmit İdadisi müdürü Abdullah Selim Efendiolaya müdahil olmuştur. Bir yandan okulunda tamire muhtaç kısımların onarımı için yoğun çaba harcarken diğer yandan alt katta boş odaların kullanıma açılabilmesi önerisini sunmuştur.³⁰ İdadi müdürünün teklifi kabul edilmiş ve böylece iki ilkokulun talebeleri, geçici olarak idadi binasının sağlam odalarında eğitimlerini sürdürmüşlerdir.

6-Yalova Kaphıcaları

Depremden en çok etkilenen yerleşim birimlerinin başında Yalova gelmektedir. Özellikle kumlu arazide inşa edilmiş çiftlik binaları ve Katırlı Köyü’nde³¹ bozuk zeminde yapılmış evler yıkılmıştır.³² XIX. Yüzyılda aktif kullanıldığı anlaşılan ve günümüz araştırmacılarının doğal ve kültürel açıdan

²³ Mucize Ünlü, “II. Abdülhamit Döneminde İzmit’te İmar Faaliyetleri”, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, cilt 1, edit. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s.884; Halim Demiryürek, “Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, edit. Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1217.

²⁴ “..İzmit mekteb-i i’ dâdisinin harekât-ı arzıyeden rahnedâr olan mahallerinin iki bin sekiz yüz on iki guruşla ta’ mîr olumacağı belediye mühendisliğinden bi’t-tanzîm...” BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.4, 28 Kasım 1895.

²⁵ “...mektebin küşâdından mukaddem ta’ mîrâtın icrâsına ...” BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.6, 20 Ağustos 1894.

²⁶ “...sene-i hâliye inşâât tertîbinden tesviyesi lâzım gelür ise de mürselkeş varakasının belediye ve idâre-i meclislerince tasdîki lâzım geldiğinden li-ecli’t-tasdîk mezkûr keşf varakasının i’âdesi...” BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.7, 17 Eylül 1894

²⁷ “... mukaddemâ vukû’bulan harekât-ı arzdan rahnedâr olarak harâbe yüz tutan İzmit mekteb-i i’ dâdisinin ta’ mîri zımmında bi’t-tanzîm ale’l-usûl belediye ve idâre meclislerince... tasdîk kılınan keşf defteri mücebince mecidî yigirmi guruş hesabıyla iki bin sekiz yüz on iki guruşun sarfıyla mevsim-i şitâ hulûl etmeden...” BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.2, 12 Eylül 1895.

²⁸ “...iş bu tahrîrâtıyla sarfına lüzûm gösterilen iki bin sekiz yüz on iki guruşuhâvî idâre-i livâ ve belediyeden musaddak melfûfkeş defterinin li-ecli’t-tetkîk şehremânet-i celîlesineirsâl buyrulması...” BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.5, 19 Aralık 1895.

²⁹ “... geçenlerde vukû’bulan hareket-i arzıyede zedelenecek ikâmete gayr-ı sâlih bir hâle gelmiş ve ta’ mîrât-ı lâzimesim der-dest icrâ bulunmuş olan ‘imâret ve mar’aşlımekâtib-i ibtidâiyesi ...” BOA. MF. MKT. nr. 219 /30, v.2. 8 Ağustos 1894.

³⁰ “...mekâtib-i ibtidâiyesi talebesinin muvakkaten ve hâl-i tehlikeden vikâyeten İzmitmekteb-i i’ dâdisinin hâli bulunan alt kat odalarına nakl ettirilerek ...” BOA. MF. MKT. nr. 219 /30, v.1. 4 Ağustos 1894.

³¹ Yeni adı Esenköy olup, günümüzde Yalova ilinin Çınarcık ilçesine bağlı bir beldedir. Yalova merkezine 32 km. Çınarcık ilçe merkezine 19. km. Armutlu’ya ise 19 km. uzaklıktadır. Bkz. <http://www.esenkoy.bel.tr/esenkoy/esenkoy-hakkında.html>. 21.01.2019.

³² Öztin, 10Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, s.13.

önem arz ettiğini söyledikleri termal kaplıcalar³³ da büyük felakete maruz kalmıştır. İzmit kumandanı Ferik Saadeddin Paşa'nın Yıldız Sarayı'na gönderdiği şifreli telgrafta durum hakkında bilgi verilmiştir. Saadeddin paşa, emlak-ı seniyyeden olarak tanımladığı kaplıcaların sıcak suyunun deprem nedeniyle kesildiğini ve yaklaşık on sekiz saat sonra tekrar geldiğini bildirmiştir.³⁴

7-İzmit Kasr-ı Hümayûnu

Deprem felaketine maruz kalan tarihi yapılardan biri de av köşkü veya hünkâr köşkü olarak isimlendirilen kasr-ı hümayun olmuştur. İzmit'te ilk sarayın IV. Murat zamanında yapıldığı ve bir deprem sonrası buranın yıkıldığı bilinmektedir. 1894 depreminde zarar gören köşkün esasında II. Mahmut zamanında inşa edildiği ancak yangın sonrasında Sultan Abdülaziz tarafından yeniden yaptırıldığı ileri sürülmektedir.³⁵

10 Temmuz 1894 depreminde bazı bölümleri zarar gören kasr-ı hümayûnun mükemmel biçimde tamir edilmesi için gerekli girişimde bulunulmuş ancak tamirat izni depremden dört yıl sonra 24 Ağustos 1898'de alınabilmiştir.³⁶ Köşkün tamamıyla onarımdan geçirilmesinin büyük masraflara yol açacağı düşünüldüğünden, Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa'nın önerisi doğrultusunda sadece görünen kısımları tamir edilmiştir.³⁷

Sonuç

Türkiye'de deprem riski en yüksek yerleşim alanlarından biri İzmit yöresidir. Bölgede geçmişten günümüze büyük depremler yaşanmıştır. 10 Temmuz 1894 depremi, İstanbul'da olduğu kadar İzmit'te yıkıcı bir etki göstermemiştir. İzmit şehir merkezinde can kaybı olmamıştır. En büyük tahribat Yalova ve Karamürsel taraflarında gerçekleşmiştir. Özellikle inşa edildiği zeminin yapısından dolayı Katırlı ve Gacık köylerinde evler yıkılmıştır. Karamürsel'de binalarda çatlaklar oluşmuş ve yıkılmıştır. Gebze'de minareler yıkılmıştır. Adapazarı'nda sayısı hususunda ihtilaf olmakla birlikte onlarca insan yaşamını yitirmiştir. Depremin artçı şokları bir süre devam ettiğinden depremedeler hasarlı evlerine girememişler ve ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Evleri yıkılan köylüler, kırlarda ve bahçelerde yaşamak zorunda kalmışlardır. Paraları olmadığından zarar gören evlerini tamir edememişler, kendi ifadeleriyle evsiz, aç ve bî-ilaç kırlarda, bahçelerde zaruretle hayatını devam ettirmişlerdir. Yardıma muhtaç olanlar, İstanbul merkezli İane Komisyonuna başvuru yaparak ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. İzmit merkezde başta Fevziye Camii, İzmit İdadisi ve Kasr-ı Hümayun olmak üzere birçok kamu binası hasar görmüştür. Bunların tamiratu veyahut yeniden inşası için girişimlerde bulunulmuş ve hasar ve önem derecesine göre onarım süreçleri başlatılmıştır.

³³ Nur Belkayalı, Nevin Akpınar, "Yalova Termal Kaplıcalarının Rekreasyon ve Turizm Amaçlı Kullanımının Ekonomik Değerinin Seyahat Maliyeti Yöntemi İle Tespit Edilmesi" Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 2, Ankara 2009, S.178.

³⁴ "...Geçen gün vukû'bulan hareket-i arz üzerine emlak-ı seniyye-i cenâb-ı mülûkânenen bulunan Yalova kaplıcaları sıcak suyunun cereyânımunkati' olarak biinâyetu'l-lah-i te'âla on sekiz sâ'at sonra cereyân etmeğe başladığı ma'rûzudur..." BOA. Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK). nr. 99 / 18, 14 Temmuz 1894.

³⁵ Savaş Yıldırım, "İzmit Kasrı Hümayun Tavan Resimleri", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, cilt 1, edit. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s.781-1795; Merve Çakır, "Osmanlı Şehir Tarihinin Arşiv Kaynakları: İzmit Örneği", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.23; Yegan Kahya, "İzmit Sultan Abdülaziz ImperialHuntingLodge: RestorationFollowingThe 1999 Earthquake", AIZ ITU Journal of theFaculty of Architecture, vol 9, no 2, İstanbul 2012, s.136.

"...İzmid'de bulunup hareket-i arzdan ba'zi mahalleri zedelenmiş olan kasr-ı hümayûnun mükemmelen ta'miri ve tefrişîirâde ve fermân buyrulduğu ..." BOA. Hazine-i Hassa İrâdeler (HH. İ). nr. 118 / 33, 8 Eylül 1898.

"...ta'mirât ile tefrişât-ı ma'rûzanınışikk-ı sâni'vechleicrâsı husûl-ı maksada kâfi ve hâl-i hazır-ı hazineye muvâfık görünmekte..." BOA. HH. İ.nr. 118 / 33, 8 Eylül 1898.

³⁶ "...İzmid'de bulunup hareket-i arzdan ba'zi mahalleri zedelenmiş olan kasr-ı hümayûnun mükemmelen ta'miri ve tefrişîirâde ve fermân buyrulduğu ..." BOA. Hazine-i Hassa İrâdeler (HH. İ). nr. 118 / 33, 8 Eylül 1898.

³⁷ "...ta'mirât ile tefrişât-ı ma'rûzanınışikk-ı sâni'vechleicrâsı husûl-ı maksada kâfi ve hâl-i hazır-ı hazineye muvâfık görünmekte..." BOA. HH. İ.nr. 118 / 33, 8 Eylül 1898.

Yunus ÖZGER

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).
 Bâbıali Evrak Odası (BEO). nr. 443 /33153, 443 / 33211.
 Dâhiliye Mektûbi (DH. MKT). nr. 2132 / 56, 2150 / 70.
 Hazine-i Hassa İrâdeler (HH. İ). nr. 118 / 33.
 İrâde Bahriye (İ. BH). nr. 2 /8.
 İrâde Hususi (İ. HUS).nr. 30 /19.
 Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi Evrâkı (MF. MKT). nr. 219 /30, 229 /33.
 Yıldız Esas Evrak (Y. EE).nr. 11 /24.
 Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK). nr. 99 / 18.

Kitaplar ve Makaleler

- Belkayalı Nur, Akpınar Nevin, “Yalova Termal Kaplıcalarının Rekreatyon ve Turizm Amaçlı Kullanımının Ekonomik Değerinin Seyahat Maliyeti Yöntemi İle Tespit Edilmesi” Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 2, Ankara 2009, ss.177-184.
- Bostan İdris, “İzmit”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), CİLT 23, İstanbul 2001, ss. 536-541.
- Çakır Merve, “Osmanlı Şehir Tarihinin Arşiv Kaynakları: İzmit Örneği”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Çalık Sıddık, 1894 Yılında İstanbul’da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Demiryürek Halim, “Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, edit. Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli 2015, ss.1211-1228.
- Erbaş İlknur, Nergiz Hatice Güçlü, “Osmanlı Dönemi İzmit Camileri”, I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı,Edit. Nazmi Kozak, Metin Kozak, Detay Yayınları, Ankara 2010, ss.506-518.
- Kahya Yegan, “İzmit Sultan Abdülaziz Imperial Hunting Lodge: Restoration Following The 1999 Earthquake”, A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture, vol 9, no 2, İstanbul 2012, ss. 135-151.
- Kaya Şennur, “Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri, cilt 1, edit. Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s.1522. ss. 1521-1539.
 Ürekli Fatma, İstanbul’da 1894 Depremi, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Özkılıç Sema Küçükalioğlu, “1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- Öztni Feriha, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, Ankara 1994.
- Ünlü Mucize, “II. Abdülhamit Döneminde İzmit’te İmar Faaliyetleri”, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, cilt 1, edit. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, ss.877-891.
- Yıldırım Savaş, “İzmit Kasrı Hümayun Tavan Resimleri”, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, cilt 1, edit. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s.781-1795.

Aziz Ahmet Paşa'nın Kocaeli Mutasarrıflığı

Serdar ÖSEN*

Giriş

Uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş bir aileden olan Aziz Ahmet Paşa, Kara Çelebi hanedanından ve IV. Mehmet döneminin meşhur şeyhülislamlarından Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin¹ ahfadından² Mehmed Emin Efendi'nin oğludur³. Doğum yeri ve doğum tarihi hakkında bilgi bulamadığımız Aziz Ahmet Paşa'nın hayatının ilk dönemleri hakkında da kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaleminden yetişen devlet adamlarından olan Aziz Ahmet Paşa, III. Selim döneminde Sultan'ın kız kardeşinin kethüdası ve 1213/1798-99 tarihinde matbah emini olmuştur. Aziz Ahmet Paşa bu görevine devam ettiği sırada şikk-ı sâlis defterdarlığı (tersane emini) görevine getirilmiştir⁴. 18 Şubat 1807 tarihinde İngiliz donanması İstanbul'a geldiğinde⁵ Davud Paşa İskelesinin sağlamlaştırılması görevi Aziz Ahmet Paşa'nın uhdesine tevdi edilmiştir. Bu görevini ifâ ettikten sonra⁶ ise Çanakkale Boğazı'nın istihkâmı görevine Çarhacı Ali Paşa ile birlikte memur edilmiştir⁷. Çanakkale Boğazı'ndaki bu görevi yüzünden Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Sultan II. Mahmud'un tahta çıkması ile neticelenen karışıklıklar esnasında İstanbul'da bulunmayan Aziz Ahmet Paşa, II. Mahmud'un tahta çıkmasından kısa bir süre sonra 20 C 1223/13 Ağustos 1808 tarihinde sabık sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın kapı kethüdalığında bulunduğu sebebiyle bazı suçlardan dolayı Balçık'a sürülmüştür⁸. Aziz Ahmet Paşa, bu sürgün hadisesinden birkaç gün sonra İsmail Kal'asında olan askeri sınıfların tayinâtlarının idaresi için nüzul emini tayin edilerek biraz olsun tebcil edilmiştir⁹. Aziz Ahmet Paşa'nın bir sonraki görevi ise 1810 yılı sonlarında getirilmiş olduğu Cebehane nazırlığı¹⁰ ve Çavuşbaşı Ahmed Bey'in ölümü üzerine 23 L 1225/ 21 Kasım 1810 tarihinde¹¹ getirilmiş olduğu Çavuşbaşılık görevi olmuştur¹². Aziz Ahmed Paşa'nın çavuşbaşılık görevi asaleten yapılmış bir atama olmayıp sabık kethüdalardan Moravî

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serdarosen@karabuk.edu.tr

¹ Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi için bkz. Franz Babinger, "Abdülaziz Efendi, Kara Çelebi-zâde", İA, C. I, İstanbul 1950, s. 64-65., Nevzat Kaya, Kara Çelebi-Zâde Abdülâziz Efendi Ravzâtü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin) 1732, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2003., İbrahim Özgül, Kara Çelebi-Zâde Abdülâziz Efendi'nin Ravzâtü'l-Ebrâr adlı eseri (1299-1648) tahlil ve metin, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Erzurum 2010.

² BOA. HAT. D.N: 1301, G.N: 50631

³ Ahmed Tefvik, "Ahmed Aziz Paşa", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Cüz 61, 1 Ağustos 1329, s. 1329.

⁴ Mütercim AhmedÂsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809), Hazırlayan; Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, Cilt I, s. 148.

⁵ Mütercim AhmedÂsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809), Cild I, s. 490-491.

⁶ Mustafa Necib Efendi, Mustafa Necib Efendi Tarihi, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1280, s. 18.

⁷ Ahmed Tefvik; s. 1330., Mütercim AhmedÂsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809), s. 490., Mustafa Necib Efendi, Mustafa Necib Efendi Tarihi s. 19.

⁸ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârihi, (Târîh-i SultânSelim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkidli Metin, Hazırlayan; Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, Cild I, s. 183., Mustafa Necib Efendi, Mustafa Necib Efendi Tarihi s. 113.,

⁹ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809), Cild II, s. 490-491.

¹⁰ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mayıs 1996, Cilt 2 s. 344.

¹¹ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârihi, Cild II, s. 820.

¹² BOA. HAT. D.N:475, G.N: 23288

Osman Efendi'nin İstanbul'a gelmesine kadar yürüteceği Çavuşbaşı vekilliği görevi idi¹³. Aziz Ahmet Paşa'nın bahsetmiş olduğumuz bu Çavuşbaşılık görevinden sonraki görevi ise vezaret rütbesi ile 3 Z 1226/ 19 Aralık 1811 tarihinde¹⁴ atandığı Trabzon eyaleti valiliği olmuştur¹⁵.

Aziz Ahmet Paşa'nın Kocaeli Mutasarrıflığına Getirilmesi

Aziz Ahmet Paşa, vezaret rütbesiyle Trabzon Eyaleti valiliğine tayin edilmesinden çok kısa bir süre sonra evâhir-i zilhicce 1226 / 5-14 Ocak 1812 tarihli bir ferman ile vezaretle atanmış olduğu Trabzon valiliği görevine ek olarak ilhâkan Kocaeli Mutasarrıflığı görevine getirilmiştir¹⁶. Fermanla Aziz Ahmet Paşa'ya Trabzon eyaletini mütesellim ile idare ettirip kendisinin Kocaeli'nde ikamet ederek vazifesini îfâ etmesi emredilmiştir¹⁷. Vezaret rütbesini alan Aziz Ahmet Paşa artık Sultan II. Mahmud'un sevdiği ve değer verdiği devlet adamlarından biri haline gelmiştir. Trabzon Valiliğine ek olarak Kocaeli Sancağı'nın tevcihi üzerine kendisine taraf-ı mülûkânenen yüz elli kese akçalık altın ceyb harçlığı,koşum takımları süslerle donanmış cins bir atve iki yelkenli hediye olarak gönderilerek yüceltilmiştir¹⁸. Aziz Ahmet Paşa, İzmit'e hareket etmek üzere 8 M 1227/23 Ocak 1812 tarihinde Üsküdar'da bulunduğu sırada Ayazma'da Haremeyn Muhasebecisi Sadık Efendi'nin yalısında üç gün ikamet etmiştir. Bu esnada yine padişah tarafından yetmiş adet at ihsan edilerek kendisi bir kez daha taltif edilmiştir¹⁹.

Aziz Ahmet Paşa'nın Trabzon valiliğine getirilmiş olduğu halde hemen arkasından kendisine Kocaeli Mutasarrıflığının da ilhâkan verilmesi ve Trabzon'u mütesellimi vasıtasıyla idare edip kendisinin Kocaeli'de ikamet etmesinin emredilmesinde Kocaeli bölgesinde yaşanan asayiş bozuklukları en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Zira o dönemde Kocaeli bölgesindebaşına buyruk hareket eden Bilecik a'yânıKalyoncu Ali uzun zamandır merkezi yönetimin emirlerine karşı gelmekteydi²⁰.

Kalyoncu Ali İsyanının Bastırılması

Kalyoncu Ali önceleri Külümbea'yânı Sarıca-zâde'nin hayvanlarını güden bir çoban iken başına kırmızı bir Mağrib şalı parçası sardığından benzetme yoluyla Kalyonculuk lakabı kendisine yakıştırılmıştı. Çobanlık yaptığı bir gün ağası ile arasının bozulması üzerine eline tüfeğini alarak dağlara çıkmış ve yol kesip eşkıyalığa başlamıştır. Zamanla kendi gibi yolkesenleri etrafında toplayan Kalyoncu Ali gittikçe güçlenmeye başlamıştır. Gemi inşası için o dönemde Gemlik'e gelen Kaptan Küçük Hüseyin Paşa'ya Vidin'de Pasbanoğlu isyanını bastırması emredilmesi üzerine Küçük Hüseyin Paşa, Kalyoncu Ali ve yanındakileri yanına davet etmiş ve çağırıldığında emrine girmeleri taahhüdünü alarak hilatler giydirmişti. Bu şekilde devlet hizmetine giren Kalyoncu Ali, Küçük Hüseyin Paşa ile Vidin'e gidip isyanın bastırılmasında vazife alıp geri döndükten hemen sonra hiçbir emir ve ferman olmaksızın Bilecik a'yânını öldürerek yerine geçmiş, emval, eşya ve nakdine sahip olmuştu. Kalyoncu Ali hüküm sürdüğü bölgelerden geçen Şam'ın başkervanı olan şeker kervanını, Bursa kervanını, birkaç defa Teke hazinesini ve devletin güherçile kervanını dahi soymuş bir isimdi²¹. Bu süreçte çevresindeki a'yân ve hanedanlar üzerinde de baskı kurarak gittikçe güçlenmiş ve dönemin devlet adamları "işe yarar" diyerek Kapucubaşılık ve Mirahurluk rütbeleri tevcih etmişlerdi. Hatta Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a geldiğinde Kalyoncu Ali'de İstanbul'a davet olunarak şûrâda yer almıştı²². Yukarıda kısaca Bilecik a'yânı olması sürecinin özetlediğimiz Kalyoncu Ali, uzun zamandır başına buyruk ve pervasızca hareket ettiği gibi merkezden gelen emirlere de riayet etmemiştir. Rusya ile devam eden savaş esnasında her yıl sefere katılması hususunda kendisine fermanlar gönderilmesine rağmen sefere katılmadığı gibi kendisinden istenilen askerleri de göndermeyerek Bilecik ve havalisinde zorbalık ve zulme devam etmiştir. Aynı dönemde merkezin emirlerini dinlemeyen bir diğer a'yân da Pazarköya'yânı Esad Bey idi. Bu durum üzerine evâil-i receb 1227/ 11-20 Temmuz 1812 tarihine gelindiğinde Kalyoncu Ali ve Pazarköya'yânı Esad Bey'in idam edilerek muhallelâtlarının İstanbul'a gönderilmesinin caiz olduğuna dair şeyhülislamlıktan

¹³ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârihi, Cild II, s. 734.

¹⁴ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârihi, Cild I, s. 714.

¹⁵ BOA. HAT. D.N: 1071, G.N: 43842, Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târihi (Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-18021)Hazl. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, Cild 1, s. 513.

¹⁶ BOA. C. DH. D.N: 148, G.N: 7379

¹⁷ BOA. C. DH. D.N: 148, G.N: 7379

¹⁸ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârihi, Cild II, s. 822.

¹⁹ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârihi, Cild II, s. 823.

²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1292, Cild 10, s. 99.

²¹ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârihi, Cild II, s. 883.

²² Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târihi, Cild I,s. 570-571.

ferman alındı²³. Bölgelerinde oldukça güçlenmiş olan bu iki a'yânın hakkından gelinmesi görevi de bu ferman mucibince Kocaeli mutasarrıfı Aziz Ahmet Paşa'ya havale edildi²⁴. Bu iki a'yân arasında Kalyoncu Ali'nin bertaraf edilmesi daha öncelikli idi. Fermenda bu meselenin halledilmesinde Kocaeli Sancağı sınırlarında bulunan Akhisar, Geyve, Adapazarı, Karamürsel, İzmit, Gölpazarı ve Bursa Yenişehir kazaları a'yânlarının da Aziz Ahmet Paşa'nın maiyetine girmesi emredilmişti. Tarafına irsal olunan bu ferman üzerine Aziz Ahmet Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra Kalyoncu Ali'nin üzerine yürümüştür. İki taraf arasında meydana gelen çarpışmada Kalyoncu Ali'nin kuvvetleri hezimete uğrayarak dağılmıştır²⁵. Adamlarının dağıldığını gören Kalyoncu Ali kaçıp giderken²⁶ yine kendisinin peşinde olan bazı memurlarla karşılaşmış ve yeniden çarpışmaya başlamıştır. Ancak Kalyoncu Ali yine başarılı olamamış, Nasuhzâde Nasuh Bey tarafından yakalanarak idam edilmiş ve kesik başı evası-ı şaban 1227/ 20-29 Ağustos 1812 tarihinde İstanbul'a gönderilmiş ve yaftasında²⁷ işlemiş olduğu suçlar sıralanarak ibret olması için sergilenmiştir²⁸. Kalyoncu hadisesinin bastırılması sonrasında Aziz Ahmet Paşa'ya Kocaeli Sancağı'nailhakan Hüdayendigar Sancağı mutasarrıflığı da tevcih edilmiştir²⁹. Aziz Ahmet Paşa bu tevcihe şükranlarını ifade etmiştir³⁰. Şânî-zâde, Aziz Ahmet Paşa'nın bu başarısının Sultan II. Mahmud'un çok hoşuna gittiğini, atufet olarak Saruhan Sancağı'nın da Aziz Ahmet Paşa'nın uhdesine tevcih edildiğini, ikbal ve itibarının padişah nazarında iki katına çıktığını ifade etmektedir³¹.

Pazarköy A'yânı Esad Bey'in Te'dibi

Aziz Ahmet Paşa'nın Kalyoncu Ali hadisesini sona erdirdikten sonra giriştiği bir diğer önemli görev ise yine merkezi hükümetin emirlerine riayet etmeyen Pazarköy a'yânı Turnacıbaşı Esad Bey'in isyanını sona erdirmeye görevidir³². Esad Bey ile hükümetin arasını açan en önemli olay Kalyoncu Ali örneğinde olduğu üzere devam eden Osmanlı-Rus Savaşı esnasında kendisinden istenilmiş olan 250 nefer asker ile birlikte sefere katılması emrine riayet etmemesidir. Esad Bey kendisine verilmiş bu emre uymamaya gerekçe olarak yukarıda ifade etmiş olduğumuz üzere bölgenin bir diğer güçlü a'yânı olan Bilecik a'yânı Kalyoncu Ali'nin isyan halinde bulunmasını gösteriyordu. Esad Bey, Kalyoncu Ali ortadan kaldırılmadıkça bölgeyi terk edemeyeceğini ileri sürüyordu³³. Kendisine verilen emirleri yerine getirmemesi ve bölge halkına zulmettiğine dair şikayetlerin artması³⁴ üzerine Esad Bey'in te'dib edilmesi görevinin yine Kocaeli mutasarrıfı Aziz Ahmet Paşa'ya havale edilmesi uygun görülmüştür³⁵. Esad Bey, merkezin emirlerini yerine getirmediğinden dolayı kendisine karşı askeri harekât düzenleneceğini bildiği için, özellikle de Kalyoncu Ali'nin idamından sonra daha çok vesveseye düşerek Aziz Ahmet Paşa'dan yüz çevirmiş ve daha fazla itaatsizlik sergilemeye başlamıştır³⁶. Esad Bey, ikamet ettiği Pazarköy Kazası'nın etrafına kuleler yaptırmış ve bu kuleleri toplarla donatmıştı. Yine üzerine gelecek kuvvetleri engellemek için hendekler de kazdırmıştı. Ancak bu meselenin Kocaeli Mutasarrıfı Aziz Ahmet Paşa'ya havale edilmesinden sonra Esad Bey'in almış olduğu bu tedbirler kendisine fayda sağlamayacak ve 1812 yılının Ekim ayında Aziz Ahmet Paşa maiyetindeki kuvvetlerin Pazarköy üzerine yürümleri üzerine meydana gelen çarpışma sonrasında Esad Bey konağını ateşe vererek kaçmak zorunda kalacaktır³⁷. Bir müddet gizlenen Esad Bey'in yaklaşık bir yıl sonra 26 Temmuz 1813 tarihinde Mısır'da yakalanarak³⁸ idam edildiği haberi gelmiştir³⁹.

Aziz Ahmet Paşa bölgede baş gösteren bu iki önemli isyanı bastırdıktan sonra Kocaeli Sancağı'ndan temin edilecek kereste meselesine de el atmış ve bu hususta ahaliye kolaylık sağlanması için geçmiş senelere ait kereste bakayasının affedilmesini talep etmiştir. Aziz Ahmet Paşa kereste temini mese-

²³ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târîhi, Cild I, s. 561.

²⁴ BOA, C.DH. D.N: 181, G.N: 9047

²⁵ BOA. HAT. D.N: 1223, G.N: 47822-O

²⁶ BOA, C.DH. D.N: 310, G.N: 15452

²⁷ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârîhi, Cild II, s. 886-887.

²⁸ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târîhi, Cild I, s. 569.

²⁹ BOA. C. DH. D.N: 181, G.N: 9047

³⁰ BOA. HAT. D.N: 1223, G.N: 47822-B

³¹ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târîhi, Cild I, s. 569.

³² BOA HAT. D.N: 1223 G.N: 48818, Esad Bey isyanı ile ilgili olarak müstakil bir çalışma için bkz. İbrahim Serbestoğlu, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813), Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu- III, 25-27 Mart 2016, Editörler; Haluk Selvi vd. Kocaeli 2017, cilt 2, s. 911-917.

³³ Serbestoğlu, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813), s. 913.

³⁴ BOA HAT. D.N: 278, G.N: 16339

³⁵ BOA. HAT. D.N: 288, G.N: 17300

³⁶ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârîhi, Cild II, s. 891.

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1292, Cild 10, s. 99.

³⁸ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârîhi, Cild II, s. 998.

³⁹ Serbestoğlu, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813), s. 916.

Serdar ÖSEN

lesinin bir düzene kavuşturulması için Limni’de bulunan Osman Efendi’nin serbest bırakılarak İzmit kereste emini yapılması hususu dile getirilmiştir⁴⁰.

Sakarya Nehri’nin Sapanca Gölü Üzerinden İzmit Körfezi’ne Bağlanması Projesi

Aziz Ahmet Paşa’nın Kocaeli mutasarrıflığı yaptığı dönemde ilgilendiği bir diğer önemli vazife ise Sakarya Nehri’nin öncelikle Sapanca Gölü’ne akıtılması ve Sapanca Gölü’nün de İzmit Körfezi’ne bağlantısının sağlanarak Sakarya Nehri’nin doğduğu ve cereyan ettiği topraklardan hasıl olan kereste⁴¹, odun, kömür, hububat ve benzeri emtianın nehir vasıtasıyla taşınarak daha kolay bir şekilde İstanbul’a ulaştırılması projesi olmuştur⁴². Esasında aşağıdaki haritada görüldüğü şekilde Sakarya Nehri ve Sapanca Gölü üzerinden Kara Denizi Marmara Denizine İstanbul Boğazı haricinde bağlama düşüncesi Osmanlı tarihinde dönem dönem gündeme gelen bir proje idi⁴³. Bu hususta II. Mahmut döneminde de aşağıda detaylarını vereceğimiz üzere Aziz Ahmet Paşa’nın Kocaeli mutasarrıflığı yaptığı dönemde bir girişimde bulunulmuştur.

Harita 1: Karadeniz’in Sakarya Nehri ve Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi’ne bağlanma projesi⁴⁴

⁴⁰ BOA. HAT. D.N: 1313, G.N: 51185

⁴¹ Safvet, “Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı” Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz 15, 1328, s. 948-956.

⁴² Câbî Ömer Efendi, Câbî Târihi, Cild II, s. 1010.

⁴³ Bu projelere baktığımızda ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde girişimde bulunulduğunu görüyoruz. Bu ilk girişim için Mimar Sinan görevlendirilmiş ancak savaşlar nedeniyle neticelendirilememiştir. İkinci girişim ise 1591 yılında III. Murat zamanında yapılmıştır. Başlangıçta sıkı tutulan kanal işi için hafriyat çalışmaları başlamışken daha sonra gemi tedariki ve donanma faaliyetleri nedeniyle durdurulmuştur. Kanalin açılması için üçüncü girişim ise 1654 yılında IV. Mehmet zamanında gerçekleştirilmişse de kanalin köy ve kasabalara zarar verebileceği endişesi ile vazgeçilmiştir. Dördüncü girişim ise I. Mahmut zamanında düşünülen sadece Sapanca Gölü’nün İzmit Körfezi’ne bağlanması girişimidir. Ancak bu girişimde çıkan dedikodular yüzünden başarılı olamamıştır. Beşinci girişim ise III. Mustafa döneminde 1759 yılında düşünülen, önce Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi’nin birleştirilmesi, bu gerçekleşmez ise Sakarya Nehri ile Sapanca Gölü’nün birleştirilmesi girişimidir. Ancak bu girişimde çıkan dedikodular yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Altıncı girişim ise yukarıda detaylarını vermiş olduğumuz Aziz Ahmet Paşa’nın girişimidir. Daha sonra Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde de girişimlerde bulunulduysa da bu proje gerçekleşemeyip Cumhuriyet dönemine intikal etmesine rağmen günümüze kadar faaliyete geçememiştir. Bu girişimlerin detayları için Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları” Belleten, Cilt IV, Nisan-Temmuz 1940, sayı 14-15, s. 149-185., Safvet, “Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı” Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Üçüncü sene, Cüz 15, 1 Ağustos 1328, s. 948-956., Ömer Faruk Yılmaz; “Beş Asırlık Kanal Projesi, Osmanlı’nın Sakarya-Sapanca-Marmara Kanal Projeleri” Yedikita, sayı 18, Şubat 2010, s. 12-21.

⁴⁴ Haritanın hazırlanmasında katkı sağlayan Doç. Dr. Taşkın Deniz’e teşekkürü borç bilirim.

Yukarıda gerekçelerini açıkladığımız sebeplerle Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne akıtılması projesinin fizibilitesinin çıkarılması ve keşif yapılabilmesi için maharetli iki mühendis ve mimar görevlendirilmesi talep edilmiştir⁴⁵. Bunun üzerine Abdullah İffet Bey mübaşir tayin edilerek onun maiyetinde mühendishane hocalarından halife-i salis Ahmet Efendi, halife-i râbi Mehmet Efendi ve mimarlar halifesinden Seyyid Mustafa Efendi⁴⁶ görevlendirilmiştir. Bu mühendisler maiyetlerindeki memurlarla birlikte 1813 Ekim ayı başlarında Bursa'ya gelmişlerdir. Aziz Ahmet Paşa huzuruna gelen heyet ile gerekli müzakerelerde bulunduktan sonra keşif heyetinin Sakarya Nehri'nin kaynağından başlayarak Sapanca Gölü'ne kadar olan mesafede nehrin geçtiği yerleri bizzat müşahade etmeleri için nehir yatağı boyunca yapacakları seyahatler esnasında gereken kolaylığın gösterilmesi için hudutlarından Sakarya Nehri'nin geçtiği İnegöl, Bozüyük, Karacaşehir, Korpazar-ı Nallı, Seferhisar Günyüzü (Sivrihisar), Mihaliççık, Karahisar-ı Nallı, Söğüt, Lefke (Osmaneli), Geyve, Adapazarı, Akhisar-ı Geyve ve Yenişehir kazalarının kadılarına Aziz Ahmet Paşa tarafından buyrulduklarını gönderilmiştir⁴⁷. Yukarıda ismi belirtilen kazaların kadınları da ağırlıklı olarak Kasım 1813 tarihi içerisinde kaleme aldıkları i'lamlarda keşif heyetine gerekli kolaylıkların sağlandığını belirtmişlerdir⁴⁸. Aziz Paşa çalışmaların başlaması ile ilgili olarak bununla da yetinmemiş ve İzmit mütesellimi olan Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından Ali Ağa'yı bu keşif heyetine yardımcı olması hususunda vazifelendirmiştir⁴⁹. Yapılan bu hazırlıklar ve verilen emirlerden sonra keşif heyeti Ekim/Kasım 1813 tarihlerinde Sakarya Nehri'nin kaynağından Sapanca Gölü'ne kadar nehrin geçtiği yerlerin coğrafi özelliklerine dair daha doğrusu nehirde sallarla taşıma yapılabileceğine dair bir keşif raporu hazırlamışlardır. Bu raporda nehrin her iki yakasında yer alan dağlardan, ovalardan ve nehrin geçtiği kaza ve köylerde üretilen ve gerek Tersane-i Amire'nin ihtiyacı olan kereste ile İstanbul'un ihtiyacı olan zahire vb. ürünlerin neler olabileceği ile nehrin sallarla eşya taşınabilecek konuma getirilmesi için gerekli olan hafriyatın uzunluğu, genişliği, derinliği ve ne kadar amele lazım geleceği gibi bilgilere cevap aranmıştır.

Yapılan keşif gezisinden sonra keşif heyetinde yer alan yukarıda isimlerini vermiş olduğumuz mühendislerden Ahmet Efendi ve Mehmet Efendi'nin müşterek sunmuş oldukları raporda, Sakarya Nehri'nin kaynağından veya Beypazarı kazasından Sapanca kazasına kadar olan mesafede nehrin geçtiği yerler köy köy belirtilmiş, ve Sakarya Nehrine katılan Karasu gibi diğer çaylar hakkında da debileri vb. bilgiler yer almıştır⁵⁰. Raporda netice olarak nehir üzerinde gerekli olan yerlerde yapılacak olan temizlik ve nehrin akışına düzen verildiği takdirde Ankara, Ayaş, Haymana Ovasından ve Eskişehir etrafından geçtiği kazalar civarından gerek hububat ve türlü emtia ve gerek İzmit'e yaklaştıkça artan kereste ile muhtelif malların sallar ile İzmit'e kadar geleceği ifade edilmiştir. Raporda bu projenin gerçekleşmesi için harcanacak meblağın 150.000 kuruşu aşmayacağı ve yapılan masrafları da bir iki sene içerisinde İstanbul'a gelecek kereste ve diğer mallar sayesinde amorti edeceği vurgulanmıştır. Sultan II. Mahmud proje ile ilgili olarak kendisine sunulan bu bilgiler ve keşif raporu üzerine şu satırları kaleme almıştır;

Manzurum olmuştur.

Bu kaffe-i ibadullaha hayırlı bir eserdir. İnşallah suhuletle husul-pezir olur bu hususu müstakilen Aziz Paşa'ya ihale eyledim. Şimdiden lazımsı tedarik ve ihzar idüb vakti geldikte mütevekkilenalellahbed' eylesün. Müşarünileyhimayı taltif için zat-ı hümayunuma mahsus olan kürklerimden bir erkan samur gönderilmiştir. Müşarünileyhin kendi adamına teslim ve irsal olunsun mübaşir Abdullah Bey ve sairinin avdet itmelerini münasib görür ise avdet itdürsün. Halebde Celal Paşa'nın idam eylediği Sırp oğlu muhallefâtı ahir mahale sarf olunmayıp her neki hasıl olur ise bu göl maddesine tahsis olunup darphane-i amiremde hüfz ve hin-i iktizada müşarünileyhe ale'l-hesab olarak gönderilsin bundan sonra dahi bu makule zuhur iden nezd-i aliye iktizasına göre bazı emval bu maddeye tahsis olunur⁵¹.

Sultan II. Mahmut bu projenin oldukça faydalı olacağını düşünmüş ve projeye önem vermiştir. Bu çerçevede yukarıda hattı-ı hümayundan da anlaşılacağı üzere kendisine mahsus samur kürklerden göndererek mühendisler Ahmet Efendi ve Mehmet Efendi'nin taltif edilmesini, projenin gerçekleştirilmesi için gereken kaynağın temin edilerek gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiştir⁵². Aziz Ahmet Paşa, padişahın bu emrinin kendisine ulaşması üzerine gereğini yerine getirmiş ve kürkleri hediye etmiştir⁵³. Aziz Ahmet Paşa 15 L 1228/ 11 Ekim 1813 kaleme aldığı

⁴⁵ BOA. HAT. D.N: 1319, G.N: 51446

⁴⁶ BOA. HAT. D.N: 1339, G.N: 52338

⁴⁷ BOA. HAT. D.N: 1339, G.N:52338

⁴⁸ BOA. HAT. D.N: 1524, G.N:6 (Muhtelif lefler)

⁴⁹ BOA. HAT. D.N: 1339, G.N:52338

⁵⁰ BOA. HAT. D.N: 1524, G.N:6, Lef 1

⁵¹ BOA. HAT. D.N: 1524, G.N:6

⁵² BOA. HAT. D.N: 1524, G.N:6, Lef. 18,

⁵³ BOA. HAT. D.N: 724, G.N: 34475

yazısında gerekli keşiflerin yapıldığı ancak bunların hesaba dökülmesi ve gerekli çizimlerinin yapılmasının en az yirmi gün süreceğinin kendisine belirtilmesi üzerine heyetin İstanbul'a dönmeye izin verildiğini ve çizimlerin İstanbul'da yapılacağını belirtmiştir. Aziz Ahmet Paşa bununla birlikte kış mevsiminin yaklaşmakta olmasıyla kış mevsiminde kazı çalışmalarına başlamanın uygun olmayacağını belirterek, ilk baharın gelmesiyle birlikte kazı çalışmalarına başlanacağını ifade etmiştir. Aziz Ahmet Paşa'nın ilk baharı beklemek istemesindeki bir diğer sebep de Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne dökülecek ağzının kazılacağı yer hususunda şüpheye düşülmesidir. Zira keşfin yapıldığı dönem ekim ayı olmakla nehrin kısmen daha sakin aktığı bir dönem olduğu vurgulanmış ve mühendis Ahmet Bey ile mimar Ali Bey'in kış mevsiminde yani nehrin daha coşkun aktığı dönemlerde de görmelerinin faydalı olacağı dile getirilmiştir⁵⁴.

Görüldüğü gibi kanal meselesinde gerekli adımlar atılmış, keşif raporu hazırlanmış ve ilk baharın gelmesi ile çalışmalarına başlanması kararlaştırılmıştır. Ancak Aziz Ahmet Paşa'nın 16 Muharrem 1229/ 8 Ocak 1814 tarihinde Bursa'da vefat etmesi⁵⁵ üzerine daha önceki teşebbüslerde olduğu gibi Sakarya Nehri'ni Sapanca Gölüne bağlama projesi sonuçsuz kalmıştır. Aşağıda bu proje ile ilgili olarak daha sonraki bir tarihte yeniden gündeme gelmesi üzerine Muhtemelen Abdülmecid veya Abdülaziz döneminde hazırlanmış olan bir harita yer almaktadır⁵⁶.

Uzun süredir zâtü'l-cenb (akciğer iltihabı) rahatsızlığı çeken⁵⁷ Aziz Ahmet Paşa 1814 yılının hemen başında Bursa'da vefat etmiştir. Kabri Çelebi Mehmet hazretlerinin de mezarının bulunduğu Yeşil Türbe'nin bahçe kapısının hemen yanında yer almaktadır. Kabrin baş taşında ise şu ifadeler yer almaktadır;

*Hüvelbâki
Hüdavendigâr ve Kocaili
Sancakları mutasarrıfı iken irtihal-i
dâr-ı bekâ iden vezir adimü'n-nazır
merhum cennetmekân firdevs
aşiyân Elhac Ahmed Aziz Paşa
Ruhu için el-fatıha sene 1229 M 16⁵⁸*

Aziz Ahmet Paşa'nın vefat haberi üzerine, Paşa'nın uhdesinde olan sancakların yönetiminin nasıl olacağını ifade edildiği belgede sancakların nizamına hâle gelmemesi için İzmit ve Bursa Sancaklarına yeni bir yönetici tayin edilinceye kadar İzmit'te bulunan mütesellimi Ali Ağa'nın mütesellim olarak görevine devam etmesi ve Bursa'da ise kethüdasının mütesellim tayin edilerek geçici olmak kaydıyla idare edilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir⁵⁹. Sultan II. Mahmud, Aziz Ahmed Paşa'nın vefatına çok üzülmüştür. Aziz Ahmet Paşa'nın muhalledâti meselesinde de varislerinin rencide edilmemesine dikkat edilmesini istemiştir. Bu hususta alelâde bir mübaşirin görevlendirilmeyip Kereste Nazırı Osman Efendi'nin gönderilmesini emretmiştir. Padişah Aziz Ahmet Paşa'nın vefatı ve yukarıdaki hükümleri içeren belge kendisini sunulduğunda kaleme aldığı hatt-ı hümayunda Aziz Ahmet Paşa ile ilgili olarak şu satırları kaleme almıştır;

Manzurum olmuştur

Hak teala rahmet eyleye meşreb-i hümayunuma muvafık rıza-cûy vezir idi vallahi gayet acıdım. Ancak çare nedir emr-i hak böyle imiş tahririn vechle Hüdavendigâr sancağı mütesellimliği kethüdasına ve Kocaeli mütesellimliği İznik mid'de olan mütesellimi Ali Ağa'ya bugün fermanları yazılıp serian gönderilsin böyle mesbukü'l-hizme vüzeranın malı için veresei rencide olunmak dâvâ-yı hak değildir. Mübaşir gitse rencide ider kereste nazırı Osman Efendi'ye yazasın Brusa'ya varıp merhumun emvâl ve eşyasını ve iltizâmata dair sarrafiyla olan ahz ve i'tasını defter idüp manzurum olmak için bu tarafa serian göndersin ve sancak bir münasip vezire tevcih olunca mütesellim nasb olunan kethüdasına istimâletvirübperişaniyet gelmemesini dahi Osman Efendi'ye etraflı tahrir eylesin bu madde için şûrâyaya hacet yoktur. Bir münasip adam yümn-i mülahaza ider tevcih iderim uhdesinde olan iltizâmat ol vakit ana devr olunur⁶⁰.

⁵⁴ BOA. C. NF. D.N: 15, G.N: 701

⁵⁵ Şeyh Ahmed-i Gazzi-zade SeyyidAbdu'l-İlatifi, Hülâsatü'l-vefeyât, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu, Koleksiyon Mustafa Con, No: A-661, s.19-20.

⁵⁶ BOA. HRT.h. D.N: 583, Ömer Faruk Yılmaz, "Beş Asırlık Kanal Projesi, Osmanlı'nın Sakarya-Sapanca-Marmara Kanal Projeleri" Yedikita, sayı 18, Şubat 2010, s. 12-21.

⁵⁷ Câbî Ömer Efendi, CâbîTârîhi, Cild II, s. 1043.

⁵⁸ Ahmed Tefik, "Ahmed Aziz Paşa", s. 1328.

⁵⁹ BOA. HAT. D.N: 1268, G.N: 49135

⁶⁰ BOA. HAT. D.N: 1268, G.N: 49135

Sonuç

Ocak 1812 - Ocak 1814 yılları arasında yaklaşık iki yıl Kocaeli Mutasarrıflığı yapan Aziz Ahmet Paşa, görevinin hemen başında Bilecik A'yânı Kalyoncu Ali ve Pazarköy A'yânı Esad Bey isyanı gibi iki önemli sorunun üstesinden suhuletle gelmesini başarmıştır. Aziz Ahmet Paşa'nın bu başarısı merkezi hükümetin de oldukça hoşuna gitmiş ve Kocaeli Sancağı'na ek olarak Hüdavendigar Sancağı'nın da yönetimi uhdesine tevdi edilmiştir. Aziz Ahmet Paşa bölgede asayiş ve sükuneti sağladıktan sonra bölgenin sorunlarına el atarak gerek Kocaeli Sancağı'nda gerekse Bursa'da halkın sıkıntılarını gidermek noktasında çaba göstermiştir. Kaynaklarda Bursa'nın imar ve inşasına biraz daha fazla gayret gösterdiği görülmektedir. Bunda köken olarak Bursa'lı olması ve atalarının Bursa'da medfun olması da rol oynamıştır. Bu minvalde Bursa'da hükümet dairesini ve karşısındaki çeşmeyi yeniden inşa etmiş, Sultan Orhan Gazi türbesini tamir ettirerek senede bir defa mevlid-i şerif okunması için vakıf tayin etmiştir. Bunun yanı sıra diğer türbe, medrese ve camilerin tamiratlarını gerek kendi gelirinden gerekse vakıfları gelirlerinden yaptırılması hususlarına itina göstermiştir.

Ahmet Aziz Paşa, Kocaeli ve Hüdavendigar Mutasarrıflığı görevlerinde yapmış olduğu hizmetlerle Sultan II. Mahmud'un teveccühünü kazanmıştır. Sultan Mahmud, bu durumu ihsan etmiş olduğu mansıb ve atıyyelerle gösterdiği gibi paşanın ölüm haberini aldığı anda bir suretini yukarıda sunmuş olduğumuz düşüncelerini dile getirmiş olduğu hatt-ı hümayunda da açık açık belli etmiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hatt-ı Humayun Tasnifi Belgeleri (HAT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Dahiliye Tasnifi Belgeleri (C. DH)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Nafia Tasnifi Belgeleri (C. NF)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Harita Tasnifi Belgeleri (HRT.h.)

B. Yazma Eserler

Şeyh Ahmed-i Gazzi-zade SeyyidAbdu'l-İlatifi, Hülâsatü'l-vefeyat, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu, Koleksiyon Mustafa Con, No: A-661.

C. Kaynak Eserler

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1292.

Câbî Ömer Efendi, CâbîTârîhi, (Târîh-i SultânSelîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlîl ve Tenkidli Metin, Hazırlayan; Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mayıs 1996.

Mustafa Necib Efendi, Mustafa Necib Efendi Tarihi, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1280.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809), Hazırlayan; Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târîhi (Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-18021) Hazl. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

D. Tetkik Eserler

Kaya, Nevzat, Kara Çelebi-Zâde Abdülâziz Efendi Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin) 1732, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2003.

Özgül, İbrahim, Kara Çelebi-Zâde Abdülâziz Efendi'nin Ravzâtü'l-Ebrâr adlı eseri (1299-1648) tahlil ve metin, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Erzurum 2010

E. Makaleler

Ahmed Tevfik, "Ahmed Aziz Paşa", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Cüz 61, 1 Ağustos 1329, s. 1328-1332.

Babinger, Franz, "Abdülâziz Efendi, Kara Çelebi-zâde", İA, C. I, İstanbul 1950, s. 64-65.

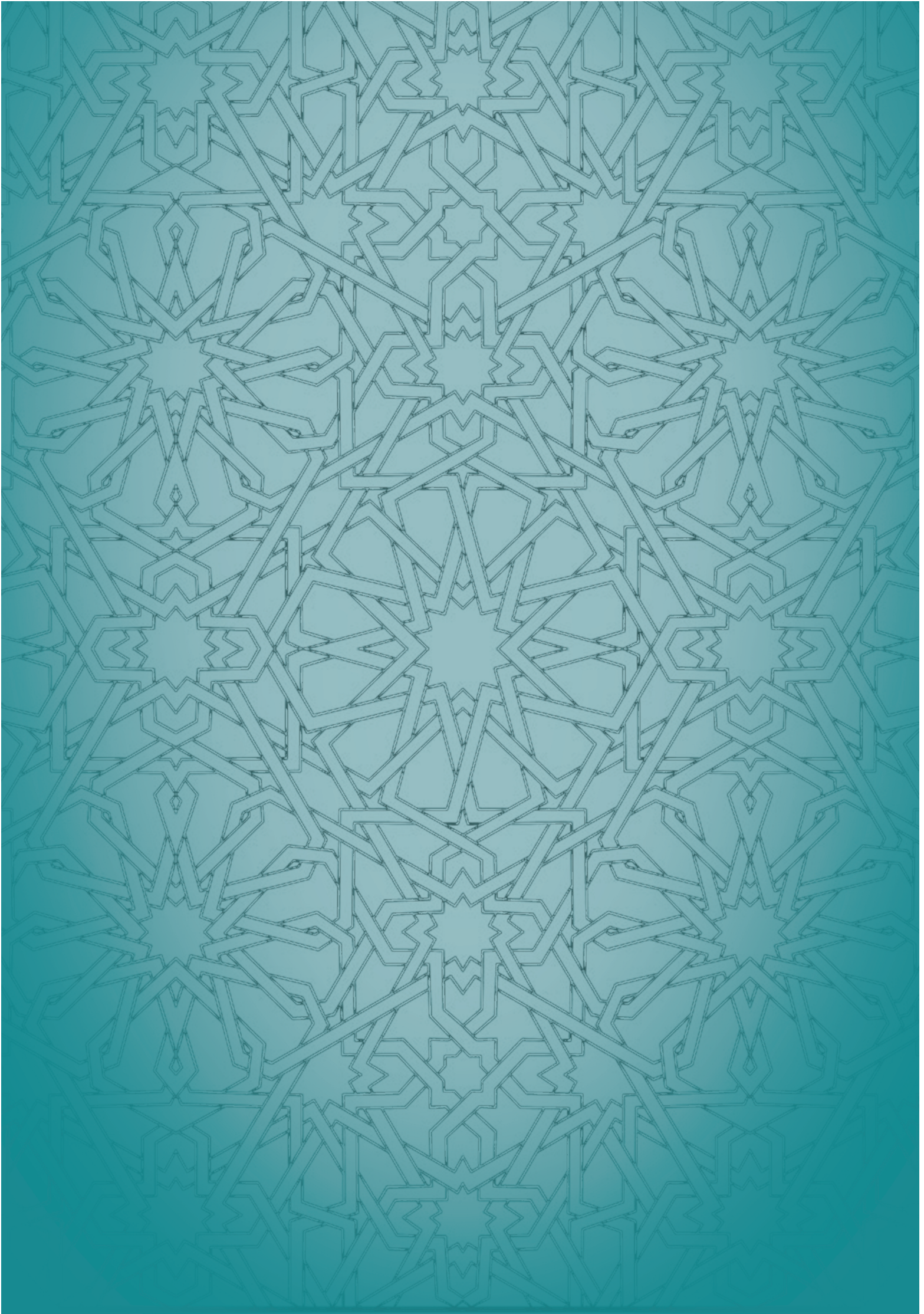
Safvet, "Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı" Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz 15, 1328, s. 948-956.

Serbestoğlu, İbrahim, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813), Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu- III, 25-27 Mart 2016, Editörler; Haluk Selvi vd. Kocaeli 2017, cilt 2, s. 911-917.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları" Belleten, Cilt IV, Nisan-Temmuz 1940, sayı 14-15, s. 149-185.

Yılmaz, Ömer Faruk, "Beş Asırlık Kanal Projesi, Osmanlı'nın Sakarya-Sapanca-Marmara Kanal Projeleri" Yedikita, sayı 18, Şubat 2010, s. 12-21.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

Cenk DEMİR*

Giriş

Ş on iki asır içerisinde başta ticari, siyasi ve askerî konular olmak üzere yıldan yıla gelişen ve dönem dönem inişli-çıkışlı bir seyir izleyen Türk-Amerikan ilişkilerine yön veren önemli hususlardan birisi de Amerikalı misyoner örgütlerinin Osmanlı Devleti'nde yürüttükleri faaliyetlerdir. Söz konusu misyoner örgütlerinin rolü esas alınarak, özellikle geçtiğimiz otuz yıl içerisinde Türk akademisyenler tarafından yapılan akademik çalışmalar iki ülke ilişkilerinin şekillenmesinde misyonerlik faaliyetlerinin yadsınamaz bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ABD'nin en büyük misyoner örgütü olan Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği (American Board of Commissioners for Foreign Mission / ABCFM)'nin Osmanlı coğrafyasında icra ettiği dinî, eğitim, sağlık, matbaa ve sosyo-kültürel alanlardaki çeşitli çalışmaları ise dikkat çekicidir. Protestan Congregational, Presbiterien ve Reformed kiliselerinin bir araya gelmesi ile 1810'da Boston/Massachusetts'te kurulan ABCFM, 1820'den itibaren Osmanlı Devleti'nde misyonerlik çalışmalarına başlamış ve 1914 yılına kadar kesintisiz bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür.¹ Ne var ki Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, ardından yaşanan siyasi ve askerî bunalımlar, sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mesafeli yaklaşımı gibi gelişmeler örgütün Anadolu'daki misyonerlik çalışmalarını sekteye uğrattı.

Öte yandan Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri savaş yıllarında Amerikan hayırseverliği (American philanthropy) adı altında farklı bir boyut kazandı. Bu bağlamda Anadolu, Kafkasya, Balkanlar, İran ve Suriye'yi içine alan geniş coğrafya, ABD kökenli çeşitli yardım kuruluşlarının ve misyoner örgütleri ile ilişkili bazı sosyal hizmet kurumlarının yardım faaliyetlerine sahne oldu.² Bu yardım kuruluşlarından birisi ise Yakın Doğu Yardım Heyeti (Near East Relief / NER) idi. Örgüt, Sevki ve İskân Kanunu sonrası tehirci tabi tutulan Ermenilere yardım etmek ve onlar için toplanan yardımları dağıtmak amacıyla ABCFM bünyesinde Ermeni Yardım Komitesi (Armenian Relief Committee / ARC) adı ile Eylül 1915'te çalışmalarına başladı. Öte yandan bu dönemde misyoner ve yardım örgütlerinin raporları doğrultusunda Orta Doğu'da kurulmuş iki Amerikan yardım örgütü daha bulunmaktaydı. Bunlar, bir başka misyoner örgütü olan Presbyterian Board'a bağlı Filistin ve Suriye Yardım Komitesi (Palestine-Syrian Relief Committee) ve İran Yardım Komitesi (Persian Relief Committee)'ydi. Ortak amaca hizmet eden bu kuruluşlar Kasım 1915'te Amerikan Ermenistan ve Suriye'ye Yardım Komitesi (American Committee for Armenian and Syrian Relief / ACASR) çatısı altında toplandı.³ İlk başlarda tüzel kişilik kazanmamış olan bu kuruluş 1918'de Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti (American Committee for Relief in the Near East / ACRNE) şeklinde isim değişikliğine gitti.⁴ 6 Ağustos 1919'da Yakın Doğu Yardım

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cenkdemir@sinop.edu.tr.

¹ Çağrı Erhan, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Yayınları, İstanbul, 2001, s. 83.

² Amerikan Kızılhaç Örgütü (American Red Cross), Genç Erkekler Hristiyan Birliği (The Young Men's Christian Association / Y.M.C.A.) ve Genç Kadınlar Hristiyan Birliği (The Young Women's Christian Associations / Y.W.C.A.) bu kurum ve kuruluşlara örnek gösterilebilir.

³ James Levi Barton, Story of Near East Relief 1915-1930, The Macmillan Company, New York, 1930, ss. 13-16; Gülbadi Alan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 28; Dilşen İnce Erdoğan, "Amerikan Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri", Belgi, S. 14, Yaz 2017/II, ss. 557-558.

Cenk DEMİR

Heyeti(Near East Relief / NER)⁵ adını alan örgüt böylelikle kuruluş aşamasını tamamladı. 1930'da yapılan son düzenleme ile birlikte ise yardım heyetinin adı Yakın Doğu Vakfı (TheNear East Foundation) şeklinde değiştirildi.⁶

Aslında NER çalışanları ABCFM'ye bağlı misyoner ve gönüllülerden oluşuyordu ve 1920'lerin başında NER'e bağlı yardım görevlilerinin % 50'den fazlası misyonerdi. Anadolu ve çevresini bilen misyonerlerin NER çatısı altında toplanması örgütün bu coğrafyada yürüttüğü faaliyetler açısından bir avantajdı. Ne var ki Dilşen İnce Erdoğan'ın NER'in kurucusu ve 15 yıl boyunca genel sekreterliğini yürüten James L. Barton'dan aktardığı bilgiye göre Barton, Ortadoğu'da çalışan ABCFM misyonerlerini NER'in yardım dağıtıcıları olarak görmüyordu.⁷ Aynı zamanda bir ABCFM misyoneri olan Barton, NER'i de yardım dağıtmak için kurulmuş bir hayır kurumu şeklinde ifade etmemekteydi. Kendisine göre NER, türlü yoksunluklar yaşayan insanların yaşamlarını sürdürmesine katkı sağlayan ve insanî amaçlar güden bir Hristiyan kurumdu. Ayrıca NER, kapsam sahası ve faaliyet çeşitliliği açısından önemli bir yardım örgütüydü. Öyle ki 1919'da Avrupa'da faaliyet gösteren hayır kurumları içerisinde en büyüğü NER idi. Ancak insan kaynağı ve yükümlük açısından dönemin diğer Amerikan yardım kuruluşlarından Amerikan Yardım Heyeti(American Relief Administration / ARA) ve Amerikan Kızılhaçı (American Red Cross / ARC)'ndan daha küçük bir yapıya sahipti.⁸

NER'in büyük bir organizasyona sahip olduğunu görmek adına, sadece 1919 yılında Osmanlı ülkesinde ve Kafkasya'da örgüt tarafından yürütülen yardım çalışmalarına dair genel istatistikleri ve verilere bakmak yeterli olacaktır. Bu dönemde Kafkasya'da 22.000, Anadolu ve Suriye'de 27.000 yetim; Halep'teki mülteci kampında 10.000 mültecinin bakımı ile ilgilenildi. Osmanlı Hükümeti tarafından, Amerikan yardım görevlileri aracılığı ile ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere 6.000 ton⁹ hububat verildi. İstanbul'daki yetimlere ve muhtaç ailelere günlük 15.000 adet somun ekmeğe dağıtıldı. Bir ay içinde Sivas'ta yaklaşık 6.538 metre¹⁰ dokumalık kumaş yardımda bulunuldu. Sanayi ve tıbbî alandaki çalışmalar sayesinde bir ayda Kayseri'deki 4.812 kişiye iş ve sağlık açısından yardım edildi. Trabzon'daki aşevinden günlük 2.717 kişi yararlandı. Konya'daki hastane ve klinikte bir ay içerisinde 620 vakaya müdahale edildi. Meslek edindirme çalışmalar kapsamında Harput'ta 1.191 kişi çeşitli endüstriyel işlerde istihdam edildi. 10'u Beyrut bölgesinde olmak üzere çeşitli bölgelerde toplam 20 yetimhane açıldı. Bursa'daki yetimhanede bulunan 9 kıza burslu eğitim imkânı sağlandı. İstanbul'da savaşın acı yüzüyle tanışmış olan 2.200 yoksul ailenin rehabilitasyonu için 10 yerel yardım heyeti organize edildi. İşsizlik sorununu çözmek amacıyla 40 merkezde sınaî alanında çalışmalara başlandı. Urfa bölgesindeki Müslüman evlerden kurtarılan¹¹ 300 kız sığınma evlerinde koruma altına alındı. Son olarak Halep bölgesinde bir ayda 15.224 parça giysi dağıtıldı.¹² Amerika'dan gelip, bu bölgelere giden ihtiyaç malzemelerinin ana sevkiyat merkezi ise Derince idi.¹³

Bu çalışmada ise ilk önce NER'e ait ağır tonajlı gemilerin 8.000 km'den fazla yol kat edip, Amerika'dan Derince Limanı'na ulaşması ve Derince'de tesis edilen ikmal üssündeki çalışmaları

⁴ Hans-Lukas Kiesser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 491.

⁵ 14 Ekim 1919'a kadar olan belgelerde söz konusu yardım heyetinin ismi Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti (American Committee for Relief in the Near East / ACRNE) şeklinde geçmektedir. Ancak, bu kronolojik isim değişikliğinin de bilinci ile metin içerisinde anlam karmaşası oluşturmamak adına bundan sonra yardım heyetinin ismi kısaca [NER] olarak ifade edilecektir.

⁶ Hand Book – Near East Relief, Publisher The Headquarter of the Near East Relief Committee, October 1920, ss. 4-5.

⁷ Ancak 1915'ten 1 Ocak 1919'a kadar Amerikan halkından toplanan yardımların ABCFM aracılığıyla dağıtıldığı da bilinmektedir. Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ (UCC), SALT Research/Near East Relief (NER):Belge No: ABA132C037004, NER 7. Toplantı Tutanakları, 27 Mart 1919. Çalışmanın ilerleyen dipnotlarında söz konusu arşiv belgelerine bundan sonra [NER] kısaltması ile referans verilecektir.

⁸ İnce Erdoğan, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri...", ss. 559-560.

⁹ Belgede altı milyon kilo olarak ifade edilmiştir.

¹⁰ Belgede 7.153 yarda olarak verilmiştir. 1 yarı = 91,4 cm.

¹¹ Belgede kurtarmak anlamına gelen İngilizce rescued kelimesi kullanılmıştır.

¹² "A Few Facts", The Acorne, Vol. 2, No. 4, 24 Ocak 1920, s. 1. The Acorne ait nüshalara çevrimiçi (online) olarak <https://www.archives.saltresearch.org/R/.NER> adresinden ulaşılabilir. Bu çalışmada da ilgili kaynaktan yararlanılmıştır. Ancak her bir belgenin kendi içindeki tasnif (belge) numarası verilmeyip, sadece süreli yayında yer alan haberin başlığı ile süreli yayının tam künyesi verildi. Bu durum The Acorne'den alıntı yapılarak oluşturulan sonraki dipnotlar için de geçerli olacaktır.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

ele alınacaktır. Ardından yardım heyeti tarafından Derince'de yürütülen sağlık çalışmaları, açılan mülteci kampları ve diğer yardım faaliyetlerine değinilecektir. Ancak anlamlı bir bütün oluşturmak amacıyla Derince ile ilişkili olarak yardım örgütünün Bahçecik ve İzmit'teki faaliyetleri de çalışma içerisinde incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın üçüncü bölümünde, NER'in Bahçecik'teki yetimhane çalışmalarına ve Amerikalı yardım çalışanların aktardıkları çerçevesinde bölgedeki askerî mücadelelere yer verilmiştir. NER'in hastane, muayenehane, yetimhane, mülteci kampları, aşevi, okul ve tarım çiftlikleri tesis ettiği İzmit'teki faaliyetleri ise dördüncü bölümde irdelenecek konulardır. Beşinci ve son bölümde ise İzmit'in Yunan işgalinden kurtuluş sürecine dair Amerikalı yardım çalışanlarının izlenimleri ile kurtuluş sonrası NER'in bölgedeki çalışmaları aktarılmıştır.

1- Derince Limanı ve NER'in Derince Sevkiyat Üssündeki Faaliyetleri

Kocaeli iline bağlı Derince ilçesi, İzmit Körfezi'nin kuzeyinde, Marmara Denizi'ne kıyısı bulunan bir yerleşim yeridir. İlçenin sahip olduğu liman tesis edildiği günden bugüne gerek ulusal gerek uluslararası gemi taşımacılığı açısından önemli bir ticaret limanı olma özelliğini sürdürmektedir.¹⁴ Derince, liman sahasının yanı sıra 1871'de yapımına başlanan Haydarpaşa-İzmit Demiryolu hattı ile İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan karayolu üzerinde yer almasından dolayı lojistik açıdan önemli bir bölgedir. Anadolu Demiryolu ağının ilk ayağı olan ve 3 Mayıs 1873'te ulaşımına açılan Haydarpaşa-İzmit Demiryolu, Osmanlı topraklarında devlet imkanları ile yapılan ilk demiryolu hattı özelliği taşımaktaydı. İlk yedi yıl devlet tarafından işletilen bu hat, 1880'de İngilizler tarafından işletilmeye başlandı. Daha sonra hattın uzatılması ve Almanya ile siyasi yakınlaşmanın bir emaresi olarak Anadolu demiryollarının inşaa ve işletme imtiyazı 1888'de Deutsche Bank'a devredildi. Almanların idaresine geçen, yapılan ilavelerle Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen ve ileride Bağdat Demiryolu hattı ile bütünleşecek olan bu hat kapsamında, Almanlar tarafından birçok iskele, köprü, tünel ve tesis de inşaa edildi.¹⁵

1890'ların ortalarında Anadolu Demiryolu hattı Konya'ya ulaştı. Böylelikle Anadolu'dan İstanbul'a gelen tahıl nakliyatı arttı. Dolayısıyla bu durum, Haydarpaşa rıhtımındaki yoğunluğu da beraberinde getirdi. Haydarpaşa'nın yükünü hafifletmek amacıyla Philipp Holzmann firması tarafından Haydarpaşa-İzmit hattı üzerinde bulunan Derince'de 1895¹⁶ yılında bir liman tesis edildi. Derince Limanı ile birlikte İzmit, Anadolu'dan gelen ticari emtia ve zahire için bir depo merkezi halini aldı.¹⁷ Açılışından kısa bir süre sonra ise limanın ticari değeri hızla arttı.¹⁸ Derince Limanı gerek su derinliği gerek gemilerin kıyıya yanaşabilmesi açısından avantajlı bir yapıya sahipti. Limanın ve bölgenin Derince adı ile anılmasının nedeni de bu özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Almanlar tarafından tesis

¹³ Bu noktada Derince'nin yanı sıra İstanbul'da da NER'e ait büyük ambarların bulunduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Dolayısıyla bu ambarlardan da ihtiyaç bölgelerine dağıtım yapılmaktaydı. Ayrıca Topkapı, Pera, Aksaray, Mahmutpaşa, Rumelihisarı ve Üsküdar gibi İstanbul'un muhtelif noktalarında Amerikalılara ait yardım mağazaları hizmet vermeye başladı. İstanbul'daki yiyecek fiyatlarını düşürmek ve yoksullar için piyasadaki fahiş fiyatlardan çok daha ucuza satış yapmak amacıyla açılan bu mağazalarda ekmek, taneli kuru yiyecekler, battaniye, mum, süt, un, pirinç ve şeker gibi çeşitli gıda maddeleri satıldı. Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul 1918-1923, Çev. Ahmet Kaçmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 56-57. Ayrıca Amerikan Muavenet Heyeti tarafından İstanbul'daki satış mağazalarının / barakalarının satış noktaları, satılan malların cinsleri, fiyatlara olan etkisi ve kamuoyuna yansımaları için bkz. Arzu Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası: Amerikan - Fransız Satış Barakalarının Açılması", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 6, Yıl: 3/2004, ss. 91-101; Safiye Kıranlar, Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri 1914-1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, ss. 321-323.

¹⁴ 1980'li yıllara ait istatistikî verilere göre Derince Limanı'na büyüklüğü 300 tona kadar olan her türlü gemi yanaşabilmekteydi. Rıhtım uzunluğu 388 m olup, liman derinliği ise 2 ila 7,35 m arasındadır. Rıhtıma aynı anda 2 büyük, 1 küçük gemi yanaşabilmektedir. Limandaki toplam ambar alanı 538 m², depolama hacmi 850 m³'tür. Liman sahasında 20. yüzyılın başında olduğu gibi bu dönemde de TMO'ya ait toplam 5.000 ton kapasiteli iki silo yer alıyordu. Derince Limanı, İzmit Limanı gibi yüklemeye çok boşaltmanın ağırlıklı olduğu bir dış alım limanı özelliği taşımaktaydı. Örneğin 1981 yılında Derince Limanı'nda 24.000 ton yüklemeye karşılık, 214.000 ton boşaltma yapılmıştır. Ayrıca limanda 16 m genişliğinde ve 2,65 m derinliğinde bir de Arabalı vapuru iskelesi vardı. "Kocaeli", Yurt Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, 1982-1983, s. 5043.

¹⁵ İhsan Seddar Kaynar, "Haydarpaşa-İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi", ODÜSOBİAD, C. 5, S. 12, 2015, ss. 136-148.

¹⁶ Bazı kaynaklarda ise Derince Limanı'nın 1897 yılında işletmeye açıldığı ifade edilmektedir. Bkz. Nazire Bilgili, İstanbul Limanları'nın Modernizasyonu: Dersaadet Rıhtım ve Anadolu Demiryolları Şirketlerinin İnşaa Faaliyetleri (1890-1934), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 97.

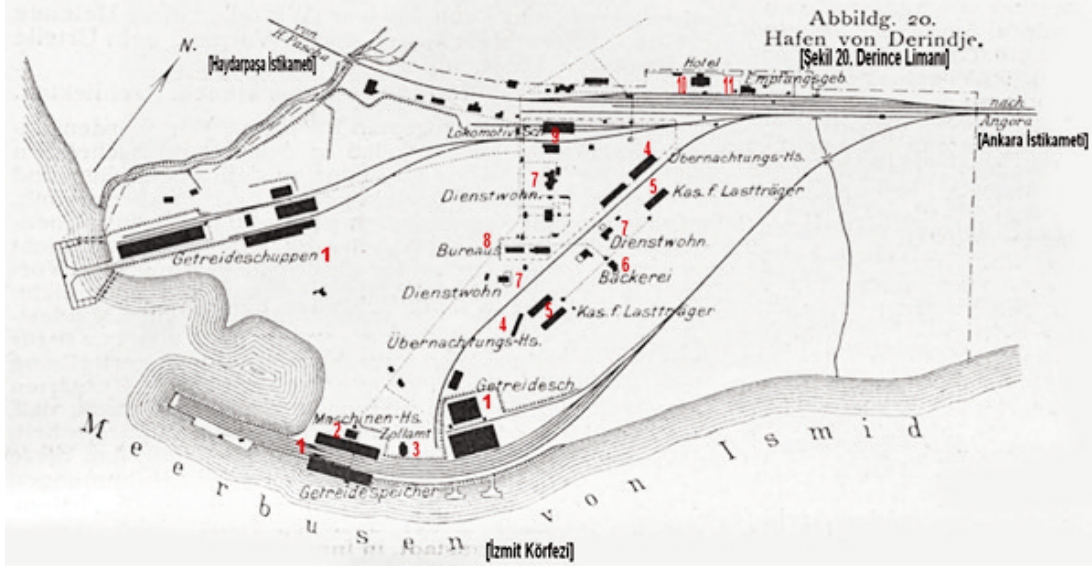
¹⁷ Bazı kaynaklar limanın 1895 yılında işletmeye açıldığı belirtilmektedir. İdris Bostan, "İzmit", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23, s. 538.

¹⁸ Öyle ki limandaki ticari canlılık Derince ile sağlıklı iletişim kurulması hususunda bir telgraf merkezi ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Çözüm olarak ise Derince'nin batısında bulunan ve bugün İzmit'in Dilovası ilçesi dâhilinde yer alan Tavşancılı'daki yedi kısımdan meydana gelen telgraf merkezinin Derince'ye taşınması öngörülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2107/43, H.01.05.1316 (M.17.09.1898).

edilen liman sahası, kuzeyinden geçen Haydarpaşa - İzmit Demiryolu hattı ile entegre idi. Yerleşke içerisinde tahıl depolamak amacıyla inşa edilmiş ambarlar, gümrük binası, limana gelen malzemelerin gemilerden boşaltması için kullanılan vinç sistemi ve bu sisteme bağlı makine dairesi, personel lojmanları ve işçi/taşıyıcı (hamal) misafirhaneleri, çalışma ofisleri, fırın ve lokomotif deposu yer almaktaydı. Demiryolu üzerinde ise bir adet yolcu kabul binası ve bir de otel bulunuyordu.

Şekil-1. 1904 Yılına Ait Derince Limanı Konfigürasyonu.¹⁹

Derince Limanı'nın genel yapısı böyleyken diğer taraftan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında NER yetkilileri ilk iş olarak Anadolu, Kafkasya ve Suriye coğrafyasında yapılması gereken acil sağlık müdahalelerini belirleyecekti. Yapılan saha araştırmaları göstermekteydi ki açlık, hastalık ve yaralanma vakaları ivedilikle çözülmesi gereken sorunların başında geliyordu. Dolayısıyla bu bölgelerdeki gıda, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması için tıbbî yardım organizasyonuna gidilmeliydi. Hızlı bir teşkilatlanma çalışması sonrası sağlık personelleri ile ikmal hizmetlerinin sorumluluğu NER yetkilisi Dr. George H. Washburn'e verildi. Daha önceden ABCFM adına Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerinde bulunması ve Türkçeyi biliyor olması kendisinin bu göreve getirilmesinde etkili olacaktı. Dr. Washburn'un yardımcılığını, Dr. George L. Richards ve Dr. R. A. Lambert üstlenirken Amerikan Kızılhaçı (ARC) çatısı altında çalışan hemşirelerden de destek alındı.

İlk iş olarak Anadolu, Kafkasya ve Suriye bölgesinde bulunan onbeş Amerikan hastanesinin tıbbî gereksinimlerinin karşılanmasına ve ihtiyaç duyulan yerlere geçici sağlık tesislerinin kurulmasına karar verildi. Ne var ki tıbbî donanım yönünden bu hastanelerin durumu hiç de iç açıcı değildi. Öncelikle geçmişte Amerikan Board tarafından tesis edilmiş ve Amerikan Kızılhaçı tarafından da kullanılmış olan hastane binalarının tadilatından geçirilmesi gerekiyordu.²⁰ Dolayısıyla hastanelerin verimliliğini arttırmak ya da yeniden faal hale getirmek için Amerika'dan gerekli tıbbî malzemelerin büyük kısmının tedarik edilmesine çalışıldı. Düzenlenen kampanya ve propaganda çalışmaları neticesinde, Amerikan kamuoyunun desteği ile büyük miktarlarda aynî ve nakdî yardımlar toplandı. Tıbbî malzemelerden oluşan ilk kargo Ocak 1919'da İstanbul'a ulaştı ve bu kargolar Dr. Washburn

¹⁹ 1- Tahıl Ambarı, 2- Makine Dairesi, 3- Gümrük Binası, 4- Konukevi, 5- İşçi/Taşıyıcı (Hamal) Misafirhanesi, 6- Fırın, 7- Personel Lojmanı, 8- Ofisler, 9- Lokomotif Deposu, 10- Otel, 11- Yolcu Kabul Binası. "Die Anatolische Eisenbahn", Deutsche Bauzeitung, XXXVIII. Jahrg., No: 68, 24 August 1904, s. 427.

²⁰ Hastanelerde ve genel sağlık hizmetlerinde kullanılacak malzemeler Dr. Washburn tarafından en ince ayrıntısına kadar yazıldı ve ortaya kabarıp bir ihtiyaç listesi çıktı. Bu listeye göre ilk önce tıbbî ilaçlar, tıbbî malzemeler ve cerrahi aletler tedarik edilmeliydi. Ayrıca yatak ve yatak takımları, çatal, bıçak, kaşık, tabak ve cam eşyalar, havlu, pamuk, bandaj, lambalar, seyyar elektrikli aydınlatma üniteleri, seyyar elektrikli su devri daim pompaları, su boruları, çamaşırhane ekipmanları, hastanelerde kullanılmak üzere tıbbî amaçlı sabit sterilizatörler, mutfak malzemeleri, seyyar ekmek pişirme fırınları, farklı türde gaz sobaları, dikiş makineleri, yetimlerin ve mültecilerin kıyafetlerinin temizlenmesi, aynı zamanda bit ve pire gibi asalaklardan arındırılması için gaz ocaklı seyyar sterilizatörlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Diğer taraftan Anadolu'daki içme suyu kaynaklarının sağlık açısından durumu bilinmiyor; kolera ve dizanteri gibi salgın hastalıklardan korkuluyordu. Dolayısıyla bu tür hastalıkları izale etmek için klorlama malzemelerine de gereksinim vardı. George L. Richards, The Medical Work of the Near East Relief: A Review of Its Accomplishments in Asia Minor and the Caucasus during 1919-20, Publisher Near East Relief, New York, 1923, ss. 5-6.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

tarafından teslim alındı. Ardından da Mercurius ve Pensacola adında iki kargo gemisi daha geldi. Diğer taraftan 13 Kasım 1918'den itibaren İstanbul ve çevresi müttefiklerin işgali altındaydı. Dolayısıyla büyük çaplı kargo gemileri, İstanbul'a gelmeden önce şehirdeki işgal kuvvetleri yetkililer tarafından onaylanmalıydı ve NER yetkilileri bu izin sorununu da çözdü.²¹ 16 Şubat 1919 tarihinde ise 252 yardım görevlisini ve onlara refakat edecek olan Dr. Lambert'i taşıyan Leviathan isimli gemi New York'tan yola çıktı. Bu NER'in Amerika'dan Anadolu'ya yaptığı beşinci yardım seferiydi ve çok sayıda Amerikalı yardım görevlisini beraberinde getiriyordu.²² Fransa'nın Brest Limanı'nda yüklenen ve yeniden düzenlenerek yardım malzemeleri ile birlikte Leviathan, 4 Mart'ta Selanik'e 6 Mart sabahı da İstanbul'a ulaştı.²³

Peki yardım malzemelerin Anadolu'ya nakledileceği ana sevkiyat merkezi neresi olacaktı? Açıkçası NER'in Anadolu ve çevresindeki yardım çalışmaları sırasında belki de Amerikalı yetkilileri zorlayan en büyük sıkıntılarının başında tedarik sorunu geliyordu. Yardım heyetinin tedarik üssü Amerika'ydı. Orta Doğu'daki ana sevkiyat merkezi açısından en elverişli yer olarak da İstanbul'un yaklaşık 80 km güneydoğusunda bulunan Derince uygun görüldü. Ayrıca ABD'den gelen yardım malzemelerinin verimli şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için alt tedarik şubeleri de gerek-mekteydi. Dolayısıyla Ulukışla, Samsun, Trabzon, Batum, Halep ve Beyrut'taki NER şubeleri ise alt tedarik birimleri olarak hizmet verdi.²⁴

Derince Limanı, savaş yıllarında tahıl sevkiyatı yapılan bir ihrac deposu olarak kullanılmıştı. Liman içerisine Almanlar tarafından inşa edilmiş beş katlı muazzam iki antrepo²⁵ ile üstü galvaniz sac la kaplı iki de büyük hangar yer alıyordu. Ayrıca liman sahasında olası bir bombardımana dayanıklı, üzeri çimle kamufle edilmiş bir yakıt deposu bulunmaktaydı. Amerikan kuruluşu olan Standart Oil Şirketi (Standart Oil Company) tarafından üretilen büyük yakıt tankları Derince'ye gelinceye kadar da bu depodan fazlasıyla istifade edildi. Yine liman arazisinde Haydarpaşa-İzmit Demiryolu hattına makaslar sayesinde bağlanabilen altı adet ray sistemi vardı. Dolayısıyla Amerika'dan gelecek olan yardım malzemelerinin Anadolu ve Kafkasya'ya dağıtımında Derince kadar daha elverişli bir sevkiyat üssü düşünülemezdi. Ancak limana gelen gemilerin yüklerini boşaltacak vinçlerin mekanik aksamaları kullanılmaz haldeydi. Zaten bu vinçler de büyük kargo gemilerindeki malzemelerin boşaltılması için uygun ebat ve güçte değildi.

Sevkiyat merkezi olarak Derince Limanı'nın belirlenmesinin ardından Şubat 1919'da NER adına Deniz Binbaşı Bryan, Derince sorumlusu olarak görevlendirildi.²⁶ Binbaşı Bryan, antrepoların yakınındaki tamirhane barakalarının devralınmasını ve zeminin tahta paletlerle kaplanıp, un çuvallarının burada saklanmasını planladı. Amerika'dan gelen un çuvallarının ve diğer malzemelerin boşaltılması içinse iki yüze yakın hamal görevlendirildi.²⁷ Liman içerisindeki hazırlıkların ardından, NER adına yüksek tonajlı gemilerle Amerika'dan Anadolu'ya taşınan yardım malzemeleri art arda Derince ikmal üssüne doğru yola çıktı. Bu malzemelerin içerisinde un, konsantre ya da toz halde süt ve konserve gıdalar, ilaç, serum ve farklı türde tıbbî malzemeler, giyim eşyaları, tarım aletleri, ulaşım ve nakliyede kullanılmak üzere kamyon ve otomobil gibi motorlu taşıtlar yer alıyordu. Derince'den Anadolu ve Suriye'ye gönderilen malzemelerin sevkiyatı tren ve kamyonlarla yapıldı. Karadeniz ve Kafkasya'daki yardım merkezlerine ise gemilerle taşındı. Bunun için Samsun, Trabzon ve Batum Limanları dağıtım merkezleri olarak kullanıldı.²⁸

Kısa bir süre sonra ilk büyük ihtiyaç malzemeleri, New York Limanı'ndan Derince Limanı'na Mercurius ve Pensacola isimli iki kargo gemisi ile taşındı. Gemilerde çok sayıda gıda maddesi, çeşitli araç ve gereçler yer alıyordu. Her iki gemide toplam 100 kamyon, 36 otomobil, 20 motosiklet, 15 ambulans, 4.113.000 metre kumaş, 100.000 battaniye, 50.000 çift ayakkabı, mülteciler için 1.000 sandık giysi, 200 ton gıda maddesi ve 10.000 kutu konsantre süt²⁹ bulunuyordu. Ayrıca Pensacola

²¹ Richards, *The Medical Work of the Near East Relief...*, s. 6.

²² Waterland isimli eski bir Alman gemisi olan Leviathan ile gelen sağlık görevlileri içerisinde iki göz doktoru, bir diş hekimi, bir radyolog, bir KBB uzmanın da dâhil olduğu çok sayıda doktor ve cerrah bulunuyordu. Bunların altısı ise Harvard Tıp Okulu mezunuydu. Ayrıca ekipte elli beş de hemşire yer alıyordu. "Its Sailling"; "The Medical Unit", *The Missionary Herald*, Vol. 115, No. 3, Mart 1919, ss. 91-92. Ayrıca bu dönemde ABD'den Anadolu'ya gelen 27 yardım çalışmasının isimleri ve görev yerleri için bkz. "The Chronicle", *The Missionary Herald*, Vol. 115, No. 3, Mart 1919, s. 132.

²³ "More go to Near East", *The New York Times*, 15 Mart 1919, s. 15.

²⁴ "Supply", *The Acorne*, Vol. 1, No. 2, 14 Haziran 1919, s. 2.

²⁵ İlgili yapı için bkz. Ek-1.

²⁶ Daha sonraları da Derince'deki sevkiyat üssü ve burayla İstanbul arasındaki deniz ulaşımının güvenliği Derince'deki Amerikan donanmasının sorumluluğu altında olacaktı. "Near East Conference", *The Acorne*, Vol. 2, No. 35, 4 Eylül 1920, s. 1.

²⁷ NER, Belge No: ABA132C037002A03, NER 2. Toplantı Tutanaqları, 18 Şubat 1919.

²⁸ Cenk Demir, Süleyman Tekir, "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nin Millî Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 8, S. 15, Ağustos 2018, ss. 116-117.

²⁹ Belgelerde consensed milk olarak geçen bu süt çeşidi genellikle şekerli yoğunlaştırılmış süt olarak da bilinmektedir.

Cenk DEMİR

ile birlikte yola çıkan West Cape isimli gemi de ise 7.555 ton Amerikan unu vardı. Yaklaşık 1,5 milyon dolar tutarındaki bu unlar, NER aracılığıyla Anadolu'da dağıtılmak üzere Amerikan Gıda İdaresi (American Food Administration) ile yapılan iş birliği çerçevesinde tedarik edilmişti.³⁰

Sıra, bu malzemelerin koordineli ve hızlı bir şekilde belirlenen yardım sahalarına ulaştırılmasındaydı. NER'in 20 Şubat 1919 tarihli toplantısında alınan karar gereğince Kafkasya'ya gönderilecek malzemelerin sevkiyatını yönetmek üzere Bay Elmer, Derince Limanı'nda çalışmak üzere görevlendirildi.³¹ Amerikan'dan gelen yardım malzemeleri ile birlikte Derince Limanı'ndaki hareketlilik gün geçtikçe artmaya başladı. Örneğin İzmit Mutasarrıfı Mahmud Mahir Bey'in 15 Mart 1919 tarihli şifreli telgrafında on beş günden beri Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti³² tarafından fakir ve ihtiyaç sahibi ahaliye dağıtılmak üzere Derince istasyonunda yoğun bir şekilde erzak sevkiyatı yapıldığı vurgulanıyordu. Ayrıca Derince'ye gelen Amerikan yardım heyetinin başında bulunan Poul Fischer isimindeki bir zatın önce belediye reisiyle görüştüğü, birkaç gün içinde de İzmit Mutasarrıflığı'nı ziyaret edeceği belirtilmekteydi. Söz konusu ziyaretin amacı ise bölge halkına erzak ve tohumluk ürünlerin yanı sıra ziraat aletlerinin kullanımını göstermek ve bu aletleri ahaliye dağıtmaktı. Ayrıca heyetin modern ziraat aletlerinin tanıtımı için hükümetten 400 dönüm kadar bir arazi talep ettiği ve bu durum karşısında ise ne yapılabileceği ilgili telegrafta Dâhiliye Nezaretine soruluyordu.³³

Osmanlı Hükümeti tarafından NER'in Anadolu'daki çalışmalarında kendilerine kolaylık sağlanması hususunda özen gösterildiği görülmektedir. Çünkü hükümet söz konusu heyetin birçok ihtiyaç sahibine, mülteci ve muhacire çeşitli yardım malzemesi dağıttığını ve böylelikle ülkedeki sosyal bir sorunu çözmeye yardımcı olduğunu biliyordu. Bu hassasiyetlerinden birisi de yardım heyeti adına Amerika'dan gelen yardım malzemeleri için gümrük vergisi muafiyetinin uygulanmasına yönelikti. Örneğin bu hususta 29 Ekim 1919'da Amerikan Şark-ı Muavenet Heyeti tarafından fukaraya meccanen (ücretsiz) dağıtılacak yardım malzemelerinden gümrük resmi alınmaması, diğer ithal mallardan ise gümrük resminin uygulanması konusunda kararname tanzim edilmesi istenmekteydi.³⁴ Bu arada gümrük resmi muafiyetleri genelde üç ya da altı aylık veriliyor, süre bitimlerinde ise sıklıkla yenileniyordu.

NER yetkililerinin 31 Mart 1919 tarihinde Pera (Beyoğlu)'da bulunan Club de Constantinople isimli kulüp binasında gerçekleştirdikleri toplantıda, Dr. Edward C. Moore'un daha fazla yetki ve sorumlulukla Derince'deki sevkiyat noktasının yöneticiliğine getirilmesine karar verildi. Kendisi, yardım çalışanlarının seyahati, sevkiyat güzergahlarının düzenlemesi, ihtiyaç malzemelerinin muhafazası ve nakliyesi konularında yetkili kılınmıştı.³⁵ Ayrıca Osmanlı makamlarınca Dr. Moore'un İzmit'e yapacağı seyahat sırasında kendisine her türlü kolaylığın sağlanması, gerektiği takdirde araç temin edilerek, yanına jandarma verilmesi hususunda İzmit Mutasarrıflığı'na da bir talimat gönderilmişti.³⁶

NER'in Nisan 1919'da gerçekleştirdiği bir başka toplantıda ise güvenlik kaygıları nedeniyle Derince'ye yapılan nakliyatlar sırasında Amerikan donanmasından bir bot talep edilmesi kararı alındı. Bu konu hakkında ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol ile görüşülmüş, ancak kendisi, donanmanın şu an için bir bot tahsis edemeyeceğini ifade etmişti.³⁷ Diğer taraftan işgal döneminde gerçekleşen bu sevkiyat hareketliliğinin yerel makamlarca takip ve kontrol

³⁰ "Supplies Sent", The Missionary Herald, Vol. 115, No. 3, Mart 1919, s. 92.

³¹ NER, Belge No: ABA132C037002A07, NER 4. Toplantı Tutanakları, 20 Şubat 1919.

³² Osmanlı kaynaklarında Yakın Doğu Yardım Heyeti (NER)'nden söz edilirken bu ifade kullanılmaktaydı.

³³ BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.), 620/81, R.15.03.1335 (M.15.03.1919). Yakın Doğu Yardım Heyeti ile Osmanlı Devleti'nin ziraat alandaki ortak iş birliği girişimleri ve çalışmaları ileri ki yıllarda da devam etti. Örneğin 1920 ilkbaharında Anadolu çiftçisinin ihtiyacı olan ziraat tohumlukların dağıtılması ve gerekli yerlere ulaştırılması noktasında söz konusu yardım heyeti ile ortak çalışma teşebbüsleri olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.U.M.), Dosya No: 13, Gömlek No: 2, Tarih: R.19.02.1336 (M.19.02.1920).

³⁴ BOA, Babrali Evrak Odası Evrakı (BEO), 13/2, R.19.02.1336 (M.19.02.1920).

³⁵ NER, Belge No: ABA132C037005, NER 8. Toplantı Tutanakları, 31 Mart 1919.

³⁶ Metin Ayışığı, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 162.

³⁷ İlgili tarihte Amiral Bristol tarafından bu istek karşılanamazken daha sonraları İstanbul'daki Amerikan donanmasına bağlı, yaklaşık 30 metre (100 foot) uzunluğundaki ahşap avcı botlar, NER'in Derince'deki antrepoları ile İstanbul arasındaki sevkiyatların güvenliğinde kullanılacaktı. Robert Shenk, America's Black Sea Fleet: The U.S. Navy Amidst War and Revolution, 1919-1923, Naval Institute Press, Annapolis/Maryland, 2012, s. 177. Diğer taraftan aynı toplantıda Yüzbaşı Emery H. Niles Derince'deki ABD Deniz Kuvvetleri ile NER temsilcisi olarak atanmasına karar verildi. Ayrıca yardım örgütünün New York'ta bulunan genel merkezinden ilave 20 adet Ford marka otomobil talep edilmesi, mevcut 40 adet araç için de yedek parça ve lastik siparişi verilmesi hususunda bir telgraf çekilmesi de alınan kararlar dâhilindeydi. NER, Belge No: ABA132C037007, NER 10. Toplantı Tutanakları, 1 Nisan 1919.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

edilmesinde de güçlük çekiliyordu. Örneğin İzmit Mutasarrıflığı'na uygun bir şekilde malumat verecek bir vasıtanın olmaması nedeniyle, Haydarpaşa'dan trenle gelen Amerikalı yardım çalışanlarının bölgeye gelmeden önce mutasarrıflık makamı bilgilendirilememekteydi. Buna karşılık İzmit Mutasarrıfı Mahmud Mahir Bey tarafından, Amerikalı yardım çalışanlarının hiç olmazsa şehre gelmelerinden bir gün evvel mutasarrıflık makamının bilgilendirilmesi talep edilmekteydi.³⁸ Ancak ileride de görüleceği üzere yardım örgütü yetkilileri, çalışanlarından hiçbir şekilde Osmanlı makamlarına rapor vermemelerini istiyordu. Ayrıca İzmit Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 25 Nisan 1919 tarihli bir başka telgrafta ise ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere Derince Limanı'na nakledilen yardım malzemelerine nezaret etmek için bölgeye gelen Amerikan askerlerinin rüsumat memuruna mahsus limandaki gümrük binasını işgal ettiği ve Amerikan bandırası çektiği belirtiliyor.³⁹ Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere aslında Amerikalıların üst olarak Derince'ye konuşlanmasında da bir usulsüzlük söz konusuydu.

Öte yandan Leviathan isimli gemi ile New York'tan yola çıkan yardım çalışanları ve ihtiyaç malzemeleri, Mart ayında İstanbul'a ulaştıktan birkaç gün sonra Dr. Washburn ve Dr. Lambert'in sorumluluğunda Derince Limanı'na aktarıldı. Rihtimdaki teçhizat yetersizliği nedeniyle kargo gemilerindeki malzemeler yerli hamallar aracılığıyla boşaltıldı. Ayrıca demuraj gereği limana gelen yardım gemileri getirdikleri yükü belirli bir süre içerisinde boşaltmak zorundaydı. Dolayısıyla bu iş hızlı bir şekilde yapılmalıydı. Süt, kahve, yatak, metal aksamlar, tıbbi malzemeler, röntgen plakaları gibi farklı türdeki birçok malzeme dağınık bir şekilde gemiden indirildi. Daha sonra yine hamallar tarafından limanda bulunan beş katlı iki antreponun farklı katlarına taşındı. Boşaltım işleminden sonra ise gemiler zamanında limandan ayrıldı. Ancak New York'tan kargolandığı gibi bir hastane birimi için gerekli olan tıbbî malzemelerin yeniden tasniflenmesi zaman alıcıydı ve kısa sürede gerçekleştirilmesi hemen hemen imkansızdı. Öncelikli olarak Konya⁴⁰ ve Adana'daki Amerikan hastaneleri için gerekli malzemeler Derince'den gönderildi. Fakat antrepolar ve iki büyük hangardaki diğer kargolar da uygun bir biçimde ihtiyaç bölgelerine dağıtılmıyordu. Bunun için Amerika'dan Derince'ye gelen doktorlar, hemşireler ve diğer yardım çalışanları üç hafta boyunca gece gündüz çalışarak ihtiyaç malzemelerini bölümlere ayırıp, katalogladı. Bu tasnifleme sırasında 500'den fazla yerli hamal istihdam edilip, gece ve gündüz olmak üzere çift vardiya çalıştırıldılar. Ayrıca Derince'den çeşitli yardım bölgelerine nakledilecek olan birçok malzemenin kamyonlara ya da trenlere taşınmasında da bu hamallardan istifade edildi.⁴¹ Daha sonra doktor, hemşire ve yardım görevlileri gıdadan kinine⁴², battanieden otomobile her çeşit ve türdeki malzemeleri tam donanımlı iki trenle Derince'den Anadolu'nun içlerine taşınmaya başladı. Derince Limanı'nın yanından Anadolu Demiryolu hattının geçmesi bir avantajken trenlerin yavaş olması ve tırmanma sorunu yaşaması ise raylı sistemin dezavantajlı yönleriydi.⁴³

Yukarıda da bahsedildiği üzere NER'in İstanbul'da da ambarları bulunmaktaydı. Dolayısıyla şehirdeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için zaman zaman Derince'deki depolardan İstanbul'a da yardım malzemesi sevkiyatı yapılıyordu. Örneğin Nisan 1919'da Derince'deki yardım malzemelerinin % 10'u İstanbul'a gönderilmişti.⁴⁴ Ayrıca her iki bölgedeki ambarların koordineli çalışması neticesinde farklı bölgelere gıda, giysi ve tıbbî malzeme nakilleri gerçekleştirilmekteydi. Bu bağlamda NER tarafından kiralanan Montana isimli buharlı gemiye Derince'den yüklenen 1.000 ton Amerikan unu ile Üsküdar'dan nakledilen yine 1.000 ton un ve 100 ton süt tozundan oluşan kargo malzemeleri Kafkasya'daki yardım faaliyetlerinde dağıtılmak üzere bölgeye gönderildi.⁴⁵ Belgelerden anlaşıldığı üzere gıda türü yardım malzemeleri içerisinde un, konsantre süt ve süt tozları ilk sırada yer almaktaydı. Dolayısıyla önemli bir gıda maddesi olan ekmek gereksinimini karşılamak için Amerika'dan tonlarca un gönderilmişti. Özellikle bebek ve çocukların gıda ihtiyacını gidermek maksadıyla besin değeri açısından zengin olan süte talep de fazla olmuştu. Sadece 1919 baharında NER tarafından ilave 33.000 ton süt tozu talep edilirken Derince'deki depolara aktarılmak üzere 50.000 dolarlık süt tozu alınması da gündeme gelmişti.⁴⁶

³⁸ BOA, DH.ŞFR., 617/70, R.25.02.1335 (M.25.04.1919)

³⁹ BOA, DH.ŞFR., 617/70, R.25.02.1335 (M.25.04.1919)

⁴⁰ Derince'den Konya'ya demiryolu ile malzemelerin sevk edildiği sırada yardım heyeti üyelerinden Paul Peltier geçirdiği kaza sonucu yaşamını yitirmiş, bunun üzerine Derince'de kendisi adına bir anma töreni düzenlenmiştir. NER, Belge No: ABA132C037008, NER 11. Toplantı Tutanakları, 2 April 1919.

⁴¹ Söz konusu hamallar yevmiye ile çalışmaktaydı. Limanın güvenliği ise Amerikan askerleri tarafından sağlanıyordu. Güvenlik tedbirleri kapsamında, liman ve çevresinde bir dizi güvenlik kordonu oluşturulmuştu. Giriş-çıkışlarda da sıkı bir denetim söz konusuydu. Örneğin 25 Nisan 1919'da limandaki hamallardan Trabzonlu Artin oğlu Kirkor [Krikor]'un akşam paydosundan sonra konulan güvenlik hattını geçmeye çalışması ve ihtar riayet etmemesi sonucu Amerikalı askerler tarafından açılan ateş sonucu yaşamını yitirmişti. BOA, DH.ŞFR., 617/55, R.25.02.1335 (M.25.04.1919)

⁴² Sıtma tedavisinde kullanılan bir tür ilaç.

⁴³ Richards, The Medical Work of the Near East Relief..., ss. 7-8.

⁴⁴ Belge No: ABA132C037009A01, NER 12. Toplantı Tutanakları, 8 Nisan 1919.

⁴⁵ Belge No: ABA132C037014, NER 16. Toplantı Tutanakları, 28 Nisan 1919.

Derince Limanı'na gelen devasa yardım gemileri bazen rıhtıma yanaşmakta güçlü çekiyordu. Böyle durumlarda ise gemilerden mavnalara yüklenen malzemeler kıyıya aktarılıyordu. Örneğin New York'tan yola çıkan ve 1919 Haziran'ının başında Derince Limanı'na ulaşan USS Newport News (AK-3) isimli gemideki malzemeler, limandaki hamalların çift vardiya halinde çalıştırılması sonucu rekor sayılabilecek bir sürede limana boşaltılmıştı.⁴⁷ Yardım malzemelerinin limana indirilmesinden sonra NER'in çeşitli bölgelerdeki birimlerine hızlı bir şekilde sevk edilmesine azamî özen gösterilmektedir. Mesela 23 ve 24 Haziran'da 79 vagonluk yardım malzemesi Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gönderilmek üzere hazırlanmıştı. Ne var ki demiryolu hattındaki yoğunluk nedeniyle bu sevkiyatın 3 Temmuz'dan önce gerçekleşmesi mümkün olmayacaktı.⁴⁸ Sevkiyatlarda yaşanan aksaklıklar ise ihtiyaç malzemelerinin zamanında yardım bölgelerine ulaşmamasına neden olurken bazen yardım görevlilerince bu gecikmenin sorumluluğu Derince'deki sevkiyat merkezi çalışanlarına yükleniyordu.⁴⁹

Her ne kadar ihtiyaç bölgelerine gönderilen kargolarda zaman zaman aksaklıklar yaşanıyor olsa da NER çalışanlarından, ihtiyaç duydukları malzemeleri ya da benzer isteklerini belirtmek için İstanbul'a ya da Derince'ye gelmemeleri istenmekteydi. Birim yöneticilerinin, temsilcilerini veya mektup ya da telgraf göndermek yerine haftalık raporlarla ihtiyaçlarını talep etmeleri gerekmekteydi. Ayrıca Derince'de kısa süreliğine konaklanacak bir otel bulunmaktaydı. İmkanlar sadece Derince'deki personel ve işçiler çerçevesinde sağlanabilmekteydi. Dolayısıyla normal bir iş akışı dışında bölgelere yardım malzemeleri sevk talebini iletme üzere gelen kişiler yalnızca işleri zorlaştırmayıp, sevkiyat merkezindeki çalışmaların da aksamasına sebep olacaktı.⁵⁰

Bir süre sonra sevkiyatların zamanında ve sağlıklı bir şekilde sağlanabilmesi için Derince'deki personel sayısı artırıldı. Buna göre Haziran 1919 itibarıyla NER'e bağlı olarak Derince'de 30 kişi görev yapıyordu.⁵¹ NER'in The Acorne isimli yayın organının 14 Haziran 1919 tarihli bülteninde ise 3 doktor, 3 hemşire ile 22 yardım çalışanın Derince'deki çalışmalara iştirak ettiği belirtilmekteydi.⁵² Aynı tarihli bültenin yer alan bir başka haberde Dr. George L. Richards'ın Derince'deki sevkiyat üssünün yöneticiliğine atandığı, yardımcılığına ise A. E. Sutherland'ın getirildiği ifade ediliyordu. Dr. Richards'ın eşi de çamaşırhane, bakım ve temizlik işleri ile yatakhane bölümlerinde kadınlar tarafından yürütülen çalışmaları idare etmekle görevlendirilmişti. Ayrıca Bayan Richards'ın yardımcılığına Lilla D. Powner atanırken yardım çalışanlarından Edith Lillian Smith ile İstanbul'daki sevkiyat bölümü sorumlusu C. V. C. Farnham da Derince'de çalışmaya başlayacaktı.⁵³ İlgili belgeden de anlaşıldığı üzere Derince'de yürütülen yardım faaliyetleri sırasında genel itibarıyla bir personel hareketliği olduğu görülmektedir. Diğer taraftan NER adına Derince'de çalışacak olan yardım görevlilerine rehberlik etmesi için 12 maddelik bir kurallar ve bilgilendirme yazısı bulunmaktaydı. Bu yazı ile birlikte çalışanların görev ve sorumlulukları belirlenmişti. Buna göre:⁵⁴

1- Derince'deki tren istasyonuna vardıklarında buradaki [resmî] makama asla rapor verilmeyecekti. İstasyonda, yardım heyetine bağlı olarak gelen herkesle ilgilenen ve gitmek istedikleri yere götürmekle görevli bir personel mevcuttu.

2- Derince'ye gelen yardım çalışanları ilk iş olarak bir otomobil seçmeli ve araç kullanmasını öğrenmeliydi. Bu hususta araç tamir ve bakımından da anlayan bir ekip kendilerine yardımcı olunmalıdır. İhtiyaç bölgelerine kesintisiz bir şekilde ulaşmak için motorlu taşıtlar hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunmalıdır.

⁴⁶ Belge No: ABA132C037008, NER 11. Toplantı Tutanakları, 2 Nisan 1919.

⁴⁷ "Derinje", The Acorne, Vol. 1, No. 1, 7 Haziran 1919, s. 3.

⁴⁸ "Derindje", The Acorne, Vol. 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3.

⁴⁹ Zaman zaman artan şikayetler karşısından bunalan Derince'deki bir yardım çalışanı tarafından kaleme alınan Derince şiiiri ise bu duruma bir serzeniş niteliğindedir. İlgili şiiir için bkz. Ek-2. Ayrıca Derince'den trenlerle Anadolu'nun içlerine hareket eden yardım çalışanlarına ait bir fotoğraf için bkz. Ek-3.

⁵⁰ "This and That", The Acorne, Vol. 1, No. 4, 26 Haziran 1919, s. 6.

⁵¹ Bu kişilerin isimleri ise şöyledir: William C. Aitkenhead, C. C. Battershell, Fred J. Bodenstein, Wendall W. Brown, Mr. Cameron, A. L. Christiansen, Miriam K. Dasey, Margaret E. Dixon, John M. Gilchrist, Fred D. Harding, Thomas S. Higgings, David M. Hoahland, I. Kassapides, John Keizer, Everett A. Mathieson, Floyd H. Miller, John M. Newell, Emery H. Niles, Donald B. Perry, Karl J. Phillips, George L. Richards, Lyman G. Richards, Mary L. Richards, Morris V. Rumsey, Harry B. Salmon, H. H. Spoer, Mrs. H. H. Spoer, Dr. Mark S. Ward, Louis P. Weinberg, Mildred E. Davidson. "ACRNE Personnel List-3", The Acorne, Vol. 1, No. 1, 7 Haziran 1919, s. 3. İsim listesinden de anlaşılacağı üzere bazı evli yardım çalışanları, Derince'deki çalışmalara eşleriyle birlikte katkı sağlamıştı. Aslında Amerikalı çiftlerin karı koca olarak Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde gerek misyonerlik gerekse de yardım faaliyetlerinde birlikte çalıştıklarına sık sık rastlanılmaktadır.

⁵² "Comparative Table", The Acorne, Vol. 1, No. 2, 14 Haziran 1919, s. 2.

⁵³ The Acorne, Vol. 1, No. 2, 14 Haziran 1919, s. 7.

⁵⁴ "Derindje Rules and Information", The Acorne, Vol. 1, No. 10, 9 Ağustos 1919, ss. 4-5.

⁵⁵ "News Notes from Derindje", The Acorne, Vol. 1, No. 12, 23 Ağustos 1919, ss. 2-3.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

3- Yardım çalışanı, Derince'ye gelmeden önce sevkiyat üssünü aramalıdır. Üs idarecisine yardım çalışmaları için nedenli uygun olduğunu ve özelliklerini ifade etmelidir. NER, her biriminde çalışan görevlilerin görece kendi arzusuyla yola çıkmasını istemekteydi. Çünkü istekli kişilerle bu geniş çalışma sahasının her yerine ulaşabilirdi.

4- Çalışanlar olabildiğince görev yerlerinden ayrılmamalı, girişken olmalı, çalışma alanları ile ilgili olarak kayıt altına alınan dosya ve yazışmaları sıklıkla kontrol etmeliydi.

5- NER görevlileri istedikleri gibi yardım malzemelerinden yararlanabilirdi. Ancak ihtiyaçlarını kendileri karşılamalı ve bunun için ambar görevlilerini rahatsız etmemeliydi. Ayrıca yardım bölgesine gitmeden önce görevliler, araçlarına görebildikleri her türlü malzemeyi yüklemeliydi. İhtiyaç duymazlar ise yolculuklarının sonunda kullanmadıkları malzemeyi atabilirlerdi.

6- Yardım çalışanları gittikleri bölgeyi etraflıca gözlemlemeli ve yardım sahasının nasıl idare edebileceği konusundaki görüşünü NER yetkilileri ile paylaşmalıydı.

7- NER çalışanı, görevi ya da seyahati sırasında bir kontrol görevlisi tarafından durdurulur ve o kişinin resmî görevli olduğuna kanaat getirirse, görevliye yardım çalışanı olduğunu beyan etmelidir.

8- NER görevlisi bir kişi, Derince'de banyolu özel bir odada kalmayı talep ettiği takdirde, böyle bir odanın konfor açısından çok daha iyi olacağını unutmamalıydı.

9- Personel misafirhanelerinde her saat yemek servisi mevcut olup, öğleden sonra saat 3:30'a kadarsa odaya kahvaltı servisi yapılmaktaydı.

10- Nakit paraya ihtiyaç duyulduğu takdirde kasa anahtarı için ofis görevlisine başvurulmalıydı.

11- Eğer sağlık nedenleri ile revire gidildiğinde, hemşire kaba davranır veya doktoru yetersiz bulunursa çalışanlar memnuniyetsizliklerini ilgili sağlık görevlisine iletebilirdi.

12- NER görevlileri, Derince'nin kendilerinin rahatı ve keyifli bir zaman geçirmesi için idare edildiğini unutmamalıydı. Şayet NER çalışanlarının sorumluluğu altında çalışan bir kişi işi aksatıyor ise kendisine işin eğlenceden öncelikli olduğu gerçeği hatırlatılmıyordu.

Yukarıdaki kurallar ve bilgilendirme yazısının sonunda ise yardım görevlilerinin Derince'ye geldikleri zaman kendilerini evlerinde gibi hissedecekleri ifade ediliyordu. Son olarak herhangi bir yardım çalışanı, Derince'ye seyahat yapacağı zaman NER'in İstanbul'daki idare merkezinden seyahat izni istemek gibi küçük detayları dert etmesine gerek olmadığı da vurgulanıyordu.

Ağustos ayının ortalarına gelindiğinde ise altı gün boyunca Derince'de sevkiyat hareketliliği yaşandı. Amerika'dan yola çıkıp Derince Limanı'na ulaşan beş gemide bulunan yaklaşık 114 ton ağırlığındaki malzeme Derince Limanı'na indirildi. En son ise 20 Ağustos Çarşamba günü Beatrice isimli gemi boşaltıldı. Ayrıca Karadeniz'deki Samsun, Trabzon ve Batum limanlarına gönde-rilmek üzere bir gemiye 600 ton yardım malzemesi yüklendi. Yaklaşık 100 tonluk bir başka yardım kargosu ise Derince'den nakledilmek üzere trenlere aktarıldı. Bu yorucu çalışma temposu sonrası hamallara özel karışımli çay ikramı yapıp, biraz olsun başarılı sevkiyatın yorgunluğu atlatılmaya çalışıldı. Yine 20 Ağustos'ta genel müdür vekili Binbaşı M. P. Lane beraberindeki birkaç İngiliz subayı ile birlikte depolardaki sevkiyat hareketliliğini yerinde incelemek amacıyla İstanbul'dan Derince'ye geldi. Bu inceleme gezisini müteakip, Ağustos ayının sonlarına doğru Derince Limanı'nda bulunan iki küçük depo İngiliz ordusunun kullanımına tahsis edildi. Buraya yerleştirilen birkaç yüz kişilik askeri birlik, bölgenin denetimi sağlarken limandaki yardım malzemelerinin de güvenliğinden sorumlu tutuldu.⁵⁵ Diğer taraftan İngilizlerin İzmit'e gelişi, İzmit Mutasarrıflığı'nca çekilen şifreli telgrafla Dâhiliye Nezareti'ne iletildi. İlgili şifrede, bir İngiliz piyade taburunun Derince'ye geldiği ve burada bir ordugâh tesis ettiği ifade ediliyordu.⁵⁶

2-NER'in Derince'deki Diğer Faaliyetleri

Aslında NER yetkileri tarafından Derince Limanı sadece bir sevkiyat üssü olarak planlanmıştı. Ancak yeterli tıbbî teçhizat ve sağlık personeli karşısından Mart 1919'da Derince'de bir de seyyar (çadır) hastane kuruldu. Böylece Derince, hemşiresi, hizmetlisi ve teçhizatları ile birlikte günlük muayenelerin yapıldığı bir hastaneye kavuştu. Başarılı sağlık faaliyetleri neticesinde tek çadırla başlayan tıbbî hizmetler kısa sürede üç, daha sonra ise beş çadır içerisinde yürütülmeye başladı.

⁵⁶ BOA,DH.ŞFR., 642/105, R.20.08.1335 (M.20.08.1919).

Cenk DEMİR

Ayrıca NER çalışanlarına limandaki bir antreponun dördüncü katı hastane şeklinde tanzim edildi. Revir olarak ifade edilen bu yer sadece yardım çalışanlarına değil aynı zamanda Derince Limanı'nda bulunan İngiliz savaş gemilerinde görevli denizci subay ve erlere de hizmet verdi. Ne var ki Derince'nin tıbbî bir merkeze dönüştürülmesi hiç düşünülmeydi.⁵⁷ Lakin Derince Limanı'ndaki revir ve seyyar hastane Temmuz 1919'a gelindiğinde kapsam ve çeşitlilik açısından ilginç istatistikler sunacaktı. Buna göre Temmuz ayında revirde 160, hastanede ise 17 hasta muayene edildi. Ayrıca 11 hastaya da cerrahi müdahalede bulunuldu. Diğer taraftan 33 Rus, 10 Sırp askeri ve Derince'de kurulan Y.M.C.A. kapındaki 70 erkek mülteci tedavi edildi. Temmuz 1919'da tedavi edilen toplam hasta sayısı 290, muayene edilenlerin sayısı ise 879'du. Askerî revirin mart ayında hizmete girmesinden 27 Haziran'a kadar geçen zaman içerisinde tedavi edilen hasta sayısı ile muayene edilen hasta sayısı toplam 1.585'ti.

NER'in sağlık hizmetleri kapsamında Derince'den hareketle sıhhi hizmetler Anadolu'nun içlerine doğru yayıldı. Bu kapsamda bölgenin sıhhi sorunlarının ve çeşitli yardım ihtiyaçlarının neler olduğunu yerinde tespit etmek amacıyla yardım çalışanları harekete geçti. Ulaşım ve lojistik destek içinse demiryolu kullanıldı. Dolayısıyla Derince ile Ankara arasındaki demiryolu hattı boyunca ilerleyecek olan üç vagonlu bir yardım treni hazırlandı. Vagonlardan birine ameliyat masası ve sterilizasyon malzemeleri konulurken diğer iki vagona yiyecek ve giysiler yerleştirildi. Dr. George L. Richards sorumluluğundaki sağlık heyetinde bir baş hemşire, üç yardım görevlisi ile bir tıbbî sekreter yer alıyordu. Yardım treni geçtiği önemli yerleşim yerlerinde duruyor, tıbbî müdahale malzemelerinin yer aldığı vagonun kapıları açılıp, hızlı bir şekilde ihtiyaç sahiplerine yardım ediliyordu. Dr. Richards genellikle trenin geldiğini duyan ahalinin bir saat içerisinde trenin etrafında toplandığını, kalabalığın arttığı durumlarda ise düzeni sağlamak için jandarmadan yardım talep edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca uğranılan farklı kasaba ve şehirlerdeki demiryolu sorumluları ve Türk yetkililer tarafından Amerikalı çalışanlara her türlü kolaylık sağlanmıştı.⁵⁸ Yardımlar, ırk ya da inanç farklı gözetmeksizin yapılmaktaydı. Başta tıbbî müdahaleler olmak üzere bütün yardımlar ücretsizdi. Buna rağmen bazı kimselerin aldıkları hizmet karşılığında ücret ödemeye çalışması Amerikalıları etkileyecekti.⁵⁹

1919 yazında İzmit'teki Rum ve Ermeni mülteci sayısındaki hızlı artış karşısında NER yetkilileri İzmit'te kalıcı bir hastanenin açılmasının kaçınılmaz olduğuna karar verdi. Açıkçası Derince'nin 11 km doğusunda bulunan İzmit, bölgedeki sağlık hizmetleri açısından daha uygundu. Dolayısıyla bir sevkîyat merkezi olarak düşünülen Derince'deki hastanenin kapatılması ve İzmit'teki hastanenin desteklenmesi daha mantıklı olacaktı. Netice itibarıyla Ekim 1919'da Derince'deki seyyar hastane kapatıldı. Hastane sorumlusu Dr. Stewart ise NER'in Diyarbakır'daki sağlık çalışmalarına hizmet etmek ve burada bir hastane açmak amacıyla Derince'den ayrıldı.⁶⁰ Ancak 1919 yılı boyunca Derince'deki revirin çok yoğun talep görmesi nedeniyle Amerikalı bir tabip subay kalıcı olarak Derince'deki sevkîyat üssüne atandı. Ayrıca kendisi tıbbî malzemelerin sevkîyatı ve revirin sorumluluğu ile görevlendirildi.

Diğer taraftan Y.M.C.A.⁶¹ tarafından 26 Haziran 1919 Perşembe günü erkek yetimler için Derince

⁵⁷ Zaten ilerleyen dönemlerde NER'e bağlı olarak; İstanbul, İzmir, Konya, Samsun, Trabzon, Merzifon, Kayseri, Adana, Maraş, Malatya, Antep, Mardin, Halep, Beyrut, Erivan, Gümrü gibi çeşitli bölgelerde sağlık hizmetleri veren istasyonlar da tesis edilecekti. Bu bölgelerde görev yapmış olan bazı yardım çalışanlarının isimleri için bkz. Richards, *The Medical Work of the Near East Relief...*, s. 4.

⁵⁸ Örneğin, 1919 baharında Ankara'ya varıldığı zaman çok sayıda çocuğun gıdasızlık, sıtma ve deri hastalıkları nedeniyle büyük sıkıntılar yaşadığı gözlemlenmiş ve müdahale edilmişti. Dönemin Ankara Valisi Muhittin Paşa, şehre gelen Amerikalı yetkililere yardımcı olacaktı. Anadolu'daki birçok çocukta görülen uyuz hastalığı (skabi) Ankara'daki çocuklarda da yaygın olarak gözlemlenmişti. Uyuzla mücadele içinse valinin izniyle çocuklar hamamlarda yıkandıktan sonra farklı türde uyuz merhemleri sürülerek müdahalelerde bulunuldu. Sadece bir sabah, uyuz vakası görülen 300 çocuğun deri yüzeyleri temizlendikten sonra merhemle ovuşturularak tedavi edildi. İki gün sonraki değişim ise olağanüstüydü. Bu tedavi yönteminin üç gün süreyle devam ettirilmesi ve hastalara uyuzdan arındırılmış temiz kıyafetler giydirilmesi halinde genel olarak çok başarılı sonuçlar alındığı görülecektir. Ayrıca Türk makamları tarafından Amerikalıların kullanmaları için bit temizleme teçhizatları verilmiş, çocukların eski kıyafetleri değiştirilmiş ya da bittten arındırılmıştı. Yetimhanelere ise un, süt, pamuklu kumaşlar ile tıbbî ilaçlar doğrudan dağıtıldı ve daha sonra da dağıtım yapılması için Ankara ve Eskişehir'i işgal etmiş olan İngilizlere yardım malzemeleri bırakılacaktı. Richards, *The Medical Work of the Near East Relief...*, ss. 8-9.

⁵⁹ Richards, *The Medical Work of the Near East Relief...*, s. 8.

⁶⁰ Dr. Stewart'a çalışmalarında yardımcı olmak için Dando da Diyarbakır'a geçti. Derince'deki hastanede görev yapan bir başka yardım çalışanı olan Eddy ise NER'in Mardin'deki sağlık çalışmalarına destek olmak amacıyla Mardin'e görevlendirildi. "News Notes", *The Acorn*, Vol. 1, No. 21, 25 Ekim 1919, s. 4.

⁶¹ Genç Erkekler Hristiyan Birliği (The Young Men's Christian Association). Çoğu zaman Genç Erkekler ve Kadınlar Hristiyan Birliği (The Young Men's and Young Women's Christian Associations) olarak anılmaktadır. Ancak örgüt 1815 yılında Young Men's Missionary Society adıyla New York'ta kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde binaları bulunan örgütün Osmanlı ülkesindeki sahip olduğu binaların toplam değeri yaklaşık 170.000 \$ değerine ulaşmıştır. Gülbadi Alan, *Amerikan Protestan Okulları...*, ss. 26-27.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

yakınlarında büyük bir kamp açıldı. Açıldığı gün itibarıyla 203 çocuk bu kampa yerleştirildi. Kampın sorumluluğu NER görevlileri ve bölgedeki İngiliz yetkililer tarafından üstlenildi. Kamptaki tıbbî bakımlar ise Amerikalı yardım çalışanları tarafından yürütüldü. Kampın ismi ise Wilson Kampı⁶² olarak belirlendi. 1919 Kasımı'nın başındaki haberlere göre kamptaki yetimlerin sayısı bilinmiyordu. Ayrıca kamp yemekhanesindeki gıda stoku patlıcan ve domates sosu ile sınırlıydı. Tam da bu dönemde ABD'den yola çıkan Parthian isimli gemi Derince'ye ulaştı. Yardım gemisi ile birlikte Derince Limanı'na 9.997 kasa bir başka ifadeyle 489.856 kutu konsantre süt⁶³ indirildi. Gelen gıda malzemelerin içerisinde ayrıca 1.276 kasa diğer bir deyişle 61.284 kutu tablet halde süt tozu yer alıyordu.⁶⁴

Kısa bir süre sonra ise kamptaki erkek yetimlerin bir kısmı NER'in İstanbul'daki yetimhanelerine nakledildi. Böylelikle kampta barınan çocukların sayısı 100'e düştü.⁶⁵ Bu çocuklar da bir süre sonra İzmit yakınlarındaki büyük bir yün fabrikasında istihdam edildi. Çocuklar parça başı iş yapacaklardı ve bunun karşılığında kendilerine ekmek ve uyuyabilecekleri bir yer sağlanacaktı. Söz konusu fabrikada çalışmak üzere her hafta 20 çocuk Derince'deki kamptan ayrıldı ve İzmit'e gitti. Konaklamaları için kendilerine, elektrikli aydınlatma tesisatı, duşları ve mutfağı olan, aynı zamanda oldukça modern sağlık hizmetlerine sahip eski bir kışla tahsis edildi.⁶⁶ Kış mevsiminin yaklaşması ile birlikte Y.M.C.A. kampı Kasım ayının sonlarında kapatıldı. Açık olduğu süre içerisinde kampta toplam 600 çocuğa bakıldı ve kamp kayıtlarına hiçbir ölümcül vaka geçmedi. Kamp kapatıldıktan sonra bu çocukların bir kısmı akrabalarının yanına gönderildi bir kısmı da fabrikalarda çalışarak kazandıkları parayla kendi yaşamlarını sürdürmeye çalıştı. Bazıları ise İngilizler, Amerikalılar ya da Ermeni cemaati tarafından desteklenen çiftlik ya da zanaat okullarına yerleştirildi.⁶⁷

Derince sevkiyat üssü ile ilgili olarak kayıtlara geçen bir başka konu ise yardım görevlilerinin karşılaştığı sağlık problemleriydi. Limanda Almanlar tarafından tesis edilmiş iyi bir su şebekesi bulunmaktaydı. Drenaj sistemi ise boş kanallar aracılığı ile doğrudan körfeze bağlantıyordu. Ne var ki bu atık su kanalları dört yıllık Birinci Dünya Savaşı döneminde dolmuştu ve kanallardaki suyun denize döküldüğü kısımda ters bir akıntı söz konusuydu. Su tedarik edilen liman yakınındaki derenin yazın kurumması ve mevcut kaynaktaki su miktarının ciddi oranda azalması da Amerikalıların ve bölgedeki mültecilerin su sıkıntısı yaşamalarına neden oldu. Mülteci kampındaki su sıkıntısı beraberinde sağlık sorunlarını da getirdi. Bu sorunu çözmek için daha önce umumi tuvalet olarak kullanılmış olan su kanalları doldurulup kapatıldı. Yerlerine hendekler açılıp, yeni kanallar oluşturuldu ve kampın günlük su ihtiyacı karşılanmaya başlandı. Dört ya da beş kişi günlük olarak ellerinde kürek ve dezenfektan içerikli bir kimyasal olan krezollarla yeni açılan hendekleri ilaçlamakla görevlendirildi. Liman yakınlarındaki yardım çalışanları için geçici olarak tahsis edilen evler salgın hastalıklardan korunup, 1919 yazı dizanteri ya da sıtma vakaları yaşanmadan, sorunsuz bir şekilde atıldı. Fakat Türk askerlerinin bulunduğu bölgeler için maalesef aynı şeyi söylemenin mümkün olmadığını ifade eden NER görevlileri, askerler arasında görülen salgın hastalıklara da vurgu yapmaktaydı.⁶⁸ Derince için önemli bir gelişme ise 7 Eylül 1919'da İstanbul'dan ayrılan General Harbord ve heyetinin kısa süreliğine Derince'deki NER'e ait tesisleri ziyaret etmesiydi. Bu ziyaret sırasında General Harbord ikmal depolarında incelemeler yaptı. Beraberindeki heyet ile birlikte Anadolu'nun iç bölgelerine yapacağı seyahat öncesinde bazı ihtiyaç malzemelerini Derince'den tedarik etti. Konforlu bir seyahat geçirmeleri için yataklı vagonlar ile üçer kişilik kompartımanları, küçük bir mutfak, duş yerleri, seyir terası vs. olan özel vagonlar General Harbord ve heyeti için hazırlandı.⁶⁹

Derince, Anadolu, Suriye ve Kafkasya'da yer alan NER'e ait yardım merkezleri içerisinde tesis edilen ilk yerdi. Aynı zamanda büyük bir sevkiyat üssü olması açısından da en özgün olanıydı.

⁶² Muhtemeldir ki NER'in kuruluş dönemi ve sonrasında bu örgüte karşı desteklerini esirgemeyen dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'a atfen kampa Wilson ismi verilmişti.

⁶³ Yardım çalışanlarının verdiği bilgiye göre bu miktarda yoğunlaştırılmış süt elde etmek için yaklaşık 244.928 galon yani 925.827 litre süte ihtiyaç vardı. Bu miktarın elde edilmesi için de bir ay boyunca ortalama 8.164 inek 12 saatte bir sağılmalıydı.

⁶⁴ Her bir kutu süt tozunun içinde bulunan besin değeri bir insanı 24 saat tok tutabilecek düzeydeydi. Diğer bir ifade ile bu mevcut süt tozu stokları sayesinde bir insanın 167 yıl, 10 ay, 29 günlük besin ihtiyacı karşılanabilirdi. "From the Derindje Dribbles", The Acorne, Vol. 1, No. 22, 1 Kasım 1919, s. 6. The Acorne'de bu istatistikî bilgilere yer verilmesindeki amaç bir nevi gelişmiş, güçlü ve büyük bir ABD imajı sergilemek olsa gerektir. Tam da Anadolu'da Amerikan mandasının tartışıldığı dönemlerde olması da ayrıca manidardır.

⁶⁵ "Derindje", The Acorne, Vol. 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3; Richards, The Medical Work of the Near East Relief..., s. 9.

⁶⁶ "Derindje", The Acorne, Vol. 1, No. 13, 30 Ağustos 1919, s. 3.

⁶⁷ "Derindjee", The Acorne, Vol. 1, No. 23, 8 Kasım 1919, s. 1.

⁶⁸ Richards, The Medical Work of the Near East Relief..., ss. 9-10.

⁶⁹ "News Notes", The Acorne, Vol. 1, No. 18, 4 Ekim 1919, s. 5. Bilindiği üzere General Harbord bu yolculuğunun devamında Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşecekti.

Cenk DEMİR

Dolayısıyla buradaki iş yoğunluğu diğer merkezlere göre biraz daha farklı işlemekteydi. Yardım görevlileri yoğun çalışma temposu içinde fırsat buldukça da eğlenceli vakit geçirmeye çalışıyordu. Örneğin Ocak 1920 itibarıyla Derince, tek bowling salonuna sahip yardım merkezi olarak orijinalliğini korumuştur. En azından NER görevlilerinin elinde bu ifadeyi çürütecek bir veri olmadığı için söz konusu bilgi doğru kabul edilmekteydi. Ayrıca çalışanlar, İngiliz askerleri ile birlikte ortak dinlenme alanında ya da bahçede kroket⁷⁰ oynayabiliyor, hurdaya çıkmış eski otomobil parçalarından yaptıkları arabalarla yarışlar düzenliyorlardı.⁷¹

Nisan 1920'ye gelindiğinde Bayan Miriam K. Dasey, Derince'den sevk edilen tıbbî malzemelerin kontrol ve idareciliği görevi ile İstanbul'dan bölgeye atandı.⁷² Kendisinin 13 Nisan 1920 tarihli ilk raporu ise Derince'ye ve İzmit'e dair ilgi çekici bilgiler içermekteydi. Yardım çalışanlarının işgal ettiği liman bölgesinin 1,5 km'den⁷³ daha fazla olan çevresi, güvenlik gerekçesi ile dikenli teller ile çevrilmişti ve bu teller sahilden denizin içine kadar uzanmaktaydı. Beyaz çadırlarla çevrelenmiş Derince tepelerinde ise İngiliz müstemlekesi Hintli müfrezeler bulunuyordu. Her yere sığınaklar kazılmıştı ve kum torbalarından oluşan siperlerle korunaklı hale getirilmişti. Bayan Miriam'ın aktardığına göre, Derince'den İzmit'te doğru giderken yolda yaklaşık 35 kişilik bir Hint birliği ile karşılaşmıştı. Bu askerlerin görevi çalılıklarla kaplı tepelerde olası bir sızma eylemini engellemektir. Öte yandan İzmit'teki durum da Derince'den farklı değildi. Yani burada da çok sayıda İngiliz muhafız birliği vardı. Kente giden ana yolun üzerinde dikenli tellerle örülü ve geceleri kapatılan bir kapı bulunuyordu. İzmit'e bakan tepelerde ise nöbetçi askerlere ait beyaz çadırlar kurulmuştu. Şehir mezarlığının duvarlarından birisine büyük bir delik açılmış ve arkasına bir mitralyöz yerleştirilmişti. Ayrıca şehirdeki taş yapıların birçoğunun pencereleri kum torbaları ile kapatılmış, her birinde ateş açmak için küçük açıklıklar bırakılmıştı.⁷⁴

Bayan Miriam K. Dasey'in 18 Haziran 1920 tarihli bir başka raporunda ise bölgedeki askerî ve siyasi hava hakkında ayrıntılı malumatlara yer verilmişti. İzmit ve çevresi şaşırtıcı bir şekilde 16 ve 17 Haziran'da sessiz bir gece geçirirken daha öncesinde ise aralıksız 48 saatlik çatışmalara sahne olmuştu. İlgili belgede, milliyetçiler (nationalists) olarak ifade edilen Kuvâ-yı Milliye birliklerinin etraflarını sardığı, şayet Türk milis güçlerinin İngiliz savunma hatlarını yardıkları takdirde bölgeyi ele geçirecekleri belirtilmekteydi.⁷⁵ Bölgeyi tahliye etmek gibi bir cümlenin geçmemesine rağmen İngiliz birliklerinde İstanbul yönüne doğru bir sevkîyat hareketliliği vardı. 17 Haziran günü ise telefon ve telgraf hatları kesilmişti. Aynı günün gecesinde Derince Limanı'nda bulunan raylar üzerindeki birkaç vagon iskeleye doğru kontrolsüz olarak hareket etmiş ve iskelenin ucundaki vinçli vagona çarpmıştı. Çarpışma sonucunda Derince iskelesine demirli NER'e ait küçük bir motorlu tekne battı. Bu durum karşısında deniz yolu ile iletişimi kesilen yardım çalışanları, NER'in İstanbul'daki idare merkezi ile bir süreliğine İngiliz birliklerine ait bir bot sayesinde irtibatı kurdu. Ayrıca bu tarihlerde İzmit Körfezi'nin de her türlü ticarî sevkîyata kapatılması, yardım örgütünün Anadolu'nun farklı bölgelerindeki birimlerine denizden ya da demiryolu ile malzeme göndermesine imkân vermeyecekti.⁷⁶

Derince, 1920'nin sonlarına yaklaşırken bir ikmal üssü olma özelliğini koruyor, aynı zamanda 741 mülteciye de ev sahipliği yapan bir bölge haline geliyordu. Bu insanlar Adapazarı'nın köylerinden kaçıp gelen mültecilerdi. Söz konusu mülteciler önceleri Sultan Abdülaziz'in av köşkünün ve ahırlarının bulunduğu bölgeye geçici olarak yerleştirildiler.⁷⁷ Bu eski yer Derince sahilindeki NER ambarlarının yakınında bulunuyordu. Harabe haline gelmiş bu yapı uzun zamandır kullanılmamaktaydı. Diğer taraftan mülteciler her gün Derince'nin yakınlarındaki dağlardan kestikleri ağaçları öküzlerle kasabaya getirmekteydi. Bu keresteler İstanbul ve İzmit'teki ihtiyaç sahiplerine dağıtılıyordu. Ayrıca Derince, İzmit ve İstanbul'daki Amerikalı yardım çalışanlarının kışlık odun ihtiyacı söz konusu kerestelerden karşılanıyordu.

⁷⁰ Krikete benzer bir açık hava oyunu.

⁷¹ "News Notes", The Acorne, Vol. 2, No. 4, 24 Ocak 1920, s. 4.

⁷² "News Notes", The Acorne, Vol. 2, No. 16, 17-24 Nisan 1920, s. 3.

⁷³ İlgili belgede bu mesafe 1 mil şeklinde verilmiştir. 1 mil = 1.609,344 metredir.

⁷⁴ "Derindje Today", The Acorne, Vol. 2, No. 17, 1 Mayıs 1920, s. 1.

⁷⁵ Bu tarihlerde İngiliz askerleri ile Kuvâ-yı Milliye birlikleri arasında yaşanan çatışmalar için bkz. Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, Derin Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 157-161.

⁷⁶ Bu dönemde kendi gıda ihtiyaçlarını da karşılamakta sıkıntı yaşayan Amerikalılar Derince'deki kamptan ayrılan mültecilerden çok sayıda tavuk ile bir koyun satın almış ve böylece besin ihtiyaçlarını gidermişlerdi. "Derindje", The Acorne, Vol. 2, No. 25, 26 Haziran 1920, s. 1.

⁷⁷ Bugün İzmit Kasrı Hümayun – Saray Müzesi olarak bilinen tarihi yapının bulunduğu alan.

⁷⁸ Rockford / Illinois'li olan David M. Hoagland, 19 Mart 1928'de Yunanistan'ın Siros (Syr) adasında yaşamını yitirdi. Ocak 1919'da Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin çalışmalarına dâhil olan Hoagland'ın ilk görev yeri Derince sevkîyat üssü oldu. Ayrıca kendisi yardım örgütü adına Kafkasya ve Suriye'de bulundu ve toplamda dokuz yıl hizmet etti. Barton, Story of Near East Relief..., s. 339.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

Öte yandan sevkiyat üssünde iki yıldan fazladır çalışan üç isim; David Hoagland, Bayan Edith Lilian Smith ve John Keiser çalışmalarına devam etmekteydi. Üssün yöneticiliğini David Hoagland yürütüyordu.⁷⁸ Kendisi geniş bir coğrafyada hizmet veren yardım örgütünün ihtiyaç duyduğu malzemeleri temin etmek ve ihtiyaç noktalarına sevk etmekle yetkiliydi. Bayan Smith, Derince şubesinin sekreterliğinin yanı sıra hem üs bölgesi hem de mülteci kampının bakım ve temizlik işlerinin idaresinden sorumluydu. John Keiser, motorlu taşıt malzemelerinin tedariki, Derince'deki araç sevkiyatları ile yardım çalışanları için hazırlanan ofis mobilyaların yapıldığı marangoz atölyesi ile ilgilenmekteydi.⁷⁹ Diğer bir çalışan Bayan Mary Steel ise limandaki tıbbî malzemelerin sorumluluğunu üstlenmişti. Bayan Steel aynı zamanda hem yardım örgütünün diğer şubelerine gönderilen gıdaların sevkiyatı hem de limandaki revire bakıyordu.⁸⁰

Bir başka yardım çalışanı Caris E. Mills de 10 Nisan 1921 tarihli mektubunda NER'in Anadolu'daki yardım çalışmalarının başlangıcından itibaren sevkiyat merkezi olan Derince'nin bir mülteci merkezine dönüştüğünü ifade etmekteydi. Liman içerisinde yer alan, dışarıdan gelecek saldırılara dayanıklı depo ise artık birçok mülteciye ev sahipliği yapmaktaydı. Savaş döneminde hava taarruzlarına karşı Almanlar tarafından liman içerisine tesis edilmiş olan siren de limanda çalışan işçilere akşam yemeğini haber vermek amacıyla kullanıyordu. Ayrıca limandaki depolarda Almanlardan kalma çok sayıda kum torbası bulunmaktaydı. Aslında bu torbalar, Birinci Dünya Savaşı sırasında içleri kumla doldurulup, İngilizlerin Süveyş Kanalı'ndan geçişini engellemek düşüncesi ile bölgeye getirilmişti. Ancak şimdi birbirine dikilen torbalar her bir mülteci ailesine ufakta olsa özel alan oluşturmak, kamp içerisinde küçük bölmeler yaratmak amacıyla kullanılmaktaydı.⁸¹

Caris E. Mills, David Hoagland ve Bayan MacFetridge ile limandaki mülteciler arasında yaptıkları incelemede, körfezin karşı tarafından gelmiş olan bu mültecilerin durumunun gayet iyi olduğunu ve düzenli kayıtlarının tutulduğunu gözlemlediler.⁸² Sayılarının artması ile birlikte mülteciler, 1.200 kişilik üç küçük kampa bölünmüştü. Ayrıca mülteci kampına yakın bir köyde barakadan dönüştürülmüş tek odalı bir okul bulunmaktaydı. Okulun tek öğretmeni ise mülteci bir kızdı. Amerikalı yardım çalışanları çoğunluğu Sultan Abdülaziz'in av köşkü etrafında bulunan ve eğitim almayı bekleyen 400 mülteci çocuk için bu okul benzeri bir okul açmanın planlarını yaptı. Aynı mevkide açılan aşevi sayesinde ise günde bir defaya mahsus mültecilere sıcak yemek dağıtılmaktaydı. David Hoagland tarafından odun kesme ve kereste doğrama işlerine yönlendirilen mültecilere ek gelir kaynağı oluşturulmaya çalışıldı. Üzerlerindeki paçavralardan kurtulmaları içinse mültecilere Amerika'dan gelen kıyafetler dağıtıldı. Bu kıyafetler kullanılmış, eski giysiler olsa da paçavralara göre daha sıcak ve temizdi. Mills'e göre Amerika'dan gelen her türlü eski kıyafet dönemin Türkiye'sindeki birçok sosyal problemi çözmeye yarıyordu. Öyle ki Anadolu'da yer alan bazı otel bellboylarının üzerinde, New York'un göbeğinde yer alan tarihi Albert Otel çalışanlarının giydiği kıyafetlerin aynısını görmek mümkündü. Bazen bu kıyafetlerden evlenilecek genç kızların çeyizleri hazırlanıyor, yolda yürürken elinde Amerikan yapımı eflatun renkli güneş şemsiyesi, başında başörtüsü ve altında çiçekli şalvarı ile Derince sokaklarında dolaşan kadımlarla karşılaşılıyordu.⁸³ Bu manzara ise sanki Peyami Safa'nın Doğu Batı Sentezi kitabında değindiği iki medeniyet arasına sıkışmış insanlara örnek teşkil ediyordu.

Mültecilerin çoğu Derince'nin kuzeyindeki, eski tahta ve demir saclardan oluşan mülteci köyünde yaşamaktaydı. Bu köye mültecilerle yakından ilgilenen Bayan Mac Fetridge'in memleketi Boundbrook / New Jersey'e atfen Boundbrook adı verilmişti. Bu arada Derince'de tesis edilmek istenen okul projesi de kısa süre sonra hayata geçirildi. İkmal üssündeki ambarların doğusunda bulunan büyük ve boş bir depo okul binası için uygun görüldü. Okulun dışındaki küçük bir bina ise çocukların yıkanacağı bir hamama dönüştürüldü. Bu kapsamda erkek öğrenciler pazartesi günü, kız öğrenciler de salı günü yıkanıp, temiz kıyafetlerle yeni açılan okuldaki eğitimlerine başladı. Okulun öğretmenleri yapılan bir sınav neticesinde Derince ve civarındaki köy okullarındaki öğretmenlerden seçildi. İlk başta öğrenciler birleştirilmiş tek sınıfta eğitim alırken ders işlemenin zor olması nedeniyle çocuklar beş sınıfa ayrıldı ve farklı dersliklerde dersler işlendi.⁸⁴

⁷⁹ Ancak kısa bir süre sonra bu üç çalışan da Derince'den ayrıldı. David Hoagland, Tarsus Amerikan Koleji'nde öğretmen olarak çalışmalarını sürdürürken Smitt ve Keiser ise Amerika'ya geri döndü.

⁸⁰ "Refugees at Derindje", The Near East Relief, Vol. 2, No. 46, 20 Kasım 1920, s. 2. The Near East Relief ait nüshalara çevrimiçi (online) olarak <https://www.archives.saltresearch.org/R/> NER adresinden ulaşılabilir. Bu çalışmada da ilgili kaynaktan yararlanıldı. Ancak her bir belgenin kendi içindeki tasnif (belge) numarası verilmeyip, sadece süreli yayında yer alan haberin başlığı ile süreli yayının tam künyesi verildi. Bu durum The Near East Relief'den alıntı yapılarak oluşturulan sonraki dipnotlar için de geçerli olacaktır.

⁸¹ "Derindje", The Near East Relief, Vol. 3, No. 16, 23 Nisan 1921, ss. 2-3.

⁸² Bahsi geçen mültecilerin, Karamürsel'in Gance Köyü'nden kayık ve sandallarla Derince'ye geçen gayrimüslim ahalî olması muhtemeldir. Bu konu hakkında bkz. Özel, Milli Mücadelede İzmit..., s. 97.

⁸³ "Derindje: A Call on the Refugees", The Near East Relief, Vol. 3, No. 16, 23 Nisan 1921, s. 3.

⁸⁴ "The Beginning of a School at Derindje", The Near East Relief, Vol. 3, No. 21, 28 Mayıs 1921, s. 2.

3- NER'in Bahçecik'teki Faaliyetleri

Kocaeli'nin Başiskele ilçesine bağlı Bahçecik (Bardizag) bölgesinde yaşayan Ermeniler arasında da NER'in bir dizi yardım faaliyetleri olmuştur. Yardım çalışmaları kapsamında öncelikle Eylül 1919'da bir erkek yetimhanesi açıldı. Yetimhane çalışmaları için Ermeni Ulusal Komitesi'nden de destek alındı.⁸⁵ Nisan 1920'ye gelindiğinde Bahçecik Amerikan Yetimhanesi'nden 230 erkek çocuk yararlanıyordu. Bu çocukların zamanı, hava kararınca kadar disiplin içerisinde sebze bahçelerinde çalışarak geçmekteydi.⁸⁶ Bahçecik Amerikan Yetimhanesi'nin yöneticiliğini John K. Kingsbury üstlenmişti. Kendisinin yoğun çalışmaları sonucunda burası güvenli, sağlıklı ve büyük oranda ihtiyaçlarını kendi karşılayan bir yetimhaneye dönüştü. Örneğin Kingsbury'nin girişimleri ile yetimhanede kullanılan Hubbard marka seyyar ekmek fırını için eskiden atılan kömür tozlarının çamurla karıştırılması neticesinde yeni bir yakıt kaynağı elde edilip, yakıt maliyeti düşürülmüştü. Ayrıca bir süre sonra çocuklar ekmek hamuru hazırlayıp, ekmek pişirmesini öğrendiler ve kendileri için günde 200 adet ekmek pişirir hale geldiler.⁸⁷

John H. Kingsbury 9 Temmuz 1920 tarihli mektubunda Bayan Newnham'ın⁸⁸ Bahçecik'te Amerikan yetimhanesinin yanındaki mülkünün yağmalandığı belirtiyordu. Bir ay aradan sonra bölgeden ulaşan bu ilk mektupta Kingsbury, Türklerin Amerikalılara arkadaş canlısı yaklaşım sergilediğini, her ne kadar Amerikalılara ait yapılara Türk müfrezesi kamp kurmuş olsa da kendilerine asla en ufak bir zarar verilmediğini yazıyordu. Her şeyin yoluna gireceği umudunu taşıyan mektupta, köyde bulunan 181 kişinin bölgeden uzaklaşmasını gerektirecek bir durum olmadığı vurgulanmaktaydı.⁸⁹ Ne var ki 31 Temmuz ve 1 Ağustos tarihlerinde geride kalan kırk kişinin dışında Bahçecik'teki Ermeniler bölgeyi terk etti. Kingsbury'nin ifadesine göre aslında bölgede yaşayan Türkler Bahçecik'ten ayrılan Ermenileri kalmaya ikna etmeye çalışmış, hatta her koşulda güvenliklerinin sağlanacağına dair kendilerine güvence verilmişti. Ancak kalmaya niyeti olmayan Ermeniler Bahçecik'ten ayrılarak İzmit'e gitti. Gidenler arasında doktor yokluğunda hasta ve yaralı yetim çocukların da tedavisi ile ilgilenen köyün eczacı da bulunuyordu. Dolayısıyla imkansızlıklar nedeniyle Bahçecik'teki 30 hasta NER'in İzmit'teki hastanesine sevk edildi. Diğer taraftan Amerikan yetimhanesinde ise 17 yetim erkek çocuk ve bir öğretmen kalmıştı. Bölgedeki çetelerden köyü ve Amerikan mülklerini korumak için 3 Ağustos'ta Bahçecik'e gelen Türk askerlerine ayakkabı satan yardım çalışanları, bu satış karşılığında her bir çift ayakkabıdan üç lira ve Türklerin dostluklarını kazandıklarını ifade etmekteydi. Takriben 4 Ağustos'ta İzmit'teki Ermeni Piskoposundan Kingsbury'ye gelen mektupta ise Bahçecik'te kalan yetimlerin bölgeden uzaklaştırılması isteniyordu. Kingsbury bu mektuba cevaben Türklerin dostça yaklaştıklarını, şu anda kaldıkları binanın yirmi yıldan fazla bir süre Amerikan okulu⁹⁰ olarak kullanıldığını ve Amerikan misyonerlerine ait bu yapılarda kendilerini iyi ve güvende hissettiklerini yazmıştı.

Bahçecik'teki gelişmelerden daha sonra haberdar olan Derince'deki yardım görevlileri John Keiser ve Lillian Smith, bölgedeki durumu yerinde incelemek için Bahçecik'e geçtiler ve 22 Ağustos'a kadar burada kaldılar. 19 Ağustos'ta ise 300 kişilik Yunan birliği ile İngiliz ordusuna bağlı istihbarat subayı Yüzbaşı Sumpter Bahçecik'e geldi. Köydeki Amerikalı yardım çalışanları ile o akşam yemek yiyen Yüzbaşı Sumpter, ertesi gün Bahçecik yakınlarında Türk milis güçleri ile girdiği çatışmada birçok işgalci Yunan askeri ile birlikte yaşamını yitirdi. Hayatta kalanlar ise geldikleri yoldan geri dönüp bölgeden uzaklaştı. Onlarla birlikte Bahçecik'te kalan diğer gayrimüslim ahalî de köyü terk etti.⁹¹ Ertesi gün Yunan ordusu takviye birliklerle ve İngiliz topları ile birlikte tekrar saldırıya geçti. Bir gün önceki çatışmalarda ölen askerlerinin cesetlerini toplayıp, defnettiler. 23 Ağustos 1920'de

⁸⁵ "Bardizag", The Acorne, Vol. 1, No. 25, 22 Kasım 1919, s. 4.

⁸⁶ "Bardizag", The Acorne, Vol. 2, No. 21, 29 Mayıs 1920, s. 4.

⁸⁷ Ekmek yapmak için Eylül 1920'de İzmit'ten 1 okkası 8 kuruştan yaklaşık 400 kilo mısır unu alan Bahçecik yetimhanesi, bu unları Şubat 1921'de Derince'de bulunan yardım örgütüne ait tekne ile İzmit'ten getirecekti. Mısır ununun tercih edilmesinin nedeni ise maliyet açısından buğday ununun yarı fiyatına alınmasından kaynaklıydı. Yetimhanede bulunan Amerikan unları ile bire dört oranında karıştırılarak elde edilen ekmek hamuru sayesinde ise ekmeğin maliyeti yarı yarıya düşüyordu. "Notes from Bardizag Near East Orphanage", The Near East Relief, Vol.3, No. 6-7-8, 12-19-26 Şubat 1921, s. 2.

⁸⁸ Kendisinin İzmit'teki Ermeni mülteciler arasındaki çalışmaları Londra Belediye Başkanlığı Fonu (The Lord Mayor's Fund)'nun finansörlüğünde gerçekleşmiştir. Mülteciler arasında endüstriyel alanlarda meslek edindirme çalışmalarının gerekliliğine inanmaktaydı. Bu çalışmalarda kullanılmak üzere kaynak sağlamak için Ağustos 1920'de bölgeden ayrıldı. "Relief Work in Ismidt", The Acorne, Vol. 2, No. 34, 28 Ağustos 1920, s. 1.

⁹⁰ "Word from Bardizag", The Acorne, Vol. 2, No. 27, 10 Temmuz 1920, s. 4.

⁹¹ Bardizag Amerikan Koleji ya da bir diğer adıyla Bithynia High School / Bardizag ismindeki bu okul esasında 1879'da Amerikan Board misyoneri John E. Pierce tarafından kuruldu. Kendisinin bir yıl sonra Amerika'ya dönmemesinin ardından Papaz Robert Chambers 22 yıl boyunca okulu yönetti. Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", Gazi Akademik Bakış, C. 5, S. 10, Yaz 2012, ss. 103-104.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

ise bölgenin kontrolünü ele geçirdiler. Ağustos'un sonlarına doğru da gayrimüslim ahali Bahçecik'e geri dönmeye başladı.⁹²

Bahçecik'teki NER yetimhanesindeki çocukların sağlık durumlarına ilişkin Ekim 1920 tarihli rapora göre, çocuklara ayakkabı dağıtılması ile birlikte günlük kırk olan dispanser vakası yirmiye düşmüştü. Ayrıca yetimhaneye yeni gelen birkaç erkek çocuk dışında uyuz (skabi) vakaları neredeyse son bulmuştu. Ancak çocuklardan birinde trahom vakası görülmüş ve kendisi İzmit'teki NER hastanesine sevk edilmişti. Yetimhanenin giderlerini karşılamak içinse çeşitli kaynaklar oluşturulmuştu. Örneğin yazın kurutulan yaklaşık 45 kilo⁹³ vişne, okkası⁹⁴ 5-6 kuruşa Bahçecik pazarında satılarak gelir elde edildi. 1920 yazından tatil amacıyla İstanbul'a giden yetimhanenin aşçısı, Bahçecik civarında işgal güçleri ile Kuvâ-yı Milliye birlikleri arasında yaşanan çatışmalar ve bölgenin tecrit haldeki durumu nedeniyle geri dönemedi. Aslında aşçının gidişinden kaynaklı bir dönem sıkıntı yaşanmasına rağmen aşçı masrafının olmayışı da yetimhane için bir kazançtı. Çünkü bu dönemde çocuklar yemek yapmasını öğrendi.⁹⁵

Kasım 1920'ye geldiğinde Bahçecik'teki Amerikalıların dış dünya ile irtibatı iyiden iyiye kesilmişti. Ancak İstanbul'dan gelen Amerikalı misafirleri sayesinde olup bitenlerden haberdar olacaklardı. En önemli ziyaret ise yetimhanedeki çocukları sağlık taramasından geçirmek maksadıyla Hollandalı Dr. Somers ile yardımcısı Van de Camp tarafından gerçekleştirildi. Yapılan genel sıhhi taramalar neticesinde çocuklar arasında görülen trahoma ve bademcik rahatsızlıkları ile çeşitli fiziksel sorunlara müdahale edildi. Dr. Somers yetimhanede bulunan 203 çocuk arasında 10'u ileri düzeyde, 15'i ise daha hafif olmak üzere toplam 25 trahoma vakasına rastladı. Ayrıca yapılan cerrahi müdahale ile 11 çocuğun geniz eti alındı. Bronşit, göz, kulak vs. rahatsızlığı olan 20 çocuğa ise ilaçla tedavi önerildi.⁹⁶

1921 Şubat'ında Bahçecik'ten gelen haberlere göre NER'e ait çevredeki yetimhanelere oranla Bahçecik yetimhanesinin durumunun daha iyi olduğu anlaşılıyordu. Bazı yetimhanelerdeki çocuklar üç aydır sıcak bir çorba içmemiş, sıcak bir banyo yapmamıştı. Ancak Bahçecik yetimhanesindeki çocuklar, her hafta yıkanan beyaz iç çamaşırlarını giyiyor, temiz çarşaf, havlular ve mendiller kullanıyorlardı. Genel olarak çocukların sağlık durumu iyiydi. Kendi evleri için çevreden kışlık odun taşıyıp, meşe kömürü üretilip, boş vakitlerinde ise futbol oynuyorlardı.⁹⁷ Uzun süredir yetimhanenin sorumluluğunu üzerine alan Kingsbury çifti ise kısa bir tatil amacıyla Mart 1921'de bir aylığına İstanbul'a gidecekti. Kendilerinin yokluğunda Bahçecik Amerikan Yetimhanesi'nin sorumluluğunu Harry G. Moffett üstlenmişti.⁹⁸

Her ne kadar yetimhanedeki çocuklar sağlıklı beslense de İzmit'teki Amerikan Hastanesi yöneticisi Dr. Mable E. Elliott'un yaptığı sağlık taramasında çocuklarda korkudan kaynaklı kalp büyümesi ya da bazı kalp problemlerinin olduğu gözlenmişti. Dolayısıyla bu sorunu çözmek adına Bahçecik'te

⁹² Diğer taraftan Bahçecik Amerika Yetimhanesi'nin idarecisi John H. Kingsbury, çalışmalarına her iki kuvvetinde hiçbir şekilde engel olmayışını memnuniyetle karşıladıklarını belirtiyordu. "Fighting at Bardizag", The Acorne, Vol. 2, No. 34, 28 Ağustos 1920, s. 2; "News from Station on the Firing Line: Bardezag Orphanage Unmolested in Recent Trouble", The Acorne, Vol. 2, No. 37, 18 Eylül 1920, s. 1.

⁹³ Belgede 100 pound olarak verilmiştir. Pound bir tür İngiliz ağırlık birimi olup, 1 pound (libre) = 0,453 gr.

⁹⁴ 1 okka = 1.283 gr.

⁹⁵ Yukarıda da bahsedildiği gibi önce ekmeç yapmasını öğrenen çocuklar, bahçelerinde yetiştirdikleri domateslerden 65 kilodan fazla salça elde edip, erişte hazırladılar. Kışlık yakıt ihtiyacı için bir köylüden yaklaşık 2 ton odun kömürü ile yıkılmış ahşap bir evin tahtaları satın alındı. Her ne kadar tedarikli harcamalar yapılmış olsa da para sıkıntısı yaşanmıştı. Ağaç işlerine yatkın olan çocuklardan bazıları diğer yetimhanelerden gelecek arkadaşları için bir oda yaptı. Ayrıca yetimhanenin zahire ambarı da yatakhaneye dönüştürüldü. Yine buradaki çocuklar 6x8 ölçülerinde çamurla sıvanmış, ahşap çerçeveli ve kiremit çatıları olan on beş tane küçük ev inşa etti. Dört ya da beş ev yapım aşamasında yıkılsa da yeniden yapıldı. Böylelikle çocuklar ev inşa etmenin detaylarını öğrenip, ustalaşmaya başladı. Önerilerine taşlı yollar yapılan evler çocukların kendi evi olacaktı. Açıkçası Bahçecik Amerikan Yetimhanesi'nde kalan çocuklar, yaptıkları bu evlerle kendilerine ait küçük bir köy oluşturmuştu. Aynı zamanda John H. Kingsbury'in eşi tarafından bazı çocuklara dikiş yani nevi terzilik eğitimi verildi. Aldıkları eğitimin ilk ürünleri olarak altı çocuk bir haftada 90 parça kışlık pantolon dikmeyi başardı. İlerleyen zamanlarda ise kendi iç çamaşırlarını diker hale geldiler. Hatta örgü yapmasını öğrenen 20 çocuk bir süre sonra telefon tellerini örgü şişine dönüştürüp yün kazak ve çoraplar örmeye başladı. "The Life at the Near East Relief Orphanage at Bardizag: Report for October", The Near East Relief, Vol.2, No. 49, 11 Aralık 1920, ss. 3-4; "Notes from Bardizag Near East Orphanage", The Near East Relief, Vol.3, No. 6-7-8, 12-19-26 Şubat 1921, s. 2.

⁹⁶ "Bardizag in November", The Near East Relief, Vol. 2, No. 52, 31 Aralık 1920, s. 4.

⁹⁷ "Notes from Bardizag Near East Orphanage", The Near East Relief, Vol. 3, No. 6-7-8, 12-19-26 Şubat 1921, s. 2.

⁹⁸ "Personnel Notes", The Near East Relief, Vol. 3, No. 11, 19 Mart 1921, s. 4.

⁹⁹ "Ismid: The Preventorium at Bardizag", The Near East Relief, Vol. 3, No. 15, 16 Nisan 1921, ss. 2-3; "Ismid Notes", The Near East Relief, Vol. 3, No. 17, 30 Nisan 1921, s. 3.

bir nevi koruyucu bakım ve tedavi merkezi niteliği taşıyan prevantoryum kurulmasına karar verildi. Bunun için İzmit Amerikan Kadın Hastanesi'nden Bayan Nickerson görevlendirildi. NER tarafından Amerikan Board örgütüne ait Bahçecik'teki yapılardan birisi kiralanıp prevantoryuma dönüştürüldü. Temiz dağ havası ve sağlıklı gıdalarla çocukların tedavilerine başlandı. Ancak askerî ve siyasi gelişmeler nedeniyle bu düşünce kısa ömürlü oldu ve projeyi hayata geçirmek için İzmit'teki bir binanın daha uygun olduğuna kanaat getirildi.⁹⁹

Kuvâ-yı Milliye birliklerinin, Yunan kuvvetleri karşısında üstün gelmesi Bahçecik Amerikan Yetimhanesi'nin planlarını da alt üst etti. Kısa bir süre sonra da yetimhanenin Derince'ye taşınmasına karar verildi. Bu karar sonrası yetimhanedeki 300 erkek yetim, Derince Limanı'ndaki büyük bir ambara yerleştirildi. Bahçecik'teki yetimhane tahliye edilirken kitap ve diğer okul araç-gereçleri Derince'ye getirilemedi. Dolayısıyla çocuklara yönelik eğitim faaliyetlerinde de sıkıntılar yaşandı. Yetimlere yönelik dini eğitimler çerçevesinde çocukların pazar günleri düzenlenen iki ayine katılması ve her sabah şapel ayinlerine iştirak etmeleri sağlandı. Böylelikle Amerikalıların hiç de yabancı olmadığı misyonerlik faaliyetleri de yürütüldü.¹⁰⁰

4- NER'in İzmit'teki Faaliyetleri

14 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nce fiilen işgal edilen İzmit, 26 Nisan 1920'de resmen İngilizlerin idaresi altına girdi. İngilizlerin şehrin kontrolünü tamamen ele geçirmesi ile birlikte Amerikalı yardım çalışanlarının kentteki faaliyetleri yaygınlaştı. Kısa süre sonra bölgedeki yardım çalışmalarına dair raporlar gelmeye başladı. NER, İzmit ve çevresindeki faaliyetleri kapsamında yetimhane, okul, hastane, muayenehane, mülteci kampları, aşevi ve tarım çiftlikleri tesis etti. Ayrıca gıda, giysi ve ilaç gibi çeşitli ihtiyaç malzemeleri dağıttı. Yine yardım çalışmaları kapsamında ise ilk önce bir yetimhane ve küçük çaplı bir hastane 1919 yazında faaliyete geçti.

Ermeni ve Rum kız yetimleri barındıran yetimhanenin kurucu müdürü Sophie S. Holt'tu.¹⁰¹ Yetimhaneye kayıt olan ilk yetim, 26 Haziran 1919'da Derince'deki Amerikalı yardım çalışanlarının gönderdikleri bir kız çocuğuydu. 1 Temmuz'da ise yetimhaneye iki kız çocuğunun daha gelmesi ile birlikte boş bir binada ilk yetimhane çalışmaları başladı. Donanım açısından yetimhanenin birçok eksikliği olmasına rağmen evsiz ve aç çocuklarının yakarışı karşısında bu çocuklar birer, ikişer yetimhaneye alındı. Yetimhanede NER üyesi iki görevli, maaşlı 10 hizmetçi ve ihtiyaçları bağlı buldukları kurumlarca karşılan 6 kadın çalışıyordu. Çocuklara sabah kahvaltısı olarak ya ekmek, zeytin, kuru üzüm, fındık, peynir, çay ya da ekmekle birlikte un çorbası veriliyordu. Akşam yemeği olarak bir tabak etli, iç yağlı veya zeytinyağlı sebze yemeği dağıtılıyordu. Yetimlerin günlük ekmek istihkakı ise bir somunun dörtte üçü kadardı. Yiyecekler basit görülebilirdi ancak yeterliydi ve besin değerleri yüksekti. Yetimhane kuralları çerçevesinde yemek ve çamaşır dışında tüm işler çocuklar tarafından yapıyordu. Kızlar, yemeklerin hazırlanmasına yardım ediyor, bulaşık yıkıyor, yatakhane ile derslikleri temizliyor ve küçük çocukların yıkanması gibi çeşitli işlerle ilgileniyordu. Böylelikle de ev işlerinde deneyim kazanıyorlardı.¹⁰² 1919 Temmuz'un ortalarına gelindiğinde yetimhane donanım açısından istenilen düzeye geldi ve 35 yetim, 10 yerli hizmetli ile birlikte tam olarak faaliyete geçti.¹⁰³ Geniş ve güneş alan bir binaya sahip olan Amerikan yetimhanesi, Ocak 1920 itibarıyla de 250 kız çocuğuna ev sahipliği yapmaktaydı.¹⁰⁴

Millî Mücadele döneminde kentin önemli bir problemi ise barınma, gıda ve sağlık sorunları ile boğuşan binlerce mültecinin şehre gelmiş olmasıydı. Amerikalı yardım çalışanlarının verdiği bilgiye göre Temmuz 1920 itibarıyla İzmit'te yaklaşık 3.500 Ermeni ve Rum mülteci bulunuyordu. İzmit'teki mülteciler arasında günlük ölüm oranı yaklaşık sekizdi. Ölenlerin birçoğu yaşlılardan ve küçük çocuklardan oluşuyordu. NER'in planı ise İzmit'te yaklaşık 2.000 kişinin barınacağı bir mülteci kampı kurmaktı.¹⁰⁵ Kısa bir süre sonra tesis edilen bu kamp için Emily D. Passmore ve Leila F. Priest adında iki hemşire görevlendirdi. Kendilerinden istenilen, daha elverişli bir bölgeye nakledilinceye kadar mültecilere tıbbî ve sıhhi bütün imkânların sağlanmasında yardımcı olmalarıydı. Bununla birlikte su kaynaklarının yetersizliğinden dolayı kampın İzmit'ten taşınması gündeme geldi. Dolayısıyla yardım örgütü çalışanlarının bir sonraki planı yaklaşık 2.000 mültecinin ilk fırsatta

¹⁰⁰ "An Orphanage in a Warehouse at The Near East Supply Base", The Near East Relief, Vol. 3, No. 50, 17 Aralık 1921, s. 3; "Extract from Letter of John A. Kingsbury, Derinje", The Near East Relief, Vol. 3, No. 48, 3 Aralık 1921, s. 4.

¹⁰¹ Kendisi Haziran 1919'da Adapazarı'ndan İzmit'e atanmış ve burada bulunan yetimhanenin idareciliğine getirilmiştir. "News Notes", The Acorne, Vol. 1, No. 2, 14 Haziran 1919, s. 7.

¹⁰² "Ismidt Orphanage For Girls", The Acorne, Vol. 1, No. 24, 15 Kasım 1919, ss. 2-3.

¹⁰³ 14 Temmuz'da ise İstanbul'dan gelen 50 yetim de İzmit'teki bu yetimhaneye yerleştirilecekti. "Ismidt", The Acorne, Vol. 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 4.

¹⁰⁴ "Holiday Season at Ismidt", The Acorne, Vol. 2, No. 5, 31 Ocak 1920, ss. 1-2.

¹⁰⁵ "Refugees at Ismidt", The Acorne, Vol. 2, No. 26, 3 Temmuz 1920, s. 1.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

İstanbul çevresindeki uygun bir yere taşınması olacaktı.¹⁰⁶

Kısa bir süre sonra Emily D. Passmore ve Leila F. Priest'ten İzmit'teki yardım çalışmalarına dair detaylı ilk rapor İstanbul'a ulaştı. Bu rapora göre, Ağustos 1920'de İzmit'te 4.206 Ermeni, 4.350 Rum mülteci vardı ve bu sayı her geçen gün artmaktaydı. Passmore ve Priest tarafından kentte yürütülen yardım faaliyetleri kapsamında mültecilerin toplandığı tüm ev ve merkezler ziyaret edildi. Yapıların durumları dikkatlice incelendi ve raporlandı. Mülteciler, basit ve gerekli sıhhi temizlik kuralları hakkında bilgilendirildi. Yeni doğan 64 bebeğin giysi ihtiyaçları karşılandı. Beslenme sorunu yaşayan altı aydan küçük çocukların annelerine süt tozları dağıtıldı ve bunları nasıl hazırlayacaklarına dair kendilerine bilgi verildi. Ayrıca İngilizler ile ortak hareket eden NER görevlileri tarafından 1.101 mülteciye giysi dağıtıldı.¹⁰⁷

Kalabalıklaşan mülteciler ile birlikte hasta sayısı günden güne artmaktaydı. Buna karşılık her milletten hastaya bakılmaya çalışıldı. Sıtma, silahla yaralanma, göz problemi ve bulaşıcı hastalık gibi birbirinden farklı pek çok vakaya müdahale edildi. İyiden iyiye hissedilmeye başlayan hastane ihtiyacı karşısında ise ilk olarak bir Türk okulunun kullanılması için izin alındı.¹⁰⁸ Okul binasının içerisinde çok sayıda eskimiş malzeme vardı. Hemen iki sınıf temizlendi ve odalara 8 yatak konuldu. Bu yataklar anında dolunca, birbiri ardına diğer sınıflar temizlendi ve yeni yataklar eklendi. Kısa sürede yatak sayısı önce 35'e, sonra 62'ye 109 daha sonra ise 80'e ulaştı. Bazen yataklı hasta sayısı 120'yi bulmuştu. Böyle durumlarda ise hastalar yerdeki sedyelere yatırılarak tedavi edilmekteydi. Diğer taraftan hastanedeki sağlık personeli açığını kapatmak amacıyla İzmit'teki gayrimüslim kızlara hemşirelik eğitimleri verilerek yerli hemşireler yetiştirilmeye başlandı.¹¹⁰

Hastaneye olan talep günden güne arttı. Sadece bir ay içerisinde 1.800'den fazla kişiye tıbbî ve cerrahi müdahalede bulunuldu. Bu işlemler sırasında Athanassian adındaki Rum bir doktor ücret almadan hastane çalışmalarına destek oldu. Tıbbî hizmetler kapsamında bir muayenehane, cerrahi vakalar için tıbbî malzeme odası, bir erkek ve bir kadın koğuşu ile doğumhane için bir başka koğuş tesis edildi. Bu küçük hastanede öncelikli olarak acil müdahale gerektiren hastalara müdahale ediliyordu.¹¹¹ Bununla birlikte iki hemşire, İzmit'teki tıbbî yardım çalışmaları için büyük ve donanımlı bir hastaneye, daha çok kıyafete ve mültecilerin sağlıksız yaşam koşullarını iyileştirebilmek adına daha fazla çadıra ihtiyaç duyulduğunu rapor etti. İzmit'in zaten kalabalık bir Türk şehri olduğunu belirten Amerikalılar, bir de çok sayıda işgal kuvveti askeri¹¹² ile binlerce mültecinin gelmesi sonucu

¹⁰⁶ "Assigned to Ismid", The Acorne, Vol. 2, No. 27, 10 Temmuz 1920, s. 4. 1 Eylül 1920 tarihi itibarıyla NER'in İstanbul ve çevresindeki yerleşim yerlerindeki yardım çalışmaları bir bölgede toplandı. Bu yeni bölge NER'in İstanbul, Bursa, Bahçeçik, İzmit ve Adapazarı şubelerini kapsamaktaydı. Söz konusu bölgeler içerisinde yapılacak yardım faaliyetlerine dair bütün çalışmaların denetimi, tanzimi ve yönetimi tek bir yönetici tarafından yürütülecekti. Yeni bölgenin ilk idareciliğine NER'in Samsun şubesi yöneticisi Walter E. Curt getirildi. Ayrıca mesul yönetici, birleştirilmiş yardım sahalarının finansal kaynaklarının, yardım malzemelerinin ikmal ile bütün yardım görevlilerinin idareciliğinden sorumluydu ve İstanbul'daki idare merkezinde görevini icra etmekteydi. Dolayısıyla NER'in Bursa, Bahçeçik, İzmit ve Adapazarı'ndaki şubeleri 1 Eylül 1920 tarihinden itibaren bütün idari meseleler, yazışmalar, talepler, vezne ve personel istekleri açısından doğrudan İstanbul'daki yeni bölge idaresine bağlanmıştı. "Organization of the District of Constantinople", The Acorne, Vol. 2, No. 34, 28 Ağustos 1920, s. 2.

¹⁰⁷ "Relief Work in Ismid", The Acorne, Vol. 2, No. 34, 28 Ağustos 1920, s. 1.

¹⁰⁸ Hastaneye dönüştürülen bu Türk okulu binası, muhtemelen bugün İnönü Caddesi üzerinde yer alan Yeni Turan Anaokulu'na ait tarihi yapıdır.

¹⁰⁹ Bu sayı 1920 yazı istatistiklerine göre verilmiştir. Aynı döneme ait NER'in Anadolu'daki hastaneleri ve yatak sayıları ile ilgili genel istatistik tablo ise şu şekildedir: Yedikule Çocuk Tüberküloz Hastanesi-İstanbul 90 yatak, Yakın Doğu Trahöm Hastanesi-İstanbul 300 yatak, Samsun Hastanesi 90 yatak, İzmit Hastanesi 62 yatak, Konya Hastanesi 75 yatak, Kayseri Hastanesi 100 yatak, Sivas Hastanesi 75 yatak, Harput Hastanesi 136 yatak, Adana Hastanesi 55 yatak, Merzifon Hastanesi 125 yatak olmak üzere toplam 10 hastanede 1.108 yatak bulunuyordu. Yardım örgütünün kendi coğrafi taksimatına göre Beyrut bölgesi dahilinde kalan 4 ildeki NER'e bağlı hastanelerde ise durum şöyleydi: Antep Hastanesi 100 yatak, Maraş Hastanesi 80 yatak, Mardin Hastanesi 85 yatak, Trablusgarp 25 yatak olmak üzere toplam 290 yatak mevcuttu. Diğer taraftan örgütün Kafkasya sahası içerisinde 43 hastanesi bulunurken bu hastanelerin toplam yatak kapasitesi 5.530 olup, ana üç bölgeyi kapsayan genel toplama göre NER'in 6.928 yatak kapasiteli 57 adet hastanesi bulunmaktaydı. Bu hastanelere ek olarak yukarıda adı geçen her bir şehirde (istasyonda) muayenehaneler (klinikler) de bulunmaktaydı. Anadolu bölgesi dahilinde olan farklı muayenehanelerden gelen bir aylık istatistik verileri göre sadece bu muayenehanelerde 58.068 hastaya bakılmıştı. Yine düzenli muayenehane hizmetlerinin yanı sıra çocuk sağlığı klinikleri de hizmet vermekteydi. Bu kliniklerde hasta çocuklar tedavi edilirken annelere ise çocuk sağlığı ve bakımına dair eğitimler veriliyordu. "Near East Relief Hospitals in the Anatolia Area", The Near East Relief, Vol.3, No. 4, 28 Ocak 1921, s. 1. Sadece bu istatistik verileri bile NER'in Millî Mücadele yıllarında Anadolu ve çevresinde ne derece etkin bir faaliyet yürüttüğünü göz önüne sermektedir.

¹¹⁰ "Ismid", The Near East Relief, Vol.3, No. 15, 16 Nisan 1921, ss. 1-2.

¹¹¹ Yataklı olarak 10'u erkek, 2'si kadın, 8'i çocuk 6'sı yeni doğan bebek olmak üzere 26 Ermeni ile 2'si erkek, 6'sı kadın, 4'ü de çocuk olmak üzere 12 Rum tedavi edilmişti.

¹¹² Özellikle İngilizlere ait birliklerdir. Ekim 1920'den sonra ise çoğunluğu Yunan askerleri oluşturacaktı.

Cenk DEMİR

temiz su sıkıntısının iyiden iyiye arttığına ve kötü sağlık koşulları nedeniyle bulaşıcı hastalıkların yaygınlık kazandığına dikkat çekiyordu.¹¹³

Hemşireler Emily D. Passmore ve Leila F. Priest'in 28 Ağustos 1920 tarihli ikinci raporunda, İzmit'te 5.549'u Ermeni, 4.600'ü Rum olmak üzere toplam 10.149 mülteci olduğu vurgulanıyordu. Mülteciler arasındaki yardım çalışmalarına yetişmekte güçlük çeken hemşirelerin yükünü hafifletmek amacıyla Eylül ayında Fanny Strowger, İstanbul'dan İzmit'e geldi ve mülteciler arasındaki faaliyetlerin idareciliğini üstlendi. Artık İzmit'in sahil kenarı ile kentteki Rum ve Ermeni kiliselerinin avluları mültecilerle doluydu. NER'e ait muayenehanede haftada 520'den fazla hastaya bakılıyor, hastanede ise günlük 10 hasta tedavi ediliyordu. İzmit'in Derince'deki ikmal üssüne yakın olması ise yardım çalışanlarının, ihtiyaç duyduğu malzemelerin otomobile kısa süre içerisinde Derince'den İzmit'e gelmesine imkân sağlıyordu.¹¹⁴ Dolayısıyla kısa sürede un, kuru baklagiller, süt, ilaç, giysi ve ayakkabı gibi çeşitli malzemeler Derince'den İzmit'e sevk edilebilmekteydi.

The Acorne'de yayınlanan Fanny Strowger'ın 15 Eylül 1920 tarihli mektubunda, ihtiyaç sahiplerine giyecek ve gıda dağıtım çalışmaları devam ettiği belirtiliyordu. Aynı zamanda kentte bulunan Rum ve Ermeni evlerinin yeniden yapılmaları sürecinde kendilerine destek olunduğu ifade edilmişti. Strowger'ın iddiasına göre, şehrin Ermeni mahallesi tamamen yıkılmış ve bu yapıların tekrar yapılması için şehre 120 kağıt kereste getirilmişti. Ayrıca kısa bir süre önce Türk milis güçlerince kullanılıp, İngilizler tarafından bombalanan ve eski Alman bez fabrikasının yıkıntıları arasından da keresteler temin edilmekteydi.¹¹⁵

NER'in yanı sıra Londra/İngiltere merkezli The Lord Mayor's Fund isimli kuruluş da şehirdeki Rum ve Ermenilere yönelik yardım çalışmalarına katkıda bulundu. Her iki örgüt İzmit'te iş birliği halinde çalıştı. Öte yandan İzmit-Adapazarı tren hattını kontrolüne alan ve yeniden faaliyete geçiren İngiliz ordusuna ait yedi vagonlu bir tren sayesinde Mary Ella Kinney idaresinde olan Adapazarı'ndaki Amerikan yetimhanesi yetimleri ve araç gereçleri İzmit'e nakledildi.¹¹⁶ Sophie S. Holt ise üç aylık ayrılıktan sonra 200 çocukla birlikte İstanbul'dan İzmit'e geri döndü. Kadıköy'de küçük bir bina içerisine adeta tıklmış bir halde olan Bayan Holt ve çocukları için İzmit, her ne kadar çatışmalardan kaynaklı tehlikeli bir hal almış olsa da daha tercih edilesi bir bölgeydi. Önceden yetimhane olarak kullanılan bina, İzmit'in kontrolünü elinde tutan İngilizler tarafından yeniden kendisine tahsis edildi. 70'i kız, 10'u erkek toplam 80 yetim çocukla İzmit'e gelen Mary E. Kinney de Sophie S. Holt'un yetimlerine dâhil oldu. Dolayısıyla mevcut bina bu kadar kalabalık bir grubun barınması için yetersiz kalacaktı. Öyle ki 40 çocuk başka bir yerde barındırılmak zorunda kaldı. Ayrıca çocukların eğitimi için İzmit'te bir okula ihtiyaç duyuldu. Açılacak okulun idareciliğine Kinney'in getirilmesi, yetimhanenin yönetiminin ise Holt'a bırakılmasına karar verildi.¹¹⁷ Böylelikle Ekim 1920'de ilk defa İzmit'te bir Amerikan okulu faaliyete geçti. Amerikalı görevlilere göre yıllardır bu güzel kentin insanları bir Amerikan okulunun açılmasını bekliyordu. Aslında bir buçuk yıl önce Bayan Holt idaresindeki yetimhanede oluşturulan bir sınıfta eğitim çalışmaları yürütülmekteydi. Ancak bu sınıfta sadece anne ve babasını yitirmiş yetimlere eğitim veriliyordu.

Bu arada 27 Ekim 1920'de İzmit'in kontrolü İngilizler tarafından Yunan birliklerine devredildi. Bu devir teslim sonrası Yunan güçlerinin işgal ettikleri yerlerden birisi ise kentteki Ermeni okulu oldu. Okul, gemilerin yol güvenliğini sağlamak ve onlarla iletişim kurmak amacıyla sinyal istasyonu

¹¹³ "Relief Work in Ismidit", The Acorne, Vol. 2, No. 34, 28 Ağustos 1920, s. 1.

¹¹⁴ "Near East Nurses Aid 10.000 Refugees in Ismidit", The Acorne, Vol. 2, No. 36, 9 Eylül 1920, s. 1. Ayrıca bkz. Ek-4.

¹¹⁵ 14 Haziran 1920'de İngilizler İzmit'i bombaladı. Amerikan belgelerinde eski bir Alman bez fabrikası olarak ifade edilen fabrika ise 18 Haziran 1920'de İngiliz top mermilerinin hedefi olacaktı. Burası Osmanlı ordusuna elbiselik kumaş üreten İzmit Çuha Fabrikası'ydı. Bu fabrikanın dışında Anadolu'da orduya elbiselik kumaş üretme kapasitesine sahip bir başka fabrika bulunmuyordu. Süleyman Beyoğlu, "Kocaeli'de İşgal ve Mezalim", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, C.II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, s. 1022. Bu fabrika ile ilgili olarak ayrıca bkz. Özel, Milli Mücadelede İzmit..., ss. 23-24.

¹¹⁶ Mary Ella Kinney'in Adapazarı'nı neden terk ettiği, Adapazarı'ndaki Amerikan Okulu'nun İzmit'e nakil süreci ve İzmit'teki eğitim çalışmaları hakkında ayrıca bkz. Ebru Emine Oğuz, "19. ve 20. Yüzyıllarda Kocaeli'ndeki Protestan Kadın Misyonerler ve Faaliyetleri", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik vd., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 1430-1431. Özel, Milli Mücadelede İzmit..., ss. 42-43.

¹¹⁷ Bahçecik'i ziyaret eden Walter E. Curt'un düşüncesi ise önce Kinney ile birlikte Adapazarı'ndan İzmit'e gelen 10 erkek yetimi, daha sonrada diğer çocukların buradaki yetimhaneye göndermekti. "Mr. Curt's Trip to Ismidit, Adabazar, and Bardezag", The Acorne, Vol.2, No. 38, 25 Eylül 1920, s. 2; "News from Our Interior Workers", The Acorne, Vol.2, No. 41, 16 Ekim 1920, ss. 2-3.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

olarak kullanılmaya başlandı. Bu nedenle Amerikan yetimhanesi, bina sıkıntısı yaşayan Ermeni çocukların da eğitim ihtiyacını karşılamak düşüncesiyle aynı zamanda bir okula dönüştürüldü. Böylelikle yetimhane binası, sadece yetim çocukların değil anne babaları olan gayrimüslim çocukların da eğitim alabileceği bir yer haline geldi. Ayrıca yetim çocuklara sinai alanındaki mesleklerle yönelik eğitimler vermek için bina içerisindeki geniş bir oda atölye olarak kullanıldı. 240 yetimden 150'si Kinney idaresinde eğitimlerini sürdürdü. Eğitim başarıları daha düşük olan 90 çocuk ise her sabah sadece mesleki eğitim kursları aldı. Eğitim faaliyetleri kapsamında anaokulundan lise seviyesine kadar farklı türde eğitim verildi. Öğrenciler tüm gün okula devam ederken yalnızca lise öğrencileri yarım gün derslere iştirak etmekteydi. Çünkü kendileri öğleden sonra ise yetimhanedeki mesleki kurslara katılıyordu. Geniş atölye sınıfında ise çocuklar, çok farklı mesleklere yönelik çalışmalar yapmaktaydı. Örneğin bir grup iplik yaparken diğer bir grup kendileri veya genç yaşta çocuklar için örgü çorap ya da kazak üretiyordu. Diğer taraftan genç kızlar ise terzilik üzerine biçki-dikiş eğitimlerinin yanı sıra mutfak işleri ile hastanelerde çalışmak üzere sıhhi kurslar almaktaydı. Tabii bu kurslar çocuğun kabiliyetine ve kapasitesine göre veriliyordu. El becerisi olan çocuklar mesleki kurslara yönelik daha fazla eğitim alıyor, okuldaki ders saatleri ona göre düzenleniyordu.¹¹⁸ Yardım çalışanları İzmit Amerikan yetimhanesindeki çocukların da sağlığı ile yakından ilgilenmişti. Bu kapsamda Dr. Somer ve Van de Camp Bahçecik'in yanı sıra İzmit'te de çalışmalar yaptı. Özellikle de yetimhanedeki trahoma vakaları üzerinde duruldu. Yapılan incelemelerde yetimhanedeki sadece iki çocukta trahoma vakasına rastlandı. Son iki üç ay içerisinde ise yetimhanede toplam 14 trahom vakası gözlemlenmişti. Bunlardan 7'si iyileşirken diğerlerinin tedavisi devam etmekteydi. Ayrıca Dr. Somers tarafından gerçekleştirilen cerrahi müdahaleler sonucunda boğaz ağrısı çeken 13 kız çocuğunun bademcikleri alındı. Başarılı geçen ameliyatlardan sonrası çocuklar ertesi gün okula gidebilmiş, herhangi bir komplikasyona rastlanmamıştı.¹¹⁹

Sıhhi faaliyetler o kadar büyüdü ki Aralık 1920'de Dr. Mable E. Elliott¹²⁰ ile M. A. Nickerson İzmit Amerikan Hastanesi'ndeki sağlık hizmetlerine destek olmak amacıyla burada çalışmaya başladı.¹²¹ Dr. Elliott geldiği zaman hastane, hastalarla dolup taşmaktaydı. Hemşirelik eğitimi alan Ermeni ve Rum kızların birçoğu da Amerika'ya gitmek için bölgeden ayrılıyordu. Dolayısıyla onun gelişimi hemşireler Passmore ve Priest tarafından büyük memnuniyetle karşılandı.¹²² Ayrıca bu dönemde incelemelerde bulunmak üzere NER'in Anadolu Bölgesi Genel Yöneticisi Albay T. P. Coombs İstanbul'dan Derince, İzmit ve Bahçecik'e geçerek bir dizi çalışmalar yaptı.¹²³

T. P. Coombs'un 19-20 Ocak 1921 tarihleri arasında gerçekleştirdiği seyahatine dair raporunda ilk olarak Derince'deki sevkiyat üssünün her zamanki gibi memnuniyet verici bir durumda olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca Derince yakınlardaki mülteci kampında bulunan 1.100 mülteci ile de buradaki yardım çalışanları ilgilenmekteydi. Bu kapsamda gıda ve giysi dağıtılırken günlük muayene hizmetleri verilip, sıhhi eğitimlerle kendileri sağlık ve hijyen kuralları hakkında bilgilendiriliyordu. İzmit'teki yardım çalışmaları ise Fanny Strowger öncülüğünde yürütülmekteydi. Coombs'un raporuna göre, İzmit'teki mültecilerin sağlık durumu iyiydi ve şehrin farklı noktalarındaki kurulan kliniklerde kendilerine sağlık hizmetleri veriliyordu. Öte yandan mültecilere 200 balya kıyafet dağıtılmasına rağmen hala giysi ihtiyaçları bulunmaktaydı. Aynı şekilde İzmit ve Bahçecik'teki yetimhaneleri de ziyaret eden Coombs, her iki yetimhanenin de durumunun gayet iyi olduğunu raporuna eklemişti. Diğer taraftan İzmit Amerikan Kadın Hastanesi'nde görev yapan Dr. Mable E. Elliott, kendisine para kaynağı sağlandığı takdirde İzmit'teki sağlık çalışmalarını üstlenebileceğini belirtmişti. Coombs ise NER'in bir bina, teçhizat, ilaç, yakıt vs. sağlayacağını aynı zamanda örgüte bağlı olan Kadın Hastaneleri Yönetimi'nin de İzmit'teki hastane için görevli temin edeceğini kendisine iletmişti. Bu dönemde hastanede hemşireler Passmore ve Pries görevlerine devam ederken yerli bir doktor da şehirdeki sağlık çalışmalarına katkı sağlamaktaydı.¹²⁴

¹¹⁸ "Work at Izmid: 150 of Miss Holt's Children Attend Miss Kinney's American School", The Near East Relief, Vol.2, No. 49, 11 Aralık 1920, s. 4.

¹¹⁹ "Medical Work for the Izmid Refugees", The Near East Relief, Vol.2, No. 52, 31 Aralık 1920, s. 2.

¹²⁰ Dr. Mabel Evelyn Elliott'un İzmit'teki çalışmaları ile ilgili olarak bkz. Mabel Evelyn Elliott, Beginning Again at Ararat, Fleming H. Revell Company, New York, 1924, ss. 144-161; Bestami S. Bilgiç, "Milli Mücadele Yıllarında İzmit'te Bir Amerikalı Doktor: Dr. Mabel Evelyn Elliott", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik vd., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 1129-1134.

¹²¹ "Personnel Notes", Near East Relief, Vol.3, No. 2, 14 Ocak 1921, s. 4. Yakın Doğu Yardım Örgütüne katılan Dr. Elliott, 1919 Şubat'ında Leviathan gemisi ile Amerika'dan Anadolu'ya hareket edenler arasında yer alıyordu ve iki sene Maraş'taki yardım faaliyetlerini yürüttü. "Ismid: The only Civilian Hospital between Ismid and Eskisehir", The Near East Relief, Vol.3, No. 15, 16 Nisan 1921, s. 2.

¹²² "Ismid: The Only Civilian Hospital between Ismid and Eskisehir", The Near East Relief, Vol.3, No. 15, 16 Nisan 1921, s. 2.

¹²³ "Personnel Notes", The Near East Relief, Vol.3, No. 3, 21 Ocak 1921, s. 4.

¹²⁴ "Extracts from Report of Managing Director for the Week. January 19-20", The Near East Relief, Vol. 3, No. 4, 28 Ocak 1921, ss. 1-2.

Hususi olarak NER görevlileri için İstanbul'da basılan ve İngilizce yayın yapan Near East Relief isimli gazetenin 12, 19 ve 26 Şubat 1921 tarihlerini kapsayan özel sayısında Bayan Glee L. Hastings'in İzmit'teki incelemelerine de yer verilmişti. Hastings'in verdiği bilgiye göre, bu dönemde İzmit'te 12.000'i Rum, 6.000'i Ermeni olmak üzere toplam 18.000 mülteci bulunuyordu. NER görevlisi Fanny Strowger ise Yunan Yardım Komitesi ile iş birliği içerisinde çalışıyordu. Zaten haberde yer alan yardım faaliyetleri de ağırlıklı olarak Rum mültecilere yönelik olanları ihtiva ediyordu.¹²⁵ İlgili habere göre, kentteki mültecilerin kaldığı birçok yapı küçük, karanlık, kirli ve çok kalabalık bir nüfusa sahipti. Ailelerin çoğu şehrin yakınlarındaki yapılarda, ahırların üzerinde ya da ahır köşelerinde yaşıyordu. Ayrıca Yunan heyeti tarafından manastır¹²⁶ olarak ifade edilen bir ibadethanenin avlusuna mülteciler için ahşap evler inşa edilmişti ve bu evler diğerlerine göre daha konforlu ve temizdi. En büyük kamp olan terk edilmiş, ıssız bir ambar içerisinde bile yaklaşık 200 mülteci barınmaktaydı. Diğer yerlerdeki mültecilerin hepsi temiz su sıkıntısı çekiyor, sıklıkla daha uzak yerlerden su getirmek zorunda kalıyordu. Mülteci kampındaki kadınların bazıları Yunan askerlerinin çamaşırlarını yıkıyor, kazandıkları ile ailelerine küçük miktarda olsa katkı sağlıyordu.¹²⁷

Öte yandan zaman zaman kentteki salgın hastalıklarda artış yaşanıyor, vakaların artmaması adına NER çalışanlarınca azamî gayret gösteriliyordu. Örneğin Amerikan hastanesinden kaçıp, hastalığı başkalarına bulaştırmamaları için tifüs şüphesi gözlemlenen mülteciler, başlarında Yunan bir askerin bulunduğu özel bir çadır kampı tedaviliyordu. Yardım görevlilerin altını çizdiği bir başka hususa göre İzmit şehir merkezinde bulunan tahmini 1.500 çocuk gıda sıkıntısı çekmekteydi ve bu çocuklar günde sadece bir öğün yemek yiyebiliyordu. Çevre köy ve çiftliklerde bulunan çocuklar ise bu sayıya dâhil edilmemişti. Dolayısıyla kentte acil olarak bir aşevinin tesis edilmesinin elzem olduğu rapor edildi.¹²⁸

Nisan ayına gelindiğinde İzmit'teki mülteci sayısı 20.000'i buldu ve günden güne bu sayı arttı. Bu tarihi kent Amerikalı yardım çalışanlarının en çok mesai harcadıkları bölgelerden biri halini aldı. Yetimhanedeki çocuk sayısı 423'e, hastanedeki yatak sayısı ise 90'a ulaşmıştı. Ayrıca şehirde, NER'in sorumluluğunda olan üç muayenehane, üç okul ile sokaklarda yaşayan mülteci çocuklar için 600 kişilik bir aşevi vardı. Kaynaklarda bazen Yakın Doğu Yardım Hastanesi (Near East Relief Hospital), bazen de Amerikan Kadın Hastanesi (Amerikan Women's Hospital) olarak ifade edilen İzmit'teki bu hastane,¹²⁹ dönem itibarıyla İzmit ile Eskişehir arasında faaliyet gösteren tek sivil hastane özelliği taşımaktaydı.¹³⁰ Temiz ve havadar olan bu hastanenin odaları Amerikalı görevlilerin direktifleri doğrultusunda çalışanlar tarafından istenilen şekilde düzenlenmişti. Artık hastane içerisinde cerrahi müdahaleler için iki ameliyathane, çiçek ve tifüs gibi bulaşıcı hastalığa yakalanmış hastalar için iki ayrı karantina odası, dört adet genel hasta koğuşu, bir çocuk koğuşu ve bir doğum odası bulunmaktaydı. Diğer taraftan bir misyoner örgütü olan Amerikan Board (ABCFM) tarafından geçici süre ile İzmit'teki Amerikan Hastanesi'ne atanan Mc Laren ise yerli hemşirelerin yetiştirme görevini üstlenmişti. Hemşirelik eğitimleri kapsamında kızlara tıp, hemşirelik uygulamaları, fizyoloji ve anatomi derslerinin yanı sıra İngilizce, Ermenice ve matematik eğitimi de verilmekteydi.

Daha öncede ifade edildiği üzere İzmit'te bu hastane farklı inanç ve milletten olmasına bakılmaksızın herkese sağlık hizmeti vermekteydi. Bu noktada birçok Müslüman'ın küçük bir türbeye¹³¹ gidip, dua etmesi ve hastalıklarına şifa araması ise ilk başlarda Amerikalıların dikkatini

¹²⁵ Gerek Derince gerek İzmit'teki Rum mültecilere yönelik NER'in yaptığı yardım faaliyetlerinden ötürü Fener Rum Patrikliği kendilerine teşekkür mektubu gönderecekti. "Notes", The Near East Relief, Vol.3, No. 9, 5 Mart 1921, s. 4.

¹²⁶ Burası İzmit'in kuzeyindeki Akmeşe köyünde yer alan Ermeni Armaş (Armash) Manastırı'ydı. Ayrıca söz konusu manastır bir süre Armaş Tarım Okulu ismi ile yetim çocuklara ziraat eğitiminin verildiği bir kurum olarak kullanıldı. Bu okulda okuyan 128 erkek yetim ise 1921 baharında NER çalışanları tarafından gemiye bindirilerek İstanbul'a gönderildi. "Return of the Quequen", The Near East Relief, Vol.3, No. 21, 28 Mayıs 1921, s. 3.

¹²⁷ Ayrıca İzmit kent merkezine yaklaşık 15 km uzaklıkta olan ve savaş zamanında harabeye dönen Rahmiye Köy'deki evlerde Şubat 1921 itibarıyla 1.500 Rum aile yaşamaktaydı. Dolayısıyla Amerikalı yardım çalışanları bu köyde de incelemeler yaptı. Yapılan incelemeler sonunda ise NER tarafından yaklaşık 500 liralık kereste satın alınarak Rahmiye Köy'deki evler tamir edildi.

¹²⁸ "Extracts from Report Concerning Refugees in Ismid", The Near East Relief, Vol.3, No. 6-7-8, 12-19-26 Şubat 1921, ss. 1-2.

¹²⁹ Bu iki farklı isimlendirmenin nedeni Yakın Doğu Yardım Heyeti ile Amerikan Tıp Kadınları Birliği (The American Medical Women's Association/AMWA) İzmit'teki sağlık faaliyetlerini birlikte yürütmelerinden kaynaklanıyordu. Diğer taraftan İzmit'te tesis edilen bu hastane projesinin ilk önce Trabzon'da hayata geçirilmesi planlanmıştı. Ancak Trabzon'un Rus işgali altına girmesi ve bölgede yaşanan çatışmalardan dolayı bu plan iptal edildi. İzmit'in daha güvenli olması ve kentte bulunan çok sayıda mültecinin tıbbî desteğe ihtiyaç duyması, hastanenin İzmit'te açılmasında etkili oldu. "A Thrilling Letter from Turkey", The Medical Woman's Journal, Vol. 28, No:11, Kasım 1921, s. 278.

¹³⁰ "Ismid: 20.000 refugees in Ismid", The Near East Relief, Vol. 3, No. 15, 16 Nisan 1921, s. 1.

¹³¹ Burası her ne kadar ilgili belgede küçük bir cami/mescit (a little mosque) şeklinde ifade edilse de kastedilen yerin türbe olma olasılığı kuvvetle muhtemeldir.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

çekmişti. Ancak zaman içerisinde Müslüman ahali de Amerikalı sağlık çalışanlarına muayene olmaya başlayacaktı. Diğer taraftan İzmit'teki üç muayenehaneden en büyük olanı genel bir klinik görevi görürken diğer iki muayenehaneden birisi kadınlara, diğeri ise çocuklara tahsis edilmişti.¹³² Sağlık çalışmalarının büyümesi nedeniyle mevcut hastane binası yetersiz gelmeye başladı. Dolayısıyla şehri işgal etmiş olan Yunan birliklerinin elinde bulunan binalardan birisine geçilmesi planlandı. Bu beklentiye karşılık Yunan komutan Amerikalı yardım çalışanları için yeni bir yer tahsis etti. Burası İzmit Körfezi'ne tepeden bakan, suyu ve havası güzel eski bir Türk hastanesiydi. Binanın kullanımı için Yunan ordusunun yanı sıra Türk yetkililerin de müsaadesi alınmıştı. Yeni yerleşke içerisinde iki büyük ana bina, bir çamaşırhane, bir depo, hemşire evi ile yine hastane personeli için kullanılacak küçük ve güzel bir yapı bulunmaktaydı.¹³³ Ayrıca bir hastane için oldukça elverişli olan yeni yer, İzmit'ten Konya'ya kadar bölge halkının hastane ihtiyacını karşılayacak yeterlilikteydi. Hastanenin malî giderleri ve ihtiyaçlarının karşılanması noktasında iki kurum bu durumu üstlenmişti. Amerikan Kadın Hastaneleri yönetimi tarafından İzmit'teki hastanede görev yapan Amerikalı görevliler ile yerli hemşirelerin maaşları ödenmekteydi. NER ise hastane ekipmanlarını tedarik edip, ihtiyaç malzemelerini gönderiyordu.¹³⁴

Kentteki mülteci sayısının artması üzerine Fanny Strowger'a destek olmak amacıyla Bradley İzmit'e atandı. Strowger, İzmit'in çevresindeki çiftlik, köy ve kamplarda bulunan mültecilerle ilgilendi. Bradley ise şehir merkezindeki mültecilere yönelik yardım faaliyetlerini yürüttü. Bu arada James E. Van Toor kısa süreliğine NER'in İzmit şubesi yöneticiliğine getirildi. Bradley'in ilk çalışması ise İzmit sokaklarında oynayan 600 mülteci çocukla ilgilenmek oldu. Öncelikle çocuklar şehirde bulunan bir Türk hamamının kiralanması ile burada yıkandılar. Banyo sonrası ise çocuklara Amerika'dan gelen kıyafetler giydirildi. Ardından gönüllü berberler tarafından kız ve erkeklerden oluşan toplam 600 çocuğun saçları tıraş edilip, her birine yünlü başlıklar dağıtıldı. Yeni kurulan aşevinde ise çocuklar sıcak çorba ve ekmelele karnını doyurmaktaydı.¹³⁵ Sağlık açısından ise çocuklarda trahom, uyuz, yara gibi farklı hastalıklar gözlenmekteydi. Hemen tedavi altına alınan çocukların kaydı tutuldu, hasta öyküleri oluşturuldu. Ayrıca yanlarında taşımaları için kendilerine ait kahverengi tıbbî kayıt kartları verildi.¹³⁶

Amerikalı yardım çalışanları tarafından giysi ve gıda ihtiyaçları karşılanan bu çocukların tekrar sokaklara dönmeleri için üç okulda eğitim faaliyetlerine başlandı. Yer sorunu ise İzmit tütün rejisine ait depolardaki odaların sınıflara dönüştürülmesi ile çözüldü. Çocuklar, bu eğitim hareketine ilgi gösterirken anneleri tarafından üzerlerine kırmızı ya da mavi renkte haç işlenmiş Alman kum torbalarını okul çantası olarak kullandılar. Bütün gün eğitim alan çocuklar, kısa süre içerisinde okuma yazmayı öğrenecekti. Okulun yöneticiliğini ise İzmit Rum Metropolitliğinin eski sekreteri Yorganedies yürütmekteydi. Kendisi aynı zamanda Derince'deki mülteci çocuklar için tesis edilen okulun oluşumuna da yardım etti.¹³⁷

İlerleyen dönemlerde James E. Van Toor'un planları dâhilinde geçimlerini sağlamaları için mültecilerin bazıları çiftlik işlerinde çalışmaya teşvik edildi. İzmit'e yaklaşık 14 km uzaklıkta olan 80 haneli Uzunbey mevkiindeki Reşid Bey'e ait yaklaşık 25.000 dönümlük çiftlik, tarım faaliyetleri açısından uygun görüldü. Kendisi ile yapılan anlaşma gereğince çiftlik işlerinde çalıştırılmak üzere 500 mülteci aile buraya yerleştirildi. Her bir aileye barınmaları için bir ev, ziraî faaliyetleri için tohumluk, ayrıca bir bahçe ve elde edilen mahsulatın yarısı verilecekti. NER ise bir adet traktör ve tarım makineleri ile benzin tedarik edecekti. Böylece çok sayıda kişinin gıda, barınma ve istihdam sorununun çözümlenmesi ve şehirdeki nüfus yoğunluğunun azaltılması hedeflenmişti.¹³⁸ Bir süre

¹³² Hastalar önce bu kliniklerde ön muayeneden geçirilir, şayet tedavinin hastanede devam ettirilmesi uygun görülürse hastaya bir kart verilerek hastaneye sevk edilirdi. Gelen hastanın üzerinde bit ya da pire gibi asalaklar varsa önce hastanın kıyafetleri hastane bahçesinde dezenfekte edilip, ondan sonra hasta hastaneye alınır. Hastanın çıkardığı kıyafetler ise numaralandırılmış torbalara konulup, hasta çıkarken kendisine iade edilirdi.

¹³³ "Ismid Unit Has Secured Splendid Buildings for the Near East Hospital", The Near East Relief, Vol. 3, No. 18, 5 Mayıs 1921, s. 2.

¹³⁴ "Ismid: The only Civilian Hospital between Ismid and Eskisehir", The Near East Relief, Vol. 3, No. 15, 16 Nisan 1921, s. 2.

¹³⁵ Bradley'nin öncülüğünde tesis edilen aşevinin sorumluluğunu, kendisinin İzmit'ten ayrılmasının ardından M. L. Caldwell üstlendi. Binlerce mülteciye numaralandırılmış kartlar dağıtıldı. Bir kişi yemek alacağı zaman bu kartı gösteriyor ve o günün tarihinin yer aldığı kısım işaretlendikten sonra kendisine çorba ve ekmelele veriliyordu. İlerleyen günlerde ise aşevindeki çorba çeşitliliği arttı. Örneğin ekmelele tüketiminin fazlaştığını gören yardım çalışanları besin değerini yükseltmek adına çorbalara et ve pırasa, bakla vs. taze sebzeler ekledi. Ayrıca öğrenciler için öğle saatlerinde de yemek dağıtıldı. Buna göre Mayıs 1921 ayı boyunca yaklaşık 100.000 porsiyon yemek dağıtıldı. "Miss Cladwell is Running the Soup Kitchen", "The Noon Hour for the School Children", The Near East Relief, Vol. 3, No. 24, 18 Haziran 1921, s. 2.

¹³⁶ "Ismid: The Cutting of Six Hundred Heads", The Near East Relief, Vol.3, No. 15, 16 Nisan 1921, s. 3.

¹³⁷ "The Near East School Children of Ismid: Extract from letter from Miss Caldwell, May 18, 1921", The Near East Relief, Vol.3, No. 20, 22 Mayıs 1921, s. 3.

¹³⁸ "Ismid: Mr. Van Toor is Planning for Farm Work for the Refugees", The Near East Relief, Vol. 3, No. 15, 16 Nisan 1921, ss. 3-4.

Cenk DEMİR

sonra ise Amerikalı yardım çalışanlarının İzmit Mutasarrıfı¹³⁹ ile yaptıkları ortak bir proje kapsamında mutasarrıfa ait İzmit'e yaklaşık 5 km uzaklıktaki iki çiftlik devralındı. Her bir çiftliği 25 mülteci ailesi yerleştirildi. Aynı şekilde çiftliklerin traktör ve tohumluk ihtiyaçları NER tarafından karşılandı. Elde edilen mahsulat ise mülteci aileleri ile mutasarrıf arasında yarı yarıya paylaşılacaktı.¹⁴⁰

Bu arada yetim çocukların sayısının artması ile birlikte yetimhane binası yetersiz gelmeye başlamıştı. Yunan birlikleri işgal ettikleri Ermeni Katolik Okulu'nu boşaltınca binanın yetimhane olarak kullanılması için işgal kuvvetleri komutanından izin istendi. Alınan izin sonrasında hızlıca binaya Amerikan bayrağı çekilip, temizlendi ve sonrasında çocuklar buraya nakledildi. Bursa'daki Amerikan yetimhanesinden gelen 30 kız yeni binaya yerleştirildi. Ayrıca Bahçecik'te bulunan yetim kızlar ile daha küçük yaştaki erkek çocuklar da İzmit Amerikan Yetimhanesine gönderildi.¹⁴¹ Böylelikle yetimhaneadaki yetimlerin sayısı 350'e ulaştı. Kızların sanayi alanında çalışma imkanları sınırlı olduğu için Holt tarafından kız çocuklarına daha bireysel, el işçiliği gerektiren işler öğretildi. Yarım gün okula giden çocuklar, öğleden sonraları kışlık örgü çorap ve kazaklar örüp, makine örgüsü yazlık çoraplar dikiyor; dantel işleri, nakış, dikiş, tamir ve terzilik üzerine eğitimler alıyordu.¹⁴²

13 Nisan'da İstanbul'dan ayrıлып, İzmit'e gelen M. L. Caldwell ile Blanche Scribner İzmit'teki yardım çalışmalarına dahil oldu.¹⁴³ 6 Mayıs'ta İzmit Amerikan Hastanesi'nin kurucuları, hemşireler Emily Passmore ve Leila Priest ise Amerika'ya geri döndü.¹⁴⁴ İzmit şubesi sorumlusu James E. Van Toor'un ayrılmasıyla birlikte ise yerine Bahçecik'ten İzmit'e atanan Harry G. Moffett getirildi. Bu dönemde yaşanan önemli bir başka gelişme ise Değirmendere'de bir kamp açılma planıydı. 1917'de Rusya'da yaşanan Bolşevik İhtilali sonrası Çarlık rejimi yanlısı olup, Beyaz Ruslar olarak nitelendirilen çok sayıda Rus mülteci İstanbul'a gelmişti. Barınma, sağlık, gıda ve istihdam gibi birçok sorun yaşayan Ruslara yönelik gerek Amerikan Kızılhaç Örgütü gerek NER'in yardım faaliyetleri oldu. Bu kapsamda İstanbul'da bulunan hasta Rus çocukların tedavi için İzmit'teki NER çalışanlarının girişimi ile İzmit'e yaklaşık 25 km uzaklıktaki Değirmendere'de bir rehabilitasyon kampı hazırlandı. Plan gereğince Rus çocuklar 50 kişilik gruplar halinde her ay Değirmendere'ye gönderilecekti. Kamp olarak Değirmendere'nin yamaçlarında, körfez manzaralı temiz bir çiftlik seçildi. Yakınlardaki eski bir tütün ambarı ise yatakhane yeri olarak belirlendi. Kampta doktor, hemşireler ve çocuklarla ilgilenecek kadınlar bulunacaktı. Bütün bu hazırlıklar sonrası ise 15 Mayıs'ta ilk grubun kampa gelmesi, bir aylık tıbbî tedavilerinin ardından tekrar İstanbul'a dönmeleri beklendi, ancak bu plan gerçekleşmedi.¹⁴⁵

31 Mayıs 1921'de Türk belediye memurları, Ermeni Piskoposu, Yunan General ve askerî erkanı, Fransız ve İngiliz ordusuna bağlı yetkililer ile Amerikalı temsilcilerin katılımıyla İzmit Amerikan Hastanesi'nin resmî açılışı yapıldı. Aynı zamanda eğitimleri tamamlanan 9 Ermeni genç kız hemşire kepi giyerek mezun oldu.¹⁴⁶ Hastanede, Mayıs ayı boyunca 4.234 kişi muayene edilmişti. Depolar, kiliseler ve evler mültecilerle dolup, taşıyordu. Dolayısıyla muayenehane hizmetlerinin yanı sıra doktorlar kalabalık nüfuslu evleri günlük olarak ziyaret etmekteydi. Ayrıca şehirde yaygın olarak sıtma ve çiçek hastalığı gözlemleniyordu. Bulaşıcı vakaları müşahede altına almak ve tedavi etmek üzere hastalar ivedilikle hastane yakınlarındaki tecrit kampına yerleştiriliyordu. Beyaz çadırların

¹³⁹ Bu kişi, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından İzmit Mutasarrıfı olarak atanan, halka yaptığı zulümler ve hakkındaki yolsuzluk iddiaları karşısında daha sonra görevden alınmak istenen, işgalci İngiliz ve Yunan kuvvetleri ile iş birliği halinde olmasından dolayı ise İngiliz İbrahim lakabıyla anılan (Çerkez) İbrahim Hakkı Bey'dir. Özel, Milli Mücadelede İzmit..., ss. 96-97. İbrahim Hakkı Bey hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ş. Can Erdem, "İbrahim Hakkı Bey'in İzmit Mutasarrıflığı", İstanbul Üniversitesi Atatürk İnkilâp ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S. 5, Yıl: 3/2004, ss. 105-123.

¹⁴⁰ "Farming to give work to refugees", The Near East Relief, Vol. 3, No. 20, 22 Mayıs 1921, s. 4.

¹⁴¹ "İsmid: Miss Holt's Orphanage Work", The Near East Relief, Vol. 3, No. 15, 16 Nisan 1921, s. 4. Bir başka belgede ise İzmit'te Katolik cemaatin az olmasından dolayı kendilerine bir yıllığına ücretsiz olarak devredilen binanın mevcut Amerikan yetimhanesine beş dakika yürüme mesafesinde olduğu ve burada Bursa'dan gelen 140 yetimin kaldığı ifade ediliyordu. Ayrıca bir nevi misyonerlik uygulaması olarak İzmit yetimhanesindeki kızlarla birlikte sabah ve akşamları dua edilirken çocuklar Pazar okulu ve İncil derslerine iştirak etmekteydi. Çocukların çoğu Gregoryen Ermeni olup, sadece altı ya da onu Protestan'dı. "From the Nicomedia Girls' Orphanage", The Missionary Herald, Vol. 117, No: 8, Ağustos 1921, ss. 289-290.

¹⁴² "The Orphanage Work of Miss Holt and Mr. Kingsbury", The Near East Relief, Vol. 3, No. 24, 18 Haziran 1921, s. 3.

¹⁴³ "Farming to give work to refugees", The Near East Relief, Vol. 3, No. 20, 22 Mayıs 1921, s. 4.

¹⁴⁴ "Personnel Notes", The Near East Relief, Vol. 3, No. 17, 30 Nisan 1921, s. 4.

¹⁴⁵ "İsmid Notes", The Near East Relief, Vol. 3, No. 17, 30 Nisan 1921, s. 3. Muhtemeldir ki bölgede değişen askerî dengelerden dolayı bu plan gerçekleşmedi. Çünkü yardım örgütüne ait haber bültenlerinin daha sonraki belgelerinde söz konusu kampla ilgili bir bilgi tespit edilemedi.

¹⁴⁶ Bu dönemde eğitim alan hemşire adayları ile hastanede görev yapan NER çalışanlarına ait fotoğraf için bkz. Ek-5

yer aldığı bu karantina bölgesi, dikenli tellerle çevrilmiş, dış dünya ile arasına mesafe konulmuş bir yerdi.¹⁴⁷

5- İzmit'in Yunan İşgalinden Kurtuluşu Sırasında ve Sonrasında NER'in Bölgedeki Faaliyetleri

Haziran 1921'e geldiğinde İzmit'teki askeri dengeler iyiden iyiye Kuvâ-yı Milliye lehine değişiyordu. Yerel direnişçilerin gösterdikleri gayret neticesinde üç yıldır işgal altındaki kent, 28 Haziran 1921'de bu esareten kurtuldu. Neticesinde ise Yunan birlikleri şehri tahliye etti. Bu dönemde yaşananlara dair İzmit Amerikan Kız Yetimhanesi yönetici ve aynı zamanda Kadın Misyon Cemiyeti (The Woman's Board of Missions/WBM) üyesi olan Sophie S. Holt'un izlenimleri de ilerleyen günlerde The Missionary Herald'da yayınlandı. 27 Haziran Pazartesi günü bölgeyi terk etmek ile etmemek arasında kaldıklarını ifade eden Holt, sonunda yetimhanenin ve hastanenin İzmit'teki faaliyetlerine devam etmesine karar verildiğini belirtiyordu. Pazartesi gecesi kentteki gayrimüslim ahalî şehri terk etmek üzere kıyıda toplandı. Ayrıca güneş battıktan sonra Amerikan donanması tarafından yetimhane ve hastane çevresini koruması için bir subay ve üç asker gönderdi. Diğer taraftan İzmit'i boşaltırken Yunanlılar, şehirdeki Türk mahallesini yaktı. İki gece uykusuz kaldıklarını söyleyen Holt, yangını söndürmek için müdahale edemediklerini ve yangını izleyerek uyumaya çalıştıklarını yazıyordu.

Ertesi gün yetimhane ve hastane yerleşkesine gelen gayrimüslimler kendilerine ait yüzlerce sığır, koyun ve keçiyi bırakıp, kaçmıştı. Hastane bahçesinde büyük bir karışıklık yaşıyordu. Bu sırada camdan bakan Holt, Amerikan bayrağının yere düştüğünü görünce aşağıya inip, bayrağı yerine astı. Aynı anlarda Kuvâ-yı Milliye birlikleri de yetimhane bölgesine ulaştı. Bölgedeki Amerikan vatandaşlarını ve mülklerini korumakla görevli Amerikalı askerler, kuvvacıları görünce onlara doğru yürüdü ve el sıkıştı. Nefesini tutarak bu sürece tanıklık eden Holt, bu anın gerçekten kritik bir karşılaşma olduğuna vurgu yapıyordu. Türk birlikleri, binanın tepesine Türk bayrağı asılmasını istedi. Bunun üzerine hemen kırmızı kumaştan Türk bayrakları diken Amerikalılar kendilerine ait tüm binalara ve araçlarına Türk bayrakları astı. Önce İngiliz ve ardından Yunan Bayrağı asılı olan bu binalarda artık Türk bayrağı dalgalanıyordu. Daha sonra birkaç Türk askeri muhafız olarak yetimhanenin önüne bırakıldı. Amerikalılar kendilerini güvende hissediyor, Türkler ise şehri koruyacaklarını söylüyordu. Holt'a göre şayet Amerikalılar İzmit'te olmasaydı Yunan ordusu şüphesiz bütün şehri yakardı. Çünkü Yunan birlikleri İzmir'e doğru geri çekilirken İzmit Körfezi boyunca bütün Türk köylerini yakmıştı. Öte yandan çatışmalar sırasında yaşamını yitiren birkaç gayrimüslim dışında Türklerin herhangi bir katliamı söz konusu değildi. Olaylar yatıştıktan sonra ise yetimhanedeki yetimlerin gündelik yaşamları yavaş yavaş normale döndü. Binaları korumak için Amerikalı muhafız sayısı artırıldı. Mesleki eğitim dersleri çerçevesinde okulun atölye kısmı yeniden açıldı. Çarşıdaki dükkanlar bütün hafta boyunca kapalı olduğundan mültecilerin bıraktıkları hayvanlar kesilip, yetimhanenin et ihtiyacı karşılandı.¹⁴⁸

Oylara tanıklık eden bir başka kişi ise NER'in İzmit şubesi sorumlusu Harry G. Moffett'ti. Moffett'in¹⁴⁹ 15 Temmuz 1921 tarihli Akşam Gazetesi'nde yayınlanan mülakatında İzmit'in işgalden kurtuluş sürecine dair bilgilere yer veriliyordu. Bu mülakatta, uzun yıllar farklı inançtaki halkların bir arada yaşadığına vurgu yapan Moffett, Yunan askerlerinin şehri tahliye ettiği süreçte Amerikan Şarkı-ı Karib Muavenet Heyeti'nin kadın ve çocuklara yiyecek dağıtıp, bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele ettiğini belirtmektedir. Mülakatın devamında ise ayırım yapılmaksızın herkese yardım eden Amerikalı yardım çalışanlarına karşı Türk milis güçlerinin samimi bir yaklaşım gösterdiği ifade edilmektedir. Ayrıca kendilerinin, Türk askeri ve Türk ahalisinin disiplininden fevkalade memnun kaldığı şeklindeki sözlerine yer verilmektedir.¹⁵⁰ Diğer taraftan Amerikalıların desteği ile İzmit'teki gayrimüslim mülteciler bölgeden uzaklaştırıldı. Bahçecik'teki yetimhane Derince'ye taşındı. Daha önce Adapazarı'ndan İzmit'e nakledilen Kinney idaresindeki Amerikan okulu ise Üsküdar'daki Amerikan Koleji çatısı altında faaliyetlerini sürdürmek adına Eylül ayında İzmit'ten İstanbul'a taşınmasına karar verildi.¹⁵¹

Artık Yunan ordusu İzmit'ten çekilmişti. Ancak geride Yunan mezalimine uğramış Müslüman bir

¹⁴⁷ "Ismid Near East Hospital: Presentation of Caps to Nurses' Training Class", The Near East Relief, Vol. 3, No. 22, 4 Haziran 1921, s. 4; "Letter from H. C. Moffett Director of Ismid Unit", The Near East Relief, Vol. 3, No. 24, 18 Haziran 1921, s. 2.

¹⁴⁸ "Three Flags in Thirteen Hours", The Missionary Herald, Vol. 117, No: 9, Eylül 1921, ss. 310-311.

¹⁴⁹ Yararlanılan kaynaktan bu kişinin adı Mister Mafat olarak ifade edilmektedir.

¹⁵⁰ İlgili haberin tamamı için bkz. Özel, Milli Mücadelede İzmit..., ss. 224-225. Ayrıca diğer bir Amerikalı yardım çalışanı Dr. Mabel Evelyn Elliott'in bu anlara dair izlenimleri için bkz. "A Thrilling Letter from Turkey", The Medical Woman's Journal, Vol. 28, No:11, Kasım 1921, ss. 279-280.

¹⁵¹ "Reports from The Near East", The Missionary Herald, Vol. 117, No: 8, Ağustos 1921, s. 261.

Cenk DEMİR

ahali kalmıştı. Bu mezalim karşısında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce bölgeye 10 Temmuz 1921'de bir yardım heyeti ile birlikte gıda, tıbbî malzeme ve çadır gönderildi. Hilal-i Ahmer'in yanı sıra NER tarafından da Değirmendere bölgesindeki ahaliye 25 çuval un, 25 çuval fasulye ve 6 takım elbise yardımı yapıldı. NER görevlileri, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı İzmit'teki dispanser ve hastanelerdeki hastalarla da yakından ilgilenmiş, ayırım yapmadan herkesin imdadına koşmaya çalışılmıştı.¹⁵²

İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılıp, Yunan ordusunun şehri tahliye etmesi üzerine binlerce mülteci de kenti terk etti. Bu esnada Derince Limanı'nda da birçok nakliye gemisi beklemekteydi.¹⁵³ Ermeni ve Rum mülteciler şehri terk ederken zaten birkaç parçadan ibaret olan eşyalarını da geride bıraktılar. Gemilerde yer olmadığı için hayvanları ise İzmit'te kaldı. Terk edilmiş kağı arabaları İzmit sokaklarında adeta barikat kurmuşçasına başıboş bir şekilde duruyordu. Mültecilerin bir kısmı İstanbul ve Tekirdağ çevresine yönlendirilirken bir kısmı da Rodos'a nakledildi; kısa sürede adadaki boş evlere ve barakalara yerleştirildiler. Rodos'a getirilen mülteciler ile NER yakından ilgilenecekti. Bölgedeki çalışmaların organize edilmesi için ihtiyaç malzemeleri ile birlikte adaya yardım görevlileri gönderildi. Peter Prins ve daha önce İzmit'teki yardım faaliyetlerinde yer almış olan M. L. Caldwell bu görevliler arasındaydı. Ayrıca Dıcran Hovhannessian adındaki bir Ermeni de adadaki yardım çalışmalarına destek oldu. Rodos'a yerleştirilen kalabalık mülteci grubu için yardım örgütü tarafından hızlı bir şekilde dört aşevi kuruldu. Yunan ordusu ise adaya gelen 6.600 ihtiyaç sahibi mültecinin 2.900'ü için günlük 5 kuruş verdi. Bu dönemde adadaki mültecilerin milletlerine göre dağılımı ise şöyleydi: 3.648 Ermeni, 2.800 Rum, 100 Türk ve 52 Yahudi.¹⁵⁴

Bir süre sonra ise İzmit'teki Amerikalı yardım görevlileri yavaş yavaş bölgeden ayrıldı. Dr. Mabel E. Elliott ve McLaren Kafkasya'daki yardım çalışmalarına destek olmak amacıyla 30 Ağustos 1921'de bindikleri gemi ile yola çıktı. Scribner ise 1 Eylül'den itibaren yardım örgütünün İstanbul'daki tahkik ve yardım biriminin başına geçti.¹⁵⁵ Diğer taraftan Sophie S. Holt, 11 Ekim 1921 tarihli mektubunda 1 Nisan -11 Ekim tarihleri arasında İzmit'teki yetimhaneden 90 yetim ayrıldığını, 400'den fazla olan yetim sayısının 324'e düştüğünü ifade ediyordu.¹⁵⁶ Sophie S. Holt, NER adına üç yıl İzmit'te çalıştıktan sonra 20 Mayıs 1922'de yardımcısı Bayan Makarian ile birlikte Amerika'ya geri döndü.¹⁵⁷

İzmit ve çevresi yeniden Türk kuvvetlerinin eline geçtikten sonra da Amerikalı yardım örgütünün Derince'deki ikmal üssündeki çalışmaları devam etti. David Hoagland ayrıldıktan sonra Ağustos 1921'de Hugh W. Gregory Derince'deki ikmal üssüne geçici süreyle atandı.¹⁵⁸ Şubat 1922'de ise üssün sorumluluğuna Leon Myers getirildi.¹⁵⁹ Diğer taraftan 15 Temmuz 1921'de Amerika'dan hareket eden, Pasifik ve Hint Okyanusu ile Süveyş Kanalını geçen Esther Dollar isimli kargo gemisi 17 Ekim'de Derince'ye vardı. Yardım çalışmaları için Amerikalıların bağışlarıyla oluşturulmuş olan 2.200 tonluk gıda maddesi Derince Limanı'na indirildi. Artık 1921 Sonbaharından itibaren yardım faaliyetlerinin ağırlık merkezi Kafkasya'ya kaymıştı. Dolayısıyla Derince'ye gelen malzemeler, Kafkasya bölgesindeki yardım çalışmalarında dağıtılmak üzere S.S. Constanynople isimli gemiye yüklenerken Batum'a gönderildi.¹⁶⁰

Türk İstiklâl Harbi başarıyla sonuçlanıyor ve Anadolu'da yeni bir dönem başlıyordu. 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından itibaren NER yoğunlukla Anadolu'dan göçen Rum ve Ermeniler ile Rus mültecilerin iâşe ve barınma sorunları ile ilgilendi. Lozan Barış

¹⁵² Temmuz ve Ağustos 1921 döneminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile NER'in ortaklaşa oluşturdukları yardım heyeti İzmit, Değirmendere, Bahçecik, Karamürsel ve Kapaklı'da muhtaç ahaliye un, fasulye, ekmeğe gibi çeşitli gıda yardımları oldu. Kızılay'a ait arşiv belgelerinde yer alan bu yardımların muhteviyatı ve ağırlıkları hakkında ayrıntılı bilgi için Mustafa Sarı, "Millî Mücadele Dönemi'nde İzmit ve Çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1919-1923)", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, C. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2015, ss. 978-980, 985. Bu konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Mesut Çapa, "Kocaeli ve Çevresinde Yunan İşgali ve Göç: Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Yardımları", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, C. III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2016, ss.1682-1683.

¹⁵³ Özel, Milli Mücadelede İzmit..., s. 219.

¹⁵⁴ Bu mültecilerin Rodos'taki ilk günlerine dair bkz. "Near East Relief Work at Rodosto", The Near East Relief, Vol. 3, No. 32-33, s. 2, 13-20 Ağustos 1921; "Rodos Work", The Near East Relief, Vol. 3, No. 41-42, 15-22 Ekim 1921, s. 1; "Rodos to Soup Kitchen", The Near East Relief, Vol. 3, No. 41-42, 15-22 Ekim 1921, s. 3.

¹⁵⁵ "Personnel Notes", The Near East Relief, Vol. 3, No. 34-35, 27 Ağustos-3 Eylül 1921, s. 4.

¹⁵⁶ "Ismid Near East Relief Orphanage", The Near East Relief, Vol. 3, No. 41-42, 15-22 Ekim 1921, ss. 2-3.

¹⁵⁷ "Personnel Notes", The Near East Relief, Vol. 4, No. 20, 20 Mayıs 1922, s. 4.

¹⁵⁸ "Personnel Notes", The Near East Relief, Vol. 3, No. 32-33, 13-20 Ağustos 1921, s. 4.

¹⁵⁹ "Personnel Notes", The Near East Relief, Vol. 4, No. 5, 4 Şubat 1922, s. 4.

¹⁶⁰ "Arrival of the Esther Dollar", The Near East Relief, Vol. 3, No. 41-42, 15-22 Ekim 1921, s. 1.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

Antlaşması neticesinde kapitülasyonların kaldırılması ise misyonerlerin ve yabancı yardım örgütlerinin hareket alanlarını sınırlandırdı. Ayrıca Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve göçler ile birlikte Rum ve Ermeni azınlıkların Anadolu'dan ayrılışı NER'in faaliyetlerinin de azalmasına neden oldu. Dolayısıyla misyonerlerin ve yardım çalışanlarının çalışma ortamı zaman içerisinde kendiliğinden ortadan kalktı ve NER fiilen 1924 yılında Türkiye'deki faaliyetlerini sonlandırdı.¹⁶¹ NER'in 1919-1923 arasında Türkiye'deki çalışmalarının finansal boyutu ise yaklaşık 40 milyon dolar olarak kayıtlara geçecektir.¹⁶²

Sonuç

Türk kamuoyu açısından Amerikan yardımı denildiğinde yaygın bir şekilde akıllara Truman Doktrini (1947) ve Marshall Planı (1948) gelmektedir. Ne var ki Anadolu coğrafyası daha önceden Amerikan yardımları ile tanışmıştı. Bu hususta ABD'li misyoner örgütlerinin, Amerikan Kızılhaç Örgütü (ARC) ve Yakın Doğu Yardım Heyeti (NER) gibi kuruluşların önemli faaliyetleri olmuştu. Söz konusu faaliyetler sonucunda, Amerikan nüfuzu ve yardımları Ortadoğu'da etkin bir şekilde genişlik kazandı. Diğer taraftan 1894-1922 yılları arasında Anadolu'da yaşanan toplumsal çatışmalardan kaynaklı kaos ortamının, ABD tarafından yakından takip edildiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bu süreçte birçok Amerikalı misyoner ve yardım çalışanı bölgede faaliyetlerde bulundu.

Bu bağlamda ABD'nin NER aracılığı ile özellikle Millî Mücadele döneminde Anadolu, Kafkasya, İran ve Suriye'deki yardım çalışmaları dikkat çekicidir. İlgili bölgelerde dağıtılan yardım malzemelerin ana sevkiyat üssü olan Derince Limanı ise bu çalışma çerçevesinde irdelendi. Amerikalı yardım çalışanlarınca Derince Limanı'nın ikmal merkezi olarak belirlenmesinde, bölgenin İstanbul'a olan yakınlığı, içinde barındırdığı büyük ambarlar/antrepolar ile deniz, kara ve demiryolu ulaşımına elverişli olması etkili oldu. Limana gelen tonlarca malzeme gemi, tren ve kamyonlarla ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldı. Derince ile ilişkili olarak İzmit ve Bahçecik'teki çeşitli muavenet hizmetleri de çalışmada ele alınan konulardı. Bu çerçevede, Derince Limanı'ndaki sevkiyat çalışmaları, İzmit'te mülteci sorunu, Bahçecik'te ise yetimhane faaliyetleri ön plana çıkan ana başlıklar oldu.

Öte yandan NER'in, Millî Mücadele döneminde özellikle Ermeni ve Rum azınlıklara yönelik yardım çalışmaları yaptığı belirtilmesi gereken bir başka husustur. Özellikle eğitim, yetimhane ve meslek edinme kursları ile ilgili faaliyetlerin ağırlık merkezini bu milletlere mensup kişiler oluşturmuştur. Sağlık çalışmaları, gıda ve giysi gibi ihtiyaç malzemelerinin dağıtımında ise birçok inanç ve milletten insana ulaşıldı. Söz konusu durum, İzmit ve çevresindeki yardım faaliyetleri için de geçerli oldu.

1915-1930 yılları arasında Anadolu, Kafkaslar ve Suriye'de NER tarafından yapılan yardımların yaklaşık maliyeti 100 milyon dolardan fazladır. Açıkçası NER, dönemin en modern sağlık hizmetleri ile şifa dağıtan, yaraları saran, muhtaçları doyuran, giydiren, binlerce yetimi koruma altına alan, eğiten, meslek sahibi olmaları için atölyeler kuran ve daha pek çok çalışması ile önemli bir yardım kuruluşu olmayı başardı. Ancak bu yardımları, sıradan insanî yardımlar ya da Amerikan hayırseverliği olarak değerlendirmek olay örgüsünün eksik yorumlanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu yardımların dinî, siyasi, iktisadî ve kültürel boyutlarının da göz ardı edilmemesi gerekir. Ayrıca NER'in Anadolu ve çevresindeki çalışmalarına ise yardım heyetine ait arşiv belgeleri ya da örgüt bültenlerinden ulaşmak mümkün olacaktır. Bu belgeler çeşitli yardım bölgelerinin sosyal, iktisadî, sıhhi, demografik yapısı ve nüfus hareketleri hakkında araştırmacılara alternatif bilgiler sunmaktadır. İleride her bir bölge için ayrı ayrı çalışmalar yapıldıkça ortaya büyük bir NER külliyatı çıkacaktır.

Son olarak bu çalışmanın geneli, NER'e ait süreli yayınlarda geçen haberler ve bölgede görev yapan

¹⁶¹ İsmail Köse, Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 170; John A. Denovo, American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1963, s. 270.

¹⁶² Elçin Macar, "Mübadele Araştırmalarında Yeni Bir Kaynak: Dorothy Harrox Sutton Arşivi", Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 88. Öte yandan ABD'nin İstanbul Yüksek Komiserliği'nin kayıtlarına göre 30 Ekim 1918'den 30 Ağustos 1922'e kadar geçen dört yıl içerisinde Yüksek Komiser Amiral Mark L. Bristol'un denetim sahası içerisinde faaliyet gösteren ABD'ye bağlı yardım örgütlerinin yaptıkları toplam harcama ise yaklaşık 70 milyon doları buluyordu. İsmail Köse, Amiral Mark L. Bristol..., s. 170.

Cenk DEMİR

Amerikalıların kişisel notlarından derlendi. Dolayısıyla burada yer alan bilgiler Amerikalı yardım çalışanlarının gözlem ve görüşleri ile çerçeveslendirildiğini belirtmeliyiz. İşgal kuvvetlerine ait arşiv belgelerine ya da Ermeni ve Rum mültecilerin olası hatıratları çalışmada yer almamaktadır. Aynı şekilde Türk arşiv belgeleri ile döneme dair bilgiler içeren ve farklı bakış açıları sunan Türk kaynakları ise sınırlı sayıda kullanıldı. Bu durum yukarıda yer alan bilgilerin objektif olarak güvenilirliğinin sınamasına imkân vermediğinden öz eleştirel bir yaklaşımla çalışmanın eksik yönü olarak ifade edilebilir. Ne var ki bu çalışmayla Millî Mücadele yıllarında İzmit ve çevresinde yaşanan beşerî, sosyal, ekonomik ve askerî gelişmelere Amerikalıların gözünden farklı bir bakış açısı getirilmek istendi. Döneme dair bölgede yaşananlar ilgili farklı bilgi ve görüşlerin incelenmesi ise okuyucuların muhakemesine bırakılmıştır.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

DH.MKT., Dosya No: 2107, Gömlek No: 43, Tarih: H.01.95.1316 (M.17.09.1898).

DH.ŞFR., Dosya No: 620, Gömlek No: 81, Tarih: R.15.03.1335 (M.15.03.1919).

DH.ŞFR., Dosya No: 617, Gömlek No: 55, Tarih: R.25.02.1335 (M.25.04.1919).

DH.ŞFR., Dosya No: 617, Gömlek No: 70, Tarih: R.25.02.1335 (M.25.04.1919).

DH.ŞFR., Dosya No: 642, Gömlek No: 105, Tarih: R.20.08.1335 (M.20.08.1919).

BEO, Dosya No: 4598, Gömlek No: 344788, Tarih: H.04.02.1338 (M.29.10.1919).

BEO, Dosya No: 4600, Gömlek No: 344931, Tarih: H.17.02.1338 (M. 11.11.1919).

DH.İ.U.M., Dosya No: 13, Gömlek No: 2, Tarih: R.19.02.1336 (M.19.02.1920).

Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ (UCC), SALT Research/Near East Relief (NER):

Belge No: ABA132C037002A03, NER 2. Toplantı Tutanakları, 18 Şubat 1919.

Belge No: ABA132C037002A07, NER 4. Toplantı Tutanakları, 20 Şubat 1919.

Belge No: ABA132C037004, NER 7. Toplantı Tutanakları, 27 Mart 1919.

Belge No: ABA132C037005, NER 8. Toplantı Tutanakları, 31 Mart 1919.

Belge No: ABA132C037007, NER 10. Toplantı Tutanakları, 1 Nisan 1919.

Belge No: ABA132C037008, NER 11. Toplantı Tutanakları, 2 Nisan 1919.

Belge No: ABA132C037009A01, NER 12. Toplantı Tutanakları, 8 Nisan 1919.

Belge No: ABA132C03701, NER 13. Toplantı Tutanakları, 9 Nisan 1919.

Belge No: ABA132C037014, NER 16. Toplantı Tutanakları, 28 Nisan 1919.

II. Süreli Yayınlar

Deutsche Bauzeitung

The Acorne

The Near East Relief

The New York Times

The Medical Woman's Journal

The Missionary Herald

III. Kitaplar

Alan, Gülbadi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Ayışığı, Metin, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

Barton, James Levi, Story of Near East Relief 1915-1930, The Macmillan Company, New York, 1930.

Cenk DEMİR

Criss, Bilge, İşgal Altında İstanbul 1918-1923, Çev. Ahmet Kaçmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Denovo, John A., American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1963.

Elliott, Mabel Evelyn, Beginning Again at Ararat, Fleming H. Revell Company, New York, 1924.

Erhan, Çağrı, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Yayınları, İstanbul, 2001.

Hand Book – Near East Relief, Publisher: The Headquarter of the Near East Relief Committee, October 1920.

Kıranlar, Safiye, Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri 1914-1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Kiesser, Hans-Lukas, İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri’ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Köse, İsmail, Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’un Rolü (1919-1927), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Özel, Sabahattin, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, Derin Yayınları, İstanbul, 2009.

Richards, George L., The Medical Work of the Near East Relief: A Review of Its Accomplishments in Asia Minor and the Caucasus during 1919-20, Publisher Near East Relief, New York, 1923.

Shenk, Robert, America’s Black Sea Fleet: The U.S. Navy Amidst War and Revolution, 1919-1923, Naval Institute Press, Annapolis/Maryland, 2012.

IV. Makaleler

Beyoğlu, Süleyman, “Kocaeli’de İşgal ve Mezalim”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, C. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, ss. 1021-1033.

Bilgic, Bestami S., “Milli Mücadele Yıllarında İzmit’te Bir Amerikalı Doktor: Dr. Mabel Evelyn Elliott”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik vd., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 1129-1134.

Bostan, İdris, “İzmit”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23, ss. 536-541.

Çapa, Mesut, “Kocaeli ve Çevresinde Yunan İşgali ve Göç: Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Yardımları”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, C. III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2016, ss.1679-1697.

Demir, Cenk; Tekir, Süleyman, “Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti’nin Millî Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları”, Studies of the Ottoman Domain, C. 8, S.15, Ağustos 2018, ss. 109-139.

Erdem, Ş. Can, “İbrahim Hakkı Bey’in İzmit Mutasarrıflığı”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S. 5, Yıl: 3/2004, ss. 105-123.

İnce Erdoğan, Dilşen, “Amerikan Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief’e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu’daki Faaliyetleri”, Belgi, S. 14, Yaz 2017/II, ss. 552-566.

Kaynar, İhsan Seddar, “Haydarpaşa-İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi”, ODÜSOBİAD, C. 5, S. 12, 2015, s. 136-148.

“Kocaeli”, Yurt Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, 1982-1983, s. 5043.

Macar, Elçin, “Mübadele Araştırmalarında Yeni Bir Kaynak: Dorothy Harrox Sutton Arşivi”, Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 83-96.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

Oğuz, Ebru Emine, “19. ve 20. Yüzyıllarda Kocaeli’ndeki Protestan Kadın Misyonerler ve Faaliyetleri”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik vd., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2017, ss.1413-1434.

Sarı, Mustafa, “Milli Mücadele Dönemi’nde İzmit ve Çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1919-1923)”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, C. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, ss.965-986.

Terzi, Arzu, “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Rekabet Piyasası: Amerikan -Fransız Satış Barakalarının Açılması”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 6, Yıl: 3/2004, ss. 87-108. Yıldız, Özgür, “İzmit’te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, Gazi Akademik Bakış, C. 5, S. 10, Yaz 2012, ss. 97-111.

V. Tezler

Bilgili, Nazire, İstanbul Limanları’nın Modernizasyonu: Dersaadet Rıhtım ve Anadolu Demiryolları Şirketlerinin İnşa Faaliyetleri (1890-1934), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

VI. Çevrimiçi Kaynaklar

<https://www.archives.saltresearch.org/R/.NER>

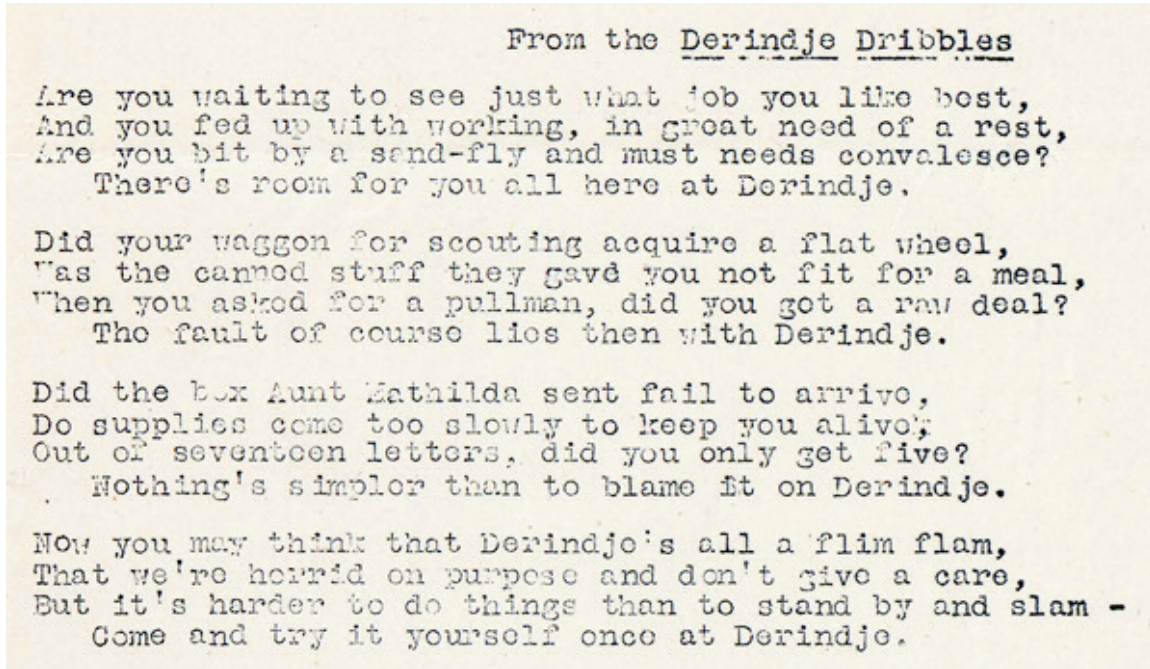
Cenk DEMİR

Ekler

Ek-1: Derince Limanı'ndaki beş katlı antrepolardan birisi.
Kaynak: Millî Mücadele'de Kocaeli ve Atatürk Fotoğraf Sergisi, 08.03.2019.

Ek-2: Derince'deki bir NER çalışanı tarafından kaleme alınıp, çalışmaların nedenli meşakkatli ve önemli olduğunu vurgulayan Derince'den Damlalar şiiri.
Kaynak: "From the Derindje Dribbles", The Acorne, Vol. 1, No. 19, 11 October 1919, s. 5.

New York'tan Anadolu'ya Amerikan Yardımlarının Sevkiyat Merkezi: Derince Limanı

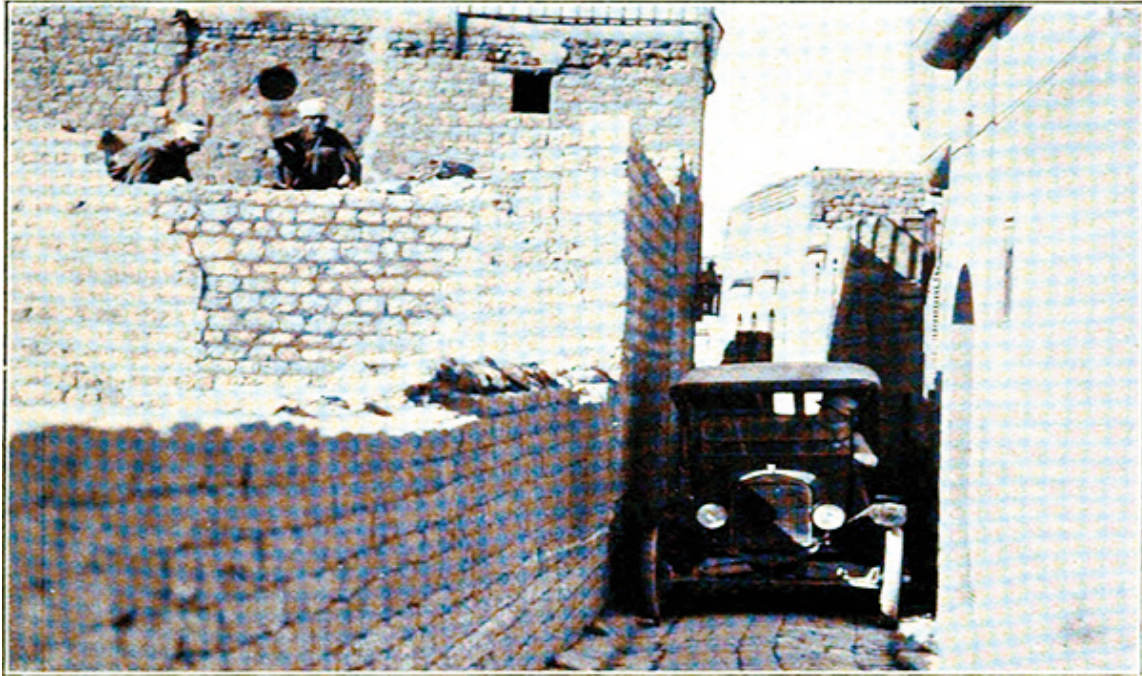
Ek-3: Derince'den hareket eden yardım trenleri ve Bağdat Demiryolu'nun yanında sabah kahvaltısı yapan yardım çalışanları.

Kaynak: James L. Barton, *Story of Near East Relief ...*, s. 113.

Ek-4: “İzmit'te Ulaşım Zorluğu”. Şehrin Ermeni Mahallesi'nde bulunan dar bir sokaktan geçmeye çalışan Doktor Elliott'un Ford marka arabası

Kaynak: Mabel Evelyn Elliott, *Beginning Again at Ararat*, s. 14

Cenk DEMİR

Ek-5: İzmit Yakın Doğu Yardım Hastanesi (İzmit Amerikan Kadın Hastanesi) çalışanları ve hemşirelik eğitimi alan genç kızlar.

Kaynak: Near East Relief, Vol. 3, No. 15, s. 1, 16 April 1921.

Ottoman Soldiers In The Independence Of Albania

Ardian MUHAJ*

The Proclamation of the Independence of Albania on 28th November 1912 and the political situation that led to this event are not easy to put on the historiographical context, as long as politics have influenced so much the paradigm. The aim of this paper is to analyze the complexity of the situation that led to the events of the proclamation of the Independence of Albania. After the advancing of the Balkan coalition forces and their victories during the month of October and November 1912, it became of great strategic interest for Istanbul to support the Albanians in their struggle for political survival. Although diplomatic support was important, the most important support of the Ottoman state for the Albanian Independence was in the military aspect. Ottoman soldiers fought and died fighting side by side with Albanians even after the proclamation of Albanian Independence. The last contingents of Ottoman soldiers to evacuate Albania were the forces engaged in the siege of Shkodra, that left the city in late April 1913 after an epic seven month siege. The role of these Ottoman soldiers in the protection of Shkodra against the Montenegrin army was crucial for the heroic defence of the city as the center of the Vilayet of Shkodra and for the survival of the Albanian state.

In an interview that Ismail Kemal Vlora published on 1 April 1913, four months after the proclamation of the Independence he gives a summary of the situation.¹ Ismail Kemal himself finally had managed to get out of Vlora surrounded by Greek vessels and thus planning to visit the European capitals. As he says, he had seemed to have come out of a real jail, such an anxiety that had caused the blockade. He was able to leave with the yacht of a Frenchman who wanted to become the prince of Albania.

The period we spoke of was one of the most difficult in Albania's history: Kosovo was invaded, Serbs had come to Durres, Shkodra was surrounded by Montenegro, while the Greeks, besides blocking the southern coast, had advanced to Tepelena. In this tragic situation, the Ambassadors of the Great Powers debated in London to determine the borders of the new Albania.

As Ismail explains to the Italian journalist a few days ago, arrived in Vlora, the yacht of the Duke of Montpensier, with an English trade flag. The Duke immediately invited me to his wonderful ship and asked if I wanted to come to Italy. It was real luck. I would have been fooled if I had not used this rare case. To me it meant getting rid of a strange imprisonment adding: "I'm glad I managed to get out of this jail at no expense and in such good conditions." Further Ismail Kemal responds to the question if the Greeks had advanced towards Vlora lately, stating: "No. They have not advanced beyond Tepelena. Something important happened in Tepelena, because the Turks cut off the bridge to prevent the Greek invasion. So the Greeks did not go beyond Tepelena.

But, this did not prevent the Greek armies and navy to put in place the blockade on Vlora. Ismail Kemal says that the situation was so difficult that there were already humanitarian reasons, for which the blockade must end. Continuing the blockade of Vlora, the Greeks are being unfair. Why do they want to overwhelm the hunger catastrophe with a population that does not harm anyone with its neutrality? No reason can justify the blockade of Vlora.

* Dr., Institute of History, Tirana

¹ The interview was conducted by Achille De Benedetto and published in *Il Giornale d'Italia* newspaper on April 2, 1913

The interview reaches the highest point when the journalist asks Ismail Kemal about the role and the presence of Ottoman soldiers under the command of Xhavit Pasha. “Is not it true that the troops of Xhavit Pasha are there?”. To this very intriguing and hot question the old politician responds in a very diplomatic and wise way: “They are simply disorderly soldiers in miserable condition, which do not constitute any military concern. Xhavit Pasha is located in Lushnje near Shkumbin in really tragic conditions and cannot take any action against the Greeks, nor expel them from the positions they have captured.”

Ismail Kemal explains that the current relations between Turkey and Albania are completely peaceful. “We have received in Vlorë the official communication of the Great Vizier, which recognizes Albanian independence and the right of our flag. The Turkish government made it known to Berat authorities that she already recognized our autonomy and asked the last remaining Turkish authorities in Albania to respect our emblem.

Another important issue during these crucial months was the question of Shkodra that was surrounded by Montenegrin and Serbian troops since November 1912. The Ottoman garrisons stood heroically together with Albanian redifs and Albanian popular forces until the end of the siege, sharing their fate with the Albanian population, but also suffering the terrible consequences of the siege. At the end of January the Ottoman commander of the Shkodra Vilayet, Hasan Riza Pasha was killed from Montenegrin agents and the Ottoman forces continued their resistance under the command of Esat Pasha Toptani, without any disruption. Ismail Kemal was sure that Shkodra’s case was on the way to the solution. “Montenegro’s position does not seem to me to be a chance for success. The reasons why Shkodra should remain in Albania are well-known. The Great Powers, who fully understand the need for such a decision, have now agreed to make Montenegro withdraw.

The Montenegrins were insisting on the siege of Shkodra, trying to put the Great Powers in front of a fait accompli even though the consensus between the Great Powers was that because of the heroic resistance of the Shkodra troops and population, the city had to remain part of the new Albanian state. Even the religious propaganda of the Montenegrin government did nothing to invert this. Nicholas, King of Montenegro in a telegram to the European press spoke about the castle of Christianity that should oppose Islamism. To this again Ismail Kemal responds clearly that this is where the weakness of the Montenegrin thesis is. How can King Nicholas think to impose the religious conversion of Albanian Muslims with force? Is he aware that he should be prepared for many bloody wars? However, I believe that Montenegro will finally be drawn to the will of Europe.²

But the situation was much more difficult in the besieged city of Shkodra, the center of the Vilayet of Shkodra and a very strategic city in Northern Albania. In April 1913, the siege had more than six months already. The Siege of Shkodra had started from October 28, 1912 and lasted until April 23, 1913, with allied forces of Montenegro and Serbia against Ottoman and Albanian forces. The attack was initially carried out by the Montenegrin army under the command of Prince Danilo. However, his forces encountered stiff resistance from the Ottoman and Albanian forces, and the Serb army had to send reinforcements to help its Montenegrin allies

The scarcity of food started to be felt since February, while at the beginning of March famine made the first victims. The number of victims from hunger increased every day during the month of March. In April the situation became catastrophic. The Albanian and Ottoman soldiers continued their heroic resistance until the last week of April when much more people were dying from hunger than from military operations. At the beginning of April 1913, the army defending Shkodra, under the command of General Esad Pasha Toptani, was running out of food, while the civilian population had started to starve to death. More than 30 people were dying each day. According to Hortense von Zambaur, around April 20, the food in the city was running out. The horror of famine became more and more threatening day by day; the poor lived with grass.⁴ The Austrian government made diplomatic efforts to introduce grain into Shkodra. Foreign Minister Berchtold instructed Counter-Military Adviser Njugovan to propose to the International Fleet Admiral’s Council to conduct an investigation into the besieged city of Shkodra and whether it was possible to bring in quantities of

² An account about the situation of Albanians and Muslim populations under Serbian and Montenegrin occupation is given by Leon Trotzky, *The Balkan Wars 1912–1913* (New York & London: Pathfinder 1993), 117–137. A general view is Report of the International Commission to Inquire into the Causes and the Conduct of Balkan Wars. Division of Inter-course and Education of Carnegie Endowment for International Peace (Aylsbury: Hazel Watson and Viney, 1914), reprinted as *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a new introduction and Reflections on the Present Conflict* by George F. Kennan (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1994)

food from outside. He also assigned the same duty to the ambassador in Cetina. Berchtold thought that the Serbian government should order General Bojovic, if the international fleet were to introduce foodstuffs to Shkoder, it would not hinder it. He advised the Austrian Ambassador to Belgrade, Mr. von Ugron, "to tell Mr. Pashiq to give such an order to the Serbian Commander-in-Chief".⁴

Regarding this Austrian plan Vienna's representative in London, Mansdorff, on April 21, 1913, talked to the prime minister.⁵ In the telegram of that date, Berthold again instructed the ambassador in London to tell the London government that "if the government of the United Kingdom do not want to take stronger measures against Montenegro, then France will do as England".⁶ Only Italy agreed with the Vienna plan.

After the Montenegrins entered the city of Shkodra according to the agreement reached between the Ottoman-Albanian war council headed by Esad Pashe Toptani and composed from the highest Ottoman officials the Ottoman soldiers and the Albanian redifs or auxiliary troops left the city taking with them their body armament except the artillery material.

Friendly Ottoman soldiers continued to be present in Albania even during the months of summer 1913, as attested by foreign journalists.⁷

Thus, after the Proclamation of the independence of Albania on November 28, 1912, the Ottoman forces played a decisive role in three main sections. The most important was the frontline in the city of Shkodra that lasted also more. Their struggle was decisive to keep Shkodra as the center of the vilayet in the new Albanian state that was to be recognized in the London Conference in July 1913. The second section was the presence of Ottoman soldiers in southern Albania between Lushnja-Tepedelen and Avlonya. Their presence there served as a buffer zone between the Avlonya government and the Greek forces as Ismail Kemal himself states. The third section was the forces that fought against Greek troops in the siege of Ioanina, the center of the vilayet. Here their struggle did not prevent the fall of the city and the subsequent occupation by Greece, although the resistance continued for several months, until the end of February 1913.⁸

Documentary Appendix

The following document is from the Ottoman archives and holds the date 27 November 1912. (That is one day before the Congress of Vlore). It is a decision of the Ottoman government cabinet (Meclisi Vükela) signed by the members of this cabinet. The document is a clear answer to some clarifications demanded by the Ottoman commander of Southern Albania and Çamëria based in Ioannina, the chief commander of Ioannina Vilayet, Esat Pasha of Janina. He requests from the Istanbul government an instruction on what to do with Ismail Qemali and his associates who left Durrës and were expected to arrive in Vlora to hold an assembly on the issue of Albania. Istanbul's official answer is clear, ordering not to obstruct the holding of that assembly, since Ismail Qemali is acting with the approval of the Ottoman government to organize an Albanian assembly, where the highest autonomy of Albania should be declared. The order states with the exception of detachment from the Ottoman state. But as it is known on November 28, 1912, the delegates gathered from all the Albanian lands that had been able to arrive in Vlora, agreed unanimously after numerous discussions to declare the full independence of Albania from the Ottoman state.

Cabinet of Ministers Mescidi Vukela

27 November 1912. The Commander of Yanya has sent a chifred telegraph and has asked some questions to the Cabinet. Ismail Qemal and 14 collaborators with some foreign citizens will have a congress about the Albanian political situation. Decision of Cabinet of Ministers It is of great interest

³ Hortense von Zambaur; "Rrethimi i Shkodrës (10 tetor 1912-22prill 1913)", Ditar, Shtëpia botuese "Camaj - Pipa", Shkodër 2006, f. 116.

⁴ AQSH, fondi 591, viti 1913, dosja 2/1, Nr. 6685. Tel. për Berlin Nr. 312 (1), Romë Nr. 397(2), Petrograd Nr. 296 (3), Paris Nr. 234 (4), Londër Nr. 329 (5), Cetinjë Nr. 103 (6) dhe Belgrad nr. 122 (7), më 20 prill 1913

⁵ AQSH, fondi 591, viti 1913, dosja 2/1, Nr. 6698. Tel. nga Londra, 21 prill 1913, Nr. 337.

⁶ AQSH, fondi 591, viti 1913, dosja 2/1, Nr. 6692. Tel për Londër, 21 prill 1913. Nr. 335.

⁷ "Albania's future. Essad Pasha appears to be in full control there", The New York Times, 6 July 1913.

⁸ There were other zones where the occupying armies encountered resistance, but only temporarily. Before the proclamation of the independence the Ottoman armies had some local and temporary victories over the Serbian forces, especially in central Albania, around Durres. According to the Serbian newspaper Politika, nr. 3174, 12 November, 1912, the Ottoman General Rauf Orbay, with the "Hamidije" warship forced the Serbian army to withdraw from Durres. This did not prevent Serbian forces to occupy the main Albanian port-city at the end of the same month.

Ardian MUHAJ

not to hinder this congress. In the telegraph referred earlier is stated that İsmail Kemal with 14 of his companions and some foreign citizens arrived to Durrës and to come to a political solution of Albanian cause. Therefore he has invited delegates to Valona (Vlorë) and he will himself will arrive to Valona shortly, because of the state of emergency there. He asks that he will organize a congress during the state of emergency and that this congress is of highest importance. And because he arrived just from the Capital he considers informing the royal government and asks permission to hold this congress. That is indeed opinion of our government to put highest autonomy to the whole Albania, except separation. And that after study this is also the aim of this congress therefore it is important not to hinder this congress, and we will inform the corresponding commander and War Ministry, and Ministry of Inner Affairs about this issue.⁹

⁹ MV., 171/53, 17.12.1330 (27 November 1912). Published by Mithat Aydın, Mehmet Tutuncu and Ardian Muhaj in *Univers*, nr. 20, 2018.

Ermenice Kaynaklarda Millî M¼cadele Döneminde İzmit Ve Civarında Yaşanan Olaylar

Gaffar akmaklı MEHDİYEV*

Kocaeli bölgesinde Ermenilerin yerleşme tarihi 16.Yüzyıla uzanıyor. Bizans İmparatorluğu dönemindeki adıyla Nicomedia’da(İzmit’te) küçük sayıda Ermeniler yaşamakta idiler. Lakin Osmanlı döneminde onların sayısı bu bölgede önemli ölçüde artmağa başladı Ermenice yayınlanan “Püzandion”(Bizans) Dergisi’nde 1912 yılında yayınlanan tarihi bir yazıda burası « Tospit Dağı» (Tospit Panayia) olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Adapazarı Ermenilerin yaşadıkları esas merkezlerden biri idi, Ermeni kaynaklarınca burada 17 bin Ermeni yaşamaktaydı. İlk olarak Maraş’tan göç ederek bugünkü Akmeşe’ye (Armaş) yerleşen Ermenilerin kendilerine ait belge ve kitaplarında da itirafta bulunuluyor ki, onlar burada yüzyıllarca huzur içinde yaşamış ve kendi kültürlerini geliştirme ve dini geleneklerini yerine getirme açısından özgür bir hayat sürdürmüşler. Ermenice belgelerde böyle bir bilgiye de rastladık ki, 1412 yılında 80 Ermeni ailesi Kilikya bölgesinden, Maraş’tan kaçarak Donigaşen’e (Adapazarı) yerleşmişler. Daha sonraki tarihlerde Ermenilerin bölgenin diğer yerlerine yayıldıkları görülmektedir. Ermeniler Bardızak olarak adlandırdıkları Bahçecik’e Sivas’tan (Bahçecik, Hafik köyünden) gelmişler. Bahçecik’in nüfusu 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar ağırlıklı Ermenilerden oluşmaktaydı. Buradaki Ermeniler 16. yüzyıl sonlarında Sivas yakınlarındaki köylerden yola çıkarak buraya yerleşmişti. Bu toplumun 1570-1580’lerde çıkan Celalî ayaklanmalarından kaçarak Bitinya bölgesine yerleştikleri Ermenice kaynaklarda kanıtlanmaktadır. 1914 nüfus sayımlarına göre İzmit Mutasarrıflığında yaşayan 325.000 kişiden 58.000’ini Ermeniler oluşturmaktaydı. Berlin Anlaşmasından sonra Ermeniler arasında yayılan ihtilal fikirleri İzmit Mutasarrıflığı’ndaki Ermenileri de etkilemiştir. I. Dünya Savaşı’ndan önce İzmit Mutasarrıflığı’nda Ermeniler kalabalık oldukları Bahçecik, İzmit, Adapazarı, Geyve gibi yerlerde gösteriler yapmış ve olaylar çıkarmışlardır. Daha sonraki tarihlerde de Ermeni göçmenler tarafından Bardızak adıyla kurulan yerleşim merkezi Ermeni isyan ve terör faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Henüz Osmanlı Devleti tarafından “Sevk ve İskan” kanunu verilmeden önce Ermenilerin Rumlarla ilişkiler kurarak burada yoğun devlet karşıtı faaliyeti olduğu da bilinmektedir. 1913”ün Ekim ayında Ermeni harflerinin icadının

400. yıldönümü gerekçesiyle düzenledikleri gösterilerde onlar taşkınlıklarda bulunmuşlar ve olaylar çıkarmışlardı. Olaylar sırasında birkaç Türk askeri ve polis hayatını kaybetmişti. Bundan sonra Ermeni Komiteleri bölgede terör estirmeye başladılar. Birinci Dünya savaşı sırasında Rusların Ereğli’yi bombalamaları üzerine taşkınlıklarını arttırarak Rusların karaya asker çıkaracakları ve bölgede tek Türk bırakmayacaklarını propaganda etmeye başlamışlardı, düşman lehine casusluk yaptıkları Ermenice olan kaynaklarda yer alıyor. İşte bu gelişmeler sebebiyle bu bölgedeki Ermeniler de Hükümetçe 27 Mayıs 1915 de çıkarılan “Sevk ve İskan” kanunu kapsamına alınarak tehcire tabi tutulmuşlardı. Birinci Dünya Savaşı başlamazdan önce Ermeni siyasi örgütleri ve Kocaeli’nin farklı merkezlerinde bulunan Ermeni çetelerinin faaliyetlerini incelediğimizde ve Ermeni yazarların yazdıkları ile kıyasladıkta karşıya yeni manzara çıkıyor. Ermeni siyasi örgütlerinin daha aktif oldukları İstanbul’da hem de aktif basın faaliyeti olmuştur. “Pyuzandion” isimli Ermenice gazetede yayınlanan “Biz kimlerin esiriyiz?” adlı makalede İstanbul ve civarındaki bölgelerin Ermeni ahalisi “tarihi düşmana” karşı silahlanarak mücadele vermeğe sesleniliyor. Başkent’in yanı başındaki İzmit, İstanbul ile

* Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat fakültesi, Ermeni dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyesi, e-mail: qafar56@gmail.com

Gaffar Çakmaklı MEHDİYEV

Anadolu'yu birbirine bağlayan güzergâhtır, stratejik konumdadır. Artık kapıda olan bir savaş vardır. Ermenilerin savaş çıktığı halde ne yapacağını, safi belli olduğu bu yayınlarda da anlaşılmaktadır. Buradaki isyanlar ve gelişmeler üzerine Hükümetin Adapazarı ve İzmit'te başlattığı soruşturma sonucunda binlerce bomba, mavzer ve gras tüfekleri, jandarma üniformaları ile bomba yapımına yarayan makine ve araçlar bulunmuştur. Ayrıca ihtilal hareketlerine ait evraklar da ele geçirilmişti. Soruşturma sırasında tutuklanan komite reisleri Rus askerlerinin Sakarya Bölgesine varır varmaz bölgede karışıklıklar çıkaracaklarını ve Osmanlı Ordusunun direncini kırmak için silahlı harekete girişeceklerini itiraf etmişlerdi. Bunları o zaman İstanbul, İzmit ve Bursa'da yayınlanan Ermenice basından açık görüyoruz. O yıllarda İstanbul'da yayınlanan Ermenice gazeteler "Jamanak", Byuzandion" («Բյուզանդիոն»), Ermeni Devrimci Federasyonu- Taşnaksütyunun öncül gazetesi olan "Azatamart" («Ազատամարտ») gazetesi, "Şant" («Շանթ») dergisi, İzmir'de yayınlanan "Doğu basını" («Արևելյան մամուլ») yayın organları Türk- Ermeni halkları arasında iyi ilişkilerinden devam ettirilmesinden yana değildiler. Basın faaliyeti de İstanbul ve civarında yaşayan Ermenilerin Osmanlı devletine karşı örgütlenmesi istikametinde esas araçlardandı. İzmit Ermeni örgütlerinin İstanbul komitacıları ile ilişkileri olduğunu Ermenistan'da ortaya son zamanlar ortaya çıkarılan belgeler de ispat etmektedir. İzmit'li komitacılarından Vahan hakkında yazılan bir eser de bunları ispatlamaktadır. Örneğin, "Voskanapat.info" Araştırma merkezinin sitesinde yayınlanan bir makalede İzmit, Bursa Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması ile ilgili gerçekleri yansıtmayan bazı "araştırmalar" yer almıştır. Ermeni araştırmacı –yazar Ruben Melkonyan sanki 10 ve 24 Nisan 1915'te çıkarılan genelgeçen "habersizdir", ya da kasıtlı olarak bu konu ilgili gerçekleri görmezden gelmek gibi bir sahtekarlık yapmıştır. O İstanbul'da tutuklanan ve daha sonra Eskişehir'e gönderilen komitacıların suçsuz olduğunu yazmakta. Amma diğer bir yazıda (araştırmacı Styopa Safaryan) gösterilmektedir ki, 24 Nisan tutukluları İstanbul'da kaos durumuna yol açmak için planlı bir faaliyette bulunmuşlardır. Bu yazarın araştırmalarına inansak, "Tehcir"den sonra bile Ermeni eylemleri sonlandırılmamıştır. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan bu arazilerde Ermeni çetelerinin kanlı eylemleri Cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiştir. Buna ise Safaryan "mücadele" diyor.

Ermenice kaynaklarda yer almıştır ki, 1915 24 Nisan'da İstanbul'da tutuklanan komitacıların bazıları İzmit'e getirilmiştir. Ermeniler İstanbul'da tutuklananların sayısını da kasıtlı olarak arttırıyor ve olayları abartıyorlar. Kendisini Türkolog adlandıran Artak Şakaryan'ın "çalışmasında" bu rakam 1334 olarak gösterilmektedir. Uzun süre Ermeniler bu rakamı abartılı göstermişler. Aynen 1915 olaylarında öldürülenlerin sayısının 1,5milyon olduğunu iddia ettikleri gibi. Başka bir Ermeni kökenli insafly yazar ise bu yanlış düzelterek tutuklananların 134 kişi olduğunu gösteriyor. O tarihte İstanbul'da tutuklanıp Çankırı'ya nakledilen ve daha sonra affedilenlerin 11'i de İzmit'e getirilmiştir, bu da belgelerle kanıtlanmaktadır, onu inkar etmek sadece olarak mümkün olmamıştır. İlginçtir ki, çağdaş Ermenice basında affedilenlerin bazıları ihanette suçlanmaktadır. Onlardan bazılarının Osmanlı devletine satıldıkları da yazılmaktadır.

İzmit Ermenileri ile ilgili bir çok yayınlarda buradaki çeteler ve onların faaliyetide araştırma konusu olmuştur. Burada halka kan kusturan çete reisleri kahraman olarak nitelendirilmekte. Örneğin, Donik isimli çete reisinin destanı. Yuvacık köyünden olan Armenak tarafından şarkı olarak okunmakta idi. İzmit'in Norgyuğ ilçesinden olan Karapet Doğramaçıyan İstanbul'da Ermeni Devrimci Federasyonu -Taşnaksütyun partisini örgütleyen şahıslardan biri idi. İzmit fedailerinin başı olarak bilinen Vahan Manvelyan, İstanbul'da ihtilafların merkezinde duran figür olarak Ermeni davalarında esas rol oynamıştı, daha sonra o, kendi faaliyetini Doğu Anadolu'da liderliğe dönüştürecek, O, Hirayr, Gevork Çavuş ve Andranik gibi Osmanlı devletine savaş açmış haydut çetelerinden birinin başına geçmişti. Vahan Sasun ve Muş'un devrimci örgütlerinin öncülüğünü üstlendikten sonra, Taşnak partisinin entelektüel ve örgütsel figürü oldu, İzmit'te bu partinin hazırlık çalışmalarının büyük bir kısmını yaptı, 1900'lerden başlayarak, canlı mücadeleye devrimci örgüt adına sorumlu bir şekilde katılan Vahan, "Vahan Paşa" adlı bir şarkının kahramanı oldu, güçlü bir savaşçı olarak ilan edildi. Bütün bunlar onun göstergesidir ki, İzmit Ermenileri hiç de masum olmamışlar ve Osmanlı devletine karşı bölücülük hareketinde aktif yer almışlar. Ermenice kaynaklar Ermeni fedai ve haydut çetesinin varlığını tasdik etmektedir. Bahsi geçen İzmit'in Yuvacık Köyü'nden olan Vahan çetesi bunlardan biri idi. Bu çete Rum çeteleri ile işbirliği halinde bölgede terör estiriyor, Türk köylerine baskınlar düzenliyordu. Bunun dışında Karamürselli Artin ve Andranik çeteleri de bölgede aynı şekilde terör estiriyorlardı. Andranik (Donik) çetesi 300 kişi ile bu çetelerin en büyüğü idi. Çetenin Reisi olan Donik aynı zamanda İstanbul Hükümetince gıyabında idama

Ermenice Kaynaklarda Millî Mücadele Döneminde İzmit Ve Civarında Yaşanan Olaylar

mahkum edilmişti. Kendisini İzmit'in Nahiyesi olan Derbent'den İstanbul'a kadar olan bölgenin kralı olarak tanıtan Donik çetesi ile birlikte bölgedeki Türk köylerini basıyor ve her türlü kötülüğü yapıyordu. Bir keresinde esir aldıkları Müslümanlardan on kişiyi önce ziyafet sofrasında zorla içki içirerek sarhoş etmişler sonra da kurşuna dizmişlerdi.26 Bunların dışında Bahçecik Nahiyesi ve civarında, Kandıra kazası dahilinde, Adapazarı'nın karasu Nahiyesi ile çevresinde faaliyet gösteren Ermeni Çeteleri de vardı. Bunlar da yukarıda ifade edildiği gibi bölgelerinde terör estiriyorlardı. Bölgede Rum ve Ermeni nüfusunun bulunduğu diğer bir yerleşim birimi de Geyve ve taraklı havalisi idi. Buradaki Ermeniler de daha 1. Dünya Savaşı sırasında bölgedeki Ermeni Komitelerine yardım ve yataklık etmişler bu sebeple kendilerinin tehciire tabi tutulması ile ilgili rapor tutulmuştu. Şimdi Mütareke sonrası Şubat 1919 da beş İngiliz subayı ile bölgeyi dolaşan bir Ermeni papazının direktifleri doğrultusunda yeniden faaliyete geçmişlerdi ki, yörede faaliyet gösteren en azılı çete 40 kişilik Ermeni Haris çetesi idi.

Tarihçi Riçard Gevorgyan kendisinin "Ermeni soykırımı" adlı kitabının "İzmit sancağından Ermenilerin göç ettirilmesi" bölümünde yine de "Ermeni Tehcir'inin gerekçelerinden bahis ederek itirafta bulunuyor ki, burada Ermeni örgütleri Rusya'nın bölgeyi işgali halinde burada Yunanlılarla birlikte bir devlete sahip olmağı hedeflemiştiler. Kocaeli kökenli olan 30 kişiden alınan 30 röportajda Kocaeli, burada yaşanan olaylar da ele alınıyor. İstanbul merkezli Hrant Dink Vakfının folklor projelerinin koordinatörü Ferda Balancar tarafından yazılan 9 aile öyküsüne dayanan "Bir süre İzmit'te Ermeniler vardı" başlıklı kitap Erivan'da Ermenice de yayınlanarak Ermenistan'da okurlara takdim edilmiştir. Bu öykülerde de gerçeği yansıtmayan fikirler yer almıştır. Ermenilerin Türklere karşı "kahramanlık" mücadelesinden bahis edilmektedir. Tehcir olayından sonra Kocaeli Ermenileri ABD, Kanada, Almanya, Türkiye ve başka yerlerde propaganda faaliyetlerini devam ettirmişler. Milli Kurtuluş yıllarında Bursa'da Yunanistan'a bağlı özerk bir "devletin" kurulması ile Ermenice kaynaklarda yeterince malzemeler vardır ve İzmit Ermeni faalleri bu oluşumda yer almışlardır. Bölücü "Özerk Bursa Devleti"nin kuruluşunda Ermeni asıllı Ağılıyan'ın rolünden de Ermeniler övgü ile bahis ediyorlar. "Henaran" sitesinde bu şahsın yaptıkları sanki "bir özgürlük mücadelesidir". Ağılıyan aslında zalim bir Ermeni çete reisi olarak bölge halkına divan tutmuştur. Yunanlılarla birlik olup bölge halkına mezalim yaşatan Ermeni çetelerine ise özgürlük mücahitleri deniliyor. Ayrıca Bahçecik (Bardizak) Ermenileri 1922'de Yunan işgalinin bitmesiyle buradan ayrılmalarını da sürgün olarak nitelendirilmekte. İstiklal Savaşında, Servetiye Cephesi köylüleri tarafından kurulmuş ve 1 yıl 3 ay 17 gün savunma yaparak, bir Yunan tümenini köylerine sokmamış, Bahçecik tepelerinde adeta destan yazmış kahraman köylülerin hikâyesini düzmece adlandırıyor ve gerçeği yansıtmayan savaş anıları düzeltiyor.

Tehcirden sonra Ermenilerin eski yaşadıkları yerlere dönmesi ile ilgili Ermenice kaynaklarda çelişkili fikirler vardır. Büyük önder Mustafa Kemal Atatürk suçlanmaktadır ki, Ermeniler Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'ye onların geri dönüşü engellenmiştir. Ermenilerin kendi araştırmaları ve o zaman yayınlanan gazete materyalleri bu fikrin de yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. 2015'in Şubat ayında Erivan'da düzenlenen "Ermeniler Türkiye'de 100 yıl önce" isimli fotoğraf sergisinde Kocaeli, İzmit, Adapazarı ve Bahçecik fotoları yer almış, dolayısı ile bu toprakların Ermenilere aitliği iddia edilmiştir.

Tiflis'te yayınlanan "Mşak" isimli gazetede yer almış bir haber de bu sergide yer almıştı. 1918'in Ekim'inde 2 hafta içerisinde 25 bin kişinin eski yerlerine döndüğü yazılmaktadır. Tehcir edilip de ilk etapta yerlerine dönenler arasında İzmit Ermenilerinin olduğu görülmektedir. 1919 yılında ve Mondros Mütarekesi'nden sonra Taşnaksütyun Partisi'nin buradaki faaliyetleri de Ermenice kaynaklarda bu fikri doğrulamaktadır ki, bölgede Ermeni faaliyetleri yeniden canlanmıştır. Dönen Ermeniler eski zamanlarda olduğu gibi bura sakin durmamışlar. Yine de Türkler karşı düşmanlı faaliyetlerini devam ettirmişler. Taşnaksütyun partisi, Rusya'dan dönen Utücüyan isimli birisini Adapazarı ve İzmit çevresindeki Ermeni köylerine propaganda yapmağa gönderdiği ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Taşnaklar gizli olarak buraya kendi adamlarını göndermişler. 150-200 Ermeni neferi de Amerika Vapurunda işçi olarak çalıştırılmak bahanesiyle İzmit'e gönderilmişlerdir.

Ermenice basın yayın kuruluşlarında Ermeni örgütlerinin faaliyetinden övgü ile bahis edilmektedir. Bu bölgede yaşayan Rumlar ve Ermeniler bölgeyi yeniden şekillendirmek için faaliyete geçtiler. Müslüman halka karşı mezalimler yapmağa başladılar.

Gaffar Çakmaklı MEHDİYEV

Bursa'da Yunanistan'a bağlı özerk bir devletin kurulması amacı ile bölgede isyanlar çıkarılıyordu. Müslüman olmayan halklardan Ermeniler, 1915'teki zorunlu göç yasası gereği bölgeyi büyük ölçüde terk etmişlerdir. Bursa genelinde Ermenilerin nüfusa oranı 1885'ten başlayan araştırmalara göre en fazla % 9-10 civarındadır. Rumlar daha çoktur. Nüfusa oranları bazı bölgelerde çoğunluk olmak üzere, toplamda %20'dir. Bu ekonomik örgü, I. Dünya Savaşı'nda, Ermenilerin göç ettirilmesiyle değişime uğradı. Göç ettirilen Ermeni sermaye sahiplerinin bıraktığı boşluğu Yahudi, Rum ve Müslüman tacirler doldurdu. elbette bu bölücülük faaliyetinde onlara Ermeniler yardım etmişlerdi. Burada bölücü "Özerk Bursa Devleti"nin Kuruluşunda Ermeni asıllı Ağılıyan'ın rolünden de Ermenice basında bahis edilmektedir. "Henaran"¹ bu şahsın yaptıklarının bir özgürlük mücadelesi olduğunu yazıyor. Ağılıyan aslında zalim bir Ermeni komutan olmuş ve bölge halkına divan tutmuştur.

Kocaeli'den olan Ermenileri yazarların eserlerini incelediğimizde yazarların büyük çoğunluğu Türk halkına sevgisini ifade eden yayımlar yaptıklarını da gördük. Araştırmalarımızla bu gerçeğin şahidi olduk ki, 19. yüzyıla kadar 'sadık millet' anlamına gelen 'Millet-i Sadıka' sıfatı verilen Kocaeli'den olan bazı Osmanlı Ermenileri gerçekten sadakatlerini sürdürmüşler. Çanakkale savaşına katılan Ermeniler bunun somut örneğidir. Lakin Ermenistan'da yayınlanan çalışmalarda bu konu çarpıtılmaktadır. Çanakkale savaşlarının 100. yılı günlerinde yayınlanan birkaç yazıda bu konunun doğru yorumlanmadığı ortaya çıkmıştır. Savaşa katılan Ermenilerin de Türkler tarafından katledildikleri iddia edilmektedir. Halbuki Çanakkale Savaşı'na doktor, hemşire, hizmetçi olarak katılan bu şahıslar Ermeni oldukları sebebinden öldürülmemişler. Bunları araştıran Türk Tarihçi-yazar Volkan Şenel belgelerle ortaya koymuştur ki, onlar hastalıktan dünyalarını değiştirmişler. Bunlardan birisi Matevosoglu Hagop'dur. 24 yaşında Çanakkale Savaşı'na katılmak için İzmit'ten bölgeye giden Hagop, 6 Mart 1915'de Arıburnu'nda vefat etmiştir. Hagop ile aynı yaşta olan Hagopoğlu Bedros da Başiskele ilçesinden savaşa katılmış, 13 Mayıs 1915'de yaralı olarak getirildiği İzmit Hastanesinde vefat etmiştir. İnegöl'den bölgeye giderek savaşa katılan Surupoğlu Bedros ise 28 yaşında Çanakkale'de yaralanıp, tekrar İzmit'e getirilmiş ve İzmit Hastanesinde tedavi altına alınmış, ancak Bedros da 15 Mart 1915'de hastanede vefat etmiştir.

Ermenice basında Çanakkale savaşına katılan yüzbaşı Sarkis Torosyan tartışmaları devam etmektedir. Ermeni basınının ışığında biz de bazı araştırmalarda bulunduk. Gerçekleri gün yüzüne çıkarmak için Ermenice olan bundan önceki yayınları da inceledik. Ermenistan'da yeterince popüler olan aysor.am² yazıyor ki, Çanakkale savaşına katılan Ermenileri 1915'de kesmişler. Güya Torosyan savaştan döndükten sonra gelip görmüştür ki, onun da ailesi Tehcir edilmiş ve katliama maruz kalmıştır.³ Bunun gerçek olmadığını Ermenilerin kendilerine ait yayımlar da yalanlıyor. "Voskanapat" Araştırma Merkezi Çanakkale savaşına katılan yüzbaşı Sarkis Torosyan evine İzmit'e dönmesinden ve taraf değiştirmesini anlatıyor. Torosyan'ın Osmanlı'ya karşı çıkmasını ("Çanakkale'den Filistin Cebhesine" adlı anılar kitabı) doğru adım olarak nitelendiren yayınlardan biri- asekose. am yazıyor ki, "ailesi sürgün edilen adam yalnız bunu yapmalı idi ve o doğrusunu yapmıştır". Hrant Dink Vakfı'nın 2011 yılından başlattığı ve dört yıl boyunca sürdürdüğü sözlü tarih projesi koordinatörlerinden Ferda Balancar tarafından 'Sessizliğin Sesi' serisinin dördüncüsü "İzmitli Ermeniler Konuşuyor" kitabı Erivan'da hem de Ermenice, olarak yayınlanmıştır. Türkçesi ile Ermenicesi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kitapta, aile kökleri, 1915'te Osmanlı Devleti'nin İzmit Sancağı içerisinde yer alan İzmit, Bahçecik, Adapazarı, Karamürsel, Geyve gibi yerleşim yerlerinden birine ait olan kişilerle yapılmış görüşmelerden derlense de kökünde siyasi amaçlar yatmakta ve Türkleri suçlama gibi bir hedefi de yok değildir. Ermeni tarihçi Raymond Gevorkyan'ın 'Ermeni Soykırımı' kitabının "İzmit Mutasarrıflığı'nda Yapılan Tehcirler" başlıklı bölümü de bu kitaba dahil edilmiştir. Bu kitaba dahil edilen bölüm Tehcirin tarihi gerçeklere objektif yaklaşımı açısından taraflı bir eserdir, tarihi hakikati ortaya koyan çalışma sayılamaz.

¹ Henaran, 5 Ağustos 2014

² aysor.am, 13.07.2012

³ Yerkir- MediaTV "Tarih" programı, 12.09.13

Sonuç

Sonuç olarak söylenile bilir ki, Ermeniler İzmit ve civarındaki köylere Osmanlı devleti zamanı yerleşmiş ve uzun asrlar burada huzur içinde yaşamışlar. Onlar burada özgür hayat sürmüş , millî, dinî gelenek ve göreneklerini geliştirme imkanı kazanmışlar. Onların burada çok sayıda Kilisesi, okulları ve diğer millî kültür varlıkları olmuştur. Lakin XIX yüzyılın İkinci yarısından başlayarak burada oluşturulan Siyasi Ermeni örgütleri Batılı ülkelerin maşası rolünü üstlenmiş ve Osmanlı devletine karşı bozoculuk faaliyetinde bulunulmuştur. Birinci dünya savaşına gelindiğinde artık Ermeniler kendi devletlerinin değil, başğa bir devletin safında yer almışlardı. Bu nedenle 1915 27 Mayıs kanunu ile İzmit Ermenileri de Tehcire tabii tutuldular. Ermenilerin çoğu Zor Mutasarrıflığı'na sevk edilmiştir. Ermenilerin şevki sırasında Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri alarak ihtiyacı olan Ermenilere yardımlar yapılmıştır. Ermenilerden geride kalan mallar ise komisyonlar oluşturularak devlet tarafından teslim alınmıştır. İzmit Mutassarrıflığı'ndan Protestan, Katolik, asker aileleri ve devlet müesseselerinde çalışan bazı Ermeniler tehcir edilmeyerek yerlerinde bırakılmışlardır. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Ermenilerin memleketlerine iadesini kararlaştıran Osmanlı Devleti, Ermenilere dönüşte de gerekli yardımı yapmıştır. Osmanlı Devleti, Ermenileri tehcir dönüşünde istedikleri yere gitmekte serbest bıraktığından, İzmit Mutassarrıflığı'ndaki Ermenilerin tamamı geri dönmemiştir. Bütün bunlar tarihtir, onu sahteleştirmeğe bir kimsenin gücü yetmez. Amma Ermenice olan bazı eser çalışma faaliyetlerinde bu gerçekler çarpıtılmaktadır. Ermenice olan kaynaklar asıl hedefin ne olduğu hakkında belirgin bilgiler vermektedir.

Kaynaklar

Erdem, Hakan, Gerçek ile Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acayip Hikayesi.

Yüzbaşı Sarkis Torosyan, Çanakkale'den Filistin Cephesine, Haz. Ayhan Aktar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Çetinkaya, Selma; Bilgin, Taner, Tehcir Kanunu ve İzmit Ermenileri.

Kaplanoğlu, Raif “Özerk Bursa Devleti'nin Kuruluşu”, Bursav4, Erişim Tarihi: 14/11/13

“Vahan Paşa Kimdir? (Ով է Վահան փաշան)”, Voskanapat.info, Erişim Tarihi: 16.07.2015

Evliya Çelebi, Seyahatname – II. Cilt, Haz: Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, Yapı Kredi Yay, İstanbul 1999.

Akçam, Taner, “Sarkis Torosyanın torunu Luiz Şreyterle (Թաներ Աքչամը՝ Սարգիս Թորոսյանի թոռնուհի Լուիզ Շրեյթերի հետ)”, aysor.am, Erişim Tarihi: 26.04.13.

“İzmit Ermenileri (Իզմիթի հայերը)”, asekose.am, Erişim Tarihi: 13.11.14.

“Bir zamanlar İzmitte Ermeniler vardı. Hrant Dink Vakfı kitabı yayınlamıştır (Մի ժամանակ Իզմիթում հայեր կային».) «Հրանտ Դինք» հիմնադրամը նոր գիրք է հրատարակել”, Tert.am .tert.am/am/news/2016/11/14/izmit-armenians/2192638

Balancar, Ferda, “‘Sessizliğin Sesi’: İzmitli Ermeniler Konuşuyor”, Henaran, 5 Ağustos 2014.

Çetin, Osman, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Kaplanoğlu, Raif, Bursa Yer Adları Ansiklopedisi, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, İstanbul, 1996.

Gevorgyan, Riçard, Ermeni soykırımı «Հայ ցեղասպանություն», 2014 (Ermenice)

Çakıcı, Bayram, İzmit Mutasarrıflığında Ermeniler ve Tehcirleri (1888-1919), İstanbul, 2013.

Oğyunc, Pınar, “Dardanelde Ermeni komutan (Փրնար Օղյունչ Դարդանելում մի հայ հրամանատար)”, akunq.net, Erişim Tarihi: 21.08.12.

از نیکمید

Karamürsel Tehciri Davası

Nejdet BİLGİ*

Giriş

Karamürsel kazası, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında İzmit Sancağı'na bağlı 7 kazadan biriydi.¹ Karamürsel kazasının Osmanlı'nın ilk genel nüfus sayımı sayılan 1831'de başlayan sayım sonuçlarına göre yaklaşık toplam nüfusu (2.939x2=) 5.878'dir. Bunun yaklaşık (1443x2=) 2.886'sı Müslüman, (1.496x2=) 2.992'si Reaya yani Gayrimüslimdir.² Bu Reaya nüfusun ne kadarı Ermeni ne kadarı Rum belirtilmemiştir. 1881'de başlayıp 1893'te sonuçlanan ve kadın nüfusun da dahil edildiği sayım sonuçlarına göre, Karamürsel kazasının toplam nüfusu 25.322'dir. Bu nüfusun 10.732'si Müslüman, 11.023'ü Rum, 3.549'u Ermeni ve 18'i Yabancı nüfustur.³ Toplam nüfus içinde Ermeni nüfusun oranı %14'tür. 1903-1906 sayım sonuçlarında ise Karamürsel ile Yalova birlikte verilmiştir.⁴ Dolayısıyla konumuz açısından kullanışlı değildir. 1914 yılı Osmanlı resmi nüfus istatistiğine göre Karamürsel kazasının toplam nüfusu 23.547 idi. Bu toplam nüfusun 14.850'si Müslüman, 6.047'si Rum, 2.635'i Ermeni, 8'i Bulgar ve 7'si Latin idi. Kazanın toplam nüfusunun %11.19'u Ermeni nüfustu.⁵ Tehcirin sona erdiği 1916 yılı resmi istatistiğine göre, kazanın toplam nüfusu 23.607'dir. Bu nüfusun 15.091'i Müslüman, 5.879'u Rum, 2.621'i Ermeni ve 16'sı Mîlel-i saire, yani diğer milletlendendi.⁶ Bu durumda kazanın nüfusu iki yıl içinde sadece 60 kişilik bir artış göstermiştir. Aynı dönemde, Rum nüfus 168 kişi azalırken Ermeni nüfus 14 kişi azalmıştır. Müslüman nüfus ise 241 kişilik artış göstermiştir. Ermeni zorunlu göçü 1915'te gerçekleştirildiğine göre, 1916 nüfus bilgilerinin biraz farklı olması beklenirdi. Ancak, bu sayıların tehcir işleminden bağımsız olarak yerel nüfus idarelerinin kayıtlarından oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Karamürsel kazasından ne kadar Ermeni nüfusun göç ettirildiğini bu istatistiklerden belirleyemiyoruz. Genelkurmay kayıtlarında ise, Karamürsel kazasında tehcire tabi Ermeni nüfus miktarı 2.753 olarak verilmektedir.⁷ 1915 yılına ait olduğu tahmin edilen bu sayı, hem 1914 ve hem de 1916 istatistiklerinde verilen sayılardan yüksektir.

Ermeni tarihçilere göre, tehcir öncesinde Karamürsel merkezinde yaşayan 3.000 kişilik nüfusun, 1.378'i Ermeni idi. Kazaya bağlı 1.125 nüfuslu Yalakedre ve 3.000 nüfuslu Merdigöz (Avcıköy) köylerinde de sadece Ermeniler yaşamaktaydı. Buna göre, Karamürsel kazasında toplam 5.503 Ermeni nüfus yaşamaktaydı.⁸ Bu da, yukarıda verilen Osmanlı resmi istatistiklerindeki sayıların hepsi ile çeliştiği ve hatta 1914 ve 1916 verilerinin iki katından bile fazla olduğu için inandırıcı değildir.

Karamürsel kazasının nüfus dengelerindeki önemli değişikliğin, 1880'lerle 1915 arasında, özellikle de Balkan Savaşları sırası ve sonrasında gerçekleştiği söylenebilir. 1893'te 11.023 olan Rum nüfusun

* Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. nejdet.bilgi@gmail.com.

¹ Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 222.

² Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), s. 154.

³ Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), s. 168-169.

⁴ Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), s. 204-205.

⁵ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, I, Ankara 2005, s. 617, 675; Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), 22-223. Özellikle kazanın Rum nüfusunundaki azalma dikkat çekicidir.

⁶ 1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli "1332 Senesi İstatistik Cetveli" (Değerlendirme-Transkripsiyon-Asıl Metin), Haz. Yavuz Haykır, Yavuz Selim Çeloğlu, Hiperyayın, İstanbul 2017, s. 181, 263.

⁷ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, I, s. 151, 163, 449.

⁸ Raymond H. Kevorkian, Paul B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Çev. Mayda Saris, Aras, İstanbul 2012, s. 144.

Nejdet BİLGİ

1914'te 6.047'ye, 3.549 olan Ermeni nüfusun 2.635'e inmesi; 10.732 olan Müslüman nüfusun 14.850'ye yükselmesi bu durumun göstergesidir. Doğrudan detay vermemekle beraber, N. İpek sözünü ettiğimiz yıllar zarfında, Kafkasya ve Balkanlar'dan İzmit ve çevresine, bir hayli göçmen nüfus geldiğine işaret etmektedir.⁹ Balkan Savaşları ile başlayan süreçte de çoğunlukla Rum nüfus olmak üzere bir miktar da Ermeni nüfusun bölgeden göç ettiği anlaşılmaktadır.

Rumi 1328 tarihli salnameye göre, 1912 yılında İzmit sancağı kazaları arasında yer alan Karamürsel'in merkeze bağlı 43, İznik nahiyesine bağlı 54 olmak üzere, toplam 97 köyü bulunmaktadır.¹⁰ Ancak, elimizde kazanın bu tarihlerde hangi köylerinde Ermeni nüfusun bulunduğuna ilişkin yayımlanmış resmi bir veri bulunmamaktadır.

Karamürsel tehciri ile ilgili mahkeme haberlerinde, kaymakam olarak Sezai (12 Kasım 1918 - 7 Nisan 1919) ve İsmail (16 Nisan 1919-) Beylerin adı geçmektedir. Ancak, her iki kaymakam da tehcir sonrası dönemde görev yapmışlardır.¹¹ İkisi de mahkemede şahit olarak bulunmuşlardır. Tehcir dönemi kaymakamı ise Mehmed Necib Bey veya Ahmed Ferid (Şirin) Bey'dir. Biyografisine göre Ahmed Ferid Bey, Kasım 1914 – Eylül 1916 arasında Karamürsel kaymakamlığı görevinde bulunmuştur.¹² Arşiv kayıtlarına göre Ferid Bey 30 Aralık 1914 tarihli irade ve 7 Ocak 1915 tarihli Dahiliye Vekaleti yazısıyla Karamürsel kaymakamlığına tayin olunmuştur.¹³ Fakat tehcir davası sürecinde adları gündeme gelmemiştir. Mülkiye Tarihi'ne göre, tehcir dönemi kaymakamı Mehmed Necib Bey'dir. Görev yaptığı tarihler de 10 Haziran -10 Kasım 1915 arasındaki 5 aylık dönemdir.¹⁴

Karamürsel kazasının % 11'den biraz fazla olan, 2.753 civarındaki Ermeni nüfusu, 1915 tehcirinde göçe tabi tutuldu. Göç, Konya ve Halep üzerinden Zor sancağına yöneltiştir. Bu nüfusun ne kadarının göç ettirildiği veya ne kadarının Mondros sonrası geri döndüğüne ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Fakat, İzmit ve çevresindeki Ermenilerin bir kısmının geri döndüğü bilinmektedir.¹⁵ Aynı dönemde yani Mütareke döneminde İstanbul'da kurulan sıkıyönetim mahkemeleri, çeşitli tehcir davalarına baktılar. Bunlardan birisi de Karamürsel tehciri davasıdır. 15 Ocak 1920'de başlayan dava, Karamürsel tehciri sırasında meydana geldiği iddia edilen yağmalamalarla ilgilidir. Dava 3 Mart 1920 tarihinde kararı açıklanarak tamamlandı.

Mahkeme Ve Duruşma Tarihleri

İzmit ve çevresindeki Ermenilerin göçü sırasında, birtakım suçların işlendiği iddialarına Karamürsel de eklenmiş olmalı ki, tehcir davalarına bakan İstanbul'daki Divan-ı Harb-i Örfi tarafından hakkında bir dava açıldı. Karamürsel Tehciri Davası, diğer tehcir davaları kadar önemli olmasa da, onlar gibi İstanbul'da görüldü. Tehcir davalarına bakmak üzere ilk Divan-ı Harb-i Örfi 16 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştu. Kısa bir süre sonra ülkenin başka bölgelerinde de yeni Divan-ı Harb-i Örfiler kurulunca (8 Ocak 1919), her birinin sorumluluk alanını belirleme sorunu ortaya çıkmıştı. Nitekim 21 Ocak 1919'da ilgili bakanlıklara gönderilen bir yazı ile duruma açıklık getirildi. Bu meyanda İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nin sorumluluk alanı, İstanbul vilayeti ile Çatalca ve İzmit sancakları olarak belirlenmiştir.¹⁶

Karamürsel Tehciri Davası, İzmit Tehciri Davası gibi İstanbul'da Esad Paşa'nın başkanlığındaki Bir Numaralı Divan-ı Harb-i Örfi tarafından görüldü (Tablo I).¹⁷ Konuyla ilgili temel kaynağımız

⁹ Nedim İpek, "Kocaeli'de Göç ve İskan", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi sempozyumu Bildirileri, II, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1258-1259.

¹⁰ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Sene-i Maliye 1328, Altmış Yedinci sene, Selanik Matbaası, Der-saadet 1328, s. 848.

¹¹ BOA, BEO_004542_340586_001_001; BEO_004564_342296_001_001; İ_DUİT_00047_000099_001_001.

¹² Mücellidoğlu Ali Çankaya, "Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte" Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 630-631.

¹³ BOA, I_DH_01512_000031_001_001; I_DH_01512_000031_002_001.

¹⁴ Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, III, s. 585.

¹⁵ Nejdet Bilgi, "İzmit Tehciri Davası", Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri, II, Ed. Haluk Selvi vd., Kocaeli 2018, s. 831.

¹⁶ Nejdet Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, Ankara 1999, s. 67-68.

¹⁷ Esad Paşa başkanlığındaki DHÖ hakkında bkz. Nejdet Bilgi, "İzmit Tehciri Davası", s. 832-835. Mahkemenin baktığı davalara ilişkin bir haberin şu kısmı dikkate değerdir: "Bekirağa Bölüğü'nde bulunan siyasi mevkufin sekiz grubdan ibarettir. Bunlardan dört grubun muhakemelerine Bir Numrolu Divan-ı Harb'ce ibtidar edilmiştir ki onlar da İzmit tehcirinde medhaldar olmakla maznun Ali Şuuri, Vecihi Beyler ve rüfekası, Musul mezaliminde medhaldar olmakla maznun Yüzbaşı Ferid, Karamürsel tehcirinde medhaldar olmakla maznun Salahaddin, Acente İsmail ve Ali Beyler; Adapazarı tehcirinde medhaldar olmakla maznun Hamid Bey'dir.", "Bekirağa'daki Gruplar", Alemdar, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

olan dönemin İstanbul gazeteleri, davayı çoğunlukla “Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, bazan da “Karamürsel Tehciri” veya “Gasb-ı Emval Muhakemesi” şeklinde anmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, dava 8 duruşmada tamamlanmıştır (Tablo II). Fakat zayıf bir ihtimal de olsa, basına yansımaya duruşma veya duruşmalar da olabilir.¹⁸ Bu haliyle, 1919 yılında görülen diğer tehcir davalarına göre çok daha kısa sürmüştür.

Karamürsel Tehciri Davası’na bakan mahkeme heyeti ile İzmit Tehciri Davası’na bakan mahkeme heyeti aynıdır (Tablo I). Karamürsel Tehciri Davası duruşmalarında, savcılık makamında Şevket Bey ve savcı yardımcılarında Hilmi Bey bulunmuştur. Duruşmalarda sanıkları savunmak üzere avukat bulunup bulunmadığına ilişkin bilgi tespit edilememiştir.

Tablo I- Ekim 1919 Sonu İtibariyle Divan-ı Harb-i Örfi¹⁹

Mahkeme Reisi	Mirliva <u>Ahmed</u> Esad Paşa
Aza	Mirliva İhsan Paşa
Aza	Mirliva Mustafa Kerimi Paşa
Aza	Mirliva İsmail Hakkı Paşa
Aza	Miralay Süleyman Şakir Bey
Aza Mülazımı	Miralay Şükrü Bey
Aza Mülazımı	Kaymakam İbrahim <u>Edhem</u> Bey

Tablo II- Karamürsel Tehciri Davası duruşma tarihleri

1. Duruşma: 15 Ocak 1920	5. Duruşma: 2 Şubat 1920
2. Duruşma: 18 Ocak 1920	6. Duruşma: 10 Şubat 1920
3. Duruşma: 25 Ocak 1920	7. Duruşma: 1 Mart 1920
4. Duruşma: 1 Şubat 1920	8. Duruşma: 3 Mart 1920

Yargılananlar Ve Suçlamalar

Karamürsel tehciri davasına ilişkin basında karşılaştığımız ilk haberler, davanın başladığı güne aittir. Alemdar, haberi “Bugün Yeni Bir Muhakeme Var” başlığıyla, “Bir numrolu Esad Paşa Divan-ı Harbi bugün Karamürsel tehcirinde gasb-ı emval maddesinden maznun Acente İsmail, Karamürsellî Ali Beyler ile İmam Salahaddin Efendi’nin muhakemelerine ibtidar edeceklerdir”²⁰ şeklinde vermektedir. İkdâm, “Yeni Bir Muhakeme” başlığını kullanarak, davayı “Bugün Karamürsel tehcirinde medhaldar olmak dolayısıyla maznun ve mevkuf bulunan Acente İsmail, Karamürsellî Ali ve İmam Salahaddin efendilerin muhakemesine başlanılacaktır”²¹ şeklinde duyurmaktadır. Yeni Gün, haberi “Gasb-ı Emval Muhakemesi” başlığıyla ve “Bugün Divan-ı Harb’de tehcirde gasb-ı emval cürmüyle maznun Acente İsmail, Karamürsellî Ali ve İmam Salahaddin Efendilerin muhakemeleri rüyet edilecektir” şeklinde vermektedir.²² Tasvir-i Efkâr, aynı isimlerin yine “gasb-ı emval maddesiyle” yarın, yani 16 Ocak’ta yargılanmaya başlayacaklarını yazmaktadır.²³

Davanın başladığı gün yayımlanan bu haberlere göre, davada, gasb-ı emval, yani zorla mal-mülk ele geçirmek suçuyla yargılanacak üç kişi bulunmaktadır. Bu isimler de Acente İsmail, Karamürsellî Ali ve İmam Salahaddin’dir. Bu üç sanık da tutukludurlar. Aslında davanın iki sanığı daha

¹⁸ Bu nedenle olsa gerek, T. Akçam da davanın kaç oturum olduğu konusunda kesin bilgi bulunmadığını vurgulamaktadır, Taner Akçam, “Divan-ı Harb-i Örfi’de Görülen Davaların Listesi: Ermeni Tehciri ve Öldürmeler ile İlgili Davalar”, “Tehcir ve Taktik” Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakki’nin Yargılanması 1919-1922, Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam (Der.), Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 173.

¹⁹ Bilgi, “İzmit Tehciri Davası”, s. 835.

²⁰ Alemdar, 15 Kânunisâni 1336/1920, s. 2.

²¹ İkdâm, 15 Kânunisâni 1336/1920, s. 3.

²² Yeni Gün, 15 Kânunisâni 1336/1920, s. 2.

²³ Tasvir-i Efkâr, 15 Kânunisâni 1336/1920, s. 3.

Nejdet BİLGİ

bulunmaktadır. Bunlardan birisi firari durumda olan ve aynı zamanda İzmit Tehciri Davası'nda da yargılanması süren, Hapishane-i Umumi Eski Müdürü İbrahim Bey'dir. Diğeri ise, İttihad ve Terakki İzmit Murahhas-ı Mesulü Hoca Rifat Efendi'dir ve Malta sürgünleri arasında yer almaktadır.²⁴

Tablo III- Karamürsel Tehciri Davası'nın sanıkları

1. Seyr-i Sefain Acentesi İsmail Bey	4. Hapishane-i Umumi eski Müdürü İbrahim Bey (firari)
2. Karamürsel eski Belediye Reisi İmam Salahaddin Efendi	5. İttihad ve Terakki İzmit Murahhas-ı Mesulü Hoca Rifat Efendi (Malta sürgünü)
3. Karamürsel Ali Bey	

R. Kevorkian ise, B. Nubar arşivine dayanarak, Karamürsel tehcirinin 27 Mayıs - 2 Ekim 1915 tarihlerinde ve o tarihlerde görevde bulunan kaymakam Necip Bey tarafından yapıldığını, "Necip Bey'e jandarma komutanı Mehmet Cemal Bey; müftü Ahmet; imam Selahaddin Efendi; yerel emval-i metruke komisyonu üyeleri Nuri Bey ve Tahir Bey; mal müdürü Mazlum Bey; Mazlum'un muavini Ahmet Efendi ve çeteci subaylar Tokatlı Ahmet Çavuş; Bursalı Ahmet Onbaşı; Boşnak Hafız Onbaşı ve Tüfekçi Mustafa'nın yardım ettiklerini yazıyor.²⁵ Kevorkian'ın verdiği isimlerden yalnızca İmam Salahaddin Efendi yargılananlar arasında yer almaktadır. Kevorkian'ın, Karamürsel tehciri sırasında işlenmiş bir suçtan söz etmediğini de belirtmek gerekir.

İncelenen gazetelerde, mahkeme sürecinde sanıkları savunmakla görevli herhangi bir avukat ismi geçmemektedir. Hatta avukattan söz edilmemektedir. Davanın ilk duruşmasında, Mahkeme Reisi Esad Paşa, sanıklara isnad olunan cürmün, Karamürsel tehciri sırasında katil ve gasb-ı emval olduğunu belirtmiştir. Savcı yardımcısı Hilmi Bey de sanıkların cinayetle yargılanmalarını talep etmiştir.²⁶

Davanın iddiaları ve şahitleri arasında bir Ermeni bulunmamaktadır. Sınırlı da olsa, gazetelere dava ile ilgili yansıyan bilgiler arasında da müşteki bir Ermeni'den söz edilmemektedir. Dava sürecinde iddialar olarak ilk adı geçen kişi, ikinci duruşmada ihbarnamesi okunan Mümeyyiz Nahid Efendi'dir.²⁷ İkincisi ise, dava sürecinde şahit olarak da dinlenen, Avukat Ali Ulvi Bey'dir. Onların da iddiaları mal yağmalamaya ve tehdide ilişkindir.

Sekiz duruşmada tamamlanan davanın, şahit sayısı da diğer davalara göre azdır. İlk olarak üçüncü duruşmada Karamürsel eski kaymakamı Sezai Bey ile jandarma yüzbaşısı Kartallı Sami Efendi'nin şahitliklerine başvurulmuştur.²⁸ Dördüncü duruşmada aynı zamanda iddia sahibi olan Avukat Ali Ulvi Bey ve Kaymakam İsmail Bey şahit olarak dinlenmişlerdir.²⁹ Beşinci duruşmada Karamürseli

²⁴ İttihad ve Terakki Temsilcisi sıfatını taşıyan Hoca Rifat Efendi, 28 Mayıs 1919 tarihinde tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden alınarak, 2 Haziran'da Malta'ya sevk edilen 41 kişi arasında yer almaktadır. 2706 numaralı sürgün olan Hoca Rifat Efendi, "zulüm yapmış olmakla suçlanan" 16 kişi arasında yer almaktaydı. Horace Rumbold'un, 24 Kasım 1920'de İstanbul'dan Curzon'a gönderdiği, Sevr'in 230. Maddesine göre kurulacak mahkemede, "kesinlikle yargılanması gerektiği" belirtilen 58 kişi arasında yer almaktadır. 16 Mart 1921'de, TBMM Hükümeti ile İngiltere arasında imzalanan, "Tutsakların Hemen Salıverilmesi İçin Anlaşma"ya göre, yargılanmasına karar verildiği için, tutukluluğu devam edenler arasında yer aldı. Hoca Rifat Efendi diğer sürgünlerle birlikte 25 Ekim 1921 tarihinde, İngiliz esirlerle değiş-tokuş edilmek üzere Türkiye'ye gönderildiler. 1 Kasım 1921 tarihinde, İnebolu'da İngiliz esirlerle takas edilmişlerdir. Yalnız, 59 sürgünden 11'i İstanbul'a dönmüştür ki, aralarında Hoca Rifat Efendi de vardır. Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 109-110, 218, 228, 351, 354, 396-398, 404.

²⁵ Raymond Kevorkian, Ermeni Soykırımı, Çev. Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim, İstanbul 2015, s. 785.

²⁶ "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de: Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Yeni Gün, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", İleri, 16 Kânunısâni 1920, s. 6.

²⁷ "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", İleri, 19 Kânunısâni 1920, s. 3; "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Alemdar, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2;

²⁸ "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Alemdar, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 1; "Divan-ı Harb'de", Vakıf, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de", Yeni Gün, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

²⁹ "Divan-ı Harb'de", Alemdar, 2 Şubat 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri", İleri, 2 Şubat 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri", Tasvir-i Efkâr, 2 Şubat 1336/1920, s. 3.

Ahmed Efendi, Fırıncı Ali Efendi, Ekmekçi Derviş, Karamürseli Cemal Efendi, Muhtar İbrahim Efendi, Boşnak İbrahim Efendi, Hoca Rauf Efendi ve ikinci kez Kaymakam İsmail Bey şahit olarak dinlendiler.³⁰ Altıncı duruşmada ise, şahit olarak sadece Sandalcı Bekir Ağa dinlenmiştir.³¹ Bundan sonraki duruşmalarda şahit dinlendiğine ilişkin bilgi yoktur. Dolayısıyla tespit edilen toplam şahit sayısı 12'dir (Tablo IV). Şahitler arasında hiç Ermeni bulunmaması da dikkat çekmektedir.

Tablo IV- Karamürsel Tehciri Davası şahitleri

1-Karamürsel eski kaymakamı Sezai Bey, <u>Salahaddin</u> Bey aleyhinde	7- Ekmekçi Derviş Ağa, leh veya aleyhte değil
2-Jandarma Yüzbaşı Kartallı Sami Efendi, sanıkların lehinde	8- Karamürseli Cemal Efendi, <u>Salahaddin</u> Bey lehinde
3-Avukat Ali Ulvi Efendi, Ali ve İsmail Beyler aleyhinde, <u>Salahaddin</u> Bey lehinde	9- Muhtar İbrahim Efendi, Ali Bey aleyhinde, diğerlerinin lehinde
4-Karamürseli Avukat <u>Ahmed</u> Efendi, <u>Salahaddin</u> Bey lehinde	10- Boşnak İbrahim Efendi, leh veya aleyhte değil
5-Karamürsel kaymakamı İsmail Bey, Ali Bey lehinde	11-Belediye Reisi Hafız/Hoca Rauf Efendi, <u>Salahaddin</u> Bey aleyhinde
6- Fırıncı Ali Efendi, leh veya aleyhte değil	12-Sandalcı Bekir Ağa, leh veya aleyhte olduğu belirtilmemiş

Yargılama Süreci

Mütareke dönemindeki tehcir davalarının önemine, daha önceki çalışmalarımda değinmiştim. Ermeni tehciri sırasındaki katliam ve suiistimal iddialarının, en geniş boyutta dile getirildiği ve sorgulandığı ilk ortam olması açısından bu mahkemeler önemlidir.³² Fakat bu mahkemelerin resmi tutanakları henüz ortaya çıkmamıştır. Dönemin gazetelerinin mahkeme safahatına ilişkin ayrıntılı yayınları, bu eksiği bir nebze kapatabilmektedir. Dönemin sık değişen gündemi, basın ilgisinin bazen azalmasına neden olsa da, 1919 yargılamaları basın üzerinden büyük ölçüde aydınlatılabilmektedir. 1919 sonlarından itibaren, basının bu mahkemelere ilgisinin azaldığını görüyoruz. Nitekim, Kasım 1919'da başlayan ve Şubat 1920'de tamamlanan İzmit Tehciri Davası'na ilişkin haberlerde bu durum görülebilmektedir.³³ Burada ele aldığımız Karamürsel Tehciri Davası ise, 1920 yılı başlarında görülen tehcir davaları arasında yer almaktadır. Hatta, basının ilgisinin en az olduğu tehcir davalardan birisidir denilebilir.

Karamürsel Tehciri Davası, 15 Ocak 1920 tarihinde başlamış ve 3 Mart 1920 tarihinde tamamlanmıştır. 8 duruşmada tamamlanan dava, yaklaşık 1,5 ay sürmüştür. Karamürsel davası içerik olarak, diğer büyük tehcir davaları gibi değildir. Bir öldürme iddiası ve bazı kişilerin yolsuzlukları üzerine kurulmuştur. Mahkeme sürecine ilişkin -biraz da bu nedenle olsa gerek- basına yansıyanlar sınırlıdır. Duruşmalarla ilgili haberler incelenirken, mümkün olduğu kadar en ayrıntılı bilgi veren gazeteler tercih edilmiştir. Buna rağmen, dava ile ilgili bilgiler bir hayli sınırlıdır. Bu eksiklik, her duruşma için asgari 3 gazetenin incelenmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Fakat, mahkemenin son duruşmalarına, gazetelerin çok az yer vermiş olması nedeniyle, bu duruşmalar hakkında daha da sınırlı bilgilerle yetinilmek zorunda kalınmıştır.

1. Duruşma: Davanın ilk duruşması 15 Ocak 1920 tarihinde yapılmıştır. Bir Numaralı Divan-ı Harb-i Örfî, öğleden sonra saat ikide toplanmıştır.³⁴ Esad Paşa başkanlığında yapılan ilk duruşmada,

³⁰ "Divan-ı Harb-i Örfî'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2; "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfî'de Karamürsel Tehciri", İleri, 3 Şubat 1336/1920, s. 5; "Divan-ı Harb'de", Alemdar, 3 Şubat 1336/1920, s. 1. Alemdar'ın haberinde, diğerlerinden farklı olarak, şahitler arasında Hafız Ulvi ismi de yer almaktadır. Ayrıca, diğer gazetelerde yer alan Muhtar İbrahim ve Boşnak İbrahim'den birini belediye çavuşu olarak tanımlamaktadır. Bu bilgiler teyit edilememektedir. İsimlerin de birbiriyle karışmış olması ihtimalinden dolayı şahitler listesine konulamamıştır.

³¹ "Karamürsel Tehciri Muhakemesi", İkdâm, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfî'de", İleri, 11 Şubat 1336/1920, s. 4; "Divan-ı Harb'de", Yeni Gün, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; "Divan-ı Harb'de", Alemdar, 11 Şubat 1336/1920, s. 2.

³² Nejdet Bilgi, Yozgat Ermeni Tehciri Davası, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 53.

³³ Bilgi, "İzmit Tehciri Davası", s. 847, 850.

³⁴ "Divan-ı Harb-i Örfî'de: Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Alemdar, 16 Kânunısânî 1336/1920, s. 3.

Nejdet BİLGİ

“Karamürsel tehcirinde medhaldar”³⁵ veya “Karamürsel tehciri esnasında gasb-ı emval maddesinden maznun”³⁶ oldukları belirtilen Hoca Rifat, İbrahim, Karamürseli Ali, Acente İsmail ve İmam Salahaddin’in yargılanmalarına başlandığı belirtilmektedir. İddia makamında müddei-i umumi (savcı) muavini Hilmi Bey bulunmaktadır.³⁷ Sanıkların isim ve hüviyetleri incelendikten sonra, iddia makamının isteği üzerine, sanıklardan Hoca Rifat Efendi’nin Malta’da tutuklu bulunmasından dolayı, muhakemesinin ayrılmasına, firari olan İbrahim Bey’in gıyabında, tutuklu bulunan İmam Salahaddin, Ali ve İsmail Efendilerin ise vicahen (yüzlerine karşı) yargılanmalarına karar verilmiştir. Ardından, sanıklar hakkında “ithamname” okunmuştur. Okunan metni, Alemdar gazetesi “Heyet-i İstintakiye’nin İthamnamesi”, İleri “Müstantik Kararnamesi”, Tasvir-i Efkâr “İtham Kararnamesi” ve Yeni Gün “İthamname Kararnamesi” olarak anmaktadır. İthamnamede, “maznuninin Karamürsel havalisinde vukua gelen tehcirde taktik ve nehb-i emval cürümlerine ictisar etdikleri anlaşıldığından bunlardan Ali Bey’in Kanun-ı Ceza’nın 45’inci ve 170’inci, Salahaddin Efendi ile Acente İsmail Efendilerin de 45 ve 221’inci maddeleri mucibince lüzum-ı muhakemelerine karar verildiği” belirtilmektedir.³⁸

Savcı yardımcısı, ithamnamenin okunmasından sonra, davayı teşrih ederek (açıklayarak), “heyet-i istintakiyenin ithamnamesi mucibince maznuninin devam-ı muhakemelerini talep eyle”miştir.³⁹ İleri gazetesi bu bilgiyi, “müddei-i umumi muavini Hilmi Bey dahi maznunların cinayetle lüzum-ı muhakemelerini talep eyledi”⁴⁰ şeklinde vermektedir. Savcı yardımcısının talebi kabul gördükten sonra, üç sanıktan ikisi dışarı çıkarılarak, İmam Salahaddin Efendi’nin sorgulanmasına geçildi. “Salahaddin Efendi, tehcir esnasında Karamürsel’de bulunmadığı gibi Ermeni emval-i metrukesiyle alakadar olmadığını ve Karamürsel’de belediye reisi bulunduğu zaman ahaliye tevzi’ olunan buğdaylarda da katiyen hiç bir suiistismal vaki olmadığını ifade eyledi.”⁴¹ “İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne evvelce mensub iken 330’da istifa ettiğini, mamafih istifasının kabul olunmadığını, fakat kendisinin artık siyasiyatla iştigal eylemediğini, 335’de belediye reisi olduktan sonra Adapazarı’na vukuubulan seyahati emval-i metruke almak için değil, ticaret maksadıyla icra ettiğini söyledi.”⁴² İmam Salahaddin ayrıca şunları da söylemiştir: “Tehcir esnasında henüz yeni teehhül etmiş olduğumdan adet-i beldeye iktizaen civar karyelerden birinde bulunun kayınpederimin nezdine gitmiş bulunuyordum. (...) 333 senesinde belediye reisi olmuşum. Bilahire de temin-i maiyet kaygusuyla ticarete süluk ve Adapazarı’na gittim ki bu da 333 senesine müsadüfdür. Halbuki tehcir 330 senesinde yapıldığından bu esnada ne emval-i metruke kalmıştı, ne de bir Ermeni. Harb esnasında Karamürsellilerin ianelerini temin için eşrafdan bir mikdar para toplanmış ve belediye reisi marifetiyle bu meblağla Eskişehir’den buğday mübayaa olunmuştu. Sonra bendenizin belediye reisi olmağım üzerine bu vazife de tabiatıyla bendenize devr edilmişti. // İhtiyaç defterlerine istinaden şüheda ailelerinden başlanarak tevziat yapılıyordu. Bendeniz yalnız tevziatı kontrol ediyordum. // Bendeniz kayınpederimin nezdinde, ‘Hamidiye’ köyünde bulunduğum esnada bir düğün olmuş ve Çerkes Tahir isminde biri atılan silah kurşunlarının isabetiyle mecruh olmuş, sonra da vefat etmişti. // Bu meselede bendenizin de medhaldar bulunduğum zan olundu ve muhakememiz de icra edildi. Neticede liva istinaf mahkemesinde beraat eyledim. // Çeteci Receb ile hiçbir alakam yoktur. Bu isnadat tasni’atdan ibarettir.”⁴³

İmam Salahaddin sorgulanması tamamlandıktan sonra, mahkeme salonundan çıkarılmış ve içeriye Ali Bey alınmıştır. Ali Bey sorulara şu cevapları vermiştir: “329 senesinde Basra Rüsumat Müdüriyeti’nden azl olundum. Badehu memleketime gittim. Seferberlik’de maluliyetime binaen asker olmamışım. Bendeniz Enver ve Cemal (Paşa) Efendileri şahsen tanıırım. Fakat kendileriyle hususiyetim yoktur. Firari İbrahim Bey’i de tanımam. Esna-yı tehcirde üç gün İzmit’de bulunmuşum. Emval-i metrukeden bilmüzayede satılan iki lamba bir kazan ile bir mangalı ücreti mukabilinde almışım. Bu esnada 331 senesi hitam bulmak üzere idi. Müddet-i ömrümde hiçbir fırkaya intisab etmedim. Çeteci Receb ile de katiyyen görüşmedim. İmam Salahaddin Efendi 333-334 seneleri esnasında belediye reisi olmuştu. Bendeniz Adapazarı’nda katiyen hiçbir Ermeni eşyası almadım. Yalnız arz eylediğim veçhile müzayededen dört parça eşya almışım. O da parası mukabilinde olarak.”⁴⁴ İleri gazetesindeki ifadesine göre, ayrıca şunları da ilave etmiştir: “Enver ve Cemal Efendileri şahsen tanıırım, hususiyetim yoktur. Merhum biraderim Binbaşı Muhtar Bey’i tanırlardı.

³⁵ Tasvir-i Efkâr, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Yeni Gün, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

³⁶ “Divan-ı Harb-i Örfi’de: Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İleri, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 6.

³⁷ Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

³⁸ İleri, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 6; Tasvir-i Efkâr, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; Akçam, “Divan-ı Harb-i Örfi...”, s. 173.

³⁹ Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁴⁰ İleri, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 6.

⁴¹ Tasvir-i Efkâr, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁴² Yeni Gün, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁴³ Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁴⁴ Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

Esna-yı tehcirde İzmit’de üç gün bulundum, emval-i metrukeden müzayede ile bir mangal, bir masa, iki lambayı paramla aldım. Müddet-i hayatımda hiç bir fırkaya intisab etmedim.”⁴⁵ Ali Bey’in ifadesinin, Yeni Gün ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde farklı bilgi içermeksizin, çok daha özet olarak verildiği görülmektedir.⁴⁶

Karamürseli Ali Bey’in sorgulanmasından ve salondan çıkarılmasından sonra, içeriye Acente İsmail Bey alınmıştır. Alemdar gazetesine göre, İsmail Bey sorulara şu cevapları vermiştir: “Seferberliğin bidayetinden nihayetine kadar Seyr-i Sefain acentesi olduğumdan askerlikden tecil edildim. 333 senesinde İttihad ve Terakki’ye intisab etmişdim. Evvelce bu cemiyete dahil değildim. // 333 senesinde İttihad ve Terakki’ye sebep-i intisabıma gelince: Bendenize İtilafçı diyorlardı ve bu sebeble azl ederler, diye korkuyordum. İntisabımdan sonra İttihad ve Terakki’nin muhabirliğini deruhde etmişdim. Evvelce bu vazifeyi İmam Salahaddin Efendi icra ediyordu. Muayyen bir kulübümüz olmadığından İttihad ve Terakki’ye kimlerin mensub olduğu pek de bilinemiyordu. Emval-i metrukeden katiyen hiçbir eşya almadım. Acentelik memurluk değildir. Çünkü ‘acente’ler maaş almaz, yüzde on aidat alırlar.”⁴⁷ Tasvir-i Efkâr gazetesi İsmail Bey’in şu sözlerini de özetle veriyor: “esna-yı tehcirde hiç kimsenin malını almadığı gibi bunlarla alakası da bulunmadığını, yalnız eniştesi İzzet Efendi’nin bedeli mukabilinde bazı emval aldığından haberdar olduğunu ve aralarında şirket bulunduğu için bu kabil sözlerin tahaddüs ettiğini ve Arnavud Receb çetesiyle hiçbir münasebeti bulunmadığını ifade etdi.”⁴⁸ Yeni Gün ve İleri gazeteleri, farklı bilgi vermeksizin bu ifadeleri özetliyorlar.⁴⁹

Yargılama, İleri ve Alemdar’a göre, belirtilmeyen başka bir güne ertelenerek duruşmaya son verildi.⁵⁰ Tasvir-i Efkâr ve Yeni Gün ise, yargılamanın Pazar gününe, yani 18 Ocak 1920 tarihine ertelenerek son bulduğunu belirtmektedirler.⁵¹

2. Duruşma: Davanın ikinci duruşması 18 Ocak 1920 Pazar günü yapıldı. Aynı günkü Alemdar gazetesi, Bir Numaralı Esad Paşa Divan-ı Harb-i Örfisi’nin bugün Karamürsel tehciri sanıklarının yargılanmalarına devam edeceğini de duyurdu.⁵²

Esad Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi, öğleden sonra toplanarak, Karamürsel tehciri sanıkları Salahaddin, Ali ve İsmail Beylerin yargılamalarına devam etti. Mahkeme heyetinin salona gelmesinin ardından, ilk olarak Ali Bey’in sorgulamasına başlandı. Alemdar gazetesi, Ali Bey’in sorulara verdiği cevabı şöyle naklediyor: “Dahiliye Nezareti’nde Mehmed Ali Bey bulunurken aleyhimizde, taklib-i hükümet yapacak, eşkıyalara yataklık ediyor, diye bir takım ihbaratda bulunmuş. Bunun üzerine İzmit mutasarrıfına hakkımızda tahkikat ve takibat yapılması emr olundu. Bu tahkikata Sami Bey namında birini memur eylediler. Biz her ne kadar itiraz etdikse de İzmit’den bera-yı tahkikat diğer bir zatı daha gönderdiler. Fakat netice-i tahkikatda gerek bendeniz, gerek İsmail Bey tebriye-i zimmet etdik. Aleyhimdeki isnadın cümlesi tasniatdır. Bendenizin hapisane müdür-i sabıkı İbrahim Bey’le de bir alakam yokdur ve kendisi vasıtasıyla da emval-i metrukeden hiçbir şey almadım. Yalnız müzayededen dört kalem eşya satın almışım. Ücreti mukabilinde olarak. Pederimin hakkındaki şikayetnamesi de bir kıymeti haiz değildir. Çünkü kendisi elyevm doksan altı yaşında olduğundan melekat-ı akliyesine malik değildir. Biraderimin katline sebebiyet verdiğim de yalandır. Hükümetçe bu hususda dahi evvelce hakkımda tahkikat yapılmıştı. Biraderimi harb aleyhdarı olduğu için Enver (Paşa) Efendi’nin teşvikiyle katl etdirdiğim mahz-ı iftiradır.”⁵³ Ali Bey’e hapisane eski müdürü Kadri İbrahim Bey’le teşrik-i mesai edip etmediği sorulmuş ve o da: “Hayır ben bera-yı tedavi İzmit’e gitmiş idim. Orada üç gün kaldım. İbrahim Bey’le katiyen görüşmedim. Sandalla eşya kaçırdığıma dair vukuubulan iddia hilaf-ı hakikatdir. Ben bir kayıkda sırf kendime aid üç dört parça eşyayı Karamürsel’e götürmüş idim. İcab ederse bunları evrak-ı resmiye ile isbat edebilirim” cevabını vermiştir.⁵⁴ İleri gazetesi, Ali Bey’in ifadesini, bazı ayrıntıları ekleyerek şöyle veriyor: “Avukat Ali Ulvi Efendi namında bir zat Mehmed Ali Bey Dahiliye Nazırı iken bizim taklib-i hükümete teşebbüsde bulunduğumuzdan ve eşkıyalara yataklık ettiğimizden bahisle jandarma kumandanı sabıkı Sami Bey’le birlikte şikayetde bulundular. Bunun üzerine hakkımızda tahkikat yapılması için İzmit mutasarrıflığına emir verildi. Sami Bey tahkikata memur oldu. Kendisine itimadımız olmadığını telgrafla mutasarrıflığa bildirdiğimiz cihetle muğber oldu. İzmit Nüfus Müdürü bera-yı tahkikat geldi. Neticede ben ve İsmail Bey tebriye etdik. Biraderimin harb aleyhdarı

⁴⁵ İleri, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 6.

⁴⁶ Yeni Gün, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; Tasvir-i Efkâr, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁴⁷ Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁴⁸ Tasvir-i Efkâr, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁴⁹ İleri, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 6; Yeni Gün, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁵⁰ İleri, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 6; Alemdar 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁵¹ Tasvir-i Efkâr, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; Yeni Gün, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁵² Alemdar, 18 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁵³ “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Alemdar, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

⁵⁴ “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Yeni Gün, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

Nejdet BİLGİ

olmasından dolayı kendisini Enver Paşa'nın teşvikiyle katil ettirdiğim hakkındaki isnad mahz-ı iftiradır. Hükümet bu babda dahi tahkikat yapmıştır."⁵⁵

Ali Bey'in ifadesinden sonra, Mümeyyiz Nahid Efendi'nin ihbarnamesi okundu. İleri gazetesi ihbarnameyi şöyle özetliyor: "Bunda maznunların tehcir ile alakadar oldukları emval-i metrukeden külliyetli miktarda mal aldıkları, Ali Bey biraderi Zihni Bey'i Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensub ve harb aleydarı bulunmasından dolayı imha ettirdiği ve Ali Bey'in Basra Rüşumat Müdürü iken esna-yı sükutda kasa mevcudunu der-ceb ederek Hindistan'a firar ettiği ve orada kendisine Hanedan-ı Al-i Osman'a mensubiyet süsü vererek ahali üzerine icra-yı tesir ettiği muharrer idi."⁵⁶ Hemen hemen aynı bilgileri veren Alemdar, ifadenin Zihni Bey'le ilgili kısmını şu ayrıntı ile veriyor: "Harb-i Umumi'ye iştirakimize aleyhdardır, diye firari Enver (Paşa) Efendi'ye müracaatla biraderi Zihni Beyi imha ettirdiği."⁵⁷ Yeni Gün ise, benzer bilgileri aktarırken, başka bir ayrıntı da veriyor: "İhbarnamede maznunlardan Salahaddin, Ali, İsmail Efendilerin Bahçecik tehcirinde alakadar buldukları ve emval-i metrukeden, külliyetli miktarda mal aldıkları."⁵⁸

Yeni Gün gazetesi, Mümeyyiz Nahid Efendi'nin iddiaları üzerine ortaya çıkan itirazları şöyle aktarıyor: "Bu iddia ve ihbarat üzerine Ali Bey bazı müdafaat ve itirazatda bulundu. Makam-ı riyasetin, 'sizin eşkıya Receb çetesine yataklık ettiğiniz iddia olunuyor' sualine karşı, Ali Bey bunu red eylediği gibi İsmail Bey de Receb çetesi mazhar-ı afv-ı ali olmuş olduğundan herkesle temasda bulunduğunu ve bu meyanda Ali Bey'in de bunlarla görüşmüş olduğunu, çete efradının elyevm serbest olub köylerde koruculuk etmekte olduklarını söyledi."⁵⁹ Alemdar gazetesi, sanıklara Ali Bey'in eşkıya Receb çetesine yataklık edip etmediğinin sorulduğunu ve hepsinin, "Receb afv-ı aliye mazhar olduktan sonra herkesle olduğu gibi Ali Bey'le de temasda bulunduğunu" söylediklerini de aktarıyor.⁶⁰

Duruşmada, bundan sonra İmam Salahaddin Efendi'nin önceki ifadesi (ifade-i evveliyesi) okunmuş ve bunun ilk duruşmadaki ifadelerle aynı olduğu, Salahaddin Efendi tarafından onaylanmıştır.⁶¹

Yeni Gün, diğerlerinden farklı olarak, duruşmada Ali Bey'in babası Hasan Efendi'nin "ifade-i mazbutası"nın, yani yazılı ifadesinin de okulduğunu belirtiyor. Ayrıca Savcının dinlenmesini istediği bazı şahitlerin getirilmesi için, mahkeme başkanı tarafından yargılamanın 25 Ocak 1920 Pazar günü devamına karar verildiğini de ilave etmektedir.⁶²

3. Duruşma: Davanın üçüncü duruşması, bir önceki duruşmada alınan karar gereği, 25 Ocak 1920 Pazar günü yapıldı. Alemdar'ın haberine göre, Bir Numaralı Divan-ı Harb-i Örfi öğleden sonra, Reis Esad Paşa'nın başkanlığında toplanarak, Karamürsel tehcir meseleleriyle ilişkili olmakla suçlanan İmam Salahaddin, Acente İsmail ve Karamürseli Ali Beylerin yargılmasına devam etmiştir.⁶³ Bu duruşmada şahit olarak, Karamürsel eski kaymakamı Sezai Bey'le jandarma yüzbaşısı Kartallı Sami Efendi dinlenmiştir.⁶⁴ Heyet-i hakimenin duruşma salonuna gelmesinden sonra, Karamürsel eski kaymakamı Sezai Bey şahit sıfatıyla sorgulanmıştır. Haber şöyle devam ediyor: "Karamürsel kaymakam-ı esbakı Sezai Bey şahid sıfatıyla istima edilmiş ve Karamürsel kaymakamı iken İmam Salahaddin Efendi hakkında icra ettiği tahkikat hakkında bazı malumat vermiş ve Salahaddin Efendi belediye reisi iken bir vagon buğdayın tevziyatında suiistimalatını gördüğünden evrakını liva meclis-i idaresine gönderdiğini de ifade etmiştir."⁶⁵

Sezai Bey'den sonra, jandarma yüzbaşısı Kartallı Sami Efendi salona alınarak, sanıklar hakkındaki bilgisi sorulmuştur. İleri gazetesi, Sami Efendi'nin ifadesi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Sami Efendi Karamürsel'de bulunduğu zaman İsmail Efendi'nin tehcir zamanında Ermenilere iyi muamele ettiğinden bilahire Ermenilerin avdeti zamanında haberdar olduğunu ve Ali Bey'in kendisini katil ile tehdid ettiği hakkındaki iddianın katiyen biasıl ve esası olmadığını ve maznunların eşkıya ile alakaları bulunduğundan malumatı olmadığını söyledi. Ve Karamürsel iskelesine çıkarılan sekiz sandık cebhane ile maznunlardan Ali ve İsmail Efendilerin hiçbir alakası bulunmadığını tasrih

⁵⁵ "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", İleri, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁵⁶ İleri, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 3. Ayrıca bkz. Akçam, "Divan-ı Harb-i Örfi...", s. 173-174.

⁵⁷ Alemdar, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

⁵⁸ Yeni Gün, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

⁵⁹ Yeni Gün, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

⁶⁰ Alemdar, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

⁶¹ İleri, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; Yeni Gün, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

⁶² Yeni Gün, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.

⁶³ "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Alemdar, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 1.

⁶⁴ "Divan-ı Harb'de", Vakıf, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de", Yeni Gün, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.

⁶⁵ Alemdar, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 1; "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", İleri, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 8; Ayrıca bkz. Akçam, "Divan-ı Harb-i Örfi...", s. 174.

etdi. Badehu yüzbaşı Sami Efendi'nin heyet-i tahkikiyede alınan ifadesi ile bugünkü ifadati mukayese edildi ve neticede hiçbir mübânenet olmadığı tebeyün etdi. Sami Efendi ifadesine devam ile: Ben Salahaddin Efendi aleyhinde ne duyar isem Ali Efendi'den duyardım. Bu da namaz kılmaz oruç tutmaz gibi şeylerdi. Salahaddin Efendi de Ali Efendi aleyhinde söylerdi. Ermenilerden katiyen bir şey duymadım.⁷⁶⁶

Sami Efendi'nin dinlenmesinin ardından, İmam Salahaddin Efendi'nin daha önce şahit olarak alınan ifadesi okunmuştur. Tasvir-i Efkâr konuyla ilgili şu bilgiyi veriyor: "Badehu maznun İmam Salahaddin Efendi'nin evvelce bera-yı şahadet celb edildiği zaman ahz olunan ifadesi kıraat edildi. Salahaddin Efendi ifadesinde rüfekasından Ali Bey'in eşkiya ile alakadar olduğunu ve Arnavud Receb Çetesi'ne yataklık ettiğini ifade ve Sami Efendi'nin vapurda bulduğu cebhane sandıklarının Ali Bey ile İsmail Efendi'ye aid olduğunu söylüyordu. // Sami Efendi bu ifadati suret-i katiyede tezkib etdi."⁷⁶⁷

Duruşmada son olarak, şahitlerin hava muhalefetinden dolayı gelemedikleri hakkında Karamürsel kaymakamlığından gelen bir telgraf okundu ve yargılama şahitlerin gelebilmesi için 1 Şubat 1920 Pazar gününe ertelendi.⁶⁸

4. Duruşma: Davanın dördüncü duruşması 1 Şubat 1920 Pazar günü gerçekleşti. Bir Numaralı Esad Paşa Divan-ı Harbi, öğleden sonra toplanarak yargılamaya devam etti. Duruşmada hem şikayetçi hem de şahit olan Avukat Ali Ulvi Bey ile şahit Karamürsel kaymakamı İsmail Bey dinlenmiştir.⁶⁹

Mahkeme önce Avukat Ali Ulvi Bey'i çağırarak dinledi. Ali Ulvi Bey, "Ali Bey'le İsmail Bey'in birçok Ermeni emvalini aldıklarını ve Ali Bey'in eşkiyadan Arnavud Receb vasıtasıyla kendisini tehdid ettirdiğini ve İmam Salahaddin Efendi'nin bir pırlanta taşı kadar saf ve şak olduğunu söyledi."⁷⁰ İleri gazetesi şahidin ifadesiyle ilgili şu bilgileri veriyor: "Şahid sıfatıyla istima olunan dava vekili Ali Ulvi Efendi maznunun son derecede aleyhinde idare-i kelam ederek Ali Bey'in çetelerle temasda bulunduğunu söylemiştir. Şahidin ifade-i evveliyesi dahi maznunun aleyhinde bulunduğu cihetle suret-i şahadete bir diyeceği olup olmadığı maznundan sorulmuş ve Ali Bey dahi Ulvi Bey ile aralarında husumet mevcut olduğu cihetle şahadetinin isnaddan ibaret olduğunu iddia etmiştir."⁷¹

Ali Ulvi Bey'den sonra dinlenen, diğer şahit Karamürsel Kaymakamı İsmail Bey'in şahitliğini İleri şöyle özetliyor: "Şahid Karamürsel kaymakamı İsmail Bey Ali Bey'in lehinde idare-i lisan etmiş ve fakat ifade-i evveliyesi aleyhde bulunduğu cihetle taraf-ı riyasetden mübânenetin esbabı ve hangi ifadenin doğru olduğu sorulmuş şahid huzur-ı mahkemede ifadesinin doğru olduğunu söylemiştir."⁷² Tasvir-i Efkâr ise şöyle özetliyor: "Karamürsel kaymakamı İsmail Bey ise maznunları tanıdığını İmam Salahaddin Efendi'nin namuslu bir zat olduğunu ve tehcir ile alakadar bulunmadığını, İsmail ve Ali Beylerin eşkiya ile münasebetdar olmadıklarını, tehcir ve taktilde alakaları olduğuna dair bir şikayet de vaki olmadığını ifade etdi. // Şahidin ifade-i evveliyesiyle ifade-i şifahiyesi arasında büyük bir fark görüldü. Kaymakam bey bu mübâneneti pek garib teviller ile izale etmek istedi ise de muvaffak olamadı." Gazete şahide bazı soruların sorulduğunu vurgulamakla beraber⁷³ ayrıntı vermemektedir.

Duruşma bu iki şahidin dinlenmesiyle sona erdi ve bir sonraki duruşmanın ertesi gün, yani 2 Şubat'ta yapılacağı duyuruldu.

5. Duruşma: Davanın beşinci duruşmasının ilk celsesi, 2 Şubat 1920 Pazartesi günü öğleden önce on bir buçukta başladı ve Karamürsel'den getirilen şahitler dinlendi.⁷⁴ İlk şahit olarak Karamürsellî Ahmed Efendi dinlendi. Tasvir-i Efkâr şahidin ifadesini şöyle özetliyor: "İlk şahid Karamürsellî Ahmed Efendi maznunları tanıdığını ve Ermeni tehciriyle alakadar olmadıklarını ve İmam Salahaddin Efendi'nin belediye riyaseti zamanında celb olunan buğdaylarda bir suiistimal mevcut

⁶⁶ İleri, 26 Kânunisâni 1336/1920, s. 8; Alemdar, 26 Kânunisâni 1336/1920, s. 1; Tasvir-i Efkâr, 26 Kânunisâni 1336/1920, s. 3; Vakit, 26 Kânunisâni 1336/1920, s. 3.

⁶⁷ Tasvir-i Efkâr, 26 Kânunisâni 1336/1920, s. 3.

⁶⁸ Tasvir-i Efkâr, 26 Kânunisâni 1336/1920, s. 3.

⁶⁹ "Divan-ı Harb'de", Alemdar, 2 Şubat 1336/1920, s. 3.

⁷⁰ "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri", Tasvir-i Efkâr, 2 Şubat 1336/1920, s. 3; Akçam, "Divan-ı Harb-i Örfi...", s. 174.

⁷¹ "Divan-ı Harb-i Örfi'de Karamürsel Tehciri", İleri, 2 Şubat 1336/1920, s. 3.

⁷² İleri, 2 Şubat 1336/1920, s. 3.

⁷³ Tasvir-i Efkâr, 2 Şubat 1336/1920, s. 3.

⁷⁴ "Divan-ı Harb'de Karamürsel Tehciri Muhakemesi", Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

Nejdet BİLGİ

olduğu şayi ise de derece-i vüsukunu bilemediğini ve o zaman kaymakam Sezai Bey tarafından tahkikat yapıldığını söyledi.⁷⁵ Şahidin ifadesini Yeni Gün şöyle aktarmakta: “Şahid dava vekillerinden Karamürseli Ahmed Efendi, İmam Salahaddin Efendi’nin tehcir işleriyle alakası olmadığını ve belediye riyasetinde bulunduğu sırada Eskişehir’den bir vagon un celb edilerek ahaliye tevzi’ edildiğini söyledi.”⁷⁶

Yeni Gün, dinlenen ikinci şahit Fırıncı Ali Efendi’nin ifadesini şöyle özetliyor: “Diğer şahid Fırıncı Ali Efendi, İmam Salahaddin Efendi’nin belediye riyasetinde bulunduğu sırada Eskişehir’den celb edilen bir vagon buğdayın kura ahalisine tevzi edildiğini ve diğer vagonun fiyatı yükselmesi hasebiyle orada satıldığını kendisi de hissedar olduğundan hissesine iki bin guruş isabet eylediğini ifade etdi.”⁷⁷ Aynı şahitle ilgili olarak, Tasvir-i Efkâr gazetesi Ali Efendi’nin alınan buğdaylar hakkında bazı izahat verdiğini belirtiyor.⁷⁸ Alemdar ve İleri gazeteleri ise sadece şahit olarak ismini anıyor.⁷⁹ Yeni Gün, Ekmekçi Derviş’in şahitliğiyle ilgili olarak, “Diğer şahid Ekmekçi Derviş, hububatı getirmek üzere kendisini Eskişehir’e gönderdiklerini ve kendisi bir vagon buğdayı Karamürsel’e göndermiş ise de kendisinden sonra bu işe memur edilen Aziz Efendi’nin diğer vagonu yüksek fiyatla satıldığını⁸⁰ söylediğini aktarıyor. Tasvir-i Efkâr aynı şahidin ifadesini şöyle özetliyor: “Ekmekçi Derviş ise: İmam Salahaddin Efendi’nin emriyle Eskişehir’e buğdayları teslim etmek üzere gittiğini ve vaz ettikleri sermayeyi kurtarmak üzere bir vagonu mahallinde satmak mecburiyetinde kaldığını ifade etdi.”⁸¹

Birinci celsenin son dinlenen şahidi Cemal Efendi için Yeni Gün, “şahid Karamürseli Cemal Efendi de İmam Salahaddin Efendi’nin tehcir işleriyle alakasını bilmediğini söyledi” diyor.⁸² Tasvir-i Efkâr da, “şahid Karamürseli Cemal Efendi de aynı mealde [Ekmekçi Derviş ile] beyanatda bulundu” diye yazıyor.⁸³ Diğer gazeteler ise sadece şahit olarak adını anıyor.⁸⁴

Duruşmanın ikinci celsesi, öğleden sonra saat ikide başladı. Mahkeme heyeti ilk olarak şahit İbrahim Efendi’yi dinledi. Yeni Gün şahidin ifadesini, “Celb edilen şahid İbrahim Efendi, İmam Salahaddin Efendi’nin Ermeni emvali aldığından ve memleketde fesadçılık yaptığından malumatı olmadığını ifade etdi” şeklinde, özetle veriyor.⁸⁵ Tasvir-i Efkâr, biraz daha fazla ayrıntı veriyor: “Muhtar İbrahim Efendi’ye gelince: Maznunun Ermeni tehcirine müdahale ettiklerine vukufu olmadığını, yalnız Ali Bey’in bedeli mukabilinde birkaç parça eşya aldığını, ve miktarını tayin edemeyeceğini söyledi. // Badehu şahidin ifade-i evveliyesi kıraat olundu. Ve maznunlar hakkında kuvvetli surette ithamatta bulunduğu görüldü. Kendisinden esbab-ı tenakuz istizah edildi. Kendisi her iki ifadesi[nin] de doğru olduğunu iddia eyledi.”⁸⁶

Hoca Rauf Efendi’nin şahitliği hakkında, Yeni Gün şöyle yazıyor: “Şahid Hoca Rauf Efendi de evvelki şahidin ifadesini teyid ederek yalnız kendisinin İttihad ve Terakki taraftarı ve hatta Karamürsel’de muhabir olduğunu Cemiyet’in kuvvetine istinaden kendisini ve diğer birkaç kişiyi Divan-ı Harb’e sevk ettirdiğini söyledi. İmam Salahaddin Efendi bunun üzerine Hoca Rauf Efendi ile aralarında eskiden beri husumet mevcut olduğu iddiasıyla beyanatını red etdi.”⁸⁷ İleri ve Alemdar gazeteleri, Hafız Rauf Efendi’nin aynı zamanda belediye reisi olduğunu belirtiyorlar ama ifadesine değinmiyorlar.⁸⁸

Boşnak İbrahim Efendi’nin şahitliği hakkında, Tasvir-i Efkâr şu özeti yapıyor: “Şahidlerden Boşnak İbrahim Efendi: Maznunları tanıdığını, Salahaddin Efendi’nin celb ettiği buğday için kendisi de sermaye verenler meyanına dahil ise de mesele ile iştiğal etmediği için fazla malumatı olmadığını söyledi.”⁸⁹ Diğer gazeteler söz etmiyor.

İkinci celsede son olarak, 1 Şubat’ta dinlenen Kaymakam İsmail Bey tekrar dinlenmiştir. Yeni Gün

⁷⁵ “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁷⁶ Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁷⁷ Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁷⁸ Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁷⁹ “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri”, İleri, 3 Şubat 1336/1920, s. 5; “Divan-ı Harb’de”, Alemdar, 3 Şubat 1336/1920, s. 1.

⁸⁰ Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁸¹ Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁸² Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁸³ Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁸⁴ İleri, 3 Şubat 1336/1920, s. 5; Alemdar, 3 Şubat 1336/1920, s. 1.

⁸⁵ Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁸⁶ Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁸⁷ Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁸⁸ İleri, 3 Şubat 1336/1920, s. 5; Alemdar, 3 Şubat 1336/1920, s. 1.

⁸⁹ Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

şu bilgiyi veriyor: “Bundan sonra Kaymakam İsmail Bey celb edilmiş ve dünkü ifadatı ile evvelki ifadesi arasında mevcut mübânenet esbabı kendisinden sorulmuş ise de her iki ifadesinin birbirine muvafık olduğunu ifade eylemiş, müddeiumumi dahi bu sureti teyid etmiştir.”⁹⁰ Tasvir-i Efkâr, sadece “kaymakam İsmail Bey tekrar celb olunarak kendisinden bazı istizahatda bulunuldu” diyor.⁹¹ İleri ise, sadece şahit olarak ifade verdiğini yazıyor.⁹²

Şahitlerden bazılarının gelememesi nedeniyle, yargılama başka bir güne ertelenerek duruşma son buluyor.⁹³

6. Duruşma: Davanın altıncı duruşması, 10 Şubat 1920 Salı günü gerçekleşti. Öğleden sonra toplanan mahkeme heyeti, ilk olarak şahit Sandalcı Bekir Ağa’yı dinlemiştir.⁹⁴ Ancak, şahidin duruşmada ne söylediğine ilişkin, incelenen hiçbir gazetede bilgi verilmemektedir.

Bu şahidin dinlenmesinden sonra, zabıt katibi tarafından, geçen celselerde dinlenen şahitlerin ifadeleri okunmuştur.⁹⁵ Bunun da ardından, İzmit’ten gelecek olan yazılı bilginin beklenmesi için, yargılama ileri bir tarihe ertelenerek duruşmaya son verilmiştir.⁹⁶

7. Duruşma: Davanın yedinci duruşması 1 Mart 1920 Pazartesi günü yapılmıştır. Gazetelerin giderek daha az bilgi verdiği duruşmalardan birisi de budur. Diğer gazetelere göre bazı ayrıntılara da yer veren İkdâm’ın haberi şu şekildedir: “Divan-ı Harb-i Örfî dün Esad Paşa’nın taht-ı riyasetinde içtima ederek, Karamürsel tehciri muhakemesine devam etmiştir. // Müddeiumumi Şevket Bey iddianamesinde maznunlardan Ali’nin 252’inci madde mucebince tayin-i mücazatını ve diğer maznunlardan İsmail ve İmam Salahaddin Efendilerin beraatlerini sabab-i aherle mevkuf olmadıkları halde tahliyelerini talep etmiştir. Heyet-i hakime kararın tezekkürü için muhakemeyi yevm-i ahire talik eylemiştir.”⁹⁷ Diğer gazetelerdeki haberler, benzer kısalıkta ve yaklaşık aynı içeriktedirler. Bir sonraki duruşmada kararın açıklanacağı belirtilmektedir.⁹⁸

8. Duruşma: Davanın sekizinci ve son duruşması, 3 Mart 1920 Çarşamba günü gerçekleştirilmiştir. Bir Numaralı Divan-ı Harb-i Örfî, ikinci celsesinde Karamürsel tehciriyle ilgili kararını açıklamıştır. Karara göre, İttihad ve Terakki İzmit Murahhas-ı Mesulü Hoca Rifat Efendi’nin davası, Malta’da sürgünde bulunmasından dolayı ayrılmıştır. Hapishane-i Umumi eski müdürü firarı İbrahim Bey’in, İzmit tehcirinden dolayı cinayetle suçlanarak 15 yıl ceza almasından dolayı, tekrar cezalandırılmasına gerek görülmemiştir. Karara göre, mahkemede vicahen yargılanan Acente İsmail Bey, İmam Salahaddin Bey ve Ali Bey beraat etmişlerdir. Kararda, Acente İsmail Bey’e yakıştırılan istibot meselesiyle ilişkili olmadığının ortaya çıktığı vurgulanarak beraat ettiği belirtiliyor. Kararın İmam Salahaddin Efendi’ye ilişkin kısmında, kendisine yakıştırılan suçların gerçekleşmemiş olmasından dolayı beraatine ve buğday meselesine ilişkin konunun görülmesi için, evrakının ilgili makama iadesine karar verildiği belirtilmektedir. Kararda, hakkındaki iddianın iftira olduğunun ortaya çıkmasından dolayı Ali Bey’in de beraat ettiği vurgulanmaktadır.⁹⁹

Karamürsel Tehciri Davası’na ait kararın tam metni inceleyebildiğimiz gazetelerde yer almamıştır. Takvim-i Vekayi’nin Mart-Temmuz 1920 sayılarında da yayımlanmamıştır. Dolayısıyla, karara ilişkin elimizdeki en ayrıntılı bilgi, burada incelenen gazetelerdeki özetlerde yer almaktadır. Ayrıntıda bazı farklılıklar bulunan özetlerden birisi İkdâm gazetesininkidir ve şu şekildedir: “Kararname İttihad ve Terakki İzmit Murahhas-ı Mesulü Hoca Rifat Efendi’nin Malta’ya naklinden dolayı muhakemesinin tefriki kaydından sonra, geçen İzmit tehcirinde cinayet ile itham olunarak on beş sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiş olan Hapishane Müdür-i Sabıkı İbrahim Bey’in tecrimine lüzum görülmediğinden Acente İsmail Bey’e isnad olunan istibot meselesinde mümaileyhin bir suiistimali olmadığı tebeyyün ettiğinden dolayı beraatine ve İmam Salahaddin

⁹⁰ Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁹¹ Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁹² İleri, 3 Şubat 1336/1920, s. 5.

⁹³ Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁹⁴ “Divan-ı Harb’de”, Alemdar, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; “Divan-ı Harb’de”, Yeni Gün, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; “Divan-ı Harb-i Örfî’de”, İleri, 11 Şubat 1336/1920, s. 4; “Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İkdâm, 11 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁹⁵ Alemdar, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; Yeni Gün, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; İleri, 11 Şubat 1336/1920, s. 4; İkdâm, 11 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁹⁶ Alemdar, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; Yeni Gün, 11 Şubat 1336/1920, s. 2; İleri, 11 Şubat 1336/1920, s. 4; İkdâm, 11 Şubat 1336/1920, s. 2.

⁹⁷ “Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İkdâm, 2 Mart 1336/1920, s. 3.

⁹⁸ “Divan-ı Harb’de”, Alemdar, 2 Mart 1336/1920, s. 2; “Divan-ı Harb’de”, Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1336/1920, s. 2.

⁹⁹ “Divan-ı Harb-i Örfî’de”, Alemdar, 4 Mart 1336/1920, s. 2; “Divan-ı Harb-i Örfî”, Tasvir-i Efkâr, 4 Mart 1336/1920, s. 2; “Divan-ı Harb’de”, Yeni Gün, 4 Mart 1336/1920, s. 2; “Divan-ı Harb-i Örfî’de”, İkdâm, 4 Mart 1336/1920, s. 2; “Divan-ı Harb-i Örfî’de”, İleri, 4 Mart 1336/1920, s. 4.

Nejdet BİLGİ

Efendi'ye isnad olunan ceraimin adem-i sübutundan dolayı beraatiyle buğday meselesine aid hususatın hal ve faslı Divan-ı Harb-i Örfi'nin salahiyeti dahilinde olmaması hasebiyle merciine tevdiine ve Ali Bey hakkındaki isnadatin ve Ali Ulvi Efendi'nin ihbaratının delaile müstenid olmayub sırf adavet-i şahsiyeden ibaret olduğu tezahür etdiğinden keza beraatine karar verildiği muharrerdi.¹⁰⁰

Kevorkian, mahkemenin kararıyla ilgili bilgileri, İstanbul'da Fransızca yayımlanan La Renaissance gazetesinden aktarmaktadır. Sanıkların "Ermeni sürgünlerine yaptıkları zulüm suçlamalarından aklan"dıklarını, İzmit davasında ceza alan İbrahim'e başka ceza verilmediği gibi, "iki işbirlikçisi"nin (Ali ve İsmail Beyleri kastediyor) beraat ettiğini, "tahil meselesi"nden dolayı da İmam Salahaddin'in "yetkili bir mahkemeye sevk" edildiğini belirtiyor.¹⁰¹

Gazetelerdeki karar özetleri veya bilgiler benzer olmakla beraber, ayrıntıda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, kararın açıklanmasından sonra, mahkeme ile ilgili farklı bir ayrıntıya Yeni Gün yer veriyor. Buna göre, mahkeme başkanı Esad Paşa, beraat eden sanıklara nasihat ediyor: "Reis Paşa, kararların tefhiminden sonra, Ali Bey'le Salahaddin Efendi'ye memleketin vaziyeti ihtilafata tahammül edemeyecek bir halde olduğunu söyleyerek nasayihda bulunmuş ve badehu celseye nihayet verilmiştir."¹⁰²

Duruşmanın ertesi günü, Karamürsel tehciri sanıkları Salahaddin, İsmail ve Ali Beyler beraat ettikleri için tahliye edilmişlerdir.¹⁰³

Değerlendirme

Üç sanığın da ifadelerinin tam metinleri gazetelerde yer almamıştır. Mevcut ifadelerde tehcir sırasında meydana gelen bir öldürme olayına değinilmemektedir. Şayet böyle bir olaydan söz edilmiş olsaydı, tehcir konusunda taraf sayılan bir yayın politikası izleyen gazeteler, özellikle Alemdar gazetesi, mutlaka söz ederdi diye düşünüyorum. Böyle bir olayla sanıkların ilgisi var olsaydı, mahkeme huzurunda mutlaka sorulur ve diğer konulardan daha ağır bir suç olduğu için de gazetelere yansır. Fakat basına yansıdığı kadarıyla, hiçbir duruşmada böyle bir konu gündeme gelmemiştir. Hatta davanın içeriğinde, cinayet bir tarafa, Karamürsel tehciri sırasında meydana gelmiş, ciddi bir suiistimal olayı bile yer almamaktadır.

Özellikle davanın ikinci duruşması, büyük ölçüde davanın içeriğinin Karamürsel Ermeni tehciri ile ne kadar ilgili olduğunu, Karamürsel tehcirinde öldürme ve yağmanın olup olmadığını veya hangi boyutta olduğunun ipuçlarını vermiş görünüyor. Öncelikle belirtmek gerekir ki, davanın iddianamesindeki öldürme olayının, tehcirle veya Ermenilerle ilgili olmadığı anlaşılıyor. İddia, sanıklardan Ali Bey'in, kardeşi Zihni Bey'i, hem savaş karşıtı ve hem de Hürriyet ve İtilaf Fırkası yandaşı olduğu için, Enver Paşa'nın yönlendirmesi ile öldürttüğü yönündedir. Olayın gerçekleşip gerçekleşmediği, basına yansıyan ifadelerde açıklık kazanmamakla beraber, tehcirle veya Ermenilerle ilgisi kurulmamıştır. Fakat, mahkemenin kararında, iddianın iftira olduğunun anlaşıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, sanıklarla ilgili suçlamaların çoğu, tehcir sonrası dönemle ilgilidir ve mal yağmalama iddialarının da Karamürsel'le değil, İzmit Bahçecik'le ilgili olduğuna ilişkin ifadeler bulunmaktadır.

Davanın sanıklarından İmam Salahaddin, mahkeme huzurunda tehcir sırasında Karamürsel'de bulunmadığını, Ermeni mallarıyla ilgili olmadığını ve tehcirden sonra belediye başkanı iken yaptığı buğday dağıtımında yolsuzluk yapmadığını söylemiştir. Ayrıca, tehcir sırasında yeni evli ve kayınpederinin köyünde olduğunu, buradaki bir düğünde meydana gelen öldürme olayı ile ilgili olduğu iddiasıyla yargılanıp beraat ettiğini ve bölgedeki çetecilerle bir ilgisinin bulunmadığını da söylemiştir.

Sanıklardan Ali Bey, Enver ve Cemal Paşaları tanımakla beraber, yakınlıkları olmadığını, malül olduğu için askere alınmadığını, tehcir sırasında İzmit'te bulunduğunu ve emval-i metruke müzayedesinden dört eşya aldığını söylemiştir. Hapishane Umum Müdürü İbrahim Bey'le alakası olmadığını, kardeşini savaş karşıtı olduğu için öldürttüğü iddiasının düzmece olduğunu, Ali Ulvi Bey'in hükümeti devirmeye giriştiklerine dair, kendisiyle ilgili şikayette bulunduğunu ve bu iddianın da akladıklarını belirtmiştir.

¹⁰⁰ İkdam, 4 Mart 1336/1920, s. 2.

¹⁰¹ Kevorkian, Ermeni Soykırımı, s. 1106.

¹⁰² Yeni Gün, 4 Mart 1336/1920, s. 2.

¹⁰³ Alemdar, 5 Mart 1336/1920, s. 1; İleri, 5 Mart 1336/1920, s. 3.

Üçüncü sanık Acente İsmail Bey, acentelik yaptığından askerliğinin tecil edildiğini, İtilafçı olarak bilindiğinden, acenteliğin elinden alınmasından korktuğu için İttihad ve Terakki'ye girdiğini, emval-i metrukeden mal almadığını ve Arnavut Receb çetesiyle ilişkisi olmadığını söylemiştir.

Üç sanığın da sorulara verdiği cevapların özetinden anlaşıldığı kadarıyla, herhangi bir Ermeni'nin öldürülmesine dair bir konu söz konusu değildir. İfadelerde yer alan tehcirle ilişkili iki konu dikkat çekiyor: Birisi sanıkların tehcirle ilişkileri, ikincisi Ermeni mallarından alıp almadıkları. Diğer konuların hiçbirisinin, Ermeni tehciri ve tehcir dönemiyle alakası bulunmamaktadır. Hatta, önemli bir kısmı Mütareke dönemine aittir. Sanıklardan Salahaddin Efendi, tehcir sırasında Karamürsel'de bulunmadığını ve Ermeni eşyasıyla ilgili olmadığını söylüyor. Ali Bey, tehcir sırasında İzmit'te bulunduğunu ve oradaki Ermeni mallarından, müzayede yoluyla 4 eşya satın aldığını söylüyor. İsmail ise emval-i metrukeden Ermeni malı almadığını söylüyor.

Mahkemede, davanın açılmasına neden olduğu anlaşılan iki iddia sahibinden birisi olan, Mümeyyiz Nahid Efendi'nin okunan ihbarnamesine göre, -detay verilmeksizin- sanıklar Bahçecik tehciriyle ilgilidirler ve çok miktarda Ermeni eşyası almışlardır. Nahid Efendi, Ali Bey'in, kardeşi Zihni Bey'i savaş karşıtı ve Hürriyet ve İtilaf yanlısı olduğu için öldürttüğünü de iddia etmiştir.

Ali ve İsmail Beyler bu iddiaları kabul etmemişler ve özellikle Arnavut Receb çetesiyle ilişkili oldukları iddiasını eleştirmişlerdir. Hatta İsmail Bey, eşkıya Receb'in af edilerek serbest kaldığını ve herkesle olduğu gibi Ali Bey'le de görüştüğünü söylemiştir.

İkinci şikayetçi Avukat Ali Ulvi Bey'in ifadesine göre, sanıklardan Salahaddin Bey'in iddia edilen suçlarla ilgisi bulunmamaktadır. Fakat Ali ve İsmail Beylerin birçok Ermeni malı aldıklarını, Ali Bey'in eşkıya Arnavut Receb çetesiyle ilişkili olduğunu ve onun vasıtasıyla kendisini tehdit ettiğini iddia etmiştir.

Sanık Ali Bey, çeteye ilişkisi olmadığını söylerken, İsmail Bey, eşkıya Receb'in affa uğradığını ve herkesle olduğu gibi Ali Bey'le de görüştüğünü söylemiştir. Ali Bey ise Ali Ulvi Bey'le aralarında husumet bulunduğunu ve dolayısıyla iddialarının yakıştırma olduğunu iddia etmiştir.

Davanın şahitlerinden kaymakam Sezai Bey, kaymakamlığı sırasında Salahaddin Efendi'nin buğday dağıtımında yolsuzluk gördüğünü belirterek, liva idare meclisine havale ettiğini söylemiştir. Tehcirle ilişkisi hakkında bilgi vermemiştir. Yüzbaşı Sami Bey ise, İsmail Bey'in Ermenilerin tehciri sırasında kendilerine iyi davrandığını, Ali Bey'le ilgili Ermenilerden bir şey duymadığını ve Ali Bey hakkındaki iddiaların asılsız olduğunu söylemiştir.

Şahitlerden Kaymakam İsmail Bey, sanıkların Ermeni tehciri veya eşkıya ile ilişkilerinin olmadığını söylemiştir. Önceki ifadesi ile mahkeme huzurundaki ifadelerinin çelişkili olduğu söylense de, sonuçta savcının da onayı ile her ikisinin aynı mahiyette olduğu belirtilmiştir.

Şahitlerden Ahmed Efendi, sanıkların Ermeni tehciriyle ilgili olmadıklarını, Salahaddin Efendi'nin belediye başkanı iken, buğday meselesinden tahkikat geçirdiğini, fakat ayrıntısını bilmediğini söylemiştir.

Şahitler Fırıncı Ali ve Ekmekçi Derviş, ifadelerinde buğday meselesiyle ilgili bilgi vermiş olmakla beraber, lehte veya aleyhte söz etmemişlerdir.

Şahit Cemal Efendi de, Salahaddin Efendi'nin tehcirle ilgisini bilmediğini söylemiştir.

Şahit İbrahim Efendi'nin, tahkikat aşamasındaki ifadesinde sanıkları suçladığı halde, mahkemede sanıkların tehcirle ilgilerini bilmediğini söylediği belirtilmektedir. Şahit, Ali Bey'in parayla Ermeni eşyası aldığını da söylemiştir. İfadeler arasındaki çelişki sorulunca, her iki ifadesinin de doğru olduğunu söylemiştir.

Şahit Hoca Rauf -ki bu sırada belediye başkanıdır- Salahaddin'in İttihad ve Terakki'ye dayanarak, kendisini Divan-ı Harb'e sevk ettirdiğini söylemiştir. Salahaddin ise bunu reddederek, aralarında eskiden beri husumet olduğunu söylemiştir.

Bir diğer şahit Boşnak İbrahim, sadece Salahaddin'in buğday meselesi hakkında bilgi vermiştir. Mahkemede dinlenen son şahit Sandalcı Bekir Ağa'nın, ne söylediğine veya sanıkların lehinde-aleyhinde olup olmadığına ilişkin, gazetelerde bilgi bulunmamaktadır.

Nejdet BİLGİ

Bütün bunlardan sonra, davanın 7. Duruşmasında savcı Şevket Bey'in okuduğu iddianamede, Ali Bey'in Ceza Kanunu'nun 252. Maddesi gereğince cezalandırılması, İsmail ve Salahaddin Beylerin beraatleri istenmektedir.

8. ve son duruşmada okunan karara göre, İsmail Bey'in istimbot meselesiyle ilişkisi olmadığından, Salahaddin Efendi'ye yakıştırılan suçların gerçekleşmemesinden, Ali Bey hakkındaki iddianın iftira olduğunun ortaya çıkmasından dolayı beraatlerine karar verilmiştir. Karar, mevcut bilgiler çerçevesinde makul gözükmektedir. Daha da önemlisi, tehcir davaları arasında yer almasına rağmen, tehcirle çok ilgili değildir.

Sonuç

Mütareke döneminin olağanüstü mahkemelerinde görülen tehcir davaları, Ermeni tehciriyle ilgili iddiaların en geniş perdeden dile getirilebildiği ve sorgulandığı davalardır. Bu bakımdan da konuyla ilgili tartışmaların ve incelemelerin vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadırlar. Nitekim Yozgat, Trabzon ve İttihat ve Terakki Erkanı davaları ve bu davalar sürecinde dile getirilen sözler, iddialar ve alınan kararlar, konuyla ilgili literatürde önemli yer tutmaktadır. Buna rağmen, yeterli seviyede davaların irdelendiği söylenemez. Konu birçok soruyu ve sorunu da bünyesinde barındırmaktadır. Hem konu yeterince incelenmiş, hem de içeriklerindeki soru ve sorunlar bütünüyle açığa kavuşturulmuş değildir. Bu nedenle her bir davanın olabildiğince ayrıntılı incelemesinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca, her bir davanın içeriğinden de tehcir konusuna ilişkin sonuçlar çıkarılması ve Ermeni meselesindeki bilgi boşluklarının doldurulması yolunda mesafeler alınması gerekir.

Konuya ilişkin kaynakların olabildiğince sınırlı olması, araştırmacıları çaresiz konuma düşürmekle beraber, tümüyle ilgisiz kalınmasını gerektirmemektedir. Sınırlı bilgilerin zaman içinde başka bilgilerle ilişkilendirilerek, kısmen de olsa, bir boşluğu doldurmaya aday parçalar oluşturulması da kazanç sayılmalıdır. Burada ele alınan Karamürsel Tehciri Davası çerçevesinde elde edilebilen bilgileri veya varılan sonuçları da, bu bakış açısıyla değerlendirmek gerekir.

Dava sürecinin ve sonucunun, yukarıda kaynakların elverdiği ölçüde yapılan dökümden çıkan sonuç, aslında bu davanın Ermeni tehciri kapsamında açılan ve büyük ölçüde tehcirle ilgisi olmayan bir suiistimal/yolsuzluk davası olduğudur. Başka bir ihtimal de, olağanüstü dönemlerin bulanık sularında balık avlama girişimi olmasıdır. En basit bir ölçü olarak şunu söyleyebilirim: Adı Karamürsel Tehciri Davası olan bir yargılama sürecinde, Karamürsel tehcirine ilişkin tek bir cümle bile kurulmamış olması, davanın temel konusuna ilişkin bir yargı oluşturmaya yeterli gözükmektedir. Şayet bu mütevazı incelemeyi yapmamış olsaydım, tehcir davaları listesinde -en azından benim için- Karamürsel Tehciri Davası diye bir dava yer almış olmaya devam edecekti. Hala ve sonrasında da yine bu adlandırma sürecektir. Fakat içerik olarak, -yine en azından benim için- bu dava tam anlamıyla bir tehcir davası olarak görülemeyecektir. Bu yargımın değişmesi ihtimali yok da değildir. Yeni bilgi ve belgelerin, özellikle de resmi tutanakların ortaya çıkması ve buradaki tespitleri değiştirecek bilgiler sergilemesi, elbette bu yargımın değiştirilmesini gerektirecektir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA, BEO_004542_340586_001_001; BEO_004564_342296_001_001.
BOA, I_DH_01512_000031_001_001; I_DH_01512_000031_002_001.
BOA, İ_DUİT_00047_000099_001_001.

Kitap ve Araştırmalar

1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli “1332 Senesi İstatistik Cetveli” (Değerlendirme-Transkripsiyon-Asıl Metin), Haz. Yavuz Haykır, Yavuz Selim Çeloğlu, Hiperyayın, İstanbul 2017.

Akçam, Taner, “Divan-ı Harb-i Örfi’de Görülen Davaların Listesi: Ermeni Tehciri ve Öldürmeler ile İlgili Davalar”, “Tehcir ve Taktik” Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakki’nin Yargılanması 1919-1922, Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam (Der.), Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2008.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, I, Ankara 2005, s. 617, 675.

Bilgi, Nejdet, “İzmit Tehciri Davası”, Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri, II, Ed. Haluk Selvi vd., Kocaeli 2018.

Bilgi, Nejdet, Yozgat Ermeni Tehciri Davası, Kitabevi, İstanbul 2006.

Bilgi, Nejdet, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması, Ankara 1999.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, “Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte” Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

İpek, Nedim, “Kocaeli’de Göç ve İskan”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi sempozyumu Bildirileri, I, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015.

Karpat, Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 222.

Kevorkian, Raymond, Ermeni Soykırımı, Çev. Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim, İstanbul 2015.

Kevorkian, Raymond H., Paul B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler, Çev. Mayda Saris, Aras, İstanbul 2012.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Sene-i Maliye 1328, Altmış Yedinci sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328, s. 848.

Şimşir, Bilal N., Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Gazeteler

Alemdar (1920)

İkdam (1920)

İleri (1920)

Tasvir-i Efkâr (1920)

Vakit (1920)

Yeni Gün (1920)

Gazete Haberleri

- “Bekirağa’daki Gruplar”, Alemdar, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Alemdar, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Alemdar, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 1.
- “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Yeni Gün, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Yeni Gün, 19 Kânunısâni 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Yeni Gün, 3 Şubat 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb’de Karamürsel Tehciri”, Tasvir-i Efkâr , 2 Şubat 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb’de”, Alemdar, 11 Şubat 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb’de”, Alemdar, 2 Mart 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb’de”, Alemdar, 2 Şubat 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb’de”, Alemdar, 3 Şubat 1336/1920, s. 1.
- “Divan-ı Harb’de”, Tasvir-i Efkâr , 2 Mart 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb’de”, Vakit, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb’de”, Yeni Gün, 11 Şubat 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb’de”, Yeni Gün, 4 Mart 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İleri, 16 Kânunısâni 1920, s. 6.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İleri, 19 Kânunısâni 1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İleri, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 8.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Tasvir-i Efkâr , 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Tasvir-i Efkâr , 3 Şubat 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Tasvir-i Efkâr , 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Tasvir-i Efkâr , 3 Şubat 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri”, İleri, 2 Şubat 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de Karamürsel Tehciri”, İleri, 3 Şubat 1336/1920, s. 5.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de: Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, Alemdar, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de: Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İleri, 16 Kânunısâni 1336/1920, s. 6.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de”, Alemdar, 4 Mart 1336/1920, s. 2.

Karamürsel Tehciri Davası

- “Divan-ı Harb-i Örfi’de”, İkdam, 4 Mart 1336/1920, s. 2.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de”, İleri, 11 Şubat 1336/1920, s. 4.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de”, İleri, 4 Mart 1336/1920, s. 4.
- “Divan-ı Harb-i Örfi’de”, Yeni Gün, 26 Kânunısâni 1336/1920, s. 3.
- “Divan-ı Harb-i Örfi”, Tasvir-i Efkâr , 4 Mart 1336/1920, s. 2.
- “Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İkdam, 11 Şubat 1336/1920, s. 2.
- “Karamürsel Tehciri Muhakemesi”, İkdam, 2 Mart 1336/1920, s. 3.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Karadeniz Sahillerinde Rus Bombardımanı

Haluk SELVİ*

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile Karadeniz kıyılarındaki Osmanlı şehirleri Rus harp gemilerinin bombardımanlarına hedef olmuşlardır. Rus filosunun mayınlama ve kıyı bombardımanlarıyla amacı, Karadeniz'deki Osmanlı ticaretini ve bu sırada Kocaeli Yarımadası üzerinden Çanakkale Cephesine yapılan askeri nakliyatı durdurmaktır. Bombalama hareketleri ile Osmanlı donanmasının çıkışına engel olmak, Karadeniz sahilinde kömür nakliyatını engellemek, Müslüman halkın maneviyatını zaafa uğratmak, halk için iktisadi önem taşıyan iş yerlerini, mühimmat ve gaz depolarını imha etmek ve deniz ile kara ulaşımını birbirine bağlayan iskeleleri tahrip etmek istenmiştir.

Rus harp gemileri 1914 yılı Kasım'ından itibaren Karadeniz kıyıları ve özellikle Hopa'dan Şile'ye kadar hemen bütün iskeleleri bombardıman ederek buralardaki deniz araçlarını batırdılar. Karadeniz kıyısında Rus bombardımanlarına hedef olan kıyı yerleşim birimlerinden biri olan Kocaeli Yarımadası, deniz ile kara ulaşımının kesiştiği önemli bir bölgeydi. Bölgede Rus bombardımanları sonucu maddi hasarın yanı sıra insan kayıpları da olmuştu. Osmanlı Devleti vuku bulan bombardımanlardan hasar görenlerin zararlarının yarısını telafi etmişti.

Bu tebliğimizde, Batı Karadeniz sahillerinde Rus bombardımanına maruz kalan yerleşim birimlerindeki görevlilerin raporlarına göre, Kocaeli ve çevre sahillerinde hasarın mahiyeti ve miktarı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Giriş

Birinci Dünya Savaşının çıkması ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı harbe girmesinden hemen sonra Karadeniz sahillerindeki Osmanlı kentleri Rus harp gemilerinin bombardımanlarına hedef olmaya başladı. Rus filosunun mayınlama ve kıyı bombardımanlarıyla hedefi, Türk donanmasının çıkışına engel olmak, Karadeniz sahilinde kömür nakliyatını sekteye uğratmak ve Kafkas cephesinin ikmalini aksatmak, bu iş için kullanılacak Trabzon, Akçaabat, Samsun (Canik) ve Zonguldak limanlarını, bu limanlar arasındaki durak bölgelerini tahrip etmektir. Ayrıca, Rusların amacı, Müslüman halkın manevi kuvvetini zaafa uğratmak, pontusçu faaliyetler içerisine giren Rumlara moral vermek, halk için iktisadi ehemmiyet arz eden iş yerlerini, mühimmat ve gaz depolarını imha etmektir. 1914 yılında savaş gelişmelerinde Ruslara göre; Türkler çökecek ve Boğazlara hâkim olmak için deniz harekâtı düzenlenecekti. Rusların Karadeniz'deki donanma için görevleri, Rus kıyılarının korunması, deniz ticaret yollarının serbest bulundurulması, Osmanlı Devleti'nin deniz ulaşımının sekteye uğratılması, kıyılarına karşı harekâta bulunulması, Osmanlı'nın deniz kuvvetleriyle çarpışılması, limanlarının mayınlanması ve özellikle Karadeniz Boğazı'nın kapalı tutulmasıydı.¹

Bu Rus planına karşı, Karadeniz'deki Türk donanmasının görevi ise, Boğazı açık bulundurmak ve buranın savunulmasına katılmak, çıkarmalara engel olmak, nakliyatı ve özellikle kömür nakliyatını güvenlik altına almak, düşman nakliyatını tedirgin etmek, düşman kıyılarına karşı bombardıman

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Öğretim üyesi, hselvi@sakarya.edu.tr

¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII. Cilt, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 37.

Haluk SELVİ

ve mayın hareketlerinde bulunmak ve elverişli fırsatlar çıktığında düşman kuvvetleri ile muharebe etmekte.²

Genel olarak savaş sırasında Türk sularında harekâta bulunan İtilaf Deniz kuvvetleri şöyleydi: Karadeniz’de Rus Filosu, Çanakkale ile Sina, Suriye ve Filistin, Ege ve Güney Anadolu kıyılarında ve Kızıldeniz ile Hint sularında İngiliz ve Fransız filoları, Marmara’da bu iki bahriyeye ait denizaltı gemileri. Rusların Askold Kruvazörü, zaman zaman İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleri ile birlikte çalışacaktı.³ Rusların Karadeniz Filosu, Türk Deniz kuvvetlerine göre, gerek ana gerekse hafif kuvvet bakımından üstün durumdaydı. Ruslar bu sayede devamlı Türk kıyılarına taarruzda buldukları gibi nakliyatı ve özellikle Zonguldak-İstanbul kömür nakliyatını sekteye uğratmışlar ve kara kuvvetleriyle birlikte çalışmak imkânına sahip olmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nin üç muharebe gemisi, bir muharebe kruvazörü, üç kruvazör, iki torpido kruvazörü, sekiz muhrip, 10 torpidopot, 17 gambot, 17 motorgambot ve 20’ye yakın yardımcı gemisi bulunmaktaydı. Pasifik ve Baltık denizinde de üssü bulunan Rusların ise, altı muharebe gemisi, 26 muhrip, torpidobot ve on bir denizaltı gemisi ile birçok yardımcı gemisi vardı, Rusların başlıca üssü Sivastopol’da bulunmakta, Odesa, Novorosiski, Batum, Poti, Kerç ve Oçakof üsleri de ikinci derecede gelmekte idi. Türk ve Rus deniz kuvvetleri arasında yapılacak bir oranlamada şu sonuca varılır: Türk donanmasının en güçlü savaş gemisi olan Yavuz Kruvazörü, Rus muharebe gemilerine sürat bakımından üstün ve top bakımından da bu gemilere teker teker üstündü. Fakat geminin tek oluşu ve Türkiye’deki Alman nüfuzunu sağlaması dikkatli kullanılmasını gerektirmiş, bu yüzden ihtiyatlı kullanılmış, kesin sonuçlu bir muharebeden kaçınılmıştı. Türk muhrip ve torpidoları ise Ruslarınkine kıyasla hem silah hem de sürat açısından zayıftı.⁴

Rus filosu 1914 Kasım ayından itibaren Karadeniz’de ağırlığını artırmaya ve özellikle de Trabzon üzerinde baskı uygulamaya başladı. Rus torpidoları Karadeniz kıyılarına yaklaşarak Osmanlı Devleti’nin iç durumu ve askerî hazırlıkları hakkında bilgi alabilmek için balıkçıları ve çocukları da esir alıyorlardı. Rusların amacı, Trabzon üzerinden III. Ordu’ya silah ve mühimmat gitmesini engellemeye yönelikse de zor şartlar altında da olsa bu sevkiyat gerçekleştirilmeye çalışıldı.⁵ Rus harp gemileri aralıklarla devam eden bombardımanlarında Trabzon dışında Samsun’daki önemli noktaları ve Terme, Çarşamba, Ünye ve Fatsa kazalarını, bu yerleşim birimlerinin limanlarında ve açıklarında demirli ve seyir halindeki yük gemilerini de hedef seçmişlerdi. Samsun, deniz ile kara ulaşımının kesiştiği önemli bir liman şehriydi. Savaşın başlaması ile ticareti felce uğrayan Samsun, 1915 yılı içinde Rus harp gemileri tarafından çeşitli defalar saldırıya maruz kaldı.⁶

Rusların savaşın başlaması ile beraber Karadeniz’de tehdit faaliyetlerinde bulunması, Osmanlı Devleti açısından bazı önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Sarıkamış mağlubiyetinin sebebi, Karadeniz’de Rusların tehditleri sonucu nakliyatın serbest bir şekilde temin edilememesine bağlanmıştır. Müttefiklerin Çanakkale’de Türklere karşı bir cephe açmak ve Osmanlı Devleti’ni aralarında paylaşmak fikri de Sarıkamış savaşından sonra oluşmuştur. Denizde ulaşımın sekteye uğraması, Samsun-Trabzon arasında ihtiyaç maddelerinin ve hatta askeri sevkiyatın engellenmesine sebep oldu.

18 Mart 1915’de İngiliz ve Fransız kuvvetlerince Çanakkale Boğazı’na yapılan deniz taarruzuyla eş zamanlı Rus Filosunun İstanbul Boğazı’na bir gösteri taarruzu yapması istendi. 28 Mart 1915’te boğaz bombardıman edildiyse de kayda değer bir kayıp verdirilemedi. İtilaf Devletlerinin Çanakkale

² Rusların Birinci Dünya Savaşı sırasındaki stratejileri için bkz.: Ahmet Karaca, “Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Askerî Stratejisi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 71.

³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 36.

⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 38 ve 70.

⁵ Rusların Trabzon Vilayeti’ne ait limanlara yaptığı saldırılar ve verdiği hasarlarla ilgili olarak bkz. BOA. DH. EUM. 2. Şb. 23/30; Hikmet Öksüz, Veysel Usta, “I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması”, Türkiyat Mecmuası, 24/1 (2014), s. 25 -51; Mehmet Akif Bal, “Trabzon’un Rus Donanmasıyla Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon’a Etkileri (1914-1916)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXVII/81 (2011), s. 545-576.

⁶ Ruslar 1915, 1916 ve 1917 yıllarında çeşitli aralıklarla Samsun ve kazaları ile açıklarındaki Osmanlı tebaasına ait gemileri vurmuşlardır. Rus bombardımanları sonucu maddi hasarın yanı sıra insan kayıpları da olmuştur. Fakat Osmanlı devleti geç de olsa savaşın doğal sonucu olarak vuku bulan Samsun ve çevresi bombardımanlarından hasar görenlerin zararlarının yarısını telafi etmiştir. Samsun ve çevresindeki Rus tahribatı için bkz. Osman Köse, “Rusların Samsun’u Bombardımanı (1915),” Geçmişten Geleceğe Samsun, Ed. Cevdet Yılmaz, Cilt: II, Samsun, 2007, s. 95-112.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Karadeniz Sahillerinde Rus Bombardımanı

Boğazını geçmesi halinde, Rusya yaklaşık 200.000 kişilik bir kuvvetle Bulgaristan ve İstanbul taraflarına çıkarma planlıyordu. Ruslar İstanbul'un kenar limanlarını ağır bombardıman altına almayı ve Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmayı düşünüyorlardı. Rusların bu taarruzlarda kararlılığını kamçılayacak bir paylaşım da gerçekleştirildi. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Sakarya Irmağı ağzından Edirne'ye kadar olan Boğazlar sahasını Rusya'nın nüfuz ve hâkimiyet alanı olarak tanıdı. Bu durum Sakarya ağzından İstanbul Boğazına kadar olan Batı Karadeniz sahillerinde Rusya'nın saldırılarını daha da planlı ve saldırgan bir hale getirdi.⁷ Fakat bu konuda Rusya pasif kaldı. General Eberhart'ın donanması 25 Nisan ve 3 Mayıs 1915'te Boğazlara iki saldırı düzenledi. Birinci saldırıda her ne kadar Eberhart, yapılan taarruzun Sarıyer ve Beykoz'a zarar verdiğini söylese de, müttefiklerinin çıkarmalarına pek de bir etki yapamadı. İkinci taarruzda altı inçlik Rus Donanma toplarından toplam 161 mermi ateşlendi. Elmaz müstahkem mevki zarar gördü. Rus Donanmasından tek bir asker karaya çıkamadı.⁸

1914 Kasım'ından başlayıp 1917 Mart ayına kadar aralıklarla ama yoğun olarak sürecek Karadeniz limanlarına yönelik Rus deniz harekâtında şehirler ve limanlar bombalanmaklar kalmayıp, deniz ulaşım yollarına da mayınlar döşendi. 18 Kasım 1914 günü; Osmanlı donanmasının yegâne ikmal limanlarından olan Pulathane, Trabzon ve Samsun limanlarının önlerine mayınlar döküldü. Bombardıman karşısında güçlü bir direnişle karşılaşmayan Rus savaş gemileri, bu durumun etkisiyle Karadeniz kıyılarında daha sık boy göstermeye başladılar. Bazen yalnızca gözdağı vererek geri dönüyor, kıyılardaki limanlara, koylara çekilen yelkenlileri, kayıkları, mavnaları ateşe veriyorlar; bazen de kıyı boyunca uzanan yolun köprülerini top ateşine tutuyor, açıkta yakaladıkları gemileri ya batırıyor ya da yedeğe alıp götürüyorlardı. Rus donanması, Karadeniz'de 1.500 civarındaki Türk yelkenlisini batırmıştı. Rus Donanmasına ait İmperatriza Maria, bir yıldan fazla süren Karadeniz macerasında yaklaşık 300 gemi ya da gambotu batırılmış ve 3.000'in üzerinde Türk ve Alman denizcisinin hayatını kaybetmesine yol açmıştı. Hiçbir Türk gemisinin zarar veremediği bu Karakoncolos, Zonguldak ve İstanbul arasındaki kömür nakliyesini durma noktasına getirmişti.⁹

İtilaf Devletlerinin boğazı geçmek için Çanakkale'ye dayandığı bir sırada gerçekleşen Kocaeli ve çevresinin bombardımanı, Osmanlı Devletini derinden sarsmıştır. Karadeniz'deki Rus tehditleri sonucu nakliyat zaman zaman aksayınca Giresun ve Trabzon'da açlık tehlikesi ve iâşe kıtlığı baş göstermiştir. Yine, özellikle Trabzon'un işgalinden sonra Ruslar fırsat bulduklarında orta ve doğu Karadeniz kıyılarında faaliyet gösteren Rum çetelerine yardımcı olmuşlardır. Hatta bu maksatla zaman zaman karaya asker bile çıkarmışlardır. Rusların 1917 yılına kadar Karadeniz'de Türk sevkîyatına karşı düzenledikleri harekât genellikle başarılı olmuştur. Rus Bahriyesi, özellikle top ve mayın silahlarının kullanılmasında yüksek bir yeterliliğe sahiptir.

İzmit Mutasarrıflığı Sahillerine Rus Saldırıları

İzmit ve çevresi Birinci Dünya Savaşı yıllarında stratejik öneme sahiptir. İstanbul'un iâşesi, odun ve kömür ihtiyacının karşılanması gibi lojistik destek açısından da savaş yıllarında İzmit Mutasarrıflık bölgesi ön plana çıkmıştır. 4 Ocak 1915'te Osmanlı Harbiye Nezareti, Karadeniz Ereğli'den Akçaşehir'e (Akçakoca'ya) kadar denizden, Akçaşehir'den Düzce-Hendek üzerinden Adapazarı'na kadar karadan kömür nakliyatı için bir menzil hattının tesisi hakkındaki kararını, İzmit ve Bolu mutasarrıflıklarına bildirmişti.¹⁰ İstanbul'un odun ve kömür ihtiyacının temini için alınan kararlar, Hüdavendigar, İstanbul ve Edirne vilayetleriyle, İzmit ve Çatalca sancakları dahilindeki miri ormanlardan ruhsatnameye bağlı olarak kesilecek odun ve kömürün İstanbul'a ulaştırılması için izin verilmişti.¹¹ Bu sebeple Batı Karadeniz sahillerine Rus saldırılarının sebebi, daha çok Osmanlı Devleti'nin denizden lojistik destek hatlarını ve araçlarını vurmaktır. Bu saldırılar bazen denizaltılarla bazen de kruvazör ve saldırı gemileri ile gerçekleştirilmiştir.

1915 yılı itibarıyla Akçakoca'dan başlayan İzmit Mutasarrıflığı sınırları Adapazarı'nı da içine alarak Şile'ye kadar uzanıyordu. Bu sebeple savaşa boyunca bu sahillerde meydana gelen gelişmeler Adapazarı Kaymakamı, Düzce Kaymakamı, Kandıra Kaymakamı ve Kefken Liman Dairesi tarafından İzmit Mutasarrıfı Mazhar Müfid Bey'e iletilmiş, o da durumu Dahiliye Nezareti'ne günün gününe bildirmiştir.

İtilaf denizaltılarının yoğun olarak faal oldukları yer Marmara Denizi'ydi. Ancak daha az olmakla

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, III/II, Ankara, 1991, s. 112-113.

⁸ Ahmet Karaca, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Askerî Stratejisi, s. 80-85.

⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 40; Mehmet Akif Bal, "Trabzon'un Rus Donanmasının Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXVII/81 (2011), s. 563.

¹⁰ BOA. DH. ŞFR. 54/241.

¹¹ BOA. BEO. 4425/331802

Haluk SELVİ

birlikte Karadeniz sahillerinde Rus denizaltılarının bu tarz faaliyetlerde bulunduğu dikkati çekmektedir. İzmit'in Karadeniz sahilinde denizaltılar görüldüğü bilhassa Kandıra Kaymakamının yaptığı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu yazışmalarda müttefik denizaltıların İzmit'e tabi Karadeniz sahilinde bulunan Kefken ve Kerpe'den Karasu'ya kadar olan bölgede faal oldukları göze çarpmaktadır. İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey'in 15 Mayıs 1915'te Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği rapora göre, Kefken önünde bir düşman denizaltısı, Ereğli'den gelen üç yelkenli geminin mürettebatını sandala çıkarıp gemileri ateşe vermiş, yakılan gemilerin mürettebatından üçü jandarma tarafından kurtarılmış, denizaltı daha sonra Kerpe Adası'nda demirli bulunan on altı yelkenli kayığı batırmak için yirmi beş mermi atıp isabet ettirememiş ve batıya doğru gitmişti. Yine Mazhar Bey'in 27 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafa göre, bir düşman denizaltısı Kefken Adası'ndan sahile dört mil açıkta dolaşmış ve Sakarya'ya doğru gitmişti. Haziran ayının ortalarında Kandıra Kaymakamı'nın verdiği bilgiyi Dahiliye Nezareti'ne aktaran mutasarrıf Mazhar Bey, öğleden önce saat sekiz buçuk civarında bir düşman denizaltısının Sakarya açıklarında iki direkli bir yelkenliye ateş ettiği ve o bölgede dolaştığını bildirmişti. Yine mutasarrıfın telgrafına göre, 27 Haziran'da Kefken Limanı yakınlarında iki mil açıkta bulunan bir denizaltı sahildeki kayıklara top ateşinde bulunmuş fakat isabet ettirememiş, nöbet tutmakta olan jandarmalar ise denizaltına karşılık vermişlerdi. Bir gün sonra gönderdiği telgrafta ise mutasarrıf, denizaltının sahilden doğuya giden ve içerisinde memurların bulunduğu bir yelkenliye ateş ettiğini ancak gemiden gördüğü karşılık üzerine uzaklaştığını bildirmişti. 3 Ağustos tarihindeki telgrafında ise, Ağva açıklarında Kefken'e doğru takip edilen üçer bacalı, ikişer direkli kurşuni boyalı iki kruvazörün Kerpe ve Sarısu sahillerine otuz beş top mermisi attıktan ve Kefken Limanı'na girme teşebbüsünden sonra Cebeci ve Sakarya istikametine doğru gittiğini bildirdi. Kandıra Kaymakamının ifadesine göre, müteakiben suya batmış olduğu için kime ait olduğu anlaşılamayan bir denizaltı onları takip etmişti.¹² İtilaf denizaltıları Marmara Denizi'nde buldukları süre boyunca İzmit Körfezi'nde faal olmuş, Osmanlı ordusunun sınırlı mukavemetine karşılık, büyük zararlar vermeyi başarmışlardır. Ancak bu denizaltılar, İtilaf ordularına karada ilerleme şansı tanımayan Osmanlı ordusunun büyük başarısı neticesinde Çanakkale cephesinin kapanmasını müteakip Marmara'dan ayrılmak zorunda bırakılmışlardır.

İzmit sahillerindeki 1915 yılının önemli olaylarından birisi de, Boğaz mayın arama tarama filotillasının iki gemisi olan Yozgat ve Taşköprü gambotlarının Kefken'de üç Rus muhribi tarafından batırılmasıdır. Bu gemiler hava muhalefeti sebebiyle Sakarya ağzına oturmuş ve kurtarılamamış olan UC-13 Alman denizaltı gemisinin eşyasını almak üzere buraya gelmiş ve Ruslar tarafından 10 Aralık'ta batırılmışlardı. Bu olayda erlerden iki şehit, iki de ağır yaralı verilmişti.¹³

15 Mayıs 1915'te Kefken'e 16 mil açıktan Boğaz istikametine doğru gitmekte olan 6 harp gemisi görülmüş ve bunlar Cebeci Adası'ndaki kayıklar üzerine ve Kefken'in aşağısına doğru sahile şiddetli şekilde top atmış ve sahil boyunca sıralanan 12 kadar düşman gemisi Cebeci Adası'nı bombardıman ederek oradaki yelken kayıtlarını batırdıktan sonra Kefken'e doğru top atarak gelmişti, bu durum genel karargâha bildirilmişti.¹⁴ Aynı gün iki Rus gemisi Sakarya Irmağı ağzına iki top attıktan sonra doğuya doğru gitmiş,¹⁵ beş Rus zırhlısı bir tuz kayığını takiben Sakarya Boğazına gelerek altmış mermi atarak bu tuz kayığını batırmış, mürettebat sağ olarak kurtulmuştu. Karaya oturmuş olan ve Sakarya ağzında bakıma alınmış olan bir vapur da tahrip edilmiştir.¹⁶ Bundan bir gün sonra Akçaşehir'de karaya oturan Güzelce Vapuru'nu kurtarmak için gelen Şahin Römorkörü Kefken'in 5 mil kuzeyinde düşman donanması tarafından 200 mermi ile batırılmıştır. Süvarisi ile iki zabıt ve on bir nefer İstanbul'a doğru hareket etmişlerdir.¹⁷

24 Mayıs 1915'te Sakarya Boğazı hizasında ikisi siyah, üçü beyaz boyalı olmak üzere içinde fazla miktarda asker bulunan beş Rus gemisi geçti.¹⁸ 25 Mayıs 1915'te Kefken Adası'na Ruslar iki torpido muhribi ile gelerek, kömür almak için Ereğli'ye gitmekte iken hava muhalefeti yüzünden Kefken'e gelmiş olan gemiyi beş top atmak suretiyle batırmıştır. Saldırıda herhangi bir insan kaybı olmamıştır. Torpidolar dumanları görülen diğer harp gemileri ile doğuya doğru gitmişlerdir.¹⁹ 27 Mayıs 1915'te Hariciye Nezareti yabancı temsilciliklere gönderdiği nota ile Kocaeli/İrva'daki kurtarma istas-

¹² BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13-17; DH. EUM. 5. Şb. 14-16; Fikretin Yavuz, "I. Dünya Savaşı'nda İzmit Körfezi ve Çevresinde İtilaf Denizaltıları ve Gebze Köprüsünün Havaya Uçurulması", Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, II, Kocaeli, 2015, s. 1297-1299.

¹³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 103.

¹⁴ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 19.

¹⁵ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 4.

¹⁶ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 20.

¹⁷ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 18.

¹⁸ BOA. DH. EUM. 5.Şb 13/13

¹⁹ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 5.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Karadeniz Sahillerinde Rus Bombardımanı

yonunun Rus bahriye kuvvetleri tarafından uluslararası hukuka aykırı olarak bombalanmasını protesto etmişti.²⁰ Buna rağmen Rusların uluslararası hukuka aykırı saldırıları devam etti.

29 Temmuz 1915'te saat üç buçukta, 3 bacalı, ikişer direkli 3 Rus torpido muhribi Sakarya Boğazı'na gelerek 15 gün önce askeri sevkiyat idaresince boğaza getirilmiş olan tarak dubasına (denizle nehrin birleştiği yeri tortudan, kumdan temizlemek ve açmak için kullanılan araca) 40 kadar mermi atarak dubayı batırdıktan sonra Ereğli istikametine doğru gitti.²¹

Görüldüğü üzere, Çanakkale muharebelerinin en yoğun yaşandığı günlerde Karadeniz sahillerine de Rus saldırıları aynı şiddetle oldu. İtilaf Devletlerinin planı gereği olduğu anlaşılan bu saldırılar 1915 Nisan-1916 Mart ayları arasında oldu. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti tabiiyetinde olup sahipleri de Osmanlı vatandaşları olan, Rus donanması veya denizaltıları tarafından Sakarya ve Kocaeli limanlarında batırılan ya da hasar gören gemilerin listesi ve hasar miktarları bir listeye Dahiliye Nezareti'ne ulaştırıldı. Bu liste Kandıra Kaymakamı, Kandıra Jandarma Bölük Kumandanı, Kandıra Belediye Reisi, Meclis-i İdare Azası tarafından imzalanmıştı. Kefken Liman Reisi uzun süredir hasta olduğundan hasar komisyonuna devam edememişti. Bu yüzden bazı hasar kayıtları düzenli tutulamamıştı. Aşağıda verdiğimiz bu hasar listesini İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey'e Adapazarı Kaymakamı göndermiştir, o da 22 Mart 1916'da Dahiliye Nezareti'ne iletmıştır.

1- Bombarta cinsi bir gemi Seyrek sahilinde 16 Nisan 1915'te yanarak battı.

2- İnebolu Kütüğü cinsinde Çerkez Abdullah'a ait bakkaliye yüklü 40 tonluk gemi, 3 mürettebat, bir yolcu ile İnebolu'dan İstanbul'a giderken Kerpe'de 14 Mayıs 1915'te yanarak battı. Gemi hasarı 60 Osmanlı Lirası, yük hasarı 100 Osmanlı Lirası.

3- Dersaadet Mavnası cinsinde İnebolulu Mehmed'e ait 9 tonluk, İnebolulu Kaptan Mustafa kaptanlığındaki 4 mürettebatlı boş olan, Dersaadet'ten Ereğli'ye gitmekte olan, yük gemisi Kefken'de 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 50 Osmanlı Lirası.

4- Emanet-i Hüda isimli, Ağvalı Mustafa'ya ait ve onun kaptanlığında, 14 tonluk 4 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 380 Osmanlı Lirası.

5- Kavak isimli, Ağvalı Mehmed'e ait ve onun kaptanlığında 34 tonluk 7 mürettebatlı un yüklü çektirme, Ağva'dan İstanbul'a giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. 400 lira gemi, 10 lira yük hasarı vardı.

6- Derviş isimli, Ağvalı Mustafa'ya ait ve onun kaptanlığında, 15 tonluk 5 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 150 Osmanlı Lirası

7- Derviş isimli, Şileli Arnavut Mustafa'ya ait ve onun kaptanlığında, 13 tonluk 5 mürettebatlı boş çektirme, Şile'den Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 150 Osmanlı Lirası

8- Selamet isimli, Ağvalı Ali'ye ait ve Hatib Ali kaptanlığında, 19 tonluk 5 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 350 Osmanlı Lirası

9- Şahin Bahri isimli, Ağvalı Kalafatçı Mustafa'ya ait ve onun kaptanlığında, 8 tonluk 5 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 100 Osmanlı Lirası

10- İhsan-ı Hüda isimli, Ağvalı Hatib Ali'ye ait ve Ağvalı Torlak Hüseyin kaptanlığında, 9 tonluk 5 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 450 Osmanlı Lirası

11- Nimet-i Hüda isimli, Ağvalı Bekir'e ait ve onun kaptanlığında, 10 tonluk 5 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 450 Osmanlı Lirası

12- Derviş isimli, Ağvalı Koca İsmail Mustafa'ya ait ve Kocalı Mustafa kaptanlığında, 20 tonluk 6 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 150 Osmanlı Lirası

13- İhsan-ı Hüda isimli, Ağvalı İsmail Nuri'ye ait ve onun kaptanlığında, 16 tonluk 6 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 400 Osmanlı Lirası

14- Hüdaverdi isimli, Ağvalı Koca Cemal'e ait ve onun kaptanlığında, 15 tonluk 5 mürettebatlı boş çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Adası'nda 15 Mayıs 1915'te batırıldı. Gemi hasarı 60 Osmanlı Lirası

15- Ziyet-i Bahri isimli, Ağvalı Sarı Hasan'a ait ve onun kaptanlığında, 9 tonluk 5 mürettebatlı un yüklü çektirme, Ağva'dan Ereğli'ye giderken, Kefken Limanı'nda 17 Mayıs 1915'te

²⁰ BOA. HR. ŞFR. 405/28

²¹ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 15/41.

Haluk SELVİ

batırıldı. Gemi hasarı 30 Osmanlı Lirası

16- Mavna Kefken Limanı'nda 25 Mayıs 1915'te Rus torpido ve muhribi tarafından batırıldı.

17- Erdek isimli, Rasim Bey Kumpanyasına ait Hüseyin Avni Efendi kaptanlığındaki vapur maden kömürü taşırken Kefken Dikili mevkiinde 27 Haziran 1915'te Rus denizaltısı tarafından batırıldı.

18- Barko tipi çektiri, Kaş Ağzında 28 Haziran 1915'te Rus denizaltısı tarafından batırıldı.

19- Yunus isimli Sakıb Bey Şirketine ait 11 mürettebatlı 96 miktarlı kömür yüklü vapur 29 Haziran 1915'te Rus denizaltısı tarafından batırıldı.

20- Şirket-i Hayriyeye ait 14 Numaralı vapur, 1 Temmuz 1915'te Rus donanması tarafından batırıldı.

21- Üç kayık Yarık Kayık Sazlık mevkiinde 25 Temmuz 1915'te Rus torpidosu tarafından batırıldı.

22- Rizeli İshak Mustafa'ya ait ve onun kaptanlığındaki 4 tonluk ve 4 mürettebatlı kotra Trabzon'dan İstanbul'a sevkıyat yaparken Kaş Ağzında 26 Temmuz 1915'te Rus donanması tarafından batırıldı.

23- Ağvalı Hüseyin Reis'e ait kayık, Kumcağız'da 29 Temmuz 1915'te batırıldı.

24- Bir kayık Cebeci'de 29 Temmuz 1915'te batırıldı.

25- Sürmeneli Mustafa'ya ait ve Mustafa Reis kaptanlığındaki 13 tonluk ve 5 mürettebatlı, maden kömürü taşıyan çektirme, Ereğli'den İstanbul'a giderken, Kefken'de 10 Ağustos 1915'te Rus donanması tarafından batırıldı.

26- Sürmeneli Kadem Reis'e ait Dört hatap kayığı, bir Laz sandalı Küçük Ağız'da 21 Ağustos 1915'te Rus donanması tarafından batırıldı.

27- Sürmeneli Kadem Reis'e ait sandal 21 Ağustos 1915'te Rus donanması tarafından batırıldı.

28- Seyhun Vapuru maden kömürü taşırken 5 Eylül 1915'te Rus denizaltısı ve kruvazörü tarafından tahrip edildi.

29- Aryus Vapuru maden kömürü taşırken 5 Eylül 1915'te Rus denizaltısı ve kruvazörü tarafından tahrip edildi.

30- İllirya Vapuru maden kömürü taşırken 5 Eylül 1915'te Rus denizaltısı ve kruvazörü tarafından tahrip edildi.

31- Karacabey Said'e ait ve onun kaptanlığındaki 4 tonluk 3 mürettebatlı Salapurya Vapuru maden kömürü taşırken 7 Ekim 1915'te Rus donanması tarafından tahrip edildi.

32- Zafer isimli vapur, maden kömürü taşırken 21 Şubat 1916'da Rus donanması tarafından tahrip edildi.

33- Laz Kayığı isimli Laz kayığı 21 Şubat 1916'da Rus donanması tarafından tahrip edildi. Toplam yük zararı: 110 lira, gemilerdeki zarar: 3180 lira.²²

Çanakkale muharebelerinden sonra da yani 1916-1917 yıllarında da İzmit sahillerine aralıklarla Rus saldırıları devam etti. 1917 yılında Ruslar Karadeniz'de kesin bir üstünlüğe sahipti, ancak içişlerinde büyük karışıklıklar vardı ve genel bir halk ayaklanması kapıdaydı. Rusya Dışişleri Bakanlığına yeni atanmış olan Pokrovski, 6 Mart 1917 tarihli raporunda, Boğazların ele geçirilmesi gerektiğinden bahsederek Sakarya Irmağı ağzına asker çıkararak bu işe başlanabileceğini ifade ediyordu.²³ 1917 yılında İzmit Mutasarrıflığı sahillerine düzenlenen saldırılar bu düşüncenin bir neticesiydi. Ancak genel itibariyle saldırılar yine kömür sevğine yönelikti. 15 Ağustos 1917'de saat 11:30'da Kefken önlerinde bir Rus denizaltısı Zonguldak'tan gelmekte olan kömür yüklü 24 ve 21 numaralı kayıkları batırmıştı.

Zonguldak ve Ereğli Sahillerinde Rus Saldırıları

Ruslara göre, Zonguldak ve Ereğli'deki kömür ocakları, özellikle İstanbul için önemli bir kaynaktı. Bu yüzden İstanbul'a olan kömür nakliyatının engellenmesi önemli bir hamle olacaktı ve Karadeniz'deki ilk hamleyi de bu merkez üzerine yaptılar. 6 Kasım 1914'te 19 parçadan oluşan bir Rus filosu, Zonguldak'ı iki saat bombardıman ederek bir vapuru batırdı.²⁴ Kömür dekovil hatlarını, bir kiliseyi, konsoloshaneyi ve iki binayı tahrip ederek bir asker ve bir sivilin yaralanmasına neden oldu. Bu harekette iki kömür gemisi ve Trabzon'a gitmekte olan üç büyük yük gemisi batırıldı. 17 Kasım'da Rus filosu Trabzon'u bombardıman ederek üç resmi ve 18 özel binanın harap olmasına, üç ölü ve 13 yaralı verilmesine neden oldu. 24 Aralık'ta Zonguldak önlerinde gözükten Rus filosu,

²² BOA. DH. İ. UM. Ek. 103/85, lef. 1, 2.

²³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, III/III, Ankara, 1991, s. 519.

²⁴ Zonguldak'taki ilk Rus saldırıları ve etkileri için bkz. Cemal Güven, Mustafa Zenginbaş, "Kafkas Cephesi'nin Karadeniz'den Takviyesine İlk Darbe: Rus Filosu Tarafından Zonguldak Bombardımanı ve Askerî Nakliye Gemi-lerinin Batırılması Hadisesi", I. Uluslararası Karadeniz Bölgesi Kültür Kongresi, Sinop, 6-9 Ekim 2011, I. Uluslararası Karadeniz Bölgesi Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, Karabük, 2013, s. 285-297.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Karadeniz Sahillerinde Rus Bombardımanı

Kilimli'ye birkaç mermi attı. Bandırma'dan bakla ve buğday yükleyerek bu yüklerini Samsun, Ordu ve Trabzon'a çıkaracak olan üç gemi (Bezmailem, Bahriahmer ve Mithatpaşa) batırıldı. Üç geminin 220 personelinden ancak 17'si kurtulabilmişti. Batı Karadeniz bölgesinde özellikle küçük deniz araçlarının kaybı savaş boyunca devam etti.²⁵

İstanbul için Zonguldak ve Ereğli'deki gelişmeler hakkında haber kaynağı Bolu Mutasarrıflığıydı. Zonguldak ve Ereğli Kaymakamlarından gelen saldırı ve zayıt haberleri günü gününe Dahiliye Nezareti'ne ulaştırılmıştı. Zonguldak ve Ereğli çevresine Rus saldırıları özellikle İtilaf Devletlerinin Çanakkale'ye düzenledikleri harekât ve sonraki kara savaşları günlerine rast gelmektedir. Zonguldak, Ereğli, Kilimli ve Kozlu'ya düzenlenen saldırılarla Anadolu Demiryolunun kömürsüz kalması sağlanmıştı.²⁶

Bolu Mutasarrıf Vekili Ömer Lütfü Bey'in Zonguldak Kaymakamı'ndan aldığı telgrafa göre Zonguldak ve civarı 17 Mart'ta bombardıman edilmişti. Hasar şöyleydi:

- 1- Zonguldak'ta 13 hane tamamen ve 6 hane ile bir dükkân ve bir otel kısmen hasara uğradı.
- 2- Hükümet konağı civarında keresteci İliya'nın kereste mağazasına atılan bombadan mağazada bulunan zift ve yağlı boyaların tutuşmasıyla ortaya çıkan yangın mevzi kalarak söndürüldü.
- 3- Kozlu'da 15 hane önemli bir şekilde harap oldu.
- 4- Kilimli'de Maden İdaresiyle demirhane ve telgrafhane nispeten hafif bir halde harap oldu.
- 5- Maden kömürü bulunan bazı mahaller ve kömür nakline mahsus kayıklardan ikisi bütünü ve üçü tamire muhtaç derecede tahrip edildi.
- 6- Şirket-i Osmaniye'nin maden direklerinden yüzü ve madenci direklerinden 150'si parçalandı.²⁷

Bolu'dan 30 Mart 1915'de Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafa göre, Zonguldak ve Kozlu önüne gelen düşman gemileri Zonguldak üzerine 200 mermi ve bu gemilerden uçan dört teyyare yaklaşık 100 kadar bomba atarak aletelace çekilmişlerdi. Bu saldırıda hasar pek cüzi olup nüfuzca bir zayıt yoktu.²⁸ Yine aynı gün Dahiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir telgrafta, Ereğli limanına giren altı düşman torpidosu yarım saat kadar kasabayı bombardıman ederek binden fazla bomba atmış ve on kadar mavna batırılmış, hastane, bir kahve ve bir haneye birer mermi isabet ettiyse de resmi ve hususi binalara bir şey olmamış, bu gemilerin ayrılarak Zonguldak'ı bombalamaya başladıkları bildirilmişti.²⁹

2 Nisan sabahı Rus filosu Ereğli'yi bombardıman ederek üç yelken gemisini batırdı ve henüz limana giren Turan Vapurunu yaraladı.³⁰ Rus filosu 15 Nisan'da Zonguldak ve Ereğli'yi tekrar bombardıman etti, muhrip ve denizaltıları da, kömür nakliyatını şiddetle tedirgin etmeye başladılar. Midilli ve Yavuz yük gemilerini saldırılardan korumaya çalışıyorlardı.³¹

2 Mayıs 1915 Pazar günü Zonguldak'ın Kilimli Tarassud Memurluğu'nun verdiği bilgilere göre, düşman gemilerinden iki direkli, üç bacalı, Pamyat isimli Rus kruvazörü dört-beş mil mesafe ile Ereğli önüne gelip limanla etrafını teftiş ettikten sonra saldırmaksızın batıya doğru uzaklaşmıştı.³² Ereğli Komiser Muavininin raporuna göre, 5 Mayıs'ta Ereğli açıklarında görülen Rus donanmasından iki torpido bombardımana başlayarak limanda bulunan idare-i mahsusa vapurlarından Yeşil Irmak Vapurunu batırılmış, sekiz yüz ton kömürü taşımakta olan Gümüşyan Kumpanyasının Güzel Girid Vapurunu yakmış, vapurlardaki iki mürettebat ölmüş, altısı kaybolmuş, diğer mürettebatı kurtulmuştur. Bir saat devam eden bombardımanda kasabanın muhtelif yerlerine mermiler düşerek infilak etmiş ve on dokuz haneyi hafif ve önemli şekilde hasara uğratmıştır. Ölü ve yaralı yoktur, polisler fevkalade yararlık göstermişlerdir. Rus gemileri kuzeye doğru gitmekte iken Zonguldak'tan Ereğli'ye gelmekte olan Gaza Vapurunu Kireçlik mevkiinde yakalayarak müsaade vermeksizin batırılmış ve mürettebattan altı kişi kurtulamayarak denizde kaybolmuşlardır.³³ Zonguldak Komiser Muavinin 9 Mayıs 1915 tarihli raporuna göre, 9 Mayıs 1915 sabah Kilimli istikametinde görülen iki düşman torpido muhribi Zonguldak karşısına gelerek ateş açmış, limana kırk mermi atmış ise de bina ve insan olarak bir zayıt meydana gelmemiştir. Yaklaşık bir saat sonra

²⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 87-88.

²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, III/II, Ankara, 1991, s. 80-81.

²⁷ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 50

²⁸ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 30

²⁹ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 31

³⁰ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 42

³¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 130-131.

³² BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 11

³³ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 10

Haluk SELVİ

da Kozlu mevkiine yönelerek ateşe devam etmiş buraya da yaklaşık yüz kadar mermi atarak Selanik Vapuruyla sekiz ev ve kışla, telgrafhane, liman dairesi, üç dükkân, İslam kız ve erkek mektepleri, iki çamaşırhane, beş kömür kayığı tahrip edilmiş ve nüfusça bir kayıp olmamış, muhripler Ereğli'ye doğru gitmişlerdi.³⁴

Durumu yakından takip etmek için Bartın'a gelen Bolu Mutasarrıfı Ahmed Müfid Bey, 9 Mayıs 1915 tarihli Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta şu bilgileri veriyordu: Ereğli'nin bombardımanı sırasında limanda bulunan Millet Vapuru gark oldu, düşman takriben kırk-elli kadar askeri ve iki mitralyöz taşıyan motor botla iki sandaldan Bababurnu civarındaki Kömür Harmanına asker çıkarmak teşebbüsünde bulundu ise de siperlerdeki askerler tarafından şiddetle vuku bulan müdafaa üzerine ricat etti. Bu esnada düşman askerinin tamamı telef ve mecruh oldu, karada iki mektep binası ile hastane, üç-dört hane ve bir köşk hasara uğrayıp nüfuzca zayıf yoktu.³⁵

15 Mayıs 1915'te üç Rus harp gemisi Ereğli'yi kırk dakika bombalamış, üç yüzden fazla mermi atmış, limanda bulunan Müslüman tüccarlara ait üç yelken gemisini batırılmış, Turan Vapuru hasar görmüş, tayfalar tamamen kurtarılmıştır. Ancak Ereğli açıklarında ismi bilinmeyen başka bir yelken gemisinin mürettebatıyla beraber battığı, kasabada nüfusça ve binalarda bir zarar ve ziyan olmadığı mahallinden bildirilmiştir.³⁶

17 Mayıs 1915'de Akçaşehir (Akçakoca) önüne gelerek bir mısır kayığıyla üç gemiyi batıran dört düşman torpidosundan birisi Ereğli yakınlarındaki Alaplı mevkiini bombardımandan sonra ikisi Ereğli limanına gelerek küçük kayıklara mermi atıp Zonguldak istikametine doğru çekildiler.³⁷ Aynı gün Ereğli'yi bombardımana başlayan iki düşman torpidosuna diğer bir üçüncüsünün de iştirakiyle vuku bulan bombardıman yarım saat kadar devam etti ve Alaplı civarını bombardıman eden dördüncü torpidonun limana gelmesiyle ateş kesilerek hepsi Zonguldak istikametine çekildiler. Bombardıman neticesinde, limanda bulunan üç yelken gemisi ile bir kömür kayığı battı ve kömür kayığı ile bir sandal tahrip edildi. Bir meyhane ile bir hane hasara uğradı ve bombardıman esnasında sahile 500-600 metre kadar yaklaşan bir torpidonun karaya asker çıkarma teşebbüsü görülmesi üzerine o civardaki siperlerden edilen ateşin tesiriyle torpido içinde sandalyede oturan iki zabıt yere düştü. Bu torpido derhal uzaklaştı ve nüfusça bir zayıf ve yaralanma olmadı. Gülenç Ağzı mahalli ile Alaplı'nın bombardımanı neticesinde 8 yelkenli kayık batırıldı ve Alaplı'da yelkenliler taifelerinden 4 kişi düşman torpidosu tarafından alındı ve diğer taifelerin hepsi kurtarıldı.³⁸

1915 yılı Nisan ve Mayıs aylarındaki bu saldırılardan sonra Rus saldırılarının biraz seyrekleştiği ancak bitmediği görülmektedir. 1 Temmuz 1915'te Ereğli istikametinden gelen Sakıb Bey Şirketi'ne ait Yunus Vapuru düşman denizaltısı tarafından tahrip edildi, vapurda Şirket-i Hayriye'ye ait kömür ve bir miktar ticaret malı bulunuyordu.³⁹ 4 Ağustos 1915'te Bombart cinsi Osmanlı Devleti tabiiyetinde olan ve Ereğli'de İzzet ve Mehmed Beyler ortaklığına ait 55 tonluk deniz taşıma aracı Akçakoca'nın Akkaya mahallinde düşman tarafından yapılan bombardıman neticesinde hasar gördü, hasar miktarı 13.500 kuruştur.⁴⁰

Zonguldak bölgesinin ablukası 1917 Mart ihtilaline kadar sürdü. Abluka esnasında Zonguldak 25 defadan fazla topa tutuldu. Buna rağmen ablukanın tam bir etki yapmadığı anlaşılınca burasının bir kere de havadan bombardımanına karar verildi. 6 Şubat 1916'daki hava bombardımanında Ruslar istedikleri hedefe ulaşamadılar. Hava muhalefeti ve Türk uçaksavarlarının karşılığı bu başarısızlıkta etkili olmuştu.⁴¹ 21 Eylül 1916'da Ereğli önüne gelen bir muharebe gemisi ile iki muhrip burasını bir saat topa tuttu. Üç vapur ve 300 tonluk bir yelkenli battı, iki vapur da hasara uğradı. Bundan sonra aynı Rus gemileri Şile'yi kısa bir bombardımana tabi tuttular.⁴² 9 Mart 1917'de Bartın'ın Kurucuşile Nahiyesi önlerinde bir düşman denizaltısı görüldü.⁴³ Ruslar, 1917 Temmuz ortasında Sinop önlerinde, benzin yüklü iki yelkenliyi ele geçirdiler. Ayrıca yüklü 22 yelkenliyi de tahrip ettiler ve kasabaya uçaklarla bildiriler atarak, Almanlar aleyhine kışkırtılarda bulundular. 29 Ağustos 1917'de bir Rus muhribi Amasra'yı topa tutarak buradaki kayıkları batırdı. Bütün bu düşman hareketleri karşısında küçük teknelerin kıyı nakliyatı, erzak, mühimmat vb. taşımaları başarıyla devam etti.⁴⁴

³⁴ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 12

³⁵ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 24

³⁶ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 43

³⁷ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 16

³⁸ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/34, lef. 17

³⁹ BOA. DH. EUM.5.Sb 14/45

⁴⁰ BOA. DH. EUM. 2. Şb. 23/30, lef. 17

⁴¹ Ahmet Karaca, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Askerî Stratejisi, s. 85.

⁴² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 330

⁴³ BOA. DH. EUM.3.Şb 21/15

⁴⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 364

Rus Saldırılarına Karşı Alınan Önlemler

Osmanlı Hükümeti, savaşın başlamasıyla beraber muhtemel Rus saldırılarına karşı gerekli tedbirlerin alınması için Karadeniz sahilindeki valilik ve mutasarrıflıkları uyardı. Rus saldırılarına karşı yalnız başına seyreden kömür gemilerini korumak gerekiyordu. Uğranılan gemi kayıplarını önlemek için kömür nakliyatı geceye rastlatılmış, gemilerin sığınacakları Ereğli, Zonguldak ve Kefken gibi yerlerin topla pekiştirilmesi, gözetleme ve deniz istasyonlarının kurulması kararlaştırılmıştır. Nakliyatın sürekli gözaltında bulunması karşısında bu iş, genellikle Trabzon-İstanbul arasında sivil motorlarla yapıldı. Personeli gönüllü olan bu tekneler, seferlerini 10-12 günde tamamlayabiliyorlardı. Harbiye Nezareti bu gemilerin reislerini, harp madalyası ve para, diğer personeli de yalnız para ile ödüllendirmekteydi.⁴⁵ Kömür nakliyatının emniyetini sağlamak için 1917 Eylül'ünde Kefken'de bir telsiz ve bir uçak istasyonu kurulmuş ve Ruslarla mütareke yapıncaya kadar burada devamlı olarak bir deniz uçağı bulundurulmuştu.⁴⁶

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Trabzon ve Kastamonu vilayetleriyle Canik, Bolu, İzmit ve Çatalca mutasarrıflıklarına gönderdiği yazıda, sahillerde Ruslara casusluk yapma eyleminde bulunanlara karşı dikkatli olmalarını istemişti. Telsiz ve telgraf merkezleri bulunduğu el konulacak ve failleri cezalandırılacaktı. Diğer taraftan bazı yerlerdeki elektrik kaynağı, asansör aydınlatması, telefon ve tababette kullanıldığından bunların buldukları yerler tespit edilerek kayda alınacaktı. Ruhmkorff Bobini röntgende kullanılmakla beraber gayet kolaylıkla bu işler için de kullanılabileceğinden bunlar da kaldırılarak en yakın polis merkezlerine teslim edilecekti.⁴⁷

Diğer taraftan balık tutma bahanesiyle denize açılarak casusluk yapmaya kalkışanlar olabileceğinden Adapazarı ve Kandıra kaymakamlıklarından bu hususu önleyici sert tedbirlerin alınması istenmişti. İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey, seyyar jandarma müfrezelerinin sahillerde sürekli dolaşarak alınmış olan tedbirlerin hakkıyla uygulanmasına özen gösterirlerse casusluğun önlenmesi noktasında istenilen durumun sağlanacağı değerlendirilmesinde bulunmuştu.⁴⁸

Karadeniz'de bilhassa Trabzon sahilindeki iskelelere Rus torpidoları gelerek balıkçı ve çocukları gemilerine alıp götürdükleri ve çocukların ağzından askeri sır alabileceklerinin düşünülmesi sebebiyle bu durumun engellenmesine dönük tedbirlerin alınmasına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Kastamonu ve Trabzon vilayetleriyle Bolu, İzmit ve Canik Mutasarrıflıklarına çekilen telgrafla 25 Şubat 1915'te uyarıda bulunulmuştu.⁴⁹ Yine aynı tarihlerde aynı merkezlere gönderilen emirle, Marmara'nın bazı sahil kıyılarında düşman denizaltılarına fenerle işaret veren Hristiyan ahalinin tevkif edilerek Divan-ı Harb'e teslim edilmeleri istenmişti.⁵⁰ Osmanlı askeri makamları, Rusların sahildeki kasaba ve köylere asker çıkararak buralarda yaşayan halkın ileri gelenlerini esir alarak harbin sonuna kadar işkence altında tutmaya karar verdiklerini, Rusların Osmanlı askeriyesi ve bahriyesi hakkında istihbarat elde etmek için de Osmanlı tebaası Rum ve Ermenilerden yararlanmaya çalıştıklarını, Küre Dağı civarında bulunan bir manastırda telsiz telgraf aleti vasıtasıyla Rus donanmasına Osmanlı askeriyesi hakkında bilgi aktarıldığını düşünmekteydi. Rusların bu faaliyetlerine karşı Harbiye Nezareti, 8 Şubat 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, bu hususa dikkat çekmişti. Rus saldırıları ve yarattığı endişe üzerine Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin Başkumandanlık Vekaletine göndermiş olduğu yazı ile Rusların yukarıdaki amaçları belirttikten sonra sahil kasabalarının güvenliği için maden ocaklarında çalışanlar hariç olmak üzere şüpheli şahıslar ile Ermenilerin sahilden iki günlük mesafeye nakledilmeleri talep edilmiştir.⁵¹

İtilaf denizaltılarının Marmara denizinde görülmeleri ve deniz nakliyatı ve lojistik noktaları tahrip etmeye başlamaları, üzerine, 20 Temmuz 1915'te Marmara Denizi kıyılarında bulunan İnceburun, Bolayır, Nara, Perama (Bandırma Körfezi), Silivri, Armutlu, Mudanya, Erdek, Karabiga, Palatya, Ereğli, Şarköy, Gelibolu, Tekirdağ ve İmralı, Lâpseki, Akbaş, Kilya ve Burgaz'a dörder mantelli top; İstanbul kıyılarında ise Pendik, Haydarpaşa, Moda, Tophane, Sarayburnu, Zeytinburnu, Bakırköy, Yeşilköy, Mimarsinan ve Galata'ya ikişer mantelli top yerleştirildi. Anadolu'dan İstanbul'a geçiş güzergâhı olan ve bu özelliği nedeniyle İtilaf denizaltılarının sıkça yöneldikleri İzmit Körfezi'nin kıyılarına da toplar yerleştirildi. Kıyı boyunca Samankaya Burnu, Tavşancıl Burnu, Yarımca, Eskihişar, Derince, Tütüncüçük ikişer mantelli top ile teçhiz edildi. Bu toplar 78 ve 87 mm çaplarında olup 1915 yılı sonlarında denizaltı tehlikesinin azalmasından sonra 27 Nisan 1916

⁴⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 130

⁴⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 355

⁴⁷ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 4/21.

⁴⁸ BOA, DH. EUM. 5. Şb 10/2.

⁴⁹ BOA, DH. ŞFR. 49/141.

⁵⁰ BOA, DH. ŞFR. 52/231

⁵¹ Burhan Akbaş, "Ereğli'de Rus Bombardımanları-4", Öz Ereğli Gazetesi, 06 Mayıs 2017.

Haluk SELVİ

tarihinde buldukları mevkiinin mülki makamlarının idaresine bırakılmıştı. Alınan bu önlemler neticesinde bazen denizaltıların geri püskürtüldükleri görüldü.⁵²

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin sahillerde aldığı askeri ve idari tedbirler, Rusların Karadeniz'deki askeri üstünlüğünü sona erdirecek türden değildi ve daha çok içişleri ile ilgiliydi. Askeri olarak Ruslara karşı koyabilecek iki muhrip Yavuz ve Midilli idi. Bu iki muhribin, teknolojik üstünlüklerine rağmen, Rus saldırılarına karşı bütün Karadeniz sahillerini koruması ve Rus donamasına karşı üstünlük sağlamaları da pek mümkün olmamıştır.

Sonuç

Ruslar 1915, 1916 ve 1917 yıllarında çeşitli aralıklarla Batı Karadeniz sahilleri ile açıklarındaki Osmanlı tebaasına ait gemileri vurmuşlardı. Rus bombardımanları sonucu maddi hasarın yanı sıra insan kayıpları da olmuştu. Osmanlı Devleti savaş sırasında ortaya çıkan hasarı tespit etmek için Dahiliye Nezareti içinde "Tayin-i Hasarat Komisyonu" kurmuştu. İtilaf Devletlerinin Osmanlı kıyılarında meydana getirdiği hasarın toplam miktarı 1916 yılı itibarıyla 64,5 milyon kuruşu buluyordu. Bu miktar azımsanmayacak bir miktardı ve bu hasarın meydana gelmesine sebep olan saldırılar, 1907 yılında imzalanan 4. Lahey Sözleşmesi'ne ekli savaş kanun ve adetlerine ilişkin nizamnameye tamamen aykırıydı. 1914 yılı Ağustosunda başlayan bu saldırılar, Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletlerine vermiş olduğu protesto notalarına rağmen devam etmiştir.⁵³

Hükümet sahil bombardımanlarının başladığı 1914 Ağustosundan 1915 yılı Haziran ayına kadar geçen sürede ortaya çıkan devlet, vakıf ve kişilere ait hasarların tespiti ve tazmin ettirilmede esas alınacak bedellerinin cetvel şeklinde hazırlanıp gönderilmesi için 22 Haziran 1915'te tüm sahil vilayetlerine birer yazı göndermiştir. Valilikler tarafından hazırlanan cetvellerde, bombalama ve saldırılardan hasar gören kişi, mal, eşya, bina ve deniz nakil araçlarının dökümü hasar bedelleriyle birlikte verilmiştir. Bu cetvellere göre; Kastamonu Vilayetine bağlı, Sinop, Zonguldak, Bartın, Akçakoca, Kozlu, Kilimli, Gerze, İnebolu, Cide ve Ereğli sahillerinde ve yerleşim yerlerindeki hasar 25.861 liraydı. Nisan 1915-Mart 1916 arasında Karasu-Şile arasında meydana gelen hasar ise 3.290 lirayı buluyordu. Osmanlı Hükümeti bu zararları tazmin etmenin yollarını aradıysa da bundan bir sonuç elde edemedi. Bombardımanlar nedeniyle mal ve can kaybına uğrayan Karadeniz, Ege ve Akdeniz sahillerindeki deniz nakil araçları sahiplerinin hasarlarının % 45'inin seferberlik tahsisatından ayrılan 10.000 liradan karşılanması, çok fakir olup taşınır ve taşınmaz malları zarar görenlere de aylık 1.000 lirayı geçmemek üzere tazminat ödenmesi kararı alınmıştır.⁵⁴

İtilaf Devletleri, uluslararası hukuk kurallarının en çok göz ardı edildiği savaşlardan biri olan Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz'deki Rus donanması Lahey Sözleşmesine aykırı davranarak Osmanlı sahillerindeki sivil halkın malını, mülkünü tahrip etmiş, aile haklarına, kişilerin yaşamlarına saygı göstermemiş, dini kurum, hastane, okul ayrımı yapmaksızın pek çok yeri bombalamıştır. Yüzlerce suçsuz sivil insan katledildi, milyarlarca lira değerinde mal ve mülk gerek bombardımanlarla gerek yağmalarla yok edildi.⁵⁵

⁵² Fikretin Yavuz, "I. Dünya Savaşı'nda İzmit Körfezi ve Çevresinde İtilaf Denizaltıları ve Gebze Köprüsünün Havaya Uçurulması", s. 1300.

⁵³ Mehmet Temel, "İtilaf Devletlerinin Osmanlı Kıyı Yerleşmelerine Yaptığı Saldırıları ve Mütakabiliyet Esasına Göre Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIV/1 (2009), s. 117-118.

⁵⁴ İstanbul, İzmit, Çatalca, Hüdavendigâr, Edirne, Karesi, Aydın, İçil, Teke, Çanakkale gibi yerlerde merakib-i bahriyede bombardımanlardan meydana geldiği anlaşılan hasarların bir kısmının ödenmesi kararı 20 Ekim 1916 tarihinde vilayetlere bildirildi. BOA. DH. İ. UM. EK. 22/31; Mehmet Temel, "İtilaf Devletlerinin Osmanlı Kıyı Yerleşmelerine Yaptığı Saldırıları", s. 145-148.

⁵⁵ Mehmet Temel, "İtilaf Devletlerinin Osmanlı Kıyı Yerleşmelerine Yaptığı Saldırıları", s. 150

Kaynakça

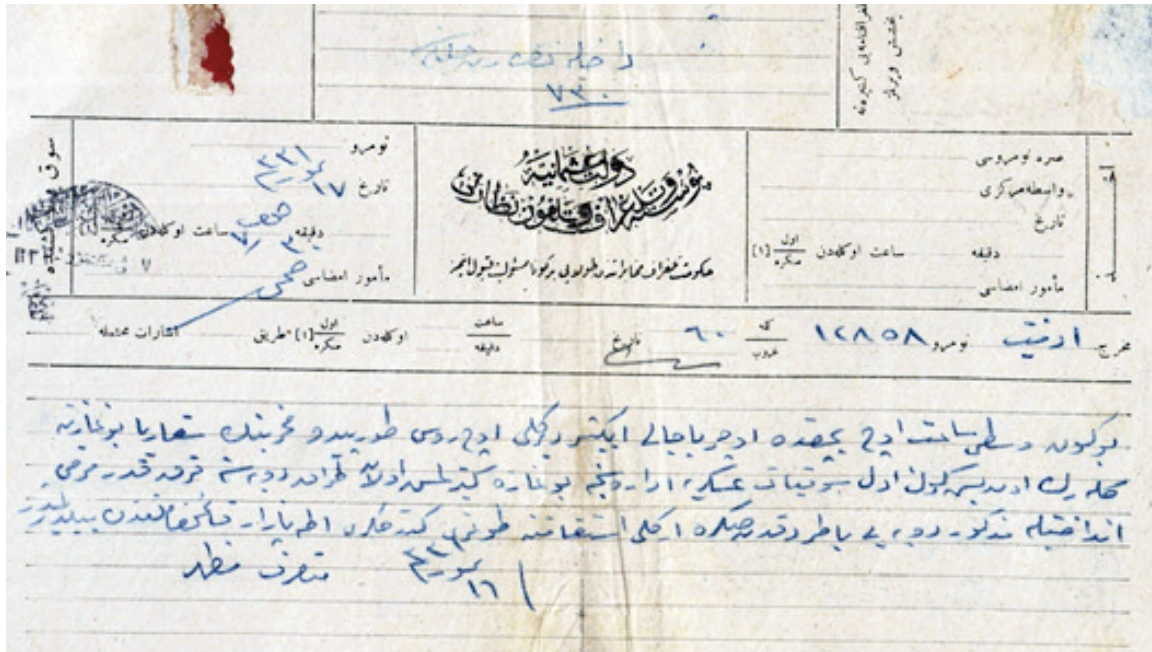
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (tasnif ve dosya numaraları dipnotlarda gösterilmiştir)
- Akbaş, Burhan, "Ereğli'de Rus Bombardımanları-4", Öz Ereğli Gazetesi, 06 Mayıs 2017.
- Bal, Mehmet Akif, "Trabzon'un Rus Donanması Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXVII/81 (2011), ss. 545-576.
- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, III/III, Ankara, 1991
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII. Cilt, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976
- Güven, Cemal; Zenginbaş, Mustafa, "Kafkas Cephesi'nin Karadeniz'den Takviyesine İlk Darbe: Rus Filosu Tarafından Zonguldak Bombardımanı ve Askerî Nakliye Gemilerinin Batırılması Hadisesi", I. Uluslararası Karadeniz Bölgesi Kültür Kongresi, Sinop, 6-9 Ekim 2011, I. Uluslararası Karadeniz Bölgesi Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, Karabük, 2013, ss. 285-297.
- Karaca, Ahmet, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Askerî Stratejisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 71.
- Köse, Osman, "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)," Geçmişten Geleceğe Samsun, Ed. Cevdet Yılmaz, Cilt: 2, Samsun, 2007, ss. 95-112.
- Öksüz, Hikmet; Usta, Veysel, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon Ve Çevresini Bombalaması", Türkiyat Mecmuası, 24/1 (2014), ss. 25 -51.
- Temel, Mehmet, "İtilaf Devletlerinin Osmanlı Kıyı Yerleşmelerine Yaptığı Saldırıları ve Mütakabilîyet Esasına Göre Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIV/1 (2009)
- Yavuz, Fikrettin, "I. Dünya Savaşı'nda İzmit Körfezi ve Çevresinde İtilaf Denizaltıları ve Gebze Köprüsünün Havaya Uçurulması", Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, II, Kocaeli, 2015, s. 1297-1299.

Haluk SELVİ

Ekler

Ek-1

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Karadeniz Sahillerinde Rus Bombardımanı

دولت علیہ عثمانیہ تلغراف اداره سی
ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE
 L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

[نمبر ۱۰۸]

Re transmission ou Exécution		تکرار کثیده و یا سوق		RECEPTION			
No d'exp. tél.	کثیده ار نشان مرکز	Date	مؤید امضای	مأمور امضای	Date	واحدہ مرکزی	برو نومبر
	trans. à		Signature de l'employé	Signature de l'employé		Roya de	No d'ordre
۷۱		۱۰/۱۱/۱۹۱۴	علیم	سید	۱۰/۱۱/۱۹۱۴		۷۷

De _____ Pour _____ موردي _____

N° _____ Mots _____ Date _____ H. _____ M. _____ تاريخ _____

Voie _____ Indic. Eventuelles _____ اشارت شماره _____

راغب نقده

شماره ۷۱
 رقم ۷۱
 تاریخ ۱۰/۱۱/۱۹۱۴
 ساعت ۱۰
 دقیقه ۱۱
 ثانیه ۱۴

دولت علیہ عثمانیہ تلغراف اداره سی
 ۷۱

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Karadeniz Sahillerinde Rus Bombardımanı

Ek-3

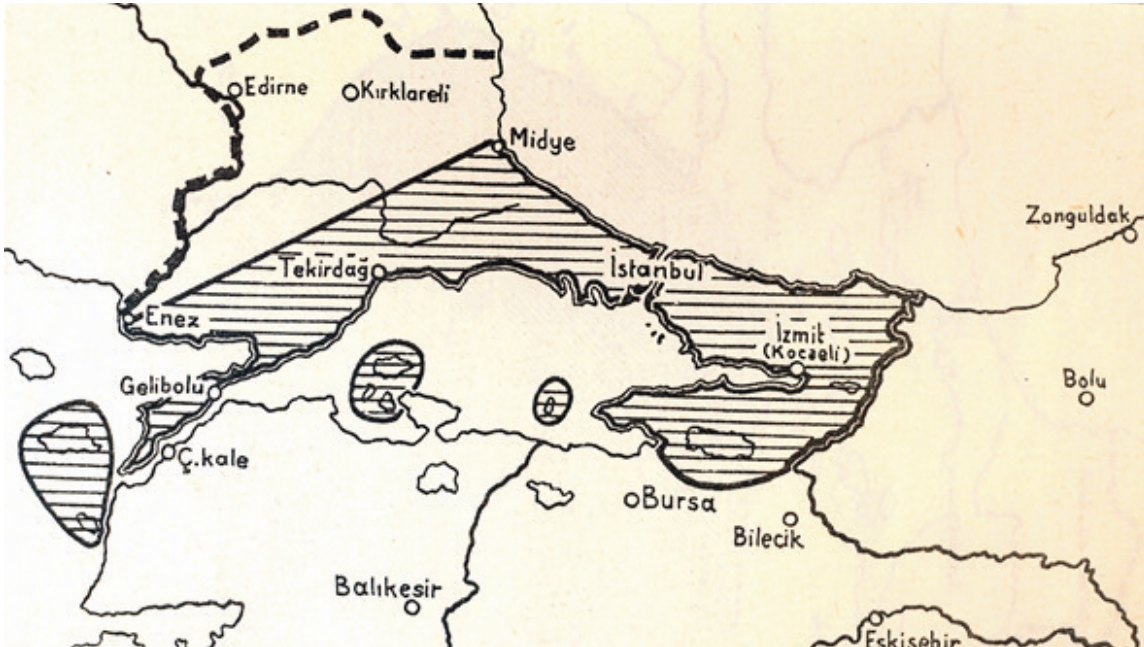
BATIRILAN OSMANLI DENİZ ARAÇLARI BİLGİLERİ

№	Adı	Yılı	Yer	Tipi	Yükü	Yıkılma Tarihi	Yıkılma Yeri	Yıkılma Nedeni	Yıkılma Durumu	Yıkılma Yeri	Yıkılma Nedeni	Yıkılma Durumu
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

OSMANLI ARŞİVİ
DH İLUM EK
1001251

DH İLUM EK.00103.00085.001

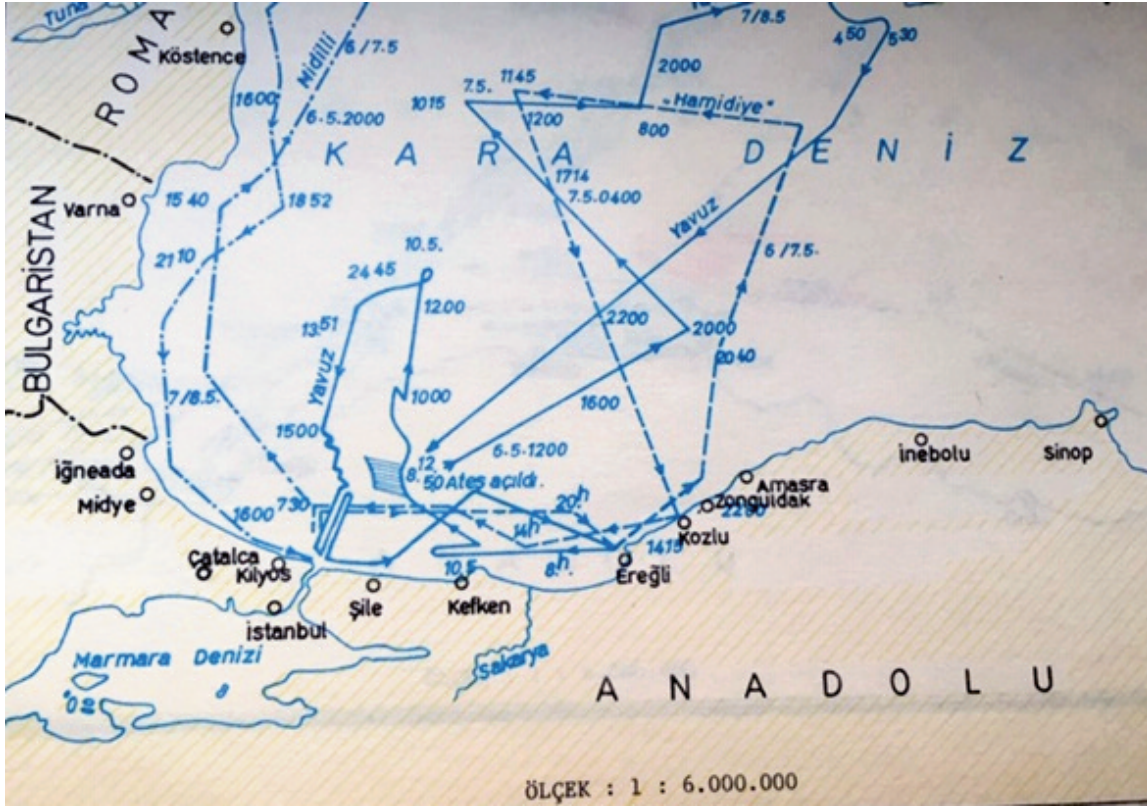
Mayıs 1915-Şubat 1916 tarihleri arasında Kefken-Şile arasında Ruslar tarafından batırılan ya da hasara uğrayan Osmanlı deniz araçları ile ilgili düzenlenen rapor

Harita-I

İngiltere ve Fransa'nın Mart-Nisan 1915 anlaşmalarıyla İstanbul ve Boğazlar Bölgesinde Rusya'ya bırakılmasını kabul ettikleri yerler. İzmit Mutasarrıflığı Bölgesi de bu alana dahil edilmişti. (Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, III/II, s. 591).

Haluk SELVİ

Harita-2

Türk Kuvvetlerinin 1915 Yılında Batı Karadeniz’de Askeri Harekâtları (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII. Cilt, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976)

İzmit Darüleytamı

Serkan YAZICI*
Havanur ŞAHİN**

Darüleytamların Kuruluşu ve Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde yetim ve öksüzlerin korunması gerek toplumsal gerekse de kamusal bir görev olarak telakki edilmiştir. Uzunca bir süre vakıflar eliyle yürütülen faaliyetler ve bu kurumlardan muhtaç çocuklara ayrılan bütçeler vakfiyelerde görülmektedir. Zengin aileler yanına “besleme, evlatlık, ahiretlik” gibi adlarla verilen çocukların bakımı için kimi zaman aileden olmak üzere vasi denilen koruyucu tespit edilirdi. Bu kişilerin sorumluluğu, çocuk erişkin bir birey olana değin sürerdi. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında bu alanda çeşitli kurumsallaşma adımları atılmaya başlandı. Kendilerine miras intikal eden kimsesiz çocukların mülk ve varlıkları kadılar tarafından kaydedildikten sonra kıymetli eşya, mücevher ve paralar teslim alınarak yine vakıflara bağlı be-destenlerde muhafaza edilir ve işletilirdi. İşletilen bu varlık ve mülklerden elde edilen gelirin bir kısmı vasiye aktarılır fazlası belli bir faiz nispetinde muhafaza edilirdi. Yetim ya da öksüz bu varlıkları idare edebilecek yaşa geldiğinde ortaya çıkan birikim kendisine teslim edilerek bu ilişki sonlandırılırdı.¹

Eski Türkçe’de “öğ” anne anlamına gelir. Bir çocuk annesini kaybetmesi halinde “öğsüz” bugünkü ifade ile yetim kalır. Arapçada “yetim” kelimesi ise anne-babasını kaybetmiş çocuk manasındadır ve çoğulu da “eytam”dır. Günümüzde yetim, anne-babadan birini kaybedenler için kullanılırken öksüz her ikisini kaybedenler için kullanılmaktadır.² Devlet hayatında sosyal yardım faaliyetleri ve tedbirler savaş, göç, kıtlık, afet ve bulaşıcı hastalıklar gibi hallerde hız kazanır ve dikkat çeker. Bu hallerin yarattığı can kayıpları dışında ortaya çıkardığı bir gerçeklik de yetim ve öksüz ya da bakıma muhtaç çocuklardır. XIX. yüzyılda bu gibi durumların sıklıkla görülmesi, bakıma muhtaç çocuklar açısından bir kurumsallaşmayı beraberinde getirmiştir. 1851 yılında bu alanda atılan en önemli adımlardan biri Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulması ve yetimlere intikal eden varlıkların kazaskerler tarafından kayıt altına alınması ve bu nezaret tarafından işletilmesi olmuştur. Merkezden taşraya yaklaşık yirmi yıllık sürede yayılan bu teşkilatın faaliyet alanı önceleri Müslüman çocukları kapsarken daha sonra gayrimüslim çocukları da içine alarak genişlemiştir. Varlıkları işletilen yetimler için tayin edilen vasiler de onların korunması, yetiştirilmesi görevlerini ifa etmişlerdir.³ Takip eden on yıllar içinde 1873 yılında kurulan Darüşşafaka gibi bazı tekil uygulamalarla ve vakıfların gayretleriyle de her hangi bir miras devralmayan çocukların bakımı sağlanmıştı. Bunlar arasında 1865'te Daire-i Askeriyye Ruznamçecisi Ziya Bey'in kurduğu Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye'yi, Mithat Paşa'nın Tuna valiliği devresinde hayata geçirdiği İslahhaneleri saymak gerekir.⁴ 1874 yılında da Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam adıyla şeyhülislam yönetiminde bir kurulun nizamnamesi hazırlandı ve Emval-i Eytam Nezaretinin görevlerini devraldı.⁵

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü.

** DoktoraÖğrencisi, Sakarya Üniversitesi,havanurbnc@hotmail.com.

¹ Nesimi Yazıcı, Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 48, Sayı 1, Yıl 2007, Cilt 48, Sayı 1, s. 1 – 46.

² İlhami Yurdakul, “Osmanlı'da Yetimler ve Söğüt Darüleytamı”, Tarih Boyunca Söğüt ve Kültürü, Bilecik, 2015,s.13-20.

³ İlhami Yurdakul, agm, s. 13.

⁴ Bekir Koç, “Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, Yıl: 2007, s. 113-127.

⁵ Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıklar”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, Cilt: 7, Yıl: 2006, s.110.

Serkan YAZICI - Havanur ŞAHİN

Diğer taraftan gerek cemaatler gerekse misyonerler tarafından kurulan yetimhanelerde gayrimüslim çocuklar da temel insan haklarından yararlandılar. Yetim ve öksüzlere büyük ölçüde politik saiklerle yaklaşan misyonerlerin faaliyetleri Alman Yetimhanesi gibi örneklerden de anlaşılacağı bir devletin Osmanlı topraklarındaki hâkimiyet sahasını genişletmek üzere araçsallaştırıldı.⁶

Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ile birlikte savaşa bağlı ve sonrasında gerçekleşen göç hareketleri nedeniyle başta İstanbul olmak üzere şehirlerde bakıma muhtaç çocuk sorunu ortaya çıktı. Sultan'ın bu hususta attığı en mühim adım ise Dar'ülhayr-ı Âli denilen yetimhaneleri kurmasıydı. 1900 yılında binasının yapımı planlanan kurum 1903 yılı itibarıyla faaliyete geçti. Bu dönemden itibaren yetimhane kavramının karşılığı olarak "yetimler kapısı" anlamında "Darüleytam" ifadesi kullanılmaya başladı. 1909 yılına değin faal kalan Darül hayr-ı Âli'de dini ve mesleki öğretim verilmeye çalışılmıştı.⁷

Bakıma muhtaç çocuklar sorununun ciddi ölçüde hissedildiği bir diğer dönem de Balkan Savaşları sonrasıdır. Savaşlarda yaşanan can kayıpları ve göç dalgası Osmanlı şehirlerinde bildik bir bunalımın yeniden yaşanmasına sebep oldu. Muhacirlerin yanı sıra şehit eş ve çocuklarının barındırılması için yeni çarelerin aranmasına çalışıldı. Balkan Savaşları sırasında Balkanlardaki Türk nüfusun önemli bir kısmı Anadolu'ya göçmüş, yetim sayısında önemli bir artış olmuştu. Sadece Bulgaristan'da Balkan Savaşı neticesinde 26.523 aileye mensup 71.505 çocuk yetim kaldı. Bu çocukların 3.011'inin anne ve babadan mahrum olduğu 48.000'inin ise ailesinin fakir ve perişan olduğu tespit edilmişti.⁸ Bu savaşlar sonrasında göç eden Türkler, Anadolu'nun bazı bölgelerinden araziler verilmek suretiyle yerleştirilirken savaşa beraber şehit yetimlerinin artmasıyla çocukların barındırılması konusunda bir zorunluluk doğmuş; bu durum devleti yeni arayışlara ve yeni kurumların ihdasına sevk etmiştir.⁹ Bu dönemde yetimler için bir kurum ihdası fikri ve Darüleytam kelimesi 1913 tarihli belgelerde yeniden görülmeye başlandı. Kurumun açılış gerekçesi Balkan savaşlarından sonra ortada kalan yetimlere sahip çıkmak şeklinde ifade ediliyordu. Bu noktadan hareketle Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifiyle Darüleytamlar 25 Kasım 1914'de faaliyete geçti. İttihat ve Terakki Fırkası yönetiminde kurulan Darüleytamların idaresinden (Kara) Kemal Bey sorumlu oldu. Savaşın başlaması münasebetiyle silâh altına alınıp vazifesini ifa ederken hayatını kaybeden ya da çeşitli nedenlerden ölen fertlerin geride bıraktığı yetimlerin eğitim ve terbiyeleri amacıyla il ve kaza merkezlerinde birer darüleytam meydana getirilmesi düşünüldü. Bu çerçevede kurulacak müessesenin ne gibi "faydalar ve sevaplar doğuracağına dair bazı ifadeleri" içine alan 1915 tarihli Babıali Evrak odasına kayıtlı arşiv belgesi konuyu gerekçelendirmişti.¹⁰

Balkan Savaşlarının ardından başlayan I. Dünya Savaşı da can kayıplarını ve yetim sayısının artmasına sebep oldu. Şehitlerin yanı sıra salgın hastalıklar da ciddi boyutlara ulaştı. Alınan bütün tedbirlere rağmen hastanelerdeki kayıtlara göre ordunun salgın hastalıklardan kayıpları 388 bin civarındaydı. Osmanlı Orduları Askeri Sağlık İdaresi kayıtlarına göre, dört yıl süren savaşta askeri birliklerde görev yapan erlerin % 47'si hastanelere girmiş ve bunların % 17'si tedavileri esnasında ölmüştür.¹¹ Darüleytamların kuruluşu Balkan savaşlarının bir sonucu olsa da kısa zamanda sayılarının artması ve tüm yurda yayılması, Dünya Savaşı sırasında siyasi ve sosyal koşulların sonucuydu. Bunun en açık göstergeleri arasında İstanbul'da 1914-1918 yılları arasında 24.270 çocuğun hastalık, açlık ve sefaletle bağlı nedenlerle ölmesi kabul edilebilir.¹² İlk olarak İstanbul'da kurulmaya başlanan darüleytamlarda, yetimler sadece şehit çocuklarıyla sınırlı olmadığından ve diğer yetimlerin sayısının da fazla olması sebebiyle zamanla kayıt ve kabulde düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, öncelikle şehit çocukları, ikinci etapta da Balkan savaşı sonrasında kimsesiz kalan çocuklar darüleytamlara kabul edilmişlerdir.¹³

1915'te gerçekleşen Ermeni Tehcirinin ardından Ermenilere ait çok sayıda okul ve manastır darüleytama dönüştürülerek savaş boyunca ortaya çıkan yetimlerin sığınağı oldu. Bu yetim çocuklar

⁶ Muttalip Şimşek, Osmanlı Devleti'nde Alman Yetimhaneleri (1860-1921), History Studies, C. 8 S. 3 Eylül, 2016, s. 151- 172. s.156, İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s.14.

⁷ Cemil Öztürk, "Osmanlı'da Bir Mesleki Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Darülhayr-ı Âli", Milli Eğitim Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 143, 1999, s. 76-84.

⁸ S.Tunay Kamer, "Balkan Savaşları ve Darüleytamlar", Türk Yurdu Dergisi, Yıl.101 Sayı: 303, 2012,s. 1-15

⁹ Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913), Ankara1994, s.33.

¹⁰ BOA, BEO.4185 /313812.

¹¹ Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm, Ankara 2010, s. 145.

¹² 10 Tevfik Çavdar, Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiyye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1971,s.110.

¹³ BOA, DH. ŞFR. 58/34,59/50; DH. EUM, 152/64.

arasında bölgelere göre Ermeni ve Rum çocuklar da bulunmaktaydı. Kısa sürede darüleytamların sayısı 85'e yetim sayısı da 16 bine kadar çıktı. Bir tür bölgesel kalkınma modeliyle her bölgede yoğun olan ticari, tarımsal faaliyete göre mesleki eğitim ve bunun dışında din eğitimi temel olarak anlayışı benimsendi. Faaliyet gösterdiği 6 yıl boyunca birçok savaş, işgal ve mücadeleye tanık olan darüleytamlar bu olaylardan doğrudan etkilendi. 1917 yılında Darüleytamların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olan statüsü artan masraflar nedeniyle değiştirilerek devlete bağlandı.¹⁴

İstanbul'un ve Anadolu'nun bu zor döneminde, binlerce çocuğu koruyup kollamak ve eğitmek amacıyla yola çıkan kurum, bu ağır yükü, birçok ekonomik imkânsızlığa rağmen kaldırmaya çalıştı. Anadolu'da asayişin bozulduğu, İstanbul'da işgalin başladığı Mütareke yıllarında çocukların can güvenliğinin sağlanması oldukça güçlü. Ülkede işgaller başlayınca İtilaf Devletleri gayrimüslimlere ait olan ve darüleytama dönüştürülmüş olan mülklerin boşaltılmasını ve kendi emirlerine verilmesini istedi. Dahası içlerindeki gayrimüslim çocukların da Osmanlı'nın savaş esirleri sayılarak teslim edilmesi istendi. Büyük bir güçle Müslüman çocuklar ayrılarak bir kısmı Darüşafaka'ya sevk edildi. 12 Eylül 1920'de içlerindeki çocuklardan kızların mümkün mertebe uygun olan ailelere evlatlık ve erkeklerin ise esnaf yanına çırak verilerek darüleytamların hazineye getirdiği yük nedeniyle kapatılması istendi. Darüleytamların işlevini bundan sonra ise Şehir Yatı Mektepleri ifa etti. Savaş yıllarında içinde çok sayıda darüleytamin bulunduğu yerleşimlerden biri de İzmit Sancağıydı.¹⁵

İzmit Darüleytamları

Coğrafi konumu itibarıyla İzmit'te özellikle göçler nedeniyle 19. yüzyıldan sonra toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlar görüldü. İzmit'in nüfus yapısı birçok faktörle şekillenmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında gerçekleşen Balkan ve Kafkasya göçleri, 1912-1913 Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'na bağlı göçler ve Milli Mücadele sonrasında gerçekleşen nüfus mübadelesi gibi göç hareketleri bu yapının temel şekillendiricileri arasında sayılabilir. Diğer taraftan şehirde gayrimüslim topluluklar ve yerli bir Müslüman ahalisi olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.¹⁶ Harbiye Nezareti'nin resmi kayıtlarına göre İzmit'te Balkan Savaşı, 1. Cihan Harbi, Sarıkamış ve Çanakkale'de 1117 şehit verilmiştir. Savaşlara gönüllü katılanlar, esir kamplarında tutsak olanlar, kaybolanlar ve hastalıktan ölenler bu kayıtların dışındadır.¹⁷ Savaşın en önemli toplumsal sonuçlarından biri olan "kimsesiz çocuk" sorunu da İzmit özelinde bu rakamlarla doğrudan ilişkilidir. İzmit Darüleytamları; savaşa dâhil olan yabancı devletlerin kendi açtıkları yetimhaneleri terk etmelerinin sonuçlarını, 1915'te Ermenilerin sevk ve iskân kararı ve sonrasında gelişen olayları ve savaşın kaybedilmesinden sonra geri dönmeye başlayan Ermenilere ait binaların iade sürecine ait ayrıntıları bütünüyle görmemizi sağlaması dolayısıyla önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı devletine ait son nüfus verisi olan 1914 sayımına göre İzmit'te toplam nüfus 325,153'tü. Kuşkusuz bu nüfus verisi 1914 öncesinde yaşanan göç hareketlerinin doğal sonucuydu.¹⁸ Bu dönemde Rum, Bulgar ve Türkler arasında Balkan coğrafyasında iki buçuk milyona varan bir göç trafiği yaşanmıştı. Bu göçler savaş ya da sürgün gibi zorla tahliye, gönüllü göçler ya da anlaşmalar yoluyla gerçekleşmişti. Balkan savaşları dolayısıyla yetim sayısında önemli bir artış olmuştur. Edirne, Bursa, Eskişehir ve İzmit şehirleri temel muhacir iskân alanları arasındaydı. Göçler ile ilgili arşiv belgelerinde bu şehirlerde darüleytamların kurulmasına atıf yapılmış ve bir an önce darüleytamin tesis edilerek muhtaç durumdaki muhacirlerin buraya yerleştirilmesi istenmişti.¹⁹ Balkan yetimlerinin yanında I. Dünya savaşının başlamasıyla savaşa dâhil olan devletlerin açtıkları yetimhanelerin idari ve eğitici kadrosunun Osmanlı topraklarını terk etmesiyle beraber, binalarda sahipsiz, aç ve muhtaç kalan yetim çocukların yaşesi Osmanlı Devleti seferberlik tahsisatından karşılandı.²⁰ Savaş boyunca faaliyet gösteren İzmit Darüleytamlarının birçoğu da bu şekilde kurulmuştu. Bu şekilde 3 yıl boyunca faaliyet gösteren İzmit Darüleytamlarının diğer önemli yanı 1915 yılındaki zorunlu sevk ve iskân kararından sonra ortaya çıktı. İzmit darüleytamları bu yönüyle hem darüleytama dönüşen Ermeni mülkleri hem de Ermeni yetimlerin savaş sonrası iadesi meseleleriyle gündeme geldi.

21 Ekim 1918'de Dâhiliye Nezareti'nden yine İzmit ve onunla birlikte pek çok vilayet ve livaya sevk edilen Ermenilerden isteyenlerin yerlerine geri dönebilecekleri belirtilmişti. Nitekim 28 Ekim

¹⁴ BOA. MF. MKT.1204/11; 1205/99; DH.ŞFR590/98.

¹⁵ BOA. MF. MKT.1202/75, BOA. DH. ŞFR, 63/142.

¹⁶ Yavuz Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli 2014, s. 1269-1311, s.1275.

¹⁷ Veysi Akın, "Balkan ve I. Dünya Savaşı Esnasında Edirne Merkez Asker Hastanesi'nde Vefat Eden Kocaelili Askerler", Kara Mürsel Alp Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 1277-1287.

¹⁸ Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), İstanbul 2010, s. 78.

¹⁹ BOA.DH.ŞFR.,63/142.

Serkan YAZICI - Havanur ŞAHİN

1918 tarihli Yenigün’de 2 haftada 25 bin kişinin eski yerlerine döndüğü yazmaktadır. Tehcir edilip de ilk etapta yerlerine dönenler arasında İzmit Ermenileri de vardır. 22 Aralık 1918 tarihli Atı gazetesi ise 1 Kasım-20 Aralık 1918 tarihleri arasında İzmit’e 9526 Ermeni’nin döndüğünü yazmış, Tasvir-i Efkâr ‘dada aynı rakam telaffuz edilmiştir.²¹ 20 Kasım 1918’de Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey Hariciye Nezareti’ne iadelerle ilgili bilgiler vermişti. Buna göre İzmit’in Bahçecik Ermenileri kâmilten iade edilmiş, Ermeni Darüleytamı sorumlularına teslim olunmuş, İzmit’teki Ermeni yetimlerle farklı yetimhanelerdeki yetimler ve halkın elindeki kimsesiz Ermenilerin mütarekeden hemen sonra İstanbul’a sevkleri istenmişti. Buradaki önemli husus Ermeni yetimlerinin savaş esiri statüsünde değerlendirilmiş olmasıdır. Ermeni yetimler gruplar halinde ya da tek olarak bir memur nezaretinde Patrikhanelere iade edildi. Ermenilerin İstanbul’a sevk edilmeleri sırasında hem hüviyetlerinin tespit edilmesi, hem de kimliği hakkında hiçbir malumat edinilememiş kimsesiz çocukların hürriyetlerinin tespit edilmesi sırasında zorluklar yaşandı. Ancak bu uygulama ile ortaya çıkan bir sıkıntı Ermeni çocuklarla beraber Müslüman çocukların da Ermeniler tarafından gayr-ı Müslim zannedilip istenmesidir. Bununla ilgili 20 Şubat 1919’da İzmit de dâhil böylesi problemlerle karşılaşan yerlere bu çocukların Hıristiyanların eline geçmesine meydan verilmemesi bildirildi. Ancak her ne kadar hükümet önlem almaya çalışmışsa da çok sayıda Müslüman çocuk Ermeni oldukları gerekçesiyle alıkonuldu.²²

İzmit’te Ermeniler ile ilgili sorunlar I. Dünya Savaşı zarfında devam etmişti. Bu sorunların bir kısmı da darüleytamlar ile ilgiliydi. En dikkat çekici sorun ise Ermeni yetimlerin kaçma ya da kaçırılma vakalarıydı.²³ İzmit Darüleytamları 6 şube olarak faaliyet göstermiş, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından kısa zaman sonra (Kasım 1918) kapatılarak kalan yetimler İstanbul’a nakledilmişti.²⁴

İzmit	Müstahdem	Memur	Talebe
Reşadiye	52	64	200
Talatiye	34	43	100
Saidiye	27	52	100
Çiftlik	35	60	0
Bahçecik	18	53	150
İtihat ve Ter. Baş. Müdürlüğü	20	6	

Tablo 4: İzmit Darüleytam Şubeleri.²⁵

Akmeşe Darüleytamı (Reşadiye, Talatiye, Saidiye)

Armaş (Armaşa/Ermişe/Akmeşe;) yirminci yüzyılın başında 500 haneli bir Ermeni köyüydü. Kuruluşu 1611’e uzanan Meryem Ana Manastırı’nın külliyesinde bir kilise, okul, kitaplık, basımevi bulunmaktaydı. Manastırın dağınık bir görünüm sergileyen tarlaları 1863’ten sonra birleştirilerek bir çiftlik oluşturulmuş, yakın zamana kadar ayakta olan elli beygir gücünde bir su değirmeni kurulmuştu.²⁶ Akmeşe, İzmit merkez, Arslanbey, Bahçecik (Bardızak),Ovacık gibi yerleşimlerle beraber, tütün ve özellikle ipekçilik bölgesi, aynı zamanda da Batı Anadolu Ermeni siyasi ve ruhani kültürünün önemli merkezlerinden biriydi.²⁷ Savaşın öncesinde Akmeşe’de 1550Ermeni ve üç okul varken, Amerikan Koleji’nin bulunduğu Bahçecik’te 9 bin Ermeni yaşamaktaydı.²⁸ Buradaki Ermeni Ruhban Okulu ve manastırı bölgenin en önemli yapılarındandı. Bazı kaynaklarda Akmeşe Ruhban Okulu’nun Osmanlı Ermenilerinin milliyetçilik hareketlerinde önemli bir rol üstlendiği belirtilmiştir.²⁹

Darüleytamların kurulma kararından sonra yeni inşaatların yapılmasından ziyade dönemin şartları gereği boş ve terk edilmiş binaların kullanılması gündeme geldi. Hem durumun aciliyetinden hem de en düşük maliyetle halledilebilecek şekilde boş ve metruk binaları devralan ve bununla ilgili

²⁰ BOA. DH. ŞFR.96/26.

²¹ Selma Çetinkaya ve Taner Bilgin, “Tehcir Kanunu ve İzmit Ermenileri”, Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 2015, s.1311- 1322.

²² BOA, MF. EYT.12/172.

²³ BOA, DH. ŞFR.561/5; BOA, DH. EUM, 48/56.

²⁴ BOA, DH. İ.U.M. 5/1; 1/4621.

²⁵ BOA.MF.EYT.,7/51

²⁶ Agop Minasyan, “Armaş Manastırı”,Toplumsal Tarih, Cilt: 13, Sayı: 78,2000,s.32-41.

²⁷ Bkz. Nurdan İpek, Armaş Ermenileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2004.

²⁸ Yakup Aygıl, Yakup Özkan, Bithynia Tümlüğü İçinde Akmeşe, GDK Yayınevi, İstanbul, 2013.s.83.

²⁹ Haluk Selvi, Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri, Sakarya Üniversitesi Dergisi, 2006, 1-3.

hüküm verebilen kurum, Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti olmuştur. Bu şekilde İzmit sancağı dâhilinde Emlak-i Metrukeden (terk edilmiş mülk), darüleytam yapılmasına uygun bir binanın tedarik ve tahsisinin mümkün olup olmadığı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından sorulmuştur. 11 Ekim 1915 tarihli belgede cevap olarak; İzmit ile Kandıra arasında "Armaş" isimindeki Ermeni köyündeki manastırın darüleytama çevrilebileceği teklif edilmiştir.³⁰ 7 Şubat 1916'da Talat Paşa, İzmit mutasarrıfına "Armaş Manastırı meselesini oraya gelip bizzat tetkik edeceğim. O vakte kadar vaz-ı asliyesine [bulunduğu şekle] halel getirmeyiniz" diye yazmıştır.³¹ İskân ve sevk kararından sonraki gazete haberlerine göre, Armaş Nahiyesinde "bin şehit evladını istiyab edebilecek genişlikte bir şubenin tesisi için Maarif Nezareti'nce gerekli tedbirlerin alınması" sağlanmıştır.³²

1917 yılında İzmit'in Akmeşe beldesinde kurulan bu darüleytamın diğer şehirlerde bulunan darüleytamlardan farkı, savaşın mağdur ettiği köy kökenli kimsesiz ve çocukları çiftçi olarak yetiştirmesiydi.³³ Kuruluş aşamasında Almanya'daki programlar örnek alınmış, bu çocukları oluşturulacak köylerde toplamak, eğitmek ve evlendirmek amaçlanmıştır. Osmanlı topraklarında yer alan her bir kasabadan onar çocuk Akmeşe'ye getirilecek ziraat eğitiminden sonra bir kısmı ait oldukları köye bir kısmı da bu köylere yerleşecekti.³⁴ Özellikle uygulamalı ziraat eğitimi programları açısından köy enstitüleriyle benzerliği darüleytamın bu yöndeki faaliyetlerinin araştırma konusu olmasına sebep olmuştur.³⁵ Darüleytamın kuruluşundan kısa bir zaman sonra yapı olarak değişikliğe uğradığı görülür. Yapılan faaliyetler zirai faaliyetleri arttırmak için kuruma arazi tahsil edilmeye başlanmıştır. Bilhassa "nazari ve ameli" bir çiftçilik eğitimi planlanan müesseseye, hükümet tarafından binlerce dönüm arazi verilmesiyle beraber tahıl ekimi ve ipek börekçiliğinde büyük yeri olan dutluklara büyük önem verilmiştir.³⁶ Bu tarihlerdeki belgelerde Akmeşe Darüleytamı olarak adı geçen kurum 1917 yılında İttihat ve Terakki liderlerinin isimleriyle şubeler halinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Enver Paşa ve Talat Paşa; Enveriye ve Talatiye Darüleytam şubeleriyle bu kurumları partinin en ileri gelen isimleri olarak desteklemişlerdir. Reşadiye, Talatiye, Saidiye şubelerinde ziraatla uğraşan 200 talebesi mevcuttu. Mart 1917 tarihinde de bu sayı 300'e ulaştı.³⁷

Ermeni mühtedilerinden olup İzmit İttihat ve Terakki Darüleytamı Talatiye şubesi öğrencilerinden olan sahte vesikayla Adana'ya firar teşebbüsünde buldukları esnada bir yük treninde yakalanan öğrencilerle ilgili gelişme önemlidir. Savaşın devam ettiği bu yıllarda yaşanan bu olay, özellikle ihtida etmiş olmalarına rağmen bu çocukların siyasi gelişmelerden etkilenmiş olduklarını ya da din değiştirmelerine rağmen etnik-dini mensubiyetlerini sürdürdüklerini göstermektedir. Talatiye Şubesinde Adana'ya firar eden talebeler ile ilgili bilgiler şöyleydi:³⁸

Adı	Adı ve getirildiği Vilayet	Numarası	Yaşı
Hasan	Avadış(nam-ı diğer). Halep	319	15
Ali	Kirkor(nam-ı diğer). Adana	320	16
Osman	Arşak(nam-ı diğer). Erzurum	319	15

Çocukların kimsesiz olması çoğu zaman hak ihlallerini de beraberinde getirmişti. Oluşturulan teftiş heyeti ve komisyonların darüleytamları teftiş etmesi sağlanmış faaliyet raporu diyebileceğimiz çeşitli raporlarla kurumların işleyişi denetlenmişti. Heyetler bazen bir olayı soruşturmak bazen de kurumlardaki çocuklar arasındaki seviye farklılıklarını ölçmek amacıyla sınavlar yapmışlardı. Yapılan teftişlerde yine başarılı kurum ve kişiler tespit edilmiş ve taltif edilmiştir. Heyet-i Teftişiyenin aynı zamanda her bir kurumun vukuat cetvellerine yansıyan önemli olayları soruşturma hakkı da vardı. İzmit Darüleytamında bununla ilgili örneklerle rastlanmaktadır. Darüleytam şubelerinin Levazım Müdüriyetleri, tüm darüleytam şubelerince talep edilen maddi ihtiyaçların temin edilmesini sağlamak amacıyla bir cetvel oluşturulmasını sağlamakla görevliydi. Tüm ihtimam ve kimsesiz çocukların iâsesinin sağlanmasına yönelik tedbirlere rağmen, fiyatların artışı, savaş yıllarında ödenek yokluğundan kaynaklanan darüleytamlardaki çocukların iâsesiyle ilgili ordudan ve seferberlik tahsisatından karşılanan geçim yardımı çoğu zaman yeterli olmamıştır. Bunun yanında bazı darüleytamlarda yolsuzluk, zimmete para geçirme, hırsızlık, yüz kızartıcı suç³⁹, resmi

³⁰ BOA, DH. UMVM.70/5.

³¹ BOA, DH. KMS 36/35.

³² Tasvir-i Efkâr, 6 Kasım 1915.

³³ Meclis- i Ayan Zabıt Ceridesi II, (M. A. Z. C.), 27 Mart 1333/27 Mart 1917, s.398.

³⁴ Safiye Kıranlar; Köyün Modernleştirilmesine Dair Bir Uygulama Proje: Kimsesiz Köy Çocuklarının Köyde Eğitimi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2012,93- 113.

³⁵ Kıranlar, a.g.e. s. 97.

³⁶ İkdâm, "Darüleytam", 5 Mart 1916.

³⁷ BOA, MF. EYT.7/51.

³⁸ BOA, DH. EUM.48/56.

³⁹ BOA, MF. MKT.1149/56.

⁴⁰ BOA, DHİ.UMK.. 42/74.

Serkan YAZICI - Havanur ŞAHİN

evrakta sahtekârlık görevli memura rüşvet teklifi gibi⁴⁰ olaylara rastlanmaktaydı. İttihat ve Terakki Darüleytamında yaşananlar hakkındaki 1918 yılına ait bir müfettişlik raporunda tedarikat ve terbiye hususunda intizamsızlık, kümes hayvanlarında zayıflık ve noksanlıklar hakkında rapor tutulmuştu.⁴¹ Bu örneklerden biri de Akmeşe Darüleytam Şubelerinin öğrencilerinin Adapazarı Marangoz fabrikasına çalışmaya gitmeleriyle ilgilidir. İzmit'te eğitim gören darüleytam erkek öğrencileri için Adapazarı'ndaki kereste ve vagon fabrikaları bir tür uygulama sahası işlevi görüyordu. Ancak ilerleyen zamanlarda bunun çocuklar için sağlıklı bir karar olmadığı anlaşılmıştı. Adapazarı Marangoz Fabrikası'nda bulunan Darüleytam öğrencilerinin uygunsuz şartlarda çalıştırıldığı ve barındırıldığına yine teftiş heyeti tarafından tespit edilmesinden sonra öğrencilerin fabrikadan iadeleri istendi.⁴² Bu gelişmelerin ardından İzmit İttihat ve Terakki Darüleytamı 27 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'a nakledildi.⁴³

Bahçecik Darüleytamı

İttihat ve Terakki Darüleytamları adıyla bir proje kapsamında faaliyet gösteren darüleytamlar dışında İzmit'te Ermeni yetimlerin sayıca fazlalığı başka darüleytam binalarına da ihtiyacı arttırdı. Özellikle bina sorunu yine başka illerde olduğu gibi Ermeni ve Rum vatandaşların savaş sırasında terk ettikleri binaların darüleytamla dönüştürülmesiyle çözüldü.⁴⁴

Bu şekilde ortaya çıkan kurumlardan biri de İzmit'teki Bahçecik Darüleytamıdır. Bahçecik kazasının Ermenilerin yoğun yaşadığı bir bölge olmasından dolayı sevk ve iskân kararından sonra birçok bina sahipsiz kalmıştı. Bu binalardan darüleytamla dönüştürülen ve belgelerde Bahçecik Darüleytamı olarak görülen bu şube çok sayıda Ermeni yetiminin bulunduğu bir şubeydi. 1 Nisan 1916 tarihli belgede binayla beraber bahçedeki Ermeni kilisesinin darüleytam idaresi tarafından camiye çevrildiği hakkındaki iddia bir tahkikatı gerektirmiştir. Usulsüz ve kanunsuz hareketleriyle kurumu zarara uğratan Darüleytam Bahçecik Şubesi Müdürü Abdurrahman ve kâtabi Salih Efendilerin muhakeme edilip edilmeyeceğine karar verilmek üzere bir komisyon teşkiline karar verilmiştir.⁴⁵

Bahçecik Darüleytamı aynı zamanda sevk ve iskân kararının alınmasından sonra Halep'te bulunan Ermeni yetimlerinin yerleştirildiği darüleytamdan biridir. Konu ile ilgili 4 Mart 1917 tarihli bir arşiv belgesi, İstanbul'dan gönderilen bir öğretmen refakatinde (Hakkı Bey) Halep Darüleytamında bulunan yetimlerden bir kısmının İzmit ve Bahçecik'e gönderildiğini ve sorumlu kişinin talepleri yerleştirdikten sonra İstanbul'a döndüğü ile ilgilidir. Bu durum çocukların gruplar ve bir gözetmen refakatinde halinde nakledildiğinin göstergelerinden biridir.⁴⁶

Bahçecik Darüleytamında Şubat 1917'de 240 öğrenci bulunmaktaydı.⁴⁷ Burası kız çocuklarına mahsus ziraat şubesi olarak teşkil edilmişti. Darüleytamda korunan çocuklar ipekçilik, sütçülük, tavukçuluk, gül yetiştiriciliği, bahçivanlık, ağaç yetiştiriciliği zanaatlarını öğrenmekteydiler. Bunun dışında el işleri biçki, dikiş, dokumacılık, çamaşırcılık, ütücülük, yamacılık, tamircilik, açıcılık zanaatlarında da yetiştirilmekteydiler. İkdâm gazetesinde yer alan bir haberde, bu darüleytamda ipek böcekçiliğine çok fazla önem verilmesinin kız öğrencilerin tahsillerini ihmal etmesine neden olacağı ileri sürülmüştü.⁴⁸

1920 yılından sonra Bahçecik darüleytamının kapanması kapanan diğer tüm darüleytamlarla benzer özellikler taşımaktadır. 1918 tarihinden itibaren Ermenilerin sevk edildikleri bölgelere geri dönüşleriyle birlikte, bıraktıkları mülklerini geri alma mücadelesine girmişlerdir. Bu süre içinde savaşın ve mağlubiyetin getirdiği ekonomik zorluklara ilaveten yeni bina arayışları, kira giderleri kurumu daha da zora sokmuştur. Öncelikli çözüm taşradaki darüleytamların kapanarak yetimlerin İstanbul'a nakledilmesi olmuş, diğer bir çözüm yolu olarak da halkın yardımına başvurulmasına izin verilmiştir. Bu şekilde bir süre daha ayakta kalabilen darüleytamlar olduğu gibi Mondros mütarekesinden sonra hemen kapanan darüleytamlar çoğunluktadır. Bahçecik darüleytamı da bunlardan biridir.⁴⁹

⁴¹ BOA, MF. MKT.64/1.

⁴² BOA, MF. MKT.81/2, 1226/3, 1227/14.

⁴³ BOA, DH. İ.UM. 5/1,1/46.

⁴⁴ BOA, DH. UMVM.70/5.

⁴⁵ BOA, DH. ŞFR. 102/132, MF. MKT. 1225/40.

⁴⁶ BOA, DH. ŞFR.547/24.

⁴⁷ BOA, DH. ŞFR. 549/144.

⁴⁸ İkdâm; "Darüleytam Şubati", 12 Şubat 1915.

⁴⁹ Yasemin Okur, Darüleytamlar, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, Samsun, s.57.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında gerçekleşen Balkan ve Kafkasya göçleri, 1912-1913 Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sonrasında gerçekleşen nüfus mübadelesi gibi göç hareketleri coğrafi konumu itibarıyla İzmit'te 19. yüzyıldan sonra toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara neden olmuştur. Çocukların savaş ve işgal ortamından korunması ve en az hasarla bu süreci atlattığı adına eğitim, sağlık, meslek edindirme ve güvenlik faaliyetleriyle Darüleytamlar İzmit'te yaklaşık 5 yıl boyunca faaliyet göstermiştir. Bu süre içinde savaşın getirdiği siyasal, ekonomik ve toplumsal sonuçların kimsesiz çocuklara etkisini göstermesinin yanında, I. Dünya savaşı sırasında yaşanan Ermenilerin sevk ve iskânı sırasında yaşanan sorunlara farklı bir kurum penceresinden bakma imkânı sağlamaktadır. İzmit'te altı şube altında örgütlenen darüleytamlar özellikle Akmeşe ve Bahçecik örnekleriyle bu kurumlardan elde edilmek istenen faydaları ve kimsesiz çocukların bakımı konusundaki çabaları dikkat çekici şekilde örneklemektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, BEO.4185 /313812.

BOA, DH. ŞFR. 58/34,59/50.

BOA, DH. EUM, 48/56.

BOA, DH. EUM, 152/64.

BOA, DH. EUM.48/56.

BOA, DH. İ.U.M. 5/1.

BOA, DH. İ.U.M. 1/4621.

BOA, DH. İ.U.M. 5/1.

BOA, DH. İ.U.M. 1/46.

BOA. MF. EYT,7/51.

BOA, MF. EYT.12/172.

BOA. DH. KMS 36/35.

BOA. MF. MKT.1204/11.

BOA. MF. MKT.1205/99.

BOA, MF. MKT.1202/75.

BOA, MF. MKT.1225/40.

BOA, MF. MKT.1149/56.

BOA, MF. MKT.64/1.

BOA, MF. MKT.81/2.

BOA, MF. MKT., 1226/3.

BOA, MF. MKT., 1227/14.

BOA. DH. ŞFR, 63/142.

BOA, DH. ŞFR590/98.

BOA. DH. ŞFR.96/26.

BOA, DH. ŞFR.561/5.

BOA, DH. ŞFR. 102/132.

BOA, DH. ŞFR.547/24.

BOA, DH. ŞFR. 549/144

BOA,DHİ.UMK., 42/74.

BOA, DH. UMVM.70/5.

Zabıt Cerideleri

M.A. Z. C. D. C.II, 27 Mart 1333/27 Mart 1917

Gazeteler

İkdam; 5 Mart 1916.

İkdam; 12 Şubat 1915

Tasvir-i Efkâr, 6 Kasım 1915

Sürelî Yayınlar

Akın, V.(2014), Balkan ve I. Dünya Savaşı Esnasında Edirne Merkez Asker Hastanesi'nde Vefat Eden Kocaelili Askerler, Kara Mürsel Alp Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 1277-1287.

Aygil, Y. Ve Özkan, Y. (2013), Bithynia Tümlüğü İçinde Akmeşe, GDK Yayınevi, , İstanbul, 2013.

Aytekin, H.(2006),1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Çetinkaya, S. ve Bilgin, T. (2015), Tehcir Kanunu ve İzmit Ermenileri, Kara Mürsel Alp Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, s.1311- 1322.

Çavdar, T.(1971), Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiyye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Halaçoğlu A.(1994), Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Kamer T.(2012), Balkan Savaşları ve Darüleytamlar, Türk Yurdu Dergisi, Yıl.101 Sayı: 303, 2012,s. 1-15.

Karpat K.(2010), Osmanlı Nüfusu (1830-1914),İstanbul: Timaş Yayınları.

Kıranlar S. ve A. Soydan, (2005), Köyün Modernleştirilmesine Dair Bir Uygulama ve Bir Proje: Kimsesiz Köy Çocuklarının Köyde Eğitimi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 4.

Koç, B. (2007), Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, Yıl: 2007, s. 113-127.

Minasyan, A. (2000), Armaş Manastırı, Toplumsal Tarih, Cilt: 13, Sayı: 78, 2000, s.32-41.

Okur Y.(1996), Darüleytamlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Ortaylı, İ. (2008), Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Kaynak Yayınları, İstanbul

Özcan, T. (2006), Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıklar, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, Cilt: 7.

Öztürk, C. (1999), Osmanlı'da Bir Mesleki Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Darülhayr-ı Âli, Milli Eğitim Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 143, s. 76-84.

Özdemir H.(2010), Salgın Hastalıklardan Ölüm, TTK Yayınları, Ankara.

Selvi H.(2003), Ermeşe Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri, ASAM Ermeni Araştırmaları 2.1.Türkiye Kongresi Bildirileri,

Şimşek, M. (2016), Osmanlı Devleti'nde Alman Yetimhaneleri (1860-1921), HistoryStudiesC.8, Ş.3 Eylül 2016, s. 151- 172.

Ulugün, Y. (2014), Kocaeli'de Tarihsel Göçler", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli 2014, s. 1269-1311.

Yazıcı, N. (2007) Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 48, Sayı 1, Yıl 2007, Cilt 48, Sayı 1, s. 1 – 46.

Yurdakul İ. (2015), Osmanlı'da Yetimler ve Söğüt Darüleytami, Tarih Boyunca Söğüt ve Kültür, Bilecik, 2015, s.13-20.

İzmit Sancağı İdare-i Hususiyesinin 1915-1916 Yılları Arasındaki Faaliyetleri

Yüksel Babanoğlu BAYIL*

Giriş

Nikomedia olan eski adını şehrin kurucusu Bitinya Kralı I. Nikomed'den alan İzmit şehri, Marmara denizinin doğusunda karalar içine 50 km. kadar sokulan körfezin sonunda yer almaktadır¹. Tarihî süreç içerisinde birçok devletin hâkimiyetinde kalan İzmit, 1337 yılında Osmanlıların hakimiyetine geçmiş, idari taksimat doğrultusunda da teşkil edilen Kocaeli sancağının merkezi olmuştur. Sancağın idari yapısında değişiklikler yapılmakla birlikte en önemli değişim 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılda gelişen şartlar doğrultusunda merkezi ve güçlü bir devlet örgütlenmesini sağlama zorunluluğu, devletin idari yapısının değişmesine neden olmuştur. Bu amaçla 1840 yılından itibaren idarî taksimatta değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle müstakil mutasarrıflık sistemi yaygınlık kazanmış, herhangi bir eyalete bağlı bulunmayan ve mutasarrıf tarafından yönetilen sancaklar doğrudan merkeze bağlanmıştır.² Ayrıca o döneme kadar çok geniş yetkilere sahip bulunan ve bu nedenle görevi suiistimal eden valilerin nüfuzuna sınır koymak, her sınıf halkın belli oranda idareye katılımını sağlamak için de meclisler kurulmuştur³. 1858 tarihli talimatname ile kaza ve sancakların idaresi kaymakamlara verilirken, müstakil sancaklar yani eyalete bağlı olmayan sancaklar ise birer mutasarrıf idaresine bırakılmıştır⁴. 1864 Vilayet Nizamnamesiyle sancak idarecisi olarak mutasarrıflıklar kesin biçimde kurumsallaşırken⁵, 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile "Elviye-i Gâyr-ı Mülhaka" denen sancaklar doğrudan merkeze bağlanmış ve müstakil mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir⁶. Mutasarrıflar, sancaklardaki en üst düzey memurlar olup sancağın mülkiye, maliye, zaptiye ve sair işlerinden sorumlu tutulmuşlardır⁷. Yine 1864 düzenlemesiyle vilâyette olduğu gibi sancaklarda da birer idare meclisi kurulmuş, başına da mutasarrıflar getirilmiştir. Bu meclis, sancağın maliye bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerin görüşülmesi, vergilerin dağıtılıp toplatılması, iltizama verilmesi ve hazine gelir kaynaklarının korunmasından sorumlu tutulmuştur⁸.

Çalışmaya konu olan İzmit sancağı, Tanzimat döneminde bir ara Kastamonu vilayetine bağlanmış, 1856 tarihinde mülkî taksimatta bu kez Hüdavendigâr (Bursa) vilayetine dâhil edilmiştir⁹. 1861 yılı

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, babaninoglu@gantep.edu.tr

¹ İdris Bostan, "İzmit", DİA 23 (2001), s. 536.

² Ali Fuat Öreç, "Mutasarrıf", DİA 31 (2006), s.377-378.

³ Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV-Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2016, s.198.

⁴ Mehmet Karayaman, "Kütahya Vilayet Hususi İdaresinin 1915-1920 Yılları Arasındaki Faaliyetleri", OTAM, 36 (2014), s.119.

⁵ Öreç, "Mutasarrıf", s. 378

⁶ Karayaman, "Kütahya", s. 119.

⁷ Enis Şahin- Sinan Demirağ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, 2015, s.567

⁸ Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK yayınları, Ankara, 2013, s.258-259; Sadık Fatih Torun, "Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri", TAD, C.35/S.60, 2016, s. 164.

⁹ Şahin- Demirağ, "Tanzimat'tan...", s. 565; İlkay Erken, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", Türkiyat Mecmuası, C. 25/Güz, 2015, s. 209

Yüksel Babanoğlu BAYIL

içerisinde ise eyalet merkezine uzaklığı sebebi ile bürokratik işlerin gecikmesi ve sancağın büyüklüğü dikkate alınarak İzmit ayrı bir sancağa dönüştürülmüştür¹⁰. 19. yüzyılın son çeyreğine doğru sancağın idari yapısında yeniden değişiklikler olmuş, bu dönemde Zabtiye Müşiriyeti İdaresi'ne bağlanan sancak, 1871 yılında yeniden Hüdavendigâr Vilâyeti'ne dâhil edilmiştir¹¹. 1872'de bölgeden geçecek olan demiryolunun inşası meselesi, İzmit'in tekrar müstakil mutasarrıflık durumuna getirilmesine neden olmuştur. 1885-1890 yılları arasında da sancağın mülki yapısında bazı değişiklikler olmuşsa da müstakil mutasarrıflık olarak belirlenen bu mülkî yapı, 1890'dan İstanbul Vilayeti'nin teşkiline (1909) ve oradan da Millî Mücadele dönemine kadar fazla bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir¹².

Sancak İdare-i Hususiyesinin 1915-1916 Yılları Arasındaki Gelir Gider Durumu

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir bütçe geleneği doğmuş, Maliye hazinesinin kurulması ve Maliye Nezareti'nin tüm milli işleri kontrol eden bir kuruluş haline dönüşmesi ile bütçelerin hazırlanması mümkün hale gelebilmiştir¹³. Merkezdeki bütün bu gelişmeler ve vilayet nizamnamelerinin yayınlanması neticesinde, öngörülen çalışmaların yürütülebilmesi için bütçelerin oluşturulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır¹⁴. 26 Mart 1913'de çıkarılan İdare-yi Vilayât Kanunu ile hususi idarelerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için devletin aldığı şer'î vergiler, tahsis edilen diğer örfî vergilerden ayrılan vilayet hisseleri, bağışlar idarenin gelirlerinedahil edilmiştir¹⁵.

İdareleringelir ve giderlerini gösteren bütçeler, âdi ve fevkalade olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Âdi bütçelerdeki gelir kalemleri; "...aşar ve vergilere ilave olunan gelir kalemleri, toplanan paraların Ziraat Bankasına yatırılması suretiyle elde edilecek gelir payı, yol ve geçitlerin yapımı için alınan vergiler veya kıtlık, pahalılık gibi olağanüstü durumlar nedeniyle bu vergilerin toplanmadığı durumlarda, meclis-i umumi veya encümen-i vilayet kararıyla yerine getirilecek bedeni yükümlülükler, hayvan kesim vergisi, kanun ile tayin edilecek üst sınırı geçmemek kaydıyla, vilayet umumi meclisleri tarafından tekâlif-i umumiyeye (genel vergilere) ilave edilecek paylar, gerekli durumlarda umumi bütçeden tahsis edilecek paralar, ...köprü, iskele, kayık taşımacılığı gibi vilayet tarafından halka sunulan hizmet karşılığında alınan paralar ve kira bedelleri, ...numuneçiftlik ve tarlaları, çiftçilik mektepleri, damızlık hayvan ve tarım aletleri depoları, sanayi mektep ve sergileri, ticaret sergileri ve panayırların gelirleri ile tarım aletlerinin kira bedelleri, ...hibe ve vasiyet yoluyla yapılan bağışlar." "Âdi bütçenin giderleri kısmı vilayet ve hususi idarelerinde çalışan memurların maaş ve harcamaları, vilayete ait gelirlerinin tahsili için yapılan harcamalar, vilayete ait yol ve geçitlerin yapım ve tamir masrafları, vilayet dâhilindeki eğitim, hayır ve sağlık kurumlarının inşaa, tamir ve idare masrafları, bu kurumlarda çalışanların maaşları", vs.gibi masraflardan oluşmaktaydı. 1915 yılından itibaren de beklenmeyen giderler veya âdi bütçede gerçekleşmeyen gelir veya harcama kalemleri için fevkalade bütçeler hazırlanmıştır¹⁶.

Müstakil İzmit sancağının 1916 yılındaki gelir ve gider durumuna bakıldığında, adi bütçenin tahmini gelirinin 4.417.918.20 kuruş olduğu görülmektedir. Ancak tahakkuk eden gelirin 5.034.730 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Tahmini gelir ile tahakkuk eden gelir arasında ortaya çıkan 1.800.548 kuruş fazlalık ise önceki bakayadan kaynaklanmıştır. Bakayanın nedeni vergi mükelleflerinin çoğunun I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla silahlı tına alınması ve bölgedeki Ermenilerin başka bir yere nakledilmeleriyle sancağın gelir kaynaklarından olan ve bir önceki seneye "tarik-i bedel-i nakdi" vergisinin tahsil edilememiş olmasıdır. Dolayısıyla cari yılda tahsil edilemeyen vergiler önemli miktarda bakaya kalmıştır¹⁷. Bu dönemde 3.234.182.17 kuruş tahsil edilebilmiştir.

İdare-i hususiyenin mal sandıklarına yatırılmış olan varidat-ı hususiyeden dolayı önceki yıldan 881.819.17 kuruş, cari yıldan 982.466.35 kuruş, toplamda 1.864.286.12 kuruş maliye hazinesinden alacağı görülmektedir. Ancak bu meblağ, maliye memurlarının Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu fevkalade durumdan dolayı diğer işlere sarf etmelerinden dolayı ödenmemiştir. İdarenin

¹⁰ Şahin- Demirağ, "Tanzimat'tan...", s. 565-566.

¹¹ Şahin- Demirağ, "Tanzimat'tan...", s. 583

¹² Şahin- Demirağ, "Tanzimat'tan...", s. 588

¹³ Selda Kaya Kılıç, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilayet Bütçeleri", Tarih Araştırmaları Dergisi 20/31 (200), s.194.

¹⁴ Mehmet Kaya, Vilayet Hususi İdare Bütçeleri Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Vilayeti 1336 (Mart 1920-Şubat 1921) Mali Yılı Hususi İdare Bütçesi, History Studies, Volume 5 Issue 3, May 2013, s. 145.

¹⁵ Kaya, "Vilayet...", s. 144.

¹⁶ Karayaman, "Kütahya ...", s. 124-125

¹⁷ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 13)

İzmit Sancağı İdare-i Hususiyesinin 1915-1916 Yılları Arasındaki Faaliyetleri

aşar iane hissesinden dolayı da önceki yıldan 58.8840.05 kuruş, cari yıldan 899.436.37 kuruş alacağı mevcut olup, toplamda 1.488.277.02 kuruş alacaktır. Ancak bu borcunmuadili, havalesi yapılmadığı için ödenmemiştir. Borçların ödenmesi konusunda yazılı olarak yapılan takip ve müracaatlara rağmen herhangi bir sonuç elde edilememiştir.¹⁸

Tablo-1: Sancak İdare-i Hususiyesinin 1915-1916 Yılları Arasındaki Gelir ve Giderleri

	Tahmini Gelir	Tahakkuk edilen gelir(Kuruş)	Tahsil edilen (Kuruş)	Bakaya kalan (Kuruş)	Alacak (Kuruş)
331 senesi zarfında tahkik ve tahsil kılınan	4.417.918.20	5.034.730.19	3.234.182.17	1.800.548.02	3.352.563.14
Sancak İdare-i Hususiyesinin Hazine-i Maliyede Olan Matlûbâtının Açıklaması					
			Önceden	Şimdiki	Yekûn
Aşar hisse ianeleri muadili olup hazinede kalan			58.8840.05	899.436.37	1.488.277.02
Varidat-ı hususiyeye tahsilatından kalan mal sandıklarının zimmetinde kalan			881.819.17	982.466.35	1.864.286.12
Yekûn			1.470.659.22	1.881.903.32	3.352.563.14

Sihhiye Faaliyetleri

1915-1916 senesi dahilinde İzmit merkez kasabasına yarım saat uzaklıkta ve kasabanın kuzey doğusunda, deniz seviyesinden 64 metre yükseklikte yeni bir hastane yapılmıştır. Hastane 20 kişi kapasitede olmakla birlikte gerektiğinde 30-40 kişi kapasitesine de çıkarılabilmekteydi. Kadın ve erkek kısmından oluşan hastanenin başta sağlık personeli hususunda olmak üzere bir kısım eksiklikleri olmuştur. Doktorların çoğu savaş dolayısıyla orduda istihdam edildiğinden, doktor sayısı yetersiz kalmış, yine de hastanede hasta kabulüne başlanmıştır. Ayrıca hastanenin yakınında on beş kişi kapasiteli bir adet akıl hastanesi yapılmıştır. Ancak sancakta yetimhane ve darülaceze ise mevcut değildir¹⁹.

I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ağır şartlar bu dönemde kendini sağlık alanında da göstermiş, gelen mülteciler nedeniyle salgın hastalıklar baş göstermiştir. Bulaşıcı hastalıklardan tifüs diğer adıyla lekeli humma salgını bu dönemde oldukça yaygınlaşmıştır. Bilhassa Eskişehir yoluyla Ankara ve Halep'ten gelen mülteciler nedeniyle hastalıkta artış yaşanmıştır. Adapazarı ve İzmit'e gelen bu kişiler tecrithanelere alınmıştır. Bazı kasaba ve köylerde altı tifüs vakası ile bir ölüm vuku bulmuştur. Hasta olanlar derhal tedavi altına alınırken, bunların buldukları yerler de karantina altına alınmış ve hastalığın yayılması önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilaçla temizleme yapmak için 1915-1916 seneleri hususi bütçesinde kalan 12.000 kuruş ile bir adet etüv cihazı alınmıştır. Ancak alınan tedbirler yeterli olmamış ve hastalık nedeniyle kayıplar yaşanmıştır.²⁰

Eğitim Faaliyetleri

1915-1916 yıllarında İzmit sancağında köyler de dahil olmak üzere otuz sekiz öğrenci mevcutlu bir adet öğretmen okulu ile yedi yüz seksen beş öğrenci mevcutlu on altı adet erkek mektebi, bir adet de elli öğrenci mevcutlu kız mektebi bulunmaktaydı²¹.

Sancağa bağlı Adapazarı kazasında köyler dahil bir idâdi, on bir ilk okul mevcuttu. Bunların öğrenci sayısı idâdide yüz elli, ilkokullarda dört yüz doksan iki olmak üzere toplamda altı yüz kırk iki idi²². Karamüresel kazasında merkezde bir adet erkek mektebi açılmış olup, öğrenci sayısı yüz yirmi idi. Yine merkez kazada bir adet seksen beş öğrenci mevcutlu kız mektebi vardı. Kazaya bağlı Erikli köyünde bir adet erkek mektebi olup derslik sayısı iki, öğrenci mevcudu otuz beşti. Bazar karyesi ile Çamçukur köylerinde de tek odalı bir erkek mektebi bulunup öğrenci mevcudu kırk beşti. Köyler dahil olmak üzere kaza genelinde dokuz adet erkek mektebi ile bir adet kız mektebi bulunup, öğrenci mevcudu iki yüz seksen beşti²³.

Geyve kazasında üç adet kız mektebi ile dört adet ilkokul bulunmaktaydı. Kız mekteplerinin öğrenci mevcudu yüz kırk, ilkokulların öğrenci mevcudu iki yüz seksendi²⁴.

¹⁸ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 13)

¹⁹ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 2,3)

²⁰ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 2,3)

²¹ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4)

²² BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4)

²³ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 10)

²⁴ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 10)

Yüksel Babanoğlu BAYIL

Kandıra kazasında yedisi açık, altısı kapalı olmak üzere köyler de dahil toplam on üç ilkök okul mevcut olup, öğrenci sayısı üç yüz yirmi yedi idi. İznik merkezde ise biradet ilkök okul mevcut olup, öğrenci sayısı yüz yirmi idi. Köylerde sekiz adet ilkök okul mevcut olup bunlardan dört tanesi faaliyette idi. Merkez de dahil toplam öğrenci mevcudu iki yüz elli beşti²⁵.
Yalova'da ise bir adet seksen öğrenci mevcut ilkök okul mevcuttu²⁶.

Tablo-2: 1915-1916 yılları kapsamında sancak dahilinde bulunan okullar

Okulun cinsi	Öğretmen okulu	Erkek mektebi	Kız mektebi	İdâdi	İlkokul	Nerede olduğu
Dersane sayısı	1	16	1			İznik
Öğrenci mevcudu	38	785	50			
Açık olup olmadığı	Açık	Açık	Açık			
Okulun cinsi	Öğretmen okulu	Erkek mektebi	Kız mektebi	İdâdi	İlkokul	Nerede olduğu
Dersane sayısı				1	11	Adapazarı
Öğrenci mevcudu				150	492	
Açık olup olmadığı				Açık	Açık	
Okulun cinsi	Öğretmen okulu	Erkek mektebi	Kız mektebi	İdâdi	İlkokul	Nerede olduğu
Kaç tane olduğu		3	1			Karamürşel
Öğrenci mevcudu		200	85			
Açık olup olmadığı		Açık	Açık			
Okulun cinsi	Öğretmen okulu	Erkek mektebi	Kız mektebi	İdâdi	İlkokul	Nerede olduğu
Dersane sayısı			3		4	Geyve
Öğrenci mevcudu			140		280	
Açık olup olmadığı			Açık		Açık	
Okulun cinsi	Öğretmen okulu	Erkek mektebi	Kız mektebi	İdâdi	İlkokul	Nerede olduğu
Dersane sayısı					13	Kandıra

²⁵ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 10)

²⁶ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 10)

Ziraat ve Hayvancılık Alanında Yapılan Faaliyetler

1915-1916 yıllarında yeni tarımsal yöntemlerin kullanımı ve yaygınlaşması için sancak merkezinde idare tarafından, kaza merkezlerinde ise tüccarlar tarafından birer depo açılması kararlaştırılmıştır. Açılacak depolar için tüccarlara, gerekli şartları sağladıkları takdirde teşvik verilmiştir. Böylelikle sancağın her kazasında, hatta bazı köylerinde bile az çok muntazam ve mahallin ihtiyaçlarını mümkün mertebe karşılayacak tarımsal aletleri mağazaları açılmıştır. Umumi meclis, 1915-1916 seneleri dahilinde bu işlem için yalnızca Kandıra kazasına ait tahsisatı muhafaza etmiş, ancak yeterli gelmediği için yeniden tahsisat ihtiyacı hissetmiştir²⁷.

İdarenin vermiş olduğu teşvikler sonucunda merkez kasabada Hacı Ali Beyzade Halit Efendi tarafından muntazam bir zirai alet deposu yapılmıştır. Hacı Ali Beyzade Halit Efendi zamanla işini genişletmiş motor, torna, matkap ve diğer alet ve edevatı getirerek çeşitli modellerde pulluk, çapa makinesi vs. imaline başlamıştır. İmal edilenler sancakta kullanılmıştır. Halit Efendi'nin bu imalathanesi sancakta tarımın yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Bunların yanında Bursa, Yenişehir, ve Konya'dan da sevkiyat yapılmıştır. Her ne kadar savaş dolayısıyla sancaktaki tarımsal alet kullanımı düşük olmuşsa geçen senelere göre tarımsal alet kullanımı artmıştır²⁸.

Yeni tarım aletlerinin kullanılması ve yaygınlaşması için bizzat ziraat memurları sancak genelinde dolaşarak bunların nasıl kullanılacağını çiftçilerin anlayabilecekleri bir şekilde anlatmış, uygulamalı olarak göstermişlerdir. Bu girişimler neticesinde 1915-1916 seneleri dahilinde Yalova ve İznik kazalarında ikisi adı ve biri biçer bağlar olmak üzere üç adet orak makinesi satın alınmıştır. Alınan makineler, ziraat mektebi öğretmenleri tarafından kurulmuş ve işletilmiştir. Benzer uygulamalar Kandıra kazasında da yapılmıştır. Ziraat Nezareti tarafından verilen orak makinesi Kandıra'ya gönderilmiş veziraat mektebi tarafından bölgede uygulamalar yapılmıştır. Makinelerin ne kadar faydalı olduğu, demir pulluklar ile adi sabanlar vasıtasıyla yapılan tarım arasındaki fark çiftçiye gösterilerek, demir pulluk kullanımı yaygınlaştırılmak istenmiştir²⁹. Öyle ki Kandıra kazasında, eski aletlerle yeni aletler arasındaki farkı çiftçiye göstermek için bir tarla kiralananarak, "numune tarla"³⁰ haline getirilmiştir. Tarla ikiye ayrılmış, yarısı demir sabanlar kullanılarak, diğer yarısı da ağaçtan yapılmış adi sabanlar kullanılarak arpa ekilmiştir. Netice demir pulluklar lehinde sonuçlanmış ve demir pulluklarla yapılan ekimden ağaç sabanlarla yapılan ekime nispeten % 27 fazla fark ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu durum çiftçinin ruh hali üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır³¹.

Sancak dahilinde mezkûr sene içerisinde bağcılıkla da ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Bağcılığın gelişmesinde önceden yapılan ticaretlerin ve beş seneden beri yeni ziraat aletlerinin tanıtılması ve teşvik edilmesi etkili olmuştur. Yapılan ticaretler sayesinde bağcılıkta kullanılan kükürt ve göztaş serpmeye makineleri, bağcılar tarafından alınarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda yalnız İznik bağlarından 1200 liradan fazla kıymette mahsul alınabilmektedir. Netice itibarıyla yeni tarım araçlarına sancağın her yerinde rağbet artmış, ancak savaş durumundan dolayı bunların yaygınlaşması pek kolay olmamıştır. Öyle ki aynı sene içerisinde İznik'te kullanılmak üzere sekiz adet biçer bağlar ve biçer orak makineleri talep edilmişse de biçer bağların getirilmesi mümkün olmamıştır³².

Tarımsal faaliyetler kapsamında tohum ıslah çalışmaları da yapılmıştır. 1915-1916 seneleri içerisinde bir ton yerli Adapazarı mısır tohumu ile altmış dört kilo Niğde yerli çalı fasulyesi tohumluk olarak gönderilmiş, ayrıca 91.000 adet Amerikan asma çubukları karşılıksız olarak gönderilmiştir. Bunların yanında Adapazarı'ndan 850 kg radesinde tohumluk patates tedarik edilmiştir. Geyve ve İzmit'teki köylere ekim yapılması için mısır; sancak geneline fasulye; Yalova, Karamürsel, İzmit ve İznik kazalarına Amerikan asma çubukları; Kandıra, Geyve, Karamürsel ve Yalova kazalarına patates gönderilmiştir. Patates ekiminden sancağın her yerinde iyi sonuç alınmış, dönüm hesabıyla 2500

²⁷ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/1)

²⁸ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/1)

²⁹ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/1)

³⁰ Modern tarım uygulamalarının çiftçiye daha etkili ve daha ucuz bir yolla getirilmesi için, 1888 yılında yayınlanan bir irade ile Adana, Sivas, Konya vilayetleri ile İzmit sancağında örnek tarlalar kurulması kararlaştırılmıştır. Tarlalardan daha çok üreticinin haberdar olması için vilayet merkezlerinde veya yöre nüfusunun yoğun olduğu yerlerde kurulmuştur. Bkz. Donald Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 108.

³¹ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/2)

³² BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/2)

Yüksel Babanoğlu BAYIL

kiyye (320 ton) mahsul elde edilmiştir. Ayrıca Yalova'da 30.000, Karamürsel'de 85.000, Kandıra'da 25.000 ve Geyve'de 50.000 kg raddesinde patates mahsulü alınmıştır. Patatesin cins olarak kuraklıktan pek etkilenmiyor olmasından, 1915-1916 senesi zarfında yapılan patates ekiminden bir sene öncesine oranla yaklaşık %15-20 raddesinden fazla olmuştur³³.

Mısır ekiminden, yerli cins olması ve kuraklık nedeniyle çok iyi bir netice alınamamışsa da fasulye güzel netice vermiş, ancak bundan da kuraklık dolayısıyla mahsul az alınmıştır. Dolayısıyla mısır ve fasulyenin yeniden ıslahına çalışılmıştır. Amerikan çubuklarının büyük kısmı tuttuğu için bunlara iki sene sonra sarılama yapılmasına, böylelikle birçok köyde bağcılığın yapılmasına imkân tanınmaya çalışılmıştır.³⁴

Mısır tohumu ıslah çalışmaları devam etmiş, bu ıslah çalışmaları kapsamında iki sene öncesinden Romanya'dan tohumluk mısır getirtilmiştir. İznik'te Halil İbrahim Efendi sayesinde yapılan ıslah çalışması iyi sonuç verdiği için elde edilen ürünler tohumluk olarak ayrılmıştır. Bu tohumlar, 1915-1916 seneleri dahilinde İznik kazasında 200 dönüm kadar araziye ekilmiştir. Uygulamanın başarılı olmasıyla ertesi senenin ilkbaharında mısır ekim oranı artırılarak 1000 dönüme çıkarılmış ve bölgede iki üç sene sonra tamamen mısır ekilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ıslah çalışmaları sonucu mahsul miktarı yerli cinsle kıyasen %30 nispetinde artmıştır³⁵.

Diğer bir ıslah çalışması buğday tohumu üzerinde yapılmıştır. Fransa'dan getirtilen Saumur cinsi buğday, İznik belediye reisi vasıtasıyla denenmiş ve çok iyi sonuç alınmıştır. Dolayısıyla bu buğday tamamen tohumluğa ayrılmıştır. Buğdayın elli kilosu ekilmesi için Çakırcaköyüne verilmiştir. Birkaç sene içerisinde bu tohumluğun %20-30 raddesinde arttığı görülmüştür. Ayrıca İznik'te bir sene öncesinden itibaren kolza tarımı da yapılmaya başlanmıştır. Bu tarımın başarılı olması neticesinde kolza (kanola) tarımından kolza yağı elde edilmiştir. Kolza yağı çıkarıldıktan sonra İstanbul piyasasına gönderilmiştir. Ancak savaş dolayısıyla kıyyesine 3 kuruştan fazla alıcı bulamamıştır³⁶. Hububat mahsulatı 1915 senesine kıyasen mısır için % 55, buğday ve diğer tahıllar için % 32, ortalama % 40 civarında eksik olmuştur. Bunun başlıca sebebi şunlardır: emsali hiç görülmemiş şekilde uzun müddet etkili olan kuraklık³⁷, sonbahar hububatının havanın mevsim normallerinden daha sıcak geçmesinden dolayı tutmaması (Buğday, arpa, yulaf), ilkbaharda görülen şiddetli kırağılar, bazı yerlerdeki hayvan cinslerinin tamamen terk edilmiş olması gibi sorunlar, tohumluk hububatın kıtlığı³⁸.

Diğer bir tarımsal faaliyet gül yetiştiriciliği hususunda olmuştur. Geyve, Yalova, Bursa, Saraçlı'da gül yetiştiriciliğine başlanmıştır. 1914 yılında birer dönümden fazla gül bahçeleri tesis edilmiş, 1916 yılının mayıs gül suyu ve bir miktar da gülyağı üretilmiştir³⁹.

Bayındırlık İmar Faaliyetleri

İdare tarafından 1915-1916 yıllarında İzmit sancağında bayındırlık faaliyetleri kapsamında hususi ve umumi yollar inşasına ve tamiratına önem verilmiştir. Hususi yollar kapsamında olmak üzere 45 kilometrelik İzmit-Kandıra yolunun 2. kilometresi ile 18. kilometresi arasındahafriyat çalışması yapılmıştır. İşlemler sırasında 4129 metre küp kırılmamış taş, 6751 metre küp kırılmış taş kullanılmış, 2.52 metre küp kuru duvar yapılırken 2 adet menfez yapılmıştır. Bu yolda İzmit amele taburu çalışmıştır. Yol yapımı esnasında Çubuklu Karakolu yakınında 500 ağaç getirtilmiştir. Aynı yol üzerinde yapılan ikinci hafriyat işleminde de 1074 metre küp kırılmamış taş ile 700 metre küp kırma taş getirtilerek döşenmiştir. Yine çalışma sırasında 52 metre küp harçlı olmak üzere beton istinat duvarı, 6 adet taş menfez, 3 adet taş köprü yapılmıştır. Bu yolda çalışan amele taburu başka bir yere nakledildiğinden yol müteahhide verilmiştir. Müteahhit vasıtasıyla yapılan yolun 4063 kilometrelik kısmında ise kum döşenmiş ve silindiraj yapılmıştır. Ayrıca çalışma sırasında bir adet tamirci barakası inşa edilmiştir⁴⁰.

³³ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/3)

³⁴ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/2)

³⁵ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/2)

³⁶ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/2)

³⁷ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/2)

³⁸ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/3)

³⁹ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 1/2)

⁴⁰ BOA. DH. UMVM. 141/57 (Lef 4,8,9)

İzmit Sancağı İdare-i Hususiyesinin 1915-1916 Yılları Arasındaki Faaliyetleri

Karamürsel- İzmit yolunun 5. ve 7.5 kilometresi arasında yapılan hafriyat çalışması sırasında 800 metreküp kırma taş döşenirken, 600 metreküp kuru istinat duvarı ile 7 adet taş menfez yapılmıştır. Bu yolda asker çalışmamıştır. Yol çalışması sırasında sadece 2 adet baraka inşa edilmiş, 1915 senesinde başlanan çalışma bir yıl sonra tamamlanmıştır⁴¹.

10.5 km. uzunluğundaki Akyazı-Orman-ı Şarkıyye yolunun 9. ve 10.kilometreleri arasındaki hafriyat çalışması sırasında 1282 metreküp kaya getirilmiş, yola 8400 metreküp kırma taş döşenmiştir⁴².

31 km. uzunluğundaki İznik-Mekece yolunun 12. ve 21. kilometreleri arasındaki hafriyat çalışmasında 4. Amele Taburu çalışmıştır. Bu yolda döşeme ve silindiraj yapılmış, 2018 metre uzunluğunda banket tanzim edilmişve 160 metre uzunluğunda hendek temizlenmiştir. Ayrıca bir adet tamirci barakası inşa edilmiştir⁴³.

25 km. uzunluğundaki Adapazarı-Çark (Çarha) yolunun 0 ila 15. kilometreleri arasında hafriyat çalışması sırasında 8000 metreküp kırılmış taş kullanılmıştır. Bu yolda Sakarya Köprüsünün tamir ve inşası için 400 parça büyük ağaç getirilmiş ve döşemeleri amele taburu vasıtasıyla yapılmıştır. Ancak tahsisat olmadığı için bu ağaçlar mahalline sevk edilememiştir⁴⁴. Umumi yollardan olan ve 31 km. uzunluğundaki Adapazarı –Hendek yolunda blokaj için 5490 metreküp kırılmış taş getirilirken, 8840 metreküp kırma taş döşenmiştir. Bu yolda Kütahya ve Bilecik Amele Taburları çalışmıştır. Çalışma sırasında 4780 metre uzunluğunda banket yapılmıştır⁴⁵.

5 km. uzunluğundaki İzmit-Soğucak yolunda ise yalnızca bir adet tamirci barakası inşa edilmiştir⁴⁶. Ayrıca beş senelik inşaat programı kapsamında başka hafriyat çalışmaları da yapılmıştır. Bunlardan Adapazarı- Kandıra yolunun 18. ila 40. kilometresi arası hafriyat çalışması masrafı 219.000 kuruş, Adapazarı-Karasu yolunun 450.000 kuruş, Adapazarı-Çarfa yolunun 200.000 kuruş, Arifiye-Adliye yolunun 100.000 kuruş, Kandıra-Kefkenyolunun 242.500 kuruş tutmuştur.

Sonuç

İzmit, İstanbul'un doğuya açılan kapısı olması nedeniyle tarih boyunca önemli bir konuma sahip olmuştur. İzmit bu önemini Osmanlı Devleti zamanında da korumuştur. Nitekim Tanzimat dönemiyle beraber taşra teşkilâtında yapılan düzenlemeler kapsamında İzmit'in de idari yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır. 19. yüzyıl sonlarında müstakil sancak haline getirilen İzmit'te, 1864 düzenlemesi doğrultusunda bir idare meclisi kurulmuştur. Bu meclis, sancağın maliye bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerin görüşülmesi, vergilerin dağıtılıp toplatılması, iltizama verilmesi ve hazine gelir kaynaklarının korunmasından sorumlu tutulmuştur.İzmit sancağı İdare-i Hususiyesibütçe imkânları çerçevesinde eğitim, sağlık, tarım ve hayvancılık, bayındırlık işleri gibi alanlarda faaliyet göstermiştir. Savaş döneminin getirdiği olumsuz şartlarda dahi başta tarım olmak üzere eğitim, sağlık, bayındırlık konularında yoğun çabalar sarf edilmiştir.Tarımın gelişmesi için tarımsal alet depoları açılarak çiftçiye ucuz tarımsal alet temin edilmeye çalışılmıştır.Ayrıca kurulan örnek tarlalarla modern tarım uygulamalarının kısa sürede birçok üreticiye ulaşmasına çalışılmıştır. İdarenin tarımı geliştirmek adına vermiş olduğu teşvikler neticesinde bazı girişimciler, modern tarım aletlerini kendileri üretmeye başlamışlardır. Yapılan tohum ıslah çalışmaları ile de çiftçinin tohum ihtiyacı karşılanmak istenmiştir. Sancak merkezi ile kazalar arasındaki iletişim ve ulaşımın aksamaması için yolların bakım ve onarımına büyük önem verilmiş, yer yer hafriyat ve yol çalışmaları yapılmıştır. İmkânsızlıklara rağmen sıhhiye faaliyetleri kapsamında yeni hastaneler açılmış, mülteciler vasıtasıyla yaygınlaşan tifüs salgınının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dezenfeksiyonu sağlayabilmek için gerekli cihazlar satın alınmıştır. Eğitim konusunda da önemli çalışmalar yapılmış, öğretmen okulu, kız ve erkek mektepleri açarak eğitimin köylere kadar ulaştırılmasına gayret edilmiştir.

⁴¹ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4,8,9)

⁴² BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4,8,9)

⁴³ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4,8,9)

⁴⁴ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4,8,9)

⁴⁵ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4,8,9)

⁴⁶ BOA. DH.UMVM. 141/57 (Lef 4,8,9)

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

BOA. DH. UMVM. 141/57

2. Kitap ve Makaleler

Ayan, Ebubekir, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sanayiinin Tarihi Gelişimi ve Osmanlı'da Sanayileşme Çabalarının Analiz", İnsan&İnsan, 9 (2016), s.5-35.

Bostan, İdris, "İzmit", DİA, 23 (2001), s. 536-541.

Çadırcı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK yayınları, Ankara, 2013.

Erken,İlkay, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", Türkiyat Mecmuası, C. 25/Güz, 2015, s. 193-236

İnalçık, Halil, Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV-Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 1Baskı, İstanbul 2016.

Karayaman, Mehmet, "Kütahya Vilayet Hususi İdaresinin 1915-1920 Yılları Arasındaki Faaliyetleri", OTAM, 36 (2014), s.117-140.

Kaya, Mehmet, Vilayet Hususi İdare Bütçeleri Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Vilayeti 1336 (Mart 1920-Şubat 1921) Mali Yılı Hususi İdare Bütçesi, HistoryStudies, Volume 5 Issue 3, 2013, s. 143-150.

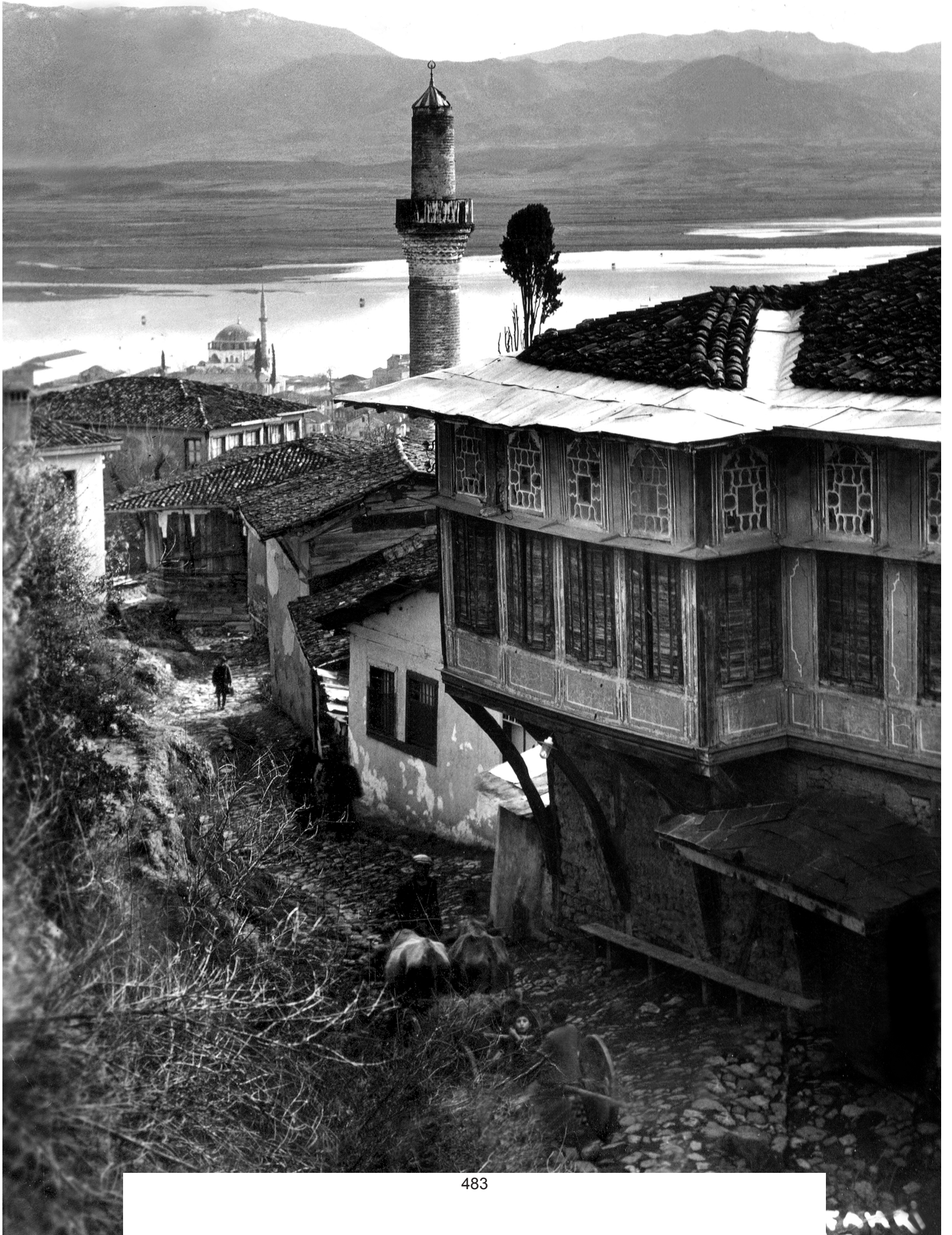
Kılıç, Selda Kaya, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilayet Bütçeleri", Tarih Araştırmaları Dergisi 20/31 (200), s.193-207.

Örenç, Ali Fuat, "Mutasarrıf", DİA, 31 (2006), s.377-379.

Quataert, Donald, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Şahin, Enis-Demirağ, Sinan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, 2015, s.563-602.

Torun, Sadık Fatih, "Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri", TAD, C.35/S.60, 2016, s. 157-174.

Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı Ve Sonuçlarının Analizi

Doç. Dr. Öğ. Alb. Hüsnü ÖZLÜ*

Giriş

15 Mayıs 1919'da İzmir'de başlayan ve Batı Anadolu'nun tamamına yayılan Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal süreci, 30 Haziran 1920 tarihinde Balıkesir ve 2 Temmuz'da da Bursa yöresinde devam etmiş ve kısa süre sonra Kocaeli bölgesine ulaşmıştır. Bu işgali önleyemeyen kuvayimilliyeye ile Ali Fuat Paşa emrindeki güçler, 24 Ekim'de başlayan Gediz taarruzunda da başarı elde edememiş ve Dumlupınar'a kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde düzenli ordu güçlerinin oluşturulması ve kuvayı milliyenin de bu güçlere bağlanması konusu sonuçlandırılmış, Batı Cephesi Komutanlığı, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrılmış, Batı Cephesi Komutanlığına İsmet (İnönü) Bey, Güney Cephesi Komutanlığına da Refet (Bele) Bey getirilmiş ve bu iki komutandan vakit geçirilmeden düzenli ordu birliklerinin oluşturulması istenmiş, konu hakkında Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa 10 Aralık 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda bilgi vermiştir. Büyük Millet Meclisi 25 Aralık 1920 tarihinde ise geliş güzel asker toplanmasını yasaklamış, ardından 2 Ocak 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, kuvayimilliyeye müfrezelerinin kaldırıldığı emrini yayınlamış, 10 Kasım 1920 tarihi itibarı ile düzenli orduya geçilmiştir. Ancak düzenli orduya geçişte başlangıçta ordu ve kolordu teşkilatı kurulamamış, 3 Mayıs 1921 tarihinde Batı Anadolu harekâtında Güney Cephesi kaldırılarak bu bölgedeki tüm kuvvetler Batı Cephesi komutanlığı emrine verilmiştir. Bu dönemde Türk ordusu harekât sevk ve idare bakımından Genelkurmay Başkanlığına, ikmal yönünden ise Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır.

Bu süreçte İngilizler İstanbul'u ve kendi kuvvetlerini emniyete almak amacıyla İzmit ve çevresinde güçlü bir askeri teşkilat oluşturmuşlar ve Temmuz 1920 başlarında İzmit'e yeni kuvvetler çıkarmaya başlamışlardır. Bandırma'da bulunan Manisa Tümeninin 16'ncı Piyade Alayı İngiliz Başkomutanı General Milne emrine verilmiş ve 29 - 30 Temmuz'da gemilere bindirilerek 31 Temmuz 1920'de Derince'ye çıkarılmış ve General Ayrın Seyd komutasındaki İngiliz tümenine bağlanmıştır. Bu alayın görevi, Şile - Hereke hattı ile Kandıra - İzmit hattı arasında kalan bölgeyi millî kuvvetlerden temizlemektir. Alayın batısında 28'inci İngiliz Tümeni, doğu ve güneyinde ise 242'nci İngiliz Tugayı faaliyete geçmiştir. ²

Manisa Tümeni İzmit'e çıkar çıkmaz 9'uncu Girit Alayı'nın 3'üncü Taburu İngiliz kuvvetini değiştirmek üzere Akmeşe'ye, diğer kuvvetler de Hereke, Gebze, Şile, Kandıra istikametlerine yönelmiş ve önemli mevkiileri ele geçirmek suretiyle Ekim ayı başlarında İzmit bölgesini tamamen işgal ve kontrolleri altına almışlardır.³ İngilizler işgal bölgesini üç bölgeye ayırarak, Sapanca bölgesinde 16'ncı Piyade Alayı ve iki taburu Çulhane'de, bir tabur Bahçecikte, Akmeşe bölgesinde 9'uncu Girit Alayı, İzmit bölgesinde ise 17'nci Piyade Alayı, bir dağ topçu grubunu yerleştirmişlerdir.

21 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'dan İzmit İstasyonu'na 55 İngiliz askeri gelmiş ve incelemelerde

*1 Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Müdürü/Ankara, hozlu@kho.edu.tr

² Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Cilt 2, 2'nci Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1965, s.293.

³ A.g.e., s.302.

bulunmuş⁴ ve 14 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz birlikleri İzmit tersanesine yerleşmişlerdir.⁵ Eskişehir'den İzmit'e 5 Ekim 1919 tarihinde getirilen 400 kişilik bir Hint birliği İzmit tersanesi ordugâhına yerleştirilmiş⁶ ve 20 Mart 1920 tarihinde 800 kişilik bir Hint askeride İzmit'e nakledilmiştir⁷. Bu arada İngiliz General Milne Harbiye Nezareti'ne 26 Şubat 1920 tarihinde yazdığı yazıda İzmit ve Çanakkale'deki Türk ordusuna ait tüm cephane depolarının İngilizlere teslim edilmesini istemektedir.⁸

Bir taraftan İngilizlerin diğer taraftan Yunan ordusunun bölgedeki baskıları ve bölgedeki Rumların asayişsizliği güvenliğın sıkıntıda olduğunu göstermektedir. 6 Ocak 1920 tarihli belgede İzmit'te asayişin bozuk olduğu ve asayişin sağlanması için yeterli asker bulunmadığı takviye asker ve cephane istendiği bilgisi yer almaktadır.⁹ 4 Nisan 1921 tarihli 10 ve 24 Nisan 1921 tarihli¹¹ belgelere göre Rum çeteleri Kocaeli yarımadasında her türlü mezalimi yapmaktadırlar.

20 Mart 1920 tarihinde Geyve'yi işgal eden İngiliz birlikleri İzmit'e çekilmeye zorlanmışlardır.¹² İngilizlerin Geyve'yi boşaltmamaları halinde İzmit ve Bolu kuvayımilliyeye birlikleri Şahinkaya ve Sapanca arasındaki İngiliz kuvvetlerine taarruz edeceklerini bildirmişlerdir.¹³ Bunun üzerine İngiliz birlikleri 27 Mart 1920 tarihinde Geyve'yi tahliye ederek İzmit'e çekilmişlerdir.¹⁴

İstiklal Savaşı'nda Kocaeli bölgesi ve bölgedeki askeri yapılanma son derece önemlidir. Bu süreçte kuvayımilliyenin tasfiyesinden sonra düzenli ordu kurma çalışmaları sırasında Genelkurmay Başkanlığı tarafından 21 Ocak 1921 tarihli talimatla Kocaeli Komutanlığı kurulmuş ve komutanlığına Albay Halit Bey¹⁵ atanmıştır.¹⁶ Genelkurmay Başkanlığı tarafından 21 Ocak 1921 tarihinde Kocaeli Komutanlığı'nın kuruluşuna dair emir şu şekilde verilmiştir;¹⁷ EK:1

“1. Düzce ve Geyve mıntıkasındaki kuvvetlere kumanda etmek ve merkezi şimdilik Geyve olmak üzere müstakil fırka şalâhiyetinde Kocaeli Kumandanlığı ihdas edilmiş ve kumandanlığa sabık 9'uncu Kafkas Fırka'sı Miralay Halit Bey tayin olmuştur.

2. Kocaeli Kumandanlığı'nın mıntıkası müstakil Bolu ve İzmit Livaları olup Yenişehir şimalindeki Gökbayrak Taburu dahil olduğu halde bu mıntika dahilinde bulunan kaffe-i kıtaat mezkur kumandanlığın taht-ı emrindedir. Ankara'daki Erzurum Müfrezesi de kumandanlığın süvari bölüğünü teşkil etmek için Halit Bey emrine verilmiştir.

3. Kocaeli Kumandanlığı doğrudan doğruya Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlıdır. Mafih düşmanın bir hareketi halinde Garp Cephesi'nden telakki edeceği emaviri de ifah edecektir.

4. Kumandanlık karargâhının sürat-i teşkilini Müdafaa-i Milliye Vekâlet'inden rica ederim.”

Kocaeli Komutanlığı 22 Ocak tarihinde Kolordu yetkilerine yükseltilmiştir.¹⁸ EK:2 Bu komutanlığın

⁴ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu, İSH., Kutu 57, Gömlek 84, Belge 1a.

⁵ İSH. K.387, G.140, B.1aa.

⁶ İSH. K.386, G.183, B.1a.

⁷ İSH. K.271, G.57, B.1a.

⁸ İSH. K.347, G.183, B.1-3.

⁹ İSH. K.58, G.22, B.1aa.

¹⁰ İSH. K.653, G.148, B.1a.

¹¹ İSH. K.550, G.47, B.1-5.

¹² İSH. K.273, G.209, B.1-29.

¹³ İSH. K.273, G.213, B.1aa.

¹⁴ İSH. K.273, G.231, B.1a.

¹⁵ Halid (Karsıalan)Bey; 1883 yılında İstanbul'da doğdu. Harbiye'yi bitirdi (1903) Osmanlı-İtalyan Harbine, Balkan Harbine, Birinci Dünya Harbine ve İstiklal Harbine katıldı. Mondros'tan sonra Kazım (Karabekir) Paşa ile 15. Kolordu komutanlığına gelerek İslam Tümeni'nden kalan kuvvetlerin bir savunma çekirdeği haline getirilmesini sağladı. Kurtuluş Savaşı'nda Kocaeli Grubu'na komuta etti ve daha sonra 12'nci Grup Komutanı olarak görev yaptı. İkinci Büyük Millet Meclisi'ne Kars milletvekili olarak katıldı. Bu dönemde Meclis koridorunda vuruldu ve öldü (1925). Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s.214-215.

¹⁶ İSH. K.696, G.87, B.1a.

¹⁷ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Yıl 14, Aralık 1965, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1965, Vesika Nu. 1237.

¹⁸ İSH. K.697, G.178, B.1a. , Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Yıl 14, Aralık 1965, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1965, Vesika Nu. 1238.

Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı Ve Sonuçlarının Analizi

sınırları, merkezi Geyve olmak üzere mıntıkası Bolu ve İzmit bölgesi, Yenişehir kuzeyindeki Gök-bayrak Taburu'nun komuta alanı olarak belirlenmiştir. Kocaeli Komutanlığı, Nisan ayında Mürettep Kolordu Komutanlığına dönüştürülmüş ve komutanlığına Kazım Bey¹⁹ (Özalp) atanmıştır.

Düzenli ordunun kuruluş süreci ve Birinci İnönü Muharebesi öncesinde, Batı Cephesi Komutanlığı Albay İsmet Bey'in komutasında; karargâhı Küplü'de bulunan Yenişehir, İnegöl ve Bilecik havalisinden sorumlu olan 24'üncü Tümen, merkezi Yunuslar'da bulunan 11'inci Tümen ve merkezi Gediz'de bulunan 61'inci Tümen bulunmaktadır. Muharebe öncesinde Yunan Ordusu; Korgeneral Papulas'ın komutası altında olup, bu ordunun merkezi İzmirdir. Karargâhı Uşak'ta olan 1'inci Kolordu, Bursa'da bulunan 3'üncü Kolordu, İzmit ve Sapanca bölgesinde bulunan Manisa Tümen'i, Orhangazi ve Gemlik bölgesinde bulunan İzmir Tümen'i, Kestel bölgesinde bulunan Akdeniz Tümen'i bu orduya bağlı bulunuyordu.

Kocaeli Bölgesinde Askeri Harekat ve Yunan Ordusunun Bölgeden Çekilmesi

Yunan ordusu Manisa Tümeni olarak adlandırdığı 11'inci Tümen birlikleri ile Kocaeli bölgesinde işgal faaliyetlerini İngilizlerinde desteği ile hızlandırmış ve bölgeyi ablukaya almıştır. Bir taraftan bölgedeki çeteler ve diğer taraftan da İngilizlerle işbirliği halinde yürüttükleri işgal süreci Türk ordusunun direnişi ile kırılmış ve Yunan birlikleri ile mücadele yoğunlaşmıştır. bölgeden uzaklaştırılmıştır. 1921 yılı Mart ayında Kocaeli bölgesinde bulunan Türk kuvvetlerinin bölgedeki yerleşimi şu şekildedir:²⁰ “Sakarya ağzından Geyve boğazına kadar (boğaz hariç) Mürettep Tümen sorumluluğuna, bunun güney kesimi 7'nci Tümen sorumluluğuna bırakılmıştır. Kocaeli Komutanlığı Karargâhı ise Düzce'de bulunmaktadır. Sakarya ağzından Sinanoğlu köprüsüne kadar 43'üncü Alayın 1'inci Taburu, Sinanoğlu köprüsünden Geyve boğazına kadar Süvari Alayından bir bölük ve Adapazarı millî kuvvetleri ile Sakarya sağ kıyısında; Geyve boğazındaki İlmiye'den Memnuniye'ye kadar 41'inci Alayın 3'üncü Taburu ile 2'nci Alayın 3'üncü Taburundan bir bölük ve civarın silahlı halkından bir millî müfreze, bir dağ topu Sakarya doğusundaki Boğazköy'de 80 kişilik bir millî müfreze ve dağ topu; Melekşe kuzeyinde 2'nci Alayın 3'üncü Taburundan iki bölük Katırozü kuzeyinde 40'ıncı Alayın 1'inci Taburu, daha ilerde Kandıra 30 kişilik bir akıncı müfrezesi; Nusretiye, Sultaniye, Değirmendere, Karamürsel ve Yalova civarında bölge halkından silahlı müfrezeler, Boyahca, Karakaya Pamukçaderbent kesimde, Karamürsel Milis Taburu.”

Teşkil edilen Kocaeli Kumandanlığı 29 Ocak 1921 tarihinde Sakarya bölgesindeki kuvvetleri emrine almıştır.²¹ Ayrıca 13 Mart 1921 tarihinde Kocaeli Grubu için hücum taburları teşkil edilmiştir.²² 29 Nisan 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığından verilen emirle²³; “7'nci Tümen'in Batı Cephesi Komutanlığı emrinde yeniden tensik edileceği ve Geyve kesimindeki kuvvetlerin Albay Nurettin'in komutasında Mürettep Tümeni teşkil edeceği; Sakarya kesimindeki kuvvetlerin (43'üncü Alayın 1'inci Taburu, Adapazarı Millî Taburu, akıncı müfrezeleri) doğruca Kocaeli Komutanlığına bağlandığı” bildirilip, “41'inci Alayın bölgeden ayrılarak Batı Cephesi emrine giren iki taburunun görevinin mahallî kuvvetler tarafından yürütülmesi ve bölgede kalan (Pamukova'daki) 7 nci Tümen Karargâhının Batı Cephesi emrine Karaköy'e gönderilmesi” istenmiş; Tümen Komutanı ve karargâhı Mayısın ilk haftası içinde Karaköy'e ve oradan da demiryoluyla Alayunt'a gönderilmiştir.” Yapılan keşifler ve alınan istihbaratlara göre bölgede tespit edilen Yunan kuvvetlerinin durumu ise şu şekildedir:²⁴

“İki tabur, dört top ile Rum çetelerinden 150 kadar süvari, Sinanoğlu köprüsü karşısından Arifiye'ye

¹⁹ Kazım (Özalp) Bey; 1882'de Köprülü'de doğdu. 6 Aralık 1902'de Harp Okulundan Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olarak kurmay sınıfına ayrıldı. 9 Kasım 1913'te 1'inci Kolordu Kurmayına atanarak İstanbul Merkez Komutan Yardımcılığı yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda Van Jandarma Alay Komutanı, Seyyar Jandarma Tümen Komutanı, 37'nci Kafkas Tümen Komutanı ve 60'ıncı Tümen Komutanı olarak Doğu, İran, Azerbaycan ve Kafkasya Cepheslerinde Ruslar ve Gürcülere karşı savaştı, Batum'u işgal etti. 1915'te Yarıbay ve 1917'de Albaylığa yükseltildi. 31 Aralık 1918'de Şarköy'deki 60'ıncı Tümen Komutanlığına atandı. 15 Mayıs 1919'da 2 Ağustos 1919'da Bandırma'daki 61'inci Tümen Komutanlığını üstlendi. Heyeti Temsiliye kararıyla Kuzey Cephesi Komutanlığına tayin edildi. TBMM'nin I. Dönemi (23.04.1920 – 16.04.1923) için yapılan seçimlerde Karesi (Balıkesir) Milletvekili seçildi. 31 Mart 1921'de Meclis kararıyla izinli sayılarak Kocaeli Bölge Komutanlığına tayin edildi. Daha sonra Batı Cephesinde Kolordu Komutanı olarak Sakarya Muharebesine katıldı ve 13 Eylül 1921'de Tümgeneralliğe yükseltildi. 1921 sonunda Kolordu Komutanlığını bırakarak Meclise döndü. 10 Ocak 1922'de Milli Müdafaa Vekilliğine seçildi. 25 Eylül 1922'de Korgeneralliğe yükseltildi. Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s.186-187.

²⁰ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, C.2, 4.Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1974, s.102.

²¹ İSH. K.602, G.143, B.1-3.

²² İSH. K.602, G.30, B.1-5.

²³ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.103.

²⁴ A.g.e., s.103.

Hüsnü ÖZLÜ

kadar Sakarya sol kıyısında; üç tabur ve dört top, Sapanca gölünün 3-4 km. güneyinde Geyve boğazına karşı Akçay - Karagöl - Göldibi hattında süvari, piyade ve çetelerden kurulu küçük bir kuvvet, Bahçecik dolaylarında; bir taburla iki top, Ermeşe ve Çubuklu'da ayrı olarak bulunmaktadır. İzmit içindeki kuvvet hakkında bilgi elde edilememiştir.” Tespit edilebilen bu iki alay tutarındaki birliklerin Yunanların 11'inci Tümenine ait olduğu öğrenilmiştir.

Kocaeli bölgesinde bulunan 11'inci Yunan Tümeni, bölgedeki İngiliz komutanlığı emrinden çıktıktan sonra, Kocaeli yarımadasında İngilizlerle Yunan birlikleri arasında sınır olarak Kabakoz deresi - Kabakoz - Yeniköy - Ovacık - Denizli - Tavşanlı - Dil İskelesi hattı belirlenmiş; böylece, Şile ve Gebze İngiliz kontrolü altına girmiş, buna karşı İzmit ve Derince limanları Yunanlılara teslim edilmiştir. 11'inci Yunan Tümeni birlikleri, Sapanca güneydoğusu ve Adapazarı doğusundaki kesimlerde şu şekilde tertiplenmiştir: “45'inci Piyade Alayı Sapanca doğu ve kuzey kesiminde, 16'ncı Piyade Alayı İzmit ve dolaylarında, 17'nci Piyade Alayı İzmit güneyi, Çuhahane kesiminde, Tümen Karargâhı ve bağlıları İzmit'te bulunuyordu. Tümen, Kocaeli bölgesindeki Türk kuvvetlerine karşı ordu sol kanadını koruyordu.”²⁵

Yunan birlikleri, 3 Mayıs 1921 tarihinde Kandıra ve Şeyhler köyünü bırakarak güneye Çubuklu istikametine çekilmişlerdir. 8 Mayıs 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığından verilen emirde:²⁶ “Kocaeli bölgesinden güneye kuvvet çekildiğini gizlemek ve düşmanın da İzmit bölgesinden kuvvet çekmesini önlemek için, Kocaeli bölgesine yeni gelen birliklerin Hendek civarında toplanmakta olduğu haberinin yayılması ve Adapazarı, Geyve, İzmit bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin sayısı ile bağlı oldukları birlik hakkında sürekli olarak bilgi edinilmesine çalışılması” istenmiştir.

19 Mayıs'ta verilen Genelkurmay emrinde, “Bursa cephesindeki asıl kuvvetleriyle birlikte hareket etmek üzere, Geyve boğazı karşısında ve İzmit civarında bulunan Yunan kuvvetlerinin güneye ve Geyve boğazına doğru bir hareketi halinde hangi hattın savunma mevzu olarak kabul edildiği ve bu yolda alınacak düzen ile Adapazarı dolayında ve Sakarya batısındaki Yunan kuvvetlerinin Sakarya doğusuna hareketleri halinde ne düşünüldüğü” sorulmuş ve “Kolordu'ya bağlı birliklerin yerleşiminin ayrıntılı olarak bildirilmesi” istenmiştir.²⁷

Mürettep Kolordu Komutanlığı bölgede yaşanan gelişmeler ile ilgili olarak 20 Mayıs 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na bir rapor göndermiş ve bu raporda durumu şu şekilde belirtmiştir:²⁸ “1. Yunanların Kocaeli bölgesinden Bursa cephesindeki kuvvetleriyle işbirliği yapmak üzere güneye doğru hareketinin, Geyve boğazından ve Katırozü üzerinden olmak üzere iki istikametten gelişmesi muhtemeldir. Düşmanın bu hareketine karşı Geyve boğazında, Sultaniye tepesinde ve Bahçecik kesiminde bulunan kuvvetlerimiz, şimdiki mevzilerini savunacaklar ve İznik'in doğusunda Kōristan'da bulunan Karamürsel Taburu ile Yalova Müfrezesi de düşmanın Osmaneli, Mekece istikametine ilerlemesine engel olacaktır.

Sakarya kesimindeki kuvvetler de, sol kanadı ile Geyve boğazındaki kuvvetlerimize yardım edecek ve Sakarya geçitlerinden karşısındaki düşman kuvvetlerini tazyik edecektir. İhtimal ki düşman, şimdiki mevzilerimizi elde ettikten sonra asıl kuvvetleriyle Sakarya vadisini izleyerek güneye doğru ilerlemek isteyecek ve bir kısım kuvvetini de Geyve, Gölpaazarı üzerinden gönderecektir. Buna göre, bizim kuvvetlerimiz Mekece, Osmaneli, Vezirhan, Hamitabat genel istikametine birçok savunmalarda bulunacak ve müfrezemiz Gölpaazarı istikametini ve diğer bir müfrezemiz de Taraklı istikametini örtecektir.

2. Yunanların, Geyve boğazı ve Katırozü'nden güneye ve aynı zamanda Adapazarı'ndan doğuya ilerlemek ve bir kısım kuvvetleriyle Sakarya vadisini güneye karşı emniyete almak istemesi ve asıl kuvvetiyle Geyve - Taraklı ve Adapazarı - Düzce genel istikametlerinde ilerleyerek bu bölgedeki Abazaları kıskırtmaları ihtimali de vardır. Buna karşı, şimdiki mevzide savunulacaktır.

Düşman mevzilerimizi elde ederse, asıl kuvvetler Geyve köprüsünün doğusundaki sırtlarda ve Taraklı istikametine değişik mevzilerde savunacak ve bir müfreze Gölpaazarı istikametini ve Karamürsel Taburu ile Bahçecik Müfrezesi Sakarya vadisini ve Sakarya Müfrezesi de Hendek - Düzce ve Mudurnu genel istikametini örtecektir.

3. Yunanlar, Bursa cephesinden taarruz ederken Kolordu cephesinde savunmada kalırsa, Kolorduda taarruz harekâtı yapılacak ve ayrıca bu Kolordudan tasarruf edilebilecek bir kısım kuvvet, Bursa cephesindeki kuvvetlerimize yardım etmek üzere Köprühisar istikametine gönderilecektir.

²⁵ A.g.e., s.103.

²⁶ A.g.e., s.111.

²⁷ İSH, K.1147, G.4, B.4-11.

²⁸ İSH, K.1147, G.5, B.5.

Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı Ve Sonuçlarının Analizi

4. Yunanlar, Geyve boğazı ve Sakarya kesiminde savunma durumunda kalır ve batıdaki kuvvetleriyle İznik üzerinden Lefke (Osmaneli) ve Sakarya vadisine inmek isterse, Geyve boğazındaki ve Bahçecik kesimindeki kuvvetlerimizin çoğu ile Karamürsel Taburu takviye edilerek Kaynarca sırtları savunulacaktır.

5. Geyve boğazının güneyinde ve Kolordu bölgesi içinde bulunan Sakarya üzerindeki demiryol köprüleri tahrip edilmiştir. Yalnız Osmaneli kuzeyindeki demiryol köprüsü ile Göksu çayı üzerindeki karakol binası tahrip edilmemiştir. Bunların da ihtiyaç halinde tahribi için hazırlık yapılmıştır.

6. Sakarya Bölge Komutanı Yarbay Emin'in emri altındaki kuvvetler Adapazarı Milis Taburu, 80 erlik bir piyade bölüğü, Düzce'deki Süvari bölüğü ve bir mantelli toptur. Milis Taburunun mevcudu 450 erdir.

7. Mürettep Tümen Komutanlığı emrinde bulunan kuvvetler; Geyve boğazında ve Sultaniye'de 350 mevcutlu 41'inci Alayın 3'üncü Taburu 280 mevcutlu 3'üncü Alayın 3'üncü Taburu, 250 kadar milis eri, 2 dağ topu, 4 ağır ve 10 hafif makineli tüfek ile Bahçecik - Katırözü kesiminde 170 mevcutlu 40 ncı Alayın 1'inci Taburu, 400 kadar milis eri, bir ağır ve iki hafif makineli tüfektir.

8. Bir bölüğü Pamucakderbent'te ve asıl kuvveti Köristan'da bulunan 340 mevcutlu Karamürsel Taburu ile Geyve sırtlarında bulunan 200 mevcutlu Yalova Müfrezesi doğrudan Kolorduya bağlıdır.

9. Akıncı müfrezeleri, Lazistan Milletvekili Necati Bey'in komutası altında 20'şer mevcutlu dört müfrezeden ibaret olup Sakarya'nın batısında faaliyettedir.

10. Bu kuvvetlerden başka, Kolordu kuruluşuna dahil 60 tüfekli İstihkâm Bölüğü, 35 mevcutlu Süvari Bölüğü ve 60 piyadeden ibaret Karargâh Bölüğü vardır.

11. Kolorduya bağlı Bolu Bölgesi Komutanı ve Askerlik Şube Başkanı Osman (General Sarol) Bey'in emri altında Bolu'da iç olaylara karşı güvenliği sağlamak üzere 30 süvari, 100 piyadeden kurulu bir müfreze vardır”.

Ayrıca Kolordu Komutanlığı tarafından; artık bu tarihte Adapazarı civarındaki Yunan kuvvetlerinin Geyve boğazının kuzeyinden Sakarya'nın doğusuna geçmeğe teşebbüs edebileceği düşünülmüyordu. Çünkü mevcut iki köprünün başları Mürettep Ordu birlikleri tarafından tahrip edilmiş ve düşmanın elinde nehirden geçiş için yeteri kadar kayık ve geçiş araçları bulunmadığı tespit edilmiştir. Bölge Sakarya Müfrezesi tarafından emniyete alınmış ve düşmanı nehrin doğusuna geçirmemek ve Düzce-Bolu, Düzce-Mudurnu genel istikametinde ilerlemelerini engelleme görevi verilmiştir.

Kocaeli bölgesinde Mürettep Kolordu'nun harekât alanı içinde 1921 yılı Haziran ayı önem arz etmektedir. Bu dönemde 1 Hazirandan 20 Haziran'a kadar bölgede cereyan eden harekât ve olaylar genellikle karşılıklı keşif kolu muharebeleri şeklinde gerçekleşmiştir.²⁹

Mürettep Kolordunun Haziran başlarında Kocaeli bölgesinde aldığı düzen;³⁰ “Sapanca güneyinde; Akçay'ın güneyinden itibaren Balkaya, Ulriye, Mahmudiye kesimlerinde iki piyade taburu ile 250 milis ve bir dağ topu; Şirin, Sulhiye, Sultaniye, Katırözü kesimlerinde ve Bahçecik'in iki kilometre batı ve güneyinde bir piyade taburu ve 400 milis; İzmit gölü kuzeyinde, Çengiler sırtlarında 150 mevcutlu Yalova milisleri; Pamucakderbent'te, merkezi Köristan'da bulunan Karamürsel Taburunun bir bölüğü; Karakaya kalesinde 20 er, Boyalıca'da 40 er, Geyve'de 315 nizamiye ve 30 milis eri ve bir dağ topu ile 400 mevcutlu Adapazarı Milis Taburu; Adapazarı, İzmit kuzey kesimlerinde 20'şer kişilik akıncı müfrezeleri bulunuyordu. 33'üncü Süvari Alayı Düzce'de, Kolordu Karargâhı bağlı birlikleri ile Mürettep Tümen Karargâhı Geyve ve istasyonunda” şeklindedir. EK:3

Yunan kuvvetleri bölgede “11'inci Tümen Karargâhı ve bağlı birlikleri, İzmit'te; 16'ncı Piyade Alayı, birer taburu ile Mihaliç, İzmit, Bahçecik kesimlerinde; 45'inci Piyade Alayı, birer taburu ile Çubuklu, Adapazarı ve Firuzlu'da; 17'nci Piyade Alayı, Sapanca ve dolaylarında düzen almışlardır.³¹

Mürettep Kolordu Komutanı Kazım Bey tarafından hazırlanan raporda Haziran ayı başında Yunan kuvvetlerinin bu bölgedeki faaliyetleri şu şekilde belirtilmiştir³²:

²⁹ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.129.

³⁰ A.g.e., s.130.

³¹ A.g.e., s.129.

³² Kazım Özalp, Milli Mücadele (1919-1922) Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985, s.176-177.

Türk İstiklal Harbi, Batı C

Hüsnü ÖZLÜ

“Bir Yunan alayı İzmit yakınında yedekte bekliyor, bir alay Sakarya boyunca yayılmış durumda, diğer bir alay Arifiye istasyonundan İzmit Körfezine kadar devam eden hattı işgal etmişti. Bu yayılış şekline göre Yunanlılar işgal ettikleri hattın her noktasında zayıftılar. Bizim, değişik kuvvetlerimizi bir yere toplayarak düşman toparlanmadan ve gerideki yedekleri yetişmeden seri bir hareketle mevzilerine girmemiz mümkündü. Haziran ortalarında düşmanın çekileceği ve çekildiği hakkında bazı haberler de alınmağa başlamıştı. Bunun üzerine, bir gece baskını ile düşmanın mevzilerinin mühim noktalarını elde etmek için taarruza karar verdim.

20-21 Haziran gecesi karanlıkta Sakarya'nın muhtelif yerlerinden sallarla harekete geçtik. Bu sallarada Adapazarı milis taburuna bağlı kuvvetlerimiz bulunuyordu. Kuvvetlerimiz Sakarya'nın karşı kıyısına çıkınca, hemen harekete geçerek bir hamlede düşman mevzileri işgal edildi. Adapazarı'na hücumla geçildi. Aynı zamanda Arifiye - Sapanca arasındaki düşman mevzilerine de taarruz ettik.

21 Haziran sabahı düşman ilk hamlelerimiz önünde çekiliyordu. Kısmen İzmit, kısmen de Seymen iskelesi istikametinde gidiyorlardı. Kıtalarımız çekilen düşmanı takibe koyuldular.

20 Haziran gecesi Sakarya'nın bir kıyısından öbür kıyısına sallarla geçen kuvvetlerimiz, düşman üzerine atıldıktan ve Yunanlılar İzmit ile Seymen iskelesi istikametinde çekilmeye başladıktan sonra düşmanın muntazam çekilmesine fırsat bırakmamak gerekiyordu. Süvari alayının da süratle Adapazarı'na hareketini emrettim. Böylece bütün kuvvetlerimizle şiddetli bir takibe koyuldum. İzmit istikametine çekilen düşman kuvvetlerini Miralay Emin Bey'in (sonradan İstanbul Merkez Kumandanı Emin Paşa) kumandasındaki kuvvetlerimiz ve Seymen istikametine çekilen kısmını da Nurettin Bey'in emrindeki kuvvetlerimiz takip ediyorlardı. Ben de Sapanca Gölü'nün güneyinden düşmanı takip eden kuvvetlerimizin yanında bulunuyordum.”

1921 yılı Haziran ayı başından itibaren Yunan gemilerinin İzmit körfezinde faaliyetleri hızlanmış ve 11'inci Yunan Tümen Komutanlığı, Ordu Komutanlığından aldığı emirle, 16 Haziran'dan itibaren İzmit'te toplanmaya başlamışlardır. Yunanlılar 17 Haziran'da, Beylikkışla'daki karakollarını kaldırmış, 20 Haziran'da Söğütlü'deki ordugahı bırakarak Söğütlü'den çekilmiştir. Bu arada Yunan birlikleri, Piruzlu ve Damlık köylerini yaktıktan sonra Adapazarı istikametinden çekilmiştir.

Mürettep Kolordu Komutanı, kazanılan bu başarıdan hemen faydalanmayı düşünerek 21 Haziran sabahı verdiği Kolordu emriyle: ³³

“Birliklerin bir kısmını Sakarya doğusunda önemli geçitlere bırakılarak geri kalanın Sakarya batısına geçirilmesini, bu kuvvetlerin akıncı kollarıyla işbirliği yaparak Serdivan sırtlarını ele geçirmeleri ve bu sırtlar ele geçirildikten sonra asıl kuvvetlerle burada kalıp takip müfrezesiyle düşmanın takip edilmesini;

Mürettep Tümenin, asıl kuvvetleriyle Sapanca gölü güneyindeki Karakol - Maşukiye - 1625 rakımlı tepe - Tepecik hattını tutarak, bu hattın ilerisine yalnız takip ve keşif müfrezeleri gönderip düşmanın durduğu hattı ve kuvvetini tespiti uğraşmasını; ayrıca tümenin, düşman Serdivan sırtlarında kaldıkça Arifiye civarında bir topla bir miktar ihtiyat kuvveti bulundurmasını ve Bahçecik kesimindeki kuvvetleriyle Bahçecikdeki düşmanı tazyik ve geri atmaya çalışmasını;

Altıncı kollarının Serdivan sırtlarından atılması için yan ve gerilerine taarruz ederek, bir kısmı ile aynı zamanda İzmit genel istikametinde düşmanı sıkıştırmasını;

Süvari Alayının Düzce'deki kuvvetleriyle Hendek'e hareket etmesini”, istemiştir.

Kolordu emrini alan birlikler, ileri hareketlerini sürdürerek 21 Haziran'da Adapazarı'nın düşmanın yakmasına izin vermeyerek tamamen ele geçirmişler,³⁴ aynı gün Fransızlar da Zonguldak'ı boşaltmışlardır.³⁵

11'inci Yunan Tümeni, 20 Haziran'da 45'inci Alayı ile Sakarya bölgesinden harekete geçip Sapanca gölü kuzeyindeki yollardan faydalanarak 22 Haziran'a kadar İzmit'in doğusunda toplanmıştır. 22 Haziran'da çekilen bu 11'inci Yunan Tümenine bağlı birliklerden; 45'inci Alay İzmit'in doğusunda, Kumla çiftliğinde; 17'nci Alay Çuhahanedede; 16'ncı Alay Bahçecik'te toplanmıştır. Mürettep Kolordu Komutanlığına bağlı birlikler ise takip hareketine başlamıştır.³⁶

³³ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.31.

³⁴ İSH, K.1431, G.6, B.2-14.

³⁵ İSH, K.1134, G.112, B.26-1.

³⁶ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.133.

Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı Ve Sonuçlarının Analizi

22 Haziran 1921 tarihinde Türk kuvvetleri Kocaeli bölgesinde Uzunbey, İzmit ve Aslanbey istikametinde ilerleyerek bölgeye hakim olmuştur.³⁷ Yunan birlikleri 23 Haziran 1921 tarihinde ise adım adım bölgeden çekilmeye başlamışlardır.³⁸ EK:4

İzmit bölgesinde sıkışan Yunan kuvvetlerine karşı Mürettep Kolordu Komutanlığı emir yayınlayarak, “birliklerin 23-24 Haziran gecesi düşmanla teması korumalarını, düşmanın çekildiği hissedilir edilmez hemen takip müfrezeleri gönderilmesini; 24 Haziran'da Sakarya Bölge Komutanlığı birliklerinin İzmit istikametinde ve Mürettep Tümenin Bahçecik kesimindeki birlikleriyle Seymen iskelesi istikametinde taarruz etmesini, 33'üncü Süvari Alayının her iki birlik arasındaki alanı emniyette bulundurmaya üzere Köseköy civarında ihtiyatta bulunmasını” emretmiş ve Kolordu Karargâhının Hikmetiye'ye gideceğini bildirmiştir.³⁹ 24 Haziran'da, Adapazarı Taburu ile Akıncı müfrezeleri, taarruzlarını yenileyerek, 47'nci Yunan Alayı birliklerini geri atıp İzmit'in iki km. doğusundaki bir tepeyi ele geçirmişlerdir. Bu bölgedeki 47'nci Yunan Alayı birlikleri, limanda bekleyen gemilere binerek bölgeden uzaklaşmışlardır.

24 Haziran'da yapılan muharebede, Sakarya Bölge Komutanı, çekilmek isteyen düşmanı serbest bırakmış, takip hareketini tam yapmayarak geride Ketenciler'de kalmış, durumu yakından izlememiştir. Bölge Komutanı, birliklerine uzak bulunduğu için yanlış bilgi ve raporlara inanarak yanlış kararlar vermiştir. Bu arada Mürettep Kolordu Komutanı, Hikmetiye'ye kadar ileri giderek muharebe alanını görmek ve harekâtı bizzat izlemek suretiyle duruma hâkim olmak istemiştir.

Kolordu Komutanı, hem İzmit'in Yunanlılar tarafından yakılmasına engel olmak, hem de düşmanın çekilmesinde fazla kayıplar vermemek için İzmit'in acil ele geçirilmesi gerektiği belirtilmiş ve bu amaçla Sakarya Bölge Komutanlığı'na aşağıdaki emri vermiştir:⁴⁰

“Sabahleyin akıncı kollarının İzmit civarında yaptıkları çarpışmadan sonra ses kesildi ve sessizlik hâlâ devam ediyor. Adapazarı Taburunun İzmit'e doğru ilerlediğini yazıyorsunuz. Emir gergince ileri harekete devam etmiş olsalardı, şimdiye kadar İzmit'e girer idi. Adapazarı Taburu, ileri harekette her zaman ağır davranmış ve düşmanla temas etmekten kaçınmıştır. Bundan ötürü gerekenleri cezalandırınız.”

Mürettep Kolordu Bölgesinde 25 Haziran'da, Mihaliç köyü güneyindeki köprüde bulunan düşman topçusunun, Tepeköy sırtlarındaki akıncı müfrezesine ateş ettiği ve bir miktar piyade kuvvetinin, İzmit'ten Mihaliç'a ilerlediği tespit edilmiştir. Adapazarı Taburu keşif müfrezeleri, Alipaşa köyünde düşman süvarileri ile çarpışmış, 33'üncü Süvari Alayı'nın Çuha Fabrikası'nda bulunan bölüğünden çıkarılan keşif kolları, Vezir Çiftliği, Başiskele, Yuvacık sırtlarında bulunan düşman birlikleriyle çatışmışlardır.⁴¹

27 Haziran'a kadar İzmit bölgesinde Mürettep Kolordu birlikleriyle Yunan birlikleri arasında çarpışmalar devam etmiş, Yunanlılar, 27 Haziran'da İzmit'i boşaltmaya başlamış ve yerli Rumlarla birliklerin gemilere bindirilmesi 28 Haziran'a kadar sürmüştür ve gemiler aynı gün demir alarak limandan ayrılmışlardır. 11'inci Yunan Tümeni birlikleri ise, 27 Haziran'da Seymen iskelesinde toplanmıştır.⁴²

27-28 Haziran gecesi Yunanlıların İzmit'i tamamen boşalttıkları anlaşıldığından, Kolordu Komutanlığınca 33'üncü Süvari Alayına piyade kıtaları gelinceye kadar en düzenli birlikleriyle İzmit'e girmesi ve şehirde yağmacılığa, düzensizlik ve asayişsizliğe yer verilmemesi emredilmiş, aynı zamanda Derince bölgesinde keşif faaliyetleri yapılması belirtilmiştir. Emre göre Mürettep Tümen, Bahçecik - Seymen istikametini esaslı olarak keşfettirecek ve kesin bir bilgi almadıkça, asıl kuvvetleriyle Çuha Fabrikasından ileri geçmeyecek, Tümen, Süvari Alayının serbest kalmasını sağlamak üzere, şehrin asayişi için İzmit'e bir piyade birliği gönderecek; bu birlik İzmit'e vardktan sonra şehrin inzibati bu kıtaya devredilecektir. Bu süreçte, 28 Haziran 1921 tarihinde Yunan birlikleri bölgeyi tamamen tahliye etmiş,⁴³ ve Karamürsel bölgesine çekilmiştir.⁴⁴ EK:5

Takip Harekâtı:

28 Haziran 1921 tarihinde, Sakarya Bölge Komutanlığı emrindeki süvari birliği bir mukavemete

³⁷ İSH. K.1159, G.37, B.1-8.

³⁸ İSH. K.1191, G.62, B.1.

³⁹ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.134.

⁴⁰ A.g.e., s.136.

⁴¹ A.g.e., s.137.

⁴² Fahri Aykut, İstiklal Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s.13.

⁴³ İSH. K.1141, G.103, B.1.

⁴⁴ İSH. K.1159, G.103, B.1.

Hüsnü ÖZLÜ

uğramadan İzmit'e girmiş; İzmit'te düşmanın bıraktığı birçok yiyecek, cephane ve hayvan ele geçirilmiştir. Bölgede kalan 11'inci Yunan Tümeni birlikleri, 28 Haziran'da Seymen iskelesinden batıya doğru hareket etmiş, kıyı yolu ile ve taciz edilemeden saat 16.00'da Karamürsel'e ulaşmıştır. Mürettep Kolordu Komutanı, düşmanın Bahçecik üzerinden güneye doğru bir hareket yapması ihtimaline karşı, Mürettep Tümeni İzmit körfezinin güney kıyısına almağa ve Sakarya Bölge Komutanının 2'nci Alayın 3'üncü taburu ile İzmit'te bırakmağa karar vermiş ve diğer bütün kuvvetlerin Mürettep Tümen emrinde Servetiye kesiminde toplanmasını emretmiş, 33'üncü Süvari Alayı Çuha Fabrikasına yönlendirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı ise, düşmanın İzmit bölgesinden çekilmesinden ve İznik kesimindeki faaliyetleri hakkında inceleme yaptırmış, aynı zamanda düşmanın Batı Cephesine karşı kesin sonuçlu bir taarruza başlayacağı hakkında oldukça güvenilir haberler alındığından, böyle bir taarruz halinde, Mürettep Kolordu birliklerinin Batı Cephesine yardım etmek üzere güneye gönderilmesi planlanmıştır. Bu sebeple, İzmit'in zayıf bir müfreze ile korunarak Mürettep Kolordu birliklerinin güneye gönderilmek üzere süratle toplanmasını emretmiştir.⁴⁵ Aynı zamanda verdiği diğer bir emirle de "Mürettep Kolordunun İzmit'ten sonra Gemlik ve Mudanya'yı da işgal için emir aldığı ve hemen taarruz harekâtına başlayacağı hakkında haberler yayılması ve bunun için bu istikamette akıncı müfrezeleriyle teşebbüs ve faaliyete geçilmesi ve bilgi verilmesi" istenmiştir.

İzmit'in tekrar ele geçirilmesinden sonra, Kocaeli Komutanlığı, İzmit'e gelmiş bulunan 2'nci Alayın 3'üncü Taburu ile, Derince İstasyonunun 2 kilometre batısında bir emniyet hattı kurmuş, batı yönünde çekilen 11'inci Yunan Tümeni birlikleri, 29 Haziran'da da geri yürüyüşüne devam ederek Kapanca bölgesine çekilmiştir. Yunan birliklerinin İznik'in kuzey kesiminde faaliyetlerini artırması sebebiyle, Karamürsel Tabur Komutanlığı zor durumda kalmış, Yunanlar geçtikleri yerleri yakıp yıkmış ve katliamlar yapmıştır. Tabur ise kuvvetinin azlığından bu duruma engel olamamıştır.⁴⁶

Kolordu Komutanlığı, düşmanın buradaki harekâtının bir gösteriş olduğunu kabul etmekle beraber, Mürettep Tümen emrine önce verilmiş bulunan Karamürsel Bölüğünü tekrar taburu emrine göndermiş ve verilecek herhangi bir istikamete süratle hareket edebilecek şekilde kuvvetlerini imkân nispetinde toplu bulundurulmasını istemiştir.

Bu süreçte Yunanların Değirmendere kesimindeki millî müfrezelere şiddetle taarruz ettikleri ve bu civardaki köyleri yaktıkları tespit edilmiştir. Düşman, Orhangazi (Pazarköy)'den Kürtköy - Fuğlacık istikametine ilerlemiş ve Karamürsel'i ateşe vermiştir.⁴⁷

Genelkurmay Başkanlığı, Yunanların İzmit'e çıkardığı 11'inci Tümen'in İzmit'ten çekmesini şu şekilde değerlendirmektedir.⁴⁸

"Geçen iki muharebede (İnönüler) Yunanlılar, İzmit bölgesinde bulundurduğu 11'inci Tümen ile karşısındaki Kocaeli birliklerini tespit edemediğini, İnönü mevziine asıl taarruzu yönelten ordusunun sol kanadında esaslı bir yardım yapmadığını öğrenmişlerdir. Düşmanın, bu iki muharebedeki hatasını telâfi etmek ve bu tümeden azamî faydalanmayı sağlamak için İzmit'i bıraktığını kabul etmek zorundayız. Bu sebeple, düşmanın bu tümen ile İznik gölü kuzey ve güneyinden Osmaneli istikametine taarruz ederek Geyve boğazının arkasına düşmek suretiyle Kolorduyu hareketsiz bir hale sokabilmesi ve Bilecik istikametine ilerleyecek ordu sol kanadına etkili bir yardım yapması mümkündür. 11'inci Tümenin bugünkü konusu da (iki alayı İznik gölü kuzeyinde, bir alayı da muhtemel olarak yine bu bölgededir) bu harekete elverişlidir. Mürettep Kolordunun genel olarak Batı Cephesine doğrudan doğruya yardımını imkânsız bırakacak olan bu düşman hareketine karşı, yeni bir düzenin alınması gereklidir."

Bu düşünce ile Genelkurmay Başkanı, Kolordu Komutanlığından "böyle bir düşman hareketine karşı ne düşünüldüğünü ve Kolordunun hangi hatta muharebe kabul edebileceğini" sormuştu.⁴⁹

Kolordu Komutanlığı'nın 1 Temmuz'da buna verdiği karşılıkta: "düşmanın bir piyade alayının 27 Haziran'da Gemlik'ten Orhangazi'ye geldiği, 28 Haziran'da İznik gölü kuzeyinden Boyalıca - Diken dağı hattına ilerlediği; 29 Haziran'da başka bir piyade alayının İznik gölü güneyinden kısmen otolarla ve kısmen yaya olarak Orhangazi'ye geldiği ve İznik gölü kuzeyinden doğuya doğru ilerlediği; bu iki alayın 29 Haziran'da Boyalıca - Dikmen dağı - Başkiraz hattında durarak bir müfrezesini Başkiraz'dan Karamürsel istikametine gönderdiği; Bahçecik ve Seymen iskelesindeki düşman

⁴⁵ Aykut, a.g.e., s.13.

⁴⁶ Adnan Sofuoğlu, Kuvayımilliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.404.

⁴⁷ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.160.

⁴⁸ İSH, K.1147, G.10, B.3-24.

⁴⁹ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.161.

Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı Ve Sonuçlarının Analizi

kuvvetlerinin de iki alay tahmin edildiği; düşmanın 29 Haziran'da Karamürsel istikametine çekildiği; bu bilginin, alınan çeşitli raporlardan, birçok yerlerde düşmanla yapılan çarpışmalardan, gözetlemelerden ve bu gün Kaynarca'ya gelen Değirmendere Müfreze Komutanı'nın açıklamasından sağlandığı; bu duruma göre, 30 Haziran'da İznik gölünün kuzeyinde suretiyle çok sayıda düşman kuvvetlerini bu kesimde tespitte çalışmanın uygun olacağı kanısında bulunduğu; düşmanın üstün kuvvetlerle bu bölgedeki savunmamızı kırması halinde Sakarya doğusuna geçip geçitleri zayıf kuvvetlerle tutarak, çabuk bir hareketle Gölpazarı üzerinden ve Bilecik - Söğüt yolundan ilerleyecek olan düşman yan ve gerisine etki yaparak Batı Cephesine doğrudan doğruya yardımda bulunmanın mümkün olacağı; İznik kuzeyindeki asıl düşman kuvvetlerinin geri dönerek Orhangazi üzerinden güneye çekilmesi halinde, düşmanın bırakacağı kuvvete karşı yalnız millî müfrezeler bırakılarak Yenişehir, Bilecik, Söğüt istikametlerinde düşman yan ve gerilerine etki yapılabileceği; Genelkurmayın verdiği emir üzerine Mürettep Tümen'in kuvvetinin çoğu ile 28 Haziran'da Hisarcık, Karadın kesimine alındığı" bildirildikten sonra, "bu düşünceler uygun görüldüğü takdirde, ona göre düzen almak üzere emir verilmesi" istenmişti.⁵⁰

Genelkurmay Başkanlığı, İznik gölü kuzeyindeki düşman kuvvetlerinin doğuya doğru ilerlemesi ihtimaline karşı düşünülen bu tedbirleri uygun bulmuş; ancak, Sakarya'nın doğusuna geçme konusunda acele edilmemesini, her halde Sakarya batısında gerektiği kadar uzun süre düşmanın oyalanmasına çalışılmasını emretmiştir. Meydana gelen bu yeni durumda Mürettep Kolordunun İzmit bölgesindeki görevi sona ermiş, böylece Kolordu yeni görevine yönelmiştir.

Sonuç

İstanbul'a en yakın nokta olan Kocaeli bölgesi boğazların ve İstanbul'un güvenliğini sağlama peşinde olan işgal kuvvetleri ve İngilizlerin en fazla ilgilendikleri noktadır. Bölgede yaşanan sorunların ve işgal sürecinin temelinde bu düşünce yatmaktadır. Boğaza yakın bölgeleri kendi güvenli alanları olarak görmek isteyen İngilizler, Yunan kuvvetlerini destekleyerek İzmir'den başlayan Batı Anadolu'nun işgalini Kocaeli yarımadasına kadar genişletmişler, ancak istedikleri sonucu alamamışlardır.

Türk İstiklal Savaşı'nda önce kuvayımilliyenin hareketi ile daha sonra da düzenli ordu birlikleri ile işgallere karşı yapılan mücadelede Kocaeli bölgesi ve burada yer alan ve görev alanı olarak sınırları, merkezi Geyve olmak üzere mıntıkası Bolu ve İzmit bölgesi, Yenişehir kuzeyindeki Gökbayrak Taburu'nun komuta alanı olan Mürettep Kolordu birlikleri çok önemli görevler yapmışlardır.

Bu dönemde Kocaeli bölgesinden başlayarak Sapanca'nın güneydoğusu ve Adapazarı'nın doğusuna kadar olan bölge Yunan 11'inci Tümen'inin işgali altına girmiş, bölgede verilen mücadeleler neticesinde 24 Haziran 1921 tarihinde İzmit işgalden kurtarılmış ve hızla ilerleyen Kocaeli Grubuna bağlı birlikler 1921 yılı başlarından itibaren Yunanlılara art arda taarruzlar yapmışlardır. 24 Haziran 1921 tarihinde İzmit'in işgalden kurtarılmasından sonra Mürettep Kolordu birlikleri Batı Cephesinde büyük katkılar sağlayarak Anadolu'nun işgalden kurtuluş mücadelesinde yer almışlardır.

İnönü Muharebelerinde sonra Kocaeli yarımadasının önemi daha çok artmıştır. İnönü Muharebeleri'nde Kocaeli Komutanlığı adı ile katılan birlikler, 2'nci ve 40'ıncı Piyade Alayları ile Gündüzbey'de askeri harekâta önemli katkılar sağlamışlar ve merkezi Düzce'de bulunan komutanlık vasıtasıyla bölgedeki keşif faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ayrıca bu dönemde Sakarya'dan Geyve Boğazına kadar olan mıntıkada bu komutanlığın emrine bırakılmış, bölgenin güneyi ise 7'nci Tümen'in emrine verilmiştir. Düşman, İnönü'nden çekildikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Albay Kâzım (Özalp) Bey önce Kocaeli Grubu, daha sonra da 1921 Ağustosunda Mürettep Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa, Kocaeli Grup Komutanlığı'nın mıntikasını "Düzce kazasının sınırı, güneyden Mudurnu Çayı, Taraklı, Göynük Çayı, Bilecik hattı olarak belirlemiş" ve bu bölgedeki bütün birlikler bu komutanlığın emrine alınmıştır.⁵¹

Türk İstiklal Savaşı'nda Kocaeli ve Adapazarı bölgesinde Mürettep Kolordu ve bağlı birlikleri bölgenin işgaline ve çetelerin isyanına karşı çok ciddi mücadele vermiş ve bölgeyi işgalden kurtararak İstanbul'dan Anadolu geçiş güzergahını sürekli emniyette tutarak Mustafa Kemal Paşa'ya ve kurtuluş mücadelesine destek vermiştir.

⁵⁰ A.g.e., s.161.

⁵¹ Baki Vandemir, Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s.116.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu,

İSH., Kutu 57, Gömlek 84, Belge 1a.

İSH. K.387, G.140, B.1aa.

İSH. K.386, G.183, B.1a.

İSH. K.271, G.57, B.1a.

İSH. K.347, G.183, B.1-3.

İSH. K.58, G.22, B.1aa

İSH. K.653, G.148, B.1a.

İSH. K.550, G.47, B.1-5.

İSH. K.273, G.209, B.1-29.

İSH. K.273, G.213, B.1aa.

İSH. K.273, G.231, B.1a.

İSH. K.696, G.87, B.1a.

İSH. K.697, G.178, B.1a.

İSH. K.602, G.143, B.1-3.

İSH. K.602, G.30, B.1-5.

İSH, K.1147, G.4, B.4-11.

İSH, K.1147, G.5, B.5.

İSH, K.1431, G.6, B.2-14.

İSH, K.1134, G.112, B.26-1.

İSH. K.1159, G.37, B.1-8.

İSH. K.1191, G.62, B.1.

İSH. K.1141, G.103, B.1.

İSH. K.1159, G.103, B.1.

İSH, K.1147, G.10, B.3-24.

Kitap ve Makaleler

Aykurt, Fahri, İstiklal Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Yıl 14, Aralık 1965, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1965, Vesika Nu. 1237.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Yıl 14, Aralık 1965, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1965, Vesika Nu. 1238.

Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı Ve Sonuçlarının Analizi

Özalp, Kazım, Milli Mücadele (1919-1922), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985.
Sofuoğlu, Adnan, Kuvayımilliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, C.2, 4.Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.

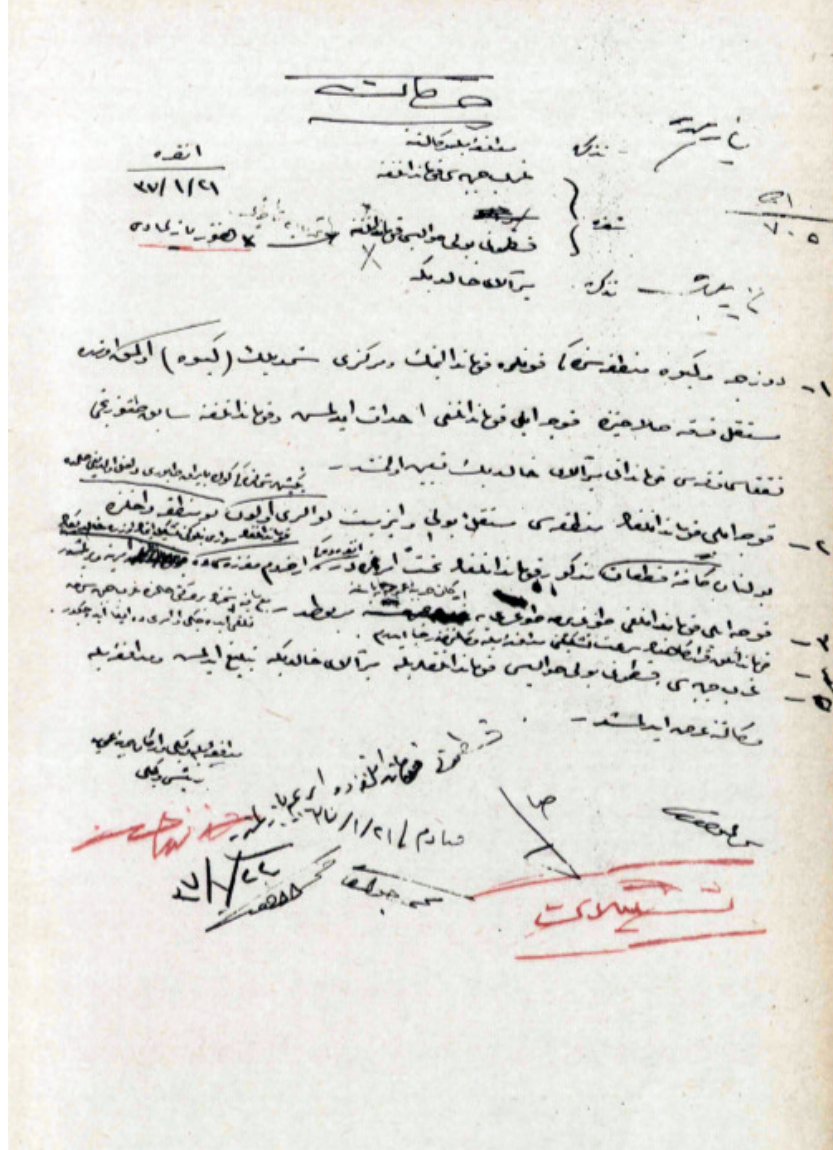
Vandemir, Baki, Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

Hüsnü ÖZLÜ

Ekler

Ek:1

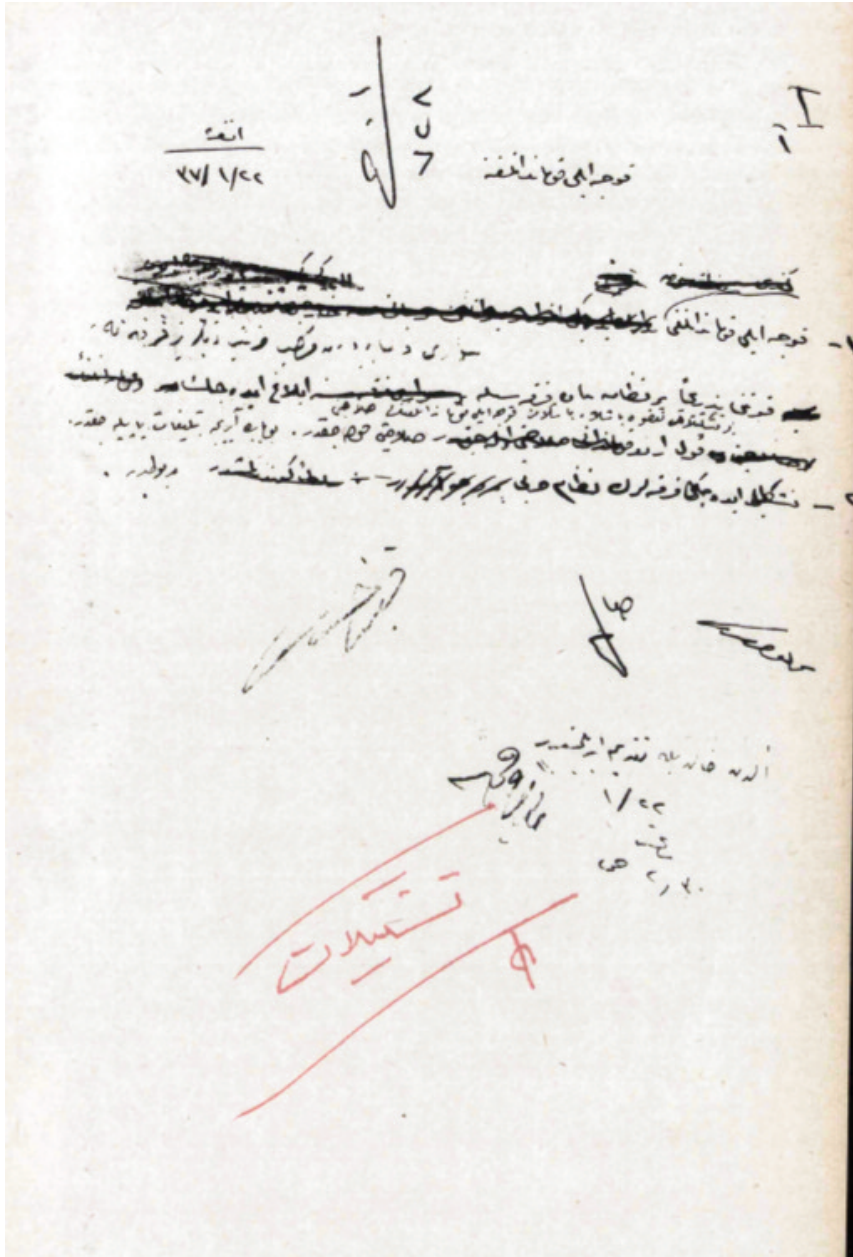
Kocaeli Komutanlığı'nın Teşkiline Ait Belge

Kaynak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Yıl 14, Aralık 1965, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1965, Vesika Nu. 1237.

Türk İstiklal Savaşı'nda Düzenli Orduya Geçiş Sürecinde, Kocaeli Bölgesinde Mürettep Kolordu Komutanlığı'nın Askeri Harekâtı Ve Sonuçlarının Analizi

Ek:2

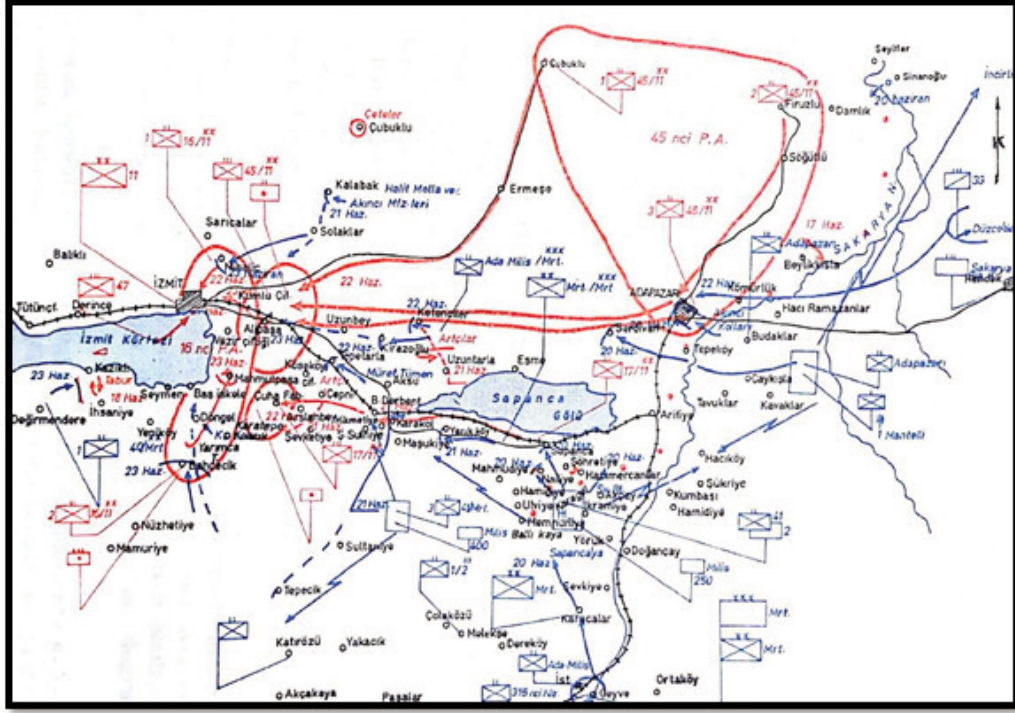

Kocaeli Komutanlığı'nın Kolordu Seviyesine Yüseltilmesine Dair Belge
Kaynak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Yıl 14, Aralık 1965, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1965, Vesika Nu. 1238.

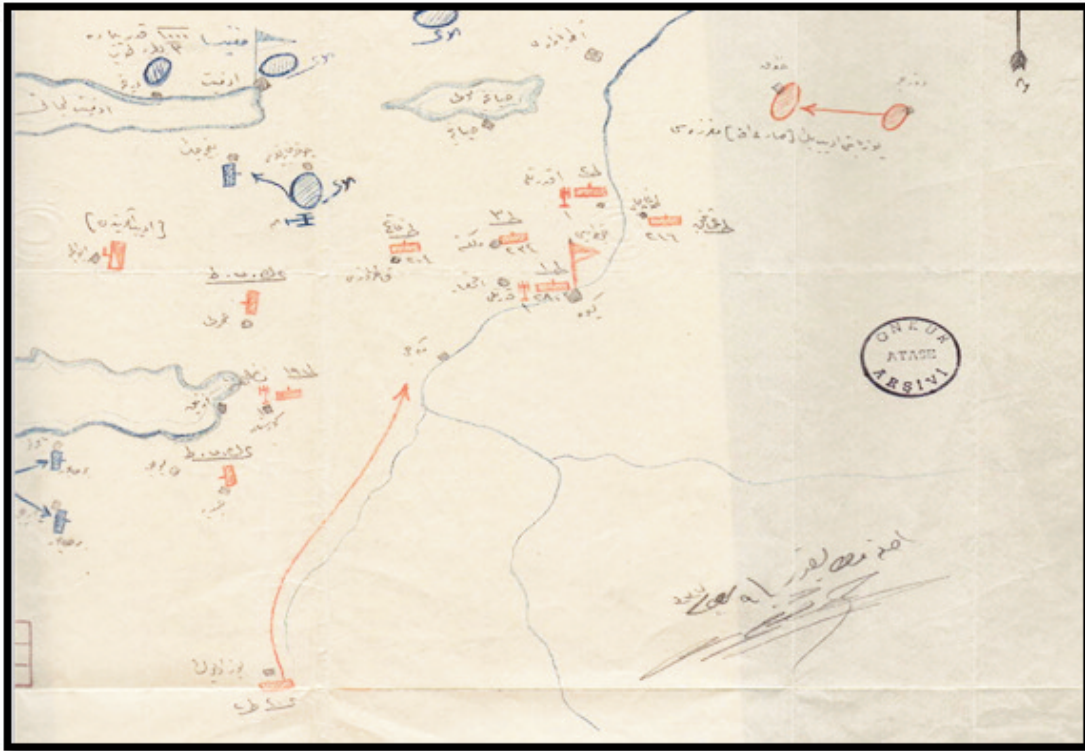
Hüsnü ÖZLÜ

Ek:3

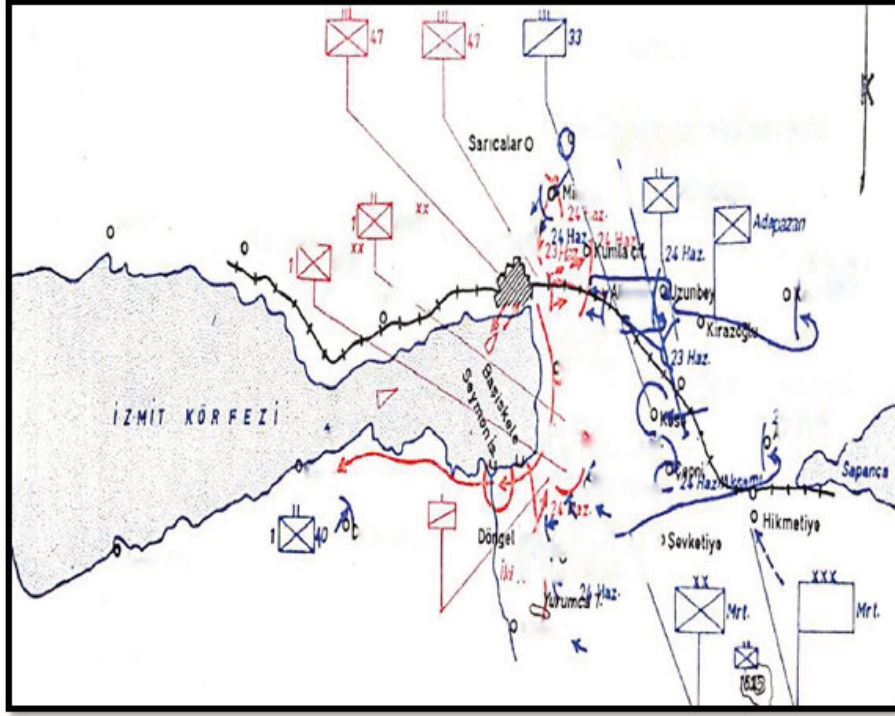
Murettep Kolordu Bölgesinde Haziran 1921 Genel Durum

Kaynak: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu.

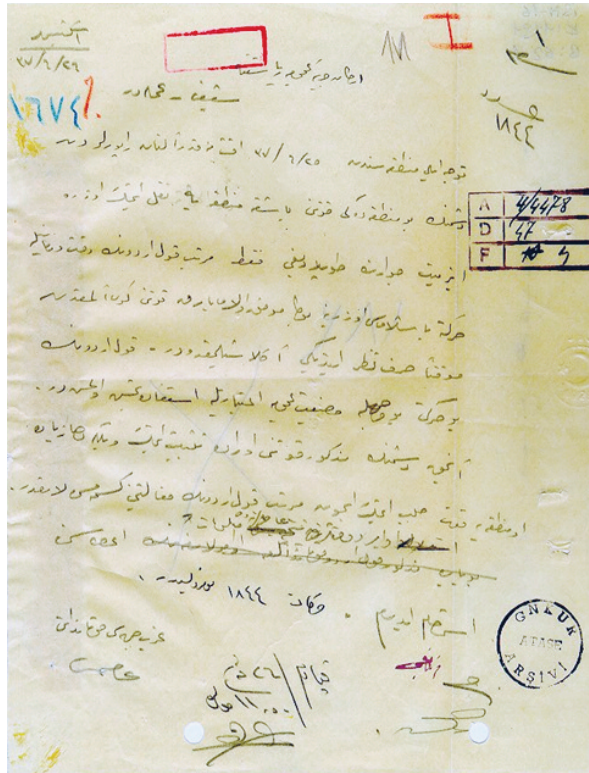
Ali GÜLER

Ek: 4

Mürettep Kolordu Bölgesinde 23 Haziran 1921 Harekâtı
Kaynak: Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, C.2, 4.Kısım,
Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1974.

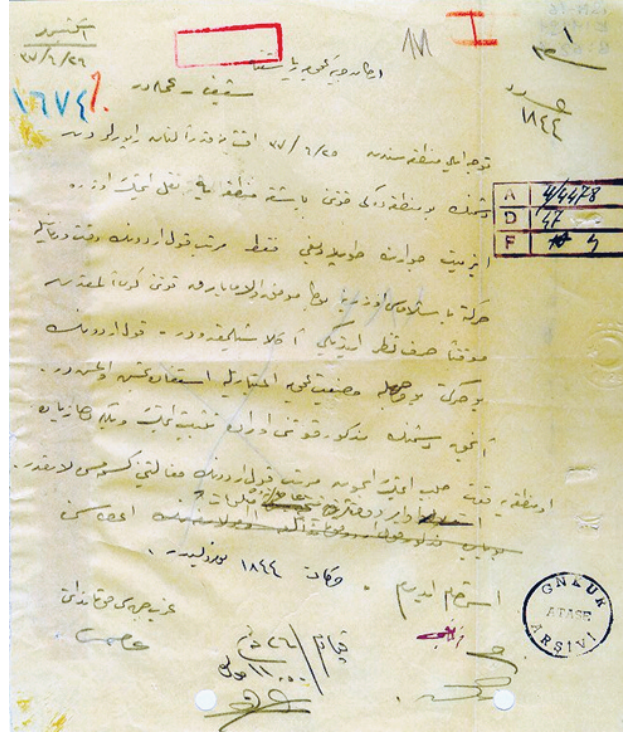
Ek: 5

Kaynak: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi
Katalogu.

Hüsnü ÖZLÜ

Kaynak: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu.

Nezihe Muhittin Örneğinde Millî Mücadele ve Kadın Hareketi

Türkan ERDOĞAN*

Giriş

İİ. Meşrutiyet döneminde dernek ve basın faaliyetleriyle kamu alanında hem görünürlük kazanan hem de örgütsel deneyimler edinmiş olan kadınlar, milli mücadele döneminde aynı faaliyetleri bu kez “kadın”ı değil, milli istiklal ve istikbali merkeze alarak Dünya kadın tarihinde ve ulusların tarihinde eş benzeri nadir görülen örgütsel bir duruş sergilemişlerdir. 1919 yılında Erzurum’da toplanan Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin etkisi ile kitle halinde işgallere karşı protesto mitingleri düzenleyen kadınlar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Eylül 1919’da Sivas’ta toplanmasının ardından bu hareketi destekler şekilde bu kez kendi kongrelerini toplamışlardır. Bu dönemde ülke çapında gerek cephede gerekse cephe arkasında etkili bir yardımlaşma ve dayanışma ağının kurulmasına öncülük eden kadın hareketine ivme kazandıran temel etmen milliyetçilik ideolojisi olmuştur. Milliyetçilik ve modernlik düşüncesi mücadele sonrasında Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında da belirleyiciliğini sürdürmüştür.

Bu çalışmada¹ Cumhuriyet döneminin ilk siyasal kuruluşu olarak kabul edilen Kadınlar Halk Fırkasının kurucusu ve kadın hareketinin lideri Nezihe Muhittin örneğinde milli mücadele döneminde kadın hareketinin mücadele tarihindeki yeri ve buna etki eden dinamikler (işgal, milliyetçilik, modernleşme, demografik-ekonomik koşullar vs.) ele alınmıştır. Ve bu bağlamda kadın hareketinin özellikleri irdelenmiştir.

Nezihe Muhittin Hakkında

1889-1958 tarihleri arasında yaşayan Nezihe Muhittin (Tepedelenligil), “eğitimci, aktivist, romancı, okul müfettişi” kimliği ile Türk kadın hareketine ve eğitim alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Zehra Celasin (1946:125) eserinde ondan, “İkinci Meşrutiyet devrinin otoriter aydın kadını” olarak söz eder. N. Muhittin bir röportajda ilk Türk Seraskeri dediği Ağa Hüseyin Paşa’nın torunu olduğunu, Tepedelenli Ali Paşa’nın da eşinin büyük dedesinin büyük dedesi olduğunu belirtmiştir (Topçuoğlu, 1984:20). Çakır (1997:10)’ın verdiği bilgilere göre Nezihe Muhittin, bürokrat bir aileden gelmektedir. Babası Musul istinaf azalığından emekli Muhittin Bey, annesi ise ilk serasker Ağa Hüseyin Paşa’nın oğlu Ali Şevket Paşa’nın kızı Zehra Hanımdır. Kısa bir süre mahalle mektebine giden N. Muhittin, daha çok almış olduğu özel derslerle eğitimini tamamlamıştır. Bir ara Kumkapı Sörlük Okulu’na verilen N. Muhittin, buradaki eğitimi sayesinde Fransızcasını ilerletmiştir. Amacı öğretmenlik mesleğini sürdürmek olan N. Muhittin, bu amacını gerçekleştirmiş, Cumhuriyet döneminin önde gelen okul müfettişlerinden biri olmuştur.

N. Muhittin, kendisi ile yapılan bir röportajda ilk makalesini 18 yaşındayken yazdığını belirtmiştir. Makalenin konusu “Avrupa’ya Talebe İzamı”dır. Makalesinin, İslamcı akımın yayın organlarından olan Sebülürreşat dergisinden eleştiriler alması N. Muhittin için önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Bu eleştirilerden sonra toplumsal konular üzerinde düşünmeye ve yazmaya ağırlık verdiğini ileri sürmüştür (Topçuoğlu, 1984:26).

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, terkene@yahoo.com

¹ Bu çalışma, bazı yeni eklemelerle birlikte Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında 1998 yılında tarafımızdan tamamlanmış olan “Nezihe Muhittin’in Romanlarında Kadın ve Sosyal Değişme” konulu Yüksek Lisans Tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Türkan ERDOĞAN

Türk Kadını adlı eserinde hayatı ile ilgili aktardığı bilgilere göre 1910 yılında Maarif Nezaretinin açmış olduğu sınavı kazanan N. Muhittin, İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine müdür tayin edilir. Muallim Nakiye Hanım'ı, Muallim-Yazar H. Edip'i ve bir başka mektepte müdür olan Şukufe Nihal'i tanıma fırsatını bulur (Muhittin, 1931:31-57). 1911 yılında Kız Mekteplerine müfettiş olarak tayin edilen N. Muhittin, teftiş ettiği okullar hakkında bir rapor hazırlar ve bu raporda hem müfredatlar konusunda görüş bildirir hem de eğitim konusunda konferanslar verilmesi tavsiyesinde bulunur. Dönemin önde gelen eğitimcileri; Selim Sırrı, Satı Bey, İsmail Hakkı, Harun Bey ve Kemal Bey ile görüşme fırsatı yakalar. Kadınlardan oluşan bir teftiş heyetine tayin edildikten kısa bir süre sonra N. Muhittin, ilk defa yalnız olarak Selçuk Hatun Kız Sultanisi'ne müdire tayin edilir (Muhittin, 1931:31-57).

Cumhuriyet öncesinde kadınların kurmuş olduğu kültürel, hayırsever, yardım ve milli savunma amaçlı dernek faaliyetlerine katkı sağlayan N. Muhittin, Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Partisi henüz daha ilan edilmemiş iken dönemin "ilk siyasal oluşum"u (Çaha, 1996:116) olan Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruculuğunu üstlenir. 16 Haziran 1923 tarihinde kurulan fırka tüzüğü, kadınların siyasal hak talebi ve askerlik görevi ile ilgili sert maddeleri içermiş olmasından ötürü vilayet tarafından onaylanmayacaktır. Kısa bir süre içerisinde N. Muhittin ve çalışma grubu tarafından ilgili maddeler daha ılımlı bir hale getirilerek 7 Şubat 1924 tarihinde Fırka, Türk Kadınlar Birliği'ne dönüştürülür. Birliğin kurulmasından sonra dernek, kadının hak arayışındaki kararlı mücadelesini sürdürmeye devam eder. Dönemin gazete ve dergilerinde konu ile ilgili yer alan haber ve yazılar, derneğin radikal tutumuna dikkat çeker. Aynı tutum ile ilgili sert tepkiler siyasi cephe tarafından da dile getirilir.

N. Muhittin, Türk Kadınlar Birliği'ni kurduktan sonra 4. Sayıdan itibaren Birliğin yayın organı sıfatını kazanacak olan Kadın Yolu Dergisini 1923 yılında yayın hayatına kazandırmıştır (Muhittin, 1341). İlk sayısı 16 Temmuz 1341 tarihi ile basılan dergi, 4. Sayıdan sonra Türk Kadın Yolu adıyla varlığını devam ettirmiştir. Dergi yazarlarının çoğu kadındır. Dergide yer alan haber, yazı ve mektuplar, N. Muhittin'in uluslararası kadın hareketinin önde gelen isimleri ile ortak temas halinde olduğunu ve dünyadaki kadın hareketlerini ve gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir. N. Muhittin ve dernek yönetiminin Eylül 1927 tarihinde polis baskını sonucu uzaklaştırılmasından sonra Latife Bekir başkanlığındaki dernek, siyasal mücadelede pasif bir tutum sergilemiş, daha çok ekonomik, kültürel ve yardımlaşma-dayanışma amaçlı sosyal etkinliklere yoğunlaşmıştır. Daha sonrasında ise kadınlara siyasal hakların verildiğini gerekçe gösteren dernek, başkan ve üyelerin çoklu önerisiyle 10 Mayıs 1935 tarihinde olağanüstü toplanmış ve birliğin kapatılması kararı alınmıştır. Derneğin kurucusu N. Muhittin'in, siyasal hakların verilmesine ilişkin olarak basına verdiği demeçlerde ve yazılarında "Mücadelemiz asıl şimdi başlıyor" şeklindeki kararlı duruşundan farklı edilgen bir yapı sergileyen birliğin 1928'li yıllardan sonraki duruşu, feminist hareketin aynı zamanda bir kırılma yaşamasına yol açmıştır. Kısaca özetini sunduğumuz bu süreci dikkate alarak Türkiye'de feminist hareketin 1930'lu yıllardan itibaren bir suskunluk devrine tanıklık edeceğine söyleyebiliriz.

Şüphesiz kadınların siyasal hak talebi Cumhuriyet döneminde başlamamıştır. Başlangıçta toplumsal hayata katılım isteği ile başlayan örgütsel mücadele siyasal hakların talebi ile birlikte ilerlemiştir. Dönemin siyasal ve toplumsal şartlarının ötesine geçen bir fikri tekâmül örneği sergileyen Türk kadını, henüz daha Cumhuriyet kurulmadan önce aile yaşamı ve evlilik biçiminin düzenlenmesi, çalışma hakkı, boşanma hakkı ve miras hakkı gibi öteden beri dile getirilen hak talebine siyasal hakları da dâhil etmiştir. Bu hak mücadelesi yolunda Ulviye Mevlan'ın kurmuş olduğu Kadınlar Dünyası dergisinin yayın ve faaliyetlerinin gösterdiği çaba, dünya kadın haklarının tarihçesine adını yazdıracak haklı bir emeği ve mücadeleyi temsil etmektedir. Kadınlar Dünyası dergisi, 1913-1921 yılları arasında üç kez esintiye uğramasına rağmen yayınlanmış feminist nitelikte bir dergidir. Derginin imtiyaz sahibi Nuriye Ulviye (Mevlan), idare müdürü Emine Seherdir. İdare ve yazı kadrosunun tamamını kadınların oluşturduğu dergi bu özelliği ile kadınların hak mücadelesini açıkça desteklemesiyle dönemin diğer dergilerinden farklı bir konuma sahiptir (Aşa, 1992:972). Dergi, Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini destekleyen Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organıdır. Ulviye Mevlan dergiyi çıkarırken ve cemiyeti kurarken temel düşüncesinin kadınlığı uyandırıp bilinçlendirerek üretken hale getirmek olduğunu vurgulamıştır (Çakır, 1996:87). Ulviye Mevlan'ın dergide yayınlanan yazısındaki ümit ve ideal, Cumhuriyet döneminde N. Muhittin ve dernek üyeleri tarafından gerçekleştirilecektir: "Kadın işçiler, sanatkarlar, tacirler, memurlar gibi pek yakın bir gelecekte dahi hanımları mebus göreceğiz ve hatip kürsüsünde alem üzerine söyleyecekleri noktaları yazacağız. Bu artık tahakkuk etmiş bir hakikattir" (Çakır, 1991:134).

Cumhuriyet döneminde daha çok kadının siyasal ve toplumsal haklarının kazanılması yönünde faaliyetler sürdüren N. Muhittin, kadının seçimlere katılması yönünde basına sert içerikte demeçler vermiştir. 1927 seçimleri, basında ve siyasette hararetli tartışmalara sebebiyet verir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türk Kadınlar Birliği'nin katı tavrı tartışma konusu olur. Bazı milletvekilleri kadınların seçme ve seçilme hakkını alması yönünde kararlı iken bazı milletvekilleri ise kadınlar aleyhinde görüş beyan eder. Eylül 1927'de polis baskını neticesinde Türk Kadınlar Birliği'nde usulsüzlük gerekçesi ile evraklar mühürlenir, N. Muhittin ve birliğin yönetim kurulu üyeleri görevden uzaklaştırılır. Bu işlem ile birlikte N. Muhittin'in kadın hareketinde aktif rolü sekteye uğrar. Ancak N. Muhittin, tüm olumsuz koşullara rağmen mücadelesini sürdürmeye devam eder ve 1930 seçimlerinde Beyoğlu'ndan aday olur fakat seçimleri kazanamaz. N. Muhittin 1930 seçimlerine 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan katılmıştır. Aynı partiye bağlı "Kadın Varlığı" adıyla bir derneğin kurulması için de emek sarf eder lakin bu girişimi partinin feshedilmesi ile sonuçsuz kalacaktır (Çakır, 1997:12). Hayatı boyunca Türk kadınlığının önündeki engellerin ortadan kalkması için emek sarf eden N. Muhittin 10 Şubat 1958 yılında hayata veda edecektir.

N. Muhittin örneğinde baktığımızda II. Meşrutiyet döneminden itibaren kadınlar başarılı dernek faaliyetleri içerisinde olmuşlar, gerek basın gerekse edebiyat dünyasında fikir sahibi olduklarını kamuoyu ile paylaşma gayretinde olmuşlardır. N. Muhittin (1931:52), Meşrutiyet dönemindeki kadın faaliyetlerinden söz ederken bu faaliyetlerin faydalı, ancak örgütsel bir harekete geçiş için gerekli ve yeterli bir eylemsel alana dönüşmediğini şu sözlerle dile getirmektedir: "Meşrutiyet devrinde kadın faaliyeti gözle görünecek hale geldi, fakat bu hareketlerin menşe ve seyirlerini müşahade altına alıp muayyen bir kadın hedefinin tebellür ettirilmesi mümkün değildir. O devirde kadın mevcudiyeti perakende ve şuursuz, adeta bir glasyenin gelişigüzel sürüklenip buraya bıraktığı ahcarı dalleye benziyordu."

Meşrutiyet döneminde örgütsel ve fikri tecrübe kazanmış olan kadınlar, Milli mücadele döneminde bu tecrübelerini vatan ve millet istikbali için hayata geçirmişlerdir. Meşrutiyetin beraberinde getirdiği özgürlük ve eşitlik hayali kadınlar için hak yolunda bir özgürleşme mücadelesine umut ışığı olmuş, cinsiyet bağlamında dile getirilen bireysel özgürlük, milli mücadele döneminde ulusal kurtuluş etrafında kilitlenmişlerdir. Bu dönem milliyetçilik ile feminizmin birlikte hareket ettiği dönem olma özelliğini göstermektedir.

Meşrutiyet döneminden Cumhuriyete kadar süregelen süreçte N. Muhittin'in üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri feminizmdir. Feminizmin ülkede yanlış anlaşıldığını ileri süren Muhittin'e göre feminizm kadının erkekleşmesi demek değildir. Hatta özgürleşmek adına kadınların erkek gibi giyinmesinin ve davranmasının hatalı sonuçlara yol açacağını belirten Muhittin (1931:7), bu hususla ilgili kaygılarını şu sözleriyle dile getirir: "İki cinsin, erkekle kadının birbirine benzemesi bizim istediğimiz neticeyi vermez. Asıl benzememektir ki içtimai müvazene ve kudretin tecellisine esas teşkil eder." Ona göre kadının özgürlüğü sadece siyasal haklar alanındaki kazanımları ile mümkün ve yeterli değildir, kadın asıl mücadeleyi toplumsal alanda vermelidir. Kadın her şeyden önce sosyal bir varlıktır ve bireysel varoluş, tüm mücadelelerin temelinde olmalıdır aksi takdirde kazanılacak siyasal kazanımların sonuçları kesitsel başarılarla mahkûmdur, bunun ise toplumsal karşılığı tartışmalıdır. Nitekim 1930 Belediye seçimlerine katılma hakkının tanınmasını büyük bir başarı ve eşitlik getirdiğini ileri sürenlerin büyük bir yanlıgı içerisinde olduklarını sert bir dille eleştirmiştir. Hak ve kazanımlar kadının bireysel varoluş yolculuğunda sadece birer vasıtadan ibarettir. Ve feminizm cinsiyet farklılıkları üzerinden yükselmeyi gerektirir.

Türk kadını adlı eserinde kadın derneklerinden söz ederken rekabet, ihtiras ve kıskançlık gibi nedenlerden dolayı faydalı hizmetlerde bulunan derneklerin başarısının zaman zaman sekteye uğradığını belirten N. Muhittin, bu durumu örgütsel bir eyleme geçişin/ortak bir kadınlık hedefinin önünde büyük bir engel olarak görür. Cumhuriyetin en çok da kadınlar için büyük bir kazanım getireceğini belirten N. Muhittin, Kadın Yolu dergisindeki yazılarında fikir ve zihniyet esaretinin ancak Cumhuriyet sayesinde son bulacağı düşüncesindedir. Ona göre Cumhuriyet ve Atatürk, kadınlıkta bir inkılap yaratacaktır. Kadın bir fert olarak yükseldiği takdirde toplum da yükselecektir. N. Muhittin, yalnızca eğitim hayatımız ve kadın hareketinde değil popüler edebiyat alanında da eserler vermiş bir yazarımızdır. 1930-1945 yılları arasında roman ve hikâye yazarlığını sürdüren N. Muhittin, dönemin gazete ve dergilerinde de güncel yazılar yazmaya devam etmiştir.

Balkan Harbinden Milli Mücadeleye: Türk Kadınının Örgütsel Başarıları ve Katkıları

Müdirelik yıllarından itibaren N. Muhittin kadınların ağırlıklı rol oynadığı derneklerde aktif olmaya başlamıştır. İlk dernek tecrübesini Donanma Cemiyeti İstanbul Hanımlar Şubesi'ni kurmakla kazanacaktır. İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebinin müdürü olduğu sıralarda 1912-1913 yılları arasında bu şubeyi kuran Muhittin, mektepte Donanma Cemiyetine ait olmak üzere bir çalışma dairesi açmış ve faaliyetlerini burada sürdürmüştür (Muhittin, 1931:37, 86). Yardım amaçlı kurulan şube bir yıl sonra kapanmıştır. Türk donanmasına mali gelir sağlamayı amaçlayan dernek, amaçları çerçevesinde Donanma-i Muavenet-i Milliye Cemiyetine başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Cemiyet kısa sürede gerçekleştirdiği faaliyetlerle (müsamere, kermes, konferans vs.) kadınlar arasında milliyetçi duygu ve fikirlerin yayılmasına hizmet etmiştir (Kaplan, 1998:40).

II. Meşrutiyet döneminde kimsesiz kadınlar ve çocuklara yardım ve eğitim amaçlı kurulan derneklerde aktif rol oynayan kadınlar, Balkan Savaşı yıllarında bu tecrübelerini ülke savunması için de kullanacaklardır. Savaş yıllarında kadınlar ülke sorunları ile daha çok ilgileneceklerdir. Balkan Savaşı yıllarında vatan savunması ideali etrafında toplanan kadınlar, kurdukları ya da katkı sağladıkları derneklerin faaliyetleri aracılığıyla gerek kadınlar arasında gerekse kamuoyunda milliyetçi duygu ve düşüncelerin yayılmasına katkı sağlamışlardır. N. Muhittin'in Donanma Cemiyeti İstanbul Hanımlar Şubesi'nin hemen ardından 1913 yılında kurmuş olduğu Osmanlı-Türk Hanımları Esirgeme Derneği, sözünü ettiğimiz katkıyı sağlayan derneklerden biridir. Dernek faaliyetleri kapsamında N. Muhittin, İstanbul'un çeşitli semtlerinde düzenlenen konferanslara katılmış, bu konferanslarda milli ve bağımsız iktisat konusundaki konuşmaları ile tebrikname almış, gelen olumlu tepkiler üzerine Osmanlı-Türk Hanımları Esirgeme Derneği'ni kurmaya karar vermiştir. Balkan Savaşı sırasında göç eden Rumeli göçmenlerine yardım etmeyi amaçlayan cemiyet, savaşın dul ve yetimlerine yardım etmek, eski Türk sanatlarını ve dikiş dikmeyi öğretip iş sağlamak, okul açmak gibi çalışmaları ve milliyetçi faaliyetleri ile tanınmıştır (Kaplan, 1998:40). Dönemin önde gelen aydın kadınları Hamiyet Hulusi, Naciye Hurşit, Saniye Muhtar, Sabiha Süleyman, Settare Ahmet derneğin kuruluşunda öncü rol oynamışlardır. Dernekte iki yıl kadar genel sekreterlik görevini üstlenmiş olan Muhittin (1931:48-49), eğitim hayatındaki yoğunluğunu gerekçe göstererek dernekten uzaklaşmayı uygun görmüş, kısa bir süre sonra İzmir'de görev alarak İstanbul'dan ayrılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde dernek ve basın faaliyetleri ile tecrübe kazanmaya başaran kadınlar, Balkan Harbi sırasında bu tecrübeyi ülke yararına kullanma yoluna gitmişlerdir. Milli-yerli ekonominin güçlenmesi için yardım amaçlı faaliyetleri sıklaştıran kadınlar, bu faaliyetlerin yanı sıra kadının toplumdaki yeri, eğitim hayatı ve hakları konusunda da çalışmalarına devam etmişlerdir. N. Muhittin bu yıllarda çeşitli konferanslar düzenleyerek ya da konferanslar vererek hem Türk kadının toplumsal görünürlüğü için çaba sarf eder hem de ülke savunması için halkın milli uyanışında önemli roller üstlenir. Milli mücadelenin öncesinde milliyetçiliğin kadın hareketine etki ve katkısı Balkan Harbi yıllarına dayanmaktadır. Balkan Harbi sırasında Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti tarafından Darülfünun konferans salonunda düzenlenen bir toplantıya dönemin önde gelen on dört aydın kadını birer konuşma yapmak suretiyle katılmışlardır. Fatma Aliye, Gülsüm Kemalova, Fehime Nüzhet, Nakiye Hanım, Halide Edip, Nigar Bint-i Osman, Muzaffer Hanım, Aka Gündüz, Huriye Baha, İhsan Rauf, Rukiye Yunusova, Meryem Yakubova, Meryem Pataşova toplantıya katılanlar arasındadır (Kurnaz, 1993:69). O dönemde konuşmasını Nezihe Muhlis adıyla yapan Muhittin (1329:79-84), siyasi bağımsızlık ile iktisadi bağımsızlık arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Heyet 2 Şubat 1913 tarihinde iki toplantı düzenlemiştir. N. Muhittin her iki toplantıya katılmış, iktisadi bağımsızlık ve eğitim konularına vurgu yapmıştır. Ona göre eğitim toplumsal kalkınmanın ilk hamlesidir. Nitekim Kadınlar Halk Fırkası kurulduktan sonra N. Muhittin ilk olarak Talim ve Terbiye Kongresi'ni düzenlemiştir.

Kadının çalışma hayatına bizzat üretken bir nüfus olarak katılımı hususunda Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşının önemli bir katkısı olmuştur. Savaş yıllarındaki ölümler ve yaralanmalar sebebiyle erkek nüfusunda azalma ya da etkinlik yeteneğinin kaybı, kadının toplumsal yaşama katılımını bir bakıma kolaylaştırmıştır. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşının yarattığı işgücü açığını kapatmak üzere kadınlar birçok işkollarında istihdam edilmişlerdir. Kadınların kurmuş olduğu "Kadınlar Eşya Pazarı", 30.000 liralık sermayeli bir anonim şirket halinde örgütlenerek ordunun elbise ve çamaşırlarını karşılamada mühim rol oynamıştır. Ayrıca Anadolu'nun birkaç yerinde şube açarak taşra kadınlarının da harekete geçmesinde, ücretli çalışma yaşamına girişinde başarılı sonuçlar sağlamıştır (Fındıkoğlu, 1991:31). Cemal Paşa'nın öncülüğünde IV. Ordunun oluşturduğu "Kadın Amele Taburları" da tarım sektöründe faaliyet göstermiştir. Kadınların yine I. Ordu tarafından oluşturulan kadın işçi taburuyla bir bakıma kadınları gönüllü askere alması batılı gazetelerde ilgi

uyandırmıştır. WienerJournal adlı bir Viyana gazetesi bu konuda “Türk kadını bu vaziyette görmeyi herhalde kimse beklemezdi. Genç Türk hareketinin Türk kadınlarının hayatında büyük bir inkılap hâsıl ettiğine bundan büyük bir delil olmaz” (Toprak, 1982:316) diyerek şaşkınlığını gizleyememiştir.

Millî mücadele döneminde kadının toplumsal hayatta yer alma biçimlerini ele alan farklı içerikte kadın dergilerinin yayın hayatında yer aldığını görürüz. Yukarıda değindiğimiz Kadınlar Dünyası'nın yanı sıra millî mücadele döneminden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadarki süreçte yayınlanan bazı dergi ve gazeteler hakkında şu genel bilgileri verebiliriz.

“Genç Kadın” dergisi 4 Ocak 1919 tarihinde onbeş günde bir yayınlanmaya başlamıştır. Sahibi Karahisarlı Muallim Fuat Şükrü, sorumlu müdürü Süleyman Tevfik, müdiresi Fatma Fuat'tır. Ahlakî, içtimai ve edebi nitelikli olan dergi (Toska, Çakır ve diğ., 1993:38; Kurnaz, 1996:131), Avrupa kökenli olduğu gerekçesi ile feminizmi reddetmiştir. Dergi, taklitçiliğin kadınlıkla ilgili meselelerde ilerlemenin aksine gerilemeye yol açacağını iddia etmiştir (Kurnaz, 1992:131; Çakır, 1996:38).

İlk sayısı 1918 yılında çıkarılan “Türk Kadın”ı dergisi İstanbul'da on beş günde bir yayınlanmıştır. Müessis ve müdürü Muallim Ahmet Halit'tir (Toska, Çakır ve diğ., 1993:367). Dergi amacını kadınlığa, memlekete ve geleceğe hizmet şeklinde açıklamıştır. Dergide fikri ve edebi yazılar, şiirler, hikâyeler, pratik bilgiler, dergi ve kitap tanıtımları, eğitime yönelik yazılar yer almıştır. Derginin “Hanımların Fikri” kısmında kadınların istek ve fikirleri yayınlanmış, soruları cevaplandırılmıştır (Kurnaz, 1992:132). İçeriğine bakıldığında derginin Türkçülük akımına hizmet ettiği görülmektedir. Dergiye bağlı olarak ayrıca Türk Kadını Dershanesi açılmıştır (Kurnaz, 1992:132). Derginin bir diğer farklılığı sayfalarını kadın ve erkek okuyuculara birden açmış olmasıdır. Dergi bununla ilgili olarak Kadınlar Dünyası dergisini, yalnızca kadın imzalarına açmış olmasından ötürü ayrıca eleştirmiştir. Derginin “imzalarda gerçek hüviyeti kullanmak” (Aşa, 1992:975) şeklinde bir tek şartı vardır.

“İnci” ya da diğer adıyla “Yeni İnci”, Sedat Simavi tarafından İstanbul'da 1 Şubat 1919 tarihinden itibaren yayınlanan resimli kadın dergidir. Dergi 1923 yılına kadar yayınlanmıştır (Toska, Çakır ve diğ., 1993:217). Dergide daha çok moda ve güzellik üzerine yazılar yayınlanmıştır (Aşa, 1992:977). Millî mücadele döneminde çıkartılan dergilerden bir diğeri “Kadınlar Saltanatı”dır. Sedat Simavi tarafından 1920 yılında haftalık olarak çıkartılmıştır (Kurnaz, 1992:134; Aşa, 1992:978). Sedat Simavi'nin çıkarttığı bir başka dergi “Hanım” ise 1921 yılında ayda bir yayınlanmıştır. Kendini her ne kadar “kadın, salon ve aile gazetesi” olarak tanıtsa da niteliği itibarıyla Hanım, bir dergidir (Kurnaz, 1992:133; Aşa, 1992:977). 1923 yılında yayımlanmaya başlayan “Ev Hocası” da ev kadınlarına ve aile hayatına mahsus bir gazetedir. Dergi, Ahmet Edip tarafından İstanbul'da çıkartılmıştır (Toska, Çakır ve diğ., 1993:32; Aşa, 1992:978; Kurnaz, 1992:134).

Millî mücadele yıllarında kadınlar, daha önce kurulan cemiyetlerin yanında yeni cemiyetler de kurarak, cephe gerisinde yardım faaliyetleriyle ya da cephede bizzat savaşarak ve hemşirelik, hastabakıcılık, cephane taşıyıcılığı gibi önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında başarılı bir teşkilatlanma göstererek varlığını kanıtlayan kadının emeği büyüktür. Bu mücadeleye kent kadını, köy kadını işçi kadın, genç-yaşlı her kesimden kadının katılımı, Türk kadınının millî bir şüura ne kadar sahip olduğunun bir kanıtıdır. Bu mücadelenin lideri Atatürk konuşmalarında, söylev ve demeçlerinde hatta gezilerinde bile Türk kadınının yeni bir devletin doğuşundaki emeğini, fedakârlığını ve çilesini sık sık dile getirmiştir. 21 Mart 1923 tarihinde Konya kadınları ile yaptığı konuşmadaki şu sözleri Millî mücadeledeki Türk kadını en açık bir şekilde anlatır: “Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde Anadolu köylü kadınının üstünde kadın çalışmasından söz etmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını ‘ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluş ve zafere götürmekte Anadolu Kadını kadar himmet gösterdim’ diyemez” (Taşkiran, 1973: 68).

Türk kadınının Millî mücadeledeki ilk faaliyetleri düzenlenen mitinglerdeki konuşmaları ve konferanslardır denilebilir. II. Meşrutiyet döneminde dernek ve basın faaliyetleriyle deneyim kazanan birçok ünlü kadını millî mücadelede de gerek bu faaliyetleri sürdürerek gerekse bizzat cepheye giderek başarısını sürdürmüştür. İşgallere karşı ilk protesto mitingi Redd-i İlhak Millî Heyeti'nin 14-15 Mayıs 1919 gecesi yaptığı çağrı üzerine İzmir'in Maşatlık semtinde düzenlenir (Kurnaz, 1992:150; Afet-İnan, 1982:1994). Bu mitingden sonra İstanbul'da ve birçok yerde çeşitli mitingler yapılır.

Türkan ERDOĞAN

İstanbul'da ilk miting 19 Mart 1919 tarihinde İnas Darülfünunu öğrencileriyle Asri Kadınlar Cemiyeti üyeleri tarafından düzenlenir ve işgal kuvvetleri protesto edilir (Kurnaz, 1992:150). 19 Mayıs 1919 tarihinde Fatih'te yapılan mitingde H. Edip, Meliha ve Naciye Hanım birer konuşma yaparlar. İşgalleri protesto etmek için mitingde birçok kadın katılmış olup, matem işareti olarak siyah çarşaf giyerler (Mısıroğlu, 1976:51; Kurnaz, 1992:151). 20 Mayıs 1919 tarihinde Üsküdar'daki mitingde Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hanım yaptığı konuşmada Kurtuluş mücadelesinin en ön saflarında yer alacaklarını söyler. Aynı Mitingde Naciye Hanım da bir konuşma yaparak erkeğin yanında mücadeleye katılacaklarını söyler (Mısıroğlu, 1976:52; Taşkıran, 1973:70). 22 Mayıs 1919 tarihinde yapılan Kadıköy mitinginde yirmi bin kişi toplanmıştır. Bu mitingde yine H. Edip ve Münevver Saime Hanım birer konuşma yaparlar. (Mısıroğlu, 1976:53; Afet-İnan, 1982:1995).

22 Mayıs 1919 tarihinde yapılan Sultan Ahmet mitingi en büyük ve dikkate değer mitingdir. Bu mitingde yine H. Edip bir konuşma yapar. (Afet-İnan, 1982:1995; Kurnaz 1992: 154). Yine Sultanahmet'te 13 Ocak 1920 tarihinde yapılan ikinci mitingde Muallimler Başkanı Nakiye (Elgün) Hanım yaptığı konuşmada erkeklerin yanında yer alacaklarını belirtir, Türk Kadının mücadeledeki kararlılığını anlatır (Mısıroğlu, 1976:58; Taşkıran, 1973:73).

İstanbul dışındaki diğer bölgelerde de kadınlar kitle halinde protesto hareketlerine girişirler. 1919 yılında Erzurum'da toplanan "Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin de etkisi ile kadınlar protestolarını belirtirler. Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni destekleyen Türk kadınları kendi kongrelerini toplarlar. Bu kongrenin teşebbüsüyle Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulur. Cemiyet programında "Millet ve vatanımızın zararını mukip olacak her teşebbüsü red ile erkeklerimizle beraber ve bütün varlığımızla müdafaa olunacaktır" (Efendiyeve, 1983: 1980) demiştir. Başkanlığını Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın üstlendiği cemiyetin şubeleri Anadolu'nun birçok yerlerinde kurulur. Bu derneğin faaliyetini Temsil Heyeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve hatta Osmanlı Hükümeti tanımıştır. M. Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına derneğe çektiği telgrafta cemiyetin kurulmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve başarılar dilemiştir. (Efendiyeve, 1983:1911; Taşkıran, 1973:77; Afet-İnan, 1982:1998). Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne girerek başarılı faaliyetler sürdüren Kastamonu'lu Kadınlar "Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Şubesi"ni kurarak, konferanslar, müsamereler ve sergiler düzenleyerek çalışmalarını sürdürmüşlerdir (Mısıroğlu, 1976:60-61; Afet-İnan, 1982:1999).

Kadınlar bu dönemde basın faaliyetlerini yine mücadeleyi destekleyici yönde sürdürürler. H. Edip ve Müfide Ferit özellikle Hâkimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye gazetelerinde yazmışlardır. Genellikle Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yazan M. Ferit "Gaziantep" başlıklı yazısında Antep'li mütadfaasından gururla söz eder. Bu yazıdan bir gün sonra 8 Şubat 1921 tarihinde Antep'e gazilik unvanı verilmiştir (Kurnaz, 1992:157, 159). Bu dönemde belirtildiği gibi Türk kadını cephede ve cephe gerisinde her türlü fedakârlığını ve cesaretini sergilemiştir. Partizan Hatice Hanım, kundakçı Rahmiye Hanım, İzmir takım komutanı Fatma Seher Hanım, askeri teçhizat taşıyan Halime Hanım, Sultan Hanım, Ayşe Hanım (Efendiyeve, 1983:1982), Kara Fatma, Süreyya Saime, Binbaşı Ayşe, Ayşe Çavuş, Kavaklıdere köylü Fatma (Mısıroğlu, 1976:82-143) gibi adı tarihe geçmemiş adsız birçok kadın kahraman bağımsızlık yolunda canını bile feda etmiştir.

Sonuç

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde Türkiye'de kadın hareketine ivme kazandıran etmenlerden ilki modernleşme (Batılılaşma) olmuştur. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte bir resmi politika olarak benimsenen Batılılaşma, gündelik hayatın dönüşümünden yaşam tarzları ve beğeni kalıplarının değişimine kadar hemen hemen her alanda kalıcı izler bırakmıştır. Batılı reform çabaları ve Meşrutiyete ilişkin talepler, 1900'lü yıllarda kadınların dünyasında da eşitlik ve özgürlük söylemlerinin egemenliğine yol açmıştır. Osmanlı döneminde gündelik hayatın ve kişisel olanın yeniden düzenlenmesinde etkili olan modernlik fikriyatı bu kez Cumhuriyet döneminde ulusal kimliğin inşası hedefleriyle birlikte seyretmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ve milli mücadele döneminde miliyetçilik ve feminizm kadın hareketinin kurumsallaşmasına katkı sağlamış harekete ulusal bir hüviyet kazandırmada etkili olmuştur. Bu süreç Cumhuriyetin kuruluşu ve ulus devlet modelinin inşası sürecinde daha da belirginlik kazanmıştır. Milli mücadele dönemi kadın hareketinin en önemli özelliği, bireysel feminist söylemin göz ardı edilmesi ve ülke çapında etkili bir kadın protesto hareketine dönüşmesidir.

Nezihe Muhittin Örneğinde Millî Mücadele ve Kadın Hareketi

Türkiye’de feminist hareketin öncülerinden biri olan N. Muhittin, Osmanlı döneminden itibaren bir diğer feminist-aktivist Ulviye Mevlan gibi dönemin kadın hareketinin kurumsallaşmasına emek saf eden kadınların başında gelmektedir. Kentli üst sınıfa mensup eğitilmiş bir kadın olan N. Muhittin’in kadın hareketindeki öncü rolü milli mücadelenin sonu ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında daha da ağırlık kazanacaktır. N. Muhittin’in kadın hareketindeki sınıfsal temsiliyeti, Türk kadın hareketinin diğer öncüleri için de geçerli bir niteliklerdir. Sözünü ettiğimiz hususiyetler Türk kadın hareketinin aynı zamanda Batı feminizmden ayırt edici vasıflara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Afet-İnan,Ayşe (1982). Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aşa, Emel (1992). "1869-1923 Yılları Arasında Yayımlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi III, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 966-978.

Celasın, Zehra (1946). Tarih Boyunca Kadın, İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu.

Çaha, Ömer (1996). Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın, Ankara: Vadi Yayınları.

Çakır, Serpil (1991). "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını", Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eşit Hak-Eşit Katılım, İstanbul: Cem Yayınevi, (Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, No:4), 131-141.

Çakır, Serpil (1996). Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, Serpil (1997). "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin", Toplumsal Tarih, VIII, 46, Ekim; 6-14.

Efendiyeva, Nilüfer (1983). "Milli Kurtuluş Mücadelesine Kadınların İştiraki (1918-1922)", VIII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara: 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978-1984.

Fındıkoğlu, Z. Fahri (1991). "Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi", (Der. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem), Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme Aile Yazıları II, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 17-53.

Kaplan, Leyla (1998). Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.

Kurnaz, Şefika (1992). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.

Kurnaz, Şefika (1996). İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Mısıroğlu, Aynur (1976). Kuva-yı Milliye’nin Kadın Kahramanları, İstanbul: Sebil Yayınları.

Muhittin Nezihe (1329). (Konferans Metninin Adı Belli Değil-Başlıksız), Kadınlarımızın İçtimaları, İstanbul: Tanin Matbaası, 79-84.

Muhittin, Nezihe (1341). "Kadın Yolunun Şiari", Kadın Yolu, 1, 16 Temmuz, 2.

Muhittin, Nezihe (1341). "Kadın Yolunun Şiari", Kadın Yolu, 1, 16 Temmuz, 2.

Muhittin, Nezihe (1931). Türk Kadını, İstanbul: Numune Matbaası.

Taşkıran, Tezer (1973). Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları.

Topçuoğlu, Orhan (1984). Cumhuriyet Döneminde Olaylarda ve Mesleklerde, Basınımızda Yer Alan İlk Kadınlar, Ankara: B.Y.Y., 20-27.

Toprak, Zafer (1982). Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Ankara: Yurt Yayınları.

Toska, Z., S. Çakır ve Diğerleri (1993). İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Kadın Dergileri Bibliyografyası, İstanbul: Metis Yayınları.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*
Miraçhan YILMAZ**

Giriş

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Mütarekesi imzalandığında, Türkiye merkezden uzak topraklarının önemli bir kısmını kaybetmişti. Ortadoğu (Irak ve Suriye) İngiliz işgali altında bulunmaktaydı. Arap yarımadasındaki Türk varlığı, Hicaz ve Yemen'de tecrit edilmiş halde idi. Türk hâkimiyetinin Hicaz'daki son varlığı da İstanbul Hükümeti'nin yoğun baskıları sonucu 10 Şubat 1919'da Fahrettin Paşa'nın Medine'de teslim olmasının ardından son bulmuştu.¹

Ateşkes'in hemen sonrasında, neredeyse tamamı İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan Müttefik kuvvetleri, Ateşkes hükümlerini uygulamak amacıyla İstanbul ve Çanakkale'ye çıktı. Sonra, Yakın Doğu'daki İngiliz ve Fransız ordularının komuta merkezleri İstanbul'a taşındı. Türk sivil otoritelere dokunulmamakla birlikte Şubat 1919'da Müttefik kuvvetleri polis ve sağlık hizmetlerinin kontrolünü ele aldı. Ateşkes'in ilk dönemlerinde, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız komuta merkezine bağlı Müttefik birlikleri, Anadolu ve Trakya'da geniş bir alana yayılmıştı. Uzak bölgelerin kontrolü için ileri karakol noktaları oluşturulmuştu. İngilizler tarafından kontrol edilen Bağdat Demiryolu da dâhil olmak üzere, Türk demiryollarının tümü Müttefik devletleri askerlerince zapt edilmişti.²

1918 sonu ile 1919 başlarında, Irak'taki İngiliz kuvvetleriyle Suriye'deki Lord Allenby komutasındaki kuvvetler, Ateşkes Antlaşması'nın kuzey sınırlarını doğuda Musul, batıda Adana ile Mersin'i içine alacak şekilde İskenderun'a kadar genişletti. Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 10. maddeleri uyarınca gerçekleştirilen bu askeri operasyonlarla Kilikya bölgesinde idari kontrol Müttefiklerin hâkimiyetine geçti. Suriye, Kasım 1919'da İngiliz askeri kontrolünden Fransız askeri kontrolüne bırakıldığında Kilikya'da bu sürece dâhil edildi.³

Yüksek Konsey⁴ tarafından Ateşkes'in 7. maddesine dayanılarak alınan karar sonucu, Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etti. Sonraki aylarda, Yunan işgali sahil ve iç bölgeler boyunca artarak daha geniş bir alana yayılmış, sonuçta Yunanlılar neredeyse kendilerine Sevr Antlaşması ile verilen topraklara denk gelen bir bölgenin işgalini gerçekleştirmişlerdi. Barış Antlaşması'nın 10 Ağustos 1920'de imzalanmasının ardından onaylanıp yürürlüğe girmesini beklemeksizin işgal ettikleri bölgelerde kendi idari mekanizmalarını oluşturmak suretiyle mevcudiyetlerini daha yoğun bir şekilde hissettirir hale geldiler. Türk milli kuvvetlerinin İzmit'teki İngiliz kuvvetlerine

*Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi. E-posta: bkyesilbursa@uludag.edu.tr

**Bursa Uludağ Üniversitesi. E-posta: miracyilmaz15@gmail.com

¹ The National Archives, UK (here after TNA), FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Curzon, 27 April 1920. Ayrıca bkz. Ali Satan (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010.

² TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3-13.

³ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 3-13.

⁴ 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te 27 ülkeden temsilcinin katılımı ile çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı'nda ABD, Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan heyete "Onlar Meclisi" veya "Yüksek Konsey" denildi. Sadece dört büyük ülkenin hükümet başkanlarının katıldığı heyete de "Dörtler Meclisi" denildi. Bkz. Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası ilişkiler Sözlüğü, Cem Yayınevi, İstanbul, s. 258-259.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

saldırmaları üzerine işgali iç bölgelere doğru taşıma izni alan Yunanlılar, zaten bu emellerine 1920'nin Haziran-Temmuz aylarında ulaşmışlardı. Bu operasyonlar Yunan işgalinin Çanakkale yakınlarından Bursa'ya hatta daha da öteye yayılmasına yol açarken, Anadolu'daki bu iki bölgeye ilaveten, yine Sevr Antlaşması'nın uygulanması çerçevesinde Temmuz 1920'de Yunanlıların Doğu Trakya'yı işgaline izin verilmiş ve aynen İzmir bölgesinde olduğu gibi burada da Türk idarecilerin yerlerine kendileri geçmişlerdi.⁵

Ateşkes'in ilk dönemlerinden itibaren, İtalyan askeri kuvvetleri Anadolu'nun güney batısında yer almaktaydı. Teknik olarak, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın emrindeki Müttefik devletler gücünün bir parçası olan bu İtalyan kuvvetleri, hiçbir bölgede resmi işgal gerçekleştirmemiş olmasına rağmen, mevcudiyetlerini bir defaya mahsus olmak üzere Konya'nın içlerine kadar genişletmişlerdi. Ateşkestten hemen sonra Müttefiklerin Türkiye'deki konumlarını güçlendirip sağlamlaştırmaya çalıştıkları görülmekteydi. Fakat Ateşkes'in tarihi sürecine baktığımızda gördüğümüz, ateşkestten bir kaç ay gibi kısa bir süre sonra, Müttefiklerin Türkiye'nin bütününde giderek azalan etki ve kontrolüdür. İngiliz ve Fransız birlikleri İstanbul'un işgalini üstlenirken, Yunanlılar Anadolu ve Trakya'daki belli başlı toprakların yeni sahipleri haline getirilmişlerdi.⁶

Büyük bir kısmında neredeyse hiçbir Müttefik hâkimiyetinin bulunmadığı Anadolu toprakları, ülkeyi temsil hakkının sadece kendisinde olduğunu iddia eden ve bu iddiasında hiç de haksız sayılmayan bir hükümetin kontrolü altındaydı. İç dinamikler açısından bakıldığında Ateşkes'in tarihi, aslında, Türkiye'nin savaşın galibi Müttefiklerin iradesine teslim olması gerektiğini düşünenlerle, İmparatorluğun enkazından geriye kalan topraklardan Müttefiklerin lütfettiğinin dışında bir şeyler alabilmek için kararlı bir tavır sergilenmesi gerektiğine inananlar arasındaki mücadeleden tarihtir. Birinci fikri savunanlar, bu tür bir teslimiyetin Türkiye'nin geçmiş hatalarından pişmanlık duyduğuna ve istikrar ortamının tesis edilmesiyle sert muameleye maruz kalmadan Müttefik cephesine katılacağına Müttefikleri ikna edebileceği umudunu taşıyanlardı. İkinci fikir etrafında hareket edenler ise, Türkiye'nin pişmanlığını dile getirmesini gerektirecek bir şeyinin olmadığını, Müttefiklerin aralarında aslında bir birlikteliğin bulunmadığını, böylesine insafsız bir antlaşmaya karşı vatan topraklarında başlatılacak topyekûn bir direnişin dışarıdan da devrimci ve İslamcı güçlerin vereceği destekle daha da kuvvetleneceğini ve bunun da Müttefikleri Türkiye konusunda bir kez daha düşünmek zorunda bırakacağını dile getirenlerdi. Bu elbette ki, çok genel bir sınıflamadır; çünkü kurtuluşu yabancı bir ülkenin mandası altına girmekte arayanlar olduğu gibi, İmparatorluğun daha kuvvetli bir şekilde yeniden hayata geçirilerek çok daha geniş bir coğrafyaya hükmedeceğini hayal edenler gibi her çeşit kişisel fikrin boy gösterdiği geniş bir yelpazeden bahsedilmekteydi.⁷

1919 Yılı

O dönemde (1919) Paris'teki başarısız müzakerelerden daha önemli olan tek konu, Anadolu'da giderek yükselen Milli Mücadele hareketiydi. Bu hareketin meydana çıkmasına sebep olan gelişmenin, İzmir'in işgali olduğunu söylemek her ne kadar doğru olmasa da, bu işgalin söz konusu harekete ivme kazandırdığı ve bu hareketin liderlerinin faaliyetlerini birleştirip tek kanala yönlendirmek suretiyle güçlü bir aygıtla dönüştürdüğü gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Gerçi direniş hareketleri, Ateşkes'ten hemen sonra, kendini bir şekilde hissettirmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın dağılmasının ardından teşkilatlı mahalli gruplar halinde mevcudiyetini sürdüren İttihatçıların yanı sıra, İzmir ve Doğu illerinin müdafaası için kurulan yeni cemiyetler de hareketin bir parçasıydı. Direniş hareketi Müttefiklerin hemen yanı başında, İstanbul'da dahi gizlice teşkilatlanmıştı. Başkentteki bu teşkilatlanma içinde yer alanlardan biri de, ileride daha büyük roller üstlenecek olan Mustafa Kemal Paşa idi. Ülke, kelimenin tam anlamıyla patlamaya hazır bir bomba gibiydi ve ihtiyaç duyulan tek şey fitili ateşleyecek bir kıvılcımdı. Kıvılcımı ortaya çıkaran ise, Yüksek Konsey'in İzmir'in işgali ile ilgili aldığı karar oldu. Alınan kararın kıskırtıcılığı yetmiyormuş gibi bir de Yunanlıların işgalin ilk zamanlarındaki uygunsuz davranışları çıkan yangını körükleyen en önemli faktördü.⁸

⁵ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 3-13. Ayrıca bkz. Durmuş Yalçın vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

⁶ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 3-13.

⁷ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 3-20. Ayrıca bkz. Kemal Atatürk, Nutuk, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016.

⁸ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Ayrıca bkz. Ali Satan (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010. Kili, a.g.e., s. 17-60.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'nin teşkilatlanması tamamen, 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Kuzey Anadolu'da bulunan Samsun'a kıyı boyundan iç kısımlara kadar uzanan oldukça geniş bir alanın teftişi ve idaresi için tam yetkili başmüfettiş sıfatıyla gönderilmesiyle başladı. Daha büyük bir planın parçası olan bu girişimin esas amacı Anadolu'da direnişi örgütlemektir. Karadeniz sahillerine ayak basan Mustafa Kemal, işe koyulmakta hiç vakit kaybetmemiştir. Anadolu'nun içlerine doğru yol alan Mustafa Kemal, her gittiği yerde Müttefiklere karşı bir direnişin örgütlenmesi gerektiğini belirterek en son Erzurum'a ulaşmıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önlerindeki görev, Türk topraklarında bir Ermeni idaresinin kurulmasını engellemek amacıyla kuzeydoğuda faaliyet gösteren direnişle, İzmir'in iç kısımlarında faal olmasına rağmen tam bir bütünlük içinde olmayan hareketin ve ülkenin hemen her yerinde çeteler halinde mücadele içinde olan tüm mahalli teşkilatların koordinasyonunu sağlamaktır.⁹

Mustafa Kemal, Ağustos başlarında, doğu vilayetlerinin temsilcilerinin bir araya geldiği bir kongreyi Erzurum'da topladı. Önemli kararların alındığı bu kongreyi, Eylül başlarında Sivas'ta toplanan daha kapsamlı bir kongre izledi. Bu yeni kongre, ülkedeki tüm teşkilatların bir araya getirilmesini sağlayacak olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulması kararını aldı. 11 Eylül'de tam bir sadakatle bağlı kalınacağı ifade edilen hedef ve ilkelerini bir bildirgeyle yayınlayan bu kongre, Ateşkes sınırları içerisinde kalan tüm Osmanlı topraklarının ayrılmaz bir bütün olduğunu ilan etti. Adı geçen bu toprakların, Müslümanların sayıca çoğunluk oluşturduğu bölgelerden ibaret olduğunu dile getiren bu kongre, ayrıca tüm Müslümanların kardeşliğine de vurgu yaptı. Millî güç ve irade, Osmanlı topraklarının bağımsızlık ve bütünlüğünün yeniden tesisi ile hilafet ve saltanatın korunup kollanmasına odaklanacaktı.¹⁰

1920 Yılı

Millî Mücadele bu çizgide ilerlerken Müttefiklerin (daha doğrusu herkesin gözünde en büyük ülke olarak görülen İngiltere'nin) ve Müttefiklerin desteğiyle, Anadolu'da kontrolü yeniden sağlama hayalleri kuran Damat Ferit Paşa'ningüç kaybetmesi idi.¹¹ Ferit Paşa'nın ardından hükümetin başına eski bir asker ve Saray ile Millî güçler arasında bir aracı olabilecek olan Ali Rıza Paşa geçti (3 Ekim 1919) ve meclisin 12 Ocak 1920'de açılmasını sağladı. Yeni meclisin üyeleri, çoğunluğunu Millî Mücadele yanlılarının oluşturduğu adaylar arasından seçilmişti ve İstanbul'da aşırı bir milliyetçilik havası kendini açık bir şekilde hissettirmeye başlamıştı. Yeni meclisin aldığı bir kararın, o dönem pek dikkat çekmemiş olsa da, 1921 yılı başlarında yaşanan olayların ışığında değerlendirildiğinde çok da önemsiz olmadığı anlaşılacaktır. 28 Ocak 1920'de kaleme alınan ve adına Misak-ı Millî denilen bu bildiri, farklı bir ifade kullanılmış olsa da, aşağı yukarı Erzurum Kongresi'nde kabul edilen kararların teyidi niteliğindedir. Kararlarda iddia edildiği üzere, Ateşkes sınırları içinde olsun ya da olmasın, Müslüman Osmanlı nüfusunun çoğunlukla olduğu İmparatorluk toprakları bölünmez bir bütündür.¹²

Hükümet, Müttefiklerle Millî güçlere de diğer bir deyişle çekiçle örs arasında kalmıştı. Ali Rıza Paşa çaresizlik içinde, 3 Mart'ta istifasını sunmuş, alışılmadık uzun bir arayış takiben, 8 Mart'ta yeni kabine görev başı yapmıştı. Yeni kabine tıpkı kendinden önceki kabine gibi Millî Mücadele'ye sempati ile bakmakta idi. Salih Paşa'nın hükümeti devralmasıyla eş zamanlı olarak, Ateşkes sürecinin ikinci dönüm noktası olacak bir karara imza atan Müttefik hükümetleri, İstanbul'un askeri kuvvetlerce resmen işgaline hükmetti. 16 Mart'ta gerçekleştirilen ve askeri açıdan basit bir operasyonun ötesine geçen işgal (çünkü aslına baktığımızda İstanbul zaten İngiliz ve Fransız işgali altındaydı) askeri değil ama derin etkiler bırakan siyasi bir darbe olarak algılandı. Hükümet 2 Nisan'da istifa etmek zorunda kaldı. 5 Nisan 1920'de göreve başlayan Damat Ferit Paşa Kabinesi, ardı ardına yaşanan çeşitli başarısızlıklara rağmen, 16 Ekim tarihine kadar bilfiil görevde kaldı.¹³

Millî Mücadeleyi tamamen ortadan kaldırmak ve barış antlaşması hazırlığı içinde olan Müttefiklerin katı uygulamalarını bir miktar da olsa yumuşatmak gibi konuları kendine amaç edinen Damat Ferit Paşa, her iki konuda da başarısızlığa uğramıştır. Millî Mücadele karşısı eylemlere imza atmış

⁹ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 17-60.

¹⁰ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 17-60.

¹¹ Damat Ferit Paşa'nın Birinci hükümeti, 4 Mart-16 Mayıs 1919; İkinci hükümeti, 19 Mayıs-20 Temmuz 1919; Üçüncü hükümeti, 21 Temmuz-1 Ekim 1919; Dördüncü hükümeti, 5 Nisan-31 Temmuz 1920; Beşinci ve son hükümeti, 31 Temmuz-17 Ekim 1920 tarihleri arasındadır. Bkz. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Cilt: I-II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

¹² TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 60-109.

¹³ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 60-109.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

olmasına rağmen çok da olumlu sonuçlar elde edememiş olan, fakat Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin ve Müttefiklerin desteği ile daha başarılı olabileceği umulan Ahmet Anzavur'un teşvik edilmesi yoluyla İzmit merkezli düzenli askeri operasyonlarla bazı girişimlerde bulunulmuştu. Bütün bu başarısızlıkların temel nedeni, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Müttefiklerden ümit ettiği yardımı görememiş olması ve hükümetçe kullanılan unsurların sadakatsizliğinin yanı sıra beceriksiz de olmasıydı. Milli Mücadele, Anadolu'da gündün güne güçlenmekteydi.¹⁴

Bu arada Mustafa Kemal dağılan meclis üyelerini de içine alacak şekilde, ülkenin her yanından gelecek temsilcilerle birlikte, Ankara'da geniş katılımlı bir milli meclisin kurulmasına yönelik kararlı adımlar atmaktaydı. Adı geçen bu meclis, 23 Nisan 1920 tarihinde açıldı. Büyük Millet Meclisi, Türk halkının temsil iradesinin yalnızca kendinde olduğunu ve ülkenin kaderini ilgilendiren antlaşmalar da dâhil olmak üzere, karar verme yetkisinin kendinden başka bir kişi ya da kurumda olmayacağını ilan etmişti.¹⁵

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken, Müttefikler sözde barışı gerçekleştirmeye yönelik bir adım atmış ve Yüksek Konsey, Nisan ayı içerisinde San Remo'da toplanarak Türkiye ile yapılacak antlaşmanın şartlarını karara bağlanmıştır. Sevr Antlaşması imzalandığında, İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasında mutlak bir kopukluk söz konusuydu. Merkezi Hükümet, İstanbul ve civarı dışında tanınmıyordu. Ankara Hükümeti ise, Anadolu'nun kalan kısmının tümünde yönetim gücüne sahip, kendi şartları dâhilinde tam donanımlı, hemen her yerde itaat gören bir hükümetti. Bu fiili hükümet, Padişah'a olan sözde bağlılığı dışında, Türk topraklarında hiçbir yasal kuvvetin varlığını tanımıyordu. Sevr Antlaşması da dâhil olmak üzere, İstanbul Hükümeti'nin her türlü icraatının geçersiz sayılacağını ilan etmişti. Bu sebeptendir ki, Sevr Antlaşması'nın Türkiye'de yürürlüğe girmesi, ya Milli Mücadele hareketiyle yapılacak bir uzlaşmaya ya da bu hareketin tamamen bastırılmasına bağlıydı. Ancak Ankara Hükümeti Sevr Antlaşması'nın kabulüne dair bir işbirliğine asla rıza göstermeyecekti.¹⁶

Yukarıda bahsedilen olayların ortaya çıktığı durumun en çarpıcı özelliği, artık sadece şeklen var olan İstanbul Hükümeti'nin varlığını tamamıyla yitirmiş olmasıydı. Hükümetin otoritesi, Müttefiklerin her alandaki müdahalelerinden dolayı, İstanbul'a bağlı en küçük mıntıkalarda bile azalmıştı. Ankara Hükümeti'nin durumu ise çok farklıydı. Birbirinden kopuk bir yapılanmadan hem idari hem de askeri açıdan sistemli bir teşkilat haline dönüşen Ankara Hükümeti, kendisinden önceki yönetimlerin aksine oldukça etkiliydi. Ankara Hükümeti kendi denetim alanları içerisinde bulunan yabancılara ve yabancı kuruluşlara, İngilizler dışında çok baskıcı davranmamaya özen gösteriyordu. Ankara'ya göre, "halkın iradesi" Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ifadesini bulmaktaydı. Askeri yönden ise Milli Mücadele hareketi, etkin bir ordunun yeniden tesisi için işe koyulmuş durumdaydı. Amaçları, direnişin ilk başladığı dönemlerde büyük ölçüde işbirliğine gittikleri düzensiz çetelerin sayısını ve önemini azaltarak onların yerine düzenli askeri birlikler oluşturmaktı. Milli Mücadele, genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden dirilişi olarak gösterilse de bunun tümüyle gerçeği yansıttığından söz edilemezdi.¹⁷

Ankara Hükümeti'nin dış ilişkileri ise çok daha dikkat çekiciydi. İstanbul hükümeti gibi, dış politikasını Müttefiklerin dayatmaları doğrultusunda şekillendirmek zorunda olmayan Ankara, bağımsız bir şekilde kendi dış politikasını belirleyebiliyordu. Bu sebepten dolayı dış politikadaki genel yönelimlerini tanımlamak çok da zor değildi. Ankara'nın dış politikadaki temelleri, Türkiye'ye karşı haksız bir savaşa girdikleri iddia edilen Müttefiklere, ayrı ayrı mümkün olan en büyük kefareti ödetmeye çalışmak yerine bir bütün halinde tüm Müttefiklerin aleyhinde faaliyetlerde bulunmak ve onlara husumet besleyen veya zarar verebilecek olan tüm dünya ülkeleri ile işbirliği yapmak üzerine kuruluydu. Ankara'nın en büyük düşmanlığı İngiltere ve Yunanistan'a yönelik idi. İngiltere'ye duyulan nefretin asıl sebebi, onun Türk topraklarını zorla işgal etmiş bir ülke olmasından değil, Ateşkes'ten sonra Yunanlıların yayılmacı politikalarına verdikleri destek ve Müslüman âlemi üzerindeki nüfuzuydu. Dolayısıyla Ankara Hükümeti'nin İngiltere ile herhangi bir olumlu ilişki içinde olması beklenmemeliydi.¹⁸

Ankara'da Fransızlara duyulan düşmanlık İngilizlere duyulan kadar büyük olmakla birlikte nefretin

¹⁴ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlık görevi 16 Ekim 1920 tarihli istifa ile son bulmuştur.

¹⁵ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 60-109.

¹⁶ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 60-109.

¹⁷ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 60-109.

¹⁸ Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Cilt-I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 97-238.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

derecesi de daha azdı. Ankara'nın İngiltere'ye kıyasla Fransızlara bir adım daha yakın durmasının sebebi küçük müttefiki (Fransa) büyüğe (İngiltere) karşı kullanılabilme ümidi ve Fransızların bölgede iki ucu açık bir politika yürütüyor olmasıydı. Milli Mücadele çevrelerinde Fransızların amansız düşman İngiltere'ye karşı potansiyel bir dost olduğu izleniminin güçlenmesine sebep olmuştu.¹⁹

Açık bir şekilde Milli Mücadele'ye destek vermiş olan İtalyanlar Ankara Hükümeti'nce bir dost olarak görülüyordu. İtalyan resmi makamlarının Ankara'ya verildiği iddia edilen inkâr niteliğinde yaptığı açıklamalar, bu politikasının Kemalist yanlısı bir eğilim sergilediği gerçeğini değiştirmemekteydi. Türklerin İtalyanları bir dost olarak görmelerinin altında, İtalya'nın hoşgörülü tavrı ve Yunanlılar ile olan çekişmelerinin yanı sıra, Anadolu'daki emellerinin görüntü itibarıyla toprak edinmekle ilgili olmaması ve Roma farkında olmasa bile, İtalyanların zamanı geldiğinde Anadolu topraklarından kolaylıkla çıkarılabileceğinin düşünülmesi yatmaktaydı.²⁰

Ankara Hükümeti'nin Yunanistan'a olan yaklaşımı tam anlamıyla düşmancaydı. Bazı aydınlar ise Amerika'nın Türk topraklarında kalıcı bir egemenlik kurmasının zayıf bir ihtimal olacağı ve diğer Avrupalı devletlerin aksine kendisine tanınacak sürede milli sınırları terk edeceği fikriyle Birleşik Devletlerin şemsiyesi altına sığınma fikrini savunuyordu. Ankara'nın komşu Kafkas hükümetleri ile olan ilişkileri bu cumhuriyetlerin bazıları ve Kafkasların genelinde sürekli değişen şartlara göre şekillenmekteydi. Ankara Hükümeti'nin özellikle Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da etkili olduğu ve Moskova ile ters düşmekten özellikle kaçındığı gözlemlenmekteydi. Kemalist Hükümetin Afganistan ile de bağlar kurmuş olduğu ve bir tür resmi Afgan temsilciliğinin bir süredir Ankara'da bulunduğu anlaşılmaktaydı.²¹

1921 Yılı

1921 yılı boyunca İstanbul Hükümeti daha çok ekonomik zorluklarla mücadele etmiş siyasi açıdan hemen hemen hiçbir rol üstlenmemiş, Ankara ise ağırlık merkezi olmuştu. İstanbul Hükümeti, Kendisini çok ilgilendirmesine rağmen etkisiz bir seyirci gibi Anadolu'daki mücadelenin gelişimini izlemiştir. İstanbul Hükümeti, bir yandan Padişah'ın ve Hilafetin haklarını mümkün olduğu kadar korumaya çalışırken, diğer taraftan gözünü Ankara Hükümeti'nin üstünde tutmak durumundaydı. İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki çatışmaya karşı bağımsız bir tavır alacağını ve de Türk-Yunan sorununa objektif bir biçimde yaklaşacağını beklemek mümkün görünmemekteydi. Yalnızca İstanbul Boğazı'ndaki Yunan gemisinin varlığı dahi şehirde Müslümanların hissiyatını ateşlemeye yeterdi ve aslında Yunanlılar İstanbul'u Milli Mücadele güçlerine karşı bir üs olarak kullanmaktaydı. Yunan gemileri, Türk gemilerini arayıp bulmak ve de Milli Mücadele güçlerine savaş malzemelerinin ulaşmasını engellemek amacıyla Karadeniz'e düzenli aralıklarla gidip gelmekteydi. İstanbul Hükümeti'nin, Milli Mücadele Hareketi'ne ya da isyancı olarak değerlendirdiği liderlerine karşı olan görüşünü değiştirdiğini düşünmek için ortada bir sebep görünmemekteydi.²²

Ankara Hükümeti, Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgal edilmeyen bölgelerinde gücünü pekiştirmişti. Her ne kadar, baharda başlayıp sonbahara kadar sürmüş olan askeri harekâtlar can ve mal kaybına sebep olmuşsa da Kemalistler, yine de, her şeyi bu amaç uğrunda feda etmek suretiyle zararlarını aza indirmeyi başarmışlardı. Yunanlıların Ankara'yı zorladıkları sırada milli güçlerin şansları en düşük noktadaydı. Ancak Yunan Ordusu'nun Sakarya Nehri'nden geri çekilişi itibarlarını artırmıştı. Mustafa Kemal halkın gözünde daha önce hiç olmadığı şekilde devleşmişti. Bir zamanlar kesin bir Yunan zaferi ile sonuçlanacakmış gibi görünen Anadolu'daki mücadele bir açmaz ile sonuçlanmıştı. Ordular, Eskişehir-Afyonkarahisar hattında karşılıklı pozisyonlarını korumaktaydı ve kış koşulları harekâtı imkânsız hale getirmeseydi bile taraflar saldırıya geçmeye niyetli, belki de kabiliyetli olduğu izlenimini vermemekteydi.²³

Bu arada Kemalistler komşu devletlerle antlaşmalar yapmakla meşguldü. Afganistan, Sovyetler Birliği, Kafkas ülkeleri ve Ukrayna ile gerçekleştirdikleri bu antlaşmalarda tamamen bağımsız bir hükümet gibi hareket etmiş ve bu girişimlerin tümünde İstanbul Hükümeti'ni göz ardı etmişlerdi.

¹⁹ Bkz. Mehmet Gönübol ve Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

²⁰ Oran, a.g.e., s. 97-238.

²¹ TNA, FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920. Kili, a.g.e., s. 60-109.

²² TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Ayrıca bkz. Ali Satan (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1921, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011. Kili, a.g.e., s. 109-135.

²³ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Curzon, 8 May 1922. Kili, a.g.e., s. 109-135. Fabio L. Grassi, Atatürk, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 239-259.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

Zaman ilerledikçe Misak-ı Milli'den daha fazla bahsedilir olmuş ve Kemalistler ancak Türkiye'nin etnografik sınırlar içerisinde, yani Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde ekonomik, mali, adli tam bağımsızlığı savunan bu belge çerçevesinde bir barışı kabul edeceklerini birçok kez beyan etmişlerdi. Ekim ayında Fransız Hükümeti, Franklin-Bouillon'un arabuluculuğuyla Ankara Hükümeti ile Kilikya'nın Fransız birliklerince boşaltılması yolunda bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşma genel mahiyeti itibarıyla Türklere, Müttefiklerin ağız birliği içinde olmadıkları ve bir bütünlük sergileyemedikleri izlenimi vermekteydi. Franklin-Bouillon antlaşması Ankara Hükümeti'ni siyaseten güçlendirmiş, Ankara yalnızca Kilikya'yı geri almakla kalmamış, aynı zamanda Müttefik Devletleri'nden biriyle de bir antlaşmaya imza atmıştı. Ankara Hükümeti, İtalya ve İngiltere ile de sırasıyla ayrı ayrı antlaşmalar yapmayı ummuştu, fakat bu umutları hüsrarla sonuçlanmamıştı.²⁴

1921 yılında Ankara Hükümet'in mali durumunun İstanbul Hükümeti'ninkinden biraz daha iyi olduğu bilinmekteydi. Her şey ordunun ihtiyaçlarını karşılamak uğrunda kullanıldığı için ülke harabe durumundaydı. Fakat Türk halkı, birçok insanın dayanamayacağı bu koşulları göğüsleme gibi muhteşem bir beceriye sahipti. Ankara Hükümeti etkin bir yabancı işgali altında bulunmayan Anadolu'yu sıkı bir şekilde kontrolü altında tutmaktaydı. Ortalama güce haiz bir hükümetin sahip olabileceği tüm işlevleri yerine getirmekteydi ve nüfusun büyük bir çoğunluğu hiç itiraz etmeden otoritelerine boyun eğmekte idi. Müslüman unsurların büyük bölümü, Türkiye'nin ve Türk'ün çıkarlarını en iyi şekilde temsil ettikleri inancıyla kendilerine kuvvetle destek vermekteydi. Milli Mücadele güçleri askeri donanım konusunda ise oldukça yeterli bir görüntü vermekteydi.²⁵

Ocak ayı sonunda Paris'te toplanan Yüksek Konsey, Müttefik Devletler ile Türk ve Yunan delegelerinin katılımıyla Şubat ayında Londra'da Yakınoğu sorununun tartışılacağı yeni bir konferansın toplanmasına karar verdi. 21 Şubat'ta başlayan toplantıya Ankara Hükümeti adına Bekir Sami Bey katıldı. Fransız ve İtalyan Hükümetleri Londra Konferansını fırsat bilerek Bekir Sami Bey'le antlaşma yapmayı başardı. Ancak bu antlaşmalar Ankara'daki Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmadı ve bunun üzerine Bekir Sami Bey istifa etti. Bu arada Ankara Hükümeti, Sovyetler Birliği ve Afganistan ile birer dostluk antlaşması imzaladı. Mart sonu Nisan başı itibarıyla Eskişehir ve Dumlupınar önlerindeki şiddetli çarpışmalar sonucunda Yunan birlikleri ağır kayıplar vermiş, geri çekilmek zorunda kalmışlardı. İnönü Muharebesi, Yunanlılar adına ciddi bir bozgunla sonuçlandı. Ancak Kemalist birlikler bu başarılı direnişlerini kaçan Yunanlıları takip etmek suretiyle bir avantaja dönüştüremedi. Şüphesiz kendileri de büyük kayıplar vermişti ve bu çatışmanın her iki tarafı da çok yorduğu açıkça görülmekteydi.²⁶

Ankara Hükümeti, Yunan askerlerinin işgal ettiği bölgelerde çıkardıkları rezaletlerden şikâyet edince, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komisyonu biri Yalova ve Gemlik bölgesine diğeri ise İzmit Yarımadası'na olayları araştırmak üzere iki komisyon gönderdi. İzmit Yarımadası'na giden soruşturma komisyonunun bulguları şu şekildeydi:

İzmit Yarımadası'nda geniş ölçekte mezalim yaşandığı su götürmez bir gerçektir. Görünen o ki, bu zulmün Türklere düşen kısmı Yunanlılara düşen kısmından çok daha acımasız ve hatırı sayılır orandadır. Hâlihazırda Yunan Ordusu'nun işgali altında bulunan bölgede düzen hüküm sürmekte, fakat Türk nüfusa baskı yapmak pahasına sağlanan bir düzen olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Bir tarafın egemen olduğu yerde diğeri tarafın hayatta kalanları firari konumlarını sürdürmektedirler. Yunan Ordusu birçoğu mülteci olan Osmanlı Hristiyan tebaayı silahaltına almak yoluyla ailelerinin üzerindeki sıkıntıyı artırma eğilimindedir. Yunan nüfuzu altındaki Müslümanlar büyük bir korku içinde yaşamakta ve güvenliklerini sağlamak amacıyla kaçma arzusu duymaktadırlar ve her an firari durumuna düşebilirler.²⁷

Bu araştırma komisyonunun bulguları yayınlanmadı. Çünkü iki ırk arasındaki nefreti daha da tahrik edeceği düşünülüdü.²⁸

²⁴ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. İngiltere, 5 Kasım 1921'de Türkiye-Fransa arasında imzalanmış olan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasını protesto etmiştir. Bkz. Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara, 1989, s. 165. Kili, a.g.e., s. 109-135. Bkz. İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt-I: 1920-1945, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

²⁵ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Kili, a.g.e., s. 109-135.

²⁶ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Kili, a.g.e., s. 109-135.

²⁷ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922.

²⁸ Bu bulgular daha sonra Beyaz Kitap, Cmd. 1478 (1921) olarak yayınlanmıştır.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

Anadolu'da Millî Mücadele güçleriyle Yunanlılar arasındaki askeri harekâtlar rapora konu olan yıl (1921) boyunca sürmüştü. Ancak söz konusu yıllık üzerinden sağlıklı rakamlar elde etmek pek mümkün görünmemektedir. Türk Kaynaklarına göre Birinci İnönü Savaşı'nda Türk kuvvetleri; 8500 er, 417 subay, 5500 tüfek, 47 ağır makineli tüfek, 18 hafif makineli tüfek 28 toptan ibaretti. Yunan kuvvetleri ise 15.816 er, 472 subay, 12.500 tüfek, 270 hafif 80 ağır makineli tüfek, 72 topa sahipti.²⁹ Yine Türk kaynaklarına göre İkinci İnönü Savaşı'nda Türk kuvvetleri; 35.000 asker, 34.174 tüfek, 235 ağır ve 55 hafif makineli tüfek, 104 toptan ibaretti. Yunan kuvvetleri ise, 41.500 tüfek ile 720 ağır ve 3.134 hafif makineli tüfek, 220 topa sahipti.³⁰ Türk kaynaklarına göre Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde Yunan silah gücü 85.000 tüfek, 876 ağır makineli tüfek, 248 top ve Türk silah gücü 56.448 tüfek, 501 ağır makineli tüfek, 166 toptan oluşmaktaydı.³¹ Ayrıca Türk kaynaklarına göre İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Türklerin kaybı 10.793 şehit ve yaralı olmakla birlikte çeşitli hastalıklar dolayısıyla cephede çok sayıda kaybedilmiş asker bulunmaktaydı.³²

Yunan Ordusu 8 Temmuz'da ilerleyişe başlamış ve 20 Temmuz'da Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir Yunanlıların eline geçmişti. Millî Mücadele güçleri, 21 Temmuz'da Eskişehir'e doğru karşı atağa geçmişlerse de tam bir bozguna uğrayarak Ankara'nın batısına, Sakarya'ya doğru çekilmek zorunda kalmışlardı. 13 Ağustos'ta Yunan ordusu Eskişehir'den Ankara yönüne doğru ilerlemeye başladı ve iki taraf arasında Polatlı ve Haymana civarında 11 Eylül'e kadar devam eden, ardı arkası kesilmeyen çarpışmalar yaşandı. 11 Eylül'de Yunan Karargâhı Ankara'ya ilerleme çabalarına son verilmesi ve Eskişehir'in doğusundaki hatta geri çekinilmesi yolunda bir karar aldı ve 23 Eylül'de çekilme başarıyla tamamlandı. Türkler ya bu fırsatı değerlendiremeyecek kadar yorgundular ya da kötü teşkilatlanmış durumdaydı.³³

Ankara Hükümeti'nin dış ilişkileri ister istemez Yunanistan'la olan savaşın etkisi ve baskısı altındaydı. Bu durum Ankara Hükümeti'nin büyük ölçüde Sovyet Rusya'ya doğru kaymasına ve Asya odaklı bir politika izlemesine ve Anadolu'da daha önce mevcut olmayan milliyetçi bir havanın doğmasına yol açmıştı.

Ankara Hükümeti'nin dış ilişkilerinin alacağı yön, büyük ölçüde onların Bolşeviklerle olan ilişkisi çerçevesinde şekillenecekti. Bu ilişkiler ilk olarak Kafkasya sorunlarındaki anlaşmazlıklar, ikinci olarak da çok sayıdaki Türk'ün Bolşeviklere olan güvensizliği (ki bu güvensizliğin arkasında Bolşevik ideolojisinin Anadolu'ya sızma korkusu ve şu anki dostluğun arkasında Çarlık Rusya'sının eski tehditkâr tutumunun yattığı düşüncesi vardı) nedeniyle şüphesiz sık sık gerilmekteydi. Fakat yine de her iki tarafta işbirliğinin devamı ve olası bir çatışmadan kaçınma isteği vardı. Aslında o sıralar Millî Mücadele yanlıları ile Bolşevikler arasındaki ilişkinin yapısı "mantık evliliği" niteliğindedir. Ankara Hükümeti para, silah ve araç gereç konusunda Ruslardan yardım almak zorunda kalmıştı. Bunun en büyük zorluğu ise, karşılığında verilecekleri minimuma indirgemekte yaşanmaktaydı. Zira Ankara Hükümeti, Rusya'daki rejim değişikliğinin Rusya'nın geleneksel politikasında pek fazla bir değişiklik yaratmadığının farkındaydı. Ankara'nın Müttefiklerle mücadele etmesi Rusların da işine gelmekteydi. Savaşın uzaması Mustafa Kemal'i daha fazla Rusya'nın yörüngesine girmeye zorlamaktaydı. Dolayısıyla Ankara Hükümeti'nin kendisini bu Rus kışkacından nasıl kurtaracağını kestirmek zordu.³⁴

Türkler, daha önceki dönemlere kıyasla imparatorluktan geri kalan bölgelerde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Hala çok sayıda azınlık olmasına rağmen, Türkler açısından bakıldığında "Türkiye Türklerindir" sloganının oldukça haklı bir gerekçeye oturduğu görülmekteydi. Yunanistan'la yaşanan savaş, Ankara'yı komşu Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya itmekteydi. Fakat Afganlılar, İranlılar ve diğerleriyle daha yakın ilişkiler kurma isteği, büyük bir olasılıkla, İngiltere'nin önünü kesip ona zarar vermek arzusundan kaynaklanmaktaydı. Bu ülkelerle anlaşmalar yapan Ankara Hükümeti, bir Asya Gücü olarak nüfuzunu pekiştirmek çabasındaydı. Fakat bu anlaşmaların nasıl sonuçlanacağını tahmin etmek kolay değildi. Zira eskiden Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler çok yakın değildi ve Afganistan, Türkiye için, uzakta bir ülke idi.³⁵

²⁹ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü III, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 358.

³⁰ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt IV, Ankara, 1974, s. 86.

³¹ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara, 1990, s. 406.

³² Müderrisoğlu, a.g.e., s. 406.

³³ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Raporunda Sakarya Savaşı'ndaki Türk tarafının kayıpları 18.000, Yunan tarafının kayıpları ise 25.000 olarak gösterilmiştir. Oysa Türk kaynaklarına göre Sakarya Savaşı'nda Türk tarafının kayıpları (şehit ve yaralı) 16.900, Yunan tarafının kayıpları ise 40.000 olarak verilmiştir. Bkz. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 429.

³⁴ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Kili, a.g.e., s. 109-135. Andrew Mango, Atatürk, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s. 183-346.

³⁵ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Kili, a.g.e., s. 109-135.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

Anadolu'da İngiltere'ye karşı olan düşmanlığın diğer devletlere olan düşmanlıktan çok daha fazla olduğu açıktı. Yunanistan'la sürdürülen savaşın doğurduğu sonuçlardan İngiltere sorumlu tutulmaktaydı. İngiltere'nin Mısır ve Hindistan politikası yakından takip edilmekteydi ve bu ülkelerde Ankara tarafından doğrudan İngiliz çıkarlarını hedef alan bir propaganda başlatılmıştı. Ayrıca Ankara Hükümeti, 20 Ekim'de Fransa'yla imzaladığı antlaşmayla Müttefik dayanışmasını çökertme konusunda epey yol aldığına iyiden iyiye inanmıştı. Onlara göre bu antlaşmanın İngiltere'de yarattığı olumsuz hava, İngiltere'nin kendisine karşı beslediği düşmanlığın diğer bir kanıtıydı. Her şeye rağmen kendilerine arka çıkacak bir dostu, yani Fransa'yı bulmayı başarmışlardı ve bunu da sonuna kadar kullanmakta kararlıydılar. Bu, onların özellikle Fransızları sevdikleri anlamına gelmiyordu. Eğer Fransızlar Mustafa Kemal ve Milli Mücadele yanlılarının sonunda kendi himayelerinde İstanbul'a geleceklerine inanıyorlarsa, kendilerine belli ölçüde hayal kırıklığı hazırlıyorlar demektir. Fakat şu an itibarıyla Fransa'nın, Müttefikler arasında Ankara'nın en az nefret ettiği ülke olduğu söylenebilir. Zira Anakara Hükümeti, İtalyanları Müttefikler arasında en az öneme haiz güç olarak görüyordu ve onları çok ciddiye almıyordu. İtalyanların ekonomik çıkarların peşinde olduklarını biliyorlardı. Son olarak da ticari imtiyazlar sağlamak suretiyle Amerikalıları Ruslara veya Müttefiklere karşı kullanmak, Ankara Hükümeti'nin işine gelmekteydi.³⁶

Ankara Hükümeti, Fransa ile yapmış olduğu antlaşma ile Misak-ı Milli'ye resmi bir nitelik kazandırmış oldu ve artık daha azına razı olmayacaklardı. Nitekim 13 Ekim'de de Kafkasya Cumhuriyetleri (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Sovyetler) ile bir antlaşma imzalamıştı. Neredeyse eşzamanlı gerçekleşen bu iki antlaşma, Ankara Hükümeti'nin esas dikkatini Yunan cephesine vermesine imkân tanımıştı. Her iki antlaşmanın diğer ortak sonucu da, Ermenilerin umutlarını suya düşürmüş olmalarıydı. Fransızlarla yapılan antlaşma Kilikya'da bir Ermeni devleti kurulmasını imkânsız hale getirmişti. Kars antlaşması ile Türkler kuzeydoğudaki toprakları üzerinde tam hâkimiyetlerini kabul ettirmekle kalmamış, aynı zamanda Erivan Cumhuriyeti'ni de etkisiz kılmışlardı.³⁷

1922 Yılı

Büyükelçi, Nevile Henderson, 1922 yılı raporuna bir karşılaştırma yaparak başlamakta ve şöyle demektedir: Gibbon'un "Roma'nın Gerilemesi ve Çöküşü" adlı eseri bölüm 50'de; Mahomet: - "Avrupa büyük savaş sonrası yorgun düşmüşken ve sosyal ve finansal karmaşa ile meşgulken, Mustafa Kemal, bir elinde kılıcı diğerinde Misak-ı Milli'siyle, Panhelenizm ve İzmir yıkıntıları üzerine yeni bir Türkiye inşa etti. Kararlı bir biçimde İslam'ın dirilmesinin sebepleri arasında bu milli liderin dehası, Rusya'nın tutukluğu ve Batılı güçler arasındaki anlaşmazlık vardır."³⁸

1922 yılı sonunda Yunanlıların Panhelenizm hayali yıkılmış ve savaş sonrası barış antlaşmalarından olan Sevr Antlaşması da yırtılmıştı. Kendi küllerinden tekrar doğan Türkiye, Doğu'da Müslüman tebaanın çoğunluğuna baskı yapan devletlere azametini gösterdikten sonra, bir kez daha Panislamizm'in muzaffer başkahramanı olarak meydana çıkmıştı. Tarihin yargısı, Türkiye'nin dikkate şayan dirilişini ve sonunda ondan kesinlikle kurtulmuş gibi görünen Avrupa'ya Türkiye'nin tekrar girmeyi nasıl başardığını birçok sebebe dayandırarak açıklayacaktı. Gelecek nesiller 1922 yılında Yakındoğu'da yaşanan önemli tarihi olayların karanlık başlangıcını araştırırken, maymun ısırığı³⁹ ve golf oyunu⁴⁰ konusunda kararlarını vereceklerdi.⁴¹

³⁶ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Kili, a.g.e., s. 109-135.

³⁷ TNA, FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921, From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922. Kili, a.g.e., s. 109-135.

³⁸ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Ayrıca bkz. Ali Satan (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

³⁹ Kral Aleksandr, 25 Ekim 1920'de Atina'da bir maymunun ısırması sonucu hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Bunun sonucunda babası I. Konstantin Yunanistan'a kral olarak dönmüş ve Türk-Yunan savaşına girerek bu savaşı kaybetmiştir. Winston Churchill daha sonra "Bir maymun ısırığının 250.000 kişinin ölümüne sebep olduğunu" yazmıştır.

⁴⁰ Bakan Briand'ın Cannes'daki golf sahasında görevden alınmasından sonra Poincaré'in Konsey'in Fransız başkanı olması ve Ocak 1922'de Dışişleri Bakanlığına atanmasıyla Müttefikler arasında sorunlar yaşanmaya başladı. Henderson, "Poincaré'in dik kafalılığı, değişmez sadakatsizliği ve sınırlı muhakeme yeteneği durumu daha da çözülmez bir hale getirdi" diyecekti.

⁴¹ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin arasındaki uyuşmazlığa rağmen Türkiye tek başına bir tek akıldan ilham aldı (Mustafa Kemal) ve tek bir amaç (tam bağımsızlık) için birlik oldu. Dürüst bir şekilde ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin uygun zamanlamadan, Müttefikler arasındaki anlaşmazlıktan, Yunan Kralı ve Venizelos'u destekleyenler arasındaki siyasi uzlaşmazlıktan elde ettiği fırsatı tam anlamıyla değerlendirdi. 1918'de Türkiye tamamen parçalanmıştı. Antlaşma şartlarının son hale getirilmesi için geçen bir buçuk yıllık süreçte Türkiye yavaş ama emin adımlarla yaşama gücünü geri kazanmaya başladı. Eğer Sevr Antlaşması 1920'nin ikinci yarısı yerine 1919 yılının başlangıcında Türklere sunulsaydı, yaptırımların uygulandırılması daha muhtemeldi. "Eğer uzun süren bir ateşkesin tarafıysanız ve sonunda kazanacağınız hiçbir şey yoksa savaşmak riskiniz olacaktır". Disraeli'nin Lord Derby'ye 1864 Danimarka krizinde söylediği bu sözler adeta isabetli bir tahmin niteliğindedir. Mondros Mütarekesi imzalandıktan yaklaşık dört yıl sonra, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sırasında, Britanya neredeyse halkının kesinlikle onaylamayacağı bir savaşa giriyordu.⁴²

Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlık politikası, hem Avrupa hem de Asya'yı kapsayan tek bir coğrafyada ve savunulabilir bir sınırdaki Türkiye'yi muhafaza etme politikası (ki bu Britanya tarafından on dokuzuncu yüzyılda kararlılıkla izlenmişti) Sevr Antlaşması ile kesinlikle ters düşüyordu. 1922 olaylarının sonucu, Türkiye'nin kendi çabası ile ve Büyük Britanya'ya rağmen toparlanmasıdır ki, şimdiye kadar bu ülke Britanya'nın lütfettiği müdahale ve destekle yaşayabiliyordu.⁴³

1922 yılı başında Anadolu'daki meseleler çözümsüz gibi görünüyordu. 1921'de Yunanlılar Anadolu'nun iç kısımlarına doğru epeyce ilerlemişti. Sakarya Savaşı'nda engellenseler de, Türkler bu başarıdan yararlanacak kadar güçlü değillerdi. Bir önceki yaz yaptıkları yoğun çarpışmalar, her iki tarafı da bitkin düşürdü. Asker sayıları yaklaşık olarak aynıydı ve hiçbirinin bu sayıya yeni bir eklemeye yapma gücü yoktu. Türkler yurtlarında saldırıya devam edebilirlerse, Yunan Ordusu'nun parçalanacağı görüşü usta gözlemciler tarafından ifade etmekteydi ama Türkler de elinden geleni yapmış gibiydi. Hiçbir taraf, aslında, savunmada kalmanın dışında daha fazlasını yapabilecek durumda değildi. Ama burada çok önemli bir fark vardı. Türklerin kesin bir hedefi vardı, yani Yunanlıları kovmak. Oysa diğer tarafın bir ordu görünümüne hâlihazırda sahip olduğu tartışılırdı.⁴⁴

23 Mart 1922'de Yunanistan Başbakanı Gunaris, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir mektup göndererek barışın geciktiğini, Yunanistan'ın iktisadi kaynaklarının bütünüyle tükendiğini, Türklerin silahlandığını, Müttefiklerin buna göz yumduğunu, yakında askeri harekâtın başlayabileceğini, bunun Yunan Ordusu için büyük bir tehlike olduğunu ve eğer hızla yardım yapılmazsa orduyu geri çekeceklerini bildirdi. İngilizler, çok karamsar buldukları bu mektuba 6 Mart'ta cevap vererek yakında başlayacak Paris Konferansı'nda Anadolu meselesini öncelikle görüşeceklerini bildirdi. Nitekim 22-26 Mart 1922 tarihlerinde yapılan Paris toplantısında, Türk ve Yunan taraflarına ateşkes önerisi yapıldı. Yunanistan ateşkesi kabul etti ancak Ankara Batı Anadolu Yunan kuvvetlerince tahliye edilmeden ateşkesi kabul etmeyeceğini bildirdi.⁴⁵

Mayıs, Haziran ve Temmuz ayları çoğunlukla Fransız ve İngiliz Hükümetleri arasında Parisateskes önerileri ile ilgili sonuç alınmayan yazışmalarla geçti. Eğer Müttefikler ile savaşan taraflar arasında Paris ateşkesi önerilerinin kabul ettirilmesi için bir konferans yapılacaksa, İzmit yerine uygun toplantı yeri olarak seçilebilecek İstanbul veya Büyükkada, Tarabya, Beykoz veya Moda, Rodos, Venedik veya Lozan'ın avantajları üzerine bitip tükenmek bilmeyen tartışmalarla geçmişti. Nihayet Ağustos ayında böyle bir konferansın yapılması gerektiğine, ancak bunun gayri resmi bir ön görüşme olmasına karar verildi. En uygun toplantı yeri olarak Venedik seçildi ve toplantı tarihi bile neredeyse tespit edilmişti ki, bir kez daha olaylar Müttefiklerin tüm planlarını alt üst etti. Ankara, Müttefiklerin bölünmesi ve ateşkesin gecikmesi fırsatından tamamiyle yararlanıyordu ve Yunanlıların ihtiyatsız

⁴² TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁴³ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141. Grassi, a.g.e., s. 239-259.

⁴⁴ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁴⁵ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 291, 334.

⁴⁶ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

hareketleri işlerine geliyordu. Milliyetçilerin askeri teçhizatı, Rus, Fransız ve İtalyan kaynakları tarafından tedarik edilen malzemelerle yenilenmişti. Eninde sonunda tahliye etmeye mahkûm oldukları ülkedeki Yunan Ordusu'nun morali bozuldukça, Türk Ordusu'nun maneviyatı kuvvetleniyordu. Müttefiklerhala davet şeklini ve görev tanımlarını tartışırken Türkler Venedik Konferansı'ndaki durumlarını güçlendirmek amacıyla meseleye silahlı bir müdahalenin gerekli olduğuna karar verdi. Fırsatın geldiğine inanan Mustafa Kemal, saldırı konusunda kararını verdi. Kazanılan başarı, bize bir mucize iken, Türkleri pek de şaşırtmamış gibi görünüyordu.⁴⁶

26 Ağustos günü Türkler taarruzlarını Afyonkarahisar cephesinden başlattı ve hiçbir yerde gerçek bir direnme ile karşılaşmadı. Yunan Başkomutanı General Trikapis esir alınmış ve Yunan Ordusu'ndan geriye kalanlar İzmir'den önce son mevzi olan Alaşehir hattına çekildi. Fakat burası da hiçbir direniş gösterilmeden terk edildi. 9 Eylül günü Türk süvari birlikleri İzmir'e hiçbir direnişle karşılaşmadan girdi ve kısa sürede her şeye hâkim oldu. Hiçbir karşılık meydana gelmedi. Kısa bir süre için kuzey Yunan Ordusu direnebilir gibi göründü. Aslında Bandırma'ya kadar oldukça düzenli olarak geri çekildi ancak 11 Eylül günü Bursa düştü. Geri çekilirken Yunan Ordusu vahim mezalimde bulundu. Geçtiği her yerde, kırsal bölgeler harap edildi; Eskişehir, Uşak, Kütahya ve diğer şehirler ve köyler yakıldı. Müttefiklerin hızlı müdahalesi ile yalnızca Bursa benzer bir akıbetten kurtarıldı.⁴⁷

Türk zaferi, neredeyse hazır olan Venedik Konferansı'nın Müttefikler tarafından askıya alınmasına neden oldu. Zira Müttefikler ateşkesin sağlanması amacıyla birlikte harekete geçmeden, Türkler çok daha hızlı hareket etmişti. Şimdisorunun ağırlık merkezi Anadolu'dan Boğazlar'a ve Trakya'ya kaymıştı. Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmesi, İngilizlerin Irak'taki ve Müttefiklerin (ki Türkler tarafından Trakya yolu üzerindeki engel olarak görülüyordu) İstanbul'daki durumunu tehlikeye sokmuştu.⁴⁸

Bu arada Yunan Hükümeti İngiliz Hükümeti aracılığıyla 7 Eylül'de ateşkes talep etmişti. Acele bir cevap vermekten kaçınmak amacıyla, Ankara Hükümeti, bu ateşkes önerisinin resmi olarak ortaya atılıp atılmadığının ve bu önerinin amacının silahların sadece geçici olarak bırakılması mı yoksa genel barış şartlarını olduğunun araştırılacağı yönünde geçici bir cevap verdi. Zira Mustafa Kemal'in gerçekten birliklerinin ilerlemesini engelleme ve dolayısıyla Müttefikler üzerinde sürdürmekte olduğu baskıdan bu kadar erken vazgeçme isteği hiç yoktu. Eylül ayının ilk hafta sonuna gelindiğinde, bu ilerleme, genel olarak Müttefiklerin Boğazlar'ın denetimi ve özellikle İngiliz güçlerinin Çanakkale'deki durumu için doğrudan bir tehdit oluşturdu.⁴⁹

7 Eylül tarihinde toplanan İngiliz Kabinesi, Anadolu'daki vazifesini sonlandırırken Müttefiklerin Doğu Trakya'daki konumlarını sürdürmelerinin zorunlu olduğu siyasetini benimsemişti. Eğer Fransa ve İtalya savunmaya katılmazlarsa ki bunun pek mümkün olmadığı düşünülürdü ve Britanya Hükümeti Çanakkale'nin elde tutulmasına karşı çıkacaktı. Ayrıca General Harington'a Boğazların Avrupa yakasına çekilme talimatı verildi. Diğer taraftan, Britanya Hükümeti Gelibolu'yu terk etme niyetlerinin olmadığını ve bu yarımadanın elde tutulması için gerekirse tek başlarına savunacaklarını açıkladı. İstanbul ne pahasına olursa olsun elde tutulacaktı ancak Çanakkale'de geçerli olan aynı sebepler yüzünden İzmit Yarımadası boşaltılacaktı. Müttefiklerin birlik içerisinde olduklarını göstermek için İzmit ve Çanakkale'ye küçük Fransız ve İtalyan askeri birlikleri gönderildi ve Müttefiklerin tarafsız bölgelere saldırıya asla izin vermeyecekleri açıklandı. Britanya Hükümeti daha sonra Kemalîstlerle yapılacak olan ateşkes görüşmelerinde pazarlık olarak kullanmak üzere Çanakkale ve İzmit'in tahliye edilmesi planını iptal etti.⁵⁰

⁴⁷ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁴⁸ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁴⁹ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁵⁰ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

17 Eylül tarihinde Bandırma Türkler tarafından kurtarıldığında son Yunan Ordusu Anadolu'dan tahliye edildi. Ancak 16 Eylül günü İngiltere Başbakanı, Türklerin Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmeye yönelik herhangi bir girişimine karşı konulması için askeri yardım göndermeleri konusunda İngiltere sömürgelerine hitaben bir duyuru yayımladı. Fransızlarçıkarlarını gözetme bahanesiyle İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine Mustafa Kemal'i görmesi için hemen İzmir'e hareket etmesi talimatını verdi. İngiliz Başbakanı'nın tutumuyla Fransa'nın hiçbir şekilde bağlantılı olmadığı konusunda Mustafa Kemal'i ikna etmek için General Pellé'nin yönlendirildiğini tahmin etmek zor değildi. Bakan Poincaré, 19 Eylül tarihinde Fransız Meclisi'nde bütün dünyaya Türkiye ve Fransa arasında savaş yapılmayacağını duyurdu ve aynı zamanda Fransız birlikleri İtalyanların ardından Çanakkale ve İzmit'ten çekildi. Tüm Müttefik birliği daha ilk adımda böylece yok oldu gitti.⁵¹

Fakat Lord Curzon Müttefik birliğinin dağılan parçalarını birleştirmek için 20 Eylül'de Paris'e gitti ve Fransızların Çanakkale'den çekilmesini Bakan Poincaré nezdinde öfkeyle protesto etti. Curzon'a göre bu tip bir geri çekilme Müttefik yükümlülüklerinin tanınmamasıydı ve Fransızların hayatları tehlikede olduğu anda ittifakı kolayca bozabileceklerinin göstergesiydi. O'na göre Boğazlar ve İstanbul'a doğru zaferle yürüyen Kemalistlerin Müttefiklerin konferans davetini kabul etmesi beklenebilir miydi? Avrupa'ya Kemalist bir hücumu önlemede Fransa, Büyük Britanya'ya yardımcı olacak mı diye sordu. Eğer olmayacaksa, Büyük Britanya gerektiğinde tek başına hareket etmeye hazırdı. Bakan Poincaré'in cevabı, istediklerinde Türklerin Avrupa'ya geçmelerini hiçbir şeyin durduramayacağı şeklindeydi. Britanya Hükümeti'ni savaş politikası izlemekle suçladı. Poincaré'e göre Fransız Kamuoyu, Türklerin üzerine Fransızlar tarafından bir silah dahi atılmasına tahammül etmeyecekti ve Fransa'nın manevi ve fiziksel olarak bir Türk ilerlemesine direnmeye gücü yoktu. Bakan Poincaré'den yine de zorla alınan bütün söz, Fransa'nın Doğu Trakya'da işbirliği içerisinde olacağı ancak Boğazlar'ın güneyindeki herhangi bir faaliyete katılmayacağıydı. Kısacası, Fransa bütün gerekli konuları önceden istemeye istemeye kabul ederek Mustafa Kemal'in hoşgörüsünü kazanma gayreti içindeydi.⁵²

Günler süren ve zaman zaman sert geçen tartışmalardan sonra Müttefik birliği ödün verilerek onarıldı. Mustafa Kemal'e 23 Eylül tarihinde telgraf ile gönderilen bir notada, askeri durumu sona erdirmek amacıyla Müttefik generalleri ile Mudanya'da buluşma ve Türkiye, Yunanistan ve Müttefikler arasında nihai bir barış antlaşmasını imzalamak üzere Venedik veya başka bir yerde yapılacak olan konferansa (artık ön görüşme olarak nitelendirilmedi) gecikmeden temsilci tayin etme çağrısında bulunuldu. Bu amaçla Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olan Franklin-Bouillon hemen İzmir'e gönderildi. Ancak Mustafa Kemal'i kabul etmeye ikna etmek için bir taviz verilmesi zorunluydu. Eğer barış müzakereleri boyunca Türkler tarafsız bölgeleri işgal etmezse ve barışın sürdürülmesi amacıyla, Boğazlar'ın serbestliği ve azınlıkların emniyetini fiilen temin etmek için Türk hâkimiyetindeki belirli bölgeler askerden arındırılırsa, Müttefik Hükümetleri Meriç Nehri ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmeye hazır olduklarını bildirdi. Üç Müttefik Hükümet, Barış Antlaşması yürürlüğe girer girmez, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini desteklemeyi ve birliklerini İstanbul'dan geri çekmeyi ayrıca taahhüt etti. 26 Eylül tarihinde Yunan askeri heyeti İstanbul'u terk etti.⁵³

Ancak Ankara'nın bir telgrafla barış görüşmelerine davet edildiği gün küçük bir Türk süvari kolu da Çanakkale'deki Erenköy tarafsız bölgesine girdi. General Harington'ın protestosuna cevaben Ankara tarafsız bölgelerin varlığını hiçbir zaman kabul etmediklerini ve böyle bir şeyi asla tanımayacaklarını bildirdi. 23 Eylül tarihli nota bölgedeki gerilimi düşürmedi. 24 Eylül tarihinde geri çekilen Erenköy'deki Türk süvari kolu, 25 Eylül tarihinde 1500 askerle tekrar ortaya çıktı ve süvari sayıları gittikçe arttı. Her gün çatışma tehlikesi vardı. İngilizlerin sabırları fena halde sınıanıyordu. Barışın sürdürülmesi büyük ölçüde, General Harington'ın akıllı ve sabırlı bir şekilde davranmasından kaynaklandı.⁵⁴

⁵¹ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁵² TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁵³ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141. Mango, a.g.e., s. 341-346.

⁵⁴ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

Bu sırada Franklin-Bouillon İzmir'e 27 Eylül tarihinde ulaşmıştı ve kendi açıklamasına göre Mustafa Kemal ile otuz altı saat devamlı surette anlamlı bir konuşma yapmıştı. Bouillon'un açıklamasından az çok anlaşıldığı kadariyle konuşma, Mustafa Kemal'in Franklin-Bouillon'a şahsi bir lütfu olarak gerçekleşmişti. Mustafa Kemal Mudanya'da Müttefik devletlerin generalleri ile görüşmeyi kabul etmiş ve İsmet Paşa'yı görevlendirmişti. 1 Ekim akşamı Franklin-Bouillon İstanbul'a geldi. O akşam Müttefik Yüksek Komiserleri ve İngiltere Yüksek Komisyonu'ndaki generallerle yapılan toplantıda, en ufak bir aktörlük yeteneği olmadan ama berbat bir kibir gösterisiyle genel olarak Müttefik Güçleri ve özellikle Büyük Britanya yararına verdiği zorlu çabalarını anlattı. Kendisini, çarpışmaları önleyen ve İngiliz güçlerini, yedekte 150.000 asker ve arkalarında 3 milyon Müslüman dünyası olan, zafer kazanmış 150.000 Türk tarafından Anadolu'da yok edilmekten kurtaran, beklenmedik biçimde yardıma yetişen bir güç olarak gördüğünü açıkladı. Bakan Poincaré'in 23 Eylül tarihli telgrafına Ankara Hükümeti'nin verdiği, "Mudanya'yı kabul ettiklerini ve birkaç gün içerisinde Barış Konferansı'na yapılan davete cevap vereceklerini taahhüt ettiklerini" bildiren Yusuf Kemal Bey imzalı resmi cevabı da toplantıya katılanlara okudu.⁵⁵

En son dakikaya kadar Mudanya toplantısında Müttefik Güçleri'nin generalleri tarafından benimsenecek tavır ile ilgili gerçek bir görüş birliğini temin etmek mümkün olmadı. Bununla birlikte, genel anlamda General Harington'ın talimatları; Trakya'da Yunan birliklerinin arkasına çekilecekleri bir savunma hattının belirlenmesi ancak Kemalistler tarafsız bölgeden çekilinceye kadar hiçbir baskı uygulanmaması; İngiliz birliklerinin Asya tarafında ki konumlarını etkileyecek tüm sorunların tek başına tartışılması; görüşmelerin mümkün olduğunca askeri konularla sınırlandırılması; Müttefik Hükümetleri'nden yetki alınmadan Trakya'nın gelecekteki yönetimi ile ilgili hiçbir kesin yükümlülüğe girilmemesi ve 23 Eylül tarihli Müttefik notasına Ankara Hükümeti'nin cevabı alınmaması ve olumlu olup olmadığı anlaşılincaya kadar hiçbir nihai anlaşmanın yapılmaması yönündeydi.⁵⁶

2 Ekim tarihinde General Harington Amiral Brock'un forsunun aslı olduğu H.M.S. "Iron Duke" gemisi ile Mudanya'ya hareket etti. Fransız General Charpy, içinde Milliyetçilerin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey ve her yerde hazır ve nazır olan Franklin-Bouillon ile birlikte ayrılan Fransız savaş gemisi "Edgar-Quinet" ile Mudanya'ya gitti. General Mombelli, demirlemiş olan İtalyan "Archimede"te misafir edildi. Yunan temsilcileri General Mazarakis ve Albay Plastiras Mudanya'ya bir iki gün sonra ulaştı. Franklin-Bouillon'un orada bulunması talihsizlikti. Büyük Britanya'nın verebileceğinden daha fazlasını elde etmeleri umudunu onlara vererek, Türklerin beklentilerini büyüttü. Savaşma konusunda İngilizlerin isteksiz ve aciz olduğuna dair yanlış bir izlenim verdi ve Müttefik Güçleri generallerinin siyasi meseleleri tartışmaları için Türklerin yaptığı kandırma girişimini cesaretlendirdi.⁵⁷

İlk toplantı 3 Ekim tarihinde yapıldı.⁵⁸ Müttefik Güçleri'nin generalleri olumlu karşılandı ve İsmet Paşa, Ankara Hükümeti'nin kendisini temsilcisi olarak Mudanya'ya göndererek 23 Eylül notasını ilke olarak kabul etmiş olduğunu bildirdi. Çanakkale'de Türklerin önemsiz bir geri çekilmesi oldu. Bu olumlu başlangıç, uzun sürmedi; 5 Ekim tarihinde bunu bir açmaz izledi. Konferansın amacı Türk-Yunan çarpışmalarını sonlandırmak ve Trakya'da Yunan Ordusu'nun ardına çekileceği bir hat belirlemektir. Ancak Türklerin hedefleri daha iddialıydı ve Barış Konferansı'nda alınacak kararı beklemeden, Edirne civarında bulunan Karaağaç'ı da içine alan tüm Doğu Trakya'nın derhal Türk hâkimiyetine devredilmesini ve tüm Müttefik komisyon ve askeri topluluklarınca otuz gün içerisinde tahliye edilmesini talep ettiler. Ayrıca Türkler, Müttefik Güçleri'nin Trakya'ya gecikmeden gönderilecek jandarma sayısının sınırlı tutulmasını da kabul etmedi ve Müttefik Hükümetleri'nin Mudanya Mütarekesini kabul etmelerine kadar askeri harekâtın sürdürülmesinin hakları olduğunu konusunda ısrar etti. 6 Ekim tarihinde Müttefik Güçleri generallerine, bu taleplerini kabul etmeleri ya da reddetmelerinin sorumluluğuna katılmaları için öğleden sonra 2.30'a kadar süre tanındı.⁵⁹

⁵⁵ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141. Mango, a.g.e., s. 341-346.

⁵⁶ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁵⁷ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

⁵⁸ Bkz. İsmail Eyyupoğlu, Mudanya Mütarekesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

⁵⁹ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. Kili, a.g.e., s. 134-141.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

Franklin-Bouillon'un da kışkırtması ile General Charpy, Doğu Trakya'nın hemen Türklere iade edilmesini kabul etmeye istekli olduğunu Türklere açıkladı. Böylesi bir gidişat kesinlikle Müttefik Güçleri'nce 23 Eylül tarihinde verilen notaya ve General Harington'ın kendi talimatlarına ters düşüyordu. General Harington Fransızların müsamahasının bir parçası olmayı reddetti ve Müttefik Güçleri generalleri Yüksek Komiserliklerine danışmak için 5 Ekim akşamı İstanbul'a döndü. Savaş ihtimali karşısında dehşete düşen Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri kayıtsız ve şartsız teslim olma düşüncesindeydi. Sir Horace Rumbold Müttefik Hükümetleri'nin talimatları olmadan 23 Eylül Paris önerilerinin dışında herhangi bir şeyi kabul etmeyi reddetti. Ancak durum o kadar vahimdi ki, Lord Curzon Bakan Poincaré ile durumu tartışmak için bir kez daha Paris'e gitti. Görüşmelerin sonucu alınmadan General Harington'a hiçbir şey imzalamaması talimatı verildi. O talimatların doğrultusunda General Harington, Müttefik Güçleri generalleri ile birlikte 6 Ekim öğleden sonra Mudanya'ya döndü. Orada ilişkilerde bir yumuşama olduğunu sezdi, Türkler tarafsız bölgelerdeki işgallerini, bu sefer İzmit istikametine daha fazla sızarak artırmalarına rağmen kendi notalarını yürürlüğe koyma konusunda hazırlıksızdı.⁶⁰

Ağır bir bedel ödemesine rağmen Lord Curzon bir kez daha Müttefik birliğini sağlamayı başardı. 7 Ekim tarihinde Müttefikler, Yunan Ordusu'nun çekilmesinden 30 gün sonra tüm Müttefik Güçleri'nin Doğu Trakya'dan çekilmesini kabul etti. Buna rağmen Karaağaç teslim edilmeyecekti ve Türk jandarmasının sayısı sınırlandırılacaktı. Lord Curzon Türklerin tarafsız bölgelerden çekilmelerinde ayrıca ısrar etti.⁶¹

Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlikleri'ne gönderilen karar içerikleri ile Paris'teki Yüksek Komisyon'da alınan kararların tam uyuşmaması ilk başta biraz karışıklığa sebep oldu. Tarafsız bölgelerin nerelerden oluştuğu (1921 senesinde şart koşulan bölgelerden mi yoksa generallerin belirleyeceği yeni sınırlardan mı oluşacağı) belirtilmemişti. Jandarma sayısının tam olarak gerekli olan kadarıyla mı yoksa belirli bir sayıyla mı sınırlandırılacağı da tespit edilmedi. 8 Ekim tarihinde General Charpy ve General Mombelli İstanbul'a döndüler ve bu eksik tespitlerin yorumunun General Harington'ın takdirine bırakıldığını açıkladılar. 9 Ekim tarihinde Türklere verilen son bir ek protokolün hazırlanması böylece mümkün oldu. 10 Ekim öğleden sonra saat 5'e kadar, Ankara Hükümeti'nin kesin fikrini öğrenme imkânının tanınması amacıyla erteleme isteyen bu defa İsmet Paşa oldu. Bu süre Müttefik Güçleri generalleri bir kez daha İstanbul'a döndü ve 10 Ekim tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleriyle son bir toplantı yapıldı.⁶²

Sir Horace Rumbold, Amiral Brock ve General Harington genel toplantıdan önce, eğer Ankara'nın cevabı tatmin edici olmazsa, Amiral Brock tarafından önerilen ve İsmet Paşa'ya sunulacak olan notayı tartışmışlardı. Türklere otuz altı saat içerisinde tarafsız bölgeleri terk etmeleri için mühlet verilecek ve bu süre sonunda General Harington onları oradan çıkarmak için kendi tasarrufundaki bütün zorlayıcı tedbirleri kullanacaktı. Bu notanın bildirilmesiyle eş zamanlı olarak, ilanından yirmi dört saat sonra geçerli olmak üzere, Haliç'te toplanacak tüm gemilerin Boğaziçi'ne giriş ve çıkış için izin alması zorunluluğu ile ilgili resmi bir bildiri yayınlayacaktı. Türk öncü birliğini İzmit bölgesinden püskürttüktan sonra General Harington, birliklerini Avrupa tarafına çekinceye kadar mümkün olduğunca uzun bir süre elde tutacağı Üsküdar'a kadar geri çekecekti.⁶³

Genel toplantıda General Pellé ve Marki Garroni, son protokolün kabul edilmesiyle ilgili olarak Türkler eğer ihtiyat koyarsa, bu konunun yeniden görüşülmesi için Müttefik Hükümetleri'ne havale edilmesinden endişe duydu. Yine de askeri sebepler yüzünden ve İngiliz birliklerinin emniyetini sağlamak için askeri bölgelerde ki mevcut durumun devam etmesine izin verilmesinin imkânsız olduğu belirtildi. İngiliz temsilciler eğer askeri bölgeler ile ilgili tatmin edici güvenceler elde edilemezse, General Harington'ın notasının her ne pahasına olursa olsun Türklere verilmesinin zorunlu olduğunda ısrar etti. Bununla birlikte Müttefik generallerinin kendi adlarına son protokolün şeklinde değişiklik yapabilecekleri ve ayrıca Yüksek Komiserlere, tarafsız bölgelerle ilgili olmadığı sürece, yöntem sorunlarının yeniden görüşülmesi için danışabilecekleri de kararlaştırıldı.⁶⁴

⁶⁰ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶¹ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶² TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶³ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶⁴ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

Bu notanın, eğer ortaya çıkarılması zorunluysa, tamamen İngilizlerin meselesi olmasının, hem Fransız hem de İtalyan Yüksek Komiserleri'nin sıkıntılarını hafiflettiği açıkça ortadaydı. Toplantı sona erdiğinde satırlarla ilgili anlaşmaya varıldıktan sonra General Pellé bir bakıma mahcup bir şekilde Bakan Poincaré'den hiçbir durumda Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmeyeceğini bildiren bir telgraf aldığını açıkladı. Marki Garroni İtalyan Hükümeti'ni de bu duyuruya ortak etti. 10 Ekim öğleden sonra Müttefik generalleri son defa Mudanya'ya geri döndü. Zaman zaman kısa aralarla kesilse de öğleden sonra 5'te başlayıp, güneşin ertesi sabah Anadolu tepelerinin üzerinde yükselmeye kadar süren oturumdan sonra anlaşma en sonunda imzalandı. Yunan temsilcileri, anlaşmayı imzalamaktan kaçındı. Ancak Yunan Hükümeti'nin anlaşmaya katılımı üç gün sonra İstanbul'daki Yunan Maslahatgüzarı tarafından Müttefik Yüksek Komiserleri'ne teslim edildi ve oradan da Ankara Hükümeti temsilcisine ulaştırılan yazılı bir bildiriye ile sağlandı.⁶⁵

Mudanya Mütarekesi, Türk-Yunan Savaşı'na son vermesinin yanı sıra Yunan birliklerinin 15 gün içerisinde, barış kesin olarak sonlandırılıncaya kadar, tampon vazifesi görmesi için sağ kıyısı Müttefik birliklerince zapt edilecek olan Meriç Nehri'nin ardına çekilmesi şartını koşuyordu. Yunan sivil makamları Doğu Trakya'da askeri birlikleri tahliye edildikten sonra 30 gün içerisinde çekileceklerdi. Sayıları 8000'i aşmayacak jandarma kuvveti tarafından desteklenen Türk görevlileri yerlerini alacaktı. Müttefik heyetleri yetki devrini denetleyecek ve Müttefik askeri birlikleri (yaklaşık yedi tabur) düzenin korunmasını sağlayacaktı. Yunan birliklerinin tahliyesinden 30 gün sonra bu Müttefik heyetleri ve askeri birlikleri de aynı zamanda geri çekilecekti. Türkler, General Harington'ın belirlediği tarafsız bölgelerin yanı sıra Müttefik birliklerinin gerçekte mevzilendikleri yerlerdeki varlığını Barış Konferansı kararının alınmasına kadar Büyük Millet Meclisi'nin tanımayı taahhüt ettiği yerleri, kendi adlarına tanıdı. Üstelik Türkiye, Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar Doğu Trakya'ya birliklerini göndermeyeceğini ya da orada ordu toplamayacağını taahhüt etti.⁶⁶ Mudanya Mütarekesi ile Milliyetçiler, savaşmadan Doğu Trakya'yı güvence altına almıştı. Batılı güçleri önemli tavizler vermeyi ve Ankara Hükümeti ile Türkiye'nin gerçek hükümeti olarak (bu Milliyetçiler için hayati önem taşıyordu) antlaşma yapmaya mecbur etmişlerdi. Birçok bakımdan bu antlaşma Asya'nın Avrupa'ya karşı kazandığı bir zafer olarak görülmekteydi. Bununla birlikte Mudanya, Büyük Britanya'nın Müttefik kurullarında hala hâkim konumunu koruduğunu da gösterdi. Müttefik generalleri Mudanya'yı terk ettiği anda Türkler, Yunanlılardan daha çok Büyük Britanya'ya karşı kazanmış olduklarını kabul ettikleri usta zaferlerinden dolayı çok sevinçliydi. Fransa ve İtalya yenilgiyi kabul etmeye önceden hazırды. Ancak Büyük Britanya hazır değildi ve İngiliz güçlerinin varlığı ve son çare olarak kullanacaklarına dair kanı, Türk liderlerinin tereddüt etmelerine ve İngilizlerin tahammülünün bir sınırı olduğunun farkına varmalarına neden oldu. Bununla birlikte, General Harington'ın sabrı, yöntemi ve uzlaştırıcı kararlılığı ile İngiliz birliklerinin övülmeye değer itidali, bu sebepten dolayı kolayca savaşa sürüklenebilecek olan durumdan İngiliz İmparatorluğu'nu kurtarmıştı.⁶⁷

Mütareke 15 Ekim tarihinde yürürlüğe girdi. Trakya öngörülen zaman içerisinde Müttefiklerin denetiminde tamamen tahliye edildi. O denetim sayesinde Yunanlıların Anadolu'dan geri çekilirken yapmış oldukları yıkım gibi bir yıkım yaşanmadı. Ön hazırlık safhası böylece sona erdikten ve Türk-Yunan çarpışmaları bittikten sonra dikkatler Barış Konferansı'na yöneldi. Ankara Hükümeti, 4 Ekim tarihinde, konferansa katılım çağrısını kabul etmişti.⁶⁸

1922 senesi boyunca Ankara Hükümeti'nin dış politikası tamamen deneme yanılmaya ve gözleme dayalı bir siyasetti. Hedefi, öncelikle sadece ve sadece Misak-ı Milli'nin eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi, bu kapsamda Yunanlıların İzmir'den çıkarılması ve Müttefiklerin Türkiye'nin tek hükümeti olarak Ankara Hükümeti'ni tanınması idi. Diğer bütün hususlar sonradan geliyordu ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinde Ankara Hükümeti, sadece yabancı ülkelerin kendi amaçlarına ne kadar engel olabileceği veya hizmet edebileceği ilkesine göre yönetildi.⁶⁹

⁶⁵ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶⁶ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶⁷ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶⁸ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁶⁹ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

1922 yılının on ayı boyunca Türkiye'de iki hükümet vardı: Ankara'daki fiili hükümet ve Müttefiklerin meşru olarak tanıdığı İstanbul'daki Padişah hükümeti. Padişah Hükümeti sadece Müttefik Güçleri'nin işgali sayesinde var oldu. Fiziksel olarak Müttefik askeri birliklerinin süngüsüyle, manevi açıdan Müttefik Yüksek Komiserleri'nin desteğiyle ve mali açıdan istenmese de Geçici Mali Komisyon'un çabalarıyla varlığını sürdürdü. Ancak var olma mücadelesi fiilen Mudanya'da son buldu. Bundan sonraki varlığı ise Barış Konferansı açısından sorun teşkil etti. Bu hükümeti ayakta tutan Müttefik Güçleri'nin politikası iflas etti. Bu hükümetin varlığının sona ermesi konusunda Ankara kararlıydı. Sonunda Saltanatın kaldırılmasından üç gün sonra 4 Kasım tarihinde ardı arkası kesilmeyen sadrazam silsilesinin sonuncusu olan Tevfik Paşa görevinden istifa etti ve İstanbul yeni Türk devletinin sıradan bir idari bölgesi haline geldi.⁷⁰

Mustafa Kemal yeniden yapılanma ve uyum konularında fevkalade bir beceri sergiledi. Yunanlılar karşısında kazanılan zafer, İzmir'in tekrar alınması ve Yunanlıların Anadolu'dan tamamen çıkarılması hem Ordu hem de halk nezdinde Mustafa Kemal'in saygınlığını büyük ölçüde artırdı ve sonuç olarak Ankara'daki konumunu güçlendirdi. Ancak saltanatın kaldırılması gizli düşmanlarının sayısını fazlasıyla artırdığı gibi karşı muhalefet de daha cüretkâr bir hale geldi. Fakat Mustafa Kemal'in iradesi, Ankara'ya yıl boyunca yön vermeye devam etti. Somutlaştırdığı başarılı politika faaliyetleri desteklendi. Mustafa Kemal kendisinin olduğu gibi Türkiye'nin de kaderini tayin eden dört dörtlük bir yönetici olarak kendini ispatlamıştır. Türklerin anlayacağı tek hükümet biçimi, tek kişinin liderliğinde bir hükümettir ve eğer Türkiye tek bir kişi tarafından yönetilecekse, onu yönetmek için Mustafa Kemal'den daha uygun olan bir rakip yoktur.⁷¹

1923 Yılı

1923 yılının Türkiye'si, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık geçmişiyle, toprak olarak küçülmüş, dış görünüşte son derece demokratik, en azından onu dinamik kılacak birtakım niteliklere sahip gibi görünen yeni devletin belirsiz geleceği arasında bir yerde durmaktadır. Popüler egemenlik prensibini en uç noktadaki şekliyle kucaklamış, Sultan ve Halife unvanlarına sahip olan Osmanlı Hanedanı üyesinden kendisini kurtarmıştı.⁷²

1923 yılının Türk tarihindeki dönüm noktası 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet olmuştur. 1 Ocak 1923 tarihi itibarıyla konferans altı haftadır görüşmelerini sürdürmekteydi. Alt komitelerde, özellikle de ekonomik ve mali konulara ilişkin gerçekleştirilen müzakereler yavaş ilerlemekteydi. Birçok konuda bir uzlaşma olasılığı uzak görünmekteydi. 31 Ocak'ta Lord Curzon bir taslak anlaşma sundu ve eğer bir uzlaşma sağlanmadığı takdirde İngiliz delegasyonunun 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılacağını belirtti. Aslında Lord Curzon'un gerçek niyeti Türklere daha kesin bir ultimatom vermektir fakat ne Fransız ne de İtalyan meslektaşları böylesine keskin bir tavırdan yanaydı. 31 Ocak tarihli taslak konusunda Müttefiklerin tümü tam destekle Türklere verilen ultimatomu onaylasalardı bile, sonraki olayların ışığında değerlendirildiğinde, bu ultimatomun kabul edilmesinin imkânsız olduğu ortaya çıkacaktı. Bu taslakta Ankara'nın adli, mali ve ekonomik olarak tam bağımsızlığı konusundaki kararlılığına ters düşen birçok madde bulunmaktaydı.⁷³

İsmet Paşa'nın aldığı talimatlar doğrultusunda ekonomik, mali ve kapitülasyonlara ilişkin konulardaki kararlı duruşunu sürdürmesi ve temel siyasi konularda İngiltere ile mümkün olduğunca bir uzlaşmaya varılması yönünde oldu. Gerçekten de İsmet Paşa'nın böylesine bir talimat alıp almadığı bir yana, 31 Ocak'tan 4 Şubat'a kadar yapılan görüşmelerin süreci, aklında bu türden bir fikrin bulunduğu işaret etmekteydi. İsmet Paşa'nın 4 Şubat sabahı üç Müttefik delegasyonuna gönderdiği yazılı notada askeri ve toprak meselelerine ait sorunların neredeyse tümünün çözümlendiği veya İngiliz delegasyonu ayrılmadan önce sonuca varmayı sağlayacak öneriler yapıldığı görülmüştü. Fakat konferans 4 Şubat'ta kesildi.⁷⁴

⁷⁰ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁷¹ TNA, FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

⁷² TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924. Ayrıca bkz. Ali Satın (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1923, Tarihiçi Kitabevi, İstanbul, 2012. Grassi, a.g.e., s. 269-289. Mango, a.g.e., s. 365-400.

⁷³ TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924. Grassi, a.g.e., s. 269-289. Mango, a.g.e., s. 365-400.

⁷⁴ TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924. Kılıç, a.g.e., s. 141-151. Mango, a.g.e., s. 365-400. Grassi, a.g.e., s. 269-289.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Miraçhan YILMAZ

TBMM 27 Şubat'taki gizli oturumunda Lozan'ı tartışmaya açtı. Mustafa Kemal'in sert ifadelerine rağmen başını kendisinin çektiği barış yanlısı grup duruma hâkimdi. 6 Mart'taki tartışmalı müzakerelerden, hükümete geniş bir takdir yetkisi verilmesi suretiyle görüşmeleri sürdürme kararı çıktı. Fakat Meclis'teki muhalefet yine de şiddetli ve güçlüydü. 1 Nisan'da yeni seçimlerin yapılması konusunda alınan karar Meclisi hükümsüz kıldı. Bu karar yalnızca içeride Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'yı güçlendirmekle kalmadı, aynı zamanda muhaliflerin eleştirilerinden korkmaksızın Müttefiklerle görüşmelerini sürdürmelerine ve elde ettikleri sonucu kendi destekçilerinden oluşacak yeni Meclise sunmalarına da imkân sağladı.⁷⁵

İsmet Paşa 27 Mart tarihli Müttefik notasına 8 Nisan'da cevap verdi. Görüşmelere Lozan'da devam etme önerisini kabul etti. Konferans 24 Nisan'da Lozan'da yeniden başladı ve 24 Temmuz'da da imzayla sonuçlandı.⁷⁶ Konferansın başarısı, Türkiye'de büyük bir coşku ve rahatlamayla karşılandı. İsmet Paşa ülkesinde modern diplomatların en başarılısı olarak övgüyle karşılandı.

Zaferden sonra fikir ayrılıkları su yüzüne çıkmış ve aktif tartışmaya dönüşmüştü. Aslında bir anlamda 1919 yılından beri Milli Mücadele'nin başında bulunanlar arasında fikir ayrılıkları (muhafazakâr eğilimliler) vardı. Bu türden anlaşmazlıklar sadece kişisel, siyasi ya da askeri rekabetin doğurduğu anlaşmazlıklar değil, ülkenin nasıl yönetileceği konusundaki gerçek fikir ayrılıklarıydı. Muhalefet, "İkinci Grup" olarak adlandırılan çeşitli milletvekilleri tarafından sürdürülmekteydi. "İkinci Grup" kendisini ayrı bir parti olarak değil, Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir parçası şeklinde tanımlıyordu. Muhalefet sadece dışarıdan değil Mustafa Kemal tarafından kurulan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin yerini alan tek siyasi kuruluş olan Halk Partisi'nden de gelmekteydi. Parti içindeki "Muhafazakârlar" eski İttihat ve Terakki'nin öncü kadrosuydu ve modası geçmiş İslami veya siyasi önyargılara sahip, gerçekten de tutucu insanlardı ve hepsi de 29 Ekim'de ilan edilen Cumhuriyet'e gönülden destek vermeyen ya da veremeyecek olan kişilerdi. "Liberaller" ise gözü kapalı Mustafa Kemal'i destekleyenlerdi ve liderlerinin kafasındaki Cumhuriyet'e her anlamda tam destek vermekteydiler. Muhafazakâr olan kesimden bir takım gürültüler gelse de 1923'ün sonunda Cumhuriyet fikri galip gelmişti. TBMM, 13 Ekim'de Ankara'yı başkent olarak ilan etmiş ve o andan itibaren İstanbul her zamankinden daha çok muhalefetin odağı haline gelmişti.⁷⁷

Ekim ayında "Cumhuriyet" kelimesi dile getirildiğinde, Batılılar ileriye doğru büyük bir atılım yapıldığı duygusuna kapılmışlardı. Aslında 29 Ekim kararı, 1920'de Anadolu'da kurulmuş ultra demokratik bir hükümet şeklinden ziyade, İmparatorluğun son günlerine benzeyen meşrutî sisteme doğru atılmış geri bir adımdan ibaretti. Cumhuriyet hükümet şekliyle meşrutî monarşi arasında temel bir fark olmadığını ve Türkiye'nin her iki konuda da uzun bir geçmişe sahip olduğunu Mustafa Kemal, bizzat kendisi söylemişti. 29 Ekim 1923'ün dikkati çeken özelliği "Cumhuriyet" kelimesinin kullanılmış olması değil, Meclis yerine bir başkanın devletin başı olarak görülmesi ve devletin başının bir başbakanı, bu başbakanın da birlikte çalışacağı arkadaşlarını atadığı sisteme bir geri dönüş olmasıdır. Bakanlar Kurulu gerçekten de Meclis tarafından onaylanmak durumundaydı, fakat pratik anlamda Meclis, yürütmenin gücüyle dengelenen bir yasama organı konumuna dönüşmüştü.⁷⁸

Ankara Hükümeti her defasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'nın arkasından gelen ama onun devamı olmayan yeni bir Türk devleti olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti'ni köhne, zincire vurulmuş ve varlığı sona ermiş, yeni Türkiye'yi de özgür, bağımsız ve tamamen farklı bir yapı olarak değerlendirmiştir. Bu haliyle öngörülen ve halk tarafından kabul edilen Türkiye, her şeyden çok, deneyimli annenin iş bilir kızını début dans le mond (görücüye çıkarma) yapmasına benzemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun diploması deneyimi çoktu. Her ne kadar Türkiye yıpranmış, yaşını başını almış ebeveynine saygısızlık etse de, onun deneyiminden tam anlamıyla yararlanmış ve onun düştüğü hatalara düşmekten kendini alıkoymuştu. Geleceğine ilişkin kaygıları elbette vardı ama aceleyle kurulacak dostluklarla şansını zorlamama konusunda kararlıydı. Kendisine yaklaşanlarla iyi ilişkiler kurmaya büyük önem göstermekte, fakat ilk adımı atmada temkinli davranmaktaydı.⁷⁹

⁷⁵ TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924. Kili, a.g.e., s. 141-151.

⁷⁶ Bkz. Sevtap Demirci, Belgelerle Lozan, Çev. Mehmet Morali, Alfa Tarih, İstanbul, 2011.

TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924.

⁷⁷ TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924.

⁷⁸ TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924.

⁷⁹ TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924.

İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)

Rusya'yla bile arasına mesafe koyacaktı ki, o Rusya, gençlik ve acemilik dönemlerinde birlikte haşarılık ettiği, deyim yerindeyse bolca çikolata yediği bir ülkeydi. Rusya onun debutante (ilk oyununu oynayan aktris) destekçisi, sınıf arkadaşı, mahcup olduğu durumlarda başvuracağı sığınağıydı. Ama yine de duruma göre, dostluğunu ilerletebileceği ya da göz ardı edebileceği bir arkadaştan öte değildi. Çünkü Türkiye Lozan Konferansıyla rüştünü ispatlamıştı. Askeri açıdan bakıldığında 1923 yılı fevkalade kayda değer bir yıldır. 1910'dan beri ilk defa, bir yıl süresince Türk ordusu, şu veya bu şekilde yabancı bir güçle aktif bir çatışmaya girmemişti.⁸⁰

Sonuç

Sonuç olarak raporlarda; Anadolu'daki Millî hareketin yürüttüğü diplomasinin eski ile aynı olduğu ve değişmediği (büyük devletlerarasında denge politikası uyguladığı), Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki hareketin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmede gösterdiği kararlılık, Anadolu hareketinin İtilaf Devletleri blokunu bölme yolunda (devletler ile ayrı ayrı anlaşarak) İngiltere'yi yalnız bırakmak istemesi ve bunu başarı ile yürütmesi, azınlıkları elimine eden ve her türlü faaliyetin Türkler tarafından yürütülmesi isteği ve her alanda bağımsızlık konusundaki hassasiyet ile bütün bunları yaparken hareketin referans noktasının artık İslamiyet olmayıp milliyetçilik ve onun gerekleri olduğu, milliyetçiliğin yeni Türkiye'nin ruh hali olarak tanımlanması, İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilişkin konularda hâkim devlet olarak isteklerini Yunanistan üzerinden gerçekleştirmek isteyişi, Anadolu'daki hareketin Bolşevik Rusya ile ilişkisi, Moskova'nın etkisinde oluşu, Anadolu hareketinin Osmanlı Devleti ve onun anlayışından farklı bir anlayışı (millî ve laik bir devlet anlayışını) benimsediği ve buna uygun bir toplum yaratma yolunda radikal reformlardan yana olduğu gibi tespitlerin yapıldığı, net bir Türkiye fotoğrafı çekildiği, olayların genel olarak objektif ve doğru analiz edildiği görülmektedir.

⁸⁰ TNA, FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924.

Kaynakça

1. Belgeler

1.1. The National Archives (TNA), UK:

FO371/6469/E5233/1/44, Turkey: Annual Report, 1920, From H. Rumbold to Lord Curzon, 27 April 1920.

FO371/7947/11940/E4988/44, Turkey: Annual Report, 1921. From H. Rumbold to Lord Curzon, 8 May 1922.

FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

FO371/10774/E4095/44, Turkey: Annual Report, 1923, From R. C. Lindsay to MacDonald, 6 May 1924

2. Telif Eserler

Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt: I-II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

Atatürk, Kemal, Nutuk, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016.

Demirci, Sevtap, Belgelerle Lozan, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih, İstanbul, 2011.

Eyyupoğlu, İsmail, Mudanya Mütarekesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Grassi, Fabio L., Atatürk, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Jaeschke, Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara, 1989.

Kili, Suna, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Mango, Andrew, Atatürk, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

Müderrisoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara, 1990.

Oran, Baskın (ed.), Türk Dış Politikası, Cilt-I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Sarihan, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt: III-IV, TTK Yayınevi, Ankara, 1995/1996.

Satan, Ali (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Satan, Ali (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1921, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Satan, Ali (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Satan, Ali (der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1923, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt-I: 1920-1945, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Sönmezoglu, Faruk, Uluslararası ilişkiler Sözlüğü, Cem Yayınevi, İstanbul,

Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt IV, Ankara, 1974.

Yalçın, Durmuş vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

طرد رلاب

ایزید بنیامی

جسایه

Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grup Komutanlığına Tayini ve Bölgede Yaptığı Faaliyetler

Osman AKANDERE*

Giriş

1883 tarihinde İstanbul'da doğan Halit Paşa ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Harp Okuluna girmiş ve bu okuldan 1903 yılında Piyade teğmen olarak mezun olmuştur. İlk görev yeri Yemen'de bulunan Üçüncü Ordu olan Halit Paşa burada iki yıl görev yaptıktan sonra Yanya'da bulunan Birinci Ordu bünyesine dâhil olmuştur. Görev yaptığı birliğin tekrar Yemen'e nakledilmesi üzerine tekrar Yemen'e gitmiş ve bu ikinci gidişinde altı ay kaldıktan sonra Yüzbaşı rütbesiyle tekrar ülkeye dönmüştür. Türk-İtalyan harbi esnasında Trablusgarp'a gitmiş ve Balkan savaşını başlaması üzerine Çatalca'da Şark ordusu bünyesine atanmıştır¹. Bilahare Harbiye Nezaretinde "Harbiye Dairesi Müdüriyeti"nde görev alan Yarbey Halid Paşa, savaşlarda gösterdiği cesaret ve olağanüstü kahramanlıktan dolayı "Deli" lakabıyla anılmaya başlanmış ve gerilla savaşlarındaki başarılarından dolayı da "Teşkilat-ı Mahsusa'ya" kabul edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında sırasıyla Mürettep Teşkilat-ı Mahsusa Alayı 2'inci Artvin Tabur Komutanı, bilahare Mürettep Teşkilat-ı Mahsusa Alayı Komutanı, akabinde bağımsız Artvin Müfreze sonrasında da Çoruh Müfreze Kumandanı olan Halid Paşa bilahare yararlandı ve tedavi amacıyla Avusturya'ya gönderildi. Tedavisinden sonra tekrar yurda dönen Halid Paşa, bu kez Kazım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği IV. Kolordu Kumandanlığı bünyesinde 3. Tümen Kumandanlığı görevine getirildi. Bu görevinde Batum muharebelerinde bulundu. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra da Trabzon'da bulunan 3. Tümen Kumandanlığı görevine atandı.

Trabzon'da 3. Tümen Kumandanlığı görevini sürdürdüğü günlerde İngilizler tarafından Ermeni tehciri suçlamasıyla görevden alınması ve tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi istendi². İngilizlerin bu talebini yerine getiren İstanbul Hükümeti Deli Halit Paşa'yı görevinden azletti. Ancak bu azli tanımayan Halit Paşa, Kazım Karabekir'in bilgisi dâhilinde Bayburt'a giderek, azledildiği Tümenini buradan sevk ve idare etti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Enver Paşa'nın isteğiyle Ardahan ve akabinde de Kars Kongrelerini düzenledi³. Bu faaliyetlerinin hemen sonrasında Elviye-i Selase'de kurulan Cenûb-i Şarkî Kafkas Hükümeti'nin Başkumandanlık görevine getirildi⁴. Ancak bölgeyi işgal eden İngilizlerin bu hükümeti dağıtmaları üzerine Erzurum'a dönen Halid Paşa "Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.

Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden Trabzon delegelerinin susturulması⁵ ve sindirilmesinde ve yine Doğu Anadolu bölgesinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli

*Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakandere@erbakan.edu.tr

¹ Gürsoy Yılmaz, Deli Halid Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.1; İsmail Akbal, "Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti "Acaba Komitacılığın Tezahürü Mü? Yoksa Kaza Mı?", Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 17 / Sayı: 34, s. 330. ; Deli Halid Paşa'nın görev aldığı savaşlar ve bu savaşlarda üstlendiği görevlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Özkan, Unutulmuş Yıllar, Unutturulan Kahraman; Deli Halid Paşa, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2017.

² Akbal, "Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti, s. 330.

³ Deli Halid Paşa'nın bu kongrelerin düzenlenme aşamasındaki faaliyetleri için bkz. Sebahattin Özel, Milli Mücadele'de Trabzon, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 55.

⁴ Hüsametdin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, (Haz: Semih Nafiz Tansu), Sebil Yayınları, İstanbul 1996.

Osman AKANDERE

rol oynadı⁶. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra Anadolu'da başlayan ayaklanmalar sürecinde Mustafa Kemal Paşa, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan Halid Paşa'nın nezdine yani Ankara'ya gönderilmesini istemişti. Ancak başlamış bulunan Ermeni harekâtında zafiyet oluşturacağı gerekçesiyle bu talep Kazım Karabekir Paşa tarafından kabul edilmemişti. Aynı şekilde bölgeyi terk etmek istemeyen Halid Paşa, kendi tümeninde görev yaptığı ve güvendiği İsmail Hakkı Bey'i Mustafa Kemal Paşa'ya gönderecektir⁷.

Doğu Cephesinde kalan Halid Paşa Heyet-i Temsiliye ile Ali Rıza Paşa Hükümeti arasında Amasya'da yapılan mutabakat sonrasında tekrar 9. Kafkas Tümen Kumandanlığına getirildi. Doğu Harekâtı sonrası Kars'ın alınmasında önemli rolü oldu⁸. 21 Ocak 1921'de şark Cephesinden Garp Cephesi'ne nakledildi ve Kocaeli Grup Kumandanlığına getirildi. Bu görevde iken İkinci İnönü Muharebesine, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Muharebesi'ne katıldı. Büyük Taarruz öncesi Kocaeli Grup Kumandanlığına tayin oldu. Bu yetkiyle katıldığı Büyük Taarruz'da büyük başarılar elde etti. Savaş sonrası Tuğgeneralliğe yükseltilen ve İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilen Deli Hali Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde Ardahan Mebusu seçilerek siyasi hayata girdi.

Mecliste muhalif kimliğiyle ön plana çıkan Deli Halid Paşa, Ali Çetinkaya ile Meclis'te yaptığı bir tartışma esansında arkasından vurulmuş ve 14 Şubat 1925'te vefat etmiştir.

I. Kocaeli Grup Kumandanlığının Kuruluşu

I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasından sonra Batı Cephesi Komutanlığı, düşmanın Bursa ve havaisindeki kuvvetlerini güçlendirdiğini görmüş, bundan da İnönü yönüne taarruz edeceğini anlamıştı. Bu nedenle geniş olan Batı Cephesini ikiye bölerek, kuvvetlerini daha derli toplu hale getirmeyi kararlaştırmış, 24 Ocak 1921 tarihli emriyle Kocaeli Grup Komutanlığı'nın kuruluşuna başlanmıştır⁹.

Genelkurmayca Kocaeli Grup Kumandanlığının teşkilatlandırılması ile ilgili emir ve talimata göre¹⁰:

“1- Düzce ve Geyve mıntikasındaki kuvvetlere kumanda etmek ve merkezi şimdilik Geyve olmak üzere müstakil fırka salâhiyetinde Kocaeli Kumandanlığı ihdas edilmiş ve kumandanlığa sabık 9. Kafkas Fırkası Miralayı Halit Bey tayin olunmuştur.

2-Kocaeli Kumandanlığı'nın mıntikası müstakil Bolu ve İzmit livaları olup Yenişehir şimalindeki Gökbayrak Taburu dâhil olduğu halde bu mıntika dâhilinde bulunan kaffe-i kıtaat mezkur kumandanlığın taht-ı emrindedir. Ankara'daki Erzurum müfrezesi de kumandanlığın süvari bölüğünü teşkil etmek üzere Halit Bey emrine verilmiştir.

3-Kocaeli Kumandanlığı doğrudan doğruya Erkan-ı harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlıdır. Mamafih düşmanın bir harekâtı halinde Garp Cephesinden telakki edileceği evamiri de ifa edecektir.

⁵ Erzurum Kongresi'ne Trabzon bölgesinden çok sayıda delege katılmaktaydı. Trabzon delegelerinin bir kısmı, Kongrenin başlangıcında, hem Türk Milleti hem de batılı devletler nezdinde bir askeri darbe veya kalkışma olarak algılanabileceği endişesiyle başta M. Kemal Paşa olmak üzere, askerlerin bu kongreye katılmalarına ve söz sahibi olmalarına sıcak bakmamışlardı. Bkz. Özkan, Deli Halid Paşa, s.182-183.

⁶ Yılmaz, Deli Halid Paşa, s.2; Akbal, “Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti, s. 330.

⁷ İsmail Hakkı Bey (Tekçe) bu olayı hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“Ardahan'da 8. Alay'ın ikinci bölük kumandanıydım. Tümen Kumandanı Halit Bey bir gün beni çağırdı ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir yazıyı bana gösterdi. Bu yazıda, benim bazı vasıflarımdan bahsediyordu. Yazıyı okuyup bitirdikten sonra bana 'Mustafa Kemal Paşa'nın yani refakat subayı olarak gidiyorsun' dedi. Bölüğümü teslim et 'Baş üstüne' dedim ve alayla ilişkiyi keserek yola çıktım.”

İbrahim Hakkı Tekçe, Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor. Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları, Yay. Haz. Hasan Pulur, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.12.

Kazım Karabekir Paşa'da bu olay hakkında “Teğmen İsmail Hakkı Efendi birkaç ay önce bana haber vermeden Kemal Paşa tarafından Halit Bey'den fedai subay olarak istenmiş, Halit Bey de yine benden habersiz izinli göstererek bu zabiti göndermişti.” Demektedir. Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Yüce yayınları, İstanbul 1990, s.649.

⁸ 1934 yılında Soyadı Kanunu'nun çıkmasından sonra kendisine Kars'ın alınmasındaki önemli rolünden dolayı “Karslıan” soyadı verilecektir.

⁹ Yusuf Çam, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı adlı eserinde bu kumandanlığının ismine “Kocaeli Kumandanlığı” demiştir. Bkz. Yusuf Çam, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2014, s. 115.

¹⁰ Adnan Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1994, s.444-445.; Adnan Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006, s.155.

Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grup Kumandanlığına Tayini ve Bölgede Yaptığı Faaliyetler

4-Kumandanlık karargâhının sürat-i teşkilini Müdafaa-i Milliye Vekâletinden rica ederim.”

Görüldüğü gibi Kocaeli Grup Kumandanlığı bağımsız tümen yetkisinde olacak, merkezi Geyve olmak üzere Bolu Düzce ve Geyve bölgesindeki kuvvetlere komuta edecektir. Kumandanlık bölgesi Bolu ve İzmit Sancaklarından oluşacaktı. Doğrudan Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yapacak olan Kocaeli Grup'una komutan olarak Albay Halid (Deli Halit Paşa) görevlendirilmişti.

Albay Halid Bey, 26 Ocak 1921'de Geyve'ye gelerek görevine başladı¹¹. Göreve başladığı gün yayınladığı ilk emirde “görev bölgesinin Bolu ve İzmit müstakil livalarını kapsadığını, Milli Mücadele'nin başlangıcından beri görev yapan bu birliğe kumanda etmekten iftihar ettiğini ve çalışmalara müştereken devam edileceğini söylemiş” ve devamla da kendisinin karakterinin Kafkas Cephesi'nde çarpışanlardan sorulmasını istemiştir¹².

Deli Halit Paşa göreve başlar başlamaz bölgede faaliyet gösteren milis birliklerin tamamını Kocaeli Kumandanlığına bağlamıştı. Bu bölgede kendi kuvvetlerine katılmayan sadece Edip Bey Müfrezesi olmuştur.

Kocaeli Grup Kumandanı Halid Paşa'nın talebiyle Şubat 1921'de Bolu Bölge Kumandanlığı lağvedilmiş ve bu komutanlığın sorumlu olduğu bölge de Halid Paşa'nın sorumluluğu altındaki bölgeye dahil edildi. Halid Paşa göreve başladıktan sonra ilk iş olarak kendisine bağlanılan birliklerin durumunu öğrenmek istemiş, fakat durumun çok da iç açıcı olmadığını görmüştür¹³.

Deli Halid Paşa'nın sorumlu olduğu saha oldukça kritik bir bölgeydi. Bölgede şimdiye kadar düzenli ordu teşkilatına geçilememişti. Bölgede İngiliz ve Yunan işgal kuvvetleri bulunuyordu. Bilhassa İzmit ve Şile İngiliz işgali altındaydı. Dolayısıyla Halid Paşa'nın bu göreve atanması Genelkurmayca düşünülmüş ve planlanmış bir hareketti. Çünkü bu bölgedeki işgalci güçlere karşı resmi kuvvetlerle yapılacak bir müdahale İngilizler ve Yunanlılarla sıcak bir çatışmanın içine sokabilirdi. Bu nedenle bölgeye Deli Halid Paşa gibi teşkilatçılığıyla bilinen bir komutanın atanması ve onun oluşturacağı kuvvetlerle mücadeleye devam edilmesi yönündeki karar ayrıntılı olarak düşünülmüş yerinde bir karar olmuştur. Bu nedenle Kocaeli Grup Kumandanlığı Batı cephesi Kumandanlığına bağlanmamış, doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlanmıştı.

İzmit ve havalisinden sorumlu olacak olan ve bu bölgede dönen İngiliz-Yunan ortak oyunlarını, yaşanan mezalimi engellemek için kurulan Kocaeli Grup Kumandanlığı'na Deli Halid gibi, fedakâr, müstakilen hareket edebilen, vatan ve milletinden başka bir şey düşünmeyen, düşmana, haine kahhar ve gözü kara bütün yurttan adı dillere destan olmuş bir komutanın görevlendirilerek, bu oyunların bozulması, milli birlik ve beraberliğin yeniden oluşturulması sağlanmıştı¹⁴.

Deli Halid Paşa, Kocaeli Grup Kumandanı olarak göreve başlar başlamaz, süratle dağınmış halde bulunan kuvvetlerimizi toparlanmış, düzenli birlikler haline getirmiş, bazı birliklerin komutanlarını değiştirmiş ve yeniden düzenlediği birliklerin bir kısmını Kocaeli Bölgesinin savunması için yerinde bırakarak, bizzat kumandanlığını üstlendiği birliklerle İkinci İnönü Savaşı'na katılmak üzere cepheye gitmiştir.

II. Deli Halid Paşa'nın İkinci İnönü Savaşına Katılması ve Hizmetleri

I. İnönü Muharebesi'ni kaybeden Yunanlılar, İngilizlerden elde ettiği destekle Şubat ayının ortalarına doğru Bursa üzerinden Anadolu içlerine doğru yapacakları yeni bir askeri harekât için hazırlanmaya başladıklarına ilişkin bir istihbarat bilgisi olarak Türk Genelkurmayı'na öğrenilmişti.

Yunan askeri heyetinin Bursa'da yaptığı toplantılar sonucunda Türk Batı Cephesi'nin çökertilmesi amacıyla hemen bir taarruz yapılması fikri benimsenmişti. Yapılacak bu harekâtın tarihi olarak da 23 Mart tarihinden sonraki günler belirlenmişti. Yunanlıların taarruz yapacaklarının kesinlik kazanması üzerine Türk genelkurmayı Kocaeli grup Kumandanı Halid Bey'den Yunanlıların yapacakları taarruz konusundaki düşüncelerini ve şayet varsa alınacak tedbirler konusundaki önerilerini öğrenmek istemişti.

¹¹ Özkan, Deli Halid Paşa, 255.; Süleyman Pekin, Murat Bayram, Bahçecik Tarihi, Berikan Matbaacılık Yayıncılık, Ankara 2001, s. 238.

¹² Çam, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, s.115.

¹³ Kendisine verilen bilgiye göre Kocaeli Grup Kumandanlığı bünyesinde 1 binbaşı, 3 yüzbaşı, 2 teğmen bulunuyordu. Bkz. Çam, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, s.115

¹⁴ Özkan, Deli Halid Paşa, 255.

Osman AKANDERE

Kocaeli Grup Kumandanı Halid Paşa Yunanlıların yapacağı askeri harekât ile ilgili görüş ve önerilerini batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya bildirmişti. Hem genelkurmay Başkanlığı hem de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Kocaeli Grup Kumandanlığı kuvvetlerinin Yunan saldırılarına karşı aktif olarak kullanılması düşünce ve teklifini uygun bulmuş ve bunu da Halid Paşa'ya bildirmişlerdi.

Batı Cephesi Komutanlığı Kocaeli Grup Kumandanı Halid Paşa'yı Sağ Kanat Grup Kumandanı olarak görevlendirmişti. 25 Mart 1921'de Batı Cephesi Kumandanlığı'nın İnönü mevziinde yapacağı kesin sonuçlu muharebeye katılmak amacıyla Kocaeli Grup Kumandanlığı bünyesindeki birliklerin büyük bir kısmı Sakarya nehrini geçmiş ve karargâhının bulunduğu Rıza Paşa Köyüne gelmişlerdi¹⁵.

Halid Paşa Yunan taarruzları başlar başlamaz kendi kuvvetlerine taarruz emrini vermiştir. Çarpışmalarda bizzat kuvvetlerinin başında en ön cephede çarpışan Deli Halid Paşa, askerlerine cesaret ve kahramanlık timsali olmuş, onlardaki savaşma arzusunu motive etmiştir. Komutanlarının en önde Yunanlılarla çarpıştığını gören Kocaeli Grup Kumandanlığı subay ve askerleri büyük bir azim, iman ve şevkle Yunanlıların üzerlerine atılarak süngü süngüye tabiri caizse boğaz boğaza mücadele ediyorlar ve büyük bir fedakârlık ve kahramanlık örneği veriyorlardı¹⁶.

Deli Halid Paşa'ya bağlı birlikler Yunan mevzilerinin içlerine kadar girerek, Yunanlıları bozmuşlar ve kaçmaya zorlamışlardı. Çarpışmaların devam ettiği süreçte en ön cephede askerlerinin başında çarpışan Deli Halid Paşa yaralanmasına rağmen savaş alanını terk etmemiş, mücadeleye devam etmiştir. Ancak çok kan kaybetmeye başlayınca kuvvetlerinin sevk ve idaresini 61. Alay Kumandanı Albay İzzeddin'e bırakarak cephe gerisine, karargâhının bulunduğu Rıza Paşa Köyü'ne götürülmüştür. Deli Halid Paşa yaralandıktan sonra tebdil-i hava almış ve ziyaret amacıyla annesinin bulunduğu İstanbul'a gitmiştir.

Deli Halid Paşa'nın yaralanmasından dolayı cepheden ayrılmasından sonraki süreçte II. İnönü Muharebesi zaferle sonuçlanacak ve Yunan kuvvetleri hedeflerine ulaşmadan geri çekileceklerdir. II. İnönü Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra Türk Genelkurmay'ı ordunun yapılanmasında bazı düzenlemelere girişmiş ve bu çerçevede de Deli Halid Paşa'nın kumandanlığını yaptığı Kocaeli Grubu, Mürettep Kolordu adıyla yeniden düzenlenmişti. Deli Halid Paşa'nın tedavisinin devam ettiği bu süreçte oluşturulan Mürettep Kolordu'nun kumandanlığına Albay Kazım Bey (Özalp) atanmıştır. Albay Kazım Bey yeni atandığı görevi için Ankara'dan gelmiş ve Mürettep Kolordu'nun kumandanlığını üstlenmiştir¹⁷.

III. Deli Halid Paşa'nın Kütahya-Eskişehir Savaşlarına Katılması ve Hizmetleri

II. İnönü Muharebesi esnasında yaralanarak cepheden ayrılmak zorunda kalan Deli Halid Paşa, tamamen iyileştikten sonra yeniden ordudaki görevi için cepheye gelmiş ve komuta ettiği birliklerin başına geçmişti. Bu süreçte orduda yeniden yapılandırma çalışmaları söz konusu olmuş ve ordu mevcudu artırılmıştı.

Ordu bünyesinde yapılan bu düzenleme neticesinde Deli Halid Paşa 12. Grup Kumandanlığı görevini üstlenmiş¹⁸ ve birlikleri Afyon bölgesine yerleştirilerek, olası bir Yunan taarruzu için savunma mevzileri oluşturmaya başlamışlardı.

Diğer taraftan Türk ordusunu mağlup ederek TBMM'ni Yunan taleplerini ve Sevr Antlaşmasını kabul etmeye zorlamak amacıyla İnönü mevzilerine kadar gelen ve burada Türk savunma hatlarını aşmak isteyen Yunan ordusu gerek I. İnönü ve gerekse II. İnönü Muharebelerinde bu amacına ulaşamamıştı. Bu mağlubiyetlerden sonra Yunanlılar İngilizlerden sağladıkları destek ile Türk ordusunu yok etmek

¹⁵ Yılmaz, Deli Halid Paşa, s.99.; Kocaeli Grubu Kumandanı Deli Halid Paşa'nın II. İnönü Muharebesi'nde görev alan komuta kadrosu için bkz. İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922(Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993, s. 266; Kocaeli Grup Kumandanlığı'nın II. İnönü Muharebesi sırasındaki faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çam, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, s. 125-137.

¹⁶ Özkan, Deli Halid Paşa, 255.

¹⁷ Özkan, Deli Halid Paşa, 266.;F. Yavuz Ulugün, Kocaeli Tarihi(Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Dönemi'nde Kocaeli, Kocaeli Yükseköğrenim Derneği Tarih Yayınları, Kocaeli 2002, s. 71. Albay Kazım Özalp hatıralarında Mürettep Kolordu Kumandanlığı'na atanmasını şöyle anlatmıştır:

"Düşman fırkaları İnönü'den çekildikleri gün, Mustafa Kemal Paşa, yeniden kurulmuş kolordu(Mürettep Kolordu) Kumandanı unvanı ile benim, Kocaeli bölgesine gitmemi istedi. Görevi kabul ederek Meclis'ten ayrıldım ve hareket ettim." Kazım Özalp, Milli Mücadele I (1919-1922), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1985, s. 176.

¹⁸ Deli Halid Paşa Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri'nde 12.grup Kumandanı olarak görev alacaktır. 12. Grup Kumandanına bağlı birlikler için bkz. Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 273.274.

Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grup Komutanlığına Tayini ve Bölgede Yaptığı Faaliyetler

ve Milli Mücadelenin kalpgâhı olan Ankara'ya kadar olan Türk topraklarını ele geçirmek amacıyla yeniden saldırıya geçmek kararı vereceklerdir.

Nitekim Yunan Kralının başkanlığında Atina'da yapılan toplantıda Yunan Savaş Konseyi, Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in ele geçirilerek işgal edilmesi ve Anadolu'daki Türk ordusunun tamamen imha edilmesi kararını alacaktı. Nitekim Yunan ordusunun bu harekâtına bizzat Yunan Kralı Konstantin'de Yunan Orduları Başkomutanı sıfatıyla katılacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu Yunan ileri harekâtı esnasında Deli Halid Paşa'nın kumanda ettiği 12. Grup Afyon'a yerleştirilmişti. Ordumuz Yunan saldırılarına karşı gerekli hazırlıklarını yapmaktaydı. Bu çerçevede Yunan hatlarına gerilerine akınlar yapmak, demiryolları ve telgraf hatlarını tahrip etmek ve lojistik destek yollarına baskınlar yapmak amacıyla akıncı müfrezeleri kuruyor, askeri birliklerin ihtiyaçlarının giderilmesine ilişkin düzenlemeler yapılıyor ve cepheye cepheye ve yiyecek sevkiyatı yapılıyordu. Bir taraftan da cepheye birliklerin eğitimine devam ediliyor ve savaşa hazırlanıyordu.

Bursa üzerinden hareket eden Yunan kuvvetleri nihayet 10 Temmuz'da sabah erken saatlerde Afyon istikametine doğru harekâta başlayan Yunan ordusuna karşında Deli Halid Paşa'nın 12. Grup birlikleri bulunmaktaydı. Yunan kuvvetlerinin mevcudu Deli Halid Paşa'nın kuvvetlerinden hem asker sayısı hem de silah bakımından kat kat fazlaydı. Kendisinden altı kat fazla Yunan kuvvetleri karşısında zayıf kalan Halid Paşa'nın birlikleri mevzilerinden geri çekilmek zorunda kalacak ve 13 Temmuz 1921'de Yunanlılar ikinci defa Afyon'u işgal edeceklerdi.

İlerleyen Yunan birliklerine karşı gündüz başlayan muharebeler bütün gece boyunca devam etmiş, Türk birliklerinin karşı taarruzlarıyla Yunan ilerlemesi durdurulmaya çalışılmıştı. Deli Halid Paşa'nın 12. Grup birlikleri Batı Cephesi Kumandanlığı'nın verdiği talimata uygun olarak "kesin sonuçlu muharebelerden kaçınarak zaman kazanmışlar ve Seyitgazi yolunun güvenliğinin sağladıkları gibi Yunan kuvvetlerini oyalamışlardı.

Özellikle Deli Halid Paşa'nın kumanda ettiği 12. Grup Türk cephesini sol taraftan kuşatmaya çalışan Yunan birliklerine karşı büyük bir mücadele veriyorlardı. Dağınık yapıda verilen bu amansız mücadele devam ederken Yunan birliklerinin oluşturulan savunma merkezlerini aşmışlar yani cepheyi yarmaya başlamışlardı. Yunan birliklerinin cepheyi yarması başta Deli Halid Paşa'nın 12. Grup birlikleri olmak üzere orada bulunan diğer Türk birliklerini de büyük bir tehlikeye sokacağından, Batı Cephesi Kumandanlığı Yunan kuvvetlerine karşı direnen Türk birliklerinin Seyitgazi hattına kadar geri çekilmesini emretmişti. Bu geri çekilme Kütahya'nın Yunanlılara bırakılması demekti¹⁹.

Nitekim Türk birliklerinin geri çekilmesi üzerine Kütahya Yunanlılar tarafından işgal edilmiş ve bilahare de Yunan kuvvetleri Eskişehir üzerine ilerlemeye başlamışlardı. Bu süreçte Ankara'dan cepheye gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, cepheye vaziyetin her geçen gün kötüleşmesi üzerine 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Karargâhı'na gelerek cephe kumandanı İsmet Paşa ile görüşecektir. Savaşın kaybedildiğini gören Mustafa Kemal Paşa, ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı direnmenin bütün ordunun imhasına yol açabileceği kanaatindeydi. Orduyu tamamen kaybetmek yerine, yeniden toparlanmak ve noksanları acilen tamamlamak için zaman gerekiyordu. Bu nedenle İsmet Paşa'dan ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekilmesini tavsiye etmiş ve bilahare Ankara'ya dönmüştü.

Mustafa Kemal'in tavsiyesi doğrultusunda geri çekilmesine devam eden Türk Ordusu, Eskişehir'i tahliye etmiş ve akabinde de şehir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir²⁰. Geri çekilen Türk ordusunun verdiği zayıflığı azaltmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Deli Halid Paşa'dan ilerlemekte olan

¹⁹ Özkan, Deli Halid Paşa, 277-278.; Mustafa Kemal Paşa, cepheye gelişini ve ordunun durumunu gördükten sonra Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya verdiği "Ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar geri çekilmesini tavsiye etmesini Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

"Bu düşünce ile 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek durumu yakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu yönergeyi vermişim: "Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla araya büyük aralık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlayıp güçlendirebilelim. Bunun için Sakarya doğusuna değin çekilebilirsiniz. Düşman hiç durmadan ilerlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden destek örgütleri (menzil hatları -lojistik) kurmak zorunda kalacak; her halde ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacaktır. Buna karşılık, bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli koşullar içinde olacaktır. Bu yolda hareketlerimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevi sarsıntıdır. Ama az zamanda, elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin; gereğini duraksamadan uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyarız."Bkz. M. Kemal Atatürk, Nutuk, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1970.,

²⁰ Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2002, s. 88.

Yunan ordularına taarruz etmesini istemişti. Eskişehir'in geri alınmasını hedefleyen bu taarruz kısmen başarılı olmuşsa da Yunanlılar karşı saldırıya geçerek yeniden Deli Halid Paşa kuvvetlerini geri çekilmeye zorlamışlardı. Ancak Deli Halid Paşa kumandasındaki birliklerin bu taarruzu, geri çekilmekte olan Türk ordusunun daha fazla kayıp vermesi önlediği gibi, ordunun top, silah, cephane, çeşitli araç ve gereçlerinin de Yunanlıların eline geçmesine mani olmuştu.

IV. Deli Halid Paşa'nın Sakarya Savaşına Katılması ve Hizmetleri

Kütahya ve akabinde de Eskişehir'in Yunanlılar tarafından ele geçirilerek işgali sonrası Yunan ordusu karşısında daha fazla zayıflama için ordunun Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmesi sürecinde Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Deli Halid Paşa'nın kumandanlığını yaptığı 12. Gruba bazı görevler vermişti. Buna göre 12 Grup öncelikle kendisine verilmiş olan sahanın savunulması için arazi, geri yolu ve su ihtiyacının karşılanması için gerekli incelemeleri ve keşif yapacaktı.

Sakarya'nın doğusuna yapılan bu geri çekilmenin düzenli ve sıkıntısız bir şekilde yapılabilmesi için gereken zamanı sağlamak görevi de yine Deli Halid Paşa'ya verilecektir. 12 Grup Kumandanı Deli Halid Paşa'ya verilen görev "Yunanlıların Sakarya önlerinde karşılanması ve nehir geçitlerinden serbestçe geçmelerine mani olması ve Yunan harekâtının geciktirilmesi"yd²¹.

23 Ağustos 1921 Yunanlıların taarruza geçmesiyle Sakarya Savaşı başlayacaktır. Savaş başladığında Deli Halid Paşa'nın 12. Grup, Çal Dağı ve Dua Tepe muharebelerinde yer almış ve büyük bir azim ve iman gücüyle kahramanca çarpışmışlardı. Bilhassa Kazım Paşa'nın (Özalp) Kumandasındaki Mürettep Kolordu birlikleri ile 7. Yunan Tümeni'nin taarruzlarını durdurarak bu kuvvetleri geri çekilmeye zorlamak amacıyla bir saldırı başlatan Deli Halid Paşa ve 12. Grup birlikleri yaptıkları ani yapılan şiddetli taarruz ile Yunan ordusunu geri çekilmeye zorlamışlar ve bunda da başarılı olmuşlardı. Sabahtan başlayıp gece geç saatlere kadar devam eden taarruz neticesinde Yunan ordusu Sakarya Nehri'nin batısına kadar atıldı.

Mürettep Kolordu ile Deli Halid Paşa kuvvetlerinin yaptıkları bu karşı taarruz neticesinde, zayıf kuvvetlerle tutmaya çalışılan ordumuzun kuzey kanadı emniyete alınmış ve kuzeyden kuşatılmasının önüne geçilmişti. Bu bölgede üzerine düşen görevi başarıyla yerine getiren Deli Halid Paşa ve emrindeki 12. Grup birlikleri, bütün cephenin ihtiyat kuvvetini teşkil üzere Haymana bölgesine geçecektir.

Savaşın olanca şiddetiyle devam ettiği bu süreçte ordunun güney kanadına Yunan kuvvetlerince yapılan kuşatma nedeniyle bu bölgeye Deli Halid Paşa'nın kumandasındaki birlikler takviye kuvvet olarak gönderilecektir. Güzelce kale bölgesine seri bir şekilde gelen Deli Halid Paşa'nın 12. Grup birlikleri ve çok yorgun olmalarına rağmen muharebeye iştirak etmişlerdir. Bu cephede savaş bütün gün boyunca devam etmiştir. Yapılan şiddetli taarruz karşısında Yunanlılar oldukça yıpranarak, kayıplar verecekler ve taarruz harekâtlarını durdurmak zorunda kalacaklardır.

Çok şiddetli geçen muharebelerde ciddi kayıplar verilmiş, subaylarımızdan birçoğu şehit olmuş ve yaralanmışlardı. Ancak Yunan taarruzu önlenmiş, daha fazla ilerleyemeyeceklerini anlayan Yunan birlikleri buldukları yerlerde bu kez savunmaya geçmişlerdi. Bu cephede sürdürülen muharebeler bir hafta boyunca devam edecekti. Ancak Deli Halid Paşa kuvvetlerinin büyük özveri ve inançla yaptıkları savunmayla ve yine karşı taarruz harekâtlarıyla Yunan ordusunun taarruz gücü kırılmıştı. Böylece Türk ordusunun Yunanlılar tarafından güneyden kuşatılması tehlikesi ortadan kaldırılmıştı. Güzelce kale bölgesinde kendi üzerine düşen görevi büyük bir özveri ve kahramanlık örnekleriyle dolu savunma ve akabindeki taarruz harekâtıyla yerine getiren Deli Halid Paşa, Batı Cephesi Kumandanından aldığı yeni bir emirle Yunanlılar tarafından ele geçirilen Çal Dağını geri almak amacıyla burada bulunan tümenlerin başına geçmesi istenmiştir. Deli Halid Paşa, Cephe kumandanlığından emir alır almaz hiç vakit geçirmeksizin karargâhıyla birlikte Çal Dağı bölgesine gelmiştir.

Deli Halid Paşa'nın Çal Dağı bölgesine geldiği zaman Çal Dağı - Haymana bölgesindeki cephe Yunanlılar tarafından yarılmak üzereydi. Cephenin yarılması halinde Yunanlılara Ankara yolu açılmış olacaktı. Deli Halid Paşa'nın bu bölgedeki başarısı ya da başarısızlığı ordunun ve Milli Mücadele harekâtının kaderini tayin edecekti. Büyük ölçüde taarruz gücünü kaybetmiş ve bulunduğu hatlarda savunmaya geçmiş olan Yunan ordusuna karşı 12 Eylül 1921 sabah saatlerinden itibaren başlattığı taarruz sonucu, Yunan artçı kuvvetlerince savunulmaya çalışılan Çal Dağı geri alınmıştır. Yunan kuvvetleri perişan bir durumda geri çekilmek mecburiyetinde kalacaktır.

²¹ Gürsoy, Deli Halit Paşa, s. 101.

Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grup Kumandanlığına Tayini ve Bölgede Yaptığı Faaliyetler

Bulunduğu cephelerde mütemadiyen büyük başarılar kazanan Deli Halid Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi sonrası yeniden Kocaeli Bölgesinde oluşturulacak olan Kocaeli Grup Kumandanlığına getirilecektir. Nitekim Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 13 Eylül 1921 günü Milli Müdafaa Vekili ile Batı Cephesi Kumandanlığına aşağıdaki telgraf emrini verecektir. Bu emirde Mustafa Kemal Paşa şunları söylemektedir²²:

“ Düşmanın, geride herhangi bir hatta durarak kendini yeniden toparlayıp düzenlenmesine engel olmak ve çekilmesini tam bir bozguna çevirmek lazımdır. Bunun için mevcut 18 piyade tümeninden, her biri üçer tümenlik dört kolordu teşkil olunacaktır...

Dört kolordulu bu ordudan başka bu ordudan başka Kocaeli mıntikasında bir tümenle bir süvari alayından ve ihtiyaca göre yeniden teşkil olunacak asayiş müfrezelerinden mürekkep olmak üzere bir grup kumandanlığı kurulacaktır. Bu grup kumandanlığına 12. Grup Kumandanı Albay Halid Bey'in tayini uygun görülmüştür. Bu gruba 17. Piyade Tümeni'nin verilmesi arzuya uygundur. Kocaeli Grubu mıntikası aşağıda gösterildiği gibidir.

Doğuda, Düzce ilçesinin idari sınırı, güneyde Mudurnu Çayı-Taraklı-Göynük Çayı ağzı-Bilecik genel hattıdır. Bu hat ve mevkiiler Kocaeli Grubu emrine gireceklerdir.

Başkumandan Mustafa Kemal”

Mustafa Kemal Paşa'nın bu emrinden de anlaşılacağı üzere Kocaeli mıntikasında ordudan bağımsız, doğrudan Başkumandanlığa bağlı, Kolordu yetkisinde bir Grup Kumandanlığı teşkil edilmiş ve bu gurubun kumandanlığına doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından Deli Halid Paşa atanmıştır.

Yeniden kurulan Kocaeli Grup Kumandanlığının yani bu grubun kumandanı olan Deli Halid Paşa'nın yeni görevi, Yunanlıların Sakarya Nehri'nin sol kıyısında bulunan ve burayı savunmakla görevli olan birliklerine yapacağı taarruz harekâtıyla, bölgeyi tahliye ettirmektir. Diğer bir ifade ile Yunan ordusunun Sakarya Cephesi'ni tamamen boşaltmaya mecbur edilmesiydi²³.

V. Deli Halid Paşa'nın Büyük Taarruza Katılması ve Hizmetleri

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra, Türk ordusunun yeniden teşkilatlanma ve düzenlenmesi çalışmaları başlatılmıştır. Ordunun yeniden düzenlenmesi çalışmaları devam ederken Deli Halid Paşa kumandanlığını yaptığı Kocaeli Grubu, İznik Bilecik hattı arasında sürekli olarak yaptığı taarruz ve keşif harekâtlarıyla Yunan birliklerini taciz etmeye başlamıştır. Deli Halid Paşa ve Kocaeli Grubu'nun bu süreçteki esas vazifesi “Türk Batı Cephesi'nin kuzey kanadı karşısındaki Yunan birliklerini, kesin sonuçlu bir muharebeye girmeden, işgal ettikleri savunma mevzilerini terk etmeye zorlamak ve düşmanı bulunduğu yerde sabit tutarak başka bölgelere kuvvet kaydırmalarına engel olmak” görevi verilmiştir.

Büyük Taarruz öncesi günlerde Kocaeli Grubu, cephenin en kuzeydeki Geyve Boğazı'ndan Gemlik'e kadar olan sahada, Bilecik ve Bursa'daki düşman kuvvetlerine karşı konuşlanmıştı. Grup bünyesinde bulunan 17. Tümen'in batı cephesi emrine alınmasından sonra, gönüllü müfrezelerin düzenli ordu birlikleri haline getirilmesine karar verilmişti. Nitekim Kocaeli Grubu Kumandanı Deli Halid Paşa'nın emriyle Kocaeli Mürettep Tümeni kurulmuş ve Mekece'ye yerleşmişti. Bilhare adı değiştirilen tümen 18. Piyade Tümeni adını almıştır.

Büyük Taarruzun başlayacağı 26 Ağustos 1922'ye kadar Kocaeli Grubu'nun vaziyetinde başkaca bir değişiklik olmamıştır. Bu günlerde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Haziran 1922'de Adapazarı ve İzmit bölgesine yapacağı seyahat için Ankara'dan ayrılmıştı. Başkumandanın çıktığı bu gezinin birkaç amacı vardı. Bunların başında Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grubu birliklerini denetlemek, Adapazarı'nda annesi Zübeyde Hanımla buluşmak ve İzmit'te Fransız gazeteci Claude-Farrere ile görüşmekti.

15 Haziran 1922 günü Deli Halid Paşa'nın Geyve'de bulunan Kocaeli Grup Kumandanlığına gelen Mustafa Kemal Paşa, Deli Halid Paşa ve maiyeti erkânı tarafından karşılanmış ve Grubun komuta heyetinin Başkumandana takdiminden sonra da birlikte yemek yenilmişti. Bilhare Mustafa Kemal Paşa, Deli Halid Paşa ile birlikte Adapazarı'na gitmişlerdi. Adapazarı'nda annesi Zübeyde Hanım ile görüşen Mustafa Kemal Paşa 18 Haziran günü de İzmit'te Fransız gazeteci ClaudeFerrare ile görüşmüştü.

²² Türk İstiklâl Harbi, 2. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1973, s.269-270.

²³ Türk İstiklâl Harbi, 2. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s.271.

Osman AKANDERE

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 22 Haziran günü de Deli Halid Paşa ile birlikte Kocaeli Grubu birliklerinin bulunduğu cephelere gelerek denetleme yapmış ve Kocaeli grubu birliklerinin yaptığı tatbikatları bizzat izlemiştir. Gerek manevraların başarıyla tatbikini gören ve gerekse cephede yaptığı birliklerin teftişi sonrası Mustafa Kemal Paşa, ordunun moral açısından bir taarruza hazır olduğunu görmüştür.

Yapılacak taarruzun tarih olarak tespit edildiği günlerde Deli Halid Paşa'nın kumandasındaki Kocaeli Grubu şu birliklerden oluşmaktaydı. Buna göre; 18 inci Piyade Tümeni(İki Alaylı), Murettep Süvari Tümeni(İki Alaylı), Bağımsız İzmit Taburu, 19 ve 20. Hücum Taburları, Bağımsız Yalova Bölüğü, 1. ve 2. Akıncı bölükleri, Süvari Bölüğü, Süvari Takımı, Muhabere Bölüğü, Karargâh Muhafız Takımı, 14. Seyyar Hastane, 6,5 Tonluk deve Kolu²⁴.

Nihayet beklenen tarih gelmiş ve 26 Ağustos 1922 sabahı şafakla beraber Türk taarruzu başlamıştı. Muharebede Deli Halid Paşa'nın Kocaeli grup birlikleri yine zorlu bir görev üstlenmişlerdi. Buna göre Deli Halid Paşa'nın kumandasındaki birlikler Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin Gemlik, Mudanya, Bandırma gibi kıyı şehirlerinden kaçmasını önleyeceklerdi.

Savaş başladığında Deli Halid Paşa kumanda ettiği birliklerle birlikte 26 ve 27 Ağustos günlerinde kesin sonuçlu olmayacak bir şekilde taarruz etmiş ve böylece Yunanlıların asıl taarruz bölgesi olan Afyon bölgesine kuvvet kaydırmalarını önlemişti. Bu arada Afyon cephesindeki muharebeleri yakından takip eden Deli Halid Paşa, doğrudan görevi olmamasına rağmen emrindeki birliklere Marmara kıyısını takip ederek Bandırmaya kadar ilerlemeleri emrini vermiştir. Kendi kuvvetinden çok daha fazla olan Yunan kuvvetlerine karşı başlattığı bu harekât ile mağlup olarak kaçmakta olan düşmanın firar yolu olan deniz yolunu kesecektir²⁵. Gerçekten de Dumlupınar Meydan Muharebesi'nden sonra mağlup olan Yunan birlikleri sahile doğru geri çekilmeye başlayacaklar fakat geldikleri Bandırma bölgesinde Deli Halid Paşa'nın kuvvetleriyle karşılaşınca çok şaşıracaklardır. Bu bölgenin Halid Paşa'nın kuvvetlerince tutulmasından sonra Yunan ordusu için tek bir kaçış yolu kalmıştı. O da İzmir istikameti idi.

Görülebileceği gibi Deli Halid Paşa inisiyatif olarak kendisinden çok daha kalabalık Yunan ordusuna taarruz etmekle kalmayıp, Yunan ordularının kaçış noktası olacak olan Marmara kıyısından Bandırmaya kadar olan sahil kesimini kontrolü altına almıştır. Böylece kaçan Yunan ordusunun imhası gerçekleşeceği gibi çok sayıda da esir alınmasını sağlamıştır.

Büyük Taarruzun zaferle sonuçlanmasından sonra bu savaşta görev alan komuta kademesindeki subaylar terfi almışlardı. Terfi alan bu subaylardan birisi de Büyük Taarruzda kendisine bağlı kuvvetlerle çok büyük yararlılıklar gösteren Deli Halid Paşa'ydı. Kendisi aldığı terfi ile "Mirlivalığa" yani paşalığa terfi edecektir.

Deli Halid Paşa ve emrindeki birlikler 30 Ağustos'tan itibaren kaçan düşman kuvvetlerine karşı başlatılan takip ve imha harekâtına katılacaklar ve Mudanya, Bandırma ve Erdek gibi Yunan işgali altındaki sahil şehir ve kasabalarının kurtarılmasında aktif rol oynamıştır. Böylece Büyük Taarruzun Kuzeybatı Anadolu kısmındaki muharebeler başta Deli Halid Paşa olmak üzere kendisine bağlı subay ve askerlerinin gösterdiği, fedakârlık ve kahramanlıkları sayesinde kesin bir zaferle sonuçlanmıştır.

Deli Halid Paşa ve kumanda ettiği Kocaeli Grubu bünyesindeki birlikler Başkumandanın verdiği direktifler doğrultusunda 2. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa tarafından " 20 Eylül 1922 günü harekete geçmek üzere, Kocaeli Grubunun, İzmit Bölgesine ilerlemesi ve bu bilgede toplanmasını "emretmişti. Bunun üzerine Kocaeli Grubu 20 Eylül 1922 günü İzmit'e doğru intikale başladı ve Bursa üzerinden İzmit'e geldi. Batı Cephesi Komutanlığı İzmit'te toplanan Kocaeli grubu artık İzmit ve civarından sorumlu olacaktı.

²⁴ Büyük Taarruz'da Kocaeli Grubu Kumandanı olan Deli Halid Paşa'nın emrindeki birlikler için bkz. Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 290-291.

²⁵ Deli Halid Paşa'nın Büyük Taarruz'daki rolüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gürsoy, Deli Halid Paşa, s.105-106.

Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grup Komutanlığına Tayini ve Bölgede Yaptığı Faaliyetler

Sonuç

İzmit ve havalisinden sorumlu olacak olan ve bu bölgede dönen İngiliz-Yunan ortak oyunlarını, yaşanan mezalimi engellemek için kurulan Kocaeli Grup Komutanlığı'na Deli Halid gibi, fedakâr, müstakilen hareket edebilen, vatan ve milletinden başka bir şey düşünmeyen, düşmana, haine kahhar ve gözü kara bütün yurttaki adı dillere destan olmuş bir komutanın görevlendirilerek, bu oyunların bozulması, milli birlik ve beraberliğin yeniden oluşturulması sağlanmıştı.

Deli Halid Paşa Kocaeli Grup Komutanı olarak göreve başlar başlamaz, süratle dağınmış halde bulunan kuvvetlerimizi toparlanmış, düzenli birlikler haline getirmiş, bazı birliklerin komutanlarını değiştirmiş ve yeniden düzenlediği birliklerle önce İkinci İnönü Savaşında, daha sonra Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Muharebesine katılmıştır. Büyük Taarruz'da da Kocaeli Grup Komutanı olarak büyük yararlılıklar göstermiştir.

Osman AKANDERE

Kaynakça

Kitaplar

ATATÜRK, M. Kemal Nutuk,

CAM, Yusuf, Milli Mücadele’de İzmit Sancağı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2014.

ERTÜRK, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, (Haz: Semih Nafiz Tansu), Sebil Yayınları, İstanbul 1996.

GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 (Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993.

KARABEKİR, Kazım, İstiklâl Harbimiz, Yüce yayınları, İstanbul 1990.

ÖZALP, Kazım, Milli Mücadele I (1919-1922), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1985.

ÖZEL, Sebahattin, Milli Mücadele’de Trabzon, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.

ÖZKAN, İbrahim, Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman; Deli Halid Paşa, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2017.

SARIKOYUNCU, Ali, Milli Mücadele’de Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2002.

SOFUOĞLU, Adnan, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1994.

SOFUOĞLU, Adnan, Milli Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

TEKÇE, İbrahim Hakkı, Muhafızı Atatürk’ü Anlatıyor. Emekli General İsmail Hakkı Tekçe’nin Anıları, Yay. Haz. Hasan Pulur, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

TEKİN, Süleyman, Murat Bayram, Bahçecik Tarihi, Berikan Matbaacılık Yayıncılık, Ankara 2001.

Türk İstiklâl Harbi, 2. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1973.

ULUGÜN, F. Yavuz, Kocaeli Tarihi(Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Dönemi’nde Kocaeli, Kocaeli Yükseköğrenim Derneği Tarih Yayınları, Kocaeli 2002

YILMAZ, Gürsoy Deli Halid Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Makaleler

AKBAL, İsmail, “Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti "Acaba Komitacılığın Tezahürü Mü? Yoksa Kaza Mı?”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 17 / Sayı: 34.

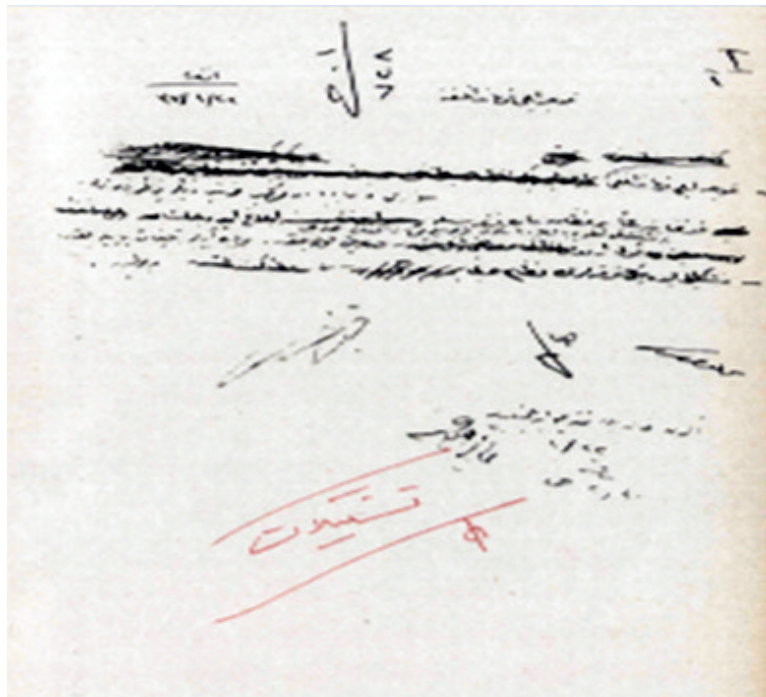

Deli Halid Paşa'nın Kocaeli Grup Komutanlığına Tayini ve Bölgede Yaptığı Faaliyetler

Ekler

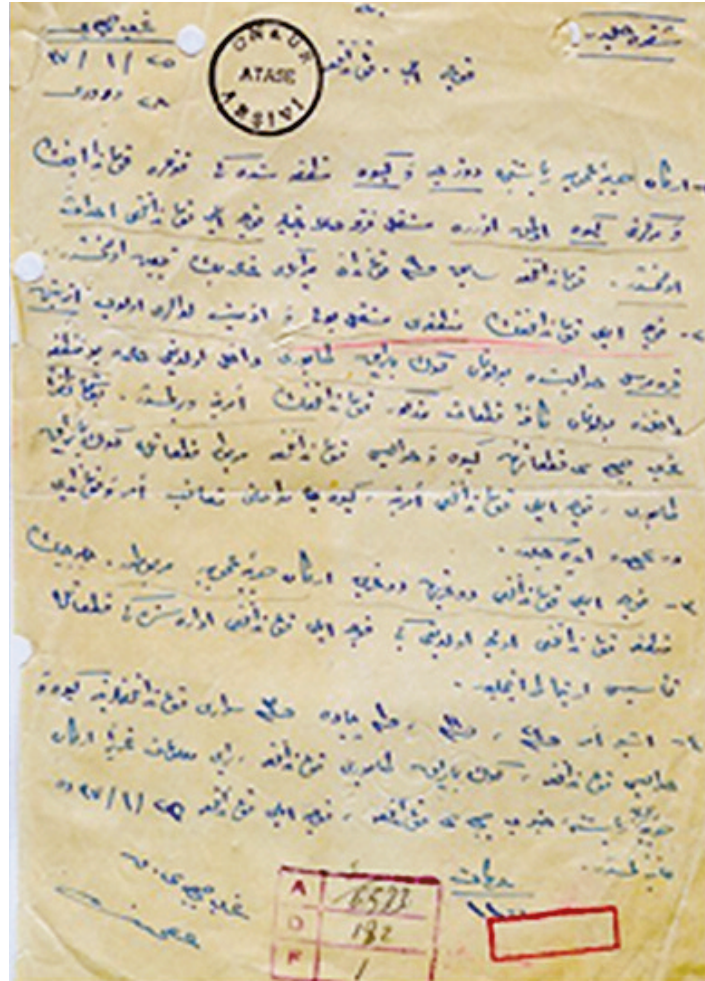

Kocaeli Grubu Kumandanı Deli Halit Paşa

Kocaeli Grubunun Kolordu Düzeyine Yükseltilmesi 22 Ocak 1921

Kocaeli Grubunun Teşkili 21 Ocak 1921

Kocaeli Grubunun Teşkili 21 Ocak 1921

Millî Mücadelede Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ*

Giriş

Birinci Dünya Harbi'nin İttifak grubunda, Bulgar Ordusu'nun 15 Eylül 1918'de İtilaf Ordusu karşısında yenilgisi sonucu 26 Eylül 1918'de tek taraflı mütareke talebinde bulunması, dağılma sürecinin başlangıcının ilk işareti olmuştur. Aynı zamanda İttifakın en güçlü üyesi Almanya'nın, Batı cephesinde kesin sonuçlu bir galibiyet alamaması ve güneyden İtilaf orduları tarafından kuşatılma tehlikesi karşısında kalması nedeniyle 28 Eylül 1918'de generallerinin ortak görüşü ile mütareke görüşmelerine başlama kararı verilmesi, bu süreci hızlandırmıştır. Avusturya-Macaristan da Bulgar cephesinin çökmesi ile birlikte Almanya'nın harbi artık kazanamayacağı düşüncesi hâkim olduğundan 5 Ekim 1918'de mütareke talebinde bulunarak harpten çekilmiştir.¹ Avrupa kıtası dışında çok sayıda ve geniş cephelerde muharebe eden hatta kendi cepheleri dışında müttefik ordularını Batı cephesinde takviye eden, Doğu cephesinde ilerleyen ve Güney cephesinde kısmi çekilmeler ile savunma harekâtına devam eden Osmanlı Ordusu ise 1918 Eylül ayı itibarı ile cephe-lerdeki muharip kuvvetinin büyük bir bölümünü muhafaza etmektedir. Osmanlı ordusu için harbin son dönemi, öncelikli bir tehdit olmamasına rağmen Batı cephesinde bir sonuca ulaşamaması ve Bulgaristan'ın harpten çekilmesi ile Almanya ile olan irtibatının kesilerek harbin dengesinin İttifak aleyhine bozulması sonucu Batı cephesinin önemi artmış, İstanbul ve boğazlar, öncelikli bir tehdit bölgesi olmuştur. Nitekim İstanbul'un işgali ve Boğazlar bölgesinin hâkimiyeti için kuvvetli bir İngiliz donanmasının beklediği Meriç Nehri bölgesindeki İtilaf Ordusu'nun varlığı, Osmanlı Devleti'nin 5 Ekim 1918'de mütareke için talepte bulunmasında² öncelikli bir etkidir. Böylelikle İstanbul merkez olmak üzere boğazlar ve çevresi ile birlikte Marmara bölgesinin, İtilaf devletleri için harbin başından itibaren öncelikli hedeflerden biri olduğu ve önemini koruduğu görülmüştür. Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918'de imzalandığında Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Harbi'ni sonlandırmakla birlikte işgali ve ilhaki kolaylaştıran ağır şartları nedeniyle yeni bir mücadelenin de başlangıcını teşkil etmektedir. Mütareke için 5 Ekim 1918'de yapılan girişimlerden imzalanmasına kadar geçensürede, iyimser bir tutum içerisinde olan Osmanlı Devleti, mütarekeyi imzaladığında toprak kaybından öte artık bir varlık sorunu ile karşı karşıyadır.

Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf orduları, harbin daha ilk yılında belirledikleri "İstanbul ve boğazların ele geçirilmesi" ile Osmanlı ordusunun harp dışı bırakılması stratejisine bağlı kalarak, 13 Kasım 1918'de, işgal ettikleri İstanbul ile birlikte Boğazlar ve Trakya üzerinde kontrolü ele geçirmiştir. Böylelikle Marmara Denizi'nin kuzeyine hâkim olan İtilaf grubu tarafından, İngiltere'nin İstanbul ve çevresinin Anadolu'dan ayrılması yönündeki çabalarına uygun olarak, Marmara Denizi güneyi ve batısında da işgaller genişletilmiştir. Özellikle Mondros Mütarekesi'nin Çanakkale ve İstanbul boğazlarının işgalini belirten 1. Maddesi ile güvenliklerini tehdit eden stratejik noktaların işgalini belirten 7. Maddesi, diğer bölgelerde olduğu gibi Kocaeli bölgesinde³ de İtilaf ordularının işgal hareketlerini kolaylaştırmıştır. Kocaeli bölgesine yönelik denetim ve işgaller, önce-

* Dr., Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens. Öğr. Görevlisi, e-posta: ackusmez1@gmail.com

¹ Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Cilt: I, Ankara, 1962, s.23-25

² Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ..., C.1, s.28.

³ Bu çalışmada Kocaeli bölgesi olarak ifade edilen bölge, idari yönden doğrudan İstanbul'a Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan müstakil İzmit Mutasarrıflığı ile ona bağlı Adapazarı Kaymakamlığından oluşmaktadır. Ayrıca mülki teşkilatlarda görevli olan mutasarrıf ve kaymakamların işgaller ve Milli Mücadeleye karşı tutum ve davranışları bölgede icra edilen Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri ve askeri birliklerin harekâtını doğrudan etkilemiştir.

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

likle Körfez'in denizden kontrol edilmesi amacıyla İstanbul ve çevresini işgal eden İtilaf donanmasına ait çeşitli cins ve büyüklükte, içerisinde Yunan iki zırhlısı ve dört torpidosunun da olduğu bir filonun, 14 Kasım 1918'de İzmit ve Derince önlerinde Osmanlı Donanmasına ait gemileri limanda gözlem altına alarak⁴ demirlemesi ile başlamıştır.⁵ Denizden başlayan işgal, İzmit merkezine çıkan ve müfreze halinde teşkil edilmiş İngiliz ve Fransız birlikleri tarafından; resmî binalara yerleşilmesi, liman bölgesinde bulunan depolar ve askeri malzemelere el konulması⁶ ve İzmit, Arifiye ile Adapazarı bölgesindeki demiryolu hattının⁷ ve üzerinde bulunan Derbent, Sapanca, Geyve ve Mekece istasyonlarının⁸ ele geçirilmesi ile bölgenin iç kesimlerine kadar yayılmıştır. Karargâhı İzmit olmak üzere İngiliz ve Fransız müfrezeleri tarafından denetim altına alınan bu işgal bölgelerinde, 1919 ve 1920 yılları, İtilaf birliklerinin yanısıra Rum ve Ermeni çetelerinin desteği ve Kuva-yı İnzibatiye'nin de bu desteğe katılması ile ortaya çıkan isyanların bastırılması için süren yoğun bir mücadele dönemidir.

İngiliz ve Fransız birliklerinin sıkça taciz edilerek faaliyetlerinin aksatılması, isyanların bastırılması, Rum ve Ermeni çetelerine başta yöre halkı olmak üzere silahla karşılık verilmesi ve Kuva-yı İnzibatiye'nin icra ettiği harekâtın boşa çıkarılması, Kuva-yı Milliye'nin üstün gayreti ile sağlanmıştır. Bunun üzerine İngilizler, Kuva-yı Milliye ile birlikte düzenli birliklerin bölgedeki müşterek harekâtını etkisiz kılmak için yeni bir hareket tarzı geliştirmiştir. Üstelik San Remo'daki konferansta alınan kararların İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda pek tatmin etmemesi ve kendi kuvvetlerinin de kullanılmasının İngiliz kamuoyu tarafından uygun görülmemesi etkili olmuş ve Anadolu'nun batısında hazır bekleyen üç tümen kadar kuvvete sahip Yunan birliklerinin Kocaeli bölgesine sevk edilmesi ve aynı zamanda işgalin genişletilerek Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin yok edilmesi planlanmıştır.

Bu harekât ile koordineli olarak İngilizler; Bandırma, Mudanya,⁹ Karamürsel¹⁰ ve İzmit kıyılarına birlik çıkarmak suretiyle Yunan kara harekâtını kolaylaştırmayı¹¹ ve işgal bölgelerinin denetimini Yunan birliklerine devretmeyi amaçlamıştır. Bu maksatla İzmir bölgesinden 22 Haziran 1920'de üç ana mihverden başlayan Yunan genel taarruzu; bir tümen ile Nazilli, iki tümen ile Alaşehir; iki tümen ile Soma, Akhisar'ın işgali ile sonuçlanmış ve kuzeydeki taarruzların süratle Balıkesir-Bandırma-Bursa istikametinde gelişerek Bursa'da savunma için tertiplenen 56. Tümen birliklerinin üstün Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmesi üzerine 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın işgali ile durmuştur. Yunan harekâtının ilerlememesi, Kocaeli bölgesindeki çatışmalarda İngiliz birliklerinin inzaiyat vermesi ve Kuva-yı Milliye'nin İstanbul önlerine kadar faaliyet göstermesi nedeniyle İngiltere'nin, Kocaeli bölgesini elde tutmak için¹² Yunan birliklerinin çıkarılması kararını vermesi ile Bandırma'da bulunan Yunan tümeninin bir alay kadar kuvveti, Derince'ye çıkarılmış ve oradaki İngiliz Tümeni emrine verilmiştir. Yunan alayı, tümenin diğer birlikleri gelene kadar üçe ayrılan Kocaeli işgal bölgesinde, İngiliz birliklerinin sevk ve idaresinde Kuva-yı Milliye'nin sürekli baskısı altında kalmıştır. Böylece Kocaeli bölgesinde Ağustos 1920 itibarıyla biri İngiliz diğeri Yunan olmak üzere iki tümen¹³ kadar işgal kuvveti mevcuttur.

Kocaeli bölgesindeki İtilaf kuvvetlerinin faaliyetleri İngiliz genel politikası dışında düşünülemez. Saltanat ve Hilafet merkezi olarak İstanbul ve çevresini daima elinde bulundurarak Milli Mücadeleyi etkisiz kılmak, mütareke stratejisinin siyasi hedefidir. Bu hedefi temin için uygulanan İtilaf askeri strateji ise Anadolu ile bağlantıyı sağlayan Kocaeli bölgesini kontrol etmek ve Yunan ileri harekâtını

⁴ Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983, s.27. "Fahri Belen, eserinde İzmit'e gelen gemilerin sayısı hakkında bilgi vermemekle birlikte mütareke sonrası İzmit limanının gözlem altına alındığını belirtir." Adnan Sofuoğlu, Kava-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921, Ankara, 1994, s.69. "Adnan Sofuoğlu, eserinde İzmit'in TBMM Zabıt Ceridesindeki Hamdi Namık Bey'in takririne göre 6.4.1919'da resmen işgal edildiğini ve 48 parça İtilaf donanmasına ait harp gemisi bulunduğunu belirtir."

⁵ Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, İstanbul, 2009, s.15. "Sabahattin Özel, eserinde 17 parça İtilaf donanmasına ait gemilerin İzmit önlerinde demirlediğini belirtir." Kanaâtimizce; işgal tarihi ve gemi sayısındaki farklılıkların Mütarekeden hemen sonra İngiltere'nin İzmit'e harp gemileri göndererek liman bölgesini abluka altına almasından ve sonraki günlerde ise karaya birlik çıkarmak için sıkça İzmit limanını kullanmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

⁶ Yusuf Çam, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, Kocaeli, 2004, s.43

⁷ Adnan Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde Kocaeli, Ankara, 2006, s.20.

⁸ Özel, Milli Mücadele'de..., s.17

⁹ Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988, s.196-197. "Mudanya bölgesine İngiliz çıkarmasından maksat; Bursa'daki 56'ncı Tümen birliklerini yerinde tutarak Yunan taarruzuna karşı müdahale etmesini önlemektir. Buna rağmen 56'ncı Tümen'e ait bir bölük Mudanya'yı İngiliz çıkarmasına karşı savunmuştur"

¹⁰ Rahmi Apak, İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, Ankara, 1990, s.165.

¹¹ Tevfik Doğan, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar, İstanbul, 1940, s.29.

¹² Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II, Ankara, 1991, s.97

¹³ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.2, Ankara, 1999, s.399.

Milli Mücadelede Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi

kuzeyden emniyete almak suretiyle kolaylaştırmaktır. Bu İngiliz stratejisine karşı Milli Mücadelenin de askeri stratejisi oluşturulmuş ve süratle yürürlüğe konulmuştur.

Mondros Mütarekesi Sonrası Kocaeli Bölgesindeki Askeri Birliklerin Durumu ve Kuva-yı Milliye'nin Teşkilatlanması

Birinci Dünya Harbi'ne 38 (otuzsekiz) tümenle katılan Osmanlı ordusu, 1916 Eylül ayında 54 (elidört) tümen, daha sonra 61 (altmışbir) tümen olmasına rağmen harbin sonlarına doğru 1918 Mart ayında 44 (kırkdört) tümenlik bir muharebe gücüne sahiptir.¹⁴ Mütareke imzalandığında Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine (EHUR) doğrudan bağlı sekiz ayrı ordu ile birlikte Medine, Asir, Hudeyde ve Sana'da da birer tümen bulunmaktadır. İstanbul'da 3.Ordu, Gelibolu'da 5.Ordu, İzmir'de 8.Ordu, Adana'da 2.Ordu, Raco'da 7.Ordu, Musul'da 6.Ordu, Kars'ta 9.Ordu ve Bakü'de Kafkas İslam Ordusu olmak üzere orduların tamamında toplam 28 (yirmisekiz) tümenlik bir kuvvet mevcuttur. Hicaz ve Yemen'de bulunan dört tümen ile birlikte Osmanlı Ordusu mütareke imzalandığında muharebe gücü olarak 32 (otuziki)tümenine sahiptir.¹⁵

Birinci Dünya Harbi'nin sonuna doğru Almanların Batı cephesinde etkinliğini giderek kaybetmesi üzerine Trakya ve boğazların yeniden tehlikeli bir duruma girmesi üzerine 3 ve 5.Ordular ile Trakya ve boğazlar bölgesinin savunulması amaçlanmıştır. Bu suretle Batum'dan getirilmesine karar verilen 3.Ordu karargâhı, emir-komutayı alana kadar 25.Kolordu ve Çatalca Müstahkem Mevki Komutanlığı doğrudan Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti'ne (EHUR) bağlanmıştır. 3.Ordu'nun ana ast başlısı olan 25.Kolordu Komutanlığı aynı zamanda sorumluluk bölgesi itibariyle Karadeniz boğazının batısında Ergene-Meriç birleşiminden Edirne'ye kadar olan bölge ile boğazın doğusunda ise Kocaeli yarımadasının savunulmasından sorumludur. 25.Kolordunun, sorumlu olduğu bu sahada, savunma görevini başlısı 10.Kafkas Tümeni ve 15.Tümen ile yerine getirmesi planlanmıştır. Ancak bu tümenler henüz İstanbul'a intikalini tamamlamadığından bu görev, sadece bir piyade alayı, bir topçu taburuna kalmıştır.¹⁶ Ayrıca 10'uncu Kafkas Tümeninin bir alayı da Karadeniz Ereğlisi'ndedir.

Mütareke hükümlerinin uygulanmaya başlaması ile birlikte terhis, firar ve noksan silah ve teçhizat nedeniyle muharebe etkinliğini büyük ölçüde kaybeden Osmanlı Ordusunda yapılan yeni düzenlemeler gereği ordu teşkilatı kaldırılmış ve kolordu teşkilatına geçilmiştir. 1919 yılı başlarında yapılan bu teşkilatlanmaya göre Edirne'de 1.Kolordu, İstanbul'da 25.Kolordu, Tekirdağ'da 14.Kolordu, İzmir'de 17. Kolordu, Ankara'da 20.Kolordu, Konya'da 12.Kolordu, Sivas'ta 3.Kolordu, Diyarbakır'da 13.Kolordu, Erzurum'da 15.Kolordu konuşlanmış ve eksik mevcutlar ile birlikte tümen miktarı toplam 20 (yirmi) olarak belirlenmiştir. Mütareke sonrası düzenlemeye göre Kocaeli bölgesi sorumluluğu 25.Kolordu'nundur. 25.Kolordu ise bu sorumluluk alanındaki görevini İstanbul bölgesinde 10.Kafkas Tümeni, Kocaeli bölgesinde ise 1.Tümen ile yapacaktır.¹⁷ 1.Tümen Konya Ereğlisi'nde konuşlu ve 20.Kolordunu başlısı iken, 9 Şubat 1919'da yayımlanan bir emirle, İstanbul'da 25.Kolorduya bağlandığı belirtilerek İstanbul'a intikal etmesi istenmiştir. Verilen ikinci bir emir ile de Tümen karargâhı ve 70. Alay'ın Kocaeli'de kalması istenmiştir. 1.Tümen'in sorumluluk bölgeleri ise Kocaeli Yarımadası, Körfez ve deniz bölgesi, Adapazarı, Bolu ve Zonguldak bölgeleridir. İzmit'te konuşlu bulunan 1.Tümen 70., 71. ve 124. Alay Komutanlıklarından müteşekkildir.¹⁸ Ancak bu tümenin de sadece 70. Alay'ının iki taburu İzmit merkezde, bir taburu Derince'de olmak üzere üç taburu ile Kocaeli bölgesindedir ve boğazın doğu bölgesinin emniyet ve asayişini mevcut Jandarma birlikleri ve Karadeniz Ereğlisi'ndeki 10. Kafkas Tümeni'nin bir alayı ile yapması planlanmıştır. Yani bölgede 2 alay kadar nizami birlik vardır.

İzmir'in Yunanlar tarafından işgali ve işgal ile birlikte artan Yunan zulmü üzerine İstanbul başta olmak üzere yurdun her kesiminde protesto gösterileri ve mitingler yapılmaya başlanmıştır. Kocaeli bölgesinde de ilk miting 24 Mayıs 1919'da, İzmit'te çok sayıda kişinin katılımı ile gerçekleştirilmiş ve İstanbul hükümetine bildirilmiştir. Kocaeli bölgesinde direnişin başlamasında ve teşkilatlanmasında Karakol cemiyetinin çalışmaları önemli bir yer tutar. İstanbul merkezli olarak kurulan cemiyet, işgale karşı koymak, direnişi örgütlemek, ihtiyaç olan silah ve mühimmatı Anadolu'ya göndermek aynı zamanda Anadolu'ya geçecek olan kişilerin geçişlerini sağlamak için çaba sarfetmiştir. Bu maksatla Anadolu yakasında da teşkilatlanma işine önem verilmiş ve Yeni-bahçeli Şükrü Bey, (Ahmet Şükrü Oğuz)¹⁹ merkez Üsküdar olmak üzere İzmit ve Adapazarı bölgelerinde direnişe karşı ilk teşkilatlanmayı sağlamıştır. Bölgelerindeki Jandarma komutanları,

¹⁴ Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, Ankara, 2001, s.22-24

¹⁵ Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ..., C.I, (Kroki-2), s.48.

¹⁶ Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ..., C.I, s.107.

¹⁷ Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ..., C.I, s.176-177. Muharebe gücünün büyük bir kısmını kaybeden bu birlikler Milli Mücadelede kullanılacak asıl birlikler olacaktır.

¹⁸ Kazım Aras, İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesindeki Harekât, Askeri Mecmua, İstanbul, 1936, s.6-7.

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

Adapazarı'nda Kuşçubaşı Eşref (Sencer), Kefken'de İpsiz Recep, İzmit kuzeyinde Yahya Kaptan ve Hüsametdin (Ertürk) Bey'lerbaşa olmak üzere halkın da katılımı ile Kuva-yı Milliye'nin bölgede etkin olmasında gayret gösterilmiştir. Bu teşkilatlanmalar Kuva-yı Milliye'ye dönüşerek Yenibahçeli Şükrü Bey Kocaeli Kuva-yı Milliye Komutanı; Kuşçubaşı Eşref Bey Adapazarı Kuva-yı Milliye Komutanı olacaktır.²⁰

Yenibahçeli Şükrü Bey ve Kuşçubaşı Eşref Bey, bölgede Kuva-yı Milliye'nin oluşturulmasında iki önemli isimdir. Bölgenin mıntikalara ayrılması, her birine sorumlu kişilerin belirlenmesi, bölgedeki Rum ve Ermenilerin yaptıkları çetecilik faaliyetlerine karşı milli müfrezelerin oluşturulması, bu müfrezelere sorumluluk sahası verilmesi, bölgedeki Jandarma ve askeri birlikler ile çalışılması, bölge hakkında sürekli istihbarat elde edilmesi ve bu bilgilerin Kuva-yı Milliye komutanlıkları ile paylaşılarak Milli Mücadele yönünde kullanılması esas amaçları olmuştur.

Kuva-yı Milliye'nin oluşmasında, Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru asker firarlarının artması ve bölgedeki azınlıkların zayıflayan Osmanlı idaresi karşısında ayrılıkçı hareketlere girişmesi ve bunlarla bağlantılı olarak çetecilik faaliyetlerinin de artması etkili olmuştur. Özellikle Rum ve Ermeni çetelerinin İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ndeki okul, kilise ve elçilik temsilcileri ile ilişki içerisinde Osmanlı Devleti aleyhine çalışmaları, genel asayiş düzeninin bozulmasında ve Müslüman Türklerin tepki göstermesinde önemli bir nedendir. Bu çerçevede Kocaeli bölgesinde başlayan silahlı direniş faaliyetlerinin de kendine has üç ana yönü bulunmaktadır: Birincisi köylerini çetelere ve İtilaf müfrezelerine karşı korumak için yürütülen ve daha küçük alanları kapsayan faaliyetler; ikincisi, İstanbul'daki gizli direniş örgütlerinin Anadolu ile bağlantısını sağlamak üzere bölgeye gelen liderlerin yürüttüğü ve daha geniş alanları kapsayan faaliyetler; üçüncüsü, daha önce Karadenizli olup da bölgeye yerleşmiş olanlar ile bunlar ile bağlantılı olarak bölgeye gelenlerin yürüttüğü faaliyetlerdir. Ayrıca bölgede bulunan durumu kavrayamamış ve çetecilik/eşkıyalık faaliyetlerine devam eden kişilerin yürüttüğü faaliyetlerde vardır.²¹ Bu cümleden olarak bölgede Kuva-yı Milliye öncesi direniş için bir araya gelmeye çalışan bölge halkı, Milli Mücadelenin yanında olan Jandarma ve askeri birlikler, İtilafa ait İngiliz ve Yunan birlikleri, bunlarla birlikte çalışan Rum ve Ermeni çeteleri ile herhangi bir grupta bağlantısı olmayan ve eşkıyalık yapan silahlı gruplar faaliyet göstermektedir. Bu duruma 1920 yılında İstanbul Hükümetinin Kuva-yı Milliye'yi bastırmak için bölgeye gönderdiği Kuva-yı İnzibatiye de dâhil edilirse bölgenin Milli Mücadele için önemi ortaya çıkmış olur.

Kocaeli Bölgesinde, Millî Mücadelenin Askeri Stratejisi ve Uygulamaları

Kocaeli ve çevresi her yönü ile bir mücadele bölgesidir. Bir taraftan İstanbul Hükümeti'nin bölgeyi İtilaf Devletlerinin bilhassa İngiltere'nin politikaları yönünde kontrol altına almaya gayret gösterirken²² buna karşı koyan bölge halkı ve sonrasında teşkilatlanma ile birlikte Kuva-yı Milliye'nin direnişi, diğer taraftan ise başlayan bu direnişi daha planlı ve etkin bir mücadeleye doğru sevkeden ve yöneten Milli Mücadeleye yön verenlerin çabası. Bu mücadele, özellikle düzenli birlik hareketinin başladığı 1921 yılının başlarına kadar görülür. Nitekim işgalin başladığı 1918 yılı Kasım ayından bölgede ortaya çıkan isyanların kontrol altına alınması amacıyla 24. Tümenin bölgeye gönderildiği 1920 yılı Mart ayına kadar olan Kuva-yı Milliye Harekâtı'nın başladığı ve fiilen icra edildiği dönem ile 1921 yılı Ocak ayına kadar süren düzenli birlik hareketine geçiş dönemidir. Bu dönemler aynı zamanda Milli Mücadelenin askeri stratejisinin oluşturularak uygulanmaya başlandığı ve hareketin inisiyatifinin alındığı dönemlerdir. 1921 ve 1922 yılları ise düzenli birlik hareketinin fiilen icra edildiği ve bu stratejinin uygulandığı dönem olmuştur.

Askeri stratejinin esasları, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadeleyi başlattığı 1919 Mayıs'ından Heyet-i Temsiliye'nin kuruluşuna kadar olan sürede yayımladığı tamim, beyanname, kongre kararları ve mesajlar ile sonrasında ise Heyet-i Temsiliye ve Büyük Millet Meclisi tarafından

¹⁹ Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Konya, 2011, s.13-19. Aslen Burdurlu olan Yenibahçeli Şükrü Bey, 1881'de İstanbul'da Yenibahçe'de (Çukurbostan) doğdu. 1903'de Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. Balkanlarda Bulgar çeteleri ile mücadele etti. İttihat ve Terakki kadrosu içerisinde yer aldı. İstanbul Piyade Atış Okulu'nda öğretmenlik yaptı. 1914 yılında Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde Nezaret Yaverliği görevinde bulundu ve Enver Paşa ile Sarıkamış muharebelerine katıldı. 1918'de harbin sona ermesi ile Damat Ferit Hükümeti döneminde tutuklandı. Serbest bırakılmasından sonra Maltepe Atış Okulu'nda bir süre öğretmenlik yaptı ve Kasım 1918'de Karakol Cemiyeti üyesi olarak Anadolu'ya silah ve mühimmat gönderilmesi için çalıştı. Bu esnada Kocaeli Kuva-yı Milliye Umum Kumandanlığını görevini üstlendi. 1921'de Batı cephesinde alay komutanlığı, 1922'de İstanbul milletvekilliği yaptı. 1925'te askerlikten emekli oldu. İkinci Dünya Harbi döneminde Kafkaslarda Sovyetlere karşı örgütlenme faaliyetlerinde de bulunan Yenibahçeli Şükrü Bey 23 Mart 1953'de İstanbul'da hayatını kaybetti.

²⁰ Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde ... , s.32-36.

²¹ Çam, Milli Mücadele'de İzmit ..., s.38-40.

²² Winston Churchill, İstiklâl Savaşı'nda, İstanbul, 1969, s.26.

Milli Mücadelede Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi

yayımlanan kararlar ve talimatların içeriğinde yer alır. Askeri strateji, tamamen dönemin askeri usul ve esaslarına diğer bir ifade ile askeri esaslara uygun bir disiplin halinde uygulanmıştır ve uygulamalar icra edilen Harekât-ı Milliye'nin her safhasında görülür. Milli Mücadelenin askeri stratejisi içerisinde Kocaeli bölgesi de ayrı bir yer teşkil eder. Buna göre Milli Mücadelenin genel stratejisi içerisinde Kocaeli bölgesi her bir harekât için ayrı bir nitelik taşımaktadır.

Kocaeli Bölgesindeki Kuva-yı Milliye Harekâtı (14 Kasım 1918-18 Mart 1920)

Bu dönemin bölgedeki askeri stratejisi, bölge halkını bilinçlendirmek ve Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlanmasını yaparak işgal birliklerini taciz etmek, baskın, pusu faaliyetleri²³ ile işgalin genişlemesini önlemek, kritik öneme sahip tesislerin işgal kuvvetlerinin eline geçmesini önlemek ve bölgedeki azınlık çetelerinin etkisini kırmaktır. Ayrıca kritik öneme haiz arazi kesimlerini elde bulundurarak işgalci birliklerin faaliyetlerini kısıtlamak da²⁴ önemli bir diğer faaliyet alanıdır. Aynı zamanda bölgede bulunan düzenli birliklerin Kuva-yı Milliye'ye olan desteğini sağlamaktır. İstanbul'un bölgeye yakın olması, silah ve mühimmatın Anadolu'ya taşınması ve Milli Mücadeleye katılacak kişilerin sevinde emniyet tedbirlerinin sağlanması²⁵ bu dönemin önemli faaliyetleri içerisinde yer almaktadır. Bu kapsamda yürütülen faaliyetler, İzmit ve çevresinin 14 Kasım 1918'de işgalinden, bölgede çıkan isyanların bastırılması ve İtilaf birliklerinin işgaline son verilmesi amacıyla 24. Tümenin bölgeye gönderildiği 18 Mart 1920'ye kadar sürmüştür. Aynı zamandaki dönem; Milli Mücadelenin askeri stratejisi bakımından ele alındığında üç döneme ayrılır; Kasım 1918 ve Mayıs 1919, henüz Milli Mücadelenin genel esaslarının oluşturulmaya çalışıldığı ancak direniş için bölgesel çabaların yoğun olarak ortaya çıktığı bir dönem; Mayıs 1919 ve Temmuz 1919, Milli Mücadelenin esaslarının Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlendiği dönem; Temmuz 1919 ve Mart 1920 Heyet-i Temsiliye'nin verdiği kararların yürürlükte olduğu dönemdir.

İşgalin gerçekleştiği tarihten itibaren bölgede, İstanbul Hükûmeti'nin desteklediği çeteler²⁶ ve İtilaf birlikleri ile Rum ve Ermeni çetelerinin köylerde yaptığı mezalime²⁷ karşı Kuva-yı Milliye teşkilleri kurulmaya başlamıştır. İşgalle birlikte Kuva-yı Milliye'ye katılım giderek artmıştır.²⁸ Köylerdeki örgütlenmeler direnişin çekirdeğini oluşturur. İstanbul merkezli Karakol Cemiyeti'nin de yukarıda belirtildiği gibi bölgede kendisine bağlı kişiler²⁹ vasıtasıyla bu direnişleri mıntika teşkilleri haline getirmesi, Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlanmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca bölgede Karadenizli olan kişilerin ve yeni gelenlerin de³⁰ katılım ile Adapazarı ve Sakarya ağzı bölgelerinde teşkilatlanma yapılmıştır. 1919 yılı teşkil edilen bu grupların buldukları köyleri ve bölgelerini çetelere karşı savunmaları, İstanbul'dan gönderilen silah ve mühimmat ile Milli Mücadele'ye katılan kişilerin Anadolu'ya sevklerinin sağlanması ile geçmiştir. Bölgede, İngiliz destekli İstanbul Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında üstünlük sağlamak için bir mücadele olduğu gibi Kuva-yı Milliye teşkillerinin kendi aralarında ve bölge halkı ile ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar³¹ da mevcuttur. Bunların giderilmesi amacıyla bölgedeki en yüksek askeri komutan ile mülki amirin birlikte çalışması ve tek başına hareket etmemeleri Heyet-i Temsiliye tarafından gönderilen talimatla Kocaeli bölgesi dahil tüm yurttan uygulanması istenmiştir.³² Ayrıca bölgede Kuva-yı Milliye'nin etkinliğini artırmak amacıyla haksızlığa karşı mücadelenin zorunluluk olduğunun İzmit'teki İngiliz temsilcisine bildirilmesi talimatı da verilmiştir.³³

²³ Askeri Harekât-ı Sagire, (Kaymakam Mehmet Faik), Mekteb-i Fünun Harbiye-yi Şahane Matbaası, 1305, s.70

²⁴ Askeri Harekât-ı Sagire, s.12-13

²⁵ Askeri Harekât-ı Sagire, s.8-9.

²⁶ Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, 1989, s.35.

²⁷ Eseler, Yuvacık, Çepni, Davulcular, Şeyhler, Tokaçlar, Kaymaz, Sapanca, Karasu, Kızılkaya, Fındıksuyu, Mesudiye, Serindere köyleri direniş başlatan köylerdir. Çam, Milli Mücadelede...., s.39. Ayrıca Servetiye Köyü de hem çetelere karşı gösterdiği direniş ve hem de Yunan birliklerine karşı yaptığı savunma ile Milli Mücadelenin bölgede önemli bir yeridir. Ali Üzmez, Milli Mücadelede Servetiye Cephesi, Kocaeli, 2008, s.23.

²⁸ Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2007, s.127.

²⁹ Yenibahçeli Şükrü Bey, Kadıköy, Gebze, Şile, Kartal, Beykoz, İzmit mıntıklarında kendisine doğrudan bağlı kişilerle teşkilatlanmayı yapmış ayrıca Yahya Kaptan, Yüzbaşı Fehmi, Yüzbaşı Hulusi, Mülazım Kazım, Mülazım Ali, Küçük Osman ve Mülazım Akıncı Bekir'e ait müfrezelerle bölgeye hâkim olmaya çalışmıştır. Çam, Milli Mücadelede...., s.39

³⁰ Binbaşı Osman Bey, Yakupağazade Adil, Sipahizade Hamit, Abayırzade Mahmut, Faik Bey, Haydar Bey, Şerif Ekremzade İbrahim, Kaymakam Tahir, İsa Bey, Asım Beylerdir. Çam, Milli Mücadelede...., s.39

³¹ Nitekim Yahya Kaptan'ın katledilmesi ve Kuşçubaşı Eşref'in bölgeden uzaklaştırılması bu iki duruma örnektir. Özel, Milli Mücadelede, s.131-135.

³² Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Atatürk Özel Koleksiyonu,(ATAZB), Kutu:11, Gömlek:6.

³³ Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s.10.

³⁴ Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, C.I, Haz.:Mustafa Onar, Ankara, 1995, s.40-41.

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

Milli Mücadelenin genel stratejisi Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun'a varışının üçüncü günü 22 Mayıs 1919'de İngiliz temsilcilerine söylediği sözlerini iletmiş, İstanbul Hükûmeti'ne gönderdiği telgrafta yer almaktadır. Buna göre; Türklüğün yabancı yönetimine tahammülü olamayacağı, zorla yapılan bu işgallerin geçici olacağı ve milletin birlik olup egemenlik ilkesini Türk duygusunu amaçlayarak kazanacağı belirtilmiştir.³⁴ Bu genel strateji adım adım hem askeri hem de siyasi yönden genişletilerek uygulanacaktır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Kocaeli bölgesi için bu stratejiyi "bizim bilhassa İstanbul'a yakın olan İzmit mıntikasında tatbikini düşündüğümüz tedbir orada müsellâh milli müfrezeler teşkil etmek ve o havalide şayan-ı emniyet olan kumandan ve zabıtlarımızın, bu milli müfrezelere muavenet ve muzaheretini ile hain çeteleri takip ederek mazarrat ve vücütlerini izale eylemek idi." şeklinde açıklamaktadır.³⁵

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919'da ise işgallerin haksız olduğu, gösteri ve protestolar ile halkın bunlara karşı koyması gerektiği konusunda mülki ve askeri birliklerin faaliyetlerde bulunmasının istenmesi ile millette mücadele bilinci; 30 Mayıs 1919'da ise kolordu komutanlarına gönderdiği telgraf ile savunmanın milli müfrezeler ile yapılması, silah, mühimmat ve teçhizatın depolardan uygun yollarla alınarak gizlice içeriye taşınması, denetim altında olan önemli kişilerin kaçırılması, köylerin kendi bölgelerini savunması ve askeri birliklere verilecek destek için hazırlıklara başlanması, mevcut silah ve mühimmatın elde bulundurulması ile önemli yollardaki yapıların gerektiğinde yıkılmak üzere planlama yapılması istenerek düzenli birliklerde de bir mücadele bilinci oluşturulması 3., 15. ve 20. Kolordulardan istenmiştir.³⁷ Ayrıca telgrafta, Ankara'daki 20. Kolordu'dan savunmanın batıdan doğuya doğru yapılmasının istenmesi, Kocaeli bölgesinin her ne kadar 25. Kolordu sorumluluk sahasında yer alsın da bu bölgeyi de kapsadığını gösterir. Aynı zamanda 25. Kolordu'nun İstanbul'da olmasının güvenilirlik açısından tereddütlü bir durum yarattığı da söylenebilir. Dolayısıyla Kocaeli ve çevresinin Milli Mücadelede üstleneceği görevlerin takip ve icra sorumluluğunun Ali Fuat Paşa'nın komuta ettiği 20. Kolorduya verildiği anlaşılmaktadır.³⁸ 27 Haziran 1919'da yapılan bu düzenleme ile birlikte İzmit bölgesi sorumluluğu ile birlikte Doğu Karadeniz bölgesinin de sorumluluğunun 20. Kolorduya verildiği ve muhtemel bir Yunan ve Fransız işgallerine karşı takviyeli bir alay kadar kuvvetin de Kastamonu, Sinop ve İnebolu bölgelerine gönderilerek gerekli emniyet tedbirlerinin alındığı görülmektedir.³⁹

Kuva-yı Milliye'nin Milli Mücadelenin başlangıcında asıl kuvvet olduğu ve tüm yurttaki teşkilatlanmasının yapılarak ilk direnişi oluşturması stratejisine uygun şekilde hem Erzurum Kongresi'nde hem de Sivas Kongresi'nde bu yönde alınan kararlar uygulamaya geçmiştir. Erzurum'da "Kuva-yı Milliye'yi amel kılmak" prensibi gereği milli müfrezelerin teşkilatlanması ve hareket tarzlarını belirleyen esaslar⁴⁰ Sivas'ta "Kuva-yı Milliye talimatnamesine" dönüşerek yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Talimatnamede, Kuva-yı Milliye esas olmakla birlikte ordunun her zaman destek sağlayacağı, teşkilatlanmayı asker kişilerin yapacağı, seyyar ve sabit olacak şekilde teşkilatlanacağı, çetelere ve azınlıkların asayişini bozucu faaliyetlerini önleyeceği, eli silah tutan herkesin katılacağı, müfreze şeklinde teşkilatlanmış kuvvetlerin sadece kendi bölgelerinde değil ihtiyaç duyulan bölgelere de gidebileceği, silah ve mühimmat ihtiyacının ordu depolarından karşılanacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda bir cephe bütünlüğü içerisinde faaliyet göstermesi istendiğinden Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı kurularak ve başına Ali Fuat Paşa'nın getirilmesi ile askeri bir düzen içerisinde kalması arzu edilmiştir.⁴¹ Özellikle İngilizlerin bölgedeki hareketi-i milliyeyi etkisiz kılmak için gösterdikleri faaliyetlere karşı Kuva-yı Milliye'nin etkin hale getirilmesi Heyet-i Temsiliye tarafından istenen bir husustur.⁴² Ancak talimatnamede belirtilen hususların bir kısmı Kuva-yı Milliye teşküllerinde tam olarak uygulanamadığı gibi Kuva-yı Milliye adı altında bölgede zulüm yapan çeteler de ortaya çıkmıştır.⁴³

Bu olumsuzlukların önlenmesi için Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in yayımladığı tamimde Kuva-yı Milliye'nin çete olmadığı ve çeteciliğe müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir.⁴⁴ Aynı zamanda vatanın kurtarılması gayesi ile Kuva-yı Milliye'nin etkinliğinin artırılması

³⁵ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.414.

³⁶ Askeri Harekât-ı Sagire, s.12-13

³⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (ATTB), Haz.: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ankara, 2006, s.29-30.

³⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:1, Gömlek:28.

³⁹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:3, Gömlek:76.

⁴⁰ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:4, Gömlek:108.

⁴¹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:12, Gömlek:8, Adnan Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921, Ankara, 1994, s.132-134.

⁴² ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:20, Gömlek:5

⁴³ Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s.37-38.

⁴⁴ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:31, Gömlek:104.

Milli Mücadelede Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi

maksadıyla, bütün mahalle ve köylerde çalışmalar yapılması ve bütün kolordu ve tümen komutanları ile asker alma başkanlarının (ahz-ı asker reisi) bu görev ile sorumlu oldukları belirtilmiştir.⁴⁵ İşgal altındaki bölgelerdeki düzenli birliklerin etkisiz olması ve muharebe gücünün yetersiz kalması alınan bu tedbirler için önemli bir sebeptir. Nitekim Kocaeli bölgesinde konuşlu bulunan 1. Tümen ast birliklerinin tamamının Kocaeli bölgesinde olmaması ve bölgedeki İtilaf birlikleri ile İstanbul Hükûmeti'nin baskısı öne çıkmaktadır. Bu zafiyeti gidermek maksadıyla Mustafa Kemal Paşa, 1. Tümen Komutanı Asım Bey'e doğrudan yazdığı mesajla İzmit'te milli müfrezeler oluşturması ve Harekât-ı Milliye'ye müdahale edecek yabancı kuvvetlere karşı koymasını istemiştir.⁴⁶

Diğer taraftan Kuva-yı Milliye harekâtının 1919 yılında teşkilatlanarak azınlık çetelerine karşı etkili bir mücadele göstermesine rağmen Kocaeli mutasarrıfları ve Adapazarı kaymakamlarından bazı mülki yöneticilerin, İstanbul Hükûmeti yanında olarak Kuva-yı Milliye karşıtı olmaları veya Milli Mücadeleye sessiz kalmaları⁴⁷ da önemli bir etkidir. Ancak işgalin başladığı zaman İzmit mutasarrıfı olan İbrahim Süreyya Bey, Kuva-yı Milliye taraftarı olduğu için İstanbul Hükûmeti tarafından görevinden alınmıştır.⁴⁸ Bölgenin önemini bilen Mustafa Kemal Paşa, bu olaydan sonra İzmit Mutasarrıfına 29 Eylül 1919'da milli mücadeleyi desteklemesi için telgraf göndermiştir.⁴⁹ Bir gün sonra ikinci bir talimatla da İzmit Mutasarrıfından bölgenin Teşkilat-ı Milliye'ye olan ilgisinin araştırılması istenmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte Kuva-yı Milliye arasında çekememezlik ve bölgede hâkimiyet sahibi olma isteği nedeni ile zaman zaman yaşanan çatışmalar⁵¹ da Kuva-yı Milliye'nin bölgesel yönetiminde sorunlara neden olmuştur. Bölgede tam olarak Kuva-yı Milliye'nin etkinliğini sağlayamaması ve İstanbul'un bölge üzerinde yoğun propagandası sonucu bazı bölgelerde halkın Kuva-yı Milliye karşısında tavır alması sonucu huzursuzluğun artacağı değerlendirilmesi ve bölgede özellikle Adapazarı çevresinde asayişin bozulması, 1. Tümen birliklerinin de sayıca yetersiz kalması⁵² üzerine Eskişehir'den 17/18 Mart 1920'de 24. Tümen gönderilmiştir. 24. Tümenin bölgeye gönderilmesinde Geyve boğazının da etkisi bulunmaktadır. Çünkü Anadolu ile bağlantıyı sağlayan ve demiryolu üzerinde bulunan Geyve kritik bir konumdur. Buranın isyancıların veya İtilaf birliklerinin eline geçmemesi için 1. Tümenin kuvvetleri yeterli değildir. Aynı zamanda bölgede Kuva-yı Milliye Komutanı olarak bulunan Kuşçubaşı Eşref'in halk üzerinde etkisini yitirmesi ve Adapazarı Kuva-yı Milliyecilerinden Sait Bey ile anlaşamaması⁵³ Geyve ve çevresini daha da kritik bir duruma sokmuştur. Böylelikle 24. Tümenin bölgeye intikali ve 1. Tümenin ast birliği olan 70. Alayı da emrine alması⁵⁴ ile artık bölgede Kuva-yı Milliye harekâtının düzenli birlik harekâtına doğru geçtiğinin bir işareti aynı zamanda İstanbul'un İzmit'te tek birliği olan 1. Tümenin de tamamen Mili Mücadelenin kontrolüne girdiğini göstermektedir.

Kocaeli Bölgesindeki Kuva-yı Milliye-Düzenli Birlikler Müşterek Harekât Dönemi (18 Mart 1920-21 Ocak 1921)

Bu dönemin bölgedeki askeri stratejisi, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine olan desteği artırmak ve faaliyetleri askeri bir planlama ile kontrol altına almak maksadıyla bölgeye düzenli birlik gönderilmesidir. Ayrıca bölgenin İstanbul Hükûmeti'nin İngiliz destekli propagandalarına karşı koymak ve Adapazarı ve Düzce bölgelerinde çıkan isyanları süratle bastırarak⁵⁵ Ankara'ya ulaşmasını en-

⁴⁵ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:6, Gömlek:79.

⁴⁶ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:101, Gömlek.5.

⁴⁷ Özel, Milli Mücadelede ..., s.57-128. Nitekim İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey'in Mütarekeden beş ay sonra İstanbul Hükûmeti tarafından görevden alınması sonrası mutasarrıf olan Mahmut Mahir Bey bir ay, Ahmet Anzavur dört ay, Ali Suat Bey dokuz ay, İbrahim Hakkı Bey yedi ay ve görevden alınmasına rağmen sonrasında yedi ay süre ile görevde kalmışlar ve İbrahim Süreyya Bey hariç Milli Mücadeleye Kocaeli bölgesinde gereken desteği sağlamamışlardır. İzmit'in kurtarılmasından sonra 21 Haziran 1921'de TBMM tarafından İzmit Mutasarrıflığına atanan Saadettin Bey'in göreve gelmesi ile bölgenin mülki yönetimi Milli Mücadelenin istek ve talimatları doğrultusunda olmuştur. Adapazarı bölgesinde de aynı durum geçerlidir. Hatta Ekim 1920-Haziran 1921 arasında kurulan Tarafsız Nizam yönetimi aldığı bir kararla ne İstanbul Hükûmetine ne de Kuva-yı Milliye'ye tabi olmayacaklarını bildirmiştir.

⁴⁸ Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, s.92

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, (CDA), DH.ŞFR., Kutu:647, Gömlek:98, Sıra:0.

⁵⁰ CDA, DH.ŞFR., Kutu:647, Gömlek:104, Sıra:0

⁵¹ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, s.415-438. Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olarak bölgede çalışan Kuva-yı Milliye Komutanı Yahya Kaptan'ın düzmece iddia ve olaylar ile katledilmesine Atatürk, Nutuk'ta geniş bir yer verir. İzmit ve çevresinde etkili bir Kuva-yı Milliyeçi olan Yahya Kaptan'ın öldürülmesinde Kara Vasıf ve İstanbul Hükûmetinin nasıl ortak bir noktaya geldiklerini de izah eder.

⁵² Aras, İstiklâl Savaşı'nda..., s.7-8.

⁵³ Özel, Milli Mücadelede ..., s.136-137.

⁵⁴ Çam, Milli Mücadele'de İzmit..., s.50-51.

⁵⁵ Piyade ve Süvarinin Muharebe Endahtındaki Hidematı ve Vezaifi, Çev.:Erkan-ıHarb Kolağası Ali Mümtaz, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, s.46-47.

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

gellemek de önemli görevler arasındadır. Askeri stratejinin uygulanmasında en zor dönemi bu dönemdir. Çünkü işgale karşı mücadeleyi etkin tutarken isyanları bastırmak, İstanbul Hükûmeti'nin yıkıcı telkinlerine karşı koymak, Geyve bölgesini elde tutmak⁵⁶ ve bu faaliyetlerin tamamını merkezi bir yönetim altında gerçekleştirmek sürekli takip ve koordinasyonu gerektiren bir husustur. Nitekim Fransız ve İngiliz birliklerinin Anadolu'da mevcut Kuva-yı Milliye harekâtının Edirne'ye sıçramasını önlemek için işgalleri artıracığı ve ilave İtilaf askerleri getireceği değerlendirildiğinden gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁵⁷ Bu dönem, bölgede Milli Mücadele aleyhine bozulan asayişin sağlanması, Kuva-yı Milliye'nin takviye edilmesi ve bölgedeki harekâtın düzenli birliklerin kontrolünde yürütülmesi amacıyla 24. Tümenin bölgeye intikal etmesi ile başlar. 24. Tümenin bölgeye gönderilmesindeki önemli bir maksat da Geyve istasyonu ve geçidini kontrol etmektir. Nitekim İngilizlerin İzmit, Adapazarı, Düzce ve Geyve bölgesini elde tutmak, İstanbul-Eskişehir demiryolunu denetimlerinde olacak şekilde açık bulundurmamak istemeleri buraya verdikleri önemi göstermektedir. 24. Tümenin bu bölgeye gelmesi ile etkisi azalan İngilizlerin, İzmit'in batısına kadar çekilmesine rağmen bölgenin kontrolünden vazgeçmemeleri⁵⁸ nedeniyle bu kez bölgede isyanların çıkarılması ve İstanbul Hükûmeti vasıtasıyla kuvvet kullanılması yeni bir hareket tarzı olmuştur.

Geyve boğazı kontrolünü üstlenen 24. Tümenin bölgeye gelmesinden sonra 13 Nisan 1920'de başlayan ve genişleme emareleri görülen Düzce isyanını bastırma görevi de 24. Tümenine verilir.⁵⁹ Ancak tümenin bu isyanı bastırması için mevcut kuvvetlerinin yetersiz olması ve asli görevinin de Geyve boğazının asiler ve İtilaf birliklerince ele geçirilmesini önlemek olması nedeniyle takviye birliklerin gönderilmesi zorunlu olmuştur. 31 Mayıs 1920'ye kadar süren bu isyanda başlangıçta Bolu Jandarma kuvvetleri, Zonguldak'ta konuşlu 32. Alay,⁶⁰ 24. Tümenin topçu ve süvari ile takviye edilmiş iki taburu, Binbaşı Çolak İbrahim Müfrezesi, Yarbay Arif komutasında Karakeçili müfrezesi, Çerkez Ethem müfrezeleri, Kastamonu bölgesinden 58. Alay birliklerinin kullanılması planlanmış ancak isyanın bastırılmasında Binbaşı Çolak İbrahim ve Yarbay Arif müfrezeleri daha etkili olarak kullanılmıştır.⁶¹

Bolu, Mudurnu, Göynük, Beypazarı, Nallıhan ve Çerkeş'e kadar genişleyen isyan 31 Mayıs 1920'de kontrol altına alınmasına rağmen, Çerkez Ethem ve Çolak İbrahim Müfrezelerinin Yozgat isyanını bastırmak için bölgeden ayrılması üzerine 19 Temmuz 1920'de ikinci kez Düzce'de başlamıştır. Bu isyanın bastırılmasında da milli müfrezeler ile birlikte düzenli birlikler kullanılmıştır. Uşak bölgesindeki 23. Tümen'den bir müfreze, 70. Alay, Ankara'daki 7. Süvari Alayından bir bölük takviye olarak tedip harekâtına katılmıştır.⁶²

Bu isyanların bastırılması için Kuva-yı Milliye ve düzenli birlikler müşterek harekât icra ederken bu kez de İstanbul Hükûmeti'nin teşkil ederek Kuva-yı Milliye'nin etkisiz kılınması amacıyla İzmit'e gönderdiği Kuva-yı İnzibatiye'nin Adapazarı bölgesinde faaliyetleri başlamıştır. İngilizlerce de desteklenen bu kuvvet, 18 Nisan 1920'de yayımlanan bir kararname ile kurulmuştur. Görev sahası olarak İzmit ve Adapazarı bölgesi olarak belirlenen tümen seviyesindeki bu kuvvet, üç piyade alayı ve bir topçu taburundan müteşekkildir. Kuva-yı İnzibatiye komutanlığına ise Süleyman Şefik Paşa getirilmiştir. Kurulması esnasında ihtiyaç olan silah ve mühimmat İngilizlerin kontrolünde olan depolardan verilen izin üzerine temin edilmiştir. Kuva-yı İnzibatiye ile birlikte Adapazarı bölgesinde özellikle kritik bir öneme haiz Geyve boğazı ve istasyonunun ele geçirilmesi amacıyla Ahmet Anzavur ve çetesi de bölgeye İstanbul Hükûmeti tarafından görevlendirilmek amacıyla İzmit'e gönderilmiştir. Bu tarihte bölgede düzenli birlik olarak, Geyve'de 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ve karargâhı, kolorduya ait bir süvari bölüğü, 70. Alayın bir taburu, 24. Tümenin bölgeye dağılmış durumda olan üç alayı ile birlikte Çerkez Ethem ve diğer milli müfrezeler mevcuttur. 10 Mayıs 1920'de harekâta başlayan Ahmet Anzavur ilk olarak Adapazarı'nı işgal etmiş ve ileri harekâtına devamla Kandıra'yı da alan Anzavur, 14 Mayıs'ta Geyve'ye taarruza başlamıştır. Üç gün boyunca Geyve'yi kuşatan Anzavur, burada teşkil edilen savunmanın başarısı sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶³

Düzenli birlikler ve milli müfrezelerin Geyve başarısı üzerine İzmit'te beklemekte olan ve İngilizlerin denizden yaptıkları ateş desteği ile birlikte⁶⁴ Kuva-yı İnzibatiye'nin 14 Haziran 1920'de harekete

⁵⁶ Piyade Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328, s.165-166.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, (CDA), BEO., Kutu:658, Gömlük:9, Sıra:0.

⁵⁸ Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, C. VI, Ankara, 1974, s.89.

⁵⁹ Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, s.105.

⁶⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s.316.

⁶¹ Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, s.92-93.

⁶² Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, s.117-118.

⁶³ Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, s.123-140.

Milli Mücadelede Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi

geçmeye karar vermesi üzerine askeri düzen ve disiplinden aynı zamanda eğitimden yoksun olan ve İzmit'te bulunduğu süre içerisinde birçok firar nedeniyle etkisiz kalan bu birlikler, 11 Haziran'dan itibaren hazırlanan Ali Fuat Paşa'nın düzenli birlik ve müfrezelerden oluşan müşterek birliklerinin İzmit'in kuzeyinden yaptığı taarruzla dağılmış ve birçoğu çatışmaya dahi girmeden teslim veya Kuva-yı Milliye'ye katılmaları ile etkisiz hale getirilmiştir. İngilizler, düzenli birliklerin İzmit'te Kuva-yı İnzibatiye'yi etkisiz kılmak amacıyla Kuva-yı Milliye ile müşterek olarak yaptıkları bu harekâtı, İstanbul'daki gazetelere verdikleri resmi bildirimlerle, milli kuvvetlerin mütarekeyi bozduğunu ve bundan dolayı Yunan ileri harekâtının yapıldığını belirterek Batı Anadolu'daki ilerlemelerini meşru hale getirmek istemiştir. Hâlbuki bu harekât Yunanların Batı Anadolu'da ilerlemelerinden ve Bursa'yı işgalinden sonra yapılmıştır. Bu konuyu 2 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa, bütün askeri ve mülki makamlara, gazetelere, haber ajanslarına ve Müdafaa-i Hukuk Derneklerine bildirerek İngiliz menfi propagandasını boşa çıkarmıştır.⁶⁵

Bunun üzerine İstanbul Hükûmeti, 25 Haziran 1920'de Kuva-yı İnzibatiye'yi ve 30 Haziran 1920'de de kurulmasında kullanılan 25. Kolorduyu lağv etmiştir. Bölgede İngilizler ve onun desteklediği İstanbul Hükûmeti tarafından çıkarılan isyanların ve teşkil edilen Kuva-yı İnzibatiye'nin Milli Mücadele üzerinde etki sağlayamaması üzerine İngilizler, daha 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ile birlikte İzmit ve Adapazarı bölgelerinin de Yunanlarca işgal edilmesi yönünde verdikleri sözü⁶⁶ bu kez Temmuz ve Ağustos aylarında Yunan birliklerini gruplar halinde İzmit'e çıkarılmasına izin vererek yerine getirmiştir. Bursa üzerinden ilerleyen Yunan ileri harekâtında kuzeyden Yunan birlikleri ile takviye etmek ve Eskişehir yolunu açarak⁶⁷ Ankara'ya ele geçirmek amacıyla Yunan birliklerini kullanmak, artık İngilizlerin Kocaeli bölgesinde uygulayacakları son hareket tarzı olacaktır.

Askeri kuvvetlerin savunmada kalarak mevkilerini muhafaza etmelerinin istendiği 12 Haziran 1920'de yayımlanan talimat gereği,⁶⁸ Yunanların muhtemel birileri harekâtını önlemek amacıyla Batı Cephesi Komutanlığı, Kocaeli bölgesinde 24. Tümen ile savunmak ve Adapazarı ile Geyve hattını kapatmak ve Milli Müfrezelerle İzmit'i kontrol etmek amacıyla hazırlıklarını planlamıştır. Ankara'da, ordunun doğrudan sevk ve idaresini üzerine alan Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti⁶⁹ tarafından muhtemel Yunan ilerlemesine karşı, taarruz düşüncesinin erken olduğu ve mümkün olduğu sürece halkın savunmaya yardım etmesinin sağlanarak Yunanlarla yakın temasın muhafazası ve çıkan fırsatlardan yapılacak baskınlarla faydalanılması talimatı verilmiştir. Ayrıca sorumluluk sahalarını da belirleyerek 24. Tümen Kocaeli bölgesi verilmiş ve Kuva-yı Milliye emrinde olacak şekilde Yunan birliklerinin İzmit'ten doğuya doğru bir taarruzu halinde yeni kurulan Ertuğrul Grubu ile birlikte durdurması, Ertuğrul Grubu'na da Geyve bölgesi sorumluluk bölgesi olacak şekilde Yunan ilerlemesini Sakarya batısında durdurması istenmiştir. Bu dönemde Kocaeli'ndeki Yunan birlikleri Derince'ye getirilen alay seviyesindeki birliklerle takviye edilmiştir. Aynı zamanda İngilizlerin isteği ile İzmit'teki İngiliz tugayının Yunan birlikleri ile değiştirilmesi⁷⁰ ve Kuva-yı Milliye'nin devamlı tacizi altında olan İngiliz ve Yunan birliklerin takviye edilmesi amacıyla 15 Ağustos 1920'de yeni bir takviye daha yapılarak tümen seviyesine çıkan bölgedeki birliklerin tamamı Manisa adıyla anılan Yunan 11. Tümenidir. Eylül 1920'de kuvvet gönderiminin tamamlanması ile bu tümenin bölgeyi üçe bölmeye, işgali hızlandırmak niyetinde olduğunu göstermiştir. Ancak özellikle köylerde halkın silahtan tecrit edilmesinin amacıyla yaptıkları hareketler, daima Kuva-yı Milliye'nin baskısı altında kalmıştır. Bununla birlikte Yunan ordusunun Bursa ve İzmit yönünden iki koldan taarruzu etmesi ihtimaline karşı da hareket tarzları geliştirilmiştir. Bölgede sorumluluk sahaları yeniden belirlenerek 24. Tümen ve Ertuğrul grubunun görevleri belirlenmiş ve özellikle Yunanların güneyden Servetiye istikametinde bir taarruzu karşısında Ertuğrul grubuna Servetiye ve Bahçecik üzerinden Yunan birliklerinin yan ve gerilerine taarruz etmesi talimatı verilerek gerekli tedbir alınmıştır.⁷¹

Genel bir Yunan taarruzunun yapılacağı Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye'de kesinlik kazanması üzerine öncelikle Batı cephesinde komuta bağlantıları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, 9 Kasım 1920'de Batı cephesi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmış, Kuzey cephesi sorumluluğu Albay İsmet (İnönü) Bey'e, Güney cephesi sorumluluğu Albay Refet (Bele) Bey'e verilmiştir. Ayrıca Kuzey

⁶⁴ Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, s.204

⁶⁵ Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, C.II, s.164-165.

⁶⁶ Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, İstanbul, 2010, s.231.

⁶⁷ Hakkı Tümerdem, Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabii ve Sevkulceş Bakımından Tetkik, İstanbul, 1935, s.14.

⁶⁸ ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi Koleksiyonu, (İSH), Kutu:15, Gömlek:51.

⁶⁹ Mazlum İskora, Türk Ordusu Kurmaylık, Erkânı harbiye Tarihçesi, Ankara, 1944, s.67.

⁷⁰ Yunan Büyük Askeri-Bahri Ansiklopedisi, C.II, Konstantinos Nider, Küçük Asya Harekâtı, I.Devre, Çev.:Lefter Ksantopoulos, Yayımlanmamış eser, s.187.

⁷¹ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, s.398-412.

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

cephesi bir gün sonra Batı cephesi olarak değiştirilmiş ve 24.Tümen, Ertuğrul Grubu (11. ve 61. Tümenlerden müteşekkil) ve 1. Kuvve-i Seyyare bağlanmıştır.⁷² Birliklerde komuta yapısı ve sorumluluk sahalarında yapılan bu düzenlemeler sonrasında muhtemel bir Yunan taarruzunun iki istikametine karşı da tedbir alınmıştır. Alınan tedbirler düzenli birliklerin kullanılması yönündedir. Özellikle sorumluluk sahalarının yeniden belirlenmesi, bölgenin düzenli birliklerle takviye edilmesi ve her şeyden önemlisi yeni kurulan Batı Cephesi Komutanlığı altında Kocaeli bölgesinin 24.Tümen Komutanlığı ve Ertuğrul Grup Komutanlığı olarak ikiye ayrılmasıdır. Bu iki komutanlığı da verilen yeni görevleri; İzmit'ten yapılacak muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı İzmit istikametini 24.Tümenle; İzmit'in güneyinden Servetiye-Bahçecik istikametinden yapılacak bir Yunan ilerlemesini de Ertuğrul Grup Komutanlığı ile kapatmak ve savunmaktır. Kocaeli bölgesini kapsayan bu harekât tasarısı Kocaeli'nde yapılan yeni bir değişikliklerle düzeltilmiş ve 21 Ocak 1921'de Kocaeli Komutanlığı kurularak bu iki komutanlık tek komuta altına alınmış ve doğrudan Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti'ne bağlanmıştır.⁷³ Aynı zamanda 9 Ocak 1920'de yayımlanan "Milli Mücadele Planı"⁷⁴na uygun olan bu yeni görevlendirmeler ve emir-komuta ilişkileri, Düzenli Birliklerin Mili Mücadelede asli kuvvet olduğunu ve artık diğer cephelerde olduğu gibi Kuva-yı Milliye'nin "Harekât-ı Milliye" içerisinde dönemini tamamladığını göstermektedir. Nitekim 16 Mayıs 1920'de Milli Müdafaa Vekâletine bağlanan Kuva-yı Milliye,⁷⁵ 2 Ocak 1921 tarihi itibarı ile de kaldırılmıştır.⁷⁶

Başlangıçta Batı cephesine bağlı olan Kocaeli bölgesindeki birliklerin 21 Ocak 1920'den itibaren EHUR'a bağlanması bölgenin askeri yönden önemini ortaya koyar. Çünkü bölgenin öncelikle İstanbul'a yakın olması, Yunan genel taarruzunun başlaması ihtimaline karşı taarruzun Kocaeli bölgesinden yapılma ihtimalinin bulunması, aynı zamanda bölgenin Batı cephesinin kuzeyini teşkil etmesi ve cephenin kuzey yan emniyetini sağlaması ve Eskişehir'e kadar olan demiryolu hattının muhtemel bir Yunan kuvvet ve ikmal sevkinde kullanılacak tek hat olması ayrıca bölgede İngiliz destekli İstanbul kışkırtması ile çıkabilecek isyanlara karşı hassas olması nedeniyle bu bölge, doğrudan Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine bağlanmış ve buradan yönetilmiştir.

Kocaeli Bölgesi, Düzenli Birlik Harekâtı Dönemi (21 Ocak-192-129 Haziran 1921)

Bu dönemin askeri stratejisi, bölgede artık artan işgal kuvvetlerine karşı merkezi planlamaya tabi ve askeri esaslara uygun bir harekâtı uygulamaktır. Aynı zamanda bölgenin emir-komuta yapısının düzenlenmesi, takviye birlik gönderilmesi ve sorumluluk sahalarının yeniden belirlenmesi stratejinin esas noktalarıdır. Ayrıca başlayan Yunan genel taarruzuna karşı İzmit yönünden güneye yapılabilecek Eskişehir hedefli bir taarruzun yapılmasını da engellemek eğer taarruz güneyden Bursa çıkışlı olduğu takdirde, İnönü'de tesis edilecek savunmaharekâtının kuzey yan emniyete almak⁷⁷ en kritik görevdir.

Kocaeli bölgesindeki harekât Yunan tümeninin İzmit'e çıkarılması ve Yunan taarruzunun beklenildiği gibi Bursa-Eskişehir istikametinde gelişmesi üzerine daha sakin bir duruma girmiştir. Kocaeli Komutanlığı olarak bölgedeki birliklerin düzenlenmesinden sonra I. İnönü Muharebesi'nde Kocaeli Komutanlığına verilen görev, İzmit'te bulunan Yunan tümeninin güneye inmesini engellemek⁷⁸ ve Adapazarı-Geyve bölgesini elde bulundurmaktır. II. İnönü Muharebesi'nde de aynı görevi sürdüren Kocaeli Komutanlığı bu dönem içerisinde Karadeniz-Adapazarı-Geyve İznik hattında Yunan birlikleri ile temasta ve bu hattın doğusuna herhangi bir harekâta izin vermeyecek şekilde tertipalmıştır. Aynı zamanda yapılan yeni bir düzenleme ile Adapazarı'nda Mürettep Tümen olarak bir piyade alayı ve bir süvari alayı ile milli müfrezelerden; Geyve'de 7.Tümen ise üç piyade alayından oluşmaktadır. II. İnönü muharebesinin sonu olan 31 Mart 1921'e kadar Yunan tümeninin İzmit merkezli taarruzları daha çok Geyve bölgesine olmuştur ancak her seferinde geri atılmıştır. II. İnönü Muharebesi'nden sonra Kocaeli bölgesinden Yunan birliklerinin atılması için bir taarruz kararı verilmiştir.⁷⁹ Bu dönemde Kocaeli Komutanlığının adı Mürettep Kolordu Komutanlığı olarak değiştirilmiştir.

⁷² Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.3, Ankara, 1966, s.42-43.

⁷³ Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı..., s.444-445. HTVD, Sayı.54,

⁷⁴ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:33, Gömlek:62.

⁷⁵ DCA Arşivi, Fon:30-18-1-1, Kutu:1, Gömlek:1, Sıra:8, Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2003, s.158

⁷⁶ DCA Arşivi, Fon:30-18-1-1, Kutu:1, Gömlek:12, Sıra:1, Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, s.161.

⁷⁷ Piyade Muharebesi, Çev.:Ahmet Refik, Matbaa-ı Tahriban, İstanbul, 1319, s.28-31

⁷⁸ Türk İstiklâl Harbi Hülasası, 1919-1922, İstanbul, 1937, s.5

⁷⁹ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.3, s.588.

Milli Mücadelede Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi

Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, bundan sonraki Yunanların muhtemel hareketlerini öğrenmek için Mürettep Kolordu Komutanlığından istediği harekât değerlendirmesine göre Geyve boğazının mutlaka elde bulundurulması ve güneye sarkacak Yunan birliklerinin ilerlemesinin engellenmesi olarak belirtilmiştir. Ayrıca Kocaeli bölgesindeki Yunan birliklerinin doğrudan bir taarruzu beklenmese de tespit görevi yapabilecekleri ve buna göre tedbir alınması istenmiştir. Bu dönem içerisinde Yunan birlikleri İzmit bölgesinde köyleri yakmış ve halka zulüm yapmıştır.⁸⁰

Yunanlar, Bursa-Eskişehir istikametinde başlattıkları taarruzlarının İnönü mevzilerinde durdurulması ve Kocaeli bölgesinde de kuzeyden taarruzlarını genişletemeyerek Geyve üzerinden inememeleri nedeniyle İzmit'te bulunan tümenlerini çekme kararı almıştır. Böylece 26 Mart 1921'den itibaren Yunan işgali altında bulunan Adapazarı ile 28 Nisan 1921'den itibaren Yunan işgalinde bulunan İzmit, tekrar Mürettep Kolordu Komutanlığı birlikleri sayesinde Türk Ordusu'nun kontrolüne geçmiştir.⁸¹

Mürettep Kolordu'nun bundan sonraki görevi, Yunan Ordusu'nun güneyden yapacağı taarruz harekâtına karşı Batı cephesinin kuzey yan emniyetini almaktır. Nitekim Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir Muharebelerinden önce 17 Temmuz 1921'de Mürettep Kolordu Komutanlığına; "...Batı cephesinde durum manevra safhasına intikal etti. Yeni durumlar ve başarılar bekleniyor. Mürettep Kolordu'nun kemali faaliyetle düşman yan ve gerilerinde tesire devam etmesi pek önemlidir. Kıymetli şahsiyetinizin de eklenmesi ile Mürettep Kolordunun harekâtından büyük sonuçlar bekliyorum." emrini vermiş ve Milli Mücadelenin sonuna kadar bu anafikir doğrultusunda Mürettep Kolordu görevini yerine getirmiştir.⁸² Mudanya Mütarekesi'nden sonra Kocaeli hava sahasında belirlenen ara hattının batısında, İngiliz ve Fransızlara ait keşif maksatlı uçuşlar⁸³ yapılsa da İngiliz askeri temsilcilerinin de İzmit limanındaki gemiler ile ayrılması ile bölge tamamen temizlenmiştir.

Sonuç

Kocaeli bölgesi, Milli Mücadelenin başlangıcından itibaren Harekât-ı Milliye'nin bütün safhalarının yaşandığı bir bölge olmuştur. İstanbul'un işgalinden hemen sonra İtilaf donanmasına ait İngiliz ve Yunan gemileri ile denizden abluka altına alınan İzmit, çıkarılan Fransız ve İngiliz müfrez birlikleri tarafından işgal edilmiştir. İşgal ile birlikte bölgedeki Rum ve Ermeni çeteleri vasıtasıyla halkı zulümle katleden İtilafın işgalcileri karşısında halk silahla mücadeleye başlamıştır. Kuva-yı Milliye'nin süratle teşkilatlanması ve yayılması Milli Mücadelenin bölgedeki etkinliğini de artırmıştır. Bölge stratejik bir öneme sahiptir. Bunu lehine kullanmak isteyen İngilizler, İstanbul Hükûmeti'ni de kullanarak Kuva-yı Milliye'yi bastırmak istemiş ancak bölge halkının direnci karşısında başarılı olamamıştır. İstanbul'a yakın olması, demiryolu hattının Anadolu içerisine uzanması ve Ankara'ya yapılacak bir taarruzda en kısa yol olması bölgenin önemini İngilizler için artırmıştır. Milli Mücadele için ise İstanbul'dan silah ve mühimmat sevki ile mücadeleye katılmak isteyenlerin gönderildiği bir konumda olması, Kuva-yı Milliye ile İstanbul'un baskı altına alınabilmesi, Karadeniz kıyısından yapılacak deniz sevkiyatına imkân vermesi ve iç cepheyi kuzeyden örtmesi kritik öneme haiz noktalardır. Bu bakımdan Milli Mücadelenin başlangıcından itibaren Heyet-i Temsiliye, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti bölgeyi daima harekât yönünden desteklemiş ve dikkatini ayırmamıştır. Belirlediği Kocaeli bölgesine yönelik askeri stratejiyi bölge halkının desteği ile uygulamış ve bölgede harekâtın her çeşidi icra edilmiştir. Nitekim Kuva-yı Milliye ile harekât-ı sagir (küçük harekât-gayr-i nizami harekât) yapılırken, düzenli birliklerin de katılımı ile müşterek bir harekâta ve sonrasında da düzenli birliklerin doğrudan icra ettiği savunma ve taarruz harekâtına dönmüştür. Bu tarzda bir harekâtı sevk ve idare etmek aynı zamanda bu harekâtın planlamasını yapmak ve her şeyden öte planlamayı bir stratejiye dayandırmak ve askeri esaslar içerisinde tutarak bunu başarmak oldukça zordur. Fakat 1919 Mayıs'ında siyasi stratejisi çizilen Milli Mücadelenin tüm yurttaki bulunan kolordu komutanları ile doğrudan irtibata geçilerek ve her bölgenin özelliğine göre askeri stratejisinin belirlenerek harekâtı yönetmek Türk İstiklâl Harbi'nin en önemli özelliğidir.

⁸⁰ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.4, Ankara, 1974, s.113-114.

⁸¹ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.4, s.129

⁸² Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.3, s.365.

⁸³ İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1994, s.243, 245, 253, 263, 265, 269.

Kaynakça

Arşivler;

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, (CDA)
- Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Atatürk Özel Koleksiyonu,(ATAZB)
- Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Koleksiyonu,(İSH)

Kitaplar;

- Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, C.I, Haz.: Mustafa Onar, Ankara, 1995.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (ATTB), Haz.:Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.
- APAK, Rahmi, İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?,Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1990.
- APAK, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988.
- ARAS, Kazım, İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesindeki Harekât, Askeri Mecmua Yay., İstanbul, 1936.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yy.,Ankara, 1989.
- BELEN, Fahri,Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yy.,Ankara, 1983.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2003.
- BUJAK, Yunan Ordusunun Seferleri, Çev.:İbrahim Kemal, 113 sayılı Askeri Mecmua Layihası, 1939
- CHURCHİLL, Winston, İstiklâl Savaşı'nda, Yeni İstanbul Kültür Yay., İstanbul, 1969.
- ÇAM, Yusuf, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yy., Kocaeli, 2004.
- DOĞANTAN, Tevfik, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar, Askeri Mecmua Yy., İstanbul, 1940.
- ERDEM, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, Derlem Yy., İstanbul, 2010.
- KEMAL, Gazi Mustafa, Nutuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1994.
- İSKORA, Mazlum, Türk Ordusu Kurmaylık, Erkânıharbiye Tarihçesi, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944.
- Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2007.
- ÖZEL,Sabahattin, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, Derin Yy.,İstanbul, 2009.
- SEMİZ,Yaşar - Akdağ, Ömer, Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Çizgi Yy.,Konya, 2011
- SOFUOĞLU, Adnan, Milli Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi Yy., Ankara, 2006.
- SOFUOĞLU, Adnan, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921, Genelkurmay Başkanlığı Yy.,Ankara, 1994.
- SONYEL, Salahi R.,Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II, Türk Tarih Kurumu Yy., Ankara, 1991.

Milli Mücadelede Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlik Harekâtına Geçişte Kocaeli Bölgesi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Yeri ve Önemi

- Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C.I, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yy., Ankara, 1962.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yy., Ankara, 1999.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.3, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yy., Ankara, 1963.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, Ks.4, Genelkurmay Başkanlığı Yy., Ankara, 1974.
- Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, C.VI, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Yy., Ankara, 1974.
- Türk İstiklal Harbi Hülasası, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937.
- TÜMERDEM, Hakkı, Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkulceyş Bakımından Tetkik, Necmi-istikbal Matbaası, İstanbul, 1935.
- TÜRKMEN, Zekeriya,Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, Türk Tarih Kurumu Yy., Ankara, 2001.
- ÜZMEZ, Ali, Milli Mücadelede Servetiye Cephesi, Kocaeli Belediyesi Kültür Yy., Kocaeli, 2006. Yayımlanmamış Eser
- Yunan Büyük Askeri-Bahri Ansiklopedisi, C.II, KonstantinosNider, Küçük Asya Harekatı, I.Devre, Çev.:Lefter Ksantopulos, Atina , 1928.

Osmanlıca Eserler

- Askeri Harekât-ı Sagire, (Kaymakam Mehmet Faik), Mekteb-i Fünun Harbiye-yi Şahane Matbaası, 1305.
- Piyade Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328.
- Piyade ve Süvarinin Muharebe Endahtındaki Hidematı ve Vezaifi, Çev.:Erkan-ıHarb Kolağası Ali Mümtaz, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul.
- Piyade Muharebesi, Çev.:Ahmet Refik, Matbaa-ı Tahriban, İstanbul, 1319.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında İzmit'te Amerikalı İki Hemşire: Leila Priest Ve Grisell Mc Laren

Gülten ÇEVİK NASIRLIER*
Eda YİRMİBEŞOĞLU ERKAL**
Nermin ERSOY***

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, 1914 - 1918 yılları arasında, Osmanlı Devleti için tam bir kabus senaryosuna dönüştürmüştür. Osmanlı Devleti savaştan, müttefikleri ile birlikte yenik ayrılarak, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak fiilen çekilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros, Birinci Dünya Savaşını bitirmiş olsa da, Anadolu topraklarının galip devletler tarafından işgal edilmesiyle, yeni bir dönemi başlatacak, başka bir mücadelenin habercisi olmuştur.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın, "Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılması ile Karadeniz'e geçişin sağlanması" maddesine istinaden, 13 Kasım 1918'de İngiliz Donanması, Marmara Denizine girerek İstanbul önlerine gelmiş ve İzmit Körfezine demir atmıştır. Karaya asker çıkararak, demiryolu ulaşımı, telgraf haberleşmesi, askeri depolardaki cephane ve askeri malzemeye el koyarak Derince Limanı ve İzmit'teki önemli noktaları işgal altına almıştır.

İzmit başkente yakınlığı ve Anadolu'ya geçiş noktası olması sebebiyle ilk işgal edilen yerlerdendir.¹ 27 Ekim 1920'de İzmit'in kontrolü, İngilizler tarafından Yunanlılara devredilmiştir.²

Bu dönemde bölgeye sağlık hizmeti vermekte olan Askeri Hastane ve Seyyar Hastane, padişah koluk kuvvetleri olan, Kuvayı İnzibatiye kontrolündedir. Kuvayı İnzibatiye, Kuvayimilliyeye güçleri karşısında başarısız olup dağılınca, bu hastaneler kapatılmıştır. İçindeki malzemeler ise Kuvayı milliyeye tarafından kullanılmasın diye İstanbul'a taşınmıştır. Halkın sağlık hizmeti alabildiği tek yer olan Gureba Hastanesi de mali sıkıntılardan dolayı yıl sonuna varmadan kapanmıştır. Hiçbir sağlık kurumu kalmamış olan İzmit'te, I. Dünya Savaşı sonrası çok sayıda mültecinin akın etmesiyle tifüs, verem, trahom ve çiçek salgınları da şiddetlenmiştir. Tüm bu yaşananlar, Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi İzmit'te de sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin misyonerler tarafından sürdürülmesine fırsat vermiştir.³

Bu misyoner kuruluşlarından en etkin olanı, ABCFM (American Board of Commissioner for Foreign Missions), 1856 yılında İzmit'te de bir yardım istasyonu açmıştır.⁴ Amerikan Board yetkililerinin 16 Eylül 1915'de yaptığı bir toplantı sonucunda Ermeni Yardım Heyeti (Armenian Relief Committee) isimli bir yardım örgütü kurulmuştur. Bu örgüt; 1918'de önce, Yakın Doğuda Yardım için Amerikan Heyeti (American Committee for Relief in the Near East, kısaca ACRNE); 1919'da, Yakın Doğu Yardım Heyeti (Near East Relief, kısaca NER) adını almıştır.⁵

* Kocaeli Üniversitesi Sağ. Bil. Enst. Tıp Tarihi ve Etik Doktora Öğrencisi, g.nasirlier@gmail.com

** Kocaeli Üniversitesi Sağ. Bil. Enst. Tıp Tarihi ve Etik Doktora Öğrencisi, eyirmibesoglu@yahoo.com

*** Kocaeli Üniversitesi Sağ. Bil. Enst. Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı, nerminersoy@gmail.com

¹ Unat; Kadri, Kurtuluş Savaşı'nda "İzmit Askeri Hat Komiserliği" ve Faaliyetleri; Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Cilt II, Kocaeli, 2017.

² Yıldırım; Cihat, "Mütareke Döneminde İzmit ve Havalisindeki Hadiselerin Yeni Adana Gazetesindeki Yansımaları", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, 2015.

³ Nermin Ersoy, Yüksel Güngör, Aslı Akpınar, "Tarih İçinde İzmit'te Hastaneler"; VIII. Türk Tıp Tarihi Tarihi Kongresi, Sivas, 2004.

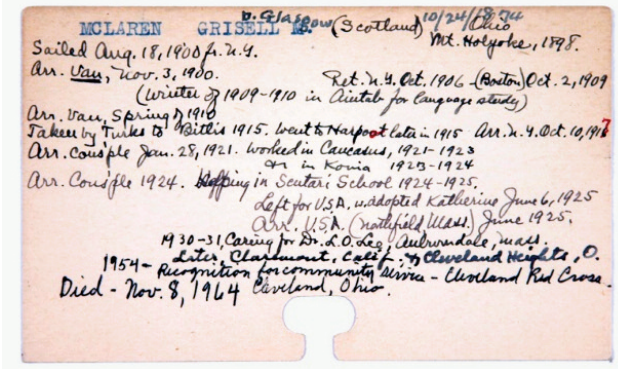
⁴ Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", Akademik Bakış Dergisi, 5/10 (2018).

⁵ <http://wendyelliott.ca/glossary-of-missionary-and-humanitarian-terms/#ner>, Erişim Tarihi: 26/11/2018; Abdülmecit Tuğrul, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)", Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires, VII/2 (2018), s. 240-266.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında İzmit'te Amerikalı İki Hemşire: Leila Priest Ve Grisell Mc Laren

Türk ordusu Van'ı geri aldıktan sonra, kendisi de bölgeye geri dönmüş ve 1919 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmesine izin verilmiştir.¹³

Resim 5 McLaren ABCFM Personel Kartı¹⁷

Resim 4 Mc Laren pasaport.¹⁵

Resim 3 Mc Laren Pasaport fotoğraf.¹⁴

Savaş sırasında yaşadıklarından çok etkilenerek, Amerika'ya döndükten sonra Connecticut New Haven'daki (Training School for Nurses) okulunda 3 yıllık hemşirelik eğitim kursuna katılmıştır. Bu yeni donanımı, NER tarafından 1920-1924 tarihleri arasında Türkiye ve Kafkasya'da toplum hemşiresi olarak görevlendirilmesini sağlamıştır.¹⁶

Mc Laren, 1921 yılında İzmit'e gelmiştir. Burada, Amerikan Hastanesi'nin kurulmasında, Dr. Elliot ile birlikte görev almış ve sağlık hizmeti sunulmasında etkin rol oynamıştır. Hastaneye ilişkin, NER dergisinin 16 Nisan 1921 tarihli sayısında; Temiz ve havadar bir yer olduğundan, ameliyathanesinin, çiçek hastalığı, tifüs koğuşu, çocuk koğuşu ve obstetrik koğuşunun olduğundan, hastaların hastaneye girerken kıyafetlerinin dezenfekte edilerek, taburcu olduklarında kendilerine verildiğinden

¹³ <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17264>, Erişim Tarihi: 26/11/2018; <https://wendyelliott.ca/australian-nurses-in-the-ner/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

¹⁴ <https://www.ancestry.co.uk/>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

¹⁵ <https://www.ancestry.co.uk/>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

¹⁶ <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17264>, Erişim Tarihi: 26/11/2018; <http://www.mtholyoke.edu/~dalbino/photos/lawson/women/gmclaren.html>, Erişim Tarihi: 05/03/2019; <https://wendyelliott.ca/australian-nurses-in-the-ner/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018; "Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, v. 112 (1921-1922)", <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:414027>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

¹⁷ <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17264>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

Gülten ÇEVİK NASIRLIER - Eda YİRMİBEŞOĞLU ERKAL - Nermin ERSOY

söz edilmektedir. Aynı zamanda, tüm milletlerden hastaların kabul edildiği de belirtilmektedir.¹⁸

McLaren'ın daha önce Van ve Bitlis'te misyon çalışmaları yürütmesi, Doğu'da uzun yıllara dayanan bir tecrübeye sahip olmasına neden olmuştur. Bu tecrübesi, yerli hemşireleri eğitmek amacıyla, yönetimi altında bir eğitim sınıfı oluşturmasına olanak sağlamıştır. Bu sınıfta kız öğrenciler; Tıp, Uygulamalı Hemşirelik, Fizyoloji, Anatomi, İngilizce, Ermenice ve Aritmetik dersleri görmekte-dirler. Amaç, NER görevlileri buradan ayrıldıktan sonra yerli kızların görevi devralabilecek donanıma sahip olmalarıdır.¹⁹

İzmit'te bulunduğu dönemde, ebeveynleri kaçmış ya da ölmüş olan, Kathrine (Makruhi) adında 2 yaşında bir Ermeni kız çocuğunu evlat edinmiştir. 1924 – 1925 yılları arasında ilk olarak Bahçecik'te kurulmuş olan sonra İstanbul'a taşınmış olan Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde görev almıştır. 1925 yılında evlatlığı ile beraber, Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmüştür.²⁰ 1925-1929 yıllarında Northfield'da, 1929-1936 yıllarında ise, Massachusetts Kaliforniya'da hemşirelik yapmıştır.²¹

McLaren'ın yaptığı hizmetler, dünyanın her iki yarım küresinde hemşirelik camiasında tanınmasını sağlamıştır. Cleveland Kızıl Haç'ı yapmış olduğu bu toplum hizmetlerini "staff-aid" olarak tanımlamıştır.²²

Grisell M. McLaren 1964 yılında, 90 yaşında iken Cleveland'da hayatını kaybetmiştir (°).

Leila Fanny Priest (1892 – 1951)

1 Şubat 1892 tarihinde, Australia Tasmania'da dünyaya gelmiştir. Babası Robert Walter Priest, anesi Fanny Pelishia St Ledger'dır.²³

Resim 6 Leila F. Priest Doğum kaydı.²⁴

Priest, 16 Mart 1920'de hemşirelik çalışmaları için Amerika Birleşik Devletleri'nden Kafkasya'ya NER tarafından gönderilmiştir.²⁵ 1920 Temmuz ayında, Kafkasya misyonundan hemşire Emily D.

¹⁸ Near East Relief, Vol.III.No.15,1921.

¹⁹ Abdülmecit Tuğrul, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*; VII/2 (2018), s. 240-266; Near East Relief, Vol.III.No.15,1921.

²⁰ <http://www.dlii.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17264>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

²¹ <http://www.mtholyoke.edu/~dalbino/photos/lawson/women/gmclaren.html>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

²² <http://www.dlii.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17264>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

²³ "Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, v. 112 (1921-1922)", <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:414027>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

²⁴ <https://www.ancestry.co.uk/>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

²⁵ <https://wendyelliott.ca/australian-nurses-in-the-ner/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

²⁶ Abdülmecit Tuğrul, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*, VII/2 (2018), s. 240-266; Near East Relief, Vol.III.No.15,1921.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında İzmit'te Amerikalı İki Hemşire: Leila Priest Ve Grisell Mc Laren

Passmore ile beraber İstanbul'a tayin olmuş, geçici olarak İzmit'e görevlendirilmiştir. O dönemde, şehirde 10.000 civarında mültecinin bulunması, tıbbi çalışmalar dışında da yardım gereksinimi doğurmuştur. Ağustos 1920'de Türk hastanesini kullanma izni alınmıştır. Ayrıca günde ortalama 80 hastaya bakabilecek bir klinik mevcuttur. Priest ve Passmore tarafından yazılan raporlarda; tıbbi müdahalelerin Athanasyan adlı bir doktor dışında, kendileri tarafından yalnız başlarına yapıldığı, klinikte cerrahi operasyonlar için bir giyinme odasının, bir erkek koğuşunun, bir kadın koğuşunun ve bir de doğum koğuşunun mevcut olduğu ifade edilmiştir. Mevcut koşulların yetersiz olduğu ve tam teşekküllü bir hastaneye şiddetle ihtiyaç duyulduğunu da belirtmişlerdir.²⁶

Ocak 1921'de Grisell McLaren ve Dr. Elliot'un da İzmit'e gelmesi ile ihtiyaç duyulan tam teşekküllü Amerikan Hastanesi'nin kurulmasına destek vermiştir. Aynı zamanda O da, Mc Laren gibi, hemşirelerin eğitim sınıflarında dersler vermiştir.²⁷

Yazar ve doktor olan Esther Pohl Lovejoy'un "Certain Samaritans" adlı eserinde yazdıklarına göre; Türk ordusunun Haziran ayında şehre gelmesiyle, hıristiyan nüfusunun çoğunluğu ve bazı misyonerler yatan hastaları hastanede bırakıp kaçmışlardır. Priest ise hastanede kalıp sağlık hizmetlerini sürdürmeye devam eden az sayıda ki hemşirelerden biridir. Sonbaharda, şehrin hakimiyetinin tamamen Türkler'e geçmesi ile Dr. Elliot ve hemşire Powers'a eşlik ederek, Ekim ayında Erivan'a gitmiştir.²⁸

İzmit'te olduğu gibi, Erivan'da da çok sayıda mültecinin sorunları ile başa çıkabilmek için yerel genç kadınların eğitilmesi yüksek öncelikli bir konu olmuştur. Aralık ayına kadar hazırlanan hemşire sınıflarında eğitime başlayacak 28 kız vardır. Bunların tamamı yetimhaneden gelen kızlardır. Bir yandan İngilizce eğitim alırken, bir yandan Priest ve Power'ın hemşirelik sınıflarına katılmışlar, saat 18-20 arası ise NER'in akşam okuluna sıradan derler için gitmişlerdir. Üç ay sonra sınavda başarılı olanlar keplerini giymişlerdir. Priest ve Power için, bu kızları üniformaları ile görmek mutluluk verici olmuştur.²⁹ Temmuz 1923'e kadar Erivan'da görev yapan Priest, 19 Ekim 1923'de Amerika'ya geri dönmüştür.³⁰

Leila Fanny Priest, 27 Temmuz 1951'de 59 yaşında iken, Dearborn Michigan'da hayatını kaybetmiştir.³¹

Resim 7 İzmit'te Hemşire Sınıfı (16,19).³² "Üstte; Dr. Elliot ve L.Priest, Altta G.McLaren"

27 <https://wendyelliott.ca/australian-nurses-in-the-ner/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

28 <https://wendyelliott.ca/australian-nurses-in-the-ner/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

29 <https://wendyelliott.ca/australian-nurses-in-the-ner/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

30 <https://neareastmuseum.com/memorials/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

31 <https://gw.geneanet.org/alisonassie?lang=en&n=priest&oc=0&p=leila+fanny>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

32 Near East Relief, Vol.III.No.15,1921; <http://www.ourstory.info/library/2-ww1/Lovejoy/images/048.jpg>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında, Osmanlı toprakların itilaf devletleince işgal edilmesi sonucu, sağlık hizmetlerinde yaşanan olumsuzluklar ve gereksinimin had safhada artması, bu hizmetlerin misyonerler tarafından yürütülmesine olanak tanımıştır. Grisell M. Mc Laren ve Leila F. Priest, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında, ülkemizde ve İzmit' te faaliyette bulunmuş iki misyoner hemşiredir. Misyonerlerin döneme ait ayrıntılı ve düzenli tuttıkları raporlar, her ne kadar subjektif bakış açısı ile yazılmış olsa da, objektif tasvir ve tanımlamalarla gerek savaş yıllarına ait sağlık hizmetleri çalışmalarına, gerekse dönemin ekonomik, coğrafi ve tarihsel dokusunun anlaşılmasına ışık tutmaktadır.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında İzmit'te Amerikalı İki Hemşire: Leila Priest Ve Grisell Mc Laren

Kaynaklar

“Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, v. 112 (1921-1922)”, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:414027>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

Certain Samaritans, Ester Pohl lovejoy. The Macmillan Company, New York, 1927.

Ersoy, Nermin; Güngör, Yüksel; Akpınar, Aslı, “Tarih İçinde İzmit'te Hastaneler”; VIII. Türk Tıp Tarihi Tarihi Kongresi, Sivas, 2004.

<http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:414027>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

<http://wendyelliott.ca/glossary-of-missionary-and-humanitarian-terms/#ner>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17264>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

<http://www.mtholyoke.edu/~dalbino/photos/lawson/women/gmclaren.html>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

<http://www.ourstory.info/library/2-ww1/Lovejoy/images/048.jpg>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=loc.ark:/13960/t9086rt3m;view=2up;seq=16;skin=mobile>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

https://en.m.wikipedia.org/wiki/Mount_Holyoke_College, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

<https://gw.geneanet.org/alisonassie?lang=en&n=priest&oc=0&p=leila+fanny>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

<https://neareastmuseum.com/memorials/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

<https://wendyelliott.ca/australian-nurses-in-the-ner/>, Erişim Tarihi: 26/11/2018.

<https://www.amwa-doc.org/our-work/american-womens-hospital-services/>, Erişim Tarihi: 05/01/2019.

<https://www.ancestry.co.uk/>, Erişim Tarihi: 05/03/2019.

Near East Relief, Vol.III.No.15,1921

Tuğrul; Abdülmecit, “Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*, VII/2 (2018), ss. 240-266.

Unat; Kadri, Kurtuluş Savaşı'nda “İzmit Askeri Hat Komiserliği” ve Faaliyetleri; *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Cilt II, Kocaeli, 2017.

Yıldırım; Cihat, “Mütareke Döneminde İzmit ve Havalisindeki Hadiselerin Yeni Adana Gazetesindeki Yansımaları”, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, 2015.

Yıldız; Özgür, “İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 5/10 (2018).

Millî Mücadele'nin Başiskele Cephelerindeki Yerel Kahramanlar Hakkındaki Yeni Bilgiler

Süleyman PEKİN*

Ateşkes, İşgal Ve Direniş

İ Dünya Savaşı 30 Ekim 1918'de biter ve 2 hafta sonra yeni bir savaşın (Kurtuluş) iklimine girilir. 13 Kasım'da İstanbul, 20 Kasım'da ise İzmit işgal edilir. Neredeyse 2 yıl İzmit'i fiilen yöneten İngilizleri bir Tersane bahçesinde yaptıkları idam fotoğraflarından ve tayyarelerinin saldırılarından, bir de 27 Ekim 1920'de işgali resmen Yunanlılara devretmelerinden hatırlarız. Oysa hem Yunanlıların bölgeye girişi askerî anlamda daha öncedir, hem de İngilizler İzmit'in kurtuluşuna (28 Haziran 1921) değin şehirden tamamen çekilmemişlerdir.

Millî Mücadele yıllarından 10 yıl öncesindeki Büyükşehir Yasası'yla Başiskele İlçesi'nin kuruluşuna kadar bölge Bahçecik Nahiyesi olarak tanımlanır ve Kurtuluş Savaşı'nda defalarca el değiştirmiştir. İzmit Sancağı'ndaki Ermenilerin en kalabalık yerleşim yerini teşkil eden Bahçecik; öncelikle İngiliz işbirlikçisi İstanbul Hükümeti'ne bağlı nahiye müdürleri ile Ermeni Çetelerinin denetiminde kalmış, Rauf Orbay'ın teşkilatlandığı Millî Kuvvetlerce ilk olarak 27 Mayıs 1920'de ele geçirilmiş ve bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyet tesis edilmiş, ardından Bahçecik Bucağıkaza haline getirilerek kaymakamlığına Hamidiye Köyü'nden Abanozoğlu Süleyman Bey görevlendirilmişti.¹

“İngiliz İbrahim” lakaplı İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı, Kuvâ-yı İnzibâtiye² ile Ermeni ve Rum Çeteleri marifetiyle Bahçecik'i geri almışsa (12 Temmuz) da Bahçecik Kaymakamı Abanozoğlu Süleyman Bey'in çabalarıyla 26 Temmuz 1920'de Kuvâ-yı Millîyeciler tekrar beldeye hâkim olmuşlardır. 3 Ağustos başından itibaren İngilizler yerlerini Yunan birliklerine bırakmaya başladı. Bu sırada Bahçecik, Yuvacık, Arslanbey, Akmeşe Ermenilerinden 300 kişi Yunan Ordusu'na katıldı⁴ ve 15 Ağustos 1920'de XVI. Yunan Alayı'nın bir taburu Kullar'daki Çuha Fabrikası'na, takviyeli bir taburu da Bahçecik'e yerleşti.⁵ Seymen açıklarında Yunan Zırhlısı (Kalkış / Kilkis) vardı, Seymen İskeleyi'nden de sürekli cephane ve malzeme takviyesi yapılıyordu.⁶

İstiklâl Harbi'miz “İlk Kurşun”un atıldığı 19 Aralık 1918'den (Hatay Dört yol) beri Millî Milis Güçleri (Kuvâ-yı Milliye) / Millî Müfrezelerle yürümüştür ve ancak 8 Kasım 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi kararından sonra Düzenli Ordu sistemine geçilebilmiştir. Sempozyum'a ad olan Servetiye Cephesi'yle daha doğrusu Bahçecik Cephesi'yle doğrudan ya da dolaylı ilgili Müfrezeler ise şunlardır:⁷

- *Gökbayrak Millî Taburu (Cemal Bey)*
- *Kara Fatma Millî Müfrezesi*

* Yazar-Yerel Tarihçi, Başiskele Anadolu İmam Hatip Lisesi Uzman Tarih Öğretmeni ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Doktora Öğrencisi (suleymanpekin@gmail.com)

¹ Apak, Rahmi, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, TTK Yayınları, Sayfa 142, Ankara, 1942.

² Bugünkü Başiskele İlçesi'nin kuzey sınırındaki Vezirciftliği mevkiinde konuşlanan nâm-ı diğer Hilâfet Ordusu

³ Çam, Yusuf, Milli Mücadele'de İzmit Sancağı, İzmit Rotary Kulübü Yayınları, Sayfa 92, İstanbul, 1993.

⁴ Selvi, Haluk, “Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri”, ASAM Türkiye Kongresi (Ankara 2007), s. 8.

⁵ Üzmez, Ali, Milli Mücadele'de Servetiye Cephesi, KBB Kültür Yayınları, 3. Baskı, Sayfa 45, İzmit, 2008.

⁶ Şenel, Volkan, Geçmişte ve Günümüzde Yeniköy, Yeniköy Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa 60, İzmit, 2009.

⁷ Oral, Atilla, “Kocaali'de Kuva-yı Milliye”, Ö. Kocaali Gazetesi - Özgür Pazar İlavesi, 20 Haziran 2004.

Süleyman PEKİN

- *Zobuoğlu Hasan Bey Millî Müfrezesi*
- *Karamürsel Millî Taburu*
- *Servetiye Millî Müfrezesi*
- *Döşeme (Nüzhetiye) Millî Müfrezesi*
- *Terzi Lâz Mevlüt Millî Müfrezesi*
- *Değirmendere Millî Müfrezesi*
- *Katırözü (Çilekli) Millî Müfrezesi*
- *Kırıntı Millî Müfrezesi*
- *Serindere Millî Müfrezesi*
- *Tepecik Millî Müfrezesi*
- *Halit Molla Millî Müfrezesi*
- *Çepniköylü (Suadiye) Müslüman Osman Müfrezesi*

Servetiyeve Cephe Hakkında Malûmat

Servetiye Köyü Bahçecik Nahiyesi'ne bağlı 30 köyden ikisidir; zira Servetiye Cami ve Servetiye Karşı olarak bir derenin iki sırtında kuruludur. Arşiv vesikalarında Dağınksu ve Hocaköy gibi adlarla da anılır. 93 Harbi'nde (1877-78) Batum'dan getirilen Laz göçmenlerce kurulan Köyün ismi diğer köy adlarında olduğu gibi (Hamidiye, Lütfiye, Mesruriye, Nimetiye, Şevketiye, İhsaniye..) II.Abdülhamid'e şükranı çağrıştırmaktadır; Servet gibi yer.

Osmanlı Devleti, hem Misyoner Okullarına yurt genelinde ve bölgede yol vermiş hem de "American Way of Life"⁸ (Amerikan yaşam biçimi, Amerikan rüyası) yolunda taşkınlık yapması muhtemel Ermeni hareketlenmesine karşı Bahçecik, Yuvacık, Döngel gibi Ermeni ve Yeniköy gibi Rum yerleşim yerlerinin periferisindeki köylere Kafkas ve Karadeniz muhacirlerini yerleştirerek olası bir kalkışmayı çevrelemek istemiştir. Neticede dengeleyici ve tedbir geliştirebilen bir Devlet Aklından söz edebiliriz.⁹

Servetiye Cami Köyü'nü Meclis-i Mebusân Başkanı ve İskân-ı Muhacirîn Komisyonu Başkan Vekili Hasan Fehmi Paşa'nın¹⁰ Gülcemal Vapuru'yla Batum'un Maradit (Muratlı) Nahiyesi Beğlevan (Güreşen) Köyü'nden getirilen ve Mohti Laz olarak tabir edilen aileler kurmuş, Rize Merkez'e yakın köylerden peyderpey gelen aileler de bir devlet politikası olarak peyderpey buraya yerleştirilmişlerdir. Evvelden birkaç Ermeni hanenin bulunduğu Servetiye Karşı Köyü ise 1900'lü yıllarda Servetiye Cami Köyü'nden geçiş yapan aileler ve savaş yıllarına dek Rize cihetinden gelenlerle Müslüman bir köy haline gelmiştir.

Servetiye'de bir Millî Müfrezenin kuruluşu 1920 Ağustos ayı ortalarında (muhtemelen 16 Ağustos) Bahçecik Merkez Mahallesi Muhtarı Hamparsum'un Yunanlılar adına Köye gelerek eldeki silahların teslimini istemesi üzerinedir.¹¹ On buçuk aylık bir mücadeleden yani Servetiyedahlı Bahçecik ve çevresinin istirdadından sonra Müfreme dağılmış; bir kısmı Düzenli Ordu emrine girmiş, diğerleri ise kaldıkları yerden köy yaşantılarını sürdürmüşlerdir.

Servetiye Cephesi olarak bilinen yer ise Servetiye Karşı Köyü'nden Soğuksu sırtlarına kadar uzanan ve Arabaoğulları / Araboğulları denilen mevkiide Bahçecik Mevzileri olarak bilinen hattı. Bu hattın bir kısmı Bahçecik Kültür ve Dayanışma Derneği ile Çanakale ve İstiklâl Savaşı Gazileri Varisleri Anma ve Yaşatma Derneği Başiskele Bahçecik Şubesi'nin talebi doğrultusunda İzmit Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü ile Gölcük Orman İşletme Müdürlüğü'nce Kurtuluş Savaşı Siperleri adıyla ve parkıyla birlikte halkın ziyaretine açılmıştı. Fakat pek sahip çıkıldığı söylenemez.

Başiskele İlçesi yada Bahçecik Nahiyesi'ndeki tek cephe Servetiye değildi; kuzeybatıdan güneybatıya doğru Kadırga (Taşocakları) Cephesi, Panayır Cephesi ve Tartala (Böcekli) Cephesi de yoğun çarpışmaların yaşandığı cephelerdi. Gürcüce bir kelime olan Tartala adı bile kapışılan, üşüşülen yer manasına geliyordu.¹² Batı sınırının arkasındaki Değirmendere Cephesi ile doğu sınırının arkasındaki Arslanbey Cephesi de nahiyedeki müfrezelerin irtibatlı olduğu cephelerdi.

Yerel Kahramanlar Hakkında Yeni Bilgiler

Kaynaklara göre bu bölgedeki Millî Müfreme /Milis Kuvvetlerinin başındakiler; Dilberoğlu Süley-

⁸ Arkitekt Dergisi, "Bitinya'da Bir Amerikan Koleji", Sayı 5, (Mayıs 1993), s. 97.

⁹ Pekin, Süleyman - Bayram, Murat, Bahçecik Tarihi, s. 118, Ankara, 2011

¹⁰ Sapanca Mahmudiye'de adına bir cami yaptırmıştır, türbesi İstanbul Lâleli'dedir.

¹¹ Üzmez, Servetiye Cephesi, s.51-52

¹² Pekin, Bahçecik Tarihi, s.212.

Millî Mücadele'nin Başiskele Cephelerindeki Yerel Kahramanlar Hakkındaki Yeni Bilgiler

man Bey, Çitoğlu Tevfik (Avdan), Mehmet Nabi Bey (Ulusoy), Zobuoğlu Hasan Bey, Mahmut Nedim Bey (Erdem), Yusuf Ağa oğlu Zihni Bey, (Soytarı) Mustafa Çavuş, Hacı Maksut Efendi, Şeyh Mustafa Nuri Efendi, Tantaoglu Hasan Bey, Metinoğlu İsmail Efendi, Duranoğlu Kadem Çavuş, Gürgenli Hasan Çavuş, Terzi Laz Mevlüt Efendi, Dişli Mustafa (İkiz), Bayraktar Çavuş, Çolak Mustafa, Nimetiyeli Kâzım Bey (Demirel), Zeybek Ömer (Erenkaya), Aksıgınlı Memiş ve Nuri Ağa, Beylikli (İrşadiye) Musa oğlu Mehmet, Lütfiyeli İmam M. Ali Efendi ve Mehmet Rüştü (Edipoğlu) gibi kimselerdi. Gökbayrak Cemal Bey ile Halit Molla gibi bölgesel kahramanlar ile Kara Fatma (Seher) gibi bir ulusal kahramanı ve Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa (Çebesoy), Deli Halit Paşa (Karsıalan), Kâzım Paşa (Özalp), İsmet Paşa (İnönü) gibi Kurtuluş Savaşı'nın ana cephelerdeki kahraman komutanları da öncülere eklemek lazım.¹³ Tabii en başa da Millî Mücadele'nin önderi ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü de koyarak..

Kocaeli Tarih ve Rehberi'nin meşhur gazeteci-yazarı Rifat Yüce'nin Millî Mücadele'de Kocaeli Notları müellifi Tevfik Uğurlu'dan kitabına aldığı öncü isimlerden bazılarını 8 yıl önce kaleme aldığımız Bahçecik Tarihi kitabında hatalı değerlendirmişiz. "Millî İhtiyat Zabiti Süleyman, Tevfik ve Mehmet Efendi'ler" kısmındaki Süleyman ve Mehmet isimlerini muhtemelen Metinoğlu Hacı Süleyman Efendi (Pekin) ve muhtemelen Tahsildar Mehmet Efendi (Çelikkol) olarak tanımlayarak yanlışla düşmüştük.¹⁴

İhtiyat zabiti (rezerve subay) olarak nitelenen Süleyman Efendi Döşemeli (Nüzhetiye) Dilberoğlu Süleyman Bey'dir ve savaşta Mülâzım-ı Sânilige (Üsteğmen) yükselmiştir.¹⁵ Taşocakları - Kadırga Cephesi'nin bölük komutanlığını yapmış olan Süleyman Bey'in Hoşgış adındaki makineli tüfeği ile destansı savaşı ağızdan ağıza aktarılagelir.¹⁶ Dedesi Osman Efendi'nin Saray'da çalıştığı söylenen ve 93 Harbi'yle Murgul'dan göç eden Dilberoğlu Süleyman Bey 13 yıl subaylık vazifesinde bulunmuştur.¹⁷ İstiklâl Madalyalıdır ve mezarı Nüzhetiye Mezarlığı'ndadır.

Diğer İhtiyat Zabiti olarak nitelenen Mehmet Efendi yine Döşeme'li Lâzoğullarından Mehmet Nabi Bey'dir ve Başçavuş rütbesiyle Panayır Tepesi¹⁸ Cephesi'nin kumandanlığını üstlenmiştir. O da İstiklâl Madalyalı olup mezarı Nüzhetiye'dedir.¹⁹ Üçüncü Döşeme'li komutan İkinci Mülâzım / Üsteğmen rütbeli Çitoğlu Tevfik Bey de Ferhadiye ile Nüzhetiye arasındaki Tartala Cephesi'nin kurucu komutanıdır. Sonrasında savaştığı Avdan Cephesi'ni kendine soyadı olarak almıştır. Mustafa Kemal Paşa'yla bizzat görüşmüşlüğü vardır. İstiklâl Madalyalı olup onun da mezarı Döşeme'dedir.²⁰

En az onlar kadar önemli bir başka isimse Hacı Halil oğlu Mahmut Nedim Bey'dir ve hem bu Sempozyuma konu olan Bahçecik'in güneyindeki Servetiye Cephesi'nin hem de Servetiye Millî Müfrezesi'nin kurucusu odur. Rize kökenli Karahasanoğulları'ndan olup 19. yy sonlarında Bahçecik Servetiye'ye ailesiyle birlikte yerleşmiştir. Rüştüye mezunudur ve kader arkadaşı sayılan 'Hamidiye Kahramanı' Miralay Rauf Bey'in (Orbay) isteğiyle millî bir teşkilat kurmuş ve hem Rauf Bey hem Deli Halit Bey'lerin (Karsıalan) emrinde Müfrezeler Komutanlığı yapmıştır. Serindere ve Tepecik Müfrezelerinde ona bağlandıktan sonra Milis Yüzbaşı hatta rütbesiyle Fahrî (Milis) Tabur Kumandanlığı görevi yapmıştır.²¹

Mahmut Nedim Bey (Erdem), Cephe'nin cephanesi için Geyve'deki Kuva-yı Milliye Karargâhı'ndan at sırtında mermi sandığı getirmekten Millî Mücadele aleyhinde bulunan Bahçecik Nahiye Müdürü Hafız Mahmut gibi idarecilerin derdest edilmesine kadar çok farklı hizmetler üstlendi.²² Avdan Cephesi'nde de Milis Binbaşı olarak Fahrî Tabur Komutanlığı yapan Mahmut Nedim Bey, Düzenli Ordu saflarında Kocaeli Gurubu'nun 14. Alayı içinde İstiklâl Harbi sonuna kadar savaşmaya devam edecektir.²³ 1966 yılında vefat eden Mahmut Nedim Erdem Bey'in mezarı İzmit Bağçeşme Mezarlığı'nda KBB Tarihî Mekânlar Müdürlüğü tarafından özel olarak yenilenmiştir.

¹³ Yüce, Rifat, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2007. Çam, Millî Mücadele'de... Sofuoğlu, Adnan, Millî Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006. Öztüre, Avni, İzmit Tarihi, İstanbul, 1981. Üzmez, Servetiye Cephesi. Pekin, Bahçecik Tarihi.

¹⁴ Pekin, Bahçecik Tarihi, s. 205.

¹⁵ Yüce, Kocaeli Tarihi..., s. 308.

¹⁶ Çitoğlu İlyas Kuş'la Mülâkat, Ağustos 2009.

¹⁷ Fevzi Dilberoğlu'yla Mülâkat, Şubat 2019.

¹⁸ Havuzlubahçe Mahallesi ile Yeniköy Merkez Mahallesi arasındaki sırtlar

¹⁹ Yüce, Kocaeli Tarihi..., s. 308.

²⁰ Pekin, Bahçecik Tarihi, s. 226 ve s. 372.

²¹ Pekin, Bahçecik Tarihi, s. 334-335-336.

²² Yüce, Kocaeli Tarihi..., s. 292.

²³ Abidin Özkaraaslan'dan Bilgi Notu, Ağustos 2009

Süleyman PEKİN

Zobuoğlu Hasan Bey ise sadece Bahçecik Cephelerinin değil başta Değirmendere ve Karamürsel olmak üzere İzmit – İstanbul arasında en etkili mücadele eden isimlerdendir. Tarihçi Volkan Şenel'in hazırladığı Zobuoğlu Hasan kitabı onun yaptıklarının daha iyi anlaşılmasına yarayacaktır. Zira İstanbul'dan deniz yoluyla kaçak mermi ve mühimmat getirtmekten İzmit'in karşı sahilindeki 32 köye Okturva (Toprakbastı vergisi) Teşkilatı kurmaya ve Milis Binbaşı - Albay rütbesiyle Millî Tabur Komutanlığı yapmaktan Yunanlılarla ateşkes yapmaya dek çok yönlü, çok çalışkan biridir.²⁴ 93 Harbi'ndeki göç sırasında doğan ve 1953'te vefat eden Hamidiyeli Hasan Zobuoğlu'nun Bağçeşme'deki mezarı da KBB Tarihî Mekânlar Müdürlüğü'nce yenilenmiştir.

Diğer *yerel kahramanlara* baktığımızda da farklı yörelerden, farklı kimliklerden insanların oluşturduğu zengin havuzu görürüz. Zaten Millî Mücadele'yi de güzelleştiren her kesimden insanın kendisini ona adanmasıdır.

- **Yusuf Ağa oğlu Zihni Bey:** Şevketiye'li (Saçmalı) Uzuner'lerden Çanakkale'de teğmen rütbesiyle savaşmıştır. Bahçecik – Panayır Tepe – Değirmendere havalisindeki çatışmalarda Üsteğmen ve Yüzbaşı rütbesiyle askeri birlik komutanlığı yapmıştır.

- **(Soytarı) Mustafa Çavuş:** Rize kökenli Tari'lardan olup Servetiye Cephesi'nin Mahmut Nedim Bey'den sonraki komutanıdır. Avdan Cephesi'ndeki çarpışmalara katılmış ve burada kendisine 'Milis Teğmen' rütbesi verilmiştir. Savaş sonrasında Servetiye Cami Köyü muhtarlığı da yapan Mustafa Efendi İstiklâl Madalyası sahibidir.

- **Hacı Maksut Efendi:** Rize'nin Gürgen Köyü'nden göçle Servetiye'ye yerleşenlerdendir. Savaşta 45'li yaşlarda olmasına rağmen halkı Millî Mücadele'ye teşvikte önemli işler yapmıştır.

- **Şeyh Mustafa Nuri Efendi:** Bahçecik'te Millî Teşkilatlanma için M. Kemal Paşa'dan yetki isteyen ve İngilizler tarafından Döngel'de tutuklanan vatanperver.

- **Tantaoğlu Hasan Bey:** 93 Harbi'yle Batum'dan göçenlerden ve Servetiye Cami Muhtarı Ahmet Ağa'nın oğlu. Millî Mücadele'ye teğmen olarak katkı sunmuş ve sonrasında Yüzbaşılığa kadar orduda görev yapmıştır.

- **Metinoğlu İsmail Efendi:** Hüseyin Ağa'nın oğlu olup Zihni Bey'le Kadırga ve Panayır Cephelerinde, sonrasında da Avdan Cephesi'nde ve Sakarya Muharebesi'nde savaşmış İstiklâl Madalyası almıştır. Sivil hayatta uzun yıllar Bahçecik Merkez Mahalle muhtarlığı yapmıştır.

- **Kadem Çavuş:** Rize kökenli Duranoğulları'ndan olup Balkan Savaşları'nda denizci olarak üstün başarıyla askerlik yapmıştır. Babası Hacı Şaban'ın evini Servetiye Cephesi'nin karargâh binası olarak kullanmış, Avdan'da da savaşarak İstiklâl Madalyası almıştır.

- **Gürgenli Hasan Çavuş:** Rize'li Serim'lerden olup Servetiye Cephesi'nde takım komutanlığı yapmıştır. 21 yaşında İngiliz Generalini vurma başarısını göstermiştir.

- **Terzi Lâz Mevlüt Efendi:** Karamürsel'in Uzundere Köyü'nden. Yunanlılara kök söktürdüğü 85 kişilik Müfrezesiyle Bahçecik Cephelerine de yardıma gelmiştir.

- **Dişli Mustafa:** Yazlık'lı İkizoğullarından. Kadırga Cephesi'nde Dilberoğlu Süleyman Bey'in bölüğünde takım komutanlığı yapmıştır.

- **Bayraktar Çavuş:** Servetiye Cephesi'nin takım komutanlarından olup ilk şehitlerdendir.

- **Çolak Mustafa:** Serindere'li Kolaylıoğulları'ndandır. Hem Servetiye Cephesi'nde çarpışmış hem Serindere Müfrezesi'nin teşekkülü için çalışmıştır.

- **Nimetiye'li Kâzım Bey:** Zobuoğlu Hasan Bey'in yaverliğini yapmıştır. Sonradan Urfa, Kırklareli valiliği de yapmıştır. Mustafa Bey oğlu Kâzım Demirel İstiklâl Madalyalıdır.

- **Zeybek Ömer:** Hasaneyn'li Erenkaya'lardandır. Zobuoğlu Hasan Bey Müfrezesi'nin takım komutanlarından.

- **Mehmet Rüştü Bey:** Edipoğulları'ndan olup Lütfiye'lidir. Zobuoğlu Hasan Bey'in takım komutanlarından.

²⁴ Pekin, Bahçecik Tarihi, s. 248, 321 ve 348.

Millî Mücadele'nin Başiskele Cephelerindeki Yerel Kahramanlar Hakkındaki Yeni Bilgiler

• **Memiş ve Nuri Ağalar:** Aksığın'lı olup Parsık Mahallesi kurucularıdır. Aksığın Müfrezesi'nin teşekkülü için çalışmışlar ve birçok yerde savaşmışlardır.²⁵

Yerel Bozguncular İçin Söylenecekler

İnsanlık onurunu özgürlük ve bağımsızlık uğrunda göndere bir bayrak gibi çekenler olduğu gibi yeryüzünü ifsat etmek için gecesini gündüzüne katarak insanlığa zarar verme yarışına girenler de olacaktır. İsrâ Suresi 84. âyette beyan olduğu üzere “Herkes kendi karakter ve mizacına göre iş yapar.” Bunlar arasında Ermeni azınlıktan isimler olduğu gibi Müslüman çoğunluktan isimler de olabiliyor. Neticede beş parmağın beşi de birbirine benzemiyor. Zaten biz de Bahçecik Tarihi kitabımızda kötü örneklerin çok reklamına girmeden daha çok iyi örneklerin ilham vericiliğiyle toplumsal geleceğe hitap etmeye çaba göstermiştik.

Kurtuluş Savaşı'mızın Yuvacıklı Vahan Zamgoçyan gibi, Arslanbeyli Donik gibi, Bahçecik'li Karabet gibi meşhur zulümkârları olduğu gibi Karamürsellî Artin, Antranik; İzmitli Danço, Marko; Bahçecikli Agop, Aram, Minasil, Erakil, Paronak, Süren, Leon gibi haydutluğunu çok duyuramayanlar da vardı. Bizden olup da bize zarar vermede Yetimoğulları, Zoroğulları gibi aile bağlarıyla iş görenlerin yanında Arnavutoğlu Kâzım ve Mahmut, Badiş Hüseyin, Abaza Mehmet Bey, Bombacı Mustafa, Saffet Nezihî, Eşkiya Zeynel gibi münferiden âdi suçlara meyilli kimseler de vardı.²⁶

Hepsinin de hikayesi ayrı... Gâvur Ali gibi hem Millîci Cephede yer alıp hem de halka acımasızca davranan bir tipoloji ancak idam edilerek temizlendi.²⁷ Tıpkı Çepniköylü²⁸ Müslüman Osman'ın meşhur eşkiyalardan Donik Kaptan'ı Arslanbey'de tepelemesi gibi.. Yuvacıklı Vahan gibi Millî Mücadele sonrasına kaçmayı başarabilenleri 1931 yılında Atatürk'ü öldürmek için Midilli ve İmroz üzerinden gönderilen 9 kişilik suikast timinin içinde görebiliyoruz.²⁹ Bazen de Hafız Mahmut gibi işbirlikçi idarecilerin ve Hafız Muharrem gibi Kuvvâcılar Cephe'deyken onların gaspedip, direnenlere de kötülük edenleri isimleri hafızalara kazınacaktı. Bu sonuncusunun adına İstiklâl Harbi'mizden 90 küsur yıl sonra torunlarınca cami bile açılacaktı: Hafız Muharrem Karaosmanoğlu Camii.³⁰

²⁵ Pekin, Bahçecik Tarihi.

²⁶ Pekin, Bahçecik Tarihi, s. 193-194.

²⁷ Araştırmacı Fehmi Bölükbaş (<https://geyveyoresi.com/geyve-civarinda-nam-salmis-ceteci-gavur-ali-fotograf/>)

²⁸ Kartepe'nin Suadiye Beldesi'nin eski adı

²⁹ Dikici, Ali, “Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 90 (Kasım 2014), s.21-22.

³⁰ Aynı aileden Avdan Cephesi'ndeki çarpışmalarda şehit düşen Mustafa Karaosmanoğlu'nu rahmet ve minnetle anıyoruz.

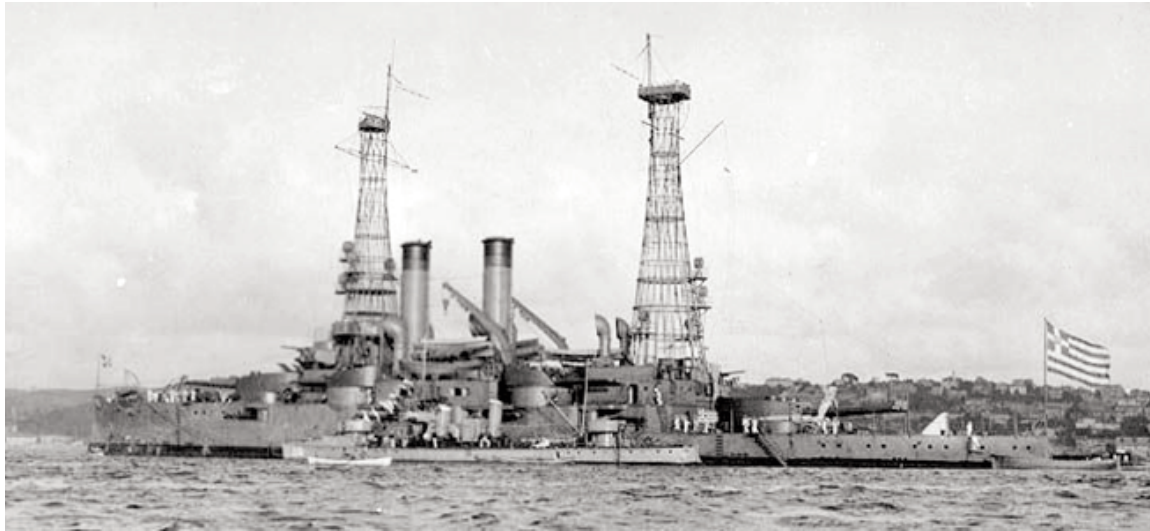
Süleyman PEKİN

Görsel Ekler

Şekil 1 – İngilizlerin İzmit Tersane Bahçesi'nde kurşuna dizdiği Kuva-yı Milliye'ci
(<http://ozhanoturk.com>)

Şekil 2 – Yunanlıların meşhur Kalkış / Kilkis Zırhlısı (el.wikipedia.org)

Millî Mücadele'nin Başiskele Cephelerindeki Yerel Kahramanlar Hakkındaki Yeni Bilgiler

Şekil 3 – Amerikan Misyonerlerinin Bahçecik'teki Ermeniler için açtığı Bardızag Amerikan Koleji
(<http://www.agos.com.tr>)

Şekil 4 – Bahçecik Siperleri / Servetiye Mevzileri (www.karar.com)

Süleyman PEKİN

Şekil 5 – Gökbayrak Taburu ve Cemal Bey (<http://suleymanpekin.com>)

Şekil 6 – Meşhur çete reisi Kara Fatma; akrabaları ve milisleriyle beraber (www.turkiyeegitim.com)

Millî Mücadele'nin Başiskele Cepheleindeki Yerel Kahramanlar Hakkındaki Yeni Bilgiler

Şekil 7 – Millî Mücadele kahramanı Mahmut Nedim Bey'in İzmit Bağçeşme'deki mezarı
(<http://www.olay53.com>)

Şekil 8 – Millî Mücadele kahramanı Zobuoğlu Hasan Bey'in İzmit Bağçeşme'deki mezarı
(<https://gocukhaber.com.tr>)

Süleyman PEKİN

Şekil 9 – Kuva-yı Milliye kahramanları ve Bahçecik'in İstirdadı (Kurtuluşu); 29 Haziran 1921
(<https://tr.pinterest.com>)

Kaynakça

- * Abidin Özkaraaslan'dan Bilgi Notu, Ağustos 2009.
- * Apak, Rahmi, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, TTK Yayınları, Ankara, 1942.
- * Arkitekt Dergisi, "Bitinya'da Bir Amerikan Koleji", Sayı 5, (Mayıs 1993).
- * Çam, Yusuf, Millî Mücadele'de İzmit Sancağı, İzmit Rotary Kulübü Yayınları, İstanbul, 1993.
- * Çitoğlu İlyas Kuş'la Mülâkat, Ağustos 2009.
- * Dikici, Ali, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 90 (Kasım 2014).
- * Fevzi Dilberoğlu'yla Mülâkat, Şubat 2019.
- * <https://geyveyoresi.com/geyve-civarında-nam-salmis-ceteci-gavur-ali-fotograf/> (Araştırmacı Fehmi Bölükbaş)
- * Oral, Atilla, "Kocaeli'de Kuva-yı Milliye", Ö.Kocaeli Gazetesi - Özgür Pazar İlavesi, 20 Haziran 2004.
- * Öztüre, Avni, İzmit Tarihi, İstanbul, 1981.
- * Pekin, Süleyman - Bayram, Murat, Bahçecik Tarihi, Ankara, 2011
- * Selvi, Haluk, "Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri", ASAM Türkiye Kongresi (Ankara 2007).
- * Sofuoğlu, Adnan, Millî Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- * Şenel, Volkan, Geçmişte ve Günümüzde Yeniköy, Yeniköy Belediyesi Kültür Yayınları, İzmit, 2009.
- * Üzmez, Ali, Millî Mücadele'de Servetiye Cephesi, KBB Kültür Yayınları, 3.Baskı, İzmit, 2008.
- * Yüce, Rıfat, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2007.

